Date : 2-9-2021 13:02:47
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Gebiedscommissie
Attachment : image001.png;

Hoi [redacted],
Weet je al wie jou gaat vervangen voor de Wolf?
IK heb een belrondje gedaan bij de commissieleden maar weet nu niet zo goed wat nu verder ....

Met vriendelijke groet,

[redacted]
provincie Drenthe
T. 06 [redacted]

provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen

Date : 5-11-2018 10:57:34
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : GS-standpunt Wolf

Hey [redacted]

Henk Jumelet wil een gezamenlijk standpunt met GS vormen over de wolf, om in te brengen in de besluitvorming omtrent het wolvendraaiboek.
Heb je hier een momentje om daarover te sparren?

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Date : 13-2-2020 13:20:46
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@[redacted].nl
Cc : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : jurisprudentie schade
Attachment : uitspraak_200407023_1.pdf;uitspraak_200407023_1.pdf;image001.png;

Dag[redacted],

Nav het punt directe - indirecte schade zoals afgelopen dinsdagavond aan de orde kwam stuur ik je de jurisprudentie waar in het Wolvenplan 2019 naar verwezen wordt.

Je kunt ze vinden op https://www.raadvanstate.nl

Bijgaand vind je de betreffende uitspraken ook in PDF:
- ABRvS, 23 maart 2005, 200407023/1 (rechtsoverweging 2.5)
- ABRvS, 26 maart 2008, 200705890/1 (rechtsoverweging 2.6.4)

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
+31 (0)592[redacted]
+31 (0)6[redacted]

Team Natuur&Water
provincie Drenthe

Uitspraak 200407023/1

ECLI	ECLI:NL:RVS:2005:AT1995
Datum uitspraak	23 maart 2005
Inhoudsindicatie	Bij besluit van 8 mei 2001 heeft het bestuur van het Jachtfonds (hierna: het Jachtfonds) het verzoek van [verzoeker] ten behoeve van appellante om een tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen op de percelen [locaties] afgewezen.

Volledige tekst

200407023/1.
Datum uitspraak: 23 maart 2005

AFDELING
BESTUURSRECHTSPRAAK

Uitspraak op het hoger beroep van:

[appellante], gevestigd te [plaats],

tegen de uitspraak van de rechtbank 's-Gravenhage van 5 juli 2004 in het geding tussen:

appellante

en

het bestuur van het Jachtfonds.

1. Procesverloop

Bij besluit van 8 mei 2001 heeft het bestuur van het Jachtfonds (hierna: het Jachtfonds) het verzoek van [verzoeker] ten behoeve van appellante om een tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen op de percelen [locaties] afgewezen.

Bij brief van 22 mei 2001 heeft appellante tevens verzocht om een tegemoetkoming in de door haar geleden meer- en vervolgschade.

Bij besluit van 18 oktober 2001 heeft het Jachtfonds het door appellante gemaakte bezwaar gegrond verklaard. Het Jachtfonds heeft ten name van [een vennoot] alsnog een

tegemoetkoming verleend van ƒ 74.847,00 (€ 33.964,09) en ten name van [andere vennoot] alsnog een tegemoetkoming verleend van ƒ 98.336,00 (€ 44.622,93). De door appellante gevraagde tegemoetkoming in de meer- en vervolgschade is door het Jachtfonds afgewezen. Bij besluit van 18 juli 2003 heeft het Jachtfonds het door appellante tegen het besluit tot afwijzing van de meer- en vervolgschade gemaakte bezwaar ongegrond verklaard.

Bij uitspraak van 5 juli 2004, verzonden op 8 juli 2004, heeft de rechtbank 's-Gravenhage (hierna: de rechtbank) het daartegen door appellante ingestelde beroep ongegrond verklaard. Deze uitspraak is aangehecht.

Tegen deze uitspraak heeft appellante bij brief, bij de Raad van State ingekomen op 19 augustus 2004, hoger beroep ingesteld. De gronden zijn aangevuld bij brief van 7 oktober 2004. Deze brieven zijn aangehecht.

Bij brief van 4 november 2004 heeft het Jachtfonds van antwoord gediend.

De Afdeling heeft de zaak ter zitting behandeld op 1 februari 2005, waar appellante, vertegenwoordigd door [vennoot] en mr. L.C. Blok, advocaat te Katwijk, is verschenen. Het Jachtfonds heeft zich niet doen vertegenwoordigen.

2. Overwegingen

2.1. Ingevolge artikel 28, eerste lid, van de Jachtwet heeft het Jachtfonds tot taak het in stand houden te bevorderen van niet tot het in artikel 8, eerste lid, genoemd wild behorende wildsoorten, welker handhaving in de vrije natuur waardevol is en de belangen van de landbouw met betrekking tot de jacht te dienen.

In het tweede lid van dit artikel is bepaald dat het Jachtfonds het in het eerste lid omschreven doel tracht te bereiken door het ter hand nemen of bevorderen van wetenschappelijk onderzoek, het bevorderen van voorlichting en opleiding, het bevorderen van maatregelen tot voorkoming van schade door wild en door het treffen van andere maatregelen, welke voor de verwezenlijking van het in het eerste lid omschreven doel van belang kunnen zijn. Deze maatregelen kunnen ook bestaan in het verlenen van tegemoetkomingen in door wild aangerichte schade, met inachtneming van door Onze Minister te stellen regelen.

Ingevolge artikel 2 van de krachtens artikel 28, tweede lid, van de Jachtwet door de Minister van Landbouw en Visserij vastgestelde Beschikking van 10 oktober 1978, no. J 3268, Directie Juridische en Bedrijfsorganisatorische Zaken (Stcrt. 1978, 200) (hierna: de Beschikking), kan door het bestuur van het Jachtfonds een tegemoetkoming worden verleend aan de grondgebruiker in door wild aangerichte schade aan de landbouw op zijn aanvrage en met inachtneming van het in de navolgende artikelen bepaalde.

In artikel 5 van de Beschikking is bepaald dat voor een tegemoetkoming als bedoeld in artikel 2 in aanmerking komt de schade

a. welke is veroorzaakt door vraat, betreden, verontreiniging, graven, wroeten, en vegen van wild,

b. welke is toegebracht aan de landbouw, voorzover deze bedrijfsmatig wordt uitgeoefend en

c. welke tenminste ƒ 250,00 (€ 113,45) bedraagt.

2.2. Omtrent de ontvankelijkheid van het op 26 november 2001 ingediende bezwaar tegen de in het besluit van 18 oktober 2001 vervatte weigering meer- en vervolgschade te vergoeden,

overweegt de Afdeling het volgende.
Vaststaat dat appellante na het primaire besluit van 8 mei 2001 een verzoek heeft gedaan om tegemoetkoming in de door haar beweerdelijk geleden meer- en vervolgschade. Tevens staat vast dat het Jachtfonds hierop in de beslissing op bezwaar van 18 oktober 2001 voor het eerst heeft beslist. Naar het oordeel van de Afdeling moet dit onderdeel van die beslissing worden geduid als een primair besluit. Gelet hierop heeft het Jachtfonds terecht bij besluit van 18 juli 2003 een beslissing genomen op het bezwaarschrift van appellante van 26 november 2001. De rechtbank heeft derhalve ten onrechte overwogen dat deze handelwijze in strijd is met de bepalingen van de Algemene wet bestuursrecht. Nu de rechtbank echter het besluit van 18 juli 2003 op dit punt om een andere reden niet heeft vernietigd, kan de aangevallen uitspraak, zij het met verbetering van gronden, in zoverre worden bevestigd.

2.3. Appellante heeft schade geleden aan haar gewas waspeen door ganzen. De aanvraag om tegemoetkoming in die schade is door het Jachtfonds bij het besluit 18 oktober 2001 alsnog ingewilligd. Appellante is van mening dat zij door het trage handelen van het Jachtfonds meer- en vervolgschade van ƒ 17.152,43 (€ 7.783,43) en ƒ 22.535,00 (€ 10.225,94) heeft geleden, omdat haar, tengevolge van een lagere omzet, een lager aandeel in de geliquideerde Coöperatieve Groenteveiling Katwijk is toegekend. Volgens appellante had een snelle beslissing van het Jachtfonds ertoe kunnen leiden dat de alsdan vastgestelde schadevergoeding zou zijn meegewogen als gerealiseerde omzet.

2.4. Het geschil in hoger beroep is beperkt tot het oordeel van de rechtbank dat het besluit van 18 juli 2003, waarbij het Jachtfonds vasthoudt aan zijn weigering een tegemoetkoming in de kosten van meer- en vervolgschade toe te kennen, in rechte stand kan houden. Niet in geschil is de tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen, nu appellante tegen het besluit van 18 oktober 2001, in zoverre daarin beslist is op haar bezwaar tegen het besluit van 8 mei 2001, niet in rechte is opgekomen.

2.5. Appellante bestrijdt tevergeefs het oordeel van de rechtbank dat er geen causaal verband als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder a, van de Beschikking bestaat tussen de gedragingen van de overzomerende ganzen en de hoogte van het aandeel in de geliquideerde groenteveiling. De rechtbank heeft met juistheid geoordeeld dat de beweerdelijk geleden schade ingevolge artikel 5, aanhef en onder a, van de Beschikking een rechtstreeks gevolg moet zijn van het schadeveroorzakend gedrag van de overzomerende ganzen. Met de rechtbank is de Afdeling van oordeel dat de door appellante gestelde schade slechts een afgeleide is van de schade veroorzaakt door wild en dat het verband tussen het schadeveroorzakende gedrag en de hoogte van het aandeel te ver is verwijderd om van een rechtstreeks gevolg te kunnen spreken.

Het betoog van appellante dat - kort samengevat - de meer- en vervolgschade het directe gevolg is van het feit dat het Jachtfonds de door haar gevraagde tegemoetkoming in de door ganzen aan haar gewas waspeen veroorzaakte schade te laat alsnog heeft verleend, leidt, gelet op het voorgaande, niet tot een ander oordeel dan dat waartoe de rechtbank gekomen is. Hierbij is voorts van belang dat redelijkerwijs niet van het Jachtfonds kon worden verwacht dat hij een beslissing op de aanvraag zou hebben genomen vóór het verstrijken van de door appellante voor de bepaling van het aandeel opgegeven vervaldatum van 1 juni 2001, nu de aanvraag eerst korte tijd daarvoor, op 22 mei 2001, is gedaan.

Bovendien heeft de rechtbank terecht overwogen dat de door appellante geclaimde schade veeleer bestaat uit een verlies aan bedrijfseconomisch kapitaal en niet direct is gerelateerd

aan de bedrijfsmatig uitgeoefende landbouw, als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, van de Beschikking.
2.6. Appellante vordert voorts de proceskosten die zij heeft gemaakt in de bezwaarfase. Appellante betoogt dat de rechtbank heeft miskend dat het Jachtfonds zijn besluit van 8 mei 2001 tegen beter weten in heeft genomen.

Nu appellante evenwel niet in rechte is opgekomen tegen het besluit van 18 oktober 2001 voorzover daarbij is beslist op haar bezwaar tegen het besluit van 8 mei 2001, kunnen het besluit van 8 mei 2001 en de in die bestuurlijke voorprocedure gemaakte kosten in (hoger) beroep niet meer aan de orde worden gesteld. Dit betoog faalt derhalve.

2.7. Het hoger beroep is ongegrond. De aangevallen uitspraak dient, met enige verbetering van gronden, te worden bevestigd.

2.8. Voor een proceskostenveroordeling bestaat geen aanleiding.

3. Beslissing

De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State

Recht doende in naam der Koningin:

bevestigt de aangevallen uitspraak.

Aldus vastgesteld door mr. M. Vlasblom, Voorzitter, en mr. F.P. Zwart en mr. Ch.W. Mouton, Leden, in tegenwoordigheid van mr. P.M.M. de Leeuw-van Zanten, ambtenaar van Staat.

w.g. Vlasblom w.g. De Leeuw-van Zanten
Voorzitter ambtenaar van Staat

Uitgesproken in het openbaar op 23 maart 2005

97-426.

Uitspraak 200407023/1

ECLI	ECLI:NL:RVS:2005:AT1995
Datum uitspraak	23 maart 2005
Inhoudsindicatie	Bij besluit van 8 mei 2001 heeft het bestuur van het Jachtfonds (hierna: het Jachtfonds) het verzoek van [verzoeker] ten behoeve van appellante om een tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen op de percelen [locaties] afgewezen.

Volledige tekst

200407023/1.
Datum uitspraak: 23 maart 2005

AFDELING
BESTUURSRECHTSPRAAK

Uitspraak op het hoger beroep van:

[appellante], gevestigd te [plaats],

tegen de uitspraak van de rechtbank 's-Gravenhage van 5 juli 2004 in het geding tussen:

appellante

en

het bestuur van het Jachtfonds.

1. Procesverloop

Bij besluit van 8 mei 2001 heeft het bestuur van het Jachtfonds (hierna: het Jachtfonds) het verzoek van [verzoeker] ten behoeve van appellante om een tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen op de percelen [locaties] afgewezen.

Bij brief van 22 mei 2001 heeft appellante tevens verzocht om een tegemoetkoming in de door haar geleden meer- en vervolgschade.

Bij besluit van 18 oktober 2001 heeft het Jachtfonds het door appellante gemaakte bezwaar gegrond verklaard. Het Jachtfonds heeft ten name van [een vennoot] alsnog een

tegemoetkoming verleend van ƒ 74.847,00 (€ 33.964,09) en ten name van [andere vennoot] alsnog een tegemoetkoming verleend van ƒ 98.336,00 (€ 44.622,93). De door appellante gevraagde tegemoetkoming in de meer- en vervolgschade is door het Jachtfonds afgewezen. Bij besluit van 18 juli 2003 heeft het Jachtfonds het door appellante tegen het besluit tot afwijzing van de meer- en vervolgschade gemaakte bezwaar ongegrond verklaard.

Bij uitspraak van 5 juli 2004, verzonden op 8 juli 2004, heeft de rechtbank 's-Gravenhage (hierna: de rechtbank) het daartegen door appellante ingestelde beroep ongegrond verklaard. Deze uitspraak is aangehecht.

Tegen deze uitspraak heeft appellante bij brief, bij de Raad van State ingekomen op 19 augustus 2004, hoger beroep ingesteld. De gronden zijn aangevuld bij brief van 7 oktober 2004. Deze brieven zijn aangehecht.

Bij brief van 4 november 2004 heeft het Jachtfonds van antwoord gediend.

De Afdeling heeft de zaak ter zitting behandeld op 1 februari 2005, waar appellante, vertegenwoordigd door [vennoot] en mr. L.C. Blok, advocaat te Katwijk, is verschenen. Het Jachtfonds heeft zich niet doen vertegenwoordigen.

2. Overwegingen

2.1. Ingevolge artikel 28, eerste lid, van de Jachtwet heeft het Jachtfonds tot taak het in stand houden te bevorderen van niet tot het in artikel 8, eerste lid, genoemd wild behorende wildsoorten, welker handhaving in de vrije natuur waardevol is en de belangen van de landbouw met betrekking tot de jacht te dienen.

In het tweede lid van dit artikel is bepaald dat het Jachtfonds het in het eerste lid omschreven doel tracht te bereiken door het ter hand nemen of bevorderen van wetenschappelijk onderzoek, het bevorderen van voorlichting en opleiding, het bevorderen van maatregelen tot voorkoming van schade door wild en door het treffen van andere maatregelen, welke voor de verwezenlijking van het in het eerste lid omschreven doel van belang kunnen zijn. Deze maatregelen kunnen ook bestaan in het verlenen van tegemoetkomingen in door wild aangerichte schade, met inachtneming van door Onze Minister te stellen regelen.

Ingevolge artikel 2 van de krachtens artikel 28, tweede lid, van de Jachtwet door de Minister van Landbouw en Visserij vastgestelde Beschikking van 10 oktober 1978, no. J 3268, Directie Juridische en Bedrijfsorganisatorische Zaken (Stcrt. 1978, 200) (hierna: de Beschikking), kan door het bestuur van het Jachtfonds een tegemoetkoming worden verleend aan de grondgebruiker in door wild aangerichte schade aan de landbouw op zijn aanvrage en met inachtneming van het in de navolgende artikelen bepaalde.

In artikel 5 van de Beschikking is bepaald dat voor een tegemoetkoming als bedoeld in artikel 2 in aanmerking komt de schade

a. welke is veroorzaakt door vraat, betreden, verontreiniging, graven, wroeten, en vegen van wild,

b. welke is toegebracht aan de landbouw, voorzover deze bedrijfsmatig wordt uitgeoefend en

c. welke tenminste ƒ 250,00 (€ 113,45) bedraagt.

2.2. Omtrent de ontvankelijkheid van het op 26 november 2001 ingediende bezwaar tegen de in het besluit van 18 oktober 2001 vervatte weigering meer- en vervolgschade te vergoeden,

overweegt de Afdeling het volgende.
Vaststaat dat appellante na het primaire besluit van 8 mei 2001 een verzoek heeft gedaan om tegemoetkoming in de door haar beweerdelijk geleden meer- en vervolgschade. Tevens staat vast dat het Jachtfonds hierop in de beslissing op bezwaar van 18 oktober 2001 voor het eerst heeft beslist. Naar het oordeel van de Afdeling moet dit onderdeel van die beslissing worden geduid als een primair besluit. Gelet hierop heeft het Jachtfonds terecht bij besluit van 18 juli 2003 een beslissing genomen op het bezwaarschrift van appellante van 26 november 2001. De rechtbank heeft derhalve ten onrechte overwogen dat deze handelwijze in strijd is met de bepalingen van de Algemene wet bestuursrecht. Nu de rechtbank echter het besluit van 18 juli 2003 op dit punt om een andere reden niet heeft vernietigd, kan de aangevallen uitspraak, zij het met verbetering van gronden, in zoverre worden bevestigd.

2.3. Appellante heeft schade geleden aan haar gewas waspeen door ganzen. De aanvraag om tegemoetkoming in die schade is door het Jachtfonds bij het besluit 18 oktober 2001 alsnog ingewilligd. Appellante is van mening dat zij door het trage handelen van het Jachtfonds meer- en vervolgschade van ƒ 17.152,43 (€ 7.783,43) en ƒ 22.535,00 (€ 10.225,94) heeft geleden, omdat haar, tengevolge van een lagere omzet, een lager aandeel in de geliquideerde Coöperatieve Groenteveiling Katwijk is toegekend. Volgens appellante had een snelle beslissing van het Jachtfonds ertoe kunnen leiden dat de alsdan vastgestelde schadevergoeding zou zijn meegewogen als gerealiseerde omzet.

2.4. Het geschil in hoger beroep is beperkt tot het oordeel van de rechtbank dat het besluit van 18 juli 2003, waarbij het Jachtfonds vasthoudt aan zijn weigering een tegemoetkoming in de kosten van meer- en vervolgschade toe te kennen, in rechte stand kan houden. Niet in geschil is de tegemoetkoming in de door overzomerende grauwe ganzen in augustus 2000 veroorzaakte schade aan haar gewas waspeen, nu appellante tegen het besluit van 18 oktober 2001, in zoverre daarin beslist is op haar bezwaar tegen het besluit van 8 mei 2001, niet in rechte is opgekomen.

2.5. Appellante bestrijdt tevergeefs het oordeel van de rechtbank dat er geen causaal verband als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder a, van de Beschikking bestaat tussen de gedragingen van de overzomerende ganzen en de hoogte van het aandeel in de geliquideerde groenteveiling. De rechtbank heeft met juistheid geoordeeld dat de beweerdelijk geleden schade ingevolge artikel 5, aanhef en onder a, van de Beschikking een rechtstreeks gevolg moet zijn van het schadeveroorzakend gedrag van de overzomerende ganzen. Met de rechtbank is de Afdeling van oordeel dat de door appellante gestelde schade slechts een afgeleide is van de schade veroorzaakt door wild en dat het verband tussen het schadeveroorzakende gedrag en de hoogte van het aandeel te ver is verwijderd om van een rechtstreeks gevolg te kunnen spreken.

Het betoog van appellante dat - kort samengevat - de meer- en vervolgschade het directe gevolg is van het feit dat het Jachtfonds de door haar gevraagde tegemoetkoming in de door ganzen aan haar gewas waspeen veroorzaakte schade te laat alsnog heeft verleend, leidt, gelet op het voorgaande, niet tot een ander oordeel dan dat waartoe de rechtbank gekomen is. Hierbij is voorts van belang dat redelijkerwijs niet van het Jachtfonds kon worden verwacht dat hij een beslissing op de aanvraag zou hebben genomen vóór het verstrijken van de door appellante voor de bepaling van het aandeel opgegeven vervaldatum van 1 juni 2001, nu de aanvraag eerst korte tijd daarvoor, op 22 mei 2001, is gedaan.

Bovendien heeft de rechtbank terecht overwogen dat de door appellante geclaimde schade veeleer bestaat uit een verlies aan bedrijfseconomisch kapitaal en niet direct is gerelateerd

aan de bedrijfsmatig uitgeoefende landbouw, als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, van de Beschikking.
2.6. Appellante vordert voorts de proceskosten die zij heeft gemaakt in de bezwaarfase. Appellante betoogt dat de rechtbank heeft miskend dat het Jachtfonds zijn besluit van 8 mei 2001 tegen beter weten in heeft genomen.

Nu appellante evenwel niet in rechte is opgekomen tegen het besluit van 18 oktober 2001 voorzover daarbij is beslist op haar bezwaar tegen het besluit van 8 mei 2001, kunnen het besluit van 8 mei 2001 en de in die bestuurlijke voorprocedure gemaakte kosten in (hoger) beroep niet meer aan de orde worden gesteld. Dit betoog faalt derhalve.

2.7. Het hoger beroep is ongegrond. De aangevallen uitspraak dient, met enige verbetering van gronden, te worden bevestigd.

2.8. Voor een proceskostenveroordeling bestaat geen aanleiding.

3. Beslissing

De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State

Recht doende in naam der Koningin:

bevestigt de aangevallen uitspraak.

Aldus vastgesteld door mr. M. Vlasblom, Voorzitter, en mr. F.P. Zwart en mr. Ch.W. Mouton, Leden, in tegenwoordigheid van mr. P.M.M. de Leeuw-van Zanten, ambtenaar van Staat.

w.g. Vlasblom w.g. De Leeuw-van Zanten
Voorzitter ambtenaar van Staat

Uitgesproken in het openbaar op 23 maart 2005

97-426.

Date : 24-10-2019 15:18:50
From : @staatsbosbeheer.nl
To : " @drenthe.nl
Cc : " @staatsbosbeheer.nl, @staatsbosbeheer.nl
Subject : Kosten voor wolfwerend maken van rasters

Hoi ,

Ik had je beloofd onze inventarisatie en berekening te sturen omtrent het wolfwerend maken van omheiningen van terreinen waar wordt begraasd met schapen en/of geiten. Ik kan je ook, als je dat wilt, de totale exeltabel sturen, maar ik kan hier ook een korte samenvatting geven:

- Veel van onze rasters zijn 90 of 100 cm hoog.
- Er lijkt een eenvoudige aanpassing van die schapen(gaas)rasters mogelijk met een topoog en een extra stroomdraad op 1.10/1.20 cm en 20 cm.
- Het gaat in totaal om 5.1.2 raster in heel Drenthe.
- De gemiddelde prijs om dat op hoogte te brengen en van de juiste spanning te voorzien bedraagt 5.1. .
- Totale kosten voor aanpassingen rasters bedraagt dus ongeveer 680.000 euro.
- In totaal zijn er zo'n 5. faunapassages die of moeten worden toegevoegd (om andere dieren binnen te laten) of moeten worden aangepast (om wolven buiten te houden).
- De kosten daarvan bedragen naar schatting 75.000 euro
- Totale kosten bedragen dus ruim 750.000 euro.

Vanwege de hoge kosten is besloten in ons Provinciaal MT dat we:
- Rasters niet preventief gaan aanpassen.
- Mocht er een proces worden gestart voor het opstellen van een schadepreventieplan in een van de te verwachten vestigingsgebieden of in de trekcorridor dan sluit Staatsbosbeheer zich daar vanzelfsprekend bij aan.
- Rasters die op de nominatie staan om te worden vervangen, worden bij vervanging wel meteen wolfwerend gemaakt.
- Bij vestiging van een wolvenroedel willen we niet alleen naar aanpassing van rasters kijken, maar ook of er een andere vorm van beheer mogelijk is.

Standaardkostprijs rasters
In SNL is een standaardkostprijs opgenomen voor het plaatsen en onderhouden van rasters op de heidetypes. Bij de berekening daarvan is voor zover ik weet geen rekening gehouden met de extra kosten voor het wolfwerend maken van de rasters. Ik wil daar graag aandacht voor vragen.

Deze input kreeg ik van op de vraag hoe ver HDL is met het proces.

Wel hebben we het er intern al wel over gehad. Duidelijk is al wel dat wij niet elk schapenterrein structureel van wolfproof raster willen voorzien.
Ik heb toch wat bezwaren tegen de bariere werking tegen overige fauna maar ook zeker voor de wolven zelf. Als we in Drenthe alle schapenterreinen van de terreinbeheerders van wolfwerend raster gaan voorzien werpen wij als natuurbeheerder wel even heel wat kilometertjes extra faunabariere op in de Drentse bossen. Compenseren door de aanleg van dassenpoortjes etc vind ik een passende maatregel bij wegen maar eigenlijk wat onvoldoende bij terreinen met hoofdfunctie natuur.
Wij zullen gaan kiezen voor een mixbenadering van; stoppen met jaarrond schapenbegrazing in een deel van de terreinen, iets meer gaan werken met mobiele kudden en drukbegrazing in wolfproof flexnetten of gescheperd, sommige terreinen niet meer begrazen maar wat meer maai-inspanning. Vaker inzet van Hooglanders i.p.v. schapen, etc.
Het zal duidelijk zijn dat dit voor ons een wat ander kostenplaatje oplevert. Hoe heb ik nog niet helder.

Van Natuurmonumenten heb ik nog geen reactie.

Mocht je nog gedetailleerde input willen, dan kan ik je die natuurlijk geven.

Groeten

(natuur, landschap, faunaecologie)

Staatsbosbeheer provincie Drenthe

M 06
E @staatsbosbeheer.nl | www.staatsbosbeheer.nl

Weblog www.boswachtersblog.nl/drenthe
Twitter

Ik werk op ma, di, do, vr

Disclaimer Nederlands English

Date : 24-10-2019 16:40:42
From : [redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Kostprijs rasters, wolfwerend

Hoi [redacted] en [redacted]

Ik heb SBB gevraagd naar hun kostenberekening om de terreinen in Drenthe waar schapen grazen wolfwerend te kunnen omheinen. Los van het feit dat het nu (nog) niet overal nodig is werd opgemerkt dat de standaard kostprijs in SNL (en ANLB?) voor rasters er geen rekening mee houdt dat in een wolventerritorium de standaard schapenrasters niet voldoen. Mijn vraag aan jullie is hoe de standaard kostprijzen worden vastgesteld en hoe we in SNL en ANLB kunnen opnemen dat binnen een wolventerritorium ook wolfwerend raster mogelijk wordt. Zonder goede preventie zal schapenbegrazing op de huidige manier in diverse gebieden uiteindelijk niet meer mogelijk zijn.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

Date : 27-5-2021 11:15:34
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@gelderland.nl"" [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl"" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@brabant.nl"" [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@drenthe.nl"" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl"" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl"" [redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl"" [redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@overijssel.nl"" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@fryslan.frl"" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@minlnv.nl"" [redacted]@minlnv.nl, [redacted]@wur.nl, "[redacted]@wur.nl"" [redacted]@wur.nl, "[redacted]@zoogdiervereniging.nl"" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@zoogdiervereniging.nl"" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@ipo.nl, [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl
Cc : "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@brabant.nl, [redacted]"" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl
Subject : Kwartaaloverleg Wolf

Beste allen,

Met het oog op de drukke agenda's, bij deze alvast de uitnodiging voor het Kwartaaloverleg wolf op **7 december** 14:00-16:00 via Teams. Hieronder staat de link om deel te nemen aan het overleg.
Agenda volgt t.z.t..

Activiteit	Wanneer?
Tussenrapportage Q4	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	Dinsdag 30 november
Kwartaaloverleg	Dinsdag 7 december
Publicatie Tussenrapportage Q4 (over de periode 1 augustus - 31 oktober)	Dinsdag 14 december

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Date : 18-5-2021 16:15:31
From : [redacted]**@bij12.nl**
To : "[redacted]**@bij12.nl,** "[redacted]**@drenthe.nl,** "[redacted]**@gelderland.nl"** [redacted]**@gelderland.nl,** "[redacted]**@prvlimburg.nl"** [redacted]**@prvlimburg.nl,** [redacted]**@brabant.nl"** [redacted]**@brabant.nl,** [redacted]**@drenthe.nl"** [redacted]**@drenthe.nl,** "[redacted]**@drenthe.nl"** [redacted]**@drenthe.nl,** [redacted]**@provinciegroningen.nl"** [redacted]**@provinciegroningen.nl,** "[redacted]**@provinciegroningen.nl"** [redacted]**@provinciegroningen.nl,** "[redacted]**@overijssel.nl"** [redacted]**@overijssel.nl,** [redacted]**@fryslan.frl"** [redacted]**@fryslan.frl,** [redacted]**@minlnv.nl"** [redacted]**@minlnv.nl,** "[redacted]**@wur.nl,** "[redacted]**@wur.nl"** [redacted]**@wur.nl,** [redacted]**@zoogdiervereniging.nl"** [redacted]**@zoogdiervereniging.nl,** [redacted]**@zoogdiervereniging.nl"** [redacted]**@zoogdiervereniging.nl,** "[redacted]**@ipo.nl,** "[redacted]**@bij12.nl,** "[redacted]**@bij12.nl,** [redacted]**@bij12.nl,** "[redacted]**@bij12.nl**
Cc : "[redacted]**@bij12.nl,** "[redacted]"[redacted]**@brabant.nl,** [redacted]**@flevoland.nl**
Subject : Kwartaaloverleg Wolf

-----Oorspronkelijke afspraak-----
Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 28 april 2021 17:01
Aan: [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl [redacted]@brabant.nl [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@fryslan.frl; [redacted]@minlnv.nl; [redacted]@wur.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]
CC: [redacted]
Onderwerp: Kwartaaloverleg Wolf
Tijd: dinsdag 8 juni 2021 14:00-16:00 (UTC+01:00) Amsterdam, Berlijn, Bern, Rome, Stockholm, Wenen.
Locatie: Microsoft Teams-vergadering

Beste allen,

Met het oog op de drukke agenda's, bij deze alvast de uitnodiging voor het Kwartaaloverleg wolf op **8 juni** 14:00-16:00 via Teams. Hieronder staat de link om deel te nemen aan het overleg.
Agenda volgt t.z.t..

Graag ook jullie aandacht voor de onderstaande data. Met name die van 1 juni is voor de volgende keer van belang, zodat er een week later ter bespreking een concept TR kan liggen.
Ik zal de komende Kwartaaloverleggen van dit jaar ook alvast inplannen.

Activiteit	Wanneer?
Tussenrapportage Q2	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	**Dinsdag 1 juni**
Kwartaaloverleg	Dinsdag 8 juni ; 14:00-16:00
Publicatie Tussenrapportage Q2 (Over de periode 1 feb – 30 apr)	Dinsdag 15 juni

Tussenrapportage Q3	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	Dinsdag 31 augustus
Kwartaaloverleg	Dinsdag 7 september
Publicatie Tussenrapportage Q3 (over de periode 1 mei - 31 juli)	Dinsdag 14 september
Tussenrapportage Q4	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	Dinsdag 30 november
Kwartaaloverleg	Dinsdag 7 december
Publicatie Tussenrapportage Q4 (over de periode 1 augustus - 31 oktober)	Dinsdag 14 december

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Date : 27-5-2021 11:14:42
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@gelderland.nl"" [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl"" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@brabant.nl"" [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@drenthe.nl"" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl"" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl"" [redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl"" [redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@overijssel.nl"" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@fryslan.frl"" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@minlnv.nl"" [redacted]@minlnv.nl, "[redacted]@wur.nl, "[redacted]@wur.nl"" [redacted]@wur.nl, "[redacted]@zoogdiervereniging.nl"" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@zoogdiervereniging.nl"" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@ipo.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl
Cc : "[redacted]@bij12.nl, [redacted]" [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Kwartaaloverleg Wolf

Beste allen,

Met het oog op de drukke agenda's, bij deze alvast de uitnodiging voor het Kwartaaloverleg wolf op 7 september 14:00-16:00 via Teams. Hieronder staat de link om tegen die tijd deel te nemen aan het overleg.
Agenda volgt t.z.t..

Activiteit	Wanneer?
Tussenrapportage Q3	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	Dinsdag 31 augustus
Kwartaaloverleg	Dinsdag 7 september
Publicatie Tussenrapportage Q3 (over de periode 1 mei - 31 juli)	Dinsdag 14 september
Tussenrapportage Q4	
Uiterlijke datum aanleveren tekst en input voor Tussenrapportage bij BIJ12	Dinsdag 30 november
Kwartaaloverleg	Dinsdag 7 december
Publicatie Tussenrapportage Q4 (over de periode 1 augustus - 31 oktober)	Dinsdag 14 december

Groeten,
[redacted]

[redacted]

Date : 4-10-2021 09:19:19
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@ipo.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@brabant.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, [redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@flevoland.nl" [redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@minlnv.nl, [redacted]@minlnv.nl" [redacted]@minlnv.nl
Subject : LOW stukken a.s. overleg 5 oktober
Attachment : 0.0 AGENDA LOW 051021 .pdf;4.1 Memo LOW 051021 FFS en JA.pdf;5.1 24092021wolvenrapport Boerema VdBrink Element advocaten[1917].pdf;6.2.1 Memo LOW 051021 inhoud WP2022.pdf;6.2.2 Opzet inhoudsopgave en planning actualisatie Wolvenplan.pdf;6.3 Memo LOW 051021 Evaluatie wolf.pdf;6.3.1 Samenvatting wolvenevaluaties door provincies september 2021.pdf;6.3.2 Drenthe evaluatie wolven.pdf;6.3.3 Friesland evaluatie wolven.pdf;6.3.4 Noord Brabant en Limburg evaluatie wolven.pdf;6.3.5 Overijssel evaluatie wolven.pdf;6.3.6 Gelderland evaluatie wolven.pdf;7.2 Aangescherpt advies vergoedingen preventiemaatregelen overige dieren en gespreksverslag [redacted] pdf;LNV beantwoording-kamervragen-over-de-aanleg-van-een-wolvenhek-in-friesland.pdf;4.1 Jansman ea 2021 - Ecol FactFinding Wolf-WENR-rapport 3107.pdf;image001.png;

Goedemorgen allemaal,

In de bijlage vinden jullie de agenda en stukken zoals verstuurd naar de deelnemers van het Landelijk Overleg Wolf voor het overleg van morgen 5 oktober.

Met vriendelijke groet,

[redacted] *Faunazaken*

Leidseveer Utrecht | bij12.nl
M [redacted]
E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Volg ons op LinkedIn en Twitter.

Agenda Landelijk Overleg Wolf
5 oktober 2021

Datum: 5 oktober 2021
Tijd: 12.30 – 16.30 uur
Plaats: De Roestelberg
Roestelbergseweg 2
5171 RL Kaatsheuvel
Tel. 0416-333079
info@de-roestelberg.nl

Dit restaurant ligt tegen de Loonse en Drunense Duinen. Met een paar honderd meter lopen zal [redacted] ons ontvangen en op de hei verschillende type omheiningen laten zien, met een beetje geluk komt de schaapskudde ook nog even langs…….

In verband met de lunch etc. is het verzoek om u voor dinsdag 28 september aan/af te melden voor de vergadering!

LUNCH

1. **Opening en welkom**
   Er zal een lunch gereed staan, i.v.m. volle agenda combineren wij bij de start de lunch mét de vergadering.

2. **Vaststelling agenda**

3. **Mededelingen**

*NB: Voor de agendapunten **4** en **5** doen wij de nadrukkelijke oproep om **vooraf uw vragen te delen**. Aan de hand van die – vooraf ingediende vragen – zal een toelichting door de auteurs worden gegeven. [redacted] is al deelnemer in het LOW, [redacted] zal vandaag als gast ter vergadering aanwezig zijn.*

Bespreekwijze:
Beide basisdocumenten zijn conform opdracht afgerond. We voeren in het LOW geen 'discussie over de inhoud' van deze documenten. Uiteraard zijn reacties op en meningen over van harte welkom. De toelichting van de auteurs zal zich op de door u (vooraf) gestelde vragen richten. Daarbij is uiteraard ruimte voor nadere discussie over de in de basisrapporten geagendeerde onderwerpen.

Goed om te beseffen is dat deze documenten géén beleidskeuzes bevatten maar bedoeld zijn om actuele feitelijke kennis op schrift te hebben. Het vormt daarmee input voor de te maken beleidskeuzes in het nieuwe wolvenplan 2022.

4. **Fact Finding Study**
   Doel: ter kennisname, bespreking reacties, beantwoording vragen.
   [redacted] zal e.e.a. nader toelichten

5. Juridische Analyse wolf
Doel: ter kennisname, bespreking reacties, beantwoording vragen.
[redacted] zal e.e.a. nader toelichten.

6. Stand van zaken dossier wolf actualisering Interprovinciaal wolvenplan.
Mondeling zal toelichting worden gegeven op de voortgang van het wolvendossier.

6.1 Internationaal wolven managementplan
Inzet/stand van zaken vanuit LNV – [redacted]

6.2 Inhoudsopgave/planning Wolvenplan 2022
Doel: ter kennisname en bespreking (zie bijlage)

6.3 Evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal Wolvenplan
Doel: ter kennisname en bespreking (zie bijlage)

7. Agendapunten vanuit LOW deelnemers:
7.1 Extra arbeidsinzet
- [redacted] en [redacted] (initiatief Gelderse wolf cie.)

7.2 Notitie vergoedingen preventieve maatregelen overige dieren
- [redacted] (FPG) *(zie bijlage)*

7. Rondje langs de velden
- Vanuit de provinciale wolvencommissies: Gelderland, Noord-Brabant, Limburg, Drenthe, Friesland, Overijssel?

8. Verslagvorige vergadering
Doel: ter vaststelling

9. Rondvraag

10. Datum volgende vergadering

Op 14 december staat een volgend overleg gepland.

15.00 Buitenactiviteit
[redacted] *zal ons bij zijn schaapskudde ontvangen en op de hei verschillende type omheiningen laten zien.*

16.30 Afsluitende borrel

Datum 5 oktober 2021
Onderwerp Agenda Landelijk Overleg Wolf

Overzicht van de bijlagen:

Bijlage – Fact Finding Study (per mail d.d. 22 september)
Bijlage – Juridische Analyse wolf (volgt zsm)
Bijlage – Agendapunt 6 en 7 - diversen
Bijlage – Verslag vorige vergadering per mail verstuurd d.d. 07-09-21

Ter informatie:
- Het standpunt m.b.t. de wolf van de jagersvereniging is te vinden op : https://www.jagersvereniging.nl/jagen/standpunten/wolven/

- Thesis [redacted] per mail verstuurd d.d. 07-09-21

- De nieuwe tussenrapportage wolf is gepubliceerd. De rapportage is opgemaakt in een digitaal magazine. Ook is er een PDF-versie. Per mail verstuurd d.d.

- LNV beantwoording kamervragen wolvenhek

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO WWG (Auteurs van de bijdragen)
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Factfinding Study en Juridische Analyse wolf
Bijlage(n)	FFS en JA

Juridische analyse Wolf en de Factfinding Study Wolf

Achtergronden
Vanuit IPO is, voor de factfinding study i.s.m. LNV, door BIJ12 opdracht gegeven om zowel voor de juridische als ecologische aspecten een kennis-update op te stellen. Hierdoor kan het nieuwe Interprovinciale wolvenplan 2022 gebaseerd zijn op de laatste stand van zaken m.b.t. de kennis over de wolf in Europa. Tevens is het mogelijk om mede op basis hiervan te komen tot nadere beleidskeuzes.

Dit betreft:

a. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021.
b. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

Behandelwijze
Beide rapporten zijn vertrouwelijk (tot 6 okt.) en ter kennisname geagendeerd. Uiteraard zijn wij benieuwd naar uw reactie hierop. U wordt gevraagd vooraf, per mail, vragen over deze rapporten met elkaar te delen. De aanwezige auteurs zullen aan de hand daarvan een nadere toelichting geven.

Met het verschijnen van de Juridische analyse en de factfinding study wordt ook duidelijker waar eventuele beleidskeuzes kunnen worden gemaakt. Het is daarom ook interessant te weten op welke punten u hier verwachtingen bij heeft.

Tot slot: beide documenten zullen op 6 oktober openbaar beschikbaar komen op de website van BIJ12. De verwachting is dat hier de nodige media aandacht voor zal zijn.

Toelichting

a. 'De Wolf terug in Nederland', een factfinding study, juli 2021
De factfinding study brengt feitelijk en wetenschappelijk onderbouwd de laatste stand van zaken van de wolf in Nederland in beeld en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van Rijk en provincies. In dit rapport wordt antwoord gegeven op 25 onderzoeksvragen die betrekking hebben op vijf thema's, te weten (1) verspreiding, voorkomen, herkomst en ecologische draagkracht; (2) gedrag en wolf-mens relatie; (3) beleid, schade, monitoring en beheer; (4) ecologie; (5) genetische methodieken en uitwisseling van data in Europa. Voor de beantwoording van deze vragen is gebruikt gemaakt van de nieuwste inzichten vanuit wetenschappelijk onderzoek en monitoringsprogramma's. De kennis die in dit rapport is verzameld kan worden ingezet voor het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes ten aanzien van de wolf.

b. Juridische analyse: De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen, september 2021.

Deze juridische analyse is gevraagd om nadere invulling te kunnen geven aan het wolvenbeleid op basis van de geldende natuurwetgeving.

Deel A: Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf.

De basis voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan van [redacted] en [redacted].

Deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B: **Rechtsvergelijking bescherming wolf Frankrijk, Duitsland, België, Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.**

Dit deel bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie. Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden. Daarbij wordt ook ingegaan op de situatie in Zweden, Finland, Polen, Slowakije, Slovenië en Oostenrijk.

Deel C: Bouwstenen voor de handelingsprotocollen

Op verzoek van BIJ12 worden in dit deel voorstellen gedaan voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen

Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving

Boerema & van den Brink B.V.
Legal & Ecological Consultants on Wildlife and Biodiversity

ELEMENT. ADVOCATEN

24 september 2021

In opdracht van: BIJ12

BIJ12 | Werkt voor provincies

DE JURIDISCHE BESCHERMING VAN DE WOLF IN NEDERLAND EN IN EEN AANTAL ANDERE EUROPESE LANDEN

Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving

Opdrachtgever	:	BIJ12 Utrecht
Rapport nummer	:	2021/wolfbij12/2DC
Status	:	Definitief
Datum	:	24 september 2021
Auteurs	:	[redacted] | Boerema & Van den Brink b.v. [redacted]) | Element Advocaten) [redacted]. |Boerema & Van den Brink b.v.

Foto voorpagina: [redacted] © BIJ12

Dit rapport kan geciteerd worden als:

[redacted]), [redacted]) en [redacted].(2021): De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen; een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving, Boerema & Van den Brink B.V., Houwerzijl/Element Advocaten, Best.

Overname, openbaarmaking van (teksten of delen van) dit rapport is toegestaan na vrijgave opdrachtgever, mits met duidelijke bronvermelding, zie hierboven.

Disclaimer aansprakelijkheid
Het onderzoek voor dit rapport is zorgvuldig uitgevoerd. Desondanks kunnen aan het rapport en de conclusies geen rechten worden ontleend. Boerema & Van den Brink B.V. en Element Advocaten zijn niet aansprakelijk voor directe of gevolgschade die kunnen voortvloeien uit toepassing van de in het rapport opgenomen beschrijvingen, conclusies, aanbevelingen of resultaten uit dit rapport alsmede overige werkzaamheden.
Opdrachtgever vrijwaart Boerema & Van den Brink B.V. en Element Advocaten in deze tevens voor aanspraken van derden.

Voorwoord

Voor u ligt het rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen'. Dit rapport is in opdracht van de 12 provincies (IPO) voor BIJ12 opgesteld door Boerema & Van den Brink b.v. in samenwerking met Element advocaten, om meer duidelijkheid te geven over de juridische status van de wolf en om antwoord te geven op diverse juridische vragen die spelen in de maatschappij.

Dit rapport brengt het meest recente juridisch kader in beeld op basis van de meest recente inzichten in de feiten en cijfers over de wolf in Nederland en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van de provincies. Het rapport draagt bij om de juiste kaders en juridische perspectieven mee te geven met betrekking tot de omgang met de wolf in Nederland.
Dit geldt onder andere voor dierhouders en natuurbeheerders, maar ook voor de bevolking in brede zin. Juist omdat hierover veel publiekelijk debat plaatsvindt.

Het rapport is opgebouwd uit drie delen: een analyse van de internationale en Europese juridische kaders ten aanzien van de bescherming van de wolf. Daarnaast is een rechtsvergelijking gemaakt van hoe verschillende Europese landen hiermee omgaan. Tot slot is uiteengezet welke juridische middelen en welke wettelijke kaders gelden bij specifiek geduide situaties. Dit leidt tot een gedegen overzicht van bouwstenen voor de zgn. handelingsprotocollen.

Door deze uitgebreide juridische analyse zijn zo veel mogelijk aspecten binnen het wolvenvraagstuk verduidelijkt. De uitkomsten bieden onder andere input voor de in 2022 te verschijnen geactualiseerde versie van het Interprovinciaal wolvenplan, waartoe het Interprovinciaal Overleg (IPO) heeft besloten. De actualisatie is nodig om ook na 2021 richting te geven aan de gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken in het wolvendossier.

De gezamenlijke provincies hopen hiermee een bijdrage te leveren aan een goede manier van samenleven tussen mens en wolf.

Jolinda van der Endt, directeur BIJ12

Van de auteurs

Dit rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' is tot stand gekomen in een relatief korte tijd. Dat kon met name dankzij het feit dat er een hele goede basis lag, in de vorm van het rapport van [redacted], [redacted] en [redacted] uit 2013. Hun rapport, 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan' is dusdanig robuust en volledig dat het nog steeds kan gelden als een stevig fundament voor iedereen die zich wil verdiepen in de juridische bescherming van de wolf. Wij hebben dit basisdocument als vertrekpunt genomen en het waar nodig in verband met relevante juridische ontwikkelingen (zoals recente uitspraken van het Europese Hof van Justitie) aangevuld of geactualiseerd. Wat dat betreft vielen we met de neus in de boter: in de afgelopen jaren is er een aantal interessante uitspraken door het Hof gedaan, juist over de bescherming van de wolf en de uitzonderingen die daarop mogelijk zijn. Het onderzoek naar de juridische bescherming van de wolf in ons omringende lidstaten van de Europese Unie heeft ons veel nieuwe inzichten opgeleverd. Het is – naar ons oordeel – een interessant overzicht, waarbij steeds naar voren komt dat in alle lidstaten-Staten actief wordt gezocht naar een evenwicht tussen bescherming en het actief beheren van de wolf. Aanvullend staat het op een goede manier omgaan met potentiële wolf-mens conflicten centraal. Wij hopen dat de opdrachtgever met het laatste deel van dit advies – de bouwstenen voor handelingsprotocollen – in staat zal zijn om beleid te maken en uit te voeren dat recht doet aan de bescherming van dit mythische en vaak omstreden dier, de wolf.

Wij willen de begeleidingsgroep, opdrachtgevers en betrokken contactpersonen bedanken voor hun commentaren en de discussies, en we willen [redacted] danken voor het plezierige overleg over de afstemming met de in hoofdzaak ecologische studie 'De wolf terug in Nederland'.

September 2021,

[redacted]

Inhoud

Voorwoord 3
INHOUD 5
Leeswijzer 7
SAMENVATTING 8
DEEL A. ANALYSE VAN DE BESTAANDE INTERNATIONAALRECHTELIJKE EN EUROPEESRECHTELIJKE VERPLICHTINGEN TEN AANZIEN VAN DE BESCHERMING VAN DE WOLF 13
1. Soortenbeschermingsregime 13
1.1 Internationaal recht 13
1.2 Europees recht 14
1.2.1 Bescherming wolf 14
1.2.2 Uitzonderingen 19
2. Gebiedsbescherming 30
3. Actieve beschermingsmaatregelen 31
3.1 Wettelijk kader 31
3.2 Draft Guidance 2019 31
3.3 Jurisprudentie Hof van Justitie 32
3.4 Actieve maatregelen voor de wolf binnen Natura2000 32
3.5 Actieve maatregelen buiten Natura 2000 32
3.6 De rol van soortenbeschermingsplannen 33
3.7 Eisen aan het soortenbeschermingsplan als onderbouwing voor uitzonderingen (derogaties) 33
3.8 Allesomvattende actie-/beheerplannen voor wolven 34
4. 'Go & no go'-gebieden voor de wolf; 35
4.1 Wettelijk kader 35
4.2 Inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden van de wolf in algemene zin 36
4.3 Beperken van de toegang tot, of zonering van grote gebieden 36
4.4 Zonering en de verhouding tot de verplichting tot het aanwijzen van Natura 2000-gebieden 39
4.5 Op voorhand aanwijzen van corridors en/of gebieden als wolvenleefgebied of verblijfplaats. 39
4.6 Instrument programma 40
5. Internationale samenwerking – 'population level management' 40
DEEL B-I. UITGEBREIDE RECHTSVERGELIJKING BESCHERMING WOLF FRANKRIJK, DUITSLAND EN BELGIË (VLAANDEREN) 42
1. Aandachtspunten uit de rechtsvergelijking 43
2. Frankrijk 45
2.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Frankrijk 45
2.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 45
2.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 47
2.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 49
2.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden 50
2.6 Wolvenplan 51
2.7 Omgang met hybride wolven 52
3. Duitsland 54
3.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Duitsland 54
3.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 55
3.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 57
3.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 59
3.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden 59
3.6 Omgang met hybride wolven 59
3.7 Deelstaat Brandenburg 60
3.8 Deelstaat Niedersachsen 62

3.9 Deelstaat Nordrhein-Westfalen 64
4. België-Vlaanderen 66
4.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Vlaanderen 66
4.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 66
4.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 68
4.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 69
4.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden; 70
4.6 Wolvenplan Vlaanderen 70
4.7 Omgang met hybride wolven 71
DEEL B-II. BEKNOPTE RECHTSVERGELIJKING BESCHERMING WOLF ZWEDEN, FINLAND, POLEN, SLOVENIË, OOSTENRIJK EN SLOWAKIJE 72
5. Zweden 74
6. Finland 80
8. Polen 87
9. Slovenië 91
10. Oostenrijk 96
11. Slowakije 104
DEEL C. BOUWSTENEN VOOR HANDELINGSPROTOCOLLEN 108
1. Het opzettelijk verstoren van een wolf 108
2. Het vangen van een wolf 113
3. Het vangen, vervoeren, behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf 116
4. Het uitzetten van een wolf 120
5. Vervoer van een levende wolf 121
6. Bezit van een wolf 122
7. Het zenderen en monitoren van een wolf 123
8. Het doden van een wolf 126
9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf 129
Bijlage: Soortenbeschermingsbepalingen Omgevingswet 131

Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit drie delen die weliswaar een samenhang hebben, maar ook afzonderlijk gelezen kunnen worden.

Deel A bevat een analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf. Het vertrekpunt voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan'(hierna Trouwborst & Bastmeijer).[1] Dit deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie. Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden.

Deel C gaat in op de vraag van opdrachtgever (BIJ12) om voorstellen te doen voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

1 [redacted], juli 2013. FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf (bij12.nl).

Samenvatting

Deel A

Deel A van het rapport vormt een actualisering van 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan' van [redacted] uit 2013. Dit onderzoek gaat in op de internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke kaders voor bescherming van de wolf. De wolf moet zowel op grond van internationale verdragen (met name Verdrag van Bern) als op grond van de Europese Habitatrichtlijn (Hrl) worden beschermd. De maatregelen die de lidstaten van de Europese Unie uit hoofde van de Hrl moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Een van deze diersoorten is de wolf. De bepalingen uit de Hrl zijn dwingend voor de lidstaten van de Europese Unie. Vertrekpunt voor de bescherming van de wolf in Nederland vormen art. 12 en bijlage IV Hrl. Dit is het zogenaamde passieve soortenbeschermingsregime dat bestaat uit een aantal verbodsbepalingen. Dit regime is vertaald in de Wet natuurbescherming en krijgt ook een plaats in de Omgevingswet. Daaruit volgt dat de wolf een beschermde soort is. Een aantal handelingen ten aanzien van de wolf (waaronder het doden, vangen en opzettelijk verstoren) zijn verboden. Alleen als aan een drietal voorwaarden is voldaan kan een uitzondering worden gemaakt op deze verboden. Deze randvoorwaarden zijn opgenomen in art. 16 Hrl en neergelegd in de Wet natuurbescherming en straks de Omgevingswet. Uit de randvoorwaarden volgt dat alleen toestemming kan worden gegeven voor een ingreep ten aanzien van de wolf indien: a. de ingreep plaatsvindt vanwege een door de wet erkend belang, b. er geen andere bevredigende oplossing is voor de ingreep, en c. er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken wolf in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Deze randwoorden zijn cumulatief van toepassing en vormen de basis voor individuele besluiten, generieke besluiten en beleid ten aanzien van de wolf.

Een goede toepassing van het hiervoor genoemde kader vraagt van de lidstaten – in dit geval Nederland – niet alleen inzicht in de betekenis en de reikwijdte van de bepalingen, maar ook het duidelijk richting geven aan de wijze waarop kan worden omgegaan met het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van de wolf. Bij deze uitleg en toepassing van het kader komt belangrijke betekenis toe aan de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie. In de afgelopen jaren heeft het Hof een aantal belangrijke arresten gewezen over de uitleg van het beschermingsregime. Daaruit volgt allereerst dat het 'natuurlijk verspreidingsgebied' waarbinnen de wolf moet worden beschermd, ruim moet worden uitgelegd. Dit omvat de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of verspreidt, ook als dat door de mens bewoonde gebieden betreft. Uit internationale verdragen, de Hrl en de Nederlandse wetgeving volgt niet expliciet of het beschermingsregime ook geldt voor kruisingen tussen hond en wolf (hybriden). Zowel in Europees als internationaal verband zijn aanbevelingen gedaan om hybriden onder de verboden te laten vallen. De aanpak in de lidstaten van de Europese Unie is wisselend.

Voor de toepassing van het beschermingsregime is ook van belang hoe de staat van instandhouding moet worden bepaald en beoordeeld. Hoewel dit in belangrijke mate een ecologische vraag is, zijn er handreikingen opgesteld die richting geven aan het bepalen van de staat van instandhouding en bij het beoordelen welke gevolgen ingrepen ten aanzien van de wolf op de staat van instandhouding kunnen hebben. Verder is vanuit juridische optiek van belang dat bij een beoordeling van de effecten van ingrepen op de wolf niet alleen de lokale of de grensoverschrijdende populatie worden betrokken. Beide moeten worden beoordeeld en in onderling verband worden beschouwd. Omdat de in Nederland voorkomende wolven onderdeel uitmaken van een populatie die zich over meerdere landen uitstrekt, is deze rechtspraak van het Hof direct van belang voor de Nederlandse praktijk. Een goede uitvoering van de richtlijnverplichtingen vraagt om gecoördineerde acties en informatie uitwisseling met de buurlanden, gebaseerd op een gezamenlijk (beheer)plan.

De naleving van de Hrl verplicht de lidstaten niet alleen tot het vaststellen van een het bovenstaande beschermingskader, maar ook tot het treffen van concrete en specifieke beschermingsmaatregelen. Het zorgen voor voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling past binnen deze verplichting tot het treffen van beschermingsmaatregelen. Ook in dit verband zijn afspraken met buurlanden relevant.

Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, zal het hiervoor beschreven regime noodzaken tot een kritische beoordeling van iedere vorm van ingrijpen in het voorkomen van de wolf. De mogelijkheid om in te grijpen zal mede afhankelijk zijn van de weging van de belangen die noodzaken tot een ingreep. Daarbij kan het treffen van planmatige beschermingsmaatregelen bijdragen aan de mogelijkheden om in individuele gevallen gemotiveerd af te kunnen wijken van de strikte bescherming van de wolf.

Naast het hierboven beschreven kader kent de Hrl ook een verplichting voor de lidstaten om – indien een soort in meer dan onbeduidende mate voorkomt in een lidstaat - Natura 2000-gebieden aan te wijzen voor soorten die in bijlage II van de Hrl zijn opgenomen. Bij diersoorten met een zeer groot territorium zoals de wolf ziet deze verplichting op plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied, die de fysische en biologische elementen bevatten die voor het leven en voortplanting essentieel zijn. Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf. Er zal regelmatig moeten worden bezien of aanwijzing voor de wolf moet plaatsvinden. Een handvat is in de eerste plaats de zogenaamde Europese referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijst worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat. De wolf wordt tot nu toe niet genoemd voor Nederland. Daarnaast hanteert Nederland het criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. In hoeverre dit criterium een juridisch houdbaar handvat biedt, is nog niet door de rechter getoetst.

Deel B

Deel B van dit rapport bevat een rechtsvergelijking met een aantal andere Europese landen. Hierin wordt beschreven hoe deze landen de verplichtingen uit de Hrl hebben geïmplementeerd in nationale wetgeving, maar ook op welke wijze wordt omgegaan met relevante bepalingen uit bijvoorbeeld voortvloeien uit het CITES-verdrag en de Europese CITES-verordeningen. Daarbij is zowel naar het soortenbeschermingsregime als het gebiedsbeschermingsregime bekeken.

De rechtsvergelijking gaat allereerst en uitgebreid in op hoe dit geregeld is in Frankrijk, Duitsland en België (Deel B-I).

Omdat in Duitsland de verschillende deelstaten elk hun eigen bevoegdheden hebben is in de rechtsvergelijking een doorkijk gegeven naar de situatie zoals deze door de deelstaten Brandenburg, Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen is vormgegeven. Hierbij wordt ingegaan op de wijze waarop het beschermingsregime van de wolf is verankerd. Hiernaast is bekeken onder welke voorwaarden en voor welk belang in het voorkomen van de wolf kan worden ingegrepen.
Voor België is enkel de situatie in Vlaanderen beoordeeld en beschreven.
Uit de rechtsvergelijking komen een aantal aandachtspunten die mogelijk ook voor de ontwikkeling van een nieuw Nederlands wolvenbeleid interessant kunnen zijn.

Internationaal soortenbeschermingsplan wolf
Uit deze rechtsvergelijking volgt uit de bestudeerde documenten dat bij alle beoordeelde landen in meer of mindere mate de behoefte wordt gevoeld aan enige vorm van internationale of grensoverschrijdende samenwerking of zelfs een internationaal soortenbeschermingsplan wolf. Hierop wordt hieronder uitgebreider ingegaan. Met name in Duitsland is deze wens nadrukkelijk aan de orde (zie hierna). Dit zou voor Nederland een relevant aangrijpingspunt kunnen vormen om de internationale samenwerking rond de wolf een positieve impuls te geven. Met een dergelijke

samenwerking kan vorm worden gegeven aan een beleidskader waarin wordt gestreefd naar meer evenwicht tussen het beschermen van de soort en het in bijzondere situaties kunnen afwijken van beschermingskaders.

Vrijstellingsregelingen verjagen/behandelen gewonde wolf/nooddoding
In twee van de onderzochte Duitse deelstaten zijn er via verordeningen vrijstellingen om een wolf, die actief mensen of vee benadert, te verjagen. Ook in Frankrijk kunnen de Prefecten een zelfde soort vrijstelling toekennen voor situaties waarbij een wolf actief vee benadert. Dit verjagen valt dan (mits daarbij de wolf geen letsel wordt toegebracht) niet onder het verbod op opzettelijke verstoring. Zowel in Frankrijk als in Duitsland worden verder bepaalde handelingen juridisch mogelijk gemaakt in geval van acute situaties. In de beoordeelde Duitse deelstaten zien we dat deze deelstaten in hun (wolven)verordeningen regelingen treffen in geval er een gewonde wolf wordt aangetroffen.

Hybriden
Het aantreffen van hybriden wolf-hond is in verschillende landen een punt van aandacht. De bescherming van hybriden en de vraag aan welke criteria een hybride moet voldoen om onder het beschermingsregime voor de wolf te vallen, zijn niet eenduidig en worden ook verschillend toegepast.

Natura 2000
In de landen waar de wolf al langer voorkomt (Duitsland, Frankrijk) zijn Natura 2000-gebieden aangewezen waarbinnen ook de wolf moet worden beschermd. Toch blijkt uit de rechtsvergelijking dat de verplichtingen uit de Hrl nog maar in beperkte mate worden uitgevoerd.

Voor de specifiek onderzochte landen zijn nog de volgende punten van belang.

Frankrijk
De bepalingen die voortvloeien uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn in Frankrijk met name geïmplementeerd in de 'Code de L'Environment'. De bevoegdheid voor de uitvoering van de wettelijke beschermingsmaatregelen, maar ook de besluitvorming om af te wijken van dit strikte wettelijke beschermingskader, ligt bij de prefecten van de Franse departementen. De Prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio. Deze prefect is aangewezen en verantwoordelijk voor het opstellen van het Nationaal wolvenplan (zie hierna) en is ook de partij die jaarlijks het exacte aantal wolven vaststelt dat in het gehele land kan of mag worden geschoten in het belang van de bescherming van vee. Dit laatste is in Frankrijk in beginsel het enige belang op grond waarvan besluiten kunnen worden genomen om wolven te doden. Voor de bescherming van vee tegen aanvallen van wolven, en specifiek ook voor de bescherming van de zogenaamde pastorale veehouderijen in berggebieden, wordt het op basis van de nationale wetgeving mogelijk gemaakt om af te wijken van het verbod op verstoren, vangen of doden van wolven. Op welke wijze deze besluiten door de Prefecten genomen kunnen worden, welke vormen van afschot of verjaging kunnen worden toegestaan én op welke wijze een jaarlijks quotum van maximaal te doden wolven moet worden bepaald, ligt vast in een tweetal (kader)besluiten die op ministerieel (dus landelijk) niveau zijn genomen. Het Franse wolvenplan (Nationaal actieplan 2018-2023 wolven en veehouderij) vindt zijn juridische basis in deze kaderbesluiten. In essentie beschrijft het plan ook wat al in deze besluiten is opgenomen: Het toestaan van defensief afschot van wolven op het moment dat zij een kudde aanvallen en/of het uitvoeren van afschot van wolven in gebieden waar moeilijk te beschermen pastorale kuddes worden gehouden om hier de predatiedruk in algemene zin te verminderen.

De situatie in Frankrijk is moeilijk vergelijkbaar met die in Nederland. De omvang van het land, de verspreiding van wolven en het voorkomende aantal wolven leiden ertoe dat Frankrijk van oordeel is dat met goede monitoring voldoende zekerheden zijn ingebouwd om negatieve gevolgen op de staat van instandhouding te voorkomen indien (gelimiteerd) afschot wordt toegestaan. Ook gaat het hier om een andere wolvenpopulatie (hoofdzakelijk afstammend van de Italiaanse / alpine populatie) dan

de Centraal Europese populatie waarvan de meeste individuen van de wolven afkomstig zijn die wij nu in Nederland aantreffen.

Duitsland
In Duitsland is de wolf op grond van het federale 'Bundesnaturschutzgesetz' als strikt beschermde soort aangemerkt. De verboden die in de Hrl zijn benoemd zijn overgenomen in deze wetgeving. Bij een recente wetswijziging van maart 2020 is in deze wet een extra paragraaf 'omgang met wolven' opgenomen. Het doel van deze wetswijziging is om meer rechtszekerheid te creëren wanneer een vergunning/ontheffing kan worden verleend om een wolf te doden en hoe om te gaan met wolf-hond-hybriden. De zogenaamde Naturschützbehörden van de verschillende deelstaten zijn het bevoegd gezag voor besluiten om af te wijken van de verboden als opgenomen in de Bundesnaturschutzgesetz. Een aantal deelstaten – waar inmiddels wolven voorkomen of waar de wolf regelmatig wordt waargenomen -– hebben, binnen de kaders van de federale wetgeving, zaken rond bescherming en beheer van de wolf uitgewerkt in specifieke wolfsverordeningen. In hoofdzaak gaat het hier om een uitwerking van de situaties waarin er een vrijstelling geldt om wolven te verjagen, of onder welke voorwaarden er een vergunning kan worden afgegeven om wolven te vangen of – in een uiterste geval – te doden.
Sommige deelstaten hebben een apart wolvenplan opgesteld. Deze plannen gaan in de regel niet verder dan een beschrijving van de te treffen maatregelen in geval van zich een 'wolf – mens' conflict of een 'wolf – gehouden dier' conflict voordoet. De plannen hebben in de meeste gevallen een onduidelijke juridische status.

België-Vlaanderen
De voorwaarden uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Vlaanderen omgezet in het 'Natuurdecreet' en het daaronder vallende 'Soortenbesluit'. De bevoegdheid tot het nemen van beslissingen tot afwijking van de wettelijke verboden is toegekend aan het Agentschap Natuur & Bos. Dit agentschap neemt ook de initiatieven voor het opstellen van soortenbeschermingsprogramma's. In Vlaanderen is op dit moment nog geen sprake van besluitvorming gericht op het doden van wolven. Wel is recent een wolvenprotocol opgesteld en goedgekeurd. Op basis van dit protocol kan er in bepaalde situaties een toestemming worden afgegeven om af te wijken van de soortbeschermingsbepalingen in het Soortenbesluit. De procedures en verantwoordelijkheden zullen – voor zover nu bekend – nog moeten worden vastgelegd in een Ministerieel Besluit.

In Deel B-II wordt de juridische bescherming van de wolf en de mogelijkheden tot het geven van toestemming voor inbreuken op die bescherming besproken voor Zweden, Polen, Finland, Oostenrijk, Slowakije en Slovenië.
Anders dan de rechtsvergelijking die is gemaakt in Deel B-I gaat het hierbij om een beschrijving op hoofdlijnen en betreft het een globaal overzicht.

Deel C

Het derde deel – Deel C van dit rapport – bespreekt de juridische mogelijkheden die provincies hebben om in mogelijk voorkomende feitelijke situaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op, bijvoorbeeld, het verjagen, vangen en verplaatsen, of doden van de wolf. Voorbeelden zijn het aantreffen van een gewonde wolf langs de weg, of agressief gedrag van een wolf tegenover een hond, of vee. Dit deel van het rapport levert de juridische 'bouwstenen' op voor het opstellen van beleid en handelingsprotocollen voor dergelijke concrete situaties, waarin 'mens – wolf' confrontaties kunnen optreden. Zo kunnen provincies afleiden welke afweging zij bij toestemmingsbesluiten voor het verstoren, vangen, of doden van een wolf moeten maken en welke randvoorwaarden daarbij in acht moeten worden genomen. Het uitgangspunt hierbij is steeds dat in individuele situaties besluitvorming moet plaatsvinden, die voldoet aan de strikte juridische kaders als uiteengezet in onderdeel A van dit rapport. In het rapport wordt aanvullend ingegaan op andere wettelijke eisen die aan, bijvoorbeeld, het behandelen van een gewonde wolf worden gesteld. Verder is ook gekeken naar de mogelijkheden om voor bepaalde, mogelijk vaker voorkomende situaties, op voorhand een vrijstelling van verbodsbepalingen te kunnen

geven, zoals voor het verjagen van een wolf die vee aanvalt, of dreigt aan te vallen. Een vrijstelling is een toestemmingsbesluit dat geldt voor bepaalde, concrete, vergelijkbare situaties, die zich vaker kunnen voordoen. Zo'n vrijstelling kan provinciaal gelden, maar ook landelijk, afhankelijk van of het besluit wordt genomen door Provinciale Staten, of de minister van LNV. De mogelijkheden voor een dergelijke vrijstelling worden overigens beperkt ingeschat, omdat het juridische stelsel primair uitgaat van het beoordelen van individuele en concrete situaties. Daarbij zal het in een aantal gevallen noodzakelijk zijn om advies in te winnen bij 'wolvendeskundigen' om te kunnen komen tot een voldoende draagkrachtige motivering van een besluit. Meestal zal in het geval van de wolf bij het overtreden van een wettelijk verbod, zoals bijvoorbeeld het verbod op opzettelijk doden van de wolf, dus een individueel toestemmingsbesluit moeten worden genomen. In de meeste gevallen is het College van Gedeputeerde Staten van de provincie waar de activiteit moet worden uitgevoerd, bevoegd tot het nemen van dat besluit. Onder de Omgevingswet wordt zo'n besluit een omgevingsvergunning genoemd. In dit deel van het rapport is – daar waar relevant en dit in de Nederlandse juridische context mogelijk lijkt – rekening gehouden met hetgeen in vergelijkbare situaties is toegestaan, of gebruikelijk is, in ons omringende landen, op basis van het rechtsvergelijkende deel van dit rapport.

Deel A.

Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf

Het vertrekpunt voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan'(hierna Trouwborst & Bastmeijer).[2] Dit deel zal bestaan uit een actualisering van en – waar nodig - een aanvulling op dit rapport vanaf 2013. Het gaat daarbij om de volgende hoofdstukken:

In par. 1 wordt ingegaan op het hoofdstuk 'Soortenbescherming: de strikte bescherming van de wolf'. In deze paragraaf zal extra verdieping plaatsvinden ten aanzien van het thema 'gunstige staat van instandhouding'. Par. 2 gaat in op het hoofdstuk 'Gebiedenbescherming: Natura 2000 en de wolf'. Hier wordt gekeken naar de meest recente inzichten en verplichtingen die voortvloeien uit toepassing van de Europese richtlijnverplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming, zoals die blijken uit Commissierichtlijnen, beleid en jurisprudentie. In de derde paragraaf staat het hoofdstuk 'Actieve beschermingsmaatregelen' centraal. In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het beperken/wegvangen en doden kan faciliteren. Par. 4 gaat in op het hoofdstuk 'Go & no go' -gebieden voor de wolf'. Ten slotte komt in par. 5 het hoofdstuk 'Internationale samenwerking – 'population level management' aan de orde. De actualisering van het rapport Trouwborst & Bastmeijer vormt – samen met het rechtsvergelijkend onderzoek - de basis voor het onderdeel 'bouwstenen voor handelingsprotocollen (deel C).

1. Soortenbeschermingsregime

1.1 Internationaal recht

In het rapport Trouwborst & Bastmeijer is het internationaalrechtelijk kader beschreven dat van belang is voor de bescherming van de wolf. Van de in het rapport genoemde internationale verdragen was tot voor kort met name het Verdrag van Bern van belang. Evenals de hierna te bespreken Habitatrichtlijn (Hrl) ziet dit verdrag op de instandhouding van de Europese wilde flora en fauna en hun leefgebieden. De wolf is opgenomen in Bijlage II van het Verdrag van Bern, en is daarmee een zogenaamde strikt beschermde soort. Sommige verdragspartijen hebben een uitzondering bedongen op de strikte bescherming van de wolf. Voor Nederland geldt geen uitzondering. Voor de uitleg van het Verdrag zijn aanbevelingen van het Permanent Comité van belang en het Actieplan uit 2000. Verwezen wordt naar p. 7/8 van het Trouwborst & Bastmeijer waarin een overzicht van de relevante documenten is opgenomen. De documenten zijn niet juridisch bindend, maar geven richtsnoeren voor de uitleg van de verdragsbepalingen. Na het verschijnen van het rapport van Trouwborst & Bastmeijer zijn geen nieuwe aanbevelingen verschenen die van belang zijn in het licht van het beschermingsregime voor de wolf.

Het verdrag van Bern heeft een bepalende invloed gehad op de totstandkoming en de inhoud van de Hrl. De Hrl dient er onder andere toe om binnen de EU te kunnen voldoen aan de uit het verdrag voortvloeiende verplichtingen. Een aantal bepalingen uit de Hrl dienen, waar nodig, dan ook in overeenstemming met het Verdrag van Bern te worden geïnterpreteerd. Uiteindelijk zal vooral het Hof van Justitie in zijn jurisprudentie over de Hrl moeten aangeven welke betekenis in dit verband aan het Verdrag van Bern toekomt. Voorbeelden waarin de betekenis van het Verdrag van Bern in de jurisprudentie van het Hof nader verduidelijkt wordt, zijn er vooralsnog niet. Wel wordt er in conclusies van de Advocaat-Generaal (AG) incidenteel verwezen naar het verdrag. Zie bijvoorbeeld de conclusie van AG Kokott van 20 januari 2011 waarin wordt opgemerkt:

2 [redacted], m.m.v. [redacted], juli 2013. FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf (bij12.nl).

> "Bepalingen van afgeleid recht van de Unie moeten zo veel mogelijk in overeenstemming met de volkenrechtelijke verplichtingen van de Unie worden uitgelegd. Dat geldt met name voor de bepalingen van de habitatrichtlijn met betrekking tot de hamster. Zij behoren de verplichting tot bescherming van zijn habitats krachtens art. 4 van het Verdrag van Bern zo veel mogelijk te verwezenlijken, hoewel de Unie aan dat aspect van het Verdrag van Bern in het geval van de hamster alleen uitdrukkelijk uitvoering heeft gegeven wat de voortplantings- en rustplaatsen betreft".[3]

Van recenter datum is de conclusie van AG Saugmandsgaard, waarin hij ter ondersteuning van zijn standpunt verwijst naar een resolutie inzake de reikwijdte van enkele bepalingen van het Verdrag van Bern. De AG merkt op dat, aangezien de Hrl grotendeels op dit verdrag is afgestemd, het Hof zich bij de uitlegging van deze richtlijn moet laten leiden door deze resolutie en in het bijzonder de bijlage erbij.[4] Dit komt ook aan de orde in een latere conclusie van AG Kokott, waarin het verbod op het opzettelijk vangen (en doden) van wolven uit de Hrl in het licht van het Verdrag van Bern wordt uitgelegd (zie hierna).[5] De doorwerking van de verdragsbepalingen die zien op de bescherming van soorten krijgt gestalte via de verplichtingen uit de Hrl. In Nederland zijn deze geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming (Wnb) en - in de nabije toekomst - de Omgevingswet en de daarop gebaseerde uitvoeringsregelgeving.

Opgemerkt wordt dat in recente jurisprudentie van het Hof van Justitie ook wordt verwezen naar het Verdrag van Bonn.[6] Het gaat daarbij met name om de definities uit het Verdrag. Dit komt in par. 1.2.1 nader aan de orde.

1.2 Europees recht

1.2.1 Bescherming wolf

De wolf is - voor zover van belang voor Nederland - opgenomen in Bijlage IV van de Hrl. Het beschermingsregime voor Habitatrichtlijnsoorten die zijn opgenomen op Bijlage IV Hrl, is opgenomen in art. 12 Hrl. Dit beschermingsregime is geïmplementeerd in art. 3.5 (Wnb). Onder de Omgevingswet zal implementatie van de verbodsbepalingen plaatsvinden in het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), in art. 11.46 e.v. De basis voor deze uitvoeringsregeling is – voorzover hier van belang – opgenomen in art. 5.1 Omgevingswet. Art. 12 Hrl verplicht de lidstaten ertoe om de nodige maatregelen te treffen voor de instelling van een systeem van strikte bescherming van de in bijlage IV vermelde diersoorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied.

De reikwijdte van het beschermingsregime wordt derhalve allereerst bepaald door de betekenis van *'natuurlijk verspreidingsgebied'*. Vervolgens wordt de reikwijdte van het beschermingsregime nader bepaald door het stelsel van verbodsbepalingen dat door de lidstaten in uitvoering van art. 12 Hrl moet worden verankerd in nationale regelgeving. Deze verbodsbepalingen hebben betrekking op:
a) het opzettelijk vangen of doden van *in het wild levende* specimens van Bijlage IV-soorten;
b) het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
c) het opzettelijk vernielen of rapen van eieren *in de natuur*;
d) de beschadiging of de vernieling van de *voortplantings- of rustplaatsen*.

'Natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur'

De cursief gedrukte bewoordingen uit art 12 Hrl impliceren dat er sprake is van een geografische begrenzing van het beschermingsregime. De richtlijn bevat geen definities aan de hand waarvan de reikwijdte van het beschermingsregime nader kan worden geduid. Voor de uitleg is primair de jurisprudentie van het Hof van Justitie van belang. In een arrest van 11 juni 2020 heeft het Hof duidelijkheid gegeven over een aantal

3 C-383/09, ECLI:EU:C:2011:23.
4 Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II), 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
5 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, C 473/19 en C 474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
6 Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten, dat op 23 juni 1979 te Bonn is ondertekend en namens de Gemeenschap is gesloten bij besluit 82/461/EEG van de Raad van 24 juni 1982, Pb. 1982, L 210, blz. 10.

elementen uit de Habitatrichtlijnbepalingen die de reikwijdte van het beschermingsregime afbakenen.[7] Het arrest is gewezen naar aanleiding van prejudiciële vragen van de Roemeense rechter. De procedure die aanleiding gaf tot de prejudiciële vragen had betrekking op het verdoven en vangen van een wolf die in een Roemeens dorp was aangetroffen. Deze wolf hield zich enige dagen op het terrein van een lokale bewoner op en at en speelde samen met de honden van deze bewoner. De bedoeling was om de wolf naar een berenreservaat over te brengen, dat ook over een omheind verblijf beschikt waar wolven leven die uit dierentuinen afkomstig zijn. De wolf is echter tijdens het transport ontsnapt en heeft zijn toevlucht gezocht in de plaatselijke bossen. Uit het arrest blijkt dat er geen toestemming is gevraagd om de wolf te vangen en vervoeren. De verwijzende rechter heeft aan het Hof de vraag voorgelegd in hoeverre het opzettelijk vangen of doden van een in het wild levende wolf geoorloofd is wanneer geen afwijking is toegestaan op grond van art. 16 Hrl en deze dieren worden aangetroffen in door de mens bewoond gebied of aan de rand daarvan. Meer specifiek ging het daarbij om de uitleg die moet worden gegeven aan de begrippen 'natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid Hrl.

Allereerst merkt het Hof op dat het beschermingsregime geen beperking kent naar de plaats, de ruimte of de habitat waar een specimen op een bepaald moment wordt aangetroffen. Ook wijst het Hof erop dat 'habitat van een soort' als bedoeld in art. 1, onder f Hrl geen vast en onveranderlijk afgebakend territorium betreft. Dat is anders in het gebiedsbeschermings-regime van de Hrl dat wel een geografische afbakening kent. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeenkomen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Op deze bepaling wordt later in dit rapport nog teruggekomen. De gebieden als bedoeld in art. 4 Hrl worden niet afgebakend met het doel de habitat van beschermde soorten – die een uitgestrekt territorium kunnen bezetten – volledig te omsluiten. Daarmee is – aldus het Hof - voor beschermde diersoorten die (zoals de wolf) uitgestrekte gebieden bezetten, het begrip 'natuurlijk verspreidingsgebied' breder dan de geografische ruimte die de fysieke en biologische elementen vertoont die voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Dit gebied komt overeen met de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of verspreidt. Het Hof concludeert dan ook dat de door art. 12, eerste lid Hrl geboden bescherming geen beperkingen of grenzen kent en dat dus niet kan worden aangenomen dat een in het wild levend specimen van een beschermde diersoort dat in de buurt van of binnen door de mens bewoonde gebieden wordt aangetroffen, door dergelijke gebieden trekt of zich voedt met door de mens gecreëerde hulpbronnen, een dier is dat zijn 'natuurlijke verspreidingsgebied' heeft verlaten, of dat dit gebied geen menselijke nederzettingen of door de mens tot stand gebrachte elementen kan omvatten. Deze conclusie wordt ook ondersteund in het Guidance document van de Europese Commissie uit 2007.[8] Daarin wordt bij de uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied' verwezen naar een dynamisch concept, dat niet precies samenvalt met de daadwerkelijk bezette gebieden of het grondgebied waar een habitat, een soort of een ondersoort permanent aanwezig is. Het Hof verwijst verder - in navolging van de AG - naar het Verdrag van Bonn. Het Verdrag van Bonn geeft in art. 1, eerste lid, onder f) een definitie van het begrip 'verspreidingsgebied'. Dit begrip ziet op alle land- en wateromvattende gebieden waarbinnen een trekkende soort leeft of tijdelijk verblijft of waardoor zij trekt of waarover zij vliegt op een bepaald moment op de gebruikelijke trekroute. Het Hof wijst erop dat de definitie van het begrip 'verspreidingsgebied' van een soort dus slaat op de door deze soort doorkruiste gebieden van om het even welke aard.

Het Hof voegt aan deze overwegingen nog toe dat het gebruik van de woorden 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid onder a) en onder c) Hrl niets afdoet aan de conclusies. De strikte bescherming van beschermde diersoorten als bedoeld in art. 12 Hrl is niet alleen van toepassing op bepaalde plaatsen, maar geldt voor alle in de natuur of in het wild levende specimens van beschermde diersoorten die een rol vervullen in natuurlijke ecosystemen. Verder is de 'beperking' tot in het wild levend en in de natuur niet opgenomen in sub b en sub d van art. 12, eerste lid Hrl. Deze verbodsbepalingen zijn dan ook van toepassing op alle specimens van beschermde diersoorten, ongeacht de plaats waar zij zich ophouden.

7 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458.
8 Europese Commissie, Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC, februari 2007.

Het Hof stelt verder vast dat het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van deze soorten op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. In haar conclusie in een Zweedse zaak (zie hierna) merkt AG Kokott op dat het verstoringsverbod van art. 12, eerste lid 1, onder b Hrl moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij zouden worden belemmerd bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.[9] Verderop in het rapport wordt daar nog nader op ingegaan.

Het Hof gaat derhalve uit van een ruime uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied'. Daarin volgt het Hof de AG, die in haar conclusie aangaf dat het gaat om het gebied waar de betrokken soort zich in het kader van haar natuurlijk gedrag ophoudt respectievelijk uitbreidt.[10] Deze ruime uitleg is niet slechts relevant vanwege de geografische werking van art. 12 Hrl, maar ook omdat het natuurlijk verspreidingsgebied onderdeel uitmaakt van de (gunstige) staat van instandhouding. De gevolgen voor de staat van instandhouding zijn onderdeel van de toets of uitzonderingen op de verboden ex art. 12, eerste lid Hrl kunnen worden toegestaan.

In de conclusie gaat de AG tevens in op de relatie met het Verdrag van Bern. Uit art. 6, onder a) van het verdrag volgt dat elke vorm van opzettelijk vangen (en doden) van wolven moet worden verboden. Ruimtelijke grenzen worden niet gesteld. Zij wijst verder op de in de Hrl gehanteerde regelingstechniek om de bescherming geografisch af te bakenen:

> "Zoals de aantekening voor de wolf in bijlage IV, onder a), laat zien, worden de van bescherming uitgezonderde gebieden, zoals bepaalde delen van lidstaten – Griekenland benoorden de 39e breedtegraad, Spanje benoorden de Duero en het rendierbeschermingsgebied in Finland –, duidelijk genoemd."

De AG voegt aan haar beschouwingen derhalve ook een a contrario redenering toe. Uit Bijlage IV volgt dat de Europese wetgever in sommige gevallen gebieden van het beschermingsregime heeft willen uitsluiten. Als dat niet het geval is, dan geldt er op voorhand geen geografische beperking.

'Voortplantings- of rustplaatsen'

Ook over de uitleg van 'voortplanting- of rustplaatsen' heeft het Hof van Justitie in de afgelopen jaren belangrijke arresten gewezen. In een arrest van 2 juli 2020 boog het Hof zich over de vraag of art. 12, eerste lid 1, onder d Hrl aldus moet worden uitgelegd dat het begrip 'rustplaatsen' in deze bepaling ook ziet op rustplaatsen die niet meer worden bewoond door een van de in bijlage IV Hrl genoemde beschermde diersoorten, in dit concrete geval de veldhamster. Onder verwijzing naar het arrest van 10 januari 2006[11] wijst het Hof erop dat door het in art. 12, eerste lid, onder d Hrl gestelde verbod niet te beperken tot opzettelijke handelingen, anders dan het geval is voor de handelingen onder a tot en met c van deze bepaling, de Uniewetgever zijn wil te kennen heeft gegeven, de voortplantings- of rustplaatsen een verhoogde bescherming te bieden tegen handelingen die beschadiging of vernieling ervan veroorzaken. Het Hof verwijst naar het Guidance document[12] waarin de Commissie heeft uiteengezet dat rustplaatsen, gedefinieerd als voor het bestaan van een dier of groep van dieren essentiële zones wanneer ze niet-actief zijn, moeten worden beschermd, zelfs wanneer deze niet worden gebruikt maar er redelijkerwijs een grote kans bestaat dat de betrokken soort daarnaar terugkeert. Het Hof concludeert dan ook dat uit de context van art. 12, eerste lid, onder d Hrl volgt dat rustplaatsen die niet meer worden ingenomen door een beschermde diersoort, niet mogen worden beschadigd of vernield wanneer de kans voldoende groot is dat deze soort zal terugkeren naar die plaatsen.[13] Het Hof heeft zich nog niet uitgesproken over de vraag of bij

9 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
10 Overweging 37 Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.
11 HvJ 10 januari 2006 (Cie/Duitsland), C-98/03, ECLI:EU:C:2006:3.
12 Guidance document, p. 11.
13 HvJ 2 juli 2020 (Veldhamster), C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517.

(her)vestiging van een soort ook betekenis moet toekomen aan de bescherming van potentiële verblijfplaatsen.

De door art. 12, eerste lid onder d Hrl beoogde bescherming is niet afhankelijk van de staat van instandhouding van de soort. Het Hof heeft overwogen dat deze bepaling zich ertegen verzet dat het verbod alleen wordt toegepast indien de staat van instandhouding van de betrokken soort dreigt te verslechteren.[14]

In een uitspraak van 12 november 2014 gaat de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna ABRvS of Afdeling) in op de uitleg van art. 11 Ffw in relatie tot art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl. Voor de uitleg van laatstgenoemde bepaling verwijst de ABRvS naar het Guidance document waarin is beschreven dat die bepaling is gericht op het waarborgen van de ecologische functionaliteit van broed- en rustplaatsen, dat wil zeggen het verzekeren dat deze plaatsen een diersoort alle elementen blijven bieden die nodig zijn om succesvol te kunnen broeden of rusten. Andere gebieden van de habitat van een diersoort, zoals foerageergebieden, worden niet beschermd door art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl, tenzij deze samenvallen met broed- of rustplaatsen. Voorts adviseert de Europese Commissie in het Guidance document om voor diersoorten die in een groter gebied activiteiten ontplooien, de definitie van rustplaats te beperken tot een plaats die duidelijk is afgebakend. Als voorbeeld hiervan worden de slaapplaatsen van vleermuizen genoemd. Ten slotte wordt art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl volgens het Guidance document niet overtreden indien maatregelen worden genomen die de blijvende ecologische functionaliteit van een broed- of rustplaats garanderen. Hierbij is van belang dat de ecologische functionaliteit op geen enkel moment, ook niet tijdelijk, in het geding komt. Ook het Guidance document neemt als insteek dat een foerageergebied of vaste vliegroute niet wordt gerekend tot een vaste rust- of verblijfplaats, tenzij deze als zodanig samenvalt met een vaste rust- of verblijfplaats. In Nederland is sinds 2009 staande jurisprudentie dat foerageergebieden die samenvallen met (vaste) rust- en verblijfplaatsen onder de bescherming van de rust- en voortplantingsplaats vallen.[15]

Uit de rechtspraak kan ook worden afgeleid dat als voldoende is onderbouwd dat er rond een vaste rust- en verblijfplaats onvoldoende geschikt foerageergebied voor een soort overblijft, ook het bedreigde foerageergebied onder de bescherming van de rust- en verblijfplaats valt.[16] Dit valt ook af te leiden uit Europese rechtspraak.[17] Het Hof van Justitie is van mening dat het systeem van strikte bescherming van soorten ingevolge de Hrl impliceert dat maatregelen moeten worden getroffen om de verslechtering of vernieling van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de in bijlage IV, onderdeel A, Hrl te voorkomen. Uit het arrest Commissie tegen Frankrijk over de bescherming van de korenwolf kan worden afgeleid dat deze verplichting onder omstandigheden ook bescherming van het leefgebied rond de beschermde rust- en voortplantingsplaats kan omvatten. Naar onze mening moet deze uitleg van het Hof wel worden beschouwd in de context van de betreffende beschermde soort. Bij een soort als de wolf is de bescherming van een volledig foerageergebied in de hiervoor genoemde zin, niet goed voorstelbaar. Het jachtgebied van een wolf is zodanig omvangrijk dat een zinvolle uitleg van deze verplichting zou kunnen uitgaan van het instellen van een rustgebied (toegangsbeperking) rond de voortplantingsplek. Voorts is helder dat enkel een stelsel van 'passieve soortenbescherming' (neerleggen van strikte verboden in wetgeving) onvoldoende wordt geacht door het Hof van Justitie om een stelsel van strikte bescherming van Habitatrichtlijnsoorten te garanderen: lidstaten zullen de nodige concrete en specifieke beschermingsmaatregelen moeten nemen, inclusief het vaststellen van coherente en preventieve maatregelen (actieve soortenbescherming: bijv. het vaststellen van soortenbeschermingsplannen met daarin gerichte beheermaatregelen).

14 HvJ 4 maart 2021 (prejudiciële vragen Zweden-heikikker), zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2021:166.
15 ABRvS 25 februari 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BH3985, ABRvS 20 januari 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BK9909; ABRvS 19 januari 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BP1323 en recenter ABRvS 1 juli 2015, ECLI:NL:RVS:2015:2081; ABRvS 12 november 2014, ECLI:NL:RVS:2014:4024.
16 B.v. ABRvS 10 januari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:12
17 HvJ 11 januari 2007(Cie/Ierland), C-183/05, ECLI:EU:C:2007:14, HvJ 16 maart 2006 (Cie/Griekenland), C-518/04, ECLI:EU:C:2006:183; HvJ 30 januari 2002 (Cie/Griekenland), C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60 en HvJ 9 juni 2011 (Cie/Frankrijk), C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.

Opzettelijke verstoring

De Europese Commissie gaat in haar Guidance document in op het verbod op verstoringen zoals opgenomen in art. 12, eerste lid, sub b, Hrl. Verstoringen moeten per soort worden beoordeeld in het licht van de intensiteit, duur en frequentie van herhaling van de verstoring. De Commissie geeft tevens aan dat bij de verstoring moet worden beoordeeld wat het effect op de staat van instandhouding van de soort kan zijn. Juist een verstoring gedurende een kwetsbare periode kan daarom een extra negatief effect hebben en aan een in beginsel niet verboden incidentele verstoring een extra mee te wegen element toevoegen.[18] De Commissie stelt in de Draft Guidance dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van art. 12 Hrl. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan echter leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[19]

AG Kokott wijst er in haar conclusie bij de Zweedse houtkapzaak op dat in tegenstelling tot artikel 5, onder d), van de Vogelrichtlijn in het verbod op verstoring ex artikel 12, lid 1, onder b), van de Hrl niet uitdrukkelijk een verband wordt gelegd met de doelstellingen van de richtlijn en, in het bijzonder, met de staat van instandhouding van de betrokken soorten.
Een gemeenschappelijk kenmerk is - volgens de AG - evenwel, dat het verbod met name moet gelden gedurende de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek. Deze perioden gelden als bijzonder gevoelig voor verstoring, zodat ze in de regel van groot belang zijn voor de staat van instandhouding van de soorten. Bovendien is het opvallend dat het verstoren van de *soorten* (cursief: auteurs) moet worden verboden, terwijl het verbod om te doden in artikel 12, lid 1, onder a), en de definitie van artikel 1, onder m) Hrl betrekking heeft op *elk afzonderlijk specimen* (cursief: auteurs) van de beschermde soorten.

Met enige nuances komt de AG in overweging 107 van deze conclusie daarom tot het oordeel dat het verstoringsverbod van artikel 12, lid 1, onder b) Hrl in beginsel moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zouden worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

Deze uitleg kan overigens niet op deze wijze in de tekst van de richtlijn worden gelezen, of uit rechtspraak van het Hof worden afgeleid. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan bovendien leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat in beginsel steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval. Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.

Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[20] Sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[21]

Individu versus populatie

Het doel van het beschermingsregime is, zoals hierna nog nader aan de orde zal komen, het bereiken en behouden van een goede staat van instandhouding van soorten. Het middel waarmee dat moet worden bereikt, is echter de bescherming van individuele exemplaren en hun voortplantings-, rust- en

18 Guidance document, p. 38.
19 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species 2019, p. 26.
20 ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846, ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance document, p. 38.
21 Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20

verblijfplaatsen. De bescherming krijgt dan ook gestalte in een stelsel van verbodsbepalingen waarin handelingen ten aanzien van individuen en hun verblijfplaats worden verboden.[22] Het Hof heeft ook bevestigd dat het systeem van strikte bescherming (in dat geval ging het om art. 12, eerste lid, onder d Hrl) geldt ongeacht het specimen van een soort.[23]

Vestiging op eigen kracht

Het in art. 12 Hrl opgenomen beschermingsregime ziet ook op exemplaren van een beschermde soort die op eigen kracht naar gebieden trekken. In het Guidance document merkt de EC daarover het volgende op:

> "When a species or habitat spreads on its own to a new area/territory (…) this territory has to be considered part of the natural range".[24]

Hybriden

In het rapport Trouwborst & Bastmeijer is ingegaan op de status van kruisingen tussen wolf en hond – de zogenaamde hybriden. De Hrl, maar ook het Verdrag van Bern, gaan niet in op de vraag of ook hybriden onder het beschermingsregime vallen. Ook in de Wnb en de Omgevingswet wordt – anders dan onder de Flora- en faunawet (Ffw) - geen aandacht besteed aan de status van hybriden. Op andere plaatsen in de EU-regelgeving wordt wel ingegaan op deze status. In EU-verordening 2017/160 wordt aangegeven dat hybriden van soorten van bijlagen A en B (waaronder de wolf) tot in de vierde generatie terugkruising dezelfde beschermingsstatus genieten als de oudersoort.[25] In de Draft Guidance wordt lidstaten geadviseerd een keuze te maken: "*De beheersinstanties moeten ervoor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren, hetzij als huisdieren*." Er wordt wel gewezen op de kans dat er groot risico is dat hybriden en wolven worden verwisseld en ten onrechte geschoten, of gestroopt. In de Draft Guidance wordt geadviseerd hybriden te beschermen als wolven.[26] In dit verband kan ook worden gewezen op aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern.[27] In Deel C wordt daar nader op ingegaan. De aanpak in de lidstaten is wisselend, zoals wordt uiteengezet in Deel B van dit rapport.[28]

1.2.2 Uitzonderingen

Op grond van art. 16, eerste lid Hrl kan – binnen strikte randvoorwaarden - toestemming worden gegeven om af te wijken van de in art. 12 Hrl opgenomen verbodsbepalingen. Art. 16 Hrl is geïmplementeerd in art. 3.8 en 3.9 Wnb. Onder de Omgevingswet is in artikel 8.74k Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV Hrl, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen. De grondslag is art. 5.18 van de Omgevingswet. Het kader als weergegeven in het eerste lid van art. 8.74k Bkl is direct overgenomen uit artikel 16 Hrl en is nu nog neergelegd in de art. 3.8, vierde lid, en 3.9, tweede lid, van de Wnb. Om uitzondering op de verbodsbepalingen te kunnen toestaan moet aan een aantal cumulatieve voorwaarden worden voldaan:

a. de uitzondering is nodig:
    1. in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
    2. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

22 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 207.
23 HvJ 17 april 2018 (Cie/ Polen), C-441/17, ECLI:EU:C:2018:255.
24 Guidance document, p. 11.
25 https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/160/oj
26 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.
27 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.
28 Zie over hybridisatie: hoofdstuk 5.3 van het rapport H.A.H. Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

3. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
4. ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
5. ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.er bestaat geen andere bevredigende oplossing.

b. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

De Europese Commissie geeft in het Guidance document in zijn algemeenheid aan dat de toets strenger zal zijn naarmate de impact van een uitzondering op een soort/populatie ernstiger is.[29]

Voor alle hiervoor genoemde uitzonderingsmogelijkheden geldt dat derogatie maatwerk is. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat het gaat om een uitzonderingsregeling die strikt moet worden uitgelegd. Een autoriteit die het besluit neemt moet voor elke afwijking bewijzen dat aan de gestelde voorwaarden is voldaan. Elke ingreep die de beschermde soorten raakt wordt slechts toegestaan op basis van besluiten die steunen op een nauwkeurige en treffende motivering die verwijst naar de in de richtlijn genoemde redenen, voorwaarden en vereisten.[30] Een uitzondering moet dus een concrete en gerichte toepassing vinden, teneinde tegemoet te komen aan nauwkeurige vereisten en specifieke situaties. Zoals hiervoor al is opgemerkt, worden meer eisen gesteld aan de onderbouwing van een uitzondering naarmate de inbreuk verderstrekkende gevolgen heeft voor (de populatie van) een soort. Onderstaand wordt ingegaan op relevante elementen uit de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om een uitzondering toe te staan.

a) Wettelijk belang

De aanwezigheid van een wettelijk belang is de eerste randvoorwaarde waaraan moet worden voldaan om toestemming te kunnen verlenen voor een afwijking van een verbodsbepaling. Het is van belang om op te merken dat de belangen veelal zien op situaties die qua aard, omvang en locatie zeer verschillend kunnen zijn. De genoemde belangen vragen daarom ieder afzonderlijk om een specifieke onderbouwing. Voor de twee eerstgenoemde ontheffingsgronden is het niet voldoende dat er schade is opgetreden of zich een conflictsituatie heeft voorgedaan. Aangetoond moet worden dat de openbare veiligheid c.q. het belang van de wilde flora en fauna in het geding is. Tot nu toe heeft de jurisprudentie over openbare veiligheid met name betrekking op situaties waarin de veiligheid van personen (niet enkel van een individu) in gevaar wordt gebracht of risico's ontstaan voor de veiligheid van de omgeving, bijvoorbeeld doordat de kans op calamiteiten toeneemt. In de Draft Guidance wordt op p. 55 opgemerkt:

> "(3-37) The "overriding" character of the public interest should be thoroughly examined by the competent authority on a case-by-case basis, and be appropriately balanced with the overall public interest of achieving the Directive's objectives. It seems reasonable to consider that, as it happens for the use of derogations under Article 16.1(b), the use of derogations under Article 16.1(c) in the interest of public health or public safety does not require damages to human health or safety to be sustained before the adoption of derogation measures. However, for using this derogation, Member States must be in a position to demonstrate with strong and robust evidence a link between the derogation and the alleged objectives of overriding public interest."

In het gebiedsbeschermingsregime heeft het Hof reeds in de Leybucht zaak over een uitzondering onder verwijzing naar 'openbare veiligheid' geoordeeld dat "*the grounds justifying such a reduction must correspond to a general interest which is superior to the general interest represented by the ecological*

29 Guidance document, p. 53.
30 HvJ 8 juni 2006, C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378; HvJ 7 maart 1996, C-118/94, ECLI:EU:C:1996:86.

objective of the directive."[31] In de huidige context rondom de wolf lenen deze uitzonderingsgronden zich niet voor een generieke toepassing. Zie ook het rapport van Trouwborst & Bastmeijer.

Bij de beoordeling of sprake is van ernstige schade geldt als vertrekpunt dat sprake moet zijn van een concrete dreiging van het optreden van ernstige schade.[32] Of in de woorden van AG Kokott: "*Er hoeft evenwel niet te worden gewacht tot er schade ontstaat wanneer op basis van de beste wetenschappelijke gegevens die beschikbaar zijn, moet worden aangenomen dat er een voldoende risico bestaat op een voldoende ernstige schade*".[33] Het bevoegd gezag heeft beoordelingsruimte ten aanzien van de vraag of aan dat criterium is voldaan. Hoewel de schade zich nog niet hoeft te hebben voorgedaan, moet een besluit waarbij een uitzondering wordt toegestaan wel steunen op een nauwkeurige en treffende motivering. Uit jurisprudentie van het Hof volgt dat de afwijkingsgrond er niet toe strekt dreigende schade van geringe omvang te voorkomen.[34] In nationale jurisprudentie is zichtbaar dat steeds hogere eisen worden gesteld aan de vraag of aan het criterium 'ernstige schade' is voldaan.

De meest concrete onderbouwing van optredende schade is een getalsmatige onderbouwing van de schade en de relatie tot de schadeveroorzakende populatie(s). Als die cijfermatige onderbouwing er niet is, kan worden onderzocht of er ervaringsgegevens zijn in andere gebieden, in een vergelijkbare situatie. Daarbij kan worden uitgegaan van de getaxeerde schade. Informatie die daarbij van belang is, betreft de verspreiding van de schadeveroorzakende soort, de periode, en de locatie waar de schade optreedt. Ook andere variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Onderzoek naar en motivering van de betekenis van deze variabelen is van belang. De jurisprudentie over de jaren heen laat zien dat steeds meer belang wordt gehecht aan inzicht in de betekenis van verschillende variabelen die van invloed zijn op omvang van de schade. Opgemerkt wordt dat de jurisprudentie hoofdzakelijk betrekking heeft op beheer en schadebestrijding bij vogels. Enkele algemene noties uit deze jurisprudentie zijn echter ook hier van belang. Van belang is ook dat de enkele gelijktijdige toename van de populatie van een schadesoort en de omvang van de schade niet zonder meer betekent dat er een oorzakelijke relatie bestaat. Ook andere variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Dit vraagt om een toegespitste motivering wat de betekenis is van deze variabelen.[35] Uit de jurisprudentie blijkt ook dat een ontheffing zich dient te beperken tot die specifieke situaties waarvoor op grond van de schadehistorie aannemelijk is gemaakt dat ten aanzien daarvan belangrijke schade is aangericht of dreigt te worden aangericht.[36] Zoals de periode en de locatie waar de schade optreedt.[37] De schadehistorie zal wel nader moeten worden gespecificeerd. Zo is het enkele gegeven dat een schadeveroorzakende diersoort en schadegevoelige locaties in een gebied voorkomen, niet voldoende voor de conclusie dat zich belangrijke schade voordoet.[38] Bij het bepalen van de reikwijdte van een ontheffing kan ook van belang zijn dat bestrijding in een groter gebied nodig is, om verplaatsing van het probleem te voorkomen. Aandachtspunt blijft dat de beoordeling casuïstisch is.

In jurisprudentie over de wolf speelt ook het criterium 'het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens', een rol. In het arrest inzake de beheersjacht op wolven in Finland heeft het Hof aangegeven aan welke randvoorwaarden een beroep op art. 16, eerste lid, onder e Hrl dient te voldoen**:**

- de met die afwijkingen nagestreefde doelstelling moet duidelijk en nauwkeurig zijn onderbouwd en aangetoond dient te worden dat de afwijkingen geschikt zijn om die doelstelling te bereiken;
- aangetoond moet worden dat de doelstelling die zij nastreven niet kan worden bereikt door een andere bevredigende oplossing;

31 HvJ 28 februari 1991, C-57/89, ECLI:EU:C:1991:89.
32 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458
33 Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.
34 HvJ 8 juli 1987, C-247/85, ECLI:EU:C:1987:339.
35 ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366; ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824.
36 Zie reeds ABRvS 28 maart 2007, ECLI:NL:RVS:2007:BA1688, ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366. Voldoende onderbouwing : ABRvS 22 november 2017, ECLI:NL:RVS:2017:3209.
37 Rb. Den Haag (vzr.) 22 november 2019, ECLI:NL:RBDHA:2018:13809. Zie voor een voorbeeld waarin de motivering ontoereikend werd geacht: Rb. Noord-Holland (vzr.) 30 november 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:10195.
38 ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824; ABRvS 15 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1535.

- het moet vast staan dat de afwijkingen geen schade zullen toebrengen aan het behoud, in een gunstige staat van instandhouding, van de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied
- de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en de impact die de beoogde afwijking daarop kan hebben dient te worden beoordeeld, op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat verscheidene biogeografische regio's bestrijken, of indien het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dit vereist en, voor zover mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, en
- er moet worden voldaan aan de voorwaarden dat op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV bij de richtlijn genoemde soorten wordt gevangen onder strikt gecontroleerde omstandigheden, van welke voorwaarden de naleving moet worden vastgesteld, met name met betrekking tot de populatie, de staat van instandhouding en de biologische kenmerken.[39]

b) Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. In het Guidance document wordt aangegeven dat moet worden onderzocht hoe een activiteit moet worden uitgevoerd, en of dit op een andere manier mogelijk is (in het licht van de doelstelling van een activiteit). Daarbij moet de minst belastende aanpak worden gekozen voor de soorten die door een activiteit worden geraakt. De Europese Commissie wijst er daarbij op dat het verlenen van toestemming om een inbreuk te maken op het beschermingsregime al een 'last resort' is. Deze inbreuk mag ook niet verder gaan dan strikt noodzakelijk. De Commissie verwoordt dit aldus:

> "(35) In conformity with the principle of subsidiarity, it rests with the competent national authorities to make the necessary comparisons and evaluate those alternative solutions. Nevertheless, this discretionary power is subject to several constraints.
>
> (36) Based on the case law of the Court on derogations under Article 9 of Directive 79/409/EEC, especially in Case C-10/96, an analysis of whether there is "no other satisfactory alternative" can be considered as having three parts: What is the problem or specific situation that needs to be addressed? Are there any other solutions? If so, will these resolve the problem or specific situation for which the derogation is sought?[40] The following remarks are based on the case law of the Court on Article 9 of the Birds Directive and apply the approach adopted by the Court to Article 16."
>
> (37) The analysis of whether "there is no other satisfactory alternative" presumes that a specific problem or situation exists and needs to be tackled. The competent national authorities are called upon to solve this problem or situation by choosing, among the possible alternatives, the most appropriate that will ensure the best protection of the species while solving the problem/situation. To ensure the strict protection of species, these alternatives must be assessed with regard to the prohibitions listed in Article 12. They could involve alternative locations (or routes), different development scales or designs, or alternative activities, processes or methods.
>
> (38) In any case, recourse to Article 16 derogations must be a last resort. The essential common characteristic of any derogation system is that it has to yield to other requirements laid down in the Directive in the interest of conservation.
>
> (39) The same strict approach applies to the interpretation of the term "satisfactory". Given the exceptional nature of the derogation regime and the duty of Member States under Article 10 of the EC Treaty to facilitate the achievement of the tasks of the Community, a derogation would

39 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
40 Zie ook: Europese Commissie, Gidsdocument voor de jacht in het kader van Richtlijn 79/409/EEG van de Raad inzake het behoud van de vogelstand, februari 2008, p. 49.

only be justified on the basis of an objective demonstration that there is no other satisfactory solution. According to the Advocate General in case C-10/96, this term "may be interpreted as meaning a solution which resolves the particular problem facing the national authorities, and which at the same time respects as far as possible the prohibitions laid down in the Directive; a derogation may only be allowed where no other solution which does not involve setting aside these prohibitions can be adopted."

(40) As regards the factors for evaluating the existence of another satisfactory solution, it is recognised that this is a matter for the national courts. The appraisal of whether an alternative is satisfactory or not, in a given situation, must be founded on objectively verifiable factors, such as scientific and technical considerations. In addition, the solution finally selected, even if it involves a derogation, must be objectively limited to the extent necessary to resolve the specific problem or situation.

(41) Evidently, the requirement to consider seriously other alternatives is of primary importance. The discretionary power of Member States is limited, and where another solution exists, any arguments that it is not "satisfactory" will need to be convincing. Moreover, it should be stressed that another solution cannot be deemed unsatisfactory merely because it would cause greater inconvenience to or compel a change in behaviour by the beneficiaries of the derogation.

(42) The judgment in Case C-182/02 illustrates the strict approach adopted by the Court for derogations under the Birds Directive. In order to determine whether or not a satisfactory solution existed, the Court assessed the "need" and "purpose" of the derogation. This judgment confirms the importance of demonstrating that there are compelling reasons to justify a derogation (onderstreping auteurs)."

AG Kokott plaatst art. 16, eerste lid Hrl in haar conclusie in zaak C-342/05 in de sleutel van het evenredigheidsbeginsel. De AG wijst erop dat volgens dit beginsel de vastgestelde handelingen niet buiten de grenzen mogen treden van hetgeen geschikt en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van de rechtmatige doelstellingen van de betrokken regeling, met dien verstande dat, wanneer een keuze tussen meerdere geschikte maatregelen mogelijk is, die maatregel moet worden gekozen die de minste belasting met zich brengt, en de veroorzaakte nadelen niet onevenredig mogen zijn aan het nagestreefde doel. Dat betekent volgens de AG ook dat om te beginnen het doel van de maatregel moet worden bepaald. Dit doel kan een maatregel slechts rechtvaardigen wanneer het minstens valt onder één van de uitzonderingsgronden, dat wil zeggen wanneer de maatregel geschikt is om een van de aldaar genoemde doelstellingen te bereiken. Zelfs wanneer dit het geval is, mag de maatregel niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van artikel 16, lid 1, Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering buiten verhouding staan tot de nagestreefde doelstellingen en de andere oplossing wel evenredig is. Dit vormt de sluitsteen van de evenredigheidsbeoordeling, de zogenaamde geschiktheid of redelijkheid stricto sensu, aldus de conclusie van de AG.[41] De ABRvS sluit zich hierbij aan. De Afdeling geeft - in de procedure over de Gedragscode Stroomversnelling - aan dat art. 16, eerste lid Hrl vereist dat de minister in een geval als dit nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[42]

Voor het alternatievenonderzoek is een heldere doelstelling dus relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn

41 Conclusie AG Kokott, C-342/05, ECLI:EU:C:2006:752. Zie ook: Draft Guidance p. 60 e.v..
42 ABRvS 21 april 2021, ECLI:NL:RVS:2021:853.

voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn. Bij de vraag naar reële alternatieven zijn de kosten van maatregelen op zichzelf geen doorslaggevend criterium. Dit volgt uit jurisprudentie over art. 6, vierde lid Hrl, op grond waarvan - evenals op basis van art. 16 Hrl - een onderzoek naar andere bevredigende oplossing moet worden verricht. In een arrest van 14 januari 2016[43] overwoog het Hof dat de in die procedure door de verwijzende rechter aangehaalde kosten van maatregelen die in aanmerking kunnen worden genomen in het kader van het onderzoek van de alternatieven, niet even belangrijk zijn als de door de Hrl nagestreefde doelstelling van instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna. Het Hof concludeert dat niet kan worden aanvaard dat louter de economische kosten verbonden aan dergelijke maatregelen beslissend kunnen zijn voor de keuze van alternatieve oplossingen op grond van deze bepaling.
De kosten kunnen echter wel een onderdeel vormen van de proportionaliteitstoets.

Het is verder van belang in te gaan op de vraag in hoeverre het onderzoek naar alternatieven en de aanwezigheid van een belang als bedoeld in de richtlijn elkaar beïnvloeden, maar ook of in de weging de zwaarte van de inbreuk een rol mag spelen. In een arrest uit 2007 overwoog het Hof dat het onderzoek naar eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project.[44] In een uitspraak uit 2015 oordeelde de ABRvS dat uit deze uitspraak van het Hof volgt dat de beoordeling van eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project. De ABRvS oordeelde dat, nu art. 16, eerste lid Hrl voor de soortenbescherming vergelijkbare begrippen kent als art. 6, vierde lid Hrl ter regeling van de gebiedsbescherming, voor de uitleg en toepassing van de begrippen uit artikel 16 aansluiting wordt gezocht bij dit arrest.[45] Dat betekent dat bij de beoordeling van het aangevoerde belang en bij het alternatievenonderzoek de ernst van de ingreep meeweegt.

AG Kokott is in de conclusie in de procedure over het wegvangen van een wolf uit een dorp in Roemenië strikt als het gaat om het alternatievenonderzoek:

> "Wat een „andere bevredigende oplossing" betreft, zou vooral moeten worden gedacht aan het wegnemen van prikkels voor de wolf, bijvoorbeeld voer of loslopende honden, wat geen afwijking krachtens artikel 16 van de habitatrichtlijn zou vereisen en dus de voorkeur zou verdienen. Alleen wanneer de wolf desondanks de nabijheid van de mens blijft zoeken, komt de zogenaamde „afschrikking" in aanmerking, waarbij het dier wordt verjaagd onder bijvoorbeeld beschieting met rubberkogels. De doeltreffendheid van dergelijke methoden is evenwel onzeker."[46]

c) Populaties, natuurlijk verspreidingsgebied, gunstige staat van instandhouding
De derde randvoorwaarde bepaalt dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de '*populaties*' van de betrokken soort in hun '*natuurlijke verspreidingsgebied'* in een '*gunstige staat van instandhouding'* te laten voortbestaan. Op het natuurlijk verspreidingsgebied is hiervoor reeds ingegaan. Onderstaand wordt op de beide andere elementen ingegaan.

Populaties
Art. 16 Hrl stelt als voorwaarde voor het kunnen afwijken van de verboden zoals genoemd in art. 12 e.v. dat de afwijking 'geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan'. De vraag is daarbij onder andere wat 'de populaties in hun natuurlijk verspreidingsgebied' betekent. Voor het antwoord daarop is mede van belang art. 9 Verdrag van Bern, waarin is bepaald dat afwijkingen van de verbodsbepalingen uit art. 4 e.v. van dat verdrag slechts mogen indien de afwijkingen onder andere 'geen aantasting met zich

43 C-399/14, ECLI:EU:C:2016:10.
44 HvJ 20 september 2007, C-304/05, ECLI:EU:C:2007:532.
45 ABRvS 18 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:438, ABRvS 26 oktober 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2788.
46 Conclusie van AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.

brengen van het voortbestaan van de desbetreffende populatie'. Een 'populatie in zijn natuurlijk verspreidingsgebied' is dus de desbetreffende populatie, dus de populatie in het aan de orde zijnde gebied.[47]

In het Guidance document wordt benadrukt dat het enerzijds gaat om de staat van instandhouding in de desbetreffende biogeografische regio binnen een lidstaat of zelfs grensoverschrijdend. Het uiteindelijke doel van de richtlijn is immers om de strikt te beschermen soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in de desbetreffende biogeografische regio's in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Anderzijds zal moeten worden gekeken naar de desbetreffende (plaatselijke) populatie.
Een ontheffing of vrijstelling is, aldus de Europese Commissie, alleen mogelijk indien de ontheffing geen afbreuk doet aan de gunstige staat van instandhouding van zowel de soort in haar biogeografisch verspreidingsgebied, als van de desbetreffende lokale populatie. In het Guidance document wordt daaromtrent gesteld:

> "The conservation status of a species within the relevant biogeographic region within a Member State should be important information to be used when considering a derogation. However, an appropriate assessment of the impact of a specific derogation will in many cases, if not most, have to be at a lower level than the biogeographic region in order be meaningful in ecological terms. A useful level in this regard could be the (local) population. The wording of Article 16, which points to "populations of the species concerned", confirms this interpretation. The approach of course needs to be adapted to the species in question: the killing of individuals of a wide-ranging large carnivore will need to be evaluated at population level (transboundary where applicable), while the impact of the destruction of a breeding site in a rather fragmented amphibian habitat may be better evaluated on site or at meta-population level. It should be kept in mind that, according to established case law, derogations must be applied appropriately in order to deal with precise requirements and specific situations. It follows that assessments at lower levels are normally essential, since the derogations have to deal with specific problems and provide suitable solutions. Such an assessment at a lower level would then have to be seen in relation to the situation on a larger scale (e.g. biogeographic or national), for a complete picture of the situation."[48]

Het schaalniveau waarop de bescherming van de wolf moet worden beoordeeld is inmiddels ook in twee uitspraken van het Hof aan de orde gekomen. In het arrest over de beheersjacht op wolven in Finland oordeelde het Hof dat de staat van instandhouding op lokaal niveau en op een hoger schaalniveau (afhankelijk van de situatie het grondgebied van de lidstaat of het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of op grensoverschrijdend niveau) moet worden beoordeeld. Het Hof overwoog:

> "Zoals de advocaat-generaal in de punten 79 tot en met 82 van zijn conclusie in wezen heeft opgemerkt, moet de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van genoemd artikel 16, lid 1, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.
>
> 59 Zoals de advocaat-generaal in punt 83 van zijn conclusie heeft opgemerkt, is het bovendien over het algemeen noodzakelijk de impact van een afwijking te beoordelen op het niveau van het grondgebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Aangezien een dergelijke afwijking overeenkomstig de in punt 41 van het onderhavige arrest geformuleerde

47 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 209 e.v.
48 Guidance document, p. 61.

overwegingen moet beantwoorden aan nauwkeurige vereisten en aan specifieke situaties, zullen de gevolgen van een dergelijke afwijking immers over het algemeen het meest rechtstreeks merkbaar zijn in het lokale gebied waarop die afwijking betrekking heeft. Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden.

60 In tegenstelling tot wat het wildcentrum stelt, mag daarentegen bij die beoordeling geen rekening worden gehouden met het deel van het natuurlijke verspreidingsgebied van de betrokken populatie dat zich uitstrekt tot bepaalde delen van het grondgebied van een derde land, dat niet gebonden is aan de verplichtingen inzake strikte bescherming van soorten die voor de Unie van belang zijn.

61 Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[49]

Daarnaast kan verwezen worden naar de conclusie van AG Kokott in een door Zweden aanhangig gemaakte prejudiciële procedure. Ook Kokott verwijst daarin - mede onder verwijzing naar bovenstaande Finse zaak - naar de beoordeling op het niveau van de plaatselijke populatie en de beoordeling op een hoger schaalniveau. Ook wijst zij daarbij op de relevantie van mogelijke cumulatieve effecten:

"109. Dienaangaande is het nuttig om de recente vaststellingen in het tweede arrest inzake de bescherming van de wolf in Finland in ogenschouw te nemen. Hierbij stond de staat van instandhouding van de betrokken soort bij het toestaan van een afwijking overeenkomstig artikel 16 van de habitatrichtlijn ter beoordeling. Indien de vaststellingen in die zaak worden toegepast op de toetsing van een aantasting, moet deze toetsing worden gebaseerd op criteria die het behoud van de dynamiek en de sociale stabiliteit van de beoogde soort op lange termijn waarborgen.

110. Daarbij moet worden gekeken naar zowel het gebied van de lidstaat als de betreffende biogeografische regio, om eerst en vooral vast te stellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de verstoringen daarop kunnen hebben.

111. In dit verband is het over het algemeen noodzakelijk om de impact van een aantasting te beoordelen op het niveau van het gebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Bovendien hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende verstoringen die van invloed zijn op lokale gebieden.

112. Voor zover het bij de toepassing van de verboden in artikel 5 van de vogelrichtlijn en artikel 12, lid 1, van de habitatrichtlijn aankomt op de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort, moet deze dus worden beoordeeld op het niveau van het grondgebied van die lidstaat dan wel, in voorkomend geval, op het niveau van een bepaalde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's

49 Zie HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

> bestrijken of wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[50]

Van belang is verder dat de effecten op de populatie moeten worden bezien in relatie tot het natuurlijk verspreidingsgebied:

> "(62) According to Article 16(1), derogations must not be "*detrimental to the maintenance of the populations of the species concerned at a favourable conservation status in their natural range*". The implementation of this provision should include a two-step assessment: firstly, determination of the conservation status of the populations of a species in its natural range within the Member State concerned (and possibly beyond national boundaries if the populations are shared with neighbouring countries) and, secondly, evaluation of the impact of the derogation on the population or populations concerned. The assessment is thus at two levels: the level of "natural range" and the level of "population".[51]"

Samengevat kan bij een beoordeling van de effecten van ingrepen op de wolf niet alleen de lokale of de grensoverschrijdende populatie worden betrokken. Beide moeten worden beoordeeld en in onderling verband worden beschouwd. Opgemerkt wordt dat de Europese Commissie in de Large Carnivore Guidelines heeft aanbevolen om tot gezamenlijke managementplannen te komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. Zie ook hierna par. 4.

Gunstige staat van instandhouding
Art. 1 Hrl geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding: "*het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de verspreiding en de grootte van de populaties van die soort op het in art. 2 bedoelde grondgebied*". De 'staat van instandhouding' wordt als 'gunstig' beschouwd wanneer uit populatiedynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden. Lidstaten zijn gehouden maatregelen te nemen met het oog op het behoud of herstel van de gunstige staat van instandhouding. Daarbij wordt rekening gehouden met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met de regionale en lokale bijzonderheden (art. 2 Hrl).

De Hrl kent geen concrete bepalingen over referentiewaarden voor het vaststellen van de (gunstige) staat van instandhouding. Parameters komen wel aan de orde in het kader van de rapportageverplichtingen waarin de Hrl voorziet. De rapportageverplichting in art. 17 Hrl is globaal geformuleerd, maar nader uitgewerkt in richtsnoeren.[52] De vier parameters voor de bepaling van de 'staat van instandhouding' zijn: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (oppervlakte van habitat, geschiktheid van habitat voor soorten, structuur en functies van habitats) en toekomstperspectief. Dit laatste element is van belang, omdat de beoordeling van de staat van instandhouding niet alleen een momentopname betreft, maar ook vraagt om een beoordeling van de ontwikkeling van de staat van instandhouding als gevolg van de uitzondering op een verbod en andere voor de soort relevante ontwikkelingen. In het Guidance document wordt dit als volgt beschreven:

> "It is also clear that the application of a proportional approach to derogations is only possible within a clear and well-developed framework of species conservation measures. Again (as with protection measures), the conservation status of a species (at biogeographic and population level) is the core concept for a flexible and proportional approach to the use of derogations. It

50 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, Gevoegde zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
51 Guidance document, p. 60.
52 Meest recente versie van deze richtsnoeren: DG Environment. 2017. Reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory notes and guidelines for the period 2013-2018 (last updated:05.07.2018)

> is therefore important not only to consider the present conservation status, but also to examine how it is developing."[53]

Hoewel de vier genoemde elementen enig houvast bieden bij de beoordeling van de staat van instandhouding is er geen eensluidende maatstaf als het gaat om de staat van instandhouding van de wolf.[54] De Europese Commissie heeft in de Carnivore Guidelines uit 2008[55] en de aanvulling uit 2015 richting gegeven aan de operationalisering van hetgeen moet worden verstaan onder een gunstige staat van onder andere de wolf.[56] In de Guidelines wordt verwezen naar DocHab-04-03/03 rev3 en guidance documents waaruit volgt dat de gunstige staat van instandhouding moet worden gebaseerd op twee belangrijke Favourable Reference Values (FRV), namelijk de Favourable Reference Range (FRR) and Favourable Reference Population (FRP). Verder bevatten de Guidelines een achttal criteria voor het bepalen van de (gunstige) staat van instandhouding:

> "(1) "Population dynamics data on the species concerned indicate that it is maintaining itself on a long-term basis as a viable component of its natural habitat" (Article 1 (i)). We interpret this as implying that monitoring data indicate the population has a stable or increasing trend. We believe that a slight reduction in population size may be permitted if it is a result of response to changes in prey density or habitat quality that are not the cause of direct human action, unless conditions for derogations apply (see 6.4). All segments of a population should have stable or positive trends, and not just the population as a whole. And,
> (2) "The natural range of the species is neither being reduced nor is likely to be reduced for the foreseeable future" (Article 1 (i)). We interpret this as implying that the overall distribution of the population is stable or increasing. And,
> (3) "There is, and will probably continue to be, a sufficiently large habitat to maintain its population on a long-term basis" (Article 1 (i)). We interpret this to imply that the quality and continuity of habitat should be sufficient, and have a stable or increasing trend. And,
> (4) The population size and range are equal to or greater than when the Directive came into force. And,
> (5) The favourable reference population size has been reached. According to our proposal this will be set at levels greater than those regarded as being viable using the IUCN red list criteria E or D. And,
> (6) The favourable reference range has been occupied. And,
> (7) Connectivity within and between populations (at least one genetically effective migrant per generation) is being maintained or enhanced. And,
> (8) "Member States shall undertake surveillance of the conservation status of the natural habitats and species referred to in Article 2 with particular regard to priority natural habitat types and priority species" (Article 11) and "Member States shall establish a system to monitor the incidental capture and killing of the animal species listed in Annex IV (a)" (Article 12.4). These statements combine to indicate that the population should be subject to a robust monitoring program."

Ondanks deze handvatten verschillen de standpunten van de lidstaten over de gunstige staat van instandhouding van onder andere de wolf.[57] De jurisprudentie van het Hof geeft hierover geen duidelijkheid,

53 Guidance document, p. 62.
54 Zie over de uitwerking van de gunstige staat van instandhouding voor de grote carnivoren: A. Trouwborst, L. Boitani, J. Linnell, Interpreting 'favourable conservation status'for large carnivores in Europe: how many are needed and how many are wanted, Biodivers Conserv (2017) 26:37-61, p. 37 e.v.
55 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008.
56 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).
57 Zie hierover ook het hiervoor aangehaalde artikel van Trouwborst, Boitani en Linnell. Zie over de staat van instandhouding ook: hoofdstuk 5.10 van het rapport H.A.H. Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

hoewel het Hof in een aantal uitspraken wel ingaat op de staat van instandhouding. De uitspraken worden hieronder nader besproken.

In een arrest over de Finse wolvenjacht uit 2007 heeft het Hof overwogen dat het toestaan van uitzonderingen op de verbodsbepalingen in geval van een ongunstige staat van instandhouding van een soort bij wijze van uitzondering mogelijk is wanneer naar behoren is vastgesteld dat zij de ongunstige staat van instandhouding van deze populaties niet kunnen verslechteren of niet kunnen verhinderen dat deze in een gunstige staat van instandhouding worden hersteld. Het Hof wees erop dat niet kan worden uitgesloten dat het doden van een beperkt aantal dieren geen invloed heeft op het doel van art. 16, eerste lid Hrl, de wolvenpopulatie in haar natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Een dergelijke afwijking zou in dat geval neutraal zijn voor de betrokken soort."[58]

In recentere jurisprudentie scherpt het Hof dit oordeel aan en wijst er op dat er weliswaar een mogelijkheid is om afwijkingen toe te staan in geval van een niet-gunstige staat van instandhouding, maar dat deze afwijkingen slechts in uitzonderlijke omstandigheden mogen worden toegestaan en dat een dergelijke toekenning ook moet worden beoordeeld in het licht van het voorzorgbeginsel.[59] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[60]

In een arrest van 23 april 2020 (inzake uitleg van de Vogelrichtlijn) overwoog het Hof dat het feit dat de populatie van een bepaalde soort een dalende trend vertoont, op zich niet dient als bewijs dat die populatie zich in een onbevredigende staat van instandhouding bevindt. Wanneer aanvullende gegevens er echter niet op wijzen dat de situatie om andere redenen toch als gunstig moet worden beschouwd, kan op grond van een dergelijke omstandigheid niet worden gesteld dat de populatie op een 'bevredigend niveau' wordt gehandhaafd**.**[61]

Het is ten slotte belangrijk om op te merken dat in recente jurisprudentie aan de orde komt dat ook cumulatieve effecten van belang zijn bij de beoordeling van de effecten op de staat van instandhouding. In een arrest van 10 oktober 2019[62] overwoog het Hof:

> "Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden. Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."

Samengevat zijn er geen vastomlijnde uitspraken wanneer de staat van instandhouding van de wolf als gunstig moet worden beschouwd in het licht van de opgaven uit de Hrl. Wel zijn in verschillende documenten criteria ontwikkeld om de staat van instandhouding te kunnen beoordelen. De operationalisering is ook relevant bij de onderbouwing van derogaties. In geval van een ongunstige staat van instandhouding zijn derogaties slecht in uitzonderlijke situaties, en met toepassing van het voorzorgbeginsel, mogelijk.

58 HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05, ECLI:EU:C:2007:341
59 Zie HvJEU 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
60 Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II) 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
61 HvJ 23 april 2020 (Cie/Finland-eidereend), C-217/19. ECLI:EU:C:2020:291.
62 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

2. Gebiedsbescherming

Indien een diersoort wordt vermeld op Bijlage II van de Hrl heeft dit tot gevolg dat, indien deze soort in een gebied in meer dan onbeduidende mate voorkomt, met inachtneming van de criteria in Bijlage III van de richtlijn beschermde gebieden moeten worden aangewezen, in Nederland Natura 2000-gebieden genoemd. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeenkomen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn.

Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf c.q. is in bestaande aanwijzingsbesluiten niet alsnog een instandhoudingsdoelstelling opgenomen voor de wolf. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat steeds opnieuw moet worden getoetst aan de meest recente wetenschappelijke inzichten en indien nodig tot aanpassing (van de begrenzing) van reeds aangewezen gebieden dient te worden overgegaan.[63]

Trouwborst & Bastmeijer adresseren een aantal relevante vragen rondom het aanwijzen van Natura 2000-gebieden voor de wolf c.q. het formuleren van instandhoudingsdoelstellingen voor bestaande Natura 2000-gebieden ter bescherming van de wolf. De vestiging van de wolf kan leiden tot de verplichting om de wolf ook vanuit het gebiedsbeschermingsregime bescherming te bieden. In het rapport worden vraagtekens gesteld bij het in Nederland gehanteerde criterium voor de aanwijzing van Natura 2000-gebieden en de betekenis van de referentielijst. Op beide punten zullen wij hieronder nader ingaan.

Allereerst verwijzen Trouwborst & Bastmeijer naar het door Nederland gehanteerde criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. Het criterium vormt een nationale interpretatie van de richtlijnverplichtingen. Het criterium is tot op heden in juridische procedures niet aan de orde geweest.

Verder stellen Trouwborst & Bastmeijer vraagtekens bij de formele status van de referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijsten worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat.[64] De lijst wordt echter beschouwd als een belangrijk handvat voor de EU-lidstaten bij de aanwijzing van Natura 2000-gebieden. Op de website van het European Environment Information and Observation Network **(**EIONET) wordt hierover het volgende opgemerkt:

> "Annexes I and II of the Habitats Directive (EEC/92/43) list habitats and species for which Special Areas of Conservation (SAC) must be designated as part of the Natura 2000 network. As the Annexes cover all the EU, 'Reference Lists' have been developed which list the habitats and species in a given Biogeographical region and indicating for which habitats and species the Member States in the region have an obligation to designate SAC.
>
> Importantly, Reference Lists are not species checklists in the sense of listing all species of Community Interest recorded in each Member State. Reference Lists do not include those irregular or vagrant species for which the designation of protected areas is not an appropriate conservation method in a particular Member State.
>
> The Reference Lists are updated annually based on information reported by the Member States. Below are the Reference lists for the biogeographical regions. The Reference list of habitat types and species of the Atlantic Region includes protected habitat types (Habitats Directive Annex I) and species (Habitats Directive Annex II) present in this bio-geographical region by Member State. These are all habitat types and species for which the Member States have to propose Natura 2000 sites. The Reference Lists derive from the conclusions of bio-geographical seminars and are updated when new scientific information becomes available."[65]

63 HvJ 23 maart 2006 (Cie/Oostenrijk), C-209/04, ECLI:EU:C:2006:195.
64 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/building-the-natura-2000-network
65 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/building-the-natura-2000-network

Er wordt dus vanuit gegaan dat de jaarlijkse update van de referentielijst aangeeft of een lidstaat mogelijk gebieden voor een soort moet aanwijzen. Op de meest recente lijst wordt Nederland nog niet genoemd voor wat betreft de wolf.[66]

3. Actieve beschermingsmaatregelen

In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het rechtvaardigen van het maken van uitzonderingen op de strikte bescherming kan faciliteren.

In aanvulling en ter verbijzondering op datgene wat Trouwborst & Bastmeijer in hun rapport hebben besproken, is inmiddels nadrukkelijker in het wettelijk kader en handreikingen vastgelegd dat actieve beschermingsmaatregelen onderdeel dienen te vormen van een volledige implementatie van de uit de Hrl voortvloeiende verplichtingen voor soortenbescherming.

3.1 Wettelijk kader

Volgens vaste rechtspraak van het Hof van Justitie vormen de art. 12, 13 en 16 van de Hrl een samenhangend geheel van bepalingen ter bescherming van de populaties van de betrokken soorten en vormen de art. 12 tot en met 14 en 15 van de richtlijn een samenhangend geheel van bepalingen die de lidstaten verplichten strikte beschermingsregelingen in te stellen voor de betrokken dier- en plantensoorten. Die maatregelen moeten in overeenstemming zijn met de algemene doelstelling van de richtlijn, namelijk het waarborgen van de biodiversiteit en het in een gunstige toestand behouden of herstellen van natuurlijke habitats en soorten van communautair belang.
De verplichtingen tot het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen uit de Hrl zijn opgenomen in de Wnb (m.n. art. 1.12) en de Omgevingswet (art. 2.18, eerste lid, onderdeel g, onder 1°, Ow, en art. 3.57 Bkl). De bedoelde maatregelen moeten worden getroffen door de provincies en onderling zodanig worden afgestemd dat door de provincies tezamen de doelstellingen voor geheel Nederland kunnen worden bereikt.[67]

Onder andere ter invulling van de verplichtingen tot actieve soortenbescherming van de wolf[68], een soort die zich niet in een gunstige staat van instandhouding bevindt en in de Hrl is aangewezen als 'prioritaire soort', is in 2019 een (interprovinciaal) wolvenplan vastgesteld.[69] Als dit plan een belangrijke rol moet (gaan) spelen als soortenbeschermingsplan, waarmee ook afwijkingen van de strikte bescherming zouden kunnen worden gemotiveerd, dan zal dit plan aan een aantal eisen moeten voldoen.
De beschrijving en inventarisatie in de volgende paragrafen is gebaseerd op rechtspraak van het Hof (bindend) en de hiervoor reeds aangehaalde Draft Guidance. Dit laatstgenoemde document is geen juridisch bindend document en heeft geen strikt juridische status. De uitleg in dit document is echter goed navolgbaar en veelal ook gebaseerd op de geldende rechtspraak van het Hof van Justitie.

3.2 Draft Guidance 2019[70]

De EC stelt in haar Draft Guidance dat een soortenbeschermingsplan een beschrijving moet omvatten van hetgeen de lidstaat verstaat onder een gunstige staat van instandhouding van een soort, waarbij in ieder geval moet worden voldaan aan de eisen als bedoeld in art. 1 en onder i Hrl. De door de lidstaten genomen of te nemen maatregelen moeten geschikt zijn om het doel te bereiken, namelijk het behoud of herstel van de staat van instandhouding van een soort. Dit houdt in dat de te nemen maatregelen moeten worden vastgesteld op grond van de bijzondere omstandigheden en situaties en rekening houdend met het specifieke karakter van elke soort. Zo kunnen bijvoorbeeld de kenmerken

66 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/terrestrial-atlantic-region.pdf
67 Art. 3.57 lid 2 Bkl.
68 Zie: art. 1.12 lid 1 en onder b. Wnb.
69 IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan, IPO, Den Haag.
70 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.

van een soort, zoals de bestaande (ongunstige) staat van instandhouding, specifiekere of intensievere beschermingsmaatregelen rechtvaardigen.

3.3 Jurisprudentie Hof van Justitie

Eenzelfde redeneerlijn volgt uit jurisprudentie van het Hof. Het systeem van strikte bescherming moet worden aangepast aan de behoeften en de staat van instandhouding van de betreffende soort.[71] Deze benadering is nog eens bevestigd in het arrest van het Hof van 10 oktober 2019. Om aan de vereisten van art. 16 Hrl te voldoen, "*moeten de lidstaten niet alleen een alomvattend wetgevingskader vaststellen, maar ook concrete en specifieke beschermingsmaatregelen uitvoeren. Evenzo veronderstelt het systeem van strikte bescherming de vaststelling van samenhangende en gecoördineerde maatregelen van preventieve aard. Een dergelijk systeem van strikte bescherming moet het dus mogelijk maken het opzettelijk vangen of doden in het wild en de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van de in bijlage IV, punt a), van de habitatrichtlijn genoemde diersoorten daadwerkelijk te voorkomen*" (punt 27).[72]
Een dergelijke aanpak is ook gebaseerd op art. 191 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), volgens hetwelk "*in het beleid van de Unie op milieugebied naar een hoog niveau van bescherming wordt gestreefd*", en berust op het voorzorgbeginsel en op het beginsel van preventief handelen. Preventieve maatregelen anticiperen op de bedreigingen en risico's waarmee een soort kan worden geconfronteerd en zijn met name van belang om de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van soorten van bijlage IV, letter a), te voorkomen (art. 12, eerste lid, onder d Hrl).

3.4 Actieve maatregelen voor de wolf binnen Natura2000

In dit verband komt ook belang toe aan de plaatsing van de wolf op bijlage II van de Hrl. Het is voorstelbaar dat voor een adequate bescherming van de verblijfplaatsen en de functionele leefomgeving van de wolf in de situatie dat deze zich gevestigd heeft, dit bestendigd wordt door het toevoegen van een instandhoudingsdoelstelling aan de aanwijzing van een bestaand Natura 2000-gebied, ofwel de aanwijzing van een vestigingsgebied als Natura 2000-gebied. Zie hiervoor onder 2. Het na aanwijzing van het betreffende gebied als Natura 2000-gebied verplicht op te stellen beheerplan Natura 2000 (verplicht programma onder de Omgevingswet) kan ook dienen als kader voor het treffen van actieve soortbeschermingsmaatregelen. Het beheerplan zou kunnen en moeten aansluiten bij andere mogelijk nationaal of internationaal op te stellen beschermingsplannen voor de wolf, waarbij de specifieke functie van het aangewezen gebied voor de soort expliciet wordt benoemd en de ten behoeve van de wolf te treffen instandhoudingsmaatregelen worden benoemd. Die instandhoudingsmaatregelen zijn uiteraard mede afhankelijk van de door de minister vast te stellen instandhoudingsdoelstelling ten aanzien van de wolf.

3.5 Actieve maatregelen buiten Natura 2000

Buiten Natura 2000-gebieden kunnen preventieve maatregelen en andere actieve soortenbeschermingsmaatregelen worden ingebed in een provinciaal of landelijk soortenbeschermingsplan. Dat biedt ook mogelijkheden om de verbodsbepalingen van artikel 12 Hrl 'in het veld' handen en voeten te geven. Dit kunnen bijvoorbeeld voorlichtingscampagnes zijn, of beschermingsmaatregelen om relevante economische activiteiten die een effect kunnen hebben op de wolf (bijv. landbouw, bosbouw, recreatie) te reguleren. Hierbij kan worden gedacht aan onder andere opleiding, gedragscodes, richtsnoeren, of de aanpassing van bosbouw- of landbouwplannen of actieve preventie van te verwachten verstoringen (bijv. beperking van de toegang tot voortplantingsplaatsen).

Gezien het relatief hoge aantal wolvenslachtoffers dat in het verkeer valt, is het verder goed denkbaar dat meer maatregelen moeten worden getroffen ter voorkoming van verkeersslachtoffers. Een parallel kan worden gelegd met de bescherming van otters, die ook in hoge mate slachtoffer worden van het wegverkeer.[73] In dit verband kan gewezen worden op artikel 12, vierde lid Hrl, waarin is bepaald dat

71 HvJ 9 juni 2011 (Korenwolf Frankrijk) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.
72 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
73 Zie Hof Den Haag 4 november 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:3522.

de lidstaten zich ervan dienen te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden (van strikt beschermde soorten als de wolf) geen significante weerslag heeft op de soort, hetgeen betekent dat de Hrl in dit opzicht de lidstaat ertoe verplicht een bepaald resultaat tot stand te brengen. Dat resultaat is een zodanig lage verkeerssterfte dat deze geen significant negatieve weerslag meer heeft op de wolvenpopulatie in Nederland. In ieder geval zo lang de wolf nog geen duurzame populatie vormt en het verkeer een significante invloed heeft op de sterfte, zou moeten worden onderzocht welke locaties knelpunten opleveren en welke maatregelen aldaar kunnen worden getroffen.

De provinciale of nationale beschermingsplannen, waarin bovengenoemde maatregelen gedetailleerd worden uiteengezet voor lokale populaties zouden moeten aansluiten op de internationale managementplannen (zie ook hieronder bij Allesomvattende actie/beheerplannen voor de wolf). Gezien de aard van de problematiek van de wolf en zijn grote verspreidingsgebied ligt een overkoepelende landelijke aanpak van de soortenbescherming voor de hand.

3.6 De rol van soortenbeschermingsplannen

Een manier om te zorgen voor een passend gebruik van de mogelijkheden voor het toestaan van afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kan ook volgens de Europese Commissie worden beargumenteerd door middel van het van kracht zijn van 'instandhoudingsplannen voor soorten'. Ook al zijn deze plannen geen verplichting op grond van de Hrl, ze zijn gericht op de instandhouding van een soort op lange termijn en bevatten maatregelen die hoofdzakelijk betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort.[74] Ze kunnen ook belangrijk zijn voor de onderbouwing van het toestaan van uitzonderingen op het beschermingsregime in individuele gevallen. Het plan zou de basis kunnen bieden voor het geven van toestemming voor het vangen of eventueel doden van individuen van de soort, of activiteiten die leiden tot de vernietiging van voortplantingsgebieden (b.v. ruimtelijke ontwikkelingen). Voorwaarde is dat kan worden gegarandeerd dat dit geen gevolgen heeft voor de gunstige staat van instandhouding, of de mogelijkheid om die te kunnen bereiken.[75] In dit verband dient ook te worden benadrukt dat, overeenkomstig het al genoemde voorzorgbeginsel gebaseerd op art. 191 VWEU, de lidstaat, indien het onderzoek van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens onzekerheid laat bestaan over de vraag of een afwijking van het beschermingskader al dan niet schadelijk is voor de instandhouding of het herstel van de populaties van een met uitsterven bedreigde soort in een gunstige staat van instandhouding, zich van deze afwijking dient te onthouden.[76]

Ook moet voor het toestaan van afwijkingen van het strikte beschermingskader worden voldaan aan de andere voorwaarden van art. 16 Hrl. Een soortenbeschermingsplan zou een geschikt kader kunnen zijn voor het beschrijven van situaties waarin gebruik kan worden gemaakt van afwijkingen van het beschermingskader.

3.7 Eisen aan het soortenbeschermingsplan als onderbouwing voor uitzonderingen (derogaties)

Met het oog op de vaststelling van een passend kader voor het gebruik van uitzonderingen moet een soortenbeschermingsplan gebaseerd zijn op degelijke en geactualiseerde informatie over de populatietoestand en -tendensen van de soort, een visie op wat een 'gunstige staat van instandhouding' is, en een degelijke en alomvattende beoordeling van alle relevante bedreigingen en belastende factoren, met inbegrip van natuurlijke sterfte en alle andere factoren die leiden tot sterfte, waaronder ook het illegaal doden (stroperij) en het bij toeval vangen en doden (verkeersslachtoffers). Op basis van de beste bestaande informatie en deugdelijke wetenschappelijke beoordelingen en monitoringsystemen kan het soortenbeschermingsplan dan een samenhangende reeks maatregelen vaststellen, die effectief moeten worden uitgevoerd en gemonitord om ervoor te zorgen dat de gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt bereikt, of gehandhaafd. Alleen

74 Het treffen van actieve beschermingsmaatregelen is wel verplicht, maar een planmatige aanpak voor het treffen van die maatregelen niet.
75 HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05 ECLI:EU:C:2007:341, r.o. 29.
76 Idem, r.o. 66.

onder deze omstandigheden zouden soortenbeschermingsplannen een goed alomvattend kader voor het gebruik van afwijkingen kunnen vormen, dat kan bijdragen tot de vereenvoudiging van de procedure voor de toekenning van elke specifieke afwijking, op voorwaarde dat er een efficiënt systeem is om te beoordelen dat aan alle drie de voorwaarden van art. 16 Hrl wordt voldaan.

Ook volgens het Hof kan een soortenbeschermingsplan een basis vormen voor het verlenen van toestemming voor vangen of doden van exemplaren van een soort, onder strikt gecontroleerde omstandigheden. Dit lijkt mogelijk mits - gezien de voorwaarden waaronder beheer wordt toegestaan en onder toepassing van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens - geen onzekerheid bestaat over de vraag of een dergelijke afwijking al dan niet schadelijk is voor de instandhouding, of het behoud of herstel van de staat van instandhouding. Dat betekent dat kwalitatief en kwantitatief beperkingen moeten worden gesteld, deze moeten worden nageleefd en de naleving wordt gemonitord. Het plan moet zijn gebaseerd op basis van uiterst nauwkeurige wetenschappelijke gegevens op het gebied van geografie, klimaat, milieu en biologie, alsmede op basis van gegevens waaruit kan worden opgemaakt wat de situatie is op het vlak van voortplanting en de totale jaarlijkse natuurlijke sterfte van de betrokken soort.[77]

3.8 Allesomvattende actie-/beheerplannen voor wolven[78]

Volgens de Europese Commissie zou de beste aanpak voor de autoriteiten van de lidstaten erin bestaan de maatregelen op de juiste schaal te combineren, met gebruikmaking van alle beschikbare instrumenten en financieringsbronnen, in het kader van een omvattend en consistent instandhoudings- en beheersplan voor wolven. In een dergelijk plan (idealiter een grensoverschrijdend plan tussen de lidstaten met dezelfde wolvenpopulatie) zouden alle relevante bedreigingen, conflicten, kansen en behoeften met betrekking tot de wolf in de betrokken lidstaat aan bod komen. Een dergelijk plan zou het best kunnen garanderen dat een gunstige staat van instandhouding voor de wolf in zijn hele verspreidingsgebied wordt bereikt en gehandhaafd, en tegelijkertijd, binnen de door de richtlijn gestelde grenzen, de nodige flexibiliteit bij het beheer bieden en de acceptatie van de wolf door het publiek (de zogenaamde 'maatschappelijke draagkracht') handhaven of verbeteren.

Een passend en alomvattend instandhoudings- en beheersplan voor de wolf kan een goed algemeen kader bieden voor de toepassing van alle nodige instrumenten en maatregelen, met inbegrip van het mogelijke gebruik van afwijkingen. Wanneer dergelijke plannen naar behoren worden uitgevoerd, met aantoonbare resultaten inzake het bevorderen van de gunstige staat van instandhouding, biedt art. 16 Hrl de mogelijkheid tot de nodige flexibiliteit door het gebruik van afwijkingen.

Afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kunnen gemakkelijker worden gerechtvaardigd indien in een lidstaat een alomvattend geheel van passende, doeltreffende en controleerbare maatregelen wordt vastgesteld en naar behoren ten uitvoer wordt gelegd om een doeltreffende bescherming te garanderen en de gunstige staat van instandhouding van de soort te bereiken. Dit betekent bijvoorbeeld dat:

- er een passend plan voor de wolf bestaat, dat volledig en correct wordt uitgevoerd en waarop goed toezicht wordt gehouden, en dat erop gericht is de gunstige staat van instandhouding te garanderen en sociaal-economische conflicten aan te pakken;
- het plan is gebaseerd op de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens en op een degelijk monitoringsysteem van de wolvenpopulatie;
- alle nodige preventie- en compensatiemaatregelen worden uitgevoerd;
- er passende maatregelen worden genomen om stroperij doeltreffend te bestrijden (zoals criminalisering, handhaving en bewustmaking) en om elke andere door de mens veroorzaakte mortaliteitsfactor aan te pakken;

77 Zie naar analogie arresten van 8 juni 2006 (WWF Italia e.a.) C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378, r.o. 25 en 29, en 21 juni 2018 (Commissie/Malta) C-557/15, ECLI:EU:C:2018:477, r.o. 62.
78 Gebaseerd op Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019, Annex III, The Implementation of Article 12 of Habitats Directive - The Wolf example.

- alle andere bedreigingen voor de instandhouding van de wolf in het betrokken gebied met succes worden aangepakt (bv. hybridisatie);
- de andere oorzaken van de sterfte van grazend vee (bv. loslopende honden) naar behoren worden aangepakt;
- de doelstellingen en voorwaarden voor de afwijkingen duidelijk zijn vastgesteld, met solide bewijsmateriaal gestaafd en in overeenstemming met de relevante wetgeving, en zij per geval worden beoordeeld en vastgesteld;
- de beoogde afwijking niet nadelig is voor de staat van instandhouding van de populatie.

4. 'Go & no go'-gebieden voor de wolf;

In dit deel van het rapport zal worden beoordeeld of er aanleiding is om de analyse van Trouwborst & Bastmeijer over go & no go-gebieden vanuit Europees/ internationaalrechtelijk perspectief aan te vullen of te wijzigen. In aanvulling daarop zal worden ingegaan op de vraag of het mogelijk is, en zo ja onder welke voorwaarden, om go & no go-gebieden aan te wijzen en wat de juridische consequenties daarvan zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het op voorhand aanwijzen van corridors (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen), en het op voorhand aanwijzen van gebieden als wolvenleefgebied, of -verblijfplaats.

4.1 Wettelijk kader

Het doel van de Hrl is het handhaven of bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding' voor de soorten en de typen natuurlijke habitats om bij te dragen tot de instandhouding van de biodiversiteit in Europa. De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de richtlijn moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang.[79] De staat van instandhouding van een soort wordt gunstig geacht te zijn wanneer, onder andere, de soort 'zich op lange termijn handhaaft als een levensvatbare component van zijn natuurlijke habitat' en 'er een voldoende grote habitat is en waarschijnlijk zal blijven bestaan habitat om de populaties op lange termijn in stand te houden'.[80] Zie ook hoofdstuk A.1. De staat van instandhouding van de wolf verschilt per land. In sommige landen verkeert de wolf in een gunstige staat van instandhouding. In andere landen is dit (nog) niet het geval. De tot op heden in Nederland waargenomen wolven zijn afkomstig van de Pools-Duitse laaglandpopulatie. Deze populatie verkeert nog niet in een gunstige staat van instandhouding.

De wolf is een van de 'soorten van communautair belang' die onder de eerder in dit rapport besproken verplichtingen valt:

- De wolf is voor Nederland als prioritaire soort opgenomen in bijlage II Hrl waardoor voor deze soort speciale beschermingszones moeten worden aangewezen en beschermd, als onderdeel van het Natura 2000-netwerk.
- Verder is de wolf – voor zover van belang voor Nederland - wat betreft de soortenbescherming opgenomen op bijlage IV Hrl als soort die strikt moeten worden beschermd.

Verder volgt een ruime bescherming van het leefgebied van de wolf uit artikel 4, lid 1, van het Verdrag van Bern waarbij de EU (mede) partij is en dat partijen gebiedt om de leefmilieus van, met name, de soorten in bijlage I en bijlage II van het Verdrag te beschermen. Ingevolge deze bepaling dienen partijen de leefmilieus van de diersoorten genoemd in bijlage II van het verdrag te beschermen. Indien de leefmilieus van de soorten niet voldoende binnen het kader van het Natura 2000-regime beschermd kunnen worden, zal artikel 12 Hrl ruim dienen te worden uitgelegd, wil de EU ook voldoen aan haar internationale verplichtingen ingevolge het Verdrag van Bern (zie hiervoor in hoofdstuk A.1). Daarbij kan ook het regime ter bescherming van het Natuurnetwerk Nederland eventueel dienen voor de verdragsconforme noodzakelijke bescherming van de leefmilieus van betrokken soorten.[81]

79 Art. 2, tweede lid Hrl.
80 Art. 1 en onder i Hrl.
81 Zijlmans in noot bij HvJ van 9 juni 2011 (Franse Korenwolf) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369, *Jur.* 2011, p. I-04869, JM 2011, 98.

De staat van instandhouding van de wolf is momenteel ongunstig, op feitelijk alle aspecten waarop dit vanuit de Hrl moet worden beoordeeld.[82] Voor de wolf is verder in dit verband relevant dat Nederland te klein is om ook op de langere termijn een populatie wolven te huisvesten die op zichzelf groot genoeg is om een gunstige staat van instandhouding te bereiken. Dit gegeven is al geruime tijd geleden door de Europese Commissie onderkend, waarbij is aanbevolen dat lidstaten tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. [83]

4.2 Inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden van de wolf in algemene zin
Zoals ook al beschreven en uitvoerig gemotiveerd in Trouwborst & Bastmeijer is inperking van de mogelijkheden tot migratie van de wolf in beginsel in strijd met de uitgangspunten dat – kort gezegd – de soort bepaalt wat zijn leefgebied zal zijn. Het is niet de mens die hier leidend is, maar de soort. Daarbij is mede van belang dat de wolf over een groot potentieel leefgebied beschikt, flexibel is naar de aard van de leefgebiedskeuze en over een grote actieradius beschikt. Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, lijkt inperking van de migratiemogelijkheden voor wat betreft de mogelijkheid van gebiedskeuze en vestiging niet acceptabel. Dit betekent naar ons oordeel overigens niet dat er geen beperkingen kunnen worden gesteld aan trekgedrag, of het faciliteren van bepaalde routes door het gericht treffen van begunstigende maatregelen, naast het treffen van beperkende maatregelen. Dit zou dan echter gemotiveerd moeten worden vanuit de wens om toe te werken naar een gunstige staat van instandhouding. Denk aan het uitrasteren van snelwegen, of provinciale wegen om verkeersslachtoffers te voorkomen en het daarbij tegelijkertijd inrichten van wildviaducten, of andere voorzieningen die een veilige passage van een weg kunnen borgen.

4.3 Beperken van de toegang tot, of zonering van grote gebieden
Het op voorhand afsluiten of afschermen van grote gebieden, of landsdelen, met als achterliggend doel het beschermen van vee is naar ons oordeel in strijd met de uitgangspunten en de doelstellingen van de Hrl. Hierbij kan verwezen worden naar Trouwborst & Bastmeijer voor zover het gaat om de verplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming.[84]

In dit verband kan aanvullend worden verwezen naar de art. 3 derde lid Hrl, in relatie tot art. 10 Hrl. Deze bepalingen roepen de lidstaat op om de ecologische coherentie van Natura 2000 te vergroten door het handhaven en in voorkomend geval ontwikkelen van landschapselementen die van primair belang zijn voor de wilde flora en fauna. Het gaat daarbij om elementen die door hun lineaire en continue structuur (zoals waterlopen met hun oevers of traditionele systemen van terreinbegrenzing) of hun verbindingsfunctie (zoals vijvers of bosjes) essentieel zijn voor de migratie, de geografische verdeling en de genetische uitwisseling van wilde soorten. Het op voorhand afschermen en ontoegankelijk maken van gebieden lijkt in strijd met deze bepalingen, of in ieder geval de intentie die hieruit spreekt.

Actieve soortenbeschermingsmaatregelen zijn gericht op het stimuleren van de staat van instandhouding van soorten. De naleving van de richtlijn verplicht de lidstaten niet alleen tot het vaststellen van een volledig rechtskader, maar ook tot het treffen van concrete en specifieke beschermingsmaatregelen.[85] Het zorgen voor voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling past binnen deze verplichting tot het treffen van beschermingsmaatregelen. In dat verband kan worden gesteld dat de ook de belangrijkste Verdragen voor soortenbescherming op mondiaal en Europees niveau de noodzaak benadrukken om fragmentatie van leefgebieden te voorkomen en te verhelpen en te zorgen voor adequate connectiviteit tussen leefgebieden.[86]

82 Id.
83 Interprovinciaal wolvenplan, IPO, 2019.
84 Ook vanuit de Europese Commissie is kritisch gereageerd op vragen naar de mogelijkheid om 'wolven-vrije' zones in te stellen. EN E-003629/2020 Answer given by Mr Sinkevičius on behalf of the European Commission (7.8.2020)
85 HvJ van 2 juli 2020 (Weense korenwolf) C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517, r.o. 20.
86 A. Trouwborst, Countering fragmentation of habitats under international wildlife regimes. In: Bowman MJ, Davies PGG, Goodwin EJ, editors. Research handbook on biodiversity and law. Cheltenham: Edward Elgar Publishers; 2016. p. 219–244.

De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de Hrl moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding *behouden of herstellen* van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Het op voorhand afschermen van in potentie geschikte leefgebieden, zonder dat een soort al in een gunstige staat van instandhouding in de lidstaat is, lijkt ons in strijd met deze opgave. Art. 4 VWEU verplicht de lidstaten vanuit het loyaliteitsvereiste tot uitvoering van de Europese richtlijnen als afgeleid recht van de Unie. Dit resulteert in de verplichting krachtens het Gemeenschapsrecht voor Nederland om de Hrl effectief uit te voeren.

In het in hoofdstuk A.1 besproken arrest Roemeense wolf kwam reeds aan de orde dat naar de mening van het Hof het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van een wolf op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. Dat roept de vraag op hoe de beperking van het leefgebied in het licht van de richtlijnverplichtingen moet worden geduid. Strikt genomen verbiedt de Hrl deze inperking niet. De verbodsbepalingen uit de richtlijn zijn niet toegesneden op de bescherming van het leefgebied in het passieve beschermingsregime. Bij het toestaan van een uitzondering op het beschermingsregime speelt het leefgebied een rol bij de beoordeling van de staat van instandhouding, aangezien de omvang van het leefgebied in dat kader van belang is, of kan. Een beperking van het leefgebied is ook minder op de plaats in een besluit over een individuele ingreep. Voor een dergelijke maatregel is een afweging in een ruimer verband op zijn plaats, en daarmee past deze afweging beter in het actieve soortenbeschermingsregime.[87]

De vraag is hoe breed of smal het verbod op opzettelijk verstoren moet worden opgevat. In de Duitse tekst van de Hrl is het verbod als volgt omschreven:
- jede absichtliche Störung dieser Arten, insbesondere während der Fortpflanzungs-, Aufzucht-, Überwinterungs- und Wanderungszeiten.
In de Engelse tekst van de Hrl is het verbod neergelegd als:
- the deliberate disturbance of these species, particularly during the period of breeding, rearing, hibernation and migration.

Uit deze raadpleging volgt geen andere interpretatie of een nuancering van het verbod op de wijze waarop wij het verbod tot 'opzettelijk verstoren' in onze nationale wetgeving hebben opgenomen. Daaruit volgt dat het verbod op opzettelijk verstoren naar ons oordeel niet direct kan zien op een maatregel als het plaatsen van een hek. Het oprekken van het verstoringsverbod tot dergelijke maatregelen is in zijn algemeenheid bezien ongewenst, omdat het verstoringsverbod moet zien op handelingen die op voorhand kenbaar zouden moeten zijn voor eenieder. Daarom moet worden aangenomen dat er geen omgevingsvergunningplicht geldt voor de activiteit van het oprichten van een hekwerk voor het afschermen van grote gebieden als potentieel leefgebied.

Dit neemt niet weg dat er ruimte is voor twijfel, nu door het HvJ in ieder geval geen uitspraak is gedaan over deze materie. Onder de Ffw zijn uitspraken gedaan over de interpretatie van een verstoringsverbod door het oprichten van hekwerken, die wel wijzen in de richting van een mogelijke ontheffingplicht. De ABRvS oordeelde in 2006 dat bij de beoordeling van de gevolgen van plaatsing van een hekwerk voor soorten met name moeten worden bezien of het hekwerk een significante barrière zal vormen. Dit zou strijdig zijn met de Ffw.[88] De rechtbank Arnhem oordeelde in 2012 dat een weigering om een hekwerk te verwijderen mogelijk strijdig is met art. 10 en 11 van de Ffw. Uit de jurisprudentie van de ABRvS zou volgens de rechtbank volgen, dat de art. 10 en 11 Ffw niet verplichten tot herstel, maar een verbod inhouden van bepaalde handelingen. Dat verwijdering van een aanwezig hekwerk niet op grond van de Ffw kan worden bewerkstelligd laat dan ook onverlet dat het terugplaatsen van een hek, nadat het gebied weer een natuurlijke inrichting heeft gekregen en toegankelijk is voor de das, mogelijk wel verboden is op grond van de Ffw.[89] Het lijkt er echter op dat deze jurisprudentie steeds zag op situaties waarin bestaand leefgebied door het oprichten van een

87 Zie over beperking van leefgebied: A. Trouwborst, Wolves not welcome? Zoning for large varnivore conservation and management under the Bern Convention and the EU Habitats Directive, RECIEL 2018; 27. P. 306-319.
88 ABRvS 8 november 2006, ECLI:NL:RVS:2006:AZ1739
89 Rechtbank Arnhem 26 september 2012, ECLI:NL:RBARN:2012:BX9377

hekwerk ontoegankelijk werd, hetgeen feitelijk afwijkt van de situatie van het op voorhand afschermen van potentiële leefgebieden voor de wolf.

Nu ons is gevraagd om een interpretatie in het licht van de Omgevingswet is wel relevant dat onder deze wet sprake zal zijn van een aangescherpte en - naast een mogelijke vergunningplicht als zelfstandige norm geldende - specifieke zorgplicht.[90] Er zal een specifieke zorgplicht gelden voor zowel Natura 2000-gebieden, soortenbescherming en voor houtopstanden. Zo komt er een specifieke zorgplicht voor degene die een flora- en fauna-activiteit verricht. Een flora- en fauna-activiteit wordt in de Omgevingswet omschreven als: activiteit met mogelijke gevolgen voor van nature in het wild levende dieren of planten.[91] Het plaatsen van een hekwerk ter afscherming van grote gebieden voor soorten kan naar ons oordeel als een flora- en fauna-activiteit worden aangemerkt.

De specifieke zorgplicht voor soorten is vastgelegd in art. 11.27 van het Bal. Het eerste lid van dit artikel roept degene die een activiteit uitvoert op tot het voorkomen, beperken of ongedaan maken van mogelijke negatieve gevolgen ten gevolge van flora- en fauna-activiteiten. Als negatieve gevolgen voor deze belangen niet kunnen worden voorkomen, dan roept ze op om de activiteit niet uit te voeren. Van de initiatiefnemer wordt verwacht dat hij zich inspant om zelf te beoordelen of zijn handelen nadelige gevolgen heeft en ook hoe hij die gevolgen redelijkerwijs kan voorkomen of beperken.

Voor flora- en fauna-activiteiten houdt deze plicht in ieder geval in dat:
a. voorafgaand aan het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn van de aanwezigheid op de locatie waar de activiteit wordt verricht of in de directe nabijheid van die locatie van:
   1°.van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten, genoemd in bijlage I bij de vogelrichtlijn, en niet in die bijlage genoemde, geregeld in Nederland voorkomende trekvogelsoorten als bedoeld in artikel 4, tweede lid, van die richtlijn;
   2°.van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de habitatrichtlijn;
   3°.dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IX of in de rode lijsten, bedoeld in artikel 2.19, vierde lid, onder a, onder 4°, van de wet; en
   4°.voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats;
b. als deze aanwijzingen er zijn: wordt vastgesteld of op voorhand op grond van objectieve gegevens nadelige gevolgen kunnen worden uitgesloten voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
c. als die gevolgen niet kunnen worden uitgesloten: wordt nagegaan welke gevolgen de activiteit kan hebben voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
d. alle passende preventieve maatregelen worden getroffen om die nadelige gevolgen te voorkomen;
e. tijdens en na het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of de getroffen maatregelen de beoogde effecten hebben; en
f. het verrichten van de activiteit wordt gestaakt als de nadelige gevolgen toch niet worden voorkomen, of, als staken van de activiteit redelijkerwijs niet meer mogelijk is, passende herstelmaatregelen worden getroffen.

Naar ons oordeel is deze zorgplicht bepaling wel aan de orde, gezien de gevolgen die het opwerpen van een hekwerk als barrière kan hebben voor meerdere soorten en geeft de Omgevingswet ook mogelijkheden om deze zorgplicht desnoods nader in te kleuren door het opnemen van maatwerkregels in de provinciale Omgevingsverordening, of maatwerkvoorschriften.[92]

90 Zie ook: L. Boerema, "Zorgplicht, maar dan anders: de specifieke zorgplicht voor natuur in de Omgevingswet", NBR 2020/8.
91 Bijlage 1 bij de Omgevingswet, op basis van Artikel 1.1 (begripsbepalingen) lid 1: De bijlage bij deze wet bevat begripsbepalingen voor de toepassing van deze wet en de daarop berustende bepalingen.
92 Art. 11.29 en 11.31 Bal.

4.4 Zonering en de verhouding tot de verplichting tot het aanwijzen van Natura 2000-gebieden

Zoals eerder besproken (zie hoofdstuk A.2) zijn de lidstaten niet gehouden om alle gebieden te selecteren waar de betrokken soort voorkomt, maar die gebieden die als leefgebied het meest geschikt lijken op basis van hun specifieke kenmerken. Voor 'soorten met een zeer groot territorium' moeten de gebieden worden geselecteerd 'die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun hun leven en voortplanting essentieel zijn'.[93] Dit brengt met zich mee dat de soort dergelijke gebieden moet kunnen bereiken en de geschiktheid als leefgebied kunnen 'testen'. Bij de formele selectie en aanmelding van leefgebieden door de lidstaat mogen uitsluitend ecologische criteria een rol spelen.[94] Daarmee is de keuze van het geschikte leefgebied primair aan de dieren, niet aan de lidstaten. Het op voorhand beperken van de toegankelijkheid voor de wolf van bepaalde delen van een land binnen het potentiële verspreidingsgebied van deze soort is hiermee in strijd. Dit is vooral problematisch in situaties waar de soort bezig is zich te vestigen in een land of een regio, aangezien de dieren de kans moeten krijgen om te laten zien welke gebieden zij zelf het meest geschikt achten.[95] Het spreekt voor zich dat deze situatie zich in ons land voordoet. Vanuit dit perspectief moet zonering als instrument om de toegang tot grote gebieden te blokkeren dan ook worden ontraden.

4.5 Op voorhand aanwijzen van corridors en/of gebieden als wolvenleefgebied of verblijfplaats.

Het aanwijzen van wolvencorridors als zones waarbinnen migratie bij voorkeur zou moeten plaatsvinden is mogelijk als instrument om het trekgedrag van wolven zo veel mogelijk te sturen vanuit een oogpunt van het toewerken naar een gunstige staat van instandhouding. Er kan worden geprobeerd om wolven te 'sturen' in hun trekgedrag door gebieden zodanig in te richten (en te beheren) dat daar een in beginsel geschikt wolvenbiotoop heerst. De inrichting zou kunnen aansluiten bij pogingen om habitatversnippering aan te pakken en, bijvoorbeeld, mitigerende maatregelen kunnen omvatten, die kunnen worden doorgevoerd bij het doorkruisen van belangrijke vervoersinfrastructuur. Een zekere vorm van geleiding van wolven via hekwerken, of andere barrières zouden wij op voorhand niet onmogelijk achten, als de mogelijkheden van migratie van de wolf om geschikt leefgebied te bereiken daarmee wordt gefaciliteerd en door de mens veroorzaakte sterfte daarmee kan worden beperkt.

Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid om geschikte leefgebieden voor de wolf aan te wijzen, bijvoorbeeld door te proberen het landschap zo aantrekkelijk mogelijk te maken als wolvenhabitat. De wolf zal zijn leefgebied zelf kiezen, maar het staat de provincies vrij om, bijvoorbeeld in aansluiting op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland, ook gebieden te identificeren als leefgebied voor de wolf. Het beperken van versnippering van habitat en het voorkomen of beperken van verstoring en aantasting van leefgebied door diverse activiteiten (aanleg windturbineparken, industrieterreinen, infrastructuur, recreatie) is een bekend fenomeen in heel Europa, zowel in gebieden waar de wolf een ongunstige staat van instandhouding heeft, als in gebieden (delen van Italië bijvoorbeeld) waar dat niet het geval is. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van de leefgebiedenbenadering, die zich richt op groepen van soorten in hun leefgebieden (habitat), waarmee een breder doel wordt nagestreefd dan bescherming van individuele soorten. Maatregelen die voor één bedreigde soort worden genomen, kunnen ook ten goede komen aan andere soorten.

In het rapport 'Key actions for large carnivore populations in Europe´ zijn diverse acties opgenomen om relatief belangrijke leefgebieden en verbindingszones voor wolven te identificeren en te beschermen.[96] Er wordt gezocht naar een procedure om bij besluitvorming over de toelating van menselijke activiteiten (bijvoorbeeld via het instrument Milieu Effect Rapportage) de mogelijke

93 Art. 4, eerste lid Hrl.
94 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 79.
95 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive" RECIEL 2018
96 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).

gevolgen voor dergelijke belangrijke gebieden beter in beeld te krijgen, om er ook rekening mee te kunnen houden. Ook mitigerende maatregelen moeten meer algemeen onderdeel worden van dergelijke afwegingen.[97]

4.6 Instrument programma

Een actieve leefgebiedenbenadering voor de wolf zou kunnen worden vormgegeven binnen een provinciaal programma in de zin van de Omgevingswet. Het programma kan worden gezien als een uitwerking van provinciaal natuurbeleid door de er in opgenomen concrete maatregelen. De maatregelen in het programma dienen als doel te hebben het bereiken van een of meer doelstellingen voor de fysieke leefomgeving.[98] Natuur en soorten zijn onderdeel van de fysieke leefomgeving. Bestuursorganen kunnen ook samen een programma opstellen. Provincies kunnen dit dus bij voorkeur gezamenlijk doen.[99] Het programma geldt dan voor al die bestuursorganen.

Bij de totstandkoming van programma's is participatie van groot belang.[100] In het vaststellingsbesluit van het programma moet daarom worden aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken en wat de resultaten daarvan zijn.[101] De vorm en wijze waarop deze participatie wordt ingericht is echter niet wettelijk geregeld. Wel dient inspraak en voorbereiding conform afdeling 3.4 Awb plaats te vinden.[102] Er kunnen zienswijzen worden ingediend door eenieder.[103]

Het programma bindt alleen het vaststellende bestuursorgaan (of vaststellende bestuursorganen) bij de uitoefening van zijn bevoegdheden. Hierdoor staat in beginsel geen beroep open tegen het besluit tot vaststelling van het programma.[104] In het geval dat een of meer onderdelen van een programma een rechtstreekse bevoegdheid geeft voor het uitvoeren van activiteiten dan heeft het programma specifieke rechtsgevolgen, waardoor tegen een dergelijk onderdeel van het programma wel beroep openstaat.[105]

5. Internationale samenwerking – 'population level management'

Tenslotte gaan wij in op hoofdstuk 5 van het rapport Trouwborst & Bastmeijer inzake de internationale samenwerking. Sinds het verschijnen van het rapport zijn er enkele relevante ontwikkelingen geweest. Deze komen hieronder aan de orde.

Uit rechtspraak volgt dat de staat van instandhouding van de populaties en de gevolgen die uitzonderingen op het beschermingsregime voor die populaties kunnen hebben, beoordeeld moeten worden op het niveau van het grondgebied van de lidstaat of, in voorkomend geval, van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat door verschillende biogeografische regio's lopen (zie hoofdstuk A.1). Dit is ook logisch omdat de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau afhangt van de cumulatieve effecten van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden en van andere oorzaken van sterfte, mede als gevolg van het ingrijpen van de mens in populaties.[106]

De Guidelines van de EU voor het beheer van grote carnivoren erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. In de woorden van de Europese Commissie is het moeilijk, zo niet onmogelijk, voor één lidstaat om zijn grote carnivoren

97 Idem, p. 11.
98 Art. 3.5 Ow.
99 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 118.
100 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 219.
101 Art. 10.8 van het Omgevingsbesluit.
102 Art. 16.22 jo. 16.27 Ow.
103 Art. 16.23 Ow.
104 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 115 en 298.
105 bijvoorbeeld indien in het programma vrijstelling van een omgevingsvergunningplicht voor een flora- en fauna-activiteit wordt gegeven.
106 Conclusie AG Saugmansgaard (Finse wolven II) d.d. 8 mei 2019, in zaak C-674/17.

conform de eisen van de Hrl te beheren en te beschermen zonder gecoördineerde acties met de buurlanden.[107]

Dit betekent dat voor wolvenbeheer op grond van de Guidelines uit een grensoverschrijdend beheerplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan, en wordt aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land moeten worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden.[108] Met betrekking tot sterfte in de populatie, met inbegrip van afwijkingen van de strikte bescherming, moet in het grensoverschrijdend beheersplan de invloed van de sterfte op populatieniveau worden vastgesteld. De effecten van sterfte moeten worden uitgewisseld tussen alle landen die de populatie delen, en de gevolgen ervan voor de staat van instandhouding moet worden geëvalueerd. Op die manier worden de effecten van de cumulatieve sterfte op de populatie gemonitord.

Het Hof stelt dienaangaande dat de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van art. 16, eerste lid Hrl, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.[109]

Dit is feitelijk alleen mogelijk via een beoordeling op grond van een binnen het leefgebied van de populatie afgestemd beheerplan. Het moet ervoor worden gehouden dat uit het arrest van het Hof volgt dat internationaal populatiemanagement een randvoorwaarde is voor het beheer van de populaties wolven, zowel voor wat betreft actief, als passief beheer. Het is immers alleen mogelijk aan de eisen die het Hof stelt te voldoen als de staat van instandhouding binnen het gehele leefgebied van de relevante populatie wordt beoordeeld en gemonitord en bij een toetsing in het kader van een derogatie wordt betrokken.

107 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008.
108 Id.
109 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), zaak C- 674/17, ECLI:EU:C:2019:851

Deel B

I Uitgebreide rechtsvergelijking bescherming Wolf Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen)

In dit deel worden de resultaten van een rechtsvergelijkend onderzoek weergegeven. De rechtsvergelijking richt zich allereerst op de situatie in:

- Frankrijk;
- Duitsland op federaal niveau en een doorkijk naar de situatie in de deelstaten Niedersachsen, Nordrhein Westfalen en Brandenburg, en
- België, de situatie in Vlaanderen.

Het rechtsvergelijkend onderzoek richt zich op de volgende (hoofd)vragen:

- Op welke wijze is het soorten- en gebiedsbeschermingsregime uit de Habitatrichtlijn voor zover van belang voor de wolf in de lidstaat geïmplementeerd in wet- of regelgeving
- Welke instantie is bevoegd voor de actieve en passieve soortenbescherming, voortvloeiend uit de Habitatrichtlijn.
- Op welke wijze wordt vormgegeven aan de Europeesrechtelijke verplichting tot het treffen van maatregelen om de soort in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.

Hierbij is ook ingegaan op de rol van Natura 2000 en of voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat er een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is een desktopstudie uitgevoerd. Gezocht is naar beschikbare relevante bronnen op internet of eventuele -hard copy bronnen.

Voorbehoud op resultaten/verantwoording gebruik bronnen
Dit deel bestaat uit een overzicht van juridische status van de wolf in een aantal Europese landen. Het betreft een overzicht op hoofdlijnen met name gericht op de landelijke wetgeving of gedelegeerde regelgeving. Binnen het korte tijdsbestek dat beschikbaar was om dit onderzoek uit te voeren is een volledige en systematische rechtsvergelijking in volledig detail onmogelijk.
Individuele besluiten die gericht zijn op het wegnemen van één of meer wolven zijn niet beoordeeld. Ook is in deze rechtsvergelijking slechts beperkt gekeken naar de inhoud van de in veel landen voorgeschreven wolvenplannen of de wijze waarop de uitvoering in praktische zin is georganiseerd. Dat houdt ook in dat niet alle in de wolvenplannen of andere vergelijkbare uitvoeringsdocumenten behandelde onderwerpen of detailleringen voor de uitvoering van het beheer in de verslaglegging hieronder kunnen worden weergegeven.

Bij het bestuderen van een aantal bronnen of literatuur, gepresenteerd door niet direct aan de overheden gelieerde organisaties of stakeholders bleek dat schrijvers hiervan soms bedoeld of onbedoeld conclusies of bevindingen verbinden met 'eigen' ideeën of standpunten over de wolf. We beseffen dat wij deze 'valkuil' wellicht ook niet altijd kunnen ontlopen. Maar door – waar mogelijk - vooral bij de formele basisinformatie te blijven wordt voor deze rechtsvergelijking getracht zo objectief en zuiver mogelijk de juridische situatie weer te geven zonder hieraan een oordeel te verbinden.
Er is voor gekozen om zo veel als mogelijk bronnen te gebruiken die direct of indirect zijn gerelateerd aan de betreffende verantwoordelijke overheidsorganisatie(s). Hieronder te verstaan de door de overheid gepubliceerde wet- en regelgeving. Daarnaast is gebruik gemaakt van beleidsstukken en aan besluiten ten grondslag liggende onderzoeken. Dit laatste van door de overheid aangewezen adviesorganisaties of welke in opdracht van deze overheden adviezen of rapportages hebben uitgebracht.

Verder is, waar mogelijk, gekozen voor gebruik van publicaties die te vinden zijn op het EU-platform voor grote carnivoren van de Europese Commissie en het 'Large Carnivore Initiative for Europe; https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/index_en.htm

https://www.lcie.org/Publications

Enkel daar waar deze informatie niet voldoende toegankelijk bleek is teruggevallen op informatie van andere – niet direct aan de bevoegde overheden gekoppelde - organisatie's zoals NGO's of initiatieven van wolvenliefhebbers/belangenorganisaties.

1. Aandachtspunten uit de rechtsvergelijking

Bij dit onderdeel van ons onderzoek willen wij graag op voorhand een aantal punten aanstippen die ons in het bijzonder zijn opgevallen.

A. Internationaal soortenbeschermingsplan wolf

Uit deze rechtsvergelijking volgt dat met name in Duitsland in meer of mindere mate de behoefte wordt gevoeld voor een internationaal soortenbeschermingsplan wolf. Dit plan zou zich dan moeten uitstrekken op het niveau van (genetisch) herkenbare en terugleidbare populatiesamenstelling en diens actuele leefgebieden. Voor Nederland zou het dan gaan om de Centraal Europese laaglandpopulatie en ook op dat niveau handvatten moeten gaan bieden voor het bepalen van de gunstige staat van instandhouding. Dit sluit ook aan bij de in onderdeel A al gememoreerde aanbeveling van de Europese Commissie waarbij lidstaten worden opgeroepen om te komen tot gezamenlijke managementplannen op het niveau van grensoverschrijdende populaties.[110]
In het Wolfmanagementplan van de deelstaat Brandenburg wordt de landelijke overheid opgeroepen om samen met buurlanden te komen tot een nationaal beheerplan 'dat rechtszekere actiemogelijkheden biedt vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt'. Hoewel hier niet gesproken wordt over een staatsgrensoverschrijdend soortenbeschermingsplan, maar gedoeld wordt op een nationaal plan, in afstemming met buurlanden, lijkt deze vraag ook gericht op hetzelfde doel, namelijk een grensoverschrijdend concreet plan waarin ook op voldoende hoog aggregatieniveau meer duidelijkheid komt over wat moet worden verstaan onder de gunstige staat van instandhouding.

B. Vrijstelling verjagen

Vooral uit de rechtsvergelijking met Duitsland volgt dat twee van de beoordeelde deelstaten via hun (wolven)verordening inzetten op een vrijstelling voor het verjagen van een wolf op het moment dat deze wolf actief mensen of vee benadert (zie hieronder de beschrijvingen bij de Brandenburgse en Niedersachsische Wolfsverordeningen). In deze verordeningen is opgenomen dat eenieder wolven mag verjagen op het moment dat een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied ophoudt. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Ook in Frankrijk kunnen de Prefecten een zelfde soort vrijstelling toekennen voor situaties waarbij een wolf actief vee benadert (zie hiervoor de beschrijving in paragraaf 2.5). Een dergelijke vorm van verjaging wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in de wet en waarop de Hrl doelt. Het gebruik van voorwerpen of middelen om de wolf verwondingen toe te brengen valt uiteraard niet onder de vrijstelling. Het is ook niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen.

C. Afwijking voorwaarden CITES verordening in relatie tot Hybride wolven

Het aantreffen van hybriden wolf-hond blijft ook bij de buurlanden een punt van aandacht. Vooral in Duitsland speelt deze zorg. Te meer daar tot voor kort voor het bepalen van de beschermingsstatus van hybride wolven de uitleg van de CITES-verordening[111] moest worden gevolgd. In deze verordening is bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de bijlagen is

110 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008
111 Verordening (EG) nr. 338/97 en Verordening (EG) Nr. 1497/2003 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

vermeld". Dit houdt in dat ook aangetroffen hybride wolven eenzelfde beschermingsstatus genieten als de genetisch zuivere wolven.
Begin 2020 is de Federale natuurbeschermingswet aangepast. Met deze wetswijziging wordt gevolg gegeven aan een al oudere aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern,[112] waarin de ondertekenaars van het Verdrag van Bern is gevraagd te zorgen voor een - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties. Met de toevoeging van paragraaf 45a onder (3) in de Federale natuurbeschermingswet is nu de verplichting opgelegd om in het wild voorkomende wolf hybriden door de bevoegde instantie van de deelstaten te laten verwijderen. En dat voor deze activiteit de verboden om in het wild levende dieren en met name de bijzonder of strikt beschermde dieren te achtervolgen, te vangen, te verwonden of te doden niet van toepassing zijn.

D. Nooddoding, of directe zelfverdediging
Zowel in Frankrijk als in Duitsland worden bepaalde handelingen mogelijk gemaakt in geval van acute situaties. In de beoordeelde Duitse deelstaten zien we dat deze deelstaten in hun (wolven)verordeningen regelingen treffen in geval er een gewonde wolf wordt aangetroffen. Afhankelijk van de mate van verwondingen gelden verschillende procedures. Maar in geval er een wolf wordt aangetroffen die zodanig verwond of verzwakt is dat er een hoge mate van zekerheid bestaat dat verzorging niet zal kunnen leiden tot herstel, worden mogelijkheden geboden om het dier zo snel mogelijk en zonder verder onnodig lijden te doden (nooddoding). Daarbij spelen met name politie, dierenartsen en ook – veelal onder aanwijzing van politie – jachtaktehouders een belangrijke rol.

Een andere vorm van acuut optreden bestaat bij directe dreiging door een agressieve wolf richting mensen. Ook in Duitsland wordt gezocht naar meer rechtszekerheid in geval deze situatie optreedt. Tot nu toe blijft het bij een behoefte tot snel optreden (door het bevoegd gezag aangewezen en aangestelde personen) waarbij eerst wordt geprobeerd de wolf met gummikogels etc. blijvend te verjagen. Pas wanneer het agressieve gedrag aanhoudt wordt toestemming (ontheffing) gegeven om de wolf te doden. Dat dit bij echt acute situaties geen soelaas zal bieden wordt erkend, hetgeen leidt tot juridische onzekerheid. Voor Frankrijk wordt in het rapport van de Zoogdiervereniging[113] een melding gedaan van een directe dreiging van een wolf waarbij de lokale gendarme het dier heeft doodgeschoten. Deze zaak kwam voor de rechter, maar deze bepaalde dat het hier ging om een geval van gerechtvaardigde verdediging. Bij optreden in acute situaties bij direct gevaar voor mensen blijft er onzekerheid onder welke voorwaarden direct kan, of mag worden opgetreden. Een zorgpunt juist bij grote predatoren.

E. Natura 2000 en gebiedsbeschermende maatregelen
In de landen waar de wolf al langer voorkomt (Duitsland/Frankrijk) wordt erkend en is ook vastgelegd dat voor soorten die in de Habitatrichtlijn voor dit land op bijlage II worden vermeld, er een verplichting bestaat tot het aanwijzen van speciale beschermingszones. Er moeten ook de nodige instandhoudingsmaatregelen worden getroffen die beantwoorden aan de ecologische vereisten van de soorten (bijlage II) die in deze gebieden voorkomen. Toch blijkt uit deze rechtsvergelijking vooralsnog dat deze verplichtingen uit de Hrl nog maar mondjesmaat worden uitgevoerd.

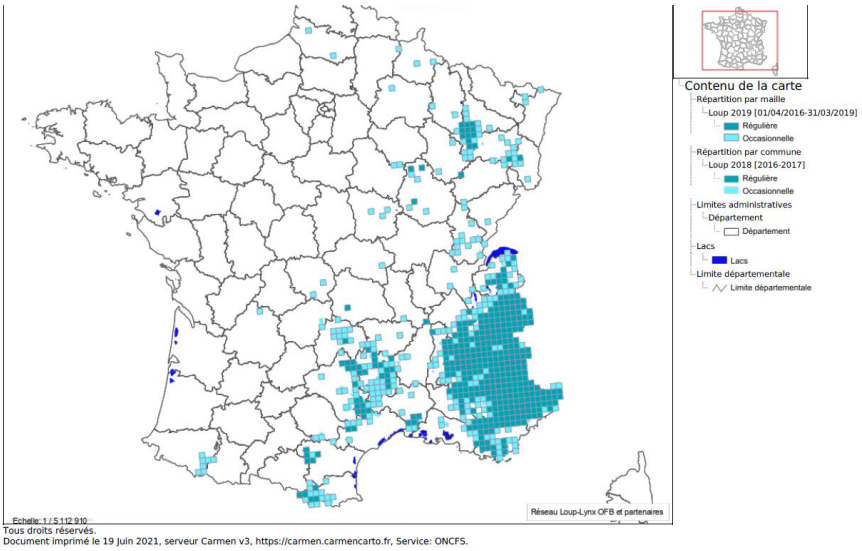
112 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.
113 Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen.

2. Frankrijk

2.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Frankrijk

De wolf is voor Frankrijk een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving.

Frankrijk heeft al met de aanwezigheid van wolven te maken sinds 1992. De wolf verscheen voor het eerst in de Zuidelijke Alpen door de uitbreiding van de Italiaanse populatie. Hierna hebben wolven zich via de Alpen richting de Pyreneeën en het Centraal Massief verspreid. Vanaf ca. 2011 breidde de Franse populatie zich ook in Noordelijke richting uit. Het voorkomen van de wolf concentreert zich echter nog steeds in het zuidoostelijke deel van Frankrijk (zie figuur 1). Voor meer informatie wordt verwezen naar Jansman et al 2021 (par. 5.2.3)[114] en https://www.loupfrance.fr/suivi-du-loup/situation-du-loup-en-france/)

figuur 1 bron: office francais de la biodiversité; https://carmen.carmencarto.fr/38/loup.map

De discussies omtrent de juridische status van de wolf en de maatschappelijke vraag om schade door wolven te kunnen bestrijden heeft door de jaren heen regelmatig geleid tot aanvullende of kaderstellende ministeriële besluiten, maar ook tot aanpassing van de nationale wetgeving. De bevoegdheid tot besluitvorming over uitvoering van soortbeschermingsmaatregelen of derogatie van verboden is neergelegd bij de prefecten van de Franse departementen. De Nationale regering blijkt, door de herhaaldelijk geconstateerde knelpunten rond beheer en bescherming wolven, regelmatig bereid de lagere overheden te faciliteren door gedetailleerde en proactieve kader stellende besluitvorming. Bijvoorbeeld om maatregelen die uit het wolvenplan volgen te voorzien van juridische onderbouwing en kaders in landelijke wetgeving.

2.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

Nationaal recht

De bepalingen die voortvloeien uit het Verdrag van Bern en de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Frankrijk omgezet in nationaal recht via de artikelen L. 411-1, L. 411-2 en R. 411-1 tot 14 van de Code de L'Environment en het besluit van 23 april 2007 tot vaststelling van de lijst van beschermde landzoogdieren en de voorzieningen voor hun bescherming.

114 H.A.H Jansman et al, *De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'.* Wageningen, Wageningen Environmental Research 2021.

De artikelen L. 411-1 en L. 411-2 betreffen de omzetting van de eisen die voortvloeien uit de voornoemde internationale verdragen en richtlijnen in de Code de L'Environment, "Partie législative", boek IV -Natuurlijk erfgoed, Hoofdstuk I, afdeling 1, Instandhouding van gebieden van geologisch belang, natuurlijke habitats, dier- of plantensoorten en hun habitats.[115]
Regels op basis van de hiervoor beschreven wettelijke bepalingen zijn in de Code de L'Environment terug te vinden in het "Partie réglementaire, boek IV, Hoofdstuk I, sectie 1; en wel in twee te onderscheiden subsecties:

- subsectie 1: Mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-1 à R411-5),[116] bevattende regels gericht op procedurele aspecten met betrekking tot besluitvorming rond beschermingsmaatregelen van strikt beschermde soorten.
- subsectie 2: Dérogations aux mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-6 à R411-14),[117] bevattende regels omtrent procedurele elementen rond te nemen derogatiebesluiten, inclusief bevoegdheidsverdelingen.

Ministerieel besluit plaatsing wolf op lijst strikt beschermde diersoorten
Op grond van het bepaalde in de Code de L'Environment, en met name de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 is de wolf bij ministerieel besluit (Arrêté du 23 avril 2007 fixant la liste des mammifères terrestres protégés sur l'ensemble du territoire et les modalités de leur protection) [118] geplaatst op de landelijke lijst van (strikt) beschermde soorten. Voor de soorten op deze lijst geldt dat het 'landelijk en te allen tijde', verboden is deze te doden, te verwonden, onder zich te hebben (dood of levend) etc. zoals bepaald in de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 hierboven. In artikel 2 van dit besluit wordt verder uitgewerkt hoe de bescherming van het leefgebied van de soorten is vormgegeven, middels het verbod op vernietiging, wijziging of degradatie van locaties van voortplantings- en rustgebieden voor deze dieren. Dit verbod richt zich op het veranderen of vernielen van fysieke of biologische elementen die noodzakelijk worden geacht voor de voortplanting of de rust van de soort in kwestie, zolang ze dat zijn en ook daadwerkelijk worden gebruikt of bruikbaar zijn tijdens opeenvolgende voortplantings- of rustcycli van die soort en voor zover de bedoelde vernietiging, wijziging of degradatie leidt tot afbreuk aan de kwaliteit van de biologische cycli.

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

Voor de bescherming van de wolf (en uiteraard andere wettelijk beschermde soorten of habitats) is de bevoegdheid tot het nemen van beslissingen neergelegd bij de Prefecten van de Franse departementen. Departementen zijn een derde bestuurslaag in Frankrijk, vergelijkbaar met de provincies in Nederland. De Departementsprefect heeft - als resultante van decentralisatie – met name taken en verantwoordelijkheden in relatie tot ruimtelijke ordening, openbare orde, veiligheid alsmede milieuzaken in zijn portefeuille.

De prefecten zijn bevoegd gezag voor het handhaven van de hiervoor beschreven verbodsbepalingen, maar ook voor het al dan niet afgeven van toestemmingen (vrijstellingen of ontheffingen) voor maatregelen tegen wolven of voor de aantasting van hun leefgebieden.
Hoewel alle prefecturen gelijke bevoegdheden hebben is er op grond van de landelijke wet onder hen een 'Primus Inter Pares' aangewezen, de Prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes. Deze Prefect heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio. Hij is aangewezen en verantwoordelijk voor het opstellen van het Nationaal

115 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006176521/#LEGISCTA000033035415
116 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188786/#LEGISCTA000031793266
117 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188788/#LEGISCTA000031793264
118 https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000649682/

wolvenplan[119] en is ook de partij die jaarlijks het exacte aantal wolven vaststelt dat in het gehele land kan of mag worden geschoten in het belang van de bescherming van vee.
Binnen de kaders van de besluiten van de Prefect departement Auvergne-Rhône-Alpes, hebben de prefecten van de andere departementen, voor hun eigen grondgebied de bevoegdheid om ontheffingen te verlenen voor afschot van wolven, maar ook het naleven van de beschermingsvoorwaarden zoals deze uit de landelijke wet voortvloeien.
De prefecten van de departementen zijn ook verantwoordelijk voor het formuleren van voorstellen richting de nationale overheid voor het aanwijzen van Natura 2000-gebieden, het vaststellen van instandhoudingsdoelen voor aangewezen gebieden en het organiseren van de uitvoering van het beoogde beheer.

2.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

Het juridisch kader omtrent de bescherming van de wolf en de implementatie van de Hrl in nationale wetgeving is hierboven beschreven.

Op basis van bovenstaand wettelijk kader wordt – specifiek voor de wolf – ten behoeve van het bereiken van de gunstige staat van instandhouding ingezet op een gedetailleerde monitoring van de populatieontwikkeling zowel in Frankrijk zelf, als in een grensoverschrijdend project verenigd in de Loup Alpin Group (bestaande uit biologen en genetici uit Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitsland, Slovenië en Oostenrijk). De grensoverschrijdende wolvenpopulatie is onderworpen aan een gestandaardiseerde monitoring in de betrokken landen. Daarbij geldt voor Frankrijk dat de Franse wolvenpopulatie een uitbreiding betreft van de al langer bestaande Italiaanse populatie. Uit het onderzoek van de Loup Alpin Group volgt onder meer dat de genetische samenstelling van de huidige populatie wolven er een stuk gunstiger voor staat dan de Scandinavische populatie. Ook de nog steeds voortschrijdende uitbreiding van de wolvenpopulatie in Frankrijk wordt gezien als een relevante indicator voor de verbeterende staat van instandhouding van de populatie.

Monitoring – eveneens van de Alpine wolvenpopulatie – vindt ook plaats binnen het "WISO"-platform[120] (Grote carnivoren, wilde hoefdieren en samenleving) dat haar grondslag kent in de Alpine Conventie. Eveneens voor de Alpine populatie neemt Frankrijk deel aan het LifeWolfAlps project[121], waarin onder andere ingezet wordt op het opstellen van management plannen en monitoring ten behoeve van de Alpine wolvenpopulatie als geheel. In het wolvenplan (zie hierna) wordt ook melding gemaakt van grensoverschrijdende samenwerking met Spanje en Andorra in het kader van de Pyrenean Strategy for Promoting Biodiversity (SPVB).

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt?

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [122] volgt dat in Frankrijk in totaal 54 Natura 2000-gebieden zijn aangewezen voor de wolf.
Informatie over de omvang van deze gebieden en de instandhoudingsdoelstellingen voor de wolf kan echter niet eenvoudig worden verzameld. Het blijkt voor deze analyse lastig om zicht te krijgen hoe voor de wolf instandhoudingsdoelstellingen zijn geformuleerd in de doelstellingenbesluiten (Document d'objectifs of DOCOB[123]) van Natura 2000-gebieden. Dit omdat de aanwijzing van Natura 2000-gebieden, en ook de hiervoor genoemde doelstellingenbesluiten, versnipperd of slechts ten dele worden gepubliceerd op internet. Slechts in een enkel geval (situatie 21 juni 2021) kon in een

119 Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage *(ook Engelstalige versie beschikbaar).*
120 https://www.alpconv.org/en/home/organisation/thematic-working-bodies/detail/large-carnivores-wild-ungulates-and-society-working-group-wiso/
121 https://www.lifewolfalps.eu/en/
122 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
123 Een Document d'objectifs of DOCOB is een doelendocument van een Frans Natura 2000-gebied

Document d'objectifs een vermelding worden gevonden van het voorkomen van wolvenpopulaties in of nabij het betreffende gebied.[124]
Hoewel Natura 2000-gebieden door de landelijk verantwoordelijke minister worden aangewezen, gebeurt dit op advies en voorzet van de Prefect van het betreffende departement. Het is ook de Prefect die na aanwijzing van het gebied het doelendocument (Document d'objectifs) opstelt en vaststelt. De uitvoering van maatregelen vindt plaats via contractuele afspraken met een veelvoud aan partijen. Door deze versnipperde aanpak per departement, én omdat het in Frankrijk ook mogelijk is om, ingeval van overlap met nationaal beschermde gebieden (waaronder Nationale Parken en Nationale Reservaten), het formuleren van doelen alsmede afspraken over uitvoering Natura 2000 te integreren met andersoortige planstructuren of management contracten, is het praktisch niet mogelijk om hier een goed en volledig overzicht te verkrijgen van specifiek voor de wolf aangewezen gebieden, en eventuele doelstellingen voor de wolf. Underwood (2014) [125] vermeldt al dat ten tijde van het opstellen van het rapport al meer dan 12,000 managementcontracten waren afgesloten met boeren en meer dan 1,090 contracten met andere beheerders. Dergelijke contracten hebben ook een beperkte duur.

Specifiek: Indien aan de orde in Frankrijk; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding?

Uit de analyse volgt dat men in Frankrijk, evenals in Duitsland, het overkoepelende doel van de Hrl formuleert als 'het bereiken en behouden van een gunstige staat van instandhouding voor alle habitats en soorten van Europees belang'. Voor zover gebiedsbeschermende maatregelen ten behoeve van het leefgebied van wolven worden nagestreefd, gaat het in Frankrijk primair om de wettelijk opgenomen beschermingsmaatregelen die gelden in de Nationale natuurreservaten die zijn opgericht om onder meer het behoud van de wilde fauna en Nationale parken. Voor deze gebieden gelden in het algemeen al strikte maatregelen die verstoring van fauna moeten uitsluiten, inclusief een ruim jacht of schadebestrijdingsverbod, maar ook beperkingen voor andere verstorende maatregelen waarvan alleen kan worden afgeweken als dit in wet- of regelgeving mogelijk wordt gemaakt en dan nog met instemming van de directeur/verantwoordelijke van het betreffende nationaal beschermde gebied (park of reservaat).

Er worden – voor zover kan worden nagegaan - in Frankrijk, uitgezonderd monitoring en algemene maatregelen tot bescherming van gebieden voor het behoud van fauna, geen actieve soortbeschermingsmaatregelen voor de wolf getroffen. Uit de biodiversiteits- aanpak van Frankrijk volgt wel dat gebiedsbeschermende maatregelen worden genomen die zijn gericht op het leggen van een beschermende schil over en rondom de nationale parken en bepaalde nationale reservaten waarbij deze maatregelen ten gunste moeten komen van een groot aantal soorten en niet specifiek zijn bedoeld voor één bepaalde soort.

Daar er nog steeds sprake is van een uitbreiding van een gezonde wolvenpopulatie binnen Frankrijk, voorziet men dat op termijn de gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie binnen Frankrijk zal worden bereikt.

Voor de bescherming van vee tegen aanvallen van wolven, en specifiek ook voor de bescherming van de zogenaamde pastorale veehouderijen in berggebieden, wordt het op basis van de nationale wetgeving mogelijk gemaakt om onder specifieke en gedetailleerde voorwaarden af te wijken van het verbod op verstoren, vangen of doden van wolven. Deze derogatie is mogelijk op grond van de afweging dat dit afschot niet tot gevolg heeft dat dit het behalen van de gunstige staat van instandhouding op langere termijn zal verhinderen. Wat onder een gunstige staat van instandhouding van de wolf wordt verstaan is vooral terug te vinden in de adviezen en wetenschappelijke documenten rond het tot stand komen van het huidige wolvenplan en ook uitgevoerde evaluatie van de in 2019 in

124 Voorbeeld: Document d'objectifs du site Natura 2000 "LES ARAVIS" FR8201701 (ZSC) et FR8212023 (ZPS)
125 Underwood, E., Ashcroft, R., Kettunen, M., McConville, A.J. and Tucker, G.M. (2014) Protected area approaches in the EU. Institute for European Environmental Policy, London/Brussels.

gang gezette proefperiode[126] voor toepassing van beheermaatregelen ten aanzien van de wolf. Op de vraag wat te beschouwen is als een gunstige staat van instandhouding van de wolf, wordt aangesloten bij de algemeen gangbare ecologische inschattingen voor een wolvenpopulatie, welke tussen de 2500 en 5000 individuen zou moeten liggen.

Ondanks het gegeven dat de staat van instandhouding van de wolf in Frankrijk nog niet is bereikt wordt de hiervoor beschreven mogelijkheid van afschot afgewogen in het licht van een ander uitgangspunt, namelijk de Minimum Viable Population (MVP).
Ook deze eenheid is gebaseerd op een wetenschappelijk advies van het Office National de la Chasse et de la Faune Sauvage en beschreven in het expertisedocument uit 2017 over de toekomst van de wolvenpopulatie in Frankrijk[127] Daarin wordt aangegeven: "De lidstaten moeten ernaar streven de ECF (état de conservation favorable) te bereiken voor populaties die geheel of gedeeltelijk binnen de nationale grenzen liggen, en er wordt in de richtlijn niet gespecificeerd dat de ECF op supranationaal niveau kan worden beoordeeld. De richtlijn vermeldt evenmin uitdrukkelijk hoe lang een populatie een levensvatbaar onderdeel van haar natuurlijke habitat moet blijven, maar in de preambule wordt de zeer lange termijn gesuggereerd. De populatie moet dus genetische diversiteit behouden om haar evolutionaire potentieel te behouden en uitsterven te voorkomen. Zo heeft het HJEU in zaak C-383/09, Europese Commissie/Franse Republiek, de levensvatbaarheid op lange termijn van de hamsterpopulaties in de Elzas vastgesteld door te verklaren dat "geen enkele populatie van deze soort in de Elzas de voor haar geldende minimale levensvatbare populatiedrempel (=MVP) bereikt, die op 1500 exemplaren wordt geraamd".

Op basis van eerder genoemd wetenschappelijk advies wordt voor wolven in Frankrijk uitgegaan van een MVP van minimaal 500 dieren. Indien een populatie bestaat uit 500 dieren of meer, dan bestaat voldoende zekerheid dat de populatie in staat is om op langere termijn te overleven. Deze MVP is als uitgangspunt gekozen voor het toestaan van het jaarlijks vast te stellen maximaal aantal te doden wolven in Frankrijk. Vanaf het moment dat er op basis van jaarlijkse tellingen is vastgesteld dat binnen Frankrijk 500 of meer wolven leven wordt dit beschouwd als een effectieve populatiegrootte om een demografisch levensvatbare populatie in stand te houden. In de collectieve expertise van 2017 verwachtten de wetenschappers twee groeiscenario's: ofwel exponentiële groei, in de orde van +12% per jaar, of langzame groei, in de orde van 5% per jaar. In het ONCFS/MNHN-memo van 2019[128] wordt vermeld dat in Frankrijk, gezien de laatste schattingen van de populatieomvang, in 2019 nog sprake is van een exponentiële groei van de populatie, en dat beperkt afschot met een jaarlijks vast te stellen maximum niet verhindert dat de populatie kan blijven groeien, maar dat er hierdoor wel sprake zal zijn van een 'stabiele, lage-groei populatie'.

2.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Hiervoor is reeds beschreven dat art. 16 Hrl is geïmplementeerd in de Code de L'Environment. Uit art. L427-6 valt op te maken dat voor de wolf geen afwijking wordt voorgestaan van de verbodsbepalingen, anders dan de in de laatste alinea van art. L427-6 beschreven situatie, namelijk in geval van belangrijke schade aan vee: *Voor de toepassing van dit artikel op wolven is de noodzaak vastgesteld wanneer een aanval op vee is bewezen, ongeacht of deze is veroorzaakt door één dier of door een roedel, en de landbouwer recht geeft op schadeloosstelling. In dat geval geeft de prefect onmiddellijk aan elke betrokken fokker of herder een vergunning af voor afschot van de wolf. Geldig over een periode van zes maanden.*

126 Arrêté du 26 juillet 2019 portant expérimentation de diverses dispositions en matière de dérogations aux interdictions de destruction pouvant être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus); De tekst van dit ministerieel besluit werd begin 2019 opgesteld conform de afspraken die zijn gemaakt ten behoeve van de goedkeuring van het wolvenplan 2019-2023. De evaluatie is opgenomen in het document: Plan National d'Action pour le loup et les activités d'élevage, Rapport d'évaluation 19/05/20. De resultaten van deze evaluatie zijn gebruikt voor de beide kaderdecreten als beschreven onder punt 4.
127 Duchamp C, Chapron G, Gimenez O, Robert A, Sarrazin F, Beudels-Jamar R, Le Maho Y, 2017. Expertise collective scientifique sur la viabilité et le devenir de la population de loups en France à long terme sous la coordination ONCFS-MNHN de : Guinot-Ghestem M, Haffner P, Marboutin E, Rousset G, Savoure-Soubelet A, Siblet JP, Trudelle L (par or. alph.).
128 http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/20190205-reponse-saisine-tirs-oups-oncfs-mnhn.pdf

Bovenstaand artikel is een kaderartikel welke niet ingaat op omvang en frequentie van aanvallen op vee. Deze detaillering wordt uitgewerkt in onderliggende besluiten.

2.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden
Een nadere uitwerking van art. L427-6 en de mogelijkheid tot derogatie van de eerder al genoemde verbodsbepalingen in geval van het belang van belangrijke schade aan vee vindt getrapt plaats.

Allereerst is er een op landelijk niveau door de minister vastgesteld kaderdecreet waarin gedetailleerd staat beschreven onder welke voorwaarden en in welke situaties de prefecten toestemming kunnen geven voor afschot. Dit kaderdecreet bestaat uit twee aparte besluiten:

1. Besluit waarin is aangegeven welk type (vorm en uitvoering) van afschot of verjaging kan worden toegestaan ter bescherming van vee.

Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant les conditions et limites dans lesquelles des dérogations aux interdictions de destruction peuvent être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus)[129].

Dit besluit stelt de voorwaarden en limieten vast waaronder de prefecten toestemmingsbesluiten kunnen verlenen van het verbod op het doden van wolven (Canis lupus), ter bescherming van gedomesticeerde kuddes, om het ontstaan van aanzienlijke schade te voorkomen.
Het besluit gaat in op een drietal volgordelijke hoofdelementen:

- Opzettelijk verjagen of verschrikken van wolven: een specifiek omschreven vrijstellingsregeling voor veehouders/herders in geval zich wolven in de nabijheid van vee of kuddes bevinden.
- Defensief afschot bij aanvallen van wolf op vee
  Defensief afschot is onder te verdelen in twee vormen. Eenvoudig defensief afschot (a.) en versterkt defensief afschot (b.); Hiertoe geeft de prefect bij specifiek omschreven besluit – na afweging dat er reeds beschermende maatregelen genomen zijn – en er geen andere bevredigende oplossing aanwezig is – toestemming om in bepaalde omschreven gebieden defensief afschot te laten plaatsvinden. Het versterkt defensief afschot wordt pas toegestaan (eveneens via apart besluit) wanneer het eenvoudig defensief afschot niet tot het resultaat heeft geleid dat de aanvallen op een kudde of vee zijn gestopt.
- Georganiseerd afschot/bejagen waarbij wolven in een bepaald gebied actief worden opgespoord (Tirs de prélèvement). Wanneer defensief afschot zoals hiervoor beschreven niet tot beoogd resultaat leidt kan de prefect apart toestemming (ontheffing) verlenen voor Tirs de prélèvement. Dit zijn verzwaarde bestrijdingsacties gericht op het actief opsporen en doden van wolven in een bepaald gebied.

Daarnaast is de volgende actie mogelijk;

- Toepassing van defensief afschot en actief opsporen en afschot van wolven in gebieden die zijn aangewezen als gebieden waar preventieve beschermingsmaatregelen van (vrij grazend) vee niet mogelijk is. Het gaat hier om gebieden die zijn aangewezen en beschreven op grond van besluit van 28 november 2019[130]. De prefectcoördinator van het nationaal actieplan voor de wolf neemt het besluit voor aanwijzing van de gebieden waarin de uitvoering van maatregelen ter bescherming van kuddes tegen predatie door wolven niet kan worden gegarandeerd. In deze gebieden kunnen de hiervoor beschreven maatregelen toegelaten worden zonder dat er verplichting bestaat om preventieve beschermingsmaatregelen toe te passen, onder een aantal (in het kaderdecreet) beschreven voorwaarden.

129 https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/texte_jo/JORFTEXT000042472061
130 28 novembre 2019 relatif à l'opération de protection de l'environnement dans les espaces ruraux portant sur laprotection des troupeaux contre la predation
https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039447048

2. De wijze waarop het jaarlijks maximum aan mogelijk afschot wordt bepaald
Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant le nombre maximum de spécimens de loups (Canis lupus) dont la destruction pourra être autorisée chaque année).[131]

In dit besluit is vastgelegd dat jaarlijks maximaal 19% (= 17 + 2%) van de in de winter daarvoor vastgestelde populatieomvang mag worden weggenomen.

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Op grond van dit Ministerieel besluit is het aan de Prefect van het departement Auvergne-Rhône-Alpes om jaarlijks het maximaal toegestane afschot te bepalen. Dit laatste gebeurt door middel van een jaarlijks te nemen besluit (Note Technique), gebaseerd op de voorwaarden uit het kaderdecreet. In dit besluit wordt een maximum vastgesteld voor het legaal doden van wolven binnen geheel Frankrijk, waarbij de prefect de afweging maakt dat met dit maximale mogelijke afschot (het behalen van) de gunstige staat van instandhouding niet in geding kan komen.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Ook hier wordt verwezen naar het voornoemde kaderdecreet waarin is omschreven welke personen of aangewezen ambtenaren het afschot mogen uitvoeren. Er zijn verschillende personen of groepen van personen die bepaalde maatregelen mogen uitvoeren:
Ad 1: verschrikken/verjagen kan worden uitgevoerd door eigenaren of bewakers van kudden of door een of meer gemachtigde personen, op voorwaarde dat ze in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Het verschrikken kan ook worden uitgevoerd door een louveterie-luitenant[132] handelend in opdracht van de prefect van het departement.

Ad 2: Eenvoudig defensief afschot kan plaatsvinden door personen die in een register van de prefect zijn ingeschreven en als gemachtigde zijn aangewezen. Deze personen moeten in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Versterkt defensief afschot vindt plaats onder begeleiding van een gemachtigde functionaris van het Franse bureau voor de Biodiversiteit (L'Office français de la biodiversité, hierna: OFB)[133]of een luitenant van de Louveterie. Bij de acties kunnen tegelijkertijd meerdere jagers worden ingezet. Jagers moeten een opleiding hebben gevolgd bij de OFB alsmede uiteraard in bezit zijn van een geldige jachtakte.

Ad 3 De bejagingsoperaties worden uitgevoerd door elke bevoegde persoon die door de Prefect zijn opgenomen in een register, op voorwaarde dat deze personen in het bezit zijn van een geldige jachtakte én een opleiding hebben gevolgd bij de OFB. Daarnaast kunnen de officieren van de OFB, louveterie-luitenants of beëdigde particuliere jachtopzichters gemachtigd worden.

2.6 Wolvenplan

De groeiende toename van predatie aan gehouden vee, en de langdurige discussie over gevolgen voor de veehouders heeft geleid tot het aanpassen van de wet- en regelgeving waarbij afschot van wolven mogelijk wordt gemaakt ter bescherming van vee. Hiertoe werd al in 2013 een eerste wolvenplan vastgesteld dat van kracht was tot en met 2017. Na evaluatie van dit eerste plan is een

131 https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000042472114
132 Luitenants van de Louvetterie (wolvenjagers) zijn personen die op grond van artikel R427-1 Code de L'Environment zijn aangesteld om, onder toezicht van de departementale directie, de uitvoering te verzekeren van de door de prefect afgekondigde collectieve maatregelen als bedoeld in de artikelen L 427-6 en L. 427-7, evenals de opdrachten die hun door de prefectuur kunnen worden toevertrouwd voor afschot van dieren die schade kunnen veroorzaken en de repressie van stroperij. Deze functies is op vrijwillige basis. Voor de wolf dragen de luitenants van Louveterie, onder controle van de Prefectuur, bij aan specifieke operaties en maatregelen ten behoeve van schadebestrijding en/of beheer van deze strikt beschermde soort.
133 Het Franse Biodiversiteitsbureau (OFB) is een publieke organisatie welke verantwoordelijk is voor de bescherming en het herstel van de biodiversiteit in Frankrijk.

nieuw Nationaal Actieplan (PNA) "wolven- en veehouderij" 2018-2023 vastgesteld dat op 19 februari 2018 werd gepubliceerd.

Het Nationaal actieplan 2018-2023 wolven en veehouderij (Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage)[134]

Dit plan heeft een tweeledig doel:
- (het bereiken van) de gunstige staat van de wolvenpopulatie waarborgen
- het verminderen van schade geleden door veehouderijen.

In Tack 2019[135] wordt daarover vermeld: "Het plan begint met een diagnose van het eerdere actieplan en een verklaring wat is gedaan met de lessen die uit de evaluatie zijn getrokken. Deze zijn vertaald in een aantal thema's die in het nieuwe plan worden uitgewerkt. Voor elk thema worden specifieke acties gedefinieerd voor implementatie en beschreven in context, verwachte kosten, planning en partnerships. Kudde bescherming en steun voor pastoralisme zijn afzonderlijke werkprioriteiten. Andere thema's zijn: de monitoring en relatie van wolven en hun omgeving, schadevergoeding, interventies in de wolvenpopulatie en nationale en internationale samenwerking tussen de belanghebbenden".

Het moge duidelijk zijn dat in dit actieplan niet alleen maatregelen worden afgekondigd gericht op het afschrikken van de wolf of afschot. Veel belangrijker zijn de thema's die erop gericht zijn acceptatie van de wolf en draagvlak te vergroten, waaronder ook het (technisch en financieel) ondersteunen van de veehouderijen en pastorale gemeenschappen, onderzoek en monitoring naar wolven in brede zin en zorg voor goede communicatie en draagvlakvergroting.

Een deel van het plan gaat over het nemen van defensieve maatregelen tegen aanvallen door wolven op vee, meer specifiek in welke situaties afschot van één of zelfs meerdere wolven kan worden toegestaan.

In essentie beschrijft het plan ook wat al in de hiervoor benoemde – en later vastgestelde – kaderdecreet is opgenomen;
- Het toestaan van defensief afschot van wolven op het moment dat zij een kudde aanvallen
- Het uitvoeren van afschot van wolven in de gebieden – nu gedefinieerd in artikel 31 van voornoemd besluit van 23 oktober 2020 - dit laatste teneinde:
    - de predatiedruk in een gebied in algemene zin te verminderen, daar waar een hoge mate van wolvenaanvallen worden ervaren;
    - de expansiedruk van de wolf naar andere kolonisatiegebieden - met name regio's waar moeilijk te beschermen kuddes worden gehouden – te vertragen.

Het plan vermeldt dat 'zodra wetenschappers van mening zijn dat de populatie in Frankrijk in een goede staat van instandhouding verkeert, het principe van het jaarlijkse plafond en het niveau ervan opnieuw zal worden onderzocht en de beheermethoden zullen worden aangepast om rekening te houden met de natuurlijke groei van de soort en de effecten ervan op veeteelt activiteiten'.

2.7 Omgang met hybride wolven

Het Franse wolvenplan vermeldt een in 2017 in opdracht van het L'Office national de la chasse et de la faune sauvage (ONCFS) uitgevoerd laboratoriumonderzoek om zicht te krijgen op de mate van hybridisatie van wolven binnen de Franse populatie. Uit de analyse volgde dat de 155 onderzochte monsters 143 verschillende dieren betroffen, waarvan er 13 werden geïdentificeerd als honden. Van

134 Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage *(ook Engelstalige versie beschikbaar).*
135 Tack, Jurgen; Mulier, Anne-Sophie; Hecke, Bram Van; Jarý, Josef. Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, a partial review of the scientific literature on the wolf in Europe. European Landowners Organisation, Brussels, august 2019.

de overige 130 individuen volgde uit analyses 120 wolven zonder (genetische) afwijkingen, allen behorend tot de Italiaanse stampopulatie. 2 dieren bleken genetische kenmerken te hebben die overeenkomen met hybriden van de eerste generatie. 8 dieren hadden genetische kenmerken die overeenkomen met een minder recente hybridisatie.
Op basis van deze analyses wordt geconstateerd dat 1,5% van de dieren kenmerken heeft van recente hybridisatie (1e generatie) en dat 6% deel uitmaakt van een vroegere hybridisatie. Het overige deel van de populatie, d.w.z. 92,5% van de 130 geanalyseerde individuen, betreft niet-gehybridiseerde wolven.
Ter vergelijking wordt verwezen naar studies in andere Europese landen zijn uitgevoerd. Hieruit komt een resultaat dat ligt tussen 2 tot 10% hybridisatie. De enige uitzondering is het goed afgegrensde gebied van de Apennijnen in Italië waar sprake is van een aanzienlijk hoger percentage vanwege een significante aanwezigheid van zwerfhonden.

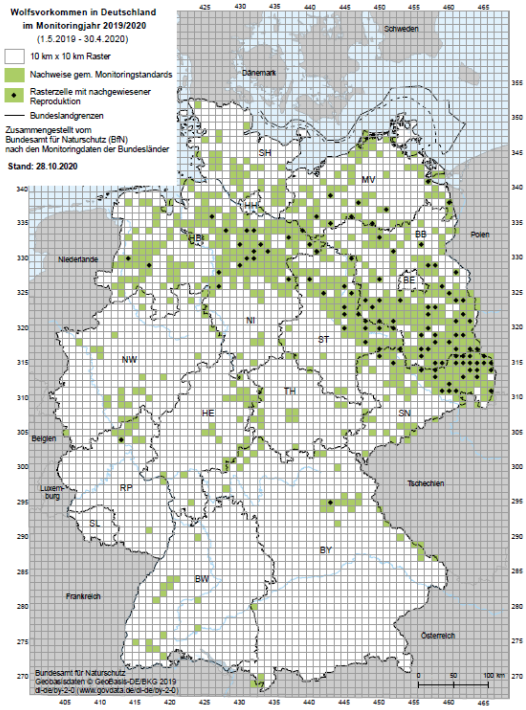
Uit het bronnenonderzoek volgt niet dat voor wolven met hybride genen een uitzondering wordt gemaakt op het strikte beschermingsniveau zoals in de wet is opgenomen.

3. Duitsland

3.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Duitsland

De wolf is voor Duitsland een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving.

Wolven zijn rond de jaren negentig van de vorige eeuw over de Poolse grens weer naar Duitsland gekomen. De eerste vestiging was in het Lausitz gebied, een regio in de deelstaat Sachsen ten zuidoosten van Berlijn. De eerste roedels werden waargenomen in het aldaar gelegen militair oefenterrein. Hierna heeft de 'Lausitz-populatie' (Centraal Europese laaglandpopulatie) zich flink kunnen uitbreiden en ook verder in – voornamelijk – noordwestelijke richting verspreid. Het belangrijkste voorkomen en verspreiding van de wolf is te vinden in de deelstaten Sachsen, Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen-Anhalt, Thüringen en Niedersachsen, zie figuur 1. Voor meer informatie over de Centraal Europese populatie wordt verwezen naar Jansman et al 2021.[136]

Figuur 2 voorkomen en verspreiding wolf Duitsland, Bron: Bundesambt für Naturschutz

In Duitsland is de wolf in de nationale Natuurbeschermingswet, het Bundesnaturschutzgesetz (BNatschG) (§ 7 Abs. 2 Nr.14 BNatschG) als strikt beschermde soort aangemerkt. De verboden in art. 44 BNatschG zijn direct afgeleid uit de Hrl. Op grond van deze wet is het verboden om wolven te vangen, te verwonden of te doden of om ze te storen op een manier die het voortbestaan van de "lokale populatie" in gevaar brengt. De term "lokale populatie" is een in Duitsland gehanteerde 'juridische term' waarmee een territoriale eenheid, bijvoorbeeld een wolvenfamilie (roedel) of een paar wolven wordt aangeduid.

Nota bene: De wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag is in 2018 tot de conclusie gekomen dat het aanwijzen van wolfvrije zones in strijd is met de Hrl en een derogatie op grond van art. 16 Hrl zou vereisen, ook als sprake is van een constante wolvenpopulatie, zoals in de oostelijke deelstaten. Maatregelen kunnen alleen in individuele gevallen worden genomen, indien er geen redelijke alternatieven zijn en de staat van instandhouding niet in negatieve zin beïnvloed wordt. 'Wolfvrije zones' zijn, aldus de wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag, in strijd met de eisen van de Hrl.[137]

136 H.A.H Jansman et al., *De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'.* Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.
137 Wissenschaftliche Dienste Deutscher Bundestag, Vereinbarkeit der Ausweisung „wolfsfreier Zonen" mit dem Naturschutzrecht, 25 oktober 2018, Aktenzeichen: WD 7 - 3000 - 225/18.

3.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

Nationaal recht

De bescherming van de wolf in Duitsland is geregeld via het Bundesnaturschutzgesetz (hierna: BNatSchG).

Aanwijzing als strikt beschermde soort

De wijze waarop de wolf als strikt beschermde diersoort wordt ingedeeld is te vinden in par. 7 (Begripsbepalingen: § 7 Abs. 2 Nr.13 und 14 BNatSchG).

Onder nummer 13 wordt allereerst geformuleerd welke soorten worden beschouwd als *bijzonder beschermde soorten*, hieronder vallen (samengevat) alle soorten die vermeld zijn in bijlage A of bijlage B van Verordening (EG) nr. 338/97 (CITES), de dier- en plantensoorten vermeld in bijlage IV van de Hrl, alle Europese vogelsoorten en dier- en plantensoorten die zijn vermeld in een verordening op grond van § 54 Absatz 1 artikel 54, eerste lid.

Onder nummer 14 wordt een deel van de soorten die eerst onder nummer 13 als bijzonder beschermde soorten zijn benoemd, daarbovenop aangemerkt als *strikt beschermde soorten* (streng geschützte Arten). Strikt beschermd zijn de eerder benoemde 'bijzonder beschermde soorten', die zijn opgenomen in:
a) Bijlage A van Verordening (EG) nr. 338/97,
b) Bijlage IV Hrl, en/of
c) Een verordening op grond van artikel 54, tweede lid BNatSchG.

De strikt beschermde soorten zijn derhalve een subset zijn van de bijzonder beschermde soorten.

Noot: Bij een recente wetswijziging die op 13 maart 2020 van kracht is geworden, is in het BNatSchG par. 45a 'Umgang mit dem Wolf' toegevoegd. De reden van deze toevoeging wordt uitgewerkt in een verklaring (14 februari 2020) op de website van de Bundesregierung[138] , hieronder – samengevat– weergegeven:

"Het doel van de wetswijziging is de soortbescherming van wolven de borgen alsmede de bescherming van schapen en andere kuddedieren te waarborgen en veehouders te ondersteunen. Het belangrijkste doel van de wet het creëren van rechtszekerheid over wanneer een vergunning/ontheffing kan worden verleend om wolven te doden.
De praktijk leert dat de vorige regeling te vaag was. Het was vaak onduidelijk welke wolf de kuddedieren precies heeft gedood. Daarnaast is het tot nu toe niet gelukt om zonder meer meerdere dieren uit een roedel te halen. Hier worden nu de voorwaarden verlaagd en wordt geregeld welke personen bevoegd zijn om op wolven te jagen. Bij ernstige schade veroorzaakt door de wolf kan het dier bijvoorbeeld worden gedood. Tot nu toe gebruikte de wet de term 'aanzienlijke schade'.
Via de wetswijziging is het nu ook verboden om wolven te voeren. Dit om te voorkomen dat wolven te veel aan mensen gaan wennen. Aangezien de veiligheid van de mensen de hoogste prioriteit heeft, heeft de federale regering tot dit verbod besloten".

Over deze wetswijziging en de door de regering van Niedersachsen verleende toestemming voor het doden van meerdere wolven zijn schriftelijke vragen in het Europees Parlement[139] gesteld. Naar aanleiding hiervan is medio 2021 door de Europese Commissie aangegeven[140] dat een EU Pilot-procedure is gestart en aan de Duitse autoriteiten om opheldering is gevraagd over de hiervoor beschreven wijziging van de BNatSchG. Bij het onderzoek van de Europese Commissie worden ook de verschillende wolvenverordeningen van de deelstaten betrokken. Op grond van de uitkomsten van dit onderzoek zal de Europese Commissie zo nodig een besluit nemen over vervolgstappen. Wanneer dit aan de orde zal zijn, is nog niet bekend.

138 https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/neue-regeln-fuer-woelfe-1613622
139 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333_EN.html
140 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333-ASW_EN.html

Bundesartenschutzverordnung
De implementatie van de Hrl wat betreft de beperkingen in het gebruik van vang- en dodingsmiddelen, is terug te vinden in de (landelijke) Bundesartenschutzverordnung[141]. In Hoofdstuk 1 (§ 4) zijn verboden opgenomen voor het gebruik van bepaalde handelingen of middelen met betrekking tot in het wild levende soorten van de categorie bijzonder beschermde soorten' (waaronder in dit geval ook de strikt beschermde soort wolf valt). Hieronder vallen onder meer gebruik van strikken, kunstmatige lichtbronnen, met gebruik van voertuigen, vaartuigen etc.

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn?

De op grond van het Landsrecht aangewezen functionarissen (De zogenaamde Naturschützbehörden) zijn het bevoegd gezag om toestemming te geven om af te wijken van de verboden als opgenomen in § 44 BNatSchG i.c.m. § 45 Abs. 7. Nr. 1 - Nr. 5. De wet staat toe om in individuele gevallen, zoals bijvoorbeeld in het het belang van de volksgezondheid of openbare veiligheid, op aanvraag ontheffing te verlenen van de verbodsbepalingen.
Dit geldt ook voor het geven van toestemming om af te wijken van de verboden op gebruik van bepaalde vang- of dodingsmiddelen als beschreven in de Bundesartenschutzverordnung.

De Naturschutzbehörden zijn ook verantwoordelijk voor de uitvoering van wolvenbeschermingsmaatregelen en bevoegd tot het nemen van derogatiebesluiten gericht op het verstoren, vangen en/of doden van wolven.
Echter in enkele deelstaten zijn deze taken weer doorgedelegeerd naar de Untere Naturschutzbehörden van de binnen deze deelstaat gelegen districten (Kreise).

Verder zijn deze 'Behörden' op basis van § 38 Allgemeine Vorschriften für den Arten-, Lebensstätten- und Biotopschutz verantwoordelijk voor:

- De zorg voor 'effectieve en gecoördineerde preventieve beschermingsmaatregelen';
- Het opzetten van 'soortondersteuningsprogramma's';
- Het treffen van de nodige maatregelen om te voorkomen dat 'niet opzettelijke dodingen' tot gevolg hebben dat hierdoor significant nadelig effect op de strikt beschermde soorten optreden;
- Het noodzakelijke onderzoek en het noodzakelijke wetenschappelijke werk in de zin van art. 18 Hrl en art. 10 Vogelrichtlijn.

Elke deelstaat heeft het beschermingsregime van de wolf, passend binnen de kaders van het BNatSchG, in eigen wet- en regelgeving doorgevoerd. Op de website van de 'Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf[142]', een door de Bundesregierung in het leven geroepen informatiesite, zijn per deelstaat de vigerende verordeningen, wolvenplannen en eventuele andere regels te vinden, inclusief doorverwijzingen naar de binnen de deelstaten voorhanden zijnde informatieve websites over de wolf.

De Duitse wetgeving maakt het mogelijk om door middel van een 'allgemeinverfügung' – een algemene regeling op grond van art. 106 tweede lid Landesverwaltungsgesetz (LVwG) een uitzondering te maken op de soortenbeschermingsbepalingen. Een aantal Duitse deelstaten heeft er voor gekozen een aparte wolvenverordening vast te stellen op grond waarvan bepaalde handelingen (afschrikken én/of wegnemen (doden)), onder in de verordening opgenomen voorwaarden en beperkingen, onder aanwijzing van de Naturschutzbehörde of een ander bevoegd gezag (zoals de Politie in noodsituaties) kunnen worden uitgevoerd, en dat het verjagen van wolven in enkele specifieke situaties ook vrijgesteld kan zijn.

141 https://www.gesetze-im-internet.de/bartschv_2005/BJNR025810005.html
142 https://www.dbb-wolf.de/

Samengevat volgt uit het voorgaande dat de bevoegdheid tot besluitvorming in de deelstaten is neergelegd bij de Naturschutzbehörde van de deelstaat (of in enkele staten gedelegeerd aan de Naturschutzbehörde van de Kreise). De deelstaatregeringen kunnen een Verordening vaststellen waarbij op aanwijzing van de Behörde bepaalde maatregelen mogelijk worden gemaakt.

Daarnaast (of in plaats van de Verordening) kunnen individuele besluiten tot het doden van één of enkele wolven – via een zogenaamde 'Ausnahmegenehmigung' worden genomen. De Naturschutzbehörde moeten bij besluitvorming altijd een afweging moet maken wat de gevolgen zijn voor het al dan niet bereiken van de gunstige staat van instandhouding.

3.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

De wijze waarop de (gunstige) staat van instandhouding in Duitsland wordt beoordeeld is vastgelegd in een uitgebreide berichtgeving aan de Bundestag in 2015[143]. Daarin wordt verwezen naar Linnell et al. 2008[144] en wordt in de hoofdstukken 4 en 5 beschreven dat de aanpak en beoordeling zoals opgenomen in deze Guidelines in Duitsland onverkort worden toegepast. Daarbij wordt vastgesteld dat:

- De wolvenpopulatie in Duitsland vanuit genetisch oogpunt is te classificeren als een zelfstandig te onderscheiden populatie, te weten een 'Centraal Europese wolvenpopulatie', afstammend uit de Lausitz regio.
- De gunstige staat van instandhouding en daarmee het doel van art. 2 Hrl voor deze wolvenpopulatie nog niet wordt bereikt;
- Als gevolg hiervan is er vooralsnog geen reden is om voor de wolf in Duitsland een verandering door te voeren in de huidige (strikt) beschermde status.

Onder het kopje 'Delegatie' hierboven is al beschreven dat het aan de Naturschutzbehörden van de deelstaten is overgelaten preventieve beschermingsmaatregelen of soortondersteuningsprogramma's vast te stellen.
De aanpak verschilt per deelstaat, zie ook de hierna beschreven deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

Internationale samenwerking tussen Duitsland en buurlanden en met name Polen blijft problematisch. Al in 2013 verscheen een advies van het Bundesamt für Naturschutz (BfN)[145]. Dit advies concludeert, verwijzend naar Linnel et al. (2008) dat het voor het beheer van de Centraal Europese wolvenpopulatie nodig is om op termijn te komen tot een internationaal beheerplan. In het betreffende rapport wordt daarbij gedoeld op een grensoverschrijdend plan Polen-Duitsland. Daarbij is geconstateerd dat zowel Duitsland als Polen niet beschikken over een nationaal wolvenplan. Enkele deelstaten hebben een wolvenplan, maar deze plannen bevatten geen populatiedoelen. Gesteld wordt dat dit een nationale of zelfs supranationale taak en verantwoordelijkheid is. Sinds dit rapport heeft de Duitse overheid geprobeerd om een grensoverschrijdende samenwerking met Polen te realiseren. Maar dit lijkt niet van de grond te komen. Uit persberichten in 2018 is op te maken dat de Poolse regering eerst geen medewerking wilde verlenen, maar dat medio 2018 toch afspraken zouden zijn gemaakt voor een grensoverschrijdend samenwerkingsverband gericht op de omgang met de wolf[146]. Meer of latere informatie over deze 'samenwerking' en of hier uiteindelijk stappen zijn genomen om te komen tot een grensoverschrijdend wolvenplan kon niet worden gevonden.

143 Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).
144 Linnell J., V. Salvatori & L. Boitani (2008). Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission (contract 070501/2005/424162/MAR/B2).
145 Reinhardt, Ilka; Kluth, Gesa; Nowak, Sabina and Mysłajek, Robert W., A review of wolf management in Poland and Germany with recommendations for future transboundary collaboration, BfN-Skripten 356, 2013
146 https://www.bmu.de/pressemitteilung/deutschland-und-polen-staerken-zusammenarbeit-bei-grenzueberschreitenden-umweltpruefungen/

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt?

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [147] volgt dat in Duitsland in totaal 49 Natura 2000-gebieden zijn aangewezen voor de wolf.
Informatie over de omvang van deze gebieden en exacte formulering van de instandhoudingsdoelen wolf kan echter niet eenvoudig worden verzameld.

Uit de eerder al aangehaalde berichtgeving aan de Bundestag in 2015[148] valt op te maken dat in dat jaar 32 Natura 2000-gebieden in Saksen en Brandenburg mede waren aangewezen voor de wolf. Sindsdien is dit aantal gebieden uitgebreid. Meer informatie over omvang en exacte formulering van de instandhoudingsdoelen voor de wolf kan voor deze rechtsvergelijking niet worden verzameld. Dit houdt mede verband met de wijze waarop in Duitsland Natura 2000-gebieden worden aangewezen en de wijze waarop de informatie over aanwijzingsbesluiten en beheerplannen gepubliceerd wordt. Dit is vrij gecompliceerd en de verantwoording daarvoor ligt hoofdzakelijk bij de deelstaten zelf en voor delen op lager niveau, waaronder de Kreise. De formulering van instandhoudingsdoelen van gebieden is ook veelal veel abstracter dan in Nederland. Verder is het aanwijzingssysteem in veel gevallen gekoppeld aan andere gebiedsbeschermende maatregelen.

Vermeldenswaard in dit verband is dat de Europese Commissie[149] Duitsland begin 2021 voor het Hof van Justitie heeft gedaagd, omdat Duitsland er op zowel federaal niveau als op niveau van de deelstaten niet in slaagt voldoende gedetailleerde en gekwantificeerde instandhoudingsdoelstellingen vast te stellen voor alle 4606 Natura 2000 gebieden.

Specifiek: Indien aan de orde in Duitsland; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Naast de uitwerking van de verplichtingen uit de Hrl in nationale wetgeving (verboden, kaders voor derogatie en rapportage) wordt vooral ingezet op het zoveel mogelijk voorkomen van conflicten mens-dier. Daar waar conflicten optreden bij aanvallen van huisdieren door wolven, wordt eerst ingezet op op preventie, vergoeding van schade en zo veel mogelijk niet letale verstoring van (probleem) wolven. Verdere actieve actie is het inzetten op een uitgebreide monitoring van het voorkomen en de staat van instandhouding van – in dit geval – de wolf.

Voor dit laatste heeft de federale overheid een R&D project ondersteund dat is uitgevoerd door het Bundesamt für Naturschutz 'Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf' Onderdeel van dit project is een uitgebreid 'masterplan'[150] voor de wijze waarop monitoring van de wolf (en lynx en bruine beer) zal worden opgezet en uitgevoerd. Meest informatieve ingang tot het ontsluiten van deze info is te vinden op de website https://www.dbb-wolf.de/.

Zie verder de verschillen en overeenkomsten in aanpak voor wat betreft de deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

147 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
148 Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).
149 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_412
150 Petra Kaczensky Gesa Kluth Felix Knauer Georg Rauer Ilka Reinhardt Ulrich Wotschikowsky, Monitoring von Großraubtieren in Deutschland Projektteam „Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf", Bundesambt fur Naturschutz; BfN – Skripten 251 2009.

3.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Deze voorwaarden zijn overgenomen in het BNatSchG, en wel specifiek §45 Abs. 7. Via de delegatie van bevoegdheden (zie hiervoor) zijn de Naturschutzbehörden van de deelstaten, respectievelijk de Untere Naturschutzbehörden van de Kreise, degenen die in geval van een strikt beschermde soort als de wolf per individuele situatie via een 'artenschutzrechtlichen Prüfung' deze afweging maakt, waarbij het belang voortvloeit uit de wet, maar ook uit wat in de Deelstaatverordening is vastgelegd. Tevens en uiteraard moet ook door de Behörde worden vastgelegd en aangetoond dat er geen alternatieven bestaan en dat het doden of de verstoring geen nadelige gevolgen heeft voor de gunstige staat van de (lokale) populatie.[151] De daadwerkelijke Artenschutzrechtliche Ausnahmegenehmigung – in geval van vangen of doden – moet op deze prüfung zijn gebaseerd.

3.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Zie hiervoor onder 'Delegatie'. Bevoegd zijn de Naturschutzbehörden van de deelstaten of – in sommige deelstaten – de 'Untere' Naturschutzbehörden.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Dit is aan het bevoegd gezag om te bepalen. In het recent toegevoegde paragraaf 45a in het BNatSchG is wel de wens te lezen dat in geval van een besluit tot doden, de betreffende jachtgerechtigde personen daarvoor worden ingeschakeld. Maar de Naturschutzbehörde kan hiervan afwijken als deze gerechtigden het werk niet kunnen of willen uitvoeren. In dat geval heeft de Naturschutzbehörde wel een informatieplicht naar de gerechtigden om hen te informeren over de (wijze van) uitvoering van het afschot in hun gebieden.

3.6 Omgang met hybride wolven

Voor de beschermingsstatus van hybride wolven in Duitsland wordt de uitleg gevolgd van de CITES-verordening, waarin bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de Bijlagen is vermeld". Dit hield in dat hybride wolven tot aan de vierde generatie onder de bescherming van artikel 44 (1) BNatSchG vallen.
Met de wijziging van de BNatSchG van begin 2020 waarbij par. 45a 'Umgang mit dem Wolf' aan de wet is toegevoegd, is onder (3) een regeling getroffen waarbij de Behörde van de deelstaten de taak krijgt om zorg te dragen wolf-hond hybriden uit de vrije natuur te verwijderen. Met de toevoeging van dit artikel 45a, derde lid, wordt voorzien in een wettelijke uitzondering op de verbodsbepalingen in artikel 44, eerste lid, nummers 1 en 3 voor hybride wolven tot aan de vierde generatie. De wetswijziging houdt verder niet in dat hybride wolven zonder meer gevangen of geschoten mogen of kunnen worden. Voorafgaand aan verwijdering moet een morfologische beoordeling door specialisten en/of moleculair genetische tests onomstotelijk hebben aangetoond dat het betreffende dier een hybride is en zal ook voor eventueel afschot nog steeds een apart besluit moet worden genomen door de betreffende Naturschutzbehörde.

Met de wetswijziging wordt gevolg gegeven aan de aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern.[152] Al in 2014 is de ondertekenaars van het Verdrag van Bern gevraagd te zorgen voor de - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties.

Voor de goede orde moet wel vermeld worden dat de aanpak in Duitsland primair gericht is op het voorkomen van hybridisatie, onder meer door maatregelen gericht op het niet onaangelijnd toestaan van honden in natuurgebieden en actief verwijderen van zwervende of stropende honden.

151 Uit deze voorlopige analyse is af te leiden dat derogatie op verstoringsverbod moet worden afgewogen naar de effecten op de lokale populatie. Maar dat het doden van wolven (daarnaast) moet worden afgewogen op de effecten op de gehele wolvenpopulatie;
152 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.

Verder betekent deze wetswijziging niet dat alle deelstaten nu ook daadwerkelijk met afschot van hybriden aan de slag gaan. Hiervoor zullen de deelstaten in veel gevallen zelf ook de eigen wet- en regelgeving (veelal de geldende verordeningen) moeten aanpassen. Dat is nog niet in alle gevallen gebeurd.[153]

3.7 Deelstaat Brandenburg

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de Brandenburgse overheid;
https://lfu.brandenburg.de/lfu/de/aufgaben/natur/tiere-und-pflanzen/saeugetiere/woelfe-in-brandenburg/
https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/rechtsvorschriften/natur/

In Brandenburg vond in 2007 in het uiterste zuidoosten een eerste territoriale vestiging van een wolvenpaar plaats. In 2009 werden in Brandenburg voor het eerst (na meer dan een eeuw afwezigheid) een eerste nest wolvenpups grootgebracht. Sindsdien is de populatie binnen deze deelstaat fors gegroeid en heeft de wolf zich verder over het land verspreid.
Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Wetgeving deelstaat

Brandenburgisches Ausführungsgesetz zum Bundesnaturschutzgesetz (Brandenburgisches Naturschutzausführungsgesetz - BbgNatSchAG) vom 21. Januar 2013

Verordening

Verordnung über die Zulassung von Ausnahmen von den Schutzvorschriften für den Wolf (Brandenburgische Wolfsverordnung - BbgWolfV) vom 26. Januar 2018.
In deze verordening is een aantal mogelijkheden opgenomen voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de landelijke natuurbeschermingswet, of een verdere precisiering van wat wel of niet onder de genoemde verboden valt, hoe de bescherming van de wolf is vormgegeven en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf:

Afwijkend of agressief gedrag richting mensen (belang: Volksgezondheid/veiligheid)

- Verjaging (Verscheuchen) van wolven is vrijgesteld wanneer een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied bevindt. Dit wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in par. 44, eerste lid onder 1. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Het is niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen.
- Afschrikken (Vergrämung) van wolven met opvallend gedrag: In het belang van de volksgezondheid is het door de Naturschutzbehörde – op grond van deze verordening - aangewezen (bevoegde) personen (zie paragraaf 7 van de Verordening) toegestaan wolven met opvallend gedrag gericht te benaderen en af te schrikken. Dit kan pas als:
  - een bevoegd persoon/ Behörde heeft bevestigd dat er sprake is van opvallend gedrag.

  Alle daartoe geschikte methoden en apparaten zijn toegestaan, inclusief rubberen kogels, waarschuwings- of alarmschoten, kunstmatige lichtbronnen, spiegels of andere verlichtings- of verblindingsapparaten, evenals akoestische, elektrische of elektronische apparaten, op voorwaarde dat de wolven hierdoor niet gewond raken. Het gaat dan om verwondingen die verder gaan dan kleine huidwonden of hematomen.

153 Wissenschaftliche Dienste Deutsches Bundestag; Bundesländerspezifische Regelungen zum Wolf – Sachstand - 22. Juni 2020

Wanneer de Naturschutzbehörde dit nodig acht, mogen de in § 7 van de Verordening door hem aangewezen personen ook wolven met opvallend gedrag vangen met vallen of ze door middel van verdoving uit de natuur halen met gebruik van tele-injectie-apparatuur om deze te voorzien van een zender of anderszins te markeren en vervolgens bij hun vrijlating af te schrikken.

- Het doden van wolven met problematisch of agressief gedrag voor mensen kan door de Naturschutzbehörde worden toegestaan in het belang van de volksgezondheid. Voor de mens problematisch gedrag is aan de orde als het afschrikken van een wolf met opvallend gedrag, naar het oordeel van de Naturschutzbehörde niet mogelijk is of dit afschrikken niet het gewenste effect heeft.
  Als afschot niet mogelijk is, mogen deze wolven worden gevangen of verdoofd met een verdovingsgeweer of andere tele-injectie-apparaten en uit de natuur worden gehaald. Het doden vindt dan plaats door een dierenarts of een andere bevoegd persoon.

In het belang van de menselijke gezondheid mogen wolven die *agressief* zijn ten aanzien van mensen worden afgeschoten door personen die daartoe bevoegd zijn op grond van §7, zelfs zonder voorafgaande pogingen tot afschrikken.

Aanvallen op landbouwhuisdieren (belang: belangrijke schade aan vee)
Om de dreiging van belangrijke landbouwschade af te wenden, is het volgens par. 7 bevoegde personen toegestaan wolven te benaderen en te doden met een daartoe geschikt vuurwapen. Dit is toegestaan na specifieke aanwijzing en opdracht van de Naturschutzbehörde[154]. Indien dit niet mogelijk blijkt is het ook toegestaan de wolf weg te vangen of te verdoven en vervolgens uit de natuur weg te halen. Het doden in het laatste geval gebeurt ook dan door een dierenarts, eveneens op aanwijzing van de Behörde.
De voorgaande maatregel is alleen toegestaan als een of meer wolven herhaaldelijk vee hebben aangevallen die beschermd waren volgens de in de bijlage bij de Verordening beschreven "Redelijke maatregelen ter bescherming van grazende dierenpopulaties tegen aanvallen van wolven", en vee hebben gedood of verwond.
Indien aanvallen op overeenkomstig lid 2 beschermd vee niet op een andere manier kunnen worden beëindigd, is het toegestaan de gehele roedel te verwijderen of te doden.

Overige inhoudelijke paragrafen
§ 5 en 6 zien onder meer op de wijze waarop wolf-hond hybriden uit de natuur moeten worden verwijderd en wie de opdracht kan krijgen om dit uit te voeren.
§ 7 regelt de wijze van aanstelling van personen, bevoegd tot het nemen van maatregelen conform de §§ 2 tot en met 5 en de voorwaarden waaraan deze personen dienen te voldoen.
§ 8 regelt een aantal voorwaarden omtrent informatieplicht vanuit de Naturschutzbehörde richting andere (lokale) overheden en/of betrokken belanghebbenden. Ook regelt deze paragraaf dat de Naturschutzbehörde in geval van ingrepen verantwoordelijk blijft om ervoor te zorgen dat er geen verslechtering van de staat van instandhouding optreedt.
§ 9 voorziet in het doden van ernstig gewonde wolven door dierenartsen, politie of jachtaktehouders, inclusief zogenaamde nood-doding van wolven waarvoor uitstel in het belang van dierenwelzijn (zwaargewonde dieren) niet acceptabel wordt geacht.
§10 bepaalt dat gedode wolven dienen te worden afgestaan aan de Naturschutzbehörde ten behoeve van onderzoek.

154 "Daartoe zijn alleen geschikte personen gerechtigd die door de Behörde zijn aangewezen om de respectieve maatregelen uit te voeren, nadat is nagegaan of in het individuele geval aan de vereisten van deze verordening is voldaan. Samen met de opdracht zal de gespecialiseerde instantie de precieze tijds- en plaatselijke omstandigheden voor de uitvoering van de maatregelen specificeren".

Wolfsmanagementplan Brandenburg 2019
Voor deze rechtsvergelijking wordt enkel het onderdeel 'actief beheer' kort toegelicht; Voor de overige onderdelen kan worden verwezen naar de inhoud van het plan zelf. De beschrijvingen variëren van algemeen (wensen en doelen) tot soms meer concreet en met een hogere mate van detaillering rond de te maken van afwegingen en keuzes. In het algemeen richt het plan zich niet op het beheer van de wolvenpopulaties zelf (dus een soortmanagementplan, gericht op actief of passief beheer van de betreffende diersoort), maar is het een plan om mens-wolf conflicten te verzachten en de daarvoor beschikbare maatregelen. Dit laatste varieert van aan de ene kant van het spectrum maatregelen die houders van dieren moeten nemen om hun bezit te beschermen tot het andere deel van het spectrum middels het in het uiterste geval doden van wolven die problemen blijven veroorzaken. Voor dit laatste; zie verder de Brandenburgse Wolfsverordening.

Actief beheer[155]
In het plan richt de deelstaat Brandenburg zich met betrekking tot het onderdeel actief beheer tot de federale regering om samen met buurlanden "*te komen tot een nationaal beheerplan dat rechts zekere actiemogelijkheden biedt, vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt*". Een nog steeds toenemend aantal wolven en verdere verspreiding zal leiden tot meer conflictsituaties. Ook dan moet het mogelijk zijn om op juridisch passende en rechtszekere manier te reageren.

3.8 Deelstaat Niedersachsen
De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Niedersachsen;
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/der_wolf_in_niedersachsen_wolfsportal/der-wolf-in-niedersachsen-162117.html
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/das-wolfsbuero-im-nlwkn-134954.html
https://www.wolfsmonitoring.com/

Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Op de website van de deelstaat Niedersachsen (der wolf in Niedersachsen) zijn kort een aantal beleidsuitgangspunten opgenomen. Uitgangspunt blijft de strikte bescherming van de wolf, maar ingrepen kunnen nodig zijn ter bescherming van mensen, vee en andere binnen rasters gehouden dieren. Het wolvenbeheer in Nedersaksen streeft naar het vermijden van mogelijke conflicten in het samenleven van mensen en om wolven te vermijden of te voorkomen. Bij het afwegen van beslissingen moeten de geldende internationale en nationale wettelijke voorschriften in acht worden genomen. Om bij wolvenbeheer tot goed onderbouwde besluitvorming te komen, zal een uitgebreide beoordeling van de specifieke situatie, en het gedrag van het betreffende dier door middel van een doelgerichte observatie en monitoring nodig zijn.

Wetgeving deelstaat
Niedersächsischen Ausführungsgesetzes zum Bundesnaturschutzgesetz vom 19. Februar 2010.

155 Onder actief beheer wordt hier verstaan 'een verbeterde en vereenvoudigde aanpak van wolven in geval de Gunstige Staat van Instandhouding is of wordt bereikt'.

Verordening

Niedersächsische Wolfsverordnung (NWolfVO) Vom 20. November 2020.[156]
In deze verordening wordt een aantal mogelijkheden gegeven voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de BNatSchG, of een verdere precisiering van wat wel of niet onder de genoemde verboden valt inzake de bescherming van de wolf en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf.

Zie ook onder "Brandenburg" en de daar vastgestelde wolfsverordening. De Verordening van Niedersachsen is van een latere datum (2020) en bevat wellicht daarom nog meer details en toelichting op de behandelde onderwerpen dan de - oudere - Brandenburgse Verordening.
Min of meer gelijk aan de Brandenburgse Wolfsverordening geeft ook de Niedersachsische verordening een vrijstelling om wolven, op het moment dat deze mensen of vee benaderen, te mogen verjagen op zodanige wijze dat hierdoor de wolf niet kan worden verwond.

Op aanwijzing van de bevoegde Naturschutzbehörde mogen aangewezen personen wolven afschrikken (Vergrämen) met een breed scala aan middelen, waaronder gebruik van rubberen kogels etc. Dit is alleen toegestaan als het gaat om wolven met opvallend gedrag die mensen tot op 30 meter benaderen of die zich binnen de bebouwde kom bevinden, en wanneer – in geval van aanvallen op vee én/of gehouden andere dieren in een omheind gebied (gehege) – dit vee of dieren aantoonbaar voldoende beschermd is/zijn (eisen in bijlage bij de Verordening). De aanpak bij 'vergrämen' is om de betreffende wolf eerst te vangen en te zenderen en zo te volgen hoe de werking is van het afschrikken.

In het belang van veiligheid/volksgezondheid, maar ook enkele gronden van groot openbaar belang, mogen – eveneens weer op aanwijzing van de Naturschutzbehörde – en wanneer de vorige stap (Vergrämung) geen of onvoldoende effect heeft – wolven die daadwerkelijk een bedreiging vormen worden gedood door bepaalde aangewezen personen. Deze categorie bestaat uit jachtaktehouders (zo mogelijk de jachtaktehouders met jachtrechten in het betreffende gebied) of – wanneer de dieren worden gevangen of verdoofd of ge-euthanaseerd – aangewezen dierenartsen.

Voor alle bovenstaande maatregelen is het aan de bevoegde Oberste Naturschutzbehörde om bij aanwijzingen altijd een afweging te maken of deze maatregel nadelige gevolgen kan hebben voor het bereiken van de gunstige staat van instandhouding van de wolf.

De verordening regelt ook op welke wijze aangereden en ernstig gewonde wolven – uit welzijnsoogpunt – mogen worden gedood. Dit is afhankelijk van de situatie, en de verantwoordelijkheid ligt meestal bij een dierenarts. Maar in bijzondere gevallen (nooddoding) is het ook de jachtaktehouder toegestaan om een inschatting te maken of een aangereden wolf op eigen kracht niet meer kan herstellen en vervolgens het dier uit zijn lijden te verlossen.

Verder regelt de verordening de meldingsplichten en onder welke voorwaarden wolven mogen worden gezenderd. De verordening bevat ook een regeling die het verhinderen van de uitvoering van maatregelen op grond van deze verordening strafbaar stelt.

Zie voor wat betreft de verordening ook de vermelding op pagina 54 omtrent het door de Europese Commissie in gang gezette EU Pilot-procedure naar de recente wijziging van het BNatSchG en de op grond hiervan aangepaste deelstaatverordeningen. Een door Niedersachsen verleende toestemming voor het doden van meerdere wolven uit een roedel ligt mede ten grondslag aan dit EU-onderzoek naar mogelijk niet in overeenstemming zijn tussen de regels in Duitsland en die van de Hrl.[157].

156 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/niedersaechsische-wolfsverordnung-195016.html
157 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333_EN.html

Wolvenplan: Der Wolf in Niedersachsen, Grundsätze und Maßnahmen im Umgang mit dem Wolf 2010

Al in 2010 heeft de Staat Niedersachsen een plan gepresenteerd over te nemen maatregelen rond de omgang met de wolf. In 2017 is er een vervolg op dit plan geschreven. 'Der Wolf in Niedersachsen. Grundsätze und massnahmen im Umgang mit dem Wolf'[158] ook wel 'Wolfskonzept Niedersachsen' genoemd.

In de hierboven beoordeelde websites komt echter geen directe verwijzing meer voor naar dit plan. Ook de Verordening uit 2020 meldt niet dat er een relatie ligt met het plan. Vermoedelijk is dit plan inmiddels niet meer actueel. Dit plan is ten tijde van het schrijven van deze rechtsvergelijking ook niet meer op de website van het Ministerie van Umwelt, Energie, Bauen und Klimaschutz[159] terug te vinden. Mede hierom wordt dit plan in deze rechtsvergelijking ook niet nader besproken.

3.9 Deelstaat Nordrhein-Westfalen

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Nordrhein-Westfalen;
https://wolf.nrw/wolf/de/aktuelles

Op de website van de deelstaat wordt aangegeven dat de deelstaatregering zich intensief voorbereidt op de vestiging van de wolf in Nordrhein-Westfalen. Waarnemingen beperkten zich tot individuele wolven. In 2020 wordt voor het eerst melding gedaan van een zeker geval van voortplanting van een roedel in Schermbeck. Deze zelfde roedel heeft ook in 2021 welpen gekregen. Er is bij de Landesumweltamt (LANUV NRW) een werkgroep "Wolf in NRW" opgericht. Deze werkgroep richt zich op het zo vroeg mogelijk signaleren en mitigeren van wolf-mens conflicten. Voor het reguleren van compensatiebetalingen en de bevordering van preventieve maatregelen door veehouders is een "Förderrichtlinien Wolf" afgekondigd.

Wetgeving deelstaat

Gesetz zum Schutz der Natur in Nordrhein-Westfalen (Landesnaturschutzgesetz – LNatSchG NRW)[160]

Verordening

Nordrhein-Westfalen heeft (nog) geen aparte wolvenverordening vastgesteld.

Förderrichtlinie-Aanwijzing Wolfsgebiete

Förderrichtlinien Wolf vom 03. Februar 2017 (geändert am 06.03.2019 und am 17.03.2020).[161]
Het doel van deze 'tegemoetkomings-richtlijn' is om schade door de wolf te voorkomen of te verminderen, respectievelijk te mitigeren en zo de acceptatie van de herkolonisatie van Nordrhein-Westfalen door de wolf te vergroten.

Onderdeel van deze richtlijn (par. 3.4.1), is het aanwijzen van zogenaamde 'wolfsgebiete'. Een wolfsgebiet wordt aangewezen wanneer er sprake is van een permanente vestiging van enkele territoriale wolven, paren of een wolvenroedel. Het gaat dan om een signalering van wolven die over een periode van zes maanden meerdere keren in het betreffende gebied zijn gedetecteerd. De vaststelling gebeurt door de LANUV op basis van de bestuurlijke grenzen van de wijken en stadsdelen. De kaart met de huidige afbakening wordt gepubliceerd op de LANUV-website.

158 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/fortschreibung-des-niedersaechsischen-wolfskonzepts-159330.html
159 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/fortschreibung-des-niedersaechsischen-wolfskonzepts-159330.html
160 https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=1120050120105539311
161 Dergelijke besluiten zijn er ook in Brandenburg en Niedersachsen. Deze zijn eerder niet vermeld daar vergoedingenregelingen niet vallen onder deze rechtsvergelijking. Voor NRW wordt deze wel vermeld, maar vooral om de achtergrond te verduidelijken van de in NRW aangewezen Wolfsgebiete.

Op de betreffende website, https://wolf.nrw/wolf/de/management/foerderung (opgeroepen 20 augustus 2021) worden de volgende wolfsgebiete bekend gemaakt:
Wofsgebiet Schermbeck
Wolfsgebiet Senne-Eggegebirge
Wolfsgebiet Eifel-Hohes Venn
Wolfsgebiet Oberibergisches Land
En een apart benoemde Pufferzone (bufferzone) Stegskopf

De Richtlijn, en dus ook de aanwijzing van de betreffende wolfsgebiete, is bedoeld om onderscheid te maken tussen rechten op vergoedingen of ondersteuning van veehouders en houders van dieren binnen rasters (gehege) in gebieden waar een vestiging van wolven is vastgesteld en de daarbuiten gelegen gebieden waar enkel een zwervende wolf voorkomt. Zo kunnen houders van schapen en geiten en exploitanten van wildgehegen binnen een officieel gedefinieerd wolvengebied, een bufferzone of een vermoedelijk wolvengebied, financiering krijgen voor de aanschaf van elektrische omheiningen en de wolfbestendige optimalisatie van bestaande hekken en accessoires om hun kuddes te beschermen tegen aanvallen.

Wolvenplan: Wolfsmanagementplan für NRW

Wolfsmanagementplan für NRW; Handlungsleitfaden für das Auftauchen einzelner Wölfe Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz Nordrhein-Westfalen – Recklinghausen 2016

Dit wolvenplan is geen beschermings- of beheerplan gericht op de wolf. Zoals al uit de titel van het plan blijkt richt dit wolvenplan zich enkel op situaties waar nog geen sprake is van een vestiging. De eerste vijf hoofdstukken zijn vooral beschrijvingen van de algemene status van de wolf en de wettelijke en organisatiestructuur die rondom de bescherming van de wolf in het algemeen speelt. Ook hoofdstuk 6 (monitoring) gaat niet veel verder dan een algemene beschrijving van procedurele elementen, inhoudelijk wordt op het doel van monitoring niet ingegaan. Hetzelfde geldt voor een drietal beschreven uitzonderingsgevallen (uitbraak van een (in een gehege) gehouden wolf, aantreffen van een gewonde wolf en het aantreffen van een Wolf-/Hond hybride). Helaas staat ook hier niet
welke inhoudelijke acties genomen zullen worden. Het plan volstaat met een algemene beschrijving en de eindconclusie dat bij het optreden van de gebeurtenis het LANUV de verdere uitvoering over zal nemen.
Hoofdstuk 7. 'Wölfe mit auffälligem Verhalten' geeft een beschrijving welk gedrag van een wolf als opvallend moet worden beschouwd. Verder dan een schema waarin is aangegeven in welke situatie een bepaald gedrag al dan niet zou moeten leiden tot een vervolgactie in de vorm van negatief konditioneren, uiterste geval 'wegnemen' etc, komt het plan niet.
Hoofdstuk 8 gaat in op het recht op schadevergoeding door personen die schade leiden door de wolf, en met name dierhouders. Ook hier gaat het plan niet verder dan een algemene beschrijving (zie verder onder kopje 'Förderrichtlinie'). Hoofdstuk 9 bevat gelijksoortige algemene beschrijvingen over preventiemaatregelen en waar schapenhouders bijvoorbeeld schapen beveiligingssets kunnen inlenen. Hoofdstuk 10 beschrijft de wijze waarop de deelstaat openbaarheid van informatie nastreeft.

4. België-Vlaanderen

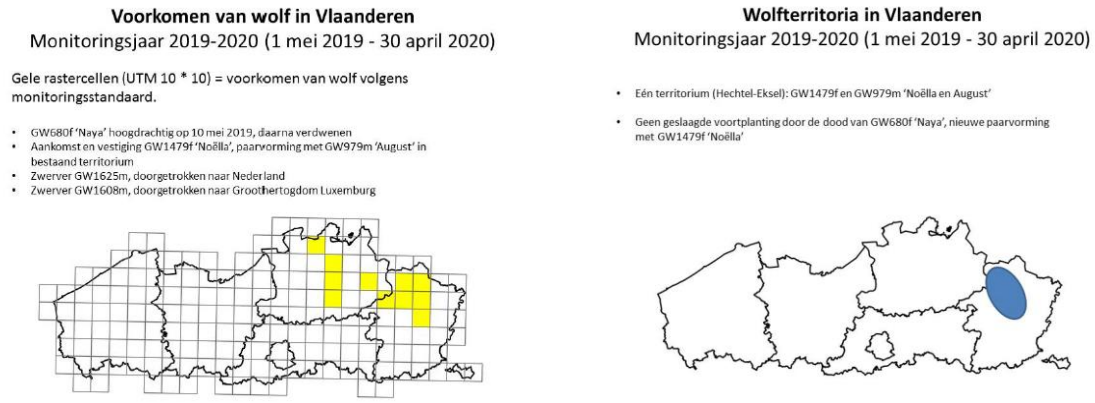
4.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Vlaanderen

Recht Vlaams Gewest

De wolf is voor België-Vlaanderen een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving (zie verder 2).

Vlaanderen heeft met de aanwezigheid van wolven te maken sinds begin 2018, toen een wolvin (Naya) afkomstig uit Mecklenburg-Vorpommern via de Duits-Nederlandse grens Nederland doorkruiste en de grens tussen het Nederlandse en het Belgische Limburg overstak. Sindsdien beperkt de aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen zich tot de waarneming van enkele zwervende dieren en een tweetal geregistreerde paarvormingen. In het voorjaar van 2020 is er sprake van een bevestigde voortplanting van wolven in Vlaanderen. Voor meer informatie over waarnemingen van wolven in Vlaanderen wordt verwezen naar Jansman et al 2021.[162]

Het voorkomen van de wolf in Vlaanderen blijft vooralsnog beperkt tot de meest Oostelijk gelegen gebiedsdelen, zie de onderstaande kaartbeelden ().

FIGUUR 3 VOORKOMEN WOLF VLAANDEREN/WOLFTERRITORIA | BRON: DOWNLOADS KAARTEN PDF VOORKOMEN WOLF EN WOLFTERRITORIA AGENTSCHAP NATUUR & BOS

4.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

De Hrl vereist omzetting van het beschermingsregime in het nationale recht van de lidstaten. De voorwaarden uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Vlaanderen omgezet in nationaal recht via het 'Decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu'[163] (hierna 'het Natuurdecreet'). Op grond van dit decreet is de Vlaamse regering bevoegd om maatregelen te nemen ter bescherming van (o.a.) populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten of ondersoorten van organismen. De Vlaamse regering stelt daarbij nadere regels vast inzake de maatregelen en de procedure.

Voor bescherming van soorten op basis van het Natuurdecreet is het "besluit van de Vlaamse Regering van 15 mei 2009 met betrekking tot soortenbescherming en soortenbeheer" (hierna: Het Soortenbesluit) van toepassing. In het Soortenbesluit wordt bepaald welke soorten dieren en planten beschermd zijn in het Vlaamse Gewest (art. 9), en welke wettelijke gevolgen verbonden zijn aan die beschermde status (art. 10-18). In de eerste plaats wordt een reeks handelingen vermeld die verboden zijn ten aanzien van beschermde soorten. Bij wijziging van 7 juni 2016 van het

162 H.A.H Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

163 https://codex.vlaanderen.be/Portals/Codex/documenten/1005915.html

Soortenbesluit[3] is de bescherming van de wolf formeel vastgelegd als beschermde soort op grond van art. 9 van dit besluit[164].
Voor de wolf gelden de in art. 10 opgenomen verbodsbepalingen. Hierin zijn de verbodsbepalingen opgenomen ten aanzien van specimens van beschermde diersoorten:

1. het verbod op opzettelijk doden;
2. het verbod op opzettelijk vangen;
3. het verbod op opzettelijk en betekenisvol verstoren, in het bijzonder tijdens de perioden van de voortplanting, de afhankelijkheid van de jongen, de overwintering en tijdens de trek.

Art. 14 van het Soortenbesluit bevat verbodsbepalingen gericht op de bescherming van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen. Het verbod op het vernielen, beschadigen of wegnemen van voorplantingsplaatsen of rustplaatsen geldt voor een beschermde soort als de wolf zowel voor opzettelijk als *onopzettelijk* handelen dat leidt tot genoemde aantasting van voortplantings- of rustplaatsen.
Het Natuurdecreet[5] voorziet dat schade die wordt veroorzaakt door diersoorten die beschermd zijn, onder bepaalde voorwaarden door de Vlaamse overheid kan worden vergoed. De betreffende procedures worden verder geregeld door het Soortenschadebesluit. Voor de schade die door wolven wordt aangericht, kan de getroffene een beroep doen op de daarvoor voorziene vergoedingsregeling.[165]

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

De bevoegdheid tot het nemen van beslissingen tot afwijking van de wettelijke verboden toegekend aan het Agentschap Natuur & Bos. Dit agentschap is ook de partij die initiatieven neemt voor het opstellen van soortenbeschermingsprogramma's. Echter deze worden door de Minister vastgesteld.

Actieve soortbescherming;
Het Soortenbesluit van 15 mei 2009 bevat in art. 24-27 de wettelijke basis voor het nemen van maatregelen inzake soortenbehoud. In het Soortenbesluit (art. 26) wordt de mogelijkheid geschapen om voor bepaalde soorten een soortenbeschermingsprogramma op te stellen. Een dergelijk programma wordt opgesteld door of in opdracht van het agentschap Natuur & Bos. In art. 26 wordt beschreven waaraan een dergelijk programma minimaal dient te voldoen. De bevoegde minister stelt een dergelijk soortenbeschermingsprogramma vast, daarbij rekening houdend met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met relevante regionale en lokale bijzonderheden.
Als het soortenbeschermingsprogramma afwijkingen bevat van de verbodsbepalingen vermeld in afdeling 2, onderafdeling 1 tot en met 4, moet de beslissing over het programma de elementen bevatten, vermeld in art. 22.
Er is op dit moment voor de wolf (nog) geen soortenbeschermingsprogramma vastgesteld. In een brief van de MINA-raad aan de Minister van 15 mei 2020[166] wordt wel gesuggereerd of de opmaak van een dergelijk programma niet een meer aangewezen instrument zou zijn dan het wolvenplan, wat in feite geen juridische status heeft.

Passieve soortbescherming is in het soortenbesluit geregeld in art. 19. Daarbij is het Agentschap Natuur & Bos benoemd als partij die op basis van een aanvraag, specifieke handelingen kan toestaan die afwijken van de verbodsbepalingen.

164 Bijlage I bij het Soortenbesluit bevat de lijst van soorten waarop de beschermingsbepalingen van toepassing zijn. De soorten van bijlage IV van de Habitatrichtlijn die voorkomen -of kunnen voorkomen- in Vlaanderen, zijn in bijlage I bij het Soortenbesluit opgenomen (als categorie 3).
165 https://www.natuurenbos.be/beleid-wetgeving/natuurgebruik/jacht/wat-bij-schade/schadevergoeding
166 https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

4.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

Het juridisch kader voor het treffen van maatregelen om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen of te houden is reeds beschreven onder punt 1 en 2, waarbij de Vlaamse regering bevoegd is om op grond van het Natuurdecreet maatregelen te treffen om populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten ev. Op basis van het Soortenbesluit kan de Vlaamse regering overgaan tot het opstellen en vaststellen van een soortenbeschermingsplan voor de wolf.

Vast staat dat de wolf in België en/of Vlaanderen zich niet in een gunstige staat van instandhouding bevindt. Bij de laatste rapportage aan de EU in 2019 gold dat voor drie soorten (Wolf, Lynx en Tweekleurige vleermuis) geen beoordeling kon worden verricht omdat ze pas recent werden waargenomen in Vlaanderen en er nog niet voldoende kennis over aanwezig was om een beoordeling te verrichten voor elk van de criteria (de staat van instandhouding van de soorten wordt bepaald door de actuele toestand en trend van het verspreidingsareaal (range), de populatie, het leefgebied van de soort en de toekomstperspectief).[167]

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Tot op heden zijn in Vlaanderen nog geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf of instandhoudingsdoelen geformuleerd.

Het Wolvenplan Vlaanderen 2018[168] geeft in par. 7.3 (Gebiedsbescherming[169]) inzicht welke gedachtenlijn in Vlaanderen gevolgd wordt;

"Aangezien de wolf (naast op Bijlage IV) ook staat opgelijst op Bijlage II van de Habitatrichtlijn, moeten bij een terugkeer niet alleen individuele wolven worden beschermd, maar tevens hun leefomgeving. Dergelijke bescherming verloopt via de aanduiding van speciale beschermingszones, die samen het Natura 2000-netwerk vormen. In de Vlaamse wetgeving zijn concrete criteria voor de afbakening van een speciale beschermingszone opgenomen in het Natuurdecreet. De afbakening gebeurt op voorstel van het INBO, waarbij dient aangetoond dat aan deze criteria beantwoord wordt. Indien dat het geval is, dienen ook instandhoudingsdoelen voor de soort vastgesteld. Dergelijke instandhoudingsdoelen kunnen ook worden vastgelegd voor bestaande speciale beschermingszones. Een cruciale vraag hierbij is evenwel vanaf wanneer vestiging moet leiden tot de aanduiding van speciale beschermingszones. Op basis van de criteria van de Habitatrichtlijn is het niet nodig om over te gaan tot de aanwijzing van nieuwe, speciale beschermingszones wegens de loutere aanwezigheid van enkele jonge, zwervende wolven.
Daartegenover staat dat het gebiedsbeschermingsrecht duidelijk geldend is, indien zich een of meerdere wolvenroedels effectief zouden vestigen (Schoukens & Dubrulle 2017). Naar de analyse van laatstgenoemde auteurs zou een gebiedsaanwijzing (of opname in de instandhoudingsdoelen van bestaande gebieden) ten laatste moeten gerealiseerd worden vanaf de eerste natuurlijke voortplanting van de wolf of de vestiging van een territoriaal paar".

Specifiek: Indien aan de orde in België-Vlaanderen; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Voor zover kan worden nagegaan worden in Vlaanderen nog geen specifieke actieve soortbeschermingsmaatregelen voor de wolf getroffen. Wel is in 2020 door de Minister (Agentschap

167 De Knijf G. et al. (2019). Staat van instandhouding (status en trends) van de soorten van de Habitatrichtlijn. Algemene resultaten - rapportageperiode 2013-2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2019 (6). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: doi.org/10.21436/inbor.15968946
168 https://www.vlaanderen.be/publicaties/wolvenplan-vlaanderen
169 Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973

Natuur & Bos) een tijdelijk jachtverbod ingesteld[170], naast enkele andere maatregelen ter voorkoming van verstoring in het kerngebied van het wolventerritorium gelegen in de militaire domeinen van Leopoldsburg en Oudsbergen-Helchteren en domeinbos Pijnven. Dit jachtverbod lag in een gebied van enkele 100 hectaren rondom de locatie waar het eerste wolvennest in Vlaanderen werd vastgesteld om verstoring van het nest te voorkomen. Het jachtverbod is weer opgeheven zodra de welpen voldoende groot waren en de voortplantingsplaats hebben verlaten.

4.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Hiervoor is reeds beschreven dat het juridisch kader met betrekking tot art. 16 Hr in het Natuurdecreet is overgenomen.

In Hoofdstuk VII bijzondere bepalingen (art. 56) is aangegeven dat de Vlaamse regering of haar gemachtigde (Agentschap Natuur & Bos) kan afwijken van de verbodsbepalingen van het decreet of zijn uitvoeringsbepalingen:
1° ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek verricht door wetenschappelijke instellingen en universiteiten;
2° ten behoeve van het natuurbeheer, de natuureducatie in het belang van de bescherming van de natuur en van de instandhouding van de habitats;
3° ten behoeve van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan cultuurgewassen, vee en huisdieren, bossen en visserij;
5° ten behoeve van het onderwijs en repopulatie.

Wanneer wordt afgeweken van een bepaling voortvloeiend uit een internationaal verdrag, overeenkomst of akte, bedoeld in art. 7, moet bovendien voldaan worden aan de door dat verdrag, die overeenkomst of akte opgelegde voorwaarden.
<…> Onverminderd de bepalingen van het tweede, derde en vierde lid, mogen de afwijkingen bedoeld in het eerste lid uitsluitend worden toegestaan wanneer er geen bevredigende alternatieven bestaan en voor zover zij soorten van bijlage III van dit decreet betreffen, zij geen afbreuk doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Het Agentschap voor Natuur en Bos meldt deze afwijking en de motivering ervan aan de Europese Commissie.

De uitwerking van het bepaalde in het Natuurdecreet is terug te vinden in art. 20 van het Soortenbesluit:
§ 1. Met betrekking tot de beschermde soorten kunnen er specifieke afwijkingen verleend worden van de bepalingen in onderafdeling 1 tot en met 4 om een of meer van de volgende redenen:
1° in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
2° in het kader van dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale en economische aard, en voor het milieu gunstige effecten;
3° in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij of wateren of aan andere goederen in eigendom of gebruik;
5° ter bescherming van de wilde fauna of flora, of ter instandhouding van de natuurlijke habitats;
6° voor doeleinden in verband met onderzoek of onderwijs, repopulatie of herintroductie, alsook voor de daartoe benodigde kweek;
7° om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens te vangen, te plukken of in bezit te hebben.
<..>
§ 4. Afwijkingen op grond van dit artikel kunnen alleen maar toegestaan worden als de volgende voorwaarden zijn vervuld:
1° er mag geen andere bevredigende oplossing bestaan;

170 https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/jachtverbod-wolvengebied-verlengd-tot-na-de-zomer

2° de afwijking mag geen afbreuk doen aan het streefdoel om de populaties van de soort in kwestie in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan, op lokaal niveau of op Vlaams niveau.

Voor zover bekend zijn er door het Agentschap Natuur & Bos tot op heden geen ontheffingen verleend voor het (on)opzettelijk verstoren of het vangen of doden van wolven.

4.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden;
In Vlaanderen is op dit moment nog geen sprake van besluitvorming gericht op het doden van wolven. Wel is zeer recent een wolvenprotocol[171] opgesteld en goedgekeurd[172]. Op basis van voorliggend protocol[173,174] kan er in bepaalde situaties toestemming verleend worden voor specifieke handelingen die afwijken van de verbodsbepalingen van art. 19 van het Soortenbesluit. De procedures en verantwoordelijkheden zullen worden vastgelegd in een Ministerieel Besluit, zodat er onmiddellijk actie ondernomen kan worden in geval van probleemsituaties.

Wie is bevoegd deze keuze te maken
Uit het Wolvenprotocol: "*Via Ministerieel Besluit wordt bepaald wie de verantwoordelijkheid heeft om een toelating tot afwijking goed te keuren.[175] Het doden van een wolf zal slechts in zeer uitzonderlijke gevallen toegelaten worden en moet steeds gepaard gaan met de nodige ontheffingen. Nadat geen enkele preventieve of werende maatregel nog succes kent om het probleemgedrag van de wolf te veranderen of te wijzigen kan Natuur en Bos samen met INBO besluiten om de wolf te doden".*

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).
Uit het Wolvenprotocol: "*Het doden van de wolf kan enkel uitgevoerd worden door aangestelden van Natuur en Bos door middel van afschot of euthanasie door een dierenarts na het vangen van het dier".*

4.6 Wolvenplan Vlaanderen
Vlaanderen beschikt sinds 2018 over een wolvenplan[176]. Dit wolvenplan heeft tot doel om voorbereid te zijn op de gevolgen van de nieuwe aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen en de confrontaties die kunnen optreden in de vorm van (onder meer) schade. Via het wolvenplan wordt beoogd het samenleven met de wolf maximaal organiseren en mogelijk te maken. Het plan bestaat uit een deel met algemene beschrijvingen van de wolf, ecologie en verspreiding van de wolf, met duiding van het juridisch kader en wetgeving, en maatschappelijke analyse. Het tweede 'actie'gerichte deel (hoofdstukken 9-14) bevat voorstellen rond communicatie, vaststelling en beoordeling van mogelijke waarnemingen en schadegevallen, schadepreventie en -vergoeding, noodzakelijk wetenschappelijk onderzoek, alsook bescherming en instandhouding. Het plan is niet te beschouwen als een managementplan voor de wolf als soort, maar – evenals de plannen in Nederland en andere beoordeelde landen, eerder een plan gericht op het voorkomen of oplossen van mens-wolf conflicten, zonder ook hier heel concreet te worden.

Het plan heeft ook geen juridische status. Voor deze rechtsvergelijking wordt dan ook volstaan met deze vermelding en een verwijzing naar het al eerder aangehaalde briefadvies van de MINAraad van 15 mei 2020,[177] waarin de raad constateert dat het wolvenplan geen duidelijke juridische status heeft en daarbij de minister vraagt om na te gaan of de opmaak van een soortenbeschermingsprogramma voor wolf, in de zin van art. 24 e.v. van het Soortenbesluit, niet een meer aangewezen instrument zou kunnen zijn.

171 Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
172 https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/demir-keurt-wolvenprotocol-goed
173 https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
174 https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/bijlage1-interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
175 Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
176 Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973
177 https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

4.7 Omgang met hybride wolven

Met betrekking tot hybridisatie van de wolvenpopulatie in België en de eventuele aanpak is nog weinig bepaald. Voor maatregelen of aanpak wordt verwezen naar het hiervoor al benoemde wolvenprotocol. Op pagina 5 van dit protocol wordt over hybriden enkel het volgende gesteld; "Bewezen hybriden worden verwijderd uit de natuur. Enkel INBO is, als lid van het Central European Wolf Consortium, bevoegd om hierover te oordelen na kwalificatie van het individu".

Ook het Belgische wolvenplan besteedt aandacht aan het probleem van hybridisatie. Daarbij wordt in dit plan vooral een beschrijving gegeven van het ontstaan van het probleem van hybridisatie in het algemeen zonder specifiek naar de Vlaamse situatie te verwijzen. Voor maatregelen komt het plan niet verder dan algemene maatregelen waaronder het verwijderen van zwervende honden en aanlijngebod van honden.

Deel B

II Beknopte rechtsvergelijking bescherming Wolf Zweden, Finland, Polen, Slovenië, Oostenrijk en Slowakije

In deze paragraaf worden de juridische bescherming van de wolf en de mogelijkheden tot het geven van toestemming voor inbreuken op die bescherming besproken voor Zweden, Polen, Finland, Oostenrijk, Slowakije en Slovenië. Anders dan de rechtsvergelijking in Deel B-I, gaat het hierbij om een beschrijving op hoofdlijnen en betreft het een globaal overzicht. De bespreking van de situatie in deze landen begint steeds met een verwijzing naar de juridische status van de wolf op grond van de Hrl binnen het land, omdat soms sprake is van plaatsing op bijlage V bij deze richtlijn, in plaats van bijlage IV, zoals in Nederland. Ook is in sommige gevallen geen sprake van plaatsing van de wolf op bijlage II voor het betreffende land. In de landen waar dit speelt hoeven geen Natura 2000-gebieden voor de wolf te worden aangewezen. Deze situatie blijft in dat geval dan verder buiten bespreking.

Allereerst gaan wij kort in op de juridische gevolgen van de aanwijzing van een wolf op grond van bijlage V bij de Hrl.

De Habitatrichtlijn
Volgens artikel 1, sub g, van de Hrl zijn "soorten van communautair belang" die soorten die op het in artikel 2 van die richtlijn bedoelde grondgebied "bedreigd", "kwetsbaar", "zeldzaam" of "inheems" zijn en "bijzondere aandacht behoeven wegens de bijzondere aard van hun habitat en/of het potentiële effect van exploitatie op hun habitat en/of het potentiële effect van exploitatie op hun staat van instandhouding". Deze soorten "zijn opgenomen of kunnen worden opgenomen in bijlage II en/of bijlage IV of V".

Plaatsing van de wolf op bijlage V
Bijlage V van de Hrl heeft betrekking op "Dier- en plantensoorten van communautair belang waarvan de vangst in het wild en de exploitatie aan beheersmaatregelen kunnen worden onderworpen". Wanneer bijlage V van toepassing is op wolven hebben de autoriteiten aanzienlijk meer speelruimte wat betreft de instrumenten die zij mogen gebruiken voor de instandhouding en het beheer van wolvenpopulaties, dan in de gebieden waarin de wolf beschermd wordt onder bijlage IV. Indien sprake is van plaatsing op bijlage V zijn verbodsbepalingen op vangen of doden niet vereist bij de implementatie van de verplichtingen uit de Hrl.

In de Hrl worden in artikel 14 lid 2 een aantal maatregelen opgesomd die door de lidstaten kunnen worden toegepast om de exploitatie van de in bijlage V-populaties te reguleren, bijvoorbeeld de mogelijkheid om een toegangsbeperking op te leggen, of een al dan niet tijdelijk jachtverbod in te stellen. Deze maatregelen worden gepresenteerd als opties en niet als verplichtingen.[178] Plaatsing van een soort op bijlage V is echter niet vrijblijvend, of een vrijbrief voor actief beheer.
In de eerste plaats is sprake van een soort van communautair belang, zodat er een algemene verplichting geldt om een gunstige staat van instandhouding te waarborgen. Op deze verplichting moeten de lidstaten ingevolge artikel 11 van de Hrl toezicht houden. Als uit dit toezicht blijkt dat de staat van instandhouding in gevaar komt, dan worden de betreffende lidstaten geacht om maatregelen te treffen die het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van deze soorten beperken, zodat de staat van instandhouding wordt geborgd.[179] Verder verbiedt de richtlijn het gebruik van bepaalde middelen en wijzen van vangen en doden ten aanzien van wolven, waaronder vergiftigd aas, (semi-)automatische wapens en alle andere "niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben."[180] Toestemmingverlening voor het alsnog toepassen van dergelijke middelen kan slechts worden gegeven na het doorlopen van het afwegingskader als bedoeld in artikel 16 van de Hrl.

178 A. Trouwborst & F.M. Fleurke, "Killing Wolves Legally: Exploring the Scope for Lethal Wolf Management under European Nature Conservation Law", Journal of international wildlife law & policy, 2019, vol. 22, no. 3, 231–273.
179 Art. 13 lid 1 Hrl.
180 Art. 15 lid 1 Hrl.

Plaatsing van de wolf op bijlage V en de mogelijkheid voor 'No Go area's voor de wolf'

In Nederland speelt een discussie over het instellen van 'No Go area's' voor wolven, waarbij soms wordt verwezen naar een land als Finland, waar wolven niet worden getolereerd in het zogenaamde rendiergebied. De wolf is voor dat deel van Finland op grond van de Hrl geplaatst op bijlage V. Volgens Trouwborst is de verenigbaarheid van het handhaven van een nulstand beleid, door wolven buiten bepaalde gebieden te willen houden, bij plaatsing op bijlage V bij de Hrl niet geheel boven elke twijfel verheven.[181] Deze twijfel wordt gevoed door met name het in artikel 15 opgenomen verbod op het toepassen van middelen voor het vangen en doden "die de plaatselijke verdwijning" kunnen veroorzaken van populaties die vallen onder bijlage V. Bovendien geldt een algemene verplichting tot het in een gunstige staat van instandhouding houden van de soorten, ook van soorten genoemd in bijlage V. De Europese Commissie heeft niettemin uitdrukkelijk haar steun betuigd voor het standpunt dat nulstand gebieden voor de wolf in beginsel verenigbaar zijn met de regeling van bijlage V van de Hrl. In een brief van 2010 aan de Zweedse autoriteiten, in het kader van een inbreukprocedure betreffende de bescherming van wolven, heeft de Commissie zich op het standpunt gesteld dat beperkingen, als het afsluiten van gebieden, als beheersmaatregel toegestaan zijn krachtens de Hrl, mits bijlage V van de richtlijn van toepassing is op de betreffende soort, maar niet als sprake is van het van toepassing zijn van bijlage IV bij deze richtlijn.[182] Het is natuurlijk de vraag of het Europese Hof van Justitie de lijn van de Commissie in dezen steunt, of toch een andere interpretatie van de richtlijnverplichtingen voorstaat.

181 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive", Review of European, Comparative & International Environmental Law, RECIEL, 2018, 1-14.
182 Id., Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).

5. Zweden

Voor Zweden kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Hrl.

1. Algemeen
Grote predatoren in Zweden, waaronder wolven, worden in eerste instantie beheerd door de centrale overheid, waarbij de algemene verantwoordelijkheid voor het beheer berust bij het Environmental Protection Agency (EPA) en dan in het bijzonder de dienst Naturvårdsverket. De Zweedse wolvenpopulatie werd formeel beschermd in 1966, op dat moment waren er nog maar ongeveer 10 individuen in Scandinavië en geen reproductieve populatie in Zweden. Na de bescherming vond de eerste reproductie plaats in 1978, hoewel de wolvenpopulatie pas ongeveer 15 jaar later begon te groeien. Sindsdien is de wolvenpopulatie blijven groeien en het Zweedse deel van de Scandinavische populatie, die Zweden en Noorwegen omvat, wordt geschat op meer dan 300 individuen. Mens-Wolfconflicten in Zweden worden voornamelijk geassocieerd met semi-pastorale Sámi rendierherders, politiek machtige jachtorganisaties en in mindere mate veehouders op het platteland.[183]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De basis voor de natuurbescherming is te vinden in de Milieuwet. De Zweedse milieuwet is in 1998 aangenomen en is op 1 januari 1999 in werking getreden. De voorschriften van 15 afzonderlijke wetten zijn in deze wet samengevoegd. Aangezien veel soortgelijke regels in eerdere wetten zijn vervangen door uniforme regels, is het aantal bepalingen verminderd. Het milieuwetboek is een belangrijk stuk wetgeving. De wet kent 33 hoofdstukken die samen bijna 500 afdelingen omvatten. Alleen de fundamentele milieuregels zijn in de Milieuwet zijn opgenomen. Natuurbescherming is onderdeel van de Milieuwet. Hoofdstuk zeven regelt de basis voor gebiedsbescherming, waaronder de mogelijkheid tot aanwijzing van Natura2000 gebieden door de regering.[184] Hoofdstuk acht geeft hoofdregels voor de bescherming van planten en diersoorten. De gedetailleerde uitwerking van de fundamentele regels zijn opgenomen in verordeningen van de regering, zoals de Artskyddsförordning, als het gaat om soortenbescherming.

3. Soortenbescherming
De verbodsbepalingen en de ontheffingsvoorwaarden uit de Hrl zijn omgezet in de Zweedse verordening inzake de bescherming van diersoorten (Artskyddsförordning). In overeenstemming met de verbodsbepalingen uit de Hrl, heeft paragraaf 4 van de Artskyddsförordning betrekking op diersoorten die strikt beschermd zijn in de Hrl, alsmede andere soorten die strikt beschermd zijn krachtens de Zweedse of andere internationale wetgeving. Bijlage 1 bij de Artskyddsförordning bevat de lijst van alle soorten die worden genoemd in de bijlagen I tot en met III bij de Vogelrichtlijn en in de bijlagen II, IV en V bij de Hrl, waaronder de wolf.
Paragraaf 4 van de Artskyddsförordning (2007:845) (hierna: ASF) implementeert de verboden van artikel 12 van de Hrl en van artikel 5 van de Vogelrichtlijn als volgt:
„Met betrekking tot in het wild levende vogels en de in het wild levende diersoorten die in bijlage 1 bij dit besluit zijn aangeduid met de letter ‚N' of ‚n' is het verboden:
1. dieren opzettelijk te vangen of te doden;
2. dieren opzettelijk te storen, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
3. eieren in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen, en
4. de voortplantings- of rustplaatsen van de dieren te beschadigen of te vernielen.
Deze verbodsbepalingen gelden in elke levensfase van de dieren."

183 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
184 Deel 2, hoofdstuk 7, Artikel 28, Milieuwet.

In de bijlage bij de ASF worden de soorten van bijlage IV bij de Hrl, zoals de wolf, aangeduid met de letter „N". Een met de letter „n" aangeduide soort vereist een strenge bescherming op grond van een nationale beoordeling door Zweden.

Artikel 16 van de Hrl wordt eveneens tekstueel nauwkeurig omgezet in paragraaf 14 van de ASF. "Provinciebesturen kunnen in individuele gevallen, ontheffing van de verbodsbepalingen verlenen, maar alleen indien:
1. er geen andere bevredigende oplossing bestaat,
2. de ontheffing het behoud van de gunstige van de gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied garandeert, en
3. de ontheffing nodig is:
a) om wilde dieren of planten te beschermen of de instandhouding van habitats voor dergelijke dieren of planten,
b) ter voorkoming van ernstige schade, in het bijzonder aan gewassen, vee, bossen, visserij, water of andere goederen
c) in het belang van de volksgezondheid en veiligheid of om andere dwingende redenen van dwingend algemeen belang,
d) voor onderzoek of onderwijsdoeleinden
e) om soorten te herpopuleren of te herintroduceren of voor het fokken van een diersoort of de kunstmatige vermeerdering van een plantensoort die daarvoor nodig is, of
f) om, onder strikt gecontroleerde omstandigheden, het selectief en in geringe mate toestaan van het verzamelen en in stand houden van een klein aantal van bepaalde specimen."

Aanvullende bepalingen van de Artskyddsförordning geven uitvoering aan het in de Hrl opgenomen verbod op het houden, vervoeren, verkopen of ruilen van streng beschermde planten- en diersoorten. Uitzonderingen op deze bepalingen worden gemaakt via een systeem van vergunningen.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming
De eerste alinea van paragraaf 4 van de Artskyddsförordning is niet van toepassing op de jacht op vogels en zoogdieren. Daarvoor gelden de inhoudelijk vergelijkbare bepalingen van de Jachtwet (nr. 259/1987) en het Jachtbesluit (nr. 905/1987).

Volgens de Jachtwet betekent jagen het vangen of doden van wilde vogels of zoogdieren, of om wilde dieren te zoeken, op te sporen, of te achtervolgen met de bedoeling ze te vangen of te doden. Jacht omvat ook het verstoren van holen van wilde dieren en het wegnemen of vernietigen van vogeleieren. Dit betekent dat de meeste beslissingen over het wegnemen van rustplaatsen of doden van zoogdieren niet op grond van de Artskyddsförordning worden genomen, maar op basis van het Jachtbesluit. De bepalingen in het Jachtbesluit die het doden of vangen van strikt beschermde soorten toestaan ondanks het EU-verbod, zijn deels een zwakkere weergave van de bepalingen in de Hrl en de Vogelrichtlijn, met name voor wat betreft de vergunningenjacht. De bepalingen in de Artskyddsförordning zijn strikter.[185] Volgens paragraaf 23 van het Jachtbesluit zijn er twee soorten jacht: beschermingsjacht en vergunningenjacht. Onder vergunningenjacht moet feitelijk jacht met het oogmerk van populatiebeheer worden verstaan.

A. Beschermingsjacht
Volgens paragraaf 23a van het Jachtbesluit kan beschermingsjacht kan worden toegestaan:
Als er geen andere bevredigende oplossing is, en als door de jacht het behoud van een gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied niet wordt bemoeilijkt:
1. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid en andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociaal of economisch karakter en van significant positieve gevolgen voor het milieu;

185 Y. Epstein, Biodiversity Protection: An Environmental Issue? On Sweden's Implementation of EU Species Protection Laws in Environmental and Sectoral Legislation, Nordic Environmental Law Journal, 2019/1.

2. in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
3. ter voorkoming van ernstige schade, in het bijzonder aan gewassen, vee, bossen, visserij, water of andere goederen, of
4. ter bescherming van in het wild levende dieren of planten of voor het behoud van habitats voor dergelijke dieren of planten.

B. Vergunningenjacht voor populatiebeheer
Volgens paragraaf 23c van het Jachtbesluit kan vergunningenjacht voor populatiebeheer worden toegestaan als er geen andere bevredigende oplossing is en als het de het behoud van een gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied is geborgd. De jacht moet ook "passend zijn met betrekking tot de omvang en samenstelling van de populatie, en selectief zijn, onder strikt gecontroleerde omstandigheden".
Deze vorm van jacht wordt toegestaan om de groei van de populatie te beheersen. Volgens het Zweedse beleidsdocument "Doelstellingen voor roofdieren" mag de populatie niet te snel groeien en mag het surplus van een populatie worden geschoten. Het te schieten quotum wordt steeds bepaald door de Naturvårdsverket.

De vergunningenjacht voor populatiebeheer is in Zweden (en volgens de Europese Commissie) niet onomstreden, mede omdat aan deze jacht artikel 16, lid 1, onder e), van de Hrl ten grondslag wordt gelegd. Deze grondslag houdt immers in dat alleen "bepaalde specimen" en dan alleen "op selectieve basis" mogen worden gedood, hetgeen erop lijkt te wijzen dat te doden exemplaren met enige nauwkeurigheid moeten worden geïdentificeerd. Dat laat zich slecht verenigen met een jacht waarin het doden van een bepaald aantal individuen in een bepaald gebied gedurende een bepaalde periode wordt toegestaan.[186]
Onderdeel van de vergunningenjacht is het 'nulstandbeheer' dat Zweden toepast op het rendiergebied. De aanwezigheid van wolven in de rendierteeltgebieden wordt beperkt, voornamelijk tot buiten de gebieden waar het hele jaar door begrazing door rendieren mogelijk is, zoals aangegeven in het Zweedse beleidsdocument "Doelstellingen voor roofdieren" uit 2012.[187] Het conflict tussen wolven en de Sámi rendierhouderij is bijzonder intens en politiek geladen. De Sámi vormen Zweden's enige inheemse culturele groep. Veel van de Sámi's huidige culturele identiteit is verbonden met de rendierhouderij, die door de aanwezigheid van wolven bemoeilijkt wordt. Dit heeft ertoe geleid dat in het Zweedse beleid voor wolvenbeheer het rendierteeltgebied - bepaald met een wettelijke begrenzing[188] - is uitgesloten als leefgebied voor de wolf (Zweedse regering, 2009).[189] Volgens de Europese Commissie is een dergelijke uitsluiting van leefgebied voor de wolf in strijd met de aanwijzing van de wolf onder bijlage IV van de Hrl.[190]

C. Noodweer
Op basis van paragraaf 28 van het Jachtbesluit kunnen eigenaren landbouwhuisdieren, of gehouden dieren beschermen tegen roofdieren. Als een wolf huisdieren aanvalt, of als er een redelijke reden is om een dergelijke aanval te vrezen, dan kunnen maatregelen worden genomen om het roofdier weg te jagen. De wolf mag eventueel worden gedood door de eigenaar of verzorger van een huisdier om het huisdier te beschermen, onder de volgende voorwaarden:
1. Wanneer het roofdier het huisdier aanvalt en schaadt, of als het duidelijk is dat een dergelijke aanval op handen is;

186 Strictly Protected European Wolf Meets Swedish Hunter with License to Kill," in Pro Natura: Festskrift till Hans Christian Bugge, eds. Ole Kristian Fauchald Inge Lorange Backer, Christina Voigt (Oslo Universitetsforlaget, 2012), 340-41.; Jan Darpö and Yaffa Epstein, "Under Fire from All Directions: Swedish Wolf Management Hunting Scrutinized by Brussels and at Home," in The Habitats Directive in Its EU Environmental Law Context, eds. Charles-Hubert Born et al. (Routledge, 2014), Y. Epstein, "Biodiversity Protection: An Environmental Issue?
187 Y. Epstein, Biodiversity Protection: An Environmental Issue? On Sweden's Implementation of EU Species Protection Laws in Environmental and Sectoral Legislation", Nordic Environmental Law Journal, (2019/1).
188 Zweedse wet op de rendierhouderij van 1971
189 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
190 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive", Review of European, Comparative & International Environmental Law, RECIEL, 2018, 1-14, Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).

2. Als er redelijke gronden zijn om een aanval op het huisdier te vrezen en het doden plaatsvindt in direct verband met het feit dat het roofdier het huisdier heeft aangevallen en heeft verwond of gedood; of
3. Als het roofdier zich in een omheind gebied bevindt dat bedoeld is voor het houden van het huisdier en er een redelijke reden is om daar een aanval te vrezen.

Het roofdier mag alleen worden gedood als het niet mogelijk is het roofdier weg te jagen, of op een andere geschikte manier de aanval te onderbreken, of af te weren.[191] Op grond van paragraaf 28a van het Jachtbesluit mag ook een ander dan de eigenaar handelend optreden, als - samengevat - redelijkerwijs mag worden aangenomen dat de eigenaar dat zou wensen. Op grond van paragraaf 28c houdt het Naturvårdsverket bij of dit incidentele doden niet van invloed is op de staat van instandhouding van de soort en op grond van paragraaf 28d moet melding worden gemaakt van het doden op grond van paragraaf 28 of 28a bij de provincie.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

Zweedse wolven zijn zo ingeteeld, dat hun levensvatbaarheid op lange termijn meer afhangt van immigratie uit Finland, dan van de omvang van de populatie in Zweden.[192] Het Zweeds Bureau voor Milieubescherming (EPA) heeft besloten dat de Zweedse populatie uit 300 wolven moet bestaan om te kunnen spreken van een gunstige staat van instandhouding, aangezien de Zweedse populatie wordt gezien als onderdeel van een grotere Noord-Europese populatie met Noorwegen. In 2016 wordt de Scandinavische populatie geschat op ongeveer 460 individuen, waarvan 90% in Zweden leeft en 10% in Noorwegen.[193] Of wolven in Zweden daadwerkelijk in een gunstige staat van instandhouding zijn is een kernpunt in het dispuut over de Zweedse jacht op wolven. Dit wordt bovendien bemoeilijkt door een recente uitspraak van het Noorse hooggerechtshof waaruit volgt dat publieke belangen het doden van wolven in beginsel rechtvaardigt, omdat er geen andere bevredigende oplossing voorhanden lijkt. De strikte bescherming van de wolf wordt daarmee ondergeschikt gemaakt aan zwaarwegende maatschappelijke belangen, volksgezondheid en veiligheid.[194] Noorwegen heeft als niet EU-lidstaat in beginsel ruimere mogelijkheden voor het toestaan van afwijkingen van de bescherming van de wolf, hoewel het land wel gebonden is aan het Verdrag van Bern. Dit alles maakt het voor de EU-lidstaat Zweden minder eenvoudig om de gunstige staat van instandhouding mede te baseren op de ontwikkeling van de soort in Noorwegen.
De Hrl geeft niet aan dat quotumjacht mag worden toegestaan als de gunstige staat is bereikt, maar Zweden interpreteert de Hrl wel zo. De laatste jaren heeft Zweden herhaaldelijk quota toegestaan voor de jacht op wolven in Midden-Zweden. De Europese Commissie is een inbreukprocedure procedure tegen Zweden gestart in 2011. In het rapport "Key actions for large carnivore populations in Europe", wordt opgeroepen tot het formuleren van 'science-based estimates for Favourable Conservation Status' voor de wolf van de Scandinavische populatie. Hierbij moet ook aandacht worden besteed aan de rol van genetische diversiteit in de populatie.[195]

A. Internationale samenwerking

Verder heeft Zweden als beleidsintentie vastgelegd, dat ze de samenwerking met andere landen zal verdiepen om de coördinatie te verbeteren van het beheer van soorten die migreren, of zich over nationale grenzen verplaatsen. Veel populaties van in het wild levende dieren kunnen worden beschouwd als gedeeld door verschillende landen. Zweden wil streven naar meer uitwisseling van kennis tussen landen over praktisch beheer, zoals inventarisaties van wilde dieren en andere vormen

191 Zie ook: Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen.
192 Trouwborst, A., Boitani, L. & Linnell, J. D. C. Interpreting 'favourable conservation status' for large carnivores in Europe: how many are needed and how many are wanted? Biodivers. Conserv. 26, 37–61 (2017).
193 Hindrikson, M. et al. Wolf population genetics in Europe: a systematic review, meta-analysis and suggestions for conservation and management. Biol. Rev. 92, 1601–1629 (2017).
194 Uitspraak Noors Hooggerechtshof van 26 maart 2021, zaaknr. HR-2021-662-A, (sak nr. 20-055609SIV-HRET) https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/avgjorelser/2021/mars-2021/hr-2021-662-a.pdf
195 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).

van monitoring. Door deel te nemen aan de internationale onderzoek arena, bijvoorbeeld via internationale onderzoeksprogramma's, kan Zweden ook bijdragen aan kennisontwikkeling.[196]

B. Monitoring
Een voorbeeld van een dergelijke samenwerking is de monitoring van de populatie wolven. De wolven in Zweden en Noorwegen maken deel uit van een gezamenlijke grensoverschrijdende Scandinavische wolvenpopulatie. In beide landen wordt de wolvenpopulatie elke winter gemonitord. Het Zweeds milieubeschermingsagentschap EPA en het Noors milieubeschermingsagentschap hebben gezamenlijke Scandinavische richtsnoeren en instructies voor de monitoring van wolven. Deze richtsnoeren worden sinds de winter 2014-2015 gebruikt. Tijdens de winter van 2020-2021 werden 48 familiegroepen geteld in Scandinavië, waarvan 36 in Zweden, zeven in het Noors-Zweedse grensgebied en vijf in Noorwegen. 27 territoriale paren werden bevestigd; 21 in Zweden, één in het grensgebied en vijf in Noorwegen. Vervolgens is op basis van het aantal voortplantingen (het aantal voortplantingen wordt vermenigvuldigd met 10) de wolvenstand geschat. Het aantal Scandinavische wolven wordt geschat op 480 (95% CI = 379-624). De Zweedse subpopulatie werd geschat op 395 wolven (95% CI = 312-513), inclusief de helft van de grensoverschrijdende wolven. De berekening omvat zowel levende als dode wolven gedurende de monitoringperiode. In de kleinere Noorse subpopulatie werden 83-86 wolven rechtstreeks in het veld geteld, waaronder de helft van de 52-56 grensoverschrijdende wolven en 57-58 wolven die alleen in Noorwegen werden gezien. In dit onderzoek is ook gekeken naar de ontwikkeling van de inteelt binnen de populatie, die nauwelijks is afgenomen.[197]

6. Actief soortenbeleid
Soortenbeleid voor de wolf lijkt vooral te zien op het subsidiëren van preventieve maatregelen, zoals wolf-proof afrastering. Daarvoor zijn goede regelingen getroffen. Ook wordt nu voor het beheer en onderhoud van afrastering een vergoeding beschikbaar gesteld, met name om het 'weglekken' van stroom op schrikdraad door ondergroei te voorkomen. Gras en andere begroeiing onder de schrikdraden weghouden vergt veel en intensief onderhoud. Verlies aan voldoende 'schrikeffect' op lage schrikdraden lijkt een belangrijke oorzaak van predatie van schapen door wolven. Subsidies worden verstrekt via de provincies. Een soortenbeschermingsplan, of soortenmanagementplan voor de wolf ontbreekt momenteel in Zweden. Er wordt alleen actief gewerkt aan verbetering van de genetische basis (zie hieronder).

A. Vijfjarenplan voor genetische verbetering van wolven
Verder wordt actief gewerkt aan het faciliteren van het binnenkomen op Zweeds grondgebied van wolven met een andere genetische achtergrond, om het inteeltprobleem verder aan te pakken. Het plan om genetische variatie te vergroten is toegespitst op het nemen van maatregelen die ertoe moeten leiden dat de overlevingskansen van nakomelingen uit immigratieouders worden vergroot. Ook wordt gewerkt aan het tot stand brengen van een gestage instroom van nieuwe wolven van de Fins/Russische populatie. In het plan staat dat de EPA hiertoe in de eerste plaats met de rendierhouderij wil samenwerken, zodat de wolven zonder te worden gedood door het gebied van de rendierhouderij kunnen komen. De EPA merkt op dat maatregelen in de rendierhouderij de sleutel zijn om te kunnen slagen in het streven naar verbetering van de genetische situatie van de populatie. Nauwe samenwerking met rendierhouders is van groot belang. [198]

B. Verspreidingsplan
Om het conflict tussen mens en wolf tot een minimum te beperken en tegelijkertijd een levensvatbare wolvenpopulatie te kunnen handhaven, heeft het EPA een verschuiving in de verdeling van de wolven over het land voorgesteld (Naturvårdsverket 2016). De verschuiving zou moeten bestaan uit het verminderen van de wolvendichtheid in gebieden waar deze momenteel hoog is door de vestiging van wolven in nieuwe territoria te vergemakkelijken. Ook in het rendierteeltgebied, zolang dit geen negatieve gevolgen heeft voor de rendierhouderij. De concentratie van groei van de Zweedse

196 Strategy for Swedish Wildlife Management, Environmental Protection Agency, Sweden, 2015-2020.
197 https://brage.nina.no/nina-xmlui/handle/11250/2757076
198 Femårig plan för genetisk förstärkning 2016 – 2020, PLAN 2016-10-24 Nr: NV-02544-15, EPA.

wolvenpopulatie in centraal Zweden lijkt het effect van het beleidsbesluit om het rendierteeltgebied uit te sluiten van het potentiële wolvengebied, zowel voor de verspreiding als voor de dichtheid van de Zweedse wolven. De daaropvolgende toename van de dichtheden in Midden-Zweden kan hebben geleid tot een verhoogd niveau van mens-wolf conflicten (bijv. Eriksson et al. 2015). Wolven bezetten jaarlijks slechts fracties van de totale in Zweden berekende oppervlakte van het totale verspreidingsgebied. Gedurende de periode van 2001 tot 2015 werd ongeveer 38 % van het totale verspreidingsgebied benut. Een strategie om wolven toe te staan om zich buiten de centrale regio te verspreiden, kan een deel van de huidige conflictproblematiek verminderen, maar zal waarschijnlijk nieuwe conflicten veroorzaken in de kolonisatiegebieden. Daartoe is ook een habitatgeschiktheidsanalyse uitgevoerd, met een verkenning naar mogelijke conflictsituaties.[199]Uitvoering van dit plan stuit op weerstand.

7. Natura 2000

Zweden is ingedeeld bij drie verschillende biogeografische regio's;
- de continentale regio die vertegenwoordigd is in het zuiden van Zweden en de zuidelijke Kustgebieden;
- de boreale regio, die het grootste deel van Zweden omvat;
- de alpiene regio, die de berggebieden omvat.

De regio's zijn belangrijk voor het Natura 2000-netwerk, omdat het doel is een gunstige positie te behouden voor landschappen en soorten in alle verschillende regio's waar zij van nature voorkomen. De wolf is in Zweden een soort in de boreale regio en is volgens de laatste rapportage aan de EU (2018) in een gunstige staat van instandhouding. Sinds de invoering van Natura 2000 heeft Zweden geleerd om te werken aan de instandhouding van habitats en soorten binnen en buiten het Natura 2000-netwerk door middel van instandhoudingsplannen, vergelijkbaar met de Natura 2000 beheerplannen van Nederland. De huidige plannen bevatten maatregelen die worden getroffen om de staat van instandhouding van doelsoorten te verbeteren, of te behouden. In de onderzochte documenten hebben wij geen maatregelen ten behoeve van de wolf kunnen vinden.

Ook hebben wij geen Natura 2000-gebieden in Zweden kunnen vinden die specifiek voor de wolf zijn aangewezen.[200]

199 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
200 https://eunis.eea.europa.eu/species/1367

6. Finland

De wolf is voor Finland niet geplaatst op bijlage II van de Hrl en de wolven in het rendierteeltgebied zijn geplaatst op bijlage V in plaats van bijlage IV van de Hrl. Dit betekent dat op Finland geen verplichting rust om Natura 2000-gebieden aan te wijzen voor de wolf. Bovendien zijn in Finland twee regimes voor soortenbescherming van toepassing. Op de gevolgen van plaatsing van de soort op bijlage V is hierboven reeds ingegaan.

1. Algemeen
Sinds 2005, een jaar waarin werd gewerkt aan de voorbereiding van het eerste wolvenbeheerplan begon de wolvenpopulatie toe te nemen en bereikte zijn voorlopige hoogtepunt in 2007, toen de populatie volgens schatting ongeveer 270-300 individuen bedroeg. Daarna begonnen de aantallen weer af te nemen en op het dieptepunt in 2013 werd de omvang van de populatie geschat op 120-135 individuen. Het illegaal doden van wolven wordt beschouwd als de belangrijkste reden voor de afname van de populatie. De populatie begon weer toe te nemen als gevolg van strengere wetgeving en verscherpte controlemaatregelen en handhaving. Aan het begin van 2015 werd de wolvenpopulatie geschat op 220-245 individuen. Het beeld blijft echter wisselvallig. In 2017 was de populatie opnieuw gekrompen en waren er in maart 2017 150-180 wolven. In dit geval was de afname van de populatie waarschijnlijk te wijten aan de legitieme jacht, die was toegestaan volgens het wolvenbeheerplan. Het totale aantal gedode dieren waaronder een relatief hoog aantal alfa-dieren waren waarschijnlijk de belangrijkste oorzaken voor de verschuiving in de geografische verspreiding van de populatie van Oost-Finland naar het westen. Volgens een schatting uit juni 2019 van het Finse Instituut voor Natuurlijke Hulpbronnen waren er in 2019 24 roedels in Finland en in de grensgebieden van Finland en Rusland. De totale geschatte populatie bedroeg in maart 2019 ongeveer 185-205 individuen.[201]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De Finse Natuurbeschermingswet (1096/1996, zoals gewijzigd bij 492/1997, 144/1999, 371/1999, 553/2004, 1069/2004, 506/2005 en 591/2005) is opgesteld om tegemoet te komen aan de meest recente behoeften op het gebied van natuurbehoud en aan de verplichtingen die voor Finland voortvloeien uit de EU-wetgeving, met name de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn van de EU en het internationale verdrag inzake biologische diversiteit. Doel van de wet is de diversiteit van de natuur in Finland te behouden door ervoor te zorgen dat de gunstige staat van instandhouding van de verschillende typen natuurlijke habitats en inheemse soorten wordt gehandhaafd of hersteld.

3. Soortenbescherming
De in Finland voorkomende soorten genoemd in bijlage IV, onder a), van de Hrl worden beschermd via de Finse Natuurbeschermingswet en aanwijzing via het Finse Natuurbeschermingsdecreet. Het Natuurbeschermingsdecreet (160/1997, zoals gewijzigd bij 916/1997, 14/2002 en 913/2005) bevat een lijst van beschermde soorten, bedreigde soorten, soorten die speciale bescherming behoeven en soorten die strikte bescherming behoeven overeenkomstig de Hrl van de EU, waaronder de soorten genoemd op bijlage IV van de Hrl. Het decreet verplicht het ministerie van Milieu om de monitoring van inheemse soorten en natuurlijke habitats te organiseren en waar nodig op te treden om ervoor te zorgen dat zij een gunstige staat van instandhouding krijgen, of behouden.

Artikel 23 van het Natuurbeschermingsdecreet (160/1997) luidt als volgt:
Paragraaf 49, eerste lid, van de Natuurbeschermingswet is van toepassing op de soorten genoemd in bijlage IV, onderdeel a, van de Hrl, die van nature in Finland voorkomen en die zijn opgenomen in bijlage 5 bij dit besluit.

A. Natuurbeschermingswet
Paragraaf 49 van de Finse Natuurbeschermingswet luidt – voor zover van belang - als volgt:

201 http://www.largecarnivores.fi/conservation-and-hunting/population-management-plans-2/management-plan-for-the-finnish-wolf-population.html (verder: wolvenbeheerplan 2019).

De vernietiging en aantasting van voortplantings- en rustplaatsen, gebruikt door exemplaren van de in bijlage IV, onder a), van de Hrl genoemde diersoorten is verboden. (553/2004)
Met uitzondering van wild en niet-beschermde dieren als bedoeld in artikel 5 van de Jachtwet, is het verboden specimen van diersoorten als bedoeld in bijlage IV, onder a, van de Hrl in bezit te hebben, te vervoeren, te verkopen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden specimen van de in bijlage IV, onderdeel a, genoemde diersoorten en de in bijlage IV, onderdeel b, genoemde plantensoorten in bezit te hebben, te vervoeren, te verkopen, te ruilen of te koop aan te bieden bedoeld in bijlage IV, onder b, van de Hrl, of delen daarvan of afgeleide producten daarvan.

B. Jachtwet
Een belangrijk deel van de bescherming van grote predatoren, waaronder de wolf, verloopt via de Finse Jachtwet en juist niet via de Natuurbeschermingswet. Deze wet biedt het beschermingskader, maar geeft ook aan hoe er uitzonderingen op de bescherming kunnen worden toegestaan.

C. Aanwijzing wild
In paragraaf 5 van de Jachtwet wordt de wolf als wild aangewezen.

D. Duur bescherming op bejagen, doden, vangen en verwonden
Ingevolge paragraaf 37 van de Jachtwet wordt, indien dit noodzakelijk is voor de instandhouding van een populatie wilde dieren of om een ongestoorde voortplanting binnen een populatie wilde dieren te verzekeren, de betrokken wilde diersoort voor een bepaalde periode of voor onbepaalde tijd beschermd. De te beschermen wildsoorten en de beschermingsperioden worden vastgesteld bij besluit van de regering. Gedurende de beschermingsperiode mag het wild niet worden bejaagd of verwond. Wolven, bruine beren, otters, veelvraten, lynxen en gewone zeehonden zijn voor onbepaalde tijd beschermd (Regeringsbesluit, 18.2.2011/159).

E. Verbod op opzettelijke verstoring
Volgens artikel 37 van de Jachtwet "mag een wild dier gedurende een gesloten seizoen niet worden bejaagd of geschaad, noch mogen de paring, het nest of de jongen worden verstoord". De formulering verbiedt alleen het verstoren van de jongen. Artikel 12 van de Hrl verbiedt echter het opzettelijk verstoren van soorten van bijlage IV, met inbegrip van de wolf.
In het wolvenbeheerplan uit 2019 is een toelichting gegeven op het opzettelijk verstoren van de wolf en wordt de uitleg van het verstoringsverbod verbreed naar de wolf in zijn algemeenheid. Daarbij wordt verwezen naar de Gidsdocumenten van de Europese Commissie over de artikelen 12 en 16 van de Hrl, waarin wordt gesteld dat incidentele verstoring of het wegjagen van een wolf zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de soort, niet als verstoring in de zin van artikel 12 moet worden beschouwd. Deze interpretatie is, aldus het plan, niet algemeen bekend. Het wegjagen van een wolf van een erf of weiland, zonder dat het de wolf schade berokkent, is niet bij wet verboden. Als een wolf echter wordt verjaagd door hem pijn te doen, of als hij wordt gevolgd of achtervolgd buiten een erf of weide, dan is, volgens het Wolvenbeheerplan sprake van een overtreding van artikel 37 van de Jachtwet.[202] Voor een dergelijke actie is een vergunning van het Finse Wildlife Agency en, in gevallen van concrete dreiging, een politiebevel noodzakelijk, om te kunnen handelen.

F. Hybride wolven
Wolf-hond hybriden zijn geclassificeerd als schadelijke uitheemse soorten in Finland, en hun invoer werd in 2016 verboden. Ook het fokken ervan werd in mei 2019 bij decreet verboden.[203] De verkoop, aankoop, bezit en vrijlating van wolf-hond hybriden zijn verboden. Het decreet omschrijft wolf-hond-hybriden als kruisingen tussen wolf en hond van de eerste tot en met de vierde generatie. Door zijn genetische en uiterlijke kenmerken heeft een wolf-hond hybride meer kans om in het wild te overleven dan gewone dan gewone verwilderde huishonden, waardoor het risico op kruisingen toeneemt. Een door DNA geïdentificeerde hybride zal uit het wild worden verwijderd met toestemming van het Finse dienst voor de natuur. In bijzondere gevallen kan een individu ook als hybride worden

202 Wolvenbeheerplan 2019, P. 33.
203 Decree on Managing the Risk Caused by Alien Species 704/2019

gekwalificeerd op basis van zijn morfologische kenmerken. Ook in dit geval wordt de identificatie uitgevoerd door deskundigen die door het Fins Wildagentschap worden aangewezen. Hybride exemplaren worden verwijderd uit het wild door daartoe aangewezen ambtenaren.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming
Paragraaf 41 bepaalt dat het Fins Wildagentschap een afwijking (derogatie) kan toestaan van de bescherming, het verbod of de of beperking uit hoofde van de paragrafen 37 en 38 en paragraaf 50, lid 2, onder de voorwaarden die zijn vastgesteld in de paragrafen 41 a - 41 c.
In het tweede lid wordt bepaald dat het Finse Wildagentschap een afwijking kan toestaan voor het doden of vangen van een wild dier of onbeschermd dier onder de voorwaarden van paragrafen 41 bis, lid 1, 41 ter, lid 1, en 41 quater ook te doden of te vangen op een ander tijdstip dan tijdens het bij paragraaf 37 ingestelde gesloten seizoen.
Op grond van paragraaf 41a kan onder voorwaarden ontheffing voor het doden van bepaalde wildsoorten worden gegeven.

Indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en het besluit geen negatieve gevolgen heeft voor de mogelijkheid om in het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort een gunstig beschermingsniveau te handhaven, kan krachtens artikel 41 een vrijstelling worden verleend voor het vangen of doden van de veelvraat, de wolf, de bruine beer, de otter, de lynx, de Europese bever, de grijze zeehond, de zadelrob, de oostelijke gewone zeehond, de fret, de marter en de haas.
1) met het oog op de instandhouding van wilde dieren of planten;
2) ter voorkoming van ernstige schade aan gewassen, vee, bosbouw, visserij, rendierhouderij, waterlopen of andere eigendommen;
3) om dwingende redenen van volksgezondheid, openbare veiligheid of een ander hoger openbaar belang, met inbegrip van economische en sociale redenen, en indien een machtiging voor een afwijking zou leiden tot een uitzonderlijk aanzienlijk milieuvoordeel; of
4) voor onderzoek, onderwijs, transplantatie of ter voorkoming van dierziekten met betrekking tot de betrokken diersoort.
Ontheffingen met betrekking tot wolven, bruine beren, otters en lynxen kunnen ook worden verleend voor het selectief en beperkt vangen of doden van bepaalde dieren onder strikt gecontroleerde omstandigheden.

A. Vijstelling rendierhouderij (rendiergebied)
Vrijstellingen voor het doden van wolven kunnen in de rendierhouderij (rendiergebied) ook worden verleend op basis van een regionaal quotum dat bij decreet van het ministerie van Land- en Bosbouw wordt vastgesteld. Bij regeringsbesluit worden de voorwaarden vastgesteld voor de toekenning van een regionaal quotum. Het Fins Wildagentschap is verantwoordelijk voor het toezicht op de vrijstellingen die op basis van een regionaal quotum worden verleend. Via de bedoelde (jaarlijkse) regeringsbesluiten (decreten) op grond van § 41, vierde alinea, en §41a, vierde alinea, van de Jachtwet, worden de vrijstellingen nader geconcretiseerd naar periode en gebied.

Het Finse Wildagentschap neemt besluiten over deze derogaties op grond van de afweging die moet worden gemaakt en is vastgelegd in de Jachtwet en het Regeringsbesluit (decreet) over derogaties (verder: Derogatiedecreet).[204]

B. Derogatiedecreet
In paragraaf 1 van het Decreet worden de eisen omschreven waaraan een aanvraag voor een derogatie moet voldoen, zoals de omschrijving van de diersoort, het aantal van de soort, welke handeling wordt aangevraagd en welke jachtmiddelen, of methoden worden aangevraagd. Het Finse Wildagentschap kan eisen dat de aanvrager bij zijn aanvraag een verklaring over het jachtrecht in het gebied waarvoor de afwijking wordt aangevraagd, bij de aanvraag voor de afwijking voegt.
In de aanvraag moet verder worden omschreven welke gevolgen de afwijking kan hebben voor de ontwikkeling van de populatie van de betrokken soorten in het gebied waarvoor de afwijking geldt en

204 Government decree on derogations laid down in the Hunting Act (452/2013)

op nationaal niveau, de gevolgen van de afwijking voor de populatie van de wilde diersoorten in het gebied waarvoor de afwijking geldt en de alternatieve maatregelen die in plaats van de afwijking zouden kunnen worden toegepast.

Volgens paragraaf 3 van het Derogatiedecreet kan een derogatie worden toegestaan voor, o.a. het vangen of doden van wolven in het rendierteeltgebied van 1 oktober tot en met 31 maart en in de overige delen van het land van 1 november tot en met 31 maart. In de toestemming voor de jacht op de wolf, verleend op basis van paragraaf 41a, van de Jachtwet wordt bepaald dat de namen van degenen die aan de jacht deelnemen aan de plaatselijke politie van het gebied worden medegedeeld voordat de jacht wordt geopend. Ook moet de politie van tevoren in kennis worden gesteld van het begin van de jacht en van het jachtgebied. Indien de jacht plaatsvindt in een gemeente die aan de grens ligt dan wordt deze informatie ook aan de Finse grenswacht verstrekt.[205] Ingevolge paragraaf 5 lid 1 van het Derogatiedecreet is een derogatie betreffende het doden van veelvraat, lynx, beer, otter of wolf, verleend krachtens artikel 41 a, lid 1, van de Jachtwet geldig voor een periode van ten hoogste 21 dagen. Degene die de derogatie mag uitvoeren moet het resultaat van de jacht op de wolf mededelen aan het Fins Wildagentschap en de politie, uiterlijk op de eerste weekdag na de dag waarop het dier is gevangen of gedood of, indien het wild dier niet is gedood, binnen zeven dagen na afloop van de termijn waarvoor de derogatie geldt.[206]

C. Mogelijkheid doden in geval van ernstige schade aan vee en eigendommen
Het basisprincipe is dat ernaar gestreefd wordt schade aan vee en huisdieren te voorkomen. Eerst dienen preventieve maatregelen te worden getroffen. Wanneer wolven desondanks ernstige schade veroorzaken en preventieve maatregelen niet afdoende werken, is het mogelijk een wolf te doden op grond basis van een derogatiebesluit om schade te voorkomen. De criteria die het Fins Wildagentschap in elk geval moet toepassen wanneer het een afwijking op de strikte bescherming toestaat, zijn vastgelegd in de Jachtwet en hierboven toegelicht.
Tot de aspecten die moeten worden beoordeeld, behoren het bestaan van een andere bevredigende bevredigende oplossing om de schade te voorkomen, het behoud van een gunstige staat van instandhouding, en de vraag of de afwijking kan bijdragen tot het voorkomen van ernstige schade. In elk geval van schade zal de situatie op haar individuele merites worden beoordeeld, en er kunnen geen algemene beleidslijnen worden ontwikkeld om de besluitvorming te sturen.[207]

D. Bezitsvoorbehoud bemachtigde en gedode dieren
Wolven, bruine beren, otters, lynxen en veelvraten die bemachtigd zijn, behoren toe aan de staat en moeten worden toegezonden aan een onderzoeksinstituut dat onderzoek doet naar in het wild levende dieren. Het onderzoeksinstituut vernietigt het kadaver van de wilde dieren, draagt het over aan het algemeen nut, of verkoopt het namens de staat.

E. Nooddoding bij concrete dreiging
Op grond van paragraaf 16 van de Finse Politiewet (872/2011) heeft een politieagent het recht een dier in beslag te nemen en, in laatste instantie, te doden indien dat dier een gevaar voor het leven of de gezondheid van mensen of aanzienlijke schade aan eigendommen veroorzaakt of het verkeer ernstig in gevaar brengt. Een dier kan ook worden gedood indien het in leven houden ervan een duidelijke vorm van wreedheid jegens het dier zou zijn.

In paragraaf 83d van de Jachtwet is bepaald dat wild dat lynxen, bruine beren, otters en wolven die krachtens hoofdstuk 2, afdeling 16, van de Politiewet (872/2011) zijn gedood, toebehoren aan de staat. Ander wild dat op grond van die sectie wordt gedood, behoort toe aan de plaatselijke jachtvereniging. De in lid 1 bedoelde veelvraat, lynx, bruine beer, otter of wolf wordt naar een onderzoeksinstituut gezonden dat onderzoek verricht op het gebied van wilde dieren. De onderzoeksinstelling kan het dier overdragen aan een instelling van algemeen nut of het vernietigen.

205 Paragraaf 4 Derogatiedecreet.
206 Paragraaf 7, Derogatiedecreet.
207 Wolvenbeheerplan 2019, p. 33.

F. Wilde (verwilderde) honden
Volgens het wolvenbeheerplan 2019 is het doden van wilde of zwerfhonden in Finland zonder ontheffing niet toegestaan. Onder de huidige wetgeving is het nemen van besluiten over de uitroeiing van verwilderde honden niet rechtstreeks toegewezen aan een bepaalde autoriteit. Indien verwilderde honden een veiligheidsrisico voor mensen of aanzienlijke schade aan eigendommen veroorzaken, is de politie krachtens de huidige wetgeving bevoegd om de uitroeiing van de dieren te gelasten. De wetgeving moet volgens de opstellers van het wolvenplan zodanig worden gewijzigd dat de autoriteiten ook toestemming kunnen geven om in het wild levende verwilderde honden te verwijderen om andere dwingende redenen. In deze situaties zou de beslissing moeten worden genomen door het Fins Wildagentschap.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
De Karelische wolvenpopulatie wordt gedeeld door Finland en Rusland en bestaat uit 220-245 dieren.[208] We mogen ervan uitgaan dat deze populatie met deze aantallen niet in een gunstige staat van instandhouding verkeert.[209] Het korte termijndoel van het wolvenbeheerplan is dat de wolvenpopulatie populatie de minimumomvang bereikt die nodig is voor een vitale populatie, terwijl het doel op lange termijn een gunstige staat van instandhouding van de populatie is. Volgens het plan is bedraagt de minimale levensvatbare wolvenpopulatie 25 voortplantende paren. Wolvenparen met nakomelingen van minder dan één jaar oud, worden beschouwd als voortplantende paren. De helft van de voortplantende paren die aan weerszijden van de grens tussen Finland en Rusland leven worden gerekend tot de Finse wolvenpopulatie. Het aantal roedels, en de vraag of de wolvenpopulatie en de roedels hun levensvatbaarheid behouden, zal jaarlijks worden geëvalueerd aan de hand van een populatieschatting door het Finse Natural resource Institute.

Volgens het wolvenbeheerplan 2019 is het bij het bepalen van een gunstige staat van instandhouding, zinvol om een groter gebied te betrekken dan alleen Fins grondgebied. Historisch gezien behoorden de wolven in Finland, Scandinavië en Noordwest Rusland tot dezelfde populatie. Met dit in gedachten, moeten de populaties van deze gebieden op vergelijkbare wijze worden beheerd door middel van internationale samenwerking.
Het bereiken van een gunstige staat van instandhouding binnen de Finse grens zonder rekening te houden met de ontwikkeling wolvenpopulaties in de buurlanden kan volgens het wolvenbeheerplan, geen duurzame oplossing zijn. In de praktijk zou een dergelijke aanpak leiden tot een Finse wolvenpopulatie die zo groot is dat zij, in combinatie met andere populaties grote predatoren, zou leiden tot een in sociaal, economisch en ecologisch opzicht ongewenste en onhoudbare situatie.

Er wordt reeds samengewerkt met Zweden en Noorwegen, maar meer samenwerking is nodig met de regionale wildbeheerinstanties in Rusland. Een gecontroleerde genenuitwisseling van voldoende omvang tussen deelpopulaties, die wordt ondersteund door actieve samenwerking tussen de diverse nationale autoriteiten, zou het bereiken en handhaven van een gunstige staat van instandhouding voor de wolvenpopulatie in Fennoscandia vergemakkelijken.

A. Internationale samenwerking
Het Finse ministerie van Land- en Bosbouw zal samenwerken met de Zweedse en Noorse autoriteiten die bevoegd zijn voor aangelegenheden in verband met grote predatoren, en een kaderovereenkomst voorbereiden voor regelmatige samenwerking en informatie-uitwisseling tussen overheidsdiensten en onderzoeksinstituten. Het ministerie zal de mogelijkheid onderzoeken om gezamenlijk met Zweden en Noorwegen elektronische systemen op te zetten voor het verzamelen van - bijvoorbeeld - waarnemingen.
Het Instituut voor Natural Resources en het Fins Wildagentschap zullen de migratie van wolven naar Zweden monitoren in samenwerking met andere Scandinavische gespecialiseerde onderzoekers. In de zuidwestelijke regio van het rendiergebied, zullen indien de doelstellingen in verband met de migratie van wolven uit Finland naar de Scandinavische wolvenpopulatie niet worden gehaald, alternatieven

208 Hindrikson, M. et al. Wolf population genetics in Europe: a systematic review, meta-analysis and suggestions for conservation and management. Biol. Rev. 92, 1601–1629 (2017).
209 Vgl: HvJ EU van 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851

worden bestudeerd. Het ministerie zal met de Zweedse autoriteiten de mogelijkheid onderzoeken van het introduceren van het Platform-concept van de EU. Het ministerie van Land- en Bosbouw zal de samenwerking met de Russische autoriteiten voor wildbeheer intensiveren.[210]

B. Monitoring
Bij het Finse plan voor het beheer van de wolvenpopulatie worden de twee belangrijkste monitoringmethoden in Finland beschreven: identificatie van uitwerpselen door DNA-analyse en het gebruik van wildcamera's voor het opsporen van wolven. Het verzamelen van monsters wordt georganiseerd door het Fins Wildagentschap met de steun van plaatselijke jachtverenigingen en natuurbeschermingsorganisaties. De doelstelling van het Finse monitoringprogramma is het verschaffen van eenduidige informatie over het minimumaantal wolven, de identificatie van wolven, en de identificatie van hybriden binnen de wolvenpopulatie.

6. Actief soortenbeleid
Het Finse wolvenplan is een adaptief beheersinstrument dat erop gericht is de behoeften van de wolf zoveel mogelijk te verenigen met de behoeften van de mensen die in de wildernis leven, wonen en werken. Het bevat de algemene doelstellingen van de Finse wolvenpopulatie, concrete maatregelen en projectvoorstellen. Het eerste Finse wolvenbeheerplan plan werd in 2005 opgesteld. Tijdens dit eerste beheersproces begon de populatie begon te groeien. Vandaag de dag wordt het illegaal doden van wolven beschouwd als de belangrijkste bedreiging voor de groei van de populatie. In 2013 heeft het Ministerie van Land- en Bosbouw opdracht gegeven voor een evaluatie van de ontwikkeling van een nationaal grootschalig wolvenbeleid. De resultaten van de evaluatie vormden een onderbouwing voor de actualisering van het beheerplan voor de wolvenpopulatie, gepubliceerd in 2015.

Het opstellen van het beheerplan is daarmee gebaseerd op een probleemgestuurde wisselwerking tussen wildbeheer, onderzoekers en maatschappelijke actoren, en richt zich op de problemen die door rondtrekkende wolven worden veroorzaakt. Het is gericht op het voorkomen van stroperij, schade aan vee, regelt schadevergoeding en hoe om te gaan met potentiële bedreigingen voor het milieu, als gevolg van een groeiende wolvenpopulatie. Het beheerplan fungeert als leidraad voor verdere beheer beslissingen en heeft geen betrekking op planning in tijd, budget of verantwoordelijkheden.

Het plan is opgesteld door het Fins Wildagentschap, het Instituut voor Natural resources (voorheen het Onderzoeksinstituut voor Wilde Dieren en Visserij) en het Ministerie van Landbouw en Bosbouw.[211] Een bijgewerkte versie van het beheerplan is in 2019 vastgesteld. Het nieuwe beheerplan omvat een aantal maatregelen om conflicten in verband met wolven aan te pakken en een levensvatbare wolvenpopulatie veilig te stellen. De maatregelen hebben betrekking op onderzoek, preventie en compensatie van schade, communicatie en populatiebeheer. De nadruk ligt op het werk dat op lokaal niveau wordt verricht en op de inbreng van de verschillende belanghebbenden bij de uitvoering van het beheerplan. De drie afzonderlijke projecten die in het kader van het beheersplan zullen worden opgestart, hebben betrekking op communicatie in verband met de aanwezigheid van wolven, het opzetten van een gecentraliseerde informatiedienst m.b.t. schade aan wilde dieren, en planning en omschrijving van de jacht ten behoeve van populatiebeheer.[212]

Opvallend is verder dat vooral gekozen wordt voor een multi-species approach in het wildbeheer, waarbij in programma's voor de jacht op hertachtigen en grote predatoren de belangen van de duurzame jacht op hertachtigen zal worden gewaarborgd door rekening te houden met de invloed van grote predatoren op hertachtigen én de invloed van hertachtigen op de grote predatoren. Het Instituut voor Natural resources zal hiervoor de inhoud leveren, met name voor wat betreft regulerende factoren.[213]

210 Wolvenbeheerplan 2019, p. 57.
211 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.
212 http://www.largecarnivores.fi/conservation-and-hunting/population-management-plans-2/management-plan-for-the-finnish-wolf-population.html
213 Wolvenbeheerplan 2019, p. 59.

De wolf staat niet op bijlage II voor Finland. Er behoeft dus geen Natura 2000-gebied voor deze soort te worden aangewezen. Desalniettemin zal de bescherming van Natura 2000 een rol spelen in de bescherming van het leefgebied van de wolf. Daarom is onder paragraaf 7 toch aandacht besteed aan Natura 2000 in Finland.

A. Zorgplicht hulpbehoevend dier
Hoewel misschien niet direct vallend onder het begrip 'actieve soortenbescherming' is opvallend dat er in Finland ook een zorgplicht is opgenomen voor hulpbehoevende in het wild levende dieren. In paragraaf 84 van de Jachtwet is de zorgplicht voor dieren in een hulpeloze toestand vastgelegd. Eenieder die een in deze wet bedoeld dier aantreft dat ziek, gewond of anderszins in een hulpeloze toestand verkeert, moet, voor zover mogelijk, het dier helpen of trachten de eigenaar van het gebied, de houder van het jachtrecht of de politie in te lichten. Indien het dier in een zodanige toestand verkeert dat het kennelijk onredelijk zou lijden indien het in leven zou worden gehouden, mag de vinder het doden, zelfs indien hij niet het recht heeft het dier in het gebied te vangen of te doden, of zelfs indien het dier ongedeerd is wanneer het wordt gevonden. De bepalingen van deze paragraaf die van toepassing zijn op dood gevonden dieren zijn ook van toepassing op dieren die opzettelijk worden gedood.

7. Natura 2000
Het Natura 2000-netwerk in Finland beslaat ongeveer vijf miljoen hectare. Het lijkt logisch dat de wolf profiteert van dit uitgebreide netwerk. Driekwart van het gebied bestaat uit land en een kwart uit water. Er zijn 468 Speciale Beschermingszones (SBZ-gebieden) overeenkomstig de Vogelrichtlijn, en zij beslaan een oppervlakte van 3,1 miljoen hectare of ongeveer 8% van de totale oppervlakte van Finland. SAC- en SBZ-gebieden kunnen elkaar overlappen. De SAC-gebieden op het Finse vasteland zijn ingesteld bij een decreet van het ministerie van Milieu (354/2015) van 24 maart 2015, dat op 17 april 2015 in werking is getreden.

Daarnaast heeft de regering op 5 december 2018 besloten de Europese Commissie voor te stellen het gebied dat op grond van de Hrl voor bescherming is aangewezen, uit te breiden met drie nieuwe gebieden: FI0100006 Tulliniemi vogelbeschermingsgebied, FI0200090 Archipelzee en FI1400030 Södra Sandbäck. Hun totale oppervlakte bedraagt ongeveer 113.500 hectare. Na de aanwijzing van deze gebieden voor bescherming bedraagt de totale oppervlakte van het Finse Natura 2000-netwerk ongeveer 5,07 miljoen hectare, wat neerkomt op ongeveer 13 procent van de totale oppervlakte van Finland.[214]

214 https://www.ymparisto.fi/en-US/Nature/Protected_areas/Natura_2000_areas_in_Finland

8. Polen

De wolf is voor Polen geplaatst in bijlage II van de Hrl en op bijlage V in plaats van bijlage IV.

1. Algemeen

Wolven zijn in Polen lange tijd sterk bejaagd. Als gevolg daarvan daalde de wolvenpopulatie tegen het einde van de jaren 1960 tot minder dan 100 individuen. Veel natuurkenners en jagers uitten hun bezorgdheid dat de lage stand die het voortbestaan van de soort in Polen bedreigde. In 1975 werd de wettelijke status van de wolf opgewaardeerd van plaagdier tot wildsoort. De wolvenjacht ging echter het hele jaar door en er werden alleen in gebieden met lage aantallen wolven jachtbeperkingen opgelegd. In 1981 werden gelimiteerde jachtseizoenen in het hele land geïntroduceerd. Tussen 1975 en 1989 werden jaarlijks 10 tot 211 wolven gedood, met een gemiddelde van 100 (SD=57,6) per jaar. Gedurende deze periode stegen de officiële schattingen van de wolvenpopulatie van minder dan 100 tot ongeveer 850-950 individuen. De wolvenjacht werd in 1989 beëindigd in het Białowieża Bos onder druk van lokale wetenschappers. In 1993 heeft de plaatselijke gouverneur de bescherming van de wolf uitgebreid tot de hele provincie Bialystok. Op 1995 heeft het Ministerie van Milieubescherming, Natuurlijke Hulpbronnen en Bosbouw (thans Ministerie van Milieu; ME) de wolf aangewezen als beschermde diersoort in Polen. Reden voor het besluit om de wolf op de lijst van beschermde soorten te plaatsen was zijn rol in het behouden van het ecologisch evenwicht in natuurlijke ecosystemen en zijn rol als natuurlijke regulator van de populatiegrootte en conditie van wilde hoefdieren.[215][216]. Rond 1989 telde de soort ongeveer 500 individuen (nu ca. 2000) en kwam vooral voor in het oostelijk deel van het land. Slechts enkele, verspreid levende wolven werden waargenomen in het westelijk deel van het land. Momenteel (2021) komen wolven voor in bijna alle optimale en suboptimale habitats.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn

De wolf is in het hele land beschermd. De in 1990 geïntroduceerde Wet op het natuurbehoud maakt het mogelijk om soorten op nationaal en op provinciaal niveau te beschermen. Ondanks het feit dat de wolf voor Polen is geplaatst op bijlage V van de Hrl en zo formeel aan een minder stringent beschermingsregiem is onderworpen, wordt de soort in Polen strikt beschermd, vergelijkbaar met Hrl IV soorten.

3. Soortenbescherming

Op grond van art. 49 van de Wet op het natuurbehoud (verder: Wnb) worden soorten die strikt moeten worden beschermd bij verordening aangewezen door de Minister van voor Milieubescherming, waarbij ook wordt bepaald welke beschermingsregiem voor de soort zal gelden. Ook wordt bepaald op welke wettelijk bepaalde wijze van de bescherming kan worden afgeweken. Op grond van art. 52 van de Wnb is de wolf strikt beschermd en zijn verboden ingesteld op, onder andere, het op opzettelijk doden, vangen, verminken, vernielen en verstoren van toevluchtsoorden, holen en foerageergebieden. Het Algemeen Directoraat voor Milieubescherming (GDEP) is een instelling die verantwoordelijk is voor het behoud/beheer van de wolf. Deze instelling is verantwoordelijk voor het gehele milieubeschermingsbeheer, met inbegrip van de Natuur 2000-gebieden, met uitzondering van de gebieden van de nationale parken, waar de directeuren van de nationale parken verantwoordelijk zijn voor het behoud van de wolf. De Algemeen Directeur voor Milieubescherming benoemt en ontslaat 16 regionale directeuren voor milieubescherming die hun taken in de provincies uitoefenen.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

Op grond van art. 56 Wnb kan sinds 2008 een afwijking met betrekking tot wolven alleen worden toegestaan met toestemming van de directeur-generaal voor Milieubescherming (GDEP). Wat het besluit tot afwijking betreft, kan alleen het GDEP een vergunning afgeven voor de legale wolvenbestrijding. Andere afwijkingen, waarbij doden niet de inzet is (opzettelijke verstoring bijvoorbeeld) kunnen worden goedgekeurd door de regionale directoraten voor milieubescherming.

215 Robert Mysłajek, Sabina Nowak, (Association for Nature 'Wolf') & Edgar van der Grift (Alterra, Wageningen UR) 'Wolven in polen', Vakblad Natuur, Bos en Landschap, november 2013.
216 R. Gula, Legal protection of wolves in Poland: implications for the status of the wolf population, European Journal of Wildlife Research, January 2008, https://www.researchgate.net/publication/225581219.

Met betrekking tot diersoorten die onder de soortbescherming vallen, kunnen afwijkingen van de verbodsbepalingen worden toegestaan, indien er geen alternatieve oplossingen bestaan en indien zij geen afbreuk doen aan het behoud van de wilde populaties van beschermde diersoorten in een goede staat van instandhouding.[217]
Alle bij het GDEP ingediende aanvragen voor afwijkingen dienen gegevens te bevatten zoals naam en adres van de aanvrager; het doel van de uitvoering van de voorgestelde activiteiten, een beschrijving van de activiteiten, het aantal betrokken personen, de wijze, methoden en uitrusting die worden gebruikt om de dieren te vangen, te vangen of te doden, de plaats en tijdstip van de handeling, de daaraan verbonden risico's.[218] Verwijdering van een exemplaar mag de wolvenpopulatie niet verslechteren. Indien goedgekeurd, wordt het doden van probleemwolven (veelal exemplaren die vaak honden, of vee aanvallen) meestal uitgevoerd door plaatselijke jagers. Beoordeling vindt plaats over individuele gevallen. Er is in Polen geen quotum van wolven die kunnen worden gedood.

A. Schade aan vee
De meeste aanvragen worden ingediend door plaatselijke gemeenschappen, slechts enkele door individuele veehouders. In de meeste gevallen wordt de Nationale Raad voor Natuurbescherming (een adviserend orgaan voor het GDEP) om advies gevraagd over de vraag of de afwijking redelijk en noodzakelijk is. In een aantal gevallen werden de besluiten gerechtvaardigd met de verklaring dat "de wolven een ernstige bedreiging vormen voor mens en/of vee".
Volgens artikel 126 lid 1 van de Wnb wordt door wolven veroorzaakte schade aan vee vergoedt door de staat. De vergoeding moet gelijk zijn aan de marktwaarde van het gedode vee. De taxatie en de raming van de schade, alsmede de vaststelling van het bedrag van de schadevergoeding en de betaling daarvan, wordt uitgevoerd door of namens de regionale directeur voor milieubescherming, en in het gebied van het nationale park door de directeur van dit park.[219] De wet kent verder geen instructie over hoe het systeem in detail moet worden georganiseerd. De werking van het compensatiesysteem is daarom per provincie afhankelijk van hoe individuele overheden de algemene regelgeving interpreteren.[220] Compensatie is overigens niet verschuldigd indien geen preventieve maatregelen zijn genomen, of indien door wolven schade wordt toegebracht aan vee dat in de periode tussen zonsondergang en zonsopgang zonder directe verzorging wordt achtergelaten.[221] Voor probleemsituaties tussen wolf en vee is in 2005 een protocol gepubliceerd in een rapport van het Institute of Nature Conservation (Krakow) van de Poolse Academie van Wetenschappen. Het werd de Zoogdiervereniging (2021) niet duidelijk wat de actuele status van dit protocol is. Wij verwijzen naar het rapport van de Zoogdiervereniging voor een overzicht.[222]

B. Preventieve maatregelen
In Polen worden verschillende preventieve maatregelen toegepast, die afhankelijk van de situatie en de omgevingsomstandigheden meer of minder worden ingezet. Kuddebewakingshonden (Tatra herdershonden) blijken zeer effectief, maar ook elektrische afrasteringen, en gaasafrasteringen, fladderlinten gecombineerd met schrikdraad worden toegepast. Vaak worden verschillende maatregelen op eenzelfde locatie toegepast. De maatregelen dienen op een juiste wijze te worden toegepast en moeten voldoen aan een aantal specifieke voorwaarden waarop gelet dient te worden om operationeel effectief te zijn.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
Op het niveau van de staat volgt Polen de richtsnoeren (gidsdocumenten) en instructies van de Europese Commissie bij de beoordeling van de staat van instandhouding. De Poolse wolvenpopulatie is opgebouwd uit meerdere deelpopulaties, de Karpatische, de Baltische en de Centraal Europese

217 Art. 52 lid 2 Wnb Polen.
218 Art. 56 Wnb Polen.
219 Art. 126 lid 3 Wnb Polen.
220 R. Gula, Legal protection of wolves in Poland: implications for the status of the wolf population, European Journal of Wildlife Research, January 2008, https://www.researchgate.net/publication/225581219.
221 Art. 126 lid 6 Wet op natuurbehoud Polen.
222 Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen, p. 54.

laagland populatie, die zich uitstrekt tot in Nederland. Volgens de IUCN zijn de Poolse populaties allemaal (NT) Near threatened.

De wolvenpopulatie in West-Polen is samen met de in Oost-Duitsland levende roedels ingedeeld als ernstig bedreigd (CE) volgens de richtlijnen voor Grote Carnivoren, die door de Europese Commissie zijn vastgesteld. Ondanks de kennelijke toename in de afgelopen jaren van het aantal wolven en van hun verspreidingsgebied in de boscomplexen ten westen van de rivier de Wisla, is de populatie in deze regio nog te klein en te verspreid om op langere termijn als zelfstandige populatie te kunnen overleven. De wolvensterfte in West-Polen is aanzienlijk. De oorzaken zijn o.a.: illegaal doden, stroperij gericht op wilde hoefdieren, waarbij ook wolven slachtoffer worden en verkeer. Er wordt ook wolvensterfte geregistreerd door parasieten en ziekten.[223]

A. Wolvenmanagementplan
In 2011 werd een nationaal wolvenmanagementplan opgesteld, maar dit werd niet goedgekeurd door de autoriteiten. Sommige elementen van dit plan worden in de praktijk wel gebruikt, b.v. het doen van genetisch onderzoek.

B. Internationale samenwerking
Duitsland en Polen hebben besloten een gezamenlijke monitoringswijze voor wolven te ontwikkelen. Dit is een logische keuze, aangezien beide landen een gemeenschappelijke wolvenpopulatie hebben - de Centraal-Europese populatie. Hun methodologie maakt gebruik van de SCALP-criteria. Wolvenexperts uit beide landen moeten één keer per jaar bijeenkomen om verslag uit te brengen over de nationale resultaten. Zij bepalen ook de status van eventuele grensoverschrijdende gebieden en schatten het effect in van mogelijke afwijkingen/ onzekerheden/ hiaten in kennis die bij het beoordelen van de gegevens blijken. Deze vergaderingen moeten resulteren in een jaarlijks statusrapport over de Centraal-Europese wolven populatie, met een gezamenlijke beoordeling van de omvang van de populatie en een grensoverschrijdende verspreidingskaart. De gemeenschappelijke ontwikkeling van monitoring-methodologie is een praktijk die idealiter zou moeten worden gevolgd door Tsjechië, Denemarken, Nederland en België.[224]

C. Monitoring
Het toezicht op de ontwikkeling van de wolvenpopulatie (omvang van de populatie, verspreiding, bedreigingen, enz.) wordt uitgevoerd in het kader van de nationale milieumonitoring, die wordt geleid door de hoofdinspectie voor milieubescherming. Zie ook hierboven, onder internationale samenwerking.

D. Verwilderde honden
Er is in Polen een probleem met verwilderde honden, die veel slachtoffers maken onder wilde prooidieren en soms ook vee. Hazewindhonden en windhond kruisingen veroorzaken schade. Dit ondanks dat de jacht met hazewindhonden in Polen verboden is en deze dieren op grond van de wet binnen omheiningen moeten worden gehouden. Predatie door honden in combinatie met jacht van wolvenprooidieren door de mens, kan leiden tot een voor de wolvenstand bedreigende afname van sommige wildsoorten, naast kansen op ongewenste hybridisatie.[225]

<u>6. Actief soortenbeleid</u>
Op nationaal niveau is de wolf een strikt beschermde diersoort in heel Polen sinds 1998. Bovendien is de wolf opgenomen onder de soorten die actieve bescherming behoeven. Bijgevolg kan een seizoensgebonden beschermingszone met een straal van 500 m rond de gebieden waar wolven jongen grootbrengen ingesteld worden van 1 april tot 31 augustus. Het is op zich opmerkelijk dat deze mogelijkheid tot aanvullende bescherming is opgenomen voor de wolf, nu de wolf geplaatst is op

223 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland
224 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, p. 66.
225 Izabela A. Wierzbowska et al, "Predation of wildlife by free-ranging domestic dogs in Polish huntinggrounds and potential competition with the grey wolf", Biological Conservation, 201, Elsevier (2016).

bijlage V van de Hrl en een verplichting tot aanvullende actieve soortenbescherming feitelijk alleen vereist is op grond van de jurisprudentie van het Hof van Justitie voor soorten die op grond van bijlage IV van de Hrl worden beschermd.

Het wolvenbeheer binnen en buiten Natura 2000-gebieden verschilt niet. Maar de habitat van wolven wordt verondersteld beter beschermd te zijn binnen de Natura 2000-gebieden, omdat de impact van nieuwe ontwikkelingen (bijvoorbeeld de aanleg van infrastructuur) op wolven en wolvenleefgebied moet worden meegewogen in het besluitvormingsproces.

7. Natura 2000

De wolf is opgenomen in bijlage II van de Hrl. Daarom zijn een aantal Natura 2000-gebieden aangewezen om de habitats van deze soort in Polen te beschermen. In 2013 waren in totaal 73 gebieden, met een totale oppervlakte van 15.284 km^2, beschermde wolvenhabitats in het hele land. Dit netwerk bestreek ongeveer 25 % van de geschikte wolvenhabitats in Polen. De meeste gebieden bevinden zich in Oost-Polen (37 gebieden, totale oppervlakte 9.137 km^2) en in de Karpaten (15 locaties, totale oppervlakte 4.268 km^2), vanwege de hoogste dichtheid en het meest stabiele verspreidingsgebied van de soort in beide regio's. De grootste gebieden, waar ten minste verscheidene wolven roedels voorkomen, zijn: "Ostoja Knyszyńska" (het Knyszyn-bos, 1.361 km^2), "Dolina Biebrzy" (de Biebrza riviervallei, 1.212 km^2), "Bieszczady" (het Bieszczady gebergte, 1.115 km^2) en "Ostoja Augustowska" (het bos van Augustów, 1.071 km^2). In West- en Centraal-Polen zijn er ook Natura 2000-gebieden die belangrijke habitats van wolven beschermen (21 gebieden, totale oppervlakte 1.880 km2). Het grootste gebied heet "Uroczyska Puszczy Drawskiej" (het Drawa-bos, 744 km^2, NW Polen).[226] Sommige, zoals PLH 080037 Lasy Dobrosułowskie (Dobrosułów Bossen) in het Rzepin Woud of PLH 080044 Wilki nad Nysą (Wolven op de Nysa rivier) in de Neder-Silezische Wouden, zijn recentelijk toegevoegd om wolvenhabitats te beschermen.[227]

Zoals hierboven gesteld, is het wolvenbeheer binnen en buiten Natura 2000-gebieden niet verschillend, maar wordt verondersteld dat de habitat van wolven beter beschermd is binnen de Natura2000-gebieden, omdat de impact van nieuwe ontwikkelingen (bijvoorbeeld de aanleg van infrastructuur) op wolven en wolvenleefgebied wordt betrokken in het besluitvormingsproces.
Dit blijkt echter niet in alle gevallen op te gaan. Door wolven bewoonde militaire oefenterreinen worden door de Poolse samenleving niet zeer beschermenswaardig geacht. Dit veroorzaakt een toenemende druk van off-road activiteiten, die meestal illegaal zijn. Er zijn echter ook verschillende off-road rally's die regelmatig door militaire oefengebieden rijden en daar een bedreiging vormen voor de leefgebieden van wolven en andere zeldzame soorten.[228]

226 Ilka Reinhardt et al., A Review of Wolf Management in Poland and Germany with Recommendations for Future Transboundary Collaboration (Bundesamt fur Naturschutz, 2013, p. 58.
https://www.researchgate.net/publication/260155529_A_review_of_wolf_management_in_Poland_and_Germany_with_recommendations_for_future_transboundary_collaboration/link/0046352fc80adb36cc000000/download.
227 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland
228 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland

9. Slovenië

Voor Slovenië kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen

Anders dan in andere landen het geval is, is de wolf nooit geheel verdwenen uit Slovenië. In de 18e en 19e eeuw, toen de wolf bejaagd werd, wist deze te overleven in afgelegen berggebieden. Na de Eerste Wereldoorlog nam de populatie toe. Dit duurde tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. Toen begon opnieuw de wolvenjacht. De wolf werd tot midden jaren '70 in grote delen van het land bejaagd. Eind jaren zestig stond de wolf op de rand van uitsterven in Slovenië, en overleefde in belangrijke mate door uit te wijken naar Kroatië.[229] Vanaf 1976 werden voor het eerst jachtseizoenen ingevoerd voor de wolf.[230] Er wordt aangenomen dat er in de jaren tachtig nog maar een paar individuen waren overgebleven. Sinds 1993 is de wolf jaarrond beschermd. Dit heeft geleid tot een groeiende populatie en her kolonisatie van gebieden waar de wolf oorspronkelijk voorkwam. In 2010 is een begin gemaakt met het systematisch monitoren van de wolf. In 2010/2011 omvatte de populatie in Slovenië naar schatting tussen de 34 en 42 individuen. In het monitoringseizoen 2018/2019 waren dat er naar schatting tussen de 86 en 110, die samen 14 roedels vormen. Aanvankelijk kwamen deze roedels vooral voor in het zuiden en westen van het land. Slechts sporadisch werden individuen aangetroffen in pre-alpine en alpine regio's. De monitoring gegevens over 2018/2019 en 2019/2020 laten hierin een verandering zien. De wolf keert dus ook terug naar het oorspronkelijk leefgebied.[231]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn

De Hrl is in Slovenia geïmplementeerd in de 'Nature Conservation Act'. Sinds 2004 is het beschermingsregime voor de wolf verankerd in de op deze wet gebaseerde 'Decree on the protection of wild animals'. Op grond van deze regeling is het ook mogelijk om in individuele gevallen toestemming te geven voor onder andere het doden van individuen van een beschermde soort (art. 7). Voor grote predatoren wordt de vergunning alleen ambtshalve verstrekt (art. 7, derde lid). Dit in art. 7 van de regeling neergelegde regiem omvat de implementatie van de eisen uit art. 16 Hrl. De vergunningen worden verleend op basis van een deskundigen oordeel. Voor grote predatoren wordt het advies opgesteld door de Slovenian Forest Services (de organisatie die verantwoordelijk is voor de jacht). Het deskundigenoordeel dient tevens het schriftelijke standpunt van het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation (de organisatie die verantwoordelijk is voor natuurbehoud) te bevatten. Indien het deskundigenoordeel van de jachtorganisatie en het schriftelijke standpunt van de voor natuurbehoud verantwoordelijke organisatie op onderdelen significant van elkaar verschillen, dient de voor de jacht verantwoordelijke organisatie een reactie op het schriftelijke standpunt van de voor natuurbehoud verantwoordelijke organisatie bij te voegen (art. 8).
In 2005 is aan de regeling een nieuwe bepaling toegevoegd dat een jaarlijks quotum stelt voor het doden van wolven. Deze bepaling is ingevoerd met als doel precieze omstandigheden en voorwaarden te definiëren voor het gebruik van een afwijking op grond van artikel 16, lid 1, onder e). Over dit quotum is veel te doen. Zie hierna.

3. Soortenbescherming

Ook in andere wetgeving zijn relevante bepalingen voor bescherming van de wolf opgenomen, namelijk in de Nature Conservation Act, Environment Protection Act, Hunting Act, en Forest Act.[232] Sinds 2015 financiert het Sloveense ministerie voor Environment and Spatial Planning nationale projecten voor het monitoren van wolven, betaalt het ook vergoedingen voor schade door wolven en financiert het maatregelen ter voorkoming van schade aan de veestapel.[233]

229 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/species-distribution-in-slovenia-and-croatia/
230 https://www.jagersliga.be/post/sloveni%C3%AB-een-voorbeeldfunctie
231 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/ Zie over de ontwikkeling van de populatie ook: https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf
232 https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
233 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

Het verantwoordelijke ministerie kan op basis van populatiegegevens, waarnemingen en het aantal gedode wolven in de afgelopen periode, maar ook op basis van schade aan vee en andere gegevens, het – bij uitzondering- afschieten van een vooraf bepaald aantal (quotum) dieren goedkeuren. Het afschot is verder beperkt tot een bepaalde tijdsperiode en is ruimtelijk verdeeld over regio's. De beschikking wordt voor elk jaar afzonderlijk afgegeven.[234] De vaststelling van het quotum wordt voorbereid op basis van een expert opinion van de Slovenian Forest Services, gevolgd door een standpunt van het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation. Onderdeel van het totstandkomingsproces is een review door een expert group en working group van stakeholders (benoemd door de minister).

De regeringsbeslissing waarbij een quotum voor afschot wolven is vastgesteld is herhaaldelijk onderwerp van juridische procedures geweest. Aanvankelijk werden Ngo's door de administratieve rechter toegang tot de procedure ontzegd. Dit veranderde in 2015. In dat jaar stelde een groep Ngo's bij de administratieve rechtbank een vordering in tegen het ministerie Environment and Spatial Planning en verzocht de rechtbank de beslissing tot vaststelling van het quotum ongedaan te maken. Na een schorsing van de beslissing in november 2015, deed de administratieve rechtbank in juli 2016 uitspraak en heeft de vaststelling van de quotum nietig verklaard. De rechtbank was het eens met de argumenten van eisers dat de Staat onvoldoende heeft onderbouwd dat aan de drie randvoorwaarden voor het gebruik van afwijkingen op grond van artikel 16 van de Hrl was voldaan.

In 2017 werd opnieuw een quotum vastgesteld, dat opnieuw werd geschorst. De Minister van Landbouw nam daarop het initiatief voor een noodwet om alsnog het beoogde quotum toe te staan. Naar de mening van de minister vormen (onder andere) wolven een grote bedreiging voor de lokale bewoners en is de veroorzaakte schade door wolven te groot. Daarnaast is er volgens de minister al veel geïnvesteerd in schadepreventie door het plaatsen van elektronische hekken. Over de effectiviteit van het doden van wolven via een systeem van quota bestaat veel discussie. Deze discussie is ook met name wat voor- en tegenstanders verdeeld houdt.[235]

In juni 2019 werd de noodwet ingevoerd op grond waarvan de wolf weer kon worden bejaagd. De reguliere procedure voor de vaststelling van het quotum werd daarmee overruled. De noodwet gaf toestemming om 11 wolven te doden. In april 2020 heeft het Grondwettelijk Hof om procedurele redenen een streep getrokken door de noodwet.
Daarop volgde een voorstel om de wet te wijzigen waarmee het aantal te doden wolven zou worden vastgesteld op 30 van mei 2020 tot eind januari 2021. Uit mediaberichten blijkt dat meer dan 30 milieu-Ngo's hebben geprotesteerd tegen het voorstel en een brief hebben gericht aan de Europese Commissie en het kantoor van het Europees Parlement in Slovenië en er bij de autoriteiten op hebben aangedrongen om onmiddellijk een moratorium op het doden van onder andere de wolf in het land op te leggen.[236] Dit heeft niet kunnen verhinderen dat de verlenging van de noodwet met het verhoogde quotum is aangenomen. Het ministerie van Environment and Spatial Planning steunt de nieuwe wet niet. Samen met de werkgroepen met relevante belanghebbenden willen ze het beheer van grote predatoren op integrale wijze voortzetten, via de reguliere procedure. Een van de betrokken belanghebbenden is ook de Slovenian Forest Services, die normaal gesproken het ruimingsquotum voorstelt op basis van deskundig advies. Uit de berichtgeving blijkt verder dat werkgroepen het erover eens zijn geworden dat alleen in uitzonderlijke gevallen wolven zullen worden gedood in plaats van een ruiming op grond van een quotum.[237]

Schade aan vee

Overeenkomstig de Nature Conservation Act en de Regels betreffende de juiste wijze van eigendomsbescherming en maatregelen ter voorkoming van schade aan menselijke eigendommen

234 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/wolf-legal-status-and-management/
235 https://wilderness-society.org/the-boomerang-of-bear-and-wolf-cull-in-slovenia/
236 https://www.total-slovenia-news.com/lifestyle/6085-law-on-emergency-culling-of-bears-wolves-repealed-after-targets-reached
237 https://wilderness-society.org/emergency-wolf-and-bear-cull-to-continue-in-slovenia/

veroorzaakt door beschermde soorten, worden uitbetalingen gedaan in overeenstemming met de gemelde schade en de goedgekeurde schadeclaims. De registers van schade veroorzaakt door beschermde soorten worden bijgehouden door het Environmental Agency of the Republic of Slovenia, een onderdeel van het ministerie van Environment and Spatial Planning. De schade veroorzaakt door beschermde diersoorten wordt onderzocht door aangewezen deskundigen van de Slovenian Forest Services. Omdat de meeste schade wordt veroorzaakt door de bruine beer en de wolf, zijn de meeste maatregelen gericht op deze twee soorten, hetzij preventieve maatregelen hetzij schadeloosstelling.[238]

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

De wolf in Slovenië behoort deels tot de Balkan-populatie, samen met landen als Bulgarije, Servië, Bosnië en Herzegovina en deels tot de Alpine populatie, samen met Italië, Oostenrijk en Frankrijk. De Sloveense Balkan-populatie werd door de IUCN in 2010 beoordeeld als 'Endangered', evenals de Alpine populatie.

Recent werd het rapport "Monitoring van de staat van instandhouding van wolven in Slovenië in 2017/2020" gepubliceerd.[239] Conclusie uit deze rapportage is dat de wolvenpopulatie in Slovenië het laatste decennium aanzienlijk is toegenomen. Het lijkt erop dat het aantal wolven in Slovenië nu zo groot is dat incidentele sterfte minder belangrijk wordt voor het bepalen van de staat van instandhouding van de soort. De wolvenpopulatie vertoont een constante positieve dynamiek in zowel aantallen als ruimtelijke kenmerken, aangezien zij is toegenomen en zich sinds 2010 ook ruimtelijk uitbreidt. Vanaf 2010 beschikt Slovenië over monitoringgegevens van goede kwaliteit. De staat van instandhouding van de wolf in Slovenië wordt ondanks enige twijfel over bepaalde roedels nog steeds als gunstig bestempeld. De twijfel bestaat uit het wegvallen van een aantal wolven, waaronder wolven die telemetrisch gevolgd werden, zonder dat de oorzaak goed kon worden achterhaald. De onderzoekers vrezen dat deze wolven illegaal zijn gedood. Tijdens de laatste twee seizoenen van monitoring is de situatie in het alpiene deel van het door wolven bezet gebied aanzienlijk gewijzigd, aangezien afgelopen seizoen alle drie de nieuw opgerichte roedels in dat gebied nesten hebben gekregen. Hoewel één van de drie roedels zijn reproductieve mannetje is kwijtgeraakt, en het dus zeer waarschijnlijk is dat deze roedel uiteen zal vallen, wordt verwacht dat de verspreiding naar de Sloveense alpen zal versnellen.

A. Grootste bedreigingen voor de wolf

Als grootste bedreigingen voor de wolf worden genoemd: vooroordelen, angst en onbegrip over de soort, verlies van habitat en verlies van natuurlijke prooidieren. Wolven hebben voldoende natuurlijke prooien nodig om te overleven, daarom is een goed beheer van wilde hoefdieren – met inachtneming van de voedselbehoefte van de wolf - noodzakelijk. Het verminderen van de overvloed aan reeën en edelherten als belangrijkste prooi voor wolven kan leiden tot frequentere predatie op huisdieren en bijgevolg tot meer schade.[240] Ook het illegaal doden en hybridisatie worden genoemd. Hoewel dit fenomeen niet zo ernstig is als in sommige andere landen, zijn twee roedels met hybriden ontdekt.[241] Dit volgt ook uit het rapport 'Monitoring of Conservation Status of Wolves in Slovenia during the 2017/2020 period'.[242] Daarin wordt geadviseerd dat het voor het behoud van de Sloveense wolvenpopulatie op lange termijn het beste is om alle bekende wolf--hondenhybriden uit de populatie te verwijderen.

De belangrijkste knelpunten als gevolg van de aanwezigheid van de wolf zijn aanvallen op vee en in sommige gevallen concurrentie met jagers op prooidieren, met name hoefdieren. In het afgelopen decennium zijn de aanvallen van de wolf eerst afgenomen, maar sinds 2017 is sprake van een toename van vooral aanvallen op schapen en geiten. Ook het aantal aanvallen op groter vee neemt toe. Dit is een knelpunt omdat de meeste preventieve maatregelen zijn ontwikkeld ter bescherming van kleinere dieren. De verdere verspreiding van de wolf wordt ook in bergweidegebieden als een

238 http://www.natura2000.si/fileadmin/user_upload/IP_PAF_Slovenia_final.pdf
239 https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf
240 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/what-threatens-wolves/
241 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/
242 http://www.natura2000.si/fileadmin/user_upload/knjiznica/raziskave/Volk_Summary_of_the_report.pdf

knelpunt ervaren, omdat deze gebieden ook populaire recreatiegebieden vormen. In gemeenschappen waar men niet gewend is aan de aanwezigheid van de wolf leidt dit tot angst.[243]

B. Internationale samenwerking[244]
Slovenië werkt sinds drie jaar samen met Kroatië in het Interreg programma Carnivora Dinarica.[245] Het Carnivora Dinarica-project is gericht op het verbeteren van de staat van instandhouding van grote predatoren - wolven, beren en lynxen - in Natura 2000-gebieden in Slovenië en Kroatië. De belangrijkste doelstellingen zijn het aanpakken van tekortkomingen in het grensoverschrijdend beheer van grote predatoren, het verminderen van de risico's voor grote predatoren en het verminderen van de misverstanden over de rol van grote predatoren in het ecosysteem. Verschillende informatieve activiteiten hebben bijgedragen aan het verminderen van het aantal conflicten met grote predatoren: met de donatie van elektrische hekken en herdershonden zijn conflicten in de landbouw aangepakt. Ook zijn op locaties verkeersmaatregelen genomen. Verder heeft het project ingezet op bewustmaking voor het opbouwen van betere relaties tussen mensen en grote predatoren. Informatie over de juiste hulpmiddelen en technieken en hun gedrag leidt naar een betere co-existentie. Er is veel geïnvesteerd in voorlichting, rekening houdend met de wensen en verwachtingen van omwonenden. De activiteiten omvatten ontmoetingen met lokale belanghebbenden, ontwikkeling van educatieve routes over grote predatoren, educatieve video's, een tweetalig projectmagazine, richtlijnen voor biologiedocenten en een didactische hoek op basisscholen. Een van de meest omvangrijke activiteiten was de oprichting van DINA, een groot predatorencentrum in Pivka. Het project is in augustus 2021 afgesloten, maar de samenwerking zal worden voortgezet.

Op dit moment loopt verder het project lifewolfalps (2019-2024).[246] Het project omvat vier Alpenlanden: Italië, Frankrijk, Oostenrijk en Slovenië. Hoofddoelen zijn om gefragmenteerde praktijken van wolvenbeheer (zowel op lokaal als op landelijk niveau) te stroomlijnen op het niveau van de Alpiene populatie, door gecoördineerde acties uit te voeren over het hele Alpenecosysteem, zowel waar de wolf al 20 jaar aanwezig is (Westelijke Alpen) en waar het proces van her kolonisatie net is begonnen (Centraal-Oostelijke Alpen). Onderdeel vormt het opzetten van een grensoverschrijdend netwerk van professionals, langdurige grensoverschrijdende monitoring en het genereren van gegevens over deze wolven op populatieniveau. Specifieke doelstellingen zijn onderzoek naar de wolvenpopulatie, naar hybridisatie, en aanpak van vergiftiging en stroperij. Een tweede hoofddoel is vermindering van conflicten mensen-wolf en bevordering van co-existentie.

C. Monitoring
De monitoring staat in het licht van de internationale samenwerking en het beoordelen van de staat van instandhouding van de soort. Recent werd het rapport "Monitoring van de staat van instandhouding van wolven in Slovenië in 2017/2020", gepubliceerd dat wordt gefinancierd door het ministerie van Milieu en Ruimtelijke Ordening.[247] Voor de bepaling van de staat van instandhouding werden meerdere methoden gebruikt, waaronder veldonderzoek via gestandaardiseerde protocollen, laboratoriumtests en kwantitatieve methoden. Tezamen vormen zij een integrale benadering van monitoring ten behoeve van het vaststellen van de staat van instandhouding van de wolvenpopulatie in Slovenië. Daarbij wordt ook gekeken naar roedels die hun leefgebied grensoverschrijdend hebben met Kroatië.

6. Actief soortenbeleid
Het 'Decree on the protection of wild animals' biedt de mogelijkheid dat de nationale overheid voor bepaalde soorten een strategie vaststelt en op basis van die strategie een nader uitgewerkt actieplan opstelt. Er was vooral behoefte aan het ontwikkelen van deze beleidsdocumenten voor drie grote

243 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/
244 https://www.lifewolfalps.eu/en/about-the-project/ ; https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2018/03/Large-Carnivores-management-plans-best-practice.pdf
245 https://www.carnivoradinarica.eu/en/
246 https://www.lifewolfalps.eu/en/ ; https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
247 https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf

predatoren: de bruine beer, de wolf en de lynx. De nationale strategie voor instandhouding en duurzaam beheer van wolf (Canis lupus) werd in 2009 aangenomen. Deze vormt de basis voor het beheer van wolvenpopulaties. De strategie is uitgewerkt in een actieplan voor duurzaam beheer van een populatie wolven (Canis lupus) in Slovenië voor de periode 2013-2017 (herzien in 2015). De geldigheid van het actieplan is in 2017 geëindigd. Het is onduidelijk of een nieuw actieplan is vastgesteld.[248]

7. Natura 2000

De procedure voor aanwijzing is opgenomen in art. 33 van de Nature Conservation Act. De aanwijzing van gebieden is gestart in 2001. Bijna 38% van het grondgebied van Slovenië valt onder het Natura 2000-netwerk.[249] Slovenië heeft 355 Natura 2000 gebieden, waarvan 324 zijn aangewezen op grond van de Hrl en 31 onder de Vrl.[250] Voor de wolf zijn 5 grote Natura 2000-gebieden aangewezen.[251] De gebieden zijn opgenomen in de Decree on special protection areas (Natura 2000 areas). De maatregelen voor Natura 2000-gebieden zijn opgenomen in het Natura 2000 Management Programme (PUN). De verplichting tot vaststelling van het PUN vloeit voort uit de hiervoor genoemde Decree. Het PUN bevat beschermingsdoelstellingen en beschermingsmaatregelen voor specifieke soorten in ieder Natura 2000-gebied. Daarnaast bevat het indicatoren om effectiviteit van maatregelen te monitoren. Slovenië kent geen separate plannen voor afzonderlijke gebieden, behalve in bepaalde gevallen, waarin de Natura 2000 status overlapt met andere beschermingsregimes.

Er is geen specifieke overheidsinstantie die verantwoordelijk is voor het geheel aan Natura 2000 maatregelen. De bevoegdheden zijn verdeeld. Het ministerie van Environment and Spatial Planning heeft belangrijke bevoegdheden, zoals onder andere het behoud van de biodiversiteit en het omgaan met klimaatverandering. Het ministerie heeft een belangrijke taak bij de voorbereiding en uitvoering van wetgeving. Bij de uitvoering van Natura 2000 beschermingswetgeving speelt ook een onderdeel van het ministerie – Sloveanian Environment Agency - een belangrijke rol. Wetenschappelijke inbreng wordt geleverd via het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation.

248 https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
249 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0635&from=FR; http://awsassets.panda.org/downloads/study_evaluation_to_support_fitness_check_of_nature_directives__final.pdf
250 https://slovenia.si/this-is-slovenia/natura-2000-in-slovenia/ ; https://ec.europa.eu/environment/eir/pdf/report_si_en.pdf ; https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
251 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus

10. Oostenrijk

Voor Oostenrijk kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen
Vanaf 1998 werden in de jaren 2002, 2004, 2005 en 2007 binnen Oostenrijk sporadisch waarnemingen gedaan van een (enkele) wolf. 2009 was de eerste keer dat in de loop van het jaar meerdere wolven in Oostenrijk werden waargenomen. Het bewijs van het eerste roedel werd in 2016 gevonden op het militaire oefenterrein Allentsteig (Neder-Oostenrijk). Tussen 2018 en 2020 werden er elders in het noorden van Neder-Oostenrijk nog twee reproducties vastgesteld. Tot aan heden (2021) blijft het aantal waarnemingen van wolven en ook voortplanting binnen Oostenrijk beperkt. Uit DNA-onderzoek volgt dat de wolven die binnen Oostenrijk worden waargenomen uit verschillende populaties afkomstig zijn. De meeste wolven hebben hun oorsprong uit andere Alpenregio's, de Balkan en de Karpaten. Een van de ouderdieren van het eerste roedel in Allentsteig blijkt echter afkomstig uit de Centraal-Europese laaglandpopulatie. (Bron: Heurich, 2019)[252].

Uit de meest recente rapportage van de wolvenmonitoring[253] volgt dat in 2018 en 2019 ook sprake was van twee reproducerende roedels in het grensgebied Neder-Oostenrijk/Ober-Oostenrijk-Tsjechië, maar dat na één jaar van reproductie er daarna geen nakomelingen konden worden vastgesteld. Gevolg was dat in 2020 er in Oostenrijk weer een lager aantal welpen werden geteld dan in de voorgaande jaren. In 2020 kon alleen in de Allentsteig-roedel reproductie worden vastgesteld. De meeste waarnemingen van wolven worden gedaan in Neder Oostenrijk, en daarnaast de landen Salzburg, Tirol, Vorarlberg en Kärnten. De verwachting is dat, zodra de wolf erin slaagt voet aan de grond te krijgen in de Zwitserse en de aangrenzende Italiaanse Alpen, er ook in Oostenrijk een versnelling van de aantallen en verspreiding van wolven te verwachten is.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De Hrl vereist omzetting in het nationale recht van de lidstaten. Nu heeft Oostenrijk een bijzondere staatsrechtelijke structuur waarbij nationale wetgeving op het gebied van natuurbescherming ontbreekt. De daadwerkelijke wetgevende bevoegdheid voor jacht en natuurbescherming valt in Oostenrijk direct toe aan de regeringen van de negen Bundesländer. De enige federale geconsolideerde 'regeling' in relatie tot de Hrl is het "Gesamte Rechtsvorschrift für Übereinkommen über die Erhaltung der europäischen wildlebenden Pflanzen und Tiere und ihrer natürlichen Lebensräume" (Volledige wettelijke bepaling voor het verdrag inzake het behoud van Europese wilde planten en dieren en hun natuurlijke habitats).[254] Via deze regeling wordt op federaal niveau de volledige tekst van de Hrl overgenomen in 'Nationaal recht'. Staatsrechtelijk dienen de 9 Oostenrijkse 'Bundesländer' elk afzonderlijk de voorwaarden uit de Hrl om te zetten in landswetgeving. De regeringen van de Bundesländer, de aangewezen districtsautoriteiten of jachtorganisaties zijn volledig belast met de uitvoering van de relevante regelgeving. Het ontbreken van een natuurbeschermingswet op federaal niveau brengt wel spanning met zich mee. Er zijn negen deelstaten met elk hun eigen jacht- en/of natuurbeschermingswetten, regelingen of verordeningen. Landsgrensoverschrijdende beschermings- of beheersmaatregelen worden als complex ervaren, doordat rekening moet worden gehouden met zo ongeveer 27 verschillende wetten of regelingen (bron: site WWF).

252 https://baer-wolf-luchs.at/wolf.htm
253 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Statusbericht Wolf: Situation des Wolfs in Österreich.18 S.
254 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010447

Bundesland	Stellung im Jagdgesetz	Schonvorschriften	Besonderer Schutz-status im Sinne des Art.12 FFH-RL
Burgenland	Wild (Haarwild/ Raubwild), Jagdbare Tiere: § 3 Abs 1 Z 1	ganzjährig geschont: § 2 Abs 1 Z 1 lit b Bgld Wildstandregulie-rungsVO § 78 Abs. 4 Bgld.-JG	-
Kärnten	Wild (Haarwild/ Raubwild): § 4 Abs 1 lit a	ganzjährig geschont: § 51 Abs 1 K-JG sowie § 6 Abs 1 DVO Ktn JG	§ 51 Abs 4a K-JG § 52 Abs 2a K-JG § 100a K-JG
Niederösterreich	Wild (Haarwild) - nicht jagdbar: § 3 Abs 1 Z 1 und Abs 2	Nicht jagdbar: § 3 Abs 2	§ 3 Abs 4 NÖ JG
Oberösterreich	Wild (Haarwild/ Raubwild), Jagdbare Tiere: § 3 Abs. 1 Oö. Jagdgesetz 1964 in Verbindung mit Anlage 1 lit a	Ganzjährig geschont: § 1 Abs. 1 Oö Schon-zeitenverordnung 2007	§ 48 Abs. 3-7 und § 49 Abs. 3 Oö. JG
Salzburg	Wild (Haarwild/ Beutegrei-fer): § 4 Z 1 lit b	Ganzjährig geschont nach § 54 Abs 3	§§ 103 bis 104b Sbg JG
Steiermark	Wild: § 2 Abs1 lit d	Ganzjährig geschont, da keine Jagdzeiten festge-setzt: § 2 Stmk JagdzeitenVO	§ 17 Stmk. NSchG 2017 § 3 Stmk Arten-schutzVO
Tirol	Jagdbare Tiere (Haarwild/ Beutegreifer): §2 Abs 1 in Verbindung mit Anlage 1	Ganzjährig geschont (§ 1 Abs 3 2.DVO Tir JG)	§ 24 Tir NschG iVm § 4 Tiroler Natur-schutz-verordnung
Vorarlberg	Wild (Haarwild/ Raubwild): § 4 Abs 1 Vbg JG	Ganzjährig geschont, § 26 lit b Vbg JVO	§ 6 Vbg NschVO
Wien	-	-	§ 10 Abs 3 Wr NschG in Verbindung mit § 4 Abs 1 Wr NSchVO

FIGUUR 4, OVERZICHT VAN DE POSITIE VAN DE WOLF IN DE BETREFFENDE BUNDESLÄNDER (BRON: ÖSTERREICHZENTRUM BÄR, WOLF, LUCHS, 2021: WOLFSMANAGEMENT IN ÖSTERREICH, PAGINA 12[1]).

Voor de inhoudelijke items wordt hieronder de wetgeving en eventuele verordeningen van twee van de negen Bundesländer uitgewerkt. Er is gekozen voor Neder-Oostenrijk vanwege het voorkomen van de voortplantende roedel in Allentsteig en Tirol als het grootste Bundesland met relatief veel waarnemingen wolf.

'No go areas' voor de wolf

Voordat wij ingaan op de specifieke wetgeving willen wij nog even kort stilstaan bij het volgende: Ook in Oostenrijk is opgeroepen tot het instellen van wolf vrije-zones.
In juli 2020 is een petitie ingediend bij de regering van Boven-Oostenrijk om (o.a.)"wolf vrije zones" te creëren. Deze petitie stelde vervolgens dat een dergelijke wolf vrije zone zou moeten gelden voor het gehele Bundesland. Vergelijkbare petities zijn ook in Salsburg en Tirol ingediend. De grond hiervoor was het "behoud van traditionele weiden en alpenlandbouw" in deze bundesländer. In het

document Protect (2021)[255] wordt op de inhoud van deze petitie ingegaan. Daarbij wordt voor wat betreft de juridische (on)mogelijkheid van dergelijk wolf vrije zones enkel het volgende gesteld: De mogelijkheid om dergelijke zones aan te wijzen heeft de Europese Commissie al verworpen: "Regionale wolf vrije zones" zijn om verschillende redenen niet mogelijk onder EU-wetgeving". Dit standpunt is waarschijnlijk gebaseerd op de al eerder aangehaalde uitspraak van Eurocommissaris Potocnik in de voorbereidende fase van een mogelijke procedure tegen de lidstaat Zweden over de bescherming van wolven.[256] In de pers is veel aandacht geweest voor dit onderwerp.[257]

Vervolgens beschrijft het rapport van Protect dat er juist een verplichting bestaat voor het aanwijzen van beschermde gebieden en dat ook bescherming van het natuurlijk verspreidingsgebied een vereiste is die uit de Hrl voortvloeit. Wanneer tegemoet zou worden gekomen aan de wens tot wolvenvrije zones zou eerst een wijziging van de juridische beschermingsstatus van de wolf nodig zijn. Zowel het verdrag van Bern als de Hrl zouden dienovereenkomstig moeten worden gewijzigd. Een uitweg zou zijn om de formulering in de artikelen 12 en 16 van de Hrl te wijzigen van "natuurlijke verspreidingsgebieden" in "in aangewezen beschermde gebieden", zodat de zeer strikte bescherming alleen geldt in deze aangewezen gebieden.

Voorwaarde voor ingrijpen in de wolvenpopulatie is in ieder geval dat dit het bereiken van de gunstige staat van instandhouding niet in de weg staat. "Vanuit biologisch oogpunt vertegenwoordigen alle in Europa genoemde subpopulaties wolven min of meer een totale populatie, aangezien wolven over een afstand tot 1000 km kunnen trekken waarbij de genetische uitwisseling over lange afstanden wordt gegarandeerd. Artikel 12 van de Hrl verwijst echter naar de gunstige staat van instandhouding in de lidstaten. De formulering in artikel 16 voorziet echter niet in een strikte koppeling met de landsgrenzen. Het doel zou daarom moeten zijn om in de Hrl duidelijker te definiëren wanneer op Europees niveau een gunstige staat van instandhouding moet worden aangenomen en om te verduidelijken dat de gunstige staat van instandhouding niet moet worden beschouwd in relatie tot het nationale maar het Europese niveau."

<u>3A. Soortenbescherming NIEDER ÖSTEREICH</u>

A. NÖ Naturschutzgesetz 2000
De Neder Oostenrijkse Natuurbeschermingwet bevat in paragraaf 18 de soortenbeschermingsbepalingen ook voor strikt beschermde soorten, die *<u>niet</u>* aangewezen zijn als Wild onder het NO Jagtgesetz 1974.
Volgens Sectie 3, lid 1, punt 1, van de Neder-Oostenrijkse jachtwet valt de wolf onder het toepassingsgebied van deze jachtwet, maar wordt in paragraaf 2 gedefinieerd als niet-bejaagbaar wild en dat elke vorm van vangen of doden van de wolf, maar ook verstoring van voortplantings- of rustplaatsen, het bezitten of transporteren van wolven verboden is.

B. NÖ JagdGezetz[258]
Paragraaf 3 (Wild/bejaagbare dieren) onder 1: De volgende wilde diersoorten vallen onder het toepassingsgebied van deze wet: Haarwild: eland, edel-, dam-, sikahert, ree, gems, steenbok, moeflon en wild zwijn (hoefwild); de bruine haas en de alpen- of berghaas, het wilde konijn, de marmot; de beer, de lynx, de wasbeerhond, de wasbeer, de das, *de wolf*, de vos, de boom- en steenmarter, de bunzing, de wezel, de wilde kat;

Onder 2 wordt aangegeven dat deze soorten bejaagbaar zijn, met uitzondering van: Beer, lynx, wolf en wilde kat.
Onder 4 wordt voor deze laatste soorten gelden de volgende verboden:
1. Verbod op elke opzettelijke vorm van vangen of doden;

255 Protect (2021): Wolfsschutz – Uberlegungen und Vorschlage zu Forderungen in Petitionen, im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft, 23. Januar 2021, 20 pp.
256 Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).
257 der standard 2020, salzburger nachrichten 2020, tiroler tageszeitung 2020, wiener zeitung 2020, orf 2020b)
258 https://weidwerk.at/artikel/der-wolf-zwischen-vollschutz-und-management-2250592

2. Verbod op elke opzettelijke verstoring, met name tijdens de broed-, opfok-, winterslaap- en trekperiode;
3. Verbod op enige beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen;
4. Verbod op bezit of vervoer;
5. Verbod op handel of uitwisseling;
6. Verbod op het aanbod tot verkoop of ruil.

3.B Soortenbescherming TIROL

Voor Tirol geldt dat de wolf onder het beschermingskader valt van de jachtwet. In deze wet zijn voor de wolf de zogenaamde soortbeschermingsvoorwaarden opgenomen. In de natuurbeschermingswet wordt geregeld welke organisatie of personen bevoegd zijn voor de uitvoering van deze wet, waarbij deze wet zich richt op gebiedsbeschermingsmaatregelen waaronder ook de aanwijzing van Natura 2000-gebieden.

A. Tiroler Jagdgesetz 2004 - TJG 2004

De wolf is in de Tiroler jachtwet opgenomen als 'jachtwild' (Anlage zu § 2 Abs. 1 erster Satz). De bevoegdheid om de jacht toe te staan op de wolf ligt bij landsregering. Op grond van deze wet is de jacht op de wolf in Tirol het gehele jaar gesloten (Abschnitt 8, Besondere jagdwirtschaftliche Vorschriften, § 36 Jagd- und Schonzeit).[259] [260].

B. Tiroler Naturschutzgesetz 2005 - TNSchG 2005

§ 42 autoriteiten (1): De districtsbestuursorganen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van deze wet, tenzij in lid 2 of anderszins in deze wet anders is bepaald[261].
In de onderliggende Naturschutz Verordening[262] wordt voor soorten van Bijlage IV geen uitzondering gemaakt op voornoemde paragraaf in het Naturschutzgesetz. Dit houdt in dat de districtsbestuursorganen (die Bezirksverwaltungsbehörden) bevoegd zijn voor besluitvorming.

4 A. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming NIEDER ÖSTEREICH

A. Neder-Oostenrijkse Jachtwet.

In 2018 is § 100a opgenomen in de Neder-Oostenrijkse Jachtwet. In deze paragraaf is geregeld onder welke voorwaarden afwijkingen (derogatie) op deze verboden mogelijk zijn om mensen te beschermen en schade door wolven te voorkomen. In lid 2 van de bepaling is bepaald dat de persoon die bevoegd is om te jagen een officieel mandaat kan krijgen om een wolf af te schrikken of te schieten als de gezondheid of veiligheid van mensen of de openbare veiligheid dit vereist.
Volgens lid 3 kunnen ook preventiemaatregelen tegen wolven worden gelast om aanzienlijke schade in de land- en bosbouw of andere aanzienlijke economische schade te voorkomen.
In ieder geval voorziet de wet uitdrukkelijk alleen in afschot als laatste redmiddel.

B. Maatregelen om mensen te beschermen en schade te voorkomen

Indien het in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid, met inbegrip van de verdediging en bescherming van de burgers, noodzakelijk blijkt in een jachtgebied of in meerdere aangrenzende jachtgebieden maatregelen te nemen tegen de wolf, heeft het districtsbestuur de mogelijkheid een ambtshalve opdracht te verstrekken uit aan de jachtgerechtigde in overeenstemming voor:
- Afschrikken (Vergrämung) of - als laatste redmiddel -
- Afschot.

Ook in geval het nodig blijkt om significante landbouw-, bosbouw-, visserij-, water- of andere significante economische schade af te wenden in een jachtgebied of in meerdere aangrenzende

259 https://www.tirol.gv.at/umwelt/umweltrecht/na00/
260 https://www.tjv.at/service/jagdzeiten/
261 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=20000252
262 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000256

jachtgebieden, maatregelen tegen de beer, wolf en lynx moet de districtsbestuursautoriteit ambtshalve opdracht geven aan de jachtgerechtigde(n) om de volgende handelingen uit te (kunnen) voeren:
- vangen,
- verdoven,
- zenderen,
- Afschrikken of - als laatste redmiddel -
- Afschot.
Aan de opdracht kan bij verordening nadere informatie worden verstrekt en de opdracht moet passend zijn en in tijd beperkt en de voorgeschreven eisen of voorwaarden bevatten.

C. Verordening rond 'probleemwolven'
(Verordnung betreffend Maßnahmen zum Schutz von Menschen und Abwendung von Schäden nach dem NÖ Jagdgesetz 1974)

De deelstaatregering van Neder-Oostenrijk heeft een aparte verordening[263] uitgevaardigd op grond van § 100a Neder-Oostenrijkse jachtwet. In deze verordening wordt gespecificeerd welk gedrag een wolf moet vertonen om als 'probleemwolf' aangemerkt te worden. Samengevat houdt dit in dat "problematisch gedrag" van een wolf in het feit dat een specifieke wolf mensen (al dan niet vergezeld van een hond) van nabij volgt ondanks pogingen om ze weg te jagen of wanneer een wolf de passende maatregelen voor bescherming van vee minstens twee keer weet te overwinnen en daarna gehouden dieren heeft gedood.
Vervolgens wordt uitgewerkt in welke situaties een ontheffing kan worden afgegeven voor afschrikken of afschot.

4.B Toestaan van uitzonderingen op de bescherming TIROL

A. Tiroler Naturschutzgesetz 2005 - TNSchG 2005
§ 42 autoriteiten (1): De districtsbestuursorganen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van deze wet, tenzij in lid 2 of anderszins in deze wet anders is bepaald[264].
In de onderliggende Naturschutz Verordening[265] wordt voor soorten van Bijlage IV geen uitzondering gemaakt op voornoemde paragraaf in het Naturschutzgesetz. Dit houdt in dat de districtsbestuursorganen (die Bezirksverwaltungsbehörden) bevoegd zijn voor besluitvorming.

Het land Tirol heeft in § 24 (Geschützte Tierarten) van het Naturschutzgesetz onder 1 t/m 8 de in de Hrl opgenomen verboden alsmede de wettelijke belangen op grond waarvan derogatie mogelijk is overgenomen. Ook zijn in dit artikel de in de Hrl opgenomen verboden tot gebruik van bepaalde vang en dodingsmiddelen benoemd.
Gekoppeld aan deze paragraaf en onderliggende artikelen is in artikel 1 bepaald dat de landsregering via een Verordening de diersoorten moet benoemen die onder de bepalingen van deze paragraaf vallen. In de Verordening 'Schutz von Tieren § 4 Geschützte Tierarten nach Anhang IV lit. a der Habitat-Richtlinie' wordt de wolf onder het beschermingsregime van voornoemde paragraaf van de wet geschaard.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
De vereniging "Vereins Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs"[266] heeft begin 2021 een (vernieuwd) wolvenmanagementplan gepresenteerd.[267] Dit nieuwe 'Beheerplan' zal gaan dienen als leidraad voor de verantwoordelijke overheden en organisaties (zie verder: Wolvenplan Oostenrijk). Dit plan gaat in op (het bereiken van) de gunstige staat van instandhouding van de wolf, maar doet (helaas) geen

263 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrNO&Gesetzesnummer=20001208
264 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=20000252
265 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000256
266 zie https://baer-wolf-luchs.at/index.htm.
267 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Wolfsmanagement in Österreich. Grundlagen und Empfehlungen. Aktualisierte Version 2021. 37 S.

uitspraak over hoe de staat van instandhouding van de wolf binnen Oostenrijk wordt beoordeeld. Hiervoor moet worden teruggegrepen op een ander (eveneens recent) rapport dat voor de landsregering van Ober Ostereich is opgesteld.[268] Dit naar aanleiding van een petitie naar de landsregering waarin wordt opgeroepen om voor Boven-Oostenrijk in te zetten op een aangepast wolvenmanagement. In dit rapport wordt gedetailleerd stil gestaan bij - onder andere - de status van de wolf binnen Oostenrijk (mate van bedreiging en ook de staat van instandhouding). Samengevat komt men hier tot de conclusie dat binnen geheel Europa de wolf moet worden beschouwd als niet bedreigd. Verwezen wordt naar Boitani 2018.[269] Verder wordt ingegaan op de daarin gehanteerde classificatie welke gebaseerd is op drie te onderscheiden aparte populaties, namelijk de Karpaten populatie, de Dinarides-Balkan populatie en de Baltische populatie. Vervolgens wordt gesteld dat deze (gunstige) 'Europese' classificatie niet van toepassing is op de voor Oostenrijk relevante Alpenpopulatie. De Alpenpopulatie is geclassificeerd als bedreigd (VU). Hetzelfde geldt voor de Centraal-Europese populatie waarvan enkele individuen ook in Oostenrijk zijn waargenomen.

A. Internationale samenwerking
Oostenrijk neemt deel aan grensoverschrijdende samenwerking in relatie tot maatregelen voor de Alpiene wolvenpopulaties, het LifeWolfAlps project[270], waarin onder ander ingezet wordt op het opstellen van management plannen en ook monitoring ten behoeve van de Alpine wolvenpopulatie als geheel. Deze wolvenpopulatie, hoewel ze demografisch en ruimtelijk toeneemt, is nog in een ongunstige staat van instandhouding. In meer dan 60% van de Alpen komen zelfs nog geen wolven voor. Een specifieke beoordeling van de "hele alpenpopulatie" is echter nog niet gedaan. Het betreffende Life-project wil dit aanpakken. De recente bevolkingstoename zorgde voor lokale conflicten en misvattingen over de feitelijke kwetsbaarheid van de bevolking. In de oostelijke Alpen documenteren we het eerste contact tussen die oorspronkelijk met elkaar verbonden waren, maar wolven hebben zich nog niet met succes in dit gebied gevestigd. De populatie is – vanwege de contacten tussen zowel de Apennijnse, Dinarische als Centraal Europese populaties - van groot strategisch belang voor Europa en de gezamenlijke Europese wolvenpopulaties.
Naast bovenbeschreven grensoverschrijdend Life-Project werken Oostenrijkse wetenschappers, samen met collega's uit Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitsland en Slovenië samen in een grensoverschrijdend project verenigd in de Loup Alpin Group, gericht op de Alpine wolvenpopulatie.. De grensoverschrijdende wolvenpopulatie is onderworpen aan een gestandaardiseerde monitoring tussen de betrokken landen.

B. Monitoring
Monitoring – eveneens van de Alpine wolvenpopulatie - vindt ook plaats binnen het "WISO"-platform[271] (Grote predatoren, wilde hoefdieren en samenleving) dat haar grondslag kent in de Alpine Conventie.

<u>6. Actief soortenbeleid</u>
Zoals hiervoor al beschreven ligt de wettelijke bevoegdheid bij de 9 regeringen van de Oostenrijkse Bundesländer. Dat houdt ook in dat het treffen van maatregelen om actief soortenbeleid uit te voeren, om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen of te houden de verantwoordelijkheid is van deze regeringen. Zoals hiervoor al vermeld houdt deze versnippering in dat elk Bundesland zelf aan de slag moet om beleid te formuleren en ook maatregelen te treffen. Om toch op federaal niveau deze materie te kunnen aanpakken is al meerdere jaren terug het Koordinierungsstelle für den Braunbären, Luchs und Wolf (Coördinatiebureau voor de bruine beer, lynx en wolf), kortweg KOST opgericht. [272] De KOST had tot taak maatregelen te nemen in het kader van beheer en bescherming van de drie grote predatoren (Bruine beer, Wolf en Lynx) binnen

268 Protect (2021): Wolfsschutz – Uberlegungen und Vorschlage zu Forderungen in Petitionen, im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft, 23. Januar 2021, 20 pp.
269 Rode Lijst van Zoogdieren in Europa (BOITANI 2018)
270 https://www.lifewolfalps.eu/en/
271 https://www.alpconv.org/en/home/organisation/thematic-working-bodies/detail/large-carnivores-wild-ungulates-and-society-working-group-wiso/
272 Het jaar van oprichting kon niet worden achterhaald.

Oostenrijk en te zorgen voor eenduidige procedures en samenwerking tussen de autoriteiten van de verschillende Bundesländer. Dit bureau leverde al in 2012 een wolvenmanagement plan af.[273]
In 2019 zijn de taken van het KOST overgenomen door een nieuw opgerichte vereniging "Vereins Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs".[274] De gekozen organisatievorm is de poging om thema's samen aan tafel te bespreken, te coördineren en verder uit te werken, ongeacht de bestaande bevoegdheidssituatie, die primair bij de deelstaten ligt. Een van de belangrijkste taken van deze organisatie is het coördineren van de monitoring van grote predatoren op basis van uniforme normen voor de beoordeling van aanwijzingen en met inbegrip van DNA-analyses. Het idee van de vereniging is om deze overkoepelende taken samen binnen de kaders van de diverse wetten het hoofd te bieden. Naast de Bruine beer, wolf en Lynx neemt deze organisatie nu ook de steeds vaker waargenomen Goudjakhals mee in hun monitoringswerk.

A. Wolvenplan Oostenrijk
Het recent (2021) gepresenteerde Wolvenplan[275] is een opvolger van een plan uit 2012. De juridische status van dit plan is wat ongewis daar in de analyse van de wetgeving en verordeningen in Nieder Östereich en Tirol geen directe verwijzing naar dit plan is terug te vinden.
In het plan wordt vooral en in hoofdzaak een beschrijving gegeven van de juridische situatie van de wolf, de organisatie rondom afwikkeling van schade en ook monitoring van de wolf. In Hoofdstuk 10 (Umgang mit Wölfen in besonderen Situatione) worden - in vrij algemene bewoordingen - maatregelen beschreven in geval van:

- gevaarzetting voor de mens
- situaties met honden, inclusief aanbevelingen tot handelingen;
- situaties met vee (Nutztiere), inclusief aanbevelingen tot handelingen.

B. Dode wolf
In hoofdstuk 11 (Sonderfälle) wordt concreet ingegaan op eventueel te nemen beheersmaatregelen in specifieke situaties.
Als er een karkas wordt gevonden en het vermoeden bestaat dat het een wolf is moet deze vondst per omgaande aan de betreffende jachthouder of de politie worden gemeld. Vervolgens moet de vondst aan de betreffende bevoegd gezag (Bezirksverwaltungsbehörde) worden gemeld. Het handelingsdoel is om zo snel mogelijk de vindplaats te kunnen onderzoeken en het kadaver op juiste manier te bergen en te koelen en daarna autopsie uit te kunnen voeren.

C. Zieke of gewonde wolf
Als een gewonde of zieke wolf wordt gevonden of wordt vermoed dat het gevonden dier een gewonde of zieke wolf is moet ook direct de betreffende jachthouder of de politie worden ingeschakeld. Waarna deze het bevoegd gezag inschakelen. De beslissing of het dier pijnloos moet worden gedood of moet worden achtergelaten in het wild wordt door de bevoegde persoon, zo mogelijk in overleg met een dierenarts genomen. Opvang in een opvanglocatie (gehege) kan alleen in uitzonderingsgevallen worden toegestaan en alleen als dit voor zeer korte tijd is.

D. Hybride wolven
Met betrekking tot hybridisatie van de wolvenpopulatie in Oostenrijk en de eventuele aanpak is kort iets beschreven in hoofdstuk 11.1 van het voornoemde wolvenplan. Heel concreet wordt het plan niet en ook wordt niet heel duidelijk of en in welke mate de in Oostenrijk voorkomende wolven of wolvenpopulatie te maken heeft met hybridisatie. Verwezen wordt naar het CITES-verdrag en de daaruit voortvloeiende beschermingsstatus van de eerste paar generaties. Verder wordt – in algemene zin – gesteld dat "paringen tussen honden en in het wild levende wolven schadelijk zijn voor de wolvenpopulatie(s)". Wolf-hond-hybriden zijn mogelijk minder aangepast aan een leven in het wild en minder schuw dan wolven. Het grootste risico voor hybridisatie ziet het plan in situaties daar waar

273 Wolfsmanagement in Österreich. Grundlagen und Empfehlungen. Forschungsinstitut für Wildtierkunde und Ökologie, Veterinärmedi- zinische Universität Wien. 24pp.
274zie https://baer-wolf-luchs.at/index.htm.
275 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Wolfsmanagement in Österreich.
Grundlagen und Empfehlungen. Aktualisierte Version 2021. 37 S.

sterk gefragmenteerde wolvenpopulaties in lage dichtheden voorkomen en waar tegelijkertijd frequente vrij rondzwervende (scharrel/zwerf-) honden worden aangetroffen.
Aanbevolen wordt om de aanwezigheid van zwerfhonden aan te pakken om zo het risico op hybridisatie te verminderen.

7. Natura 2000

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [276] volgt dat in Oostenrijk voor één Natura 2000 gebied de wolf is benoemd in de aanwijzingsverordening.
Er bestaat wel enige verwarring omtrent de aanwijzing van de wolf. Uit een juridische studie uit 2021 blijkt dat Oostenrijk op grond van de Hrl verplicht is (Natura 2000) gebieden aan te wijzen die in omvang en kwaliteit geschikt zijn voor een 'draagkracht' van wolven die in Oostenrijk in de toekomst (maximaal) kunnen leven.[277] Het betreffende rapport (Protect 2021) constateert vervolgens dat 'tot op heden' door Oostenrijk geen Natura 2000-gebied zijn aangewezen voor de wolf. Volgens ons is dus enkel voor het Natura 2000-gebied "Böhmerwald und Mühltäler" (AT3121000) de wolf in het gegevensblad benoemd als 'niet-significante soort'. In de bijbehorende gebiedsverordening is echter geen 'instandhoudingsdoel' voor de wolf geformuleerd. De waarde van het benoemen van de soort in dit Natura 2000-gebied is dan ook onduidelijk. Wellicht heeft Protect hierop willen wijzen.

276 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
277 Protect (2021): Rechtliche und fachliche Aspekte des Wolfsschutzes, Studie im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft,15. Januar 2021, 77 pp.

11. Slowakije

Voor Slowakije kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage V van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen
De wolf is een inheemse soort voor de West-Karpaten. De westelijke Karpaten vormen één ecosysteem voor wolven, en omvatten delen van Slowakije, Tsjechië, Polen en Hongarije. Daarnaast vormen de Oostelijke Karpaten een samenhangend leefgebied voor wolven waartoe delen van Slowakije, Polen en Oekraïne behoren.[278]

In het verleden kwam de wolf voor in het gehele grondgebied van het huidige Slowakije. De soort kon tot de jaren zeventig van de vorige eeuw vrij worden bejaagd. De verspreiding van de wolf in Slowakije onderging grote veranderingen in de periode voor en na de Tweede Wereldoorlog. Deze veranderingen hadden voornamelijk te maken met de mate van bejaging. Er waren tijden dat de wolf met uitsterven werd bedreigd in Slowakije, vooral in de late 19e en vroege 20e eeuw. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam het aantal licht toe, maar daalde daarna opnieuw. Een aanzienlijke daling van de wolvenpopulatie werd geregistreerd in de jaren zestig.[279] De wolf komt nu nog in 40% van het land voor. Na 1975 is wetgeving tot ontwikkeling gekomen waarmee de wolf gaandeweg wettelijk meer wordt beschermd. In 2016 kwam een wolvenplan tot stand, gericht op behoud van de wolf.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
In 2004 werd Slowakije lid van de EU. Voor Slowakije is de plaatsing van de wolf op Bijlage II en Bijlage V van de Hrl van belang. Tot 2010 werd de wolf in ongelimiteerde aantallen bejaagd. In 2009 werd in de Hunting Regulation de vaststelling van jaarlijkse quota ingevoerd. Na de invoering van deze quota veranderde er echter niets wezenlijks. De jaarlijks quota waren hoog, en niet ingegeven door informatie over de populatieomvang in Slowakije.[280] Reeds vele jaren waren er protesten tegen de quota voor afschot van wolven. Dit leidde tot een klacht bij de Europese Commissie die in 2013 een onderzoek instelde naar de quota in het licht van de Hrl. Dit leidde ertoe dat in dat jaar in de Nature and Landscape Protection Act werd bepaald dat de wolf is beschermd in bepaalde gebieden, waaronder Natura 2000-gebieden. Pas sinds 2021 wordt de wolf op het gehele grondgebied beschermd. Zie hierna.

3. Soortenbescherming
Sinds 1883 waren Hongaarse jachtwetten van kracht die het doden van predatoren en ongedierte op elk moment toestonden. De wolf werd tot beide categorieën gerekend. De jacht op de wolf heeft een grote impact gehad op het voorkomen van de wolf in Slowakije. Pas in 1975 kreeg de wolf enige bescherming.[281] In dat jaar werd in de Hunting Regulation vastgelegd dat de wolf alleen mocht worden bejaagd in de periode van 16 september tot en met eind januari. Verder werden de jachtmiddelen nader gereguleerd. Tot 1975 was de wolf in Slowakije niet beschermd en werd door het hele land gejaagd. In 1995 voerde Slowakije een verbod in op de jacht op wolven in het hele land en het hele jaar door. Maar in het daaropvolgende jaar bepleitte Slowakije tijdens de ratificatie van het Verdrag van Bern een uitzondering voor de wolf. Slowakije sloot zich in 1997 aan bij het Verdrag van Bern, met deze uitzondering op de bescherming van de wolf. De in 1995 in Slowakije ingevoerde beschermingsregeling werd in 1999 weer gedeeltelijk afgeschaft. In 1999 werd het jachtseizoen voor de wolf wel verder teruggebracht tot 2,5 maand (1 nov - 15 jan). Sindsdien stelde het bevoegde ministerie jaarlijks een jachtquotum voor de wolf vast.

278 https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
279 https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
280 https://lciepub.nina.no/pdf/635010989491744309_2013_03_25_Updated%20status%20of%20LC%20in%20Europe_Part2.pdf
281 https://www.ochranaprirody.cz/res/archive/326/040062.pdf?seek=1477485107

In 2004 werd Slowakije, zoals hierboven reeds vermeld, lid van de EU. Een klacht bij de Europese Commissie over de omgang met de wolf leidde in 2013 tot de invoering van de Nature and Landscape Protection Act, waarin werd bepaald dat de wolf is beschermd in bepaalde gebieden, waaronder Natura 2000-gebieden. Sindsdien is de drijfjacht verboden en moesten gedode dieren door inspecteurs worden gezien op de plaats waar de wolf werd geschoten.[282] In 2015 heeft de Slowaakse wetgever enkele wijzigingen doorgevoerd om de wolvenpopulatie verder te beschermen, door een uitbreiding van gebieden waar niet gejaagd mocht worden.[283] Wolven in andere gebieden waren niet beschermd: jagers in Slowakije hebben daarom buiten deze gebieden wolven kunnen blijven doden. In de media worden aantallen genoemd van 1.800 wolven sinds 2000.[284] In het Slowaakse wolvenbeheerplan voor 2015/16 werden gebieden vastgesteld waar wolven het hele jaar door worden beschermd, met name in de grens met Polen en Hongarije, Ook werden daarin nieuwe voorschriften voor het wolvenjachtseizoen opgenomen.[285] Pas sinds 2021 wordt de wolf op het gehele grondgebied beschermd.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

In de jaren na 2015 blijft het quoteringsysteem omstreden. Dat leidt ook tot tegenstellingen tussen het ministerie van Milieu en het ministerie van Landbouw. In 2020 roept het ministerie van Milieu het ministerie van Landbouw op om het besluit over het quotum voor 2020/21 in te trekken en te heroverwegen. De minister van Milieu startte ook een initiatief op om de wolf op te nemen op de lijst van strikt beschermde soorten. Dit zou de wolf de hoogst mogelijke bescherming bieden. Een ander gevolg zou de ontbinding zijn van de interministeriële commissie voor de vaststelling van het quotum. Bovendien zou de jacht op wolven het hele jaar door in heel Slowakije worden verboden. Uiteindelijk werden deze maatregelen begin 2021vastgesteld. De wolf is sinds 1 juni 2021 een volledig beschermde diersoort. De beslissing volgde op een massale campagne van 31 non-profitorganisaties voor volledige bescherming van wolven, waaronder WWF-Slowakije. Een gezamenlijke petitie om de jacht op wolven te stoppen kreeg meer dan 51.000 handtekeningen.[286] De nieuwe wetgeving heeft tot gevolg dat er individuele toestemming kan worden verleend voor het doden van wolven door het ministerie van Milieu.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

Wolven in Slowakije behoren tot de Karpatische populatie, behorend tot de Alpiene en Pannonische biogeografische regio zoals benoemd in de Hrl. De Karpatische populatie komt voor in een groot gebied, dat vijf landen omvat. Zij bestaat uit ongeveer 3000 wolven (2300-2700 in Roemenië, 340-450 in Slowakije, 250-300 in Polen en een klein aantal individuen in de Tsjechische Republiek en Hongarije). De populatie is grotendeels met elkaar verbonden door enkele kleinere deelpopulaties in het oosten, in de grensstreken met de Tsjechische Republiek en Hongarije. De Karpatische populatie vormt één van de grootste in Europa en is van groot belang. De Karpaten vormen een potentiële verbinding tussen noordelijke en zuidelijke populaties. Volgens de IUCN-criteria is de populatiestatus goed (least concern), maar voor Slowakije specifiek bedreigd (Endangered, 2001).[287]

A. Grootste bedreigingen voor de wolf

Als grootste bedreigingen voor de wolf worden genoemd de legale (tot 1 juni 2021) en illegale jacht, maar ook de toenemende versnippering en krimp van hun leefgebieden als gevolg van de aanleg van wegen en andere infrastructuur.[288] Hybridisatie is geen knelpunt in Slowakije.[289]

282 https://www.ochranaprirody.cz/res/archive/326/040062.pdf?seek=1477485107
283 https://wilderness-society.org/year-round-protection-for-the-wolf-in-slovakia/ https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
284 https://emerging-europe.com/news/slovakia-finally-bans-wolf-hunting/
285 https://www.researchgate.net/publication/297368935_Ecology_and_conservation_of_the_grey_wolf_Canis_lupus_in_Slovakia
286 https://www.downtoearth.org.in/news/wildlife-biodiversity/wolf-hunting-banned-in-slovakia-76872
287 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.
288 https://lciepub.nina.no/pdf/635010989491744309_2013_03_25_Updated%20status%20of%20LC%20in%20Europe_Part2.pdf
289 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf

B. Knelpunten door de wolf
De belangrijkste knelpunten als gevolg van de aanwezigheid van de wolf zijn aanvallen op vee.

C. Monitoring en schadevergoeding
Een van de problemen in Slowakije bij de uitvoering van het inmiddels vervallen quoteringsysteem betrof de beschikbaarheid van betrouwbare inventarisatie- en monitoringsgegevens. Het wolvenbeheerplan bevat een groot aantal maatregelen om hierin verandering te brengen.
Evenals andere Europese landen kent ook Slowakije de mogelijkheid van vergoeding van schade ontstaan door de wolf.

6. Actief soortenbeleid

A. Wolvenbeheerplan
Beheerplannen voor beschermde soorten worden ontwikkeld door de State Nature Conservancy van de Slowaakse Republiek en goedgekeurd door het Ministerie van Milieu, in overeenstemming met de wetgeving.[290] Het wolvenbeheerplan is in 2016 vastgesteld.[291] Het doel op lange termijn is het handhaven van de gunstige staat van de wolf in Slowakije in de biogeografische Alpenregio en het bereiken van een gunstige staat van de wolf in de Pannonische biogeografische regio. Er zou sprake moeten zijn van een levensvatbare wolvenpopulatie die leeft in een inheemse omgeving met een minimum aan menselijke conflicten. Het wolvenbeheerplan bevat een scala aan maatregelen om dit te bereiken.

De aanleiding voor de totstandkoming van het wolvenbeheerplan was meerledig. In de eerste plaats het ontbreken van een document dat ingaat op de bescherming en het beheer van de wolf in Slowakije, terwijl de wettelijke voorwaarden voor een dergelijk document zijn opgenomen in de Nature and Landscape Protection Act, waarin beheerprogramma's zijn voorgeschreven voor – onder andere – diersoorten als basis voor het waarborgen van de duurzame gunstige staat van Europeesrechtelijk beschermde soorten. De inhoudseisen zijn opgenomen in een Decreet ter uitvoering van deze wet.
De aanleiding voor het opstellen van het document was de ingebrekestellingsprocedure door de Europese Commissie. De Slowaakse Republiek heeft in het kader van deze procedure toegezegd een programma voor te bereiden waarin wordt aangegeven hoe de Slowaakse praktijk in overeenstemming wordt gebracht met de richtlijnverplichtingen. Daarnaast was er ten tijde van de vaststelling van het wolvenbeheerplan nog behoefte aan methoden voor het vaststellen van quota voor de jacht op wolven. Dit is inmiddels niet meer van belang.

Wel is relevant dat het wolvenbeheerplan uitvoerig ingaat op methoden voor tellingen en permanente monitoring van de populatie. Daarnaast gaat het wolvenbeheerplan in op maatregelen met het oog op bescherming van de wolvenpopulatie. In dat kader worden bijvoorbeeld genoemd het voorzien in geschikte en voldoende grote terreinen en leefgebieden met een voedselbasis voor wolven, de identificatie van trekroutes van wolven met het oog op het in stand houden van de trekroute door het land en het opheffen van belemmeringen in migratieroutes. Ook wordt ingegaan op schadevergoedingsregelingen en steunmaatregelen ter bescherming van vee, en wordt uiteengezet welke schade voor vergoeding in aanmerking komt. Onderdeel van dit pakket vormen preventieve maatregelen die moeten worden getroffen, waaronder elektronische hekken en bescherming door inzet van honden. Tenslotte vormen de thema's onderzoek, educatie en communicatie een belangrijk onderdeel van het wolvenbeheerplan.

B. Internationale samenwerking
Volgens het wolvenbeheerplan wil de Slowaakse Republiek blijven streven naar grensoverschrijdende samenwerking (m.n. met Polen) bij de bescherming en het beheer van grote predatoren. Aandacht

290 https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/1411/beratungshilfe/proceedings.pdf
291 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf

moet blijven uitgaan naar communicatie met buurlanden en de uitvoering van gezamenlijke grensoverschrijdende activiteiten ter bescherming van de soort. Ook moet wolvenbeheer in grensgebieden worden afgestemd. Men wil de tot nu toe beperkte samenwerking uitbreiden tot effectieve samenwerking en grensoverschrijdend beheer van de wolvenpopulatie. Daarbij wil men o.a. streven naar een gezamenlijk beheersplan voor de Karpatenwolfpopulatie, gebaseerd op wetenschappelijke resultaten en aanbevelingen.[292]

7. Natura 2000

Binnen Slowakije zijn 79 Natura 2000-gebieden aangewezen met een totale oppervlakte van 435.383 ha waar de wolf een van de beschermde soorten is. De gemiddelde grootte van deze gebieden is 5.511 ha. De minimale oppervlakte is ca. 45 ha (Pliškov) en de maximale ca. 66 994 ha (Tatry). Aanvankelijk hield Slowakije geen rekening met het feit dat de wolf in deze 79 gebieden moet worden beschermd. Sommige gebieden voldoen vanwege omvang niet aan de vereisten voor de bescherming van soorten die een grote leefruimte nodig hebben. In sommige ervan werd op dezelfde manier op de wolf gejaagd als in gebieden buiten het Natura 2000-netwerk, zonder informatie over de staat van instandhouding en het belang van deze locatie voor het in stand houden van de gunstige staat van de soort. De binnen de gebieden beschermde wolven verbleven ook vaak deels buiten deze gebieden.[293] Deze situatie is met inwerkingtreding van het beschermingsregime buiten Natura 2000, op 1 juni jl., veranderd.

292 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
293 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf ; https://carnivores.eu/wolf-1/in-slovakia/protection-status

Deel C

Bouwstenen voor handelingsprotocollen

In dit onderdeel zal worden uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf. De mogelijkheden van het toepassen van vang- en dodingsmiddelen zullen daarbij worden omschreven. Hierbij zal ook aandacht worden besteed aan de mogelijkheden van de toepassing van andere toestemmingsinstrumenten, zoals een vrijstelling via een omgevingsverordening, of een programma.

De volgende situaties zullen kort worden beschreven:

1. Het opzettelijk verstoren van een wolf, zoals omschreven in (situaties in) het Interprovinciale wolvenplan.
2. Het vangen van een wolf.
3. Het vangen, vervoeren, diergeneeskundig behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf
4. Het uitzetten van een wolf
5. Vervoer van een levende wolf
6. Het bezitten (onder zich hebben) van een wolf
7. Het zenderen en monitoren van een (probleem)wolf
8. Het doden van een wolf
9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

De verbodsbepalingen uit het Besluit activiteiten leefomgeving en de derogatiemogelijkheden uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (bijlage)
In een bijlage bij dit onderdeel zijn de bepalingen opgenomen waarin de omgevingsvergunningplicht en de mogelijkheden tot derogatie zijn verankerd. Daar waar bepalingen uit andere wet- en regelgeving relevant zijn, zal dat in de betreffende paragrafen worden aangegeven.

1. Het opzettelijk verstoren van een wolf

Het opzettelijk verstoren van de wolf in situaties als omschreven in het Interprovinciaal wolvenplan, zoals ingeval van het herhaaldelijk doden van goed beschermd vee na het treffen van preventieve maatregelen.

De basis van het verbod op het verstoren ligt vast in art. 12 lid 1 en onder b) Hrl als het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek.

Zoals in Deel A is uiteengezet concludeert AG Kokott in de Roemeense wolvenzaak dat het verbod op het verstoren krachtens art. 12, eerste lid, onder b) Hrl ruim moet worden uitgelegd. Het opzettelijk verstoren van de strikt beschermde soorten moet zonder enige ruimtelijke beperking worden verboden. In de conclusie, die navolging krijgt in het arrest van het Hof, moet het vangen en ook het doden van een specimen van de wolf op zijn minst als verstoren worden beschouwd.[294]

Dit laat onverlet dat het verstoringsverbod voor een effectieve toepassing ervan genuanceerd moet worden toegepast, zoals hieronder zal worden toegelicht.

294 AG Kokott in conclusie d.d. 13 februari 2020, zaak C-88/19 (Roemeense wolf)

A) Incidenteel verjagen

Volgens de Europese Commissie spelen de omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling een rol bij de beoordeling of sprake is van,'verstoren' als bedoeld in art. 12 Hrl. De intensiteit, de duur en de frequentie van de herhaling van verstoringen zijn belangrijke parameters bij de beoordeling van het effect ervan op een soort. Volgens de Europese Commissie in de Guidance is er wel ruimte voor nuancering van de toepassing van dit verbod in het licht van het evenredigheidsbeginsel. De Europese Commissie stelt in haar Concept Guidance dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van art. 12 Hrl.[295]

Zoals ook in deel A van dit rapport is aangegeven, wijst AG Kokott er in haar conclusie bij de Zweedse houtkapzaak op dat, in tegenstelling tot art. 5, onder d), van de Vogelrichtlijn, in het verbod op verstoring ex art. 12, eerste lid, onder b) Hrlniet uitdrukkelijk een verband wordt gelegd met de doelstellingen van de richtlijn en, in het bijzonder, met de staat van instandhouding van de betrokken soorten.[296]

Een gemeenschappelijk kenmerk is - volgens de AG - evenwel, dat het verbod met name moet gelden gedurende de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek. Deze perioden gelden als bijzonder gevoelig voor verstoring, zodat ze in de regel van groot belang zijn voor de staat van instandhouding van de soorten. Bovendien is het opvallend dat het verstoren van de *soorten* (cursief: auteurs) moet worden verboden, terwijl het verbod om te doden in art. 12, eerste lid, onder a), en de definitie van art. 1, onder m) Hrl betrekking heeft op *elk afzonderlijk specimen* (cursief: auteurs) van de beschermde soorten.

Met enige nuances komt de AG in overweging 107 tot de conclusie dat het in art. 12, eerste lid 1, onder b) Hrl opgenomen verstoringsverbod in beginsel moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zouden worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

Deze uitleg kan overigens niet op deze wijze in de tekst van de richtlijn worden gelezen, of uit rechtspraak van het Hof van Justitie worden afgeleid. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan bovendien leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat in beginsel steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[297] Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[298]

Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[299] Deze norm laat ruimte voor interpretatie en kan ook zo worden uitgelegd dat het oprichten van een hekwerk rond een schapenverblijf inhoudt dat de wolf zich aan dit element in zijn leefomgeving zal moeten aanpassen. Het verjagen van een wolf van een locatie waar deze schade aan vee veroorzaakt, of dreigt te veroorzaken, kan als een incidentele verstoring worden gezien.

295 Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive, draft version, November 2019, p.26.
296 Conclusie AG Kokott van 10 september 2020 (1) gevoegde zaken C-473/19 en C-474/19 Förening Skydda Skogen, ECLI:EU:C:2020:699.
297 Draft Guidance, p. 26.
298 Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20.
299 ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, *MenR* 2004, 69 (m.nt. C.J. Bastmeijer), *JM* 2004, 83 (m.nt. Van der Meijden); ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846; ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance 2007, p. 38.

In Duitsland is desalniettemin gekozen voor het formaliseren van mogelijkheden van verjaging in de vorm van een wettelijke regeling in verordeningen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen verjagen van wolven uit dorpen of bij vee, waarbij wolven niet mogen worden verwond en het opzettelijk afschrikken (Vergrämung) van wolven.

Over het verjagen van wolven in de nabijheid van mensen, nederzettingen, en vee wordt in de verordeningen gesteld dat het verjagen geen overtreding oplevert van het wettelijk verbod op verstoren van de wolf. Feitelijk wordt daarmee de bovenstaande lijn van incidentele verstoringen geformaliseerd en wordt ook in Duitsland aangenomen dat geen sprake is van een handeling die een derogatie vereist.

Het bewust afschrikken van wolven (Vergrämung) is een vorm van verjaging die volgens de verordeningen alleen mag plaatsvinden bij probleemwolven met opvallend gedrag. Het afschrikken is voorbehouden aan aangewezen personen. Bij Vergrämung mogen ook meer middelen worden toegepast, zoals rubberen kogels. De persoon die de handeling uitvoert moet de verantwoordelijke Naturschutzbehörde op de hoogte stellen van het aantal verjaagde wolven, de exacte plaats en datum en de gebruikte methode. Door de Oberste Naturschutzbehörde wordt gemonitord of het toepassen van deze maatregelen nadelige gevolgen kan hebben voor het bereiken van de gunstige staat van instandhouding van de wolf. Zie voor een uitgebreidere toelichting deel B) van dit advies.

Conclusie: Eén en ander leidt tot de conclusie dat het afschermen van vee door het plaatsen van hekwerk niet kan worden gezien als opzettelijke verstoring van een soort. Datzelfde geldt voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval. In die gevallen behoeft geen omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit wegens opzettelijke verstoring te worden aangevraagd, of verleend. Ten behoeve van de rechtszekerheid zou kunnen worden overwogen om dit ook zo op te nemen in provinciaal beleid en/of een formele vrijstelling. In het onderstaande gaan we op deze laatste mogelijkheid nader in.

In Duitsland is ervoor gekozen om wettelijk vast te leggen dat incidenteel verstoren niet hoeft te worden gezien als 'opzettelijk verstoren' in de zin van de wet en de Hrl. In het Nederlandse wettelijke stelsel impliceert een vrijstelling feitelijk dat er sprake is van een inbreuk op een wettelijk verbod, waarvan vrijstelling wordt verleend, onder de afweging zoals de wet die voorschrijft. Hoewel vrijstellen in deze zin van de activiteit incidenteel verjagen juridisch niet noodzakelijk lijkt, zou ervoor gekozen kunnen worden een dergelijke vrijstelling wel op te stellen, bijvoorbeeld, omdat in het verlengde ervan bewust afschrikken met gebruikmaking van middelen wel een toestemmingsbesluit vereist (zie: hieronder, Actief verjagen). Daarbij is van belang dat juridisch nog niet eenduidig door het HvJ is bevestigd dat in gevallen van het verjagen van de wolf daadwerkelijk geen sprake is van een overtreding van het wettelijk verbod op opzettelijk verstoren. In die zin wordt met het opnemen van een vrijstelling het zekere voor het onzekere genomen. Als een vrijstelling wordt omschreven, dan zouden daaraan ook voorschriften en beperkingen kunnen worden verbonden, waarmee de omvang van de vrijstelling wordt beperkt en verduidelijkt. In de toelichting zou moeten worden gemotiveerd waarom in de specifieke beoogde situaties er voor verjagen geen andere bevredigende oplossing bestaat, dat verjagen plaatsvindt voor een wettelijk en zwaarwegend doel en dat het verjagen geen negatief effect zal hebben op de staat van instandhouding.

Omdat deze situatie mogelijk landelijk speelt, is het ook te overwegen een landelijke vrijstelling voor het verjagen van wolven in concreet benoemde situaties vast te stellen.

B) Actief verjagen

Van een opzettelijke verstoring is vooral sprake, indien deze gezien de omvang of de slechte staat van instandhouding van de populatie, mede gezien het aantal door de verstoring verjaagde individuen, de populatie van de soort negatief zou kunnen beïnvloeden. Het gebruik van verjagingsmiddelen kan daarbij aan de orde zijn. Gedurende de vestiging van de soort kan een verstoring daarom een groter negatief gevolg hebben, omdat juist in deze fase de gevoeligheid voor verontrusting groter is, net als verstoring gedurende de in art. 12 Hrl genoemde perioden (voortplanting, afhankelijkheid van de

jongen, overwintering, trek). De Europese Commissie stelt dat herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden, zoals hierboven uiteengezet.[300]Het Hof van Justitie bevestigt dat met opzettelijk verstoren elk handelen is bedoeld waarbij men wist of ervan uit kon gaan dat het handelen een verstoring tot gevolg zou kunnen hebben en men hier toch mee doorgaat (zogenaamde 'voorwaardelijke opzet'). Niet noodzakelijk is dat de verstoring van de soorten doel van het handelen is.[301] Aanvullend heeft het Hof van Justitie er op gewezen dat aangetoond moet worden dat de desbetreffende personen en instanties wisten of er vanuit gingen dat hun handelen hoogstwaarschijnlijk een verstoring van beschermde soorten tot gevolg zou hebben om het verwijt te kunnen maken dat in strijd met art. 12 Hrl is gehandeld.[302]Uit een uitspraak uit 2005 van de ABRvS blijkt dat het aantal exemplaren van een beschermde inheemse soort dat in een bepaald geval wordt verstoord, voor de vaststelling van de overtreding van het verbod op verstoring niet relevant is, ook niet indien er geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de soort.[303]

Conclusie: Dit leidt tot de conclusie dat het actief verjagen van een wolf met gebruik van middelen die verder gaan dan het afschermen van het terrein of de locatie waar vee wordt gehouden, moet worden gezien als een opzettelijke verstoring in de zin van art. 12 Hrl, die geldt als een omgevingsvergunning-plichtige flora- en fauna-activiteit op grond van art. 11.46 van het Bal. Nu het geven van toestemming voor verjagen een afweging in individuele gevallen vergt, ligt het niet voor de hand om voor het actief verstoren een vrijstelling op te nemen in een provinciale omgevingsverordening.

C) Verjagen als preventieve maatregel voor vangen, of doden
Verwijzend naar deel A van dit onderzoek is het van belang dat een flora- en fauna-activiteit voor het vangen of doden van een wolf een analyse vereist waaruit volgt dat een minder ingrijpende maatregel (verjagen, of vangen en weer uitzetten) geen reële optie is. Daarbij speelt de motivering van het doel van de ingreep een belangrijke rol. Naarmate de voorgestelde maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en er geen andere reële alternatieven voorhanden zijn.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. De Europese Commissie beschouwt een uitzondering op een verbodsbepaling van art. 12 Hrl op zichzelf reeds als een 'last resort'. In dat verband kan verjagen als relevante alternatieve oplossing voor vangen of doden een rol spelen. Proberen te verjagen kan een eerste stap zijn in een besluit dat uiteindelijk toestemming geeft voor vangen en of doden, als verjagen niet tot het gewenste resultaat leidt

In het kader van het toestaan van vangen of doden zal, met name gelet op de beste beschikbare wetenschappelijke en technische kennis en in het licht van de omstandigheden van de specifieke aan de orde zijnde situatie, moeten worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing (zoals verjagen) bestaat aan de hand waarvan het nagestreefde doel kan worden bereikt, met inachtneming van de in de Hrl opgenomen verbodsbepalingen.[304]

D) Overwegingen bij afwegingen voor toestemmingverlening opzettelijk verstoren
In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die

300 Draft Guidance, p. 26.
301 HvJ (Cie vs. Griekenland) 30 januari 2002, C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60, *Jur.* 2002, p. I-01147.
302 HvJ (Cie vs. Spanje) 18 mei 2006, C-221/04, ECLI:EU:C:2006:329, *Jur.* 2006, p. I-4515.
303 ABRvS 20 april 2005, ECLI:NL:RVS:2005:AT4210, *JM* 2005, 74 (m.nt. Van der Meijden).
304 HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, r.o. 51.

zijn genoemd in bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring. Het kader als weergegeven in het eerste lid van art. 8.74k Bkl is direct overgenomen uit art. 16 Hrl en is thans nog neergelegd in art 3.8, vierde lid, en art. 3.9, tweede lid Wnb. De grondslag voor het art. 8.74k Bkl is art. 5.18 van de Omgevingswet.

1) Geen andere bevredigende oplossing
Het verstoren mag niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van art. 16, eerste lid Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering niet in redelijke verhouding staan tot de nagestreefde doelstelling en de andere oplossing wel evenredig is. Dit betekent dat als een oplossing met preventieve maatregelen, zoals aangepast hekwerk en schrikdraad, geen oplossing voor het probleem is gebleken, actieve verjaging in beeld komt. De oplossing die wordt gekozen moet de beste bescherming van de betrokken soort verzekeren, gegeven de doelstelling van de derogatie.

2) Wettelijk belang
Opzettelijk verstoren is alleen toegestaan bij aanwezigheid van een wettelijk belang. Daarbij geldt dat voor de afwijking in verband met het 'voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom', schade van een zekere omvang vereist is. Andere rechtvaardigingsgronden hebben veelal betrekking op grotere (openbare) of publieke belangen, zoals het belang van de openbare veiligheid of de volksgezondheid. Dit betekent dat alleen publieke belangen een afwijking van de verbodsbepalingen kunnen rechtvaardigen. Belangen die enkel een bedrijf of individuen dienen, zijn niet als 'groot openbaar belang' aan te merken. In de tweede plaats moet het openbare belang van groter gewicht zijn dan de belangen die door de Hrl worden beschermd. Er moet een zorgvuldige afweging van het belang van soortenbescherming tegen het openbare belang plaatsvinden. Publieke belangen die alleen voordelen voor de korte termijn opleveren zullen niet voldoende kunnen opwegen tegen het langetermijnbelang van soortenbescherming.[305]

Veiligheid van (individuele) personen lijkt overigens wel een issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het Hof van Justitie, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken[306]:

> "Bij de vaststelling van de in casu toe te passen sanctie wegens niet-nakoming van de verplichtingen van artikel 12, lid 1, onder a), en artikel 16, lid 1, van de habitatrichtlijn, is het verder relevant, zoals de advocaat-generaal in punt 69 van haar conclusie opmerkt, dat het op basis van de nationale wetgeving niet mogelijk was om binnen een korte termijn gepast te reageren op het gedrag van de in het hoofdgeding aan de orde zijnde wolf en aldus de risico's vroegtijdig tot een minimum te beperken. Evenmin blijkt dat het nationale rechtskader in dat opzicht een wetenschappelijk gefundeerde regeling of wetenschappelijk gefundeerde richtsnoeren bevat."

De ontheffingsgrondslag 'openbare veiligheid en volksgezondheid' mag volgens AG Kokott in haar conclusie in de zaak van de Roemeense wolf in principe ook worden opgevoerd bij een dreigende situatie voor een enkel gezin.[307]
Overige belangen zijn besproken in het algemene deel van dit rapport (deel A).

305 Stb 2021, 22, p.360.
306 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.
307 Conclusie AG Kokott, van 13 februari 2020, C-88/19, punt 62.

3) Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Daarnaast geldt als voorwaarde dat het opzettelijk verstoren geen afbreuk doet aan het streven om de populatie van de betrokken soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Nu de wolf in Nederland (nog) niet in een gunstige staat van instandhouding is, kan een afwijking slechts in uitzonderlijke omstandigheden mag worden toegestaan. Daarbij moet de beoogde afwijking ook worden beoordeeld in het licht van het voorzorgbeginsel.[308] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[309]

E) Afweging middelen en methoden verjagen
Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden over te gebruiken middelen. Hierbij speelt een rol dat, bij de bepaling van de middelen die worden ingezet voor de verstoring, steeds moet worden gekeken naar de proportionaliteit van de in te zetten middelen, zowel ten aanzien van effecten op de te verjagen soort zelf, als mogelijke effecten op andere (beschermde) soorten. Daarbij dient ook acht te worden geslagen op mogelijke effecten op dierenwelzijn. Op grond van art. 2.1 van de Wet dieren is het verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen. Deze bepaling is ook van toepassing op andere dan gehouden dieren.[310]

F) Overige regels/ eisen
Afhankelijk van de ruimtelijke uitstraling van gekozen verjagingsmiddelen (b.v. negatieve conditionering) zal mogelijk ook geluidhinder of lichthinder ontstaan voor de bredere omgeving. Mogelijk spelen hier andere omgevingsvergunningplichten op grond van bijvoorbeeld het omgevingsplan, of een vergunningplicht op grond van de APV.

G) Hybride wolf
Afhankelijk van de keuze van Nederland met betrekking tot de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk verstoren in ieder geval moeten worden beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat vooral op proportionele wijze wordt verstoord.[311] De specifieke zorgplicht is in het eerste deel (deel A) van dit rapport nader toegelicht.

2. Het vangen van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, Hrl, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op art. 16, eerste lid Hrl.

A. Doel van het vangen
Van belang is om vast te stellen met welk doel een wolf moet worden gevangen. Indien het uiteindelijke doel is om een wolf te doden, dan is het doel van het vangen gericht op het doden. Het begrip 'vangst' in de zin van art. 16, eerste lid Hrl moet volgens het Hof dan aldus worden opgevat

308 Zie HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
309 Conclusie AG H. Saugmandsgaard ØE 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
310 Art. 2.1 lid 7 Wet dieren.
311 Zie art. 11.27 Bal.

dat het zowel ziet op het vangen als op het doden van specimens van de betrokken soorten, zodat die bepaling in beginsel als grondslag kan dienen voor het vaststellen van afwijkingen die met name tot doel hebben om het doden van specimens van de in bijlage IV, punt a), bij de richtlijn bedoelde soorten toe te staan, mits bepaalde daarin gestelde specifieke voorwaarden worden vervuld.[312] In andere gevallen zal het vangen veelal worden gemotiveerd in het licht van een al dan niet snel weer vrijlaten van het dier in zijn natuurlijke leefomgeving.

1. Vangen voor zenderen

Indien een wolf wordt gevangen, bijvoorbeeld om hem te zenderen om hem te kunnen volgen, dan is het vangen van de wolf gericht op het zo snel mogelijk weer vrijlaten in de natuurlijke omgeving. Het vangen van de wolf is dan een omgevingsvergunningplichtige activiteit terwijl het weer vrijlaten kan worden gezien als een er uit voortvloeiende handeling, waarvoor geen toestemming vereist is als dit op dezelfde locatie of de directe nabijheid ervan gebeurt. Voor de goede orde wordt erop gewezen dat in het Bal een specifieke grond is opgenomen waarop toestemmingverlening voor onderzoek kan worden gegeven, gebaseerd op art. 16 eerste lid en onder d. Hrl: ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten.

Toestemming is alleen vereist voor handelingen in strijd met de verbodsbepalingen. Daarbij moet ook het doel van die handelingen en het doel van de verbodsbepalingen in aanmerking worden genomen. Uit de memorie van toelichting op de Wnb volgt dat wanneer, bijvoorbeeld, een mus een winkel is binnengevlogen, wordt gevangen en vrijwel onmiddellijk daarop wordt vrijgelaten, geen sprake is van vangen in de zin van de Vogelrichtlijn. De mus wordt niet blijvend of voor langere tijd aan de natuur onttrokken, maar van zijn ongewilde gevangenschap in de voor hem niet natuurlijke omgeving van de winkel bevrijd. Een ander voorbeeld is het oppakken van amfibieën om deze over de weg te zetten tijdens de voorjaarstrek, ter voorkoming van het overrijden door weggebruikers. Voor het vangen van een dier in dergelijke situaties behoeft dan ook geen toestemming te worden aangevraagd.[313] Wij zijn van oordeel dat in het geval van het vangen van een wolf voor het bevestigen van een zender aan die wolf wel een toestemming moet worden aangevraagd en verleend, omdat in het verlengde van het vangen ook handelingen met de wolf moeten worden verricht, zoals verdoven en bevestigen van de zender. Het is daarmee ook van belang om vast te leggen met welk middel het dier mag worden gevangen. Verder gaan wij uit van een vereiste van aanvullende toestemming op grond van de Wet op de dierproeven (zie: Zenderen en monitoren wolf). Wellicht ten overvloede vermelden wij dat het voorschrijven, toepassen van een verdoving, of bedwelming diergeneeskundige handelingen zijn.[314]2.

Vangen 'probleemwolf' (en vervoer en weer uitzetten in de zin van vrijlaten)

Als een wolf wordt gevangen met het oog op het oplossen van een probleem, zoals het toebrengen van schade of een gevaar voor de openbare veiligheid, dan moet worden afgewogen of het uiteindelijke doel is om het dier te doden, of dat wordt gestreefd naar verplaatsing en het uitzetten van het dier. De toestemming dient in dat laatste geval dan ook meer te omvatten dan alleen het opzettelijk vangen en tevens te zien op vervoer en het uitzetten. Zie voor de te maken afwegingen bij deze besluitonderdelen ook de paragraaf over 'vervoer' en 'uitzetten'. Voor een dergelijke toestemming is mogelijk afstemming vereist met een ander bevoegd gezag. Dan zal via art. 2.2 van de Omgevingswet afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die art. 2.2, tweede lid Omgevingswet biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen. Daarbij wordt niet voorzien in een overdracht van taken of bevoegdheden.

312 HvJ 10 oktober 2019, C-674/17 (Finse Wolvenarrest II), ECLI:EU:C:2019:851.
313 Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 262.
314 Art. 1.1 Wet dieren.

B. Verboden vangmiddelen

Art. 11.48 Bal verbiedt het zonder omgevingsvergunning toepassen van niet-selectieve vangmiddelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben. De bepalingen vormen de implementatie van art. 15 Hrl op grond waarvan de lidstaten het gebruik van niet-selectieve middelen voor het aan de natuur onttrekken, vangen of doden van dieren van soorten van communautair belang moeten verbieden. Het verbod ziet op het gebruik van niet-selectieve vangmiddelen, vangmiddelen waarmee een groot aantal dieren van één of meer soortgroepen gevangen kunnen worden, waarbij niet van tevoren kan worden bepaald hoeveel dieren er gevangen zullen worden en van welke soort, welke leeftijd, welk geslacht en welke omvang zij zullen zijn. Tot deze middelen behoren in ieder geval de in bijlage VI bij de Hrl genoemde middelen.

Bijlage VI, onder a, van de Hrl noemt als verboden niet-selectieve middelen voor zoogdieren: blindgemaakte of verminkte levende dieren die als lokdieren worden gebruikt, bandrecorders, elektrische en elektronische apparaten waarmee dieren kunnen worden gedood of bewusteloos gemaakt, kunstmatige lichtbronnen, spiegels en andere verblindende voorwerpen, apparaten om vangstplaatsen te verlichten, zoekers met een elektronische beeldversterker of beeldomkeerder voor het schieten in het donker, explosieven, netten die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, vallen die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, kruisbogen, vergif en giftig of verdovend lokaas, uitgassen of uitroken, en automatische of semi-automatische wapens waarvan de houder meer dan twee patronen kan bevatten. Als verboden niet selectieve middelen voor vissen worden genoemd: vergif en explosieven. Art. 15 Hrl in samenhang met bijlage VI, onder b, van de Hrl wijst als verboden middelen ook elke vorm van vangen of doden vanuit luchtvaartuigen of rijdende motorvoertuigen aan. Verder geldt in Europa een verbod op het toepassen van een wildklem.[315]

C. Beoordelingsregels vangmiddelen

Art. 8.74k, eerste lid, Bkl geeft de beoordelingsregels weer voor een omgevingsvergunning voor het toepassen van deze vangmiddelen. Dit betreft de voorwaarde voor vergunningverlening, dat er geen andere bevredigende oplossing mogelijk is, dat er een passend wettelijk belang is en dat er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

D. Instructieregel vangmiddelen

Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden omtrent te gebruiken middelen. Het is essentieel dat àls het vangen of doden van dieren bij wijze van uitzondering wordt toegestaan, steeds door het bevoegd gezag zorgvuldig wordt afgewogen welk middel onder de gegeven omstandigheden daarvoor het best kan worden ingezet. Er moet een zodanig middel worden gekozen, dat onnodig lijden van de betrokken dieren wordt voorkomen (art. 11.28 van het Bal) en een selectieve, gerichte inzet is verzekerd, waarbij onbedoelde slachtoffers van andere soorten, of van dezelfde soort worden voorkomen. In voorkomend geval kunnen daarbij nadere eisen worden gesteld over de wijze waarop en de voorwaarden waaronder het middel kan worden gebruikt.[316]

In de uitzonderingsgevallen waarin op grond van de wet het vangen of doden van dieren is toegestaan, geldt op grond van art. 11.28 van het Bal dat te allen tijde onnodig lijden van dieren moet worden voorkomen. Deze norm geldt als zodanig bij de uitvoering van het vangen of doden zelf. Bij de keuze van het middel of de methode voor het vangen of doden en eventuele voorschriften, of bij het stellen van regels over de toepassing daarvan, zal steeds moeten worden gekozen voor het middel of de methode en voor de toepassing daarvan die het meest effectief is, en die in de gegeven

315 Verordening (EEG) nr. 3254/91 van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 4 november 1991 houdende een verbod op het gebruik van de wildklem in de Gemeenschap en op het binnenbrengen in de Gemeenschap van pelzen en produkten die vervaardigd zijn van bepaalde in het wild levende diersoorten uit landen waar gebruik wordt gemaakt van de wildklem of andere vangmethoden die niet stroken met de internationale normen voor humane vangst met behulp van vallen (PbEG L 308).
316 Stb. 2021, 22, p. 369.

omstandigheden uit een oogpunt van dierenwelzijn het minst belastend is.[317] Naast art. 11.28 van het Bal geldt ook het algemene verbod op dierenmishandeling van art. 2.1, eerste lid, van de Wet dieren.

E. Hybride wolven
Afhankelijk van de keuze van Nederland ten aanzien van de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk vangen moeten worden beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat het vangen op een wijze plaatsvindt die zo min mogelijk schade aan het dier berokkent en het welzijn zo min mogelijk aantast.[318]

3. Het vangen, vervoeren, behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf

Het verbod op opzettelijk vangen van dieren zonder omgevingsvergunning, zoals bedoeld in art. 11.46 van het Bal ziet in beginsel op alle situaties, nu uit de begripsdefinities bij de Omgevingswet blijkt dat onder het begrip 'dieren', dieren worden bedoeld in alle (levens)stadia.[319] Dit betekent dat het vangen van een gewonde wolf in beginsel omgevingsvergunningplichtig is, tenzij sprake is van een vrijstelling van deze vergunningplicht.

Aanvullend geldt echter nog het volgende: Op grond van art. 2.1 van de Wet dieren moet eenieder hulpbehoevende dieren de nodige zorg verlenen. Dit geldt ook een gewonde wolf. In het zesde lid van art. 2.1 Wet dieren is bepaald dat dit artikel ook geldt voor dieren die niet worden gehouden. Dit betekent dat ook de verplichting om een hulpbehoevend dier de nodige zorg te verlenen van toepassing is op in het wild levende dieren. Wat de 'nodige zorg' inhoudt kan bij in het wild levende dieren en gehouden dieren echter verschillen.[320] De verplichting om zorg te verlenen aan een dier dat hulp behoeft is van belang, waar deze ook ziet op in het wild levende dieren en kan als zodanig een rechtvaardigingsgrond (of een reden om vergunning te verlenen in het belang van de bescherming van de fauna) bieden om handelingen te verrichten die normaliter ingevolge de wet (het Bal) verboden zouden zijn, bijvoorbeeld omdat zij het dier verstoren.[321] Invulling van de zorgplicht hoeft echter niet te betekenen dat men louter zelf pogingen tot het vangen of verzorgen van een gewond dier doet, maar kan ook inhouden dat deskundigen worden gewaarschuwd en in stelling worden gebracht.

A) Het behandelen van een gewonde wolf 'in situ'.
De vraag aan welke juridische eisen moet zijn voldaan en onder welke omstandigheden een gewonde wolf ter plaatse mag worden behandeld is - in ieder geval deels - geen juridische vraag, maar een vraag naar de ethische invulling van de zorgplicht voor hulpbehoevende dieren.[322] De zorgplicht is de wijze waarop wij in de praktijk invulling geven aan onze morele verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren. De zorgplicht is gerelateerd aan praktische aspecten (zoals technische uitvoerbaarheid van maatregelen) en de ethische afweging van de doelstellingen van ons handelen en de gevolgen daarvan. Daarbij kan worden aangetekend dat de zogenaamde 'afblijfplicht' (het vervullen van de zorgplicht door niet-ingrijpen wanneer interventie niet noodzakelijk of wenselijk is) een vorm van invulling van de zorgplicht is en niet de afwezigheid daarvan.

Een reden om al dan niet in te grijpen in een specifieke situatie is volgens de RDA in haar advies gelegen in het interpreteren van het concrete lijden in het individuele geval. "Lijden is een subjectieve

317 Stb. 2021, 22, p. 233.
318 Zie art. 11.27 Bal.
319 Definitie Omgevingswet: dieren: in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren.
320 Kamerstukken II, 2007/08, 31 389, nr. 3
321 Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 33.
322 Zienswijze Raad voor Dierenaangelegenheden, Zorgplicht Natuurlijk Gewogen, advies 2012-02.

emotionele toestand. Kortdurende negatieve emoties zoals honger en angst kunnen dienen als prikkel voor het dier om zijn gedrag aan te passen en hebben een functie. Een kortdurende toestand van lijden kan dus binnen het aanpassingsvermogen van het dier vallen en vereist niet noodzakelijk een ingrijpen. Wanneer een individu niet het vermogen of de gelegenheid heeft om adequaat op lijden te reageren (bijvoorbeeld door zich te onttrekken aan een angst veroorzakende situatie) ontstaat een belasting die het aanpassingsvermogen van het individu kan overstijgen en spreken we van zodanig lijden dat interventie vereist is."[323]Bij de beoordeling van de aanvaardbaarheid van het lijden speelt het aanpassingsvermogen van het individu een rol. Het aanpassingsvermogen omschrijft de (lichamelijke en geestelijke) vaardigheden waarmee een diersoort is toegerust en die een individu in het verloop van zijn eigen leven ontwikkelt. Daarmee is er ruimte voor een inschatting in hoeverre een dier door al dan niet ingrijpen in staat zal worden geacht om verder te leven, met een bepaalde kwaliteit van leven.

In die inschatting kan ook euthanasie worden overwogen. Daarbij zal worden afgewogen in hoeverre voorzienbaar sprake zal zijn van onaanvaardbaar lijden, mede gezien de aard van de betrokken diersoort. Het lijkt voor de hand te liggen dat een inschatting over handelingsperspectief in een individueel geval door een deskundige zou moeten worden gemaakt.

Het behandelen van een gewonde wolf zal in veel gevallen ook inhouden dat het dier wordt gesedeerd. Voor behandeling van een gewonde wolf op locatie geldt dat diergeneeskundige handelingen steeds moeten worden uitgevoerd door iemand die bevoegd is tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen in de zin van art. 2.9 van de Wet dieren. Hierbij geldt in het bijzonder dat de toepassing van een diergeneesmiddel teneinde een dier te verdoven of bedwelmen uitsluitend mogen worden uitgevoerd onder leiding van en in directe aanwezigheid van een dierenarts.[324]

Na verdoving en onderzoek kan ook besloten worden tot euthanasie. Dat is dan een besluit van de dierenarts, waarbij het uitgangspunt zal zijn dat er het dier wordt gedood ter beëindiging van ondraaglijk lijden van het dier.

Ook dit vangen en doden valt in het licht van de Hrl onder het verbod op het 'opzettelijk vangen en doden' van een strikt beschermde soort. Met het oog hierop zullen bepalingen (bijvoorbeeld in de vorm van een vrijstelling van vergunningplicht in een provinciale verordening) moeten worden vastgesteld die het mogelijk maken om, indien nodig, dergelijke afwijkingen van de habitatrichtlijn effectief en tijdig toe te staan.[325] Zie verder ook de paragraaf over het doden van wolven in dit rapport.

<u>Gewonde of dode wolf met pups</u>
Het is natuurlijk mogelijk dat een wolf wordt gedood, of gewond wordt aangetroffen, die (jonge) pups heeft. Dit is een situatie die ook in de natuur voorkomt. Bovenstaand kader kan ook in die gevallen richtinggevend zijn, waarbij als uitgangspunt moet gelden dat de zorgplicht voor het hulpbehoevende dier in eerste instantie ziet op het gewonde (moeder)dier en niet op de pups. De vraag is of invulling van de zorgplicht ook zover moet gaan dat actief naar de pups zou moeten worden gezocht. Die vraag is niet slechts juridisch van aard, maar ook ethisch. Daarbij kan een verschil in handelen ten aanzien van gehouden en niet-gehouden dieren een rol spelen. Juridisch relevant blijft dat bij het zoeken naar eventuele pups relevante verbodsbepalingen zullen moeten worden overtreden, zoals mogelijk vernielen, of beschadigen en verstoren van de voortplantingsplaats, het vangen van wolven en bezitten van wolven, hetgeen zal moeten worden gerechtvaardigd door besluiten op basis van de Omgevingswet. Ook zal de vraag moeten worden beantwoord wat er vervolgens met de pups moet worden gedaan en hoe zij moeten worden gehouden. Daarbij zal ook de vraag moeten worden beantwoord in hoeverre deze wolven een 'wolfwaardig' bestaan kan worden geboden.

323 RDA_2012-02 Zorgplicht Natuurlijk Gewogen p. 25/27
324 Art. 3.2 Besluit diergeneeskundigen.
325 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 57.

B) Het vangen, onder zich hebben en vervoeren van een gewonde wolf
In § 4.7.2 (Flora- en fauna activiteiten: aanwijzing vergunningvrije gevallen soorten habitatrichtlijn) van de Omgevingsregeling is een vrijstelling onder voorwaarden opgenomen voor het zonder omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit onder zich hebben van o.a. soorten, genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Op grond van art. 4.26 van de Omgevingsregeling geldt een vrijstelling van het verbod om zonder omgevingsvergunning een gewond of ziek dier te vangen of onder zich te hebben. Deze vrijstelling geldt indien deze flora- en fauna-activiteiten worden verricht voor het vangen of onder zich hebben van zieke of gewonde dieren voor vervoer in een motorvoertuig dat is ingericht en bestemd om te worden gebruikt voor het vervoer van zieke of gewonde dieren.
Deze vrijstelling geldt alleen als het zieke of gewonde dier binnen twaalf uur wordt overgedragen aan personen of instanties die zijn gerechtigd uit het wild afkomstige dieren onder zich te hebben voor opvang en verzorging, krachtens:
a. een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit; en
b. artikel 2.2, eerste lid, van de Wet dieren.

Bovengenoemde vrijstelling geldt dus alleen bij transport van een dier naar een opvangcentrum in bezit van een omgevingsvergunning voor het onder zich hebben van beschermde soorten.

Voor het vervoer van een wolf geldt in beginsel een verplichting om over een certificaat te beschikken op grond van de Basisverordening CITES.[326] Voor een uitgebreidere toelichting verwijzen wij naar onderdeel 5, het Vervoer van wolven. Van belang is dat een CITES-certificaat niet vereist is voor spoedvervoer van een gewonde wolf naar een dierenarts, op voorwaarde dat het dier na behandeling weer op dezelfde plek wordt vrijgelaten. Indien aan dat laatste niet kan worden voldaan is contact met de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland vereist (RVO).

C) Opvangcentra wilde dieren
Voor het opvangen van soorten die beschermd worden op grond van bijlage IV van de Hrl bieden de *Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten* het toetsingskader voor ontheffing verlening voor het opvangen en verzorgen.[327] Nu met de overgang naar de Omgevingswet geen inhoudelijke wijzigingen van het natuurbeleid zijn beoogd, moet er van worden uitgegaan dat deze ook na inwerkingtreding van de Omgevingswet zullen gelden.[328] Ten aanzien van de categorieën gevallen waarin gedeputeerde staten van de provincies bevoegd gezag zijn, is het in beginsel aan hen om eigen beleidsregels vast te stellen. Zij hebben evenwel bij de inwerkingtreding van de Wnb aangegeven voornemens te zijn de inhoud van het protocol in de bijlage bij de beleidsregels te willen toepassen bij het verlenen van ontheffingen voor de opvang van dieren.[329]Daarnaast geldt dit beleidskader voor de ontheffingen op grond van de Wet dieren, voor het houden van soorten die niet zijn opgenomen in bijlage 1 van de Regeling houders van dieren. Het protocol in de bijlage bij de beleidsregels bevat de kwaliteitseisen waaraan de opvangcentra dienen te voldoen. Het protocol geeft mede invulling aan de vrijstellingen, bedoeld in art. 2.3 in samenhang met bijlage 2, onderdelen d, e en f, van de Regeling houders van dieren.

Verder gelden eisen vanuit het CITES-Verdrag. Art. 9 van de Basisverordening-CITES stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen.[330] Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A (zoals de wolf), is voorafgaande toestemming vereist vanuit de RVO.

326 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
327 Stcrt. 2016, nr. 69148.
328 Kamerstukken II, 2017/18, 34 958, 3, p. 7.
329 Stcrt. 2016, nr. 69148.
330 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061

Relevant is verder dat minister Schouten van LNV op 20 augustus 2020 de Raad voor de Dierenaangelegenheden heeft gevraagd om een advies met betrekking tot de vraag of en hoe een hulpbehoevend wild dier moet worden geholpen en door wie.[331]

D) Behandelen van een gewonde wolf
Voor de opvang van gewonde in het wild levende dieren zijn er opvangcentra die over een ontheffing op grond van de Wnb beschikken. Bij de beoordeling van de ontheffing voor een opvang worden de Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten gehanteerd. Bij deze Beleidsregels is een Protocol gevoegd, waaruit concrete eisen voor de opvang van dieren voortvloeien. Op grond van dit *Protocol opvang niet aangewezen diersoorten en beschermde diersoorten* geldt dat het bij de opvang binnengebrachte gewonde dier door een vakbekwaam persoon en zo nodig een dierenarts moet worden beoordeeld. Op grond van dit protocol wordt ernaar gestreefd dat de veterinaire zorg binnen het opvangcentrum zoveel mogelijk bij één vaste dierenarts berust. In het beleid van het opvangcentrum wordt in ieder geval rekening gehouden met op welke wijze de toegang tot veterinaire zorg is verzekerd en hoe het beoordelingsonderzoek van het dier bij binnenkomst in het opvangcentrum plaatsvindt.

Voor behandeling van een gewonde wolf op locatie geldt dat diergeneeskundige handelingen steeds moeten worden uitgevoerd door iemand die bevoegd is tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen in de zin van art. 2.9 van de Wet dieren. Hierbij geldt in het bijzonder dat de toepassing van een diergeneesmiddel teneinde een dier te verdoven of bedwelmen uitsluitend mogen worden uitgevoerd onder leiding van en in directe aanwezigheid van een dierenarts.[332]

E) Opvang gewonde wolf
Het streven binnen het protocol is om tot een structurele oplossing voor het opgevangen dier te komen, waarbij er bij voorkeur naar wordt gestreefd het dier in vrijheid te stellen in Nederland, indien sprake is van opvang van een uit de vrije natuur afkomstig beschermde inheemse diersoort.[333] De opvang maakt daartoe zelf beleid. Binnen de opvang wordt gestreefd naar een zo goed mogelijke opvang, afgestemd op de eisen van het dier, onder begeleiding van ervaren krachten en een dierenarts. Indien voor het dier geen andere structurele oplossing kan worden gevonden, mag het dier worden gedood. Voor de eisen waaraan de opvang moet voldoen verwijzen wij naar de inhoud van het protocol.

F) Uitzetten van het herstelde dier
Het protocol bevat eisen aan het beleid van een opvangcentrum voor het uitzetten van dieren, zowel in Nederland als in het buitenland. Het uitzetbeleid is een wezenlijk en onlosmakelijk onderdeel van de werkwijze van een opvangcentrum. Art. 23 van het Protocol regelt het in vrijheid stellen van dieren behorende tot uit de natuur afkomstige beschermde inheemse diersoorten. Indien mogelijk wordt het beschermde inheemse dier op de plaats waar het is aangetroffen behandeld en direct losgelaten. Het in vrijheid stellen na opvang van dieren gebeurt alleen op een plek waar de soort al van nature voorkomt. Het in vrijheid stellen vindt plaats op de vindplaats, of, indien dit niet mogelijk is, in een geschikt natuurlijk habitat nabij de vindplaats.

Relevant kan zijn dat het protocol, en de toestemming van het opvangcentrum dat mede hierop gebaseerd is, mogelijk te kort schiet indien moet worden besloten de wolf op een andere locatie uit te zetten dan nabij de vindplaats. Dan ligt het voor de hand om voor het uitzetten apart een omgevingsvergunning voor een flora- en faunactiviteit te verlenen. Zie daarvoor ook hieronder, punt 4.

G. Hybride wolven
Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is, zou met name de laatste stap van het protocol (uitzetten) strijdig zijn met de uitgangspunten van de Hrl, het streven naar een

331 https://www.rda.nl/publicaties/brieven/2020/8/20/brief-minister-schouten-zienswijze-wildopvang
332 Art. 3.2 Besluit diergeneeskundigen.
333 Art. 22 Protocol opvang dieren.

gunstige staat van instandhouding van soorten. Er kan binnen het protocol ook een andere structurele oplossing worden gekozen en nagestreefd bij opvang van een hybride wolf.

4. Het uitzetten van een wolf

Op grond van art. 11.61 Bal (aanwijzing vergunningplichtige activiteit en vergunningvrije gevallen: uitzetten van dieren of eieren van dieren) is het verboden om zonder omgevingsvergunning dieren of eieren van dieren uit te zetten. Op grond van art. 8.74n Bkl (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: uitzetten van dieren of eieren van dieren) wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:
a. is voldaan aan artikel 8.74l, eerste lid, onder a en b (geen andere bevredigende oplossing en een passend wettelijk belang); en
b. het uitzetten van de dieren of eieren van dieren geen afbreuk doet aan het streven de inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Het begrip 'uitzetten van dieren of eieren van dieren' is niet in de Omgevingswet gedefinieerd. In art. 11.68 van het Bal wordt het uitzetten van dieren of van eieren van dieren aangewezen als omgevingsvergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Het verbod is van toepassing op alle soorten dieren, zowel diersoorten die niet of niet meer van nature in Nederland voorkomen – exoten en uitgestorven soorten – als soorten die wel van nature in Nederland voorkomen.

Op de herintroductie van diersoorten – het uitzetten van dieren die van nature in Nederland voorkomen of zijn voorgekomen, met als doel een zelfstandige duurzame populatie te bevorderen of deze opnieuw te stichten – is de beleidslijn herintroducties van dieren van toepassing.[334] Wij gaan er van uit dat er geen sprake is van een herintroductie van de wolf bij het vangen en vervolgens weer uitzetten van de gevangen wolf.

A) Afweging bij toestemmingverlening voor uitzetten

Gedeputeerde staten zijn op grond van art. 4.6, aanhef en onder e, van het Omgevingsbesluit over het algemeen bevoegd gezag voor het verlenen van de omgevingsvergunning voor het uitzetten van dieren.[335] Hierbij is van belang dat het bevoegd gezag voor het vergunnen van de activiteit 'uitzetten' mogelijk een ander bevoegd gezag (college van GS) is dan het bevoegd gezag voor het 'vangen' en 'onder zich hebben'. Dit betekent dat voor een dergelijke toestemming mogelijk afstemming vereist is met een ander bevoegd gezag, of bevoegde gezagen. Dan zal via art. 2.2 van de Omgeingswet afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die art. 2.2, tweede lid Omgevingswet biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen.

Het beoordelingskader voor de omgevingsvergunning voor het uitzetten van de wolf sluit aan bij het beoordelingskader van art. 16 Hrl voor afwijking van verboden handelingen met betrekking tot in bijlage IV bij de Hrl genoemde strikt beschermde dier- en plantensoorten, met dien verstande dat bij het uitzetten van dieren de gevolgen voor alle inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied relevant zijn.

Aansluiting bij art. 16 Hrl betekent dat het uitzetten van de dieren of eieren alleen aan de orde kan zijn als er geen andere bevredigende oplossing is en sprake is van een in dat artikel genoemde rechtvaardigingsgrond. Behalve aan het in standhouden van de soort waarvan de dieren of eieren worden uitgezet, kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het uitzetten van dieren in het kader van

334 Kamerstukken II 2007/08, 31 200 XIV, nr. 215. De beleidslijn is opgenomen als bijlage bij dat kamerstuk
335 Aan de minister van LNV is voorbehouden het verlenen van een omgevingsvergunning voor het uitzetten van soorten voor het bestrijden van ziekten, plagen of onkruiden en bij herintroductie van soorten (art. 4.12 Omgevingsbesluit).

beheer van natuurgebieden (zoals grote grazers), of het uitzetten van dieren of eieren van dieren die predator zijn van organismen die schade aan de land- of tuinbouw veroorzaken.[336]

Bij het uitzetten dient in beginsel rekening te worden gehouden met de belangen van de beheerder c.q. eigenaar van de gronden waarop het dier wordt uitgezet, naast de mogelijke effecten op beschermde natuurwaarden, of andere belangen. Hoewel de wolf een dusdanig omvangrijk leefgebied heeft dat niet kan worden verwacht dat het dier zich in de nabijheid van de uitzetlocatie zal blijven ophouden, is het van belang wel zorgvuldig de locatie te kiezen en vast te leggen waar het dier wordt vrijgelaten. Daarbij kan dan ook rekening worden gehouden met het ter plaatse voorhanden zijn van voldoende beschermingsmaatregelen voor, bijvoorbeeld, vee.

B) Natura 2000
Er wordt op gewezen dat als het uitzetten van dieren ook significante gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied, ook een omgevingsvergunning voor een Natura 2000-activiteit is vereist, waarvoor de reguliere bevoegdheidsverdeling voor Natura 2000-activiteiten geldt. Veelal zullen daarvoor gedeputeerde staten van de provincie bevoegd gezag zijn.[337]

C) Hybride wolven
Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is zou uitzetten strijdig zijn met de uitgangspunten van de Hrl, het streven naar een gunstige staat van instandhouding van soorten. Het uitzetten van een hybride wolf moet daarom worden voorkomen. Ook zou het strijdig zijn met de aanbeveling 173 (2014) van de Conventie van Bern on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting Strasbourg.

5. Vervoer van een levende wolf

Art. 11.47 van het Bal verbiedt het om zonder omgevingsvergunning een strikt beschermde soort te verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden en het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld in deze bepaling. De Hrl verplicht de lidstaten tot het verbieden van het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens van de in bijlage IV, onderdelen A en B, genoemde dier- en plantensoorten (art. 12, tweede lid, en art. 13, eerste lid, aanhef en onder b). Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen commercieel en niet-commercieel bezit. In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op de omgevingsvergunning voor het vervoeren en bezitten van strikt beschermde dieren.

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[338] en in de CITES-uitvoeringsverordening[339]. De wolf is geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening. Voor het binnenbrengen uit en de uitvoer naar landen buiten de Europese Unie zijn vergunningen noodzakelijk; voor het vervoer binnen de Europese Unie zijn certificaten voorgeschreven, waaronder ook het vervoer van een wolf (dood of levend) binnen Nederland.[340] Certificaten kunnen worden aangevraagd bij de RVO.

336 Stb. 2021, 22, p. 362.
337 Stb. 2021, 22, p. 362 ev
338 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
339 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
340 Zie: art. 9 CITES-Basisverordening.

Vervoeren impliceert bezit
Het gaat bij 'bezit' – zoals blijkt uit de tekst van de Hrl – om alle vormen van feitelijk houderschap van dieren of planten van de strikt beschermde soorten, ongeacht of daarbij sprake is van een commercieel oogmerk, dus ook het bezit tijdens het vervoer. Dit betekent dat de toestemming voor vervoer van de wolf tevens moet zien op het tijdelijk bezit van de wolf.[341]

Vervoer en vervoermiddelen
De regels voor diertransport zijn Europa-breed vastgesteld in de Verordening (EG) Nr. 1/2005 (Transportverordening).[342] Deze verordening is niet van toepassing op het vervoer van dieren dat geen verband houdt met een economische bedrijvigheid, en ook niet op het rechtstreekse vervoer van dieren van of naar diergeneeskundige praktijken en klinieken dat door de dierenarts is voorgeschreven.

Dierenwelzijn
Vanzelfsprekend moeten normen rond dierenwelzijn in acht worden genomen tijdens het transport. Indien een dier wordt verdoofd voor het transport, dan geldt het dier immers ook als 'hulpbehoevend dier' waarop de zorgplicht uit de Wet dieren onverkort van kracht is.

Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van de CITES-verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[343]

6. Bezit van een wolf

Op grond van art. 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. In die gevallen is de minister van LNV het bevoegd gezag.

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[344] en in de CITES-uitvoeringsverordening[345]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[346] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening, maar

341 Stb. 2021, 22, p. 260.
342 Verordening (EG) Nr. 1/2005 van de Raad van 22 december 2004 inzake de bescherming van dieren tijdens het vervoer en daarmee samenhangende activiteiten en tot wijziging van de Richtlijnen 64/432/EEG en 93/119/EG en van Verordening (EG) nr. 1255/97.
343 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.
344 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
345 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
346 Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.

waarvan zóveel in gevangenschap worden gefokt, dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[347]

CITES en Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[348]

Aanvullend verbod
Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, tweede lid van het Bal. Art. 11.96 Bal bevat een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Dieren (dood, of levend) of planten van de soorten, genoemd in bijlage A, B, C of D bij de CITES-basisverordening, zoals de wolf, evenals producten (vachten, schedels) of eieren van deze dieren of producten van deze planten worden niet onder zich gehouden. Dit verbod geldt niet indien uit het wild afkomstige dieren en planten, die na 10 juni 1994 aantoonbaar overeenkomstig de op dat moment geldende regelgeving aan de natuur zijn onttrokken, van de soorten, genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Van nature in de Europese Unie in het wild levende soorten vogels en ook dieren en planten van de soorten, genoemd op bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, vallen reeds onder de reikwijdte van de art. 11.38, 11.39 en 11.47 van het Bal. Die artikelen wijzen ter uitvoering van de Vogelrichtlijn en de Hrl het bezit van en de handel in deze vogels, dieren en planten aan als vergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Daarmee zijn dat bezit en die handel op grond van art. 5.1, tweede lid, van de Omgevingswet verboden, tenzij daarvoor een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit is verleend. Omdat een aantal van deze soorten ook zijn opgenomen in de bijlagen bij de CITES-basisverordening, is om een doublure met de art. 11.38, 11.39 en 11.47 te voorkomen, in het vierde lid van art. 11.96 van het Bal expliciet bepaald dat het bezitsverbod en het handelsverbod van het tweede en derde lid niet van toepassing zijn op deze soorten. De in het vierde lid, onder a en b, genoemde datum van 10 juni 1994, is de datum waarop de Hrl van toepassing werd.[349]
Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of vigeert op grond van het geldende overgangsrecht (waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden).

Art. 9 van de CITES-Basisverordening stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen. Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A, is voorafgaande toestemming vereist.

Tijdelijk bezit
Wij gaan er van uit dat het bezit van de levende wolf steeds als een tijdelijke overgangssituatie moet worden beschouwd en dat het niet in de bedoeling ligt om wolven duurzaam te gaan houden in een verblijf.

7. Het zenderen en monitoren van een wolf

In dit onderdeel wordt alleen ingegaan op de handelingen zenderen en monitoren van de wolf. Voor zover sprake is van noodzakelijk vangen, bedwelmen en weer loslaten (uitzetten) wordt verwezen naar de betreffende paragrafen over deze handelingen.

347 https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
348 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.
349 Stb. 2021, 22, p. 298 en 299.

Wet op de dierproeven
Op onderzoek naar dieren en diergedrag is mogelijk de Wet op de dierproeven (verder: Wod) van toepassing. Volgens de wettelijke definitie wordt onder een dierpoef verstaan: "elk al dan niet invasief gebruik van een dier voor experimentele of andere wetenschappelijke doeleinden, waarvan het resultaat bekend of onbekend is, of onderwijskundige doeleinden, die bij het dier evenveel of meer pijn, lijden, angst of blijvende schade kan veroorzaken als, dan wel dan het inbrengen van een naald volgens goed diergeneeskundig vakmanschap(...)"

Vraag is of het vangen, verdoven, zenderen en monitoren van de wolf moet worden gezien als een vergunningplichtige handeling op grond van de Wod. De wet is niet geheel eenduidig en wij zullen daarom uitgaan van een strikte interpretatie. Daarbij is gebruik gemaakt van de Handreiking Dierproeven met wilde dieren in hun biotoop van de Centrale Commissie Dierproeven.

Ongeriefdrempel
De Wod is mede gebaseerd op de Europese richtlijn 'betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt'.[350] In deze richtlijn wordt gesteld dat het vangen, hanteren, fixeren en de te verwachte ongeriefconsequenties hiervan niet onder de scope van de Richtlijn vallen (zelfs als hiermee de ongerief drempel 'inbrengen van een naald' overschreden wordt). Een wolf zal echter, als onderdeel van de vangmethode, gesedeerd moeten worden en mogelijke vervolghandelingen (b.v. bloedafname of dna-afname) zullen veelal onder deze zelfde sedatie worden uitgevoerd. Als er hierbij geen sprake is van vervolgongerief zou geconcludeerd kunnen worden dat er buiten het vangen (het onder anesthesie brengen en weer wakker worden) geen handelingen worden uitgevoerd die voor dit dier resulteren in drempel overschrijdend ongerief en er dus geen sprake is van een dierproef.

Deze uitleg lijkt echter strijdig met art. 1b, vierde lid van de Wod dat luidt: "De uitschakeling van pijn, lijden, angst of blijvende schade door de efficiënte toepassing van anesthesie, analgesie of een andere methode heeft niet tot gevolg dat het gebruik van een dier in een dierproef buiten het toepassingsgebied van deze wet valt." De wet gaat er van uit dat het al onder anesthesie zijn (bijvoorbeeld door het vangen) niet mee telt bij de vaststelling of er door de vervolghandelingen sprake is van drempel overschrijdend ongerief. Bij de beoordeling of er al of niet sprake is van een dierproef dient te worden uitgegaan van de situatie dat het dier niet onder anesthesie zou zijn. Als in dat geval de uit te voeren handelingen als dierproef zou worden beschouwd dan is er, ook als het dier nog onder anesthesie is door het vangen, sprake van een dierproef in de zin van de Wod. Voorbeeld: Het nemen van een bloedmonster van een hert dat met een injectiegeweer is geschoten en waarbij er terwijl het dier nog onder anesthesie is een bloedmonster genomen wordt, dient te worden beschouwd als een dierproef (vergunningplichtige handeling).

Er dient bij de ongeriefinschattingen expliciet rekening te worden gehouden met cumulatieve effecten. Als een dier herhaald blootgesteld wordt aan handelingen met onderdrempelig ongerief zou dit uiteindelijk kunnen resulteren in een situatie waarbij er sprake is van een bovendrempelige welzijnsaantasting en dus van een vergunningplicht. Indien het doel van het sederen, vangen en zenderen is om de wolf meerdere keren te vangen en/of te onderzoeken dan moet dit meewegen in de beoordeling van het al dan niet aanvragen van een project-vergunning.

Vergunningplichtige dierproef?
Niet alle handelingen aan dieren waarbij sprake is van een dierproef (=drempeloverschrijdend ongerief) vallen binnen de kaders van de Wod. Of er sprake is van een vergunningplichtige dierproef hangt mede af van de doelstelling in het kader waarvan deze dierproef uitgevoerd wordt. Zo is ingevolge art. 1b van de Wod de wet ook van toepassing op dieren die:
a. worden gebruikt voor wetenschappelijke of onderwijskundige doeleinden.

350 Richtlijn 2010/63/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 september 2010 betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt, Pb Eu 2010, L 276/33.

'Wetenschappelijke doeleinden' wordt in art. 1a zo uitgelegd, dat de wet van toepassing is op alle gevallen waarbij sprake is van 'een op wetenschappelijke wijze uitgevoerde gestructureerde systematische dataverzameling'. Daarvan zal al snel sprake zijn.

Vergunningverlening mogelijk?
In art. 1c Wod zijn de doelstellingen opgenomen waarvoor een dierproef mag worden verricht, waaronder:
d. bescherming van het milieu in het belang van de gezondheid of het welzijn van mens of dier;
e. onderzoek gericht op het behoud van de soort;

Bedreigde diersoorten
Binnen de Wod betekent een bedreigd dier een dier van een soort die is opgenomen in de lijst in Annex A van de Council Regulation EU 338/97, zoals de wolf, en niet op de lijst staat in art. 7(1) van dit document (=bedreigde soorten die gefokt worden in gevangenschap).
Dierproeven met bedreigde diersoorten, met als enige doelstelling fundamenteel onderzoek, zijn niet toegestaan. Bovendien geldt op basis van art. 10 e, vierde lid Wod een beperking van de doelen waarvoor vergunning kan worden verleend. Voor een vergunningplichtige dierproef kan alleen toestemming worden verleend indien sprake is van – voor zover hier van belang - één van de volgende doelen:
b. translationeel of toegepast onderzoek met een van de volgende doelstellingen:
- de vermijding, voorkoming, diagnose of behandeling van ziekten, gezondheidsstoornissen of andere afwijkingen, dan wel de gevolgen daarvan, bij mensen, dieren of planten,
c. elke in onderdeel b genoemde doelstelling, tijdens de ontwikkeling, vervaardiging of beproeving van de kwaliteit, doeltreffendheid en veiligheid van geneesmiddelen, levensmiddelen en diervoeders en andere stoffen of producten;
e. onderzoek gericht op het behoud van de soort.

Nota bene: Het doden van dieren ten behoeve van het gebruik van hun organen, weefsels of lichaamsvloeistoffen in het kader van één of meerdere van de doelstellingen beschreven in art. 1c, wordt in Nederland beschouwd als een vergunningplichtige dierproef (art. 1. lid a Wod).

Louter zenderen
Als het aanbrengen en/of het dragen van zenders of andere apparatuur bij een dier gepaard gaat met bovendrempelig ongerief en/of aantasting van integriteit is er sprake van een vergunningplichtige dierproef. Situaties waarbij er redelijkerwijs sprake is van onderdrempelig vervolgongerief (risico op bovendrempelig ongerief verwaarloosbaar klein) wordt omschreven als het gebruik bij soorten waar op basis van eerdere ervaringen redelijkerwijs kan worden aangenomen dat het ongerief veroorzaakt door het dragen van een zender onderdrempelig is. Als voorbeeld wordt genoemd: Halsbandzenders bij grote zoogdieren (herten, wolven) die minder dan 3% van het lichaamsgewicht zijn.

Volgens de toelichting is het gebruik van zenders/apparatuur echter in ieder geval vergunningplichtig in de situatie dat na het vangen anesthesie/sedatie nodig is/toegepast wordt om de zender aan te brengen (dus ook als die sedatie al toegepast wordt in het kader van het vangen).

Conclusie:
Zoals gesteld gaat aan zenderen in het geval van de wolf altijd sedatie vooraf. Dat maakt dat wij van oordeel zijn dan uit de wet volgt dat bij zenderen en volgen van de wolf steeds sprake is van een vergunningplichtige dierproef.

Hybride wolf
Bovenstaande geldt ook voor het zenderen en volgen van een hybride wolf.

8. Het doden van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de Hrl, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op art. 16, eerste lid Hrl.

In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring.

Het gaat hier om een beoordeling van mogelijke alternatieven voor doden, namelijk een (A) andere bevredigende oplossing, of er (B) een wettelijke reden is om over te gaan tot het doden en hoe wordt geborgd dat er (C) geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

In deel A van dit rapport is uitgebreid ingegaan op deze aspecten bij het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van de wolf. De meeste procedures bij het Hof van Justitie gaan ook over de juridische (on)mogelijkheden van het doden van wolven. Samengevat kan worden gesteld dat het doden van wolven de meeste vergaande optie van beheer vormt, die derhalve als inbreuk op de bescherming van de individuele wolf het meest uitgebreid moet worden gemotiveerd.

Kort volgen nog een aantal kenmerkende aspecten rond de beoordeling van aanvragen voor een omgevingsvergunning voor de flora- en fauna-activiteit het mogen doden van een wolf.

A) Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan het doel van de ingreep. Art. 16, eerste lid Hrl vereist dat het bevoegd gezag nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[351]

Primair betekent dit dat doden als beheermaatregel op grond van het Bkl en art. 16 Hrl, pas in beeld komt als:
1) het doel waarvoor moet worden gedood is bepaald;
2) dit doel niet met een geringere ingreep of maatregel kan worden bereikt.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Zoals hiervoor is aangegeven beschouwt de Europese Commissie een uitzondering op een verbodsbepaling op zichzelf reeds als een 'last resort'. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn. Indien de volksgezondheid of de veiligheid van mensen in het geding is kan sneller worden besloten tot ingrijpen middels het doden, dan indien sprake is van belangrijke schade aan vee. Ook binnen de derogatiemogelijkheden die de wet en de richtlijn kennen is immers een zekere hiërarchie kenbaar, waarmee rekening kan worden gehouden bij de individuele rechtvaardiging van

351 ABRvS 21 april 2021 (gedragscode stroomversnelling) ECLI:NL:RVS:2021:853.

een ingreep. Daarbij speelt een rol dat mogelijke alternatieven/ andere bevredigende maatregelen in het ene geval denkbaarder en meer direct toepasbaar zijn, dan in andere gevallen. Bij de beoordeling van het aangevoerde belang voor het doden speelt het al dan niet voorhanden wezig zijn van reële alternatieven een belangrijke rol, evenals de uiteindelijke gevolgen van het falen van de inzet van een mogelijk alternatief. Indien mensenlevens op het spel zouden staan dan zal het doden van een wolf sneller kunnen worden gerechtvaardigd dan bij schade aan vee.

Kortheidshalve brengt dit met zich mee dat moet zijn gebleken dat verjagen, of vangen en uitzetten van de specifieke wolf geen soelaas kan bieden in het concrete geval, of omdat er een risico van ineffectiviteit aan de inzet ervan verbonden is, met een hoog risico op onaanvaardbare schade aan een erkend zwaarwegend maatschappelijk belang.

B) Wettelijk belang
Op meerdere plekken in dit document is al ingegaan op dit wettelijke belang, waarbij wij met name nog willen wijzen op datgene wat is vermeld bij de onderdelen 'vangen van een wolf' en 'verstoren van een wolf'. Het besluit tot toestemming om een wolf te doden moet gebaseerd zijn op een belang dat genoemd is in art. 16, eerste lid Hrl. De Hrl noemt geen specifiek belang in art. 16, eerste lid, onder e).

Het Hof van Justitie heeft geoordeeld dat een derogatie via art. 16, eerste lid, onder e) Hrl geen algemene rechtsgrondslag kan vormen om toe te staan dat wordt afgeweken van art. 12, eerste lid Hrl, omdat de in art. 16, eerste lid, onder a) tot en met d) Hrl bedoelde belangen en het stelsel van strikte bescherming anders hun nuttige werking zouden verliezen. Een verwijzing naar sub e ter onderbouwing van een afwijking is wel mogelijk in gevallen waarin de onder a) tot en met d) genoemde belangen niet relevant zijn.[352]Veiligheid van (individuele) personen lijkt, zoals al eerder toegelicht, een issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het Hof van Justitie, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken.[353]

C) Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan
Totdat een gunstige staat van instandhouding is bereikt, is de ruimte om over te gaan tot het doden van wolven beperkt tot uitzonderlijke gevallen waarin is vastgesteld dat de betrokken afwijking het vooruitzicht op het bereiken van een gunstige staat van instandhouding niet in gevaar brengt. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat binnen het Europese natuurbeschermingsstelsel een meer robuuste staat van de natuur het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van dieren of habitats eenvoudiger maakt. Vertaald naar de wolf betekent dit dat hoe meer wolven er zijn, des te eerder een toestemming kan worden verleend voor doden. Dit kan ook betekenen dat er meer ruimte komt voor generiek wolvenbeheer met daaraan gekoppelde toestemmingsmogelijkheden bij een betere staat van instandhouding. Bij een gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie is verder de kans kleiner dat de Europese Commissie handhavingsmaatregelen zal treffen tegen een lidstaat in verband met het, naar haar opvatting, doden van wolven in strijd met het bepaalde van art. 16 Hrl.[354]

Zoals ook in het Deel A van dit rapport is aangegeven, volgt uit Europese rechtspraak dat de staat van instandhouding van wolven in principe moet worden beoordeeld op populatieniveau, met het daarbij betrekken van mogelijke cumulatieve effecten.[355] Zodra een volwaardig wolvenmanagementplan op populatieniveau is ontwikkeld voor een grensoverschrijdende populatie, dan lijkt de grensoverschrijdende populatie een geschikte maatstaf voor het beoordelen van het effect op de staat

352 HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, punt 34 e.v.
353 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.
354 A. Trouwborst & F. M. Fleurke (2019) Killing Wolves Legally: Exploring the Scope for Lethal Wolf Management under European Nature Conservation Law, Journal of International Wildlife Law & Policy, 22:3, 231-273, DOI: 10.1080/13880292.2019.1686223
355 Zie voor nadere toelichting over de relevante populatie ook het eerste deel van dit onderzoek (deel A).

van instandhouding van aanvragen voor het doden van wolven. Om de beoordeling van de gevolgen van het doden van exemplaren goed te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk dat er ook internationaal samenwerking ontstaat over de stand van zaken op het moment van beslissen over een aanvraag voor doden. Monitoring van de populatie, derogaties en het registreren dieren die door andere oorzaken zijn gestorven, is dus een vereiste.

Middelen voor doden
Onder de paragraaf 'vangen van een wolf' is uitgebreid ingegaan op de toestemmingverlening voor middelen voor het vangen. Deze paragraaf geldt ook voor het verlenen van toestemming voor doden. Aanvullend is aan de orde dat bij het doden van een wolf met het geweer steeds moet worden gelet op het veilig kunnen gebruiken van dit middel, maar ook dat het type geweer geschikt is en bedoeld voor het direct doden van het dier zonder onnodig lijden.

Gebruik van geweer in bijzondere situaties
In art. 43 van het Wetboek van strafrecht is bepaald dat degene die een feit begaat ter uitvoering van een ambtelijk bevel, gegeven door het daartoe bevoegde gezag, niet strafbaar is. Op grond van deze bepaling kunnen politiemedewerkers een ambtelijk bevel geven om een wolf af te schieten. In beginsel zijn houders van een omgevingsvergunning voor een jachtgeweeractiviteit niet op voorhand de aangewezen personen voor het uitvoeren van een dergelijk bevel, indien moet worden ingegrepen langs de openbare weg, of binnen de bebouwde kom. Zij mogen enkel een geweer dragen en gebruiken in het jachtveld.

Voor handelingen en het dragen van een vuurwapen op de openbare weg moet men in het bezit zijn van een speciale toestemming (Verlof WM 4) op grond van de Wet wapens en munitie. In art. 29 van de Wet Wapens en Munitie is bepaald dat de korpschef kan besluiten dat er een redelijk belang is om aan één of meerdere personen een verlof te verlenen voor het voorhanden hebben van een groot kaliber kogelgeweer.

Een dergelijk verlof mag alleen verleend worden aan:
1) personen die in het bezit zijn van een geldige jachtakte en die aannemelijk hebben gemaakt dat zij met enige regelmaat te maken krijgen met situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild te doden;
2) politieambtenaren die aannemelijk hebben gemaakt dat zij goed getraind zijn op situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild met het juiste wapen te doden.

Alvorens een dergelijk verlof wordt verleend dient de korpschef zich ervan te vergewissen dat de desbetreffende persoon voldoende vaardig is in de omgang met een groot kaliber geweer en voldoende kennis heeft van de wijze waarop (groot) vee/wild geschoten moet worden.

Noodmaatregel bij acuut gevaar
Op grond van art. 172, derde lid van de Gemeentewet is de burgemeester bevoegd bij verstoring van de openbare orde of bij ernstige vrees voor het ontstaan daarvan, de bevelen te geven die noodzakelijk te achten zijn voor de handhaving van de openbare orde. Dit kan ook betrekking hebben op het ingrijpen in een situatie waarin een agressieve hond aanvalt, of een wolf die een mens dreigt aan te vallen. De wolf kan op bevel worden gedood. Er moet dan sprake zijn van het zogenaamde 'onmiddellijkheidscriterium': er moet direct en acuut gevaar dreigen.[356]

Volgens de geschiedenis van de totstandkoming van art. 172, derde lid, van de Gemeentewet heeft deze bepaling betrekking op situaties waarin enerzijds geen overtreding van wettelijke openbare ordevoorschriften plaatsvindt, terwijl anderzijds sprake is van een zodanige inbreuk op orde en rust dat niet meer van een aanvaardbaar niveau daarvan gesproken kan worden. Daartegen moet kunnen worden opgetreden. De bepaling dient ertoe de burgemeester in dergelijke gevallen bevoegd te verklaren tot handelen. Er moet sprake zijn van een verstoring van de openbare orde of van ernstige

356 I. Boissevain, Beschermenswaardige partijen: bescherming van het daderdier, Ars Aequi, november 2020.

vrees daarvoor en de bevelen moeten noodzakelijk zijn voor de handhaving van de openbare orde.[357] Verder is in de rechtspraak bepaald dat een dergelijk bevel moet voldoen aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit.[358]

Doden, na vangen
Uit het oogpunt van dierenwelzijn dient het doden van dieren op humane en zorgvuldige wijze te worden verricht. Een dierenarts lijkt daarvoor de aangewezen persoon, of indien deze de wolf niet dicht genoeg kan naderen, een bekwaam jager.

9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

Op grond van art. 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. In dit laatste geval is de minister van LNV het bevoegd gezag.

De minister van LNV is ook bevoegd gezag als het gaat om toestemmingverlening voor het zich toe-eigenen en onder zich hebben van een dood uit het wild afkomstig dier, dat buiten schuld of medeweten van degene die zich het dier toe-eigent is gestorven, met het oog op het prepareren ervan.[359]

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[360] en in de CITES-uitvoeringsverordening[361]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[362] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening maar waar zóveel in gevangenschap worden gefokt dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[363]

Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[364]

357 Rechtbank Oost-Brabant, 23 oktober 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:6313.
358 ABRvS van 18 december 2013, ECLI:NL:RVS:2013:2441.
359 Art 4.12 Omgevingsbesluit.
360 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
361 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
362 Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.
363 https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
364 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

Aanvullend verbod
Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, tweede lid van het Bal. Met de term 'dieren' wordt niet alleen geduid op levenden dieren. In de Bijlage bij art. 1.1 onderdeel A van de Omgevingswet is bepaald dat onder dieren wordt verstaan: "in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren."
Art. 11.96 van het Bal bevat aldus een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Ingevolge art. 11.96, lid 4 van het Bal is dit verbod niet van toepassing op na 10 juni 1994 rechtmatig aan de natuur onttrokken dieren en planten van de soorten als genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Dode dieren, of producten
Art. 11.99, lid 1 Bal bepaalt in de eerste plaats dat het verbod op het onder zich hebben niet van toepassing is op dode, gewervelde dieren en ongewervelde dieren opgenomen in Bijlage A bij de Basisverordening of producten of eieren daarvan. Aan deze vrijstelling voor dode Bijlage A-specimens is uitsluitend de voorwaarde verbonden dat de specimens aantoonbaar overeenkomstig de bepalingen van de CITES-Basisverordening en CITES-Uitvoeringsverordening zijn verkregen. Er geldt geen verplichting tot het bijhouden van een administratie, noch tot het merken van de betrokken specimens. Wel is op grond van art. 8, lid 1 juncto lid 3 Basisverordening voor de overdracht van deze specimens een EU-certificaat vereist.[365] De minister van LNV is aangewezen als de 'bevoegde instantie', die belast is met de uitvoering, waaronder het verlenen van certificaten. Dit vindt plaats door de RVO.

Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of op grond van het geldende overgangsrecht, waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden. Ook voor het mogen bezitten van een dode wolf zal dus een omgevingsvergunning moeten worden verleend. Bij overdracht zal ook door de minister van LNV een EU-certificaat moeten worden verleend.

Voor aangewezen wetenschappelijke instellingen geldt een speciaal regime t.a.v. CITES bv monsters van bloed, weefsel of speeksel, voor bijvoorbeeld DNA-onderzoek. Keutels en urine (die op natuurlijke wijze zijn uitgescheiden) vallen in elk geval buiten de CITES-regels. Voor in het veld gevonden wolvenkeutels zijn dus geen CITES-certificaten nodig.

365 E. Philpaai-Gha, CITES in het besluit Activiteiten Leefomgeving: een gemiste kans om problemen op te lossen, NBR 2020, 7.

Bijlage: Soortenbeschermingsbepalingen Omgevingswet

Artikel 11.46 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: schadelijke handelingen)
1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:
a. het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden of opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, bijlage II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn;
b. het opzettelijk verstoren van dieren als bedoeld onder a;
c. het in de natuur opzettelijk vernielen of rapen van eieren van dieren als bedoeld onder a;
d. het beschadigen of vernielen van de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld onder a; en
e. het opzettelijk plukken en verzamelen, afsnijden, ontwortelen of vernielen van planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onder b, bij de habitatrichtlijn of bijlage I bij het verdrag van Bern, in

Artikel 11.47 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: bezit)
1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:
a. het verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden van dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de vogelrichtlijn; en
b. het voor het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld onder a.

Artikel 11.48 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: wijze vangen of doden)
Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor het vangen of doden van dieren, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage II bij het verdrag van Bern, en het aan de natuur onttrekken van dieren van soorten, genoemd in bijlage V, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage III bij het verdrag van Bern, door het gebruik van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben, waartoe in ieder geval behoren:
a. de middelen, genoemd in bijlage VI, onder a, bij de habitatrichtlijn; en
b. de vervoermiddelen, genoemd in bijlage VI, onder b, bij de habitatrichtlijn.

Afwegingskader derogaties: Artikel 8.74k Bkl (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: soorten habitatrichtlijn)
1. Voor zover een aanvraag een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, 11.47, eerste lid, of 11.48, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving, wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:
a. er geen andere bevredigende oplossing voor het verrichten van de activiteit bestaat;
b. de activiteit nodig is:
1°. in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
2°. voor het voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;
3°. in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

4°. voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daarvoor benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten; of
5°. om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zich te hebben, respectievelijk een beperkt bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde planten van de aangewezen soort te plukken of onder zich te hebben; en
c. de activiteit geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.
2. Voor zover een aanvraag om een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving tot beperking van de omvang van een populatie van dieren van soorten als bedoeld in dat lid, worden bij de toepassing van het eerste lid, aanhef en onder b, alleen de belangen, bedoeld in dat onderdeel onder 1°, 2° en 3°, in aanmerking genomen.
3. Een omgevingsvergunning als bedoeld in het tweede lid wordt alleen verleend aan een faunabeheereenheid, tenzij de noodzaak ontbreekt voor het verrichten van de activiteiten door tussenkomst van een faunabeheereenheid. In dat geval kan de omgevingsvergunning ook worden verleend aan een wildbeheereenheid of aan anderen.

Werkt voor provincies

Memo

Van	[redacted]
Afgestemd met	IPO WWG, [redacted]
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Inhoud en planning wolvenplan 2022
Bijlage(n)	1

Bijgaand treft u een eerste opzet aan van de inhoud van het nieuw op te stellen Wolvenplan 2022. Voorzien van een beoogde planning. De inhoud hiervan spreekt voor zich.

U wordt gevraagd hierop te reageren. U wordt uitgenodigd mee te denken en suggesties aan te geven.

Van belang is dat ook de stakeholders in het wolvenplan zaken herkennen die hierin een plek zouden moeten hebben. Daarom een bespreking hiervan. Wat nu voor ligt is een eerste proeve van de inhoud, enerzijds wordt inhoudelijk geduid op de te behandelen onderwerpen, anderzijds is er een voorstel voor de inhoudsopgave (de volgorde der dingen). Het eindplaatje ligt hiermee niet vast, maar indicatief geeft dit wel het beeld dat ambtelijk nu voor ogen staat.

Eveneens is een planning opgenomen. Uiteindelijk is het streven dat zomer 2022 een nieuw wolvenplan 2022 bestuurlijk kan worden vastgesteld. We beseffen dat dit nog een grote klus is en wordt maar dit is wel waar we nu voor gaan.

Bijlage 6.2.2 : Actualisering Interprovinciaal Wolvenplan (2022)

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 is als gevolg van de veranderde situatie van de wolf in Nederland verouderd. Inmiddels hebben we al enkele jaren te maken met de wolf. Daarom is het tijd om het Interprovinciaal Wolvenplan 2019 te actualiseren.

Dit document geeft informatie over het doel van het wolvenplan, uitgangspunten voor de inhoud, inhoudsopgave en de planning en de beoogde werkwijze.

1. Doel van het wolvenplan

Het wolvenplan is het beleidskader van de provincies voor een gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken met betrekking tot de wolf in Nederland. Het wolvenplan biedt een basis aan provincies om beleid formeel te verankeren in bijvoorbeeld verordeningen of beleidsregels. Het wolvenplan is daarmee ook het kader waar stakeholders mee te maken hebben bij de uitvoering daarvan. Daarnaast geeft het wolvenplan antwoord op vragen die in de maatschappij leven over de wolf.

Nieuwe kennis, onder andere uit de onlangs verschenen factfinding study en de juridische analyse, en ervaringen die de afgelopen jaren met de wolf zijn opgedaan, worden in het wolvenplan 2022 verwerkt.

2. Uitgangspunten voor de inhoud:

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 is gericht op de instandhouding van de wolf op langere termijn en bevat maatregelen die onder meer betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort.

Uitgangspunt om te komen tot de hiervoor genoemde informatie is informatie over de actuele situatie van de wolf in Nederland. Het plan geeft in ieder geval informatie over:

- de visie op Gsvl
- populatieomvang, etc.
- alle relevante bedreigingen en belastende factoren, (sociaal-economische) conflicten, kansen en behoeften m.b.t. wolf (incl. alle vormen van sterfte)
- een samenhangende reeks maatregelen (effectieve uitvoering/monitoring)
- werkwijze monitoring (verwijzen naar Monitoringsplan) evt. gewenste wijzigingen benoemen
- preventieve maatregelen, tegemoetkomingsregeling en compensatiemaatregelen
- de werkwijze schade taxatie; evt. gewenste wijzigingen benoemen
- maatschappelijke draagkracht
- het vergroten van acceptatie d.m.v. communicatie, voorlichting. Hiertoe beoogde activiteiten benoemen
- in maatschappelijk relevante vraagstukken:
  - omgaan met hybridisatie
  - go nog go: leefgebieden, risicogebieden?, hot spots, corridors
  - het inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden: het (niet) plaatsen van hekken (frl)
- de landbouwkundige situatie
- aanvallen op vee door honden
- p.m.?

3. Planning

23 nov. 2021	- IPO wolvenwerkgroep – voortgang bespreken
7 dec 2021	- Eerste conceptversie gereed
14 dec 2021	- LOW – tussenstand/beleidskeuzes bespreken
Uiterlijk maart	- Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2022 gereed
april 2022	- Concept bespreking in IPO Wolvenwerkgroep
mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in het LOW
14 april 2022	- **Eindconcept Wolvenplan 2022 gereed**
21 april 2022	- IPO Werkgroep NW
19 mei 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de AACVP
16 juni 2022	- Wolvenplan ter bespreking in de BACVP

4. Inhoudsopgave Wolvenplan 2022

1 Inleiding
- 1.1 Doel van het wolvenplan
- 1.2 Achtergrond (wat staat erin, hoe zich dat verhoudt tot de 2019 versie, waarom WP, wolf een beschermde soort uit de Habitatrichtlijn is, daarom beleid voor geschreven, dit WP biedt hiervoor kaders)
- 1.3 Bevoegdheden en mandatering

2 Over de wolf (input komt uit FFS)
- 2.1 Leefwijze en ecologie (voedsel, habitatkeuze, leefwijze, etc.)
- 2.2 Verspreidingsgebied
  - 2.2.1 Verspreiding in NL
  - 2.2.2 Verspreiding in Europa
- 2.3 Gedrag
- 2.4 Ervaringen met gevestigde wolven in NL

3 Beleid en bescherming (input komt uit JA)
- 3.1 Wettelijke kaders
- 3.2 Gunstige staat van instandhouding
- 3.3 Soortenbescherming
  - 3.3.1 Actieve en passieve soortenbescherming
  - 3.3.2 Beheer van wilde prooidieren van de wolf ?
- 3.4 Gebiedenbescherming
  - 3.4.1 N2000-gebieden
- 3.5 Gebiedsplannen, gebiedscommissie en begrenzing leefgebieden
- 3.6 Afwijking van de bescherming: ontheffing- en vergunningverlening
  - 3.6.1 Omgevingswet
    - 3.6.1.1 Beoordeling van activiteiten en ruimtelijke ingrepen
    - 3.6.1.2 Ingrijpen bij wolven in Europa
    - 3.6.1.3 Ingrijpen bij wolven in Nederland
  - 3.6.2 Andere relevante wetgeving
    - 3.6.2.1 CITES
    - 3.6.2.2 Wet op de dierproeven
- 3.7 Kader handelingsprotocollen

4 Schade en preventie bij landbouwhuisdieren
- 4.1 Ervaringen met tegemoetkomingsregeling
- 4.2 Schaderisico (bedrijfseconomisch kader)
- 4.3 Voorkomen van schade
  - 4.3.1 Inzet preventieve middelen (verwijzing naar de Fauna preventiekit)
- 4.4 Beoordeling van de situatie
  - 4.4.1 Proces schademelding – wolvenmeldpunt
  - 4.4.2 Proces schadeafhandeling
- 4.5 Tegemoetkoming in de schade
  - 4.5.1 Kader voor Richtlijn voor de taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij
  - 4.5.2 Tegemoetkoming bij een zwervende wolf
  - 4.5.3 Tegemoetkoming bij een territoriale wolf
- 4.6 Ondersteuning van preventie met tijdelijke maatregelen
- 4.7 Ondersteuning van structurele maatregelen

5 Monitoring (input uit bestaande monitoringsplan)
- 5.1 Wolvenmonitoring (verwijzing naar monitoringsplan)
  - 5.1.1 Proces melden waarneming - wolvenmeldpunt
- 5.2 Standaard voor wolvenmonitoring
- 5.3 Monitoring van zwervende wolven
- 5.4 Monitoring van leefgebieden (territoriale wolven)

5.5 Rapportage van wolvenmonitoring
5.6 Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data
5.7 Bijzonder onderzoek
5.8 Monitoring van andere aspecten ?

6 Samenwerkende organisaties
6.1 Samenwerking in NL
6.2 Samenwerking in EU
6.2.1 Internationaal soortmanagement plan

7 Communicatie

8 Financiën

9 Literatuur

10 Verklarende begrippen en afkortingenlijst

11 Bijlagen (PM ?)

NB: mocht werkende weg blijken dat er toch verschuivingen in de inhoud plaatsvinden, dan zal dat blijken en komen we hier op terug.

Werkt voor provincies

Memo

Van	
Afgestemd met	IPO WWG (Auteurs van de bijdragen)
Aan	Landelijk Overleg Wolf (LOW)
Datum	27 september 2021
Onderwerp	Evaluatie ervaringen wolf
Bijlage(n)	diversen

Bijgaand ontvangt u enkele stukken die vanuit de provincies zijn opgesteld om de eerste ervaringen met wolven te evalueren. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan.

De IPO wolvenwerkgroep is benieuwd naar de reactie op deze notities en naar de ervaringen die binnen het LOW aanwezig zijn. Dit kan mogelijk een bijdrage leveren aan het Wolvenplan 2022.

Achtergrond
Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar gesteld om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de acties in dat kader is het opmaken door de provincies van een (tussen)balans met eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Toelichting op de bijlagen
Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd.

Deze bijdragen worden voorafgegaan door een samenvatting van de ervaringen naar thema gerangschikt:

- Samenwerking
- Communicatie
- Soortenbescherming
- Schade en preventie
- Monitoring
- Financiën

Samenvattende evaluatie ervaringen provincies met toepassing Interprovinciaal wolvenplan, TA, versie 27/9/2021

Aanleiding:
Bij vaststelling van het huidige interprovinciale wolvenplan (wolvenplan) door het IPO bestuur in januari 2019 is een termijn van 3 jaar gesteld om in Nederland gewend te raken aan de terugkeer van de wolf. Dat betekent dat begin 2022 de balans opgemaakt moet worden hoe verder, daartoe wordt het wolvenplan herzien. Eén van de acties in dat kader is het opmaken door de provincies van een (tussen)balans met eerste ervaringen met gevestigde wolven.

Uitwerking:
Aan deze evaluatie is een bijdrage geleverd door de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. De evaluatie richt zich op praktische ervaringen die zoveel mogelijk zijn onderverdeeld naar de thema's uit het wolvenplan. Vanuit de ervaringen worden aanbevelingen gedaan. De uitwerkingen per provincie zijn als bijlagen bijgevoegd. Na bespreking in de ambtelijke IPO werkgroep wolf op 21 september wordt de evaluatie aangeboden aan het landelijk overleg wolf (LOW) waarin de stakeholders deelnemen. De evaluatie en de reflectie daarop vanuit het LOW vormen vervolgens een bouwsteen voor het te herziene wolvenplan.

Samenvatting van de ervaringen per thema:
Samenwerking:

Nederland: In Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant is een gebiedscommissies actief als bedoeld in het wolvenplan. In Limburg en in Friesland is een projectgroep ingesteld, in Zeeland een wolvenoverleg en in Overijssel een bestuurlijk en ambtelijk periodiek overleg met stakeholders. Vanwege provinciegrens overschrijdende territoria vindt tussen Limburg en Noord-Brabant maar ook tussen Drenthe en Friesland extra afstemming en samenwerking plaats, Groningen haakt aan zodra hiervoor een aanleiding is. Aanbeveling is om handreikingen over samenwerking op te nemen in het nieuwe wolvenplan. Uit de provinciale gebiedscommissies is inmiddels ook het LOW ontstaan. De ambtelijk betrokkenen uit de "wolvenprovincies" hebben elkaar gevonden in een interprovinciale werkgroep om vanuit daar de ontwikkeling van het beleid te ondersteunen. De betrokkenen bij de monitoring werken onder begeleiding van BIJ12 samen aan de kwartaalrapportages en komen daartoe ieder kwartaal bijeen. Daarnaast is sprake van samenwerkingsverbanden zoals Wolven in Nederland waarin geen directe betrokkenheid is vanuit de provincies. Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV nu betrokken bij de onderlinge afstemming.

Europa: Er is sprake van enige internationale afstemming waarbij de nadruk in eerste instantie vooral lag op de Duitse deelstaten maar inmiddels ook op België, Luxemburg en Frankrijk vanwege de opkomst van de Alpiene wolf. Op 29 september 2020 vond een grensoverschrijdend overleg plaats tussen Nordrhein Westfalen en de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant. Over informatie-uitwisseling tussen overheden zijn bovendien intenties uitgesproken tijdens de "transboundary wolfmeetings" tussen de wolvenprovincies, het ministerie van LNV, de Duitse deelstaten Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen en Rheinland- Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk. Er zijn nog geen concrete stappen gezet om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Communicatie:
Zonder enige twijfel mag gesteld worden dat het onderwerp wolf veel media-aandacht krijgt en er een grote behoefte is bij alle betrokkenen om goed te communiceren. De periodieke (kwartaal) rapportage door BIJ12 is daarvan een voorbeeld. Inmiddels is een communicatieplan ontwikkeld op basis van de leidende principes en inhoudelijke vertrekpunten in het wolvenplan.

Soortenbescherming:
Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarin werd ingegrepen om wolven actief te verjagen. Wel bleek er behoefte om in het nieuwe wolvenplan nog meer duidelijkheid te gaan geven over escalatie van maatregelen bij conflicten met wolven. In Noord-Brabant is ervaring opgedaan met het treffen van gerichte beschermingsmaatregelen bij een wolf in ongeschikt leefgebied. Dit heeft geleid tot het met voorrang vaststellen van een handelingsprotocol. De inmiddels uitgevoerde factfindingstudy alsook een juridische verkenning geven verder duidelijkheid over het beschermingsregime en de consequenties daarvan voor wolven in Nederland.

Schade en preventie:
Alle wolvenprovincies hebben inmiddels ervaring opgedaan met schade en preventie. Er zijn veelal noodsets aangeschaft om snel te kunnen reageren en gebiedsgericht te ondersteunen, al dan niet met inzet van een wolvenconsulent of -coördinator. De provincies met gevestigde wolven hebben, of werken aan, een werkbudget of subsidie voor schapen- en geitenhouders om zo bij te dragen in de kosten voor preventieve maatregelen. Het ontwikkelen van een technische norm heeft een versnelling doorgemaakt bij het opstellen van het eerste gebiedsgerichte wolvenplan in Gelderland in nauw overleg met BIJ12. Een aanbeveling voor het te herziene wolvenplan is om te werken aan deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen een bijdrage in preventie mogelijk is. Bijvoorbeeld in Drenthe leert de ervaring dat ook een zwervende wolf soms een voorspelbaar schadepatroon kan laten zien.

Monitoring:
Gedurende de looptijd van het huidige wolvenplan heeft de monitoring van de aanwezigheid (en de gevolgen van deze aanwezigheid) van wolven een verdere ontwikkeling doorgemaakt. De registratie en communicatie daarover, via het wolvenmeldpunt, is ondergebracht bij BIJ12. Op 13 november 2019 is het monitoringsplan wolf vastgesteld. Het monitoringplan wolf beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens over de wolven worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

Financiën:
In het wolvenplan richt het hoofdstuk financiën zich nu nog vooral op de apparaatskosten van BIJ12. Inmiddels is meer inzicht ontstaan in de benodigde werkbudgetten en subsidies om schade te voorkomen, evenals de beperkingen daarbij voor de houders met grotere aantallen dieren. Het verdient aanbeveling de voorwaarden in beeld te brengen voor de mogelijkheden om hiervoor een beroep te doen op Brussel.

Ervaringen wolven in Drenthe

Aanleiding
De werkgroep wolven is vanwege de actualisatie van de het Interprovinciaal wolvenplan benieuwd naar de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. Daar wordt vervolgens bepaald hoe de gebiedscommissies en het landelijk overleg wolven (LOW) worden betrokken.

Ervaring Drenthe
In Drenthe is tot dusverre geen wolventerritorium, wel zijn er de afgelopen jaren veel verschillende zwervende wolven geweest die de provincie aangedaan hebben. Er zijn momenten geweest dat deze individuen langer in de provincie zijn blijven hangen en het leek op een vestiging. In die zin biedt de ervaring met het wolvendraaiboek in Drenthe een ander beeld dan waarin het wolvendraaiboek is voorzien; een statisch verschil tussen zwervende en gevestigde wolven.

<u>De genomen stappen in vogelvlucht</u>

- In 2015 heeft de eerste zwervende wolf Drenthe aangedaan.
- In 2018 is, naar aanleiding van een debat van Dagblad van het Noorden, een ronde tafel overleg opgericht tussen de provincies en een aantal belangrijke provinciale stakeholders om ervaringen en zorgen over de wolf uit te wisselen en de sector mee te nemen in alle ontwikkelingen. Ook zijn de eerste noodsets (bestaande uit pakketten voor 1 hectare flexnet) aangeschaft en zijn er wildcamera's aangeschaft om herhaal aanvallen te voorkomen en dierhouders de gelegenheid te bieden hun dieren beter in de gaten te kunnen houden.
- In 2018 lijkt er een zwervende wolf langer in het Hart van Drenthe te blijven hangen, even lijkt het op een vestiging maar het vrouwtje vertrekt na 3 maanden en vestigt zich uiteindelijk op de Veluwe.
- Vanaf november 2019 verblijft een tweede wolf (GW1261m) langer in het Hart van Drenthe.
- Voorjaar 2020; het pakket aan noodrasters wordt uitgebreid, het aantal sets wordt verdubbeld en er wordt een aantal stroomklokken en toebehoren aangeschaft zodat dierhouders die stroomvoorziening niet kunnen regelen daar alsnog gebruik van kunnen maken.
- Zomer 2020; de wolf in het Hart van Drenthe is nog steeds aanwezig en lijkt zich daarmee te vestigen. De uiteindelijke uitsluitsels op basis van DNA-resultaten zal hier pas na de zomer een definitief antwoord bieden. Het is dan al wel duidelijk dat een dier zich langer dan 6 maanden in Drenthe ophoudt. Daarom wordt al voor de zomer een gebiedscommissie opgericht en advies gevraagd aan WEnR om de beïnvloedingszone van deze wolf en de voorspelbaarheid van schade door zwervende wolven in kaart te brengen. Voor de gebiedscommissie wordt, naar model van Gelderland, 50.000 euro gereserveerd om op projectbasis dierhouders te helpen die dringend behoefte hebben aan preventieve maatregelen om de termijn tot een subsidieregeling te overbruggen.
- Najaar 2020; De wolf uit het Hart van Drenthe wordt weer in Duitsland waargenomen, en leek zich toch niet gevestigd te hebben. Gelijk aan de situatie in 2018 is er geen sprake van een gevestigde wolf maar wordt er in eenzelfde gebied een langere periode schade veroorzaakt. Er wordt besloten het gebiedsproces wel voort te zetten.
- December 2020; Op basis van het gebied waar de wolf tussen november 2019 en juli 2020 heeft gezeten wordt een subsidieregeling opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen met een subsidieplafon van 200.000 euro.
- Januari 2021; Op basis van dringend advies van de gebiedscommissie worden ook de andere gebieden in Drenthe met aantoonbaar risico op schade door zwervende wolven opengesteld voor het nemen van preventieve maatregelen.

<u>Aandachtspunten (nav) directe ervaring van Drenthe</u>

1. Redenatie op basis van voorspelbaarheid van schade

Het behouden van draagvlak voor de wolf is essentieel voor het vervullen van de beschermingsplicht die de provincies dragen. Het voorkomen van schade en promoten van preventieve maatregelen vervult daarbij een belangrijke rol. De redenatielijn in het huidige wolvendraaiboek ten aanzien van het treffen van preventieve maatregelen is dat het pas zin heeft wanneer schade “te voorzien” is. Dat wordt opgehangen aan de levensfasen van een wolf, als een wolf langer van 6 maanden aanwezig is in een gebied (en daarmee formeel een territorium vormt) is de schade in dat gebied voorspelbaar en loont het voor de provincie om preventieve maatregelen te vergoeden en promoten. Ervaring in Drenthe leert dat zwervende wolven in een gebied ook voorzienbare schade kunnen veroorzaken, bijvoorbeeld omdat meerdere dieren zich enige tijd in hetzelfde gebied ophouden. Het is moeilijk uit te leggen dat de teller na ieder vertrek van een wolf weer op 0 maanden wolvenaanwezigheid in het gebied gaat, voordat er in een gebied stappen worden ondernomen. Daarom is in Drenthe de keuze gemaakt om in dat gebied al in te zetten op preventieve maatregelen.

2. Kwetsbaarheid statische levensfasen wolf/ gebrek aan afspraken over afronden van gebiedsprocessen

In het wolvendraaiboek staat vastgelegd welke levensfasen een wolf doorloopt en zijn er afspraken gemaakt over wanneer er gevonden wordt dat een wolf in een specifieke fase zit. Dit biedt duidelijkheid en rust op een hectisch dossier, het advies is niet om hiervan af te wijken maar het is wel goed om te constateren dat deze afspraken niet altijd recht doen aan de ecologische situatie. Ervaring in Drenthe leert dat een wolf die langer dan 6 maanden in een gebied zit nog steeds kan zwerven en ook bij vestiging in een territorium kan een wolf weer vertrekken of slachtoffer worden van een verkeerssituatie. Hoe er omgegaan wordt met “leegstaande” territoria en wanneer een gebiedsproces afgerond wordt staat nog niet in het draaiboek omschreven.

3. Grensoverschrijdende territoria.

De politieke en maatschappelijke discussie rond de wolf loopt uiteen. In sommige provincies gaat het debat over of de wolf wenselijk is, in andere provincies is deze fase al gepasseerd en gaat het debat over het opzetten van preventie en het steunen van de dierhouders. Toch is de kans aanwezig dat één wolventerritorium delen van deze beide provincies kan bestrijken. Dan staat er in het wolvendraaiboek vastgelegd dat de provincies zoveel mogelijk gelijk handelen. Maar de praktijk lijkt weerbarstiger. Het uitwerken van afspraken bij een grensoverschrijdend proces verdient in het uitwerken van het draaiboek aandacht.

4. Behoefte aan antwoorden tav beheer en gunstige staat van instandhouding

De discussie rond de escalatieladders die omschreven staan in het wolvendraaiboek laait snel op. Met name dat er beschreven staat dat er mogelijkheid is tot ingrijpen wanneer bovenmatige schade wordt veroorzaakt (mits andere middelen zijn uitgeput) maar niet wat er dan verstaan wordt onder bovenmatige schade laat veel ruimte over voor discussie. Het is goed dat het verhelderen van dit discussiepunt in de actualisatie duidelijk wordt meegenomen.

5. Ook met een openstaande subsidieregeling lijkt de stap tot het opzetten van preventieve maatregelen niet altijd genomen te worden.

De verwachting van de hoeveelheid deelname aan de subsidieregeling lijkt tegen te vallen, ook met inzet van de gebiedscommissie en een informatiebijeenkomst. Van de 250.000 euro die door de provincie is vrijgemaakt (50.000 euro als werkbudget en 200.000 euro opengesteld in een subsidieregeling) is er tot op heden ongeveer 50.000 euro geclaimd.

6. Er lijkt nog geen passende oplossing gevonden te zijn voor het nemen van preventieve maatregelen bij grote schapenhouderijen en begrazingsbedrijven.
De inzet van flexnetten en vaste omheiningen wordt voor grote begrazingsbedrijven niet een passende oplossing gevonden om schade door wolven te voorkomen.

Eerste ervaringen met een gevestigde wolf in Fryslân

Datum: 9-12-2020

Aanleiding

De werkgroep wolven wil vanwege de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan een tussenevaluatie over de ervaringen met territoriale/gevestigde wolven. In Fryslân is op het moment van schrijven geen sprake van een gevestigde wolf. Fryslân heeft wel ervaring opgedaan met wolf GW1261m die in Drenthe 'gevestigd' was. Dit heeft op een aantal punten geleid tot vragen bij Fryslân over het Interprovinciaal wolvenplan.

Grensoverschrijdende schade

In de periode december 2019 - juli 2020 heeft een wolf schade veroorzaakt in Fryslân. Volgens het Interprovinciaal wolvenplan was er, theoretisch, sprake van een gevestigde wolf. Echter, er was een onderbreking in de schademeldingen in Fryslân gedurende het voorjaar, waardoor dit individu buiten beeld is gebleven. De schade werd veroorzaakt door een wolf waarvan een definitieve vestiging in Drenthe werd vastgesteld (individu genoemd GW1261m). Het Interprovinciaal wolvenplan stelt dat het beïnvloedingsgebied rond een wolventerritorium via een aanwijzingsbesluit bekend wordt gemaakt door GS. Provincie Drenthe liet WENR uitzoeken wat het territorium was van dit individu. Dit werd gedaan om een inschatting te kunnen maken van het beïnvloedingsgebied van het wolventerritorium. Vanwege eenduidigheid staat in het Interprovinciaal wolvenplan dat dit gebied in principe op gemeentegrenzen wordt afgebakend. Het Interprovinciaal wolvenplan gaat niet uit van grensoverschrijdende gevallen zoals provinciale- of landsgrenzen. Het ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan aan duidelijkheid over welke provincie de trekker is bij het opstellen van een gebiedsplan; welke afspraken er zijn over de financiering en personele inzet van betreffende provincies.

Het statische begrip gevestigde wolf

Het begrip gevestigde wolf past niet bij het individu, GW1261m, nu blijkt dat hij Drenthe heeft verlaten. Ecologisch valt te onderbouwen dat de betreffende wolf zich nooit definitief in Fryslân had gevestigd. Voor Drenthe was dit lastiger doordat hij daar regelmatig werd gezien. Het ging hier om een, mannelijk, individu dat opzoek was naar een partner. Het gebied waar de wolf af en toe kwam (midden- en zuid-Drenthe en in mindere mate het zuidoosten van Fryslân) kan daarmee meer worden gezien als een gebied met verhoogde kans op wolvenschade. Niet alleen vanwege, de tijdelijke aanwezigheid van, dit individu, maar ook omdat dit gebied te maken heeft met een influx vanuit Duitsland. Een ander voorbeeld hiervan is de wolvin die eerst in Noord-Nederland rond zwierf, schapen doodde en zich vervolgens vestigde op de Veluwe (individu GW998f). Het Interprovinciaal wolvenplan geeft het volgende aan: "*Binnen het aangewezen gebied worden dierhouders geacht preventieve maatregelen te treffen overeenkomstig de faunaschadepreventiekit van BIJ12*." Dit geldt alleen voor een gevestigde wolf. Gezien de beschreven situatie van de 'Drentse' wolf, blijken er ook gebieden te zijn waar een verhoogde kans op schade kan worden verwacht zonder dat er sprake is van een gevestigde wolf. Gezien de geografische ligging van deze gebieden (bijvoorbeeld het zuidoosten van Fryslân) valt daarmee te verwachten dat er op (korte) termijn een soortgelijke situatie kan ontstaan. Dit vraagt om een koppeling tussen zwervende- en gevestigde wolvenbeleid, wat momenteel ontbreekt in het Interprovinciaal wolvenplan. Let op: het gaat hier niet over het aanwijzen van gewenste leefgebieden, maar over gebieden waar logischerwijs een verhoogde kans op schade bestaat. Hierbij moet ook worden gedacht aan een eventuele koppeling met de eis voor het treffen van preventieve maatregelen.

Ervaringen gevestigde wolf Noord-Brabant en Limburg (22 september 2021)
Noord-Brabant: [redacted] – Limburg: [redacted]

Mogelijke discussiepunten t.b.v. actualisatie wolvenplan

1. *Samenwerking in geval van grensoverschrijdend territorium*

Vanwege het grensoverschrijdende territorium van de wolf op de Groote Heide is er intensieve afstemming tussen Noord-Brabant en Limburg. In het Interprovinciaal Wolvenplan (IW) is echter niets beschreven over de wijze van samenwerking tussen provincies in geval van een grensoverschrijdend territorium en de formele besluitvorming daarover door de betrokken provincies. Het verdient aanbeveling het proces in het geval van een grensoverschrijdend (provincie- en landsgrensoverschrijdend) territorium op hoofdlijnen in het IW te beschrijven.

2. *Mogelijke uitvoering van escalatieladder in Noord-Brabant in relatie tot de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan*

De huidige escalatieladder bij diverse mogelijke probleemsituaties met wolven in het IW mist op onderdelen concreetheid om stappen te kunnen zetten. Ten behoeve van de actualisatie van het IW worden daarom diverse handelingsprotocollen uitgewerkt, o.a. ten aanzien van een melding dat een wolf goed beschermd vee heeft aangevallen. Ten behoeve van deze handelingsprotocollen worden, als onderdeel van de Juridische analyse die ten behoeve van de actualisatie van het IW wordt uitgevoerd, ook juridische bouwstenen aangeleverd, die mogelijk leiden tot nog te maken beleidskeuzes in het IW. De aanpak van probleemsituatie in Noord-Brabant en Limburg (zie hierna de op p. 3 beschreven stap 5) kan niet wachten op de volledige uitwerking van deze IPO-sporen. Wel worden de relevante IPO-sporen zoveel mogelijk parallel uitgewerkt. Voor situaties waarin het huidig IW geen uitgewerkt kader biedt kunnen de provincies maatwerk leveren of een voorlopige oplossing kiezen.

Ervaringen gevestigde wolf Groote Heide (GW1625m)

Inleiding

De aanwezigheid van wolf GW1625m is o.b.v. DNA op dode schapen en uit keutels vastgesteld in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant. Nadat deze wolf schapen in de regio Noord-Limburg en Oost-Brabant heeft aangevallen, is de wolf doorgelopen in de richting van het zuidoosten van Noord-Brabant naar het (Natura 2000-)gebied de Groote Heide. In dit gebied is de wolf sinds eind maart 2020 aanwezig. Ook in Limburg is zijn aanwezigheid meerdere keren vastgesteld. Eind september 2020 was wolf GW1625m aantoonbaar minstens 6 maanden aanwezig in het provinciegrensoverschrijdende gebied, waarmee officieel sprake is van vestiging. Het betreft de eerste gevestigde wolf in Nederland die afkomstig is uit de Frans-Alpiene populatie.

Chronologisch

<u>Stap 1 Overleg gebiedspartijen (juni 2020)</u>

- *Gebiedsoverleg Groote Heide:*
  Na drie maanden aanwezigheid van de wolf op de Groote Heide, is regionaal overleg opgestart met gebiedspartijen[1] om feitelijke informatie over de aanwezigheid van GW1625m uit te wisselen en om de voorbereiding op een mogelijke vestiging te bespreken. I.v.m. de vastgestelde aanwezigheid in Limburg en de destijds waarschijnlijk geachte vestiging in een grensoverschrijdend leefgebied, is ook Limburg intensief betrokken. Enerzijds t.b.v. afstemming over het gebiedsproces en anderzijds t.b.v. de voorbereiding van formele besluitvorming (aanwijzing leefgebied en instelling van gebiedscommissie).

[1] Gemeenten, ZLTO, TBO's uit Brabant en Limburg, Wolvenmeldpunt, provincie Brabant en lokale schapenhouders.

- *Platform wolven Noord-Brabant:*
  Parallel aan het regionaal overleg heeft de provincie samen met de betrokken partners[2] onder voorzitterschap van Pieter van Geel het Platform Wolven Noord-Brabant geïnitieerd. Dit platform heeft zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de ervaringen met GW1554m/'Billy' in mei 2020 in de regio Heusden (zwervende wolf) en van de ervaringen en aanbevelingen vanuit de provincie Gelderland (gevestigde wolven Noord en Midden Veluwe). Doel: in de toekomst beter voorbereid zijn op zwervende wolven die veel problemen veroorzaken én voorbereid zijn op de gevolgen van een mogelijke vestiging van de wolf in Brabant.

Stap 2 Start actieve monitoring (oktober 2020)
Monitoring is in 2020 informeel gestart met vrijwilligers. Nadat de aanwezigheid van de wolf gedurende een periode van 6 maanden was vastgesteld, is intensievere monitoring (actieve monitoring) opgestart. Doel: conform het Interprovinciaal Wolvenplan het leefgebied van de wolf in beeld brengen. Het zoekgebied omvatte mede Limburgs grondgebied omdat actieve monitoring plaatsvindt per territorium dat, in het geval van GW1625m, naar verwachting een provincie-grensoverschrijdend territorium zou betreffen. Actieve monitoring is uitgevoerd conform de met instemming van Noord-Brabant en Limburg door BIJ12 verstrekte offerte, waaronder monitoring met behulp van wildcamera's en het actief zoeken naar sporen waaronder markeringen.

Stap 3 Oprichting projectgroep schadepreventie wolf Limburg (november 2020)
In Limburg is door de organisatie Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) met subsidie van de provincie een project gestart om voorbeeldlocaties voor preventieve maatregelen in de schapenhouderij te organiseren door de betreffende schapenhouders te helpen met het nemen van maatregelen. Het gaat daarbij om de inzet van wolfwerende rasters en kuddebewakingshonden, waarbij vrijwilligers, onder andere van de organisatie Wolf fencing de schapenhouders ondersteunen. Ook Ark Natuurontwikkeling is met subsidie van de provincie een schadepreventie-project gestart. Voor de begeleiding van beide projecten én voor algemene afstemming over het beleid ten aanzien van de wolf in Limburg is een overlegplatform ingesteld waar natuurorganisaties, organisaties van schapenhouders, en deskundigen aan deelnemen.

Stap 4 Instelling Adviescommissie preventie wolvenschade Noord-Brabant (december 2020)
In december 2020 hebben GS van Noord-Brabant besloten een formele wolvenadviescommissie in te stellen. Deze adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van landbouw- en natuurorganisaties, gemeenten, professionele en kleinschalige schapenhouderij, terreineigenaren, de Faunabeheereenheid en de Zoogdiervereniging onder voorzitterschap van Pieter van Geel. De Adviescommissie wordt ondersteund door de provincie die het secretariaat voert.

De adviescommissie heeft tot taak:
- Het opstellen van een schadepreventieplan en te nemen beschermingsmaatregelen voor gehouden dieren waaronder schapen en geiten;
- Het adviseren over de financiering van de in het schadepreventieplan opgenomen beschermingsmaatregelen;
- Het adviseren over een goede voorbereiding op de komst van zwervende wolven.

Met de instelling van de adviescommissie is het Platform Wolven Noord-Brabant, bedoeld ter overbrugging naar de instelling van een formele adviescommissie, beëindigd. Het Gebiedsoverleg Groote Heide is wel blijven bestaan, mede ter advisering van de commissie.

[2] ZLTO, LTO-Vakgroep Schapenhouderij, Vereniging Gescheperde Schaapskuddes Nederland, Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders, Terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Brabants Landschap), Brabants Particulier Grondbezit, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Gemeente, Provincie.

Stap 5 Onderzoek naar wijze waarop de wolf goed beschermd vee aanvalt

GW1625m heeft diverse malen schapen gedood[3]. In beide provincies zijn hierop preventieve maatregelen genomen conform de Faunaschade Preventie Kit. In veel schadegevallen waren de schapen echter niet voldoende beschermd.

In sommige gevallen is de wolf er, ondanks genomen preventieve maatregelen, in geslaagd binnen de afrastering te komen, waarbij er in aantal gevallen aanwijzingen zijn dat dat de stroomnetten niet juist stonden opgesteld. Hierop is door vrijwilligers geïntensiveerd. In de andere gevallen waarin preventieve maatregelen waren genomen, is er geen enkele aanwijzing hoe de wolf binnen het stroomraster is gekomen. Door meerdere betrokkenen is gesuggereerd dat de wolf heeft geleerd om over de stroomrasters te springen, iets dat ongebruikelijk is bij wolven. Omdat we dit niet kunnen uitsluiten of bevestigen, is nog niet duidelijk of er al sprake is van een probleemsituatie zoals beschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan: *"Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen".* Ongeacht of hier sprake van is, is het van belang om vast te stellen hoe de wolf erin slaagt om binnen de afrastering te komen. Daarom is ingezet op onderzoek hiernaar. Dit onderzoek is tevens van belang om de eerste stap in de escalatieladder te kunnen uitvoeren: *"preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren"*. In dit verband is in opdracht van de provincie Noord-Brabant ook een pilot gestart voor de inzet van kuddebewakingshonden en toepassen van extra maatregelen zoals o.a. Turbo-fladry en een andere opstelling van de rasters.

Er zijn aanwijzingen dat de wolf de schapen binnen een raster van flexibele stroomnetten, samendrijft. Van buiten het raster drijft de wolf mogelijk de schapen samen in een hoek van het raster, waarbij de schapen het flexibel raster platdrukken. Experimenteren met een ronde en verstevigde opstelling moet dit voorkomen.

In Brabant zijn twee kalveren van Schotse Hooglanders gedood door de wolf. Samen met ZLTO en deskundigen wordt onderzocht hoe de inzet van een meer natuurlijke kudde-samenstelling dit kan voorkomen. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van het principe dat volwassen runderen hun jongen effectief beschermen tegen roofdieren zoals wolven. De provincie is voornemens om ZLTO opdracht te geven voor een pilot, om samen met rundveehouders de mogelijkheden hiervoor binnen de bedrijfsvoering nader te onderzoeken.

Stap 6 Opstellen schadepreventieplan door Adviescommissie

De adviescommissie beoogt haar advies voor het 4e kwartaal van 2021 uit te brengen.

Stap 7 Begrenzing leefgebied en besluit over subsidieregeling

Noord-Brabant heeft op basis van de monitoringsgegevens een begrenzing van het leefgebied van de wolf opgesteld. Deze is afgestemd met de partijen in het gebiedsoverleg Groote Heide, de Adviescommissie en de provincie Limburg. Deze begrenzing zal door het college van GS van Noord-Brabant worden vastgesteld gelijktijdig met de naar verwachting in het 4e kwartaal van 2021 vast te stellen subsidieregeling.

In Limburg konden schapenhouders in 2020 gebruik maken van de toen reeds bestaande subsidieregeling Inrichting Landelijk Gebied, op basis waarvan subsidie kan worden verleend voor duurzame preventieve maatregelen ter voorkoming van schade aan o.a. vee, veroorzaakt door in het wild levende beschermde diersoorten zoals de wolf. Met deze regeling zijn bij een tiental schapenhouders preventieve maatregelen genomen. Het bestuur besluit binnenkort over de tijdelijke voortzetting van de regeling. Omdat de begrenzing van het leefgebied van de wolf op korte termijn met name dienst doet als basis voor subsidieverlening, zal Limburg het leefgebied van de wolf op Limburg pas formeel vaststellen wanneer er besluitvorming over de subsidieregeling heeft plaatsgevonden.

[3] In 2020: ca. 40 meldingen van wolvenschade (35 Noord-Brabant, 5 Limburg) met in totaal ca. 60 gedode dieren (57 schapen, 1 Schotse Hooglander, 2 kalveren).

Ervaringen met gevestigde wolven in Overijssel en het gebruik van het IPO-wolvenplan

In Overijssel zijn (nog) geen territoriale wolven. In Overijssel is daarom ook geen provinciale wolvencommissie ingesteld, zoals dat wel het geval is in omliggende provincies.
Vanuit belangenorganisaties is daar wel om gevraagd. Daarom is in het voorjaar 2021 besloten om een periodiek overleg in te stellen met stakeholders (LTO, Platform KSG, TBO's), zowel op ambtelijk als op bestuurlijk niveau. Om in dit stadium (zonder gevestigde wolven) slagvaardig te kunnen optreden en om bij calamiteiten snel bijeen te kunnen komen, is het aantal partijen aan deze periodieke overleggen klein gehouden.
Doel van het periodiek overleg is om elkaar te informeren, kennis te delen en acties te genereren.
Er zijn inmiddels twee ambtelijke en twee bestuurlijke overleggen geweest.
De overleggen hebben geresulteerd in:

- Instellen van een provinciale wolvencoördinator
- Instellen van twee veldmedewerkers voor ondersteuning wolvencoördinator
- Opleiden van vrijwilligers voor monitoring
- Aanschaf van noodsets
- De intentie om een waarschuwingssysteem voor schapenhouders te ontwikkelen.

Eerste ervaringen met vestiging van wolven in Gelderland
Tussenbalans uitvoering Interprovinciaal wolvenplan
[redacted], 27/09/2021

Inleiding:
Van de 10 verschillende wolven die Nederland in 2018 aantoonbaar hebben aangedaan zijn er 2 gebleven, deze vrouwtjeswolven vonden uiteindelijk een plek op de Veluwe. In januari 2019 was wolvin GW998f minstens een half jaar op de Noord Veluwe en daarbij had zich ondertussen bovendien een mannetje GW893M gevoegd. In februari 2019 was wolvin GW960f aantoonbaar minstens een half jaar op de Midden Veluwe. Vestiging van wolven in Nederland was daarmee een feit.

Chronologisch, preventie:
Stap 1: Conform het interprovinciaal wolvenplan hebben GS van Gelderland op 19 maart 2019 een leefgebied voor beide territoria gelijktijdig aangewezen. Doel daarvan is kenbaar te maken waar de gevestigde wolf redelijkerwijs kan worden verwacht (voorzienbaarheid). Het kaartje doet op de korte termijn vooral dienst als basis voor subsidieverlening. Bij de bepaling van het gebied hebben GS zich gebaseerd op het in haar opdracht opgestelde advies “Beïnvloedingsregio gevestigde wolf Veluwe” door Wageningen Environmental Research. WEnR schetste meerdere scenario’s en concludeerde dat een straal van 13 kilometer rondom het kerngebied waar veel waarnemingen zijn gedaan een reële maat is voor de eerste dieren die zich hier vestigen. Rekening houdend met de specifieke omstandigheden op en rond de Veluwe zoals rasters, faunapassages, autosnelwegen en gemeentegrenzen heeft Gelderland vervolgens het gebied concreet begrensd. Stedelijk gebied zoals de kern van Apeldoorn wordt door de wolf gemeden maar de provincie volgde WEnR in haar advies dat het nog ontbreekt aan kennis en ervaring om dit onderscheid nu al op kaart te maken. Mogelijk is dat gebied wat te ruim aangewezen, de wolven blijven vooralsnog in het bos en de directe omgeving, de territoria zijn met samen 674 km² ook ruim groter dan de 250 km² wat ook wel als voldoende wordt gezien. In 2021 heeft de eerste uitbreiding van territoria op de Veluwe plaatsgevonden, naar verwachting zal dit ook in 2022 aan de orde zijn.

Stap 2: Ingaan op het initiatief uit de sector om tot een gebiedscommissie preventie wolvenschade te komen. Op 21 mei 2019 besloten GS zelf een formele wolvencommissie in te stellen. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de professionele en kleinschalige schapen- en geitenhouderij, de schaapsherders en terreineigenaren onder voorzitterschap van Pieter van Geel. De commissie bepaalt zelf haar werkwijze en wordt ondersteund door een secretaris.

Stap 3: Opstellen preventieplan door de wolvencommissie: Nadat bij RVO de adressen van alle schapen- en geitenhouders met een huisadres binnen het gebied waren verkregen zijn deze uitgenodigd voor een informerende bijeenkomst in het gebied in juni 2019. De circa 500 uitnodigingen (professioneel en particulier met UBN) hebben geleid tot een deelname van circa 100. De wolvencommissie concludeerde dat veel hobbyhouders de discussie domineren. Een gebrek aan kennis voedt de grondhouding van weerstand. Acceptatie dat de wolven er zijn is er nog niet, dat staat de focus op het nemen van maatregelen in de weg.

Stap 4: Beginnen met preventie, eerst op zoek naar ambassadeurs. De commissie besloot koplopers te betrekken en voor deze groep snel een eenvoudige pilotregeling te maken. GS hebben daartoe een werkbudget van 50.000 euro voor de commissie vrijgemaakt, daaruit zijn vervolgens circa 10 verschillende koplopers van materialen voorzien (schaapskuddes, weidebedrijven en particulieren). De commissie ontwikkelde een norm en investeerde in het ontwikkelen van een autowinder om het werk te verlichten.

Stap 5: Het gebiedsgericht preventieplan. Na consultatie van haar achterban rondde de wolvencommissie in mei 2020 haar preventieplan af met daarin een beschrijving van technisch haalbare maatregelen (met voldoende draagvlak) gekoppeld aan normbedragen voor deze voorzieningen. De commissie werd daarbij ondersteund bij het schrijfwerk en de communicatie. Het plan werd toegelicht aan GS en aan PS in een interactieve sessie, er bleek veel draagvlak bij de provincie. Het preventieplan ging verder dan preventie alleen en bevatte ook een flink aantal aanbevelingen, waaronder een escalatieladder, die nadere uitwerking en bespreking vergden.

Stap 6: Subsidie: De technische en financiële uitwerking van het preventieplan werd door GS op 23 juni overgenomen in haar provinciale subsidiekader, Regels ruimte voor Gelderland. Deze trad op 2 augustus in werking met een subsidieplafond van 500.000 euro in 2020 en 600.000 euro in 2021, gebaseerd op een deelnamebereidheid van 100%. Op basis van de eerste aanvragen is de regeling eind november 2020 verduidelijkt. Aan de overige aanbevelingen in het plan, zoals overige landbouwhuisdieren, de huidige bovengrens voor de vergoeding (deminimis) of de factor arbeid, wordt nog gewerkt.

Stap 6: Deelnamebereidheid preventie. De eerste ervaringen leren dat de deelnamebereidheid ver achterblijft bij de verwachtingen. Naast de circa 10 deelnemers aan de pilot zijn er na 4 maanden subsidie in 2020 slechts ongeveer 10 aanvragen voor de regeling en tussen januari en augustus 2021 ca 15. Zelfs een herhaalde wolvenaanval in het gebied leidde nog niet tot een merkbare toename. De wolvencommissie intensiveert haar communicatie (nieuwsbrieven, helpdesk, demonstratieopstellingen). In september 2021 is een wolvenconsulent gestart om hobbyhouders en veehouders van praktisch advies te voorzien en te helpen bij het doen van aanvragen. Dit zou de drempel om maatregelen te treffen en daarvoor subsidie aan te vragen moeten verlagen.

Monitoring:
Om vestiging van wolven te kunnen vaststellen zijn goede waarnemingen nodig. De basis daarvoor was gelegd door het wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging binnen samenwerkingsplatform Wolven in Nederland. Er is gelukkig veel belangstelling en de deskundigheid ontwikkeld zich snel, mede door georganiseerde praktijktrainingen in Duitsland. De provincie Gelderland startte medio 2017, op verzoek van WIN, met het samenbrengen van de terreinbeheerders op de Noord-Veluwe om afspraken te maken over monitoring. Doel was afspraken te maken over camera's, elkaar informeren, en wat te doen bij het vinden van sporen en het stroomlijnen van DNA materiaal richting lab. Per gebied stond een coördinator op. Conclusie in deze tussenbalans mag zijn dat de kwaliteit van de waarnemingen nooit ter discussie heeft gestaan zodat de keuzes op basis van goed feitenmateriaal konden worden gemaakt.

Bijlage 7.2 LOW

Vergoeding preventiemaatregelen overige dieren.

De schade die door wolven wordt aangericht, beperkt zich niet enkel tot schapen en geiten. Ook andere landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie lopen risico (andere wilde dieren laten we hier buiten beschouwing). Bij de herintreding van de wolf moet ook rekening gehouden worden met de schade die aan deze dieren wordt aangericht. Hiervoor dient onderzocht te worden of het schadepreventieplan uitgebreid moet worden met een regeling voor overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheersfunctie.

Integreren overige landbouwhuisdieren en hobbydieren.

Voor de integratie van overige landbouwhuisdieren, hobbydieren en wilde grazers met natuurbeheerfunctie is het van belang dat er gekomen wordt tot een duidelijk definitie van deze begrippen. Voor de landbouwhuisdieren wordt door het ministerie van LNV reeds een duidelijke definitie gebezigd.

Hierbij wordt van landbouwhuisdieren gesproken wanneer zij gehouden worden in verband met de productie van bijvoorbeeld melk, vlees, wol, veren of eieren of in verband met het berijden van dieren. Bijvoorbeeld paarden, rundvee, schapen, geiten, varkens, kippen, eenden, pelsdieren, konijnen, parelhoenders, paarden, struisvogels, waterbuffels, herten, lama's en fazanten - mits ze voor productiedoeleinden worden gehouden. Denk aan een paardenmanege, een stoeterij, een veehouderij en dergelijke.

Voor hobbydieren bestaat geen éénduidige definitie. Vaak zijn hobbydieren dieren van dezelfde soorten als landbouwhuisdieren maar is de doelstelling anders. Bij hobbydieren is de doelstelling niet productie of economisch gewin, maar is de doelstelling veelal recreatief of educatief of pure liefhebberij (advies 2003 i.o.v. raad voor dierenaangelegenheden). De vraag is of het maken van onderscheid tussen hobbydieren en bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren gewenst is. Dit is aan de commissie. Als een onderscheid gewenst is dan is een goede definitie van hobbydieren noodzakelijk. Het is uiteraard mogelijk om voor een regeling een eigen definitie te bepalen/hanteren. In de praktijk zal een definitie die rekening houdt met aantallen of waarde van de dieren wellicht praktischer/duidelijker zijn dan een definitie die gericht is op de doelstelling waarom de dieren worden gehouden.

Of de beschermingsmiddelen voor deze landbouwhuisdieren dezelfde zijn als die gebruikt worden ter bescherming van schapen en geiten, verdient nader onderzoek. Naast de expertise die in de commissie aanwezig is kan het gesprek worden aangegaan met vertegenwoordigers uit de betreffende sectoren.

Integreren wilde grazers met natuurbeheersfunctie

Voor grazers met een natuurbeheersfunctie bestaat een definitie zoals voor landbouwhuisdieren nog niet. Wel heeft een rechter in een casus over de Oostvaardersplassen de grote grazers aldaar "gehouden wilde dieren" genoemd, maar het is natuurlijk de vraag of de grazers in de Oostvaardersplassen gelijkgetrokken kunnen worden met grazers met een natuurbeheersfunctie in ander gebieden in Nederland. Bij wilde grazers met een natuurbeheerfunctie moet men denken aan door de mens geïntroduceerde diersoorten met een specifieke begrazingstaak zoals wilde paarden,

wilde runderen en bijvoorbeeld de moeflon.-Dit zijn veelal geen inheemse soorten zoals reeën, die geen eigenaar kennen, maar zijn hier doelbewust geïntroduceerd door of in samenspraak met de terreineigenaar.

Daar deze dieren een specifieke functie hebben in het natuurbeheer is het niet wenselijk dat deze dieren door de komst van de wolf verdwijnen of sterk worden gedecimeerd.

Deze dieren kunnen een belangrijke rol vervullen in het behouden/versterken van de biodiversiteit. De begrazing van met name heidegebieden is onmisbaar voor het behoud van bepaalde natuurtypen, die op hun beurt weer enorm bijdragen aan de biodiversiteit. En omdat dergelijke soorten met name voorkomen/geïntroduceerd zijn in (semi)natuurgebieden, is de kans op een confrontatie met een wolf relatief groot, afhankelijk van de weerbaarheid van de soort.

Voor deze diersoorten geldt, net als voor de overige landbouwhuisdieren dat er onderzocht dient te worden welke beschermingsmiddelen mogelijk zijn om deze diersoorten tegen de wolf te beschermen en of deze meegenomen kunnen worden in het preventieplan wolvenschade.

Vergoeding bij schade

Op de website van BIJ12 is te lezen dat schade veroorzaakt door wolven aan landbouwhuisdieren grotendeels wordt vergoed. Er wordt echter niets gezegd over vergoedingen voor schade aan hobbydieren of wilde grazers met een natuurbeheersfunctie. Aangezien het op veel plaatsen niet wenselijk is dat deze dieren door de wolf gepredeerd worden, bijvoorbeeld omdat de eigenaar (veel) kosten voor deze dieren maakt, zou een schadevergoeding op z'n plaats zijn. Hierbij is het van belang dat er gekeken wordt naar meer dan alleen aanschafwaarde maar ook inkomstenderving in nevenschade door bijvoorbeeld verlies biodiversiteit of intensivering beheerwerkzaamheden door wegvallen begrazing. Ook hiervoor geldt dat het van belang is het gesprek hierover aan te gaan met vertegenwoordigers vanuit de sector. Nog beter zou het zijn dat er daarnaast voor deze dieren ook een regeling komt voor het nemen van preventiemaatregelen zodat schade kan worden voorkomen.

Wanneer is het wenselijk om een regeling voor een diersoort open te stellen?

Het spreekt voor zich dat het onlogisch is om een regeling in het leven te roepen voor een diersoort waarbij schade veroorzaakt door wolven niet verwacht wordt/voor de hand ligt. Het is dus zaak een lijst van soorten op te stellen waarbij schade te verwachten is. Om tot deze lijst te komen zou de commissie kunnen kijken naar welke soorten in het buitenland schade ondervinden van de wolf. Blijkt er toch onverhoopt een diersoort te zijn waar geen regeling voor is, maar waar de wolf wel schade aan blijkt te veroorzaken dan moet daar snel een regeling voor gemaakt kunnen worden. Een regeling moet echter wel proportioneel zijn. Zijn er 100 kippenbedrijven met vrije uitloop kippen op de Veluwe en is het slechts 1 keer voorgekomen dat een wolf 10 kippen pakt dan zou het buitenproportioneel zijn op alle kippenbedrijven dure afrasteringen te subsidiëren. Maar ontstaat er echt een patroon waarbij regelmatig kippenbedrijven worden aangevallen door wolven dan moet een passende regeling overwogen worden en moet snel gehandeld kunnen worden.

Het aantal locaties van een bepaalde diersoort mag geen criteria zijn. Een individueel geval mag niet gedupeerd worden door een brede wens in de (Europese) samenleving om de wolf nagenoeg overal te gedogen. Net zo min als een groot aantal locaties ook geen criteria mag zijn in relatie tot de vergoeding van preventie maatregelen. Toelichting/voorbeeld: Als er op de Veluwe maar twee

Alpaca farms zijn mag het feit dat het er “maar twee zijn” geen reden zijn om daarvoor geen regeling in het leven te roepen en deze ondernemers zelf voor de kosten op te laten draaien. Aan de andere kant mag het feit dat er 1000 schapenbedrijven zijn geen reden zijn om de vergoeding voor de preventieve maatregelen te verlagen naar een niveau dat de extra kosten om een afrastering wolfwerend te maken niet dekt omdat het voor de overheid anders te veel zou kosten. *Voorkomen moet worden dat een klein deel van de samenleving het grootste deel van de lasten moet dragen.* ~~Dan krijg je weer de scheve verhouding dat een deel van de maatschappij iets wil en dit oplegt aan een klein deel van de maatschappij die dit (in veel gevallen) niet wil en dit kleine deel ook nog eens voor de kosten laat opdraaien.~~ Dat is niet goed voor het draagvlak.

Preventieve maatregelen voor “diverse hobbydieren”

Voor hobbydieren zou een denkrichting kunnen zijn dat er in hoog risico gebieden een subsidie mogelijk is van een vast bedrag voor aanschaf van een stoomapparaat en schrikdraden. Als de uitkering pas plaatsvindt nadat het geplaatst is kan misbruik voorkomen worden. Niemand zal immers een afrasteringen met schrikdraad aanleggen als hij niet ook daadwerkelijk dieren wilde gaan houden.

Welke diersoorten komen het eerst in beeld?

Pony’s/paarden, gehouden runderen en wilde dieren met een begrazingsfunctie (veelal runderen) komen het eerste in beeld, maar zijn niet de enige risicosoorten. Van deze dieren is echter al bekend dat er in het buitenland gevallen van predatie door de wolf op deze dieren hebben plaatsgevonden. Het lijkt echter niet nodig om voor al deze dieren/bedrijven een generieke regeling te maken. Het risico op predatie lijkt erg afhankelijk te zijn 3 factoren; namelijk de locatie waar deze dieren gehouden worden, of het jonge of oude dieren zijn en de grootte van de dieren in het algemeen. Bij het maken van een regeling zouden er dus op deze punten criteria geformuleerd moeten worden.

Conclusie/advies

- **Gevoelige soorten in kaart brengen en de gebieden in kaart brengen waar deze soorten een reëel gevaar lopen**
- **Regeling maken voor gevoelige soorten in gevoelige gebieden**
- **Duidelijke definities en criteria opstellen**
- **Snel kunnen/mogen handelen als er een schadepatroon ontstaat bij nieuwe diersoort**
- **Voor hobbydieren (anders dan schapen en geiten) wordt maatwerk waarschijnlijk lastig, nadenken over een generieke regeling**

Aangescherpt advies september 2021

Naar aanleiding van bovenstaande notitie heb ik contact gezocht met de verschillende sectoren om het advies aan te scherpen. Iedereen is het er over eens dat er behoefte is aan een éénvoudige en werkbare regeling waarbij geen wolf-gevoelige groepen van gehouden dieren buiten de boot vallen. Dit heeft geresulteerd in de volgende nadere adviezen:

- Geadviseerd wordt een regeling voor het nemen van preventieve maatregelen in te voeren voor alle wolf-gevoelige gehouden dieren waaronder wilde grazers met een natuurbeheerfunctie. Voor deze laatste groep dient speciaal ten behoeve van de subsidieregeling een sluitende definitie of checklist gemaakt te worden. Er wordt dus geen onderscheid gemaakt tussen bedrijfsmatig gehouden dieren en hobbydieren. Voor het vergoeden van preventieve maatregelen wordt geadviseerd aan te sluiten bij de systematiek van de huidige Gelderse regeling voor schapen en geiten. Dat betekent een startbedrag van bijvoorbeeld 500 euro uitgebreid met een bedrag per dier. Voor het bedrag per dier zou aangesloten kunnen worden bij het bedrag dat de huidige Gelderse regeling vergoedt per schaap of geit en dit vervolgens omrekenen aan de hand van de berekening van grootvee-éénheden (gve's). Voor de soorten waarvan vrijwel alleen de jonge dieren slachtoffer kunnen worden van wolven kan het bedrag per dier een factor zijn van het aan de hand van de gve-methodiek berekende bedrag. Deze groep verdient aparte aandacht/maatwerk om tot een redelijke tegemoetkoming te komen en aan de andere kant onnodige uitkeringen te voorkomen. Subsidie voor preventieve maatregelen wordt alleen toegewezen aan bestaande houders.
  Voor gedode of verwonde dieren is een ondergrens niet aan de orde. Deze dienen altijd vergoed te worden. Hierbij dient de werkelijke waarde zo dicht mogelijk benaderd te worden.
- Geadviseerd wordt om de regeling in eerste instantie open te stellen voor diersoorten/soortengroepen die in West Europa al eens slachtoffer geworden zijn van de Wolf. Vallen er slachtoffers onder 'nieuwe' soorten/diergroepen dan kunnen deze soorten worden toegevoegd.
- Geadviseerd wordt een werkgroep in te stellen die de methodiek voor de subsidieregeling gedetailleerd gaat uitwerken. Daarnaast moet de werkgroep de lijst met in aanmerking komende dieren samenstellen en waar nodig moet de werkgroep met werkbare definities ten behoeve van de subsidieregeling komen. In de werkgroep zouden minimaal de vertegenwoordigers van de betreffende dierhoudende sectoren moeten zitten. In het LOW zitten geen vertegenwoordigers van de paardenhouderij. Het is te overwegen om iemand uit de paardenhouderij in de werkgroep te laten participeren. Andere deelnemers van het LOW zijn uiteraard ook welkom om in de werkgroep zitting te nemen.
- Geadviseerd wordt om op korte termijn een Pilot op te starten zodat in de praktijk ervaring kan worden opgedaan. Gelderland wil hier mogelijk een rol in vervullen.

Bijlage 1

Hieronder een kort gespreksverslag van een voorbeeld waarbij een overige diersoort gevaar loopt terwijl er nog geen subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen zijn voor overige diersoorten. Het betreft een gesprek met [redacted] die bedrijfsmatig mini-pony's houdt.

Naar aanleiding van een mail van [redacted] heb ik contact met haar opgenomen. Ze houdt bedrijfsmatig kleine shetlander pony's (hoogte 80 cm) nabij het Wisselse Veen in Epe. Ze laat ook weleens 2 hectare op landgoed Welna door haar pony's begrazen. Daarnaast fungeert ze als een soort begrazingsbedrijf dat in de winter met haar pony's stukken land begraast zoals sommige schapenhouders dat ook doen. Dit vind normaal plaats bij boeren dicht bij het Wisselse Veen. Doordat er in het gebied in September tweemaal meerdere schapen gedood zijn door wolven heeft ze besloten om dit komende winter niet te doen omdat het veel gaat kosten als ze steeds wolfwerende rasters moet gaan plaatsen. Op haar eigen terrein van 5 hectare heeft ze al wat maatregelen getroffen door metalen beugels op de afrastering te plaatsen op advies van van Wijnkoop (leverancier afrasteringen). Schrikraden kan ze echter niet overal plaatsen omdat de bestaande afrastering op de grens staat met de buurman en deze niet graag ziet dat zijn perceel kleiner wordt doordat er schrikdraden aan zijn kant (buitenkant) van de afrastering geplaatst worden. Ze vindt dat pony's ook in aanmerking zouden moeten komen voor preventieve maatregelen. Ik heb aangegeven dat we in Gelderland nadenken over een regeling, maar dat het niet zeker is dat deze er op korte termijn komt. Ze gaf aan al blij te zijn dat we er mee bezig zijn en wilde ook nog even vermelden dat ze niet anti-wolf is, maar dat ze het ook niet acceptabel vindt dat er vee wordt aangevallen.

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Prinses Irenestraat 6
2595 BD DEN HAAG

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk gebied

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Datum 24 september 2021
Betreft Beantwoording vragen over de aanleg van een wolvenhek in Friesland

Ons kenmerk
DGNVLG / 21185916

Uw kenmerk
2021Z12525

Geachte Voorzitter,

Hierbij zend ik u de antwoorden op de vragen van het lid Vestering (PvdD) over de aanleg van een wolvenhek in Friesland (2021Z12525, ingezonden 2 juli 2021).

Carola Schouten
Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Directoraat-generaal Natuur, Visserij en Landelijk gebied

2021Z12525

Ons kenmerk
DGNVLG / 21185916

1
Kent u het bericht "Eerste paal geslagen voor wolvenhek Friesland, project blijft omstreden"?

Antwoord
Ja.

2
Deelt u het inzicht dat een hek om Friesland zowel ecologisch als praktisch niet gewenst is, vanwege onder andere de versnippering van natuurgebieden, het doorbreken van landschappen en het doorkruisen van particuliere terreinen? Zo nee, waarom niet?

Antwoord
Door een hek te plaatsen worden natuurgebieden opgedeeld, hetgeen niet past bij het streven om natuurgebieden in Nederland weer met elkaar te verbinden. Er wordt aan gewerkt om de versnippering te verminderen door het beschermen en afronden van het Natuurnetwerk Nederland, waarover het Rijk met de provincies afspraken heeft gemaakt in het Bestuursakkoord natuur.
In verschillende natuurgebieden zijn bovendien doelsoorten aangewezen, waarvan de populatie niet verder achteruit mag gaan of in een gunstige staat van instandhouding moet worden teruggebracht. Hekken kunnen ook de migratiemogelijkheden van deze diersoorten beïnvloeden.

3
Kunt u bevestigen dat het tegenhouden van wolven niet is toegestaan op grond van de Europese Habitatrichtlijn? Zo nee, waarom niet? Zo ja, hoe gaat u dit handhaven?

Antwoord
De wolf is opgenomen in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en is daarmee een strikt beschermde soort. De Habitatrichtlijn voorziet onder meer in bescherming door het verbieden van tal van schadelijke handelingen ten aanzien van individuen van die soorten, waaronder het opzettelijk verstoren. Hieronder kan ook worden verstaan het ontoegankelijk maken van bestaand leefgebied door het oprichten van een hekwerk. De omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling spelen een rol bij de beoordeling door bevoegd gezag (provincie Fryslân in dit geval) en de rechter of sprake is van verstoren.

Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, is inperking van de migratiemogelijkheden voor wat betreft de mogelijkheid van gebiedskeuze en vestiging niet toegestaan. Beperkingen kunnen wel worden gesteld aan trekgedrag door het gericht treffen van begunstigende maatregelen, naast het treffen van beperkende maatregelen. Hierbij kan worden gedacht aan het uitrasteren van snelwegen of provinciale wegen om verkeersslachtoffers te voorkomen, en het daarbij tegelijkertijd inrichten van wildviaducten of andere voorzieningen die een veilige passage van een weg kunnen borgen.

4
Klopt het dat het volledige wolvenhek 150 kilometer lang zal zijn en de hele buitengrens van Friesland beslaat? Zo nee, wat is dan de ligging en de lengte?

Antwoord
Bij de provincie Fryslân is geen officieel plan ingediend. Op dit moment is er slechts een proefopstelling geplaatst. Op verzoek van de provincie is een toezichthouder ter plaatse geweest en deze heeft geconstateerd dat het hekwerk als een soort lijnvormige erfscheiding (één zijde) bij één agrariër is geplaatst met een perceelsbreedte van maximaal 400 meter.

5
Is er een vergunning afgegeven op basis van de Wet natuurbescherming voor de bouw van het hek en/of heeft er een passende beoordeling plaatsgevonden? Zo ja, is de vergunning afgegeven voor het gehele hek of slechts voor delen van het hek?

Antwoord
Nee, er is geen ontheffings- of vergunningsaanvraag door de initiatiefnemers ingediend bij de provincie Fryslân.

6
Is op basis van onderzoek vastgesteld dat andere (grote) dieren geen 'significante negatieve' effecten zullen ondervinden van de bouw en aanwezigheid van het hek? Zo nee, waarom niet? Zo ja, kunt u dit onderzoek delen met de Kamer?

Antwoord
Nee, er heeft geen onderzoek plaatsgevonden. Op basis van de informatie van de toezichthouder is de inschatting dat een middelgroot dier als de das door het hek heen kan lopen. Grotere dieren kunnen om het huidige hek heen lopen waardoor migratie van en naar het Natura 2000-gebied, Drents-Friese Wold, mogelijk is.

7
Welke beschermde plant- en diersoorten zullen negatieve gevolgen ondervinden van de plaatsing van het hek? Hoeveel natuur zal er gecompenseerd moeten worden?

Antwoord
Omdat er geen aanvraag, en dus geen onderzoek, door de initiatiefnemers is overhandigd, kan niet met zekerheid worden gesteld of en welke dieren negatieve gevolgen zullen ondervinden van het plan.

8
Deelt u het inzicht dat het veel effectiever is om een schapenweide te beveiligen dan om een provincie af te sluiten van de rest van Nederland? Zo nee, waarom niet?

Antwoord
Een hek om de provincie is vanwege de enorme omvang zeer moeilijk sluitend te maken. De effectiviteit van het plaatsen van een hek om migratie van de wolf tegen te gaan is daarom zeer beperkt. Daarnaast zijn er hoge kosten verbonden aan de aanleg en het permanente onderhoud van een dergelijk hek.

Bescherming van vee tegen predatie door wilde dieren, en huisdieren zoals honden, is een verantwoordelijkheid van dierhouders zelf. Op grond van artikel 1.6 lid 3 van het Besluit houders van dieren moet een houder zijn dieren, indien nodig, beschermen tegen roofdieren. Bij12 biedt schapenhouders de Faunaschade PreventieKit aan, waarin niet-dodelijke preventieve maatregelen zijn beschreven. Het plaatsen van afrasteringen om percelen is hierin opgenomen als een zeer effectieve manier om wolven te weren van landbouwpercelen.

9
Deelt u het inzicht dat als het hek mogelijk in zijn geheel geplaatst wordt, andere initiatieven zouden kunnen volgen? Zo nee, waarom niet? Zo ja, wat gaat u ondernemen om te voorkomen dat meer van dergelijke hekken gebouwd zullen worden in Nederland?

Antwoord
Het is niet mogelijk in te gaan op alle eventuele toekomstige initiatieven. Op grond van de Wet natuurbescherming gelden er verbodsbepalingen ten aanzien van beschermde diersoorten. Om in aanmerking te komen voor ontheffingen van deze verbodsbepalingen onder de strikte voorwaarden die daaraan verbonden zijn, zal een initiatiefnemer in beeld moeten brengen welke soorten zich bevinden in een projectgebied en door de uitvoering van het project beïnvloed worden. Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. Het is vervolgens aan de provincie als het bevoegde gezag om te handhaven en toe te zien op de naleving van de voorschriften die zijn verbonden aan de ontheffing die op grond van de Wet natuurbescherming wordt verleend.

Date : 30-10-2019 12:15:54
From : "[redacted]@bij12.nl
To : [redacted]@gelderland.nl"[redacted]@gelderland.nl, [redacted]@prvlimburg.nl"[redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Lupus Lupus overleg ?!

Heren,

Van verschillende zijden is gevraagd om 'interne' afstemming en vooroverleg om bij te praten over de invulling van de wolventaken BIJ12. Dat is niet meer gelukt voorafgaand aan het wolvenafstemmingsoverleg van komende dinsdag.
Echter ik zie het nut hier wel van in. Of dit ook een structureel karakter moet krijgen valt nog te bezien, maar indien gewenst kunnen we daar voor kiezen. Ik denk ook dat we dan ook moeten bedenken of hier nog niet enkele ander 'wolven collega's' in mee moeten nemen (Overijssel, Noord-Brabant).

Ik stel voor dat wij a.s. dinsdag, terzijde de vergadering, de samenstelling en een datum gaan bepalen. Dan zal ik initiatief nemen voor een provinciaal wolvenoverleg.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Date : 8-4-2020 17:07:40
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "Jordan Jumelet"[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Contact[redacted]
Attachment : PB Reactie aanbevelingen.docx;

HOi,
Hier een aangepaste versie, 5.2.1 [redacted] hoor ook graag jouw visie.

Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 8 april 2020 17:06
Aan: [redacted]@drenthe.nl>[redacted]@drenthe.nl>
CC: Jordan Jumelet[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Contact[redacted]

5.2.1 [redacted]. Ik heb de kop veranderd en aan de inleiding toegevoegd dat er een gebiedscommissie komt.

5.2.1 [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 8 april 2020 16:56
Aan: [redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
CC: Jordan Jumelet[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Contact[redacted]

HOi,
5.2.1 [redacted]

Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 8 april 2020 16:52
Aan: [redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
CC: Jordan Jumelet[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Contact[redacted]

5.2.1 [redacted]
5.2.1 [redacted]

Dit is wat ik er zo in 10 minuten van gemaakt heb. [redacted] en [redacted] kunnen jullie daar zo mee verder?

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 8 april 2020 16:32
Aan: [redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
CC: Jordan Jumelet[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Contact[redacted]

Heb het jullie niet gestuurd, dus als jullie akkoord zijn kan dat morgen.

Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 8 april 2020 16:30
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
CC: Jordan Jumelet <[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Re: Contact[redacted]

Geweldig goed nieuws! Persbericht te info moet lukken lijkt mij, lukt dat morgen of vrijdag[redacted]

Verstuurd vanaf mijn iPhone

> Op 8 apr. 2020 om 16:19 heeft[redacted]@drenthe.nl> het volgende geschreven:
>
> Goedemiddag,
>
> Zoals beloofd zojuist even met[redacted] gebeld over wat er nu staat te gebeuren, die was wel tevreden met de aanpak. Waardeerde het ook dat hij even meegenomen werd in het advies.
> Het punt van de kosten voor onderhoud gaf hij wel aan dat de leden van de werkgroep dat waarschijnlijk wel weer op tafel gaan leggen, als er gepraat wordt over een totaalaanpak. Maar voor de rest was hij heel tevreden.
>
> Zijn verzoek was wel dat als er een pers bericht uit gaat, hij dat bericht graag van tevoren even toegestuurd krijgt. Zodat hij weet wat hij kan verwachten als hij erover gebeld wordt .
> [redacted] en [redacted] volgens mij kunnen we dat prima regelen toch?
>
> Groetjes,
> [redacted]

Date : 23-6-2021 13:30:44
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl
Subject : melding vondst drol Eelderwolde

Ho[redacted] en[redacted]

Ik ontving gisteravond een melding van[redacted] (een van de vrijwilligers van WiN). Op 14 juni is een drol gevonden langs de dijk tussen Eelderwolde en de Onlanden. Uiterlijke kenmerken en geur wijzen in de richting van wolf. Eea is nu ook beoordeeld door[redacted] en andere leden van WiN.
Gezien het DNA resultaat van de kill in Peize op 15 mei dat wolf aangeeft, de bewegingen in Groningen en in het westen van onze eigen provincie, is deze waarneming relevant. Ik heb[redacted] gevraagd om het monster nog even apart te houden, maar ben toch sterk geneigd om het in te sturen voor analyse.
De financiële stromen en routes tussen provincie en BIJ12 zijn wat betreft deze monitoringszaken nog steeds een black box. Nu maakt dat voor dit sample natuurlijk niet veel uit, maar ik zou daar graag helderheid in krijgen. Kunnen wij daar in ons volgend overleg op in gaan?

Groet!
[redacted]

Date : 13-3-2019 15:59:00
From : "Jordan Jumelet" @drenthe.nl
To : @drenthe.nl, @drenthe.nl, "Arnout Venekamp" @drenthe.nl
Cc : " @drenthe.nl, " @drenthe.nl
Subject : Memo 3e ronde tafel wolf

Hallo allen,

Er is een memo over de 3e ronde tafel Wolf in voorbereiding voor het poho. Ik heb het eerste concept gezien. Maar ik wil graag een tussenstap maken.
Voor a.s. maandag een memo over het proces en de richting waaraan we denken. En dan daarna een memo over de kaders en de inhoudelijke argumentatie.
5.2.1
Alleen we moeten nu wel de uitnodiging uit gaan doen dus we moeten een datum gaan vastleggen en een akkoord hebben over hoe we het willen inrichten.

Dus voor komend poho de volgende punten als vraag/advies voorleggen:

1. Bepalen datum bijeenkomst (er zijn 3 opties begreep ik?)
2. Akkoord op verzenden uitnodigingen → daar staat verder niet bijzonders in neem ik aan dus lijkt me dat die uit kunnen
3. Instemmen om de provincie Gelderland (ambtelijk) uit te nodigen om hen wat te laten vertellen over het gebiedsproces aldaar → 1e argument dat is opgenomen in de memo kan hier ook gebruikt worden om aan te geven wat de richting is
4. Bespreken insteek voor de bijeenkomst: idee van Henk is nu stakeholders alvast vragen waaraan zij denken bij een gebiedsproces en wat daarvoor nodig is, 5.2.1
5. Bevestigen dat een van de kaders is dat we pas een gebiedsproces starten als de wolf zich vestigt / lijkt te vestigen (dit heb ik een eerder overleg waar ook bij was al afgestemd met Henk). Hiervoor eventueel al wat korte argumentatie aandragen.

Dus het kan voor deze keer een korte procesmemo worden met deze vragen. Is eerst ook voldoende, want dan nemen we Henk ook beter mee in het proces. **: wil jij de procesmemo uitwerken voor a.s. maandag?**

Daarna graag in afstemming tussen NW en VTH een inhoudelijke memo uitwerken, waarin onderstaande scenario's worden uitgewerkt en wat we gaan doen tot de tijd dat de wolf zich vestigt. Een optie daarbij is wolf fencing inzetten maar zijn er nog andere opties?
Vervolgens uitwerken hoe we het gebiedsproces vorm willen geven.

- Niets doen, laat schapenhouders het zelf maar oplossen. Het wolvenplan verplicht provincies niet tot een pilot 5.2.1
- Geen pilot opstarten bij vestiging maar wel ondersteuning van bijvoorbeeld vrijwilligers die schapenhouders helpen met preventie 5.2.1
- Pilot starten na vaststellen van een territorium, conform wolvenplan → deze breder uitwerken:
  - Wat betekent dit?
  - Wat kunnen stakeholders inbrengen en waar markeren wij rode lijnen als provincie? Wetgeving, beleid, etc.
  - Welke stakeholders willen en kunnen we betrekken?
  - Inschatting kosten en voorzichtige onderbouwing van deze kosten.
  - Capaciteit: dus ook daar zouden we een eerste inschatting van kunnen geven.
  - Wat betreft middelen en capaciteit: deze hebben we niet voor handen (al eerder aangegeven in GS-stuk) dus of we gaan er tzt mee naar de staten of het moet meegenomen worden in het collegeakkoord.
  - Input van Gelderland benutten.
- Pilot starten voor het vaststellen van een territorium 5.2.1)

Is dit een heldere lijn voor iedereen?

Groetm
Jordan

Date : 11-11-2019 17:06:45
From : "[redacted]@zoogdiervereniging.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@bij12.nl
Cc : "[redacted] / Studio Wolverine"[redacted]@studiowolverine.com
Subject : Monitoringplan wolf, commentaar verwerkt
Attachment : Monitoringsplan commentaarformulier 31-10-2019-opm[redacted]docx;

Beste[redacted], en cc[redacted] en[redacted]
Ik heb net het Monitoringplan wolf bij[redacted] opgeleverd en meldt bij iedereen die commentaar heeft aangeleverd terug hoe het commentaar is verwerkt. Vooraf eerst heel hartelijk dank voor het goed doornemen van het stuk en het aanleveren van de opmerkingen! Omdat de andere provincies zich aansloten bij het commentaar van[redacted] stuur ik het ook naar[redacted] en[redacted] zie bijlage.

Hartelijke groet, ook namens[redacted]
[redacted]

[redacted]

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: +31[redacted] | Secretariaat: +31 247 410 500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype: [redacted]

[redacted]

Date : 31-10-2019 16:07:48
From : [redacted]**@zoogdiervereniging.nl**
To : "[redacted]**@bij12.nl, "**[redacted]**@bij12.nl"**[redacted]**@bij12.nl,** [redacted]**@drenthe.nl,**
"[redacted]**@prvlimburg.nl, "**[redacted]**@gelderland.nl, "**[redacted]**@overijssel.nl"**[redacted]**@overijssel.nl,**
"[redacted]**@lau.mlu.sachsen-anhalt.de, "**[redacted]**@bij12.nl**
Cc : "[redacted]**Studio Wolverine"**[redacted]**@studiowolverine.com, "**[redacted]**@gmail.com, '**[redacted]**"**
[redacted]**@zoogdiervereniging.nl, "**[redacted]**@zoogdiervereniging.nl**
Subject : Monitoringplan Wolf voorbereidende stukken Tweede begeleidingsgroepvergadering
Attachment : Verslag BC1 Monitoringplan wolf 23 sept 2019.docx;Monitoringplan Wolf 31-10-2019[redacted]**.pdf;Monitoringsplan commentaarformulier 31-10-2019.docx;**

Beste leden van de begeleidingsgroep van Monitoringplan Wolf,

Op 7 november zitten wij voor de tweede keer bij elkaar voor het bespreken van het Monitoringplan Wolf.
In het eerste overleg hebben we vooral inhoudelijke keuzes gemaakt, het doel van de tweede BC is om de formulering van het monitoringplan goed te krijgen.
Hierbij vinden jullie het Monitoringplan Wolf uitgeschreven op basis van de inhoudelijke keuzes van de eerste BC vergadering in september. Het is geschreven door [redacted] en [redacted] en getweedelezerd door [redacted] en gisteren door [redacted]. Zoals afgesproken, hebben jullie een week tijd het Monitoringplan Wolf door te nemen.

Stuur graag je commentaar op via de commentaartabel. Als je dat uiterlijk **6 november voor 11.00** uur aanlevert bij [redacted], dan wordt het opgenomen in een overzicht dat wij op het overleg door kunnen spreken. Kruis graag aan welke van de punten die je aanlevert je graag zou willen bespreken (in de rechterkolom 'bespreken'). En noteer bij iedere opmerking het regelnummer. Ook op het overleg kan je punten inbrengen. Ik breng graag onder de aandacht dat het na het overleg ***niet*** meer mogelijk is commentaar aan te leveren, omdat 4 dagen na het overleg het Monitoringplan wordt opgeleverd.

Ook vinden jullie hierbij het verslag van het vorige overleg.

Het overleg vindt plaats op 7 november 2019 van 10.00 tot 13.00 uur bij Bij12. Afmeldingen kunnen worden gestuurd aan [redacted]

groet
Ook namens [redacted] van Bij12
[redacted]

[redacted]
Zoogdiervereniging

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: 06 - [redacted] | Secretariaat: 024-741 0500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype: [redacted]

Begeleidingsgroep Monitoringsplan Wolf

Datum en locatie: Utrecht, 23-09-2019

Aanwezigen:

Bij12: [redacted]
Provincie Drenthe: [redacted]
Provincie Overijssel: [redacted]
Provincie Gelderland: [redacted]
Wolfbureau Saksen-Anhalt: [redacted]
Zoogdiervereniging: [redacted],

Agenda:

1. Kennismaking
2. Eisen aan het Monitoringsplan Wolf
3. Algemene opmerkingen op het Monitoringsplan Wolf (pdf)
4. Specifieke opmerkingen op het Monitoringplan Wolf (excel)

1. **Kennismaking**
2. **Eisen aan het Monitoringsplan Wolf**

Na de kennismakingsronde geven alle aanwezigen aan welke eisen zij stellen aan het Monitoringsplan.

- Eenduidige monitoring. Er moet een goede basis liggen om de monitoring op één manier uit te voeren binnen Nederland. Hierbij is een goede eenduidige communicatie naar de pers ook belangrijk.
- Uitwisselbaarheid Europees. Het monitoringsplan moet uitwisselbaar zijn binnen Europa met dezelfde methoden en protocollen om de gehele west-Europese populatie te monitoren.
- In de toekomst is de wens om 1 rapportage te maken over de gehele centraal europese laagland populatie. Deze is niet gebonden aan landsgrenzen, zo krijg je een goed beeld van de gehele Europese populatie en kan er Europees besloten worden of er ingegrepen kan worden bij incidenten.
- Goed handvat voor de toekomst. Voor de toekomst een duidelijke richtlijn tijdens het monitoren van wolven.
- Vergelijkbaar binnen Europa. 1 manier van data verzamelen binnen Europa zodat internationaal gecommuniceerd kan worden.
- Eenduidigheid, goede kennis en informatie, Europese samenhang, ook denken richting België en Frankrijk.
- Duidelijke afspraken, aansluiten aan Duitse standaard. Het is de basis van monitoring.
- 2 populaties mengen in België Nederland. Hoe gaan we hiermee om?
- Nederland is meer recreatief verstoord dan buurlanden. Hoe wordt dat opgenomen in het monitoringsplan.

3. **Algemene opmerkingen op het Monitoringsplan Wolf (pdf)**

Een aantal opmerkingen na het lezen van de pdf.

- Het Monitoringsplan moet overeenkomen met wolvenplan. Deze moet eerst gecontroleerd worden binnen het IPO.
- Verwachting management zit niet in monitoringsplan. Het monitoringsplan gaat alleen maar over het monitoren van de populatie binnen de monitoringsdoelen. Als je een verwachting schetst kan het publiek hiermee aan de haal.
- Publiek→ Natuur mag geen last hebben van de wolf en andersom. Dit vereist mogelijk andere monitoringsdoelen dan het minimale vereiste zoals wordt opgenomen in het monitoringsplan. Dit wordt een aandachtpunt voor de provincies om per gebied en casus te bepalen. (in overleg met een deskundige, wolvenmeldpunt)
- Bij grote financiële keuzes zullen de provincies aangesproken worden om hierover te overleggen. (preventie vergoedingen, meer DNA-analyses, prooidier analyse, overmatig veel schade.)

4. Specifieke opmerkingen op het Monitoringplan Wolf (excel)

Per vraag zijn opmerkingen gegeven en een besluit genomen. In de onderstaande tabel staan per regelnummer de vraag en de keuze. Onder de tabel volgt per regel of vraag wat de opmerkingen waren.

Regel	Vraag	Keuze
185	Tbh habitatrichtlijn? Of maatschappelijk?	Vooral voldoen aan de habitatrichtlijn, daarnaast in de passieve monitoring alle andere wolven ook meenemen. Aanvullende vragen (prooidier) per provincie uit te voeren.
48-50	Internationale samenwerking.	Actief aansluiting zoeken bij overleggen in Duitsland, België hierbij proberen te betrekken. Duitsland omdat hier alle expertise ligt.
	Frankrijk?	Via CE wolf gaan frankrijk betrekken dus hier is geen actie vanuit ons.
520	Tekst	Adviezen mailen naar
599	Mogelijke vormen van monitoring	Actief is op advies van deskundigen validatie is ook door deskundigen, data verzamelen kan door geschoolde vrijwilligers gedaan worden. Passief, adhv meldingen via het meldpunt, data kan verzamdeld worden door geschoolde vrijwilliger. Validatie en aansturing wordt gedaan door deskundigen.
588	Doelen wanneer?	Iedereen is het eens, Telemetrie niet benoemen in de tabel wel apart in monitoringsplan.
588	Monitoring sneeuw	Benutten erin houden.
	Monitoring uitgelokt huilen	Eruit halen, omdat er andere methoden zijn die betrouwbaarder zijn in de Nederlandse situatie
637	Neus als hulpmiddel	Benoemen in plan, extern: Uitzoeken kosten en wanneer inzetten.
291	Dna bepaling	Keutels op nieuwe locaties analyseren. Bestaand territorium periodiek analyseren, voor territorium aantonen de eis van 40 aanhouden.
639	veldapp	Iedereen eens, een aantal aandachtpunten rondom informatie verstrekking. Systeem moet veilig zijn. verkennen of dit mogelijk is. App wordt separaat ontwikkeld.
714	Scalp	In monitoringsplan C3 a en b niet meenemen, in media en communicatie naar buiten geeft enkel C3 voldoende info. In onderzoek en tijdens monitoring C3 a en b wel gebruiken om een duidelijk bruikbaar kaartje te krijgen.

122 155	Polen	Niet meenemen, wel informatie geven dat wolven bij deze populatie horen.
954	50 roedels	Niet meenemen te veel en niet nauwkeurig genoeg voor de Nederlandse situatie.
1095	Eisen van voorkomen	Dezelfde richtlijnen hanteren als Duitsland.
[redacted]		Advies om 10x10 aan te houden om bescherming van wolven te waarborgen. Dus niet werken met 5x5 van beschermingsatlas.
[redacted]	Genetica per kwartaal	Voorzichtig zijn met informatie per kwartaal. Lastig om in communicatie de dispersie uit te leggen. per jaar dna analyses en documentatie. - niet benoemen in het plan. Dit is niet relevant. - schade is per maand.

~~Datum:23-09-2019 Overleg Monitoringsplan Wolf Bij12=+ provincies~~

~~Aanwezigen~~ [redacted] ~~bij12,~~ [redacted] ~~Drente,~~ [redacted] ~~overijssel,~~ [redacted]
~~Monitoring faunazaken bij12,~~ [redacted] ~~… faunazaken,~~ [redacted] ~~faunazaken,~~ [redacted] ~~,~~
[redacted]

185: Habitatrichtlijn of Maatschappelijk?

- [redacted] in het plan is veel geschreven richting de bestuurderslijn → wat zijn verplichtingen? Je kan het zo groot maken al je zelf wil maar wat is essentieel? Veiligheid, prooidier onderzoek,
- Wat zijn de financiële consequenties tussen beide (habitat, maatschappelijk)? Bij veel meer schadegevallen of overlast zijn maatschappelijke doelen misschien ook belangrijk.
- Hou je aan de wet dus habitatrichtlijn. Maatschappelijk → schade zit in de habitatrichtlijn. Wat voor doelen zijn maatschappelijk?
- In de 'corridor' waar wolven door trekken meer doen aan preventie. Er is tussen de meldingen geen lijntje te trekken, dus daar is niet aan af te leiden. In Nederland lopen Veel mensen in het bos die ook monitoring doen. (Passieve monitoring)

48, 50: Internationale samenwerking

- Er zijn acties geweest om te proberen hierbij aanwezig te kunnen zijn. Dit wordt nog afgehouden
- Het heeft meerwaarde om internationaal te valideren en contact te hebben. Aanhaken en discussies meemaken. Hier leer je van en kunnen internationale afspraken scherper gemaakt worden.
- Denemarken is ook bezig met een monitoringsplan misschien is contact hiermee waardevol. [redacted] **is hiermee bezig)**

520 Tekst

- Betrokken organisaties?
- **Alle aanwezigen: Voor donderdag een advies opsturen naar** [redacted]

	Actie	***Wie?***
	Inleiding aanpassen	Meer monitoring inleiding. (Bij12)
	Aanpassingen sturen voor donderdag	Alle aanwezigen
	Contact met Denemarken	
	Internationaal contact zoeken	BIJ12
	Monitoringsplan schrijven	Zoogdiervereniging
	Monitoringsplan Controleren (na 7 november)	Provincie, BIJ12

- Memorandum of understanding tussen Drenthe en Duitsland. is bezig met een protocol. (ook over problematisch gedrag) Concept wordt geschreven binnen betrokken provincies, daarna gaat het naar Duitsland.

588 Vormen van monitoring

- Passief publiek en validatie door deskundigen
- Voor actieve monitoring heb je geschoolde mensen nodig. Anders krijg je geen bruikbare data. Geschoold kan de protocollen juist uitvoeren om bruikbare data te verzamelen.
- Wanneer is het passief en wanneer ga je over naar actieve monitoring.

588 Monitoring,

- Vraag over telemetrie, alleen bij gewonde wolf, probleemwolf. Het is nergens een middel. We noemen het ook niet als monitoringsmethode.

637 neus als hulpmiddel

- meenemen in het plan maar individueel inzetbaar bij verschillende doelen.
- V: Is er verstoring door honden? A: Niet anders dan recreatieve honden. Honden altijd aan de lijn en op de paden.

Veldapp

- Iedereen vindt het een voordeel dat een app eenvormig en eenduidig werkt
- Duitsland heeft geen app. Daar gaan meldingen via e-mail met formulier.
- Iedereen is voorstander, wel kritisch nadenken over automatisch versturen van informatie. Kijken naar de informatie verstrekking per organisatie. En de veiligheid van de informatie.

SCALP

- Scalp overnemen C1 C2 C3 (geen onderverdeling van C3 in abc)~~a C3b.~~
~~- Uitsplitsing in het plan niet doen. Per provincie apart.~~
~~- Alleen c1 2 3,~~

Zoogdier vereniging

Monitoringplan Wolf

2019.16
Rapport van de Zoogdiervereniging
In opdracht van BIJ12

BTW/VAT: 81.45.11.351.B
KvK: 09148054

Monitoringplan Wolf

Rapport nr.:	2019.16
Datum uitgave:	31 oktober 2019
Status:	Eindconcept voor BC2
Auteur:	[redacted] (Studio Wolverine), [redacted] Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Foto's:	[redacted]
Kwaliteitscontrole:	[redacted] en [redacted] (Zoogdiervereniging)
Productie:	**Steunstichting VZZ, in rapport vermeld als de Zoogdiervereniging** Bezoekadres: Toernooiveld 1 6525 ED Nijmegen Postadres: Postbus 6531 6503 GA Nijmegen Tel.: 024 7410500 secretariaat@zoogdiervereniging.nl www.zoogdiervereniging.nl
Gegevens opdrachtgever:	BIJ12 Leidseveer 2 Utrecht
Contactpersoon opdrachtgever:	[redacted]

De Steunstichting VZZ is onderdeel van de Zoogdiervereniging

Dit rapport kan geciteerd worden als:

[redacted], 2019. Monitoringplan Wolf. Rapport 2019.16. Zoogdiervereniging, Nijmegen.

De Steunstichting VZZ, onderdeel van de Zoogdiervereniging, is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van de Zoogdiervereniging; opdrachtgever vrijwaart de Stichting VZZ voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.
Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en de Zoogdiervereniging, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

© Zoogdiervereniging

Inhoudsopgave

1 INLEIDING 5

1.1 Aanleiding en doelstelling 5
1.2 Leeswijzer 7
1.3 Terminologie 7

2 ORGANISATIE VAN MONITORING 8

2.1 Centraal-Europese laagland populatie wolf 8
2.2 Ontwikkeling van Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie 8
2.3 Huidige situatie van wolven in Nederland 9
2.4 Beleid rondom monitoring van wolven in Nederland 9
2.5 Beleid rondom monitoring van wolven in Duitsland 10
2.6 Criteria voor "wolvendeskundige" en aangewezen instanties 10

3 MONITORING EN MONITORINGSMETHODIEKEN 12

3.1 Passieve en actieve monitoring 12
3.2 Beschikbare monitoringsmethodieken 12
3.2.1 Sporenonderzoek 12
3.2.2 Cameraval 12
3.2.3 Genetische analyse 13
3.2.4 Telemetrie 13
3.2.5 Detectiehond 13
3.2.6 Doodvondsten 14
3.2.7 Akoestische monitoring 14
3.3 Toepassing van monitoringsmethoden gedurende fasen van vestiging 14
3.3.1 Fase 1 – onderzoek aan een zwervende wolf 14
3.3.2 Fase 2 t/m 4 – onderzoek aan territoriale wolven 15

4 VALIDATIE VAN MELDINGEN EN SPOREN 17

4.1 Beoordeling van wolvenmeldingen volgens SCALP-criteria 17
4.2 Richtlijnen voor gegevensanalyse en interpretatie 18
4.2.1 Gegevensanalyse verspreiding en voorkomen 19
4.2.2 Gegevensanalyse populatieaantallen en –opbouw 21
4.2.3 Gegevensopslag en evaluatie 22

5 PRAKTISCHE HANDLEIDING MONITORING WOLF 24

5.1 Hoeveel documentatie is er nodig? 24
5.2 Beoordelen van wolfwaarnemingen 25
5.2.1 Levende dieren 25
5.2.2 Doodgevonden dieren 25
5.2.3 Cameravallen 26
5.2.4 Prenten en loopsporen 26
5.2.5 Prooidieren 28
5.2.6 Wolvendrollen 29

5.2.7 URINE EN OESTRUSBLOED 30
5.2.8 HAAR 31
5.2.9 ZICHTWAARNEMINGEN 31
6 BEGRIPPENLIJST 33
7 LITERATUURLIJST 35

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In 2015 verbleef, na ruim 150 jaar afwezigheid, een jonge wolf die geboren was in Duitsland enige dagen in de provincies Drenthe en Groningen. In de daaropvolgende jaren zijn met regelmaat zwervende wolven gesignaleerd. In 2019 heeft de eerste wolf zich in Nederland gevestigd en is er sprake van voortplanting.

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf (*Canis lupus lupus*). In 2019 heeft het bestuur van het Interprovinciaal Overleg (IPO) het Wolvenplan vastgesteld. Het Wolvenplan is opgesteld door de werkgroep Lupus, samen met BIJ12 en met adviezen van stakeholders. Het Wolvenplan geeft richting aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf.

Het wettelijk kader wordt gevormd door de Wet Natuurbescherming en Europese Habitatrichtlijn. De wolf is een beschermde soort op basis van de Habitatrichtlijn, bijlage 2 en 4 en Wet Natuurbescherming art. 3.5 en 3.6.

De uitvoeringsorganisatie BIJ12 is in opdracht van de provincies verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren van verschillende taken met betrekking tot de wolf, met name:

- het landelijke aanspreekpunt voor alle meldingen van (vermoedelijke) wolven;
- afhandeling van (vermoedelijke) wolvenschades aan landbouwhuisdieren;
- onderzoek en voorlichting ter voorkoming van schade door wolven;
- gecoördineerde organisatie van wolvenmonitoring in afstemming met de betrokken provincies, terreinbeheerders en vrijwilligersorganisaties.

De monitoring die in 2015 startte was ‘passief’ en deze aanpak was voldoende in de fase dat alleen sprake was van zwervende wolven. Inmiddels is een eerste roedel aanwezig op de Veluwe en is het noodzakelijk om de monitoring een meer structureel karakter te geven en te zorgen voor een regelmatige afstemming van de resultaten met de buurlanden. Het is een taak van BIJ12 om deze monitoring vorm te gaan geven.

Het doel van het monitoringplan wolf is om de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en werkwijze voor uitwisseling van gegevens weer te geven. De gegevens over de wolf worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

De monitoring richt zich op onderstaande aspecten:

- De provincies moeten via het Rijk, aan Europa rapporteren hoe de staat van instandhouding (verspreiding, aantalsontwikkeling) van de wolf in Nederland verloopt. Dit aspect vormt de kern van de monitoring zoals in dit wolvenplan is opgenomen en vloeit voort uit de eerdergenoemde wettelijke taken. De belangrijke parameters zijn

populatiegrootte, verspreiding, bewoond gebied, habitateisen, prooidieraanbod en trend bepalingen.
- Monitoring is relevant om met behulp van de kennis over het voorkomen van wolven conflicten met bijvoorbeeld landbouwhuisdieren te beperken.
- Monitoring is van belang om kennis te vergaren over de ecologische aspecten van de wolf in ons land.

De wolven in Nederland maken deel uit van de Centraal-Europese wolvenpopulatie. De ontwikkeling van de Nederlandse dieren hangt nauw samen met de ontwikkelingen van de wolven in onze buurlanden, en dan met name in Duitsland. In het monitoringplan is daarom de monitoringsstandaard zoals gebruikt in Duitsland (Reinhardt e.a., 2015) waar mogelijk overgenomen. Door in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland zijn de verkregen gegevens onderling direct vergelijkbaar en uitwisselbaar.
Bij de monitoring wordt er onderscheid gemaakt tussen zwervende wolven en een territorium van een individu, paar of roedel.

Daarnaast zijn er zowel ecologische als maatschappelijke vraagstukken die gemonitord kunnen worden. Deze zaken vallen buiten het raamwerk van dit plan, en kunnen door provincies ter hand genomen worden.

In Tabel 1 en 2 geven wij een overzicht van de monitoringsdoelstellingen zoals omschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan, die voortkomen uit de Habitatrichtlijn, nationaal beleid of maatschappelijke vragen.

Tabel 1: Monitoringsdoelstellingen voortkomend uit de Habitatrichtlijn en maatschappelijke vragen waarin dit Monitoringplan ***voorziet***

Monitoringsdoelstelling	**Habitatrichtlijn**	**Nationaal beleid***	**Maatschappelijke vragen***
Populatiegrootte (per jaar)	x		
Populatiegrootte (actueel)			x
Trend in populatiegrootte	x		
Verspreiding (per jaar)	x		
Verspreiding (actueel)			
Trend in verspreiding	x		x

Tabel 2: Monitoringsdoelstellingen voortkomend uit Habitatrichtlijn, nationale beleidsregels en maatschappelijke vragen waarin dit Monitoringplan ***niet voorziet***

Monitoringsdoelstelling	**Habitatrichtlijn**	**Nationaal beleid***	**Maatschappelijke vragen***
Kwaliteit leefgebied, habitateisen	x		
Kwaliteit leefgebied, prooidieraanbod	x		
Conflictsituaties tussen wolf en maatschappij		x	x
Maatschappelijk draagvlak t.a.v. wolven		x	x

Terreingebruik door wolven			x
Dieet van wolven			x
Relatie tussen wolven en wilde hoefdieren			x

1.2 Leeswijzer

De kaders voor de monitoring en de organisatie daarvan worden weergegeven in hoofdstuk 2. De beschrijving van de monitoring, de beschikbare monitoringsmethoden en voor welke monitoringsdoelen welke monitoringsmethoden geschikt zijn, staat beschreven in hoofdstuk 3. Hoe de beoordeling van de resultaten uit de monitoring plaatsvindt via criteria vindt u in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 bestaat uit de praktische wolfmonitoring-handleiding voor de verschillende vormen van monitoring. Het wolf monitoringplan eindigt met een overzicht van begrippen en literatuur.

1.3 Terminologie

Net als andere onderwerpen kent de monitoring van wolf een aantal termen en begrippen die om een helder en algemeen eenduidige toepassing vragen. In hoofdstuk 6 zijn de belangrijkste en meest gebruikte termen en begrippen gedefinieerd.

2 Organisatie van monitoring

2.1 Centraal-Europese laagland populatie wolf

De wolven in Nederland zijn onderdeel van de Centraal-Europese laaglandpopulatie. Monitoring binnen Nederland en de provincies wordt daarom in internationaal verband afgestemd. Om data uit verschillende landen op een verantwoorde wijze met elkaar te kunnen delen en beoordelen zijn afspraken gemaakt over gehanteerde begrippen en definities. Dit is versterkt door de eisen die gesteld zijn in de Habitatrichtlijn ten aanzien van Europees verplichte rapportage over beschermde natuurwaarden. Duitsland en Polen hebben het voortouw genomen en een monitoringsstandaard (Reinhardt e.a., 2015) voor de wolf opgesteld (zie paragraaf 2.5).

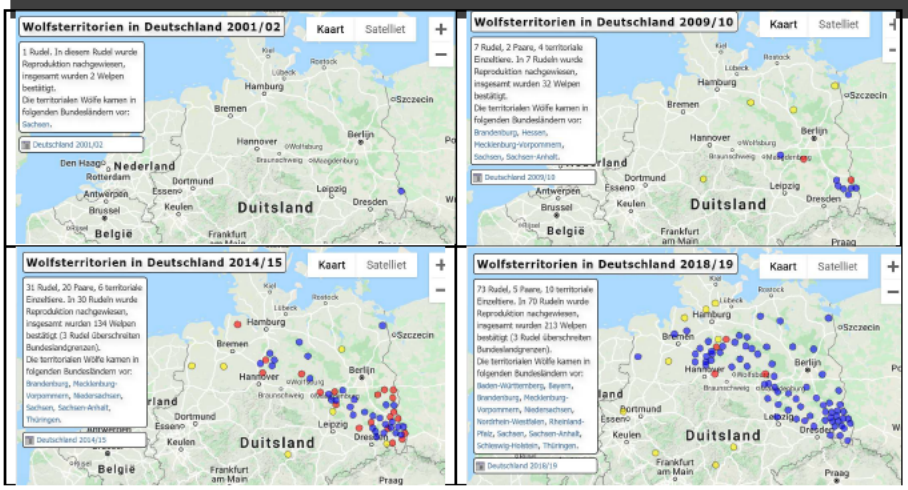
Voor Nederland gebruiken wij deze monitoringstandaard als uitgangspunt, met aanvullingen passend bij de Nederlandse schaal, het landgebruik en het landschap. Deze monitoringsstandaard sluit daardoor naadloos aan bij de monitoring van onze buurlanden én er wordt op deze manier maximaal geprofiteerd van alle ervaring die aan de Duitse standaard ten grondslag ligt.

Al bij de opstelling van het 'Voorstel voor een Wolvenplan' (Groot Bruinderink & Lammertsma, 2013) is de keuze gemaakt voor afstemming met landen die dezelfde wolvenpopulatie met Nederland delen. Dit monitoringplan is een nadere uitwerking van het gemeenschappelijke doel om tot een vergelijkbare en éénduidige beoordeling van verkregen data te komen. Gehanteerde methoden zijn niet statisch, maar blijven, in onderlinge afstemming, voor verbetering vatbaar.

2.2 Ontwikkeling van Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie

De Nederlandse wolven maken deel uit van de Centraal-Europese laagland populatie (Kaczensky et al. 2013). Deze deelpopulatie bestrijkt tot aan 2013 West-Polen en Duitsland, en reikt in 2019 tot in Tsjechië, Denemarken, Nederland, België en Luxemburg. De kern van de populatie bevindt zich in het oosten van Duitsland in de Lausitz regio. In deze regio heeft de wolf zich in 1998 gevestigd, na een periode van enkele jaren met zwervende dieren. In 2000 werden in die regio de eerste jonge wolven geboren. De ontwikkeling van 2000 tot 2018-2019 is weergegeven in Figuur 1.

Hoewel ook elders in Duitsland zwervers worden geconstateerd, blijft de Lausitz-regio tot 2009 de enige regio met voortplanting. In dat jaar vestigt zich een roedel op circa 200 kilometer afstand, in een gebied tussen Berlijn en Maagdenburg. In de jaren daarna groeit het aantal roedels in Duitsland met ca. één nieuw roedel per jaar, maar daarna is de toename versneld en in 2018 was de bekende populatiegrootte in Duitsland 73 roedels en 30 gevestigde paren (DBB-Wolf, 2019).

Figuur 1: Verspreiding van wolven in de Centraal-Europese laaglandpopulatie in 2000, 2009, 2014 en 2018-2019. Bron: www.dbb-wolf.de

Vanaf 2015 worden in o.a. Denemarken, Nederland en België wolven gesignaleerd die afkomstig zijn uit roedels in Duitsland. Ook zijn er inmiddels in Duitsland, Luxemburg en België wolven van de Italiaanse populatie gesignaleerd.

2.3 Huidige situatie van wolven in Nederland

Voor Nederland zijn tot op heden de ontwikkelingen van de Duitse wolven bepalend voor het voorkomen van wolven in Nederland. De eerste met zekerheid vastgestelde zwerver liep in 2015 door ons land (Lelieveld *et al.* 2016). Inmiddels zijn er 18 individuen vastgesteld in Nederland. Daarvan zijn (stand oktober 2019) drie volwassen wolven gevestigd in twee territoria op de Veluwe: twee wolven op de Noord-Veluwe en één wolf op de Midden-Veluwe. In het territorium op de Noord-Veluwe is sinds de geboorte van vijf welpen in 2019 sprake van een roedel. De overige 13 dieren zijn doorgelopen naar België, teruggelopen naar Duitsland, verongelukt of (vooralsnog) niet meer gesignaleerd.

2.4 Beleid rondom monitoring van wolven in Nederland

De monitoring in Nederland is van start gegaan in 2015 door meldingen van wolven te verzamelen middels het digitale wolvenmeldpunt op de site van Wolven in Nederland (WIN). Na binnenkomst wordt een melding beoordeeld door één of meerdere validatoren. Hierbij zijn de Duitse SCALP-criteria leidend en wordt bij twijfel de expertise van Duitse collega's van het "Lupus Institut" ingeroepen. Er zijn daarmee al goede data waarop voortgebouwd kan worden.

Het IPO wolvenplan (IPO, 2019) staat beschreven hoe de monitoring in Nederland te organiseren, de verplichtingen die de Habitatrichtlijn stelt aan rapportage en diverse andere factoren die uit beleid, maatschappelijke of wetenschappelijke gronden de moeite waard kunnen zijn te monitoren. BIJ12 voorziet in de data rapportage ten aanzien van de nationale verplichtingen en de registratie en afhandeling van wolf gerelateerde schade, in opdracht van de gezamenlijke provincies. BIJ12 doet dat in gecoördineerd overleg met betrokken organisaties. Dit betreft monitoring waarbij de wolf zelf direct betrokken is. De eisen vanuit de Habitatrichtlijn voor monitoring staan toegelicht in DG Environment (2017).

Afgeleide vormen van monitoring, zoals de effecten die de aanwezigheid van wolven kan hebben op tal van factoren, vallen niet onder de landelijke monitoring. Het is aan de provincies als verantwoordelijke partijen voor het natuurbeleid om aanvullend keuzes te maken in monitoringsdoelen die voor hen relevant zijn. Uiteraard kunnen provincies in gezamenlijk overleg, alsnog beslissen ook andere delen van gewenste monitoring onder te brengen bij BIJ12. Dit is voor alsnog niet het geval.
De praktische monitoring sluit ter wille van de vergelijkbaarheid en uitwisseling van verzamelde data en haar beoordeling, aan bij de internationale monitoringsstandaard. Met aanpassingen waar de Nederlandse situatie dit vereist. Het is de wens vanuit beleid om te komen tot een voortgaande integratie van internationale wolfmonitoring-methoden en interpretatie zodat in Europa tot eensluidende conclusies kan worden gekomen.

2.5 Beleid rondom monitoring van wolven in Duitsland

Het beleid rondom monitoring in Duitsland is voor Nederland relevant om tot afstemming te komen bij grensoverschrijdende territoria, en om onderlinge inzichten te (blijven) toetsen. Om te voldoen aan de vereisten van de Habitatrichtlijn is in Duitsland een landelijke monitoringstandaard vastgesteld (Reinhardt e.a., 2015) die voldoet aan de vigerende internationale regelgeving van de EU. De federale overheid heeft voor Duitsland de juridische kaders vastgesteld en is verantwoordelijk voor de terugkerende 6-jaarlijkse rapportage aan de Europese Commissie. De deelstaten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de monitoring, maar de organisatie en intensiteit van de monitoringsinspanning verschilt per deelstaat, al naar gelang de prioriteiten van de betreffende deelstaat. Jaarlijks komen betrokken deskundigen uit alle deelstaten bij elkaar om de beoordelingen van de monitoringsresultaten af te stemmen, de resultaten te bespreken en de data vast te leggen voor de rapportage aan de Europese Commissie. In de Duitse monitoringsstandaard zijn SCALP-criteria voor gestandaardiseerd beoordelen van wolvenmeldingen verwerkt (zie paragraaf 4.1) en daarnaast ook de richtlijnen van de Large Carnivore Initiative Europe (LCIE) voor gestandaardiseerde plannen voor grote roofdieren in Europa.

2.6 Criteria voor "wolvendeskundige" en aangewezen instanties

Voor de uitvoering van veldonderzoek en monitoring van wolven in Nederland wordt samengewerkt tussen verschillende organisaties, waarbij de expertises elkaar aanvullen. De betrokken organisaties zijn verantwoordelijk voor de wijze waarop de monitoring en

metingen worden uitgevoerd en voor de juiste behandeling, validatie en verwerking van de gegevens. Voor de verschillende onderdelen van monitoring zijn de volgende organisaties aangewezen:

- BIJ12-Faunazaken: schade aan landbouwhuisdieren die mogelijk veroorzaakt zijn door wolf en de bijbehorende veldprotocollen
- DWHC: secties en veterinaire onderzoeken op wolven en bijbehorende labprotocollen.
- Wageningen Environmental Research (WENR): analyseren genetische monsters en bijbehorende veld- en labprotocollen.
- Uitvoerder wolvenmeldpunt: validatie van meldingen en veld- en monitoringsprotocollen en het inladen van gevalideerde data in de NDFF.

Met opmerkingen [redacted]: Of organisaties weghalen en alleen taken weergeven?

Met opmerkingen [redacted]: Na de aanbesteding naam aanpassen

3 Monitoring en monitoringsmethodieken

3.1 Passieve en actieve monitoring

Er wordt bij monitoring onderscheid gemaakt tussen passieve en actieve monitoring. Het verschil tussen passieve en actieve monitoring zit in de moeite die gedaan wordt voor het vinden van een wolf(spoor). Onder passieve monitoring wordt alles verstaan wat verkregen wordt zonder een vooraf opgezette actie uit te voeren, dus alle vormen van toevallige meldingen uit het publiek. Onder actieve monitoring worden alle handelingen verstaan waarbij gericht en deskundig activiteiten worden ondernomen om waarnemingen te verzamelen. Beide vormen vereisen een systematische aanpak en goede procedures om data op correcte wijze te kunnen valideren en toegankelijk op te slaan en worden jaarrond consequent toegepast.

3.2 Beschikbare monitoringsmethodieken

Er zijn meerdere methoden om de monitoringsdoelen te behalen. In deze paragraaf worden de verschillende methoden beschreven en aangegeven bij welk monitoringsdoel een specifieke methode ingezet kan worden.

3.2.1 Sporenonderzoek

Onder sporenonderzoek valt het zoeken naar prenten (loopspoor), markeringssporen (krabsporen, urinesporen, oestrusbloed en drollen), haren en prooidieren (vee, wild). Het sporenonderzoek kan het gehele jaar uitgevoerd worden. Hierbij zijn de milieuomstandigheden zeer belangrijk voor het verkrijgen van bruikbare data. Sporenonderzoek kan de aan- of afwezigheid van wolven in een bepaald gebied aantonen, het territorium in kaart brengen, de minimale roedelgrootte aantonen en als basis dienen voor andere monitoringsmethoden zoals monitoring met behulp van een wildcamera en DNA-onderzoek. Het zoeken naar sporen van wolven vormt daarmee vaak de start van een actieve monitoring. Sporenonderzoek is in Europa de meest voorkomende onderzoeksmethode naar grote roofdieren (Linell et al., 1998).

De ideale omstandigheden om sporen te zoeken is in de sneeuw. Bij eventuele sneeuwval moet deze kans zeker worden benut om data te verzamelen.
Om bruikbare data te verkrijgen worden sporen met behulp van een protocol gedocumenteerd. Het valideren van de sporen wordt gedaan door een deskundige medewerker. Het is belangrijk dat een waarnemer nooit zijn eigen waarneming valideert.

3.2.2 Cameraval

Wildcamera's kunnen aanwezigheid van wolven aantonen, de minimale roedelgrootte, geslacht van de dieren, maar ook dracht en reproductie aantonen. De methode kan het hele

jaar worden ingezet. Ook de gezondheid van de wolven kan gemonitord worden met wildcamera's (kreupel, wond, schurft, conditie). In Europa wordt deze manier met veel succes ingezet (Galaverini et al, 2012). Wildcamera's kunnen ook informatie geven over de aanwezigheid van prooidieren en eventuele menselijke recreatie in het gebied.

3.2.3 Genetische analyse

De verzameling van genetisch materiaal (uitwerpselen, haren, speeksel verzameld bij prooidieren) levert de meest zekere informatie en is om die reden standaard in de monitoring van grote roofdieren. DNA-onderzoek kan het hele jaar worden uitgevoerd. Genetische methoden worden bij voorkeur op grote schaal toegepast bij monitoring van de Centraal-Europese laagland populatie van de wolf (Liberg et al., 2005).
Sneeuw is geschikt om DNA-monsters van markerende individuen (urine of oestrusbloed) te verzamelen. In de wintermaanden wordt er actiever gemarkeerd door het hele roedel. Deze periode is dan ook zeer geschikt om DNA te verzamelen van alle dieren in een roedel.

3.2.4 Telemetrie

Om het gedrag van een individuele wolf te volgen kan telemetrie worden toegepast: dan wordt een halsband met een gps-zender bevestigd aan een wolf. Het is daardoor mogelijk om natuurlijk gedrag te onderzoeken, maar ook bewijs te leveren voor afwijkend gedrag. Door de nauwkeurige tijd- en plaatsbepalingen is het mogelijk maatregelen te nemen. Het vangen en verdoven van een wolf is geen eenvoudig proces en dient deskundig te gebeuren. Telemetrie vergt in alle gevallen speciale toestemming in verband met vigerende wet- en regelgeving (Wet op de Dierproeven, Wet Natuurbescherming en toestemming terreinbeheerder). Telemetrie wordt in Nederland alleen als incidentele monitoringsmethode ingezet. Bij gewonde wolven, na bijvoorbeeld een aanrijding, bestaat er een kans dat een dier zich ontwikkeld tot 'probleemwolf'. Dan is het aanbrengen van een zender een optie om het gedrag te volgen. Bij voorkeur is hiervoor permanent ten minste één zender in Nederland beschikbaar.

Met opmerkingen [redacted]: BC kiezen:
Dan is zenderen een optie. Bij voorkeur is hiervoor permanent een zender beschikbaar.

Óf

Als na een aanrijding een dier in handen is van een dierenarts, dan wordt standaard een zender aangebracht. Hiervoor is permanent een zender beschikbaar.

3.2.5 Detectiehond

Een detectiehond kan waardevol zijn bij het vinden van sporen of op locaties waar sporen verstoord zijn door recreanten of andere honden. Een opgeleide detectiehond kan duidelijkheid geven over zulke sporen. Deze methode kan een aanvulling zijn op het gewone sporenonderzoek. Buitenlands onderzoek heeft aangetoond dat het aantal gevonden drollen met 30% kan stijgen ten opzichte van het aantal gevonden drollen door een getrainde spoorzoeker zonder hond (Böcker, 2016). Speciaal de verse uitwerpselen werden betrouwbaarder door de hond gevonden. Het is niet zo dat aanwezigheid van drollen zonder hond niet aangetoond kon worden, maar zeker in het geval dat er binnen 24 uur verse keutels voor DNA-analyse verlangd worden, kan de inzet van een getrainde hond tot significant betere resultaten leiden. Ook kunnen honden getraind worden op (voor mensen in regel onwaarneembare) geurvlaggen en urinesporen. Dit is vooral geschikt voor actieve

monitoring van wolven op nieuwe locaties. De beschikking over een getrainde hond is afhankelijk van vrijwilligers en hun inzet. Bij andere diersoorten (otters, beverratten, amfibieën) hebben de detectiehonden zich al bewezen.

3.2.6 Doodvondsten

Een bijzondere vorm van actieve monitoring wordt gevormd door het onderzoeken van een dode wolf. Dode wolven kunnen nog steeds een schat aan informatie opleveren. Een dergelijke melding kan via verschillende kanalen terecht komen bij het Wolvenmeldpunt of een van de betrokken organisaties.
Indien vanaf het begin duidelijk is dat de aangetroffen dode wolf een verkeersslachtoffer betreft, dan worden de wolvendeskundigen van Wageningen Environmental Research en/of Dutch Wildlife Health Center ingeschakeld.
Is de toedracht onduidelijk is, dan zal het een wolvendeskundige opgeroepen worden om ter validatie ter plaatse te gaan kijken samen met een technisch rechercheur van politie of een BOA. Dit is een vereiste voor het doen van mogelijke constateringen die wijzen op illegale handelingen. De ter plaatse deskundigen kunnen desgewenst het NFI bij het onderzoek betrekken. De wolvendeskundige zal in samenspraak met politie zorgen dat sporen niet gecontamineerd worden door ondeskundig handelen.

3.2.7 Akoestische monitoring

Deze methode, ook wel uitgelokt huilen genoemd, heeft in Europa tot weinig succes geleid (Nowak et al. 2007). Het antwoordpercentage is laag en andere monitoringsmethoden zoals cameravallen en DNA-onderzoek hebben zich als een meer betrouwbare methode bewezen. Ook zijn er in Nederland veel honden die het onderzoek negatief kunnen beïnvloeden.

3.3 Toepassing van monitoringsmethoden gedurende fasen van vestiging

In het Interprovinciale Wolvenplan zijn verschillende fasen gedefinieerd van vestiging in een nieuw gebied. De fasen zijn:

Fase 1 Waarneming van een zwervende wolf
Fase 2 Bevestiging van een territoriale wolf
Fase 3 Bevestiging van een wolvenpaar
Fase 4 Bevestiging van een wolvenroedel
Fase 5 Tenminste 10 jaar een wolvenroedel

Gedurende de verschillende fasen zijn verschillende monitoringsmethodieken het meest effectief en efficiënt.

3.3.1 Fase 1 – onderzoek aan een zwervende wolf

Rondzwervende wolven maken in de regel een relatief groter aandeel uit van verkeersslachtoffers onder wolven en in aanvallen op landbouwhuisdieren. Beiden type meldingen geven in deze fase, na bevestigend nader onderzoek, een indicatie waar een

zwervende wolf heeft gelopen. De signaleringsfunctie door middel van passieve monitoring (het meldingenformulier) is in deze fase zeer efficiënt.
De binnenkomende meldingen worden op waarde geschat door een deskundig persoon. Als de waarnemingen die kunnen duiden op de aanwezigheid van een wolf in een nieuw gebied opstapelen, dan is dat aanleiding om in dat gebied actief naar wolvensporen (met name loopsporen en drollen) te gaan zoeken. Dit sporenonderzoek heeft tot doel het bepalen of er in de omgeving territoriale markeringen aanwezig zijn. Indien mogelijk wordt zoveel mogelijk ingezet op het afnemen van genetische monsters om bevestiging van wolf te krijgen, maar ook inzicht te verkrijgen in het individu.

Bij indicaties van territoriale wolven moet er verder opgeschaald worden naar actieve monitoring. Enkel passieve monitoring volstaat dan niet om het territoriale gedrag van wolven aan te tonen. De meest gebruikte monitoringsmethode om territoriaal gedrag aan te tonen in een gebied is sporenonderzoek. Deze data kunnen ondersteund worden door andere onderzoeksmethoden, zo kan een cameraval gebruikt worden om meer zekerheid te verkrijgen. De cameravallen kunnen opgehangen worden bij waterplekken, kadavers van prooidieren en langs wegen/kruispunten waar mogelijke sporen van wolf gevonden zijn.

Deze vorm van actieve monitoring levert de eerste data voor een inschatting van het terreingebruik van een eventuele territoriale wolf. Indien dezelfde wolf ten minste zes maanden aantoonbaar in hetzelfde gebied aanwezig is, dan is het wolventerritorium duurzaam in gebruik en wordt overgegaan op fase 2. In deze periode is het mogelijk dat ook waarnemingen gedaan worden van tenminste één andere wolf, in dat geval wordt fase 2 overgeslagen.

3.3.2 Fase 2 t/m 4 – onderzoek aan territoriale wolven

In deze fasen is het territorium reeds in beeld en komt een grotere verscheidenheid aan monitoringsdoelen in beeld dan in fase 1. In onderstaande tabel staat per fase aangegeven met welke methode de verschillende monitoringsdoelen kunnen worden aangetoond. In de tabel staat ook beschreven welke tijd van het jaar dit doel aan de orde is.

Tabel 3 Overzicht van de te gebruiken monitoringsmethoden afhankelijk van de fase van vestiging en de monitoringsdoelen.

Fase	Doel	Hoe	Methode	Seizoen
1	Incidentele aanwezigheid aantonen	Passieve monitoring (meldpunt)	Toevallige waarnemingen	Gehele jaar
		Bij melding mogelijk C1, C2 spoor: prenten, drollen, prooidier.	Veldonderzoek DNA-Verzamelen	Gehele jaar
1	Langdurige	Actieve	Veldonderzoek	Gehele jaar

	aanwezigheid aantonen	monitoring. Bij aanhoudende waarnemingen in één gebied.	Cameraval	Gehele jaar
			DNA-verzamelen	
			Veldonderzoek	Gehele jaar
			Cameraval	Gehele jaar
2,3,4	Aanwezigheid aantonen Afbakening van randen territorium en kerngebied	Aantonen dat de wolf in het gebied blijft Territorium in kaart brengen	DNA-verzamelen	Max aantal drollen**
			Telemetrie*	Gehele jaar
			Veldonderzoek	Jan - feb
			Veldonderzoek	Juli t/m feb
3,4	Reproductie	Indicatie van paring	Cameraval	April mei juni juli
		Bewijs van reproductie	Veldonderzoek	Gehele jaar
			Cameraval	Gehele jaar
3,4	Roedel grootte	Minimale roedelgrootte aantonen	DNA-verzamelen	** nov dec jan
			Cameraval	Gehele jaar
			DNA-verzamelen	** nov dec jan

*mits data beschikbaar uit een onderzoek.

** De paartijd valt in de winter, met intensiever markeren tot gevolg. Dit maakt deze periode geschikt voor het verzamelen van DNA-monsters uit drollen of oestrus bloed.

4 Validatie van meldingen en sporen

Voor het aantonen van wolven en sporen is een gestandaardiseerde monitoring nodig, zodat monitoring vergelijkbaar wordt uitgevoerd en resultaten zoveel mogelijk gelijkwaardig worden geïnterpreteerd door verschillende wolvendeskundigen (zowel nationaal als internationaal). Sinds 2013 zijn er in een aantal Centraal-Europese landen afspraken gemaakt over de monitoringsmethoden en interpretatie van gegevens: er zijn gemeenschappelijke definities, parameters en monitoringsmethoden afgesproken. Desondanks zijn er tussen landen soms kleine verschillen. Nederland sluit zich voor de wolvenmonitoring aan bij de afspraken zoals vastgelegd in de Duitse Wolvenmonitoringstandaard (Reinhardt e.a., 2015). Dit hoofdstuk beschrijft hoe de beoordeling en interpretatie van waarnemingen van wolven en sporen in Nederland moet plaats vinden.

4.1 Beoordeling van wolvenmeldingen volgens SCALP-criteria

Voor de uitvoering van veldonderzoek en monitoring van wolven dient een persoon deskundig op het gebied van wolven te zijn. Iemand wordt minimaal als "wolvendeskundige" beschouwd wanneer hij/zij:

- Een meerdaagse opleiding van de leidende organisatie op het gebied van wolvenmonitoring in Nederland of Duitsland heeft volbracht over de ecologie van de wolf en het verzamelen van veldgegevens van wolven én
- Uitgebreide ervaring heeft in het verzamelen van veldgegevens van wolven en daarbij in de praktijk geoefend is in het herkennen en interpreteren van de sporen én
- Kennis op peil houdt door deelname aan relevante veldwerkzaamheden in het kader van de nationale of internationale erkende wetenschappelijke wolvenprojecten of monitoringprojecten uitgevoerd met methoden die worden aanbevolen in voorliggend monitoringplan én
- Bekend is met de ecologie van de wolf en zijn prooidieren én
- Gedane metingen en data doorgeeft aan de daartoe aangewezen instanties én
- Aanwijzingen ten aanzien van de te gebruiken methoden en protocollen opvolgt van de daartoe aangewezen instanties.

De standaard voor het beoordelen van waarnemingen van wolven en sporen gedefinieerd door de mogelijkheid tot verificatie, omschreven in de SCALP-criteria. Deze zijn oorspronkelijk ontwikkeld voor het monitoren van Lynx (*Lynx lynx*) in de Alpen, waar ook het acronym SCALP vandaan komt: *Status and Conservation of Alpine Lynx Population*.

De eerste stap is dat waarnemingen worden gecontroleerd op echtheid (d.w.z. de mogelijkheid van bewust bedrog moet worden uitgesloten). De tweede stap is dat waarnemingen worden ingedeeld in een categorie, lopen van C1 t/m C3. De getallen 1, 2 en 3 geven verifieerbaarheid van de waarneming aan.

C1: Harde bewijzen

Bewijzen die ondubbelzinnig de aanwezigheid bevestigen van een wolf (vangst van een levend of dood dier, genetisch bewijs, een foto waarop alle kenmerken van een wolf ondubbelzinnig zichtbaar zijn en waarvan de locatie is bewezen, telemetrische locatie van een dier waarvan genetisch profiel bekend is).

C2: Bevestigde waarneming
Indirecte bewijzen die zijn veroorzaakt door een wolf zoals sporen, drollen, of bijvoorbeeld bijtsporen bij prooidieren. Alle kenmerken moeten duidelijk gedocumenteerd zijn, onderbouwd met beeldmateriaal. Een aantal van de sporen in deze categorie (zoals drollen en bijtsporen bij prooidieren) kunnen opgewaardeerd worden tot C1 bij een succesvolle DNA-analyse.

C3: Onbevestigde waarneming
Alle waarnemingen van wolven of sporen die niet door een deskundig persoon kunnen worden bevestigd, maar wel van een wolf zouden kunnen zijn. Denk hierbij aan waarnemingen zonder duidelijk fotografisch of genetisch bewijs, alle sporen die te oud zijn, sporen die niet voldoen aan de juiste kenmerken en foto's waarop geen locatiecontrole mogelijk is. Categorie C3 kan in de praktijk worden onderverdeeld in de subcategorieën "waarschijnlijk" en "onwaarschijnlijk" om potentieel bruikbare informatie te gebruiken voor verder onderzoek.

F: Verkeerde waarneming
Waarneming waarvan een wolf kan worden uitgesloten.

Niet te beoordelen
Sporen die niet geëvalueerd kunnen worden vanwege het ontbreken van cruciale informatie (bv. meldingen van visuele waarnemingen van sporen zonder bewijs of prooiresten zonder de benodigde informatie).

4.2 Richtlijnen voor gegevensanalyse en interpretatie

Om van gevalideerde veldgegevens tot data te komen om de meetdoelen aan te toetsen is interpretatie van de gegevens noodzakelijk. In deze paragraaf wordt beschreven hoe de monitoringgegevens worden geanalyseerd en hoe de resultaten moeten worden geïnterpreteerd. Deze internationaal afgestemde werkwijze geeft de benodigde zekerheid dat de data voldoen aan de eisen gesteld vanuit de Habitatrichtlijn en dat de data ook gebruikt kunnen worden om andere vragen die voortkomen uit de monitoringsdoelen te beantwoorden.

<u>Gebied van voorkomen</u>
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, cameraval, genetische analyse en doodvondst
Schaal: op 10 x 10 kilometerhok
Eis: Eén onafhankelijke* C1 melding per 10x10 kilometerhok per jaar of drie onafhankelijke C2 waarnemingen.

Onderscheid tussen verschillende territoria
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, genetische analyse, cameraval, telemetrie
Schaal: per territorium met focus op randen van territoria.
Eis: Een van de volgende opties:

- Reproductie is aangetoond in territoria tegelijkertijd; of
- Reproductie is aangetoond in mei-juli ten minste 10 kilometer uit elkaar; of
- Eén van de territoria is bekend door telemetrie of door op zicht herkenbare individuen; of
- Genetische analyse waaruit verschillende individuen herkenbaar zijn.

Reproductie
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, genetische analyse, cameraval, doodvondst (welp)
Schaal: per territorium met focus op kerngebied van territoria.
Eis: Een van de volgende opties:

- Ten minste één welp moet vastgesteld zijn met één C1; of
- Drie onafhankelijke* C2 sporen van dezelfde leeftijd; of
- Een lacterende teef is vastgesteld met C1-kwaliteit foto.

Roedelgrootte
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek (prenten), genetische analyse, cameraval
Schaal: per territorium met focus op kerngebied van territoria.
Eis: De minimale roedelgrootte kan bevestigd worden met één C1 of C2 waarneming, maar kan omhoog bijgesteld worden door nieuwe waarnemingen.

Populatiegrootte
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, cameraval en genetische analyse
Schaal: per territorium met focus op kerngebied van territoria.
Eis voor solitair territoriale wolf: minimaal twee genetische individubepalingen in aangesloten periode van zes maanden in hetzelfde gebied.
Eis voor wolvenpaar: Eén dubbele (=van 2 dieren) C1 of C2 waarnemingen met een tussenperiode van minimaal vier weken.
Eis voor wolvenroedel: Ten minste één C1 of C2 waarneming van tenminste drie dieren

*Onafhankelijk betekent zowel in tijd als de aard van het spoor. Dus op verschillende dagen en niet enkel loopsporen maar minimaal ook een ander gedocumenteerd spoor (drol, prooidier en dergelijke).
In de tabel is te zien welke methode ingezet kan worden per monitoringsdoel. Ook is aangegeven wat de eisen zijn om dit doel te bevestigen.

4.2.1 Gegevensanalyse verspreiding en voorkomen

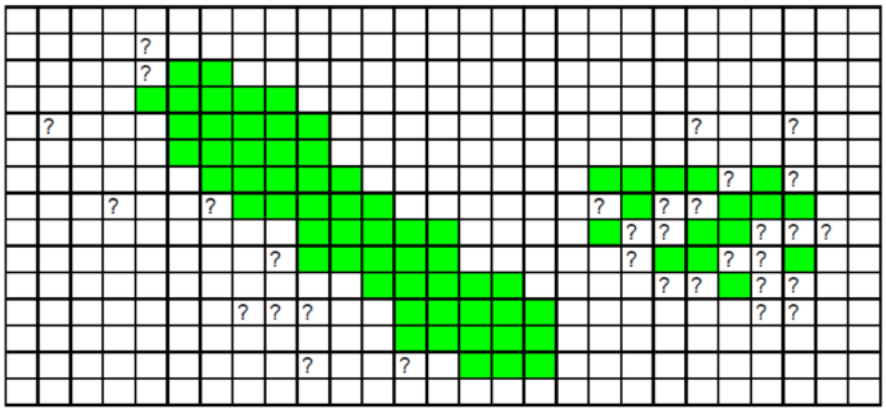
Het voorkomen van wolven heeft betrekking op het gebied dat daadwerkelijk en actueel door wolven wordt bewoond (territoria), terwijl verspreiding het totale gebied weergeeft

waar de soort (incidenteel) is waargenomen. Voorkomen en verspreiding worden openbaar gemaakt op een schaal van bezette rastercellen van 10 × 10 kilometer.

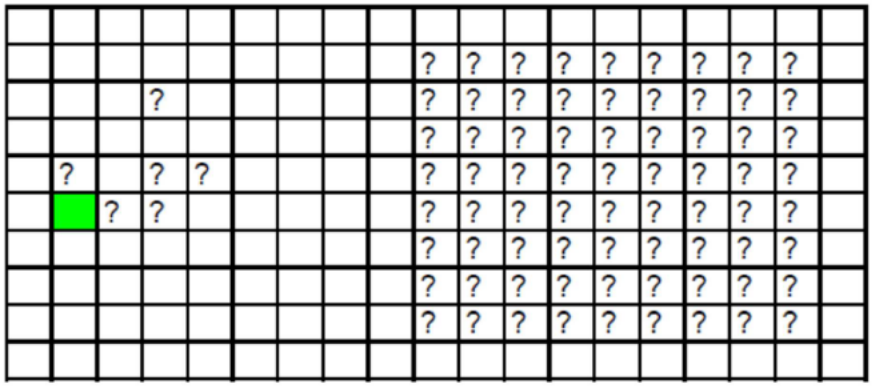
Een rastercel wordt als 'bezet' (wolf aanwezig geweest of actueel aanwezig) beschouwd als er in het betreffende monitoringsjaar (1 mei t/m 30 april het kalenderjaar erop) ten minste één waarneming in dat rastercel als C1 is gekwalificeerd. Indien geen C1 is verstrekt, zijn ten minste drie C2-sporen nodig om dit rastercel als bezet te beschouwen.
De C2-sporen voor de afzonderlijke rastercellen moeten onafhankelijk van elkaar gedocumenteerd zijn. Rastercellen met alleen C3-sporen worden beschouwd als 'niet bezet'.

Hoewel locaties voortkomend uit telemetrie als C1 worden gekwalificeerd, worden deze niet in de jaarlijkse verspreidingskaarten openbaar gemaakt, totdat deze wolf zich vestigt of als de wolf in de onmiddellijke nabijheid van zijn ouderlijk grondgebied blijft. Immers, de beschikbaarheid van telemetriedata is afhankelijk van de mate van inzet en levert een veel hogere resolutie aan gegevens, waardoor deze methode een te vertekenend beeld geeft wanneer de jaarlijkse verspreidingskaarten met elkaar vergeleken worden.

De oppervlakte van het voorkomen wordt jaarlijks bepaald op basis van de gedocumenteerde data (aantal bezette rastercellen).

Figuur 2: Voorbeeld 1 voor het bepalen van het wolven voorkomen (groen: C1 of drie C2 waarnemingen) en voorkomen niet bevestigd (C3 of max twee C2 waarnemingen). De voorwaarden voor de bezette rastercellen worden uitgelegd in de paragraaf 4.2.1. Links zie je een gebied van voorkomen waar de wolf is bevestigd met mogelijk uitbreiding van het voorkomen naar het westen. De uitbreiding is speculatief.
Het gebied rechts is een voorkomen met 'gaten'. Het zou kunnen kloppen dat er daadwerkelijk 'gaten' zitten in het voorkomen, maar dit kan ook liggen aan het feit dat er onvoldoende monitoring is uitgevoerd.

Figuur 3: Voorbeeld 2 voor het bepalen van het wolven voorkomen. Links waarschijnlijke aanwezigheid van één individu. Rechts mogelijke aanwezigheid van de soort zonder ondersteunende data. Verduidelijking van het voorkomen is in zo'n geval noodzakelijk. Deze situatie kan ontstaan door onvoldoende onderzoek.

4.2.2 Gegevensanalyse populatieaantallen en –opbouw

Een nauwkeurige schatting van de omvang van een wolvenpopulatie is vrijwel onmogelijk, omdat het aantal leden van de roedel kan fluctueren. Het is daarom makkelijker om het aantal roedels in te schatten dan het aantal individuele wolven. Dit geeft ook een beter beeld van de staat van instandhouding.
Voor de rapportage van de Habitatrichtlijn aan de EU moet de grootte van de populatie worden vermeld als het aantal volwassen individuen. Dit is de reden dat in Nederland het aantal wolvenroedels, wolvenparen en solitaire territoriale wolven gedocumenteerd zal moeten worden.

Voor Nederland wordt voor het bepalen van populatieaantal en -opbouw een combinatie van sporenonderzoek, cameravallen en genetische analyse gebruikt.
Doorlopend wordt van de verschillende roedels en markerende dieren informatie verzameld en geanalyseerd op parameters als paarvorming, roedelgrootte, territoriumgrootte, reproductie en aantal welpen. Dit wordt jaarlijks openbaar inzichtelijk gemaakt.

<u>Reproductie aantonen</u>
In de afgelopen jaren is gebleken dat het gebruik van cameravallen in combinatie met sporenonderzoek de meest succesvolle methode is om reproductie aan te tonen (Reinhardt e.a., 2015). Cameravallen worden langs boswegen, kruispunten en bij drinkplaatsen geplaatst waar sporen van wolven en/ of sporen van de welpen zijn gevonden. De eerste paar weken komen de welpen niet uit het hol en drinken ze nog melk bij moeder. Het moederdier is

afhankelijk van een waterbron in de buurt van het hol. Hier komen de welpen mogelijk ook drinken. Hierna worden de welpen steeds mobieler waardoor hun actieradius toeneemt. Wolven kunnen verschillende keren van locatie wisselen met hun welpen. De locatie van de cameravallen moet dan aangepast worden.
De extra pluizige welpenvacht kan het eerste jaar nog het verschil laten zien tussen de welpen en de volwassen dieren. Aan het eind van de eerste winter is er nagenoeg geen verschil meer te zien tussen de sporen van de welpen en volwassen wolven.
Bij roedels met reproductie in voorgaande jaren is het lastig om aan te tonen of het om een jaarling of om een 'nieuwe' welp gaat. Alleen genetica kan hier duiding aan geven indien het genetisch profiel van welpen in hun eerste levensjaar al bekend is.

Minimale populatiegrootte

Om aanwezigheid van een wolvenpaar te bewijzen moeten herhaaldelijk sporen worden gevonden die aantonen dat de reu en de teef samen waren (twee drollen van dezelfde leeftijd op hetzelfde kruispunt, dubbelloopsporen van dezelfde leeftijd, verschillend DNA in hetzelfde territorium). Deze sporen moeten herhaaldelijk, met tussenpozen van ten minste 4 weken, gevonden worden. Hiermee wordt beoogt gevallen uit te sluiten waarin twee wolven uiteindelijk toch geen paar vormen.
Om aanwezigheid van een wolvenroedel te bewijzen is gebleken dat een combinatie van sporenonderzoek, cameravallen en/of genetische analyse het beste werkt. De gevonden sporen moeten duidelijk de aanwezigheid van meer dan twee dieren aantonen of voortplanting bevestigen.
Als in hetzelfde gebied ('de Veluwe') meerdere wolventerritoria aanwezig zijn, dan kan het lastig zijn om onderscheid te maken tussen verschillende wolvenroedels. Het vereist een intensieve monitoring om een duidelijk beeld te krijgen van de territoria. Hoe meer data hoe makkelijker de analyse van het totaalbeeld wordt. Een goed beeld van een territorium wordt vaak pas na geruime tijd verkregen. Een territorium is echter geen statisch gegeven en fluctueert in de tijd.

Jaarlijks wordt er een schatting gemaakt van het minimaal aantal wolvenparen, -roedels en gevestigde eenlingen. De werkelijke aantallen kunnen hoger of lager liggen aangezien de aantallen makkelijk kunnen veranderen (sterfte, latere bevestiging reproductie en dergelijke). De roedelgrootte wordt bepaald op C1 waarnemingen (sporenonderzoek, cameravallen en/of genetisch onderzoek).

De monitoringsdoelstellingen kunnen verschillen tussen landen (Nederland/België/ Duitsland), maar in gevallen van grensoverschrijdende roedels wordt sterk aangeraden om een gezamenlijke monitoring toe te passen om een zo compleet mogelijk beeld van de eventuele territoria te krijgen. Aangeraden wordt om minimaal 10-20 genetische monsters te analyseren per territorium per jaar en aan beide zijden van de grens (totaal 20-40 monsters voor het gehele territorium).

4.2.3 Gegevensopslag en evaluatie

Alle waarnemingen van (sporen van) wolven in Nederland worden centraal verzameld. De waarnemingen worden, al of niet bevestigd met behulp van genetica, gevalideerd door een team van wolvendeskundigen op basis van het meer-ogen-principe. De interpretatie van de data wordt voorbereid. Eénmaal per jaar komen alle betrokken instanties bijeen voor een gezamenlijke beoordeling van de gegevens. De gevalideerde data wordt ten minste éénmaal per jaar ingeladen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF).

5 Praktische handleiding monitoring wolf

Dit hoofdstuk omvat de praktische handleiding en is bedoeld voor uitvoerders van actieve monitoring van wolven in Nederland. De handleiding beschrijft:

- Welke methode er gebruikt wordt om bruikbare data te verzamelen.
- Welke waarnemingen van wolf onder welke omstandigheden kunnen worden beschouwd als C1, C2 of C3.
- Hoe bruikbare data en sporen worden gedocumenteerd.

Uitgangspunt is dat uitvoerders van de monitoring deskundigen zijn, zoals omschreven in paragraaf 4.1.

5.1 Hoeveel documentatie is er nodig?

Alle inkomende informatie vanuit passieve en actieve monitoring wordt centraal verzameld. Het is heel belangrijk dat zo effectief en efficiënt mogelijk informatie verzameld en gedocumenteerd wordt. Wel moet er altijd rekening gehouden worden met de monitoringsdoelen en de maatschappelijke kosten van bepaalde handelingen. In een kerngebied kunnen in korte tijdsperiode veel loopsporen gedocumenteerd worden, maar dit is heel veel werk terwijl je met minder ook de monitoringsvragen kan beantwoorden. Ook kunnen bij alle gevonden wolvendrollen genetische monsters afgenomen worden, maar dit zal nauwelijks nieuwe informatie opleveren, terwijl de genetische analyses wel kostbaar zijn.
Een aanvullende onderzoeksinspanning is wel interessant als er nieuwe informatie nodig is, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een territorium waar zover bekend één wolf zit. Per territorium bepaalt een door de uitvoerder van het wolvenmeldpunt aangestelde regionale coördinator de monitoringsinspanning in overleg met de wolvendeskundigen van de Zoogdierverening. In het geval van het aantreffen van drollen, haar en wilde prooidieren moet de noodzaak voor het verzamelen van een DNA-monster altijd worden overlegd met de regionale coördinator en de uitvoerder van het wolvenmeldpunt.
Belangrijke metingen die onderdeel zijn van de monitoring kan in het veld worden uitgevoerd door geschoolde mensen die minder ervaring en kennis hebben. Ze dienen alle waarnemingen via de gestandaardiseerde methoden en veldprotocollen te verzamelen. Deze gedocumenteerde waarnemingen worden beoordeeld door een team aan wolvendeskundigen.

Documentatie
De volgende typen waarnemingen moeten altijd worden gedocumenteerd:

- Alle bewijzen die in aanmerking komen voor een C1 waarneming (dood gevonden dieren, levend gevangen dieren, genetische resultaten, beeldmateriaal van hoge kwaliteit, telemetrie gegevens)
- Alle bewijzen die de randen van territoria kunnen duiden (met name drollen waarvan de regionale coördinator bepaalt welke genetisch geanalyseerd moeten worden).
- Alle bewijzen die reproductie kunnen aantonen.

- Elk jaar per rastercel minimaal drie C2 waarnemingen, mits hier geen C1 waarneming beschikbaar is.
- Alle gegevens van derden (passieve monitoring) om als C2 waarneming te kwalificeren dienen op een gestandaardiseerde manier gedocumenteerd te worden.

Kwalificatie
Per type waarneming staat in paragraaf 5.2 beschreven waaraan de documentatie moet voldoen. Alle verzamelde data wordt opgeslagen in een digitale database die automatische zoekopdrachten mogelijk maakt. De minimale zoekcriteria moeten zijn: datum, soort, locatie, type waarneming en SCALP score. In deze database worden de ruimtelijke gegevens met zo exacte mogelijke coördinaten opgeslagen.

Om territoriale wolven door het jaar heen aan te tonen *in een territorium* wordt er een minimum van 15 DNA-samples per jaar verzameld bij respectievelijk solitair territoriale wolven, wolvenparen en wolvenroedels. Om de omvang van een nieuw territorium in kaart te brengen of verschuivingen in een bestaand territorium wordt geadviseerd om minimaal 40 DNA-samples te verzamelen, waarbij de focus ligt op drollen aan de (vermeende) randen van territoria. Om een jaarlijkse prooidieranalyse mogelijk te maken wordt het in zijn geheel verzamelen van 80 tot 100 wolvendrollen per territorium geadviseerd.

5.2 Beoordelen van wolfwaarnemingen

5.2.1 Levende dieren

Levende dieren kunnen wolven zijn, die gevangen zijn voor een onderzoeksproject (telemetrie), gewonde of zieke wolven, zieke of verweesde welpen die tijdelijk onder menselijke zorg worden geplaatst. Bij wolven bestaat de kans op verwarring met honden, daarom moet de soort en identiteit van het individu worden geverifieerd met behulp van een DNA-analyse.
Levend gevangen wolven worden volgens een veldprotocol gedocumenteerd. Er wordt een fotodocumentatie gemaakt en enkele haren uitgetrokken of bloed of speeksel afgenomen voor genetisch onderzoek.

Kwalificatie
Een levend gevangen wolf kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:
- Het dier door een ervaren medewerker als wolf is geïdentificeerd of
- Genetische tests bevestigen dat het een wolf is.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:
- Veldprotocol (live-capture wolf protocol)
- Fotodocumentatie: het hele dier, details van de kop, tanden, poten en staart.

5.2.2 Doodgevonden dieren

Bij het vinden van een dode wolf worden het DWHC, Wageningen Environmental Research (WENR) en de uitvoerder van het wolvenmeldpunt ingelicht. Als duidelijk wordt dat het om een mogelijk misdrijf (stroperij) gaat wordt de politie op de hoogte gebracht. Dood gevonden individuen worden door deskundigen van deze organisaties behandeld volgens het veldprotocol. Er wordt een fotodocumentatie gemaakt en bloed, haar of speeksel afgenomen voor genetisch onderzoek. Bovendien wordt het kadaver veiliggesteld door koeling (*niet ingevroren*) en vervolgens naar WENR of DWHC gebracht voor nader onderzoek.

Met opmerkingen]: BG: Organisaties wel of niet bij naam noemen?

Kwalificatie
Een dood gevonden dier kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Het dier door een ervaren wolf deskundige wordt geïdentificeerd of
- Genetisch onderzoek bevestigd dat het een wolf is.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol (doden- en wolven protocol)
- Fotodocumentatie: het hele dier, Details van de kop, tanden, poten, staart en
- Pathologisch rapport.

5.2.3 Cameravallen

Foto's en video moeten het dier van opzij of van voren laten zien, bij voorkeur in volledig zicht. Grootte, tekening en verhoudingen van het lichaam moeten duidelijk te zien zijn. Bij twijfel over de echtheid van de waarneming moet de locatie worden gecontroleerd om vervalsing uit te sluiten. Cameravalfoto's kunnen problematisch zijn wanneer het dier niet over de hele lengte is afgebeeld en/of bij nacht niets te zien is van de achtergrond. Bij foto's van 'derden' (niet direct betrokken personen bij de monitoring van wolf) moeten foto's of films van andere wilde dieren of valse triggers getoond worden vanuit hetzelfde gezichtspunt om zekerheid over de locatie te verkrijgen. De aangegeven camerapositie moet in ieder geval worden bezocht en op geloofwaardigheid worden gecontroleerd.

Kwalificatie
Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Het dier van de zijkant of voorkant volledig is afgebeeld, de tekeningen en verhoudingen van het gehele karkas en kopt duidelijk zichtbaar is of het dier is duidelijk herkenbaar (zenderkraag, wolf met handicap) en
- Het dier wordt door een ervaren persoon geïdentificeerd als een wolf.

Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C3 onder voorwaarden dat:

- Het dier niet als wolf kan worden bevestigd maar ook niet kan worden uitgesloten.

De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol (Fotovalprotocol Wolf)

Foto's of films kunnen nooit als een C2 waarneming worden gekwalificeerd.

5.2.4 Prenten en loopsporen

Sporen van wolf en hond zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden. Om het onderscheid te maken moet er gekeken worden naar een combinatie van de prent en het spoor (gang en gedrag). Kenmerkend voor wolven is de gesnoerde draf. Hierin staan de prenten heel gelijkmatig in één rechte lijn achter elkaar. De achterpoten zijn precies in de voorpoten gezet om zo energiezuinig mogelijk te lopen. De staplengte van dezelfde poot in de gesnoerde draf is minimaal 110 centimeter. Helaas kunnen sommige honden ook alle sporen precies als een wolf maken. Daarom moet een twijfelachtig spoor zo ver mogelijk worden uitgelezen (tegen de looprichting in). Ook kan er gekeken worden naar menselijke sporen die corresponderen (in ouderdom en gedrag) met het 'wolvenspoor' (denk aan hond naast de fiets).

Kwalificatie

Een spoor kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:

- Het spoor recht is en in een gesnoerde draf, en
- Op vaste/ vlakke ondergrond (zand/sneeuw) minstens 100m, of
- Op zachte ondergrond (zand/ sneeuw prenten ca. 5 cm diep) minimaal 500m, of
- Op zeer zachte ondergrond (zand/ Sneeuw prenten min 10 cm diep) 2000m (Zo lang mogelijk, door intensief recreatief medegebruik kan een spoor beperkt worden), en
- De gemiddelde staplengte van dezelfde poot in een gesnoerde draf minimaal 110 cm is, en
- De dubbelprenten of, indien meetbaar, de losse prent, van de voorpoot ten minste 8 cm lang is zonder nagels, en
- De nagels zijn sterk ontwikkeld en recht, en
- De individuele afdrukken en het verloop van het spoor laten geen eigenschappen zien die wolf twijfelachtig maakt.

Sommige individuen kunnen in uitzonderlijke gevallen afwijken van deze specificaties (kleinere prenten, kortere paslengten, lopen op drie benen). Deze sporen kunnen nog steeds in aanmerking komen voor C2 als het spoor definitief kan worden toegewezen aan een bepaald individu die als wolf is bevestigd.

Documentatie

De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol loopspoor.

Vastlegging:

- Gesnoerde draf wordt gemeten en gedocumenteerd volgens het veldprotocol. Dit gebeurt zeker bij verse loopsporen altijd tegen de looprichting in om verstoring aan de wolven te minimaliseren.
- Minimaal drie staplengten en minimaal drie pootafdrukken, lengte en breedte van de voorste en achterste prenten. Anders de afmetingen van minimaal drie dubbelprent groepen.

Fotodocumentatie:

- Foto van het spoor in het landschap, en
- Foto van het gangwerk (wijze van lopen), en
- Foto met een schaal die het mogelijk maakt om de staplengte te beoordelen, en

- Ten minste vijf foto's van verschillende dubbelprenten in detail, met een schaalverdeling, en
- Indien mogelijk (voor delen in stap/ schuine galop) foto's van verschillende afzonderlijke prenten met schaalverdeling.

Sporen van welpen zijn na de eerste twee maanden nauwelijks te onderscheiden van loopsporen van volwassen wolven. Deze loopsporen moeten daarom direct te linken zijn aan C1 of C2 waarnemingen van volwassen wolven om bewijs van voortplanting te bevestigen. In de eerste winter lijken de prenten van de welpen al op die van de volwassen wolven. Onder goede omstandigheden kunnen de welpenprenten worden onderscheiden. Om de aanwezigheid van welpen op basis van sporen aan te tonen is veel ervaring nodig.

5.2.5 Prooidieren

Sporen van aanvallen van wolven op wilde hoefdieren en landbouwhuisdieren kunnen typische kenmerken vertonen, waardoor de aanval aan een wolf kan worden toegeschreven. Helaas is het onmogelijk om altijd met zekerheid onderscheid te maken tussen wolf en hond, met name bij aanvallen op landbouwhuisdieren. Door binnen 24 uur een DNA-monster te verzamelen van de bijtwonden kan meestal de veroorzaker geïdentificeerd worden. Het monster wordt bij voorkeur genomen van de keelbeet. Andere delen van de prooi kan namelijk DNA van een mogelijke aaseter bevatten (vos, steenmarter). De DNA-monsters moeten ingedroogd worden (silicagel) en op een koele en droge plaats bewaard worden tot de genetisch analyse.
Wilde prooidieren waarbij de wolf vermoedelijk de oorzaak is moeten volgens een veldprotocol worden onderzocht en fotografisch worden gedocumenteerd. Het dier kan hiertoe ook gevild worden, Maar dit wordt in wolventerritoria sterk afgeraden aangezien dit weinig informatie geeft, maar wel verstorend werkt.

Bij aanvallen op landbouwhuisdieren zijn er compensatieregels van toepassing als het dier door een wolf is gedood of aangevallen. Hierdoor mogen alleen daarvoor gemandateerde wolvendeskundigen en schadetaxateurs dit onderzoek uitvoeren. Bij landbouwhuisdieren is het belangrijk om de omstandigheden te documenteren voor taxatie-doeleinden, maar ook omdat een wolf in een (onnatuurlijke) situatie terecht is gekomen die zijn gedrag kunnen beïnvloeden.

Kwalificatie
Een prooidier *kwalificeert* als C1 onder voorwaarden dat:

- Door genetische analyse een wolf op het kadaver is bevestigd.

Een prooidier kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:

- Het kadaver volledig is gevild en de typische kenmerken van een wolf aanval heeft
- Goed geplaatste dodelijke beet in de keel (met name bij de luchtpijp), bij kleinere dieren over de rug, die van de buitenkant niet erg bloederig uitzien maar massale verwondingen onder de huid laten zien.
- Bij andere bijtwonden is te zien dat ze ernstig zijn en kunnen worden verklaard door de omstandigheden (grootte van de prooi). De plaatsing is vaak in het bovenste deel

van de ledematen (schouder of bovenbeen) of op de nek, en
- Het prooidier wordt minimaal 5 meter naar een rustige plek gesleept, en
- Minimaal 5 kg werd gegeten in de eerste nacht, en
- Minimaal 50% van de beten is de huid doorgedrongen, en
- Minimaal 50 % van de perforaties door hoektanden hebben een diameter tussen de 3 en 10 mm, en
- De afstand tussen de hoektanden (indien te meten) is tussen 4 en 5 cm voor de boventanden en tussen de 3 en 4 cm voor de onderste hoektanden, en
- Wanneer meerdere dieren gedood zijn wordt in regel alleen aan de dieren met opengescheurde buik gegeten. Andere dieren kunnen zijn gedood maar niet opengescheurd (surplus killing), en
- Het kadaver vertoont geen wolf-atypische verwondingen, zoals beten in de rug buik en zijkant, en
- Het kadaver is nog niet zo benut dat de typische kenmerken van wolf niet meer te herkennen zijn.

De kenmerken van aanvallen aan landbouwhuisdieren kunnen sterk verschillen van die van aangevallen wilde dieren. Kleinere dieren kunnen andere verwondingen oplopen dan grotere dieren. Bij meervoudige aanvallen moeten ten minste drie kadavers worden onderzocht en gedocumenteerd. Ook kan, bij wilde prooidieren, de keuze gemaakt worden om enkel DNA te verzamelen en een cameraval te plaatsen om verstoring van de wolven te voorkomen en het volledig benutten van een prooidier (ook voor andere aaseters) te bevorderen.

Documentatie

De documentatie vindt plaats met behulp van:
- Veldprotocol (prooidieren van wilde of landbouwhuisdieren) en
- Fotodocumentatie

Te maken foto's voor het villen:
- Overzicht van de situatie met het hele dier
- Duidelijk sleepspoor
- Compleet beeld van kadavers (beide kanten van het lichaam)
- Gegevens: dodelijke beet, verdere verwondingen, vraatsporen, afstand van de hoektanden, diameter van de hoektanden.

Te maken foto's na het villen:
- Overzicht van kadavers van beide zijden van het lichaam (kadaver en gevilde huid)
- Dodelijke beet (karkas en gevilde huid)
- Verdere onderhuidse bloedingen
- Diameter van tandperforaties met schaalverdeling
- Afstand tussen de hoektanden (indien mogelijk) met schaalverdeling
- Eventuele doorgebeten beenderen

5.2.6 Wolvendrollen

Wolven deponeren drollen vaak op paden en kruispunten, dikwijls opvallend op verhogingen

in het terrein. De drollen bevatten haren, vaak grote botfragmenten en andere resten van prooidieren (gewoon hondenvoer bevat deze ingrediënten niet). Zwerfhonden of wilde honden komen niet voor in Nederland, waardoor drollen van wolven op grootte, inhoud en karakteristieke vleesetersgeur geïdentificeerd kunnen worden. In uitzonderlijke gevallen krijgen honden hele prooidieren te eten, dergelijke drollen zijn nauwelijks te onderscheiden van wolvendrollen. Materiaal verzameld van drollen levert veel informatie over de soort, individu en prooidieren. Genetisch onderzoek van drollen is de standaard bij het aantonen van individuen in een bepaald gebied. Voor een DNA-monster wordt een deel van de verse intacte drol genomen en opgeslagen in 96% ethanol. Drollen van wolvenwelpen kunnen op het oog niet onderscheiden worden van die van vossen.

Kwalificatie

Een uitwerpsel kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse heeft bevestigd dat het wolf is.

Een uitwerpsel kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:

- De diameter is minimaal 2,5 cm is en de lengte minimaal 20 cm is, en
- Inhoud bevat haren, botfragmenten, tanden of klauwen van evenhoevig dier, en
- Ligging is midden op het pad of kruispunt.

Documentatie

Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Velprotocol wolvendrol
- Fotodocumentatie

Fotodocumentatie eisen:

- Overzicht van ligging van het uitwerpsel in het landschap, en
- Foto van het totale uitwerpsel met schaal, en
- Foto van details van de inhoud van het uitwerpsel.

5.2.7 Urine en oestrusbloed

Territoriale wolven laten urinemarkeringen achter. Ze zijn niet te onderscheiden van hondenmarkeringen. Daarnaast laten wolvinnen vlak voor de paartijd (januari/februari) markeringen met oestrusbloed achter. In combinatie met een loopspoor kunnen deze sporen de informatie leveren dat het een territoriale wolf betreft. Bij het documenteren van sporen in de sneeuw wordt altijd aandacht besteed aan urine- en bloedvlekken en wordt de positie ten opzichte van de prenten geregistreerd. Jonge wolven hurken zich meestal, terwijl de territoriale mannelijke wolven vaak een zijdelingse markering aanbrengen. Vaste markeerplekken kunnen soms ook worden ontdekt door de karakteristieke wolvengeur, zeker door hiervoor getrainde detectiehonden.
Urine en oestrusbloed in de sneeuw kunnen makkelijk worden verzameld en bevroren opgeslagen worden tot het onderzoek. Het is zeer moeilijk om voldoende genetisch materiaal te verkrijgen uit een urinemonster die op zanderige grond zijn genomen.

Kwalificatie

Een urine- en oestrusbloedmarkering kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse bevestigt dat het van een wolf is.

Documentatie

Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol
- Genetisch onderzoek

Opmerking: Bij veel roofdieren komt "overmarkering" voor, dat wil zeggen dat verschillende soorten op elkaars geursporen markeren. Dit verslechterd de kans op correcte detectie in de genetische analyse van de soort waarnaar je op zoek bent.

5.2.8 Haar

Wolvenhaar is niet te onderscheiden van hondenhaar. Een microscopisch onderzoek kan alleen bepalen of een wolf kan worden uitgesloten. Alleen genetische analyse kan met zekerheid aantonen of het een wolvenhaar betreft. Haarstalen worden droog in papier opgeslagen tot het onderzoek. Voor DNA-analyse moet de volledige haar inclusief haarzakje verzameld worden (zonder haarzakje geen analyse).

Kwalificatie

Haar kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse bevestigd dat het wolf is.

Documentatie

Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol en
- Genetisch onderzoek.

5.2.9 Zichtwaarnemingen

Zichtwaarnemingen worden in een veldprotocol gedocumenteerd waarin de omstandigheden en locatie van de waarneming benoemd worden en het uiterlijk en gedrag van het dier moet worden beschreven.
Observaties met foto- en videodocumentatie van wolven (zie 5.4)

Kwalificatie

Een waarneming kwalificeert als C1 als:

- Een foto of video beschikbaar is, en
- Het dier van de zijkant of voorkant volledig is afgebeeld, de tekeningen en verhoudingen van het gehele lichaam klopt en duidelijk zichtbaar is of het dier is duidelijk herkenbaar (zenderkraag, wolf met handicap), en
- Het dier wordt door een ervaren persoon geïdentificeerd als een wolf.

Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C3 onder voorwaarden dat:

- Het dier niet als wolf kan worden bevestigd, maar ook niet kan worden uitgesloten.

Documentatie

De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Veldprotocol (Fotovalprotocol Wolf)

6 Begrippenlijst

Cameraval
Een camera die zelfstandig door automatische detectie beelden vast legt.
Genetica
Onderzoek door DNA-techniek
Gevestigde wolf
Een wolf die minstens 6 maanden in een gebied woont
Gevestigd wolvenpaar
Vrouwtjes- en mannetjeswolf die samen markeren, maar (nog) niet hebben gereproduceerd.
Habitat
Het natuurlijke leefgebied van een soort, waarin in alle levensbehoeften jaarrond wordt voorzien
Habitatmonitoring
Monitoring van de sleutelfactoren waaraan een leefgebied in essentie moet voldoen
Habitatrichtlijn
Wetgeving van de Europese Unie met tot doel bescherming van natuurwaarden van Europees belang.
Jaarling
Wolf in tweede levensjaar
Leefgebied
Een min of meer aaneengesloten gebied waar één of meerdere territoria van wolven aanwezig zijn. Alle leefgebieden gezamenlijk vormen het areaal van wolven.
Monitoring
Het gericht, regelmatig en systematisch verzamelen van gegevens
Monitoringsjaar
1 mei – 30 april
Oestrusbloed
Bloedverlies tijdens de aanvang van de vruchtbare periode van een wolvin.
Populatie
Een verzameling dieren van één soort waartussen genetische uitwisseling mogelijk is binnen een bereikbaar gebied.
Populatiemonitoring
Monitoring door toepassing van diverse protocollen van een populatie van een diersoort en zijn ontwikkeling
Prent
Een enkele pootafdruk
Roedel
Een in gezinsverband levende groep wolven bestaande uit twee ouderdieren en hun jongen van het huidige jaar en vaak van het vorige jaar.
Spoor(loopspoor)
Een patroon van prenten(pootafdrukken) bij verplaatsing

Staat van instandhouding
: Juridische vakterm welke aangeeft hoe het met een bepaalde (beschermde) diersoort gaat gebaseerd op de actuele verspreiding, populatiegrootte, kwaliteit van het leefgebied en toekomstperspectief. De Habitatrichtlijn schrijft voor dat elk lidstaat voor elke beschermde soort verantwoordelijkheid draagt om deze in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te krijgen. De gunstige staat van instandhouding is een term die in het geval van grote roofdieren is uitgelegd in de "Richtlijnen voor beheerplannen voor populaties van grote carnivoren in Europa" (Linnell et al., 2008). Deze wordt door de Europese Commissie als best gangbare praktijk gehanteerd.

Telemetrie
: Het volgen van een dier met behulp van een zender

Territorium
: Een door een of meerdere gevestigde wolven afgebakend gebied waarin een enkele wolf of één wolvenroedel leeft. Dit gebied wordt in regel gemarkeerd door geur- en zichtmarkeringen zoals drollen, krabhopen en urine.

Verspreiding (areaal)
: Het totale gebied waarvan bewoning door wolven bekend is.

Volwassen wolf
: Wolf met leeftijd van ≥22 maanden

Voorkomen
: Het deel van het verspreidingsgebied wat actueel bewoond wordt.

Welp
: Wolf in eerste levensjaar. Aangezien de meeste welpen worden geboren aan het begin van de maand mei, vindt de overgang van welp naar jaarling plaats op 1 mei.

7 Literatuurlijst

Böcker, F., 2016. Sign Survey, Camera Trapping, Scent Detection Dog –Evaluation of different methods to investigate wolf presence, Master thesis, Forest Science, Uni Freiburg

Breitenmoser, U., Ch. Breitenmoser-Würsten, M. von Arx, F. Zimmermann, A. Ryser, Ch. Angst, A. Molinari-Jobin, P. Molinari, J. Linnell, A. Siegenthaler, J.-M. Weber, 2006. Guidelines for the Monitoring of Lynx. KORA Bericht Nr. 33 e. http://www.kora.ch/pdf/reports/rep33e.pdf

DBB-wolf, 2019. Verspreiding van wolven in de Centraal-Europese laaglandpopulatie in 2000, 2009, 2014 en 2018-2019. Geraadpleegd op 31 oktober 2019 op www.dbb-wolf.de.

DG Environment, 2017. Reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory notes and guidelines for the period 2013-2018. Brussel.

Galaverini, M., Palumbo, D., Fabbri, E., Caniglia, R., Greco, C., Randi, E., 2012. Monitoring wolves (Canis lupus) by non-invasive genetecs and camera trapping: a small-scale pilot study. European Journal of Wildlife Research 58: 47-58.

Gese E. M., Cooley H.S., Knowlton F., 2012. Designing a monitoring plan. Pages 353-361 in Carnivores Ecology and Management

Groot Bruinderink G.W.T.A. en D.R. Lammertsma, 2013. Voorstel voor een wolvenplan voor Nederland.

IPO, 2019. Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.

Kaczensky, P. 1996. Large carnivore-livestock conflicts in Europe. Munich Wildlife Society, Oberammergau

Kaczensky, P., Kluth, G., Knauer, F., Rauer, G., Reinhardt, I., Wotschikowski, U., 2009. Monitoring von Großraubtieren in Deutschland. BfN Skripten 251.

Kaczensky, P.; Chapron, G.; von Arx, M.; Huber, D.; Andrén, H.; Linnell, J., 2013. Status, management and distribution of large carnivores - bear, lynx, wolf and wolverine - in Europe. Part 1 Summary reports. LCIE

Lelieveld, G., Beekers, B., Klees, D., Linnartz, L., van Norren, E., Polman, E. & Vermeulen, R., 2016 2016. The first proof of the recent presence of wolves in the Netherlands. Lutra 59(1-2): 23-31.

Liberg, O., Andrén H., Pedersen H.-C., Sand H., Sejberg D., Wabakken P., Åkesson M., Bensch S., 2005. Severe inbreeding depression in a wild wolf (*Canis lupus*) population. Biol. Lett. 1: 17–20.

Linnell, J. D. C., J. E. Swenson, A. Landa, T. Kvam, 1998. Methods for monitoring European large carnivores - A worldwide review of relevant experience. NINA

Linnell, J., V. Salvatori, L. Boitani, 2008. Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission (contract 070501 /2005/424162/MAR/B2).

Linnell, J, Odden, J., Swenson, J., Andersen, R., H. Brøseth, 2008. Monitoring of large carnivores in Scandinavia: balancing science, practicality and the public.

Nowak S, Jędrzejewski W, Schmidt K, Theuerkauf J, Mysłajek RW, Jędrzejewska B. , 2007. Howling activity of free-ranging wolves (Canis lupus) in the Białowieża Primeval Forest and the Western Beskidy Mountains (Poland). J Ethol.

Reinhardt, I., Petra Kaczensky, Felix Knauer, Georg Rauer, Gesa Kluth, Sybille Wölfl, Ditmar Huckschlag, Ulrich Wotschikowsky, 2015. Monitoring von Wolf, Luchs und Bär in Deutschland. Bundesamt für Naturschutz. BfN-Skripten 413.

Date : 17-12-2019 15:56:20
From : @drenthe.nl
To : "@bij12.nl" @bij12.nl
Cc : "@drenthe.nl, @drenthe.nl
Subject : Monitoringsplan wolf- werkgroep Natuurwetgeving
Attachment : image001.png;

Hallo

Vorige week hebben we bij de IPO werkgroep Natuurwetgeving het monitoringsplan voor de wolf besproken. We hebben het plan akkoord bevonden. We hebben nog even gesproken over de motivering waarom we de wolf zo specifiek willen monitoren. Als we 'enkel' verwijzen naar de HR die aangeeft dat voor de bepaling van de svi zowel de omvang als de trend van belang is dan zou dit namelijk voor veel meer soorten noodzakelijk zijn. Gezien de maatschappelijke belangstelling voor de wolf vinden we echter ook dat we hem niet kunnen vergelijken met andere soorten.

In verband met afwezigheid van mijn collega heb ik dit punt overgenomen. Via en andere collega's heb ik jouw naam voorbij zien komen dus ik hoop dat ik aan het juiste adres ben met deze terugkoppeling. Mocht het op een andere manier moeten, hoor ik dat graag!

Alvast fijne feestdagen gewenst!

Met vriendelijke groet,

provincie Drenthe

Soortenbescherming
Team Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving
T 0592
@drenthe.nl

www.provincie.drenthe.nl/soortenbescherming

Bezoekadres: provinciehuis, Westerbrink 1, 9405 BJ Assen
Postadres: provinciehuis, Postbus 122, 9400 AC Assen

Date : 3-12-2019 10:52:20
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Monitoringsplan Wolf
Attachment : Oplegnotitie Monitoringsplan Wolf.docx;Monitoringplan Wolf 13 nov 2019.pdf;image001.png;

Beste [redacted]

Op 7 november is de begeleidingscommissie monitoringsplan wolf bij elkaar geweest om de concept versie van het monitoringsplan wolf te bespreken. Ondertussen heeft de Zoogdiervereniging de definitieve versie opgeleverd. Deze versie is ter instemming voorgelegd in de AACVP werkgroep monitoring natuur op 21 november. We willen het monitoringsplan ook voorleggen aan de werkgroep natuurwetgeving op 12 december. Ben jij bij dit overleg aanwezig, en zou jij het monitoringsplan daar willen voorleggen?

In de bijlage staat mijn voorstel voor de oplegnotitie en het monitoringsplan.

Ik hoor het graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E[redacted]@bij12.nl
BIJ12 | Werkt voor provincies

Werkt voor provincies

Monitoringplan Wolf

13 november 2019

Colofon

Auteur:	[redacted] (Studio Wolverine), [redacted] Zoogdiervereniging), [redacted] (Zoogdiervereniging)
Productie:	Steunstichting VZZ, Zoogdierverenging
Opdrachtgever:	BIJ12
Foto omslag:	[redacted], 18 oktober 2018, Midden-Veluwe

Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BIJ12 en de Zoogdiervereniging, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Inhoudsopgave

1 Inleiding 5
1.1 Aanleiding en doelstelling 5
1.2 Leeswijzer 6
1.3 Terminologie 7

2 Organisatie van monitoring 8
2.1 Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie 8
2.2 Ontwikkeling van Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie 8
2.3 Huidige situatie van wolven in Nederland 9
2.4 Beleid rondom monitoring van wolven in Nederland 9
2.5 Beleid rondom monitoring van wolven in Duitsland 10
2.6 Aangewezen instanties 10

3 Monitoring en monitoringsmethodieken 11
3.1 Passieve en actieve monitoring 11
3.2 Beschikbare monitoringsmethodieken 11
3.3 Toepassing van monitoringsmethoden gedurende fasen van vestiging 12

4 Validatie van meldingen en sporen 15
4.1 Definitie wolvendeskundige 15
4.2 Beoordeling van wolvenmeldingen volgens SCALP-criteria 15
4.3 Richtlijnen voor gegevensanalyse en interpretatie 16

5 Praktische handleiding monitoring wolf 20
5.1 Hoeveel documentatie is er nodig? 20
5.2 Beoordelen van wolfwaarnemingen 21

6 Begrippenlijst 27

7 Literatuurlijst 29

8 Bijlagen 30
8.1 Bijlage 1: Verschillen met Duitse Monitoringsstandaard 30
8.2 Bijlage 2: Overzicht van protocollen, materiaal en taxatierichtlijnen 30

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

In 2015 verbleef, na ruim 150 jaar afwezigheid, een jonge wolf die geboren was in Duitsland enige dagen in de provincies Drenthe en Groningen. In de daaropvolgende jaren zijn met regelmaat zwervende wolven gesignaleerd. In 2018 heeft de eerste wolf zich in Nederland gevestigd en sinds 2019 is er sprake van voortplanting.

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf (*Canis lupus lupus*). In 2019 heeft het bestuur van het Interprovinciaal Overleg (IPO) het Wolvenplan vastgesteld. Het Wolvenplan is opgesteld door de werkgroep Lupus, samen met BIJ12 en met adviezen van stakeholders. Het Wolvenplan geeft richting aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf.

Het wettelijk kader wordt gevormd door de Wet Natuurbescherming (Wnb), Europese Habitatrichtlijn, Verdrag van Bonn en CITES-verdrag. De wolf is een beschermde soort op basis van de Habitatrichtlijn, bijlage 2 en 4 en Wet Natuurbescherming art. 3.5 en 3.6. De monitoringmethoden zijn zo gekozen dat de kans op verstoring niet toeneemt. Een vergunning van de Wnb is daarom voor de uitvoering van de monitoring niet nodig.

De uitvoeringsorganisatie BIJ12 is in opdracht van de provincies verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren van verschillende taken met betrekking tot de wolf, met name:

- Het landelijke aanspreekpunt voor alle meldingen van (vermoedelijke) wolven;
- Afhandeling van (vermoedelijke) wolvenschades aan landbouwhuisdieren;
- Onderzoek en voorlichting ter voorkoming van schade door wolven;
- Gecoördineerde organisatie van wolvenmonitoring in afstemming met de betrokken provincies, terreinbeheerders en vrijwilligersorganisaties.

De monitoring die in 2015 startte was ‘passief’ en deze aanpak was voldoende in de fase dat alleen sprake was van zwervende wolven. Inmiddels is een eerste roedel aanwezig op de Veluwe en is het noodzakelijk om de monitoring een meer structureel karakter te geven en te zorgen voor een regelmatige afstemming van de resultaten met de buurlanden. Het is een taak van BIJ12 om deze monitoring vorm te gaan geven.

Het doel van het monitoringplan wolf is om de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens weer te geven. De gegevens over de wolf worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie.

De monitoring richt zich op onderstaande aspecten:

- De provincies moeten via het Rijk aan Europa rapporteren hoe de staat van instandhouding (verspreiding, aantalsontwikkeling) van de wolf in Nederland verloopt. Dit aspect vormt de kern van de monitoring zoals in dit wolvenplan is opgenomen en vloeit voort uit de eerdergenoemde wettelijke taken. De belangrijke parameters zijn populatiegrootte, verspreiding, bewoond gebied, habitateisen, prooidieraanbod en trend bepalingen.
- Monitoring is relevant om met behulp van de kennis over de aanwezigheid van wolven conflicten met bijvoorbeeld landbouwhuisdieren te beperken.
- Monitoring is van belang om kennis te vergaren over de ecologische aspecten van de wolf in ons land.

De wolven in Nederland maken deel uit van de Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie. De ontwikkeling van de Nederlandse dieren hangt nauw samen met de ontwikkelingen van de wolven in onze buurlanden, en dan met name in Duitsland.

In het monitoringplan is daarom de Duits-Poolse monitoringsstandaard (Reinhardt e.a., 2015) waar mogelijk overgenomen. Bij de monitoring wordt er onderscheid gemaakt tussen zwervende wolven en een territorium van een individu, paar of roedel.

Daarnaast zijn er zowel ecologische als maatschappelijke vraagstukken die gemonitord kunnen worden. Deze zaken vallen buiten het raamwerk van dit plan, en kunnen door provincies ter hand genomen worden.

De organisatie van de monitoring wordt uitgevoerd door de provincies. De kosten zijn door provincies voorzien binnen hun begroting en in de opdracht aan BIJ12.

In tabel 1 en 2 geven wij een overzicht van de monitoringsdoelstellingen zoals omschreven in het Interprovinciaal Wolvenplan, die voortkomen uit de Habitatrichtlijn of maatschappelijke vragen.

Tabel 1: Monitoringsdoelstellingen voortkomend uit de Habitatrichtlijn en maatschappelijke vragen waarin dit Monitoringplan voorziet

Monitoringsdoelstelling	Habitatrichtlijn	Maatschappelijke vragen
Populatiegrootte (per jaar)	X	
Populatiegrootte (kwartaal)		x
Trend in populatiegrootte	X	
Verspreiding (per jaar)	X	
Verspreiding (kwartaal)		x
Trend in verspreiding	X	x

Tabel 2: Monitoringsdoelstellingen voortkomend uit Habitatrichtlijn en maatschappelijke vragen waarin dit Monitoringplan niet voorziet

Monitoringsdoelstelling	Habitatrichtlijn	Maatschappelijke vragen
Kwaliteit leefgebied, habitateisen	X	
Kwaliteit leefgebied, prooidieraanbod	X	
Conflictsituaties tussen wolf en maatschappij		x
Maatschappelijk draagvlak t.a.v. wolven		x
Terreingebruik door wolven		x
Dieet van wolven		x
Relatie tussen wolven en wilde hoefdieren		x

1.2 Leeswijzer

De kaders voor de monitoring en de organisatie daarvan worden weergegeven in hoofdstuk 2. De beschrijving van de monitoring, de beschikbare monitoringsmethoden en voor welke monitoringsdoelen welke monitoringsmethoden geschikt zijn, staat beschreven in hoofdstuk 3. Hoe de beoordeling van de resultaten uit de monitoring plaatsvindt via criteria vindt u in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 bestaat uit de praktische wolfmonitoringhandleiding voor de verschillende vormen van monitoring. Het wolf monitoringplan eindigt met een overzicht van begrippen en literatuur, en in bijlage 1 een overzicht van verschillen met de Duits-Poolse Monitoringsstandaard.

1.3 Terminologie

Net als andere onderwerpen kent de monitoring van wolf een aantal termen en begrippen die om een helder en algemeen eenduidige toepassing vragen. In hoofdstuk 6 zijn de belangrijkste en meest gebruikte termen en begrippen gedefinieerd.

2 Organisatie van monitoring

2.1 Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie

Zoals gezegd in hoofdstuk 1 vormen de wolven in Nederland onderdeel van de Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie en wordt monitoring daarom in internationaal verband afgestemd. Om data uit verschillende landen op een verantwoorde wijze met elkaar te kunnen delen en te beoordelen zijn afspraken gemaakt over gehanteerde begrippen en definities. Dit is versterkt door de eisen die gesteld zijn in de Habitatrichtlijn ten aanzien van de Europees verplichte rapportage over beschermde natuurwaarden.

Voor Nederland gebruiken wij de Duits-Poolse monitoringstandaard als uitgangspunt (Reinhardt e.a., 2015), met aanvullingen passend bij de Nederlandse schaal, het landgebruik en het landschap. Daar waar er verschillen zijn tussen Polen en Duitsland is aangesloten bij Duitsland. Door in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland zijn de verkregen gegevens onderling direct vergelijkbaar en uitwisselbaar. Deze monitoringsstandaard sluit daardoor naadloos aan bij de monitoring van onze buurlanden én er wordt op deze manier maximaal geprofiteerd van alle ervaring die aan de Duits-Poolse standaard ten grondslag ligt.

Al bij de opstelling van het 'Voorstel voor een Wolvenplan' (Groot Bruinderink & Lammertsma, 2013) is de keuze gemaakt voor afstemming met landen die dezelfde wolvenpopulatie met Nederland delen. Gehanteerde methoden zijn niet statisch, maar blijven in onderlinge afstemming voor verbetering vatbaar.

2.2 Ontwikkeling van Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie

De Nederlandse wolven maken deel uit van de Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie (Kaczensky et al. 2013). Deze deelpopulatie bestrijkt tot aan 2013 West-Polen en Duitsland, en reikt in 2019 tot in Tsjechië, Denemarken, Nederland, België en Luxemburg. De kern van de populatie bevindt zich in het oosten van Duitsland in de Lausitz regio en in westelijk Polen. In deze regio heeft de wolf zich in 1998 gevestigd, na een periode van enkele jaren met zwervende dieren. In 2000 werden in die regio de eerste jonge wolven geboren. De ontwikkeling van 2000 tot 2018-2019 is weergegeven in Figuur 1.

Hoewel ook elders in Duitsland zwervers worden geconstateerd, blijft de Lausitz regio tot 2009 de enige regio met voortplanting. In dat jaar vestigt zich een roedel op circa 200 kilometer afstand, in een gebied tussen Berlijn en Maagdenburg. In de jaren daarna groeit het aantal roedels in Duitsland met ca. één nieuw roedel per jaar, maar daarna is de toename versneld en in 2018 was de bekende populatiegrootte in Duitsland 73 roedels en 30 gevestigde paren (DBB-Wolf, 2019).

Figuur 1: Verspreiding van wolven in de Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie in 2000, 2009, 2014 en 2018-2019. Bron: www.dbb-wolf.de (Legenda: blauw=roedel, rood=paar, geel=gevestigde eenling)

Vanaf 2015 worden in o.a. Denemarken, Nederland en België wolven gesignaleerd die afkomstig zijn uit roedels in Duitsland. Ook zijn er inmiddels in Duitsland, Luxemburg en België wolven van de Alpiene populatie gesignaleerd.

2.3 Huidige situatie van wolven in Nederland

Voor Nederland zijn tot op heden de ontwikkelingen van de Duitse wolven bepalend voor de aanwezigheid van wolven in Nederland. De eerste met zekerheid vastgestelde zwerver liep in 2015 door ons land (Lelieveld e.a., 2016). Inmiddels zijn er 18 individuen vastgesteld in Nederland. Daarvan zijn (stand november 2019) drie volwassen wolven gevestigd in twee territoria op de Veluwe: twee wolven op de Noord-Veluwe en één wolf op de Midden-Veluwe. In het territorium op de Noord-Veluwe is sinds de geboorte van vijf welpen in 2019 sprake van een roedel. De overige 13 dieren zijn doorgelopen naar België, teruggelopen naar Duitsland, verongelukt of (vooralsnog) niet meer gesignaleerd.

2.4 Beleid rondom monitoring van wolven in Nederland

De monitoring in Nederland is van start gegaan in 2015 door meldingen van wolven te verzamelen middels het digitale wolvenmeldpunt op de website van Wolven in Nederland (WIN). Na binnenkomst wordt een melding beoordeeld door één of meerdere validatoren. Hierbij zijn de Duitse SCALP-criteria leidend en wordt bij twijfel de expertise van Duitse deskundigen van het Lupus Institut ingeroepen. Er zijn daarmee al goede data waarop voortgebouwd kan worden.

In het interprovinciaal wolvenplan (IPO, 2019) staat beschreven hoe de monitoring in Nederland te organiseren, de verplichtingen die de Habitatrichtlijn stelt aan rapportage en diverse andere factoren die uit beleid, maatschappelijke of wetenschappelijke gronden de moeite waard kunnen zijn te monitoren. BIJ12 voorziet in de data rapportage ten aanzien van de nationale verplichtingen en de registratie en afhandeling van wolf gerelateerde schade, in opdracht van de gezamenlijke provincies. BIJ12 doet dat in gecoördineerd overleg met betrokken organisaties. Dit betreft

monitoring waarbij de wolf zelf direct betrokken is. De eisen vanuit de Habitatrichtlijn voor monitoring staan toegelicht in DG Environment (2017).

Afgeleide vormen van monitoring, zoals de effecten die de aanwezigheid van wolven kan hebben op tal van factoren, vallen niet onder de landelijke monitoring. Het is aan de provincies als verantwoordelijke partijen voor het natuurbeleid om aanvullend keuzes te maken in monitoringsdoelen die voor hen relevant zijn. Uiteraard kunnen provincies in gezamenlijk overleg, alsnog beslissen ook andere delen van gewenste monitoring onder te brengen bij BIJ12. Dit is voor alsnog niet het geval. De praktische monitoring sluit ter wille van de vergelijkbaarheid en uitwisseling van verzamelde data en haar beoordeling, aan bij de internationale monitoringsstandaard. Met aanpassingen waar de Nederlandse situatie dit vereist. Het is de wens vanuit beleid om te komen tot een voortgaande integratie van internationale wolf-monitoring-methoden en interpretatie zodat in Europa tot eensluidende conclusies kan worden gekomen.

2.5 Beleid rondom monitoring van wolven in Duitsland

Het beleid rondom monitoring in Duitsland is voor Nederland relevant om tot afstemming te komen bij grensoverschrijdende territoria, en om onderlinge inzichten te (blijven) toetsen. De Duits-Poolse monitoringsstandaard (Reinhardt e.a., 2015) die voldoet aan de vigerende internationale regelgeving. De federale overheid heeft voor Duitsland de juridische kaders vastgesteld en is verantwoordelijk voor de terugkerende 6-jaarlijkse rapportage aan de Europese Commissie. De deelstaten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de monitoring, maar de organisatie en intensiteit van de monitoringsinspanning verschilt per deelstaat, al naar gelang de prioriteiten van de betreffende deelstaat. Op de website dbb-wolf.de staat een lijst met contactpersonen. Jaarlijks komen betrokken deskundigen uit alle deelstaten bij elkaar om de beoordelingen van de monitoringsresultaten af te stemmen, de resultaten te bespreken en de data vast te leggen voor de rapportage aan de Europese Commissie. In de Duitse monitoringsstandaard zijn SCALP-criteria voor gestandaardiseerd beoordelen van wolvenmeldingen verwerkt (zie paragraaf 4.1) en daarnaast ook de richtlijnen van de *Large Carnivore Initiative Europe* (LCIE) voor gestandaardiseerde plannen voor grote roofdieren in Europa.

2.6 Aangewezen instanties

Voor de uitvoering van veldonderzoek en monitoring van wolven in Nederland wordt samengewerkt tussen verschillende organisaties, waarbij de expertises elkaar aanvullen. De betrokken organisaties zijn verantwoordelijk voor de wijze waarop de monitoring en metingen worden uitgevoerd en voor de juiste behandeling, validatie en verwerking van de gegevens. Voor de verschillende onderdelen van monitoring zijn, zoals vermeld in het IPO wolvenplan (IPO, 2019) onder andere de volgende organisaties aangewezen:

- Schade aan landbouwhuisdieren die mogelijk veroorzaakt zijn door wolf, bijbehorende veldprotocollen, wolvenmeldpunt door BIJ12.
- Secties en veterinaire onderzoeken op wolven en bijbehorende labprotocollen door Dutch Wildlife Health Centre (DWHC)
- Analyseren genetische monsters, sectie op wolven en wilde prooien en bijbehorende veld- en labprotocollen door Wageningen Environmental Research (WENR).

Zie voor beschikbare protocollen bijlage 2.

3 Monitoring en monitoringsmethodieken

3.1 Passieve en actieve monitoring

Er wordt bij monitoring onderscheid gemaakt tussen passieve en actieve monitoring. Het verschil tussen passieve en actieve monitoring zit in de moeite die gedaan wordt voor het vinden van een wolf(spoor). Onder passieve monitoring wordt alles verstaan wat verkregen wordt zonder een vooraf opgezette actie uit te voeren, dus alle vormen van toevallige meldingen uit het publiek. Onder actieve monitoring worden alle handelingen verstaan waarbij gericht en deskundig activiteiten worden ondernomen om waarnemingen te verzamelen. Beide vormen vereisen een systematische aanpak en goede procedures om data op correcte wijze te kunnen valideren en toegankelijk op te slaan en worden jaarrond consequent toegepast.

3.2 Beschikbare monitoringsmethodieken

Er zijn meerdere methoden om de monitoringsdoelen te behalen. In deze paragraaf worden de verschillende methoden beschreven en aangegeven bij welk monitoringsdoel een specifieke methode ingezet kan worden.

3.2.1 Sporenonderzoek

Onder sporenonderzoek valt het zoeken naar prenten (loopspoor), markeringssporen (krabsporen, urinesporen, oestrusbloed en drollen), haren en prooidieren (vee, wild). Het sporenonderzoek kan het gehele jaar uitgevoerd worden. Hierbij zijn de milieuomstandigheden zeer belangrijk voor het verkrijgen van bruikbare data. Sporenonderzoek kan de aan- of afwezigheid van wolven in een bepaald gebied aantonen, helpen het territorium in kaart te brengen, de minimale roedelgrootte aantonen en als basis dienen voor andere monitoringsmethoden zoals monitoring met behulp van een wildcamera en DNA-onderzoek. Het zoeken naar sporen van wolven vormt daarmee vaak de start van een actieve monitoring. Sporenonderzoek is in Europa de meest voorkomende onderzoeksmethode naar grote roofdieren (Linell et al., 1998).

De ideale omstandigheden om sporen te zoeken is in de sneeuw. Bij eventuele sneeuwval moet deze kans zeker worden benut om data te verzamelen.
Om bruikbare data te verkrijgen worden sporen met behulp van protocol 9E (zie bijlage 2) gedocumenteerd. Het valideren van de sporen wordt gedaan door een deskundige medewerker. Het is belangrijk dat een waarnemer nooit zijn eigen waarneming valideert.

3.2.2 Cameraval

Wildcamera's kunnen aanwezigheid van wolven aantonen, de minimale roedelgrootte, geslacht van de dieren, maar ook dracht en reproductie aantonen. De methode kan het hele jaar worden ingezet. Ook de gezondheid van de wolven kan gemonitord worden met wildcamera's (kreupel, wond, schurft, conditie). In Europa wordt deze manier met veel succes ingezet (Galaverini et al, 2012). Wildcamera's kunnen ook informatie geven over de aanwezigheid van prooidieren en eventuele menselijke activiteiten in het gebied. Camera's dienen zodanig aangebracht te worden dat verstoring wordt vermeden (in tijd en ruimte) en dienen te worden aangebracht in overleg met de terreinbeheerder.

3.2.3 Genetische analyse

De verzameling van genetisch materiaal (uitwerpselen, haren, speeksel verzameld bij prooidieren) levert de meest zekere informatie en wordt om die reden vaak toegepast in de monitoring van grote roofdieren. DNA-onderzoek kan het hele jaar worden uitgevoerd. Genetische methoden worden bij voorkeur op grote schaal toegepast bij monitoring van de Centraal-Europese laagland wolvenpopulatie (Liberg et al., 2005). Sneeuw is geschikt om DNA-monsters van markerende individuen (uit urine of oestrusbloed) te verzamelen. In de wintermaanden wordt er actiever gemarkeerd door het hele roedel. Deze periode is dan ook zeer geschikt om DNA te verzamelen van alle dieren in een roedel.

3.2.4 *Telemetrie*

Om het gedrag van een individuele wolf te volgen kan telemetrie worden toegepast: dan wordt een halsband met een GPS-zender bevestigd aan een wolf. Conform het wolvenplan wordt telemetrie in principe alleen benut om wolven met afwijkend of potentieel problematisch gedrag te kunnen volgen. Daarnaast kan telemetrie voor wetenschappelijk onderzoek worden ingezet als een wolf bijvoorbeeld gewond is geraakt en na revalidatie weer wordt vrijgelaten. Het vangen en verdoven van een wolf is geen eenvoudig proces en dient deskundig te gebeuren. Telemetrie vergt in bepaalde gevallen speciale toestemming in verband met vigerende wet- en regelgeving, zie www.centralecommissiedierproeven.nl. Bij voorkeur is permanent ten minste één zender in Nederland beschikbaar.

3.2.5 *Detectiehond*

Een detectiehond kan waardevol zijn bij het vinden van sporen of op locaties waar sporen verstoord zijn door recreanten of andere honden. Een opgeleide detectiehond kan duidelijkheid geven over zulke sporen. Deze methode kan een aanvulling zijn op het gewone sporenonderzoek. Buitenlands onderzoek heeft aangetoond dat het aantal gevonden drollen met 30% kan stijgen ten opzichte van het aantal gevonden drollen door een getrainde spoorzoeker zonder hond (Böcker, 2016). Speciaal de verse uitwerpselen werden betrouwbaarder door de hond gevonden. Het is niet zo dat aanwezigheid van drollen zonder hond niet aangetoond kon worden, maar zeker in het geval dat er binnen 24 uur verse keutels voor DNA-analyse verlangd worden, kan de inzet van een getrainde hond tot significant betere resultaten leiden. Ook kunnen honden getraind worden op (voor mensen in regel onwaarneembare) geurvlaggen en urinesporen. Dit is vooral geschikt voor actieve monitoring van wolven op nieuwe locaties. De beschikking over een getrainde hond is afhankelijk van vrijwilligers en hun inzet. Bij andere diersoorten (otters, beverratten, amfibieën) hebben de detectiehonden zich al bewezen.

3.2.6 *Dode of gewonde gevangen wolven*

Een bijzondere vorm van actieve monitoring wordt gevormd door het onderzoeken van een dode wolf. Dode wolven kunnen nog steeds een schat aan informatie opleveren over herkomst, locatie en gezondheid van het dier.

3.2.7 *Akoestische monitoring*

Deze methode, ook wel uitgelokt huilen genoemd, heeft in Europa tot weinig succes geleid (Nowak et al. 2007). Het antwoordpercentage is laag en andere monitoringsmethoden zoals cameravallen en DNA-onderzoek hebben zich als een meer betrouwbare methode bewezen. Ook zijn er in Nederland veel honden die het onderzoek negatief kunnen beïnvloeden. Om deze redenen wordt deze methode in Nederland niet ingezet voor actieve monitoring van wolven.

3.3 Toepassing van monitoringsmethoden gedurende fasen van vestiging

In het Interprovinciale Wolvenplan zijn verschillende fasen gedefinieerd van vestiging in een nieuw gebied (IPO, 2019). De fasen zijn:

Fase 1: Er bevindt zich (af en toe) een zwervende wolf in Nederland;
Fase 2: Er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland;
Fase 3: Er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar in Nederland;
Fase 4: Er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland;
Fase 5: We bevinden ons tien jaar na deze eerste voortplanting.

Gedurende de verschillende fasen zijn verschillende monitoringsmethodieken het meest effectief en efficiënt.

3.3.1 *Fase 1 – onderzoek aan een zwervende wolf*

Rondzwervende wolven maken in de regel een relatief groter aandeel uit van verkeersslachtoffers onder wolven en in aanvallen op landbouwhuisdieren. Echter, te verwachten valt dat in latere fases binnen een wolventerritorium dieren van het

betreffende roedel worden aangereden. Beiden type meldingen (verkeersslachtoffers en aanvallen op landbouwhuisdieren) geven in deze fase, na bevestigend nader onderzoek, een indicatie waar een zwervende wolf heeft gelopen. De signaleringsfunctie door middel van passieve monitoring (via het wolvenmeldpunt) is in deze fase zeer efficiënt. De binnenkomende meldingen worden op waarde geschat door een deskundig persoon.

Actieve monitoring start verkennend in gebieden waar herhaaldelijk (al of niet bevestigde) meldingen van wolven worden verkregen gedurende langere tijd (over meerdere weken). Enkel passieve monitoring volstaat dan niet om het territoriale gedrag van wolven aan te tonen. De meest gebruikte monitoringsmethode om territoriaal gedrag aan te tonen in een gebied is sporenonderzoek. Dit sporenonderzoek heeft tot doel het bepalen of er in de omgeving territoriale markeringen aanwezig zijn. Indien mogelijk wordt zoveel mogelijk ingezet op het afnemen van genetische monsters om bevestiging van wolf te krijgen, en inzicht te verkrijgen in het individu.

Deze data kunnen ondersteund worden door andere onderzoeksmethoden, zo kan een cameraval gebruikt worden om meer zekerheid te verkrijgen. De cameravallen kunnen opgehangen worden bij waterplekken, kadavers van prooidieren en langs wegen/kruispunten waar mogelijke sporen van wolf gevonden zijn.

Deze vorm van actieve monitoring levert de eerste data voor een inschatting van het terreingebruik van een eventuele territoriale wolf. Indien dezelfde wolf ten minste zes maanden aantoonbaar in hetzelfde gebied aanwezig is, dan is het wolventerritorium duurzaam in gebruik en wordt overgegaan op fase 2.

3.3.2 Fase 2 t/m 4 – onderzoek aan territoriale wolven

In deze fasen is het territorium reeds in beeld en komt een grotere verscheidenheid aan monitoringsdoelen in beeld dan in fase 1. In Tabel 3 staat per fase aangegeven met welke methode de verschillende monitoringsdoelen kunnen worden aangetoond. In de tabel staat ook beschreven welke tijd van het jaar dit doel aan de orde is.

Tabel 3: Overzicht van de te gebruiken monitoringsmethoden afhankelijk van de fase van vestiging en de monitoringsdoelen.

Fase	Doel	Aanpak	Monitoringsmethode	Seizoen
Fase 1: Zwervende wolf	Incidentele aanwezigheid aantonen	Passieve monitoring (meldpunt)	Toevallige waarnemingen	Gehele jaar
		Bij melding mogelijk C1, C2 spoor: prenten, drollen, prooidier.	Veldonderzoek DNA verzamelen	Gehele jaar
	Langdurige aanwezigheid aantonen	Actieve monitoring. Bij aanhoudende waarnemingen in één gebied.	Veldonderzoek	Gehele jaar
			Cameraval	Gehele jaar
			DNA verzamelen	
Fase 2: Territoriale wolf	Aanwezigheid aantonen Afbakening van randen territorium en kerngebied	Passieve monitoring (meldpunt). Aantonen van veranderingen	Toevallige waarnemingen	Gehele jaar
		Aantonen dat de wolf in het gebied blijft Territorium in kaart brengen	DNA verzamelen	Max aantal drollen**
			Telemetrie*	Gehele jaar
			Veldonderzoek	Juli t/m feb
Fase 3: Territoriaal wolvenpaar	Aanwezigheid aantonen Afbakening van randen territorium en kerngebied	Passieve monitoring (meldpunt). Aantonen van veranderingen	Toevallige waarnemingen	Gehele jaar
		Aantonen dat de wolf in het gebied blijft Territorium in kaart brengen	DNA verzamelen	Max aantal drollen**
			Telemetrie*	Gehele jaar
			Veldonderzoek	Juli t/m feb
	Reproductie	Indicatie van paring	Cameraval	Feb – mrt
		Bewijs van reproductie	Veldonderzoek	Gehele jaar
			Cameraval	Gehele jaar
	Roedel grootte	Minimale roedelgrootte aantonen	DNA verzamelen	Nov dec jan**
			Cameraval	Gehele jaar
Fase 4: Territoriaal wolvenpaar met jongen	Aanwezigheid aantonen Afbakening van randen territorium en kerngebied	Passieve monitoring (meldpunt). Aantonen van veranderingen	Toevallige waarnemingen	Gehele jaar
		Aantonen dat de wolf in het gebied blijft Territorium in kaart brengen	DNA verzamelen	Max aantal drollen**
			Telemetrie*	Gehele jaar
			Veldonderzoek	Juli t/m feb
	Reproductie	Indicatie van paring	Cameraval	Feb – mrt
		Bewijs van reproductie	Veldonderzoek	Jul-feb
			Cameraval	Gehele jaar
	Roedel grootte	Minimale roedelgrootte aantonen	DNA verzamelen	Nov dec jan**
			Cameraval	Gehele jaar

*mits data beschikbaar
** De paartijd valt in de winter, met intensiever markeren tot gevolg. Dit maakt deze periode geschikt voor het verzamelen van DNA-monsters uit drollen of oestrus bloed.

4 Validatie van meldingen en sporen

Voor het aantonen van wolven en sporen is een gestandaardiseerde monitoring nodig, zodat monitoring vergelijkbaar wordt uitgevoerd en resultaten zoveel mogelijk gelijkwaardig worden geïnterpreteerd door verschillende wolvendeskundigen (zowel nationaal als internationaal). Sinds 2013 zijn er in een aantal Centraal-Europese landen afspraken gemaakt over de monitoringsmethoden en interpretatie van gegevens: er zijn gemeenschappelijke definities, parameters en monitoringsmethoden afgesproken. Desondanks zijn er tussen landen soms kleine verschillen. Een overzicht waar Nederland afwijkt van het Duitse deel van de Duits-Poolse Monitoringsstandaard is weergegeven in bijlage 1. Dit hoofdstuk beschrijft hoe de beoordeling en interpretatie van waarnemingen van wolven en sporen in Nederland moet plaats vinden.

4.1 Definitie wolvendeskundige

Voor de uitvoering van veldonderzoek en monitoring van wolven dient een persoon deskundig op het gebied van wolven te zijn. Iemand wordt als "wolvendeskundige" beschouwd wanneer hij/zij:

- Een meerdaagse opleiding van de leidende organisatie op het gebied van wolvenmonitoring in Nederland of Duitsland heeft volbracht over de ecologie van de wolf en het verzamelen van veldgegevens van wolven; én
- Uitgebreide ervaring heeft in het verzamelen van veldgegevens van wolven en daarbij in de praktijk aantoonbaar geoefend is in het herkennen en interpreteren van de sporen; én
- Kennis op peil houdt door deelname aan relevante veldwerkzaamheden in het kader van de nationale of internationale erkende wetenschappelijke wolvenprojecten of monitoringprojecten uitgevoerd met methoden die worden aanbevolen in voorliggend monitoringplan; én
- Bekend is met de ecologie van de wolf en zijn prooidieren; én
- Gedane metingen en data doorgeeft aan de daartoe aangewezen instanties; én
- Aanwijzingen ten aanzien van de te gebruiken methoden en protocollen opvolgt van de daartoe aangewezen instanties.

4.2 Beoordeling van wolvenmeldingen volgens SCALP-criteria

De standaard voor het beoordelen van waarnemingen van wolven en sporen wordt gedefinieerd door de mogelijkheid tot verificatie, omschreven in de SCALP-criteria. Deze zijn oorspronkelijk ontwikkeld voor het monitoren van Lynx (*Lynx lynx*) in de Alpen, waar ook het acronym SCALP vandaan komt: *Status and Conservation of Alpine Lynx Population*.

De eerste stap is dat waarnemingen worden gecontroleerd op echtheid. De tweede stap is dat waarnemingen worden ingedeeld in een categorie, lopend van C1 t/m C3. De getallen 1, 2 en 3 geven de zekerheid door verificatie van de waarneming aan.

C1: Harde bewijzen
Bewijzen die ondubbelzinnig de aanwezigheid bevestigen van een wolf (vangst van een levend of dood dier, genetisch bewijs, een foto waarop alle kenmerken van een wolf ondubbelzinnig zichtbaar zijn en waarvan de locatie is bewezen, telemetrische locatie van een bekend dier).

C2: Bevestigde waarneming
Indirecte bewijzen die zijn veroorzaakt door een wolf zoals sporen, drollen, of bijvoorbeeld bijtsporen bij prooidieren. Alle kenmerken moeten duidelijk gedocumenteerd zijn, onderbouwd met beeldmateriaal. Een aantal van de sporen in deze categorie (zoals drollen en bijtsporen bij prooidieren) kunnen opgewaardeerd worden tot C1 bij een succesvolle DNA-analyse.

C3: Onbevestigde waarneming
Alle waarnemingen van wolven of sporen die niet door een deskundig persoon kunnen worden bevestigd, maar wel van een wolf zouden kunnen zijn. Denk hierbij aan waarnemingen met bewijs maar met te weinig kenmerken om wolf te bevestigen, sporen die te oud zijn, sporen die niet voldoen aan de juiste kenmerken en foto's waarop geen locatiecontrole mogelijk is.

F: Verkeerde waarneming
Waarneming waarvan een wolf kan worden uitgesloten.

Niet te beoordelen
Sporen die niet geëvalueerd kunnen worden vanwege het ontbreken van bewijs. Denk hierbij aan meldingen van visuele waarnemingen van sporen zonder bewijs of prooiresten zonder de benodigde informatie waaronder datum en locatie).

4.3 Richtlijnen voor gegevensanalyse en interpretatie

Om van gevalideerde veldgegevens tot data te komen om de meetdoelen aan te toetsen is interpretatie van de gegevens noodzakelijk. In deze paragraaf wordt beschreven hoe de monitoringgegevens worden geanalyseerd en hoe de resultaten moeten worden geïnterpreteerd. Deze internationaal afgestemde werkwijze geeft de benodigde zekerheid dat de data voldoen aan de eisen gesteld vanuit de Habitatrichtlijn en dat de data gebruikt kunnen worden om andere vragen die voortkomen uit de monitoringsdoelen te beantwoorden.

<u>Gebied van voorkomen</u>
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, cameraval, genetische analyse en doodvondst.
Schaal: 10 x 10 kilometerhok
Eis: één onafhankelijke* C1 melding per 10x10 kilometerhok per jaar of drie onafhankelijke C2 waarnemingen.

<u>Onderscheid tussen verschillende territoria</u>
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, genetische analyse, cameraval, (buitenlandse) telemetrie
Schaal: per territorium met focus op randen van territoria.
Eis: een van de volgende opties:

- Reproductie is aangetoond in territoria tegelijkertijd; of
- Reproductie is aangetoond in mei-juli ten minste 10 kilometer uit elkaar; of
- Eén van de territoria is bekend door (buitenlandse) telemetrie of door op zich herkenbare individuen; of
- Genetische analyse waaruit verschillende individuen herkenbaar zijn.

<u>Reproductie</u>
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, genetische analyse, cameraval, doodvondst (welp).
Schaal: per territorium met focus op kerngebied van territoria
Eis: een van de volgende opties:

- Ten minste één welp moet vastgesteld zijn met één C1; of
- Drie onafhankelijke* C2 sporen van dezelfde leeftijd; of
- Een lacterende teef is vastgesteld met C1-kwaliteit foto.

** Onafhankelijk betekent zowel in tijd als de aard van het spoor. Dus op verschillende dagen en niet enkel loopsporen maar minimaal ook een ander gedocumenteerd spoor (drol, prooidier en dergelijke). In de tabel is te zien welke methode ingezet kan worden per monitoringsdoel. Ook is aangegeven wat de eisen zijn om dit doel te bevestigen.*

<u>Roedelgrootte</u>
Onderzoeksmethoden: genetische analyse, cameraval, sporenonderzoek prenten (indicatief).
Schaal: Territorium

Eis: de minimale roedelgrootte kan bevestigd worden met onderscheidende C1 waarnemingen van individuen of een C1 foto met meerdere wolven, en kan omhoog bijgesteld worden door nieuwe waarnemingen.

Populatiegrootte
Onderzoeksmethoden: Sporenonderzoek, cameraval en genetische analyse
Schaal: Nederland
Eis voor solitair territoriale wolf/gevestigde eenling: minimaal twee genetische indvidubepalingen in hetzelfde gebied met een tussen periode van zes maanden .
Eis voor wolvenpaar: één dubbele (=van 2 dieren) C1 of C2 waarnemingen met een tussenperiode van minimaal vier weken.
Eis voor wolvenroedel: ten minste één C1 of C2 waarneming van tenminste drie dieren.

4.3.1 *Gegevensanalyse verspreiding en voorkomen*

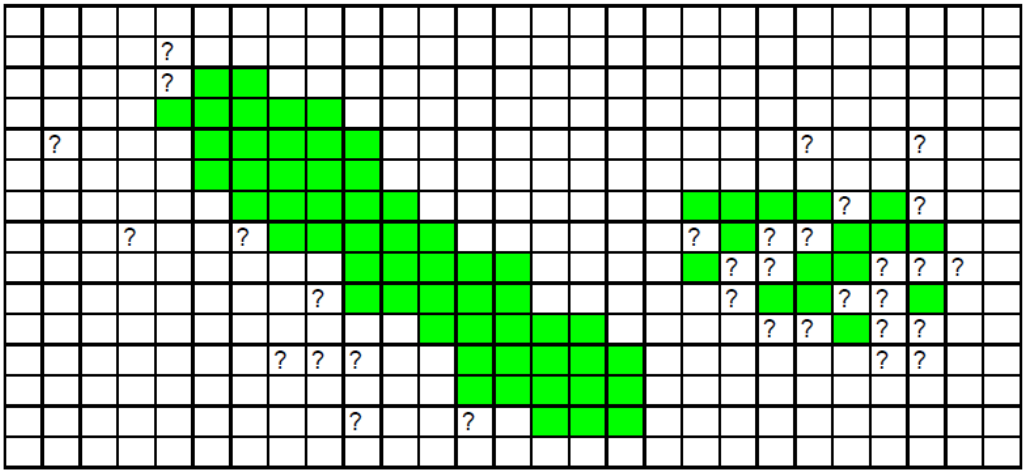
Het voorkomen van wolven heeft betrekking op het gebied dat daadwerkelijk en actueel door wolven wordt bewoond (territoria), terwijl verspreiding het totale gebied weergeeft waar de soort (incidenteel) is waargenomen. Voorkomen en verspreiding worden openbaar gemaakt op een schaal van bezette rastercellen van 10 × 10 kilometer.

Een rastercel wordt als 'bezet' (wolf aanwezig geweest of actueel aanwezig) beschouwd als er in het betreffende monitoringsjaar (1 mei t/m 30 april het kalenderjaar erop) ten minste één waarneming in die rastercel als C1 is gekwalificeerd. Indien geen C1 is verstrekt, zijn ten minste drie C2-sporen nodig om deze rastercel als bezet te beschouwen. De C2-sporen voor de afzonderlijke rastercellen moeten onafhankelijk van elkaar gedocumenteerd zijn. Rastercellen met alleen C3-sporen worden beschouwd als 'niet bezet'.

Hoewel locaties voortkomend uit (buitenlandse) telemetrie als C1 worden gekwalificeerd, worden deze niet in de jaarlijkse verspreidingskaarten openbaar gemaakt, totdat deze wolf zich vestigt of als de wolf in de onmiddellijke nabijheid van zijn ouderlijk grondgebied blijft. Immers, de beschikbaarheid van telemetriedata is afhankelijk van de mate van inzet en levert een veel hogere resolutie aan gegevens, waardoor deze methode een te vertekend beeld geeft wanneer de jaarlijkse verspreidingskaarten met elkaar vergeleken worden.

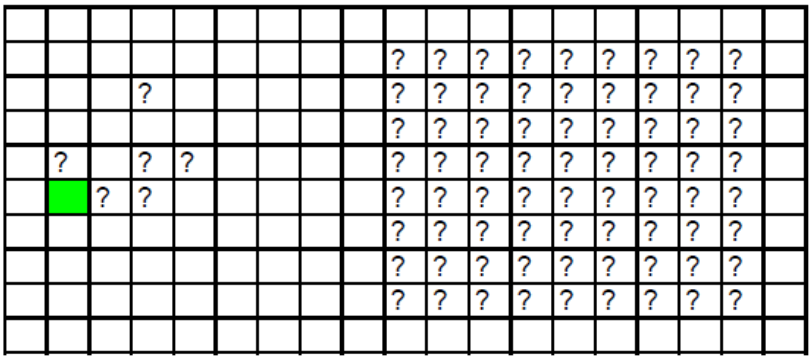
De oppervlakte van het voorkomen wordt jaarlijks bepaald op basis van de gedocumenteerde data (aantal bezette rastercellen). Figuur 2 en 3 geven een voorbeeld weer voor het bepalen van het wolven voorkomen.

Figuur 2: Voorbeeld 1 voor het bepalen van het wolvenvoorkomen (groen: C1 of drie C2 waarnemingen) en voorkomen niet bevestigd (C3 of max twee C2 waarnemingen).

Links zie je een gebied van voorkomen waar de wolf is bevestigd met mogelijk uitbreiding van het voorkomen naar het westen. De uitbreiding is speculatief.
Het gebied rechts is een voorkomen met 'gaten'. Het zou kunnen kloppen dat er daadwerkelijk 'gaten' zitten in het voorkomen, maar dit kan ook liggen aan het feit dat er onvoldoende monitoring is uitgevoerd.

Figuur 3: Voorbeeld 2 voor het bepalen van het wolven voorkomen.
Links waarschijnlijke aanwezigheid van één individu. Rechts mogelijke aanwezigheid van de soort zonder ondersteunende data. Verduidelijking van het voorkomen is in zo'n geval noodzakelijk. Deze situatie kan ontstaan door onvoldoende onderzoek.

4.3.2 *Gegevensanalyse populatieaantallen en –opbouw*

Een nauwkeurige schatting van de omvang van een wolvenpopulatie is vrijwel onmogelijk, omdat het aantal leden van de roedel kan fluctueren. Het is daarom makkelijker om het aantal roedels in te schatten dan het aantal individuele wolven. Dit geeft ook een beter beeld van de staat van instandhouding.
Voor de rapportage van de Habitatrichtlijn aan de EU moet de grootte van de populatie worden vermeld als het aantal volwassen individuen. Dit is de reden dat in Nederland het aantal wolvenroedels, wolvenparen en solitaire territoriale wolven gedocumenteerd zal moeten worden.

Voor Nederland wordt voor het bepalen van populatieaantal en -opbouw een combinatie van sporenonderzoek, cameravallen en genetische analyse gebruikt.

Doorlopend wordt van de verschillende roedels en markerende dieren informatie verzameld en geanalyseerd op parameters als paarvorming, roedelgrootte, territoriumgrootte, reproductie en aantal welpen. Dit wordt jaarlijks openbaar inzichtelijk gemaakt.

Reproductie aantonen
In de afgelopen jaren is gebleken dat het gebruik van cameravallen in combinatie met sporenonderzoek de meest succesvolle methode is om reproductie aan te tonen (Reinhardt e.a., 2015). Cameravallen worden langs boswegen, kruispunten en bij drinkplaatsen geplaatst waar sporen van wolven en/ of sporen van de welpen zijn gevonden. De eerste paar weken komen de welpen niet uit het hol en drinken ze nog melk bij moeder. Het moederdier is afhankelijk van een waterbron in de buurt van het hol. Hier komen de welpen mogelijk ook drinken. Hierna worden de welpen steeds mobieler waardoor hun actieradius toeneemt. Wolven kunnen verschillende keren van locatie wisselen met hun welpen. De locatie van de cameravallen moet dan aangepast worden.
De extra pluizige welpenvacht kan het eerste jaar nog het verschil laten zien tussen de welpen en de volwassen dieren. Sporen van welpen zijn niet meer van volwassen dieren te onderscheiden vanaf het moment dat welpen 6 maanden oud zijn.
Bij roedels met reproductie in voorgaande jaren is het lastig om aan te tonen of het om een jaarling of om een 'nieuwe' welp gaat. Alleen genetica kan hier duiding aan geven indien het genetisch profiel van welpen in hun eerste levensjaar al bekend is.

Minimale populatiegrootte
Om aanwezigheid van een wolvenpaar te bewijzen moeten herhaaldelijk sporen worden gevonden die aantonen dat de reu en de teef samen waren (twee drollen van dezelfde leeftijd op hetzelfde kruispunt, dubbelloopsporen van dezelfde leeftijd, verschillend DNA in hetzelfde territorium). Deze sporen moeten herhaaldelijk, met tussenpozen van ten minste 4 weken, gevonden worden. Hiermee wordt beoogd gevallen uit te sluiten waarin twee wolven uiteindelijk toch geen paar vormen.
Om aanwezigheid van een wolvenroedel te bewijzen is gebleken dat een combinatie van sporenonderzoek, cameravallen en/of genetische analyse het beste werkt. De gevonden sporen moeten duidelijk de aanwezigheid van meer dan twee dieren aantonen of voortplanting bevestigen.
Als in hetzelfde gebied ('de Veluwe') meerdere wolventerritoria aanwezig zijn, dan kan het lastig zijn om onderscheid te maken tussen verschillende wolvenroedels. Het vereist een intensieve monitoring om een duidelijk beeld te krijgen van de territoria. Hoe meer data hoe makkelijker de analyse van het totaalbeeld wordt. Een goed beeld van een territorium wordt vaak pas na geruime tijd verkregen. Een territorium is echter geen statisch gegeven en fluctueert in de tijd.

Jaarlijks wordt er een schatting gemaakt van het minimale aantal wolvenparen, -roedels en gevestigde eenlingen. De werkelijke aantallen kunnen hoger of lager liggen aangezien de aantallen makkelijk kunnen veranderen (sterfte, latere bevestiging reproductie en dergelijke). De roedelgrootte wordt bepaald op C1 waarnemingen (sporenonderzoek, cameravallen en/of genetisch onderzoek).

De monitoringsdoelstellingen kunnen verschillen tussen landen (Nederland/België/ Duitsland), maar in gevallen van grensoverschrijdende roedels wordt sterk aangeraden om een gezamenlijke monitoring toe te passen om een zo compleet mogelijk beeld van de eventuele territoria te krijgen. Aangeraden wordt om minimaal 10-20 genetische monsters te analyseren per territorium per jaar en aan beide zijden van de grens (totaal 20-40 monsters voor het gehele territorium).

4.3.3 Gegevensopslag en evaluatie
Alle waarnemingen van (sporen van) wolven in Nederland worden centraal verzameld. De waarnemingen worden, al of niet bevestigd met behulp van genetica, gevalideerd door een team van wolvendeskundigen op basis van het meer-ogen-principe. De interpretatie van de data wordt voorbereid. Eénmaal per jaar komen alle betrokken instanties bijeen voor een gezamenlijke beoordeling van de gegevens. De gevalideerde data wordt ten minste éénmaal per jaar ingeladen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF).

5 Praktische handleiding monitoring wolf

Dit hoofdstuk omvat de praktische handleiding en is bedoeld voor uitvoerders van actieve monitoring van wolven in Nederland. De handleiding beschrijft:

- Welke methode er gebruikt wordt om bruikbare data te verzamelen.
- Welke waarnemingen van wolf onder welke omstandigheden kunnen worden beschouwd als C1, C2 of C3.
- Hoe bruikbare data en sporen worden gedocumenteerd.

Uitgangspunt is dat uitvoerders van de monitoring deskundigen zijn, zoals omschreven in paragraaf 4.1.

5.1 Hoeveel documentatie is er nodig?

Alle inkomende informatie vanuit passieve en actieve monitoring wordt centraal verzameld. Het is belangrijk dat zo effectief en efficiënt mogelijk informatie verzameld en gedocumenteerd wordt. Hierbij moeten de monitoringsdoelen en maatschappelijke kosten worden afgewogen. In een kerngebied kunnen in korte tijdsperiode veel loopsporen gedocumenteerd worden, maar dit is veel werk terwijl je met minder ook de monitoringsvragen kan beantwoorden.

Ook kunnen bij alle gevonden wolvendrollen genetische monsters afgenomen worden, maar dit zal nauwelijks nieuwe informatie opleveren, terwijl de genetische analyses wel kostbaar zijn. Een aanvullende onderzoeksinspanning is wel interessant als er nieuwe informatie nodig is, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een territorium waar zover bekend één wolf aanwezig is. Per territorium wordt de monitoringsinspanning regionaal gecoördineerd, waarbij aandacht is voor het verzamelen van een relevante set drollen, haar en wilde prooidieren ten behoeve van verdere analyse. Dit wordt nader per provincie ingevuld.

Belangrijke metingen die onderdeel zijn van de monitoring kan in het veld worden uitgevoerd door geschoolde mensen die minder ervaring en kennis hebben. Ze dienen alle waarnemingen via de gestandaardiseerde methoden en veldprotocollen (zie bijlage 2) te verzamelen. Deze gedocumenteerde waarnemingen worden beoordeeld door een team aan wolvendeskundigen.

Documentatie
De volgende typen waarnemingen moeten altijd worden gedocumenteerd:

- Alle bewijzen die in aanmerking komen voor een C1 waarneming (dood gevonden dieren, levend gevangen dieren, genetische resultaten, beeldmateriaal van hoge kwaliteit, (buitenlandse) telemetrie gegevens)
- Alle bewijzen die de randen van territoria kunnen duiden (met name drollen, maar slechts die drollen waarvan is afgewogen dat ze nodig zijn).
- Alle bewijzen die reproductie kunnen aantonen.
- Elk jaar per rastercel minimaal drie C2 waarnemingen, mits hier geen C1 waarneming beschikbaar is.
- Alle gegevens van derden (passieve monitoring) om als C2 waarneming te kwalificeren dienen op een gestandaardiseerde manier gedocumenteerd te worden.

Ook niet-bevestigde waarnemingen, C3 waarnemingen en F-waarnemingen worden waar mogelijk gedocumenteerd.

Kwalificatie
Per type waarneming staat in paragraaf 5.2 beschreven waaraan de documentatie moet voldoen. Alle verzamelde data wordt opgeslagen in een digitale database die automatische zoekopdrachten mogelijk maakt. De minimale zoekcriteria moeten

zijn: datum, soort, locatie, type waarneming en SCALP-score. In deze database worden de ruimtelijke gegevens met zo exacte mogelijke coördinaten opgeslagen.

Om territoriale wolven door het jaar heen aan te tonen *in een territorium* wordt er een minimum van 15 DNA-samples per jaar verzameld bij respectievelijk solitair territoriale wolven, wolvenparen en wolvenroedels. Om de omvang van een nieuw territorium in kaart te brengen of verschuivingen in een bestaand territorium wordt geadviseerd om maximaal 40 DNA-samples te verzamelen, waarbij de focus ligt op drollen aan de (vermeende) randen van territoria. Om desgewenst een prooidieranalyse mogelijk te maken wordt het in zijn geheel verzamelen van 80 tot 100 wolvendrollen per territorium geadviseerd.

5.2 Beoordelen van wolfwaarnemingen

5.2.1 *Levende wolf*

Levende wolven kunnen in dit kader dieren zijn, die in het buitenland voorzien zijn van een zender, gewonde of zieke wolven, en zieke of verweesde welpen die tijdelijk onder menselijke zorg worden geplaatst. Bij wolven bestaat de kans op verwarring met honden, daarom kan bij twijfelgevallen de soort en identiteit van het individu worden geverifieerd met behulp van een DNA-analyse.
Levend gevangen wolven worden volgens protocol 2 (zie bijlage 2) gedocumenteerd. Er wordt een fotodocumentatie gemaakt en enkele haren uitgetrokken of bloed of speeksel afgenomen voor genetisch onderzoek. Hiervoor is een CITES-vergunning noodzakelijk.

Kwalificatie
Een levend gevangen wolf kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Het dier door een ervaren medewerker als wolf is geïdentificeerd; of
- Genetische tests bevestigen dat het een wolf is.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Protocol 2 (zie bijlage 2);
- Fotodocumentatie: het hele dier, details van de kop, tanden, poten en staart.

5.2.2 *Dode wolf*

Bij de vondst van een verse dode wolf wordt de politie of een BOA ingeschakeld als er enige verdenking bestaat op een illegaal gedood dier. Deze besluit of technische recherche of eventueel het NFI ingeschakeld dient te worden. Het Openbaar ministerie bepaalt of vervolging wordt ingesteld.

Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar DWHC in Utrecht vervoerd waar, zo mogelijk nog op dezelfde dag, gezamenlijk met WENR sectie op het kadaver wordt uitgevoerd. WENR heeft de benodigde ontheffing om een wolf te vervoeren en kan anderen machtigen om van de ontheffing gebruik te maken. Bij de vondst van een dode wolf wordt de omgeving afgespeurd volgens protocol, zie protocol 1 in bijlage 2. Er worden foto's gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de dode wolf en detailopnames van verwondingen inclusief referentieobject (euromunt o.i.d.).

Bij de sectie vindt er aanvullend onderzoek plaats. In ieder geval dienen doodsoorzaak, leeftijd, conditie, voortplantingsstatus en herkomst onderzocht te worden. DWHC meldt volgens protocol de vondst ook aan CVI, RIVM en Naturalis. DWHC heeft de leiding bij de sectie waarbij er rekening wordt gehouden met het zo goed mogelijk geschikt houden van skelet en huid voor latere preparatie door Naturalis. Alle betrokkenen volgen bij sectie het protocol. De sectie wordt op foto en/of film vastgelegd. Na sectie worden de resten (ten minste de complete huid en skelet) overgedragen aan Naturalis. Naturalis beslist in welke vorm (opgezet, balg) dit materiaal bewaard wordt en kan het (in bruikleen) beschikbaar stellen voor bijvoorbeeld tentoonstellingen of wetenschappelijk onderzoek.

Kwalificatie
Een dood gevonden dier kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:
- Het dier door een ervaren wolf deskundige wordt geïdentificeerd of
- Genetisch onderzoek bevestigd dat het een wolf is.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:
- protocol 1 (zie bijlage 2);
- Fotodocumentatie: het hele dier, details van de kop, tanden, poten, staart en
- Pathologisch rapport.

5.2.3 *Cameravallen*

Foto's en video moeten het dier van opzij of van voren laten zien, bij voorkeur in volledig zicht. Grootte, tekening en verhoudingen van het lichaam moeten duidelijk te zien zijn. Bij twijfel over de echtheid van de waarneming moet de locatie worden gecontroleerd om vervalsing uit te sluiten. Cameravalfoto's kunnen problematisch zijn wanneer het dier niet over de hele lengte is afgebeeld en/of bij nacht niets te zien is van de achtergrond. Bij foto's van 'derden' (niet direct betrokken personen bij de monitoring van wolf) moeten foto's of films van andere wilde dieren of valse triggers getoond worden vanuit hetzelfde gezichtspunt om zekerheid over de locatie te verkrijgen. De aangegeven camerapositie moet in ieder geval worden bezocht en op geloofwaardigheid worden gecontroleerd.

Kwalificatie
Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:
- Het dier van de zijkant of voorkant volledig is afgebeeld, de tekeningen en verhoudingen van het gehele karkas en kop duidelijk zichtbaar is of het dier is duidelijk individueel herkenbaar (zenderkraag, wolf met handicap) en
- Het dier wordt door een ervaren persoon geïdentificeerd als een wolf.

Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C3 onder voorwaarden dat:
- het dier niet als wolf kan worden bevestigd maar ook niet kan worden uitgesloten.

De documentatie vindt plaats met behulp van:
- Protocol 9D (zie bijlage 2).

Foto's of films kunnen nooit als een C2 waarneming worden gekwalificeerd.

5.2.4 *Prenten en loopsporen*

Sporen van wolf en hond zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden. Om het onderscheid te maken moet er gekeken worden naar een combinatie van de prent en het spoor (gang en gedrag). Kenmerkend voor wolven is de gesnoerde draf. Hierin staan de prenten heel gelijkmatig in één rechte lijn achter elkaar. De achterpoten zijn precies in de voorpoten gezet om zo energiezuinig mogelijk te lopen. De staplengte van dezelfde poot in de gesnoerde draf is minimaal 110 centimeter. Helaas kunnen sommige honden ook alle sporen precies als een wolf maken. Daarom moet een spoor zo ver mogelijk worden uitgelezen (om verstoring tegen te gaan: tegen de looprichting in). Ook kan er gekeken worden naar menselijke sporen die corresponderen (in ouderdom en gedrag) met het 'wolvenspoor' (denk aan hond naast de fiets).

Kwalificatie
Een spoor kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:
- Het spoor recht is en in een gesnoerde draf, en
- Op vaste/ vlakke ondergrond (zand/sneeuw) minstens 100m, of
- Op zachte ondergrond (zand/ sneeuw prenten ca. 5 cm diep) minimaal 500m, of

- Op zeer zachte ondergrond (zand/ Sneeuw prenten min 10 cm diep) 2000m (Zo lang mogelijk, door intensief recreatief medegebruik kan een spoor beperkt worden), en
- De gemiddelde staplengte van dezelfde poot in een gesnoerde draf minimaal 110 cm is, en
- De dubbelprenten of, indien meetbaar, de losse prent, van de voorpoot ten minste 8 cm lang is zonder nagels, en
- De nagels zijn sterk ontwikkeld en recht, en
- De individuele afdrukken en het verloop van het spoor laten geen eigenschappen zien die wolf twijfelachtig maakt.

Sommige individuen kunnen in uitzonderlijke gevallen afwijken van deze specificaties (kleinere prenten, kortere paslengten, lopen op drie benen). Deze sporen kunnen nog steeds in aanmerking komen voor C2 als het spoor definitief kan worden toegewezen aan een bepaald individu die als wolf is bevestigd.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:
- Protocol 9E (zie bijlage 2).

Vastlegging:
- Gesnoerde draf wordt gemeten en gedocumenteerd volgens protocol 9E. Dit gebeurt zeker bij verse loopsporen altijd tegen de looprichting in om verstoring aan de wolven te minimaliseren.
- Minimaal drie staplengten en minimaal drie pootafdrukken, lengte en breedte van de voorste en achterste prenten. Anders de afmetingen van minimaal drie dubbelprent groepen.

Fotodocumentatie:
- Foto van het spoor in het landschap, en
- Foto van het gangwerk (wijze van lopen), en
- Foto met een schaal die het mogelijk maakt om de staplengte te beoordelen, en
- Ten minste vijf foto's van verschillende dubbelprenten in detail, met een schaalverdeling, en
- Indien mogelijk (voor delen in stap/ schuine galop) foto's van verschillende afzonderlijke prenten met schaalverdeling.

In de eerste winter lijken de prenten van de welpen al op die van de volwassen wolven. Onder goede omstandigheden kunnen de welpenprenten worden onderscheiden. Deze loopsporen moeten daarom direct te linken zijn aan C1 of C2 waarnemingen van volwassen wolven om bewijs van voortplanting te bevestigen. Om de aanwezigheid van welpen op basis van sporen aan te tonen is veel ervaring nodig.

5.2.5 *Prooidieren*

Sporen van aanvallen van wolven op wilde hoefdieren en landbouwhuisdieren kunnen typische kenmerken vertonen, waardoor de aanval aan een wolf kan worden toegeschreven. Helaas is het onmogelijk om altijd met zekerheid onderscheid te maken tussen wolf en hond. Door binnen 24 uur een DNA-monster te verzamelen van de bijtwonden kan meestal de veroorzaker geïdentificeerd worden. Het monster wordt bij voorkeur genomen van de keelbeet, volgens protocol 3 (zie bijlage 2). Andere delen van de prooi kan namelijk DNA van een mogelijke aaseter bevatten (vos, steenmarter). De DNA-monsters moeten ingedroogd worden (silicagel) en op een koele en droge plaats bewaard worden tot de genetisch analyse.
Wilde prooidieren waarbij de wolf vermoedelijk de oorzaak is moeten volgens protocol 9G (zie bijlage 2) worden onderzocht en fotografisch worden gedocumenteerd. Het dier kan hiertoe ook gevild worden.

Bij aanvallen op landbouwhuisdieren zijn er compensatieregels van toepassing als het dier door een wolf is gedood of aangevallen. Hierdoor mogen alleen daarvoor gemandateerde wolvendeskundigen en schadetaxateurs dit onderzoek uitvoeren. Bij landbouwhuisdieren is het belangrijk om de omstandigheden te documenteren voor taxatie-doeleinden.

Kwalificatie
Een prooidier *kwalificeert* als C1 onder voorwaarden dat:
- Door genetische analyse een wolf op het kadaver is bevestigd.

Een prooidier kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:
- Het kadaver volledig is gevild en de typische kenmerken van een wolf aanval heeft
- Goed geplaatste dodelijke beet in de keel (met name bij de luchtpijp), bij kleinere dieren over de rug, die van de buitenkant niet erg bloederig uitzien maar massale verwondingen onder de huid laten zien.
- Bij andere bijtwonden is te zien dat ze ernstig zijn en kunnen worden verklaard door de omstandigheden (grootte van de prooi). De plaatsing is vaak in het bovenste deel van de ledematen (schouder of bovenbeen) of op de nek, en
- Het prooidier wordt minimaal 5 meter naar een rustige plek gesleept, en
- Minimaal 5 kg werd gegeten in de eerste nacht, en
- Minimaal 50% van de beten is de huid doorgedrongen, en
- Minimaal 50 % van de perforaties door hoektanden hebben een diameter tussen de 3 en 10 mm, en
- De afstand tussen de hoektanden (indien te meten) is tussen 4 en 5 cm voor de boventanden en tussen de 3 en 4 cm voor de onderste hoektanden, en
- Wanneer meerdere dieren gedood zijn wordt in regel alleen aan de dieren met opengescheurde buik gegeten. Andere dieren kunnen zijn gedood maar niet opengescheurd (surplus killing), en
- Het kadaver vertoont geen wolf-atypische verwondingen, zoals beten in de rug buik en zijkant, en
- Het kadaver is nog niet zo benut dat de typische kenmerken van wolf niet meer te herkennen zijn.

De kenmerken van aanvallen aan landbouwhuisdieren kunnen sterk verschillen van die van aangevallen wilde dieren. Kleinere dieren kunnen andere verwondingen oplopen dan grotere dieren. Bij meervoudige aanvallen moeten ten minste drie kadavers worden onderzocht en gedocumenteerd. Ook kan, bij wilde prooidieren, de keuze gemaakt worden om enkel DNA te verzamelen en in overleg met de terreineigenaar/-beheerder een cameraval te plaatsen om verstoring van de wolven te voorkomen en het volledig benutten van een prooidier (ook voor andere aaseters) te bevorderen.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:
- Protocol 3 en 9G; en
- Fotodocumentatie

Te maken foto's voor het villen:
- Overzicht van de situatie met het hele dier
- Duidelijk sleepspoor
- Compleet beeld van kadavers (beide kanten van het lichaam)
- Gegevens: dodelijke beet, verdere verwondingen, vraatsporen, afstand van de hoektanden, diameter van de hoektanden.

Te maken foto's na het villen:
- Overzicht van kadavers van beide zijden van het lichaam (kadaver en gevilde huid)
- Dodelijke beet (karkas en gevilde huid)
- Verdere onderhuidse bloedingen
- Diameter van tandperforaties met schaalverdeling
- Afstand tussen de hoektanden (indien mogelijk) met schaalverdeling
- Eventuele doorgebeten beenderen

Landbouwhuisdieren worden na documentatie altijd meteen afgevoerd om gewenning aan de prooi/locatie te ontmoedigen.

5.2.6 *Wolvendrollen*

Wolven deponeren drollen vaak op paden en kruispunten, dikwijls opvallend op verhogingen in het terrein. De drollen bevatten haren, vaak grote botfragmenten en andere resten van prooidieren (gewoon hondenvoer bevat deze ingrediënten niet). Zwerfhonden of verwilderde honden komen niet voor in Nederland, waardoor drollen van wolven op grootte, inhoud en karakteristieke vleesetersgeur geïdentificeerd kunnen worden. In uitzonderlijke gevallen krijgen honden hele prooidieren te eten, dergelijke drollen zijn nauwelijks te onderscheiden van wolvendrollen. Materiaal verzameld van drollen levert veel informatie over de soort, individu en prooidieren. Genetisch onderzoek van drollen is de standaard bij het aantonen van individuen in een bepaald gebied. Voor een DNA-monster wordt een specifiek deel van de verse intacte drol genomen en opgeslagen in 99,8% ethanol. Drollen van wolvenwelpen kunnen op het oog niet onderscheiden worden van die van vossen.

Kwalificatie

Een uitwerpsel kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse heeft bevestigd dat het wolf is.

Een uitwerpsel kwalificeert als C2 onder voorwaarden dat:

- De diameter is minimaal 2,5 cm is en de lengte minimaal 20 cm is, en
- Inhoud bevat haren, botfragmenten, tanden of klauwen van evenhoevig dier, en
- Ligging is midden op het pad of kruispunt en

Buiten bevestigde territoria gelden bovenstaande voorwaarden en bovendien:

- Dient een als C2 te kwalificerende drol te zijn gedocumenteerd in combinatie met een gelijktijdig als C2 gekwalificeerde spoordocumentatie; of
- Met een als C1 gekwalificeerde waarneming binnen een straal van 1 km binnen een tijdvenster van maximaal 2 weken voor of na de keutelvondst.

Documentatie

Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Protocol 4 en 9F; en
- Fotodocumentatie

Fotodocumentatie eisen:

- Overzicht van ligging van het uitwerpsel in het landschap, en
- Foto van het totale uitwerpsel met schaal, en
- Foto van details van de inhoud van het uitwerpsel.

5.2.7 *Urine en oestrusbloed*

Territoriale wolven laten urinemarkeringen achter. Ze zijn alleen genetisch te onderscheiden van hondenmarkeringen. Daarnaast laten wolvinnen vlak voor de paartijd (januari/februari) markeringen met oestrusbloed achter. In combinatie met een loopspoor kunnen deze sporen de informatie leveren dat het een territoriale wolf betreft. Bij het documenteren van sporen in de sneeuw wordt altijd aandacht besteed aan urine- en bloedvlekken en wordt de positie ten opzichte van de prenten geregistreerd. Jonge wolven hurken zich meestal, terwijl de territoriale mannelijke wolven vaak een zijdelingse markering aanbrengen. Vaste markeerplekken kunnen soms ook worden ontdekt door de karakteristieke wolvengeur, zeker door hiervoor getrainde detectiehonden.
Urine en oestrusbloed in de sneeuw kunnen makkelijk worden verzameld en bevroren opgeslagen worden tot het onderzoek. Het is zeer moeilijk om voldoende genetisch materiaal te verkrijgen uit een urinemonster die op zanderige grond zijn genomen.

Kwalificatie

Een urine- en oestrusbloedmarkering kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse bevestigt dat het van een wolf is.

Documentatie

Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Hiervoor is geen protocol beschikbaar, sluit aan bij Protocol 9F;
- Genetisch onderzoek

Opmerking: Bij veel roofdieren komt "overmarkering" voor, dat wil zeggen dat verschillende soorten op elkaars geursporen markeren. Wegens de geringe kans op correcte detectie, wordt aanbevolen dergelijke drollen niet voor analyse te verzamelen.

5.2.8 *Haar*

Wolvenhaar is visueel vaak niet te onderscheiden van hondenhaar. Een microscopisch onderzoek kan alleen bepalen of een wolf kan worden uitgesloten. Alleen genetische analyse kan met zekerheid aantonen of het een wolvenhaar betreft. Haarstalen worden droog in papier opgeslagen tot het onderzoek. Voor DNA-analyse moet de volledige haar inclusief haarzakje verzameld worden (zonder haarzakje geen analyse).

Kwalificatie
Haar kwalificeert als C1 onder voorwaarden dat:

- Genetische analyse bevestigt dat het van een wolf is.

Documentatie
Documentatie vindt plaats met behulp van:

- Protocol 5 (zie bijlage 2)
- Genetisch onderzoek

5.2.9 *Zichtwaarnemingen*

Zichtwaarnemingen kunnen alleen met een foto of video worden gedocumenteerd. Vervolgens wordt de waarneming volgens protocol 9D gedocumenteerd waarin de omstandigheden en locatie van de waarneming benoemd worden en het uiterlijk en gedrag van het dier moet worden beschreven.

Kwalificatie
Een waarneming kwalificeert als C1 als:

- Een foto of video beschikbaar is, en
- Het dier van de zijkant of voorkant volledig is afgebeeld, de tekeningen en verhoudingen van het gehele lichaam klopt en duidelijk zichtbaar is of het dier is duidelijk herkenbaar (zenderkraag, wolf met handicap), en
- Het dier wordt door een ervaren persoon geïdentificeerd als een wolf.

Een waarneming van een foto of video kwalificeert als C3 onder voorwaarden dat:

- Het dier niet als wolf kan worden bevestigd, maar ook niet kan worden uitgesloten.

Documentatie
De documentatie vindt plaats met behulp van:

- Protocol 9D (zie bijlage 2).

6 Begrippenlijst

Cameraval
Een camera die zelfstandig door automatische detectie beelden vast legt.
CITES-verdrag
Overeenkomst uit 1975 inzake de internationale handel in bedreigde soorten wilde dieren en planten, waaronder de wolf.
Genetica
Onderzoek door DNA-techniek
Gevestigde wolf
Een wolf die minstens 6 maanden in een gebied woont
Gevestigd wolvenpaar
Vrouwtjes- en mannetjeswolf die samen markeren, maar (nog) niet hebben gereproduceerd.
Habitat
Het natuurlijke leefgebied van een soort, waarin in alle levensbehoeften jaarrond wordt voorzien
Habitatmonitoring
Monitoring van de sleutelfactoren waaraan een leefgebied in essentie moet voldoen
Habitatrichtlijn
Wetgeving van de Europese Unie met het doel bescherming van natuurwaarden van Europees belang, waaronder de wolf.
Jaarling
Wolf in tweede levensjaar
Leefgebied
Een min of meer aaneengesloten gebied waar één of meerdere territoria van wolven aanwezig zijn. Alle leefgebieden gezamenlijk vormen het areaal van wolven.
Monitoring
Het gericht, regelmatig en systematisch verzamelen van gegevens
Monitoringsjaar
1 mei – 30 april
Oestrusbloed
Bloedverlies tijdens de aanvang van de vruchtbare periode van een wolvin.
Populatie
Een verzameling dieren van één soort waartussen genetische uitwisseling mogelijk is binnen een bereikbaar gebied.
Populatiemonitoring
Monitoring door toepassing van diverse protocollen van een populatie van een diersoort en zijn ontwikkeling
Prent
Een enkele pootafdruk
Protocol
Afgesproken en gestandaardiseerde werkwijze (zie bijlage 2)
Roedel
Een in gezinsverband levende groep wolven bestaande uit twee ouderdieren en hun jongen van het huidige jaar en vaak van het vorige jaar.
Spoor(loopspoor)
Een patroon van prenten(pootafdrukken) bij verplaatsing
Staat van instandhouding
Juridische vakterm welke aangeeft hoe het met een bepaalde (beschermde) diersoort gaat gebaseerd op de actuele verspreiding, populatiegrootte, kwaliteit van het leefgebied en toekomstperspectief. De Habitatrichtlijn schrijft voor dat elk lidstaat voor elke beschermde soort verantwoordelijkheid draagt om deze in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te krijgen. De gunstige staat van instandhouding is een term die in het geval van grote roofdieren is uitgelegd in de "Richtlijnen voor beheerplannen voor populaties van grote

carnivoren in Europa" (Linnell et al., 2008). Deze wordt door de Europese Commissie als best gangbare praktijk gehanteerd.

Telemetrie
Het volgen van een dier met behulp van een zender

Territorium
Een door een of meerdere gevestigde wolven afgebakend gebied waarin een enkele wolf of één wolvenroedel leeft. Dit gebied wordt in regel gemarkeerd door geur- en zichtmarkeringen zoals drollen, krabhopen en urine.

Verdrag van Bonn
Dit is een internationaal VN-verdrag uit 1979 met het doel migrerende diersoorten te beschermen, waaronder de wolf.

V*erspreiding (areaal)*
Het totale gebied waarvan bewoning door wolven bekend is.

Volwassen wolf
Wolf met leeftijd van ≥22 maanden

Voorkomen
Het deel van het verspreidingsgebied wat actueel bewoond wordt.

Welp
Wolf in eerste levensjaar. Aangezien de meeste welpen worden geboren aan het begin van de maand mei, vindt de overgang van welp naar jaarling plaats op 1 mei.

7 Literatuurlijst

Böcker, F., 2016. Sign Survey, Camera Trapping, Scent Detection Dog –Evaluation of different methods to investigate wolf presence, Master thesis, Forest Science, Uni Freiburg

Breitenmoser, U., Ch. Breitenmoser-Würsten, M. von Arx, F. Zimmermann, A. Ryser, Ch. Angst, A. Molinari-Jobin, P. Molinari, J. Linnell, A. Siegenthaler, J.-M. Weber, 2006. Guidelines for the Monitoring of Lynx. KORA Bericht Nr. 33 e. http://www.kora.ch/pdf/reports/rep33e.pdf

DBB-wolf, 2019. Verspreiding van wolven in de Centraal-Europese laaglandpopulatie in 2000, 2009, 2014 en 2018-2019. Geraadpleegd op 8 november 2019 op www.dbb-wolf.de.

DG Environment, 2017. Reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory notes and guidelines for the period 2013-2018. Brussel.

Galaverini, M., Palumbo, D., Fabbri, E., Caniglia, R., Greco, C., Randi, E., 2012. Monitoring wolves (Canis lupus) by non-invasive genetecs and camera trapping: a small-scale pilot study. European Journal of Wildlife Research 58: 47-58.

Gese E. M., Cooley H.S., Knowlton F., 2012. Designing a monitoring plan. Pages 353-361 in Carnivores Ecology and Management

Groot Bruinderink G.W.T.A. en D.R. Lammertsma, 2013. Voorstel voor een wolvenplan voor Nederland.

IPO, 2019. Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.

Kaczensky, P. 1996. Large carnivore-livestock conflicts in Europe. Munich Wildlife Society, Oberammergau

Kaczensky, P., Kluth, G., Knauer, F., Rauer, G., Reinhardt, I., Wotschikowski, U., 2009. Monitoring von Großraubtieren in Deutschland. BfN Skripten 251.

Kaczensky, P.; Chapron, G.; von Arx, M.; Huber, D.; Andrén, H.; Linnell, J., 2013. Status, management and distribution of large carnivores - bear, lynx, wolf and wolverine - in Europe. Part 1 Summary reports. LCIE

Lelieveld, G., Beekers, B., Kamp, J. Klees, D., Linnartz, L., van Norren, E., Polman, E. & Vermeulen, R., 2016. The first proof of the recent presence of wolves in the Netherlands. Lutra 59(1-2): 23-31.

Liberg, O., Andrén H., Pedersen H.-C., Sand H., Sejberg D., Wabakken P., Åkesson M., Bensch S., 2005. Severe inbreeding depression in a wild wolf (*Canis lupus*) population. Biol. Lett. 1: 17–20.

Linnell, J. D. C., J. E. Swenson, A. Landa, T. Kvam, 1998. Methods for monitoring European large carnivores - A worldwide review of relevant experience. NINA

Linnell, J., V. Salvatori, L. Boitani, 2008. Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission (contract 070501 /2005/424162/MAR/B2).

Linnell, J, Odden, J., Swenson, J., Andersen, R., H. Brøseth, 2008. Monitoring of large carnivores in Scandinavia: balancing science, practicality and the public.

Nowak S, Jędrzejewski W, Schmidt K, Theuerkauf J, Mysłajek RW, Jędrzejewska B. , 2007. Howling activity of free-ranging wolves (Canis lupus) in the Białowieża Primeval Forest and the Western Beskidy Mountains (Poland). J Ethol.

Reinhardt, I., Petra Kaczensky, Felix Knauer, Georg Rauer, Gesa Kluth, Sybille Wölfl, Ditmar Huckschlag, Ulrich Wotschikowsky, 2015. Monitoring von Wolf, Luchs und Bär in Deutschland. Bundesamt für Naturschutz. BfN-Skripten 413.

8 Bijlagen

8.1 Bijlage 1: Verschillen met Duitse Monitoringsstandaard

In Tabel 4 wordt inzichtelijk gemaakt op welke punten de Duits-Poolse Monitoringsstandaard (Reinhardt e.a., 2015) niet (volledig) is gevolgd. Daar waar er een verschil is tussen Duitsland en Polen in de Duits-Poolse Monitoringsstandaard, is gekozen voor het volgen van Duitsland.

Tabel 4: Overzicht met Duitse Monitoringsstandaard

Nederland	Duitsland	Motivatie voor afwijking
Voor een C2 kwalificatie: - binnen een territorium, 3 voorwaarden - buiten een territorium geldt een aanvullende combinatie eis met een gelijktijdig ander C2 spoor. Dan wel een als C1 gekwalificeerde waarneming (zie tekst voor details)	Om als C2 gekwalificeerd te worden, voldoet een uitwerpsel aan 3 voorwaarden.	Aanvullende eis dient ter verkleining van het aantal foutief gemelde uitwerpselen van hond en vos.
Iedere onbevestigde waarneming is C3	C3a=waarschijnlijke onbevestigde waarneming, C3b= niet waarschijnlijke onbevestigde waarneming.	Onderscheid levert geen feiten
Geen akoestische monitoring	Akoestische monitoring	Vervuiling van resultaten door honden gehuil, verstorende invloed
Telemetrie enkel bij opportunistische gelegenheid voor wetenschappelijk onderzoek of als management instrument bij probleem wolven. Niet voor monitoring.	Telemetrie ter kalibratie van methoden en dispersie onderzoek	Telemetrie is een invasieve methode, en niet nodig om vereiste resultaten te verkrijgen
Geen gestratificeerde monitoring	Gestratificeerde monitoring	Geen geëigende methode voor de omvang van de te verwachten wolf populatie in Nederland

8.2 Bijlage 2: Overzicht van protocollen, materiaal en taxatierichtlijnen

Om op een gestandaardiseerde wijze met wolf-gerelateerde zaken te kunnen werken worden voor verschillende aspecten protocollen gehanteerd. De ervaring leert dat deze op basis van praktijkervaring van tijd tot tijd aanpassing behoeven. Het wolvenplan zelf is een te statisch document om dergelijke aanpassingen steeds te kunnen doorvoeren. Om deze reden zijn de protocollen, in tegenstelling tot het draaiboek wolf uit 2016, niet meer in dit wolvenplan opgenomen. De onderstaande lijst geeft een overzicht van de bestaande protocollen. De actuele versies daarvan zijn steeds in beheer van BIJ12 en kunnen na ambtelijke afstemming in IPO verband worden aangepast. Op de website van BIJ12 zijn de actuele versies als download beschikbaar. Bron: Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019).

1. Protocol vondst dode wolf
2. Protocol gevangen wolf/aangereden wolf
3. Protocol veldbemonstering bijtwonden, t.b.v. DNA-analyse

4. Protocol veldbemonstering keutels, t.b.v. analyse DNA en dieet
5. Protocol veldbemonstering haren, t.b.v. DNA-analyse
6. DNA-monsterkit prooiresten wolf
7. Taxatierapport prooidier wolf – BIJ12- Faunafonds
8. Taxatierapport prooidier wolf – toelichting
9. Protocollen voor monitoring
    a. Protocol zichtwaarnemingen
    b. Protocol huilen
    c. Protocol actief speuren
    d. Protocol cameraval
    e. Protocol wolfspoor
    f. Protocol keutelvondst
    g. Protocol wolfprooi

Date : 29-9-2021 10:36:47
From : "[redacted]@bij12.nl
To : [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@noord-holland.nl" [redacted]@noord-holland.nl, '[redacted]@provinciegroningen.nl, '[redacted]@provinciegroningen.nl, '[redacted]@fryslan.frl, '[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@flevoland.nl" [redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@provincie-utrecht.nl)" [redacted]@provincie-utrecht.nl, "[redacted]@noord-holland.nl, [redacted]@pzh.nl, '[redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@brabant.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@ipo.nl
Cc : "[redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, '[redacted]@flevoland.nl" [redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@zeeland.nl" [redacted]@zeeland.nl, '[redacted]@gelderland.nl, [redacted]@gelderland.nl" [redacted]@gelderland.nl, '[redacted]@overijssel.nl, [redacted]@provincie-utrecht.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@flevoland.nl, [redacted]@odnhn.nl" [redacted]@odnhn.nl, '[redacted]@pzh.nl, [redacted]@ipo.nl, "[redacted]@zeeland.nl, [redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@provincie-utrecht.nl, [redacted]@Noord-Holland.nl, '[redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@flevoland.nl, [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@bij12.nl [redacted]@prvlimburg.nl, [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, '[redacted]@drenthe.nl, [redacted]r@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, [redacted]@fryslan.frl, [redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@Noord-Holland.nl, '[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, '[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, '[redacted]@overijssel.nl, '[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl
Attachment : 210928 Achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022.docx;Jansman ea 2021 - Ecol FactFinding Wolf-WENR-rapport.pdf;Wolvenrapport Boerema VdBrink Element advocaten.pdf;image001.png;image002.png;

Beste leden van de IPO werkgroep natuurwetgeving,

Gisterenmiddag is onderstaande mail uitgegaan. Voorzien van een tweetal bijlagen: de Factfinding study wolf en de Juridische Analyse wolf.
Daarbij de memo met het verzoek om in te stemmen met de beoogde publicatiedatum van 6 oktober.

Het spreekt voor zich dat mijn oproep is hiermee (uiterlijk 4 oktober) in te stemmen. Gelet op de voortgang in het wolvendossier is dit zeer gewenst.

Ik wil benadrukken dat het hierbij gaat om een tweetal achtergrondrapporten die gemaakt zijn om de laatste stand van zaken m.b.t. ecologische en juridische kennis feitelijk weer te geven.
Het bevat dus geen beleidsmatige keuzes. Doel is om mede op basis van deze kennis en informatie input te hebben voor de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan.

Mochten er nog vragen over zijn, dan verneem ik deze graag.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted] Faunazaken
Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
[redacted] Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: IPO Vitaal platteland[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 28 september 2021 16:47
Onderwerp: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Aan de leden van de BAC VP

Geachte mevrouw, heer,

Zoals afgestemd in de BAC VP vergadering van 23 september ontvangt u hierbij de factfinding study en het juridisch rapport over de wolf. Deze rapporten zijn 5 oktober geagendeerd tijdens de vergadering Landelijk Overleg Wolf. Het voornemen is beide rapporten op 6 oktober op de website van BIJ12 te publiceren. Graag vernemen we uiterlijk 4 oktober per mail ([redacted]@ipo.nl) of deze datum akkoord is, of dat naar een andere publicatiedatum moet worden gezocht.

Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben, dan horen we dat graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted] Vitaal Platteland
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen

Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving

Boerema & van den Brink B.V.
Legal & Ecological Consultants on Wildlife and Biodiversity

ELEMENT. ADVOCATEN

24 september 2021

In opdracht van: BIJ12

BIJ 12 | Werkt voor provincies

DE JURIDISCHE BESCHERMING VAN DE WOLF IN NEDERLAND EN IN EEN AANTAL ANDERE EUROPESE LANDEN

Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving

Opdrachtgever	:	BIJ12 Utrecht
Rapport nummer	:	2021/wolfbij12/2DC
Status	:	Definitief
Datum	:	24 september 2021
Auteurs	:	[redacted] Boerema & Van den Brink b.v. [redacted]) | Element Advocaten) [redacted]. |Boerema & Van den Brink b.v.

Foto voorpagina: [redacted] © BIJ12

Dit rapport kan geciteerd worden als:

[redacted].(2021): De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen; een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving, Boerema & Van den Brink B.V., Houwerzijl/Element Advocaten, Best.

Overname, openbaarmaking van (teksten of delen van) dit rapport is toegestaan na vrijgave opdrachtgever, mits met duidelijke bronvermelding, zie hierboven.

Disclaimer aansprakelijkheid
Het onderzoek voor dit rapport is zorgvuldig uitgevoerd. Desondanks kunnen aan het rapport en de conclusies geen rechten worden ontleend. Boerema & Van den Brink B.V. en Element Advocaten zijn niet aansprakelijk voor directe of gevolgschade die kunnen voortvloeien uit toepassing van de in het rapport opgenomen beschrijvingen, conclusies, aanbevelingen of resultaten uit dit rapport alsmede overige werkzaamheden.
Opdrachtgever vrijwaart Boerema & Van den Brink B.V. en Element Advocaten in deze tevens voor aanspraken van derden.

Voorwoord

Voor u ligt het rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen'. Dit rapport is in opdracht van de 12 provincies (IPO) voor BIJ12 opgesteld door Boerema & Van den Brink b.v. in samenwerking met Element advocaten, om meer duidelijkheid te geven over de juridische status van de wolf en om antwoord te geven op diverse juridische vragen die spelen in de maatschappij.

Dit rapport brengt het meest recente juridisch kader in beeld op basis van de meest recente inzichten in de feiten en cijfers over de wolf in Nederland en is mede opgesteld ter ondersteuning voor het te vormen beleid van de provincies. Het rapport draagt bij om de juiste kaders en juridische perspectieven mee te geven met betrekking tot de omgang met de wolf in Nederland.
Dit geldt onder andere voor dierhouders en natuurbeheerders, maar ook voor de bevolking in brede zin. Juist omdat hierover veel publiekelijk debat plaatsvindt.

Het rapport is opgebouwd uit drie delen: een analyse van de internationale en Europese juridische kaders ten aanzien van de bescherming van de wolf. Daarnaast is een rechtsvergelijking gemaakt van hoe verschillende Europese landen hiermee omgaan. Tot slot is uiteengezet welke juridische middelen en welke wettelijke kaders gelden bij specifiek geduide situaties. Dit leidt tot een gedegen overzicht van bouwstenen voor de zgn. handelingsprotocollen.

Door deze uitgebreide juridische analyse zijn zo veel mogelijk aspecten binnen het wolvenvraagstuk verduidelijkt. De uitkomsten bieden onder andere input voor de in 2022 te verschijnen geactualiseerde versie van het Interprovinciaal wolvenplan, waartoe het Interprovinciaal Overleg (IPO) heeft besloten. De actualisatie is nodig om ook na 2021 richting te geven aan de gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken in het wolvendossier.

De gezamenlijke provincies hopen hiermee een bijdrage te leveren aan een goede manier van samenleven tussen mens en wolf.

Jolinda van der Endt, directeur BIJ12

Van de auteurs

Dit rapport 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' is tot stand gekomen in een relatief korte tijd. Dat kon met name dankzij het feit dat er een hele goede basis lag, in de vorm van het rapport van [redacted], [redacted] en [redacted] uit 2013. Hun rapport, 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan' is dusdanig robuust en volledig dat het nog steeds kan gelden als een stevig fundament voor iedereen die zich wil verdiepen in de juridische bescherming van de wolf. Wij hebben dit basisdocument als vertrekpunt genomen en het waar nodig in verband met relevante juridische ontwikkelingen (zoals recente uitspraken van het Europese Hof van Justitie) aangevuld of geactualiseerd. Wat dat betreft vielen we met de neus in de boter: in de afgelopen jaren is er een aantal interessante uitspraken door het Hof gedaan, juist over de bescherming van de wolf en de uitzonderingen die daarop mogelijk zijn. Het onderzoek naar de juridische bescherming van de wolf in ons omringende lidstaten van de Europese Unie heeft ons veel nieuwe inzichten opgeleverd. Het is – naar ons oordeel – een interessant overzicht, waarbij steeds naar voren komt dat in alle lidstaten-Staten actief wordt gezocht naar een evenwicht tussen bescherming en het actief beheren van de wolf. Aanvullend staat het op een goede manier omgaan met potentiële wolf-mens conflicten centraal. Wij hopen dat de opdrachtgever met het laatste deel van dit advies – de bouwstenen voor handelingsprotocollen – in staat zal zijn om beleid te maken en uit te voeren dat recht doet aan de bescherming van dit mythische en vaak omstreden dier, de wolf.

Wij willen de begeleidingsgroep, opdrachtgevers en betrokken contactpersonen bedanken voor hun commentaren en de discussies, en we willen [redacted] danken voor het plezierige overleg over de afstemming met de in hoofdzaak ecologische studie 'De wolf terug in Nederland'.

September 2021,

[redacted]

Inhoud

Voorwoord 3
INHOUD 5
Leeswijzer 7
SAMENVATTING 8
DEEL A. ANALYSE VAN DE BESTAANDE INTERNATIONAALRECHTELIJKE EN EUROPEESRECHTELIJKE VERPLICHTINGEN TEN AANZIEN VAN DE BESCHERMING VAN DE WOLF 13
1. Soortenbeschermingsregime 13
1.1 Internationaal recht 13
1.2 Europees recht 14
1.2.1 Bescherming wolf 14
1.2.2 Uitzonderingen 19
2. Gebiedsbescherming 30
3. Actieve beschermingsmaatregelen 31
3.1 Wettelijk kader 31
3.2 Draft Guidance 2019 31
3.3 Jurisprudentie Hof van Justitie 32
3.4 Actieve maatregelen voor de wolf binnen Natura2000 32
3.5 Actieve maatregelen buiten Natura 2000 32
3.6 De rol van soortenbeschermingsplannen 33
3.7 Eisen aan het soortenbeschermingsplan als onderbouwing voor uitzonderingen (derogaties) 33
3.8 Allesomvattende actie-/beheerplannen voor wolven 34
4. 'Go & no go'-gebieden voor de wolf; 35
4.1 Wettelijk kader 35
4.2 Inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden van de wolf in algemene zin 36
4.3 Beperken van de toegang tot, of zonering van grote gebieden 36
4.4 Zonering en de verhouding tot de verplichting tot het aanwijzen van Natura 2000-gebieden 39
4.5 Op voorhand aanwijzen van corridors en/of gebieden als wolvenleefgebied of verblijfplaats. 39
4.6 Instrument programma 40
5. Internationale samenwerking – 'population level management' 40
DEEL B-I. UITGEBREIDE RECHTSVERGELIJKING BESCHERMING WOLF FRANKRIJK, DUITSLAND EN BELGIË (VLAANDEREN) 42
1. Aandachtspunten uit de rechtsvergelijking 43
2. Frankrijk 45
2.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Frankrijk 45
2.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 45
2.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 47
2.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 49
2.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden 50
2.6 Wolvenplan 51
2.7 Omgang met hybride wolven 52
3. Duitsland 54
3.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Duitsland 54
3.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 55
3.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 57
3.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 59
3.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden 59
3.6 Omgang met hybride wolven 59
3.7 Deelstaat Brandenburg 60
3.8 Deelstaat Niedersachsen 62

3.9 Deelstaat Nordrhein-Westfalen 64
4. België-Vlaanderen 66
4.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Vlaanderen 66
4.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving 66
4.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding 68
4.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn 69
4.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden; 70
4.6 Wolvenplan Vlaanderen 70
4.7 Omgang met hybride wolven 71
DEEL B-II. BEKNOPTE RECHTSVERGELIJKING BESCHERMING WOLF ZWEDEN, FINLAND, POLEN, SLOVENIË, OOSTENRIJK EN SLOWAKIJE 72
5. Zweden 74
6. Finland 80
8. Polen 87
9. Slovenië 91
10. Oostenrijk 96
11. Slowakije 104
DEEL C. BOUWSTENEN VOOR HANDELINGSPROTOCOLLEN 108
1. Het opzettelijk verstoren van een wolf 108
2. Het vangen van een wolf 113
3. Het vangen, vervoeren, behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf 116
4. Het uitzetten van een wolf 120
5. Vervoer van een levende wolf 121
6. Bezit van een wolf 122
7. Het zenderen en monitoren van een wolf 123
8. Het doden van een wolf 126
9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf 129
Bijlage: Soortenbeschermingsbepalingen Omgevingswet 131

Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit drie delen die weliswaar een samenhang hebben, maar ook afzonderlijk gelezen kunnen worden.

Deel A bevat een analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf. Het vertrekpunt voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan'(hierna Trouwborst & Bastmeijer).[1] Dit deel A beschrijft nieuwe inzichten en ontwikkelingen – mede op grond van jurisprudentie – na het uitkomen van genoemd rapport.

Deel B bevat de resultaten van een uitgevoerde rechtsvergelijking naar het beschermingsregime van de wolf in een aantal Europese landen. Voor de landen Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt een vrij uitgebreide beschrijving gegeven van de beschermingsstatus van de wolf alsook welke partijen bevoegd zijn om beslissingen te nemen inzake het maken van uitzonderingen op het beschermingsregime of het aanwijzen van gebieden ter bescherming van de wolvenpopulatie. Verder wordt aandacht besteedt aan opgestelde wolvenplannen in deze landen en hoe de landen omgaan met eventueel voorkomende wolf-hond hybriden.

Deel C gaat in op de vraag van opdrachtgever (BIJ12) om voorstellen te doen voor bouwstenen die gebruikt kunnen worden bij het formuleren van Nederlands beleid omtrent de bescherming van de wolf. In dit onderdeel is uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen, verplaatsen, opvangen of doden van de wolf.

1 [redacted], juli 2013. FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf (bij12.nl).

Samenvatting

Deel A

Deel A van het rapport vormt een actualisering van 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan' van Trouwborst, Bastmeijer en Backes uit 2013. Dit onderzoek gaat in op de internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke kaders voor bescherming van de wolf. De wolf moet zowel op grond van internationale verdragen (met name Verdrag van Bern) als op grond van de Europese Habitatrichtlijn (Hrl) worden beschermd. De maatregelen die de lidstaten van de Europese Unie uit hoofde van de Hrl moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Een van deze diersoorten is de wolf. De bepalingen uit de Hrl zijn dwingend voor de lidstaten van de Europese Unie. Vertrekpunt voor de bescherming van de wolf in Nederland vormen art. 12 en bijlage IV Hrl. Dit is het zogenaamde passieve soortenbeschermingsregime dat bestaat uit een aantal verbodsbepalingen. Dit regime is vertaald in de Wet natuurbescherming en krijgt ook een plaats in de Omgevingswet. Daaruit volgt dat de wolf een beschermde soort is. Een aantal handelingen ten aanzien van de wolf (waaronder het doden, vangen en opzettelijk verstoren) zijn verboden. Alleen als aan een drietal voorwaarden is voldaan kan een uitzondering worden gemaakt op deze verboden. Deze randvoorwaarden zijn opgenomen in art. 16 Hrl en neergelegd in de Wet natuurbescherming en straks de Omgevingswet. Uit de randvoorwaarden volgt dat alleen toestemming kan worden gegeven voor een ingreep ten aanzien van de wolf indien: a. de ingreep plaatsvindt vanwege een door de wet erkend belang, b. er geen andere bevredigende oplossing is voor de ingreep, en c. er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken wolf in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Deze randwoorden zijn cumulatief van toepassing en vormen de basis voor individuele besluiten, generieke besluiten en beleid ten aanzien van de wolf.

Een goede toepassing van het hiervoor genoemde kader vraagt van de lidstaten – in dit geval Nederland – niet alleen inzicht in de betekenis en de reikwijdte van de bepalingen, maar ook het duidelijk richting geven aan de wijze waarop kan worden omgegaan met het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van de wolf. Bij deze uitleg en toepassing van het kader komt belangrijke betekenis toe aan de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie. In de afgelopen jaren heeft het Hof een aantal belangrijke arresten gewezen over de uitleg van het beschermingsregime. Daaruit volgt allereerst dat het 'natuurlijk verspreidingsgebied' waarbinnen de wolf moet worden beschermd, ruim moet worden uitgelegd. Dit omvat de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of verspreidt, ook als dat door de mens bewoonde gebieden betreft. Uit internationale verdragen, de Hrl en de Nederlandse wetgeving volgt niet expliciet of het beschermingsregime ook geldt voor kruisingen tussen hond en wolf (hybriden). Zowel in Europees als internationaal verband zijn aanbevelingen gedaan om hybriden onder de verboden te laten vallen. De aanpak in de lidstaten van de Europese Unie is wisselend.

Voor de toepassing van het beschermingsregime is ook van belang hoe de staat van instandhouding moet worden bepaald en beoordeeld. Hoewel dit in belangrijke mate een ecologische vraag is, zijn er handreikingen opgesteld die richting geven aan het bepalen van de staat van instandhouding en bij het beoordelen welke gevolgen ingrepen ten aanzien van de wolf op de staat van instandhouding kunnen hebben. Verder is vanuit juridische optiek van belang dat bij een beoordeling van de effecten van ingrepen op de wolf niet alleen de lokale of de grensoverschrijdende populatie worden betrokken. Beide moeten worden beoordeeld en in onderling verband worden beschouwd. Omdat de in Nederland voorkomende wolven onderdeel uitmaken van een populatie die zich over meerdere landen uitstrekt, is deze rechtspraak van het Hof direct van belang voor de Nederlandse praktijk. Een goede uitvoering van de richtlijnverplichtingen vraagt om gecoördineerde acties en informatie uitwisseling met de buurlanden, gebaseerd op een gezamenlijk (beheer)plan.

De naleving van de Hrl verplicht de lidstaten niet alleen tot het vaststellen van een het bovenstaande beschermingskader, maar ook tot het treffen van concrete en specifieke beschermingsmaatregelen. Het zorgen voor voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling past binnen deze verplichting tot het treffen van beschermingsmaatregelen. Ook in dit verband zijn afspraken met buurlanden relevant.

Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, zal het hiervoor beschreven regime noodzaken tot een kritische beoordeling van iedere vorm van ingrijpen in het voorkomen van de wolf. De mogelijkheid om in te grijpen zal mede afhankelijk zijn van de weging van de belangen die noodzaken tot een ingreep. Daarbij kan het treffen van planmatige beschermingsmaatregelen bijdragen aan de mogelijkheden om in individuele gevallen gemotiveerd af te kunnen wijken van de strikte bescherming van de wolf.

Naast het hierboven beschreven kader kent de Hrl ook een verplichting voor de lidstaten om – indien een soort in meer dan onbeduidende mate voorkomt in een lidstaat - Natura 2000-gebieden aan te wijzen voor soorten die in bijlage II van de Hrl zijn opgenomen. Bij diersoorten met een zeer groot territorium zoals de wolf ziet deze verplichting op plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied, die de fysische en biologische elementen bevatten die voor het leven en voortplanting essentieel zijn. Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf. Er zal regelmatig moeten worden bezien of aanwijzing voor de wolf moet plaatsvinden. Een handvat is in de eerste plaats de zogenaamde Europese referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijst worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat. De wolf wordt tot nu toe niet genoemd voor Nederland. Daarnaast hanteert Nederland het criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. In hoeverre dit criterium een juridisch houdbaar handvat biedt, is nog niet door de rechter getoetst.

Deel B

Deel B van dit rapport bevat een rechtsvergelijking met een aantal andere Europese landen. Hierin wordt beschreven hoe deze landen de verplichtingen uit de Hrl hebben geïmplementeerd in nationale wetgeving, maar ook op welke wijze wordt omgegaan met relevante bepalingen uit bijvoorbeeld voortvloeien uit het CITES-verdrag en de Europese CITES-verordeningen. Daarbij is zowel naar het soortenbeschermingsregime als het gebiedsbeschermingsregime bekeken.

De rechtsvergelijking gaat allereerst en uitgebreid in op hoe dit geregeld is in Frankrijk, Duitsland en België (Deel B-I).

Omdat in Duitsland de verschillende deelstaten elk hun eigen bevoegdheden hebben is in de rechtsvergelijking een doorkijk gegeven naar de situatie zoals deze door de deelstaten Brandenburg, Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen is vormgegeven. Hierbij wordt ingegaan op de wijze waarop het beschermingsregime van de wolf is verankerd. Hiernaast is bekeken onder welke voorwaarden en voor welk belang in het voorkomen van de wolf kan worden ingegrepen.
Voor België is enkel de situatie in Vlaanderen beoordeeld en beschreven.
Uit de rechtsvergelijking komen een aantal aandachtspunten die mogelijk ook voor de ontwikkeling van een nieuw Nederlands wolvenbeleid interessant kunnen zijn.

Internationaal soortenbeschermingsplan wolf
Uit deze rechtsvergelijking volgt uit de bestudeerde documenten dat bij alle beoordeelde landen in meer of mindere mate de behoefte wordt gevoeld aan enige vorm van internationale of grensoverschrijdende samenwerking of zelfs een internationaal soortenbeschermingsplan wolf. Hierop wordt hieronder uitgebreider ingegaan. Met name in Duitsland is deze wens nadrukkelijk aan de orde (zie hierna). Dit zou voor Nederland een relevant aangrijpingspunt kunnen vormen om de internationale samenwerking rond de wolf een positieve impuls te geven. Met een dergelijke

samenwerking kan vorm worden gegeven aan een beleidskader waarin wordt gestreefd naar meer evenwicht tussen het beschermen van de soort en het in bijzondere situaties kunnen afwijken van beschermingskaders.

Vrijstellingsregelingen verjagen/behandelen gewonde wolf/nooddoding
In twee van de onderzochte Duitse deelstaten zijn er via verordeningen vrijstellingen om een wolf, die actief mensen of vee benadert, te verjagen. Ook in Frankrijk kunnen de Prefecten een zelfde soort vrijstelling toekennen voor situaties waarbij een wolf actief vee benadert. Dit verjagen valt dan (mits daarbij de wolf geen letsel wordt toegebracht) niet onder het verbod op opzettelijke verstoring. Zowel in Frankrijk als in Duitsland worden verder bepaalde handelingen juridisch mogelijk gemaakt in geval van acute situaties. In de beoordeelde Duitse deelstaten zien we dat deze deelstaten in hun (wolven)verordeningen regelingen treffen in geval er een gewonde wolf wordt aangetroffen.

Hybriden
Het aantreffen van hybriden wolf-hond is in verschillende landen een punt van aandacht. De bescherming van hybriden en de vraag aan welke criteria een hybride moet voldoen om onder het beschermingsregime voor de wolf te vallen, zijn niet eenduidig en worden ook verschillend toegepast.

Natura 2000
In de landen waar de wolf al langer voorkomt (Duitsland, Frankrijk) zijn Natura 2000-gebieden aangewezen waarbinnen ook de wolf moet worden beschermd. Toch blijkt uit de rechtsvergelijking dat de verplichtingen uit de Hrl nog maar in beperkte mate worden uitgevoerd.

Voor de specifiek onderzochte landen zijn nog de volgende punten van belang.

Frankrijk
De bepalingen die voortvloeien uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn in Frankrijk met name geïmplementeerd in de 'Code de L'Environment'. De bevoegdheid voor de uitvoering van de wettelijke beschermingsmaatregelen, maar ook de besluitvorming om af te wijken van dit strikte wettelijke beschermingskader, ligt bij de prefecten van de Franse departementen. De Prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio. Deze prefect is aangewezen en verantwoordelijk voor het opstellen van het Nationaal wolvenplan (zie hierna) en is ook de partij die jaarlijks het exacte aantal wolven vaststelt dat in het gehele land kan of mag worden geschoten in het belang van de bescherming van vee. Dit laatste is in Frankrijk in beginsel het enige belang op grond waarvan besluiten kunnen worden genomen om wolven te doden. Voor de bescherming van vee tegen aanvallen van wolven, en specifiek ook voor de bescherming van de zogenaamde pastorale veehouderijen in berggebieden, wordt het op basis van de nationale wetgeving mogelijk gemaakt om af te wijken van het verbod op verstoren, vangen of doden van wolven. Op welke wijze deze besluiten door de Prefecten genomen kunnen worden, welke vormen van afschot of verjaging kunnen worden toegestaan én op welke wijze een jaarlijks quotum van maximaal te doden wolven moet worden bepaald, ligt vast in een tweetal (kader)besluiten die op ministerieel (dus landelijk) niveau zijn genomen. Het Franse wolvenplan (Nationaal actieplan 2018-2023 wolven en veehouderij) vindt zijn juridische basis in deze kaderbesluiten. In essentie beschrijft het plan ook wat al in deze besluiten is opgenomen: Het toestaan van defensief afschot van wolven op het moment dat zij een kudde aanvallen en/of het uitvoeren van afschot van wolven in gebieden waar moeilijk te beschermen pastorale kuddes worden gehouden om hier de predatiedruk in algemene zin te verminderen.

De situatie in Frankrijk is moeilijk vergelijkbaar met die in Nederland. De omvang van het land, de verspreiding van wolven en het voorkomende aantal wolven leiden ertoe dat Frankrijk van oordeel is dat met goede monitoring voldoende zekerheden zijn ingebouwd om negatieve gevolgen op de staat van instandhouding te voorkomen indien (gelimiteerd) afschot wordt toegestaan. Ook gaat het hier om een andere wolvenpopulatie (hoofdzakelijk afstammend van de Italiaanse / alpine populatie) dan

de Centraal Europese populatie waarvan de meeste individuen van de wolven afkomstig zijn die wij nu in Nederland aantreffen.

Duitsland
In Duitsland is de wolf op grond van het federale 'Bundesnaturschutzgesetz' als strikt beschermde soort aangemerkt. De verboden die in de Hrl zijn benoemd zijn overgenomen in deze wetgeving. Bij een recente wetswijziging van maart 2020 is in deze wet een extra paragraaf 'omgang met wolven' opgenomen. Het doel van deze wetswijziging is om meer rechtszekerheid te creëren wanneer een vergunning/ontheffing kan worden verleend om een wolf te doden en hoe om te gaan met wolf-hond-hybriden. De zogenaamde Naturschützbehörden van de verschillende deelstaten zijn het bevoegd gezag voor besluiten om af te wijken van de verboden als opgenomen in de Bundesnaturschutzgesetz. Een aantal deelstaten – waar inmiddels wolven voorkomen of waar de wolf regelmatig wordt waargenomen -– hebben, binnen de kaders van de federale wetgeving, zaken rond bescherming en beheer van de wolf uitgewerkt in specifieke wolfsverordeningen. In hoofdzaak gaat het hier om een uitwerking van de situaties waarin er een vrijstelling geldt om wolven te verjagen, of onder welke voorwaarden er een vergunning kan worden afgegeven om wolven te vangen of – in een uiterste geval – te doden.
Sommige deelstaten hebben een apart wolvenplan opgesteld. Deze plannen gaan in de regel niet verder dan een beschrijving van de te treffen maatregelen in geval van zich een 'wolf – mens' conflict of een 'wolf – gehouden dier' conflict voordoet. De plannen hebben in de meeste gevallen een onduidelijke juridische status.

België-Vlaanderen
De voorwaarden uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Vlaanderen omgezet in het 'Natuurdecreet' en het daaronder vallende 'Soortenbesluit'. De bevoegdheid tot het nemen van beslissingen tot afwijking van de wettelijke verboden is toegekend aan het Agentschap Natuur & Bos. Dit agentschap neemt ook de initiatieven voor het opstellen van soortenbeschermingsprogramma's. In Vlaanderen is op dit moment nog geen sprake van besluitvorming gericht op het doden van wolven. Wel is recent een wolvenprotocol opgesteld en goedgekeurd. Op basis van dit protocol kan er in bepaalde situaties een toestemming worden afgegeven om af te wijken van de soortbeschermingsbepalingen in het Soortenbesluit. De procedures en verantwoordelijkheden zullen – voor zover nu bekend – nog moeten worden vastgelegd in een Ministerieel Besluit.

In Deel B-II wordt de juridische bescherming van de wolf en de mogelijkheden tot het geven van toestemming voor inbreuken op die bescherming besproken voor Zweden, Polen, Finland, Oostenrijk, Slowakije en Slovenië.
Anders dan de rechtsvergelijking die is gemaakt in Deel B-I gaat het hierbij om een beschrijving op hoofdlijnen en betreft het een globaal overzicht.

Deel C

Het derde deel – Deel C van dit rapport – bespreekt de juridische mogelijkheden die provincies hebben om in mogelijk voorkomende feitelijke situaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op, bijvoorbeeld, het verjagen, vangen en verplaatsen, of doden van de wolf. Voorbeelden zijn het aantreffen van een gewonde wolf langs de weg, of agressief gedrag van een wolf tegenover een hond, of vee. Dit deel van het rapport levert de juridische 'bouwstenen' op voor het opstellen van beleid en handelingsprotocollen voor dergelijke concrete situaties, waarin 'mens – wolf' confrontaties kunnen optreden. Zo kunnen provincies afleiden welke afweging zij bij toestemmingsbesluiten voor het verstoren, vangen, of doden van een wolf moeten maken en welke randvoorwaarden daarbij in acht moeten worden genomen. Het uitgangspunt hierbij is steeds dat in individuele situaties besluitvorming moet plaatsvinden, die voldoet aan de strikte juridische kaders als uiteengezet in onderdeel A van dit rapport. In het rapport wordt aanvullend ingegaan op andere wettelijke eisen die aan, bijvoorbeeld, het behandelen van een gewonde wolf worden gesteld. Verder is ook gekeken naar de mogelijkheden om voor bepaalde, mogelijk vaker voorkomende situaties, op voorhand een vrijstelling van verbodsbepalingen te kunnen

geven, zoals voor het verjagen van een wolf die vee aanvalt, of dreigt aan te vallen. Een vrijstelling is een toestemmingsbesluit dat geldt voor bepaalde, concrete, vergelijkbare situaties, die zich vaker kunnen voordoen. Zo'n vrijstelling kan provinciaal gelden, maar ook landelijk, afhankelijk van of het besluit wordt genomen door Provinciale Staten, of de minister van LNV. De mogelijkheden voor een dergelijke vrijstelling worden overigens beperkt ingeschat, omdat het juridische stelsel primair uitgaat van het beoordelen van individuele en concrete situaties. Daarbij zal het in een aantal gevallen noodzakelijk zijn om advies in te winnen bij 'wolvendeskundigen' om te kunnen komen tot een voldoende draagkrachtige motivering van een besluit. Meestal zal in het geval van de wolf bij het overtreden van een wettelijk verbod, zoals bijvoorbeeld het verbod op opzettelijk doden van de wolf, dus een individueel toestemmingsbesluit moeten worden genomen. In de meeste gevallen is het College van Gedeputeerde Staten van de provincie waar de activiteit moet worden uitgevoerd, bevoegd tot het nemen van dat besluit. Onder de Omgevingswet wordt zo'n besluit een omgevingsvergunning genoemd. In dit deel van het rapport is – daar waar relevant en dit in de Nederlandse juridische context mogelijk lijkt – rekening gehouden met hetgeen in vergelijkbare situaties is toegestaan, of gebruikelijk is, in ons omringende landen, op basis van het rechtsvergelijkende deel van dit rapport.

Deel A.

Analyse van de bestaande Internationaalrechtelijke en Europeesrechtelijke verplichtingen ten aanzien van de bescherming van de wolf

Het vertrekpunt voor dit deel van het rapport wordt gevormd door het rapport 'Wolvenplan voor Nederland: naar een gedegen juridische basis. Een juridisch onderzoek ter ondersteuning van de opstelling van een Nederlands wolvenplan'(hierna Trouwborst & Bastmeijer).[2] Dit deel zal bestaan uit een actualisering van en – waar nodig - een aanvulling op dit rapport vanaf 2013. Het gaat daarbij om de volgende hoofdstukken:

In par. 1 wordt ingegaan op het hoofdstuk 'Soortenbescherming: de strikte bescherming van de wolf'. In deze paragraaf zal extra verdieping plaatsvinden ten aanzien van het thema 'gunstige staat van instandhouding'. Par. 2 gaat in op het hoofdstuk 'Gebiedenbescherming: Natura 2000 en de wolf'. Hier wordt gekeken naar de meest recente inzichten en verplichtingen die voortvloeien uit toepassing van de Europese richtlijnverplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming, zoals die blijken uit Commissierichtlijnen, beleid en jurisprudentie. In de derde paragraaf staat het hoofdstuk 'Actieve beschermingsmaatregelen' centraal. In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het beperken/wegvangen en doden kan faciliteren. Par. 4 gaat in op het hoofdstuk 'Go & no go' -gebieden voor de wolf'. Ten slotte komt in par. 5 het hoofdstuk 'Internationale samenwerking – 'population level management' aan de orde. De actualisering van het rapport Trouwborst & Bastmeijer vormt – samen met het rechtsvergelijkend onderzoek - de basis voor het onderdeel 'bouwstenen voor handelingsprotocollen (deel C).

1. Soortenbeschermingsregime

1.1 Internationaal recht

In het rapport Trouwborst & Bastmeijer is het internationaalrechtelijk kader beschreven dat van belang is voor de bescherming van de wolf. Van de in het rapport genoemde internationale verdragen was tot voor kort met name het Verdrag van Bern van belang. Evenals de hierna te bespreken Habitatrichtlijn (Hrl) ziet dit verdrag op de instandhouding van de Europese wilde flora en fauna en hun leefgebieden. De wolf is opgenomen in Bijlage II van het Verdrag van Bern, en is daarmee een zogenaamde strikt beschermde soort. Sommige verdragspartijen hebben een uitzondering bedongen op de strikte bescherming van de wolf. Voor Nederland geldt geen uitzondering. Voor de uitleg van het Verdrag zijn aanbevelingen van het Permanent Comité van belang en het Actieplan uit 2000. Verwezen wordt naar p. 7/8 van het Trouwborst & Bastmeijer waarin een overzicht van de relevante documenten is opgenomen. De documenten zijn niet juridisch bindend, maar geven richtsnoeren voor de uitleg van de verdragsbepalingen. Na het verschijnen van het rapport van Trouwborst & Bastmeijer zijn geen nieuwe aanbevelingen verschenen die van belang zijn in het licht van het beschermingsregime voor de wolf.

Het verdrag van Bern heeft een bepalende invloed gehad op de totstandkoming en de inhoud van de Hrl. De Hrl dient er onder andere toe om binnen de EU te kunnen voldoen aan de uit het verdrag voortvloeiende verplichtingen. Een aantal bepalingen uit de Hrl dienen, waar nodig, dan ook in overeenstemming met het Verdrag van Bern te worden geïnterpreteerd. Uiteindelijk zal vooral het Hof van Justitie in zijn jurisprudentie over de Hrl moeten aangeven welke betekenis in dit verband aan het Verdrag van Bern toekomt. Voorbeelden waarin de betekenis van het Verdrag van Bern in de jurisprudentie van het Hof nader verduidelijkt wordt, zijn er vooralsnog niet. Wel wordt er in conclusies van de Advocaat-Generaal (AG) incidenteel verwezen naar het verdrag. Zie bijvoorbeeld de conclusie van AG Kokott van 20 januari 2011 waarin wordt opgemerkt:

2 [redacted], juli 2013. FF-95.-Trouwborst-Bastmeijer-2013-Juridische-toets-wolvenplan.pdf (bij12.nl).

> "Bepalingen van afgeleid recht van de Unie moeten zo veel mogelijk in overeenstemming met de volkenrechtelijke verplichtingen van de Unie worden uitgelegd. Dat geldt met name voor de bepalingen van de habitatrichtlijn met betrekking tot de hamster. Zij behoren de verplichting tot bescherming van zijn habitats krachtens art. 4 van het Verdrag van Bern zo veel mogelijk te verwezenlijken, hoewel de Unie aan dat aspect van het Verdrag van Bern in het geval van de hamster alleen uitdrukkelijk uitvoering heeft gegeven wat de voortplantings- en rustplaatsen betreft".[3]

Van recenter datum is de conclusie van AG Saugmandsgaard, waarin hij ter ondersteuning van zijn standpunt verwijst naar een resolutie inzake de reikwijdte van enkele bepalingen van het Verdrag van Bern. De AG merkt op dat, aangezien de Hrl grotendeels op dit verdrag is afgestemd, het Hof zich bij de uitlegging van deze richtlijn moet laten leiden door deze resolutie en in het bijzonder de bijlage erbij.[4] Dit komt ook aan de orde in een latere conclusie van AG Kokott, waarin het verbod op het opzettelijk vangen (en doden) van wolven uit de Hrl in het licht van het Verdrag van Bern wordt uitgelegd (zie hierna).[5] De doorwerking van de verdragsbepalingen die zien op de bescherming van soorten krijgt gestalte via de verplichtingen uit de Hrl. In Nederland zijn deze geïmplementeerd in de Wet natuurbescherming (Wnb) en - in de nabije toekomst - de Omgevingswet en de daarop gebaseerde uitvoeringsregelgeving.

Opgemerkt wordt dat in recente jurisprudentie van het Hof van Justitie ook wordt verwezen naar het Verdrag van Bonn.[6] Het gaat daarbij met name om de definities uit het Verdrag. Dit komt in par. 1.2.1 nader aan de orde.

1.2 Europees recht

1.2.1 Bescherming wolf

De wolf is - voor zover van belang voor Nederland - opgenomen in Bijlage IV van de Hrl. Het beschermingsregime voor Habitatrichtlijnsoorten die zijn opgenomen op Bijlage IV Hrl, is opgenomen in art. 12 Hrl. Dit beschermingsregime is geïmplementeerd in art. 3.5 (Wnb). Onder de Omgevingswet zal implementatie van de verbodsbepalingen plaatsvinden in het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), in art. 11.46 e.v. De basis voor deze uitvoeringsregeling is – voorzover hier van belang – opgenomen in art. 5.1 Omgevingswet. Art. 12 Hrl verplicht de lidstaten ertoe om de nodige maatregelen te treffen voor de instelling van een systeem van strikte bescherming van de in bijlage IV vermelde diersoorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied.

De reikwijdte van het beschermingsregime wordt derhalve allereerst bepaald door de betekenis van *'natuurlijk verspreidingsgebied'*. Vervolgens wordt de reikwijdte van het beschermingsregime nader bepaald door het stelsel van verbodsbepalingen dat door de lidstaten in uitvoering van art. 12 Hrl moet worden verankerd in nationale regelgeving. Deze verbodsbepalingen hebben betrekking op:
a) het opzettelijk vangen of doden van *in het wild levende* specimens van Bijlage IV-soorten;
b) het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
c) het opzettelijk vernielen of rapen van eieren *in de natuur*;
d) de beschadiging of de vernieling van de *voortplantings- of rustplaatsen*.

'Natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur'

De cursief gedrukte bewoordingen uit art 12 Hrl impliceren dat er sprake is van een geografische begrenzing van het beschermingsregime. De richtlijn bevat geen definities aan de hand waarvan de reikwijdte van het beschermingsregime nader kan worden geduid. Voor de uitleg is primair de jurisprudentie van het Hof van Justitie van belang. In een arrest van 11 juni 2020 heeft het Hof duidelijkheid gegeven over een aantal

3 C-383/09, ECLI:EU:C:2011:23.
4 Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II), 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
5 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, C 473/19 en C 474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
6 Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten, dat op 23 juni 1979 te Bonn is ondertekend en namens de Gemeenschap is gesloten bij besluit 82/461/EEG van de Raad van 24 juni 1982, Pb. 1982, L 210, blz. 10.

elementen uit de Habitatrichtlijnbepalingen die de reikwijdte van het beschermingsregime afbakenen.[7] Het arrest is gewezen naar aanleiding van prejudiciële vragen van de Roemeense rechter. De procedure die aanleiding gaf tot de prejudiciële vragen had betrekking op het verdoven en vangen van een wolf die in een Roemeens dorp was aangetroffen. Deze wolf hield zich enige dagen op het terrein van een lokale bewoner op en at en speelde samen met de honden van deze bewoner. De bedoeling was om de wolf naar een berenreservaat over te brengen, dat ook over een omheind verblijf beschikt waar wolven leven die uit dierentuinen afkomstig zijn. De wolf is echter tijdens het transport ontsnapt en heeft zijn toevlucht gezocht in de plaatselijke bossen. Uit het arrest blijkt dat er geen toestemming is gevraagd om de wolf te vangen en vervoeren. De verwijzende rechter heeft aan het Hof de vraag voorgelegd in hoeverre het opzettelijk vangen of doden van een in het wild levende wolf geoorloofd is wanneer geen afwijking is toegestaan op grond van art. 16 Hrl en deze dieren worden aangetroffen in door de mens bewoond gebied of aan de rand daarvan. Meer specifiek ging het daarbij om de uitleg die moet worden gegeven aan de begrippen 'natuurlijk verspreidingsgebied', 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid Hrl.

Allereerst merkt het Hof op dat het beschermingsregime geen beperking kent naar de plaats, de ruimte of de habitat waar een specimen op een bepaald moment wordt aangetroffen. Ook wijst het Hof erop dat 'habitat van een soort' als bedoeld in art. 1, onder f Hrl geen vast en onveranderlijk afgebakend territorium betreft. Dat is anders in het gebiedsbeschermings-regime van de Hrl dat wel een geografische afbakening kent. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeenkomen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Op deze bepaling wordt later in dit rapport nog teruggekomen. De gebieden als bedoeld in art. 4 Hrl worden niet afgebakend met het doel de habitat van beschermde soorten – die een uitgestrekt territorium kunnen bezetten – volledig te omsluiten. Daarmee is – aldus het Hof - voor beschermde diersoorten die (zoals de wolf) uitgestrekte gebieden bezetten, het begrip 'natuurlijk verspreidingsgebied' breder dan de geografische ruimte die de fysieke en biologische elementen vertoont die voor hun leven en voortplanting essentieel zijn. Dit gebied komt overeen met de geografische ruimte waar de betrokken soort zich van nature ophoudt of verspreidt. Het Hof concludeert dan ook dat de door art. 12, eerste lid Hrl geboden bescherming geen beperkingen of grenzen kent en dat dus niet kan worden aangenomen dat een in het wild levend specimen van een beschermde diersoort dat in de buurt van of binnen door de mens bewoonde gebieden wordt aangetroffen, door dergelijke gebieden trekt of zich voedt met door de mens gecreëerde hulpbronnen, een dier is dat zijn 'natuurlijke verspreidingsgebied' heeft verlaten, of dat dit gebied geen menselijke nederzettingen of door de mens tot stand gebrachte elementen kan omvatten. Deze conclusie wordt ook ondersteund in het Guidance document van de Europese Commissie uit 2007.[8] Daarin wordt bij de uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied' verwezen naar een dynamisch concept, dat niet precies samenvalt met de daadwerkelijk bezette gebieden of het grondgebied waar een habitat, een soort of een ondersoort permanent aanwezig is. Het Hof verwijst verder - in navolging van de AG - naar het Verdrag van Bonn. Het Verdrag van Bonn geeft in art. 1, eerste lid, onder f) een definitie van het begrip 'verspreidingsgebied'. Dit begrip ziet op alle land- en wateromvattende gebieden waarbinnen een trekkende soort leeft of tijdelijk verblijft of waardoor zij trekt of waarover zij vliegt op een bepaald moment op de gebruikelijke trekroute. Het Hof wijst erop dat de definitie van het begrip 'verspreidingsgebied' van een soort dus slaat op de door deze soort doorkruiste gebieden van om het even welke aard.

Het Hof voegt aan deze overwegingen nog toe dat het gebruik van de woorden 'in het wild levend' en 'in de natuur' in art. 12, eerste lid onder a) en onder c) Hrl niets afdoet aan de conclusies. De strikte bescherming van beschermde diersoorten als bedoeld in art. 12 Hrl is niet alleen van toepassing op bepaalde plaatsen, maar geldt voor alle in de natuur of in het wild levende specimens van beschermde diersoorten die een rol vervullen in natuurlijke ecosystemen. Verder is de 'beperking' tot in het wild levend en in de natuur niet opgenomen in sub b en sub d van art. 12, eerste lid Hrl. Deze verbodsbepalingen zijn dan ook van toepassing op alle specimens van beschermde diersoorten, ongeacht de plaats waar zij zich ophouden.

7 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458.
8 Europese Commissie, Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive 92/43/EEC, februari 2007.

Het Hof stelt verder vast dat het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van deze soorten op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. In haar conclusie in een Zweedse zaak (zie hierna) merkt AG Kokott op dat het verstoringsverbod van art. 12, eerste lid 1, onder b Hrl moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij zouden worden belemmerd bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.[9] Verderop in het rapport wordt daar nog nader op ingegaan.

Het Hof gaat derhalve uit van een ruime uitleg van 'natuurlijk verspreidingsgebied'. Daarin volgt het Hof de AG, die in haar conclusie aangaf dat het gaat om het gebied waar de betrokken soort zich in het kader van haar natuurlijk gedrag ophoudt respectievelijk uitbreidt.[10] Deze ruime uitleg is niet slechts relevant vanwege de geografische werking van art. 12 Hrl, maar ook omdat het natuurlijk verspreidingsgebied onderdeel uitmaakt van de (gunstige) staat van instandhouding. De gevolgen voor de staat van instandhouding zijn onderdeel van de toets of uitzonderingen op de verboden ex art. 12, eerste lid Hrl kunnen worden toegestaan.

In de conclusie gaat de AG tevens in op de relatie met het Verdrag van Bern. Uit art. 6, onder a) van het verdrag volgt dat elke vorm van opzettelijk vangen (en doden) van wolven moet worden verboden. Ruimtelijke grenzen worden niet gesteld. Zij wijst verder op de in de Hrl gehanteerde regelingstechniek om de bescherming geografisch af te bakenen:

> "Zoals de aantekening voor de wolf in bijlage IV, onder a), laat zien, worden de van bescherming uitgezonderde gebieden, zoals bepaalde delen van lidstaten – Griekenland benoorden de 39e breedtegraad, Spanje benoorden de Duero en het rendierbeschermingsgebied in Finland –, duidelijk genoemd."

De AG voegt aan haar beschouwingen derhalve ook een a contrario redenering toe. Uit Bijlage IV volgt dat de Europese wetgever in sommige gevallen gebieden van het beschermingsregime heeft willen uitsluiten. Als dat niet het geval is, dan geldt er op voorhand geen geografische beperking.

'Voortplantings- of rustplaatsen'

Ook over de uitleg van 'voortplanting- of rustplaatsen' heeft het Hof van Justitie in de afgelopen jaren belangrijke arresten gewezen. In een arrest van 2 juli 2020 boog het Hof zich over de vraag of art. 12, eerste lid 1, onder d Hrl aldus moet worden uitgelegd dat het begrip 'rustplaatsen' in deze bepaling ook ziet op rustplaatsen die niet meer worden bewoond door een van de in bijlage IV Hrl genoemde beschermde diersoorten, in dit concrete geval de veldhamster. Onder verwijzing naar het arrest van 10 januari 2006[11] wijst het Hof erop dat door het in art. 12, eerste lid, onder d Hrl gestelde verbod niet te beperken tot opzettelijke handelingen, anders dan het geval is voor de handelingen onder a tot en met c van deze bepaling, de Uniewetgever zijn wil te kennen heeft gegeven, de voortplantings- of rustplaatsen een verhoogde bescherming te bieden tegen handelingen die beschadiging of vernieling ervan veroorzaken. Het Hof verwijst naar het Guidance document[12] waarin de Commissie heeft uiteengezet dat rustplaatsen, gedefinieerd als voor het bestaan van een dier of groep van dieren essentiële zones wanneer ze niet-actief zijn, moeten worden beschermd, zelfs wanneer deze niet worden gebruikt maar er redelijkerwijs een grote kans bestaat dat de betrokken soort daarnaar terugkeert. Het Hof concludeert dan ook dat uit de context van art. 12, eerste lid, onder d Hrl volgt dat rustplaatsen die niet meer worden ingenomen door een beschermde diersoort, niet mogen worden beschadigd of vernield wanneer de kans voldoende groot is dat deze soort zal terugkeren naar die plaatsen.[13] Het Hof heeft zich nog niet uitgesproken over de vraag of bij

9 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
10 Overweging 37 Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.
11 HvJ 10 januari 2006 (Cie/Duitsland), C-98/03, ECLI:EU:C:2006:3.
12 Guidance document, p. 11.
13 HvJ 2 juli 2020 (Veldhamster), C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517.

(her)vestiging van een soort ook betekenis moet toekomen aan de bescherming van potentiële verblijfplaatsen.

De door art. 12, eerste lid onder d Hrl beoogde bescherming is niet afhankelijk van de staat van instandhouding van de soort. Het Hof heeft overwogen dat deze bepaling zich ertegen verzet dat het verbod alleen wordt toegepast indien de staat van instandhouding van de betrokken soort dreigt te verslechteren.[14]

In een uitspraak van 12 november 2014 gaat de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna ABRvS of Afdeling) in op de uitleg van art. 11 Ffw in relatie tot art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl. Voor de uitleg van laatstgenoemde bepaling verwijst de ABRvS naar het Guidance document waarin is beschreven dat die bepaling is gericht op het waarborgen van de ecologische functionaliteit van broed- en rustplaatsen, dat wil zeggen het verzekeren dat deze plaatsen een diersoort alle elementen blijven bieden die nodig zijn om succesvol te kunnen broeden of rusten. Andere gebieden van de habitat van een diersoort, zoals foerageergebieden, worden niet beschermd door art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl, tenzij deze samenvallen met broed- of rustplaatsen. Voorts adviseert de Europese Commissie in het Guidance document om voor diersoorten die in een groter gebied activiteiten ontplooien, de definitie van rustplaats te beperken tot een plaats die duidelijk is afgebakend. Als voorbeeld hiervan worden de slaapplaatsen van vleermuizen genoemd. Ten slotte wordt art. 12, eerste lid, aanhef en sub d, Hrl volgens het Guidance document niet overtreden indien maatregelen worden genomen die de blijvende ecologische functionaliteit van een broed- of rustplaats garanderen. Hierbij is van belang dat de ecologische functionaliteit op geen enkel moment, ook niet tijdelijk, in het geding komt. Ook het Guidance document neemt als insteek dat een foerageergebied of vaste vliegroute niet wordt gerekend tot een vaste rust- of verblijfplaats, tenzij deze als zodanig samenvalt met een vaste rust- of verblijfplaats. In Nederland is sinds 2009 staande jurisprudentie dat foerageergebieden die samenvallen met (vaste) rust- en verblijfplaatsen onder de bescherming van de rust- en voortplantingsplaats vallen.[15]

Uit de rechtspraak kan ook worden afgeleid dat als voldoende is onderbouwd dat er rond een vaste rust- en verblijfplaats onvoldoende geschikt foerageergebied voor een soort overblijft, ook het bedreigde foerageergebied onder de bescherming van de rust- en verblijfplaats valt.[16] Dit valt ook af te leiden uit Europese rechtspraak.[17] Het Hof van Justitie is van mening dat het systeem van strikte bescherming van soorten ingevolge de Hrl impliceert dat maatregelen moeten worden getroffen om de verslechtering of vernieling van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van de in bijlage IV, onderdeel A, Hrl te voorkomen. Uit het arrest Commissie tegen Frankrijk over de bescherming van de korenwolf kan worden afgeleid dat deze verplichting onder omstandigheden ook bescherming van het leefgebied rond de beschermde rust- en voortplantingsplaats kan omvatten. Naar onze mening moet deze uitleg van het Hof wel worden beschouwd in de context van de betreffende beschermde soort. Bij een soort als de wolf is de bescherming van een volledig foerageergebied in de hiervoor genoemde zin, niet goed voorstelbaar. Het jachtgebied van een wolf is zodanig omvangrijk dat een zinvolle uitleg van deze verplichting zou kunnen uitgaan van het instellen van een rustgebied (toegangsbeperking) rond de voortplantingsplek. Voorts is helder dat enkel een stelsel van 'passieve soortenbescherming' (neerleggen van strikte verboden in wetgeving) onvoldoende wordt geacht door het Hof van Justitie om een stelsel van strikte bescherming van Habitatrichtlijnsoorten te garanderen: lidstaten zullen de nodige concrete en specifieke beschermingsmaatregelen moeten nemen, inclusief het vaststellen van coherente en preventieve maatregelen (actieve soortenbescherming: bijv. het vaststellen van soortenbeschermingsplannen met daarin gerichte beheermaatregelen).

14 HvJ 4 maart 2021 (prejudiciële vragen Zweden-heikikker), zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2021:166.
15 ABRvS 25 februari 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BH3985, ABRvS 20 januari 2010, ECLI:NL:RVS:2010:BK9909; ABRvS 19 januari 2011, ECLI:NL:RVS:2011:BP1323 en recenter ABRvS 1 juli 2015, ECLI:NL:RVS:2015:2081; ABRvS 12 november 2014, ECLI:NL:RVS:2014:4024.
16 B.v. ABRvS 10 januari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:12
17 HvJ 11 januari 2007(Cie/Ierland), C-183/05, ECLI:EU:C:2007:14, HvJ 16 maart 2006 (Cie/Griekenland), C-518/04, ECLI:EU:C:2006:183; HvJ 30 januari 2002 (Cie/Griekenland), C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60 en HvJ 9 juni 2011 (Cie/Frankrijk), C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.

Opzettelijke verstoring

De Europese Commissie gaat in haar Guidance document in op het verbod op verstoringen zoals opgenomen in art. 12, eerste lid, sub b, Hrl. Verstoringen moeten per soort worden beoordeeld in het licht van de intensiteit, duur en frequentie van herhaling van de verstoring. De Commissie geeft tevens aan dat bij de verstoring moet worden beoordeeld wat het effect op de staat van instandhouding van de soort kan zijn. Juist een verstoring gedurende een kwetsbare periode kan daarom een extra negatief effect hebben en aan een in beginsel niet verboden incidentele verstoring een extra mee te wegen element toevoegen.[18] De Commissie stelt in de Draft Guidance dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van art. 12 Hrl. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan echter leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[19]

AG Kokott wijst er in haar conclusie bij de Zweedse houtkapzaak op dat in tegenstelling tot artikel 5, onder d), van de Vogelrichtlijn in het verbod op verstoring ex artikel 12, lid 1, onder b), van de Hrl niet uitdrukkelijk een verband wordt gelegd met de doelstellingen van de richtlijn en, in het bijzonder, met de staat van instandhouding van de betrokken soorten.
Een gemeenschappelijk kenmerk is - volgens de AG - evenwel, dat het verbod met name moet gelden gedurende de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek. Deze perioden gelden als bijzonder gevoelig voor verstoring, zodat ze in de regel van groot belang zijn voor de staat van instandhouding van de soorten. Bovendien is het opvallend dat het verstoren van de *soorten* (cursief: auteurs) moet worden verboden, terwijl het verbod om te doden in artikel 12, lid 1, onder a), en de definitie van artikel 1, onder m) Hrl betrekking heeft op *elk afzonderlijk specimen* (cursief: auteurs) van de beschermde soorten.

Met enige nuances komt de AG in overweging 107 van deze conclusie daarom tot het oordeel dat het verstoringsverbod van artikel 12, lid 1, onder b) Hrl in beginsel moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zouden worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

Deze uitleg kan overigens niet op deze wijze in de tekst van de richtlijn worden gelezen, of uit rechtspraak van het Hof worden afgeleid. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan bovendien leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat in beginsel steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval. Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.

Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[20] Sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[21]

Individu versus populatie

Het doel van het beschermingsregime is, zoals hierna nog nader aan de orde zal komen, het bereiken en behouden van een goede staat van instandhouding van soorten. Het middel waarmee dat moet worden bereikt, is echter de bescherming van individuele exemplaren en hun voortplantings-, rust- en

18 Guidance document, p. 38.
19 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species 2019, p. 26.
20 ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846, ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance document, p. 38.
21 Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20

verblijfplaatsen. De bescherming krijgt dan ook gestalte in een stelsel van verbodsbepalingen waarin handelingen ten aanzien van individuen en hun verblijfplaats worden verboden.[22] Het Hof heeft ook bevestigd dat het systeem van strikte bescherming (in dat geval ging het om art. 12, eerste lid, onder d Hrl) geldt ongeacht het specimen van een soort.[23]

Vestiging op eigen kracht

Het in art. 12 Hrl opgenomen beschermingsregime ziet ook op exemplaren van een beschermde soort die op eigen kracht naar gebieden trekken. In het Guidance document merkt de EC daarover het volgende op:

> "When a species or habitat spreads on its own to a new area/territory (…) this territory has to be considered part of the natural range".[24]

Hybriden

In het rapport Trouwborst & Bastmeijer is ingegaan op de status van kruisingen tussen wolf en hond – de zogenaamde hybriden. De Hrl, maar ook het Verdrag van Bern, gaan niet in op de vraag of ook hybriden onder het beschermingsregime vallen. Ook in de Wnb en de Omgevingswet wordt – anders dan onder de Flora- en faunawet (Ffw) - geen aandacht besteed aan de status van hybriden. Op andere plaatsen in de EU-regelgeving wordt wel ingegaan op deze status. In EU-verordening 2017/160 wordt aangegeven dat hybriden van soorten van bijlagen A en B (waaronder de wolf) tot in de vierde generatie terugkruising dezelfde beschermingsstatus genieten als de oudersoort.[25] In de Draft Guidance wordt lidstaten geadviseerd een keuze te maken: "*De beheersinstanties moeten ervoor zorgen dat hybriden duidelijk en ondubbelzinnig onder hun nationale wetgeving vallen, hetzij als wilde dieren, hetzij als huisdieren*." Er wordt wel gewezen op de kans dat er groot risico is dat hybriden en wolven worden verwisseld en ten onrechte geschoten, of gestroopt. In de Draft Guidance wordt geadviseerd hybriden te beschermen als wolven.[26] In dit verband kan ook worden gewezen op aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern.[27] In Deel C wordt daar nader op ingegaan. De aanpak in de lidstaten is wisselend, zoals wordt uiteengezet in Deel B van dit rapport.[28]

1.2.2 Uitzonderingen

Op grond van art. 16, eerste lid Hrl kan – binnen strikte randvoorwaarden - toestemming worden gegeven om af te wijken van de in art. 12 Hrl opgenomen verbodsbepalingen. Art. 16 Hrl is geïmplementeerd in art. 3.8 en 3.9 Wnb. Onder de Omgevingswet is in artikel 8.74k Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV Hrl, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen. De grondslag is art. 5.18 van de Omgevingswet. Het kader als weergegeven in het eerste lid van art. 8.74k Bkl is direct overgenomen uit artikel 16 Hrl en is nu nog neergelegd in de art. 3.8, vierde lid, en 3.9, tweede lid, van de Wnb. Om uitzondering op de verbodsbepalingen te kunnen toestaan moet aan een aantal cumulatieve voorwaarden worden voldaan:

a. de uitzondering is nodig:
    1. in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
    2. ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

22 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 207.
23 HvJ 17 april 2018 (Cie/ Polen), C-441/17, ECLI:EU:C:2018:255.
24 Guidance document, p. 11.
25 https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/160/oj
26 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.
27 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.
28 Zie over hybridisatie: hoofdstuk 5.3 van het rapport H.A.H. Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

3. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
4. ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
5. ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.er bestaat geen andere bevredigende oplossing.

b. er bestaat geen andere bevredigende oplossing;
c. er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

De Europese Commissie geeft in het Guidance document in zijn algemeenheid aan dat de toets strenger zal zijn naarmate de impact van een uitzondering op een soort/populatie ernstiger is.[29]

Voor alle hiervoor genoemde uitzonderingsmogelijkheden geldt dat derogatie maatwerk is. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat het gaat om een uitzonderingsregeling die strikt moet worden uitgelegd. Een autoriteit die het besluit neemt moet voor elke afwijking bewijzen dat aan de gestelde voorwaarden is voldaan. Elke ingreep die de beschermde soorten raakt wordt slechts toegestaan op basis van besluiten die steunen op een nauwkeurige en treffende motivering die verwijst naar de in de richtlijn genoemde redenen, voorwaarden en vereisten.[30] Een uitzondering moet dus een concrete en gerichte toepassing vinden, teneinde tegemoet te komen aan nauwkeurige vereisten en specifieke situaties. Zoals hiervoor al is opgemerkt, worden meer eisen gesteld aan de onderbouwing van een uitzondering naarmate de inbreuk verderstrekkende gevolgen heeft voor (de populatie van) een soort. Onderstaand wordt ingegaan op relevante elementen uit de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om een uitzondering toe te staan.

a) Wettelijk belang

De aanwezigheid van een wettelijk belang is de eerste randvoorwaarde waaraan moet worden voldaan om toestemming te kunnen verlenen voor een afwijking van een verbodsbepaling. Het is van belang om op te merken dat de belangen veelal zien op situaties die qua aard, omvang en locatie zeer verschillend kunnen zijn. De genoemde belangen vragen daarom ieder afzonderlijk om een specifieke onderbouwing. Voor de twee eerstgenoemde ontheffingsgronden is het niet voldoende dat er schade is opgetreden of zich een conflictsituatie heeft voorgedaan. Aangetoond moet worden dat de openbare veiligheid c.q. het belang van de wilde flora en fauna in het geding is. Tot nu toe heeft de jurisprudentie over openbare veiligheid met name betrekking op situaties waarin de veiligheid van personen (niet enkel van een individu) in gevaar wordt gebracht of risico's ontstaan voor de veiligheid van de omgeving, bijvoorbeeld doordat de kans op calamiteiten toeneemt. In de Draft Guidance wordt op p. 55 opgemerkt:

> "(3-37) The "overriding" character of the public interest should be thoroughly examined by the competent authority on a case-by-case basis, and be appropriately balanced with the overall public interest of achieving the Directive's objectives. It seems reasonable to consider that, as it happens for the use of derogations under Article 16.1(b), the use of derogations under Article 16.1(c) in the interest of public health or public safety does not require damages to human health or safety to be sustained before the adoption of derogation measures. However, for using this derogation, Member States must be in a position to demonstrate with strong and robust evidence a link between the derogation and the alleged objectives of overriding public interest."

In het gebiedsbeschermingsregime heeft het Hof reeds in de Leybucht zaak over een uitzondering onder verwijzing naar 'openbare veiligheid' geoordeeld dat "*the grounds justifying such a reduction must correspond to a general interest which is superior to the general interest represented by the ecological*

29 Guidance document, p. 53.
30 HvJ 8 juni 2006, C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378; HvJ 7 maart 1996, C-118/94, ECLI:EU:C:1996:86.

objective of the directive."[31] In de huidige context rondom de wolf lenen deze uitzonderingsgronden zich niet voor een generieke toepassing. Zie ook het rapport van Trouwborst & Bastmeijer.

Bij de beoordeling of sprake is van ernstige schade geldt als vertrekpunt dat sprake moet zijn van een concrete dreiging van het optreden van ernstige schade.[32] Of in de woorden van AG Kokott: "*Er hoeft evenwel niet te worden gewacht tot er schade ontstaat wanneer op basis van de beste wetenschappelijke gegevens die beschikbaar zijn, moet worden aangenomen dat er een voldoende risico bestaat op een voldoende ernstige schade*".[33] Het bevoegd gezag heeft beoordelingsruimte ten aanzien van de vraag of aan dat criterium is voldaan. Hoewel de schade zich nog niet hoeft te hebben voorgedaan, moet een besluit waarbij een uitzondering wordt toegestaan wel steunen op een nauwkeurige en treffende motivering. Uit jurisprudentie van het Hof volgt dat de afwijkingsgrond er niet toe strekt dreigende schade van geringe omvang te voorkomen.[34] In nationale jurisprudentie is zichtbaar dat steeds hogere eisen worden gesteld aan de vraag of aan het criterium 'ernstige schade' is voldaan.

De meest concrete onderbouwing van optredende schade is een getalsmatige onderbouwing van de schade en de relatie tot de schadeveroorzakende populatie(s). Als die cijfermatige onderbouwing er niet is, kan worden onderzocht of er ervaringsgegevens zijn in andere gebieden, in een vergelijkbare situatie. Daarbij kan worden uitgegaan van de getaxeerde schade. Informatie die daarbij van belang is, betreft de verspreiding van de schadeveroorzakende soort, de periode, en de locatie waar de schade optreedt. Ook andere variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Onderzoek naar en motivering van de betekenis van deze variabelen is van belang. De jurisprudentie over de jaren heen laat zien dat steeds meer belang wordt gehecht aan inzicht in de betekenis van verschillende variabelen die van invloed zijn op omvang van de schade. Opgemerkt wordt dat de jurisprudentie hoofdzakelijk betrekking heeft op beheer en schadebestrijding bij vogels. Enkele algemene noties uit deze jurisprudentie zijn echter ook hier van belang. Van belang is ook dat de enkele gelijktijdige toename van de populatie van een schadesoort en de omvang van de schade niet zonder meer betekent dat er een oorzakelijke relatie bestaat. Ook andere variabelen kunnen van invloed zijn op de hoogte van de schade. Dit vraagt om een toegespitste motivering wat de betekenis is van deze variabelen.[35] Uit de jurisprudentie blijkt ook dat een ontheffing zich dient te beperken tot die specifieke situaties waarvoor op grond van de schadehistorie aannemelijk is gemaakt dat ten aanzien daarvan belangrijke schade is aangericht of dreigt te worden aangericht.[36] Zoals de periode en de locatie waar de schade optreedt.[37] De schadehistorie zal wel nader moeten worden gespecificeerd. Zo is het enkele gegeven dat een schadeveroorzakende diersoort en schadegevoelige locaties in een gebied voorkomen, niet voldoende voor de conclusie dat zich belangrijke schade voordoet.[38] Bij het bepalen van de reikwijdte van een ontheffing kan ook van belang zijn dat bestrijding in een groter gebied nodig is, om verplaatsing van het probleem te voorkomen. Aandachtspunt blijft dat de beoordeling casuïstisch is.

In jurisprudentie over de wolf speelt ook het criterium 'het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens', een rol. In het arrest inzake de beheersjacht op wolven in Finland heeft het Hof aangegeven aan welke randvoorwaarden een beroep op art. 16, eerste lid, onder e Hrl dient te voldoen**:**

- de met die afwijkingen nagestreefde doelstelling moet duidelijk en nauwkeurig zijn onderbouwd en aangetoond dient te worden dat de afwijkingen geschikt zijn om die doelstelling te bereiken;
- aangetoond moet worden dat de doelstelling die zij nastreven niet kan worden bereikt door een andere bevredigende oplossing;

31 HvJ 28 februari 1991, C-57/89, ECLI:EU:C:1991:89.
32 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458
33 Conclusie AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.
34 HvJ 8 juli 1987, C-247/85, ECLI:EU:C:1987:339.
35 ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366; ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824.
36 Zie reeds ABRvS 28 maart 2007, ECLI:NL:RVS:2007:BA1688, ABRvS 17 oktober 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3366. Voldoende onderbouwing : ABRvS 22 november 2017, ECLI:NL:RVS:2017:3209.
37 Rb. Den Haag (vzr.) 22 november 2019, ECLI:NL:RBDHA:2018:13809. Zie voor een voorbeeld waarin de motivering ontoereikend werd geacht: Rb. Noord-Holland (vzr.) 30 november 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:10195.
38 ABRvS 18 oktober 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2824; ABRvS 15 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1535.

- het moet vast staan dat de afwijkingen geen schade zullen toebrengen aan het behoud, in een gunstige staat van instandhouding, van de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied
- de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en de impact die de beoogde afwijking daarop kan hebben dient te worden beoordeeld, op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat verscheidene biogeografische regio's bestrijken, of indien het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dit vereist en, voor zover mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, en
- er moet worden voldaan aan de voorwaarden dat op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV bij de richtlijn genoemde soorten wordt gevangen onder strikt gecontroleerde omstandigheden, van welke voorwaarden de naleving moet worden vastgesteld, met name met betrekking tot de populatie, de staat van instandhouding en de biologische kenmerken.[39]

b) Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. In het Guidance document wordt aangegeven dat moet worden onderzocht hoe een activiteit moet worden uitgevoerd, en of dit op een andere manier mogelijk is (in het licht van de doelstelling van een activiteit). Daarbij moet de minst belastende aanpak worden gekozen voor de soorten die door een activiteit worden geraakt. De Europese Commissie wijst er daarbij op dat het verlenen van toestemming om een inbreuk te maken op het beschermingsregime al een 'last resort' is. Deze inbreuk mag ook niet verder gaan dan strikt noodzakelijk. De Commissie verwoordt dit aldus:

> "(35) In conformity with the principle of subsidiarity, it rests with the competent national authorities to make the necessary comparisons and evaluate those alternative solutions. Nevertheless, this discretionary power is subject to several constraints.
>
> (36) Based on the case law of the Court on derogations under Article 9 of Directive 79/409/EEC, especially in Case C-10/96, an analysis of whether there is "no other satisfactory alternative" can be considered as having three parts: What is the problem or specific situation that needs to be addressed? Are there any other solutions? If so, will these resolve the problem or specific situation for which the derogation is sought?[40] The following remarks are based on the case law of the Court on Article 9 of the Birds Directive and apply the approach adopted by the Court to Article 16."
>
> (37) The analysis of whether "there is no other satisfactory alternative" presumes that a specific problem or situation exists and needs to be tackled. The competent national authorities are called upon to solve this problem or situation by choosing, among the possible alternatives, the most appropriate that will ensure the best protection of the species while solving the problem/situation. To ensure the strict protection of species, these alternatives must be assessed with regard to the prohibitions listed in Article 12. They could involve alternative locations (or routes), different development scales or designs, or alternative activities, processes or methods.
>
> (38) In any case, recourse to Article 16 derogations must be a last resort. The essential common characteristic of any derogation system is that it has to yield to other requirements laid down in the Directive in the interest of conservation.
>
> (39) The same strict approach applies to the interpretation of the term "satisfactory". Given the exceptional nature of the derogation regime and the duty of Member States under Article 10 of the EC Treaty to facilitate the achievement of the tasks of the Community, a derogation would

39 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
40 Zie ook: Europese Commissie, Gidsdocument voor de jacht in het kader van Richtlijn 79/409/EEG van de Raad inzake het behoud van de vogelstand, februari 2008, p. 49.

only be justified on the basis of an objective demonstration that there is no other satisfactory solution. According to the Advocate General in case C-10/96, this term "may be interpreted as meaning a solution which resolves the particular problem facing the national authorities, and which at the same time respects as far as possible the prohibitions laid down in the Directive; a derogation may only be allowed where no other solution which does not involve setting aside these prohibitions can be adopted."

(40) As regards the factors for evaluating the existence of another satisfactory solution, it is recognised that this is a matter for the national courts. The appraisal of whether an alternative is satisfactory or not, in a given situation, must be founded on objectively verifiable factors, such as scientific and technical considerations. In addition, the solution finally selected, even if it involves a derogation, must be objectively limited to the extent necessary to resolve the specific problem or situation.

(41) Evidently, the requirement to consider seriously other alternatives is of primary importance. The discretionary power of Member States is limited, and where another solution exists, any arguments that it is not "satisfactory" will need to be convincing. Moreover, it should be stressed that another solution cannot be deemed unsatisfactory merely because it would cause greater inconvenience to or compel a change in behaviour by the beneficiaries of the derogation.

(42) The judgment in Case C-182/02 illustrates the strict approach adopted by the Court for derogations under the Birds Directive. In order to determine whether or not a satisfactory solution existed, the Court assessed the "need" and "purpose" of the derogation. This judgment confirms the importance of demonstrating that there are compelling reasons to justify a derogation (onderstreping auteurs)."

AG Kokott plaatst art. 16, eerste lid Hrl in haar conclusie in zaak C-342/05 in de sleutel van het evenredigheidsbeginsel. De AG wijst erop dat volgens dit beginsel de vastgestelde handelingen niet buiten de grenzen mogen treden van hetgeen geschikt en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van de rechtmatige doelstellingen van de betrokken regeling, met dien verstande dat, wanneer een keuze tussen meerdere geschikte maatregelen mogelijk is, die maatregel moet worden gekozen die de minste belasting met zich brengt, en de veroorzaakte nadelen niet onevenredig mogen zijn aan het nagestreefde doel. Dat betekent volgens de AG ook dat om te beginnen het doel van de maatregel moet worden bepaald. Dit doel kan een maatregel slechts rechtvaardigen wanneer het minstens valt onder één van de uitzonderingsgronden, dat wil zeggen wanneer de maatregel geschikt is om een van de aldaar genoemde doelstellingen te bereiken. Zelfs wanneer dit het geval is, mag de maatregel niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van artikel 16, lid 1, Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering buiten verhouding staan tot de nagestreefde doelstellingen en de andere oplossing wel evenredig is. Dit vormt de sluitsteen van de evenredigheidsbeoordeling, de zogenaamde geschiktheid of redelijkheid stricto sensu, aldus de conclusie van de AG.[41] De ABRvS sluit zich hierbij aan. De Afdeling geeft - in de procedure over de Gedragscode Stroomversnelling - aan dat art. 16, eerste lid Hrl vereist dat de minister in een geval als dit nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[42]

Voor het alternatievenonderzoek is een heldere doelstelling dus relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn

41 Conclusie AG Kokott, C-342/05, ECLI:EU:C:2006:752. Zie ook: Draft Guidance p. 60 e.v..
42 ABRvS 21 april 2021, ECLI:NL:RVS:2021:853.

voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn. Bij de vraag naar reële alternatieven zijn de kosten van maatregelen op zichzelf geen doorslaggevend criterium. Dit volgt uit jurisprudentie over art. 6, vierde lid Hrl, op grond waarvan - evenals op basis van art. 16 Hrl - een onderzoek naar andere bevredigende oplossing moet worden verricht. In een arrest van 14 januari 2016[43] overwoog het Hof dat de in die procedure door de verwijzende rechter aangehaalde kosten van maatregelen die in aanmerking kunnen worden genomen in het kader van het onderzoek van de alternatieven, niet even belangrijk zijn als de door de Hrl nagestreefde doelstelling van instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna. Het Hof concludeert dat niet kan worden aanvaard dat louter de economische kosten verbonden aan dergelijke maatregelen beslissend kunnen zijn voor de keuze van alternatieve oplossingen op grond van deze bepaling.
De kosten kunnen echter wel een onderdeel vormen van de proportionaliteitstoets.

Het is verder van belang in te gaan op de vraag in hoeverre het onderzoek naar alternatieven en de aanwezigheid van een belang als bedoeld in de richtlijn elkaar beïnvloeden, maar ook of in de weging de zwaarte van de inbreuk een rol mag spelen. In een arrest uit 2007 overwoog het Hof dat het onderzoek naar eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project.[44] In een uitspraak uit 2015 oordeelde de ABRvS dat uit deze uitspraak van het Hof volgt dat de beoordeling van eventuele dwingende redenen van groot openbaar belang en het onderzoek naar het bestaan van minder schadelijke alternatieven vereisen dat deze belangen worden afgewogen tegen de aantasting van het gebied door het onderzochte plan of project. De ABRvS oordeelde dat, nu art. 16, eerste lid Hrl voor de soortenbescherming vergelijkbare begrippen kent als art. 6, vierde lid Hrl ter regeling van de gebiedsbescherming, voor de uitleg en toepassing van de begrippen uit artikel 16 aansluiting wordt gezocht bij dit arrest.[45] Dat betekent dat bij de beoordeling van het aangevoerde belang en bij het alternatievenonderzoek de ernst van de ingreep meeweegt.

AG Kokott is in de conclusie in de procedure over het wegvangen van een wolf uit een dorp in Roemenië strikt als het gaat om het alternatievenonderzoek:

> "Wat een „andere bevredigende oplossing" betreft, zou vooral moeten worden gedacht aan het wegnemen van prikkels voor de wolf, bijvoorbeeld voer of loslopende honden, wat geen afwijking krachtens artikel 16 van de habitatrichtlijn zou vereisen en dus de voorkeur zou verdienen. Alleen wanneer de wolf desondanks de nabijheid van de mens blijft zoeken, komt de zogenaamde „afschrikking" in aanmerking, waarbij het dier wordt verjaagd onder bijvoorbeeld beschieting met rubberkogels. De doeltreffendheid van dergelijke methoden is evenwel onzeker."[46]

c) Populaties, natuurlijk verspreidingsgebied, gunstige staat van instandhouding
De derde randvoorwaarde bepaalt dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de '*populaties*' van de betrokken soort in hun '*natuurlijke verspreidingsgebied'* in een '*gunstige staat van instandhouding'* te laten voortbestaan. Op het natuurlijk verspreidingsgebied is hiervoor reeds ingegaan. Onderstaand wordt op de beide andere elementen ingegaan.

Populaties
Art. 16 Hrl stelt als voorwaarde voor het kunnen afwijken van de verboden zoals genoemd in art. 12 e.v. dat de afwijking 'geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan'. De vraag is daarbij onder andere wat 'de populaties in hun natuurlijk verspreidingsgebied' betekent. Voor het antwoord daarop is mede van belang art. 9 Verdrag van Bern, waarin is bepaald dat afwijkingen van de verbodsbepalingen uit art. 4 e.v. van dat verdrag slechts mogen indien de afwijkingen onder andere 'geen aantasting met zich

43 C-399/14, ECLI:EU:C:2016:10.
44 HvJ 20 september 2007, C-304/05, ECLI:EU:C:2007:532.
45 ABRvS 18 februari 2015, ECLI:NL:RVS:2015:438, ABRvS 26 oktober 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2788.
46 Conclusie van AG Kokott 13 februari 2020, Zaak C-88/19, ECLI:EU:C:2020:93.

brengen van het voortbestaan van de desbetreffende populatie'. Een 'populatie in zijn natuurlijk verspreidingsgebied' is dus de desbetreffende populatie, dus de populatie in het aan de orde zijnde gebied.[47]

In het Guidance document wordt benadrukt dat het enerzijds gaat om de staat van instandhouding in de desbetreffende biogeografische regio binnen een lidstaat of zelfs grensoverschrijdend. Het uiteindelijke doel van de richtlijn is immers om de strikt te beschermen soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in de desbetreffende biogeografische regio's in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Anderzijds zal moeten worden gekeken naar de desbetreffende (plaatselijke) populatie.
Een ontheffing of vrijstelling is, aldus de Europese Commissie, alleen mogelijk indien de ontheffing geen afbreuk doet aan de gunstige staat van instandhouding van zowel de soort in haar biogeografisch verspreidingsgebied, als van de desbetreffende lokale populatie. In het Guidance document wordt daaromtrent gesteld:

> "The conservation status of a species within the relevant biogeographic region within a Member State should be important information to be used when considering a derogation. However, an appropriate assessment of the impact of a specific derogation will in many cases, if not most, have to be at a lower level than the biogeographic region in order be meaningful in ecological terms. A useful level in this regard could be the (local) population. The wording of Article 16, which points to "populations of the species concerned", confirms this interpretation. The approach of course needs to be adapted to the species in question: the killing of individuals of a wide-ranging large carnivore will need to be evaluated at population level (transboundary where applicable), while the impact of the destruction of a breeding site in a rather fragmented amphibian habitat may be better evaluated on site or at meta-population level. It should be kept in mind that, according to established case law, derogations must be applied appropriately in order to deal with precise requirements and specific situations. It follows that assessments at lower levels are normally essential, since the derogations have to deal with specific problems and provide suitable solutions. Such an assessment at a lower level would then have to be seen in relation to the situation on a larger scale (e.g. biogeographic or national), for a complete picture of the situation."[48]

Het schaalniveau waarop de bescherming van de wolf moet worden beoordeeld is inmiddels ook in twee uitspraken van het Hof aan de orde gekomen. In het arrest over de beheersjacht op wolven in Finland oordeelde het Hof dat de staat van instandhouding op lokaal niveau en op een hoger schaalniveau (afhankelijk van de situatie het grondgebied van de lidstaat of het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of op grensoverschrijdend niveau) moet worden beoordeeld. Het Hof overwoog:

> "Zoals de advocaat-generaal in de punten 79 tot en met 82 van zijn conclusie in wezen heeft opgemerkt, moet de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van genoemd artikel 16, lid 1, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.
>
> 59 Zoals de advocaat-generaal in punt 83 van zijn conclusie heeft opgemerkt, is het bovendien over het algemeen noodzakelijk de impact van een afwijking te beoordelen op het niveau van het grondgebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Aangezien een dergelijke afwijking overeenkomstig de in punt 41 van het onderhavige arrest geformuleerde

47 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 209 e.v.
48 Guidance document, p. 61.

overwegingen moet beantwoorden aan nauwkeurige vereisten en aan specifieke situaties, zullen de gevolgen van een dergelijke afwijking immers over het algemeen het meest rechtstreeks merkbaar zijn in het lokale gebied waarop die afwijking betrekking heeft. Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden.

60 In tegenstelling tot wat het wildcentrum stelt, mag daarentegen bij die beoordeling geen rekening worden gehouden met het deel van het natuurlijke verspreidingsgebied van de betrokken populatie dat zich uitstrekt tot bepaalde delen van het grondgebied van een derde land, dat niet gebonden is aan de verplichtingen inzake strikte bescherming van soorten die voor de Unie van belang zijn.

61 Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[49]

Daarnaast kan verwezen worden naar de conclusie van AG Kokott in een door Zweden aanhangig gemaakte prejudiciële procedure. Ook Kokott verwijst daarin - mede onder verwijzing naar bovenstaande Finse zaak - naar de beoordeling op het niveau van de plaatselijke populatie en de beoordeling op een hoger schaalniveau. Ook wijst zij daarbij op de relevantie van mogelijke cumulatieve effecten:

"109. Dienaangaande is het nuttig om de recente vaststellingen in het tweede arrest inzake de bescherming van de wolf in Finland in ogenschouw te nemen. Hierbij stond de staat van instandhouding van de betrokken soort bij het toestaan van een afwijking overeenkomstig artikel 16 van de habitatrichtlijn ter beoordeling. Indien de vaststellingen in die zaak worden toegepast op de toetsing van een aantasting, moet deze toetsing worden gebaseerd op criteria die het behoud van de dynamiek en de sociale stabiliteit van de beoogde soort op lange termijn waarborgen.

110. Daarbij moet worden gekeken naar zowel het gebied van de lidstaat als de betreffende biogeografische regio, om eerst en vooral vast te stellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de verstoringen daarop kunnen hebben.

111. In dit verband is het over het algemeen noodzakelijk om de impact van een aantasting te beoordelen op het niveau van het gebied van een plaatselijke populatie om vast te stellen wat het effect ervan is op de staat van instandhouding van de betrokken populatie op grotere schaal. Bovendien hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende verstoringen die van invloed zijn op lokale gebieden.

112. Voor zover het bij de toepassing van de verboden in artikel 5 van de vogelrichtlijn en artikel 12, lid 1, van de habitatrichtlijn aankomt op de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort, moet deze dus worden beoordeeld op het niveau van het grondgebied van die lidstaat dan wel, in voorkomend geval, op het niveau van een bepaalde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's

49 Zie HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

> bestrijken of wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."[50]

Van belang is verder dat de effecten op de populatie moeten worden bezien in relatie tot het natuurlijk verspreidingsgebied:

> "(62) According to Article 16(1), derogations must not be "*detrimental to the maintenance of the populations of the species concerned at a favourable conservation status in their natural range*". The implementation of this provision should include a two-step assessment: firstly, determination of the conservation status of the populations of a species in its natural range within the Member State concerned (and possibly beyond national boundaries if the populations are shared with neighbouring countries) and, secondly, evaluation of the impact of the derogation on the population or populations concerned. The assessment is thus at two levels: the level of "natural range" and the level of "population".[51]"

Samengevat kan bij een beoordeling van de effecten van ingrepen op de wolf niet alleen de lokale of de grensoverschrijdende populatie worden betrokken. Beide moeten worden beoordeeld en in onderling verband worden beschouwd. Opgemerkt wordt dat de Europese Commissie in de Large Carnivore Guidelines heeft aanbevolen om tot gezamenlijke managementplannen te komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. Zie ook hierna par. 4.

Gunstige staat van instandhouding
Art. 1 Hrl geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding: "*het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de verspreiding en de grootte van de populaties van die soort op het in art. 2 bedoelde grondgebied*". De 'staat van instandhouding' wordt als 'gunstig' beschouwd wanneer uit populatiedynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden. Lidstaten zijn gehouden maatregelen te nemen met het oog op het behoud of herstel van de gunstige staat van instandhouding. Daarbij wordt rekening gehouden met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met de regionale en lokale bijzonderheden (art. 2 Hrl).

De Hrl kent geen concrete bepalingen over referentiewaarden voor het vaststellen van de (gunstige) staat van instandhouding. Parameters komen wel aan de orde in het kader van de rapportageverplichtingen waarin de Hrl voorziet. De rapportageverplichting in art. 17 Hrl is globaal geformuleerd, maar nader uitgewerkt in richtsnoeren.[52] De vier parameters voor de bepaling van de 'staat van instandhouding' zijn: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (oppervlakte van habitat, geschiktheid van habitat voor soorten, structuur en functies van habitats) en toekomstperspectief. Dit laatste element is van belang, omdat de beoordeling van de staat van instandhouding niet alleen een momentopname betreft, maar ook vraagt om een beoordeling van de ontwikkeling van de staat van instandhouding als gevolg van de uitzondering op een verbod en andere voor de soort relevante ontwikkelingen. In het Guidance document wordt dit als volgt beschreven:

> "It is also clear that the application of a proportional approach to derogations is only possible within a clear and well-developed framework of species conservation measures. Again (as with protection measures), the conservation status of a species (at biogeographic and population level) is the core concept for a flexible and proportional approach to the use of derogations. It

50 Conclusie AG Kokott 10 september 2020, Gevoegde zaken C-473/19 en C-474/19, ECLI:EU:C:2020:699.
51 Guidance document, p. 60.
52 Meest recente versie van deze richtsnoeren: DG Environment. 2017. Reporting under Article 17 of the Habitats Directive: Explanatory notes and guidelines for the period 2013-2018 (last updated:05.07.2018)

> is therefore important not only to consider the present conservation status, but also to examine how it is developing."[53]

Hoewel de vier genoemde elementen enig houvast bieden bij de beoordeling van de staat van instandhouding is er geen eensluidende maatstaf als het gaat om de staat van instandhouding van de wolf.[54] De Europese Commissie heeft in de Carnivore Guidelines uit 2008[55] en de aanvulling uit 2015 richting gegeven aan de operationalisering van hetgeen moet worden verstaan onder een gunstige staat van onder andere de wolf.[56] In de Guidelines wordt verwezen naar DocHab-04-03/03 rev3 en guidance documents waaruit volgt dat de gunstige staat van instandhouding moet worden gebaseerd op twee belangrijke Favourable Reference Values (FRV), namelijk de Favourable Reference Range (FRR) and Favourable Reference Population (FRP). Verder bevatten de Guidelines een achttal criteria voor het bepalen van de (gunstige) staat van instandhouding:

> "(1) "Population dynamics data on the species concerned indicate that it is maintaining itself on a long-term basis as a viable component of its natural habitat" (Article 1 (i)). We interpret this as implying that monitoring data indicate the population has a stable or increasing trend. We believe that a slight reduction in population size may be permitted if it is a result of response to changes in prey density or habitat quality that are not the cause of direct human action, unless conditions for derogations apply (see 6.4). All segments of a population should have stable or positive trends, and not just the population as a whole. And,
> (2) "The natural range of the species is neither being reduced nor is likely to be reduced for the foreseeable future" (Article 1 (i)). We interpret this as implying that the overall distribution of the population is stable or increasing. And,
> (3) "There is, and will probably continue to be, a sufficiently large habitat to maintain its population on a long-term basis" (Article 1 (i)). We interpret this to imply that the quality and continuity of habitat should be sufficient, and have a stable or increasing trend. And,
> (4) The population size and range are equal to or greater than when the Directive came into force. And,
> (5) The favourable reference population size has been reached. According to our proposal this will be set at levels greater than those regarded as being viable using the IUCN red list criteria E or D. And,
> (6) The favourable reference range has been occupied. And,
> (7) Connectivity within and between populations (at least one genetically effective migrant per generation) is being maintained or enhanced. And,
> (8) "Member States shall undertake surveillance of the conservation status of the natural habitats and species referred to in Article 2 with particular regard to priority natural habitat types and priority species" (Article 11) and "Member States shall establish a system to monitor the incidental capture and killing of the animal species listed in Annex IV (a)" (Article 12.4). These statements combine to indicate that the population should be subject to a robust monitoring program."

Ondanks deze handvatten verschillen de standpunten van de lidstaten over de gunstige staat van instandhouding van onder andere de wolf.[57] De jurisprudentie van het Hof geeft hierover geen duidelijkheid,

53 Guidance document, p. 62.
54 Zie over de uitwerking van de gunstige staat van instandhouding voor de grote carnivoren: A. Trouwborst, L. Boitani, J. Linnell, Interpreting 'favourable conservation status'for large carnivores in Europe: how many are needed and how many are wanted, Biodivers Conserv (2017) 26:37-61, p. 37 e.v.
55 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008.
56 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).
57 Zie hierover ook het hiervoor aangehaalde artikel van Trouwborst, Boitani en Linnell. Zie over de staat van instandhouding ook: hoofdstuk 5.10 van het rapport H.A.H. Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

hoewel het Hof in een aantal uitspraken wel ingaat op de staat van instandhouding. De uitspraken worden hieronder nader besproken.

In een arrest over de Finse wolvenjacht uit 2007 heeft het Hof overwogen dat het toestaan van uitzonderingen op de verbodsbepalingen in geval van een ongunstige staat van instandhouding van een soort bij wijze van uitzondering mogelijk is wanneer naar behoren is vastgesteld dat zij de ongunstige staat van instandhouding van deze populaties niet kunnen verslechteren of niet kunnen verhinderen dat deze in een gunstige staat van instandhouding worden hersteld. Het Hof wees erop dat niet kan worden uitgesloten dat het doden van een beperkt aantal dieren geen invloed heeft op het doel van art. 16, eerste lid Hrl, de wolvenpopulatie in haar natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Een dergelijke afwijking zou in dat geval neutraal zijn voor de betrokken soort."[58]

In recentere jurisprudentie scherpt het Hof dit oordeel aan en wijst er op dat er weliswaar een mogelijkheid is om afwijkingen toe te staan in geval van een niet-gunstige staat van instandhouding, maar dat deze afwijkingen slechts in uitzonderlijke omstandigheden mogen worden toegestaan en dat een dergelijke toekenning ook moet worden beoordeeld in het licht van het voorzorgbeginsel.[59] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[60]

In een arrest van 23 april 2020 (inzake uitleg van de Vogelrichtlijn) overwoog het Hof dat het feit dat de populatie van een bepaalde soort een dalende trend vertoont, op zich niet dient als bewijs dat die populatie zich in een onbevredigende staat van instandhouding bevindt. Wanneer aanvullende gegevens er echter niet op wijzen dat de situatie om andere redenen toch als gunstig moet worden beschouwd, kan op grond van een dergelijke omstandigheid niet worden gesteld dat de populatie op een 'bevredigend niveau' wordt gehandhaafd**.**[61]

Het is ten slotte belangrijk om op te merken dat in recente jurisprudentie aan de orde komt dat ook cumulatieve effecten van belang zijn bij de beoordeling van de effecten op de staat van instandhouding. In een arrest van 10 oktober 2019[62] overwoog het Hof:

> "Zoals blijkt uit de stukken waarover het Hof beschikt, hangt de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau ook af van het cumulatieve effect van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden. Daarom kan een dergelijke afwijking niet worden vastgesteld zonder een beoordeling van de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soort en van de mogelijke gevolgen van de beoogde afwijking voor die soort op lokaal niveau en op het niveau van het grondgebied van die lidstaat of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of ook wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau."

Samengevat zijn er geen vastomlijnde uitspraken wanneer de staat van instandhouding van de wolf als gunstig moet worden beschouwd in het licht van de opgaven uit de Hrl. Wel zijn in verschillende documenten criteria ontwikkeld om de staat van instandhouding te kunnen beoordelen. De operationalisering is ook relevant bij de onderbouwing van derogaties. In geval van een ongunstige staat van instandhouding zijn derogaties slecht in uitzonderlijke situaties, en met toepassing van het voorzorgbeginsel, mogelijk.

58 HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05, ECLI:EU:C:2007:341
59 Zie HvJEU 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
60 Conclusie AG Saugmandsgaard ØE (Finse wolven II) 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
61 HvJ 23 april 2020 (Cie/Finland-eidereend), C-217/19. ECLI:EU:C:2020:291.
62 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.

2. Gebiedsbescherming

Indien een diersoort wordt vermeld op Bijlage II van de Hrl heeft dit tot gevolg dat, indien deze soort in een gebied in meer dan onbeduidende mate voorkomt, met inachtneming van de criteria in Bijlage III van de richtlijn beschermde gebieden moeten worden aangewezen, in Nederland Natura 2000-gebieden genoemd. Art. 4, eerste lid Hrl maakt duidelijk dat voor diersoorten met een zeer groot territorium deze gebieden overeenkomen met de plaatsen, binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn.

Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf c.q. is in bestaande aanwijzingsbesluiten niet alsnog een instandhoudingsdoelstelling opgenomen voor de wolf. Uit jurisprudentie van het Hof van Justitie volgt dat steeds opnieuw moet worden getoetst aan de meest recente wetenschappelijke inzichten en indien nodig tot aanpassing (van de begrenzing) van reeds aangewezen gebieden dient te worden overgegaan.[63]

Trouwborst & Bastmeijer adresseren een aantal relevante vragen rondom het aanwijzen van Natura 2000-gebieden voor de wolf c.q. het formuleren van instandhoudingsdoelstellingen voor bestaande Natura 2000-gebieden ter bescherming van de wolf. De vestiging van de wolf kan leiden tot de verplichting om de wolf ook vanuit het gebiedsbeschermingsregime bescherming te bieden. In het rapport worden vraagtekens gesteld bij het in Nederland gehanteerde criterium voor de aanwijzing van Natura 2000-gebieden en de betekenis van de referentielijst. Op beide punten zullen wij hieronder nader ingaan.

Allereerst verwijzen Trouwborst & Bastmeijer naar het door Nederland gehanteerde criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. Het criterium vormt een nationale interpretatie van de richtlijnverplichtingen. Het criterium is tot op heden in juridische procedures niet aan de orde geweest.

Verder stellen Trouwborst & Bastmeijer vraagtekens bij de formele status van de referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijsten worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat.[64] De lijst wordt echter beschouwd als een belangrijk handvat voor de EU-lidstaten bij de aanwijzing van Natura 2000-gebieden. Op de website van het European Environment Information and Observation Network **(**EIONET) wordt hierover het volgende opgemerkt:

> "Annexes I and II of the Habitats Directive (EEC/92/43) list habitats and species for which Special Areas of Conservation (SAC) must be designated as part of the Natura 2000 network. As the Annexes cover all the EU, 'Reference Lists' have been developed which list the habitats and species in a given Biogeographical region and indicating for which habitats and species the Member States in the region have an obligation to designate SAC.
>
> Importantly, Reference Lists are not species checklists in the sense of listing all species of Community Interest recorded in each Member State. Reference Lists do not include those irregular or vagrant species for which the designation of protected areas is not an appropriate conservation method in a particular Member State.
>
> The Reference Lists are updated annually based on information reported by the Member States. Below are the Reference lists for the biogeographical regions. The Reference list of habitat types and species of the Atlantic Region includes protected habitat types (Habitats Directive Annex I) and species (Habitats Directive Annex II) present in this bio-geographical region by Member State. These are all habitat types and species for which the Member States have to propose Natura 2000 sites. The Reference Lists derive from the conclusions of bio-geographical seminars and are updated when new scientific information becomes available."[65]

63 HvJ 23 maart 2006 (Cie/Oostenrijk), C-209/04, ECLI:EU:C:2006:195.
64 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/building-the-natura-2000-network
65 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/building-the-natura-2000-network

Er wordt dus vanuit gegaan dat de jaarlijkse update van de referentielijst aangeeft of een lidstaat mogelijk gebieden voor een soort moet aanwijzen. Op de meest recente lijst wordt Nederland nog niet genoemd voor wat betreft de wolf.[66]

3. Actieve beschermingsmaatregelen

In dit onderdeel zal worden ingegaan op de laatste inzichten over de verplichtingen ten aanzien van het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen, waarbij ook zal worden bekeken in hoeverre het voldoen aan deze verplichtingen mogelijkheden tot het rechtvaardigen van het maken van uitzonderingen op de strikte bescherming kan faciliteren.

In aanvulling en ter verbijzondering op datgene wat Trouwborst & Bastmeijer in hun rapport hebben besproken, is inmiddels nadrukkelijker in het wettelijk kader en handreikingen vastgelegd dat actieve beschermingsmaatregelen onderdeel dienen te vormen van een volledige implementatie van de uit de Hrl voortvloeiende verplichtingen voor soortenbescherming.

3.1 Wettelijk kader

Volgens vaste rechtspraak van het Hof van Justitie vormen de art. 12, 13 en 16 van de Hrl een samenhangend geheel van bepalingen ter bescherming van de populaties van de betrokken soorten en vormen de art. 12 tot en met 14 en 15 van de richtlijn een samenhangend geheel van bepalingen die de lidstaten verplichten strikte beschermingsregelingen in te stellen voor de betrokken dier- en plantensoorten. Die maatregelen moeten in overeenstemming zijn met de algemene doelstelling van de richtlijn, namelijk het waarborgen van de biodiversiteit en het in een gunstige toestand behouden of herstellen van natuurlijke habitats en soorten van communautair belang.
De verplichtingen tot het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen uit de Hrl zijn opgenomen in de Wnb (m.n. art. 1.12) en de Omgevingswet (art. 2.18, eerste lid, onderdeel g, onder 1°, Ow, en art. 3.57 Bkl). De bedoelde maatregelen moeten worden getroffen door de provincies en onderling zodanig worden afgestemd dat door de provincies tezamen de doelstellingen voor geheel Nederland kunnen worden bereikt.[67]

Onder andere ter invulling van de verplichtingen tot actieve soortenbescherming van de wolf[68], een soort die zich niet in een gunstige staat van instandhouding bevindt en in de Hrl is aangewezen als 'prioritaire soort', is in 2019 een (interprovinciaal) wolvenplan vastgesteld.[69] Als dit plan een belangrijke rol moet (gaan) spelen als soortenbeschermingsplan, waarmee ook afwijkingen van de strikte bescherming zouden kunnen worden gemotiveerd, dan zal dit plan aan een aantal eisen moeten voldoen.
De beschrijving en inventarisatie in de volgende paragrafen is gebaseerd op rechtspraak van het Hof (bindend) en de hiervoor reeds aangehaalde Draft Guidance. Dit laatstgenoemde document is geen juridisch bindend document en heeft geen strikt juridische status. De uitleg in dit document is echter goed navolgbaar en veelal ook gebaseerd op de geldende rechtspraak van het Hof van Justitie.

3.2 Draft Guidance 2019[70]

De EC stelt in haar Draft Guidance dat een soortenbeschermingsplan een beschrijving moet omvatten van hetgeen de lidstaat verstaat onder een gunstige staat van instandhouding van een soort, waarbij in ieder geval moet worden voldaan aan de eisen als bedoeld in art. 1 en onder i Hrl. De door de lidstaten genomen of te nemen maatregelen moeten geschikt zijn om het doel te bereiken, namelijk het behoud of herstel van de staat van instandhouding van een soort. Dit houdt in dat de te nemen maatregelen moeten worden vastgesteld op grond van de bijzondere omstandigheden en situaties en rekening houdend met het specifieke karakter van elke soort. Zo kunnen bijvoorbeeld de kenmerken

66 https://www.eionet.europa.eu/etcs/etc-bd/activities/terrestrial-atlantic-region.pdf
67 Art. 3.57 lid 2 Bkl.
68 Zie: art. 1.12 lid 1 en onder b. Wnb.
69 IPO 2019, Interprovinciaal wolvenplan, IPO, Den Haag.
70 Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019.

van een soort, zoals de bestaande (ongunstige) staat van instandhouding, specifiekere of intensievere beschermingsmaatregelen rechtvaardigen.

3.3 Jurisprudentie Hof van Justitie

Eenzelfde redeneerlijn volgt uit jurisprudentie van het Hof. Het systeem van strikte bescherming moet worden aangepast aan de behoeften en de staat van instandhouding van de betreffende soort.[71] Deze benadering is nog eens bevestigd in het arrest van het Hof van 10 oktober 2019. Om aan de vereisten van art. 16 Hrl te voldoen, "*moeten de lidstaten niet alleen een alomvattend wetgevingskader vaststellen, maar ook concrete en specifieke beschermingsmaatregelen uitvoeren. Evenzo veronderstelt het systeem van strikte bescherming de vaststelling van samenhangende en gecoördineerde maatregelen van preventieve aard. Een dergelijk systeem van strikte bescherming moet het dus mogelijk maken het opzettelijk vangen of doden in het wild en de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van de in bijlage IV, punt a), van de habitatrichtlijn genoemde diersoorten daadwerkelijk te voorkomen*" (punt 27).[72]
Een dergelijke aanpak is ook gebaseerd op art. 191 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), volgens hetwelk "*in het beleid van de Unie op milieugebied naar een hoog niveau van bescherming wordt gestreefd*", en berust op het voorzorgbeginsel en op het beginsel van preventief handelen. Preventieve maatregelen anticiperen op de bedreigingen en risico's waarmee een soort kan worden geconfronteerd en zijn met name van belang om de aantasting of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen van soorten van bijlage IV, letter a), te voorkomen (art. 12, eerste lid, onder d Hrl).

3.4 Actieve maatregelen voor de wolf binnen Natura2000

In dit verband komt ook belang toe aan de plaatsing van de wolf op bijlage II van de Hrl. Het is voorstelbaar dat voor een adequate bescherming van de verblijfplaatsen en de functionele leefomgeving van de wolf in de situatie dat deze zich gevestigd heeft, dit bestendigd wordt door het toevoegen van een instandhoudingsdoelstelling aan de aanwijzing van een bestaand Natura 2000-gebied, ofwel de aanwijzing van een vestigingsgebied als Natura 2000-gebied. Zie hiervoor onder 2. Het na aanwijzing van het betreffende gebied als Natura 2000-gebied verplicht op te stellen beheerplan Natura 2000 (verplicht programma onder de Omgevingswet) kan ook dienen als kader voor het treffen van actieve soortbeschermingsmaatregelen. Het beheerplan zou kunnen en moeten aansluiten bij andere mogelijk nationaal of internationaal op te stellen beschermingsplannen voor de wolf, waarbij de specifieke functie van het aangewezen gebied voor de soort expliciet wordt benoemd en de ten behoeve van de wolf te treffen instandhoudingsmaatregelen worden benoemd. Die instandhoudingsmaatregelen zijn uiteraard mede afhankelijk van de door de minister vast te stellen instandhoudingsdoelstelling ten aanzien van de wolf.

3.5 Actieve maatregelen buiten Natura 2000

Buiten Natura 2000-gebieden kunnen preventieve maatregelen en andere actieve soortenbeschermingsmaatregelen worden ingebed in een provinciaal of landelijk soortenbeschermingsplan. Dat biedt ook mogelijkheden om de verbodsbepalingen van artikel 12 Hrl 'in het veld' handen en voeten te geven. Dit kunnen bijvoorbeeld voorlichtingscampagnes zijn, of beschermingsmaatregelen om relevante economische activiteiten die een effect kunnen hebben op de wolf (bijv. landbouw, bosbouw, recreatie) te reguleren. Hierbij kan worden gedacht aan onder andere opleiding, gedragscodes, richtsnoeren, of de aanpassing van bosbouw- of landbouwplannen of actieve preventie van te verwachten verstoringen (bijv. beperking van de toegang tot voortplantingsplaatsen).

Gezien het relatief hoge aantal wolvenslachtoffers dat in het verkeer valt, is het verder goed denkbaar dat meer maatregelen moeten worden getroffen ter voorkoming van verkeersslachtoffers. Een parallel kan worden gelegd met de bescherming van otters, die ook in hoge mate slachtoffer worden van het wegverkeer.[73] In dit verband kan gewezen worden op artikel 12, vierde lid Hrl, waarin is bepaald dat

71 HvJ 9 juni 2011 (Korenwolf Frankrijk) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369.
72 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
73 Zie Hof Den Haag 4 november 2014, ECLI:NL:GHDHA:2014:3522.

de lidstaten zich ervan dienen te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden (van strikt beschermde soorten als de wolf) geen significante weerslag heeft op de soort, hetgeen betekent dat de Hrl in dit opzicht de lidstaat ertoe verplicht een bepaald resultaat tot stand te brengen. Dat resultaat is een zodanig lage verkeerssterfte dat deze geen significant negatieve weerslag meer heeft op de wolvenpopulatie in Nederland. In ieder geval zo lang de wolf nog geen duurzame populatie vormt en het verkeer een significante invloed heeft op de sterfte, zou moeten worden onderzocht welke locaties knelpunten opleveren en welke maatregelen aldaar kunnen worden getroffen.

De provinciale of nationale beschermingsplannen, waarin bovengenoemde maatregelen gedetailleerd worden uiteengezet voor lokale populaties zouden moeten aansluiten op de internationale managementplannen (zie ook hieronder bij Allesomvattende actie/beheerplannen voor de wolf). Gezien de aard van de problematiek van de wolf en zijn grote verspreidingsgebied ligt een overkoepelende landelijke aanpak van de soortenbescherming voor de hand.

3.6 De rol van soortenbeschermingsplannen

Een manier om te zorgen voor een passend gebruik van de mogelijkheden voor het toestaan van afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kan ook volgens de Europese Commissie worden beargumenteerd door middel van het van kracht zijn van 'instandhoudingsplannen voor soorten'. Ook al zijn deze plannen geen verplichting op grond van de Hrl, ze zijn gericht op de instandhouding van een soort op lange termijn en bevatten maatregelen die hoofdzakelijk betrekking hebben op de levensvatbaarheid van de populatie, het natuurlijke verspreidingsgebied en de habitats van de soort.[74] Ze kunnen ook belangrijk zijn voor de onderbouwing van het toestaan van uitzonderingen op het beschermingsregime in individuele gevallen. Het plan zou de basis kunnen bieden voor het geven van toestemming voor het vangen of eventueel doden van individuen van de soort, of activiteiten die leiden tot de vernietiging van voortplantingsgebieden (b.v. ruimtelijke ontwikkelingen). Voorwaarde is dat kan worden gegarandeerd dat dit geen gevolgen heeft voor de gunstige staat van instandhouding, of de mogelijkheid om die te kunnen bereiken.[75] In dit verband dient ook te worden benadrukt dat, overeenkomstig het al genoemde voorzorgbeginsel gebaseerd op art. 191 VWEU, de lidstaat, indien het onderzoek van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens onzekerheid laat bestaan over de vraag of een afwijking van het beschermingskader al dan niet schadelijk is voor de instandhouding of het herstel van de populaties van een met uitsterven bedreigde soort in een gunstige staat van instandhouding, zich van deze afwijking dient te onthouden.[76]

Ook moet voor het toestaan van afwijkingen van het strikte beschermingskader worden voldaan aan de andere voorwaarden van art. 16 Hrl. Een soortenbeschermingsplan zou een geschikt kader kunnen zijn voor het beschrijven van situaties waarin gebruik kan worden gemaakt van afwijkingen van het beschermingskader.

3.7 Eisen aan het soortenbeschermingsplan als onderbouwing voor uitzonderingen (derogaties)

Met het oog op de vaststelling van een passend kader voor het gebruik van uitzonderingen moet een soortenbeschermingsplan gebaseerd zijn op degelijke en geactualiseerde informatie over de populatietoestand en -tendensen van de soort, een visie op wat een 'gunstige staat van instandhouding' is, en een degelijke en alomvattende beoordeling van alle relevante bedreigingen en belastende factoren, met inbegrip van natuurlijke sterfte en alle andere factoren die leiden tot sterfte, waaronder ook het illegaal doden (stroperij) en het bij toeval vangen en doden (verkeersslachtoffers). Op basis van de beste bestaande informatie en deugdelijke wetenschappelijke beoordelingen en monitoringsystemen kan het soortenbeschermingsplan dan een samenhangende reeks maatregelen vaststellen, die effectief moeten worden uitgevoerd en gemonitord om ervoor te zorgen dat de gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt bereikt, of gehandhaafd. Alleen

74 Het treffen van actieve beschermingsmaatregelen is wel verplicht, maar een planmatige aanpak voor het treffen van die maatregelen niet.
75 HvJ 14 juni 2007 (Finse wolven-arrest I), C-342/05 ECLI:EU:C:2007:341, r.o. 29.
76 Idem, r.o. 66.

onder deze omstandigheden zouden soortenbeschermingsplannen een goed alomvattend kader voor het gebruik van afwijkingen kunnen vormen, dat kan bijdragen tot de vereenvoudiging van de procedure voor de toekenning van elke specifieke afwijking, op voorwaarde dat er een efficiënt systeem is om te beoordelen dat aan alle drie de voorwaarden van art. 16 Hrl wordt voldaan.

Ook volgens het Hof kan een soortenbeschermingsplan een basis vormen voor het verlenen van toestemming voor vangen of doden van exemplaren van een soort, onder strikt gecontroleerde omstandigheden. Dit lijkt mogelijk mits - gezien de voorwaarden waaronder beheer wordt toegestaan en onder toepassing van de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens - geen onzekerheid bestaat over de vraag of een dergelijke afwijking al dan niet schadelijk is voor de instandhouding, of het behoud of herstel van de staat van instandhouding. Dat betekent dat kwalitatief en kwantitatief beperkingen moeten worden gesteld, deze moeten worden nageleefd en de naleving wordt gemonitord. Het plan moet zijn gebaseerd op basis van uiterst nauwkeurige wetenschappelijke gegevens op het gebied van geografie, klimaat, milieu en biologie, alsmede op basis van gegevens waaruit kan worden opgemaakt wat de situatie is op het vlak van voortplanting en de totale jaarlijkse natuurlijke sterfte van de betrokken soort.[77]

3.8 Allesomvattende actie-/beheerplannen voor wolven[78]

Volgens de Europese Commissie zou de beste aanpak voor de autoriteiten van de lidstaten erin bestaan de maatregelen op de juiste schaal te combineren, met gebruikmaking van alle beschikbare instrumenten en financieringsbronnen, in het kader van een omvattend en consistent instandhoudings- en beheersplan voor wolven. In een dergelijk plan (idealiter een grensoverschrijdend plan tussen de lidstaten met dezelfde wolvenpopulatie) zouden alle relevante bedreigingen, conflicten, kansen en behoeften met betrekking tot de wolf in de betrokken lidstaat aan bod komen. Een dergelijk plan zou het best kunnen garanderen dat een gunstige staat van instandhouding voor de wolf in zijn hele verspreidingsgebied wordt bereikt en gehandhaafd, en tegelijkertijd, binnen de door de richtlijn gestelde grenzen, de nodige flexibiliteit bij het beheer bieden en de acceptatie van de wolf door het publiek (de zogenaamde 'maatschappelijke draagkracht') handhaven of verbeteren.

Een passend en alomvattend instandhoudings- en beheersplan voor de wolf kan een goed algemeen kader bieden voor de toepassing van alle nodige instrumenten en maatregelen, met inbegrip van het mogelijke gebruik van afwijkingen. Wanneer dergelijke plannen naar behoren worden uitgevoerd, met aantoonbare resultaten inzake het bevorderen van de gunstige staat van instandhouding, biedt art. 16 Hrl de mogelijkheid tot de nodige flexibiliteit door het gebruik van afwijkingen.

Afwijkingen van de strikte bescherming van de wolf kunnen gemakkelijker worden gerechtvaardigd indien in een lidstaat een alomvattend geheel van passende, doeltreffende en controleerbare maatregelen wordt vastgesteld en naar behoren ten uitvoer wordt gelegd om een doeltreffende bescherming te garanderen en de gunstige staat van instandhouding van de soort te bereiken. Dit betekent bijvoorbeeld dat:

- er een passend plan voor de wolf bestaat, dat volledig en correct wordt uitgevoerd en waarop goed toezicht wordt gehouden, en dat erop gericht is de gunstige staat van instandhouding te garanderen en sociaal-economische conflicten aan te pakken;
- het plan is gebaseerd op de beste beschikbare wetenschappelijke gegevens en op een degelijk monitoringsysteem van de wolvenpopulatie;
- alle nodige preventie- en compensatiemaatregelen worden uitgevoerd;
- er passende maatregelen worden genomen om stroperij doeltreffend te bestrijden (zoals criminalisering, handhaving en bewustmaking) en om elke andere door de mens veroorzaakte mortaliteitsfactor aan te pakken;

77 Zie naar analogie arresten van 8 juni 2006 (WWF Italia e.a.) C-60/05, ECLI:EU:C:2006:378, r.o. 25 en 29, en 21 juni 2018 (Commissie/Malta) C-557/15, ECLI:EU:C:2018:477, r.o. 62.
78 Gebaseerd op Draft Version of the Guidance document on the strict protection of species, November 2019, Annex III, The Implementation of Article 12 of Habitats Directive - The Wolf example.

- alle andere bedreigingen voor de instandhouding van de wolf in het betrokken gebied met succes worden aangepakt (bv. hybridisatie);
- de andere oorzaken van de sterfte van grazend vee (bv. loslopende honden) naar behoren worden aangepakt;
- de doelstellingen en voorwaarden voor de afwijkingen duidelijk zijn vastgesteld, met solide bewijsmateriaal gestaafd en in overeenstemming met de relevante wetgeving, en zij per geval worden beoordeeld en vastgesteld;
- de beoogde afwijking niet nadelig is voor de staat van instandhouding van de populatie.

4. 'Go & no go'-gebieden voor de wolf;

In dit deel van het rapport zal worden beoordeeld of er aanleiding is om de analyse van Trouwborst & Bastmeijer over go & no go-gebieden vanuit Europees/ internationaalrechtelijk perspectief aan te vullen of te wijzigen. In aanvulling daarop zal worden ingegaan op de vraag of het mogelijk is, en zo ja onder welke voorwaarden, om go & no go-gebieden aan te wijzen en wat de juridische consequenties daarvan zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het op voorhand aanwijzen van corridors (zones waarin vooral zwervende wolven zich verplaatsen), en het op voorhand aanwijzen van gebieden als wolvenleefgebied, of -verblijfplaats.

4.1 Wettelijk kader

Het doel van de Hrl is het handhaven of bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding' voor de soorten en de typen natuurlijke habitats om bij te dragen tot de instandhouding van de biodiversiteit in Europa. De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de richtlijn moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang.[79] De staat van instandhouding van een soort wordt gunstig geacht te zijn wanneer, onder andere, de soort 'zich op lange termijn handhaaft als een levensvatbare component van zijn natuurlijke habitat' en 'er een voldoende grote habitat is en waarschijnlijk zal blijven bestaan habitat om de populaties op lange termijn in stand te houden'.[80] Zie ook hoofdstuk A.1. De staat van instandhouding van de wolf verschilt per land. In sommige landen verkeert de wolf in een gunstige staat van instandhouding. In andere landen is dit (nog) niet het geval. De tot op heden in Nederland waargenomen wolven zijn afkomstig van de Pools-Duitse laaglandpopulatie. Deze populatie verkeert nog niet in een gunstige staat van instandhouding.

De wolf is een van de 'soorten van communautair belang' die onder de eerder in dit rapport besproken verplichtingen valt:

- De wolf is voor Nederland als prioritaire soort opgenomen in bijlage II Hrl waardoor voor deze soort speciale beschermingszones moeten worden aangewezen en beschermd, als onderdeel van het Natura 2000-netwerk.
- Verder is de wolf – voor zover van belang voor Nederland - wat betreft de soortenbescherming opgenomen op bijlage IV Hrl als soort die strikt moeten worden beschermd.

Verder volgt een ruime bescherming van het leefgebied van de wolf uit artikel 4, lid 1, van het Verdrag van Bern waarbij de EU (mede) partij is en dat partijen gebiedt om de leefmilieus van, met name, de soorten in bijlage I en bijlage II van het Verdrag te beschermen. Ingevolge deze bepaling dienen partijen de leefmilieus van de diersoorten genoemd in bijlage II van het verdrag te beschermen. Indien de leefmilieus van de soorten niet voldoende binnen het kader van het Natura 2000-regime beschermd kunnen worden, zal artikel 12 Hrl ruim dienen te worden uitgelegd, wil de EU ook voldoen aan haar internationale verplichtingen ingevolge het Verdrag van Bern (zie hiervoor in hoofdstuk A.1). Daarbij kan ook het regime ter bescherming van het Natuurnetwerk Nederland eventueel dienen voor de verdragsconforme noodzakelijke bescherming van de leefmilieus van betrokken soorten.[81]

79 Art. 2, tweede lid Hrl.
80 Art. 1 en onder i Hrl.
81 Zijlmans in noot bij HvJ van 9 juni 2011 (Franse Korenwolf) C-383/09, ECLI:EU:C:2011:369, *Jur.* 2011, p. I-04869, JM 2011, 98.

De staat van instandhouding van de wolf is momenteel ongunstig, op feitelijk alle aspecten waarop dit vanuit de Hrl moet worden beoordeeld.[82] Voor de wolf is verder in dit verband relevant dat Nederland te klein is om ook op de langere termijn een populatie wolven te huisvesten die op zichzelf groot genoeg is om een gunstige staat van instandhouding te bereiken. Dit gegeven is al geruime tijd geleden door de Europese Commissie onderkend, waarbij is aanbevolen dat lidstaten tot gezamenlijke managementplannen komen op het niveau van grensoverschrijdende deelpopulaties. [83]

4.2 Inperken van migratie- of vestigingsmogelijkheden van de wolf in algemene zin
Zoals ook al beschreven en uitvoerig gemotiveerd in Trouwborst & Bastmeijer is inperking van de mogelijkheden tot migratie van de wolf in beginsel in strijd met de uitgangspunten dat – kort gezegd – de soort bepaalt wat zijn leefgebied zal zijn. Het is niet de mens die hier leidend is, maar de soort. Daarbij is mede van belang dat de wolf over een groot potentieel leefgebied beschikt, flexibel is naar de aard van de leefgebiedskeuze en over een grote actieradius beschikt. Zo lang de wolf niet in een gunstige staat van instandhouding is, lijkt inperking van de migratiemogelijkheden voor wat betreft de mogelijkheid van gebiedskeuze en vestiging niet acceptabel. Dit betekent naar ons oordeel overigens niet dat er geen beperkingen kunnen worden gesteld aan trekgedrag, of het faciliteren van bepaalde routes door het gericht treffen van begunstigende maatregelen, naast het treffen van beperkende maatregelen. Dit zou dan echter gemotiveerd moeten worden vanuit de wens om toe te werken naar een gunstige staat van instandhouding. Denk aan het uitrasteren van snelwegen, of provinciale wegen om verkeersslachtoffers te voorkomen en het daarbij tegelijkertijd inrichten van wildviaducten, of andere voorzieningen die een veilige passage van een weg kunnen borgen.

4.3 Beperken van de toegang tot, of zonering van grote gebieden
Het op voorhand afsluiten of afschermen van grote gebieden, of landsdelen, met als achterliggend doel het beschermen van vee is naar ons oordeel in strijd met de uitgangspunten en de doelstellingen van de Hrl. Hierbij kan verwezen worden naar Trouwborst & Bastmeijer voor zover het gaat om de verplichtingen ten aanzien van gebiedsbescherming.[84]

In dit verband kan aanvullend worden verwezen naar de art. 3 derde lid Hrl, in relatie tot art. 10 Hrl. Deze bepalingen roepen de lidstaat op om de ecologische coherentie van Natura 2000 te vergroten door het handhaven en in voorkomend geval ontwikkelen van landschapselementen die van primair belang zijn voor de wilde flora en fauna. Het gaat daarbij om elementen die door hun lineaire en continue structuur (zoals waterlopen met hun oevers of traditionele systemen van terreinbegrenzing) of hun verbindingsfunctie (zoals vijvers of bosjes) essentieel zijn voor de migratie, de geografische verdeling en de genetische uitwisseling van wilde soorten. Het op voorhand afschermen en ontoegankelijk maken van gebieden lijkt in strijd met deze bepalingen, of in ieder geval de intentie die hieruit spreekt.

Actieve soortenbeschermingsmaatregelen zijn gericht op het stimuleren van de staat van instandhouding van soorten. De naleving van de richtlijn verplicht de lidstaten niet alleen tot het vaststellen van een volledig rechtskader, maar ook tot het treffen van concrete en specifieke beschermingsmaatregelen.[85] Het zorgen voor voldoende verbindingszones en passende landschapselementen die bijdragen aan migratie en genetische uitwisseling past binnen deze verplichting tot het treffen van beschermingsmaatregelen. In dat verband kan worden gesteld dat de ook de belangrijkste Verdragen voor soortenbescherming op mondiaal en Europees niveau de noodzaak benadrukken om fragmentatie van leefgebieden te voorkomen en te verhelpen en te zorgen voor adequate connectiviteit tussen leefgebieden.[86]

82 Id.
83 Interprovinciaal wolvenplan, IPO, 2019.
84 Ook vanuit de Europese Commissie is kritisch gereageerd op vragen naar de mogelijkheid om 'wolven-vrije' zones in te stellen. EN E-003629/2020 Answer given by Mr Sinkevičius on behalf of the European Commission (7.8.2020)
85 HvJ van 2 juli 2020 (Weense korenwolf) C-477/19, ECLI:EU:C:2020:517, r.o. 20.
86 A. Trouwborst, Countering fragmentation of habitats under international wildlife regimes. In: Bowman MJ, Davies PGG, Goodwin EJ, editors. Research handbook on biodiversity and law. Cheltenham: Edward Elgar Publishers; 2016. p. 219–244.

De maatregelen die de EU-lidstaten uit hoofde van de Hrl moeten nemen, zijn gericht op het in een gunstige staat van instandhouding *behouden of herstellen* van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Het op voorhand afschermen van in potentie geschikte leefgebieden, zonder dat een soort al in een gunstige staat van instandhouding in de lidstaat is, lijkt ons in strijd met deze opgave. Art. 4 VWEU verplicht de lidstaten vanuit het loyaliteitsvereiste tot uitvoering van de Europese richtlijnen als afgeleid recht van de Unie. Dit resulteert in de verplichting krachtens het Gemeenschapsrecht voor Nederland om de Hrl effectief uit te voeren.

In het in hoofdstuk A.1 besproken arrest Roemeense wolf kwam reeds aan de orde dat naar de mening van het Hof het vangen en, a fortiori, het doden van een exemplaar van een wolf op zijn minst als verstoring moet worden beschouwd. Dat roept de vraag op hoe de beperking van het leefgebied in het licht van de richtlijnverplichtingen moet worden geduid. Strikt genomen verbiedt de Hrl deze inperking niet. De verbodsbepalingen uit de richtlijn zijn niet toegesneden op de bescherming van het leefgebied in het passieve beschermingsregime. Bij het toestaan van een uitzondering op het beschermingsregime speelt het leefgebied een rol bij de beoordeling van de staat van instandhouding, aangezien de omvang van het leefgebied in dat kader van belang is, of kan. Een beperking van het leefgebied is ook minder op de plaats in een besluit over een individuele ingreep. Voor een dergelijke maatregel is een afweging in een ruimer verband op zijn plaats, en daarmee past deze afweging beter in het actieve soortenbeschermingsregime.[87]

De vraag is hoe breed of smal het verbod op opzettelijk verstoren moet worden opgevat. In de Duitse tekst van de Hrl is het verbod als volgt omschreven:
- jede absichtliche Störung dieser Arten, insbesondere während der Fortpflanzungs-, Aufzucht-, Überwinterungs- und Wanderungszeiten.
In de Engelse tekst van de Hrl is het verbod neergelegd als:
- the deliberate disturbance of these species, particularly during the period of breeding, rearing, hibernation and migration.

Uit deze raadpleging volgt geen andere interpretatie of een nuancering van het verbod op de wijze waarop wij het verbod tot 'opzettelijk verstoren' in onze nationale wetgeving hebben opgenomen. Daaruit volgt dat het verbod op opzettelijk verstoren naar ons oordeel niet direct kan zien op een maatregel als het plaatsen van een hek. Het oprekken van het verstoringsverbod tot dergelijke maatregelen is in zijn algemeenheid bezien ongewenst, omdat het verstoringsverbod moet zien op handelingen die op voorhand kenbaar zouden moeten zijn voor eenieder. Daarom moet worden aangenomen dat er geen omgevingsvergunningplicht geldt voor de activiteit van het oprichten van een hekwerk voor het afschermen van grote gebieden als potentieel leefgebied.

Dit neemt niet weg dat er ruimte is voor twijfel, nu door het HvJ in ieder geval geen uitspraak is gedaan over deze materie. Onder de Ffw zijn uitspraken gedaan over de interpretatie van een verstoringsverbod door het oprichten van hekwerken, die wel wijzen in de richting van een mogelijke ontheffingplicht. De ABRvS oordeelde in 2006 dat bij de beoordeling van de gevolgen van plaatsing van een hekwerk voor soorten met name moeten worden bezien of het hekwerk een significante barrière zal vormen. Dit zou strijdig zijn met de Ffw.[88] De rechtbank Arnhem oordeelde in 2012 dat een weigering om een hekwerk te verwijderen mogelijk strijdig is met art. 10 en 11 van de Ffw. Uit de jurisprudentie van de ABRvS zou volgens de rechtbank volgen, dat de art. 10 en 11 Ffw niet verplichten tot herstel, maar een verbod inhouden van bepaalde handelingen. Dat verwijdering van een aanwezig hekwerk niet op grond van de Ffw kan worden bewerkstelligd laat dan ook onverlet dat het terugplaatsen van een hek, nadat het gebied weer een natuurlijke inrichting heeft gekregen en toegankelijk is voor de das, mogelijk wel verboden is op grond van de Ffw.[89] Het lijkt er echter op dat deze jurisprudentie steeds zag op situaties waarin bestaand leefgebied door het oprichten van een

87 Zie over beperking van leefgebied: A. Trouwborst, Wolves not welcome? Zoning for large varnivore conservation and management under the Bern Convention and the EU Habitats Directive, RECIEL 2018; 27. P. 306-319.
88 ABRvS 8 november 2006, ECLI:NL:RVS:2006:AZ1739
89 Rechtbank Arnhem 26 september 2012, ECLI:NL:RBARN:2012:BX9377

hekwerk ontoegankelijk werd, hetgeen feitelijk afwijkt van de situatie van het op voorhand afschermen van potentiële leefgebieden voor de wolf.

Nu ons is gevraagd om een interpretatie in het licht van de Omgevingswet is wel relevant dat onder deze wet sprake zal zijn van een aangescherpte en - naast een mogelijke vergunningplicht als zelfstandige norm geldende - specifieke zorgplicht.[90] Er zal een specifieke zorgplicht gelden voor zowel Natura 2000-gebieden, soortenbescherming en voor houtopstanden. Zo komt er een specifieke zorgplicht voor degene die een flora- en fauna-activiteit verricht. Een flora- en fauna-activiteit wordt in de Omgevingswet omschreven als: activiteit met mogelijke gevolgen voor van nature in het wild levende dieren of planten.[91] Het plaatsen van een hekwerk ter afscherming van grote gebieden voor soorten kan naar ons oordeel als een flora- en fauna-activiteit worden aangemerkt.

De specifieke zorgplicht voor soorten is vastgelegd in art. 11.27 van het Bal. Het eerste lid van dit artikel roept degene die een activiteit uitvoert op tot het voorkomen, beperken of ongedaan maken van mogelijke negatieve gevolgen ten gevolge van flora- en fauna-activiteiten. Als negatieve gevolgen voor deze belangen niet kunnen worden voorkomen, dan roept ze op om de activiteit niet uit te voeren. Van de initiatiefnemer wordt verwacht dat hij zich inspant om zelf te beoordelen of zijn handelen nadelige gevolgen heeft en ook hoe hij die gevolgen redelijkerwijs kan voorkomen of beperken.

Voor flora- en fauna-activiteiten houdt deze plicht in ieder geval in dat:
a. voorafgaand aan het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn van de aanwezigheid op de locatie waar de activiteit wordt verricht of in de directe nabijheid van die locatie van:
   1°.van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten, genoemd in bijlage I bij de vogelrichtlijn, en niet in die bijlage genoemde, geregeld in Nederland voorkomende trekvogelsoorten als bedoeld in artikel 4, tweede lid, van die richtlijn;
   2°.van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de habitatrichtlijn;
   3°.dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IX of in de rode lijsten, bedoeld in artikel 2.19, vierde lid, onder a, onder 4°, van de wet; en
   4°.voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats;
b. als deze aanwijzingen er zijn: wordt vastgesteld of op voorhand op grond van objectieve gegevens nadelige gevolgen kunnen worden uitgesloten voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
c. als die gevolgen niet kunnen worden uitgesloten: wordt nagegaan welke gevolgen de activiteit kan hebben voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
d. alle passende preventieve maatregelen worden getroffen om die nadelige gevolgen te voorkomen;
e. tijdens en na het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of de getroffen maatregelen de beoogde effecten hebben; en
f. het verrichten van de activiteit wordt gestaakt als de nadelige gevolgen toch niet worden voorkomen, of, als staken van de activiteit redelijkerwijs niet meer mogelijk is, passende herstelmaatregelen worden getroffen.

Naar ons oordeel is deze zorgplicht bepaling wel aan de orde, gezien de gevolgen die het opwerpen van een hekwerk als barrière kan hebben voor meerdere soorten en geeft de Omgevingswet ook mogelijkheden om deze zorgplicht desnoods nader in te kleuren door het opnemen van maatwerkregels in de provinciale Omgevingsverordening, of maatwerkvoorschriften.[92]

90 Zie ook: L. Boerema, "Zorgplicht, maar dan anders: de specifieke zorgplicht voor natuur in de Omgevingswet", NBR 2020/8.
91 Bijlage 1 bij de Omgevingswet, op basis van Artikel 1.1 (begripsbepalingen) lid 1: De bijlage bij deze wet bevat begripsbepalingen voor de toepassing van deze wet en de daarop berustende bepalingen.
92 Art. 11.29 en 11.31 Bal.

4.4 Zonering en de verhouding tot de verplichting tot het aanwijzen van Natura 2000-gebieden

Zoals eerder besproken (zie hoofdstuk A.2) zijn de lidstaten niet gehouden om alle gebieden te selecteren waar de betrokken soort voorkomt, maar die gebieden die als leefgebied het meest geschikt lijken op basis van hun specifieke kenmerken. Voor 'soorten met een zeer groot territorium' moeten de gebieden worden geselecteerd 'die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun hun leven en voortplanting essentieel zijn'.[93] Dit brengt met zich mee dat de soort dergelijke gebieden moet kunnen bereiken en de geschiktheid als leefgebied kunnen 'testen'. Bij de formele selectie en aanmelding van leefgebieden door de lidstaat mogen uitsluitend ecologische criteria een rol spelen.[94] Daarmee is de keuze van het geschikte leefgebied primair aan de dieren, niet aan de lidstaten. Het op voorhand beperken van de toegankelijkheid voor de wolf van bepaalde delen van een land binnen het potentiële verspreidingsgebied van deze soort is hiermee in strijd. Dit is vooral problematisch in situaties waar de soort bezig is zich te vestigen in een land of een regio, aangezien de dieren de kans moeten krijgen om te laten zien welke gebieden zij zelf het meest geschikt achten.[95] Het spreekt voor zich dat deze situatie zich in ons land voordoet. Vanuit dit perspectief moet zonering als instrument om de toegang tot grote gebieden te blokkeren dan ook worden ontraden.

4.5 Op voorhand aanwijzen van corridors en/of gebieden als wolvenleefgebied of verblijfplaats.

Het aanwijzen van wolvencorridors als zones waarbinnen migratie bij voorkeur zou moeten plaatsvinden is mogelijk als instrument om het trekgedrag van wolven zo veel mogelijk te sturen vanuit een oogpunt van het toewerken naar een gunstige staat van instandhouding. Er kan worden geprobeerd om wolven te 'sturen' in hun trekgedrag door gebieden zodanig in te richten (en te beheren) dat daar een in beginsel geschikt wolvenbiotoop heerst. De inrichting zou kunnen aansluiten bij pogingen om habitatversnippering aan te pakken en, bijvoorbeeld, mitigerende maatregelen kunnen omvatten, die kunnen worden doorgevoerd bij het doorkruisen van belangrijke vervoersinfrastructuur. Een zekere vorm van geleiding van wolven via hekwerken, of andere barrières zouden wij op voorhand niet onmogelijk achten, als de mogelijkheden van migratie van de wolf om geschikt leefgebied te bereiken daarmee wordt gefaciliteerd en door de mens veroorzaakte sterfte daarmee kan worden beperkt.

Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid om geschikte leefgebieden voor de wolf aan te wijzen, bijvoorbeeld door te proberen het landschap zo aantrekkelijk mogelijk te maken als wolvenhabitat. De wolf zal zijn leefgebied zelf kiezen, maar het staat de provincies vrij om, bijvoorbeeld in aansluiting op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland, ook gebieden te identificeren als leefgebied voor de wolf. Het beperken van versnippering van habitat en het voorkomen of beperken van verstoring en aantasting van leefgebied door diverse activiteiten (aanleg windturbineparken, industrieterreinen, infrastructuur, recreatie) is een bekend fenomeen in heel Europa, zowel in gebieden waar de wolf een ongunstige staat van instandhouding heeft, als in gebieden (delen van Italië bijvoorbeeld) waar dat niet het geval is. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van de leefgebiedenbenadering, die zich richt op groepen van soorten in hun leefgebieden (habitat), waarmee een breder doel wordt nagestreefd dan bescherming van individuele soorten. Maatregelen die voor één bedreigde soort worden genomen, kunnen ook ten goede komen aan andere soorten.

In het rapport 'Key actions for large carnivore populations in Europe´ zijn diverse acties opgenomen om relatief belangrijke leefgebieden en verbindingszones voor wolven te identificeren en te beschermen.[96] Er wordt gezocht naar een procedure om bij besluitvorming over de toelating van menselijke activiteiten (bijvoorbeeld via het instrument Milieu Effect Rapportage) de mogelijke

93 Art. 4, eerste lid Hrl.
94 Ch. Backes, L. Boerema, A. Freriks, M. Kaajan, Natuurbeschermingsrecht, Sdu 2017, p. 79.
95 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive" RECIEL 2018
96 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).

gevolgen voor dergelijke belangrijke gebieden beter in beeld te krijgen, om er ook rekening mee te kunnen houden. Ook mitigerende maatregelen moeten meer algemeen onderdeel worden van dergelijke afwegingen.[97]

4.6 Instrument programma

Een actieve leefgebiedenbenadering voor de wolf zou kunnen worden vormgegeven binnen een provinciaal programma in de zin van de Omgevingswet. Het programma kan worden gezien als een uitwerking van provinciaal natuurbeleid door de er in opgenomen concrete maatregelen. De maatregelen in het programma dienen als doel te hebben het bereiken van een of meer doelstellingen voor de fysieke leefomgeving.[98] Natuur en soorten zijn onderdeel van de fysieke leefomgeving. Bestuursorganen kunnen ook samen een programma opstellen. Provincies kunnen dit dus bij voorkeur gezamenlijk doen.[99] Het programma geldt dan voor al die bestuursorganen.

Bij de totstandkoming van programma's is participatie van groot belang.[100] In het vaststellingsbesluit van het programma moet daarom worden aangegeven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen bij de voorbereiding zijn betrokken en wat de resultaten daarvan zijn.[101] De vorm en wijze waarop deze participatie wordt ingericht is echter niet wettelijk geregeld. Wel dient inspraak en voorbereiding conform afdeling 3.4 Awb plaats te vinden.[102] Er kunnen zienswijzen worden ingediend door eenieder.[103]

Het programma bindt alleen het vaststellende bestuursorgaan (of vaststellende bestuursorganen) bij de uitoefening van zijn bevoegdheden. Hierdoor staat in beginsel geen beroep open tegen het besluit tot vaststelling van het programma.[104] In het geval dat een of meer onderdelen van een programma een rechtstreekse bevoegdheid geeft voor het uitvoeren van activiteiten dan heeft het programma specifieke rechtsgevolgen, waardoor tegen een dergelijk onderdeel van het programma wel beroep openstaat.[105]

5. Internationale samenwerking – 'population level management'

Tenslotte gaan wij in op hoofdstuk 5 van het rapport Trouwborst & Bastmeijer inzake de internationale samenwerking. Sinds het verschijnen van het rapport zijn er enkele relevante ontwikkelingen geweest. Deze komen hieronder aan de orde.

Uit rechtspraak volgt dat de staat van instandhouding van de populaties en de gevolgen die uitzonderingen op het beschermingsregime voor die populaties kunnen hebben, beoordeeld moeten worden op het niveau van het grondgebied van de lidstaat of, in voorkomend geval, van de betrokken biogeografische regio wanneer de grenzen van die lidstaat door verschillende biogeografische regio's lopen (zie hoofdstuk A.1). Dit is ook logisch omdat de staat van instandhouding van een populatie op nationaal of biogeografisch niveau afhangt van de cumulatieve effecten van de verschillende afwijkingen die van invloed zijn op lokale gebieden en van andere oorzaken van sterfte, mede als gevolg van het ingrijpen van de mens in populaties.[106]

De Guidelines van de EU voor het beheer van grote carnivoren erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. In de woorden van de Europese Commissie is het moeilijk, zo niet onmogelijk, voor één lidstaat om zijn grote carnivoren

97 Idem, p. 11.
98 Art. 3.5 Ow.
99 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 118.
100 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 219.
101 Art. 10.8 van het Omgevingsbesluit.
102 Art. 16.22 jo. 16.27 Ow.
103 Art. 16.23 Ow.
104 Kamerstukken II 2013/14, 33962, nr. 3, p. 115 en 298.
105 bijvoorbeeld indien in het programma vrijstelling van een omgevingsvergunningplicht voor een flora- en fauna-activiteit wordt gegeven.
106 Conclusie AG Saugmansgaard (Finse wolven II) d.d. 8 mei 2019, in zaak C-674/17.

conform de eisen van de Hrl te beheren en te beschermen zonder gecoördineerde acties met de buurlanden.[107]

Dit betekent dat voor wolvenbeheer op grond van de Guidelines uit een grensoverschrijdend beheerplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan, en wordt aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land moeten worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden.[108] Met betrekking tot sterfte in de populatie, met inbegrip van afwijkingen van de strikte bescherming, moet in het grensoverschrijdend beheersplan de invloed van de sterfte op populatieniveau worden vastgesteld. De effecten van sterfte moeten worden uitgewisseld tussen alle landen die de populatie delen, en de gevolgen ervan voor de staat van instandhouding moet worden geëvalueerd. Op die manier worden de effecten van de cumulatieve sterfte op de populatie gemonitord.

Het Hof stelt dienaangaande dat de bevoegde nationale autoriteit, wanneer zij oordeelt over het al dan niet toestaan van een afwijking op grond van art. 16, eerste lid Hrl, met name op nationaal niveau of, in voorkomend geval, op het niveau van de beoogde biogeografische regio wanneer de grenzen van deze lidstaat meerdere biogeografische regio's bestrijken, of nog wanneer het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort dat vereist en, voor zover als mogelijk, op grensoverschrijdend niveau, eerst en vooral vaststellen wat de staat van instandhouding van de populaties van de betrokken soorten is en, vervolgens, wat de geografische en demografische impact is die de beoogde afwijkingen daarop kunnen hebben.[109]

Dit is feitelijk alleen mogelijk via een beoordeling op grond van een binnen het leefgebied van de populatie afgestemd beheerplan. Het moet ervoor worden gehouden dat uit het arrest van het Hof volgt dat internationaal populatiemanagement een randvoorwaarde is voor het beheer van de populaties wolven, zowel voor wat betreft actief, als passief beheer. Het is immers alleen mogelijk aan de eisen die het Hof stelt te voldoen als de staat van instandhouding binnen het gehele leefgebied van de relevante populatie wordt beoordeeld en gemonitord en bij een toetsing in het kader van een derogatie wordt betrokken.

107 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008.
108 Id.
109 HvJ 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), zaak C- 674/17, ECLI:EU:C:2019:851

Deel B

I Uitgebreide rechtsvergelijking bescherming Wolf Frankrijk, Duitsland en België (Vlaanderen)

In dit deel worden de resultaten van een rechtsvergelijkend onderzoek weergegeven. De rechtsvergelijking richt zich allereerst op de situatie in:

- Frankrijk;
- Duitsland op federaal niveau en een doorkijk naar de situatie in de deelstaten Niedersachsen, Nordrhein Westfalen en Brandenburg, en
- België, de situatie in Vlaanderen.

Het rechtsvergelijkend onderzoek richt zich op de volgende (hoofd)vragen:

- Op welke wijze is het soorten- en gebiedsbeschermingsregime uit de Habitatrichtlijn voor zover van belang voor de wolf in de lidstaat geïmplementeerd in wet- of regelgeving
- Welke instantie is bevoegd voor de actieve en passieve soortenbescherming, voortvloeiend uit de Habitatrichtlijn.
- Op welke wijze wordt vormgegeven aan de Europeesrechtelijke verplichting tot het treffen van maatregelen om de soort in een gunstige staat van instandhouding te brengen, of te houden.

Hierbij is ook ingegaan op de rol van Natura 2000 en of voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat er een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is een desktopstudie uitgevoerd. Gezocht is naar beschikbare relevante bronnen op internet of eventuele -hard copy bronnen.

Voorbehoud op resultaten/verantwoording gebruik bronnen
Dit deel bestaat uit een overzicht van juridische status van de wolf in een aantal Europese landen. Het betreft een overzicht op hoofdlijnen met name gericht op de landelijke wetgeving of gedelegeerde regelgeving. Binnen het korte tijdsbestek dat beschikbaar was om dit onderzoek uit te voeren is een volledige en systematische rechtsvergelijking in volledig detail onmogelijk.
Individuele besluiten die gericht zijn op het wegnemen van één of meer wolven zijn niet beoordeeld. Ook is in deze rechtsvergelijking slechts beperkt gekeken naar de inhoud van de in veel landen voorgeschreven wolvenplannen of de wijze waarop de uitvoering in praktische zin is georganiseerd. Dat houdt ook in dat niet alle in de wolvenplannen of andere vergelijkbare uitvoeringsdocumenten behandelde onderwerpen of detailleringen voor de uitvoering van het beheer in de verslaglegging hieronder kunnen worden weergegeven.

Bij het bestuderen van een aantal bronnen of literatuur, gepresenteerd door niet direct aan de overheden gelieerde organisaties of stakeholders bleek dat schrijvers hiervan soms bedoeld of onbedoeld conclusies of bevindingen verbinden met 'eigen' ideeën of standpunten over de wolf. We beseffen dat wij deze 'valkuil' wellicht ook niet altijd kunnen ontlopen. Maar door – waar mogelijk - vooral bij de formele basisinformatie te blijven wordt voor deze rechtsvergelijking getracht zo objectief en zuiver mogelijk de juridische situatie weer te geven zonder hieraan een oordeel te verbinden.
Er is voor gekozen om zo veel als mogelijk bronnen te gebruiken die direct of indirect zijn gerelateerd aan de betreffende verantwoordelijke overheidsorganisatie(s). Hieronder te verstaan de door de overheid gepubliceerde wet- en regelgeving. Daarnaast is gebruik gemaakt van beleidsstukken en aan besluiten ten grondslag liggende onderzoeken. Dit laatste van door de overheid aangewezen adviesorganisaties of welke in opdracht van deze overheden adviezen of rapportages hebben uitgebracht.

Verder is, waar mogelijk, gekozen voor gebruik van publicaties die te vinden zijn op het EU-platform voor grote carnivoren van de Europese Commissie en het 'Large Carnivore Initiative for Europe; https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/index_en.htm

https://www.lcie.org/Publications

Enkel daar waar deze informatie niet voldoende toegankelijk bleek is teruggevallen op informatie van andere – niet direct aan de bevoegde overheden gekoppelde - organisatie's zoals NGO's of initiatieven van wolvenliefhebbers/belangenorganisaties.

1. Aandachtspunten uit de rechtsvergelijking

Bij dit onderdeel van ons onderzoek willen wij graag op voorhand een aantal punten aanstippen die ons in het bijzonder zijn opgevallen.

A. Internationaal soortenbeschermingsplan wolf

Uit deze rechtsvergelijking volgt dat met name in Duitsland in meer of mindere mate de behoefte wordt gevoeld voor een internationaal soortenbeschermingsplan wolf. Dit plan zou zich dan moeten uitstrekken op het niveau van (genetisch) herkenbare en terugleidbare populatiesamenstelling en diens actuele leefgebieden. Voor Nederland zou het dan gaan om de Centraal Europese laaglandpopulatie en ook op dat niveau handvatten moeten gaan bieden voor het bepalen van de gunstige staat van instandhouding. Dit sluit ook aan bij de in onderdeel A al gememoreerde aanbeveling van de Europese Commissie waarbij lidstaten worden opgeroepen om te komen tot gezamenlijke managementplannen op het niveau van grensoverschrijdende populaties.[110]
In het Wolfmanagementplan van de deelstaat Brandenburg wordt de landelijke overheid opgeroepen om samen met buurlanden te komen tot een nationaal beheerplan 'dat rechtszekere actiemogelijkheden biedt vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt'. Hoewel hier niet gesproken wordt over een staatsgrensoverschrijdend soortenbeschermingsplan, maar gedoeld wordt op een nationaal plan, in afstemming met buurlanden, lijkt deze vraag ook gericht op hetzelfde doel, namelijk een grensoverschrijdend concreet plan waarin ook op voldoende hoog aggregatieniveau meer duidelijkheid komt over wat moet worden verstaan onder de gunstige staat van instandhouding.

B. Vrijstelling verjagen

Vooral uit de rechtsvergelijking met Duitsland volgt dat twee van de beoordeelde deelstaten via hun (wolven)verordening inzetten op een vrijstelling voor het verjagen van een wolf op het moment dat deze wolf actief mensen of vee benadert (zie hieronder de beschrijvingen bij de Brandenburgse en Niedersachsische Wolfsverordeningen). In deze verordeningen is opgenomen dat eenieder wolven mag verjagen op het moment dat een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied ophoudt. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Ook in Frankrijk kunnen de Prefecten een zelfde soort vrijstelling toekennen voor situaties waarbij een wolf actief vee benadert (zie hiervoor de beschrijving in paragraaf 2.5). Een dergelijke vorm van verjaging wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in de wet en waarop de Hrl doelt. Het gebruik van voorwerpen of middelen om de wolf verwondingen toe te brengen valt uiteraard niet onder de vrijstelling. Het is ook niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen.

C. Afwijking voorwaarden CITES verordening in relatie tot Hybride wolven

Het aantreffen van hybriden wolf-hond blijft ook bij de buurlanden een punt van aandacht. Vooral in Duitsland speelt deze zorg. Te meer daar tot voor kort voor het bepalen van de beschermingsstatus van hybride wolven de uitleg van de CITES-verordening[111] moest worden gevolgd. In deze verordening is bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de bijlagen is

110 J. Linell e.a. Guidelines for population level management plans for large carnivores, rapport in opdracht van de Europese Commissie, juli 2008
111 Verordening (EG) nr. 338/97 en Verordening (EG) Nr. 1497/2003 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

vermeld". Dit houdt in dat ook aangetroffen hybride wolven eenzelfde beschermingsstatus genieten als de genetisch zuivere wolven.
Begin 2020 is de Federale natuurbeschermingswet aangepast. Met deze wetswijziging wordt gevolg gegeven aan een al oudere aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern,[112] waarin de ondertekenaars van het Verdrag van Bern is gevraagd te zorgen voor een - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties. Met de toevoeging van paragraaf 45a onder (3) in de Federale natuurbeschermingswet is nu de verplichting opgelegd om in het wild voorkomende wolf hybriden door de bevoegde instantie van de deelstaten te laten verwijderen. En dat voor deze activiteit de verboden om in het wild levende dieren en met name de bijzonder of strikt beschermde dieren te achtervolgen, te vangen, te verwonden of te doden niet van toepassing zijn.

D. Nooddoding, of directe zelfverdediging
Zowel in Frankrijk als in Duitsland worden bepaalde handelingen mogelijk gemaakt in geval van acute situaties. In de beoordeelde Duitse deelstaten zien we dat deze deelstaten in hun (wolven)verordeningen regelingen treffen in geval er een gewonde wolf wordt aangetroffen. Afhankelijk van de mate van verwondingen gelden verschillende procedures. Maar in geval er een wolf wordt aangetroffen die zodanig verwond of verzwakt is dat er een hoge mate van zekerheid bestaat dat verzorging niet zal kunnen leiden tot herstel, worden mogelijkheden geboden om het dier zo snel mogelijk en zonder verder onnodig lijden te doden (nooddoding). Daarbij spelen met name politie, dierenartsen en ook – veelal onder aanwijzing van politie – jachtaktehouders een belangrijke rol.

Een andere vorm van acuut optreden bestaat bij directe dreiging door een agressieve wolf richting mensen. Ook in Duitsland wordt gezocht naar meer rechtszekerheid in geval deze situatie optreedt. Tot nu toe blijft het bij een behoefte tot snel optreden (door het bevoegd gezag aangewezen en aangestelde personen) waarbij eerst wordt geprobeerd de wolf met gummikogels etc. blijvend te verjagen. Pas wanneer het agressieve gedrag aanhoudt wordt toestemming (ontheffing) gegeven om de wolf te doden. Dat dit bij echt acute situaties geen soelaas zal bieden wordt erkend, hetgeen leidt tot juridische onzekerheid. Voor Frankrijk wordt in het rapport van de Zoogdiervereniging[113] een melding gedaan van een directe dreiging van een wolf waarbij de lokale gendarme het dier heeft doodgeschoten. Deze zaak kwam voor de rechter, maar deze bepaalde dat het hier ging om een geval van gerechtvaardigde verdediging. Bij optreden in acute situaties bij direct gevaar voor mensen blijft er onzekerheid onder welke voorwaarden direct kan, of mag worden opgetreden. Een zorgpunt juist bij grote predatoren.

E. Natura 2000 en gebiedsbeschermende maatregelen
In de landen waar de wolf al langer voorkomt (Duitsland/Frankrijk) wordt erkend en is ook vastgelegd dat voor soorten die in de Habitatrichtlijn voor dit land op bijlage II worden vermeld, er een verplichting bestaat tot het aanwijzen van speciale beschermingszones. Er moeten ook de nodige instandhoudingsmaatregelen worden getroffen die beantwoorden aan de ecologische vereisten van de soorten (bijlage II) die in deze gebieden voorkomen. Toch blijkt uit deze rechtsvergelijking vooralsnog dat deze verplichtingen uit de Hrl nog maar mondjesmaat worden uitgevoerd.

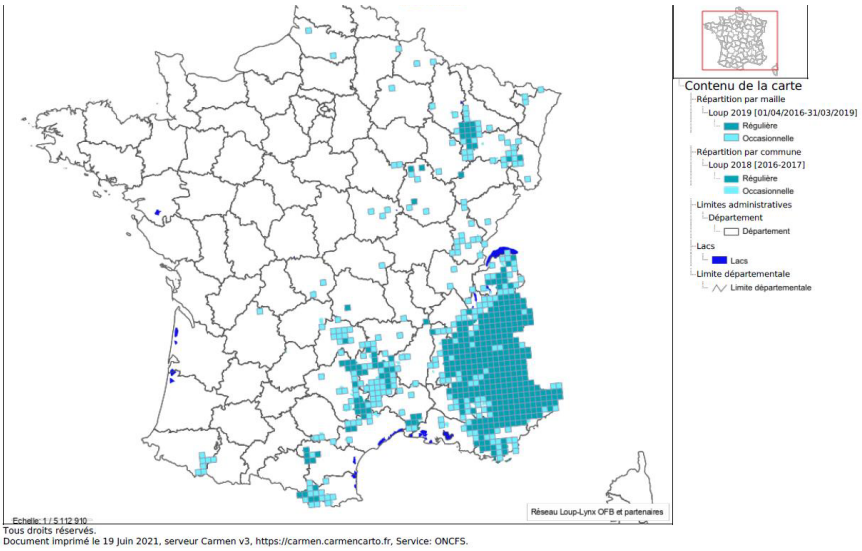
112 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.
113 Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen.

2. Frankrijk

2.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Frankrijk

De wolf is voor Frankrijk een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving.

Frankrijk heeft al met de aanwezigheid van wolven te maken sinds 1992. De wolf verscheen voor het eerst in de Zuidelijke Alpen door de uitbreiding van de Italiaanse populatie. Hierna hebben wolven zich via de Alpen richting de Pyreneeën en het Centraal Massief verspreid. Vanaf ca. 2011 breidde de Franse populatie zich ook in Noordelijke richting uit. Het voorkomen van de wolf concentreert zich echter nog steeds in het zuidoostelijke deel van Frankrijk (zie figuur 1). Voor meer informatie wordt verwezen naar Jansman et al 2021 (par. 5.2.3)[114] en https://www.loupfrance.fr/suivi-du-loup/situation-du-loup-en-france/)

figuur 1 bron: office francais de la biodiversité; https://carmen.carmencarto.fr/38/loup.map

De discussies omtrent de juridische status van de wolf en de maatschappelijke vraag om schade door wolven te kunnen bestrijden heeft door de jaren heen regelmatig geleid tot aanvullende of kaderstellende ministeriële besluiten, maar ook tot aanpassing van de nationale wetgeving. De bevoegdheid tot besluitvorming over uitvoering van soortbeschermingsmaatregelen of derogatie van verboden is neergelegd bij de prefecten van de Franse departementen. De Nationale regering blijkt, door de herhaaldelijk geconstateerde knelpunten rond beheer en bescherming wolven, regelmatig bereid de lagere overheden te faciliteren door gedetailleerde en proactieve kader stellende besluitvorming. Bijvoorbeeld om maatregelen die uit het wolvenplan volgen te voorzien van juridische onderbouwing en kaders in landelijke wetgeving.

2.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

Nationaal recht

De bepalingen die voortvloeien uit het Verdrag van Bern en de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Frankrijk omgezet in nationaal recht via de artikelen L. 411-1, L. 411-2 en R. 411-1 tot 14 van de Code de L'Environment en het besluit van 23 april 2007 tot vaststelling van de lijst van beschermde landzoogdieren en de voorzieningen voor hun bescherming.

114 H.A.H Jansman et al, *De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'.* Wageningen, Wageningen Environmental Research 2021.

De artikelen L. 411-1 en L. 411-2 betreffen de omzetting van de eisen die voortvloeien uit de voornoemde internationale verdragen en richtlijnen in de Code de L'Environment, "Partie législative", boek IV -Natuurlijk erfgoed, Hoofdstuk I, afdeling 1, Instandhouding van gebieden van geologisch belang, natuurlijke habitats, dier- of plantensoorten en hun habitats.[115]
Regels op basis van de hiervoor beschreven wettelijke bepalingen zijn in de Code de L'Environment terug te vinden in het "Partie réglementaire, boek IV, Hoofdstuk I, sectie 1; en wel in twee te onderscheiden subsecties:

- subsectie 1: Mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-1 à R411-5),[116] bevattende regels gericht op procedurele aspecten met betrekking tot besluitvorming rond beschermingsmaatregelen van strikt beschermde soorten.
- subsectie 2: Dérogations aux mesures de protection des espèces animales non domestiques et végétales non cultivées (Articles R411-6 à R411-14),[117] bevattende regels omtrent procedurele elementen rond te nemen derogatiebesluiten, inclusief bevoegdheidsverdelingen.

Ministerieel besluit plaatsing wolf op lijst strikt beschermde diersoorten
Op grond van het bepaalde in de Code de L'Environment, en met name de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 is de wolf bij ministerieel besluit (Arrêté du 23 avril 2007 fixant la liste des mammifères terrestres protégés sur l'ensemble du territoire et les modalités de leur protection) [118] geplaatst op de landelijke lijst van (strikt) beschermde soorten. Voor de soorten op deze lijst geldt dat het 'landelijk en te allen tijde', verboden is deze te doden, te verwonden, onder zich te hebben (dood of levend) etc. zoals bepaald in de artikelen L. 411-1, L. 412-1 en R. 411-1 - R. 412-7 hierboven. In artikel 2 van dit besluit wordt verder uitgewerkt hoe de bescherming van het leefgebied van de soorten is vormgegeven, middels het verbod op vernietiging, wijziging of degradatie van locaties van voortplantings- en rustgebieden voor deze dieren. Dit verbod richt zich op het veranderen of vernielen van fysieke of biologische elementen die noodzakelijk worden geacht voor de voortplanting of de rust van de soort in kwestie, zolang ze dat zijn en ook daadwerkelijk worden gebruikt of bruikbaar zijn tijdens opeenvolgende voortplantings- of rustcycli van die soort en voor zover de bedoelde vernietiging, wijziging of degradatie leidt tot afbreuk aan de kwaliteit van de biologische cycli.

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

Voor de bescherming van de wolf (en uiteraard andere wettelijk beschermde soorten of habitats) is de bevoegdheid tot het nemen van beslissingen neergelegd bij de Prefecten van de Franse departementen. Departementen zijn een derde bestuurslaag in Frankrijk, vergelijkbaar met de provincies in Nederland. De Departementsprefect heeft - als resultante van decentralisatie – met name taken en verantwoordelijkheden in relatie tot ruimtelijke ordening, openbare orde, veiligheid alsmede milieuzaken in zijn portefeuille.

De prefecten zijn bevoegd gezag voor het handhaven van de hiervoor beschreven verbodsbepalingen, maar ook voor het al dan niet afgeven van toestemmingen (vrijstellingen of ontheffingen) voor maatregelen tegen wolven of voor de aantasting van hun leefgebieden.
Hoewel alle prefecturen gelijke bevoegdheden hebben is er op grond van de landelijke wet onder hen een 'Primus Inter Pares' aangewezen, de Prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes. Deze Prefect heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio. Hij is aangewezen en verantwoordelijk voor het opstellen van het Nationaal

115 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006176521/#LEGISCTA000033035415
116 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188786/#LEGISCTA000031793266
117 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006074220/LEGISCTA000006188788/#LEGISCTA000031793264
118 https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000649682/

wolvenplan[119] en is ook de partij die jaarlijks het exacte aantal wolven vaststelt dat in het gehele land kan of mag worden geschoten in het belang van de bescherming van vee.
Binnen de kaders van de besluiten van de Prefect departement Auvergne-Rhône-Alpes, hebben de prefecten van de andere departementen, voor hun eigen grondgebied de bevoegdheid om ontheffingen te verlenen voor afschot van wolven, maar ook het naleven van de beschermingsvoorwaarden zoals deze uit de landelijke wet voortvloeien.
De prefecten van de departementen zijn ook verantwoordelijk voor het formuleren van voorstellen richting de nationale overheid voor het aanwijzen van Natura 2000-gebieden, het vaststellen van instandhoudingsdoelen voor aangewezen gebieden en het organiseren van de uitvoering van het beoogde beheer.

2.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

Het juridisch kader omtrent de bescherming van de wolf en de implementatie van de Hrl in nationale wetgeving is hierboven beschreven.

Op basis van bovenstaand wettelijk kader wordt – specifiek voor de wolf – ten behoeve van het bereiken van de gunstige staat van instandhouding ingezet op een gedetailleerde monitoring van de populatieontwikkeling zowel in Frankrijk zelf, als in een grensoverschrijdend project verenigd in de Loup Alpin Group (bestaande uit biologen en genetici uit Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitsland, Slovenië en Oostenrijk). De grensoverschrijdende wolvenpopulatie is onderworpen aan een gestandaardiseerde monitoring in de betrokken landen. Daarbij geldt voor Frankrijk dat de Franse wolvenpopulatie een uitbreiding betreft van de al langer bestaande Italiaanse populatie. Uit het onderzoek van de Loup Alpin Group volgt onder meer dat de genetische samenstelling van de huidige populatie wolven er een stuk gunstiger voor staat dan de Scandinavische populatie. Ook de nog steeds voortschrijdende uitbreiding van de wolvenpopulatie in Frankrijk wordt gezien als een relevante indicator voor de verbeterende staat van instandhouding van de populatie.

Monitoring – eveneens van de Alpine wolvenpopulatie – vindt ook plaats binnen het "WISO"-platform[120] (Grote carnivoren, wilde hoefdieren en samenleving) dat haar grondslag kent in de Alpine Conventie. Eveneens voor de Alpine populatie neemt Frankrijk deel aan het LifeWolfAlps project[121], waarin onder andere ingezet wordt op het opstellen van management plannen en monitoring ten behoeve van de Alpine wolvenpopulatie als geheel. In het wolvenplan (zie hierna) wordt ook melding gemaakt van grensoverschrijdende samenwerking met Spanje en Andorra in het kader van de Pyrenean Strategy for Promoting Biodiversity (SPVB).

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt?

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [122] volgt dat in Frankrijk in totaal 54 Natura 2000-gebieden zijn aangewezen voor de wolf.
Informatie over de omvang van deze gebieden en de instandhoudingsdoelstellingen voor de wolf kan echter niet eenvoudig worden verzameld. Het blijkt voor deze analyse lastig om zicht te krijgen hoe voor de wolf instandhoudingsdoelstellingen zijn geformuleerd in de doelstellingenbesluiten (Document d'objectifs of DOCOB[123]) van Natura 2000-gebieden. Dit omdat de aanwijzing van Natura 2000-gebieden, en ook de hiervoor genoemde doelstellingenbesluiten, versnipperd of slechts ten dele worden gepubliceerd op internet. Slechts in een enkel geval (situatie 21 juni 2021) kon in een

119 Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage *(ook Engelstalige versie beschikbaar).*
120 https://www.alpconv.org/en/home/organisation/thematic-working-bodies/detail/large-carnivores-wild-ungulates-and-society-working-group-wiso/
121 https://www.lifewolfalps.eu/en/
122 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
123 Een Document d'objectifs of DOCOB is een doelendocument van een Frans Natura 2000-gebied

Document d'objectifs een vermelding worden gevonden van het voorkomen van wolvenpopulaties in of nabij het betreffende gebied.[124]
Hoewel Natura 2000-gebieden door de landelijk verantwoordelijke minister worden aangewezen, gebeurt dit op advies en voorzet van de Prefect van het betreffende departement. Het is ook de Prefect die na aanwijzing van het gebied het doelendocument (Document d'objectifs) opstelt en vaststelt. De uitvoering van maatregelen vindt plaats via contractuele afspraken met een veelvoud aan partijen. Door deze versnipperde aanpak per departement, én omdat het in Frankrijk ook mogelijk is om, ingeval van overlap met nationaal beschermde gebieden (waaronder Nationale Parken en Nationale Reservaten), het formuleren van doelen alsmede afspraken over uitvoering Natura 2000 te integreren met andersoortige planstructuren of management contracten, is het praktisch niet mogelijk om hier een goed en volledig overzicht te verkrijgen van specifiek voor de wolf aangewezen gebieden, en eventuele doelstellingen voor de wolf. Underwood (2014) [125] vermeldt al dat ten tijde van het opstellen van het rapport al meer dan 12,000 managementcontracten waren afgesloten met boeren en meer dan 1,090 contracten met andere beheerders. Dergelijke contracten hebben ook een beperkte duur.

Specifiek: Indien aan de orde in Frankrijk; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding?

Uit de analyse volgt dat men in Frankrijk, evenals in Duitsland, het overkoepelende doel van de Hrl formuleert als 'het bereiken en behouden van een gunstige staat van instandhouding voor alle habitats en soorten van Europees belang'. Voor zover gebiedsbeschermende maatregelen ten behoeve van het leefgebied van wolven worden nagestreefd, gaat het in Frankrijk primair om de wettelijk opgenomen beschermingsmaatregelen die gelden in de Nationale natuurreservaten die zijn opgericht om onder meer het behoud van de wilde fauna en Nationale parken. Voor deze gebieden gelden in het algemeen al strikte maatregelen die verstoring van fauna moeten uitsluiten, inclusief een ruim jacht of schadebestrijdingsverbod, maar ook beperkingen voor andere verstorende maatregelen waarvan alleen kan worden afgeweken als dit in wet- of regelgeving mogelijk wordt gemaakt en dan nog met instemming van de directeur/verantwoordelijke van het betreffende nationaal beschermde gebied (park of reservaat).

Er worden – voor zover kan worden nagegaan - in Frankrijk, uitgezonderd monitoring en algemene maatregelen tot bescherming van gebieden voor het behoud van fauna, geen actieve soortbeschermingsmaatregelen voor de wolf getroffen. Uit de biodiversiteits- aanpak van Frankrijk volgt wel dat gebiedsbeschermende maatregelen worden genomen die zijn gericht op het leggen van een beschermende schil over en rondom de nationale parken en bepaalde nationale reservaten waarbij deze maatregelen ten gunste moeten komen van een groot aantal soorten en niet specifiek zijn bedoeld voor één bepaalde soort.

Daar er nog steeds sprake is van een uitbreiding van een gezonde wolvenpopulatie binnen Frankrijk, voorziet men dat op termijn de gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie binnen Frankrijk zal worden bereikt.

Voor de bescherming van vee tegen aanvallen van wolven, en specifiek ook voor de bescherming van de zogenaamde pastorale veehouderijen in berggebieden, wordt het op basis van de nationale wetgeving mogelijk gemaakt om onder specifieke en gedetailleerde voorwaarden af te wijken van het verbod op verstoren, vangen of doden van wolven. Deze derogatie is mogelijk op grond van de afweging dat dit afschot niet tot gevolg heeft dat dit het behalen van de gunstige staat van instandhouding op langere termijn zal verhinderen. Wat onder een gunstige staat van instandhouding van de wolf wordt verstaan is vooral terug te vinden in de adviezen en wetenschappelijke documenten rond het tot stand komen van het huidige wolvenplan en ook uitgevoerde evaluatie van de in 2019 in

124 Voorbeeld: Document d'objectifs du site Natura 2000 "LES ARAVIS" FR8201701 (ZSC) et FR8212023 (ZPS)
125 Underwood, E., Ashcroft, R., Kettunen, M., McConville, A.J. and Tucker, G.M. (2014) Protected area approaches in the EU. Institute for European Environmental Policy, London/Brussels.

gang gezette proefperiode[126] voor toepassing van beheermaatregelen ten aanzien van de wolf. Op de vraag wat te beschouwen is als een gunstige staat van instandhouding van de wolf, wordt aangesloten bij de algemeen gangbare ecologische inschattingen voor een wolvenpopulatie, welke tussen de 2500 en 5000 individuen zou moeten liggen.

Ondanks het gegeven dat de staat van instandhouding van de wolf in Frankrijk nog niet is bereikt wordt de hiervoor beschreven mogelijkheid van afschot afgewogen in het licht van een ander uitgangspunt, namelijk de Minimum Viable Population (MVP).
Ook deze eenheid is gebaseerd op een wetenschappelijk advies van het Office National de la Chasse et de la Faune Sauvage en beschreven in het expertisedocument uit 2017 over de toekomst van de wolvenpopulatie in Frankrijk[127] Daarin wordt aangegeven: "De lidstaten moeten ernaar streven de ECF (état de conservation favorable) te bereiken voor populaties die geheel of gedeeltelijk binnen de nationale grenzen liggen, en er wordt in de richtlijn niet gespecificeerd dat de ECF op supranationaal niveau kan worden beoordeeld. De richtlijn vermeldt evenmin uitdrukkelijk hoe lang een populatie een levensvatbaar onderdeel van haar natuurlijke habitat moet blijven, maar in de preambule wordt de zeer lange termijn gesuggereerd. De populatie moet dus genetische diversiteit behouden om haar evolutionaire potentieel te behouden en uitsterven te voorkomen. Zo heeft het HJEU in zaak C-383/09, Europese Commissie/Franse Republiek, de levensvatbaarheid op lange termijn van de hamsterpopulaties in de Elzas vastgesteld door te verklaren dat "geen enkele populatie van deze soort in de Elzas de voor haar geldende minimale levensvatbare populatiedrempel (=MVP) bereikt, die op 1500 exemplaren wordt geraamd".

Op basis van eerder genoemd wetenschappelijk advies wordt voor wolven in Frankrijk uitgegaan van een MVP van minimaal 500 dieren. Indien een populatie bestaat uit 500 dieren of meer, dan bestaat voldoende zekerheid dat de populatie in staat is om op langere termijn te overleven. Deze MVP is als uitgangspunt gekozen voor het toestaan van het jaarlijks vast te stellen maximaal aantal te doden wolven in Frankrijk. Vanaf het moment dat er op basis van jaarlijkse tellingen is vastgesteld dat binnen Frankrijk 500 of meer wolven leven wordt dit beschouwd als een effectieve populatiegrootte om een demografisch levensvatbare populatie in stand te houden. In de collectieve expertise van 2017 verwachtten de wetenschappers twee groeiscenario's: ofwel exponentiële groei, in de orde van +12% per jaar, of langzame groei, in de orde van 5% per jaar. In het ONCFS/MNHN-memo van 2019[128] wordt vermeld dat in Frankrijk, gezien de laatste schattingen van de populatieomvang, in 2019 nog sprake is van een exponentiële groei van de populatie, en dat beperkt afschot met een jaarlijks vast te stellen maximum niet verhindert dat de populatie kan blijven groeien, maar dat er hierdoor wel sprake zal zijn van een 'stabiele, lage-groei populatie'.

2.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Hiervoor is reeds beschreven dat art. 16 Hrl is geïmplementeerd in de Code de L'Environment. Uit art. L427-6 valt op te maken dat voor de wolf geen afwijking wordt voorgestaan van de verbodsbepalingen, anders dan de in de laatste alinea van art. L427-6 beschreven situatie, namelijk in geval van belangrijke schade aan vee: *Voor de toepassing van dit artikel op wolven is de noodzaak vastgesteld wanneer een aanval op vee is bewezen, ongeacht of deze is veroorzaakt door één dier of door een roedel, en de landbouwer recht geeft op schadeloosstelling. In dat geval geeft de prefect onmiddellijk aan elke betrokken fokker of herder een vergunning af voor afschot van de wolf. Geldig over een periode van zes maanden.*

126 Arrêté du 26 juillet 2019 portant expérimentation de diverses dispositions en matière de dérogations aux interdictions de destruction pouvant être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus); De tekst van dit ministerieel besluit werd begin 2019 opgesteld conform de afspraken die zijn gemaakt ten behoeve van de goedkeuring van het wolvenplan 2019-2023. De evaluatie is opgenomen in het document: Plan National d'Action pour le loup et les activités d'élevage, Rapport d'évaluation 19/05/20. De resultaten van deze evaluatie zijn gebruikt voor de beide kaderdecreten als beschreven onder punt 4.
127 Duchamp C, Chapron G, Gimenez O, Robert A, Sarrazin F, Beudels-Jamar R, Le Maho Y, 2017. Expertise collective scientifique sur la viabilité et le devenir de la population de loups en France à long terme sous la coordination ONCFS-MNHN de : Guinot-Ghestem M, Haffner P, Marboutin E, Rousset G, Savoure-Soubelet A, Siblet JP, Trudelle L (par or. alph.).
128 http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/20190205-reponse-saisine-tirs-oups-oncfs-mnhn.pdf

Bovenstaand artikel is een kaderartikel welke niet ingaat op omvang en frequentie van aanvallen op vee. Deze detaillering wordt uitgewerkt in onderliggende besluiten.

2.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden
Een nadere uitwerking van art. L427-6 en de mogelijkheid tot derogatie van de eerder al genoemde verbodsbepalingen in geval van het belang van belangrijke schade aan vee vindt getrapt plaats.

Allereerst is er een op landelijk niveau door de minister vastgesteld kaderdecreet waarin gedetailleerd staat beschreven onder welke voorwaarden en in welke situaties de prefecten toestemming kunnen geven voor afschot. Dit kaderdecreet bestaat uit twee aparte besluiten:

1. Besluit waarin is aangegeven welk type (vorm en uitvoering) van afschot of verjaging kan worden toegestaan ter bescherming van vee.

Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant les conditions et limites dans lesquelles des dérogations aux interdictions de destruction peuvent être accordées par les préfets concernant le loup (Canis lupus)[129].

Dit besluit stelt de voorwaarden en limieten vast waaronder de prefecten toestemmingsbesluiten kunnen verlenen van het verbod op het doden van wolven (Canis lupus), ter bescherming van gedomesticeerde kuddes, om het ontstaan van aanzienlijke schade te voorkomen.
Het besluit gaat in op een drietal volgordelijke hoofdelementen:

- Opzettelijk verjagen of verschrikken van wolven: een specifiek omschreven vrijstellingsregeling voor veehouders/herders in geval zich wolven in de nabijheid van vee of kuddes bevinden.
- Defensief afschot bij aanvallen van wolf op vee
  Defensief afschot is onder te verdelen in twee vormen. Eenvoudig defensief afschot (a.) en versterkt defensief afschot (b.); Hiertoe geeft de prefect bij specifiek omschreven besluit – na afweging dat er reeds beschermende maatregelen genomen zijn – en er geen andere bevredigende oplossing aanwezig is – toestemming om in bepaalde omschreven gebieden defensief afschot te laten plaatsvinden. Het versterkt defensief afschot wordt pas toegestaan (eveneens via apart besluit) wanneer het eenvoudig defensief afschot niet tot het resultaat heeft geleid dat de aanvallen op een kudde of vee zijn gestopt.
- Georganiseerd afschot/bejagen waarbij wolven in een bepaald gebied actief worden opgespoord (Tirs de prélèvement). Wanneer defensief afschot zoals hiervoor beschreven niet tot beoogd resultaat leidt kan de prefect apart toestemming (ontheffing) verlenen voor Tirs de prélèvement. Dit zijn verzwaarde bestrijdingsacties gericht op het actief opsporen en doden van wolven in een bepaald gebied.

Daarnaast is de volgende actie mogelijk;

- Toepassing van defensief afschot en actief opsporen en afschot van wolven in gebieden die zijn aangewezen als gebieden waar preventieve beschermingsmaatregelen van (vrij grazend) vee niet mogelijk is. Het gaat hier om gebieden die zijn aangewezen en beschreven op grond van besluit van 28 november 2019[130]. De prefectcoördinator van het nationaal actieplan voor de wolf neemt het besluit voor aanwijzing van de gebieden waarin de uitvoering van maatregelen ter bescherming van kuddes tegen predatie door wolven niet kan worden gegarandeerd. In deze gebieden kunnen de hiervoor beschreven maatregelen toegelaten worden zonder dat er verplichting bestaat om preventieve beschermingsmaatregelen toe te passen, onder een aantal (in het kaderdecreet) beschreven voorwaarden.

129 https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/texte_jo/JORFTEXT000042472061
130 28 novembre 2019 relatif à l'opération de protection de l'environnement dans les espaces ruraux portant sur laprotection des troupeaux contre la predation
https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039447048

2. De wijze waarop het jaarlijks maximum aan mogelijk afschot wordt bepaald
Besluit van de ministers van Ecologische Transitie en Landbouw en Voedselvoorziening d.d. 23 oktober 2020 (Arrêté du 23 octobre 2020 fixant le nombre maximum de spécimens de loups (Canis lupus) dont la destruction pourra être autorisée chaque année).[131]

In dit besluit is vastgelegd dat jaarlijks maximaal 19% (= 17 + 2%) van de in de winter daarvoor vastgestelde populatieomvang mag worden weggenomen.

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Op grond van dit Ministerieel besluit is het aan de Prefect van het departement Auvergne-Rhône-Alpes om jaarlijks het maximaal toegestane afschot te bepalen. Dit laatste gebeurt door middel van een jaarlijks te nemen besluit (Note Technique), gebaseerd op de voorwaarden uit het kaderdecreet. In dit besluit wordt een maximum vastgesteld voor het legaal doden van wolven binnen geheel Frankrijk, waarbij de prefect de afweging maakt dat met dit maximale mogelijke afschot (het behalen van) de gunstige staat van instandhouding niet in geding kan komen.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Ook hier wordt verwezen naar het voornoemde kaderdecreet waarin is omschreven welke personen of aangewezen ambtenaren het afschot mogen uitvoeren. Er zijn verschillende personen of groepen van personen die bepaalde maatregelen mogen uitvoeren:
Ad 1: verschrikken/verjagen kan worden uitgevoerd door eigenaren of bewakers van kudden of door een of meer gemachtigde personen, op voorwaarde dat ze in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Het verschrikken kan ook worden uitgevoerd door een louveterie-luitenant[132] handelend in opdracht van de prefect van het departement.

Ad 2: Eenvoudig defensief afschot kan plaatsvinden door personen die in een register van de prefect zijn ingeschreven en als gemachtigde zijn aangewezen. Deze personen moeten in het bezit zijn van een geldige jachtakte. Versterkt defensief afschot vindt plaats onder begeleiding van een gemachtigde functionaris van het Franse bureau voor de Biodiversiteit (L'Office français de la biodiversité, hierna: OFB)[133]of een luitenant van de Louveterie. Bij de acties kunnen tegelijkertijd meerdere jagers worden ingezet. Jagers moeten een opleiding hebben gevolgd bij de OFB alsmede uiteraard in bezit zijn van een geldige jachtakte.

Ad 3 De bejagingsoperaties worden uitgevoerd door elke bevoegde persoon die door de Prefect zijn opgenomen in een register, op voorwaarde dat deze personen in het bezit zijn van een geldige jachtakte én een opleiding hebben gevolgd bij de OFB. Daarnaast kunnen de officieren van de OFB, louveterie-luitenants of beëdigde particuliere jachtopzichters gemachtigd worden.

2.6 Wolvenplan

De groeiende toename van predatie aan gehouden vee, en de langdurige discussie over gevolgen voor de veehouders heeft geleid tot het aanpassen van de wet- en regelgeving waarbij afschot van wolven mogelijk wordt gemaakt ter bescherming van vee. Hiertoe werd al in 2013 een eerste wolvenplan vastgesteld dat van kracht was tot en met 2017. Na evaluatie van dit eerste plan is een

131 https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000042472114
132 Luitenants van de Louvetterie (wolvenjagers) zijn personen die op grond van artikel R427-1 Code de L'Environment zijn aangesteld om, onder toezicht van de departementale directie, de uitvoering te verzekeren van de door de prefect afgekondigde collectieve maatregelen als bedoeld in de artikelen L 427-6 en L. 427-7, evenals de opdrachten die hun door de prefectuur kunnen worden toevertrouwd voor afschot van dieren die schade kunnen veroorzaken en de repressie van stroperij. Deze functies is op vrijwillige basis. Voor de wolf dragen de luitenants van Louveterie, onder controle van de Prefectuur, bij aan specifieke operaties en maatregelen ten behoeve van schadebestrijding en/of beheer van deze strikt beschermde soort.
133 Het Franse Biodiversiteitsbureau (OFB) is een publieke organisatie welke verantwoordelijk is voor de bescherming en het herstel van de biodiversiteit in Frankrijk.

nieuw Nationaal Actieplan (PNA) "wolven- en veehouderij" 2018-2023 vastgesteld dat op 19 februari 2018 werd gepubliceerd.

Het Nationaal actieplan 2018-2023 wolven en veehouderij (Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage)[134]

Dit plan heeft een tweeledig doel:
- (het bereiken van) de gunstige staat van de wolvenpopulatie waarborgen
- het verminderen van schade geleden door veehouderijen.

In Tack 2019[135] wordt daarover vermeld: "Het plan begint met een diagnose van het eerdere actieplan en een verklaring wat is gedaan met de lessen die uit de evaluatie zijn getrokken. Deze zijn vertaald in een aantal thema's die in het nieuwe plan worden uitgewerkt. Voor elk thema worden specifieke acties gedefinieerd voor implementatie en beschreven in context, verwachte kosten, planning en partnerships. Kudde bescherming en steun voor pastoralisme zijn afzonderlijke werkprioriteiten. Andere thema's zijn: de monitoring en relatie van wolven en hun omgeving, schadevergoeding, interventies in de wolvenpopulatie en nationale en internationale samenwerking tussen de belanghebbenden".

Het moge duidelijk zijn dat in dit actieplan niet alleen maatregelen worden afgekondigd gericht op het afschrikken van de wolf of afschot. Veel belangrijker zijn de thema's die erop gericht zijn acceptatie van de wolf en draagvlak te vergroten, waaronder ook het (technisch en financieel) ondersteunen van de veehouderijen en pastorale gemeenschappen, onderzoek en monitoring naar wolven in brede zin en zorg voor goede communicatie en draagvlakvergroting.

Een deel van het plan gaat over het nemen van defensieve maatregelen tegen aanvallen door wolven op vee, meer specifiek in welke situaties afschot van één of zelfs meerdere wolven kan worden toegestaan.

In essentie beschrijft het plan ook wat al in de hiervoor benoemde – en later vastgestelde – kaderdecreet is opgenomen;
- Het toestaan van defensief afschot van wolven op het moment dat zij een kudde aanvallen
- Het uitvoeren van afschot van wolven in de gebieden – nu gedefinieerd in artikel 31 van voornoemd besluit van 23 oktober 2020 - dit laatste teneinde:
    - de predatiedruk in een gebied in algemene zin te verminderen, daar waar een hoge mate van wolvenaanvallen worden ervaren;
    - de expansiedruk van de wolf naar andere kolonisatiegebieden - met name regio's waar moeilijk te beschermen kuddes worden gehouden – te vertragen.

Het plan vermeldt dat 'zodra wetenschappers van mening zijn dat de populatie in Frankrijk in een goede staat van instandhouding verkeert, het principe van het jaarlijkse plafond en het niveau ervan opnieuw zal worden onderzocht en de beheermethoden zullen worden aangepast om rekening te houden met de natuurlijke groei van de soort en de effecten ervan op veeteelt activiteiten'.

2.7 Omgang met hybride wolven

Het Franse wolvenplan vermeldt een in 2017 in opdracht van het L'Office national de la chasse et de la faune sauvage (ONCFS) uitgevoerd laboratoriumonderzoek om zicht te krijgen op de mate van hybridisatie van wolven binnen de Franse populatie. Uit de analyse volgde dat de 155 onderzochte monsters 143 verschillende dieren betroffen, waarvan er 13 werden geïdentificeerd als honden. Van

134 Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage *(ook Engelstalige versie beschikbaar).*
135 Tack, Jurgen; Mulier, Anne-Sophie; Hecke, Bram Van; Jarý, Josef. Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, a partial review of the scientific literature on the wolf in Europe. European Landowners Organisation, Brussels, august 2019.

de overige 130 individuen volgde uit analyses 120 wolven zonder (genetische) afwijkingen, allen behorend tot de Italiaanse stampopulatie. 2 dieren bleken genetische kenmerken te hebben die overeenkomen met hybriden van de eerste generatie. 8 dieren hadden genetische kenmerken die overeenkomen met een minder recente hybridisatie.
Op basis van deze analyses wordt geconstateerd dat 1,5% van de dieren kenmerken heeft van recente hybridisatie (1e generatie) en dat 6% deel uitmaakt van een vroegere hybridisatie. Het overige deel van de populatie, d.w.z. 92,5% van de 130 geanalyseerde individuen, betreft niet-gehybridiseerde wolven.
Ter vergelijking wordt verwezen naar studies in andere Europese landen zijn uitgevoerd. Hieruit komt een resultaat dat ligt tussen 2 tot 10% hybridisatie. De enige uitzondering is het goed afgegrensde gebied van de Apennijnen in Italië waar sprake is van een aanzienlijk hoger percentage vanwege een significante aanwezigheid van zwerfhonden.

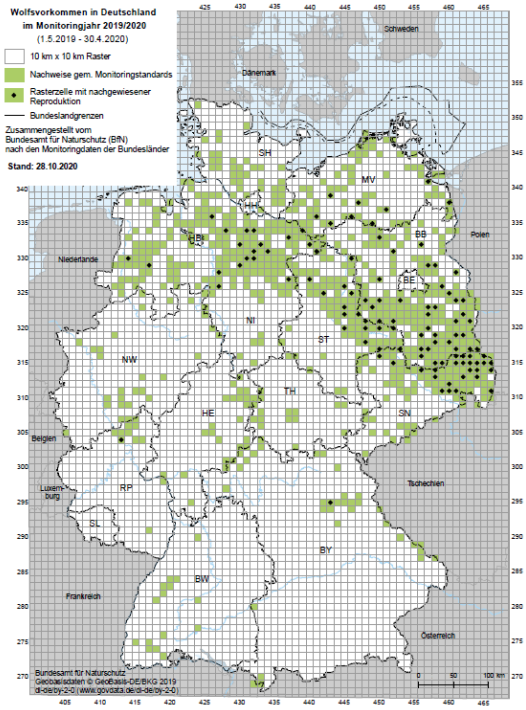
Uit het bronnenonderzoek volgt niet dat voor wolven met hybride genen een uitzondering wordt gemaakt op het strikte beschermingsniveau zoals in de wet is opgenomen.

3. Duitsland

3.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Duitsland

De wolf is voor Duitsland een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving.

Wolven zijn rond de jaren negentig van de vorige eeuw over de Poolse grens weer naar Duitsland gekomen. De eerste vestiging was in het Lausitz gebied, een regio in de deelstaat Sachsen ten zuidoosten van Berlijn. De eerste roedels werden waargenomen in het aldaar gelegen militair oefenterrein. Hierna heeft de 'Lausitz-populatie' (Centraal Europese laaglandpopulatie) zich flink kunnen uitbreiden en ook verder in – voornamelijk – noordwestelijke richting verspreid. Het belangrijkste voorkomen en verspreiding van de wolf is te vinden in de deelstaten Sachsen, Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen-Anhalt, Thüringen en Niedersachsen, zie figuur 1. Voor meer informatie over de Centraal Europese populatie wordt verwezen naar Jansman et al 2021.[136]

Figuur 2 voorkomen en verspreiding wolf Duitsland, Bron: Bundesambt für Naturschutz

In Duitsland is de wolf in de nationale Natuurbeschermingswet, het Bundesnaturschutzgesetz (BNatschG) (§ 7 Abs. 2 Nr.14 BNatschG) als strikt beschermde soort aangemerkt. De verboden in art. 44 BNatschG zijn direct afgeleid uit de Hrl. Op grond van deze wet is het verboden om wolven te vangen, te verwonden of te doden of om ze te storen op een manier die het voortbestaan van de "lokale populatie" in gevaar brengt. De term "lokale populatie" is een in Duitsland gehanteerde 'juridische term' waarmee een territoriale eenheid, bijvoorbeeld een wolvenfamilie (roedel) of een paar wolven wordt aangeduid.

Nota bene: De wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag is in 2018 tot de conclusie gekomen dat het aanwijzen van wolfvrije zones in strijd is met de Hrl en een derogatie op grond van art. 16 Hrl zou vereisen, ook als sprake is van een constante wolvenpopulatie, zoals in de oostelijke deelstaten. Maatregelen kunnen alleen in individuele gevallen worden genomen, indien er geen redelijke alternatieven zijn en de staat van instandhouding niet in negatieve zin beïnvloed wordt. 'Wolfvrije zones' zijn, aldus de wetenschappelijke dienst van de Duitse Bundestag, in strijd met de eisen van de Hrl.[137]

136 H.A.H Jansman et al., *De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'.* Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.
137 Wissenschaftliche Dienste Deutscher Bundestag, Vereinbarkeit der Ausweisung „wolfsfreier Zonen" mit dem Naturschutzrecht, 25 oktober 2018, Aktenzeichen: WD 7 - 3000 - 225/18.

3.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

Nationaal recht

De bescherming van de wolf in Duitsland is geregeld via het Bundesnaturschutzgesetz (hierna: BNatSchG).

Aanwijzing als strikt beschermde soort

De wijze waarop de wolf als strikt beschermde diersoort wordt ingedeeld is te vinden in par. 7 (Begripsbepalingen: § 7 Abs. 2 Nr.13 und 14 BNatSchG).

Onder nummer 13 wordt allereerst geformuleerd welke soorten worden beschouwd als *bijzonder beschermde soorten*, hieronder vallen (samengevat) alle soorten die vermeld zijn in bijlage A of bijlage B van Verordening (EG) nr. 338/97 (CITES), de dier- en plantensoorten vermeld in bijlage IV van de Hrl, alle Europese vogelsoorten en dier- en plantensoorten die zijn vermeld in een verordening op grond van § 54 Absatz 1 artikel 54, eerste lid.

Onder nummer 14 wordt een deel van de soorten die eerst onder nummer 13 als bijzonder beschermde soorten zijn benoemd, daarbovenop aangemerkt als *strikt beschermde soorten* (streng geschützte Arten). Strikt beschermd zijn de eerder benoemde 'bijzonder beschermde soorten', die zijn opgenomen in:
a) Bijlage A van Verordening (EG) nr. 338/97,
b) Bijlage IV Hrl, en/of
c) Een verordening op grond van artikel 54, tweede lid BNatSchG.

De strikt beschermde soorten zijn derhalve een subset zijn van de bijzonder beschermde soorten.

Noot: Bij een recente wetswijziging die op 13 maart 2020 van kracht is geworden, is in het BNatSchG par. 45a 'Umgang mit dem Wolf' toegevoegd. De reden van deze toevoeging wordt uitgewerkt in een verklaring (14 februari 2020) op de website van de Bundesregierung[138] , hieronder – samengevat– weergegeven:

"Het doel van de wetswijziging is de soortbescherming van wolven de borgen alsmede de bescherming van schapen en andere kuddedieren te waarborgen en veehouders te ondersteunen. Het belangrijkste doel van de wet het creëren van rechtszekerheid over wanneer een vergunning/ontheffing kan worden verleend om wolven te doden.
De praktijk leert dat de vorige regeling te vaag was. Het was vaak onduidelijk welke wolf de kuddedieren precies heeft gedood. Daarnaast is het tot nu toe niet gelukt om zonder meer meerdere dieren uit een roedel te halen. Hier worden nu de voorwaarden verlaagd en wordt geregeld welke personen bevoegd zijn om op wolven te jagen. Bij ernstige schade veroorzaakt door de wolf kan het dier bijvoorbeeld worden gedood. Tot nu toe gebruikte de wet de term 'aanzienlijke schade'.
Via de wetswijziging is het nu ook verboden om wolven te voeren. Dit om te voorkomen dat wolven te veel aan mensen gaan wennen. Aangezien de veiligheid van de mensen de hoogste prioriteit heeft, heeft de federale regering tot dit verbod besloten".

Over deze wetswijziging en de door de regering van Niedersachsen verleende toestemming voor het doden van meerdere wolven zijn schriftelijke vragen in het Europees Parlement[139] gesteld. Naar aanleiding hiervan is medio 2021 door de Europese Commissie aangegeven[140] dat een EU Pilot-procedure is gestart en aan de Duitse autoriteiten om opheldering is gevraagd over de hiervoor beschreven wijziging van de BNatSchG. Bij het onderzoek van de Europese Commissie worden ook de verschillende wolvenverordeningen van de deelstaten betrokken. Op grond van de uitkomsten van dit onderzoek zal de Europese Commissie zo nodig een besluit nemen over vervolgstappen. Wanneer dit aan de orde zal zijn, is nog niet bekend.

138 https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/neue-regeln-fuer-woelfe-1613622
139 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333_EN.html
140 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333-ASW_EN.html

Bundesartenschutzverordnung
De implementatie van de Hrl wat betreft de beperkingen in het gebruik van vang- en dodingsmiddelen, is terug te vinden in de (landelijke) Bundesartenschutzverordnung[141]. In Hoofdstuk 1 (§ 4) zijn verboden opgenomen voor het gebruik van bepaalde handelingen of middelen met betrekking tot in het wild levende soorten van de categorie bijzonder beschermde soorten' (waaronder in dit geval ook de strikt beschermde soort wolf valt). Hieronder vallen onder meer gebruik van strikken, kunstmatige lichtbronnen, met gebruik van voertuigen, vaartuigen etc.

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn?

De op grond van het Landsrecht aangewezen functionarissen (De zogenaamde Naturschützbehörden) zijn het bevoegd gezag om toestemming te geven om af te wijken van de verboden als opgenomen in § 44 BNatSchG i.c.m. § 45 Abs. 7. Nr. 1 - Nr. 5. De wet staat toe om in individuele gevallen, zoals bijvoorbeeld in het het belang van de volksgezondheid of openbare veiligheid, op aanvraag ontheffing te verlenen van de verbodsbepalingen.
Dit geldt ook voor het geven van toestemming om af te wijken van de verboden op gebruik van bepaalde vang- of dodingsmiddelen als beschreven in de Bundesartenschutzverordnung.

De Naturschutzbehörden zijn ook verantwoordelijk voor de uitvoering van wolvenbeschermingsmaatregelen en bevoegd tot het nemen van derogatiebesluiten gericht op het verstoren, vangen en/of doden van wolven.
Echter in enkele deelstaten zijn deze taken weer doorgedelegeerd naar de Untere Naturschutzbehörden van de binnen deze deelstaat gelegen districten (Kreise).

Verder zijn deze 'Behörden' op basis van § 38 Allgemeine Vorschriften für den Arten-, Lebensstätten- und Biotopschutz verantwoordelijk voor:

- De zorg voor 'effectieve en gecoördineerde preventieve beschermingsmaatregelen';
- Het opzetten van 'soortondersteuningsprogramma's';
- Het treffen van de nodige maatregelen om te voorkomen dat 'niet opzettelijke dodingen' tot gevolg hebben dat hierdoor significant nadelig effect op de strikt beschermde soorten optreden;
- Het noodzakelijke onderzoek en het noodzakelijke wetenschappelijke werk in de zin van art. 18 Hrl en art. 10 Vogelrichtlijn.

Elke deelstaat heeft het beschermingsregime van de wolf, passend binnen de kaders van het BNatSchG, in eigen wet- en regelgeving doorgevoerd. Op de website van de 'Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf[142]', een door de Bundesregierung in het leven geroepen informatiesite, zijn per deelstaat de vigerende verordeningen, wolvenplannen en eventuele andere regels te vinden, inclusief doorverwijzingen naar de binnen de deelstaten voorhanden zijnde informatieve websites over de wolf.

De Duitse wetgeving maakt het mogelijk om door middel van een 'allgemeinverfügung' – een algemene regeling op grond van art. 106 tweede lid Landesverwaltungsgesetz (LVwG) een uitzondering te maken op de soortenbeschermingsbepalingen. Een aantal Duitse deelstaten heeft er voor gekozen een aparte wolvenverordening vast te stellen op grond waarvan bepaalde handelingen (afschrikken én/of wegnemen (doden)), onder in de verordening opgenomen voorwaarden en beperkingen, onder aanwijzing van de Naturschutzbehörde of een ander bevoegd gezag (zoals de Politie in noodsituaties) kunnen worden uitgevoerd, en dat het verjagen van wolven in enkele specifieke situaties ook vrijgesteld kan zijn.

141 https://www.gesetze-im-internet.de/bartschv_2005/BJNR025810005.html
142 https://www.dbb-wolf.de/

Samengevat volgt uit het voorgaande dat de bevoegdheid tot besluitvorming in de deelstaten is neergelegd bij de Naturschutzbehörde van de deelstaat (of in enkele staten gedelegeerd aan de Naturschutzbehörde van de Kreise). De deelstaatregeringen kunnen een Verordening vaststellen waarbij op aanwijzing van de Behörde bepaalde maatregelen mogelijk worden gemaakt.

Daarnaast (of in plaats van de Verordening) kunnen individuele besluiten tot het doden van één of enkele wolven – via een zogenaamde 'Ausnahmegenehmigung' worden genomen. De Naturschutzbehörde moeten bij besluitvorming altijd een afweging moet maken wat de gevolgen zijn voor het al dan niet bereiken van de gunstige staat van instandhouding.

3.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

De wijze waarop de (gunstige) staat van instandhouding in Duitsland wordt beoordeeld is vastgelegd in een uitgebreide berichtgeving aan de Bundestag in 2015[143]. Daarin wordt verwezen naar Linnell et al. 2008[144] en wordt in de hoofdstukken 4 en 5 beschreven dat de aanpak en beoordeling zoals opgenomen in deze Guidelines in Duitsland onverkort worden toegepast. Daarbij wordt vastgesteld dat:

- De wolvenpopulatie in Duitsland vanuit genetisch oogpunt is te classificeren als een zelfstandig te onderscheiden populatie, te weten een 'Centraal Europese wolvenpopulatie', afstammend uit de Lausitz regio.
- De gunstige staat van instandhouding en daarmee het doel van art. 2 Hrl voor deze wolvenpopulatie nog niet wordt bereikt;
- Als gevolg hiervan is er vooralsnog geen reden is om voor de wolf in Duitsland een verandering door te voeren in de huidige (strikt) beschermde status.

Onder het kopje 'Delegatie' hierboven is al beschreven dat het aan de Naturschutzbehörden van de deelstaten is overgelaten preventieve beschermingsmaatregelen of soortondersteuningsprogramma's vast te stellen.
De aanpak verschilt per deelstaat, zie ook de hierna beschreven deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

Internationale samenwerking tussen Duitsland en buurlanden en met name Polen blijft problematisch. Al in 2013 verscheen een advies van het Bundesamt für Naturschutz (BfN)[145]. Dit advies concludeert, verwijzend naar Linnel et al. (2008) dat het voor het beheer van de Centraal Europese wolvenpopulatie nodig is om op termijn te komen tot een internationaal beheerplan. In het betreffende rapport wordt daarbij gedoeld op een grensoverschrijdend plan Polen-Duitsland. Daarbij is geconstateerd dat zowel Duitsland als Polen niet beschikken over een nationaal wolvenplan. Enkele deelstaten hebben een wolvenplan, maar deze plannen bevatten geen populatiedoelen. Gesteld wordt dat dit een nationale of zelfs supranationale taak en verantwoordelijkheid is. Sinds dit rapport heeft de Duitse overheid geprobeerd om een grensoverschrijdende samenwerking met Polen te realiseren. Maar dit lijkt niet van de grond te komen. Uit persberichten in 2018 is op te maken dat de Poolse regering eerst geen medewerking wilde verlenen, maar dat medio 2018 toch afspraken zouden zijn gemaakt voor een grensoverschrijdend samenwerkingsverband gericht op de omgang met de wolf[146]. Meer of latere informatie over deze 'samenwerking' en of hier uiteindelijk stappen zijn genomen om te komen tot een grensoverschrijdend wolvenplan kon niet worden gevonden.

143 Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).
144 Linnell J., V. Salvatori & L. Boitani (2008). Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission (contract 070501/2005/424162/MAR/B2).
145 Reinhardt, Ilka; Kluth, Gesa; Nowak, Sabina and Mysłajek, Robert W., A review of wolf management in Poland and Germany with recommendations for future transboundary collaboration, BfN-Skripten 356, 2013
146 https://www.bmu.de/pressemitteilung/deutschland-und-polen-staerken-zusammenarbeit-bei-grenzueberschreitenden-umweltpruefungen/

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt?

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [147] volgt dat in Duitsland in totaal 49 Natura 2000-gebieden zijn aangewezen voor de wolf.
Informatie over de omvang van deze gebieden en exacte formulering van de instandhoudingsdoelen wolf kan echter niet eenvoudig worden verzameld.

Uit de eerder al aangehaalde berichtgeving aan de Bundestag in 2015[148] valt op te maken dat in dat jaar 32 Natura 2000-gebieden in Saksen en Brandenburg mede waren aangewezen voor de wolf. Sindsdien is dit aantal gebieden uitgebreid. Meer informatie over omvang en exacte formulering van de instandhoudingsdoelen voor de wolf kan voor deze rechtsvergelijking niet worden verzameld. Dit houdt mede verband met de wijze waarop in Duitsland Natura 2000-gebieden worden aangewezen en de wijze waarop de informatie over aanwijzingsbesluiten en beheerplannen gepubliceerd wordt. Dit is vrij gecompliceerd en de verantwoording daarvoor ligt hoofdzakelijk bij de deelstaten zelf en voor delen op lager niveau, waaronder de Kreise. De formulering van instandhoudingsdoelen van gebieden is ook veelal veel abstracter dan in Nederland. Verder is het aanwijzingssysteem in veel gevallen gekoppeld aan andere gebiedsbeschermende maatregelen.

Vermeldenswaard in dit verband is dat de Europese Commissie[149] Duitsland begin 2021 voor het Hof van Justitie heeft gedaagd, omdat Duitsland er op zowel federaal niveau als op niveau van de deelstaten niet in slaagt voldoende gedetailleerde en gekwantificeerde instandhoudingsdoelstellingen vast te stellen voor alle 4606 Natura 2000 gebieden.

Specifiek: Indien aan de orde in Duitsland; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Naast de uitwerking van de verplichtingen uit de Hrl in nationale wetgeving (verboden, kaders voor derogatie en rapportage) wordt vooral ingezet op het zoveel mogelijk voorkomen van conflicten mens-dier. Daar waar conflicten optreden bij aanvallen van huisdieren door wolven, wordt eerst ingezet op op preventie, vergoeding van schade en zo veel mogelijk niet letale verstoring van (probleem) wolven. Verdere actieve actie is het inzetten op een uitgebreide monitoring van het voorkomen en de staat van instandhouding van – in dit geval – de wolf.

Voor dit laatste heeft de federale overheid een R&D project ondersteund dat is uitgevoerd door het Bundesamt für Naturschutz 'Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf' Onderdeel van dit project is een uitgebreid 'masterplan'[150] voor de wijze waarop monitoring van de wolf (en lynx en bruine beer) zal worden opgezet en uitgevoerd. Meest informatieve ingang tot het ontsluiten van deze info is te vinden op de website https://www.dbb-wolf.de/.

Zie verder de verschillen en overeenkomsten in aanpak voor wat betreft de deelstaten Brandenburg, Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen.

147 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
148 Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (*Canis lupus*) in Deutschland, Deutscher Bundestag, Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, zum Fachgespräg am 4.11.15 (28.10.2015).
149 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_412
150 Petra Kaczensky Gesa Kluth Felix Knauer Georg Rauer Ilka Reinhardt Ulrich Wotschikowsky, Monitoring von Großraubtieren in Deutschland Projektteam „Grundlagen für Managementkonzepte für die Rückkehr von Großraubtieren – Rahmenplan Wolf", Bundesambt fur Naturschutz; BfN – Skripten 251 2009.

3.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Deze voorwaarden zijn overgenomen in het BNatSchG, en wel specifiek §45 Abs. 7. Via de delegatie van bevoegdheden (zie hiervoor) zijn de Naturschutzbehörden van de deelstaten, respectievelijk de Untere Naturschutzbehörden van de Kreise, degenen die in geval van een strikt beschermde soort als de wolf per individuele situatie via een 'artenschutzrechtlichen Prüfung' deze afweging maakt, waarbij het belang voortvloeit uit de wet, maar ook uit wat in de Deelstaatverordening is vastgelegd. Tevens en uiteraard moet ook door de Behörde worden vastgelegd en aangetoond dat er geen alternatieven bestaan en dat het doden of de verstoring geen nadelige gevolgen heeft voor de gunstige staat van de (lokale) populatie.[151] De daadwerkelijke Artenschutzrechtliche Ausnahmegenehmigung – in geval van vangen of doden – moet op deze prüfung zijn gebaseerd.

3.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden

Wie is bevoegd deze keuze te maken

Zie hiervoor onder 'Delegatie'. Bevoegd zijn de Naturschutzbehörden van de deelstaten of – in sommige deelstaten – de 'Untere' Naturschutzbehörden.

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).

Dit is aan het bevoegd gezag om te bepalen. In het recent toegevoegde paragraaf 45a in het BNatSchG is wel de wens te lezen dat in geval van een besluit tot doden, de betreffende jachtgerechtigde personen daarvoor worden ingeschakeld. Maar de Naturschutzbehörde kan hiervan afwijken als deze gerechtigden het werk niet kunnen of willen uitvoeren. In dat geval heeft de Naturschutzbehörde wel een informatieplicht naar de gerechtigden om hen te informeren over de (wijze van) uitvoering van het afschot in hun gebieden.

3.6 Omgang met hybride wolven

Voor de beschermingsstatus van hybride wolven in Duitsland wordt de uitleg gevolgd van de CITES-verordening, waarin bepaald is dat "Hybride dieren waarbij één of meer exemplaren van een soort uit Bijlage A of B in de vier voorgaande generaties in een rechte lijn voorkomen, als zuivere soorten onder de regeling vallen, ook als de betreffende hybride soort niet uitdrukkelijk in de Bijlagen is vermeld". Dit hield in dat hybride wolven tot aan de vierde generatie onder de bescherming van artikel 44 (1) BNatSchG vallen.
Met de wijziging van de BNatSchG van begin 2020 waarbij par. 45a 'Umgang mit dem Wolf' aan de wet is toegevoegd, is onder (3) een regeling getroffen waarbij de Behörde van de deelstaten de taak krijgt om zorg te dragen wolf-hond hybriden uit de vrije natuur te verwijderen. Met de toevoeging van dit artikel 45a, derde lid, wordt voorzien in een wettelijke uitzondering op de verbodsbepalingen in artikel 44, eerste lid, nummers 1 en 3 voor hybride wolven tot aan de vierde generatie. De wetswijziging houdt verder niet in dat hybride wolven zonder meer gevangen of geschoten mogen of kunnen worden. Voorafgaand aan verwijdering moet een morfologische beoordeling door specialisten en/of moleculair genetische tests onomstotelijk hebben aangetoond dat het betreffende dier een hybride is en zal ook voor eventueel afschot nog steeds een apart besluit moet worden genomen door de betreffende Naturschutzbehörde.

Met de wetswijziging wordt gevolg gegeven aan de aanbeveling nr. 173 (2014) van het Verdrag van Bern.[152] Al in 2014 is de ondertekenaars van het Verdrag van Bern gevraagd te zorgen voor de - door de staat gecontroleerde - verwijdering van bewezen wolf-hond-hybriden uit wilde wolvenpopulaties.

Voor de goede orde moet wel vermeld worden dat de aanpak in Duitsland primair gericht is op het voorkomen van hybridisatie, onder meer door maatregelen gericht op het niet onaangelijnd toestaan van honden in natuurgebieden en actief verwijderen van zwervende of stropende honden.

151 Uit deze voorlopige analyse is af te leiden dat derogatie op verstoringsverbod moet worden afgewogen naar de effecten op de lokale populatie. Maar dat het doden van wolven (daarnaast) moet worden afgewogen op de effecten op de gehele wolvenpopulatie;
152 Recommendation n° 173 (2014) on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting strasbourg, 2-5 december 2014.

Verder betekent deze wetswijziging niet dat alle deelstaten nu ook daadwerkelijk met afschot van hybriden aan de slag gaan. Hiervoor zullen de deelstaten in veel gevallen zelf ook de eigen wet- en regelgeving (veelal de geldende verordeningen) moeten aanpassen. Dat is nog niet in alle gevallen gebeurd.[153]

3.7 Deelstaat Brandenburg

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de Brandenburgse overheid;
https://lfu.brandenburg.de/lfu/de/aufgaben/natur/tiere-und-pflanzen/saeugetiere/woelfe-in-brandenburg/
https://mluk.brandenburg.de/mluk/de/service/rechtsvorschriften/natur/

In Brandenburg vond in 2007 in het uiterste zuidoosten een eerste territoriale vestiging van een wolvenpaar plaats. In 2009 werden in Brandenburg voor het eerst (na meer dan een eeuw afwezigheid) een eerste nest wolvenpups grootgebracht. Sindsdien is de populatie binnen deze deelstaat fors gegroeid en heeft de wolf zich verder over het land verspreid.
Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Wetgeving deelstaat

Brandenburgisches Ausführungsgesetz zum Bundesnaturschutzgesetz (Brandenburgisches Naturschutzausführungsgesetz - BbgNatSchAG) vom 21. Januar 2013

Verordening

Verordnung über die Zulassung von Ausnahmen von den Schutzvorschriften für den Wolf (Brandenburgische Wolfsverordnung - BbgWolfV) vom 26. Januar 2018.
In deze verordening is een aantal mogelijkheden opgenomen voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de landelijke natuurbeschermingswet, of een verdere precisiering van wat wel of niet onder de genoemde verboden valt, hoe de bescherming van de wolf is vormgegeven en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf:

Afwijkend of agressief gedrag richting mensen (belang: Volksgezondheid/veiligheid)

- Verjaging (Verscheuchen) van wolven is vrijgesteld wanneer een wolf mensen of vee benadert of wanneer deze zich in bewoond gebied bevindt. Dit wordt niet beschouwd als verstoring als bedoeld in par. 44, eerste lid onder 1. Verjagen mag alleen op zodanige manier dat de wolf niet gewond kan raken. Het naar de wolven gooien van voorwerpen of dergelijke is toegestaan. Het is niet toegestaan om wolven gericht op te sporen met het oogpunt ze daarna te verjagen.
- Afschrikken (Vergrämung) van wolven met opvallend gedrag: In het belang van de volksgezondheid is het door de Naturschutzbehörde – op grond van deze verordening - aangewezen (bevoegde) personen (zie paragraaf 7 van de Verordening) toegestaan wolven met opvallend gedrag gericht te benaderen en af te schrikken. Dit kan pas als:
  - een bevoegd persoon/ Behörde heeft bevestigd dat er sprake is van opvallend gedrag.

  Alle daartoe geschikte methoden en apparaten zijn toegestaan, inclusief rubberen kogels, waarschuwings- of alarmschoten, kunstmatige lichtbronnen, spiegels of andere verlichtings- of verblindingsapparaten, evenals akoestische, elektrische of elektronische apparaten, op voorwaarde dat de wolven hierdoor niet gewond raken. Het gaat dan om verwondingen die verder gaan dan kleine huidwonden of hematomen.

153 Wissenschaftliche Dienste Deutsches Bundestag; Bundesländerspezifische Regelungen zum Wolf – Sachstand - 22. Juni 2020

Wanneer de Naturschutzbehörde dit nodig acht, mogen de in § 7 van de Verordening door hem aangewezen personen ook wolven met opvallend gedrag vangen met vallen of ze door middel van verdoving uit de natuur halen met gebruik van tele-injectie-apparatuur om deze te voorzien van een zender of anderszins te markeren en vervolgens bij hun vrijlating af te schrikken.

- Het doden van wolven met problematisch of agressief gedrag voor mensen kan door de Naturschutzbehörde worden toegestaan in het belang van de volksgezondheid. Voor de mens problematisch gedrag is aan de orde als het afschrikken van een wolf met opvallend gedrag, naar het oordeel van de Naturschutzbehörde niet mogelijk is of dit afschrikken niet het gewenste effect heeft.
  Als afschot niet mogelijk is, mogen deze wolven worden gevangen of verdoofd met een verdovingsgeweer of andere tele-injectie-apparaten en uit de natuur worden gehaald. Het doden vindt dan plaats door een dierenarts of een andere bevoegd persoon.

In het belang van de menselijke gezondheid mogen wolven die *agressief* zijn ten aanzien van mensen worden afgeschoten door personen die daartoe bevoegd zijn op grond van §7, zelfs zonder voorafgaande pogingen tot afschrikken.

Aanvallen op landbouwhuisdieren (belang: belangrijke schade aan vee)
Om de dreiging van belangrijke landbouwschade af te wenden, is het volgens par. 7 bevoegde personen toegestaan wolven te benaderen en te doden met een daartoe geschikt vuurwapen. Dit is toegestaan na specifieke aanwijzing en opdracht van de Naturschutzbehörde[154]. Indien dit niet mogelijk blijkt is het ook toegestaan de wolf weg te vangen of te verdoven en vervolgens uit de natuur weg te halen. Het doden in het laatste geval gebeurt ook dan door een dierenarts, eveneens op aanwijzing van de Behörde.
De voorgaande maatregel is alleen toegestaan als een of meer wolven herhaaldelijk vee hebben aangevallen die beschermd waren volgens de in de bijlage bij de Verordening beschreven "Redelijke maatregelen ter bescherming van grazende dierenpopulaties tegen aanvallen van wolven", en vee hebben gedood of verwond.
Indien aanvallen op overeenkomstig lid 2 beschermd vee niet op een andere manier kunnen worden beëindigd, is het toegestaan de gehele roedel te verwijderen of te doden.

Overige inhoudelijke paragrafen
§ 5 en 6 zien onder meer op de wijze waarop wolf-hond hybriden uit de natuur moeten worden verwijderd en wie de opdracht kan krijgen om dit uit te voeren.
§ 7 regelt de wijze van aanstelling van personen, bevoegd tot het nemen van maatregelen conform de §§ 2 tot en met 5 en de voorwaarden waaraan deze personen dienen te voldoen.
§ 8 regelt een aantal voorwaarden omtrent informatieplicht vanuit de Naturschutzbehörde richting andere (lokale) overheden en/of betrokken belanghebbenden. Ook regelt deze paragraaf dat de Naturschutzbehörde in geval van ingrepen verantwoordelijk blijft om ervoor te zorgen dat er geen verslechtering van de staat van instandhouding optreedt.
§ 9 voorziet in het doden van ernstig gewonde wolven door dierenartsen, politie of jachtaktehouders, inclusief zogenaamde nood-doding van wolven waarvoor uitstel in het belang van dierenwelzijn (zwaargewonde dieren) niet acceptabel wordt geacht.
§10 bepaalt dat gedode wolven dienen te worden afgestaan aan de Naturschutzbehörde ten behoeve van onderzoek.

154 "Daartoe zijn alleen geschikte personen gerechtigd die door de Behörde zijn aangewezen om de respectieve maatregelen uit te voeren, nadat is nagegaan of in het individuele geval aan de vereisten van deze verordening is voldaan. Samen met de opdracht zal de gespecialiseerde instantie de precieze tijds- en plaatselijke omstandigheden voor de uitvoering van de maatregelen specificeren".

Wolfsmanagementplan Brandenburg 2019
Voor deze rechtsvergelijking wordt enkel het onderdeel 'actief beheer' kort toegelicht; Voor de overige onderdelen kan worden verwezen naar de inhoud van het plan zelf. De beschrijvingen variëren van algemeen (wensen en doelen) tot soms meer concreet en met een hogere mate van detaillering rond de te maken van afwegingen en keuzes. In het algemeen richt het plan zich niet op het beheer van de wolvenpopulaties zelf (dus een soortmanagementplan, gericht op actief of passief beheer van de betreffende diersoort), maar is het een plan om mens-wolf conflicten te verzachten en de daarvoor beschikbare maatregelen. Dit laatste varieert van aan de ene kant van het spectrum maatregelen die houders van dieren moeten nemen om hun bezit te beschermen tot het andere deel van het spectrum middels het in het uiterste geval doden van wolven die problemen blijven veroorzaken. Voor dit laatste; zie verder de Brandenburgse Wolfsverordening.

Actief beheer[155]
In het plan richt de deelstaat Brandenburg zich met betrekking tot het onderdeel actief beheer tot de federale regering om samen met buurlanden "*te komen tot een nationaal beheerplan dat rechts zekere actiemogelijkheden biedt, vanaf het moment dat er voor de wolf een gunstige staat van instandhouding is bereikt*". Een nog steeds toenemend aantal wolven en verdere verspreiding zal leiden tot meer conflictsituaties. Ook dan moet het mogelijk zijn om op juridisch passende en rechtszekere manier te reageren.

3.8 Deelstaat Niedersachsen
De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Niedersachsen;
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/der_wolf_in_niedersachsen_wolfsportal/der-wolf-in-niedersachsen-162117.html
https://www.nlwkn.niedersachsen.de/wolfsburo/das-wolfsbuero-im-nlwkn-134954.html
https://www.wolfsmonitoring.com/

Voor het monitoringjaar 2019/2020 werden in Duitsland 128 wolvenroedels, 35 paren en 10 sedentaire individuen geteld. Het zwaartepunt van de verspreiding omvat de deelstaten Brandenburg (47 roedels), gevolgd door Sachsen (28 roedels) en Niedersachsen (23 roedels).

Op de website van de deelstaat Niedersachsen (der wolf in Niedersachsen) zijn kort een aantal beleidsuitgangspunten opgenomen. Uitgangspunt blijft de strikte bescherming van de wolf, maar ingrepen kunnen nodig zijn ter bescherming van mensen, vee en andere binnen rasters gehouden dieren. Het wolvenbeheer in Nedersaksen streeft naar het vermijden van mogelijke conflicten in het samenleven van mensen en om wolven te vermijden of te voorkomen. Bij het afwegen van beslissingen moeten de geldende internationale en nationale wettelijke voorschriften in acht worden genomen. Om bij wolvenbeheer tot goed onderbouwde besluitvorming te komen, zal een uitgebreide beoordeling van de specifieke situatie, en het gedrag van het betreffende dier door middel van een doelgerichte observatie en monitoring nodig zijn.

Wetgeving deelstaat
Niedersächsischen Ausführungsgesetzes zum Bundesnaturschutzgesetz vom 19. Februar 2010.

155 Onder actief beheer wordt hier verstaan 'een verbeterde en vereenvoudigde aanpak van wolven in geval de Gunstige Staat van Instandhouding is of wordt bereikt'.

Verordening

Niedersächsische Wolfsverordnung (NWolfVO) Vom 20. November 2020.[156]
In deze verordening wordt een aantal mogelijkheden gegeven voor afwijking van de verboden zoals opgenomen in de BNatSchG, of een verdere precisiering van wat wel of niet onder de genoemde verboden valt inzake de bescherming van de wolf en het treffen van maatregelen ter voorkoming of ter bestrijding van schade aangericht door de wolf.

Zie ook onder "Brandenburg" en de daar vastgestelde wolfsverordening. De Verordening van Niedersachsen is van een latere datum (2020) en bevat wellicht daarom nog meer details en toelichting op de behandelde onderwerpen dan de - oudere - Brandenburgse Verordening.
Min of meer gelijk aan de Brandenburgse Wolfsverordening geeft ook de Niedersachsische verordening een vrijstelling om wolven, op het moment dat deze mensen of vee benaderen, te mogen verjagen op zodanige wijze dat hierdoor de wolf niet kan worden verwond.

Op aanwijzing van de bevoegde Naturschutzbehörde mogen aangewezen personen wolven afschrikken (Vergrämen) met een breed scala aan middelen, waaronder gebruik van rubberen kogels etc. Dit is alleen toegestaan als het gaat om wolven met opvallend gedrag die mensen tot op 30 meter benaderen of die zich binnen de bebouwde kom bevinden, en wanneer – in geval van aanvallen op vee én/of gehouden andere dieren in een omheind gebied (gehege) – dit vee of dieren aantoonbaar voldoende beschermd is/zijn (eisen in bijlage bij de Verordening). De aanpak bij 'vergrämen' is om de betreffende wolf eerst te vangen en te zenderen en zo te volgen hoe de werking is van het afschrikken.

In het belang van veiligheid/volksgezondheid, maar ook enkele gronden van groot openbaar belang, mogen – eveneens weer op aanwijzing van de Naturschutzbehörde – en wanneer de vorige stap (Vergrämung) geen of onvoldoende effect heeft – wolven die daadwerkelijk een bedreiging vormen worden gedood door bepaalde aangewezen personen. Deze categorie bestaat uit jachtaktehouders (zo mogelijk de jachtaktehouders met jachtrechten in het betreffende gebied) of – wanneer de dieren worden gevangen of verdoofd of ge-euthanaseerd – aangewezen dierenartsen.

Voor alle bovenstaande maatregelen is het aan de bevoegde Oberste Naturschutzbehörde om bij aanwijzingen altijd een afweging te maken of deze maatregel nadelige gevolgen kan hebben voor het bereiken van de gunstige staat van instandhouding van de wolf.

De verordening regelt ook op welke wijze aangereden en ernstig gewonde wolven – uit welzijnsoogpunt – mogen worden gedood. Dit is afhankelijk van de situatie, en de verantwoordelijkheid ligt meestal bij een dierenarts. Maar in bijzondere gevallen (nooddoding) is het ook de jachtaktehouder toegestaan om een inschatting te maken of een aangereden wolf op eigen kracht niet meer kan herstellen en vervolgens het dier uit zijn lijden te verlossen.

Verder regelt de verordening de meldingsplichten en onder welke voorwaarden wolven mogen worden gezenderd. De verordening bevat ook een regeling die het verhinderen van de uitvoering van maatregelen op grond van deze verordening strafbaar stelt.

Zie voor wat betreft de verordening ook de vermelding op pagina 54 omtrent het door de Europese Commissie in gang gezette EU Pilot-procedure naar de recente wijziging van het BNatSchG en de op grond hiervan aangepaste deelstaatverordeningen. Een door Niedersachsen verleende toestemming voor het doden van meerdere wolven uit een roedel ligt mede ten grondslag aan dit EU-onderzoek naar mogelijk niet in overeenstemming zijn tussen de regels in Duitsland en die van de Hrl.[157].

156 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/niedersaechsische-wolfsverordnung-195016.html
157 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-002333_EN.html

Wolvenplan: Der Wolf in Niedersachsen, Grundsätze und Maßnahmen im Umgang mit dem Wolf 2010

Al in 2010 heeft de Staat Niedersachsen een plan gepresenteerd over te nemen maatregelen rond de omgang met de wolf. In 2017 is er een vervolg op dit plan geschreven. 'Der Wolf in Niedersachsen. Grundsätze und massnahmen im Umgang mit dem Wolf'[158] ook wel 'Wolfskonzept Niedersachsen' genoemd.

In de hierboven beoordeelde websites komt echter geen directe verwijzing meer voor naar dit plan. Ook de Verordening uit 2020 meldt niet dat er een relatie ligt met het plan. Vermoedelijk is dit plan inmiddels niet meer actueel. Dit plan is ten tijde van het schrijven van deze rechtsvergelijking ook niet meer op de website van het Ministerie van Umwelt, Energie, Bauen und Klimaschutz[159] terug te vinden. Mede hierom wordt dit plan in deze rechtsvergelijking ook niet nader besproken.

3.9 Deelstaat Nordrhein-Westfalen

De hierna behandelde documenten en informatie zijn afkomstig van de informatiewebsite van de overheid Nordrhein-Westfalen;
https://wolf.nrw/wolf/de/aktuelles

Op de website van de deelstaat wordt aangegeven dat de deelstaatregering zich intensief voorbereidt op de vestiging van de wolf in Nordrhein-Westfalen. Waarnemingen beperkten zich tot individuele wolven. In 2020 wordt voor het eerst melding gedaan van een zeker geval van voortplanting van een roedel in Schermbeck. Deze zelfde roedel heeft ook in 2021 welpen gekregen. Er is bij de Landesumweltamt (LANUV NRW) een werkgroep "Wolf in NRW" opgericht. Deze werkgroep richt zich op het zo vroeg mogelijk signaleren en mitigeren van wolf-mens conflicten. Voor het reguleren van compensatiebetalingen en de bevordering van preventieve maatregelen door veehouders is een "Förderrichtlinien Wolf" afgekondigd.

Wetgeving deelstaat

Gesetz zum Schutz der Natur in Nordrhein-Westfalen (Landesnaturschutzgesetz – LNatSchG NRW)[160]

Verordening

Nordrhein-Westfalen heeft (nog) geen aparte wolvenverordening vastgesteld.

Förderrichtlinie-Aanwijzing Wolfsgebiete

Förderrichtlinien Wolf vom 03. Februar 2017 (geändert am 06.03.2019 und am 17.03.2020).[161]
Het doel van deze 'tegemoetkomings-richtlijn' is om schade door de wolf te voorkomen of te verminderen, respectievelijk te mitigeren en zo de acceptatie van de herkolonisatie van Nordrhein-Westfalen door de wolf te vergroten.

Onderdeel van deze richtlijn (par. 3.4.1), is het aanwijzen van zogenaamde 'wolfsgebiete'. Een wolfsgebiet wordt aangewezen wanneer er sprake is van een permanente vestiging van enkele territoriale wolven, paren of een wolvenroedel. Het gaat dan om een signalering van wolven die over een periode van zes maanden meerdere keren in het betreffende gebied zijn gedetecteerd. De vaststelling gebeurt door de LANUV op basis van de bestuurlijke grenzen van de wijken en stadsdelen. De kaart met de huidige afbakening wordt gepubliceerd op de LANUV-website.

158 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/fortschreibung-des-niedersaechsischen-wolfskonzepts-159330.html
159 https://www.umwelt.niedersachsen.de/startseite/themen_im_fokus/der_wolf_in_niedersachsen/fortschreibung-des-niedersaechsischen-wolfskonzepts-159330.html
160 https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=1120050120105539311
161 Dergelijke besluiten zijn er ook in Brandenburg en Niedersachsen. Deze zijn eerder niet vermeld daar vergoedingenregelingen niet vallen onder deze rechtsvergelijking. Voor NRW wordt deze wel vermeld, maar vooral om de achtergrond te verduidelijken van de in NRW aangewezen Wolfsgebiete.

Op de betreffende website, https://wolf.nrw/wolf/de/management/foerderung (opgeroepen 20 augustus 2021) worden de volgende wolfsgebiete bekend gemaakt:
Wofsgebiet Schermbeck
Wolfsgebiet Senne-Eggegebirge
Wolfsgebiet Eifel-Hohes Venn
Wolfsgebiet Oberibergisches Land
En een apart benoemde Pufferzone (bufferzone) Stegskopf

De Richtlijn, en dus ook de aanwijzing van de betreffende wolfsgebiete, is bedoeld om onderscheid te maken tussen rechten op vergoedingen of ondersteuning van veehouders en houders van dieren binnen rasters (gehege) in gebieden waar een vestiging van wolven is vastgesteld en de daarbuiten gelegen gebieden waar enkel een zwervende wolf voorkomt. Zo kunnen houders van schapen en geiten en exploitanten van wildgehegen binnen een officieel gedefinieerd wolvengebied, een bufferzone of een vermoedelijk wolvengebied, financiering krijgen voor de aanschaf van elektrische omheiningen en de wolfbestendige optimalisatie van bestaande hekken en accessoires om hun kuddes te beschermen tegen aanvallen.

Wolvenplan: Wolfsmanagementplan für NRW

Wolfsmanagementplan für NRW; Handlungsleitfaden für das Auftauchen einzelner Wölfe Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz Nordrhein-Westfalen – Recklinghausen 2016

Dit wolvenplan is geen beschermings- of beheerplan gericht op de wolf. Zoals al uit de titel van het plan blijkt richt dit wolvenplan zich enkel op situaties waar nog geen sprake is van een vestiging. De eerste vijf hoofdstukken zijn vooral beschrijvingen van de algemene status van de wolf en de wettelijke en organisatiestructuur die rondom de bescherming van de wolf in het algemeen speelt. Ook hoofdstuk 6 (monitoring) gaat niet veel verder dan een algemene beschrijving van procedurele elementen, inhoudelijk wordt op het doel van monitoring niet ingegaan. Hetzelfde geldt voor een drietal beschreven uitzonderingsgevallen (uitbraak van een (in een gehege) gehouden wolf, aantreffen van een gewonde wolf en het aantreffen van een Wolf-/Hond hybride). Helaas staat ook hier niet
welke inhoudelijke acties genomen zullen worden. Het plan volstaat met een algemene beschrijving en de eindconclusie dat bij het optreden van de gebeurtenis het LANUV de verdere uitvoering over zal nemen.
Hoofdstuk 7. 'Wölfe mit auffälligem Verhalten' geeft een beschrijving welk gedrag van een wolf als opvallend moet worden beschouwd. Verder dan een schema waarin is aangegeven in welke situatie een bepaald gedrag al dan niet zou moeten leiden tot een vervolgactie in de vorm van negatief konditioneren, uiterste geval 'wegnemen' etc, komt het plan niet.
Hoofdstuk 8 gaat in op het recht op schadevergoeding door personen die schade leiden door de wolf, en met name dierhouders. Ook hier gaat het plan niet verder dan een algemene beschrijving (zie verder onder kopje 'Förderrichtlinie'). Hoofdstuk 9 bevat gelijksoortige algemene beschrijvingen over preventiemaatregelen en waar schapenhouders bijvoorbeeld schapen beveiligingssets kunnen inlenen. Hoofdstuk 10 beschrijft de wijze waarop de deelstaat openbaarheid van informatie nastreeft.

4. België-Vlaanderen

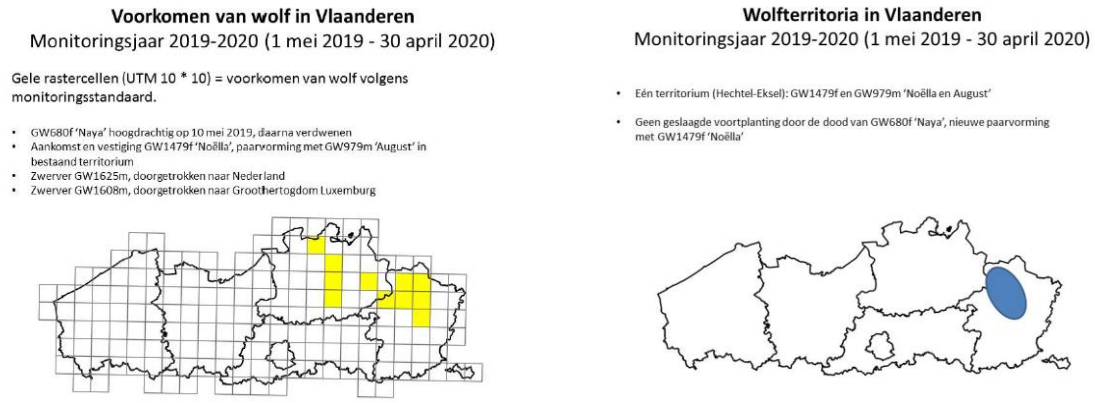
4.1 Beschrijving Europeesrechtelijke juridische status van de wolf binnen Vlaanderen

Recht Vlaams Gewest

De wolf is voor België-Vlaanderen een soort van Bijlage II en Bijlage IV Hrl. Het beschermingsregime vanuit de Hrl is overgenomen in nationale wetgeving (zie verder 2).

Vlaanderen heeft met de aanwezigheid van wolven te maken sinds begin 2018, toen een wolvin (Naya) afkomstig uit Mecklenburg-Vorpommern via de Duits-Nederlandse grens Nederland doorkruiste en de grens tussen het Nederlandse en het Belgische Limburg overstak. Sindsdien beperkt de aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen zich tot de waarneming van enkele zwervende dieren en een tweetal geregistreerde paarvormingen. In het voorjaar van 2020 is er sprake van een bevestigde voortplanting van wolven in Vlaanderen. Voor meer informatie over waarnemingen van wolven in Vlaanderen wordt verwezen naar Jansman et al 2021.[162]

Het voorkomen van de wolf in Vlaanderen blijft vooralsnog beperkt tot de meest Oostelijk gelegen gebiedsdelen, zie de onderstaande kaartbeelden ().

FIGUUR 3 VOORKOMEN WOLF VLAANDEREN/WOLFTERRITORIA | BRON: DOWNLOADS KAARTEN PDF VOORKOMEN WOLF EN WOLFTERRITORIA AGENTSCHAP NATUUR & BOS

4.2 Implementatie van Europees recht in nationale wet- of regelgeving

De Hrl vereist omzetting van het beschermingsregime in het nationale recht van de lidstaten. De voorwaarden uit de Hrl inzake het treffen van beschermingsmaatregelen van de wolf als strikt beschermde soort zijn voor Vlaanderen omgezet in nationaal recht via het 'Decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu'[163] (hierna 'het Natuurdecreet'). Op grond van dit decreet is de Vlaamse regering bevoegd om maatregelen te nemen ter bescherming van (o.a.) populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten of ondersoorten van organismen. De Vlaamse regering stelt daarbij nadere regels vast inzake de maatregelen en de procedure.

Voor bescherming van soorten op basis van het Natuurdecreet is het "besluit van de Vlaamse Regering van 15 mei 2009 met betrekking tot soortenbescherming en soortenbeheer" (hierna: Het Soortenbesluit) van toepassing. In het Soortenbesluit wordt bepaald welke soorten dieren en planten beschermd zijn in het Vlaamse Gewest (art. 9), en welke wettelijke gevolgen verbonden zijn aan die beschermde status (art. 10-18). In de eerste plaats wordt een reeks handelingen vermeld die verboden zijn ten aanzien van beschermde soorten. Bij wijziging van 7 juni 2016 van het

162 H.A.H Jansman et al, De terugkeer van de wolf in Nederland; Een 'factfinding study'. Wageningen, Wageningen Environmental Research, 2021.

163 https://codex.vlaanderen.be/Portals/Codex/documenten/1005915.html

Soortenbesluit[3] is de bescherming van de wolf formeel vastgelegd als beschermde soort op grond van art. 9 van dit besluit[164].
Voor de wolf gelden de in art. 10 opgenomen verbodsbepalingen. Hierin zijn de verbodsbepalingen opgenomen ten aanzien van specimens van beschermde diersoorten:

1. het verbod op opzettelijk doden;
2. het verbod op opzettelijk vangen;
3. het verbod op opzettelijk en betekenisvol verstoren, in het bijzonder tijdens de perioden van de voortplanting, de afhankelijkheid van de jongen, de overwintering en tijdens de trek.

Art. 14 van het Soortenbesluit bevat verbodsbepalingen gericht op de bescherming van voortplantingsplaatsen of rustplaatsen. Het verbod op het vernielen, beschadigen of wegnemen van voorplantingsplaatsen of rustplaatsen geldt voor een beschermde soort als de wolf zowel voor opzettelijk als *onopzettelijk* handelen dat leidt tot genoemde aantasting van voortplantings- of rustplaatsen.
Het Natuurdecreet[5] voorziet dat schade die wordt veroorzaakt door diersoorten die beschermd zijn, onder bepaalde voorwaarden door de Vlaamse overheid kan worden vergoed. De betreffende procedures worden verder geregeld door het Soortenschadebesluit. Voor de schade die door wolven wordt aangericht, kan de getroffene een beroep doen op de daarvoor voorziene vergoedingsregeling.[165]

Delegatie

Wie/welke instantie is bevoegd voor besluitvorming c.q. verantwoording in relatie tot 'actieve' of 'passieve' soortbeschermingsmaatregelen, zoals deze voortvloeien uit de Habitatrichtlijn.

De bevoegdheid tot het nemen van beslissingen tot afwijking van de wettelijke verboden toegekend aan het Agentschap Natuur & Bos. Dit agentschap is ook de partij die initiatieven neemt voor het opstellen van soortenbeschermingsprogramma's. Echter deze worden door de Minister vastgesteld.

Actieve soortbescherming;
Het Soortenbesluit van 15 mei 2009 bevat in art. 24-27 de wettelijke basis voor het nemen van maatregelen inzake soortenbehoud. In het Soortenbesluit (art. 26) wordt de mogelijkheid geschapen om voor bepaalde soorten een soortenbeschermingsprogramma op te stellen. Een dergelijk programma wordt opgesteld door of in opdracht van het agentschap Natuur & Bos. In art. 26 wordt beschreven waaraan een dergelijk programma minimaal dient te voldoen. De bevoegde minister stelt een dergelijk soortenbeschermingsprogramma vast, daarbij rekening houdend met de vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, en met relevante regionale en lokale bijzonderheden.
Als het soortenbeschermingsprogramma afwijkingen bevat van de verbodsbepalingen vermeld in afdeling 2, onderafdeling 1 tot en met 4, moet de beslissing over het programma de elementen bevatten, vermeld in art. 22.
Er is op dit moment voor de wolf (nog) geen soortenbeschermingsprogramma vastgesteld. In een brief van de MINA-raad aan de Minister van 15 mei 2020[166] wordt wel gesuggereerd of de opmaak van een dergelijk programma niet een meer aangewezen instrument zou zijn dan het wolvenplan, wat in feite geen juridische status heeft.

Passieve soortbescherming is in het soortenbesluit geregeld in art. 19. Daarbij is het Agentschap Natuur & Bos benoemd als partij die op basis van een aanvraag, specifieke handelingen kan toestaan die afwijken van de verbodsbepalingen.

164 Bijlage I bij het Soortenbesluit bevat de lijst van soorten waarop de beschermingsbepalingen van toepassing zijn. De soorten van bijlage IV van de Habitatrichtlijn die voorkomen -of kunnen voorkomen- in Vlaanderen, zijn in bijlage I bij het Soortenbesluit opgenomen (als categorie 3).
165 https://www.natuurenbos.be/beleid-wetgeving/natuurgebruik/jacht/wat-bij-schade/schadevergoeding
166 https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

4.3 Juridisch kader maatregelen voor behoud of herstel gunstige staat van instandhouding

Het juridisch kader voor het treffen van maatregelen om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen of te houden is reeds beschreven onder punt 1 en 2, waarbij de Vlaamse regering bevoegd is om op grond van het Natuurdecreet maatregelen te treffen om populaties van soorten of ondersoorten van organismen in stand te houden, te herstellen of te ontwikkelen en maatregelen te nemen ten behoeve van de instandhouding van populaties van soorten ev. Op basis van het Soortenbesluit kan de Vlaamse regering overgaan tot het opstellen en vaststellen van een soortenbeschermingsplan voor de wolf.

Vast staat dat de wolf in België en/of Vlaanderen zich niet in een gunstige staat van instandhouding bevindt. Bij de laatste rapportage aan de EU in 2019 gold dat voor drie soorten (Wolf, Lynx en Tweekleurige vleermuis) geen beoordeling kon worden verricht omdat ze pas recent werden waargenomen in Vlaanderen en er nog niet voldoende kennis over aanwezig was om een beoordeling te verrichten voor elk van de criteria (de staat van instandhouding van de soorten wordt bepaald door de actuele toestand en trend van het verspreidingsareaal (range), de populatie, het leefgebied van de soort en de toekomstperspectief).[167]

Specifiek: Wat is de rol van Natura 2000 netwerk hierin en zijn voor de wolf specifieke gebieden zijn aangewezen, zodat voor deze gebieden een instandhoudingsdoelstelling geldt.

Tot op heden zijn in Vlaanderen nog geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf of instandhoudingsdoelen geformuleerd.

Het Wolvenplan Vlaanderen 2018[168] geeft in par. 7.3 (Gebiedsbescherming[169]) inzicht welke gedachtenlijn in Vlaanderen gevolgd wordt;

"Aangezien de wolf (naast op Bijlage IV) ook staat opgelijst op Bijlage II van de Habitatrichtlijn, moeten bij een terugkeer niet alleen individuele wolven worden beschermd, maar tevens hun leefomgeving. Dergelijke bescherming verloopt via de aanduiding van speciale beschermingszones, die samen het Natura 2000-netwerk vormen. In de Vlaamse wetgeving zijn concrete criteria voor de afbakening van een speciale beschermingszone opgenomen in het Natuurdecreet. De afbakening gebeurt op voorstel van het INBO, waarbij dient aangetoond dat aan deze criteria beantwoord wordt. Indien dat het geval is, dienen ook instandhoudingsdoelen voor de soort vastgesteld. Dergelijke instandhoudingsdoelen kunnen ook worden vastgelegd voor bestaande speciale beschermingszones. Een cruciale vraag hierbij is evenwel vanaf wanneer vestiging moet leiden tot de aanduiding van speciale beschermingszones. Op basis van de criteria van de Habitatrichtlijn is het niet nodig om over te gaan tot de aanwijzing van nieuwe, speciale beschermingszones wegens de loutere aanwezigheid van enkele jonge, zwervende wolven.
Daartegenover staat dat het gebiedsbeschermingsrecht duidelijk geldend is, indien zich een of meerdere wolvenroedels effectief zouden vestigen (Schoukens & Dubrulle 2017). Naar de analyse van laatstgenoemde auteurs zou een gebiedsaanwijzing (of opname in de instandhoudingsdoelen van bestaande gebieden) ten laatste moeten gerealiseerd worden vanaf de eerste natuurlijke voortplanting van de wolf of de vestiging van een territoriaal paar".

Specifiek: Indien aan de orde in België-Vlaanderen; worden ook buiten Natura 2000-gebieden actieve maatregelen genomen voor behoud of herstel van de soort in een gunstige staat van instandhouding.

Voor zover kan worden nagegaan worden in Vlaanderen nog geen specifieke actieve soortbeschermingsmaatregelen voor de wolf getroffen. Wel is in 2020 door de Minister (Agentschap

167 De Knijf G. et al. (2019). Staat van instandhouding (status en trends) van de soorten van de Habitatrichtlijn. Algemene resultaten - rapportageperiode 2013-2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2019 (6). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. DOI: doi.org/10.21436/inbor.15968946
168 https://www.vlaanderen.be/publicaties/wolvenplan-vlaanderen
169 Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973

Natuur & Bos) een tijdelijk jachtverbod ingesteld[170], naast enkele andere maatregelen ter voorkoming van verstoring in het kerngebied van het wolventerritorium gelegen in de militaire domeinen van Leopoldsburg en Oudsbergen-Helchteren en domeinbos Pijnven. Dit jachtverbod lag in een gebied van enkele 100 hectaren rondom de locatie waar het eerste wolvennest in Vlaanderen werd vastgesteld om verstoring van het nest te voorkomen. Het jachtverbod is weer opgeheven zodra de welpen voldoende groot waren en de voortplantingsplaats hebben verlaten.

4.4 Juridisch kader toetsing artikel 16 Habitatrichtlijn

Hiervoor is reeds beschreven dat het juridisch kader met betrekking tot art. 16 Hr in het Natuurdecreet is overgenomen.

In Hoofdstuk VII bijzondere bepalingen (art. 56) is aangegeven dat de Vlaamse regering of haar gemachtigde (Agentschap Natuur & Bos) kan afwijken van de verbodsbepalingen van het decreet of zijn uitvoeringsbepalingen:
1° ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek verricht door wetenschappelijke instellingen en universiteiten;
2° ten behoeve van het natuurbeheer, de natuureducatie in het belang van de bescherming van de natuur en van de instandhouding van de habitats;
3° ten behoeve van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan cultuurgewassen, vee en huisdieren, bossen en visserij;
5° ten behoeve van het onderwijs en repopulatie.

Wanneer wordt afgeweken van een bepaling voortvloeiend uit een internationaal verdrag, overeenkomst of akte, bedoeld in art. 7, moet bovendien voldaan worden aan de door dat verdrag, die overeenkomst of akte opgelegde voorwaarden.
<…> Onverminderd de bepalingen van het tweede, derde en vierde lid, mogen de afwijkingen bedoeld in het eerste lid uitsluitend worden toegestaan wanneer er geen bevredigende alternatieven bestaan en voor zover zij soorten van bijlage III van dit decreet betreffen, zij geen afbreuk doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Het Agentschap voor Natuur en Bos meldt deze afwijking en de motivering ervan aan de Europese Commissie.

De uitwerking van het bepaalde in het Natuurdecreet is terug te vinden in art. 20 van het Soortenbesluit:
§ 1. Met betrekking tot de beschermde soorten kunnen er specifieke afwijkingen verleend worden van de bepalingen in onderafdeling 1 tot en met 4 om een of meer van de volgende redenen:
1° in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid;
2° in het kader van dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale en economische aard, en voor het milieu gunstige effecten;
3° in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
4° ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij of wateren of aan andere goederen in eigendom of gebruik;
5° ter bescherming van de wilde fauna of flora, of ter instandhouding van de natuurlijke habitats;
6° voor doeleinden in verband met onderzoek of onderwijs, repopulatie of herintroductie, alsook voor de daartoe benodigde kweek;
7° om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt en vastgesteld aantal van bepaalde specimens te vangen, te plukken of in bezit te hebben.
<..>
§ 4. Afwijkingen op grond van dit artikel kunnen alleen maar toegestaan worden als de volgende voorwaarden zijn vervuld:
1° er mag geen andere bevredigende oplossing bestaan;

170 https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/jachtverbod-wolvengebied-verlengd-tot-na-de-zomer

2° de afwijking mag geen afbreuk doen aan het streefdoel om de populaties van de soort in kwestie in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan, op lokaal niveau of op Vlaams niveau.

Voor zover bekend zijn er door het Agentschap Natuur & Bos tot op heden geen ontheffingen verleend voor het (on)opzettelijk verstoren of het vangen of doden van wolven.

4.5 In welke gevallen wordt gekozen voor ingrijpen door middel van doden;
In Vlaanderen is op dit moment nog geen sprake van besluitvorming gericht op het doden van wolven. Wel is zeer recent een wolvenprotocol[171] opgesteld en goedgekeurd[172]. Op basis van voorliggend protocol[173,174] kan er in bepaalde situaties toestemming verleend worden voor specifieke handelingen die afwijken van de verbodsbepalingen van art. 19 van het Soortenbesluit. De procedures en verantwoordelijkheden zullen worden vastgelegd in een Ministerieel Besluit, zodat er onmiddellijk actie ondernomen kan worden in geval van probleemsituaties.

Wie is bevoegd deze keuze te maken
Uit het Wolvenprotocol: "*Via Ministerieel Besluit wordt bepaald wie de verantwoordelijkheid heeft om een toelating tot afwijking goed te keuren.[175] Het doden van een wolf zal slechts in zeer uitzonderlijke gevallen toegelaten worden en moet steeds gepaard gaan met de nodige ontheffingen. Nadat geen enkele preventieve of werende maatregel nog succes kent om het probleemgedrag van de wolf te veranderen of te wijzigen kan Natuur en Bos samen met INBO besluiten om de wolf te doden".*

Indien aan de orde en er wordt besloten tot doden: wie voert de handeling uit (organisatie/personen).
Uit het Wolvenprotocol: "*Het doden van de wolf kan enkel uitgevoerd worden door aangestelden van Natuur en Bos door middel van afschot of euthanasie door een dierenarts na het vangen van het dier".*

4.6 Wolvenplan Vlaanderen
Vlaanderen beschikt sinds 2018 over een wolvenplan[176]. Dit wolvenplan heeft tot doel om voorbereid te zijn op de gevolgen van de nieuwe aanwezigheid van de wolf in Vlaanderen en de confrontaties die kunnen optreden in de vorm van (onder meer) schade. Via het wolvenplan wordt beoogd het samenleven met de wolf maximaal organiseren en mogelijk te maken. Het plan bestaat uit een deel met algemene beschrijvingen van de wolf, ecologie en verspreiding van de wolf, met duiding van het juridisch kader en wetgeving, en maatschappelijke analyse. Het tweede 'actie'gerichte deel (hoofdstukken 9-14) bevat voorstellen rond communicatie, vaststelling en beoordeling van mogelijke waarnemingen en schadegevallen, schadepreventie en -vergoeding, noodzakelijk wetenschappelijk onderzoek, alsook bescherming en instandhouding. Het plan is niet te beschouwen als een managementplan voor de wolf als soort, maar – evenals de plannen in Nederland en andere beoordeelde landen, eerder een plan gericht op het voorkomen of oplossen van mens-wolf conflicten, zonder ook hier heel concreet te worden.

Het plan heeft ook geen juridische status. Voor deze rechtsvergelijking wordt dan ook volstaan met deze vermelding en een verwijzing naar het al eerder aangehaalde briefadvies van de MINAraad van 15 mei 2020,[177] waarin de raad constateert dat het wolvenplan geen duidelijke juridische status heeft en daarbij de minister vraagt om na te gaan of de opmaak van een soortenbeschermingsprogramma voor wolf, in de zin van art. 24 e.v. van het Soortenbesluit, niet een meer aangewezen instrument zou kunnen zijn.

171 Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
172 https://www.natuurenbos.be/pers-nieuws/nieuws/demir-keurt-wolvenprotocol-goed
173 https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
174 https://www.natuurenbos.be/sites/default/files/inserted-files/bijlage1-interventieprotocol-probleemsituaties-wolf.pdf
175 Interventieprotocol-probleemsituaties-Wolf Vlaanderen 2021
176 Everaert J., Gorissen D., Van Den Berge K., Gouwy J., Mergeay J., Geeraerts C., Van Herzele A., Vanwanseele M.-L., D'hondt B. & Driesen K. (2018). Wolvenplan Vlaanderen. Versie 7 augustus 2018. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2018 (70). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel. doi.org/10.21436/inbor.15109973
177 https://emis.vito.be/sites/emis/files/articles/91/2020/20-005%20briefadvies%20inzake%20wolf.pdf

4.7 Omgang met hybride wolven

Met betrekking tot hybridisatie van de wolvenpopulatie in België en de eventuele aanpak is nog weinig bepaald. Voor maatregelen of aanpak wordt verwezen naar het hiervoor al benoemde wolvenprotocol. Op pagina 5 van dit protocol wordt over hybriden enkel het volgende gesteld; "Bewezen hybriden worden verwijderd uit de natuur. Enkel INBO is, als lid van het Central European Wolf Consortium, bevoegd om hierover te oordelen na kwalificatie van het individu".

Ook het Belgische wolvenplan besteedt aandacht aan het probleem van hybridisatie. Daarbij wordt in dit plan vooral een beschrijving gegeven van het ontstaan van het probleem van hybridisatie in het algemeen zonder specifiek naar de Vlaamse situatie te verwijzen. Voor maatregelen komt het plan niet verder dan algemene maatregelen waaronder het verwijderen van zwervende honden en aanlijngebod van honden.

Deel B

II Beknopte rechtsvergelijking bescherming Wolf Zweden, Finland, Polen, Slovenië, Oostenrijk en Slowakije

In deze paragraaf worden de juridische bescherming van de wolf en de mogelijkheden tot het geven van toestemming voor inbreuken op die bescherming besproken voor Zweden, Polen, Finland, Oostenrijk, Slowakije en Slovenië. Anders dan de rechtsvergelijking in Deel B-I, gaat het hierbij om een beschrijving op hoofdlijnen en betreft het een globaal overzicht. De bespreking van de situatie in deze landen begint steeds met een verwijzing naar de juridische status van de wolf op grond van de Hrl binnen het land, omdat soms sprake is van plaatsing op bijlage V bij deze richtlijn, in plaats van bijlage IV, zoals in Nederland. Ook is in sommige gevallen geen sprake van plaatsing van de wolf op bijlage II voor het betreffende land. In de landen waar dit speelt hoeven geen Natura 2000-gebieden voor de wolf te worden aangewezen. Deze situatie blijft in dat geval dan verder buiten bespreking.

Allereerst gaan wij kort in op de juridische gevolgen van de aanwijzing van een wolf op grond van bijlage V bij de Hrl.

De Habitatrichtlijn
Volgens artikel 1, sub g, van de Hrl zijn "soorten van communautair belang" die soorten die op het in artikel 2 van die richtlijn bedoelde grondgebied "bedreigd", "kwetsbaar", "zeldzaam" of "inheems" zijn en "bijzondere aandacht behoeven wegens de bijzondere aard van hun habitat en/of het potentiële effect van exploitatie op hun habitat en/of het potentiële effect van exploitatie op hun staat van instandhouding". Deze soorten "zijn opgenomen of kunnen worden opgenomen in bijlage II en/of bijlage IV of V".

Plaatsing van de wolf op bijlage V
Bijlage V van de Hrl heeft betrekking op "Dier- en plantensoorten van communautair belang waarvan de vangst in het wild en de exploitatie aan beheersmaatregelen kunnen worden onderworpen". Wanneer bijlage V van toepassing is op wolven hebben de autoriteiten aanzienlijk meer speelruimte wat betreft de instrumenten die zij mogen gebruiken voor de instandhouding en het beheer van wolvenpopulaties, dan in de gebieden waarin de wolf beschermd wordt onder bijlage IV. Indien sprake is van plaatsing op bijlage V zijn verbodsbepalingen op vangen of doden niet vereist bij de implementatie van de verplichtingen uit de Hrl.

In de Hrl worden in artikel 14 lid 2 een aantal maatregelen opgesomd die door de lidstaten kunnen worden toegepast om de exploitatie van de in bijlage V-populaties te reguleren, bijvoorbeeld de mogelijkheid om een toegangsbeperking op te leggen, of een al dan niet tijdelijk jachtverbod in te stellen. Deze maatregelen worden gepresenteerd als opties en niet als verplichtingen.[178] Plaatsing van een soort op bijlage V is echter niet vrijblijvend, of een vrijbrief voor actief beheer.
In de eerste plaats is sprake van een soort van communautair belang, zodat er een algemene verplichting geldt om een gunstige staat van instandhouding te waarborgen. Op deze verplichting moeten de lidstaten ingevolge artikel 11 van de Hrl toezicht houden. Als uit dit toezicht blijkt dat de staat van instandhouding in gevaar komt, dan worden de betreffende lidstaten geacht om maatregelen te treffen die het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van deze soorten beperken, zodat de staat van instandhouding wordt geborgd.[179] Verder verbiedt de richtlijn het gebruik van bepaalde middelen en wijzen van vangen en doden ten aanzien van wolven, waaronder vergiftigd aas, (semi-)automatische wapens en alle andere "niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben."[180] Toestemmingverlening voor het alsnog toepassen van dergelijke middelen kan slechts worden gegeven na het doorlopen van het afwegingskader als bedoeld in artikel 16 van de Hrl.

178 A. Trouwborst & F.M. Fleurke, "Killing Wolves Legally: Exploring the Scope for Lethal Wolf Management under European Nature Conservation Law", Journal of international wildlife law & policy, 2019, vol. 22, no. 3, 231–273.
179 Art. 13 lid 1 Hrl.
180 Art. 15 lid 1 Hrl.

Plaatsing van de wolf op bijlage V en de mogelijkheid voor 'No Go area's voor de wolf'

In Nederland speelt een discussie over het instellen van 'No Go area's' voor wolven, waarbij soms wordt verwezen naar een land als Finland, waar wolven niet worden getolereerd in het zogenaamde rendiergebied. De wolf is voor dat deel van Finland op grond van de Hrl geplaatst op bijlage V. Volgens Trouwborst is de verenigbaarheid van het handhaven van een nulstand beleid, door wolven buiten bepaalde gebieden te willen houden, bij plaatsing op bijlage V bij de Hrl niet geheel boven elke twijfel verheven.[181] Deze twijfel wordt gevoed door met name het in artikel 15 opgenomen verbod op het toepassen van middelen voor het vangen en doden "die de plaatselijke verdwijning" kunnen veroorzaken van populaties die vallen onder bijlage V. Bovendien geldt een algemene verplichting tot het in een gunstige staat van instandhouding houden van de soorten, ook van soorten genoemd in bijlage V. De Europese Commissie heeft niettemin uitdrukkelijk haar steun betuigd voor het standpunt dat nulstand gebieden voor de wolf in beginsel verenigbaar zijn met de regeling van bijlage V van de Hrl. In een brief van 2010 aan de Zweedse autoriteiten, in het kader van een inbreukprocedure betreffende de bescherming van wolven, heeft de Commissie zich op het standpunt gesteld dat beperkingen, als het afsluiten van gebieden, als beheersmaatregel toegestaan zijn krachtens de Hrl, mits bijlage V van de richtlijn van toepassing is op de betreffende soort, maar niet als sprake is van het van toepassing zijn van bijlage IV bij deze richtlijn.[182] Het is natuurlijk de vraag of het Europese Hof van Justitie de lijn van de Commissie in dezen steunt, of toch een andere interpretatie van de richtlijnverplichtingen voorstaat.

181 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive", Review of European, Comparative & International Environmental Law, RECIEL, 2018, 1-14.
182 Id., Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).

5. Zweden

Voor Zweden kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Hrl.

1. Algemeen
Grote predatoren in Zweden, waaronder wolven, worden in eerste instantie beheerd door de centrale overheid, waarbij de algemene verantwoordelijkheid voor het beheer berust bij het Environmental Protection Agency (EPA) en dan in het bijzonder de dienst Naturvårdsverket. De Zweedse wolvenpopulatie werd formeel beschermd in 1966, op dat moment waren er nog maar ongeveer 10 individuen in Scandinavië en geen reproductieve populatie in Zweden. Na de bescherming vond de eerste reproductie plaats in 1978, hoewel de wolvenpopulatie pas ongeveer 15 jaar later begon te groeien. Sindsdien is de wolvenpopulatie blijven groeien en het Zweedse deel van de Scandinavische populatie, die Zweden en Noorwegen omvat, wordt geschat op meer dan 300 individuen. Mens-Wolfconflicten in Zweden worden voornamelijk geassocieerd met semi-pastorale Sámi rendierherders, politiek machtige jachtorganisaties en in mindere mate veehouders op het platteland.[183]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De basis voor de natuurbescherming is te vinden in de Milieuwet. De Zweedse milieuwet is in 1998 aangenomen en is op 1 januari 1999 in werking getreden. De voorschriften van 15 afzonderlijke wetten zijn in deze wet samengevoegd. Aangezien veel soortgelijke regels in eerdere wetten zijn vervangen door uniforme regels, is het aantal bepalingen verminderd. Het milieuwetboek is een belangrijk stuk wetgeving. De wet kent 33 hoofdstukken die samen bijna 500 afdelingen omvatten. Alleen de fundamentele milieuregels zijn in de Milieuwet zijn opgenomen. Natuurbescherming is onderdeel van de Milieuwet. Hoofdstuk zeven regelt de basis voor gebiedsbescherming, waaronder de mogelijkheid tot aanwijzing van Natura2000 gebieden door de regering.[184] Hoofdstuk acht geeft hoofdregels voor de bescherming van planten en diersoorten. De gedetailleerde uitwerking van de fundamentele regels zijn opgenomen in verordeningen van de regering, zoals de Artskyddsförordning, als het gaat om soortenbescherming.

3. Soortenbescherming
De verbodsbepalingen en de ontheffingsvoorwaarden uit de Hrl zijn omgezet in de Zweedse verordening inzake de bescherming van diersoorten (Artskyddsförordning). In overeenstemming met de verbodsbepalingen uit de Hrl, heeft paragraaf 4 van de Artskyddsförordning betrekking op diersoorten die strikt beschermd zijn in de Hrl, alsmede andere soorten die strikt beschermd zijn krachtens de Zweedse of andere internationale wetgeving. Bijlage 1 bij de Artskyddsförordning bevat de lijst van alle soorten die worden genoemd in de bijlagen I tot en met III bij de Vogelrichtlijn en in de bijlagen II, IV en V bij de Hrl, waaronder de wolf.
Paragraaf 4 van de Artskyddsförordning (2007:845) (hierna: ASF) implementeert de verboden van artikel 12 van de Hrl en van artikel 5 van de Vogelrichtlijn als volgt:
„Met betrekking tot in het wild levende vogels en de in het wild levende diersoorten die in bijlage 1 bij dit besluit zijn aangeduid met de letter ‚N' of ‚n' is het verboden:
1. dieren opzettelijk te vangen of te doden;
2. dieren opzettelijk te storen, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek;
3. eieren in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen, en
4. de voortplantings- of rustplaatsen van de dieren te beschadigen of te vernielen.
Deze verbodsbepalingen gelden in elke levensfase van de dieren."

183 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
184 Deel 2, hoofdstuk 7, Artikel 28, Milieuwet.

In de bijlage bij de ASF worden de soorten van bijlage IV bij de Hrl, zoals de wolf, aangeduid met de letter „N". Een met de letter „n" aangeduide soort vereist een strenge bescherming op grond van een nationale beoordeling door Zweden.

Artikel 16 van de Hrl wordt eveneens tekstueel nauwkeurig omgezet in paragraaf 14 van de ASF. "Provinciebesturen kunnen in individuele gevallen, ontheffing van de verbodsbepalingen verlenen, maar alleen indien:
1. er geen andere bevredigende oplossing bestaat,
2. de ontheffing het behoud van de gunstige van de gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied garandeert, en
3. de ontheffing nodig is:
a) om wilde dieren of planten te beschermen of de instandhouding van habitats voor dergelijke dieren of planten,
b) ter voorkoming van ernstige schade, in het bijzonder aan gewassen, vee, bossen, visserij, water of andere goederen
c) in het belang van de volksgezondheid en veiligheid of om andere dwingende redenen van dwingend algemeen belang,
d) voor onderzoek of onderwijsdoeleinden
e) om soorten te herpopuleren of te herintroduceren of voor het fokken van een diersoort of de kunstmatige vermeerdering van een plantensoort die daarvoor nodig is, of
f) om, onder strikt gecontroleerde omstandigheden, het selectief en in geringe mate toestaan van het verzamelen en in stand houden van een klein aantal van bepaalde specimen."

Aanvullende bepalingen van de Artskyddsförordning geven uitvoering aan het in de Hrl opgenomen verbod op het houden, vervoeren, verkopen of ruilen van streng beschermde planten- en diersoorten. Uitzonderingen op deze bepalingen worden gemaakt via een systeem van vergunningen.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming
De eerste alinea van paragraaf 4 van de Artskyddsförordning is niet van toepassing op de jacht op vogels en zoogdieren. Daarvoor gelden de inhoudelijk vergelijkbare bepalingen van de Jachtwet (nr. 259/1987) en het Jachtbesluit (nr. 905/1987).

Volgens de Jachtwet betekent jagen het vangen of doden van wilde vogels of zoogdieren, of om wilde dieren te zoeken, op te sporen, of te achtervolgen met de bedoeling ze te vangen of te doden. Jacht omvat ook het verstoren van holen van wilde dieren en het wegnemen of vernietigen van vogeleieren. Dit betekent dat de meeste beslissingen over het wegnemen van rustplaatsen of doden van zoogdieren niet op grond van de Artskyddsförordning worden genomen, maar op basis van het Jachtbesluit. De bepalingen in het Jachtbesluit die het doden of vangen van strikt beschermde soorten toestaan ondanks het EU-verbod, zijn deels een zwakkere weergave van de bepalingen in de Hrl en de Vogelrichtlijn, met name voor wat betreft de vergunningenjacht. De bepalingen in de Artskyddsförordning zijn strikter.[185] Volgens paragraaf 23 van het Jachtbesluit zijn er twee soorten jacht: beschermingsjacht en vergunningenjacht. Onder vergunningenjacht moet feitelijk jacht met het oogmerk van populatiebeheer worden verstaan.

A. Beschermingsjacht
Volgens paragraaf 23a van het Jachtbesluit kan beschermingsjacht kan worden toegestaan:
Als er geen andere bevredigende oplossing is, en als door de jacht het behoud van een gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied niet wordt bemoeilijkt:
1. in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid en andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociaal of economisch karakter en van significant positieve gevolgen voor het milieu;

185 Y. Epstein, Biodiversity Protection: An Environmental Issue? On Sweden's Implementation of EU Species Protection Laws in Environmental and Sectoral Legislation, Nordic Environmental Law Journal, 2019/1.

2. in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer;
3. ter voorkoming van ernstige schade, in het bijzonder aan gewassen, vee, bossen, visserij, water of andere goederen, of
4. ter bescherming van in het wild levende dieren of planten of voor het behoud van habitats voor dergelijke dieren of planten.

B. Vergunningenjacht voor populatiebeheer
Volgens paragraaf 23c van het Jachtbesluit kan vergunningenjacht voor populatiebeheer worden toegestaan als er geen andere bevredigende oplossing is en als het de het behoud van een gunstige staat van instandhouding van de populaties van de soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied is geborgd. De jacht moet ook "passend zijn met betrekking tot de omvang en samenstelling van de populatie, en selectief zijn, onder strikt gecontroleerde omstandigheden".
Deze vorm van jacht wordt toegestaan om de groei van de populatie te beheersen. Volgens het Zweedse beleidsdocument "Doelstellingen voor roofdieren" mag de populatie niet te snel groeien en mag het surplus van een populatie worden geschoten. Het te schieten quotum wordt steeds bepaald door de Naturvårdsverket.

De vergunningenjacht voor populatiebeheer is in Zweden (en volgens de Europese Commissie) niet onomstreden, mede omdat aan deze jacht artikel 16, lid 1, onder e), van de Hrl ten grondslag wordt gelegd. Deze grondslag houdt immers in dat alleen "bepaalde specimen" en dan alleen "op selectieve basis" mogen worden gedood, hetgeen erop lijkt te wijzen dat te doden exemplaren met enige nauwkeurigheid moeten worden geïdentificeerd. Dat laat zich slecht verenigen met een jacht waarin het doden van een bepaald aantal individuen in een bepaald gebied gedurende een bepaalde periode wordt toegestaan.[186]
Onderdeel van de vergunningenjacht is het 'nulstandbeheer' dat Zweden toepast op het rendiergebied. De aanwezigheid van wolven in de rendierteeltgebieden wordt beperkt, voornamelijk tot buiten de gebieden waar het hele jaar door begrazing door rendieren mogelijk is, zoals aangegeven in het Zweedse beleidsdocument "Doelstellingen voor roofdieren" uit 2012.[187] Het conflict tussen wolven en de Sámi rendierhouderij is bijzonder intens en politiek geladen. De Sámi vormen Zweden's enige inheemse culturele groep. Veel van de Sámi's huidige culturele identiteit is verbonden met de rendierhouderij, die door de aanwezigheid van wolven bemoeilijkt wordt. Dit heeft ertoe geleid dat in het Zweedse beleid voor wolvenbeheer het rendierteeltgebied - bepaald met een wettelijke begrenzing[188] - is uitgesloten als leefgebied voor de wolf (Zweedse regering, 2009).[189] Volgens de Europese Commissie is een dergelijke uitsluiting van leefgebied voor de wolf in strijd met de aanwijzing van de wolf onder bijlage IV van de Hrl.[190]

C. Noodweer
Op basis van paragraaf 28 van het Jachtbesluit kunnen eigenaren landbouwhuisdieren, of gehouden dieren beschermen tegen roofdieren. Als een wolf huisdieren aanvalt, of als er een redelijke reden is om een dergelijke aanval te vrezen, dan kunnen maatregelen worden genomen om het roofdier weg te jagen. De wolf mag eventueel worden gedood door de eigenaar of verzorger van een huisdier om het huisdier te beschermen, onder de volgende voorwaarden:
1. Wanneer het roofdier het huisdier aanvalt en schaadt, of als het duidelijk is dat een dergelijke aanval op handen is;

186 Strictly Protected European Wolf Meets Swedish Hunter with License to Kill," in Pro Natura: Festskrift till Hans Christian Bugge, eds. Ole Kristian Fauchald Inge Lorange Backer, Christina Voigt (Oslo Universitetsforlaget, 2012), 340-41.; Jan Darpö and Yaffa Epstein, "Under Fire from All Directions: Swedish Wolf Management Hunting Scrutinized by Brussels and at Home," in The Habitats Directive in Its EU Environmental Law Context, eds. Charles-Hubert Born et al. (Routledge, 2014), Y. Epstein, "Biodiversity Protection: An Environmental Issue?
187 Y. Epstein, Biodiversity Protection: An Environmental Issue? On Sweden's Implementation of EU Species Protection Laws in Environmental and Sectoral Legislation", Nordic Environmental Law Journal, (2019/1).
188 Zweedse wet op de rendierhouderij van 1971
189 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
190 A. Trouwborst, "Wolves not welcome? Zoning for large carnivore conservation and management under the Bern Convention and EU Habitats Directive", Review of European, Comparative & International Environmental Law, RECIEL, 2018, 1-14, Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).

2. Als er redelijke gronden zijn om een aanval op het huisdier te vrezen en het doden plaatsvindt in direct verband met het feit dat het roofdier het huisdier heeft aangevallen en heeft verwond of gedood; of
3. Als het roofdier zich in een omheind gebied bevindt dat bedoeld is voor het houden van het huisdier en er een redelijke reden is om daar een aanval te vrezen.

Het roofdier mag alleen worden gedood als het niet mogelijk is het roofdier weg te jagen, of op een andere geschikte manier de aanval te onderbreken, of af te weren.[191] Op grond van paragraaf 28a van het Jachtbesluit mag ook een ander dan de eigenaar handelend optreden, als - samengevat - redelijkerwijs mag worden aangenomen dat de eigenaar dat zou wensen. Op grond van paragraaf 28c houdt het Naturvårdsverket bij of dit incidentele doden niet van invloed is op de staat van instandhouding van de soort en op grond van paragraaf 28d moet melding worden gemaakt van het doden op grond van paragraaf 28 of 28a bij de provincie.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

Zweedse wolven zijn zo ingeteeld, dat hun levensvatbaarheid op lange termijn meer afhangt van immigratie uit Finland, dan van de omvang van de populatie in Zweden.[192] Het Zweeds Bureau voor Milieubescherming (EPA) heeft besloten dat de Zweedse populatie uit 300 wolven moet bestaan om te kunnen spreken van een gunstige staat van instandhouding, aangezien de Zweedse populatie wordt gezien als onderdeel van een grotere Noord-Europese populatie met Noorwegen. In 2016 wordt de Scandinavische populatie geschat op ongeveer 460 individuen, waarvan 90% in Zweden leeft en 10% in Noorwegen.[193] Of wolven in Zweden daadwerkelijk in een gunstige staat van instandhouding zijn is een kernpunt in het dispuut over de Zweedse jacht op wolven. Dit wordt bovendien bemoeilijkt door een recente uitspraak van het Noorse hooggerechtshof waaruit volgt dat publieke belangen het doden van wolven in beginsel rechtvaardigt, omdat er geen andere bevredigende oplossing voorhanden lijkt. De strikte bescherming van de wolf wordt daarmee ondergeschikt gemaakt aan zwaarwegende maatschappelijke belangen, volksgezondheid en veiligheid.[194] Noorwegen heeft als niet EU-lidstaat in beginsel ruimere mogelijkheden voor het toestaan van afwijkingen van de bescherming van de wolf, hoewel het land wel gebonden is aan het Verdrag van Bern. Dit alles maakt het voor de EU-lidstaat Zweden minder eenvoudig om de gunstige staat van instandhouding mede te baseren op de ontwikkeling van de soort in Noorwegen.
De Hrl geeft niet aan dat quotumjacht mag worden toegestaan als de gunstige staat is bereikt, maar Zweden interpreteert de Hrl wel zo. De laatste jaren heeft Zweden herhaaldelijk quota toegestaan voor de jacht op wolven in Midden-Zweden. De Europese Commissie is een inbreukprocedure procedure tegen Zweden gestart in 2011. In het rapport "Key actions for large carnivore populations in Europe", wordt opgeroepen tot het formuleren van 'science-based estimates for Favourable Conservation Status' voor de wolf van de Scandinavische populatie. Hierbij moet ook aandacht worden besteed aan de rol van genetische diversiteit in de populatie.[195]

A. Internationale samenwerking

Verder heeft Zweden als beleidsintentie vastgelegd, dat ze de samenwerking met andere landen zal verdiepen om de coördinatie te verbeteren van het beheer van soorten die migreren, of zich over nationale grenzen verplaatsen. Veel populaties van in het wild levende dieren kunnen worden beschouwd als gedeeld door verschillende landen. Zweden wil streven naar meer uitwisseling van kennis tussen landen over praktisch beheer, zoals inventarisaties van wilde dieren en andere vormen

191 Zie ook: Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen.
192 Trouwborst, A., Boitani, L. & Linnell, J. D. C. Interpreting 'favourable conservation status' for large carnivores in Europe: how many are needed and how many are wanted? Biodivers. Conserv. 26, 37–61 (2017).
193 Hindrikson, M. et al. Wolf population genetics in Europe: a systematic review, meta-analysis and suggestions for conservation and management. Biol. Rev. 92, 1601–1629 (2017).
194 Uitspraak Noors Hooggerechtshof van 26 maart 2021, zaaknr. HR-2021-662-A, (sak nr. 20-055609SIV-HRET) https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/avgjorelser/2021/mars-2021/hr-2021-662-a.pdf
195 Boitani, l. et al, Key actions for Large Carnivore populations in Europe (2015), Istituto Ecologia Applicata, Rome under contract no. 07.0307/2013/654446/SER/B3 "Support to the European Commission's policy on large carnivores under the Habitat Directive - Phase Two", with contributions from the Large Carnivore Initiative for Europe (SSC/IUCN).

van monitoring. Door deel te nemen aan de internationale onderzoek arena, bijvoorbeeld via internationale onderzoeksprogramma's, kan Zweden ook bijdragen aan kennisontwikkeling.[196]

B. Monitoring
Een voorbeeld van een dergelijke samenwerking is de monitoring van de populatie wolven. De wolven in Zweden en Noorwegen maken deel uit van een gezamenlijke grensoverschrijdende Scandinavische wolvenpopulatie. In beide landen wordt de wolvenpopulatie elke winter gemonitord. Het Zweeds milieubeschermingsagentschap EPA en het Noors milieubeschermingsagentschap hebben gezamenlijke Scandinavische richtsnoeren en instructies voor de monitoring van wolven. Deze richtsnoeren worden sinds de winter 2014-2015 gebruikt. Tijdens de winter van 2020-2021 werden 48 familiegroepen geteld in Scandinavië, waarvan 36 in Zweden, zeven in het Noors-Zweedse grensgebied en vijf in Noorwegen. 27 territoriale paren werden bevestigd; 21 in Zweden, één in het grensgebied en vijf in Noorwegen. Vervolgens is op basis van het aantal voortplantingen (het aantal voortplantingen wordt vermenigvuldigd met 10) de wolvenstand geschat. Het aantal Scandinavische wolven wordt geschat op 480 (95% CI = 379-624). De Zweedse subpopulatie werd geschat op 395 wolven (95% CI = 312-513), inclusief de helft van de grensoverschrijdende wolven. De berekening omvat zowel levende als dode wolven gedurende de monitoringperiode. In de kleinere Noorse subpopulatie werden 83-86 wolven rechtstreeks in het veld geteld, waaronder de helft van de 52-56 grensoverschrijdende wolven en 57-58 wolven die alleen in Noorwegen werden gezien. In dit onderzoek is ook gekeken naar de ontwikkeling van de inteelt binnen de populatie, die nauwelijks is afgenomen.[197]

6. Actief soortenbeleid
Soortenbeleid voor de wolf lijkt vooral te zien op het subsidiëren van preventieve maatregelen, zoals wolf-proof afrastering. Daarvoor zijn goede regelingen getroffen. Ook wordt nu voor het beheer en onderhoud van afrastering een vergoeding beschikbaar gesteld, met name om het 'weglekken' van stroom op schrikdraad door ondergroei te voorkomen. Gras en andere begroeiing onder de schrikdraden weghouden vergt veel en intensief onderhoud. Verlies aan voldoende 'schrikeffect' op lage schrikdraden lijkt een belangrijke oorzaak van predatie van schapen door wolven. Subsidies worden verstrekt via de provincies. Een soortenbeschermingsplan, of soortenmanagementplan voor de wolf ontbreekt momenteel in Zweden. Er wordt alleen actief gewerkt aan verbetering van de genetische basis (zie hieronder).

A. Vijfjarenplan voor genetische verbetering van wolven
Verder wordt actief gewerkt aan het faciliteren van het binnenkomen op Zweeds grondgebied van wolven met een andere genetische achtergrond, om het inteeltprobleem verder aan te pakken. Het plan om genetische variatie te vergroten is toegespitst op het nemen van maatregelen die ertoe moeten leiden dat de overlevingskansen van nakomelingen uit immigratieouders worden vergroot. Ook wordt gewerkt aan het tot stand brengen van een gestage instroom van nieuwe wolven van de Fins/Russische populatie. In het plan staat dat de EPA hiertoe in de eerste plaats met de rendierhouderij wil samenwerken, zodat de wolven zonder te worden gedood door het gebied van de rendierhouderij kunnen komen. De EPA merkt op dat maatregelen in de rendierhouderij de sleutel zijn om te kunnen slagen in het streven naar verbetering van de genetische situatie van de populatie. Nauwe samenwerking met rendierhouders is van groot belang. [198]

B. Verspreidingsplan
Om het conflict tussen mens en wolf tot een minimum te beperken en tegelijkertijd een levensvatbare wolvenpopulatie te kunnen handhaven, heeft het EPA een verschuiving in de verdeling van de wolven over het land voorgesteld (Naturvårdsverket 2016). De verschuiving zou moeten bestaan uit het verminderen van de wolvendichtheid in gebieden waar deze momenteel hoog is door de vestiging van wolven in nieuwe territoria te vergemakkelijken. Ook in het rendierteeltgebied, zolang dit geen negatieve gevolgen heeft voor de rendierhouderij. De concentratie van groei van de Zweedse

196 Strategy for Swedish Wildlife Management, Environmental Protection Agency, Sweden, 2015-2020.
197 https://brage.nina.no/nina-xmlui/handle/11250/2757076
198 Femårig plan för genetisk förstärkning 2016 – 2020, PLAN 2016-10-24 Nr: NV-02544-15, EPA.

wolvenpopulatie in centraal Zweden lijkt het effect van het beleidsbesluit om het rendierteeltgebied uit te sluiten van het potentiële wolvengebied, zowel voor de verspreiding als voor de dichtheid van de Zweedse wolven. De daaropvolgende toename van de dichtheden in Midden-Zweden kan hebben geleid tot een verhoogd niveau van mens-wolf conflicten (bijv. Eriksson et al. 2015). Wolven bezetten jaarlijks slechts fracties van de totale in Zweden berekende oppervlakte van het totale verspreidingsgebied. Gedurende de periode van 2001 tot 2015 werd ongeveer 38 % van het totale verspreidingsgebied benut. Een strategie om wolven toe te staan om zich buiten de centrale regio te verspreiden, kan een deel van de huidige conflictproblematiek verminderen, maar zal waarschijnlijk nieuwe conflicten veroorzaken in de kolonisatiegebieden. Daartoe is ook een habitatgeschiktheidsanalyse uitgevoerd, met een verkenning naar mogelijke conflictsituaties.[199]Uitvoering van dit plan stuit op weerstand.

7. Natura 2000

Zweden is ingedeeld bij drie verschillende biogeografische regio's;
- de continentale regio die vertegenwoordigd is in het zuiden van Zweden en de zuidelijke Kustgebieden;
- de boreale regio, die het grootste deel van Zweden omvat;
- de alpiene regio, die de berggebieden omvat.

De regio's zijn belangrijk voor het Natura 2000-netwerk, omdat het doel is een gunstige positie te behouden voor landschappen en soorten in alle verschillende regio's waar zij van nature voorkomen. De wolf is in Zweden een soort in de boreale regio en is volgens de laatste rapportage aan de EU (2018) in een gunstige staat van instandhouding. Sinds de invoering van Natura 2000 heeft Zweden geleerd om te werken aan de instandhouding van habitats en soorten binnen en buiten het Natura 2000-netwerk door middel van instandhoudingsplannen, vergelijkbaar met de Natura 2000 beheerplannen van Nederland. De huidige plannen bevatten maatregelen die worden getroffen om de staat van instandhouding van doelsoorten te verbeteren, of te behouden. In de onderzochte documenten hebben wij geen maatregelen ten behoeve van de wolf kunnen vinden.

Ook hebben wij geen Natura 2000-gebieden in Zweden kunnen vinden die specifiek voor de wolf zijn aangewezen.[200]

199 T. Eriksson, F. Dalerum, Identifying potential areas for an expanding wolf population in Sweden, Biological Conservation (2018) 220: 170-181.
200 https://eunis.eea.europa.eu/species/1367

6. Finland

De wolf is voor Finland niet geplaatst op bijlage II van de Hrl en de wolven in het rendierteeltgebied zijn geplaatst op bijlage V in plaats van bijlage IV van de Hrl. Dit betekent dat op Finland geen verplichting rust om Natura 2000-gebieden aan te wijzen voor de wolf. Bovendien zijn in Finland twee regimes voor soortenbescherming van toepassing. Op de gevolgen van plaatsing van de soort op bijlage V is hierboven reeds ingegaan.

1. Algemeen
Sinds 2005, een jaar waarin werd gewerkt aan de voorbereiding van het eerste wolvenbeheerplan begon de wolvenpopulatie toe te nemen en bereikte zijn voorlopige hoogtepunt in 2007, toen de populatie volgens schatting ongeveer 270-300 individuen bedroeg. Daarna begonnen de aantallen weer af te nemen en op het dieptepunt in 2013 werd de omvang van de populatie geschat op 120-135 individuen. Het illegaal doden van wolven wordt beschouwd als de belangrijkste reden voor de afname van de populatie. De populatie begon weer toe te nemen als gevolg van strengere wetgeving en verscherpte controlemaatregelen en handhaving. Aan het begin van 2015 werd de wolvenpopulatie geschat op 220-245 individuen. Het beeld blijft echter wisselvallig. In 2017 was de populatie opnieuw gekrompen en waren er in maart 2017 150-180 wolven. In dit geval was de afname van de populatie waarschijnlijk te wijten aan de legitieme jacht, die was toegestaan volgens het wolvenbeheerplan. Het totale aantal gedode dieren waaronder een relatief hoog aantal alfa-dieren waren waarschijnlijk de belangrijkste oorzaken voor de verschuiving in de geografische verspreiding van de populatie van Oost-Finland naar het westen. Volgens een schatting uit juni 2019 van het Finse Instituut voor Natuurlijke Hulpbronnen waren er in 2019 24 roedels in Finland en in de grensgebieden van Finland en Rusland. De totale geschatte populatie bedroeg in maart 2019 ongeveer 185-205 individuen.[201]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De Finse Natuurbeschermingswet (1096/1996, zoals gewijzigd bij 492/1997, 144/1999, 371/1999, 553/2004, 1069/2004, 506/2005 en 591/2005) is opgesteld om tegemoet te komen aan de meest recente behoeften op het gebied van natuurbehoud en aan de verplichtingen die voor Finland voortvloeien uit de EU-wetgeving, met name de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn van de EU en het internationale verdrag inzake biologische diversiteit. Doel van de wet is de diversiteit van de natuur in Finland te behouden door ervoor te zorgen dat de gunstige staat van instandhouding van de verschillende typen natuurlijke habitats en inheemse soorten wordt gehandhaafd of hersteld.

3. Soortenbescherming
De in Finland voorkomende soorten genoemd in bijlage IV, onder a), van de Hrl worden beschermd via de Finse Natuurbeschermingswet en aanwijzing via het Finse Natuurbeschermingsdecreet. Het Natuurbeschermingsdecreet (160/1997, zoals gewijzigd bij 916/1997, 14/2002 en 913/2005) bevat een lijst van beschermde soorten, bedreigde soorten, soorten die speciale bescherming behoeven en soorten die strikte bescherming behoeven overeenkomstig de Hrl van de EU, waaronder de soorten genoemd op bijlage IV van de Hrl. Het decreet verplicht het ministerie van Milieu om de monitoring van inheemse soorten en natuurlijke habitats te organiseren en waar nodig op te treden om ervoor te zorgen dat zij een gunstige staat van instandhouding krijgen, of behouden.

Artikel 23 van het Natuurbeschermingsdecreet (160/1997) luidt als volgt:
Paragraaf 49, eerste lid, van de Natuurbeschermingswet is van toepassing op de soorten genoemd in bijlage IV, onderdeel a, van de Hrl, die van nature in Finland voorkomen en die zijn opgenomen in bijlage 5 bij dit besluit.

A. Natuurbeschermingswet
Paragraaf 49 van de Finse Natuurbeschermingswet luidt – voor zover van belang - als volgt:

201 http://www.largecarnivores.fi/conservation-and-hunting/population-management-plans-2/management-plan-for-the-finnish-wolf-population.html (verder: wolvenbeheerplan 2019).

De vernietiging en aantasting van voortplantings- en rustplaatsen, gebruikt door exemplaren van de in bijlage IV, onder a), van de Hrl genoemde diersoorten is verboden. (553/2004)
Met uitzondering van wild en niet-beschermde dieren als bedoeld in artikel 5 van de Jachtwet, is het verboden specimen van diersoorten als bedoeld in bijlage IV, onder a, van de Hrl in bezit te hebben, te vervoeren, te verkopen, te ruilen of te koop of te ruil aan te bieden specimen van de in bijlage IV, onderdeel a, genoemde diersoorten en de in bijlage IV, onderdeel b, genoemde plantensoorten in bezit te hebben, te vervoeren, te verkopen, te ruilen of te koop aan te bieden bedoeld in bijlage IV, onder b, van de Hrl, of delen daarvan of afgeleide producten daarvan.

B. Jachtwet
Een belangrijk deel van de bescherming van grote predatoren, waaronder de wolf, verloopt via de Finse Jachtwet en juist niet via de Natuurbeschermingswet. Deze wet biedt het beschermingskader, maar geeft ook aan hoe er uitzonderingen op de bescherming kunnen worden toegestaan.

C. Aanwijzing wild
In paragraaf 5 van de Jachtwet wordt de wolf als wild aangewezen.

D. Duur bescherming op bejagen, doden, vangen en verwonden
Ingevolge paragraaf 37 van de Jachtwet wordt, indien dit noodzakelijk is voor de instandhouding van een populatie wilde dieren of om een ongestoorde voortplanting binnen een populatie wilde dieren te verzekeren, de betrokken wilde diersoort voor een bepaalde periode of voor onbepaalde tijd beschermd. De te beschermen wildsoorten en de beschermingsperioden worden vastgesteld bij besluit van de regering. Gedurende de beschermingsperiode mag het wild niet worden bejaagd of verwond. Wolven, bruine beren, otters, veelvraten, lynxen en gewone zeehonden zijn voor onbepaalde tijd beschermd (Regeringsbesluit, 18.2.2011/159).

E. Verbod op opzettelijke verstoring
Volgens artikel 37 van de Jachtwet "mag een wild dier gedurende een gesloten seizoen niet worden bejaagd of geschaad, noch mogen de paring, het nest of de jongen worden verstoord". De formulering verbiedt alleen het verstoren van de jongen. Artikel 12 van de Hrl verbiedt echter het opzettelijk verstoren van soorten van bijlage IV, met inbegrip van de wolf.
In het wolvenbeheerplan uit 2019 is een toelichting gegeven op het opzettelijk verstoren van de wolf en wordt de uitleg van het verstoringsverbod verbreed naar de wolf in zijn algemeenheid. Daarbij wordt verwezen naar de Gidsdocumenten van de Europese Commissie over de artikelen 12 en 16 van de Hrl, waarin wordt gesteld dat incidentele verstoring of het wegjagen van een wolf zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de soort, niet als verstoring in de zin van artikel 12 moet worden beschouwd. Deze interpretatie is, aldus het plan, niet algemeen bekend. Het wegjagen van een wolf van een erf of weiland, zonder dat het de wolf schade berokkent, is niet bij wet verboden. Als een wolf echter wordt verjaagd door hem pijn te doen, of als hij wordt gevolgd of achtervolgd buiten een erf of weide, dan is, volgens het Wolvenbeheerplan sprake van een overtreding van artikel 37 van de Jachtwet.[202] Voor een dergelijke actie is een vergunning van het Finse Wildlife Agency en, in gevallen van concrete dreiging, een politiebevel noodzakelijk, om te kunnen handelen.

F. Hybride wolven
Wolf-hond hybriden zijn geclassificeerd als schadelijke uitheemse soorten in Finland, en hun invoer werd in 2016 verboden. Ook het fokken ervan werd in mei 2019 bij decreet verboden.[203] De verkoop, aankoop, bezit en vrijlating van wolf-hond hybriden zijn verboden. Het decreet omschrijft wolf-hond-hybriden als kruisingen tussen wolf en hond van de eerste tot en met de vierde generatie. Door zijn genetische en uiterlijke kenmerken heeft een wolf-hond hybride meer kans om in het wild te overleven dan gewone dan gewone verwilderde huishonden, waardoor het risico op kruisingen toeneemt. Een door DNA geïdentificeerde hybride zal uit het wild worden verwijderd met toestemming van het Finse dienst voor de natuur. In bijzondere gevallen kan een individu ook als hybride worden

202 Wolvenbeheerplan 2019, P. 33.
203 Decree on Managing the Risk Caused by Alien Species 704/2019

gekwalificeerd op basis van zijn morfologische kenmerken. Ook in dit geval wordt de identificatie uitgevoerd door deskundigen die door het Fins Wildagentschap worden aangewezen. Hybride exemplaren worden verwijderd uit het wild door daartoe aangewezen ambtenaren.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming
Paragraaf 41 bepaalt dat het Fins Wildagentschap een afwijking (derogatie) kan toestaan van de bescherming, het verbod of de of beperking uit hoofde van de paragrafen 37 en 38 en paragraaf 50, lid 2, onder de voorwaarden die zijn vastgesteld in de paragrafen 41 a - 41 c.
In het tweede lid wordt bepaald dat het Finse Wildagentschap een afwijking kan toestaan voor het doden of vangen van een wild dier of onbeschermd dier onder de voorwaarden van paragrafen 41 bis, lid 1, 41 ter, lid 1, en 41 quater ook te doden of te vangen op een ander tijdstip dan tijdens het bij paragraaf 37 ingestelde gesloten seizoen.
Op grond van paragraaf 41a kan onder voorwaarden ontheffing voor het doden van bepaalde wildsoorten worden gegeven.

Indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en het besluit geen negatieve gevolgen heeft voor de mogelijkheid om in het natuurlijke verspreidingsgebied van de soort een gunstig beschermingsniveau te handhaven, kan krachtens artikel 41 een vrijstelling worden verleend voor het vangen of doden van de veelvraat, de wolf, de bruine beer, de otter, de lynx, de Europese bever, de grijze zeehond, de zadelrob, de oostelijke gewone zeehond, de fret, de marter en de haas.
1) met het oog op de instandhouding van wilde dieren of planten;
2) ter voorkoming van ernstige schade aan gewassen, vee, bosbouw, visserij, rendierhouderij, waterlopen of andere eigendommen;
3) om dwingende redenen van volksgezondheid, openbare veiligheid of een ander hoger openbaar belang, met inbegrip van economische en sociale redenen, en indien een machtiging voor een afwijking zou leiden tot een uitzonderlijk aanzienlijk milieuvoordeel; of
4) voor onderzoek, onderwijs, transplantatie of ter voorkoming van dierziekten met betrekking tot de betrokken diersoort.
Ontheffingen met betrekking tot wolven, bruine beren, otters en lynxen kunnen ook worden verleend voor het selectief en beperkt vangen of doden van bepaalde dieren onder strikt gecontroleerde omstandigheden.

A. Vijstelling rendierhouderij (rendiergebied)
Vrijstellingen voor het doden van wolven kunnen in de rendierhouderij (rendiergebied) ook worden verleend op basis van een regionaal quotum dat bij decreet van het ministerie van Land- en Bosbouw wordt vastgesteld. Bij regeringsbesluit worden de voorwaarden vastgesteld voor de toekenning van een regionaal quotum. Het Fins Wildagentschap is verantwoordelijk voor het toezicht op de vrijstellingen die op basis van een regionaal quotum worden verleend. Via de bedoelde (jaarlijkse) regeringsbesluiten (decreten) op grond van § 41, vierde alinea, en §41a, vierde alinea, van de Jachtwet, worden de vrijstellingen nader geconcretiseerd naar periode en gebied.

Het Finse Wildagentschap neemt besluiten over deze derogaties op grond van de afweging die moet worden gemaakt en is vastgelegd in de Jachtwet en het Regeringsbesluit (decreet) over derogaties (verder: Derogatiedecreet).[204]

B. Derogatiedecreet
In paragraaf 1 van het Decreet worden de eisen omschreven waaraan een aanvraag voor een derogatie moet voldoen, zoals de omschrijving van de diersoort, het aantal van de soort, welke handeling wordt aangevraagd en welke jachtmiddelen, of methoden worden aangevraagd. Het Finse Wildagentschap kan eisen dat de aanvrager bij zijn aanvraag een verklaring over het jachtrecht in het gebied waarvoor de afwijking wordt aangevraagd, bij de aanvraag voor de afwijking voegt.
In de aanvraag moet verder worden omschreven welke gevolgen de afwijking kan hebben voor de ontwikkeling van de populatie van de betrokken soorten in het gebied waarvoor de afwijking geldt en

204 Government decree on derogations laid down in the Hunting Act (452/2013)

op nationaal niveau, de gevolgen van de afwijking voor de populatie van de wilde diersoorten in het gebied waarvoor de afwijking geldt en de alternatieve maatregelen die in plaats van de afwijking zouden kunnen worden toegepast.

Volgens paragraaf 3 van het Derogatiedecreet kan een derogatie worden toegestaan voor, o.a. het vangen of doden van wolven in het rendierteeltgebied van 1 oktober tot en met 31 maart en in de overige delen van het land van 1 november tot en met 31 maart. In de toestemming voor de jacht op de wolf, verleend op basis van paragraaf 41a, van de Jachtwet wordt bepaald dat de namen van degenen die aan de jacht deelnemen aan de plaatselijke politie van het gebied worden medegedeeld voordat de jacht wordt geopend. Ook moet de politie van tevoren in kennis worden gesteld van het begin van de jacht en van het jachtgebied. Indien de jacht plaatsvindt in een gemeente die aan de grens ligt dan wordt deze informatie ook aan de Finse grenswacht verstrekt.[205] Ingevolge paragraaf 5 lid 1 van het Derogatiedecreet is een derogatie betreffende het doden van veelvraat, lynx, beer, otter of wolf, verleend krachtens artikel 41 a, lid 1, van de Jachtwet geldig voor een periode van ten hoogste 21 dagen. Degene die de derogatie mag uitvoeren moet het resultaat van de jacht op de wolf mededelen aan het Fins Wildagentschap en de politie, uiterlijk op de eerste weekdag na de dag waarop het dier is gevangen of gedood of, indien het wild dier niet is gedood, binnen zeven dagen na afloop van de termijn waarvoor de derogatie geldt.[206]

C. Mogelijkheid doden in geval van ernstige schade aan vee en eigendommen
Het basisprincipe is dat ernaar gestreefd wordt schade aan vee en huisdieren te voorkomen. Eerst dienen preventieve maatregelen te worden getroffen. Wanneer wolven desondanks ernstige schade veroorzaken en preventieve maatregelen niet afdoende werken, is het mogelijk een wolf te doden op grond basis van een derogatiebesluit om schade te voorkomen. De criteria die het Fins Wildagentschap in elk geval moet toepassen wanneer het een afwijking op de strikte bescherming toestaat, zijn vastgelegd in de Jachtwet en hierboven toegelicht.
Tot de aspecten die moeten worden beoordeeld, behoren het bestaan van een andere bevredigende bevredigende oplossing om de schade te voorkomen, het behoud van een gunstige staat van instandhouding, en de vraag of de afwijking kan bijdragen tot het voorkomen van ernstige schade. In elk geval van schade zal de situatie op haar individuele merites worden beoordeeld, en er kunnen geen algemene beleidslijnen worden ontwikkeld om de besluitvorming te sturen.[207]

D. Bezitsvoorbehoud bemachtigde en gedode dieren
Wolven, bruine beren, otters, lynxen en veelvraten die bemachtigd zijn, behoren toe aan de staat en moeten worden toegezonden aan een onderzoeksinstituut dat onderzoek doet naar in het wild levende dieren. Het onderzoeksinstituut vernietigt het kadaver van de wilde dieren, draagt het over aan het algemeen nut, of verkoopt het namens de staat.

E. Nooddoding bij concrete dreiging
Op grond van paragraaf 16 van de Finse Politiewet (872/2011) heeft een politieagent het recht een dier in beslag te nemen en, in laatste instantie, te doden indien dat dier een gevaar voor het leven of de gezondheid van mensen of aanzienlijke schade aan eigendommen veroorzaakt of het verkeer ernstig in gevaar brengt. Een dier kan ook worden gedood indien het in leven houden ervan een duidelijke vorm van wreedheid jegens het dier zou zijn.

In paragraaf 83d van de Jachtwet is bepaald dat wild dat lynxen, bruine beren, otters en wolven die krachtens hoofdstuk 2, afdeling 16, van de Politiewet (872/2011) zijn gedood, toebehoren aan de staat. Ander wild dat op grond van die sectie wordt gedood, behoort toe aan de plaatselijke jachtvereniging. De in lid 1 bedoelde veelvraat, lynx, bruine beer, otter of wolf wordt naar een onderzoeksinstituut gezonden dat onderzoek verricht op het gebied van wilde dieren. De onderzoeksinstelling kan het dier overdragen aan een instelling van algemeen nut of het vernietigen.

205 Paragraaf 4 Derogatiedecreet.
206 Paragraaf 7, Derogatiedecreet.
207 Wolvenbeheerplan 2019, p. 33.

F. Wilde (verwilderde) honden
Volgens het wolvenbeheerplan 2019 is het doden van wilde of zwerfhonden in Finland zonder ontheffing niet toegestaan. Onder de huidige wetgeving is het nemen van besluiten over de uitroeiing van verwilderde honden niet rechtstreeks toegewezen aan een bepaalde autoriteit. Indien verwilderde honden een veiligheidsrisico voor mensen of aanzienlijke schade aan eigendommen veroorzaken, is de politie krachtens de huidige wetgeving bevoegd om de uitroeiing van de dieren te gelasten. De wetgeving moet volgens de opstellers van het wolvenplan zodanig worden gewijzigd dat de autoriteiten ook toestemming kunnen geven om in het wild levende verwilderde honden te verwijderen om andere dwingende redenen. In deze situaties zou de beslissing moeten worden genomen door het Fins Wildagentschap.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
De Karelische wolvenpopulatie wordt gedeeld door Finland en Rusland en bestaat uit 220-245 dieren.[208] We mogen ervan uitgaan dat deze populatie met deze aantallen niet in een gunstige staat van instandhouding verkeert.[209] Het korte termijndoel van het wolvenbeheerplan is dat de wolvenpopulatie populatie de minimumomvang bereikt die nodig is voor een vitale populatie, terwijl het doel op lange termijn een gunstige staat van instandhouding van de populatie is. Volgens het plan is bedraagt de minimale levensvatbare wolvenpopulatie 25 voortplantende paren. Wolvenparen met nakomelingen van minder dan één jaar oud, worden beschouwd als voortplantende paren. De helft van de voortplantende paren die aan weerszijden van de grens tussen Finland en Rusland leven worden gerekend tot de Finse wolvenpopulatie. Het aantal roedels, en de vraag of de wolvenpopulatie en de roedels hun levensvatbaarheid behouden, zal jaarlijks worden geëvalueerd aan de hand van een populatieschatting door het Finse Natural resource Institute.

Volgens het wolvenbeheerplan 2019 is het bij het bepalen van een gunstige staat van instandhouding, zinvol om een groter gebied te betrekken dan alleen Fins grondgebied. Historisch gezien behoorden de wolven in Finland, Scandinavië en Noordwest Rusland tot dezelfde populatie. Met dit in gedachten, moeten de populaties van deze gebieden op vergelijkbare wijze worden beheerd door middel van internationale samenwerking.
Het bereiken van een gunstige staat van instandhouding binnen de Finse grens zonder rekening te houden met de ontwikkeling wolvenpopulaties in de buurlanden kan volgens het wolvenbeheerplan, geen duurzame oplossing zijn. In de praktijk zou een dergelijke aanpak leiden tot een Finse wolvenpopulatie die zo groot is dat zij, in combinatie met andere populaties grote predatoren, zou leiden tot een in sociaal, economisch en ecologisch opzicht ongewenste en onhoudbare situatie.

Er wordt reeds samengewerkt met Zweden en Noorwegen, maar meer samenwerking is nodig met de regionale wildbeheerinstanties in Rusland. Een gecontroleerde genenuitwisseling van voldoende omvang tussen deelpopulaties, die wordt ondersteund door actieve samenwerking tussen de diverse nationale autoriteiten, zou het bereiken en handhaven van een gunstige staat van instandhouding voor de wolvenpopulatie in Fennoscandia vergemakkelijken.

A. Internationale samenwerking
Het Finse ministerie van Land- en Bosbouw zal samenwerken met de Zweedse en Noorse autoriteiten die bevoegd zijn voor aangelegenheden in verband met grote predatoren, en een kaderovereenkomst voorbereiden voor regelmatige samenwerking en informatie-uitwisseling tussen overheidsdiensten en onderzoeksinstituten. Het ministerie zal de mogelijkheid onderzoeken om gezamenlijk met Zweden en Noorwegen elektronische systemen op te zetten voor het verzamelen van - bijvoorbeeld - waarnemingen.
Het Instituut voor Natural Resources en het Fins Wildagentschap zullen de migratie van wolven naar Zweden monitoren in samenwerking met andere Scandinavische gespecialiseerde onderzoekers. In de zuidwestelijke regio van het rendiergebied, zullen indien de doelstellingen in verband met de migratie van wolven uit Finland naar de Scandinavische wolvenpopulatie niet worden gehaald, alternatieven

208 Hindrikson, M. et al. Wolf population genetics in Europe: a systematic review, meta-analysis and suggestions for conservation and management. Biol. Rev. 92, 1601–1629 (2017).
209 Vgl: HvJ EU van 10 oktober 2019 (Finse wolven-arrest II), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851

worden bestudeerd. Het ministerie zal met de Zweedse autoriteiten de mogelijkheid onderzoeken van het introduceren van het Platform-concept van de EU. Het ministerie van Land- en Bosbouw zal de samenwerking met de Russische autoriteiten voor wildbeheer intensiveren.[210]

B. Monitoring
Bij het Finse plan voor het beheer van de wolvenpopulatie worden de twee belangrijkste monitoringmethoden in Finland beschreven: identificatie van uitwerpselen door DNA-analyse en het gebruik van wildcamera's voor het opsporen van wolven. Het verzamelen van monsters wordt georganiseerd door het Fins Wildagentschap met de steun van plaatselijke jachtverenigingen en natuurbeschermingsorganisaties. De doelstelling van het Finse monitoringprogramma is het verschaffen van eenduidige informatie over het minimumaantal wolven, de identificatie van wolven, en de identificatie van hybriden binnen de wolvenpopulatie.

6. Actief soortenbeleid
Het Finse wolvenplan is een adaptief beheersinstrument dat erop gericht is de behoeften van de wolf zoveel mogelijk te verenigen met de behoeften van de mensen die in de wildernis leven, wonen en werken. Het bevat de algemene doelstellingen van de Finse wolvenpopulatie, concrete maatregelen en projectvoorstellen. Het eerste Finse wolvenbeheerplan plan werd in 2005 opgesteld. Tijdens dit eerste beheersproces begon de populatie begon te groeien. Vandaag de dag wordt het illegaal doden van wolven beschouwd als de belangrijkste bedreiging voor de groei van de populatie. In 2013 heeft het Ministerie van Land- en Bosbouw opdracht gegeven voor een evaluatie van de ontwikkeling van een nationaal grootschalig wolvenbeleid. De resultaten van de evaluatie vormden een onderbouwing voor de actualisering van het beheerplan voor de wolvenpopulatie, gepubliceerd in 2015.

Het opstellen van het beheerplan is daarmee gebaseerd op een probleemgestuurde wisselwerking tussen wildbeheer, onderzoekers en maatschappelijke actoren, en richt zich op de problemen die door rondtrekkende wolven worden veroorzaakt. Het is gericht op het voorkomen van stroperij, schade aan vee, regelt schadevergoeding en hoe om te gaan met potentiële bedreigingen voor het milieu, als gevolg van een groeiende wolvenpopulatie. Het beheerplan fungeert als leidraad voor verdere beheer beslissingen en heeft geen betrekking op planning in tijd, budget of verantwoordelijkheden.

Het plan is opgesteld door het Fins Wildagentschap, het Instituut voor Natural resources (voorheen het Onderzoeksinstituut voor Wilde Dieren en Visserij) en het Ministerie van Landbouw en Bosbouw.[211] Een bijgewerkte versie van het beheerplan is in 2019 vastgesteld. Het nieuwe beheerplan omvat een aantal maatregelen om conflicten in verband met wolven aan te pakken en een levensvatbare wolvenpopulatie veilig te stellen. De maatregelen hebben betrekking op onderzoek, preventie en compensatie van schade, communicatie en populatiebeheer. De nadruk ligt op het werk dat op lokaal niveau wordt verricht en op de inbreng van de verschillende belanghebbenden bij de uitvoering van het beheerplan. De drie afzonderlijke projecten die in het kader van het beheersplan zullen worden opgestart, hebben betrekking op communicatie in verband met de aanwezigheid van wolven, het opzetten van een gecentraliseerde informatiedienst m.b.t. schade aan wilde dieren, en planning en omschrijving van de jacht ten behoeve van populatiebeheer.[212]

Opvallend is verder dat vooral gekozen wordt voor een multi-species approach in het wildbeheer, waarbij in programma's voor de jacht op hertachtigen en grote predatoren de belangen van de duurzame jacht op hertachtigen zal worden gewaarborgd door rekening te houden met de invloed van grote predatoren op hertachtigen én de invloed van hertachtigen op de grote predatoren. Het Instituut voor Natural resources zal hiervoor de inhoud leveren, met name voor wat betreft regulerende factoren.[213]

210 Wolvenbeheerplan 2019, p. 57.
211 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.
212 http://www.largecarnivores.fi/conservation-and-hunting/population-management-plans-2/management-plan-for-the-finnish-wolf-population.html
213 Wolvenbeheerplan 2019, p. 59.

De wolf staat niet op bijlage II voor Finland. Er behoeft dus geen Natura 2000-gebied voor deze soort te worden aangewezen. Desalniettemin zal de bescherming van Natura 2000 een rol spelen in de bescherming van het leefgebied van de wolf. Daarom is onder paragraaf 7 toch aandacht besteed aan Natura 2000 in Finland.

A. Zorgplicht hulpbehoevend dier
Hoewel misschien niet direct vallend onder het begrip 'actieve soortenbescherming' is opvallend dat er in Finland ook een zorgplicht is opgenomen voor hulpbehoevende in het wild levende dieren. In paragraaf 84 van de Jachtwet is de zorgplicht voor dieren in een hulpeloze toestand vastgelegd. Eenieder die een in deze wet bedoeld dier aantreft dat ziek, gewond of anderszins in een hulpeloze toestand verkeert, moet, voor zover mogelijk, het dier helpen of trachten de eigenaar van het gebied, de houder van het jachtrecht of de politie in te lichten. Indien het dier in een zodanige toestand verkeert dat het kennelijk onredelijk zou lijden indien het in leven zou worden gehouden, mag de vinder het doden, zelfs indien hij niet het recht heeft het dier in het gebied te vangen of te doden, of zelfs indien het dier ongedeerd is wanneer het wordt gevonden. De bepalingen van deze paragraaf die van toepassing zijn op dood gevonden dieren zijn ook van toepassing op dieren die opzettelijk worden gedood.

7. Natura 2000
Het Natura 2000-netwerk in Finland beslaat ongeveer vijf miljoen hectare. Het lijkt logisch dat de wolf profiteert van dit uitgebreide netwerk. Driekwart van het gebied bestaat uit land en een kwart uit water. Er zijn 468 Speciale Beschermingszones (SBZ-gebieden) overeenkomstig de Vogelrichtlijn, en zij beslaan een oppervlakte van 3,1 miljoen hectare of ongeveer 8% van de totale oppervlakte van Finland. SAC- en SBZ-gebieden kunnen elkaar overlappen. De SAC-gebieden op het Finse vasteland zijn ingesteld bij een decreet van het ministerie van Milieu (354/2015) van 24 maart 2015, dat op 17 april 2015 in werking is getreden.

Daarnaast heeft de regering op 5 december 2018 besloten de Europese Commissie voor te stellen het gebied dat op grond van de Hrl voor bescherming is aangewezen, uit te breiden met drie nieuwe gebieden: FI0100006 Tulliniemi vogelbeschermingsgebied, FI0200090 Archipelzee en FI1400030 Södra Sandbäck. Hun totale oppervlakte bedraagt ongeveer 113.500 hectare. Na de aanwijzing van deze gebieden voor bescherming bedraagt de totale oppervlakte van het Finse Natura 2000-netwerk ongeveer 5,07 miljoen hectare, wat neerkomt op ongeveer 13 procent van de totale oppervlakte van Finland.[214]

214 https://www.ymparisto.fi/en-US/Nature/Protected_areas/Natura_2000_areas_in_Finland

8. Polen

De wolf is voor Polen geplaatst in bijlage II van de Hrl en op bijlage V in plaats van bijlage IV.

1. Algemeen

Wolven zijn in Polen lange tijd sterk bejaagd. Als gevolg daarvan daalde de wolvenpopulatie tegen het einde van de jaren 1960 tot minder dan 100 individuen. Veel natuurkenners en jagers uitten hun bezorgdheid dat de lage stand die het voortbestaan van de soort in Polen bedreigde. In 1975 werd de wettelijke status van de wolf opgewaardeerd van plaagdier tot wildsoort. De wolvenjacht ging echter het hele jaar door en er werden alleen in gebieden met lage aantallen wolven jachtbeperkingen opgelegd. In 1981 werden gelimiteerde jachtseizoenen in het hele land geïntroduceerd. Tussen 1975 en 1989 werden jaarlijks 10 tot 211 wolven gedood, met een gemiddelde van 100 (SD=57,6) per jaar. Gedurende deze periode stegen de officiële schattingen van de wolvenpopulatie van minder dan 100 tot ongeveer 850-950 individuen. De wolvenjacht werd in 1989 beëindigd in het Białowieża Bos onder druk van lokale wetenschappers. In 1993 heeft de plaatselijke gouverneur de bescherming van de wolf uitgebreid tot de hele provincie Bialystok. Op 1995 heeft het Ministerie van Milieubescherming, Natuurlijke Hulpbronnen en Bosbouw (thans Ministerie van Milieu; ME) de wolf aangewezen als beschermde diersoort in Polen. Reden voor het besluit om de wolf op de lijst van beschermde soorten te plaatsen was zijn rol in het behouden van het ecologisch evenwicht in natuurlijke ecosystemen en zijn rol als natuurlijke regulator van de populatiegrootte en conditie van wilde hoefdieren.[215][216]. Rond 1989 telde de soort ongeveer 500 individuen (nu ca. 2000) en kwam vooral voor in het oostelijk deel van het land. Slechts enkele, verspreid levende wolven werden waargenomen in het westelijk deel van het land. Momenteel (2021) komen wolven voor in bijna alle optimale en suboptimale habitats.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn

De wolf is in het hele land beschermd. De in 1990 geïntroduceerde Wet op het natuurbehoud maakt het mogelijk om soorten op nationaal en op provinciaal niveau te beschermen. Ondanks het feit dat de wolf voor Polen is geplaatst op bijlage V van de Hrl en zo formeel aan een minder stringent beschermingsregiem is onderworpen, wordt de soort in Polen strikt beschermd, vergelijkbaar met Hrl IV soorten.

3. Soortenbescherming

Op grond van art. 49 van de Wet op het natuurbehoud (verder: Wnb) worden soorten die strikt moeten worden beschermd bij verordening aangewezen door de Minister van voor Milieubescherming, waarbij ook wordt bepaald welke beschermingsregiem voor de soort zal gelden. Ook wordt bepaald op welke wettelijk bepaalde wijze van de bescherming kan worden afgeweken. Op grond van art. 52 van de Wnb is de wolf strikt beschermd en zijn verboden ingesteld op, onder andere, het op opzettelijk doden, vangen, verminken, vernielen en verstoren van toevluchtsoorden, holen en foerageergebieden. Het Algemeen Directoraat voor Milieubescherming (GDEP) is een instelling die verantwoordelijk is voor het behoud/beheer van de wolf. Deze instelling is verantwoordelijk voor het gehele milieubeschermingsbeheer, met inbegrip van de Natuur 2000-gebieden, met uitzondering van de gebieden van de nationale parken, waar de directeuren van de nationale parken verantwoordelijk zijn voor het behoud van de wolf. De Algemeen Directeur voor Milieubescherming benoemt en ontslaat 16 regionale directeuren voor milieubescherming die hun taken in de provincies uitoefenen.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

Op grond van art. 56 Wnb kan sinds 2008 een afwijking met betrekking tot wolven alleen worden toegestaan met toestemming van de directeur-generaal voor Milieubescherming (GDEP). Wat het besluit tot afwijking betreft, kan alleen het GDEP een vergunning afgeven voor de legale wolvenbestrijding. Andere afwijkingen, waarbij doden niet de inzet is (opzettelijke verstoring bijvoorbeeld) kunnen worden goedgekeurd door de regionale directoraten voor milieubescherming.

215 Robert Mysłajek, Sabina Nowak, (Association for Nature 'Wolf') & Edgar van der Grift (Alterra, Wageningen UR) 'Wolven in polen', Vakblad Natuur, Bos en Landschap, november 2013.
216 R. Gula, Legal protection of wolves in Poland: implications for the status of the wolf population, European Journal of Wildlife Research, January 2008, https://www.researchgate.net/publication/225581219.

Met betrekking tot diersoorten die onder de soortbescherming vallen, kunnen afwijkingen van de verbodsbepalingen worden toegestaan, indien er geen alternatieve oplossingen bestaan en indien zij geen afbreuk doen aan het behoud van de wilde populaties van beschermde diersoorten in een goede staat van instandhouding.[217]
Alle bij het GDEP ingediende aanvragen voor afwijkingen dienen gegevens te bevatten zoals naam en adres van de aanvrager; het doel van de uitvoering van de voorgestelde activiteiten, een beschrijving van de activiteiten, het aantal betrokken personen, de wijze, methoden en uitrusting die worden gebruikt om de dieren te vangen, te vangen of te doden, de plaats en tijdstip van de handeling, de daaraan verbonden risico's.[218] Verwijdering van een exemplaar mag de wolvenpopulatie niet verslechteren. Indien goedgekeurd, wordt het doden van probleemwolven (veelal exemplaren die vaak honden, of vee aanvallen) meestal uitgevoerd door plaatselijke jagers. Beoordeling vindt plaats over individuele gevallen. Er is in Polen geen quotum van wolven die kunnen worden gedood.

A. Schade aan vee
De meeste aanvragen worden ingediend door plaatselijke gemeenschappen, slechts enkele door individuele veehouders. In de meeste gevallen wordt de Nationale Raad voor Natuurbescherming (een adviserend orgaan voor het GDEP) om advies gevraagd over de vraag of de afwijking redelijk en noodzakelijk is. In een aantal gevallen werden de besluiten gerechtvaardigd met de verklaring dat "de wolven een ernstige bedreiging vormen voor mens en/of vee".
Volgens artikel 126 lid 1 van de Wnb wordt door wolven veroorzaakte schade aan vee vergoedt door de staat. De vergoeding moet gelijk zijn aan de marktwaarde van het gedode vee. De taxatie en de raming van de schade, alsmede de vaststelling van het bedrag van de schadevergoeding en de betaling daarvan, wordt uitgevoerd door of namens de regionale directeur voor milieubescherming, en in het gebied van het nationale park door de directeur van dit park.[219] De wet kent verder geen instructie over hoe het systeem in detail moet worden georganiseerd. De werking van het compensatiesysteem is daarom per provincie afhankelijk van hoe individuele overheden de algemene regelgeving interpreteren.[220] Compensatie is overigens niet verschuldigd indien geen preventieve maatregelen zijn genomen, of indien door wolven schade wordt toegebracht aan vee dat in de periode tussen zonsondergang en zonsopgang zonder directe verzorging wordt achtergelaten.[221] Voor probleemsituaties tussen wolf en vee is in 2005 een protocol gepubliceerd in een rapport van het Institute of Nature Conservation (Krakow) van de Poolse Academie van Wetenschappen. Het werd de Zoogdiervereniging (2021) niet duidelijk wat de actuele status van dit protocol is. Wij verwijzen naar het rapport van de Zoogdiervereniging voor een overzicht.[222]

B. Preventieve maatregelen
In Polen worden verschillende preventieve maatregelen toegepast, die afhankelijk van de situatie en de omgevingsomstandigheden meer of minder worden ingezet. Kuddebewakingshonden (Tatra herdershonden) blijken zeer effectief, maar ook elektrische afrasteringen, en gaasafrasteringen, fladderlinten gecombineerd met schrikdraad worden toegepast. Vaak worden verschillende maatregelen op eenzelfde locatie toegepast. De maatregelen dienen op een juiste wijze te worden toegepast en moeten voldoen aan een aantal specifieke voorwaarden waarop gelet dient te worden om operationeel effectief te zijn.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
Op het niveau van de staat volgt Polen de richtsnoeren (gidsdocumenten) en instructies van de Europese Commissie bij de beoordeling van de staat van instandhouding. De Poolse wolvenpopulatie is opgebouwd uit meerdere deelpopulaties, de Karpatische, de Baltische en de Centraal Europese

217 Art. 52 lid 2 Wnb Polen.
218 Art. 56 Wnb Polen.
219 Art. 126 lid 3 Wnb Polen.
220 R. Gula, Legal protection of wolves in Poland: implications for the status of the wolf population, European Journal of Wildlife Research, January 2008, https://www.researchgate.net/publication/225581219.
221 Art. 126 lid 6 Wet op natuurbehoud Polen.
222 Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdiervereniging, Nijmegen, p. 54.

laagland populatie, die zich uitstrekt tot in Nederland. Volgens de IUCN zijn de Poolse populaties allemaal (NT) Near threatened.

De wolvenpopulatie in West-Polen is samen met de in Oost-Duitsland levende roedels ingedeeld als ernstig bedreigd (CE) volgens de richtlijnen voor Grote Carnivoren, die door de Europese Commissie zijn vastgesteld. Ondanks de kennelijke toename in de afgelopen jaren van het aantal wolven en van hun verspreidingsgebied in de boscomplexen ten westen van de rivier de Wisla, is de populatie in deze regio nog te klein en te verspreid om op langere termijn als zelfstandige populatie te kunnen overleven. De wolvensterfte in West-Polen is aanzienlijk. De oorzaken zijn o.a.: illegaal doden, stroperij gericht op wilde hoefdieren, waarbij ook wolven slachtoffer worden en verkeer. Er wordt ook wolvensterfte geregistreerd door parasieten en ziekten.[223]

A. Wolvenmanagementplan
In 2011 werd een nationaal wolvenmanagementplan opgesteld, maar dit werd niet goedgekeurd door de autoriteiten. Sommige elementen van dit plan worden in de praktijk wel gebruikt, b.v. het doen van genetisch onderzoek.

B. Internationale samenwerking
Duitsland en Polen hebben besloten een gezamenlijke monitoringswijze voor wolven te ontwikkelen. Dit is een logische keuze, aangezien beide landen een gemeenschappelijke wolvenpopulatie hebben - de Centraal-Europese populatie. Hun methodologie maakt gebruik van de SCALP-criteria. Wolvenexperts uit beide landen moeten één keer per jaar bijeenkomen om verslag uit te brengen over de nationale resultaten. Zij bepalen ook de status van eventuele grensoverschrijdende gebieden en schatten het effect in van mogelijke afwijkingen/ onzekerheden/ hiaten in kennis die bij het beoordelen van de gegevens blijken. Deze vergaderingen moeten resulteren in een jaarlijks statusrapport over de Centraal-Europese wolven populatie, met een gezamenlijke beoordeling van de omvang van de populatie en een grensoverschrijdende verspreidingskaart. De gemeenschappelijke ontwikkeling van monitoring-methodologie is een praktijk die idealiter zou moeten worden gevolgd door Tsjechië, Denemarken, Nederland en België.[224]

C. Monitoring
Het toezicht op de ontwikkeling van de wolvenpopulatie (omvang van de populatie, verspreiding, bedreigingen, enz.) wordt uitgevoerd in het kader van de nationale milieumonitoring, die wordt geleid door de hoofdinspectie voor milieubescherming. Zie ook hierboven, onder internationale samenwerking.

D. Verwilderde honden
Er is in Polen een probleem met verwilderde honden, die veel slachtoffers maken onder wilde prooidieren en soms ook vee. Hazewindhonden en windhond kruisingen veroorzaken schade. Dit ondanks dat de jacht met hazewindhonden in Polen verboden is en deze dieren op grond van de wet binnen omheiningen moeten worden gehouden. Predatie door honden in combinatie met jacht van wolvenprooidieren door de mens, kan leiden tot een voor de wolvenstand bedreigende afname van sommige wildsoorten, naast kansen op ongewenste hybridisatie.[225]

<u>6. Actief soortenbeleid</u>
Op nationaal niveau is de wolf een strikt beschermde diersoort in heel Polen sinds 1998. Bovendien is de wolf opgenomen onder de soorten die actieve bescherming behoeven. Bijgevolg kan een seizoensgebonden beschermingszone met een straal van 500 m rond de gebieden waar wolven jongen grootbrengen ingesteld worden van 1 april tot 31 augustus. Het is op zich opmerkelijk dat deze mogelijkheid tot aanvullende bescherming is opgenomen voor de wolf, nu de wolf geplaatst is op

223 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland
224 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, p. 66.
225 Izabela A. Wierzbowska et al, "Predation of wildlife by free-ranging domestic dogs in Polish huntinggrounds and potential competition with the grey wolf", Biological Conservation, 201, Elsevier (2016).

bijlage V van de Hrl en een verplichting tot aanvullende actieve soortenbescherming feitelijk alleen vereist is op grond van de jurisprudentie van het Hof van Justitie voor soorten die op grond van bijlage IV van de Hrl worden beschermd.

Het wolvenbeheer binnen en buiten Natura 2000-gebieden verschilt niet. Maar de habitat van wolven wordt verondersteld beter beschermd te zijn binnen de Natura 2000-gebieden, omdat de impact van nieuwe ontwikkelingen (bijvoorbeeld de aanleg van infrastructuur) op wolven en wolvenleefgebied moet worden meegewogen in het besluitvormingsproces.

7. Natura 2000

De wolf is opgenomen in bijlage II van de Hrl. Daarom zijn een aantal Natura 2000-gebieden aangewezen om de habitats van deze soort in Polen te beschermen. In 2013 waren in totaal 73 gebieden, met een totale oppervlakte van 15.284 km^2, beschermde wolvenhabitats in het hele land. Dit netwerk bestreek ongeveer 25 % van de geschikte wolvenhabitats in Polen. De meeste gebieden bevinden zich in Oost-Polen (37 gebieden, totale oppervlakte 9.137 km^2) en in de Karpaten (15 locaties, totale oppervlakte 4.268 km^2), vanwege de hoogste dichtheid en het meest stabiele verspreidingsgebied van de soort in beide regio's. De grootste gebieden, waar ten minste verscheidene wolven roedels voorkomen, zijn: "Ostoja Knyszyńska" (het Knyszyn-bos, 1.361 km^2), "Dolina Biebrzy" (de Biebrza riviervallei, 1.212 km^2), "Bieszczady" (het Bieszczady gebergte, 1.115 km^2) en "Ostoja Augustowska" (het bos van Augustów, 1.071 km^2). In West- en Centraal-Polen zijn er ook Natura 2000-gebieden die belangrijke habitats van wolven beschermen (21 gebieden, totale oppervlakte 1.880 km2). Het grootste gebied heet "Uroczyska Puszczy Drawskiej" (het Drawa-bos, 744 km^2, NW Polen).[226] Sommige, zoals PLH 080037 Lasy Dobrosułowskie (Dobrosułów Bossen) in het Rzepin Woud of PLH 080044 Wilki nad Nysą (Wolven op de Nysa rivier) in de Neder-Silezische Wouden, zijn recentelijk toegevoegd om wolvenhabitats te beschermen.[227]

Zoals hierboven gesteld, is het wolvenbeheer binnen en buiten Natura 2000-gebieden niet verschillend, maar wordt verondersteld dat de habitat van wolven beter beschermd is binnen de Natura2000-gebieden, omdat de impact van nieuwe ontwikkelingen (bijvoorbeeld de aanleg van infrastructuur) op wolven en wolvenleefgebied wordt betrokken in het besluitvormingsproces.
Dit blijkt echter niet in alle gevallen op te gaan. Door wolven bewoonde militaire oefenterreinen worden door de Poolse samenleving niet zeer beschermenswaardig geacht. Dit veroorzaakt een toenemende druk van off-road activiteiten, die meestal illegaal zijn. Er zijn echter ook verschillende off-road rally's die regelmatig door militaire oefengebieden rijden en daar een bedreiging vormen voor de leefgebieden van wolven en andere zeldzame soorten.[228]

226 Ilka Reinhardt et al., A Review of Wolf Management in Poland and Germany with Recommendations for Future Transboundary Collaboration (Bundesamt fur Naturschutz, 2013, p. 58.
https://www.researchgate.net/publication/260155529_A_review_of_wolf_management_in_Poland_and_Germany_with_recommendations_for_future_transboundary_collaboration/link/0046352fc80adb36cc000000/download.
227 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland
228 https://www.polskiwilk.org.pl/en/wolf/wolves-in-western-poland

9. Slovenië

Voor Slovenië kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen

Anders dan in andere landen het geval is, is de wolf nooit geheel verdwenen uit Slovenië. In de 18e en 19e eeuw, toen de wolf bejaagd werd, wist deze te overleven in afgelegen berggebieden. Na de Eerste Wereldoorlog nam de populatie toe. Dit duurde tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. Toen begon opnieuw de wolvenjacht. De wolf werd tot midden jaren '70 in grote delen van het land bejaagd. Eind jaren zestig stond de wolf op de rand van uitsterven in Slovenië, en overleefde in belangrijke mate door uit te wijken naar Kroatië.[229] Vanaf 1976 werden voor het eerst jachtseizoenen ingevoerd voor de wolf.[230] Er wordt aangenomen dat er in de jaren tachtig nog maar een paar individuen waren overgebleven. Sinds 1993 is de wolf jaarrond beschermd. Dit heeft geleid tot een groeiende populatie en her kolonisatie van gebieden waar de wolf oorspronkelijk voorkwam. In 2010 is een begin gemaakt met het systematisch monitoren van de wolf. In 2010/2011 omvatte de populatie in Slovenië naar schatting tussen de 34 en 42 individuen. In het monitoringseizoen 2018/2019 waren dat er naar schatting tussen de 86 en 110, die samen 14 roedels vormen. Aanvankelijk kwamen deze roedels vooral voor in het zuiden en westen van het land. Slechts sporadisch werden individuen aangetroffen in pre-alpine en alpine regio's. De monitoring gegevens over 2018/2019 en 2019/2020 laten hierin een verandering zien. De wolf keert dus ook terug naar het oorspronkelijk leefgebied.[231]

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn

De Hrl is in Slovenia geïmplementeerd in de 'Nature Conservation Act'. Sinds 2004 is het beschermingsregime voor de wolf verankerd in de op deze wet gebaseerde 'Decree on the protection of wild animals'. Op grond van deze regeling is het ook mogelijk om in individuele gevallen toestemming te geven voor onder andere het doden van individuen van een beschermde soort (art. 7). Voor grote predatoren wordt de vergunning alleen ambtshalve verstrekt (art. 7, derde lid). Dit in art. 7 van de regeling neergelegde regiem omvat de implementatie van de eisen uit art. 16 Hrl. De vergunningen worden verleend op basis van een deskundigen oordeel. Voor grote predatoren wordt het advies opgesteld door de Slovenian Forest Services (de organisatie die verantwoordelijk is voor de jacht). Het deskundigenoordeel dient tevens het schriftelijke standpunt van het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation (de organisatie die verantwoordelijk is voor natuurbehoud) te bevatten. Indien het deskundigenoordeel van de jachtorganisatie en het schriftelijke standpunt van de voor natuurbehoud verantwoordelijke organisatie op onderdelen significant van elkaar verschillen, dient de voor de jacht verantwoordelijke organisatie een reactie op het schriftelijke standpunt van de voor natuurbehoud verantwoordelijke organisatie bij te voegen (art. 8).
In 2005 is aan de regeling een nieuwe bepaling toegevoegd dat een jaarlijks quotum stelt voor het doden van wolven. Deze bepaling is ingevoerd met als doel precieze omstandigheden en voorwaarden te definiëren voor het gebruik van een afwijking op grond van artikel 16, lid 1, onder e). Over dit quotum is veel te doen. Zie hierna.

3. Soortenbescherming

Ook in andere wetgeving zijn relevante bepalingen voor bescherming van de wolf opgenomen, namelijk in de Nature Conservation Act, Environment Protection Act, Hunting Act, en Forest Act.[232] Sinds 2015 financiert het Sloveense ministerie voor Environment and Spatial Planning nationale projecten voor het monitoren van wolven, betaalt het ook vergoedingen voor schade door wolven en financiert het maatregelen ter voorkoming van schade aan de veestapel.[233]

229 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/species-distribution-in-slovenia-and-croatia/
230 https://www.jagersliga.be/post/sloveni%C3%AB-een-voorbeeldfunctie
231 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/ Zie over de ontwikkeling van de populatie ook: https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf
232 https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
233 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

Het verantwoordelijke ministerie kan op basis van populatiegegevens, waarnemingen en het aantal gedode wolven in de afgelopen periode, maar ook op basis van schade aan vee en andere gegevens, het – bij uitzondering- afschieten van een vooraf bepaald aantal (quotum) dieren goedkeuren. Het afschot is verder beperkt tot een bepaalde tijdsperiode en is ruimtelijk verdeeld over regio's. De beschikking wordt voor elk jaar afzonderlijk afgegeven.[234] De vaststelling van het quotum wordt voorbereid op basis van een expert opinion van de Slovenian Forest Services, gevolgd door een standpunt van het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation. Onderdeel van het totstandkomingsproces is een review door een expert group en working group van stakeholders (benoemd door de minister).

De regeringsbeslissing waarbij een quotum voor afschot wolven is vastgesteld is herhaaldelijk onderwerp van juridische procedures geweest. Aanvankelijk werden Ngo's door de administratieve rechter toegang tot de procedure ontzegd. Dit veranderde in 2015. In dat jaar stelde een groep Ngo's bij de administratieve rechtbank een vordering in tegen het ministerie Environment and Spatial Planning en verzocht de rechtbank de beslissing tot vaststelling van het quotum ongedaan te maken. Na een schorsing van de beslissing in november 2015, deed de administratieve rechtbank in juli 2016 uitspraak en heeft de vaststelling van de quotum nietig verklaard. De rechtbank was het eens met de argumenten van eisers dat de Staat onvoldoende heeft onderbouwd dat aan de drie randvoorwaarden voor het gebruik van afwijkingen op grond van artikel 16 van de Hrl was voldaan.

In 2017 werd opnieuw een quotum vastgesteld, dat opnieuw werd geschorst. De Minister van Landbouw nam daarop het initiatief voor een noodwet om alsnog het beoogde quotum toe te staan. Naar de mening van de minister vormen (onder andere) wolven een grote bedreiging voor de lokale bewoners en is de veroorzaakte schade door wolven te groot. Daarnaast is er volgens de minister al veel geïnvesteerd in schadepreventie door het plaatsen van elektronische hekken. Over de effectiviteit van het doden van wolven via een systeem van quota bestaat veel discussie. Deze discussie is ook met name wat voor- en tegenstanders verdeeld houdt.[235]

In juni 2019 werd de noodwet ingevoerd op grond waarvan de wolf weer kon worden bejaagd. De reguliere procedure voor de vaststelling van het quotum werd daarmee overruled. De noodwet gaf toestemming om 11 wolven te doden. In april 2020 heeft het Grondwettelijk Hof om procedurele redenen een streep getrokken door de noodwet.
Daarop volgde een voorstel om de wet te wijzigen waarmee het aantal te doden wolven zou worden vastgesteld op 30 van mei 2020 tot eind januari 2021. Uit mediaberichten blijkt dat meer dan 30 milieu-Ngo's hebben geprotesteerd tegen het voorstel en een brief hebben gericht aan de Europese Commissie en het kantoor van het Europees Parlement in Slovenië en er bij de autoriteiten op hebben aangedrongen om onmiddellijk een moratorium op het doden van onder andere de wolf in het land op te leggen.[236] Dit heeft niet kunnen verhinderen dat de verlenging van de noodwet met het verhoogde quotum is aangenomen. Het ministerie van Environment and Spatial Planning steunt de nieuwe wet niet. Samen met de werkgroepen met relevante belanghebbenden willen ze het beheer van grote predatoren op integrale wijze voortzetten, via de reguliere procedure. Een van de betrokken belanghebbenden is ook de Slovenian Forest Services, die normaal gesproken het ruimingsquotum voorstelt op basis van deskundig advies. Uit de berichtgeving blijkt verder dat werkgroepen het erover eens zijn geworden dat alleen in uitzonderlijke gevallen wolven zullen worden gedood in plaats van een ruiming op grond van een quotum.[237]

Schade aan vee

Overeenkomstig de Nature Conservation Act en de Regels betreffende de juiste wijze van eigendomsbescherming en maatregelen ter voorkoming van schade aan menselijke eigendommen

234 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/wolf-legal-status-and-management/
235 https://wilderness-society.org/the-boomerang-of-bear-and-wolf-cull-in-slovenia/
236 https://www.total-slovenia-news.com/lifestyle/6085-law-on-emergency-culling-of-bears-wolves-repealed-after-targets-reached
237 https://wilderness-society.org/emergency-wolf-and-bear-cull-to-continue-in-slovenia/

veroorzaakt door beschermde soorten, worden uitbetalingen gedaan in overeenstemming met de gemelde schade en de goedgekeurde schadeclaims. De registers van schade veroorzaakt door beschermde soorten worden bijgehouden door het Environmental Agency of the Republic of Slovenia, een onderdeel van het ministerie van Environment and Spatial Planning. De schade veroorzaakt door beschermde diersoorten wordt onderzocht door aangewezen deskundigen van de Slovenian Forest Services. Omdat de meeste schade wordt veroorzaakt door de bruine beer en de wolf, zijn de meeste maatregelen gericht op deze twee soorten, hetzij preventieve maatregelen hetzij schadeloosstelling.[238]

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

De wolf in Slovenië behoort deels tot de Balkan-populatie, samen met landen als Bulgarije, Servië, Bosnië en Herzegovina en deels tot de Alpine populatie, samen met Italië, Oostenrijk en Frankrijk. De Sloveense Balkan-populatie werd door de IUCN in 2010 beoordeeld als 'Endangered', evenals de Alpine populatie.

Recent werd het rapport "Monitoring van de staat van instandhouding van wolven in Slovenië in 2017/2020" gepubliceerd.[239] Conclusie uit deze rapportage is dat de wolvenpopulatie in Slovenië het laatste decennium aanzienlijk is toegenomen. Het lijkt erop dat het aantal wolven in Slovenië nu zo groot is dat incidentele sterfte minder belangrijk wordt voor het bepalen van de staat van instandhouding van de soort. De wolvenpopulatie vertoont een constante positieve dynamiek in zowel aantallen als ruimtelijke kenmerken, aangezien zij is toegenomen en zich sinds 2010 ook ruimtelijk uitbreidt. Vanaf 2010 beschikt Slovenië over monitoringgegevens van goede kwaliteit. De staat van instandhouding van de wolf in Slovenië wordt ondanks enige twijfel over bepaalde roedels nog steeds als gunstig bestempeld. De twijfel bestaat uit het wegvallen van een aantal wolven, waaronder wolven die telemetrisch gevolgd werden, zonder dat de oorzaak goed kon worden achterhaald. De onderzoekers vrezen dat deze wolven illegaal zijn gedood. Tijdens de laatste twee seizoenen van monitoring is de situatie in het alpiene deel van het door wolven bezet gebied aanzienlijk gewijzigd, aangezien afgelopen seizoen alle drie de nieuw opgerichte roedels in dat gebied nesten hebben gekregen. Hoewel één van de drie roedels zijn reproductieve mannetje is kwijtgeraakt, en het dus zeer waarschijnlijk is dat deze roedel uiteen zal vallen, wordt verwacht dat de verspreiding naar de Sloveense alpen zal versnellen.

A. Grootste bedreigingen voor de wolf

Als grootste bedreigingen voor de wolf worden genoemd: vooroordelen, angst en onbegrip over de soort, verlies van habitat en verlies van natuurlijke prooidieren. Wolven hebben voldoende natuurlijke prooien nodig om te overleven, daarom is een goed beheer van wilde hoefdieren – met inachtneming van de voedselbehoefte van de wolf - noodzakelijk. Het verminderen van de overvloed aan reeën en edelherten als belangrijkste prooi voor wolven kan leiden tot frequentere predatie op huisdieren en bijgevolg tot meer schade.[240] Ook het illegaal doden en hybridisatie worden genoemd. Hoewel dit fenomeen niet zo ernstig is als in sommige andere landen, zijn twee roedels met hybriden ontdekt.[241] Dit volgt ook uit het rapport 'Monitoring of Conservation Status of Wolves in Slovenia during the 2017/2020 period'.[242] Daarin wordt geadviseerd dat het voor het behoud van de Sloveense wolvenpopulatie op lange termijn het beste is om alle bekende wolf--hondenhybriden uit de populatie te verwijderen.

De belangrijkste knelpunten als gevolg van de aanwezigheid van de wolf zijn aanvallen op vee en in sommige gevallen concurrentie met jagers op prooidieren, met name hoefdieren. In het afgelopen decennium zijn de aanvallen van de wolf eerst afgenomen, maar sinds 2017 is sprake van een toename van vooral aanvallen op schapen en geiten. Ook het aantal aanvallen op groter vee neemt toe. Dit is een knelpunt omdat de meeste preventieve maatregelen zijn ontwikkeld ter bescherming van kleinere dieren. De verdere verspreiding van de wolf wordt ook in bergweidegebieden als een

238 http://www.natura2000.si/fileadmin/user_upload/IP_PAF_Slovenia_final.pdf
239 https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf
240 https://www.carnivoradinarica.eu/en/large-carnivores/wolf/what-threatens-wolves/
241 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/
242 http://www.natura2000.si/fileadmin/user_upload/knjiznica/raziskave/Volk_Summary_of_the_report.pdf

knelpunt ervaren, omdat deze gebieden ook populaire recreatiegebieden vormen. In gemeenschappen waar men niet gewend is aan de aanwezigheid van de wolf leidt dit tot angst.[243]

B. Internationale samenwerking[244]
Slovenië werkt sinds drie jaar samen met Kroatië in het Interreg programma Carnivora Dinarica.[245] Het Carnivora Dinarica-project is gericht op het verbeteren van de staat van instandhouding van grote predatoren - wolven, beren en lynxen - in Natura 2000-gebieden in Slovenië en Kroatië. De belangrijkste doelstellingen zijn het aanpakken van tekortkomingen in het grensoverschrijdend beheer van grote predatoren, het verminderen van de risico's voor grote predatoren en het verminderen van de misverstanden over de rol van grote predatoren in het ecosysteem. Verschillende informatieve activiteiten hebben bijgedragen aan het verminderen van het aantal conflicten met grote predatoren: met de donatie van elektrische hekken en herdershonden zijn conflicten in de landbouw aangepakt. Ook zijn op locaties verkeersmaatregelen genomen. Verder heeft het project ingezet op bewustmaking voor het opbouwen van betere relaties tussen mensen en grote predatoren. Informatie over de juiste hulpmiddelen en technieken en hun gedrag leidt naar een betere co-existentie. Er is veel geïnvesteerd in voorlichting, rekening houdend met de wensen en verwachtingen van omwonenden. De activiteiten omvatten ontmoetingen met lokale belanghebbenden, ontwikkeling van educatieve routes over grote predatoren, educatieve video's, een tweetalig projectmagazine, richtlijnen voor biologiedocenten en een didactische hoek op basisscholen. Een van de meest omvangrijke activiteiten was de oprichting van DINA, een groot predatorencentrum in Pivka. Het project is in augustus 2021 afgesloten, maar de samenwerking zal worden voortgezet.

Op dit moment loopt verder het project lifewolfalps (2019-2024).[246] Het project omvat vier Alpenlanden: Italië, Frankrijk, Oostenrijk en Slovenië. Hoofddoelen zijn om gefragmenteerde praktijken van wolvenbeheer (zowel op lokaal als op landelijk niveau) te stroomlijnen op het niveau van de Alpiene populatie, door gecoördineerde acties uit te voeren over het hele Alpenecosysteem, zowel waar de wolf al 20 jaar aanwezig is (Westelijke Alpen) en waar het proces van her kolonisatie net is begonnen (Centraal-Oostelijke Alpen). Onderdeel vormt het opzetten van een grensoverschrijdend netwerk van professionals, langdurige grensoverschrijdende monitoring en het genereren van gegevens over deze wolven op populatieniveau. Specifieke doelstellingen zijn onderzoek naar de wolvenpopulatie, naar hybridisatie, en aanpak van vergiftiging en stroperij. Een tweede hoofddoel is vermindering van conflicten mensen-wolf en bevordering van co-existentie.

C. Monitoring
De monitoring staat in het licht van de internationale samenwerking en het beoordelen van de staat van instandhouding van de soort. Recent werd het rapport "Monitoring van de staat van instandhouding van wolven in Slovenië in 2017/2020", gepubliceerd dat wordt gefinancierd door het ministerie van Milieu en Ruimtelijke Ordening.[247] Voor de bepaling van de staat van instandhouding werden meerdere methoden gebruikt, waaronder veldonderzoek via gestandaardiseerde protocollen, laboratoriumtests en kwantitatieve methoden. Tezamen vormen zij een integrale benadering van monitoring ten behoeve van het vaststellen van de staat van instandhouding van de wolvenpopulatie in Slovenië. Daarbij wordt ook gekeken naar roedels die hun leefgebied grensoverschrijdend hebben met Kroatië.

6. Actief soortenbeleid
Het 'Decree on the protection of wild animals' biedt de mogelijkheid dat de nationale overheid voor bepaalde soorten een strategie vaststelt en op basis van die strategie een nader uitgewerkt actieplan opstelt. Er was vooral behoefte aan het ontwikkelen van deze beleidsdocumenten voor drie grote

243 https://www.lifewolfalps.eu/en/the-wolf-in-the-alps/the-wolf-in-slovenia/
244 https://www.lifewolfalps.eu/en/about-the-project/ ; https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2018/03/Large-Carnivores-management-plans-best-practice.pdf
245 https://www.carnivoradinarica.eu/en/
246 https://www.lifewolfalps.eu/en/ ; https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
247 https://www.volkovi.si/wp-content/uploads/Summary_of_the_report.pdf

predatoren: de bruine beer, de wolf en de lynx. De nationale strategie voor instandhouding en duurzaam beheer van wolf (Canis lupus) werd in 2009 aangenomen. Deze vormt de basis voor het beheer van wolvenpopulaties. De strategie is uitgewerkt in een actieplan voor duurzaam beheer van een populatie wolven (Canis lupus) in Slovenië voor de periode 2013-2017 (herzien in 2015). De geldigheid van het actieplan is in 2017 geëindigd. Het is onduidelijk of een nieuw actieplan is vastgesteld.[248]

7. Natura 2000

De procedure voor aanwijzing is opgenomen in art. 33 van de Nature Conservation Act. De aanwijzing van gebieden is gestart in 2001. Bijna 38% van het grondgebied van Slovenië valt onder het Natura 2000-netwerk.[249] Slovenië heeft 355 Natura 2000 gebieden, waarvan 324 zijn aangewezen op grond van de Hrl en 31 onder de Vrl.[250] Voor de wolf zijn 5 grote Natura 2000-gebieden aangewezen.[251] De gebieden zijn opgenomen in de Decree on special protection areas (Natura 2000 areas). De maatregelen voor Natura 2000-gebieden zijn opgenomen in het Natura 2000 Management Programme (PUN). De verplichting tot vaststelling van het PUN vloeit voort uit de hiervoor genoemde Decree. Het PUN bevat beschermingsdoelstellingen en beschermingsmaatregelen voor specifieke soorten in ieder Natura 2000-gebied. Daarnaast bevat het indicatoren om effectiviteit van maatregelen te monitoren. Slovenië kent geen separate plannen voor afzonderlijke gebieden, behalve in bepaalde gevallen, waarin de Natura 2000 status overlapt met andere beschermingsregimes.

Er is geen specifieke overheidsinstantie die verantwoordelijk is voor het geheel aan Natura 2000 maatregelen. De bevoegdheden zijn verdeeld. Het ministerie van Environment and Spatial Planning heeft belangrijke bevoegdheden, zoals onder andere het behoud van de biodiversiteit en het omgaan met klimaatverandering. Het ministerie heeft een belangrijke taak bij de voorbereiding en uitvoering van wetgeving. Bij de uitvoering van Natura 2000 beschermingswetgeving speelt ook een onderdeel van het ministerie – Sloveanian Environment Agency - een belangrijke rol. Wetenschappelijke inbreng wordt geleverd via het Institute of the Republic of Slovenia for Nature Conservation.

248 https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
249 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0635&from=FR; http://awsassets.panda.org/downloads/study_evaluation_to_support_fitness_check_of_nature_directives__final.pdf
250 https://slovenia.si/this-is-slovenia/natura-2000-in-slovenia/ ; https://ec.europa.eu/environment/eir/pdf/report_si_en.pdf ; https://skupnostobcin.si/wp-content/uploads/2018/03/bilateral-dialogue-with-slovenia-support-document.pdf
251 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus

10. Oostenrijk

Voor Oostenrijk kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage IV van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen
Vanaf 1998 werden in de jaren 2002, 2004, 2005 en 2007 binnen Oostenrijk sporadisch waarnemingen gedaan van een (enkele) wolf. 2009 was de eerste keer dat in de loop van het jaar meerdere wolven in Oostenrijk werden waargenomen. Het bewijs van het eerste roedel werd in 2016 gevonden op het militaire oefenterrein Allentsteig (Neder-Oostenrijk). Tussen 2018 en 2020 werden er elders in het noorden van Neder-Oostenrijk nog twee reproducties vastgesteld. Tot aan heden (2021) blijft het aantal waarnemingen van wolven en ook voortplanting binnen Oostenrijk beperkt. Uit DNA-onderzoek volgt dat de wolven die binnen Oostenrijk worden waargenomen uit verschillende populaties afkomstig zijn. De meeste wolven hebben hun oorsprong uit andere Alpenregio's, de Balkan en de Karpaten. Een van de ouderdieren van het eerste roedel in Allentsteig blijkt echter afkomstig uit de Centraal-Europese laaglandpopulatie. (Bron: Heurich, 2019)[252].

Uit de meest recente rapportage van de wolvenmonitoring[253] volgt dat in 2018 en 2019 ook sprake was van twee reproducerende roedels in het grensgebied Neder-Oostenrijk/Ober-Oostenrijk-Tsjechië, maar dat na één jaar van reproductie er daarna geen nakomelingen konden worden vastgesteld. Gevolg was dat in 2020 er in Oostenrijk weer een lager aantal welpen werden geteld dan in de voorgaande jaren. In 2020 kon alleen in de Allentsteig-roedel reproductie worden vastgesteld. De meeste waarnemingen van wolven worden gedaan in Neder Oostenrijk, en daarnaast de landen Salzburg, Tirol, Vorarlberg en Kärnten. De verwachting is dat, zodra de wolf erin slaagt voet aan de grond te krijgen in de Zwitserse en de aangrenzende Italiaanse Alpen, er ook in Oostenrijk een versnelling van de aantallen en verspreiding van wolven te verwachten is.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
De Hrl vereist omzetting in het nationale recht van de lidstaten. Nu heeft Oostenrijk een bijzondere staatsrechtelijke structuur waarbij nationale wetgeving op het gebied van natuurbescherming ontbreekt. De daadwerkelijke wetgevende bevoegdheid voor jacht en natuurbescherming valt in Oostenrijk direct toe aan de regeringen van de negen Bundesländer. De enige federale geconsolideerde 'regeling' in relatie tot de Hrl is het "Gesamte Rechtsvorschrift für Übereinkommen über die Erhaltung der europäischen wildlebenden Pflanzen und Tiere und ihrer natürlichen Lebensräume" (Volledige wettelijke bepaling voor het verdrag inzake het behoud van Europese wilde planten en dieren en hun natuurlijke habitats).[254] Via deze regeling wordt op federaal niveau de volledige tekst van de Hrl overgenomen in 'Nationaal recht'. Staatsrechtelijk dienen de 9 Oostenrijkse 'Bundesländer' elk afzonderlijk de voorwaarden uit de Hrl om te zetten in landswetgeving. De regeringen van de Bundesländer, de aangewezen districtsautoriteiten of jachtorganisaties zijn volledig belast met de uitvoering van de relevante regelgeving. Het ontbreken van een natuurbeschermingswet op federaal niveau brengt wel spanning met zich mee. Er zijn negen deelstaten met elk hun eigen jacht- en/of natuurbeschermingswetten, regelingen of verordeningen. Landsgrensoverschrijdende beschermings- of beheersmaatregelen worden als complex ervaren, doordat rekening moet worden gehouden met zo ongeveer 27 verschillende wetten of regelingen (bron: site WWF).

252 https://baer-wolf-luchs.at/wolf.htm
253 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Statusbericht Wolf: Situation des Wolfs in Österreich.18 S.
254 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010447

Bundesland	Stellung im Jagdgesetz	Schonvorschriften	Besonderer Schutz-status im Sinne des Art.12 FFH-RL
Burgenland	Wild (Haarwild/ Raubwild), Jagdbare Tiere: § 3 Abs 1 Z 1	ganzjährig geschont: § 2 Abs 1 Z 1 lit b Bgld Wildstandregulie-rungsVO § 78 Abs. 4 Bgld.-JG	-
Kärnten	Wild (Haarwild/ Raubwild): § 4 Abs 1 lit a	ganzjährig geschont: § 51 Abs 1 K-JG sowie § 6 Abs 1 DVO Ktn JG	§ 51 Abs 4a K-JG § 52 Abs 2a K-JG § 100a K-JG
Niederösterreich	Wild (Haarwild) - nicht jagdbar: § 3 Abs 1 Z 1 und Abs 2	Nicht jagdbar: § 3 Abs 2	§ 3 Abs 4 NÖ JG
Oberösterreich	Wild (Haarwild/ Raubwild), Jagdbare Tiere: § 3 Abs. 1 Oö. Jagdgesetz 1964 in Verbindung mit Anlage 1 lit a	Ganzjährig geschont: § 1 Abs. 1 Oö Schon-zeitenverordnung 2007	§ 48 Abs. 3-7 und § 49 Abs. 3 Oö. JG
Salzburg	Wild (Haarwild/ Beutegrei-fer): § 4 Z 1 lit b	Ganzjährig geschont nach § 54 Abs 3	§§ 103 bis 104b Sbg JG
Steiermark	Wild: § 2 Abs1 lit d	Ganzjährig geschont, da keine Jagdzeiten festge-setzt: § 2 Stmk JagdzeitenVO	§ 17 Stmk. NSchG 2017 § 3 Stmk Arten-schutzVO
Tirol	Jagdbare Tiere (Haarwild/ Beutegreifer): §2 Abs 1 in Verbindung mit Anlage 1	Ganzjährig geschont (§ 1 Abs 3 2.DVO Tir JG)	§ 24 Tir NschG iVm § 4 Tiroler Natur-schutz-verordnung
Vorarlberg	Wild (Haarwild/ Raubwild): § 4 Abs 1 Vbg JG	Ganzjährig geschont, § 26 lit b Vbg JVO	§ 6 Vbg NschVO
Wien	-	-	§ 10 Abs 3 Wr NschG in Verbindung mit § 4 Abs 1 Wr NSchVO

FIGUUR 4, OVERZICHT VAN DE POSITIE VAN DE WOLF IN DE BETREFFENDE BUNDESLÄNDER (BRON: ÖSTERREICHZENTRUM BÄR, WOLF, LUCHS, 2021: WOLFSMANAGEMENT IN ÖSTERREICH, PAGINA 12[1]).

Voor de inhoudelijke items wordt hieronder de wetgeving en eventuele verordeningen van twee van de negen Bundesländer uitgewerkt. Er is gekozen voor Neder-Oostenrijk vanwege het voorkomen van de voortplantende roedel in Allentsteig en Tirol als het grootste Bundesland met relatief veel waarnemingen wolf.

'No go areas' voor de wolf

Voordat wij ingaan op de specifieke wetgeving willen wij nog even kort stilstaan bij het volgende: Ook in Oostenrijk is opgeroepen tot het instellen van wolf vrije-zones.
In juli 2020 is een petitie ingediend bij de regering van Boven-Oostenrijk om (o.a.)"wolf vrije zones" te creëren. Deze petitie stelde vervolgens dat een dergelijke wolf vrije zone zou moeten gelden voor het gehele Bundesland. Vergelijkbare petities zijn ook in Salsburg en Tirol ingediend. De grond hiervoor was het "behoud van traditionele weiden en alpenlandbouw" in deze bundesländer. In het

document Protect (2021)[255] wordt op de inhoud van deze petitie ingegaan. Daarbij wordt voor wat betreft de juridische (on)mogelijkheid van dergelijk wolf vrije zones enkel het volgende gesteld: De mogelijkheid om dergelijke zones aan te wijzen heeft de Europese Commissie al verworpen: "Regionale wolf vrije zones" zijn om verschillende redenen niet mogelijk onder EU-wetgeving". Dit standpunt is waarschijnlijk gebaseerd op de al eerder aangehaalde uitspraak van Eurocommissaris Potocnik in de voorbereidende fase van een mogelijke procedure tegen de lidstaat Zweden over de bescherming van wolven.[256] In de pers is veel aandacht geweest voor dit onderwerp.[257]

Vervolgens beschrijft het rapport van Protect dat er juist een verplichting bestaat voor het aanwijzen van beschermde gebieden en dat ook bescherming van het natuurlijk verspreidingsgebied een vereiste is die uit de Hrl voortvloeit. Wanneer tegemoet zou worden gekomen aan de wens tot wolvenvrije zones zou eerst een wijziging van de juridische beschermingsstatus van de wolf nodig zijn. Zowel het verdrag van Bern als de Hrl zouden dienovereenkomstig moeten worden gewijzigd. Een uitweg zou zijn om de formulering in de artikelen 12 en 16 van de Hrl te wijzigen van "natuurlijke verspreidingsgebieden" in "in aangewezen beschermde gebieden", zodat de zeer strikte bescherming alleen geldt in deze aangewezen gebieden.

Voorwaarde voor ingrijpen in de wolvenpopulatie is in ieder geval dat dit het bereiken van de gunstige staat van instandhouding niet in de weg staat. "Vanuit biologisch oogpunt vertegenwoordigen alle in Europa genoemde subpopulaties wolven min of meer een totale populatie, aangezien wolven over een afstand tot 1000 km kunnen trekken waarbij de genetische uitwisseling over lange afstanden wordt gegarandeerd. Artikel 12 van de Hrl verwijst echter naar de gunstige staat van instandhouding in de lidstaten. De formulering in artikel 16 voorziet echter niet in een strikte koppeling met de landsgrenzen. Het doel zou daarom moeten zijn om in de Hrl duidelijker te definiëren wanneer op Europees niveau een gunstige staat van instandhouding moet worden aangenomen en om te verduidelijken dat de gunstige staat van instandhouding niet moet worden beschouwd in relatie tot het nationale maar het Europese niveau."

<u>3A. Soortenbescherming NIEDER ÖSTEREICH</u>

A. NÖ Naturschutzgesetz 2000
De Neder Oostenrijkse Natuurbeschermingwet bevat in paragraaf 18 de soortenbeschermingsbepalingen ook voor strikt beschermde soorten, die *<u>niet</u>* aangewezen zijn als Wild onder het NO Jagtgesetz 1974.
Volgens Sectie 3, lid 1, punt 1, van de Neder-Oostenrijkse jachtwet valt de wolf onder het toepassingsgebied van deze jachtwet, maar wordt in paragraaf 2 gedefinieerd als niet-bejaagbaar wild en dat elke vorm van vangen of doden van de wolf, maar ook verstoring van voortplantings- of rustplaatsen, het bezitten of transporteren van wolven verboden is.

B. NÖ JagdGezetz[258]
Paragraaf 3 (Wild/bejaagbare dieren) onder 1: De volgende wilde diersoorten vallen onder het toepassingsgebied van deze wet: Haarwild: eland, edel-, dam-, sikahert, ree, gems, steenbok, moeflon en wild zwijn (hoefwild); de bruine haas en de alpen- of berghaas, het wilde konijn, de marmot; de beer, de lynx, de wasbeerhond, de wasbeer, de das, *de wolf*, de vos, de boom- en steenmarter, de bunzing, de wezel, de wilde kat;

Onder 2 wordt aangegeven dat deze soorten bejaagbaar zijn, met uitzondering van: Beer, lynx, wolf en wilde kat.
Onder 4 wordt voor deze laatste soorten gelden de volgende verboden:
1. Verbod op elke opzettelijke vorm van vangen of doden;

255 Protect (2021): Wolfsschutz – Uberlegungen und Vorschlage zu Forderungen in Petitionen, im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft, 23. Januar 2021, 20 pp.
256 Letter from Commissioner Potocnik to the Swedish Environment Minister Carlgren (7 December 2010).
257 der standard 2020, salzburger nachrichten 2020, tiroler tageszeitung 2020, wiener zeitung 2020, orf 2020b)
258 https://weidwerk.at/artikel/der-wolf-zwischen-vollschutz-und-management-2250592

2. Verbod op elke opzettelijke verstoring, met name tijdens de broed-, opfok-, winterslaap- en trekperiode;
3. Verbod op enige beschadiging of vernieling van voortplantings- of rustplaatsen;
4. Verbod op bezit of vervoer;
5. Verbod op handel of uitwisseling;
6. Verbod op het aanbod tot verkoop of ruil.

3.B Soortenbescherming TIROL

Voor Tirol geldt dat de wolf onder het beschermingskader valt van de jachtwet. In deze wet zijn voor de wolf de zogenaamde soortbeschermingsvoorwaarden opgenomen. In de natuurbeschermingswet wordt geregeld welke organisatie of personen bevoegd zijn voor de uitvoering van deze wet, waarbij deze wet zich richt op gebiedsbeschermingsmaatregelen waaronder ook de aanwijzing van Natura 2000-gebieden.

A. Tiroler Jagdgesetz 2004 - TJG 2004

De wolf is in de Tiroler jachtwet opgenomen als 'jachtwild' (Anlage zu § 2 Abs. 1 erster Satz). De bevoegdheid om de jacht toe te staan op de wolf ligt bij landsregering. Op grond van deze wet is de jacht op de wolf in Tirol het gehele jaar gesloten (Abschnitt 8, Besondere jagdwirtschaftliche Vorschriften, § 36 Jagd- und Schonzeit).[259] [260].

B. Tiroler Naturschutzgesetz 2005 - TNSchG 2005

§ 42 autoriteiten (1): De districtsbestuursorganen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van deze wet, tenzij in lid 2 of anderszins in deze wet anders is bepaald[261].
In de onderliggende Naturschutz Verordening[262] wordt voor soorten van Bijlage IV geen uitzondering gemaakt op voornoemde paragraaf in het Naturschutzgesetz. Dit houdt in dat de districtsbestuursorganen (die Bezirksverwaltungsbehörden) bevoegd zijn voor besluitvorming.

4 A. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming NIEDER ÖSTEREICH

A. Neder-Oostenrijkse Jachtwet.

In 2018 is § 100a opgenomen in de Neder-Oostenrijkse Jachtwet. In deze paragraaf is geregeld onder welke voorwaarden afwijkingen (derogatie) op deze verboden mogelijk zijn om mensen te beschermen en schade door wolven te voorkomen. In lid 2 van de bepaling is bepaald dat de persoon die bevoegd is om te jagen een officieel mandaat kan krijgen om een wolf af te schrikken of te schieten als de gezondheid of veiligheid van mensen of de openbare veiligheid dit vereist.
Volgens lid 3 kunnen ook preventiemaatregelen tegen wolven worden gelast om aanzienlijke schade in de land- en bosbouw of andere aanzienlijke economische schade te voorkomen.
In ieder geval voorziet de wet uitdrukkelijk alleen in afschot als laatste redmiddel.

B. Maatregelen om mensen te beschermen en schade te voorkomen

Indien het in het belang van de volksgezondheid of de openbare veiligheid, met inbegrip van de verdediging en bescherming van de burgers, noodzakelijk blijkt in een jachtgebied of in meerdere aangrenzende jachtgebieden maatregelen te nemen tegen de wolf, heeft het districtsbestuur de mogelijkheid een ambtshalve opdracht te verstrekken uit aan de jachtgerechtigde in overeenstemming voor:
- Afschrikken (Vergrämung) of - als laatste redmiddel -
- Afschot.

Ook in geval het nodig blijkt om significante landbouw-, bosbouw-, visserij-, water- of andere significante economische schade af te wenden in een jachtgebied of in meerdere aangrenzende

259 https://www.tirol.gv.at/umwelt/umweltrecht/na00/
260 https://www.tjv.at/service/jagdzeiten/
261 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=20000252
262 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000256

jachtgebieden, maatregelen tegen de beer, wolf en lynx moet de districtsbestuursautoriteit ambtshalve opdracht geven aan de jachtgerechtigde(n) om de volgende handelingen uit te (kunnen) voeren:
- vangen,
- verdoven,
- zenderen,
- Afschrikken of - als laatste redmiddel -
- Afschot.
Aan de opdracht kan bij verordening nadere informatie worden verstrekt en de opdracht moet passend zijn en in tijd beperkt en de voorgeschreven eisen of voorwaarden bevatten.

C. Verordening rond 'probleemwolven'
(Verordnung betreffend Maßnahmen zum Schutz von Menschen und Abwendung von Schäden nach dem NÖ Jagdgesetz 1974)

De deelstaatregering van Neder-Oostenrijk heeft een aparte verordening[263] uitgevaardigd op grond van § 100a Neder-Oostenrijkse jachtwet. In deze verordening wordt gespecificeerd welk gedrag een wolf moet vertonen om als 'probleemwolf' aangemerkt te worden. Samengevat houdt dit in dat "problematisch gedrag" van een wolf in het feit dat een specifieke wolf mensen (al dan niet vergezeld van een hond) van nabij volgt ondanks pogingen om ze weg te jagen of wanneer een wolf de passende maatregelen voor bescherming van vee minstens twee keer weet te overwinnen en daarna gehouden dieren heeft gedood.
Vervolgens wordt uitgewerkt in welke situaties een ontheffing kan worden afgegeven voor afschrikken of afschot.

4.B Toestaan van uitzonderingen op de bescherming TIROL

A. Tiroler Naturschutzgesetz 2005 - TNSchG 2005
§ 42 autoriteiten (1): De districtsbestuursorganen zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van deze wet, tenzij in lid 2 of anderszins in deze wet anders is bepaald[264].
In de onderliggende Naturschutz Verordening[265] wordt voor soorten van Bijlage IV geen uitzondering gemaakt op voornoemde paragraaf in het Naturschutzgesetz. Dit houdt in dat de districtsbestuursorganen (die Bezirksverwaltungsbehörden) bevoegd zijn voor besluitvorming.

Het land Tirol heeft in § 24 (Geschützte Tierarten) van het Naturschutzgesetz onder 1 t/m 8 de in de Hrl opgenomen verboden alsmede de wettelijke belangen op grond waarvan derogatie mogelijk is overgenomen. Ook zijn in dit artikel de in de Hrl opgenomen verboden tot gebruik van bepaalde vang en dodingsmiddelen benoemd.
Gekoppeld aan deze paragraaf en onderliggende artikelen is in artikel 1 bepaald dat de landsregering via een Verordening de diersoorten moet benoemen die onder de bepalingen van deze paragraaf vallen. In de Verordening 'Schutz von Tieren § 4 Geschützte Tierarten nach Anhang IV lit. a der Habitat-Richtlinie' wordt de wolf onder het beschermingsregime van voornoemde paragraaf van de wet geschaard.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf
De vereniging "Vereins Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs"[266] heeft begin 2021 een (vernieuwd) wolvenmanagementplan gepresenteerd.[267] Dit nieuwe 'Beheerplan' zal gaan dienen als leidraad voor de verantwoordelijke overheden en organisaties (zie verder: Wolvenplan Oostenrijk). Dit plan gaat in op (het bereiken van) de gunstige staat van instandhouding van de wolf, maar doet (helaas) geen

263 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrNO&Gesetzesnummer=20001208
264 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=20000252
265 https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000256
266 zie https://baer-wolf-luchs.at/index.htm.
267 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Wolfsmanagement in Österreich. Grundlagen und Empfehlungen. Aktualisierte Version 2021. 37 S.

uitspraak over hoe de staat van instandhouding van de wolf binnen Oostenrijk wordt beoordeeld. Hiervoor moet worden teruggegrepen op een ander (eveneens recent) rapport dat voor de landsregering van Ober Ostereich is opgesteld.[268] Dit naar aanleiding van een petitie naar de landsregering waarin wordt opgeroepen om voor Boven-Oostenrijk in te zetten op een aangepast wolvenmanagement. In dit rapport wordt gedetailleerd stil gestaan bij - onder andere - de status van de wolf binnen Oostenrijk (mate van bedreiging en ook de staat van instandhouding). Samengevat komt men hier tot de conclusie dat binnen geheel Europa de wolf moet worden beschouwd als niet bedreigd. Verwezen wordt naar Boitani 2018.[269] Verder wordt ingegaan op de daarin gehanteerde classificatie welke gebaseerd is op drie te onderscheiden aparte populaties, namelijk de Karpaten populatie, de Dinarides-Balkan populatie en de Baltische populatie. Vervolgens wordt gesteld dat deze (gunstige) 'Europese' classificatie niet van toepassing is op de voor Oostenrijk relevante Alpenpopulatie. De Alpenpopulatie is geclassificeerd als bedreigd (VU). Hetzelfde geldt voor de Centraal-Europese populatie waarvan enkele individuen ook in Oostenrijk zijn waargenomen.

A. Internationale samenwerking
Oostenrijk neemt deel aan grensoverschrijdende samenwerking in relatie tot maatregelen voor de Alpiene wolvenpopulaties, het LifeWolfAlps project[270], waarin onder ander ingezet wordt op het opstellen van management plannen en ook monitoring ten behoeve van de Alpine wolvenpopulatie als geheel. Deze wolvenpopulatie, hoewel ze demografisch en ruimtelijk toeneemt, is nog in een ongunstige staat van instandhouding. In meer dan 60% van de Alpen komen zelfs nog geen wolven voor. Een specifieke beoordeling van de "hele alpenpopulatie" is echter nog niet gedaan. Het betreffende Life-project wil dit aanpakken. De recente bevolkingstoename zorgde voor lokale conflicten en misvattingen over de feitelijke kwetsbaarheid van de bevolking. In de oostelijke Alpen documenteren we het eerste contact tussen die oorspronkelijk met elkaar verbonden waren, maar wolven hebben zich nog niet met succes in dit gebied gevestigd. De populatie is – vanwege de contacten tussen zowel de Apennijnse, Dinarische als Centraal Europese populaties - van groot strategisch belang voor Europa en de gezamenlijke Europese wolvenpopulaties.
Naast bovenbeschreven grensoverschrijdend Life-Project werken Oostenrijkse wetenschappers, samen met collega's uit Frankrijk, Italië, Zwitserland, Duitsland en Slovenië samen in een grensoverschrijdend project verenigd in de Loup Alpin Group, gericht op de Alpine wolvenpopulatie.. De grensoverschrijdende wolvenpopulatie is onderworpen aan een gestandaardiseerde monitoring tussen de betrokken landen.

B. Monitoring
Monitoring – eveneens van de Alpine wolvenpopulatie - vindt ook plaats binnen het "WISO"-platform[271] (Grote predatoren, wilde hoefdieren en samenleving) dat haar grondslag kent in de Alpine Conventie.

<u>6. Actief soortenbeleid</u>
Zoals hiervoor al beschreven ligt de wettelijke bevoegdheid bij de 9 regeringen van de Oostenrijkse Bundesländer. Dat houdt ook in dat het treffen van maatregelen om actief soortenbeleid uit te voeren, om de wolf in een gunstige staat van instandhouding te brengen of te houden de verantwoordelijkheid is van deze regeringen. Zoals hiervoor al vermeld houdt deze versnippering in dat elk Bundesland zelf aan de slag moet om beleid te formuleren en ook maatregelen te treffen. Om toch op federaal niveau deze materie te kunnen aanpakken is al meerdere jaren terug het Koordinierungsstelle für den Braunbären, Luchs und Wolf (Coördinatiebureau voor de bruine beer, lynx en wolf), kortweg KOST opgericht. [272] De KOST had tot taak maatregelen te nemen in het kader van beheer en bescherming van de drie grote predatoren (Bruine beer, Wolf en Lynx) binnen

268 Protect (2021): Wolfsschutz – Uberlegungen und Vorschlage zu Forderungen in Petitionen, im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft, 23. Januar 2021, 20 pp.
269 Rode Lijst van Zoogdieren in Europa (BOITANI 2018)
270 https://www.lifewolfalps.eu/en/
271 https://www.alpconv.org/en/home/organisation/thematic-working-bodies/detail/large-carnivores-wild-ungulates-and-society-working-group-wiso/
272 Het jaar van oprichting kon niet worden achterhaald.

Oostenrijk en te zorgen voor eenduidige procedures en samenwerking tussen de autoriteiten van de verschillende Bundesländer. Dit bureau leverde al in 2012 een wolvenmanagement plan af.[273]
In 2019 zijn de taken van het KOST overgenomen door een nieuw opgerichte vereniging "Vereins Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs".[274] De gekozen organisatievorm is de poging om thema's samen aan tafel te bespreken, te coördineren en verder uit te werken, ongeacht de bestaande bevoegdheidssituatie, die primair bij de deelstaten ligt. Een van de belangrijkste taken van deze organisatie is het coördineren van de monitoring van grote predatoren op basis van uniforme normen voor de beoordeling van aanwijzingen en met inbegrip van DNA-analyses. Het idee van de vereniging is om deze overkoepelende taken samen binnen de kaders van de diverse wetten het hoofd te bieden. Naast de Bruine beer, wolf en Lynx neemt deze organisatie nu ook de steeds vaker waargenomen Goudjakhals mee in hun monitoringswerk.

A. Wolvenplan Oostenrijk
Het recent (2021) gepresenteerde Wolvenplan[275] is een opvolger van een plan uit 2012. De juridische status van dit plan is wat ongewis daar in de analyse van de wetgeving en verordeningen in Nieder Östereich en Tirol geen directe verwijzing naar dit plan is terug te vinden.
In het plan wordt vooral en in hoofdzaak een beschrijving gegeven van de juridische situatie van de wolf, de organisatie rondom afwikkeling van schade en ook monitoring van de wolf. In Hoofdstuk 10 (Umgang mit Wölfen in besonderen Situatione) worden - in vrij algemene bewoordingen - maatregelen beschreven in geval van:

- gevaarzetting voor de mens
- situaties met honden, inclusief aanbevelingen tot handelingen;
- situaties met vee (Nutztiere), inclusief aanbevelingen tot handelingen.

B. Dode wolf
In hoofdstuk 11 (Sonderfälle) wordt concreet ingegaan op eventueel te nemen beheersmaatregelen in specifieke situaties.
Als er een karkas wordt gevonden en het vermoeden bestaat dat het een wolf is moet deze vondst per omgaande aan de betreffende jachthouder of de politie worden gemeld. Vervolgens moet de vondst aan de betreffende bevoegd gezag (Bezirksverwaltungsbehörde) worden gemeld. Het handelingsdoel is om zo snel mogelijk de vindplaats te kunnen onderzoeken en het kadaver op juiste manier te bergen en te koelen en daarna autopsie uit te kunnen voeren.

C. Zieke of gewonde wolf
Als een gewonde of zieke wolf wordt gevonden of wordt vermoed dat het gevonden dier een gewonde of zieke wolf is moet ook direct de betreffende jachthouder of de politie worden ingeschakeld. Waarna deze het bevoegd gezag inschakelen. De beslissing of het dier pijnloos moet worden gedood of moet worden achtergelaten in het wild wordt door de bevoegde persoon, zo mogelijk in overleg met een dierenarts genomen. Opvang in een opvanglocatie (gehege) kan alleen in uitzonderingsgevallen worden toegestaan en alleen als dit voor zeer korte tijd is.

D. Hybride wolven
Met betrekking tot hybridisatie van de wolvenpopulatie in Oostenrijk en de eventuele aanpak is kort iets beschreven in hoofdstuk 11.1 van het voornoemde wolvenplan. Heel concreet wordt het plan niet en ook wordt niet heel duidelijk of en in welke mate de in Oostenrijk voorkomende wolven of wolvenpopulatie te maken heeft met hybridisatie. Verwezen wordt naar het CITES-verdrag en de daaruit voortvloeiende beschermingsstatus van de eerste paar generaties. Verder wordt – in algemene zin – gesteld dat "paringen tussen honden en in het wild levende wolven schadelijk zijn voor de wolvenpopulatie(s)". Wolf-hond-hybriden zijn mogelijk minder aangepast aan een leven in het wild en minder schuw dan wolven. Het grootste risico voor hybridisatie ziet het plan in situaties daar waar

273 Wolfsmanagement in Österreich. Grundlagen und Empfehlungen. Forschungsinstitut für Wildtierkunde und Ökologie, Veterinärmedi- zinische Universität Wien. 24pp.
274zie https://baer-wolf-luchs.at/index.htm.
275 Österreichzentrum Bär, Wolf, Luchs, 2021: Wolfsmanagement in Österreich.
Grundlagen und Empfehlungen. Aktualisierte Version 2021. 37 S.

sterk gefragmenteerde wolvenpopulaties in lage dichtheden voorkomen en waar tegelijkertijd frequente vrij rondzwervende (scharrel/zwerf-) honden worden aangetroffen.
Aanbevolen wordt om de aanwezigheid van zwerfhonden aan te pakken om zo het risico op hybridisatie te verminderen.

7. Natura 2000

Uit de informatie op de website van het European Environment Agency [276] volgt dat in Oostenrijk voor één Natura 2000 gebied de wolf is benoemd in de aanwijzingsverordening.
Er bestaat wel enige verwarring omtrent de aanwijzing van de wolf. Uit een juridische studie uit 2021 blijkt dat Oostenrijk op grond van de Hrl verplicht is (Natura 2000) gebieden aan te wijzen die in omvang en kwaliteit geschikt zijn voor een 'draagkracht' van wolven die in Oostenrijk in de toekomst (maximaal) kunnen leven.[277] Het betreffende rapport (Protect 2021) constateert vervolgens dat 'tot op heden' door Oostenrijk geen Natura 2000-gebied zijn aangewezen voor de wolf. Volgens ons is dus enkel voor het Natura 2000-gebied "Böhmerwald und Mühltäler" (AT3121000) de wolf in het gegevensblad benoemd als 'niet-significante soort'. In de bijbehorende gebiedsverordening is echter geen 'instandhoudingsdoel' voor de wolf geformuleerd. De waarde van het benoemen van de soort in dit Natura 2000-gebied is dan ook onduidelijk. Wellicht heeft Protect hierop willen wijzen.

276 https://eunis.eea.europa.eu/species/Canis%20lupus
277 Protect (2021): Rechtliche und fachliche Aspekte des Wolfsschutzes, Studie im Auftrag der Oo. Umweltanwaltschaft,15. Januar 2021, 77 pp.

11. Slowakije

Voor Slowakije kwalificeert de wolf onder bijlage II en bijlage V van de Habitatrichtlijn.

1. Algemeen
De wolf is een inheemse soort voor de West-Karpaten. De westelijke Karpaten vormen één ecosysteem voor wolven, en omvatten delen van Slowakije, Tsjechië, Polen en Hongarije. Daarnaast vormen de Oostelijke Karpaten een samenhangend leefgebied voor wolven waartoe delen van Slowakije, Polen en Oekraïne behoren.[278]

In het verleden kwam de wolf voor in het gehele grondgebied van het huidige Slowakije. De soort kon tot de jaren zeventig van de vorige eeuw vrij worden bejaagd. De verspreiding van de wolf in Slowakije onderging grote veranderingen in de periode voor en na de Tweede Wereldoorlog. Deze veranderingen hadden voornamelijk te maken met de mate van bejaging. Er waren tijden dat de wolf met uitsterven werd bedreigd in Slowakije, vooral in de late 19e en vroege 20e eeuw. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam het aantal licht toe, maar daalde daarna opnieuw. Een aanzienlijke daling van de wolvenpopulatie werd geregistreerd in de jaren zestig.[279] De wolf komt nu nog in 40% van het land voor. Na 1975 is wetgeving tot ontwikkeling gekomen waarmee de wolf gaandeweg wettelijk meer wordt beschermd. In 2016 kwam een wolvenplan tot stand, gericht op behoud van de wolf.

2. Implementatie van de Habitatrichtlijn
In 2004 werd Slowakije lid van de EU. Voor Slowakije is de plaatsing van de wolf op Bijlage II en Bijlage V van de Hrl van belang. Tot 2010 werd de wolf in ongelimiteerde aantallen bejaagd. In 2009 werd in de Hunting Regulation de vaststelling van jaarlijkse quota ingevoerd. Na de invoering van deze quota veranderde er echter niets wezenlijks. De jaarlijks quota waren hoog, en niet ingegeven door informatie over de populatieomvang in Slowakije.[280] Reeds vele jaren waren er protesten tegen de quota voor afschot van wolven. Dit leidde tot een klacht bij de Europese Commissie die in 2013 een onderzoek instelde naar de quota in het licht van de Hrl. Dit leidde ertoe dat in dat jaar in de Nature and Landscape Protection Act werd bepaald dat de wolf is beschermd in bepaalde gebieden, waaronder Natura 2000-gebieden. Pas sinds 2021 wordt de wolf op het gehele grondgebied beschermd. Zie hierna.

3. Soortenbescherming
Sinds 1883 waren Hongaarse jachtwetten van kracht die het doden van predatoren en ongedierte op elk moment toestonden. De wolf werd tot beide categorieën gerekend. De jacht op de wolf heeft een grote impact gehad op het voorkomen van de wolf in Slowakije. Pas in 1975 kreeg de wolf enige bescherming.[281] In dat jaar werd in de Hunting Regulation vastgelegd dat de wolf alleen mocht worden bejaagd in de periode van 16 september tot en met eind januari. Verder werden de jachtmiddelen nader gereguleerd. Tot 1975 was de wolf in Slowakije niet beschermd en werd door het hele land gejaagd. In 1995 voerde Slowakije een verbod in op de jacht op wolven in het hele land en het hele jaar door. Maar in het daaropvolgende jaar bepleitte Slowakije tijdens de ratificatie van het Verdrag van Bern een uitzondering voor de wolf. Slowakije sloot zich in 1997 aan bij het Verdrag van Bern, met deze uitzondering op de bescherming van de wolf. De in 1995 in Slowakije ingevoerde beschermingsregeling werd in 1999 weer gedeeltelijk afgeschaft. In 1999 werd het jachtseizoen voor de wolf wel verder teruggebracht tot 2,5 maand (1 nov - 15 jan). Sindsdien stelde het bevoegde ministerie jaarlijks een jachtquotum voor de wolf vast.

278 https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
279 https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
280 https://lciepub.nina.no/pdf/635010989491744309_2013_03_25_Updated%20status%20of%20LC%20in%20Europe_Part2.pdf
281 https://www.ochranaprirody.cz/res/archive/326/040062.pdf?seek=1477485107

In 2004 werd Slowakije, zoals hierboven reeds vermeld, lid van de EU. Een klacht bij de Europese Commissie over de omgang met de wolf leidde in 2013 tot de invoering van de Nature and Landscape Protection Act, waarin werd bepaald dat de wolf is beschermd in bepaalde gebieden, waaronder Natura 2000-gebieden. Sindsdien is de drijfjacht verboden en moesten gedode dieren door inspecteurs worden gezien op de plaats waar de wolf werd geschoten.[282] In 2015 heeft de Slowaakse wetgever enkele wijzigingen doorgevoerd om de wolvenpopulatie verder te beschermen, door een uitbreiding van gebieden waar niet gejaagd mocht worden.[283] Wolven in andere gebieden waren niet beschermd: jagers in Slowakije hebben daarom buiten deze gebieden wolven kunnen blijven doden. In de media worden aantallen genoemd van 1.800 wolven sinds 2000.[284] In het Slowaakse wolvenbeheerplan voor 2015/16 werden gebieden vastgesteld waar wolven het hele jaar door worden beschermd, met name in de grens met Polen en Hongarije, Ook werden daarin nieuwe voorschriften voor het wolvenjachtseizoen opgenomen.[285] Pas sinds 2021 wordt de wolf op het gehele grondgebied beschermd.

4. Toestaan van uitzonderingen op de bescherming

In de jaren na 2015 blijft het quoteringsysteem omstreden. Dat leidt ook tot tegenstellingen tussen het ministerie van Milieu en het ministerie van Landbouw. In 2020 roept het ministerie van Milieu het ministerie van Landbouw op om het besluit over het quotum voor 2020/21 in te trekken en te heroverwegen. De minister van Milieu startte ook een initiatief op om de wolf op te nemen op de lijst van strikt beschermde soorten. Dit zou de wolf de hoogst mogelijke bescherming bieden. Een ander gevolg zou de ontbinding zijn van de interministeriële commissie voor de vaststelling van het quotum. Bovendien zou de jacht op wolven het hele jaar door in heel Slowakije worden verboden. Uiteindelijk werden deze maatregelen begin 2021vastgesteld. De wolf is sinds 1 juni 2021 een volledig beschermde diersoort. De beslissing volgde op een massale campagne van 31 non-profitorganisaties voor volledige bescherming van wolven, waaronder WWF-Slowakije. Een gezamenlijke petitie om de jacht op wolven te stoppen kreeg meer dan 51.000 handtekeningen.[286] De nieuwe wetgeving heeft tot gevolg dat er individuele toestemming kan worden verleend voor het doden van wolven door het ministerie van Milieu.

5. De beoordeling van de staat van instandhouding van de wolf

Wolven in Slowakije behoren tot de Karpatische populatie, behorend tot de Alpiene en Pannonische biogeografische regio zoals benoemd in de Hrl. De Karpatische populatie komt voor in een groot gebied, dat vijf landen omvat. Zij bestaat uit ongeveer 3000 wolven (2300-2700 in Roemenië, 340-450 in Slowakije, 250-300 in Polen en een klein aantal individuen in de Tsjechische Republiek en Hongarije). De populatie is grotendeels met elkaar verbonden door enkele kleinere deelpopulaties in het oosten, in de grensstreken met de Tsjechische Republiek en Hongarije. De Karpatische populatie vormt één van de grootste in Europa en is van groot belang. De Karpaten vormen een potentiële verbinding tussen noordelijke en zuidelijke populaties. Volgens de IUCN-criteria is de populatiestatus goed (least concern), maar voor Slowakije specifiek bedreigd (Endangered, 2001).[287]

A. Grootste bedreigingen voor de wolf

Als grootste bedreigingen voor de wolf worden genoemd de legale (tot 1 juni 2021) en illegale jacht, maar ook de toenemende versnippering en krimp van hun leefgebieden als gevolg van de aanleg van wegen en andere infrastructuur.[288] Hybridisatie is geen knelpunt in Slowakije.[289]

282 https://www.ochranaprirody.cz/res/archive/326/040062.pdf?seek=1477485107
283 https://wilderness-society.org/year-round-protection-for-the-wolf-in-slovakia/ https://www.minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
284 https://emerging-europe.com/news/slovakia-finally-bans-wolf-hunting/
285 https://www.researchgate.net/publication/297368935_Ecology_and_conservation_of_the_grey_wolf_Canis_lupus_in_Slovakia
286 https://www.downtoearth.org.in/news/wildlife-biodiversity/wolf-hunting-banned-in-slovakia-76872
287 European Landowners Association, Assessment of current knowledge on wolves in Europe with a view to their effective conservation and management, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.
288 https://lciepub.nina.no/pdf/635010989491744309_2013_03_25_Updated%20status%20of%20LC%20in%20Europe_Part2.pdf
289 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf

B. Knelpunten door de wolf
De belangrijkste knelpunten als gevolg van de aanwezigheid van de wolf zijn aanvallen op vee.

C. Monitoring en schadevergoeding
Een van de problemen in Slowakije bij de uitvoering van het inmiddels vervallen quoteringsysteem betrof de beschikbaarheid van betrouwbare inventarisatie- en monitoringsgegevens. Het wolvenbeheerplan bevat een groot aantal maatregelen om hierin verandering te brengen.
Evenals andere Europese landen kent ook Slowakije de mogelijkheid van vergoeding van schade ontstaan door de wolf.

6. Actief soortenbeleid

A. Wolvenbeheerplan
Beheerplannen voor beschermde soorten worden ontwikkeld door de State Nature Conservancy van de Slowaakse Republiek en goedgekeurd door het Ministerie van Milieu, in overeenstemming met de wetgeving.[290] Het wolvenbeheerplan is in 2016 vastgesteld.[291] Het doel op lange termijn is het handhaven van de gunstige staat van de wolf in Slowakije in de biogeografische Alpenregio en het bereiken van een gunstige staat van de wolf in de Pannonische biogeografische regio. Er zou sprake moeten zijn van een levensvatbare wolvenpopulatie die leeft in een inheemse omgeving met een minimum aan menselijke conflicten. Het wolvenbeheerplan bevat een scala aan maatregelen om dit te bereiken.

De aanleiding voor de totstandkoming van het wolvenbeheerplan was meerledig. In de eerste plaats het ontbreken van een document dat ingaat op de bescherming en het beheer van de wolf in Slowakije, terwijl de wettelijke voorwaarden voor een dergelijk document zijn opgenomen in de Nature and Landscape Protection Act, waarin beheerprogramma's zijn voorgeschreven voor – onder andere – diersoorten als basis voor het waarborgen van de duurzame gunstige staat van Europeesrechtelijk beschermde soorten. De inhoudseisen zijn opgenomen in een Decreet ter uitvoering van deze wet.
De aanleiding voor het opstellen van het document was de ingebrekestellingsprocedure door de Europese Commissie. De Slowaakse Republiek heeft in het kader van deze procedure toegezegd een programma voor te bereiden waarin wordt aangegeven hoe de Slowaakse praktijk in overeenstemming wordt gebracht met de richtlijnverplichtingen. Daarnaast was er ten tijde van de vaststelling van het wolvenbeheerplan nog behoefte aan methoden voor het vaststellen van quota voor de jacht op wolven. Dit is inmiddels niet meer van belang.

Wel is relevant dat het wolvenbeheerplan uitvoerig ingaat op methoden voor tellingen en permanente monitoring van de populatie. Daarnaast gaat het wolvenbeheerplan in op maatregelen met het oog op bescherming van de wolvenpopulatie. In dat kader worden bijvoorbeeld genoemd het voorzien in geschikte en voldoende grote terreinen en leefgebieden met een voedselbasis voor wolven, de identificatie van trekroutes van wolven met het oog op het in stand houden van de trekroute door het land en het opheffen van belemmeringen in migratieroutes. Ook wordt ingegaan op schadevergoedingsregelingen en steunmaatregelen ter bescherming van vee, en wordt uiteengezet welke schade voor vergoeding in aanmerking komt. Onderdeel van dit pakket vormen preventieve maatregelen die moeten worden getroffen, waaronder elektronische hekken en bescherming door inzet van honden. Tenslotte vormen de thema's onderzoek, educatie en communicatie een belangrijk onderdeel van het wolvenbeheerplan.

B. Internationale samenwerking
Volgens het wolvenbeheerplan wil de Slowaakse Republiek blijven streven naar grensoverschrijdende samenwerking (m.n. met Polen) bij de bescherming en het beheer van grote predatoren. Aandacht

290 https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/1411/beratungshilfe/proceedings.pdf
291 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf

moet blijven uitgaan naar communicatie met buurlanden en de uitvoering van gezamenlijke grensoverschrijdende activiteiten ter bescherming van de soort. Ook moet wolvenbeheer in grensgebieden worden afgestemd. Men wil de tot nu toe beperkte samenwerking uitbreiden tot effectieve samenwerking en grensoverschrijdend beheer van de wolvenpopulatie. Daarbij wil men o.a. streven naar een gezamenlijk beheersplan voor de Karpatenwolfpopulatie, gebaseerd op wetenschappelijke resultaten en aanbevelingen.[292]

7. Natura 2000

Binnen Slowakije zijn 79 Natura 2000-gebieden aangewezen met een totale oppervlakte van 435.383 ha waar de wolf een van de beschermde soorten is. De gemiddelde grootte van deze gebieden is 5.511 ha. De minimale oppervlakte is ca. 45 ha (Pliškov) en de maximale ca. 66 994 ha (Tatry). Aanvankelijk hield Slowakije geen rekening met het feit dat de wolf in deze 79 gebieden moet worden beschermd. Sommige gebieden voldoen vanwege omvang niet aan de vereisten voor de bescherming van soorten die een grote leefruimte nodig hebben. In sommige ervan werd op dezelfde manier op de wolf gejaagd als in gebieden buiten het Natura 2000-netwerk, zonder informatie over de staat van instandhouding en het belang van deze locatie voor het in stand houden van de gunstige staat van de soort. De binnen de gebieden beschermde wolven verbleven ook vaak deels buiten deze gebieden.[293] Deze situatie is met inwerkingtreding van het beschermingsregime buiten Natura 2000, op 1 juni jl., veranderd.

292 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf
293 https://minzp.sk/files/sekcia-ochranyprirodyakrajiny/druhova-ochrana-prirody/programy-starostlivosti/ps-vlka-draveho-slovensku.pdf ; https://carnivores.eu/wolf-1/in-slovakia/protection-status

Deel C

Bouwstenen voor handelingsprotocollen

In dit onderdeel zal worden uitgewerkt welke juridische mogelijkheden provincies hebben om in probleemsituaties een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit op grond van de Omgevingswet te verlenen gericht op het verjagen, vangen en verplaatsen of doden van de wolf. De mogelijkheden van het toepassen van vang- en dodingsmiddelen zullen daarbij worden omschreven. Hierbij zal ook aandacht worden besteed aan de mogelijkheden van de toepassing van andere toestemmingsinstrumenten, zoals een vrijstelling via een omgevingsverordening, of een programma.

De volgende situaties zullen kort worden beschreven:

1. Het opzettelijk verstoren van een wolf, zoals omschreven in (situaties in) het Interprovinciale wolvenplan.
2. Het vangen van een wolf.
3. Het vangen, vervoeren, diergeneeskundig behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf
4. Het uitzetten van een wolf
5. Vervoer van een levende wolf
6. Het bezitten (onder zich hebben) van een wolf
7. Het zenderen en monitoren van een (probleem)wolf
8. Het doden van een wolf
9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

De verbodsbepalingen uit het Besluit activiteiten leefomgeving en de derogatiemogelijkheden uit het Besluit kwaliteit leefomgeving (bijlage)
In een bijlage bij dit onderdeel zijn de bepalingen opgenomen waarin de omgevingsvergunningplicht en de mogelijkheden tot derogatie zijn verankerd. Daar waar bepalingen uit andere wet- en regelgeving relevant zijn, zal dat in de betreffende paragrafen worden aangegeven.

1. Het opzettelijk verstoren van een wolf

Het opzettelijk verstoren van de wolf in situaties als omschreven in het Interprovinciaal wolvenplan, zoals ingeval van het herhaaldelijk doden van goed beschermd vee na het treffen van preventieve maatregelen.

De basis van het verbod op het verstoren ligt vast in art. 12 lid 1 en onder b) Hrl als het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek.

Zoals in Deel A is uiteengezet concludeert AG Kokott in de Roemeense wolvenzaak dat het verbod op het verstoren krachtens art. 12, eerste lid, onder b) Hrl ruim moet worden uitgelegd. Het opzettelijk verstoren van de strikt beschermde soorten moet zonder enige ruimtelijke beperking worden verboden. In de conclusie, die navolging krijgt in het arrest van het Hof, moet het vangen en ook het doden van een specimen van de wolf op zijn minst als verstoren worden beschouwd.[294]

Dit laat onverlet dat het verstoringsverbod voor een effectieve toepassing ervan genuanceerd moet worden toegepast, zoals hieronder zal worden toegelicht.

294 AG Kokott in conclusie d.d. 13 februari 2020, zaak C-88/19 (Roemeense wolf)

A) Incidenteel verjagen

Volgens de Europese Commissie spelen de omvang en ingrijpendheid van een gegeven handeling een rol bij de beoordeling of sprake is van,'verstoren' als bedoeld in art. 12 Hrl. De intensiteit, de duur en de frequentie van de herhaling van verstoringen zijn belangrijke parameters bij de beoordeling van het effect ervan op een soort. Volgens de Europese Commissie in de Guidance is er wel ruimte voor nuancering van de toepassing van dit verbod in het licht van het evenredigheidsbeginsel. De Europese Commissie stelt in haar Concept Guidance dat sporadische verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve gevolgen voor de plaatselijke populatie, zoals bijvoorbeeld het wegjagen van een wolf uit een schapenverblijf om schade te voorkomen, niet behoeven te worden beschouwd als verstoring in de zin van art. 12 Hrl.[295]

Zoals ook in deel A van dit rapport is aangegeven, wijst AG Kokott er in haar conclusie bij de Zweedse houtkapzaak op dat, in tegenstelling tot art. 5, onder d), van de Vogelrichtlijn, in het verbod op verstoring ex art. 12, eerste lid, onder b) Hrlniet uitdrukkelijk een verband wordt gelegd met de doelstellingen van de richtlijn en, in het bijzonder, met de staat van instandhouding van de betrokken soorten.[296]

Een gemeenschappelijk kenmerk is - volgens de AG - evenwel, dat het verbod met name moet gelden gedurende de perioden van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek. Deze perioden gelden als bijzonder gevoelig voor verstoring, zodat ze in de regel van groot belang zijn voor de staat van instandhouding van de soorten. Bovendien is het opvallend dat het verstoren van de *soorten* (cursief: auteurs) moet worden verboden, terwijl het verbod om te doden in art. 12, eerste lid, onder a), en de definitie van art. 1, onder m) Hrl betrekking heeft op *elk afzonderlijk specimen* (cursief: auteurs) van de beschermde soorten.

Met enige nuances komt de AG in overweging 107 tot de conclusie dat het in art. 12, eerste lid 1, onder b) Hrl opgenomen verstoringsverbod in beginsel moet worden beperkt tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de beschermde soorten, met name op plaatsen die voor deze soorten van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zouden worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

Deze uitleg kan overigens niet op deze wijze in de tekst van de richtlijn worden gelezen, of uit rechtspraak van het Hof van Justitie worden afgeleid. Herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan bovendien leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat in beginsel steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval.[297] Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling.[298]

Uit jurisprudentie van de ABRvS volgt verder dat niet iedere handeling die tot gevolg heeft dat een beschermde diersoort zich moet aanpassen aan de veranderde omgeving, betekent dat sprake is van opzettelijke verontrusting.[299] Deze norm laat ruimte voor interpretatie en kan ook zo worden uitgelegd dat het oprichten van een hekwerk rond een schapenverblijf inhoudt dat de wolf zich aan dit element in zijn leefomgeving zal moeten aanpassen. Het verjagen van een wolf van een locatie waar deze schade aan vee veroorzaakt, of dreigt te veroorzaken, kan als een incidentele verstoring worden gezien.

295 Guidance document on the strict protection of species of Community interest under the Habitats Directive, draft version, November 2019, p.26.
296 Conclusie AG Kokott van 10 september 2020 (1) gevoegde zaken C-473/19 en C-474/19 Förening Skydda Skogen, ECLI:EU:C:2020:699.
297 Draft Guidance, p. 26.
298 Kamerstukken II, 2014/15, 33 348, nr. 18, p. 20.
299 ABRvS 12 mei 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AO9200, *MenR* 2004, 69 (m.nt. C.J. Bastmeijer), *JM* 2004, 83 (m.nt. Van der Meijden); ABRvS 9 december 2009, ECLI:NL:RVS:2009:BK5846; ABRvS 7 november 2012, ECLI:NL:RVS:2012:BY2464. Zie ook: Guidance 2007, p. 38.

In Duitsland is desalniettemin gekozen voor het formaliseren van mogelijkheden van verjaging in de vorm van een wettelijke regeling in verordeningen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen verjagen van wolven uit dorpen of bij vee, waarbij wolven niet mogen worden verwond en het opzettelijk afschrikken (Vergrämung) van wolven.

Over het verjagen van wolven in de nabijheid van mensen, nederzettingen, en vee wordt in de verordeningen gesteld dat het verjagen geen overtreding oplevert van het wettelijk verbod op verstoren van de wolf. Feitelijk wordt daarmee de bovenstaande lijn van incidentele verstoringen geformaliseerd en wordt ook in Duitsland aangenomen dat geen sprake is van een handeling die een derogatie vereist.

Het bewust afschrikken van wolven (Vergrämung) is een vorm van verjaging die volgens de verordeningen alleen mag plaatsvinden bij probleemwolven met opvallend gedrag. Het afschrikken is voorbehouden aan aangewezen personen. Bij Vergrämung mogen ook meer middelen worden toegepast, zoals rubberen kogels. De persoon die de handeling uitvoert moet de verantwoordelijke Naturschutzbehörde op de hoogte stellen van het aantal verjaagde wolven, de exacte plaats en datum en de gebruikte methode. Door de Oberste Naturschutzbehörde wordt gemonitord of het toepassen van deze maatregelen nadelige gevolgen kan hebben voor het bereiken van de gunstige staat van instandhouding van de wolf. Zie voor een uitgebreidere toelichting deel B) van dit advies.

Conclusie: Eén en ander leidt tot de conclusie dat het afschermen van vee door het plaatsen van hekwerk niet kan worden gezien als opzettelijke verstoring van een soort. Datzelfde geldt voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval. In die gevallen behoeft geen omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit wegens opzettelijke verstoring te worden aangevraagd, of verleend. Ten behoeve van de rechtszekerheid zou kunnen worden overwogen om dit ook zo op te nemen in provinciaal beleid en/of een formele vrijstelling. In het onderstaande gaan we op deze laatste mogelijkheid nader in.

In Duitsland is ervoor gekozen om wettelijk vast te leggen dat incidenteel verstoren niet hoeft te worden gezien als 'opzettelijk verstoren' in de zin van de wet en de Hrl. In het Nederlandse wettelijke stelsel impliceert een vrijstelling feitelijk dat er sprake is van een inbreuk op een wettelijk verbod, waarvan vrijstelling wordt verleend, onder de afweging zoals de wet die voorschrijft. Hoewel vrijstellen in deze zin van de activiteit incidenteel verjagen juridisch niet noodzakelijk lijkt, zou ervoor gekozen kunnen worden een dergelijke vrijstelling wel op te stellen, bijvoorbeeld, omdat in het verlengde ervan bewust afschrikken met gebruikmaking van middelen wel een toestemmingsbesluit vereist (zie: hieronder, Actief verjagen). Daarbij is van belang dat juridisch nog niet eenduidig door het HvJ is bevestigd dat in gevallen van het verjagen van de wolf daadwerkelijk geen sprake is van een overtreding van het wettelijk verbod op opzettelijk verstoren. In die zin wordt met het opnemen van een vrijstelling het zekere voor het onzekere genomen. Als een vrijstelling wordt omschreven, dan zouden daaraan ook voorschriften en beperkingen kunnen worden verbonden, waarmee de omvang van de vrijstelling wordt beperkt en verduidelijkt. In de toelichting zou moeten worden gemotiveerd waarom in de specifieke beoogde situaties er voor verjagen geen andere bevredigende oplossing bestaat, dat verjagen plaatsvindt voor een wettelijk en zwaarwegend doel en dat het verjagen geen negatief effect zal hebben op de staat van instandhouding.

Omdat deze situatie mogelijk landelijk speelt, is het ook te overwegen een landelijke vrijstelling voor het verjagen van wolven in concreet benoemde situaties vast te stellen.

B) Actief verjagen

Van een opzettelijke verstoring is vooral sprake, indien deze gezien de omvang of de slechte staat van instandhouding van de populatie, mede gezien het aantal door de verstoring verjaagde individuen, de populatie van de soort negatief zou kunnen beïnvloeden. Het gebruik van verjagingsmiddelen kan daarbij aan de orde zijn. Gedurende de vestiging van de soort kan een verstoring daarom een groter negatief gevolg hebben, omdat juist in deze fase de gevoeligheid voor verontrusting groter is, net als verstoring gedurende de in art. 12 Hrl genoemde perioden (voortplanting, afhankelijkheid van de

jongen, overwintering, trek). De Europese Commissie stelt dat herhaaldelijke verstoring van individuele dieren kan leiden tot belangrijke gevolgen voor de plaatselijke populatie. Dit betekent dat steeds per geval moet worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden, zoals hierboven uiteengezet.[300]Het Hof van Justitie bevestigt dat met opzettelijk verstoren elk handelen is bedoeld waarbij men wist of ervan uit kon gaan dat het handelen een verstoring tot gevolg zou kunnen hebben en men hier toch mee doorgaat (zogenaamde 'voorwaardelijke opzet'). Niet noodzakelijk is dat de verstoring van de soorten doel van het handelen is.[301] Aanvullend heeft het Hof van Justitie er op gewezen dat aangetoond moet worden dat de desbetreffende personen en instanties wisten of er vanuit gingen dat hun handelen hoogstwaarschijnlijk een verstoring van beschermde soorten tot gevolg zou hebben om het verwijt te kunnen maken dat in strijd met art. 12 Hrl is gehandeld.[302]Uit een uitspraak uit 2005 van de ABRvS blijkt dat het aantal exemplaren van een beschermde inheemse soort dat in een bepaald geval wordt verstoord, voor de vaststelling van de overtreding van het verbod op verstoring niet relevant is, ook niet indien er geen afbreuk wordt gedaan aan de staat van instandhouding van de soort.[303]

Conclusie: Dit leidt tot de conclusie dat het actief verjagen van een wolf met gebruik van middelen die verder gaan dan het afschermen van het terrein of de locatie waar vee wordt gehouden, moet worden gezien als een opzettelijke verstoring in de zin van art. 12 Hrl, die geldt als een omgevingsvergunning-plichtige flora- en fauna-activiteit op grond van art. 11.46 van het Bal. Nu het geven van toestemming voor verjagen een afweging in individuele gevallen vergt, ligt het niet voor de hand om voor het actief verstoren een vrijstelling op te nemen in een provinciale omgevingsverordening.

C) Verjagen als preventieve maatregel voor vangen, of doden
Verwijzend naar deel A van dit onderzoek is het van belang dat een flora- en fauna-activiteit voor het vangen of doden van een wolf een analyse vereist waaruit volgt dat een minder ingrijpende maatregel (verjagen, of vangen en weer uitzetten) geen reële optie is. Daarbij speelt de motivering van het doel van de ingreep een belangrijke rol. Naarmate de voorgestelde maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en er geen andere reële alternatieven voorhanden zijn.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. De Europese Commissie beschouwt een uitzondering op een verbodsbepaling van art. 12 Hrl op zichzelf reeds als een 'last resort'. In dat verband kan verjagen als relevante alternatieve oplossing voor vangen of doden een rol spelen. Proberen te verjagen kan een eerste stap zijn in een besluit dat uiteindelijk toestemming geeft voor vangen en of doden, als verjagen niet tot het gewenste resultaat leidt

In het kader van het toestaan van vangen of doden zal, met name gelet op de beste beschikbare wetenschappelijke en technische kennis en in het licht van de omstandigheden van de specifieke aan de orde zijnde situatie, moeten worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing (zoals verjagen) bestaat aan de hand waarvan het nagestreefde doel kan worden bereikt, met inachtneming van de in de Hrl opgenomen verbodsbepalingen.[304]

D) Overwegingen bij afwegingen voor toestemmingverlening opzettelijk verstoren
In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die

300 Draft Guidance, p. 26.
301 HvJ (Cie vs. Griekenland) 30 januari 2002, C-103/00, ECLI:EU:C:2002:60, *Jur.* 2002, p. I-01147.
302 HvJ (Cie vs. Spanje) 18 mei 2006, C-221/04, ECLI:EU:C:2006:329, *Jur.* 2006, p. I-4515.
303 ABRvS 20 april 2005, ECLI:NL:RVS:2005:AT4210, *JM* 2005, 74 (m.nt. Van der Meijden).
304 HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, r.o. 51.

zijn genoemd in bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring. Het kader als weergegeven in het eerste lid van art. 8.74k Bkl is direct overgenomen uit art. 16 Hrl en is thans nog neergelegd in art 3.8, vierde lid, en art. 3.9, tweede lid Wnb. De grondslag voor het art. 8.74k Bkl is art. 5.18 van de Omgevingswet.

1) Geen andere bevredigende oplossing
Het verstoren mag niet worden uitgevoerd wanneer het doel ervan kan worden bereikt met minder ingrijpende middelen, dus via een andere bevredigende oplossing in de zin van art. 16, eerste lid Hrl. Een andere oplossing is niet alleen bevredigend wanneer hierdoor de doelstellingen van de uitzondering even goed zouden kunnen worden bereikt, maar ook wanneer de nadelen van de uitzondering niet in redelijke verhouding staan tot de nagestreefde doelstelling en de andere oplossing wel evenredig is. Dit betekent dat als een oplossing met preventieve maatregelen, zoals aangepast hekwerk en schrikdraad, geen oplossing voor het probleem is gebleken, actieve verjaging in beeld komt. De oplossing die wordt gekozen moet de beste bescherming van de betrokken soort verzekeren, gegeven de doelstelling van de derogatie.

2) Wettelijk belang
Opzettelijk verstoren is alleen toegestaan bij aanwezigheid van een wettelijk belang. Daarbij geldt dat voor de afwijking in verband met het 'voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom', schade van een zekere omvang vereist is. Andere rechtvaardigingsgronden hebben veelal betrekking op grotere (openbare) of publieke belangen, zoals het belang van de openbare veiligheid of de volksgezondheid. Dit betekent dat alleen publieke belangen een afwijking van de verbodsbepalingen kunnen rechtvaardigen. Belangen die enkel een bedrijf of individuen dienen, zijn niet als 'groot openbaar belang' aan te merken. In de tweede plaats moet het openbare belang van groter gewicht zijn dan de belangen die door de Hrl worden beschermd. Er moet een zorgvuldige afweging van het belang van soortenbescherming tegen het openbare belang plaatsvinden. Publieke belangen die alleen voordelen voor de korte termijn opleveren zullen niet voldoende kunnen opwegen tegen het langetermijnbelang van soortenbescherming.[305]

Veiligheid van (individuele) personen lijkt overigens wel een issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het Hof van Justitie, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken[306]:

> "Bij de vaststelling van de in casu toe te passen sanctie wegens niet-nakoming van de verplichtingen van artikel 12, lid 1, onder a), en artikel 16, lid 1, van de habitatrichtlijn, is het verder relevant, zoals de advocaat-generaal in punt 69 van haar conclusie opmerkt, dat het op basis van de nationale wetgeving niet mogelijk was om binnen een korte termijn gepast te reageren op het gedrag van de in het hoofdgeding aan de orde zijnde wolf en aldus de risico's vroegtijdig tot een minimum te beperken. Evenmin blijkt dat het nationale rechtskader in dat opzicht een wetenschappelijk gefundeerde regeling of wetenschappelijk gefundeerde richtsnoeren bevat."

De ontheffingsgrondslag 'openbare veiligheid en volksgezondheid' mag volgens AG Kokott in haar conclusie in de zaak van de Roemeense wolf in principe ook worden opgevoerd bij een dreigende situatie voor een enkel gezin.[307]
Overige belangen zijn besproken in het algemene deel van dit rapport (deel A).

305 Stb 2021, 22, p.360.
306 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.
307 Conclusie AG Kokott, van 13 februari 2020, C-88/19, punt 62.

3) Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Daarnaast geldt als voorwaarde dat het opzettelijk verstoren geen afbreuk doet aan het streven om de populatie van de betrokken soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Nu de wolf in Nederland (nog) niet in een gunstige staat van instandhouding is, kan een afwijking slechts in uitzonderlijke omstandigheden mag worden toegestaan. Daarbij moet de beoogde afwijking ook worden beoordeeld in het licht van het voorzorgbeginsel.[308] AG Saugmandsgaard stelt daaromtrent dat het beginsel inhoudt dat de lidstaat een afwijking niet mag toestaan of uitvoeren indien het onderzoek van de best beschikbare wetenschappelijke gegevens een substantiële onzekerheid laat bestaan over de vraag of deze afwijking al dan niet afbreuk zal doen aan het streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen.[309]

E) Afweging middelen en methoden verjagen
Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden over te gebruiken middelen. Hierbij speelt een rol dat, bij de bepaling van de middelen die worden ingezet voor de verstoring, steeds moet worden gekeken naar de proportionaliteit van de in te zetten middelen, zowel ten aanzien van effecten op de te verjagen soort zelf, als mogelijke effecten op andere (beschermde) soorten. Daarbij dient ook acht te worden geslagen op mogelijke effecten op dierenwelzijn. Op grond van art. 2.1 van de Wet dieren is het verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen. Deze bepaling is ook van toepassing op andere dan gehouden dieren.[310]

F) Overige regels/ eisen
Afhankelijk van de ruimtelijke uitstraling van gekozen verjagingsmiddelen (b.v. negatieve conditionering) zal mogelijk ook geluidhinder of lichthinder ontstaan voor de bredere omgeving. Mogelijk spelen hier andere omgevingsvergunningplichten op grond van bijvoorbeeld het omgevingsplan, of een vergunningplicht op grond van de APV.

G) Hybride wolf
Afhankelijk van de keuze van Nederland met betrekking tot de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk verstoren in ieder geval moeten worden beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat vooral op proportionele wijze wordt verstoord.[311] De specifieke zorgplicht is in het eerste deel (deel A) van dit rapport nader toegelicht.

2. Het vangen van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, Hrl, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op art. 16, eerste lid Hrl.

A. Doel van het vangen
Van belang is om vast te stellen met welk doel een wolf moet worden gevangen. Indien het uiteindelijke doel is om een wolf te doden, dan is het doel van het vangen gericht op het doden. Het begrip 'vangst' in de zin van art. 16, eerste lid Hrl moet volgens het Hof dan aldus worden opgevat

308 Zie HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851.
309 Conclusie AG H. Saugmandsgaard ØE 8 mei 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:394.
310 Art. 2.1 lid 7 Wet dieren.
311 Zie art. 11.27 Bal.

dat het zowel ziet op het vangen als op het doden van specimens van de betrokken soorten, zodat die bepaling in beginsel als grondslag kan dienen voor het vaststellen van afwijkingen die met name tot doel hebben om het doden van specimens van de in bijlage IV, punt a), bij de richtlijn bedoelde soorten toe te staan, mits bepaalde daarin gestelde specifieke voorwaarden worden vervuld.[312] In andere gevallen zal het vangen veelal worden gemotiveerd in het licht van een al dan niet snel weer vrijlaten van het dier in zijn natuurlijke leefomgeving.

1. Vangen voor zenderen

Indien een wolf wordt gevangen, bijvoorbeeld om hem te zenderen om hem te kunnen volgen, dan is het vangen van de wolf gericht op het zo snel mogelijk weer vrijlaten in de natuurlijke omgeving. Het vangen van de wolf is dan een omgevingsvergunningplichtige activiteit terwijl het weer vrijlaten kan worden gezien als een er uit voortvloeiende handeling, waarvoor geen toestemming vereist is als dit op dezelfde locatie of de directe nabijheid ervan gebeurt. Voor de goede orde wordt erop gewezen dat in het Bal een specifieke grond is opgenomen waarop toestemmingverlening voor onderzoek kan worden gegeven, gebaseerd op art. 16 eerste lid en onder d. Hrl: ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten.

Toestemming is alleen vereist voor handelingen in strijd met de verbodsbepalingen. Daarbij moet ook het doel van die handelingen en het doel van de verbodsbepalingen in aanmerking worden genomen. Uit de memorie van toelichting op de Wnb volgt dat wanneer, bijvoorbeeld, een mus een winkel is binnengevlogen, wordt gevangen en vrijwel onmiddellijk daarop wordt vrijgelaten, geen sprake is van vangen in de zin van de Vogelrichtlijn. De mus wordt niet blijvend of voor langere tijd aan de natuur onttrokken, maar van zijn ongewilde gevangenschap in de voor hem niet natuurlijke omgeving van de winkel bevrijd. Een ander voorbeeld is het oppakken van amfibieën om deze over de weg te zetten tijdens de voorjaarstrek, ter voorkoming van het overrijden door weggebruikers. Voor het vangen van een dier in dergelijke situaties behoeft dan ook geen toestemming te worden aangevraagd.[313] Wij zijn van oordeel dat in het geval van het vangen van een wolf voor het bevestigen van een zender aan die wolf wel een toestemming moet worden aangevraagd en verleend, omdat in het verlengde van het vangen ook handelingen met de wolf moeten worden verricht, zoals verdoven en bevestigen van de zender. Het is daarmee ook van belang om vast te leggen met welk middel het dier mag worden gevangen. Verder gaan wij uit van een vereiste van aanvullende toestemming op grond van de Wet op de dierproeven (zie: Zenderen en monitoren wolf). Wellicht ten overvloede vermelden wij dat het voorschrijven, toepassen van een verdoving, of bedwelming diergeneeskundige handelingen zijn.[314]2.

Vangen 'probleemwolf' (en vervoer en weer uitzetten in de zin van vrijlaten)

Als een wolf wordt gevangen met het oog op het oplossen van een probleem, zoals het toebrengen van schade of een gevaar voor de openbare veiligheid, dan moet worden afgewogen of het uiteindelijke doel is om het dier te doden, of dat wordt gestreefd naar verplaatsing en het uitzetten van het dier. De toestemming dient in dat laatste geval dan ook meer te omvatten dan alleen het opzettelijk vangen en tevens te zien op vervoer en het uitzetten. Zie voor de te maken afwegingen bij deze besluitonderdelen ook de paragraaf over 'vervoer' en 'uitzetten'. Voor een dergelijke toestemming is mogelijk afstemming vereist met een ander bevoegd gezag. Dan zal via art. 2.2 van de Omgevingswet afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die art. 2.2, tweede lid Omgevingswet biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen. Daarbij wordt niet voorzien in een overdracht van taken of bevoegdheden.

312 HvJ 10 oktober 2019, C-674/17 (Finse Wolvenarrest II), ECLI:EU:C:2019:851.
313 Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 262.
314 Art. 1.1 Wet dieren.

B. Verboden vangmiddelen

Art. 11.48 Bal verbiedt het zonder omgevingsvergunning toepassen van niet-selectieve vangmiddelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben. De bepalingen vormen de implementatie van art. 15 Hrl op grond waarvan de lidstaten het gebruik van niet-selectieve middelen voor het aan de natuur onttrekken, vangen of doden van dieren van soorten van communautair belang moeten verbieden. Het verbod ziet op het gebruik van niet-selectieve vangmiddelen, vangmiddelen waarmee een groot aantal dieren van één of meer soortgroepen gevangen kunnen worden, waarbij niet van tevoren kan worden bepaald hoeveel dieren er gevangen zullen worden en van welke soort, welke leeftijd, welk geslacht en welke omvang zij zullen zijn. Tot deze middelen behoren in ieder geval de in bijlage VI bij de Hrl genoemde middelen.

Bijlage VI, onder a, van de Hrl noemt als verboden niet-selectieve middelen voor zoogdieren: blindgemaakte of verminkte levende dieren die als lokdieren worden gebruikt, bandrecorders, elektrische en elektronische apparaten waarmee dieren kunnen worden gedood of bewusteloos gemaakt, kunstmatige lichtbronnen, spiegels en andere verblindende voorwerpen, apparaten om vangstplaatsen te verlichten, zoekers met een elektronische beeldversterker of beeldomkeerder voor het schieten in het donker, explosieven, netten die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, vallen die qua werking en gebruik niet-selectief zijn, kruisbogen, vergif en giftig of verdovend lokaas, uitgassen of uitroken, en automatische of semi-automatische wapens waarvan de houder meer dan twee patronen kan bevatten. Als verboden niet selectieve middelen voor vissen worden genoemd: vergif en explosieven. Art. 15 Hrl in samenhang met bijlage VI, onder b, van de Hrl wijst als verboden middelen ook elke vorm van vangen of doden vanuit luchtvaartuigen of rijdende motorvoertuigen aan. Verder geldt in Europa een verbod op het toepassen van een wildklem.[315]

C. Beoordelingsregels vangmiddelen

Art. 8.74k, eerste lid, Bkl geeft de beoordelingsregels weer voor een omgevingsvergunning voor het toepassen van deze vangmiddelen. Dit betreft de voorwaarde voor vergunningverlening, dat er geen andere bevredigende oplossing mogelijk is, dat er een passend wettelijk belang is en dat er geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

D. Instructieregel vangmiddelen

Op grond van art. 8.74r Bkl moeten aan de omgevingsvergunning voorschriften worden verbonden omtrent te gebruiken middelen. Het is essentieel dat àls het vangen of doden van dieren bij wijze van uitzondering wordt toegestaan, steeds door het bevoegd gezag zorgvuldig wordt afgewogen welk middel onder de gegeven omstandigheden daarvoor het best kan worden ingezet. Er moet een zodanig middel worden gekozen, dat onnodig lijden van de betrokken dieren wordt voorkomen (art. 11.28 van het Bal) en een selectieve, gerichte inzet is verzekerd, waarbij onbedoelde slachtoffers van andere soorten, of van dezelfde soort worden voorkomen. In voorkomend geval kunnen daarbij nadere eisen worden gesteld over de wijze waarop en de voorwaarden waaronder het middel kan worden gebruikt.[316]

In de uitzonderingsgevallen waarin op grond van de wet het vangen of doden van dieren is toegestaan, geldt op grond van art. 11.28 van het Bal dat te allen tijde onnodig lijden van dieren moet worden voorkomen. Deze norm geldt als zodanig bij de uitvoering van het vangen of doden zelf. Bij de keuze van het middel of de methode voor het vangen of doden en eventuele voorschriften, of bij het stellen van regels over de toepassing daarvan, zal steeds moeten worden gekozen voor het middel of de methode en voor de toepassing daarvan die het meest effectief is, en die in de gegeven

315 Verordening (EEG) nr. 3254/91 van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 4 november 1991 houdende een verbod op het gebruik van de wildklem in de Gemeenschap en op het binnenbrengen in de Gemeenschap van pelzen en produkten die vervaardigd zijn van bepaalde in het wild levende diersoorten uit landen waar gebruik wordt gemaakt van de wildklem of andere vangmethoden die niet stroken met de internationale normen voor humane vangst met behulp van vallen (PbEG L 308).
316 Stb. 2021, 22, p. 369.

omstandigheden uit een oogpunt van dierenwelzijn het minst belastend is.[317] Naast art. 11.28 van het Bal geldt ook het algemene verbod op dierenmishandeling van art. 2.1, eerste lid, van de Wet dieren.

E. Hybride wolven
Afhankelijk van de keuze van Nederland ten aanzien van de wettelijke bescherming van de hybride wolf in Nederland zal het bovenstaande al dan niet één op één van toepassing zijn op hybride wolven. Als de hybride wolf niet wordt gezien als beschermde soort dan zal het opzettelijk vangen moeten worden beoordeeld in het licht van de specifieke zorgplicht voor in het wild levende dieren. De afweging zou dan kunnen zijn dat het vangen op een wijze plaatsvindt die zo min mogelijk schade aan het dier berokkent en het welzijn zo min mogelijk aantast.[318]

3. Het vangen, vervoeren, behandelen, opvangen en weer uitzetten van een gewonde wolf

Het verbod op opzettelijk vangen van dieren zonder omgevingsvergunning, zoals bedoeld in art. 11.46 van het Bal ziet in beginsel op alle situaties, nu uit de begripsdefinities bij de Omgevingswet blijkt dat onder het begrip 'dieren', dieren worden bedoeld in alle (levens)stadia.[319] Dit betekent dat het vangen van een gewonde wolf in beginsel omgevingsvergunningplichtig is, tenzij sprake is van een vrijstelling van deze vergunningplicht.

Aanvullend geldt echter nog het volgende: Op grond van art. 2.1 van de Wet dieren moet eenieder hulpbehoevende dieren de nodige zorg verlenen. Dit geldt ook een gewonde wolf. In het zesde lid van art. 2.1 Wet dieren is bepaald dat dit artikel ook geldt voor dieren die niet worden gehouden. Dit betekent dat ook de verplichting om een hulpbehoevend dier de nodige zorg te verlenen van toepassing is op in het wild levende dieren. Wat de 'nodige zorg' inhoudt kan bij in het wild levende dieren en gehouden dieren echter verschillen.[320] De verplichting om zorg te verlenen aan een dier dat hulp behoeft is van belang, waar deze ook ziet op in het wild levende dieren en kan als zodanig een rechtvaardigingsgrond (of een reden om vergunning te verlenen in het belang van de bescherming van de fauna) bieden om handelingen te verrichten die normaliter ingevolge de wet (het Bal) verboden zouden zijn, bijvoorbeeld omdat zij het dier verstoren.[321] Invulling van de zorgplicht hoeft echter niet te betekenen dat men louter zelf pogingen tot het vangen of verzorgen van een gewond dier doet, maar kan ook inhouden dat deskundigen worden gewaarschuwd en in stelling worden gebracht.

A) Het behandelen van een gewonde wolf 'in situ'.
De vraag aan welke juridische eisen moet zijn voldaan en onder welke omstandigheden een gewonde wolf ter plaatse mag worden behandeld is - in ieder geval deels - geen juridische vraag, maar een vraag naar de ethische invulling van de zorgplicht voor hulpbehoevende dieren.[322] De zorgplicht is de wijze waarop wij in de praktijk invulling geven aan onze morele verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren. De zorgplicht is gerelateerd aan praktische aspecten (zoals technische uitvoerbaarheid van maatregelen) en de ethische afweging van de doelstellingen van ons handelen en de gevolgen daarvan. Daarbij kan worden aangetekend dat de zogenaamde 'afblijfplicht' (het vervullen van de zorgplicht door niet-ingrijpen wanneer interventie niet noodzakelijk of wenselijk is) een vorm van invulling van de zorgplicht is en niet de afwezigheid daarvan.

Een reden om al dan niet in te grijpen in een specifieke situatie is volgens de RDA in haar advies gelegen in het interpreteren van het concrete lijden in het individuele geval. "Lijden is een subjectieve

317 Stb. 2021, 22, p. 233.
318 Zie art. 11.27 Bal.
319 Definitie Omgevingswet: dieren: in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren.
320 Kamerstukken II, 2007/08, 31 389, nr. 3
321 Kamerstukken II, 2011/12, 33 348, nr. 3, p. 33.
322 Zienswijze Raad voor Dierenaangelegenheden, Zorgplicht Natuurlijk Gewogen, advies 2012-02.

emotionele toestand. Kortdurende negatieve emoties zoals honger en angst kunnen dienen als prikkel voor het dier om zijn gedrag aan te passen en hebben een functie. Een kortdurende toestand van lijden kan dus binnen het aanpassingsvermogen van het dier vallen en vereist niet noodzakelijk een ingrijpen. Wanneer een individu niet het vermogen of de gelegenheid heeft om adequaat op lijden te reageren (bijvoorbeeld door zich te onttrekken aan een angst veroorzakende situatie) ontstaat een belasting die het aanpassingsvermogen van het individu kan overstijgen en spreken we van zodanig lijden dat interventie vereist is."[323]Bij de beoordeling van de aanvaardbaarheid van het lijden speelt het aanpassingsvermogen van het individu een rol. Het aanpassingsvermogen omschrijft de (lichamelijke en geestelijke) vaardigheden waarmee een diersoort is toegerust en die een individu in het verloop van zijn eigen leven ontwikkelt. Daarmee is er ruimte voor een inschatting in hoeverre een dier door al dan niet ingrijpen in staat zal worden geacht om verder te leven, met een bepaalde kwaliteit van leven.

In die inschatting kan ook euthanasie worden overwogen. Daarbij zal worden afgewogen in hoeverre voorzienbaar sprake zal zijn van onaanvaardbaar lijden, mede gezien de aard van de betrokken diersoort. Het lijkt voor de hand te liggen dat een inschatting over handelingsperspectief in een individueel geval door een deskundige zou moeten worden gemaakt.

Het behandelen van een gewonde wolf zal in veel gevallen ook inhouden dat het dier wordt gesedeerd. Voor behandeling van een gewonde wolf op locatie geldt dat diergeneeskundige handelingen steeds moeten worden uitgevoerd door iemand die bevoegd is tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen in de zin van art. 2.9 van de Wet dieren. Hierbij geldt in het bijzonder dat de toepassing van een diergeneesmiddel teneinde een dier te verdoven of bedwelmen uitsluitend mogen worden uitgevoerd onder leiding van en in directe aanwezigheid van een dierenarts.[324]

Na verdoving en onderzoek kan ook besloten worden tot euthanasie. Dat is dan een besluit van de dierenarts, waarbij het uitgangspunt zal zijn dat er het dier wordt gedood ter beëindiging van ondraaglijk lijden van het dier.

Ook dit vangen en doden valt in het licht van de Hrl onder het verbod op het 'opzettelijk vangen en doden' van een strikt beschermde soort. Met het oog hierop zullen bepalingen (bijvoorbeeld in de vorm van een vrijstelling van vergunningplicht in een provinciale verordening) moeten worden vastgesteld die het mogelijk maken om, indien nodig, dergelijke afwijkingen van de habitatrichtlijn effectief en tijdig toe te staan.[325] Zie verder ook de paragraaf over het doden van wolven in dit rapport.

<u>Gewonde of dode wolf met pups</u>
Het is natuurlijk mogelijk dat een wolf wordt gedood, of gewond wordt aangetroffen, die (jonge) pups heeft. Dit is een situatie die ook in de natuur voorkomt. Bovenstaand kader kan ook in die gevallen richtinggevend zijn, waarbij als uitgangspunt moet gelden dat de zorgplicht voor het hulpbehoevende dier in eerste instantie ziet op het gewonde (moeder)dier en niet op de pups. De vraag is of invulling van de zorgplicht ook zover moet gaan dat actief naar de pups zou moeten worden gezocht. Die vraag is niet slechts juridisch van aard, maar ook ethisch. Daarbij kan een verschil in handelen ten aanzien van gehouden en niet-gehouden dieren een rol spelen. Juridisch relevant blijft dat bij het zoeken naar eventuele pups relevante verbodsbepalingen zullen moeten worden overtreden, zoals mogelijk vernielen, of beschadigen en verstoren van de voortplantingsplaats, het vangen van wolven en bezitten van wolven, hetgeen zal moeten worden gerechtvaardigd door besluiten op basis van de Omgevingswet. Ook zal de vraag moeten worden beantwoord wat er vervolgens met de pups moet worden gedaan en hoe zij moeten worden gehouden. Daarbij zal ook de vraag moeten worden beantwoord in hoeverre deze wolven een 'wolfwaardig' bestaan kan worden geboden.

323 RDA_2012-02 Zorgplicht Natuurlijk Gewogen p. 25/27
324 Art. 3.2 Besluit diergeneeskundigen.
325 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 57.

B) Het vangen, onder zich hebben en vervoeren van een gewonde wolf
In § 4.7.2 (Flora- en fauna activiteiten: aanwijzing vergunningvrije gevallen soorten habitatrichtlijn) van de Omgevingsregeling is een vrijstelling onder voorwaarden opgenomen voor het zonder omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit onder zich hebben van o.a. soorten, genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Op grond van art. 4.26 van de Omgevingsregeling geldt een vrijstelling van het verbod om zonder omgevingsvergunning een gewond of ziek dier te vangen of onder zich te hebben. Deze vrijstelling geldt indien deze flora- en fauna-activiteiten worden verricht voor het vangen of onder zich hebben van zieke of gewonde dieren voor vervoer in een motorvoertuig dat is ingericht en bestemd om te worden gebruikt voor het vervoer van zieke of gewonde dieren.
Deze vrijstelling geldt alleen als het zieke of gewonde dier binnen twaalf uur wordt overgedragen aan personen of instanties die zijn gerechtigd uit het wild afkomstige dieren onder zich te hebben voor opvang en verzorging, krachtens:
a. een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit; en
b. artikel 2.2, eerste lid, van de Wet dieren.

Bovengenoemde vrijstelling geldt dus alleen bij transport van een dier naar een opvangcentrum in bezit van een omgevingsvergunning voor het onder zich hebben van beschermde soorten.

Voor het vervoer van een wolf geldt in beginsel een verplichting om over een certificaat te beschikken op grond van de Basisverordening CITES.[326] Voor een uitgebreidere toelichting verwijzen wij naar onderdeel 5, het Vervoer van wolven. Van belang is dat een CITES-certificaat niet vereist is voor spoedvervoer van een gewonde wolf naar een dierenarts, op voorwaarde dat het dier na behandeling weer op dezelfde plek wordt vrijgelaten. Indien aan dat laatste niet kan worden voldaan is contact met de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland vereist (RVO).

C) Opvangcentra wilde dieren
Voor het opvangen van soorten die beschermd worden op grond van bijlage IV van de Hrl bieden de *Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten* het toetsingskader voor ontheffing verlening voor het opvangen en verzorgen.[327] Nu met de overgang naar de Omgevingswet geen inhoudelijke wijzigingen van het natuurbeleid zijn beoogd, moet er van worden uitgegaan dat deze ook na inwerkingtreding van de Omgevingswet zullen gelden.[328] Ten aanzien van de categorieën gevallen waarin gedeputeerde staten van de provincies bevoegd gezag zijn, is het in beginsel aan hen om eigen beleidsregels vast te stellen. Zij hebben evenwel bij de inwerkingtreding van de Wnb aangegeven voornemens te zijn de inhoud van het protocol in de bijlage bij de beleidsregels te willen toepassen bij het verlenen van ontheffingen voor de opvang van dieren.[329]Daarnaast geldt dit beleidskader voor de ontheffingen op grond van de Wet dieren, voor het houden van soorten die niet zijn opgenomen in bijlage 1 van de Regeling houders van dieren. Het protocol in de bijlage bij de beleidsregels bevat de kwaliteitseisen waaraan de opvangcentra dienen te voldoen. Het protocol geeft mede invulling aan de vrijstellingen, bedoeld in art. 2.3 in samenhang met bijlage 2, onderdelen d, e en f, van de Regeling houders van dieren.

Verder gelden eisen vanuit het CITES-Verdrag. Art. 9 van de Basisverordening-CITES stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen.[330] Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A (zoals de wolf), is voorafgaande toestemming vereist vanuit de RVO.

326 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
327 Stcrt. 2016, nr. 69148.
328 Kamerstukken II, 2017/18, 34 958, 3, p. 7.
329 Stcrt. 2016, nr. 69148.
330 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061

Relevant is verder dat minister Schouten van LNV op 20 augustus 2020 de Raad voor de Dierenaangelegenheden heeft gevraagd om een advies met betrekking tot de vraag of en hoe een hulpbehoevend wild dier moet worden geholpen en door wie.[331]

D) Behandelen van een gewonde wolf
Voor de opvang van gewonde in het wild levende dieren zijn er opvangcentra die over een ontheffing op grond van de Wnb beschikken. Bij de beoordeling van de ontheffing voor een opvang worden de Beleidsregels kwaliteit opvang diersoorten gehanteerd. Bij deze Beleidsregels is een Protocol gevoegd, waaruit concrete eisen voor de opvang van dieren voortvloeien. Op grond van dit *Protocol opvang niet aangewezen diersoorten en beschermde diersoorten* geldt dat het bij de opvang binnengebrachte gewonde dier door een vakbekwaam persoon en zo nodig een dierenarts moet worden beoordeeld. Op grond van dit protocol wordt ernaar gestreefd dat de veterinaire zorg binnen het opvangcentrum zoveel mogelijk bij één vaste dierenarts berust. In het beleid van het opvangcentrum wordt in ieder geval rekening gehouden met op welke wijze de toegang tot veterinaire zorg is verzekerd en hoe het beoordelingsonderzoek van het dier bij binnenkomst in het opvangcentrum plaatsvindt.

Voor behandeling van een gewonde wolf op locatie geldt dat diergeneeskundige handelingen steeds moeten worden uitgevoerd door iemand die bevoegd is tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen in de zin van art. 2.9 van de Wet dieren. Hierbij geldt in het bijzonder dat de toepassing van een diergeneesmiddel teneinde een dier te verdoven of bedwelmen uitsluitend mogen worden uitgevoerd onder leiding van en in directe aanwezigheid van een dierenarts.[332]

E) Opvang gewonde wolf
Het streven binnen het protocol is om tot een structurele oplossing voor het opgevangen dier te komen, waarbij er bij voorkeur naar wordt gestreefd het dier in vrijheid te stellen in Nederland, indien sprake is van opvang van een uit de vrije natuur afkomstig beschermde inheemse diersoort.[333] De opvang maakt daartoe zelf beleid. Binnen de opvang wordt gestreefd naar een zo goed mogelijke opvang, afgestemd op de eisen van het dier, onder begeleiding van ervaren krachten en een dierenarts. Indien voor het dier geen andere structurele oplossing kan worden gevonden, mag het dier worden gedood. Voor de eisen waaraan de opvang moet voldoen verwijzen wij naar de inhoud van het protocol.

F) Uitzetten van het herstelde dier
Het protocol bevat eisen aan het beleid van een opvangcentrum voor het uitzetten van dieren, zowel in Nederland als in het buitenland. Het uitzetbeleid is een wezenlijk en onlosmakelijk onderdeel van de werkwijze van een opvangcentrum. Art. 23 van het Protocol regelt het in vrijheid stellen van dieren behorende tot uit de natuur afkomstige beschermde inheemse diersoorten. Indien mogelijk wordt het beschermde inheemse dier op de plaats waar het is aangetroffen behandeld en direct losgelaten. Het in vrijheid stellen na opvang van dieren gebeurt alleen op een plek waar de soort al van nature voorkomt. Het in vrijheid stellen vindt plaats op de vindplaats, of, indien dit niet mogelijk is, in een geschikt natuurlijk habitat nabij de vindplaats.

Relevant kan zijn dat het protocol, en de toestemming van het opvangcentrum dat mede hierop gebaseerd is, mogelijk te kort schiet indien moet worden besloten de wolf op een andere locatie uit te zetten dan nabij de vindplaats. Dan ligt het voor de hand om voor het uitzetten apart een omgevingsvergunning voor een flora- en faunactiviteit te verlenen. Zie daarvoor ook hieronder, punt 4.

G. Hybride wolven
Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is, zou met name de laatste stap van het protocol (uitzetten) strijdig zijn met de uitgangspunten van de Hrl, het streven naar een

331 https://www.rda.nl/publicaties/brieven/2020/8/20/brief-minister-schouten-zienswijze-wildopvang
332 Art. 3.2 Besluit diergeneeskundigen.
333 Art. 22 Protocol opvang dieren.

gunstige staat van instandhouding van soorten. Er kan binnen het protocol ook een andere structurele oplossing worden gekozen en nagestreefd bij opvang van een hybride wolf.

4. Het uitzetten van een wolf

Op grond van art. 11.61 Bal (aanwijzing vergunningplichtige activiteit en vergunningvrije gevallen: uitzetten van dieren of eieren van dieren) is het verboden om zonder omgevingsvergunning dieren of eieren van dieren uit te zetten. Op grond van art. 8.74n Bkl (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: uitzetten van dieren of eieren van dieren) wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:
a. is voldaan aan artikel 8.74l, eerste lid, onder a en b (geen andere bevredigende oplossing en een passend wettelijk belang); en
b. het uitzetten van de dieren of eieren van dieren geen afbreuk doet aan het streven de inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

Het begrip 'uitzetten van dieren of eieren van dieren' is niet in de Omgevingswet gedefinieerd. In art. 11.68 van het Bal wordt het uitzetten van dieren of van eieren van dieren aangewezen als omgevingsvergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Het verbod is van toepassing op alle soorten dieren, zowel diersoorten die niet of niet meer van nature in Nederland voorkomen – exoten en uitgestorven soorten – als soorten die wel van nature in Nederland voorkomen.

Op de herintroductie van diersoorten – het uitzetten van dieren die van nature in Nederland voorkomen of zijn voorgekomen, met als doel een zelfstandige duurzame populatie te bevorderen of deze opnieuw te stichten – is de beleidslijn herintroducties van dieren van toepassing.[334] Wij gaan er van uit dat er geen sprake is van een herintroductie van de wolf bij het vangen en vervolgens weer uitzetten van de gevangen wolf.

A) Afweging bij toestemmingverlening voor uitzetten

Gedeputeerde staten zijn op grond van art. 4.6, aanhef en onder e, van het Omgevingsbesluit over het algemeen bevoegd gezag voor het verlenen van de omgevingsvergunning voor het uitzetten van dieren.[335] Hierbij is van belang dat het bevoegd gezag voor het vergunnen van de activiteit 'uitzetten' mogelijk een ander bevoegd gezag (college van GS) is dan het bevoegd gezag voor het 'vangen' en 'onder zich hebben'. Dit betekent dat voor een dergelijke toestemming mogelijk afstemming vereist is met een ander bevoegd gezag, of bevoegde gezagen. Dan zal via art. 2.2 van de Omgeingswet afstemming en samenwerking met het andere bevoegde gezag moeten worden gezocht. Het lijkt zinvol om alle activiteiten gecoördineerd aan te vragen en om gebruik te maken van de mogelijkheid die art. 2.2, tweede lid Omgevingswet biedt dat bestuursorganen hun taken en bevoegdheden gezamenlijk kunnen uitoefenen.

Het beoordelingskader voor de omgevingsvergunning voor het uitzetten van de wolf sluit aan bij het beoordelingskader van art. 16 Hrl voor afwijking van verboden handelingen met betrekking tot in bijlage IV bij de Hrl genoemde strikt beschermde dier- en plantensoorten, met dien verstande dat bij het uitzetten van dieren de gevolgen voor alle inheemse flora en fauna in het natuurlijke verspreidingsgebied relevant zijn.

Aansluiting bij art. 16 Hrl betekent dat het uitzetten van de dieren of eieren alleen aan de orde kan zijn als er geen andere bevredigende oplossing is en sprake is van een in dat artikel genoemde rechtvaardigingsgrond. Behalve aan het in standhouden van de soort waarvan de dieren of eieren worden uitgezet, kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het uitzetten van dieren in het kader van

334 Kamerstukken II 2007/08, 31 200 XIV, nr. 215. De beleidslijn is opgenomen als bijlage bij dat kamerstuk
335 Aan de minister van LNV is voorbehouden het verlenen van een omgevingsvergunning voor het uitzetten van soorten voor het bestrijden van ziekten, plagen of onkruiden en bij herintroductie van soorten (art. 4.12 Omgevingsbesluit).

beheer van natuurgebieden (zoals grote grazers), of het uitzetten van dieren of eieren van dieren die predator zijn van organismen die schade aan de land- of tuinbouw veroorzaken.[336]

Bij het uitzetten dient in beginsel rekening te worden gehouden met de belangen van de beheerder c.q. eigenaar van de gronden waarop het dier wordt uitgezet, naast de mogelijke effecten op beschermde natuurwaarden, of andere belangen. Hoewel de wolf een dusdanig omvangrijk leefgebied heeft dat niet kan worden verwacht dat het dier zich in de nabijheid van de uitzetlocatie zal blijven ophouden, is het van belang wel zorgvuldig de locatie te kiezen en vast te leggen waar het dier wordt vrijgelaten. Daarbij kan dan ook rekening worden gehouden met het ter plaatse voorhanden zijn van voldoende beschermingsmaatregelen voor, bijvoorbeeld, vee.

B) Natura 2000
Er wordt op gewezen dat als het uitzetten van dieren ook significante gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied, ook een omgevingsvergunning voor een Natura 2000-activiteit is vereist, waarvoor de reguliere bevoegdheidsverdeling voor Natura 2000-activiteiten geldt. Veelal zullen daarvoor gedeputeerde staten van de provincie bevoegd gezag zijn.[337]

C) Hybride wolven
Gezien het feit dat hybridiseren voor de populatie wolven ongewenst is zou uitzetten strijdig zijn met de uitgangspunten van de Hrl, het streven naar een gunstige staat van instandhouding van soorten. Het uitzetten van een hybride wolf moet daarom worden voorkomen. Ook zou het strijdig zijn met de aanbeveling 173 (2014) van de Conventie van Bern on hybridisation between wild grey wolves (canis lupus) and domestic dogs (canis lupus familiaris); Convention on the Conservation of European wildlife and Natural habitats, Standing Committee 34th meeting Strasbourg.

5. Vervoer van een levende wolf

Art. 11.47 van het Bal verbiedt het om zonder omgevingsvergunning een strikt beschermde soort te verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden en het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld in deze bepaling. De Hrl verplicht de lidstaten tot het verbieden van het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens van de in bijlage IV, onderdelen A en B, genoemde dier- en plantensoorten (art. 12, tweede lid, en art. 13, eerste lid, aanhef en onder b). Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen commercieel en niet-commercieel bezit. In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op de omgevingsvergunning voor het vervoeren en bezitten van strikt beschermde dieren.

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[338] en in de CITES-uitvoeringsverordening[339]. De wolf is geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening. Voor het binnenbrengen uit en de uitvoer naar landen buiten de Europese Unie zijn vergunningen noodzakelijk; voor het vervoer binnen de Europese Unie zijn certificaten voorgeschreven, waaronder ook het vervoer van een wolf (dood of levend) binnen Nederland.[340] Certificaten kunnen worden aangevraagd bij de RVO.

336 Stb. 2021, 22, p. 362.
337 Stb. 2021, 22, p. 362 ev
338 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
339 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
340 Zie: art. 9 CITES-Basisverordening.

Vervoeren impliceert bezit
Het gaat bij 'bezit' – zoals blijkt uit de tekst van de Hrl – om alle vormen van feitelijk houderschap van dieren of planten van de strikt beschermde soorten, ongeacht of daarbij sprake is van een commercieel oogmerk, dus ook het bezit tijdens het vervoer. Dit betekent dat de toestemming voor vervoer van de wolf tevens moet zien op het tijdelijk bezit van de wolf.[341]

Vervoer en vervoermiddelen
De regels voor diertransport zijn Europa-breed vastgesteld in de Verordening (EG) Nr. 1/2005 (Transportverordening).[342] Deze verordening is niet van toepassing op het vervoer van dieren dat geen verband houdt met een economische bedrijvigheid, en ook niet op het rechtstreekse vervoer van dieren van of naar diergeneeskundige praktijken en klinieken dat door de dierenarts is voorgeschreven.

Dierenwelzijn
Vanzelfsprekend moeten normen rond dierenwelzijn in acht worden genomen tijdens het transport. Indien een dier wordt verdoofd voor het transport, dan geldt het dier immers ook als 'hulpbehoevend dier' waarop de zorgplicht uit de Wet dieren onverkort van kracht is.

Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van de CITES-verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[343]

6. Bezit van een wolf

Op grond van art. 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. In die gevallen is de minister van LNV het bevoegd gezag.

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[344] en in de CITES-uitvoeringsverordening[345]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[346] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening, maar

341 Stb. 2021, 22, p. 260.
342 Verordening (EG) Nr. 1/2005 van de Raad van 22 december 2004 inzake de bescherming van dieren tijdens het vervoer en daarmee samenhangende activiteiten en tot wijziging van de Richtlijnen 64/432/EEG en 93/119/EG en van Verordening (EG) nr. 1255/97.
343 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.
344 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
345 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
346 Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.

waarvan zóveel in gevangenschap worden gefokt, dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[347]

CITES en Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[348]

Aanvullend verbod
Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, tweede lid van het Bal. Art. 11.96 Bal bevat een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Dieren (dood, of levend) of planten van de soorten, genoemd in bijlage A, B, C of D bij de CITES-basisverordening, zoals de wolf, evenals producten (vachten, schedels) of eieren van deze dieren of producten van deze planten worden niet onder zich gehouden. Dit verbod geldt niet indien uit het wild afkomstige dieren en planten, die na 10 juni 1994 aantoonbaar overeenkomstig de op dat moment geldende regelgeving aan de natuur zijn onttrokken, van de soorten, genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Van nature in de Europese Unie in het wild levende soorten vogels en ook dieren en planten van de soorten, genoemd op bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, vallen reeds onder de reikwijdte van de art. 11.38, 11.39 en 11.47 van het Bal. Die artikelen wijzen ter uitvoering van de Vogelrichtlijn en de Hrl het bezit van en de handel in deze vogels, dieren en planten aan als vergunningplichtige flora- en fauna-activiteit. Daarmee zijn dat bezit en die handel op grond van art. 5.1, tweede lid, van de Omgevingswet verboden, tenzij daarvoor een omgevingsvergunning voor een flora- en fauna-activiteit is verleend. Omdat een aantal van deze soorten ook zijn opgenomen in de bijlagen bij de CITES-basisverordening, is om een doublure met de art. 11.38, 11.39 en 11.47 te voorkomen, in het vierde lid van art. 11.96 van het Bal expliciet bepaald dat het bezitsverbod en het handelsverbod van het tweede en derde lid niet van toepassing zijn op deze soorten. De in het vierde lid, onder a en b, genoemde datum van 10 juni 1994, is de datum waarop de Hrl van toepassing werd.[349]
Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of vigeert op grond van het geldende overgangsrecht (waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden).

Art. 9 van de CITES-Basisverordening stelt regels over de zorg voor levende dieren die op de bijlagen zijn opgenomen. Indien een specimen behoort tot een soort die is opgenomen op bijlage A, is voorafgaande toestemming vereist.

Tijdelijk bezit
Wij gaan er van uit dat het bezit van de levende wolf steeds als een tijdelijke overgangssituatie moet worden beschouwd en dat het niet in de bedoeling ligt om wolven duurzaam te gaan houden in een verblijf.

7. Het zenderen en monitoren van een wolf

In dit onderdeel wordt alleen ingegaan op de handelingen zenderen en monitoren van de wolf. Voor zover sprake is van noodzakelijk vangen, bedwelmen en weer loslaten (uitzetten) wordt verwezen naar de betreffende paragrafen over deze handelingen.

347 https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
348 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.
349 Stb. 2021, 22, p. 298 en 299.

Wet op de dierproeven
Op onderzoek naar dieren en diergedrag is mogelijk de Wet op de dierproeven (verder: Wod) van toepassing. Volgens de wettelijke definitie wordt onder een dierpoef verstaan: "elk al dan niet invasief gebruik van een dier voor experimentele of andere wetenschappelijke doeleinden, waarvan het resultaat bekend of onbekend is, of onderwijskundige doeleinden, die bij het dier evenveel of meer pijn, lijden, angst of blijvende schade kan veroorzaken als, dan wel dan het inbrengen van een naald volgens goed diergeneeskundig vakmanschap(...)"

Vraag is of het vangen, verdoven, zenderen en monitoren van de wolf moet worden gezien als een vergunningplichtige handeling op grond van de Wod. De wet is niet geheel eenduidig en wij zullen daarom uitgaan van een strikte interpretatie. Daarbij is gebruik gemaakt van de Handreiking Dierproeven met wilde dieren in hun biotoop van de Centrale Commissie Dierproeven.

Ongeriefdrempel
De Wod is mede gebaseerd op de Europese richtlijn 'betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt'.[350] In deze richtlijn wordt gesteld dat het vangen, hanteren, fixeren en de te verwachte ongeriefconsequenties hiervan niet onder de scope van de Richtlijn vallen (zelfs als hiermee de ongerief drempel 'inbrengen van een naald' overschreden wordt). Een wolf zal echter, als onderdeel van de vangmethode, gesedeerd moeten worden en mogelijke vervolghandelingen (b.v. bloedafname of dna-afname) zullen veelal onder deze zelfde sedatie worden uitgevoerd. Als er hierbij geen sprake is van vervolgongerief zou geconcludeerd kunnen worden dat er buiten het vangen (het onder anesthesie brengen en weer wakker worden) geen handelingen worden uitgevoerd die voor dit dier resulteren in drempel overschrijdend ongerief en er dus geen sprake is van een dierproef.

Deze uitleg lijkt echter strijdig met art. 1b, vierde lid van de Wod dat luidt: "De uitschakeling van pijn, lijden, angst of blijvende schade door de efficiënte toepassing van anesthesie, analgesie of een andere methode heeft niet tot gevolg dat het gebruik van een dier in een dierproef buiten het toepassingsgebied van deze wet valt." De wet gaat er van uit dat het al onder anesthesie zijn (bijvoorbeeld door het vangen) niet mee telt bij de vaststelling of er door de vervolghandelingen sprake is van drempel overschrijdend ongerief. Bij de beoordeling of er al of niet sprake is van een dierproef dient te worden uitgegaan van de situatie dat het dier niet onder anesthesie zou zijn. Als in dat geval de uit te voeren handelingen als dierproef zou worden beschouwd dan is er, ook als het dier nog onder anesthesie is door het vangen, sprake van een dierproef in de zin van de Wod. Voorbeeld: Het nemen van een bloedmonster van een hert dat met een injectiegeweer is geschoten en waarbij er terwijl het dier nog onder anesthesie is een bloedmonster genomen wordt, dient te worden beschouwd als een dierproef (vergunningplichtige handeling).

Er dient bij de ongeriefinschattingen expliciet rekening te worden gehouden met cumulatieve effecten. Als een dier herhaald blootgesteld wordt aan handelingen met onderdrempelig ongerief zou dit uiteindelijk kunnen resulteren in een situatie waarbij er sprake is van een bovendrempelige welzijnsaantasting en dus van een vergunningplicht. Indien het doel van het sederen, vangen en zenderen is om de wolf meerdere keren te vangen en/of te onderzoeken dan moet dit meewegen in de beoordeling van het al dan niet aanvragen van een project-vergunning.

Vergunningplichtige dierproef?
Niet alle handelingen aan dieren waarbij sprake is van een dierproef (=drempeloverschrijdend ongerief) vallen binnen de kaders van de Wod. Of er sprake is van een vergunningplichtige dierproef hangt mede af van de doelstelling in het kader waarvan deze dierproef uitgevoerd wordt. Zo is ingevolge art. 1b van de Wod de wet ook van toepassing op dieren die:
a. worden gebruikt voor wetenschappelijke of onderwijskundige doeleinden.

350 Richtlijn 2010/63/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 september 2010 betreffende de bescherming van dieren die voor wetenschappelijke doeleinden worden gebruikt, Pb Eu 2010, L 276/33.

'Wetenschappelijke doeleinden' wordt in art. 1a zo uitgelegd, dat de wet van toepassing is op alle gevallen waarbij sprake is van 'een op wetenschappelijke wijze uitgevoerde gestructureerde systematische dataverzameling'. Daarvan zal al snel sprake zijn.

Vergunningverlening mogelijk?
In art. 1c Wod zijn de doelstellingen opgenomen waarvoor een dierproef mag worden verricht, waaronder:
d. bescherming van het milieu in het belang van de gezondheid of het welzijn van mens of dier;
e. onderzoek gericht op het behoud van de soort;

Bedreigde diersoorten
Binnen de Wod betekent een bedreigd dier een dier van een soort die is opgenomen in de lijst in Annex A van de Council Regulation EU 338/97, zoals de wolf, en niet op de lijst staat in art. 7(1) van dit document (=bedreigde soorten die gefokt worden in gevangenschap).
Dierproeven met bedreigde diersoorten, met als enige doelstelling fundamenteel onderzoek, zijn niet toegestaan. Bovendien geldt op basis van art. 10 e, vierde lid Wod een beperking van de doelen waarvoor vergunning kan worden verleend. Voor een vergunningplichtige dierproef kan alleen toestemming worden verleend indien sprake is van – voor zover hier van belang - één van de volgende doelen:
b. translationeel of toegepast onderzoek met een van de volgende doelstellingen:
- de vermijding, voorkoming, diagnose of behandeling van ziekten, gezondheidsstoornissen of andere afwijkingen, dan wel de gevolgen daarvan, bij mensen, dieren of planten,
c. elke in onderdeel b genoemde doelstelling, tijdens de ontwikkeling, vervaardiging of beproeving van de kwaliteit, doeltreffendheid en veiligheid van geneesmiddelen, levensmiddelen en diervoeders en andere stoffen of producten;
e. onderzoek gericht op het behoud van de soort.

Nota bene: Het doden van dieren ten behoeve van het gebruik van hun organen, weefsels of lichaamsvloeistoffen in het kader van één of meerdere van de doelstellingen beschreven in art. 1c, wordt in Nederland beschouwd als een vergunningplichtige dierproef (art. 1. lid a Wod).

Louter zenderen
Als het aanbrengen en/of het dragen van zenders of andere apparatuur bij een dier gepaard gaat met bovendrempelig ongerief en/of aantasting van integriteit is er sprake van een vergunningplichtige dierproef. Situaties waarbij er redelijkerwijs sprake is van onderdrempelig vervolgongerief (risico op bovendrempelig ongerief verwaarloosbaar klein) wordt omschreven als het gebruik bij soorten waar op basis van eerdere ervaringen redelijkerwijs kan worden aangenomen dat het ongerief veroorzaakt door het dragen van een zender onderdrempelig is. Als voorbeeld wordt genoemd: Halsbandzenders bij grote zoogdieren (herten, wolven) die minder dan 3% van het lichaamsgewicht zijn.

Volgens de toelichting is het gebruik van zenders/apparatuur echter in ieder geval vergunningplichtig in de situatie dat na het vangen anesthesie/sedatie nodig is/toegepast wordt om de zender aan te brengen (dus ook als die sedatie al toegepast wordt in het kader van het vangen).

Conclusie:
Zoals gesteld gaat aan zenderen in het geval van de wolf altijd sedatie vooraf. Dat maakt dat wij van oordeel zijn dan uit de wet volgt dat bij zenderen en volgen van de wolf steeds sprake is van een vergunningplichtige dierproef.

Hybride wolf
Bovenstaande geldt ook voor het zenderen en volgen van een hybride wolf.

8. Het doden van een wolf

Op grond van art. 11.46 van het Bal geldt een verbod om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten met betrekking tot het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de Hrl, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Deze bepaling is gebaseerd op art. 16, eerste lid Hrl.

In art. 8.74k van het Bkl is het beoordelingskader voor omgevingsvergunningen voor flora- en fauna-activiteiten opgenomen dat betrekking heeft op dieren (niet zijnde vogels) en planten van soorten die zijn genoemd in bijlage IV bij de Hrl, bijlage I of II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn. Het gaat om de activiteiten die zijn aangewezen in het Bal ter omzetting van de op grond van art. 12 en art. 13 Hrl te verbieden schadelijke handelingen, waaronder opzettelijke verstoring.

Het gaat hier om een beoordeling van mogelijke alternatieven voor doden, namelijk een (A) andere bevredigende oplossing, of er (B) een wettelijke reden is om over te gaan tot het doden en hoe wordt geborgd dat er (C) geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.

In deel A van dit rapport is uitgebreid ingegaan op deze aspecten bij het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van de wolf. De meeste procedures bij het Hof van Justitie gaan ook over de juridische (on)mogelijkheden van het doden van wolven. Samengevat kan worden gesteld dat het doden van wolven de meeste vergaande optie van beheer vormt, die derhalve als inbreuk op de bescherming van de individuele wolf het meest uitgebreid moet worden gemotiveerd.

Kort volgen nog een aantal kenmerkende aspecten rond de beoordeling van aanvragen voor een omgevingsvergunning voor de flora- en fauna-activiteit het mogen doden van een wolf.

A) Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen voor een inbreuk op de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan het doel van de ingreep. Art. 16, eerste lid Hrl vereist dat het bevoegd gezag nauwkeurig en toereikend motiveert dat er geen alternatieve maatregel bestaat waarmee de nagestreefde doelstelling op een bevredigende manier kan worden bereikt die geen of een geringere overtreding van de verbodsbepalingen betekent.[351]

Primair betekent dit dat doden als beheermaatregel op grond van het Bkl en art. 16 Hrl, pas in beeld komt als:
1) het doel waarvoor moet worden gedood is bepaald;
2) dit doel niet met een geringere ingreep of maatregel kan worden bereikt.

Als vertrekpunt voor een alternatievenonderzoek is dus een heldere doelstelling relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Zoals hiervoor is aangegeven beschouwt de Europese Commissie een uitzondering op een verbodsbepaling op zichzelf reeds als een 'last resort'. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering dat deze vergaande maatregelen ook noodzakelijk zijn om het beoogde doel te bereiken, en geen andere reële alternatieven voorhanden zijn. Indien de volksgezondheid of de veiligheid van mensen in het geding is kan sneller worden besloten tot ingrijpen middels het doden, dan indien sprake is van belangrijke schade aan vee. Ook binnen de derogatiemogelijkheden die de wet en de richtlijn kennen is immers een zekere hiërarchie kenbaar, waarmee rekening kan worden gehouden bij de individuele rechtvaardiging van

351 ABRvS 21 april 2021 (gedragscode stroomversnelling) ECLI:NL:RVS:2021:853.

een ingreep. Daarbij speelt een rol dat mogelijke alternatieven/ andere bevredigende maatregelen in het ene geval denkbaarder en meer direct toepasbaar zijn, dan in andere gevallen. Bij de beoordeling van het aangevoerde belang voor het doden speelt het al dan niet voorhanden wezig zijn van reële alternatieven een belangrijke rol, evenals de uiteindelijke gevolgen van het falen van de inzet van een mogelijk alternatief. Indien mensenlevens op het spel zouden staan dan zal het doden van een wolf sneller kunnen worden gerechtvaardigd dan bij schade aan vee.

Kortheidshalve brengt dit met zich mee dat moet zijn gebleken dat verjagen, of vangen en uitzetten van de specifieke wolf geen soelaas kan bieden in het concrete geval, of omdat er een risico van ineffectiviteit aan de inzet ervan verbonden is, met een hoog risico op onaanvaardbare schade aan een erkend zwaarwegend maatschappelijk belang.

B) Wettelijk belang
Op meerdere plekken in dit document is al ingegaan op dit wettelijke belang, waarbij wij met name nog willen wijzen op datgene wat is vermeld bij de onderdelen 'vangen van een wolf' en 'verstoren van een wolf'. Het besluit tot toestemming om een wolf te doden moet gebaseerd zijn op een belang dat genoemd is in art. 16, eerste lid Hrl. De Hrl noemt geen specifiek belang in art. 16, eerste lid, onder e).

Het Hof van Justitie heeft geoordeeld dat een derogatie via art. 16, eerste lid, onder e) Hrl geen algemene rechtsgrondslag kan vormen om toe te staan dat wordt afgeweken van art. 12, eerste lid Hrl, omdat de in art. 16, eerste lid, onder a) tot en met d) Hrl bedoelde belangen en het stelsel van strikte bescherming anders hun nuttige werking zouden verliezen. Een verwijzing naar sub e ter onderbouwing van een afwijking is wel mogelijk in gevallen waarin de onder a) tot en met d) genoemde belangen niet relevant zijn.[352]Veiligheid van (individuele) personen lijkt, zoals al eerder toegelicht, een issue waarop een voorziening kan worden getroffen via een wetenschappelijk gefundeerde richtlijn, of handelingsprotocol, aldus een arrest van het Hof van Justitie, mits daarbij het afwegingskader van de richtlijn wordt betrokken.[353]

C) Er wordt geen afbreuk gedaan aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan
Totdat een gunstige staat van instandhouding is bereikt, is de ruimte om over te gaan tot het doden van wolven beperkt tot uitzonderlijke gevallen waarin is vastgesteld dat de betrokken afwijking het vooruitzicht op het bereiken van een gunstige staat van instandhouding niet in gevaar brengt. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat binnen het Europese natuurbeschermingsstelsel een meer robuuste staat van de natuur het toestaan van uitzonderingen op de bescherming van dieren of habitats eenvoudiger maakt. Vertaald naar de wolf betekent dit dat hoe meer wolven er zijn, des te eerder een toestemming kan worden verleend voor doden. Dit kan ook betekenen dat er meer ruimte komt voor generiek wolvenbeheer met daaraan gekoppelde toestemmingsmogelijkheden bij een betere staat van instandhouding. Bij een gunstige staat van instandhouding van de wolvenpopulatie is verder de kans kleiner dat de Europese Commissie handhavingsmaatregelen zal treffen tegen een lidstaat in verband met het, naar haar opvatting, doden van wolven in strijd met het bepaalde van art. 16 Hrl.[354]

Zoals ook in het Deel A van dit rapport is aangegeven, volgt uit Europese rechtspraak dat de staat van instandhouding van wolven in principe moet worden beoordeeld op populatieniveau, met het daarbij betrekken van mogelijke cumulatieve effecten.[355] Zodra een volwaardig wolvenmanagementplan op populatieniveau is ontwikkeld voor een grensoverschrijdende populatie, dan lijkt de grensoverschrijdende populatie een geschikte maatstaf voor het beoordelen van het effect op de staat

352 HvJ 10 oktober 2019 (prejudiciële vragen Finland-wolf), C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851, punt 34 e.v.
353 HvJ 11 juni 2020 (Roemeense wolf), C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458, punt 60.
354 A. Trouwborst & F. M. Fleurke (2019) Killing Wolves Legally: Exploring the Scope for Lethal Wolf Management under European Nature Conservation Law, Journal of International Wildlife Law & Policy, 22:3, 231-273, DOI: 10.1080/13880292.2019.1686223
355 Zie voor nadere toelichting over de relevante populatie ook het eerste deel van dit onderzoek (deel A).

van instandhouding van aanvragen voor het doden van wolven. Om de beoordeling van de gevolgen van het doden van exemplaren goed te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk dat er ook internationaal samenwerking ontstaat over de stand van zaken op het moment van beslissen over een aanvraag voor doden. Monitoring van de populatie, derogaties en het registreren dieren die door andere oorzaken zijn gestorven, is dus een vereiste.

Middelen voor doden
Onder de paragraaf 'vangen van een wolf' is uitgebreid ingegaan op de toestemmingverlening voor middelen voor het vangen. Deze paragraaf geldt ook voor het verlenen van toestemming voor doden. Aanvullend is aan de orde dat bij het doden van een wolf met het geweer steeds moet worden gelet op het veilig kunnen gebruiken van dit middel, maar ook dat het type geweer geschikt is en bedoeld voor het direct doden van het dier zonder onnodig lijden.

Gebruik van geweer in bijzondere situaties
In art. 43 van het Wetboek van strafrecht is bepaald dat degene die een feit begaat ter uitvoering van een ambtelijk bevel, gegeven door het daartoe bevoegde gezag, niet strafbaar is. Op grond van deze bepaling kunnen politiemedewerkers een ambtelijk bevel geven om een wolf af te schieten. In beginsel zijn houders van een omgevingsvergunning voor een jachtgeweeractiviteit niet op voorhand de aangewezen personen voor het uitvoeren van een dergelijk bevel, indien moet worden ingegrepen langs de openbare weg, of binnen de bebouwde kom. Zij mogen enkel een geweer dragen en gebruiken in het jachtveld.

Voor handelingen en het dragen van een vuurwapen op de openbare weg moet men in het bezit zijn van een speciale toestemming (Verlof WM 4) op grond van de Wet wapens en munitie. In art. 29 van de Wet Wapens en Munitie is bepaald dat de korpschef kan besluiten dat er een redelijk belang is om aan één of meerdere personen een verlof te verlenen voor het voorhanden hebben van een groot kaliber kogelgeweer.

Een dergelijk verlof mag alleen verleend worden aan:
1) personen die in het bezit zijn van een geldige jachtakte en die aannemelijk hebben gemaakt dat zij met enige regelmaat te maken krijgen met situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild te doden;
2) politieambtenaren die aannemelijk hebben gemaakt dat zij goed getraind zijn op situaties waarin het noodzakelijk is om losgebroken en/of gewond vee/wild met het juiste wapen te doden.

Alvorens een dergelijk verlof wordt verleend dient de korpschef zich ervan te vergewissen dat de desbetreffende persoon voldoende vaardig is in de omgang met een groot kaliber geweer en voldoende kennis heeft van de wijze waarop (groot) vee/wild geschoten moet worden.

Noodmaatregel bij acuut gevaar
Op grond van art. 172, derde lid van de Gemeentewet is de burgemeester bevoegd bij verstoring van de openbare orde of bij ernstige vrees voor het ontstaan daarvan, de bevelen te geven die noodzakelijk te achten zijn voor de handhaving van de openbare orde. Dit kan ook betrekking hebben op het ingrijpen in een situatie waarin een agressieve hond aanvalt, of een wolf die een mens dreigt aan te vallen. De wolf kan op bevel worden gedood. Er moet dan sprake zijn van het zogenaamde 'onmiddellijkheidscriterium': er moet direct en acuut gevaar dreigen.[356]

Volgens de geschiedenis van de totstandkoming van art. 172, derde lid, van de Gemeentewet heeft deze bepaling betrekking op situaties waarin enerzijds geen overtreding van wettelijke openbare ordevoorschriften plaatsvindt, terwijl anderzijds sprake is van een zodanige inbreuk op orde en rust dat niet meer van een aanvaardbaar niveau daarvan gesproken kan worden. Daartegen moet kunnen worden opgetreden. De bepaling dient ertoe de burgemeester in dergelijke gevallen bevoegd te verklaren tot handelen. Er moet sprake zijn van een verstoring van de openbare orde of van ernstige

356 I. Boissevain, Beschermenswaardige partijen: bescherming van het daderdier, Ars Aequi, november 2020.

vrees daarvoor en de bevelen moeten noodzakelijk zijn voor de handhaving van de openbare orde.[357] Verder is in de rechtspraak bepaald dat een dergelijk bevel moet voldoen aan de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit.[358]

Doden, na vangen
Uit het oogpunt van dierenwelzijn dient het doden van dieren op humane en zorgvuldige wijze te worden verricht. Een dierenarts lijkt daarvoor de aangewezen persoon, of indien deze de wolf niet dicht genoeg kan naderen, een bekwaam jager.

9. Bezit en het vervoer van een dode wolf, of producten van de wolf

Op grond van art. 11.47 van het Bal beslissen gedeputeerde staten op aanvragen om een omgevingsvergunning voor het niet commerciële bezit van een wolf, tenzij het gaat om dieren of planten die vanuit andere landen Nederland worden binnengebracht. In dit laatste geval is de minister van LNV het bevoegd gezag.

De minister van LNV is ook bevoegd gezag als het gaat om toestemmingverlening voor het zich toe-eigenen en onder zich hebben van een dood uit het wild afkomstig dier, dat buiten schuld of medeweten van degene die zich het dier toe-eigent is gestorven, met het oog op het prepareren ervan.[359]

CITES
De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. Dat verdrag heeft tot doel te voorkomen dat de handel in planten en dieren een bedreiging vormt voor het in stand houden van de soort in het wild. Het verdrag is op het niveau van de Europese Unie uitgewerkt in de zogenaamde CITES-basisverordening[360] en in de CITES-uitvoeringsverordening[361]. De wolf is (grotendeels) geplaatst op bijlage A bij de CITES-basisverordening.[362] In bijlage A staan soorten die met uitsterven bedreigd worden. Commerciële handel met deze soorten is in principe verboden. De soort staat niet op bijlage X bij de CITES-Uitvoeringsverordening. In bijlage X bij de Uitvoeringsverordening staan soorten die zijn opgenomen in bijlage A van de Basisverordening maar waar zóveel in gevangenschap worden gefokt dat er vrijwel geen wilde exemplaren meer worden verhandeld.[363]

Hybride wolven
Hybriden kunnen uitdrukkelijk in de bijlagen worden opgenomen, doch uitsluitend indien zij in de vrije natuur onderscheidbare, stabiele populaties vormen. Op hybride dieren die in de laatste vier vooroudergeneraties van de lijn één of meer specimens van enige in bijlage A of B opgenomen soort tellen, zijn de bepalingen van deze verordening van toepassing alsof zij tot die soort zelf behoorden, zelfs indien de betrokken hybride niet uitdrukkelijk in de bijlage(n) is opgenomen.[364]

357 Rechtbank Oost-Brabant, 23 oktober 2014, ECLI:NL:RBOBR:2014:6313.
358 ABRvS van 18 december 2013, ECLI:NL:RVS:2013:2441.
359 Art 4.12 Omgevingsbesluit.
360 Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad van 9 december 1996 inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer, PbEG 1997, L061.
361 Verordening (EG) nr. 865/2006 van de Commissie van 6 mei 2006, houdende uitvoeringsbepalingen van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer (PbEU 2006, L 166).
362 Met uitzondering van populaties in Spanje ten noorden van de Duero en populaties in Griekenland ten noorden van de 39e breedtegraad. Deze staan op bijlage B.
363 https://minlnv.nederlandsesoorten.nl/content/cites-verordeningen
364 Verordening (EU) nr. 101/2012 van de commissie van 6 februari 2012 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 338/97 van de Raad inzake de bescherming van in het wild levende dier- en plantensoorten door controle op het desbetreffende handelsverkeer.

Aanvullend verbod
Het verbod op het onder zich hebben van dierlijke specimens van CITES-soorten is opgenomen in art. 11.96, tweede lid van het Bal. Met de term 'dieren' wordt niet alleen geduid op levenden dieren. In de Bijlage bij art. 1.1 onderdeel A van de Omgevingswet is bepaald dat onder dieren wordt verstaan: "in elk geval dieren in al hun ontwikkelingsstadia, levend of dood, delen van dieren, uit deze dieren verkregen producten, of andere zaken voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of daaruit verkregen producten, met uitzondering van eieren."
Art. 11.96 van het Bal bevat aldus een aanvullend verbod op het bezit van en handel in dieren en planten. Ingevolge art. 11.96, lid 4 van het Bal is dit verbod niet van toepassing op na 10 juni 1994 rechtmatig aan de natuur onttrokken dieren en planten van de soorten als genoemd in bijlage IV bij de Hrl.

Dode dieren, of producten
Art. 11.99, lid 1 Bal bepaalt in de eerste plaats dat het verbod op het onder zich hebben niet van toepassing is op dode, gewervelde dieren en ongewervelde dieren opgenomen in Bijlage A bij de Basisverordening of producten of eieren daarvan. Aan deze vrijstelling voor dode Bijlage A-specimens is uitsluitend de voorwaarde verbonden dat de specimens aantoonbaar overeenkomstig de bepalingen van de CITES-Basisverordening en CITES-Uitvoeringsverordening zijn verkregen. Er geldt geen verplichting tot het bijhouden van een administratie, noch tot het merken van de betrokken specimens. Wel is op grond van art. 8, lid 1 juncto lid 3 Basisverordening voor de overdracht van deze specimens een EU-certificaat vereist.[365] De minister van LNV is aangewezen als de 'bevoegde instantie', die belast is met de uitvoering, waaronder het verlenen van certificaten. Dit vindt plaats door de RVO.

Hieruit kan worden afgeleid dat het verbod niet van toepassing is indien een omgevingsvergunning voor het vangen en het in bezit hebben van een wolf is verleend, of op grond van het geldende overgangsrecht, waarbij toestemmingen op grond van oude natuurwetgeving hun gelding houden. Ook voor het mogen bezitten van een dode wolf zal dus een omgevingsvergunning moeten worden verleend. Bij overdracht zal ook door de minister van LNV een EU-certificaat moeten worden verleend.

Voor aangewezen wetenschappelijke instellingen geldt een speciaal regime t.a.v. CITES bv monsters van bloed, weefsel of speeksel, voor bijvoorbeeld DNA-onderzoek. Keutels en urine (die op natuurlijke wijze zijn uitgescheiden) vallen in elk geval buiten de CITES-regels. Voor in het veld gevonden wolvenkeutels zijn dus geen CITES-certificaten nodig.

365 E. Philpaai-Gha, CITES in het besluit Activiteiten Leefomgeving: een gemiste kans om problemen op te lossen, NBR 2020, 7.

Bijlage: Soortenbeschermingsbepalingen Omgevingswet

Artikel 11.46 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: schadelijke handelingen)
1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:
a. het in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk doden of opzettelijk vangen van in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, bijlage II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn;
b. het opzettelijk verstoren van dieren als bedoeld onder a;
c. het in de natuur opzettelijk vernielen of rapen van eieren van dieren als bedoeld onder a;
d. het beschadigen of vernielen van de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld onder a; en
e. het opzettelijk plukken en verzamelen, afsnijden, ontwortelen of vernielen van planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onder b, bij de habitatrichtlijn of bijlage I bij het verdrag van Bern, in

Artikel 11.47 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: bezit)
1. Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor:
a. het verkopen, vervoeren voor verkoop, verhandelen, ruilen of te koop of te ruil aanbieden van dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IV bij de habitatrichtlijn, bijlage I of II bij het verdrag van Bern of bijlage I bij het verdrag van Bonn, met uitzondering van de soorten, bedoeld in artikel 1 van de vogelrichtlijn; en
b. het voor het om een andere reden dan verkoop onder zich hebben of vervoeren van dieren of planten als bedoeld onder a.

Artikel 11.48 Bal (aanwijzing vergunningplichtige gevallen soorten habitatrichtlijn: wijze vangen of doden)
Het verbod, bedoeld in artikel 5.1, tweede lid, aanhef en onder g, van de wet, om zonder omgevingsvergunning een flora- en fauna-activiteit te verrichten, geldt voor het vangen of doden van dieren, genoemd in bijlage IV, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage II bij het verdrag van Bern, en het aan de natuur onttrekken van dieren van soorten, genoemd in bijlage V, onder a, bij de habitatrichtlijn, of bijlage III bij het verdrag van Bern, door het gebruik van niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van populaties van soorten tot gevolg kunnen hebben, waartoe in ieder geval behoren:
a. de middelen, genoemd in bijlage VI, onder a, bij de habitatrichtlijn; en
b. de vervoermiddelen, genoemd in bijlage VI, onder b, bij de habitatrichtlijn.

Afwegingskader derogaties: Artikel 8.74k Bkl (beoordelingsregels flora- en fauna-activiteit: soorten habitatrichtlijn)
1. Voor zover een aanvraag een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, 11.47, eerste lid, of 11.48, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving, wordt de omgevingsvergunning alleen verleend als:
a. er geen andere bevredigende oplossing voor het verrichten van de activiteit bestaat;
b. de activiteit nodig is:
1°. in het belang van de bescherming van de wilde flora of fauna, of in het belang van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
2°. voor het voorkomen van ernstige schade aan met name gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden, wateren of andere vormen van eigendom;
3°. in het belang van de volksgezondheid, de openbare veiligheid of andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard en met inbegrip van voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;

4°. voor onderzoek en onderwijs, repopulatie of herintroductie van deze soorten, of voor de daarvoor benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten; of
5°. om het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde dieren van de aangewezen soort te vangen of onder zich te hebben, respectievelijk een beperkt bij de omgevingsvergunning vastgesteld aantal van bepaalde planten van de aangewezen soort te plukken of onder zich te hebben; en
c. de activiteit geen afbreuk doet aan het streven de populaties van de betrokken soort in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan.
2. Voor zover een aanvraag om een omgevingsvergunning betrekking heeft op een flora- en fauna-activiteit als bedoeld in artikel 11.46, eerste lid, van het Besluit activiteiten leefomgeving tot beperking van de omvang van een populatie van dieren van soorten als bedoeld in dat lid, worden bij de toepassing van het eerste lid, aanhef en onder b, alleen de belangen, bedoeld in dat onderdeel onder 1°, 2° en 3°, in aanmerking genomen.
3. Een omgevingsvergunning als bedoeld in het tweede lid wordt alleen verleend aan een faunabeheereenheid, tenzij de noodzaak ontbreekt voor het verrichten van de activiteiten door tussenkomst van een faunabeheereenheid. In dat geval kan de omgevingsvergunning ook worden verleend aan een wildbeheereenheid of aan anderen.

Date : 16-12-2019 16:09:10
From : [redacted]@drenthe.nl
To : [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "Jordan Jumelet"[redacted]**@drenthe.nl, "Arnout Venekamp"**[redacted]**@drenthe.nl**
Subject : Notities IPO werkgroep 12 december 2019
Attachment : image001.png;

Hoi,

Hierbij weer verslagje van afgelopen IPO bijeenkomst. Mochten jullie antwoorden op vragen/acties hebben dan hoor ik dat heel graag.

Groet[redacted]

Notities IPO werkgroep 12 december 2019

buiten reikwijdte

[redacted]

5) Monitoringsplan Wolf

Vastgesteld. Discussie gevoerd in hoeverre we de daadwerkelijke populatiegrootte moeten weten of dat een trend genoeg is. In HR staat wel dat omvang en trend nodig zijn voor SVI. Maar dat zou dan eigenlijk voor alle HR soorten nodig zijn....

buiten reikwijdte

[redacted]

provincie Drenthe

Soortenbescherming
Team Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving
T 0592
E @drenthe.nl

www p ov c e d e e /soo e besc e m g

Bezoekadres: provinciehuis, Westerbrink 1, 9405 BJ Assen
Postadres: provinciehuis, Postbus 122, 9400 AC Assen

Date : 18-12-2019 15:17:44
From : [redacted]@zeeland.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@gelderland.nl" [redacted]@gelderland.nl
Cc : "[redacted]@zeeland.nl
Subject : onderzoek uitwerpselen wolf
Attachment : image001.png;

Beste [redacted] en [redacted],

Ik heb een vraag betreft het onderzoek naar de wolf waar de natuurwerkgroep mee bezig is.
Ik heb begrepen dat jullie DNA onderzoek laten doen aan de uitwerpselen en vroeg mij af welk laboratorium de analyses uitvoert?
De Provincie Zeeland is bezig met het opzetten van een onderzoek naar het dieet van verwilderde katten aan de hand van DNA analyse van de uitwerpselen en is nog op zoek naar een laboratorium die dit soort analyses kan uitvoeren.

Heeft u mogelijk de naam van het laboratorium en contactgegevens voor mij?

Alvast hartelijk bedankt.

Met vriendelijke groet,

[redacted] Soorten- en Faunabeleid
E. [redacted]@zeeland.nl
M. 06[redacted] (ma t/m vr 9:00 – 17:00)

Provincie Zeeland

Provinciehuis | Abdij 6, 4331 BK Middelburg | +31 118 631011
Postbus 6001, 4330 LA Middelburg | www.zeeland.nl | @provzeeland | facebook.com/provinciezeeland | instagram.com/provinciezeeland | dataportaal.zeeland.nl

Date : 26-5-2021 08:54:24
From : "Jordan Jumelet"
To : "Jordan Jumelet" @drenthe.nl, @drenthe.nl, @drenthe.nl, "
@drenthe.nl
Subject : Overleg Bijpraten Wolf

Ha o ,
Op ve zoek va Jo da ee ove eg voo u e gep a d O de we p b p a e Wo f
De afsp aak v d fys ek p aa s e ov c e u s
G oe es

Date : 20-3-2015 15:03:30
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@bij12.nl"[redacted]@bij12.nl
Subject : Overleg provincie Drenthe-Faunafonds

Heren er[redacted]

Omdat het vorige overleg i.v.m. de wolf niet door ging een nieuwe afspraak tussen de provincie Drenthe en het Faunafonds.

Gr[redacted]

Date : 4-12-2019 12:51:44
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Persvraag wolf
Attachment : image001.jpg;

HOi [redacted],
Er is een persvraag van Nieuwe Oogst over de wolf. Het gaat om een achtergrond artikel over de komst van de wolf.

Zou jij onderstaande vragen vast willen beantwoorden, dan kom ik rond 15 uur even bij je langs om het te bespreken

- wat voor draaiboek ligt er klaar?

- Komt er een gebiedscommissie bij vestiging van een wolf?

- hoe staat het met de steun voor preventieve maatregelen (extra omrastering, waarschuwingssysteem voor schapenhouders)?

(antwoord uit eerdere persvraag, graag aanvullen)
het is aan de boer zelf om zijn vee te beschermen, maar in Drenthe nemen we wel het voortouw om te faciliteren. Zo kun je hier hekken lenen, camera's lenen en hebben we met de sector een wolvenplan gemaakt. Ook is hier een wolventafel en voorzien we in brede mate in voorlichting over dit dossier. Daarnaast hebben we onlangs alle schapenhouders weer een enquete gestuurd over hoe boeren zich voorbereiden op de komst van de wolf en wat ze hierin van andere verwachten. Impliciet dragen we daarbij wel degelijk bij aan de bescherming van schapen.

- Een van de klachten van de schapenhouder die ik sprak is dat de provincie al enkele dagen (tot een week) wist dat er koppels schapen werden aangevallen, maar dat niet communiceert naar de schapenhouders. Waarom gebeurt dat niet?

Groet,
[redacted]

[redacted]
Team Communicatie

0592-[redacted] | [redacted]@drenthe.nl

provincie Drenthe
Westerbrink 1 | Postbus 122, 9400 AC Assen | www.drenthe.nl

Date : 17-5-2021 12:57:55
From : "Provincie Drenthe - Communicatie" post@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Presentatie + FAQ bijeenkomst preventie wolfaanvallen [test]

provincie Drenthe

Online bijeenkomst:preventie tegen aanvallen wolf

Geachte relatie,

Hartelijk dank voor het bijwonen van de online bijeenkomst voor preventie tegen wolfaanvallen op 22 maart j.l. Hierbij ontvangt u de getoonde presentaties en de vragen en antwoorden die tijdens de bijeenkomst gesteld zijn.

De presentatie van [redacted] (WEnR) in PowerPoint bestand
De presentatie van [redacted] over preventie in Powerpoint bestand
De gestelde vragen en antwoorden in pdf

Heeft u nog vragen over de subsidieregeling preventie wolf? Bekijk dan ook de subsidiepagina van de provincie Drenthe of neem contact op via post@drenthe.nl.

Hartelijke groeten,

Gebiedscommissie wolf

[redacted] *(Staatsbosbeheer),* [redacted] *(LTO Noord),* [redacted] *(Stichting Behoud Drentse schaapskudden),* [redacted] *(Platform kleinschalige schapen- en geithouders) en Harry Oosterman (voorzitter).*

Privacy
We vinden privacy en transparantie erg belangrijk. De gegevens die we gebruiken voor deze mailing verstrekken we daarom niet aan derden en gebruiken we ook niet voor andere doeleinden.
Op de website vindt u onze volledige privacyverklaring.

Wilt u de e-mails over dit onderwerp niet meer ontvangen?
Geen probleem, dan kunt u zich uitschrijven door op 'afmelden' onderaan deze e-mail te klikken.

Volg ons

Bekijk de webversie

Deze e-mail is verstuurd aan [redacted]@drenthe.nl.
Als u geen mail meer over dit onderwerp wilt ontvangen, kunt u zich hier AFMELDEN.

U kunt ook uw gegevens inzien en wijzigen.
Voor een goede ontvangst voegt u post@drenthe.nl toe aan uw adresboek.

Date : 9-9-2021 14:05:32
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@ipo.nl, [redacted]@noord-holland.nl" [redacted]@noord-holland.nl, [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@fryslan.frl, [redacted]@drenthe.nl, [redacted])" [redacted]@overijssel.nl, [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@flevoland.nl"' [redacted]@flevoland.nl, [redacted]@noord-holland.nl, [redacted]@pzh.nl, [redacted]@zeeland.nl, [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@provincie-utrecht.nl
Cc : "[redacted]@prvlimburg.nl"' [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@flevoland.nl"' [redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@zeeland.nl"' [redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@gelderland.nl"' [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@overijssel.nl"' [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@provincie-utrecht.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@fryslan.frl"' [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@brabant.nl, "[redacted]@flevoland.nl, [redacted]@odnhn.nl" [redacted]@odnhn.nl, [redacted]@pzh.nl, "[redacted]@ipo.nl, [redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@Noord-Holland.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, "[redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@gelderland.nl, [redacted]@prvlimburg.nl, [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@drenthe.nl, [redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@fryslan.frl, [redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@Noord-Holland.nl, [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@overijssel.nl, [redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@provincie-utrecht.nl)"' [redacted]@provincie-utrecht.nl, [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Presentatie BAC VP 23 september 2021, schadecijfers 2020
Attachment : Presentatie [redacted]BACVP sept. 2021 (002).pptx;image002.png;

Beste leden van de IPO werkgroep,

Vanuit BIJ12 is een powerpoint over de schadecijfers 2020 verstuurd naar de leden van de BAC VP, voor de vergadering van 23 september. Via deze weg willen we jullie daar ook kennis van geven.

Mocht dit vragen opleveren, dan horen we het graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
kennis en onderzoek Fauna

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

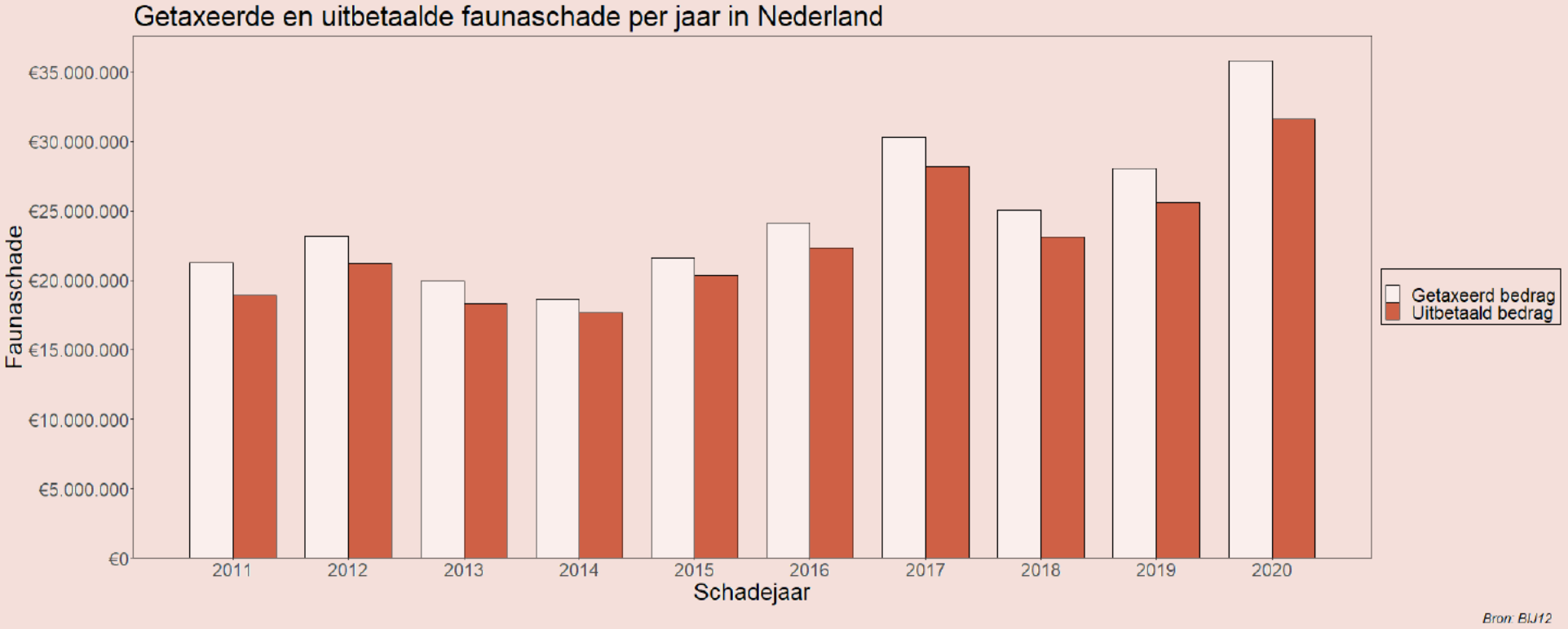
T +31 (0)[redacted] | F +31 (0)85 486 22 33 | [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Cijfers faunaschade 2020

Presentatie BAC VP

1. Algemene ontwikkelingen in Nederland
a. getaxeerde en uitbetaalde schade

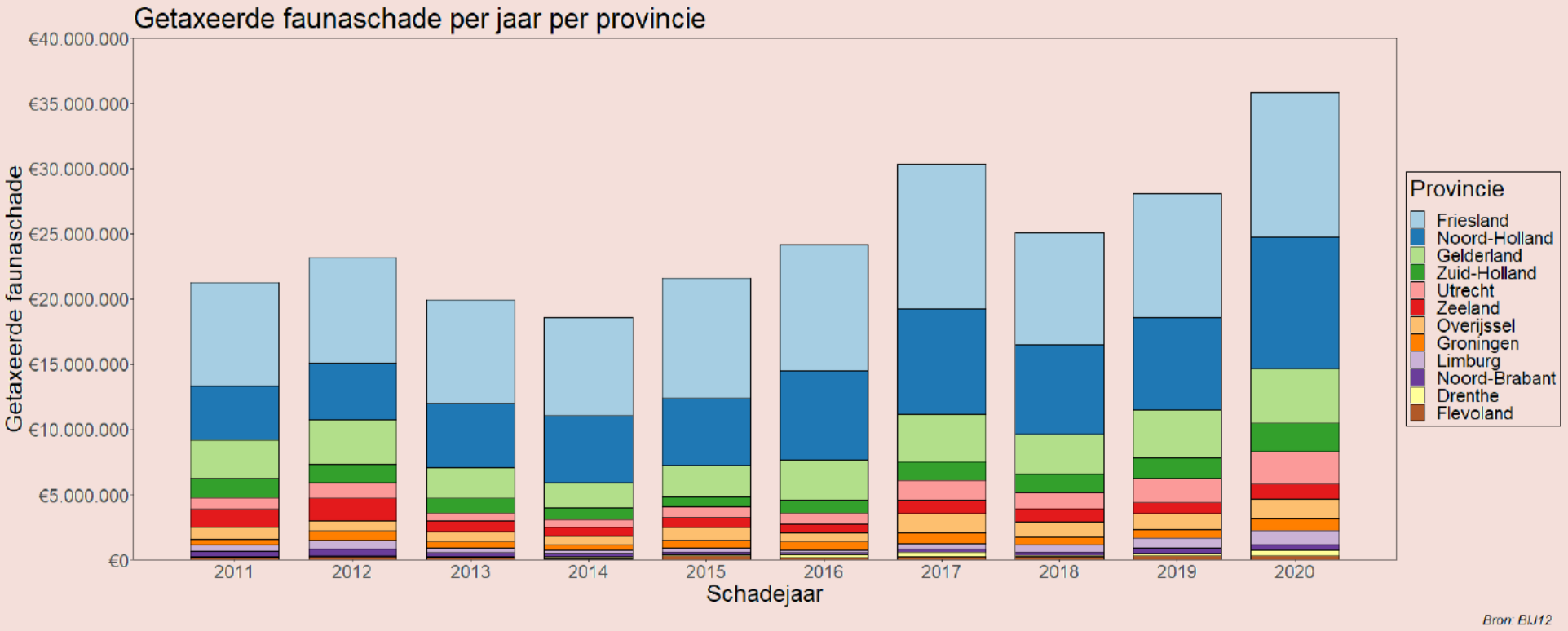

-De getaxeerde faunaschade in 2020 in heel Nederland was €35.817.743,-

-De uitgekeerde faunaschade in 2020 in heel Nederland was €31.597.415,-

-Dit is een toename van €7.8 miljoen in getaxeerde en €6 miljoen in uitbetaalde schade ten opzichte van 2019.

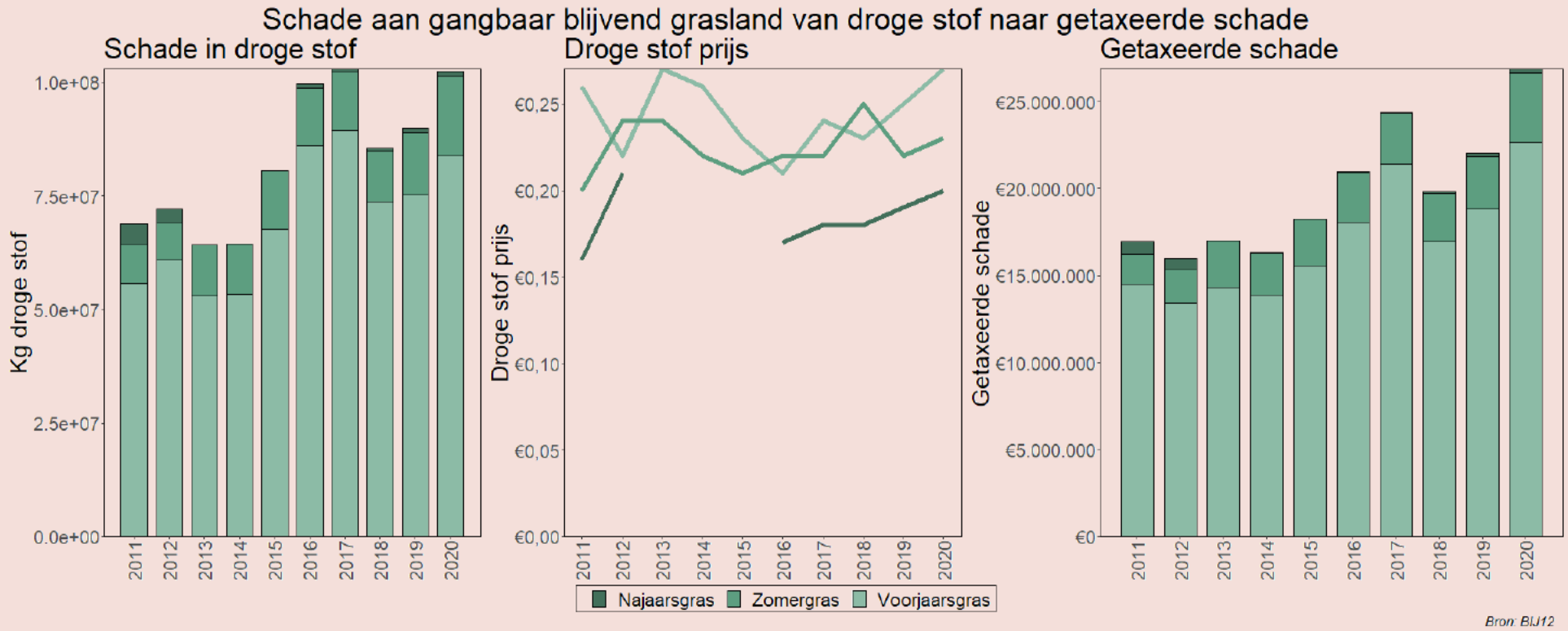
1. Algemene ontwikkelingen in Nederland
c. getaxeerde schade per provincie

-Provincies met de hoogste getaxeerde faunaschade zijn Friesland, Noord-Holland en Gelderland.

-Friesland heeft 31% van de totale getaxeerde schade van Nederland, Noord-Holland 28% en Gelderland 12%.

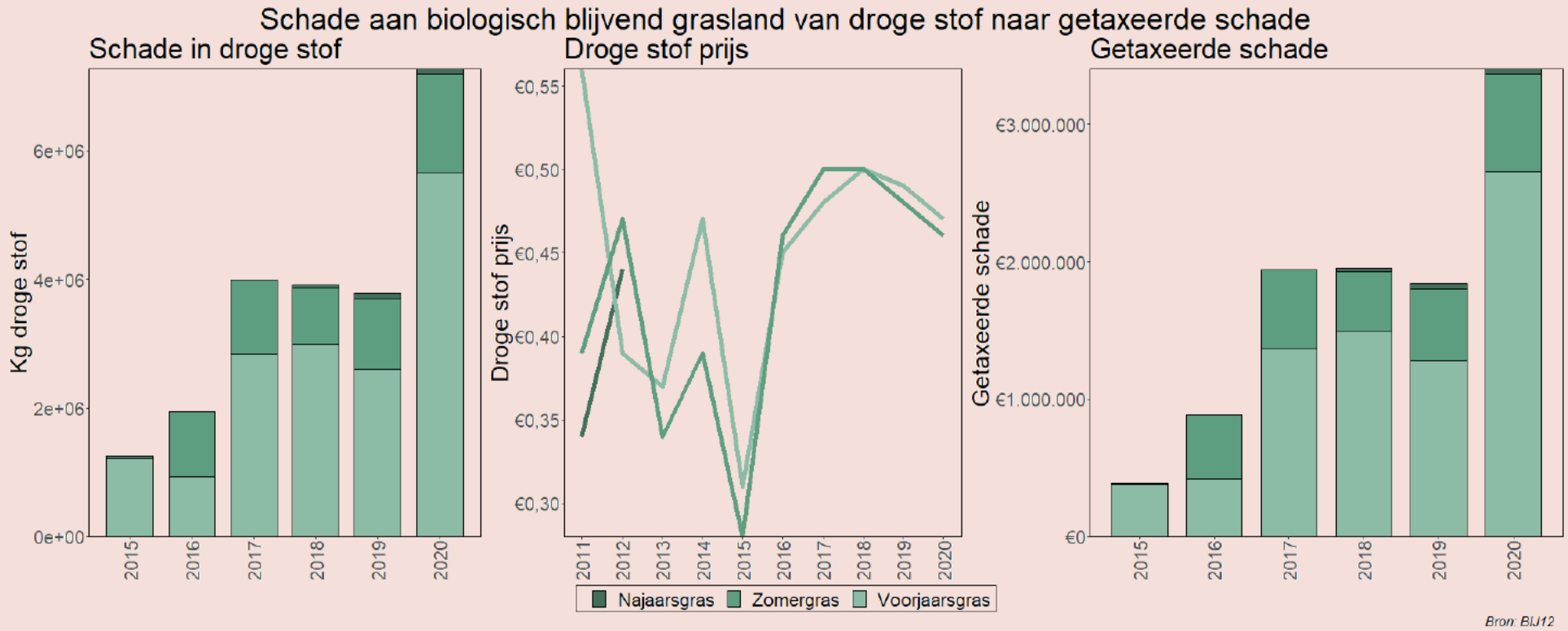
2. Gewasspecifieke ontwikkelingen in Nederland
a. Droge stof, grasprijs en getaxeerde schade gangbaar gras

-Ondanks de hoogte van de getaxeerde schade, is de schade aan grasland in kilogrammen droge stof op een vergelijkbaar niveau met 2016 en 2017

-Echter, door de toenemende droge stofprijzen is er een toename in de getaxeerde schade in euro's en werd in 2020 een recordbedrag bereikt.

2. Gewasspecifieke ontwikkelingen in Nederland
a. Droge stof, grasprijs en getaxeerde schade biologisch gras

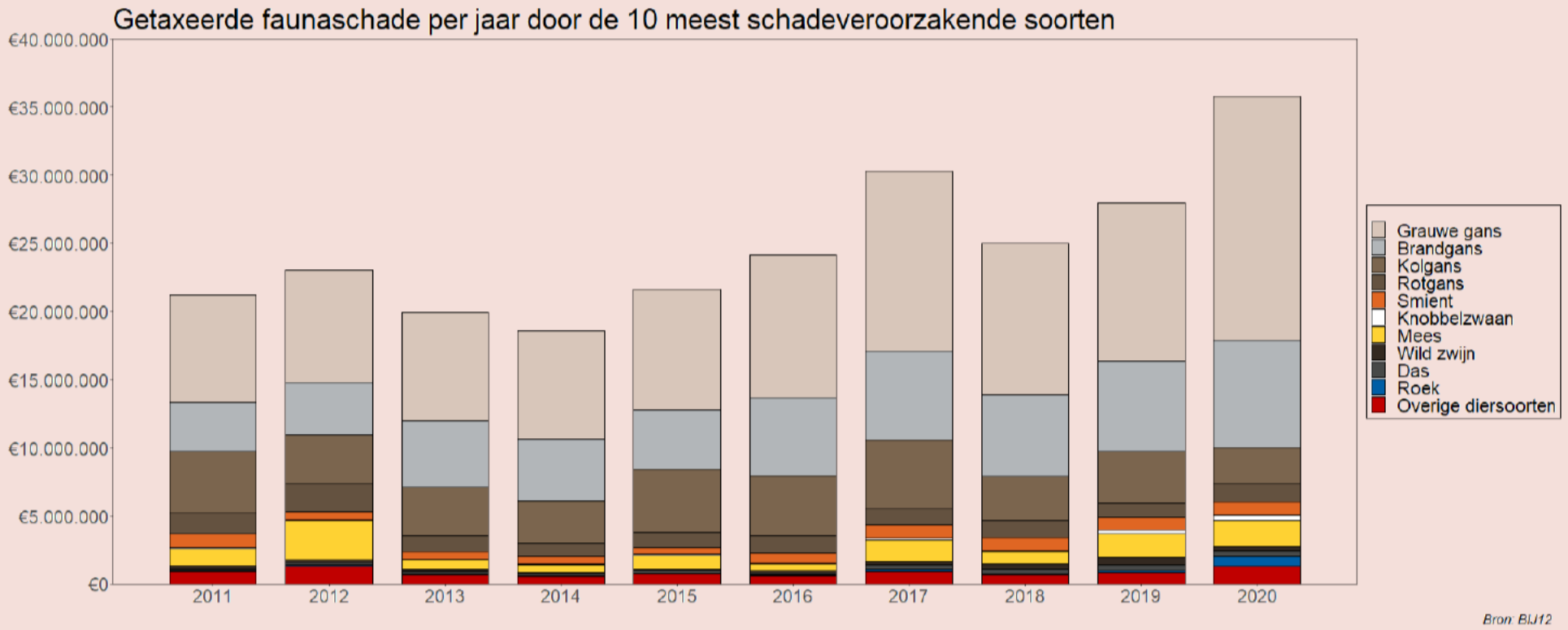

-Er is een verviervoudiging in de hoeveel schade in kilogrammen en verdrievoudiging in de uitgekeerde schade aan biologisch gras in de afgelopen 5 jaar.

-Het aandeel getaxeerde schade aan biologische gewassen is toegenomen van 4.6% in 2015 naar 9,9% in 2020.

-In deze periode is het aandeel biologische landbouw van het totale landbouwareaal slechts toegenomen van 3% naar 4% (CBS).

3. Diersoortspecifieke ontwikkelingen in Nederland
a. getaxeerde schade

-Getaxeerde schade door grauwe gans is gegroeid van €7,9 miljoen (37% van het totaal) in 2011 naar €17,9 (50% van het totaal) in 2020.

-Schade door brandgans van €3,5 miljoen (17%) in 2011 naar €7,8 miljoen (22%) in 2020

- Ganzen samen veroorzaken €29,7 miljoen aan schade. Dat is 83% van de totale getaxeerde schade.

-Getaxeerde schade door de wolf is met €73.279,- slechts 0.2% van de totale getaxeerde schade.

5. Conclusies

-Er is een toename in de faunaschade van €7.8 miljoen in getaxeerde en €6 miljoen in uitbetaalde schade ten opzichte van 2019. Er zijn meerdere factoren die deze toename kunnen verklaren.

-Het droge voorjaar van 2020 zorgde er voor dat de grasgroei relatief laat op gang kwam. Hierdoor herstelde het gras langzaam van ganzenvraat én bleef het een langere periode op een lengte die aantrekkelijk is voor ganzen. Dit zorgde voor relatief veel schade (in kilogrammen beschadigd gewas) aan voorjaarsgras. Deze hoeveelheid schade is echter niet uitzonderlijk; 2020 lag tussen het niveau van 2016 en 2017.

-Echter, de gewasprijs van voorjaarsgras lag in 2020 8% hoger dan in 2019 en 12.5% dan in 2017. Hierdoor vertaalde de kilogrammen beschadigd gewas zich extra hoog uit naar een getaxeerd schadebedrag.

-Er is een sterke toename de afgelopen 5 jaar van de schade aan biologisch gras. De grasprijs van biologisch voorjaarsgras is met €0.47 per kilogram 75% hoger dan de grasprijs van €0.27 voor gangbaar gras. Deze toename kan niet verklaard worden door de toename in het areaal aan biologische gewassen.

Date : 21-11-2019 08:16:52
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@hetnet.nl"[redacted]@hetnet.nl,[redacted]@[redacted].nl, "[redacted]@home.nl,[redacted]@planet.nl,
'[redacted]@natuurkoe.nl"[redacted]@natuurkoe.nl, "info@[redacted].nl"[redacted]@zorgboerderi[redacted].nl,[redacted]@staatsbosbeheer.nl
Subject : preventie wolf prijzen
Attachment : scan_MFP49_3278_001.pdf;

Ter informatie heb ik een aantal pagina's uit de folder van Patura gescand. Geeft wat prijzen van materiaal. Als er bepaalde onderdelen ontbreken hoor ik het graag. Ik weet niet precies wat voor soort materialen er nodig zijn en het is nogal een (te) dikke catalogus om helemaal te gaan scannen.

Groet,[redacted]

patura

2019

Hoofdcatalogus Schapen

Alle prijzen per meter afrastering

PATURA permanent raster voor koeien en runderen

Voor koeien, moederkoeien en runderen met palen om de 10 meter, staaldraad, bevestigingsclips, isolatoren, spanners, verbindingsschroeven en alle kleine onderdelen.*

309210	0,90 m hoog	2 draden, PolyPaal	1,02 €	1,23 €
309212	0,90 m hoog	2 draden, T-Paal	0,99 €	1,20 €
310310	1,05 m hoog	3 draden, PolyPaal	1,19 €	1,44 €
310312	1,05 m hoog	3 draden, T-Paal	1,19 €	1,44 €

Met hardhouten palen om de 24 meter, daartussen 2 hardhouten latten, staaldraad, bevestigingsclips, isolatoren, spanners, verbindingsschroeven en alle kleine onderdelen.*

309200	0,90 m hoog	2 draden, hardhouten palen	1,15 €	1,39 €
310300	1,05 m hoog	3 draden, hardhouten palen	1,34 €	1,62 €
311200	1,05 m hoog	2 draden, hardhouten palen	1,15 €	1,39 €

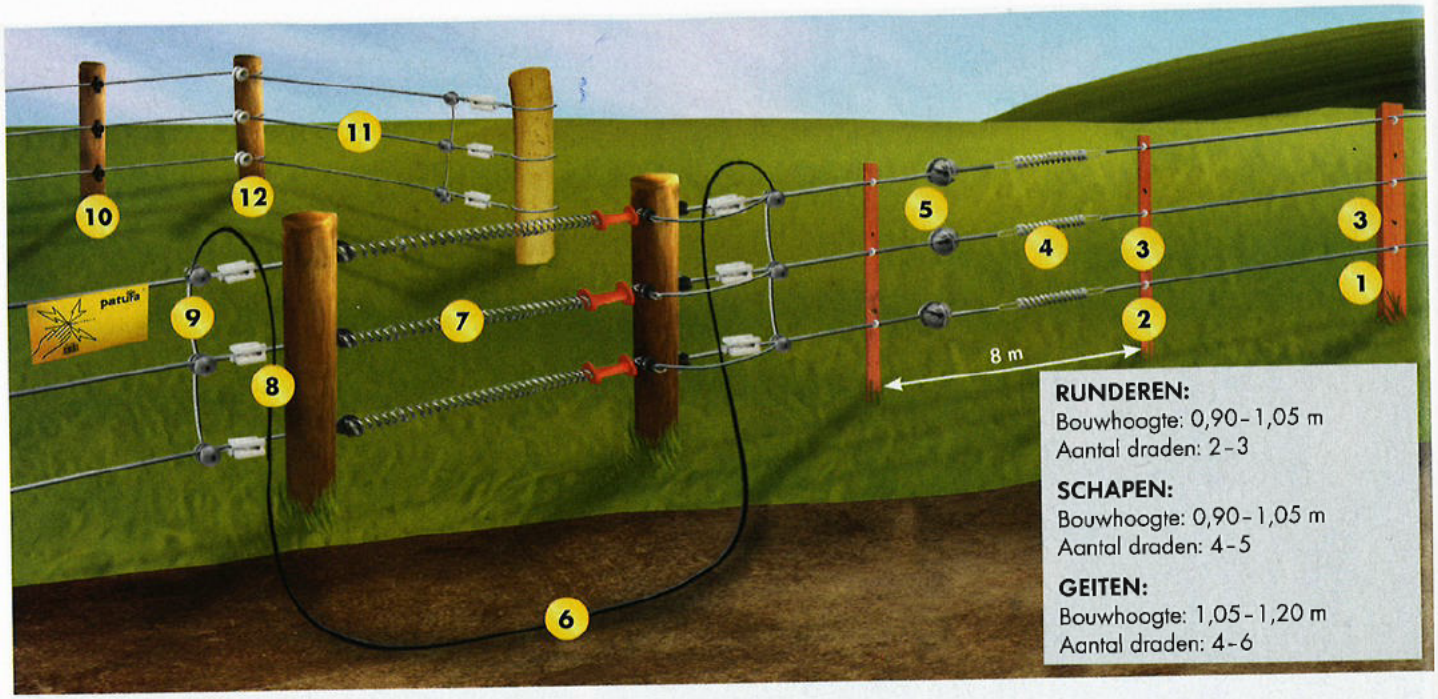
PATURA permanent raster voor schapen en geiten

Voor koeien, moederkoeien en runderen met palen om de 10 meter, staaldraad, bevestigingsclips, isolatoren, spanners, verbindingsschroeven en alle kleine onderdelen.*

309403	0,90 m hoog	4 draden, PolyPaal	1,37 €	1,66 €
309402	0,90 m hoog	4 draden, T-Paal	1,39 €	1,68 €
310503	1,05 m hoog	5 draden, PolyPaal	1,55 €	1,87 €
310502	1,05 m hoog	5 draden, T-Paal	1,59 €	1,92 €

Met hardhouten palen om de 24 meter, daartussen 2 hardhouten latten, staaldraad, bevestigingsclips, isolatoren, spanners, verbindingsschroeven en alle kleine onderdelen.*

309400	0,90 m hoog	4 draden, hardhouten palen	1,52 €	1,84 €
310500	1,05 m hoog	5 draden, hardhouten palen	1,75 €	2,12 €

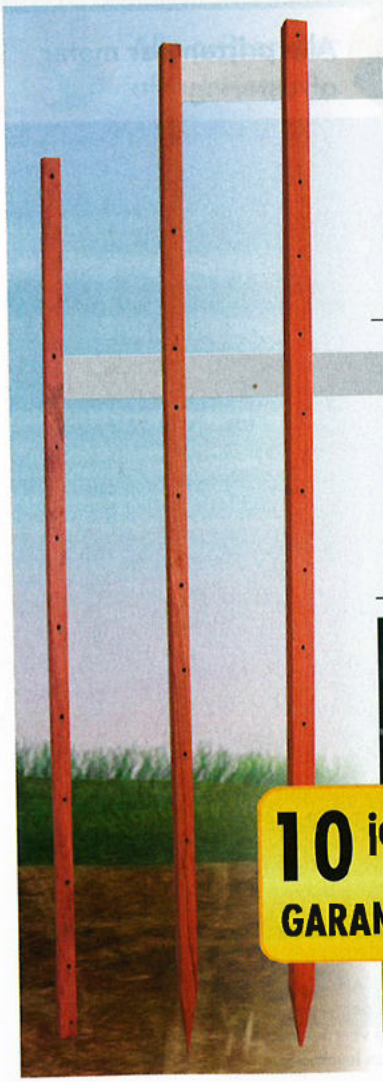

Het schrikdraadraster zonder isolatoren

Het permanente schrikdraadraster zonder isolatoren wordt opgebouwd met gebruik van het zelfisolerende PATURA hardhout in combinatie met het 2,5 mm dikke Tornado staaldraad. Dit moet uitgevoerd worden met de hulp van een PATURA specialist voor de aanleg van rasters.

Stuur ons een schets van uw geplande rastersysteem. U ontvangt dan onze vrijblijvende offerte.

1 Hardhouten paal

Isolerende hardhouten paal voor de schrikdraadraster zonder isolatoren; zonder impregenering extreem duurzaam

175900	1,35 m	(38 x 26 mm)	6,94 €	8,40 €
175400	1,35 m	(38 x 38 mm)	8,80 €	10,65 €
176000	1,50 m	(38 x 38 mm)	9,67 €	11,70 €
177200	1,80 m	(38 x 38 mm)	11,69 €	14,14 €
178400	2,10 m	(50 x 50 mm)	23,31 €	28,21 €

2 Hardhouten lat

Eigenschappen als de hardhouten paal; de latten staan op de grond en dienen als afstandshouder voor de rasterdraden

176100	0,94 m	4,71 €	5,70 €
176700	1,09 m	5,29 €	6,40 €
177300	1,24 m	6,28 €	7,60 €
178500	1,54 m	7,36 €	8,91 €

3 Bevestigingsclips

Voor de bevestiging van draad, HippoWire en cord aan hardhouten palen.

Clips lang		
170260 (100 stuks)	18,60 €	22,51 €
Clips kort		
170560 (100 stuks)	17,77 €	21,50 €

De PATURA permanente hardhouten raster past optimaal in het landschapsbeeld.

Isolator

10

voor draad
UV-bestendige, stabiele kunststof isolator, montage met krammen of schroeven; zwart
Montagetip:
De isolator moet in bochten met druk naar de paal toe belast worden

10 jaar GARANTIE

167325	(25 stuks)	8,84 €	10,70 €

10 jaar GARANTIE

Speciaal staaldraad 2,5 mm Ø

11

Met zink-aluminium legering dik gegalvaniseerd staaldraad; 3-voudige corrosiebestendigheid en hoge levensduur in vergelijking met dik verzinkt draad; zeer hoge trekvastheid

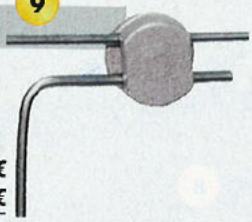
25 kg rol = ca. 625 m

190000		74,79 €	90,50 €

Draadverbindingsschroef

9

Gegalvaniseerd; voor de elektrische dwarsverbinding van meerdere draden of voor het aansluiten van een schrikdraadafrasteringskabel aan de afrastering

169605	(5 stuks)	5,87 €	7,10 €
169625	(25 stuks)	27,69 €	33,50 €

Porselein trekisolator

8

Begin- en eindisolator voor hoge trekkrachten; van porselein

169203	(3 stuks)	4,13 €	5,00 €
169210	(10 stuks)	11,74 €	14,20 €
169250	(50 stuks emmer)	58,43 €	70,70 €

Spanveer r.v.s. 2,5 mm

4

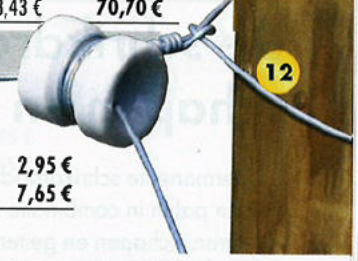
INOX

voor staaldraad 2,5 mm
Stabiele uitvoering voor staaldraad 2,5 mm; door het inbouwen van deze veer worden de draad en de hoekpalen ontlast houdt bij temperatuurschommelingen de draad gespannen; maakt de raster elastisch

162700		9,42 €	11,40 €

Porselein hoekisolator

Hoekisolator voor hoge trekkrachten;van porselein

167403	(3 stuks)	2,44 €	2,95 €
167410	(10 stuks)	6,32 €	7,65 €

12

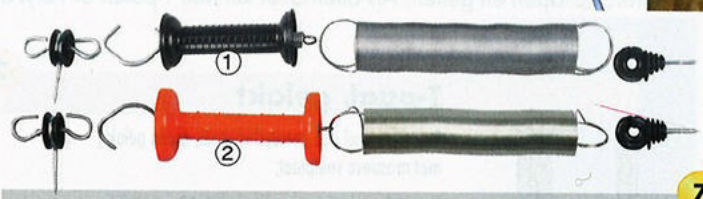
Roterende spanner

5

Aluminium; voor het snel spannen en ontspannen van draad en cord zonder deze door te knippen

164303	(3 stuks)	9,17 €	11,10 €
164325	(25 stuks)	72,19 €	87,35 €

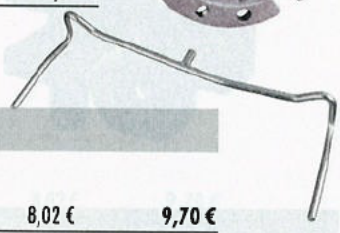

Poort spanveerset

7

De praktische poort; uittrekbaar tot 5 m breedte; elk compleet met 1 poortgreep, veer, poortgreepisolator, ringisolator

①164001	Standaard	7,07 €	8,55 €
②640001	R.V.S met poortgreep en poortgreepisolator van r.v.s	8,93 €	10,80 €

Spanbeugel

Voor het monteren van roterende spanners

644000	1 spanbeugel	8,02 €	9,70 €

Starterspakket

6 roterende spanners + 1 spanbeugel

644001		26,32 €	31,85 €

Grondkabel 2,5 mm

6

Dubbel geïsoleerde, 1-aderige kabel met 2,5 mm staaldraad kern; voor raster- en aardingstoevoerleidingen over 50 m weerstand: 0,035 Ohm/m;

161050	50 m bundel	47,52 €	57,50 €
161060	100 m bundel	84,30 €	102,00 €
161070	200 m bundel	146,28 €	177,00 €

Weidepoort, verstelbaar, hoogte 0,90 m

Stabiel, gegalvaniseerde poort van stalen buizen; inclusief alle montageonderdelen; 1 m uittrekbaar; buisdiameter: basisdeel frame 42,4 mm / basisdeel binnen 34 mm / inschuifdeel frame 34 mm / inschuifdeel binnen 27 mm; tussenafstand buizen van onderen: 14 cm / 14 cm / 18 cm / 26 cm

371020	1,10 - 1,70 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,00 - 1,60 m)	24 kg	116,78 €	141,30 €
371030	1,45 - 2,00 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,35 - 1,90 m)	26 kg	125,21 €	151,50 €
372030	2,00 - 3,00 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,90 - 2,90 m)	36 kg	141,98 €	171,80 €
373040	3,00 - 4,00 m	2 verticale buizen (montagemaat: 2,90 - 3,90 m)	47 kg	167,19 €	202,30 €
374050	4,00 - 5,00 m	3 verticale buizen (montagemaat: 3,90 - 4,80 m)	58 kg	205,87 €	249,10 €
375060	5,00 - 6,00 m	4 verticale buizen (montagemaat: 4,80 - 5,80 m)	66 kg	234,46 €	283,70 €

Isolator

1

voor draad
UV-bestendige, stabiele kunststof isolator, montage met krammen; zwart
Montagetip: de isolator moet in bochten met druk naar de paal toe belast worden

10 jaar GARANTIE

167325	(25 stuks)	8,84 €	10,70 €

10 jaar GARANTIE

12

Speciaal staaldraad 2,5 mm Ø

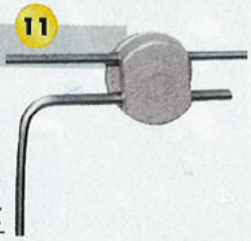
Met zink-aluminium legering dik gegalvaniseerd staaldraad; 3-voudige corrosiebestendigheid en hoge levensduur in vergelijking met dik verzinkt draad; zeer hoge trekvastheid

25 kg rol = ca. 625 m

190000	74,79 €	90,50 €

Draadverbindingsschroef

11

Gegalvaniseerd; voor de elektrische dwarsverbinding van meerdere draden of voor het aansluiten van een schrikdraadafrasteringskabel aan de afrastering

169605	(5 stuks)	5,87 €	7,10 €
169625	(25 stuks)	27,69 €	33,50 €

Porselein trekisolator

10

Begin- en eindisolator voor hoge trekkrachten; van porselein

169203	(3 stuks)	4,13 €	5,00 €
169210	(10 stuks)	11,74 €	14,20 €
169250	(50 stuks emmer)	58,43 €	70,70 €

4

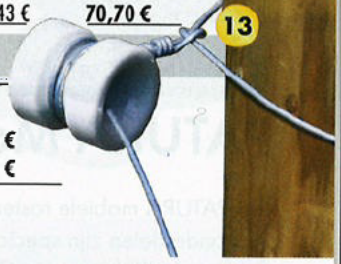
Spanveer r.v.s. 2,5 mm

INOX

voor staaldraad 2,5 mm
Stabiele uitvoering voor staaldraad 2,5 mm; door het inbouwen van deze veer worden de draad en de hoekpalen ontlast houdt bij temperatuurschommelingen de draad gespannen; maakt de raster elastisch

162700	9,42 €	11,40 €

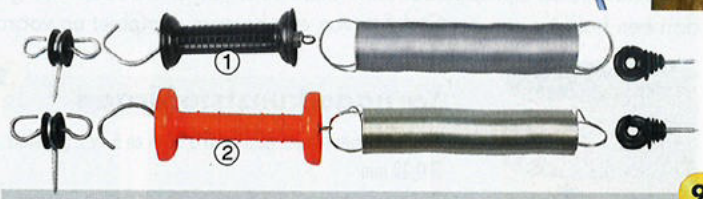
Porselein hoekisolator

13

Hoekisolator voor hoge trekkrachten;van porselein

167403	(3 stuks)	2,44 €	2,95 €
167410	(10 stuks)	6,32 €	7,65 €

Poort spanveerset

9

De praktische poort; uittrekbaar tot 5 m breedte; elk compleet met 1 poortgreep, veer, poortgreepisolator, ringisolator

① 164001	Standaard	7,07 €	8,55 €
② 640001	R.V.S met poortgreep en poortgreepisolator van r.v.s.	8,93 €	10,80 €

Roterende spanner

5

Aluminium; voor het snel spannen en ontspannen van draad en cord zonder deze door te knippen

164303 (3 stuks)	9,17 €	11,10 €
164325 (25 stuks)	72,19 €	87,35 €

Spanbeugel

Voor het monteren van roterende spanners

644000	1 spanbeugel	8,02 €	9,70 €

Starterspakket

6 roterende spanners + 1 spanbeugel

644001	26,32 €	31,85 €

Grondkabel 2,5 mm

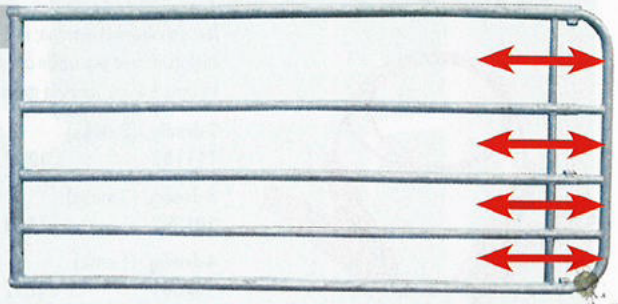
8

Dubbel geïsoleerde, 1-aderige kabel met 2,5 mm staaldraad kern; voor raster- en aardingstoevoerleidingen over 50 m weerstand: 0,035 Ohm/m;

161050	50 m bundel	47,52 €	57,50 €
161060	100 m bundel	84,30 €	102,00 €
161070	200 m bundel	146,28 €	177,00 €

Weidepoort, verstelbaar, hoogte 0,90 m

Stabiel, gegalvaniseerde poort van stalen buizen; inclusief alle montageonderdelen; 1 m uittrekbaar; buisdiameter: basisdeel frame 42,4 mm / basisdeel binnen 34 mm / inschuifdeel frame 34 mm / inschuifdeel binnen 27 mm; tussenafstand buizen van onderen: 14 cm / 14 cm / 18 cm / 26 cm

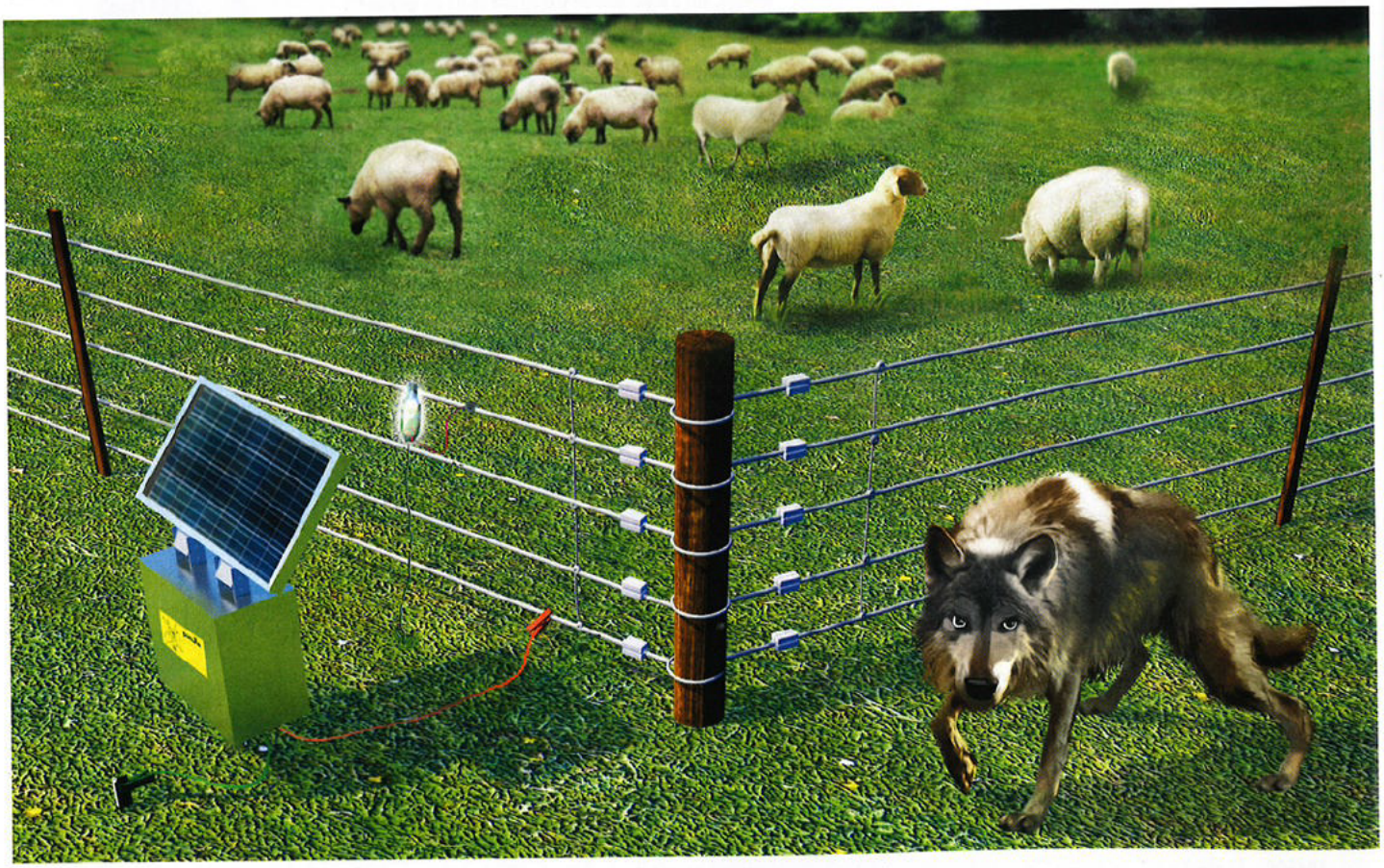
371020	1,10 - 1,70 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,00 - 1,60 m)	24 kg	116,78 €	141,30 €
371030	1,45 - 2,00 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,35 - 1,90 m)	26 kg	125,21 €	151,50 €
372030	2,00 - 3,00 m	1 verticale buis (montagemaat: 1,90 - 2,90 m)	36 kg	141,98 €	171,80 €
373040	3,00 - 4,00 m	2 verticale buizen (montagemaat: 2,90 - 3,90 m)	47 kg	167,19 €	202,30 €
374050	4,00 - 5,00 m	3 verticale buizen (montagemaat: 3,90 - 4,80 m)	58 kg	205,87 €	249,10 €
375060	5,00 - 6,00 m	4 verticale buizen (montagemaat: 4,80 - 5,80 m)	66 kg	234,46 €	283,70 €

Zo beschermd u uw dieren effectief tegen de wolf

De wolf is sinds enkele jaren terug in Duitsland en verspreidt zich snel. Met name in de oostelijke en noordelijke provincies. Officieel wordt dit toegejuicht, maar voor de veehouders betekent dit een grote bedreiging. Veel boerderijdieren zoals schapen, geiten, paarden, runderen en vooral de jonge dieren zijn voor de wolf is een relatief gemakkelijke prooi. De bestaande omheiningen voor elke dier is normaal gesproken niet voldoende effectief om de wolf af te weren. Verschillende provincies hebben richtlijnen op dit gebied die moeten worden nageleefd indien mogelijk, omdat alleen de overheid de schade die door wolfen veroorzaakt worden vergoedt. Aangezien de extra werkdruk niet onder de financiering zal worden beschouwd, probeert PATURA altijd een praktische en work-economisch efficiënte oplossing aan te bieden.

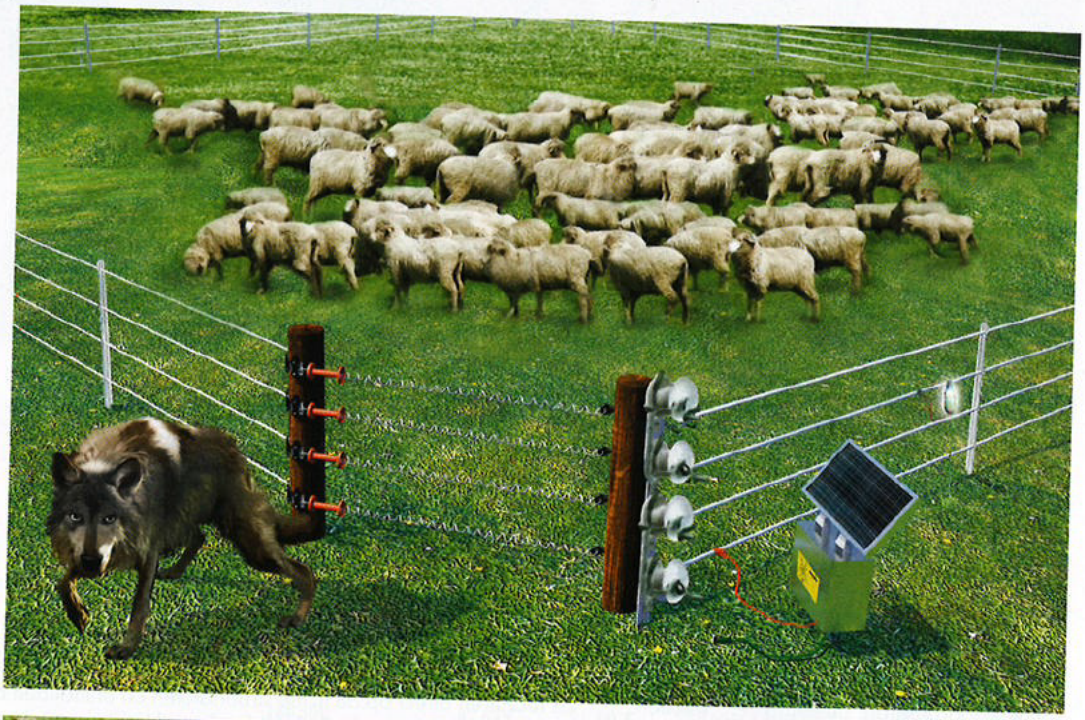
In afzonderlijke provincies zijn er verschillende ondersteunende maatregelingen voor afrasteringen van beschermende kuddes. Gelieve te informeren over de exacte voorwaarden aan de bevoegde autoriteiten.

Stationaire vaste afrastering voor schaaphouderij in koppels.
5-dradig vaste raster met 2,5 mm staaldraad en een hoogte van 120 cm (draad afstanden 20/40/65/90/120 cm).

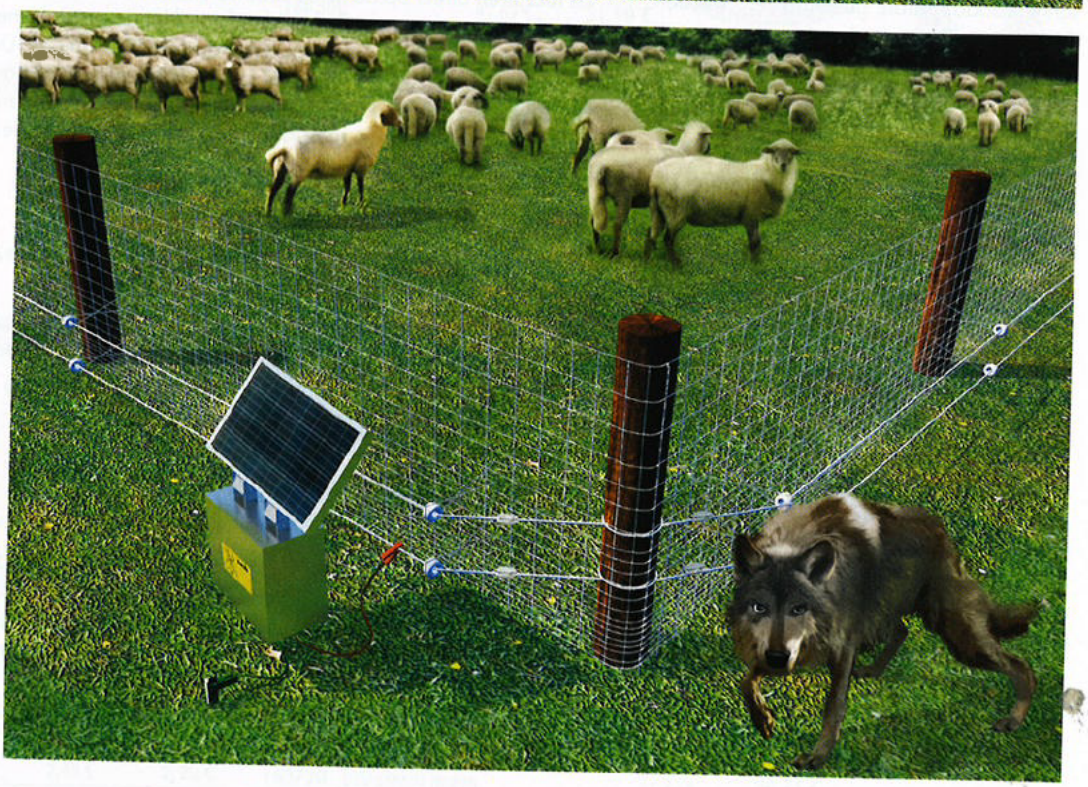
De volgende punten zijn van belang bij inzet van een elektrisch raster voor wolf afweer
De geleidbaarheid van de afrastering en de aarding van het weideapparaat, hebben doorslaggevende betekenis voor een afschrikkende werking, van de elektrische afrastering voor de wolf. U heeft een enorme impact op de effectieve intensiteit van de schok, die het dier van de omheining ontvangt. Het is belangrijk dat de eerste schok, die de wolf voelt zeer effectief is. Op deze manier blijft dit in zijn geheugen zodat hij geen tweede keer de omheining benaderd. Het maakt niet uit of het netten, kunststof draden of staaldraden zijn - PATURA tornado producten hebben een garantie voor maximale geleidendheid. Bij het gebruik van een elektrische afrastering tegen wilde dieren zoals bijvoorbeeld de wolf is het van belang dat u zich aan hogere eisen houdt.

Huisidieren leren na een bepaalde tijd, de werking van de afrastering te respecteren. Wilde dieren benaderen de afrastering minder voorzichtig. Met name bij dieren die voor het eerst in contact komen met een elektrische afrastering kunt u rekening houden dat ze nog niet uitwijken. Het duurd veel langer, om de dieren die meermaals in contact komen, met de omheining, het te leren respecteren.

Gemakkelijk verplaatsbare, mobiele rasters voor schapenhouderij in koppels.

4-dradig mobiele raster met maximale geleiding kunststofdraad en een hoogte van 90 cm (draad afstanden 20/40/65/90 cm) met haspels of nog beter 120 cm hoog met 5 kunststofdraden.

Verbetering van het bestaande raster door geknoopt gaas of draadgaas.

1 - 2 elektrische draden met afstandsisolator kunnen extern van het raster gemonteerd worden. Dit verhindert het ondergraven van het raster door een wolf. Wordt het bestaande raster te laag, dan kan over het raster een elektrische draad in een hoogte van ca. 120 cm gemonteerd worden.

Date : 13-8-2020 15:25:12
From : @triplaw.nl
To : " @triplaw.nl, " @drenthe.nl, @drenthe.nl, @triplaw.nl
Subject : provincie Drenthe/advies Wnb Wolf

Geachte geachte

Naar aanleiding van het telefoongesprek dat ik zojuist had met ik u hierbij de gemaakte afspraak met en op vrijdag 28 augustus a.s. om 11.00 uur op het provinciehuis.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

TRIP
ADVOCATEN & NOTARISSEN

Wiardaplantage 9 • 8939 AA Leeuwarden
Postbus 17 • 8900 AA Leeuwarden
T: +31 (0)58
F: +31 (0)58-2126029
E: @triplaw.nl
W: www.triplaw.nl

Routebeschrijving: www.triplaw.nl/Leeuwarden

Date : 6-10-2021 11:43:17
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@ipo.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@fryslan.frl" [redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@fryslan.frl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@overijssel.nl, [redacted]@brabant.nl, [redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, [redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@flevoland.nl" [redacted]@flevoland.nl, "[redacted]@zeeland.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@minlnv.nl, "[redacted]@minlnv.nl" [redacted]@minlnv.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@minlnv.nl" [redacted]@minlnv.nl
Subject : Publicatie FFS en JA
Attachment : image001.png;

Beste collega's van de WWG,

Vanaf vandaag staan de Factfindingsstudy en de juridische analyse online.

Te vinden onder de volgende links::

https://www.bij12.nl/nieuws/samenleven-met-de-wolf-in-nederland/
https://bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/factfindingstudy
https://bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/juridischeanalyse

met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
[redacted] Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Date : 13-10-2021 15:34:18
From : [redacted]**@bij12.nl**
To : "[redacted]**@ipo.nl**, "[redacted]**@gelderland.nl**, "[redacted]**@provinciegroningen.nl**, [redacted]**@provinciegroningen.nl**, **@fryslan.frl**" **@fryslan.frl**, [redacted]**@fryslan.frl**, "[redacted]**@drenthe.nl**, "[redacted]**@drenthe.nl**, "[redacted]**@drenthe.nl**, [redacted]**@drenthe.nl**, **@overijssel.nl**, [redacted]**@overijssel.nl**, [redacted]**@brabant.nl**, **@prvlimburg.nl**" **@prvlimburg.nl**, **@prvlimburg.nl**" **@prvlimburg.nl**, **@flevoland.nl**" **@flevoland.nl**, [redacted]**@zeeland.nl**, [redacted]**@bij12.nl**, "[redacted]**@bij12.nl**, "[redacted]**@bij12.nl**, [redacted]**@bij12.nl**, [redacted]**@bij12.nl**, [redacted]**@minlnv.nl**, "[redacted]**@minlnv.nl**" [redacted]**@minlnv.nl**
Subject : Rapport Wolf Factfinding - nieuwe versie!
Attachment : Jansman et al 2021 Factfinding Wolf - WENRrapport 3107.pdf;image001.png;

Beste leden van de wolvenwerkgroep,

De factfindingstudy is op enkele onderdelen aangepast. Daarom bijgaand de nieuwe versie.

Mede op ons verzoek zijn een tweetal aanpassingen verwerkt:
Mbt Fries wolvenhek: kleine nuancering (p111)
Steunstichting VZZ = vervangen door Zoogdiervereniging

Digitaal heeft BIJ12 het oude exemplaar door de nieuwe vervangen.
De link blijft hetzelfde: https://bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/factfindingstudy maar verwijst nu naar https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2021/10/Rapport-FactFinding-study-De-wolf-terug-in-Nederland-door-WENR_2021.pdf

Waarvan acte, met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
[redacted] Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Date : 31-8-2021 17:57:52
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Aanduiding Hart van Drenthe op website BIJ12
Attachment : image001.png;image002.png;image003.png;

Hoi [redacted]

Ik had je nog een bevestiging per mail beloofd: zoals vanmiddag al aangegeven kiest Drenthe ervoor de data op uitsluitend gemeenteniveau weer te geven. Dus überhaubt geen melding van risicogebied.

Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 26 augustus 2021 10:32
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Aanduiding Hart van Drenthe op website BIJ12

Ho [redacted] er [redacted],

Weten jullie al meer? Kan ik 'gemeente' en 'risicogebied + gemeentenaam' aanhouden?
Ik ga kijken of het lukt om in de week voor mijn vakantie (<9 september) het e.e.a. te regelen voor deze data op de website.
Dan zou het prettig zijn als ik weet welke naam we kunnen hanteren.
Dank!

Groet,
[redacted]

[redacted] Natuurmonitoring
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: vrijdag 23 juli 2021 11:26
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Aanduiding Hart van Drenthe op website BIJ12

Hoi [redacted]

Ja ik had hier nog op terug willen komen. En nee, heb nog geen reactie van [redacted] (vakantieperiode…)
Hoewel ik er persoonlijk nog steeds vraagtekens bij houd, is wat je nu weergeeft in de gele markering de meest logische optie. Is wel wat meer werk voor jou maar doet het meeste recht aan de feitelijke situatie. En is in één lijn met de meest recente informatie over het risicogebied op de website en met de overige provincies.

[redacted], het is zoeken naar hoe recht te doen aan de wens van maximale transparantie zoals de wolvencommissies of landelijk wolvenoverleg van de provincies/ BIJ12 vragen, zonder weer extra onduidelijkheden of vragen op te werpen.
Graag ook jouw reactie ivm lijn wolvencie/ Henk.

[redacted] dit heeft nog heel even tijd, toch? Publicatie na de tweede validatie?

Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 22 juli 2021 18:37
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Aanduiding Hart van Drenthe op website BIJ12

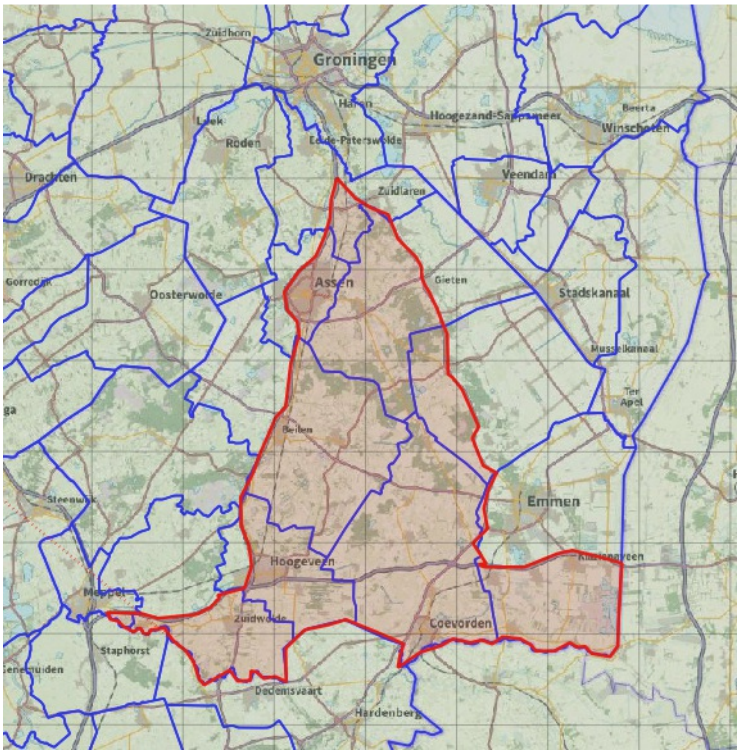
Hoi [redacted]

5.1.2e [redacted]

Over onderstaande was ik benieuwd of je nog contact hebt gehad met [redacted]. Ik zou er zelf voor kiezen, ook na ons gesprek en gezien de consistentie, om sowieso het risicogebied aan te houden. Daarbij kan ervoor gekozen worden om voor alle waarnemingen in de provincie Drenthe, de gemeentenamen aan te houden met bij de waarnemingen in het risicogebied, de gemeentenaam + risicogebied aan te geven. Dan krijg je bijvoorbeeld de aanduidingen: "Aa en Hunze (risicogebied)" en "Aa en Hunze". (Andere optie is natuurlijk alle waarnemingen binnen het risicogebied enkel de naam "risicogebied" mee te geven. Dat maakt het echter erg globaal.)

Nou ik hoor het wel weer!

Groet,
[redacted]

Me v e de ke g oe e ,

Na uu mo o g
Werkdagen maandag – donderdag

eidseveer 2, 3511 SB Utrecht www B 12 nl
T +31 (0)6 | @bij12 nl

Werkt voor provincies

Van: @d e e >
Verzonden: d sdag 3 u 202 7 28
Aan: @b 2 >; @d e e >
Onderwerp: RE Aa du d g Ha va D e e op webs e B J 2

Ho

D geb ed w k we af va e geb ed waa subs d e ge d Voo de ac eve mo o g ebbe we de e m zoekgeb ed geb u k omda e fe e k gee sp ake mee was va ee e o um, maa op de webs e va D e e wo d gesp oke ove s cogeb ed k ka me voo s e e da e b de doe g oep ve wa g o s aa ove de e m 'zoekgeb ed' Ka o a e e ex av age e de Maa ka opge os wo de doo e ee o de sc f / b sc f e du de
Daa om ou e eve meege ome
, we c e ove v oede, maa e kom gee kaa afbee d g b de me d ge , oc ?

, da geva k e m da ok om o de s aa de oude beg e z g voo Ha va D e e aa e oude Da wo d voo de ove ge me d ge e u geb e de e s cogeb ed gewoo de gemee e aam wee gegeve Maa a e we eve ade ke ove de e m 'zoekgeb ed of s cogeb ed'

E a de pu da be oemd s e O-ove eg wo d (o de sc f) we aa gegeve wa e o de sc e d usse C e C2 s?

G oe

Van: @b 2 >
Verzonden: d sdag 3 u 202 6 4
Aan: @d e e >
Onderwerp: Aa du d g Ha va D e e op webs e B J 2

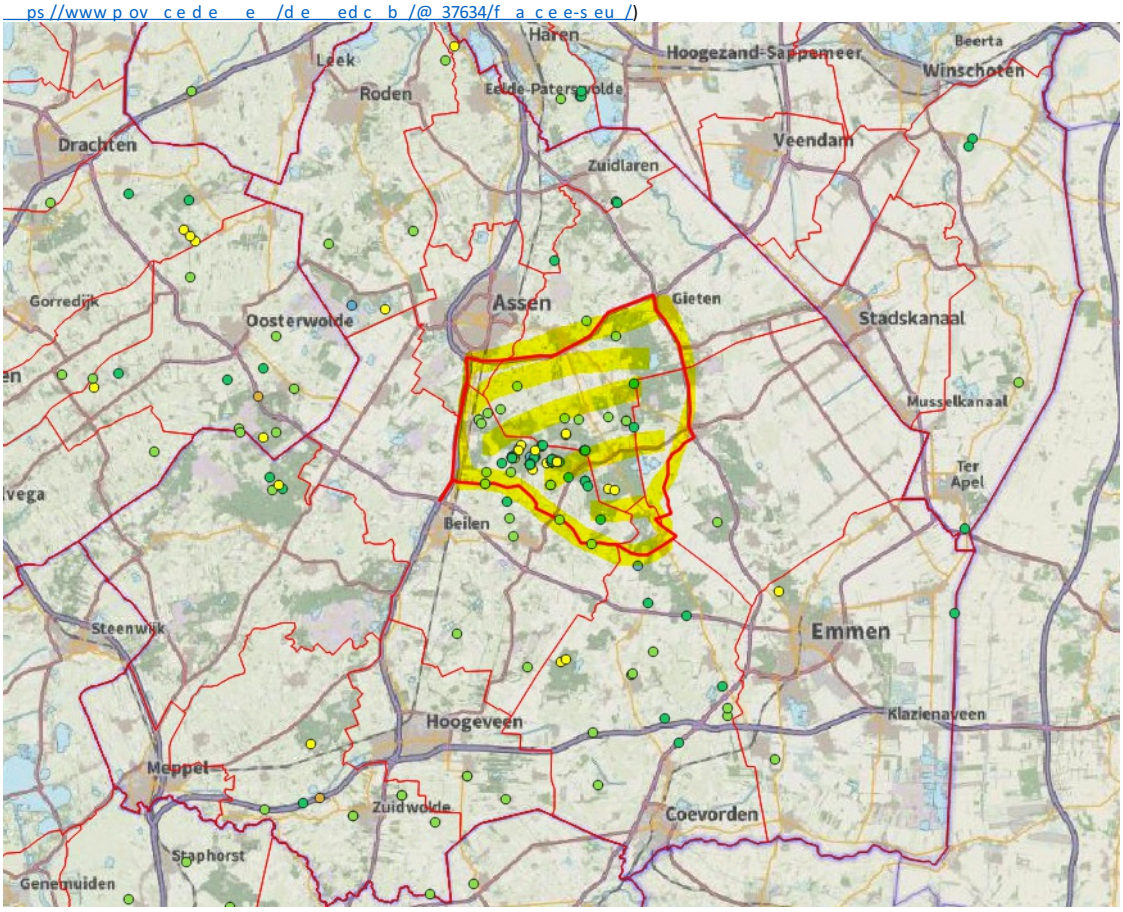
Ho ,
Te o e zoa s e aa geko d gd oude w o de s aa d geb ed aa a s 'Ha va D e e' (z e kaa e o de) D geb ed s gebasee d op deze s cokaa voo f a cë e s eu ps //www p ov c e d e e /d e ed c b /@ 37634/f a c e e-s eu / Waa em ge b e e Ha va D e e wo de dus o de d e oeme opge ome de abe me mo o gsda a d e we op de webs e va B J 2 gaa p aa se (z e voo bee d e o de) A e ove ge waa em ge kome o de de gemee e aam e s aa Zo de ege be c zu e w deze we kw ze a e e A s u e e e e mee ee s z , aa e da ge us we e , da s emme we ade af

G oe ,

Z e e e voo bee d oe e da gep aa s wo d (*Layout en koppen worden wrs nog aangepast voor plaatsing)*

Datum	Locatie (gemeente/territorium of zoekgebied)	Provincie	waarneming	scalp	ID ind
02-05-21	Borger-Odoorn	Drenthe	Kadaver van een wild dier	c2	
12-04-21	Hoogeveen	Drenthe	Wolfspoor en/of pootafdruk	c2	
28-07-20	Hart van Drenthe	Drenthe	Wolvenkeutel	c1	GW1261m
20-07-20	Hart van Drenthe	Drenthe	Wolvenkeutel	c2	

Kaa me geb ed wa we aa oude a s Ha va D e e (gebasee d op e s cogeb ed aa geweze doo D e e
ps //www p ov c e d e e /d e ed c b /@ 37634/f a c e e-s eu /)

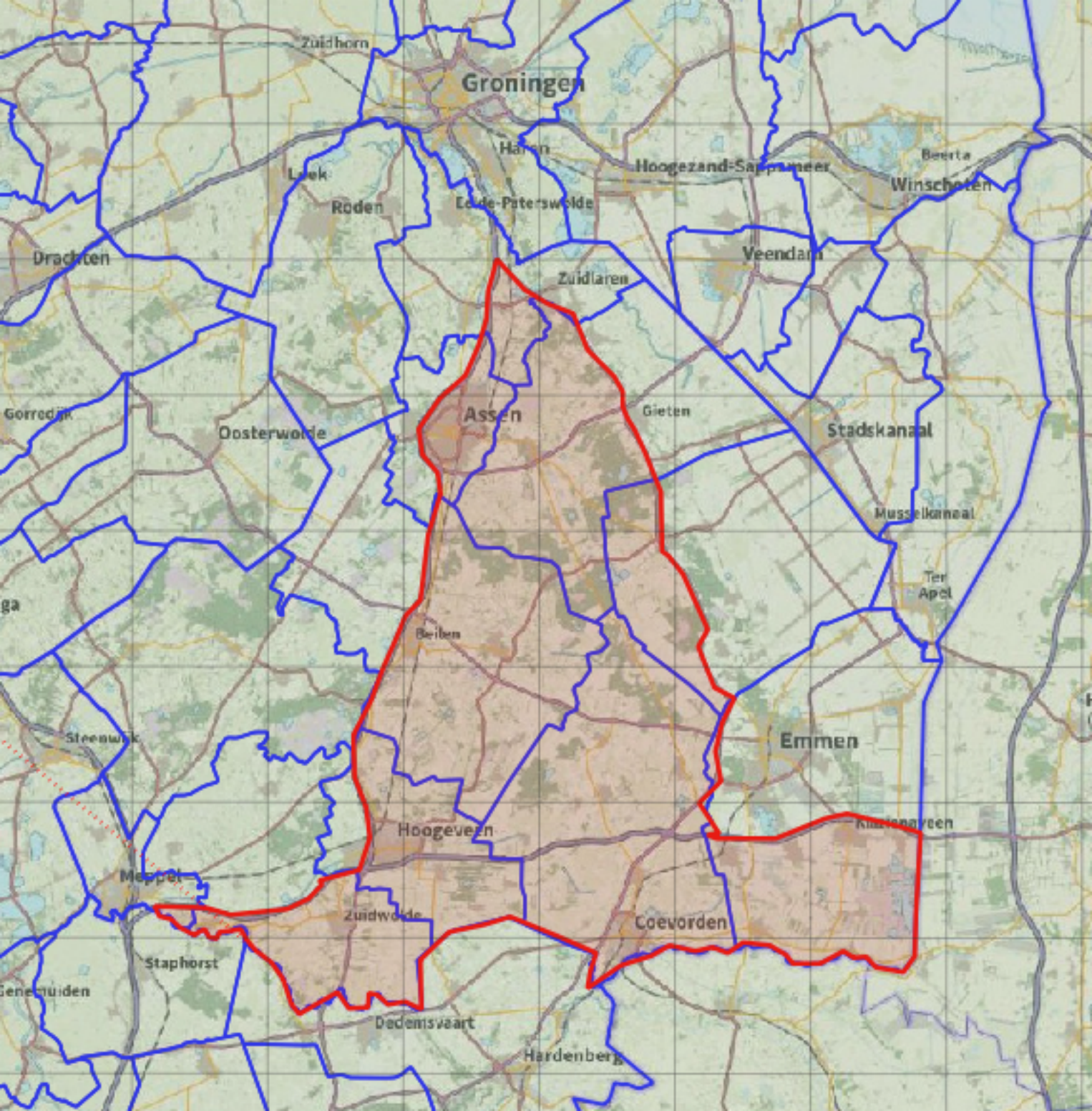

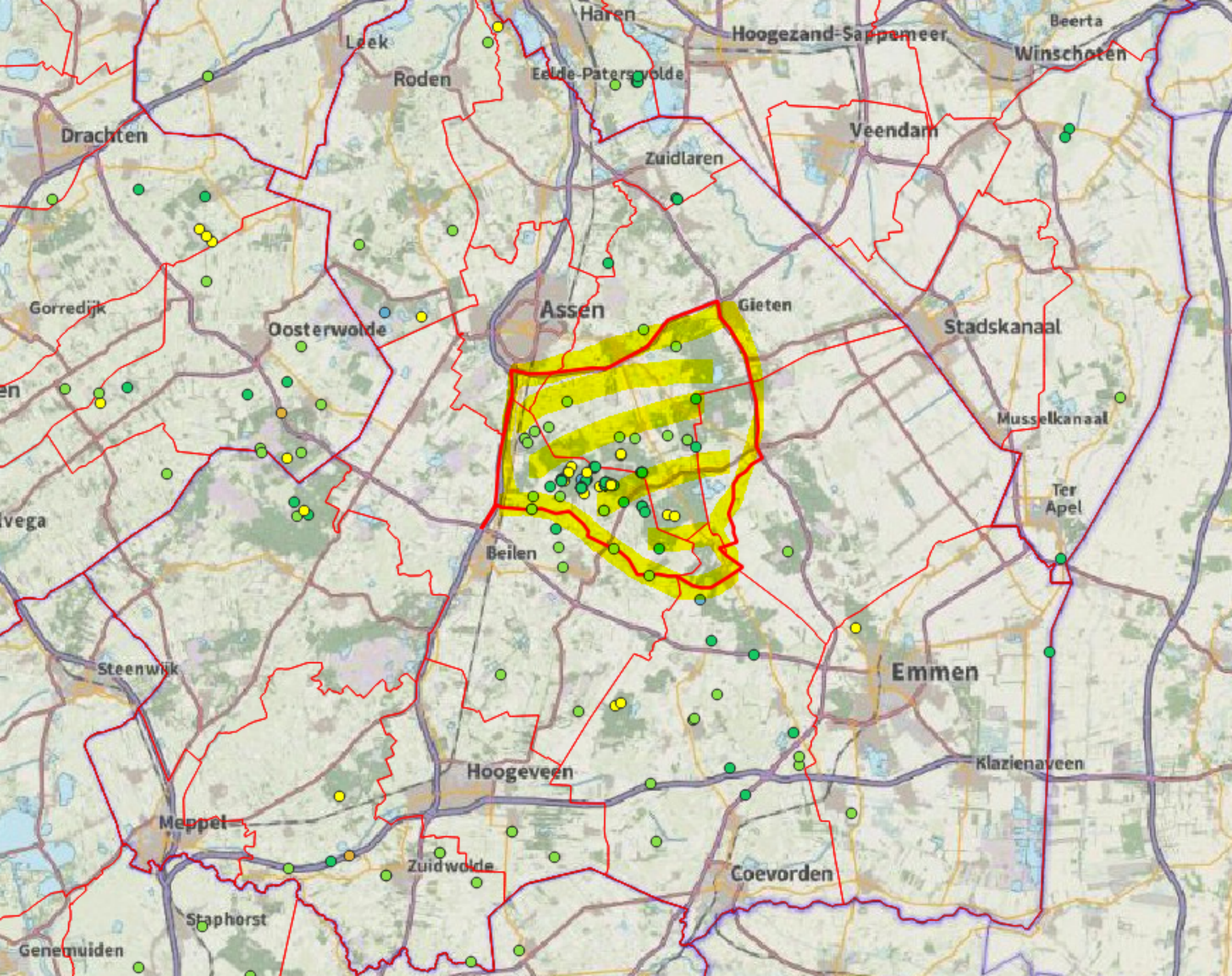
Me v e de ke g oe e ,

Na uu mo o g
Werkdagen maandag – donderdag

eidseveer 2, 3511 SB Utrecht www B 12 nl
T +31 (0)6 | @bij12 nl

Werkt voor provincies

Zuidhorn
Groningen
Haren
Hoogezand-Sappemeer
Beerta
Winschoten
Leek
Roden
Tolde-Paterswolde
Veendam
Drachten
Zuidlaren
Gorredijk
Assen
Gieten
Stadskanaal
Oosterwolde
Musselkanaal
Ter Apel
Beilen
Steenwijk
Emmen
Hoogeveen
Meppel
Zuidwolde
Coevorden
Staphorst
Dedemsvaart
Hardenberg

Haren
Hoogezand-Sappemeer
Beerta
Winschoten
Leek
Roden
Eelde-Paterswolde
Drachten
Veendam
Zuidlaren
Gorredijk
Assen
Gieten
Oosterwolde
Stadskanaal
Musselkanaal
Ter Apel
Beilen
Steenwijk
Emmen
Hoogeveen
Klazienaveen
Meppel
Zuidwolde
Coevorden
Staphorst
Genemuiden

Date : 26-11-2019 09:31:53
From : [redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Afhandeling wolvenschade september

Ha [redacted] ik ga er achterheen, in mijn beleving zou dit moeten zijn afgehandeld. Zodra ik meer weet hoor je van mij.
In ieder geval as. Do dag spreek ik [redacted] .
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 26 november 2019 09:29
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Afhandeling wolvenschade september
Urgentie: Hoog

Hoi [redacted]

Ik ben gebeld door [redacted] die in september wolvenschade in Drenthe heeft gehad. Hij krijgt BIJ12 ([redacted]) steeds niet te pakken.

Zijn vraag is wanneer zijn schade wordt uitbetaald. Het maakt hem niet uit of dat volgende week is of over een paar maanden maar hij wil weten waar hij op moet rekenen. Volgens hem heeft BIJ12 ook zijn banknummer nog niet opgevraagd waardoor er ook nog niet betaald kan worden.

Het voorkomt veel gedoe als er door jullie even snel contact met hem wordt opgenomen om de procedure uit te leggen zodat hij weet wat hij kan verwachten.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

Date : 21-10-2021 13:43:16
From : "
To : " **@drenthe.nl**
Subject : RE: Afhandelverzoek , Subsidie: graag terugbellen afrastering re [ref:_00D20DPXP._5003X2IycVc:ref]
Attachment : image001.png;

Bedankt!

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 21 oktober 2021 13:27
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Re: Afhandelverzoek , Subsidie: graag terugbellen afrastering re [ref:_00D20DPXP._5003X2IycVc:ref]

Hey

Dat klopt. We hebben de regeling nu voor alleen schapen en geiten opengesteld. Het Landelijk Overleg Wolf, waarin partijen als LTO en de vereniging voor kleinschalige schapen en geitenhouderijen, is gevraagd om met een advies te komen over hoe (en in welke volgorde) ook andere dieren beschermt zouden moeten worden. Bij ons vallen ze voor nu buiten de regeling.

Groetjes,

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 21 oktober 2021 13:22
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Afhandelverzoek , Subsidie: graag terugbellen afrastering re [ref:_00D20DPXP._5003X2IycVc:ref]

Hoi ,

Zie onderstaande vraag, ik heb meneer nog niet terug gebeld. Maar neem aan dat de regeling hiervoor niet geld?

Groetjes, a

Van: subsidieloket @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 21 oktober 2021 13:18
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Afhandelverzoek , Subsidie: graag terugbellen afrastering re [ref:_00D20DPXP._5003X2IycVc:ref]

Van: KCC provincie Drenthe @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 21 oktober 2021 13:17
Aan: subsidieloket <s @drenthe.nl>
Onderwerp: Afhandelverzoek , Subsidie: graag terugbellen afrastering re [ref:_00D20DPXP._5003X2IycVc:ref]

Beste collega,

Op 21-10-2021 13:16 uur is van een vraag binnen gekomen.

Klik op de om ze te bekijken en de zaak af te handelen.

Hartelijk dank!

Met vriendelijke groet,

namens de provincie Drenthe

provincie Drenthe
Westerbrink 1
Postbus 122
9400 AC Assen
T: (0592) 36 55 55
E: @drenthe.nl
provincie.drenthe.nl

Date : 24-2-2015 15:12:50
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl, [redacted]@minez.nl" [redacted]@minez.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: afspraken rond de wolf
Attachment : image001.png;

Beste mensen,

Ik heb wat aanvullingen geschreven (in groen) bij de opmerkingen die [redacted] ons eerder heeft doen toekomen. Graag aanvullen.

Ik [redacted] voorzie dus dat de eerder aangekondigde termijn van vier weken niet gehaald zal worden. Ik zal [redacted] en [redacted] morgen een kort berichtje sturen dat we toch iets meer tijd nodig hebben.

Groeten,

[redacted]

Om verwarring te voorkomen eerst het volgende:
WiN noemt in hun voorstel fase 1: "de huidige situatie, met nog geen territoriale wolf in Nederland". Dit komt dus niet overeen met de definities die wij o.a. in het communicatie draaiboek hanteren.
Dat klopt. Maar de fases die in het Communicatie-hoofdstuk genoemd zijn wijken af van hetgeen in het voorstel voor een wolvenplan genoemd wordt:
Fase 1: er bevindt zich af en toe een zwervende wolf in Nederland.
Fase 2: er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland. Etc.
In het voorstel aan de BAC VP is aangegeven dat het operationeel draaiboek zich richt op de eerste fase, van zwervende en mogelijk vestigende wolven in Nederland.
Het voorstel van WiN voorziet in alle fasen. Wij hebben afgesproken om ons op dit moment enkel te richten op de voorbereidende fase. Wanneer min of meer rondzwervende individuele wolf in Nederland zonder vaste woon- of verblijfplaats worden aangetroffen kunnen verdere stappen ondernomen worden voor de daarop volgende fasen.

WiN kan ons in de voorbereidende fase op de volgende punten ondersteunen (in rood mijn op- en aanmerkingen):

Algemene opmerking: het voorstel had overzichtelijker opgesteld kunnen worden door een andere opmaak te kiezen. Daarnaast is het niet geheel duidelijke welke bedragen eenmalig gemaakt moeten worden en welke jaarlijks terugkeren.

WOLVENLOKET (voorbereidende fase)

Bemannen wolvenloket (professionals): 5.1.2f

Training vrijwilligers: 5.1.2f

Materialen (DNA-sets, cameravallen): 5.1.2f

Reis- en onkosten: 5.1.2f

Totaal €14.500,- (excl. Kosten DNA-analyse)

Stel voor dat WiN de activiteiten die zij onder wolvenloket laten vallen iets aanpassen. Het wolvenloket zie ik als een wolvenmeldpunt. Punt drie (en waarschijnlijk deels 2 en 4) zou ik daarom onder monitoring willen plaatsen.
Het wolvenmeldpunt (telefonisch/digitaal meldpunt) lijkt me een goed initiatief. Het wolvenmeldpunt moet aansluiting krijgen op het Faunafonds. Hierover moeten goede afspraken worden gemaakt worden. Zij zouden als filtering van hondenmeldingen kunnen dienen en als check voor agrariërs voordat zij daadwerkelijk een verzoek doet schadetegemoetkoming indienen.
Naar mijn mening is aan het wolvenmeldpunt ook de verificatie gekoppeld. Als het waarschijnlijk is dat het om een wolf gaat, dan begint de inzet van de vrijwilligers om informatie en eventueel materiaal te verzamelen. Je kunt dat zien als de eerste stap van monitoring, maar je kunt dat ook gescheiden beschouwen. Een deel van de opbrengst in deze eerste stap bestaat uit negatieve uitslagen. Wat mij betreft blijft dat onderdeel van het onderdeel wolvenloket / wolvenmeldpunt.
Materialen voor DNA analyse in overleg aanschaffen. Verder moet het duidelijk zijn dat als er materiaal verzameld wordt dat er minimaal een protocol is voor veilige opslag.

WOLVENPLATFORM
Wolvenplatform (2 bijeenkomsten per jaar) 5.1.2f
Dit zijn kosten van voorbereiding door projectleider en medewerker, externe sprekers, verslaglegging, vergaderlocatie en consumpties.

Idee is prima. Stel voor om programma en sprekers wel telkens in overleg vast te stellen. Vraag me af of twee bijeenkomsten per jaar in de voorbereidende fase noodzakelijk zijn.
Op zich vind ik dit prima en het heeft in de afgelopen tijd ook een meerwaarde gehad. Ik ben echter van mening dat provincies en Faunafonds daar een vast onderdeel van moeten uitmaken. Hoe gevraagde en ongevraagde adviezen uit zo'n platform moeten komen komen is mij onduidelijk. Er spelen veel verschillende belangen en de verschillende signalen kunnen heel nuttig zijn voor provincies en Faunafonds. Er hoeft m.i. niet naar consensus gestreefd te worden. Wolvenplatform heeft meer het karakter van 'brainstorm' en daar is ook behoefte aan.

MONITORING (voorbereidende fase)
passieve monitoring door middel van camera-vallen en verzamelen van sporen voor DNA-analyse (keutels). Wel centrale opslag, verwerking en validatie van monitoringsgegevens.
€16.940
Prima. Verzamelen, registreren en valideren van meldingen van belang. Vooraf opstellen van een degelijk plan van aanpak en instellen evaluatiemomenten. Punt drie (en waarschijnlijk deels 2 en 4) uit post wolvenloket hier aan toevoegen.
Mee eens. Ben wel van mening dat we in het Operationeel Draaiboek duidelijk moeten aangeven hoe de gegevensstroom is en afspraken maken over de beschikbaarheid van gegevens voor provincies en Faunafonds. Zie verder mijn opmerking bij 'wolvenloket'.

SCHADEPREVENTIE (voorbereidende fase)

Demonstratie materialen om bij voorlichtende bijeenkomsten te tonen: Type hek, aantal draden, hoogte, bevestiging, linten, etc 5.1.2f

Beschermingsmaatregelen: 5.1.2f inzet: 5.1.2f

Ondersteuning Faunafonds: 5.1.2f

Materiaal voor schadebepaling 5.1.2f

Totaal: €12.500

Niet akkoord. Zijn taken die bij het Faunafonds thuis horen en ook door hen uitgevoerd kunnen worden (zeker in onze fase 0 en 1).
Mee eens, maar in fase 1 als er nog geen wolven zijn, zal WiN wel al voordrachten houden in de grensregio's. Heeft Faunafonds capaciteit om daar altijd bij te zijn ? Of vinden we het belangrijk dat werende middelen als draden, linten, electrogaas etc. als demonstratiemateriaal beschikbaar moet zijn voor WiN. Lijkt me de investering wel waard.

COMMUNICATIE EN EDUCATIE
Dit begrotingsonderdeel is opgebouwd uit vier elementen:

Jeugd en school
Ingezet wordt op de ontwikkeling van lesmateriaal, leskisten en bijzondere programma's (in de huid van de wolf). Uitgaande van 40 door professionals, training vrijwilligers, materialen en onkosten komt dit uit op totaa 5.1.2f

Website
Ontwerp, vernieuwing en actualisering: 5.1.2f

Folders en brochures:
schrijven, vormgeving, drukken: 5.1.2f deze schatting is natuurlijk afhankelijk van vormgeving, oplage,e.d.

Lezingen en presentaties
5.1.2f lezingen in 5 provincies, inclusief onkosten, uren, inzet vrijwilligers): 5.1.2f

Totaal: €24.000
Reizende Wolf tentoonstelling ism Brabants Natuurmuseum te Tilburg
Bijdrage in ontwikkelingskosten, materialen, huur, verzekering, uren. 5.1.2f (optioneel, stelpost).

Indien WiN invulling kan geven aan de communicatie en educatie, zoals genoemd in ons communicatieplan, dan akkoord. Hiervoor zal een nieuwe prijsopgave gedaan moeten worden.
Communicatieplan zoals door Jessica is gedeeld met ons, zal aangepast moeten worden. Op basis daarvan opnieuw begroten en bezien welk deel door provincies

gefinancierd dient te worden.

Van: @bij12.nl]
Verzonden: woensdag 11 februari 2015 22:14
Aan: @minez.nl;
Onderwerp: FW: afspraken rond de wolf

Beste allen,

Hierbij mijn opmerkingen op het Wolvenprogramma van WiN (versie 26 januari).

Om verwarring te voorkomen eerst het volgende:
WiN noemt in hun voorstel fase 1: "de huidige situatie, met nog geen territoriale wolf in Nederland". Dit komt dus niet overeen met de definities die wij o.a. in het communicatie draaiboek hanteren.

Het voorstel van WiN voorziet in alle fasen. Wij hebben afgesproken om ons op dit moment enkel te richten op de voorbereidende fase. Wanneer min of meer rondzwervende individuele wolf in Nederland zonder vaste woon- of verblijfplaats worden aangetroffen kunnen verdere stappen ondernomen worden voor de daarop volgende fasen.

WiN kan ons in de voorbereidende fase op de volgende punten ondersteunen (in rood mijn op- en aanmerkingen):

Algemene opmerking: het voorstel had overzichtelijker opgesteld kunnen worden door een andere opmaak te kiezen. Daarnaast is het niet geheel duidelijke welke bedragen eenmalig gemaakt moeten worden en welke jaarlijks terugkeren.

WOLVENLOKET (voorbereidende fase)
1. Bemannen wolvenloket (professionals): 5.1.2f
2. Training vrijwilligers: 5.1.2f
3. Materialen (DNA-sets, cameravallen): 5.1.2f
4. Reis- en onkosten: 5.1.2f

Totaal €14.500,- (excl. Kosten DNA-analyse)

Stel voor dat WiN de activiteiten die zij onder wolvenloket laten vallen iets aanpassen. Het wolvenloket zie ik als een wolvenmeldpunt. Punt drie (en waarschijnlijk deels 2 en 4) zou ik daarom onder monitoring willen plaatsen.
Het wolvenmeldpunt (telefonisch/digitaal meldpunt) lijkt me een goed initiatief. Het wolvenmeldpunt moet aansluiting krijgen op het Faunafonds. Hierover moeten goede afspraken gemaakt worden. Zij zouden als filtering van hondenmeldingen kunnen dienen en als check voor agrariërs voordat zij daadwerkelijk een verzoek doet schadetegemoetkoming indienen.

WOLVENPLATFORM
Wolvenplatform (2 bijeenkomsten per jaar) 5.1.2f
Dit zijn kosten van voorbereiding door projectleider en medewerker, externe sprekers, verslaglegging, vergaderlocatie en consumpties.

Idee is prima. Stel voor om programma en sprekers wel telkens in overleg vast te stellen. Vraag me af of twee bijeenkomsten per jaar in de voorbereidende fase noodzakelijk zijn.

MONITORING (voorbereidende fase)
passieve monitoring door middel van camera-vallen en verzamelen van sporen voor DNA-analyse (keutels). Wel centrale opslag, verwerking en validatie van monitoringsgegevens.
€16.940

Prima. Verzamelen, registreren en valideren van meldingen van belang. Vooraf opstellen van een degelijk plan van aanpak en instellen evaluatiemomenten. Punt drie (en waarschijnlijk deels 2 en 4) uit post wolvenloket hier aan toevoegen.

SCHADEPREVENTIE (voorbereidende fase)
1. Demonstratie materialen om bij voorlichtende bijeenkomsten te tonen: Type hek, aantal draden, hoogte, bevestiging, linten, etc. 5.1.2f
2. Beschermingsmaatregelen: 5.1.2f inzet: 5.1.2f
3. Ondersteuning Faunafonds: 5.1.2f 5.1.2f
4. Materiaal voor schadebepaling: 5.1.2f

Totaal: €12.500

Niet akkoord. Zijn taken die bij het Faunafonds thuis horen en ook door hen uitgevoerd kunnen worden (zeker in onze fase 0 en 1).

COMMUNICATIE EN EDUCATIE
Dit begrotingsonderdeel is opgebouwd uit vier elementen:
1. Jeugd en school
   Ingezet wordt op de ontwikkeling van lesmateriaal, leskisten en bijzondere programma's (in de huid van de wolf). Uitgaande van 40 door professionals, training vrijwilligers, materialen en onkosten komt dit uit op totaal 5.1.2f
2. Website
   Ontwerp, vernieuwing en actualisering: 5.1.2f
3. Folders en brochures:
   schrijven, vormgeving, drukken: 5.1.2f ; deze schatting is natuurlijk afhankelijk van vormgeving, oplage,e.d.
4. Lezingen en presentaties
   5.1.2f lezingen in 5 provincies, inclusief onkosten, uren, inzet vrijwilligers) 5.1.2f

Totaal: €24.000
Reizende Wolf tentoonstelling ism Brabants Natuurmuseum te Tilburg
Bijdrage in ontwikkelingskosten, materialen, huur, verzekering, uren. 5.1.2f (optioneel, stelpost).

Indien WiN invulling kan geven aan de communicatie en educatie, zoals genoemd in ons communicatieplan, dan akkoord. Hiervoor zal een nieuwe prijsopgave gedaan moeten worden.

Graag hoor ik jullie op- en aanmerkingen.

Met vriendelijke groet,

Faunazaken – Unit Faunafonds

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6 | F +31 (0)85 486 22 33 | E @bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Van: @provincie-utrecht.nl]
Verzonden: dinsdag 27 januari 2015 10:30
Aan:
CC: @minez.nl; @drenthe.nl);
Onderwerp: RE: afspraken rond de wolf

Beste

Dank voor het toesturen van de stukken. Als het gevolg van afwezigheid en decemberverloven zijn we niet meer als IPO-groepje bij elkaar geweest. Dat gaat aanstaande vrijdag weer gebeuren. We hebben al een volle agenda, maar zullen minimaal procedure afspraken maken naar aanleiding van de door jou doorgestuurde informatie.

Ik neem volgende week contact met je op om je te informeren.

Groeten,

[redacted]

Van: [redacted]@upcmail.nl]
Verzonden: maandag 26 januari 2015 14:42
Aan: [redacted]@bij12.nl
CC: [redacted]@wolveninnederland.nl; [redacted]@minez.nl
Onderwerp: Re: afspraken rond de wolf

hierbij ook alle documenten in word

> —— Original Message ——
> **From:** [redacted]
> **To:** [redacted]@provincie-utrecht.nl ; [redacted]@bij12.nl
> **Cc:** [redacted]@wolveninnederland.nl ; [redacted]@minez.nl
> **Sent:** Monday, January 26, 2015 2:07 PM
> **Subject:** afspraken rond de wolf
>
> Beste [redacted] en [redacted],
> bijgaand het aangepaste wolvenprogramma, een appendix waarin zo goed mogelijk is aangegeven wat we wel en niet meer kunnen doen zonder ondersteuning vanuit het IPO en een conceptverslag van het laatste wolvenplatform over schadepreventie. T.a.v. dat laatste is het van belang dat het nog een concept is, het kan nog wat worden gewijzigd dus.
> Het lijkt mij dat we nu klaar zijn voor het maken van vervolgafspraken. Zonder een zakelijke overeenkomst wordt het voor ons wel erg moeilijk. In het wolvenprogramma is een begroting opgenomen. Die geeft al een aardig inzicht over vervolg en kosten. Daarnaast hebben de partners van Wolven in Nederland, zoals bekend, al heel veel voorinvesteringen gedaan. Misschien is de tijd nu rijp voor doorpakken.
> Graag horen wij jullie reactie,
> een hartelijke groet,
> [redacted]

"De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking,vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen".

"De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking,vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen".

Date : 18-11-2019 14:54:48
From : "
To : "@drenthe.nl
Subject : RE: Agenda en stukken Werkgroep Monitoring Natuur 21 november - Start 13:00 u

6. Monitoringsplan Wolf)
Ter instemming; stemt de werkgroep in met het voorliggende monitoringsplan.
Ik neem aan dat het advies is om hierop in te stemmen. Ja, dat klopt. Zijn hier nog bijzonderheden? Hoe zal het worden gefinancierd?
Ik heb er in de begeleidingsgroep op aangedrongen om het stuk ook via de beide ipo werkgroepen te laten lopen zodat het meer een stuk van de provincies wordt dan een technisch document van BIJ12. Basis van financiering loopt via begroting BIJ12 (wolvenmeldpunt, alle DNA onderzoek ed). Dat betreft alle aspecten die voor alle provincies gezamenlijk van belang zijn. Als het gaat om specifiek extra onderzoek binnen 1 provincie (bijvoorbeeld met cameravallen territorium extra monitoren) dan is dat voor de betreffende provincie. Idem voor provincies die bijvoorbeeld prooidierenaanbod extra willen onderzoeken.
Ik denk dat er nu een goed monitoringsplan ligt waar we mee uit de voeten kunnen.

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: maandag 18 november 2019 12:00
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl> @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl> @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; Jordan Jumelet @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Agenda en stukken Werkgroep Monitoring Natuur 21 november - Start 13:00 u

Goedemorgen,

Bij deze de agenda en stukken voor de werkgroep Monitoring. Ik heb voor een aantal agendapunten input van jullie nodig, zouden jullie daarnaar willen kijken?
5.1.2e is er een kans dat ik niet naar de vergadering ga, maar dat mij vervangt. Zouden jullie je feedback op de punten daarom naar ons beide willen sturen.

De echte agenda en stukken zijn de vinden in de bijlage.
Alvast bedankt,

buiten reikwijdte

6. Monitoringsplan Wol)
Ter instemming; stemt de werkgroep in met het voorliggende monitoringsplan.
Ik neem aan dat het advies is om hierop in te stemmen. Zijn hier nog bijzonderheden? Hoe zal het worden gefinancierd?

buiten reikwijdte

Date : 2-7-2019 09:32:04
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf
Attachment : image001.png;

Beste [redacted]

Bedankt voor je bericht. Ik zal binnenkort nog een vergaderverzoek voor de begeleidingscommissie toesturen.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 1 juli 2019 19:00
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Re: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste [redacted]

Ik heb de datum genoteerd in mijn agenda.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted]@bij12.nl>
Datum: 01-07-19 16:29 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste [redacted],
In opdracht van BIJ12 gaat de zoogdiervereniging aan de slag met het opstellen van de Monitoringsstandaard wolf NL 2020. In de bijlage staat hun plan van aanpak. De planning is dat de monitoringsstandaard half november wordt opgeleverd.
Voor deze opdracht wordt een begeleidingscommissie vanuit de provincies opgezet. Deze begeleidingscommissie zal minstens 2 maal bij elkaar komen. Tijdens de eerste bijeenkomst zullen de aanpassingen vanuit het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse situatie besproken worden. Ook zal er een bijeenkomst plaatsvinden om het concept monitoringsplan te bespreken.
In overleg met [redacted], wil ik je vragen om deel te nemen aan de begeleidingscommissie. De eerste bijeenkomst is gepland op maandag 23 september, van 10:00 tot 13:00 bij BIJ12 in Utrecht. Dit moment is zo gekozen dat [redacted] tevens aanwezig kan zijn. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging bij de omzetting van het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse versie. De tweede bijeenkomst wordt gepland op 6, 7 of 8 november.
Voor de begeleidingscommissie zullen tevens [redacted] en [redacted] gevraagd worden.
Wil je aangeven of je deel wilt nemen aan de begeleidingscommissie en of je maandag 23 september aanwezig kan zijn?
Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Date : 1-7-2019 19:00:18
From : "
To : " **@bij12.nl**
Subject : Re: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf
Attachment : image001.png;

Beste

Ik heb de datum genoteerd in mijn agenda.

Groet,

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @bij12.nl>
Datum: 01-07-19 16:29 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste ,
In opdracht van BIJ12 gaat de zoogdiervereniging aan de slag met het opstellen van de Monitoringsstandaard wolf NL 2020. In de bijlage staat hun plan van aanpak. De planning is dat de monitoringsstandaard half november wordt opgeleverd.
Voor deze opdracht wordt een begeleidingscommissie vanuit de provincies opgezet. Deze begeleidingscommissie zal minstens 2 maal bij elkaar komen. Tijdens de eerste bijeenkomst zullen de aanpassingen vanuit het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse situatie besproken worden. Ook zal er een bijeenkomst plaatsvinden om het concept monitoringsplan te bespreken.
In overleg met , wil ik je vragen om deel te nemen aan de begeleidingscommissie. De eerste bijeenkomst is gepland op maandag 23 september, van 10:00 tot 13:00 bij BIJ12 in Utrecht. Dit moment is zo gekozen dat tevens aanwezig kan zijn. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging bij de omzetting van het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse versie. De tweede bijeenkomst wordt gepland op 6, 7 of 8 november.
Voor de begeleidingscommissie zullen tevens en gevraagd worden.
Wil je aangeven of je deel wilt nemen aan de begeleidingscommissie en of je maandag 23 september aanwezig kan zijn?
Met vriendelijke groet,

Monitoring

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)6 | F +31 (0)85 486 22 22 | E @bij12.nl

Werkt voor provincies

Date : 16-7-2019 07:56:55
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf
Attachment : image001.png;

Beste [redacted]

Voor de begeleidingscommissie zijn de provincies die deelnamen aan de Lupus werkgroep uitgenodigd (Gelderland[redacted], Drenthe [redacted], Utrecht [redacted] Limburg [redacted]). Daarnaast is ook Overijssel [redacted]) voor de begeleidingscommissie gevraagd. Vanuit deze provincies heb ik inmiddels een reactie ontvangen dat zij willen deelnemen aan de begeleidingscommissie.

Ik zal jouw opmerking dat goedkeuring van alles provincies noodzakelijk is bespreken met [redacted] er [redacted], zodat we kunnen kijken hoe we dit in het proces kunnen oppakken.

Zijn er vanuit jouw optiek nog provincies die nu al voor de begeleidingscommissie uitgenodigd dienen te worden?

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 1 juli 2019 19:11
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl) <[redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: Fwd: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Hoi [redacted]

Ik kreeg deze uitnodiging, prima natuurlijk, maar hoe is het verder met andere provincies afgestemd? Ik wil anderen niet passeren. Sowieso moet helder zijn dat voorgestelde afwijkingen van het wolvenplan goedkeuring behoeven van alle provincies. Dat zal minimaal in de IPO werkgroep, mogelijk AACVP, belegd moeten worden.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted]@bij12.nl>
Datum: 01-07-19 16:29 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste [redacted]
In opdracht van BIJ12 gaat de zoogdiervereniging aan de slag met het opstellen van de Monitoringsstandaard wolf NL 2020. In de bijlage staat hun plan van aanpak. De planning is dat de monitoringsstandaard half november wordt opgeleverd.
Voor deze opdracht wordt een begeleidingscommissie vanuit de provincies opgezet. Deze begeleidingscommissie zal minstens 2 maal bij elkaar komen. Tijdens de eerste bijeenkomst zullen de aanpassingen vanuit het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse situatie besproken worden. Ook zal er een bijeenkomst plaatsvinden om het concept monitoringsplan te bespreken.
In overleg met [redacted], wil ik je vragen om deel te nemen aan de begeleidingscommissie. De eerste bijeenkomst is gepland op maandag 23 september, van 10:00 tot 13:00 bij BIJ12 in Utrecht. Dit moment is zo gekozen dat [redacted] tevens aanwezig kan zijn. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging bij de omzetting van het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse versie. De tweede bijeenkomst wordt gepland op 6, 7 of 8 november.
Voor de begeleidingscommissie zullen tevens [redacted] en [redacted] gevraagd worden.
Wil je aangeven of je deel wilt nemen aan de begeleidingscommissie en of je maandag 23 september aanwezig kan zijn?
Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
BIJ12 | Werkt voor provincies

Date : 16-7-2019 09:12:27
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf
Attachment : image001.png;

Dag[redacted]

Ik denk dat je nu voldoende deelnemers hebt. De groep hoeft ook niet te groot te zijn. Het is verstandig dat de ipo werkgroep Natuurwetgeving in augustus door[redacted] wordt geïnformeerd. Als er provincies zijn die daar aangeven ook graag te willen aanhaken bij de begeleidingsgroep dan passeer je niemand.

Groeten[redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 16 juli 2019 7:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste[redacted]

Voor de begeleidingscommissie zijn de provincies die deelnamen aan de Lupus werkgroep uitgenodigd (Gelderland[redacted], Drenthe[redacted], Utrecht[redacted], Limburg[redacted]). Daarnaast is ook Overijssel[redacted]) voor de begeleidingscommissie gevraagd. Vanuit deze provincies heb ik inmiddels een reactie ontvangen dat zij willen deelnemen aan de begeleidingscommissie.

Ik zal jouw opmerking dat goedkeuring van alles provincies noodzakelijk is bespreken met[redacted] en[redacted] zodat we kunnen kijken hoe we dit in het proces kunnen oppakken.

Zijn er vanuit jouw optiek nog provincies die nu al voor de begeleidingscommissie uitgenodigd dienen te worden?

Groeten,[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 1 juli 2019 19:11
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl)[redacted]@gelderland.nl>;[redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: Fwd: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Hoi[redacted]

Ik kreeg deze uitnodiging, prima natuurlijk, maar hoe is het verder met andere provincies afgestemd? Ik wil anderen niet passeren. Sowieso moet helder zijn dat voorgestelde afwijkingen van het wolvenplan goedkeuring behoeven van alle provincies. Dat zal minimaal in de IPO werkgroep, mogelijk AACVP, belegd moeten worden.

Groet,[redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van:[redacted]@bij12.nl>
Datum: 01-07-19 16:29 (GMT+01:00)
Aan[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste[redacted]
In opdracht van BIJ12 gaat de zoogdiervereniging aan de slag met het opstellen van de Monitoringsstandaard wolf NL 2020. In de bijlage staat hun plan van aanpak. De planning is dat de monitoringsstandaard half november wordt opgeleverd.
Voor deze opdracht wordt een begeleidingscommissie vanuit de provincies opgezet. Deze begeleidingscommissie zal minstens 2 maal bij elkaar komen. Tijdens de eerste bijeenkomst zullen de aanpassingen vanuit het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse situatie besproken worden. Ook zal er een bijeenkomst plaatsvinden om het concept monitoringsplan te bespreken.
In overleg met[redacted], wil ik je vragen om deel te nemen aan de begeleidingscommissie. De eerste bijeenkomst is gepland op maandag 23 september, van 10:00 tot 13:00 bij BIJ12 in Utrecht. Dit moment is zo gekozen dat[redacted] tevens aanwezig kan zijn. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging bij de omzetting van het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse versie. De tweede bijeenkomst wordt gepland op 6, 7 of 8 november.
Voor de begeleidingscommissie zullen tevens[redacted] er[redacted] gevraagd worden.
Wil je aangeven of je deel wilt nemen aan de begeleidingscommissie en of je maandag 23 september aanwezig kan zijn?
Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E[redacted]@bij12.nl
BIJ12 | Werkt voor provincies

Date : 16-7-2019 07:56:55
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf
Attachment : image001.png;

Beste [redacted]

Voor de begeleidingscommissie zijn de provincies die deelnamen aan de Lupus werkgroep uitgenodigd (Gelderland [redacted], Drenthe [redacted] Utrecht [redacted], Limburg [redacted]). Daarnaast is ook Overijssel ([redacted]) voor de begeleidingscommissie gevraagd. Vanuit deze provincies heb ik inmiddels een reactie ontvangen dat zij willen deelnemen aan de begeleidingscommissie.

Ik zal jouw opmerking dat goedkeuring van alles provincies noodzakelijk is bespreken met [redacted] en [redacted] zodat we kunnen kijken hoe we dit in het proces kunnen oppakken.

Zijn er vanuit jouw optiek nog provincies die nu al voor de begeleidingscommissie uitgenodigd dienen te worden?

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 1 juli 2019 19:11
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: Fwd: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Hoi [redacted]

Ik kreeg deze uitnodiging, prima natuurlijk, maar hoe is het verder met andere provincies afgestemd? Ik wil anderen niet passeren. Sowieso moet helder zijn dat voorgestelde afwijkingen van het wolvenplan goedkeuring behoeven van alle provincies. Dat zal minimaal in de IPO werkgroep, mogelijk AACVP, belegd moeten worden.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted]@bij12.nl>
Datum: 01-07-19 16:29 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Begeleidingscommissie monitoringsplan wolf

Beste [redacted],
In opdracht van BIJ12 gaat de zoogdiervereniging aan de slag met het opstellen van de Monitoringsstandaard wolf NL 2020. In de bijlage staat hun plan van aanpak. De planning is dat de monitoringsstandaard half november wordt opgeleverd.
Voor deze opdracht wordt een begeleidingscommissie vanuit de provincies opgezet. Deze begeleidingscommissie zal minstens 2 maal bij elkaar komen. Tijdens de eerste bijeenkomst zullen de aanpassingen vanuit het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse situatie besproken worden. Ook zal er een bijeenkomst plaatsvinden om het concept monitoringsplan te bespreken.
In overleg met [redacted], wil ik je vragen om deel te nemen aan de begeleidingscommissie. De eerste bijeenkomst is gepland op maandag 23 september, van 10:00 tot 13:00 bij BIJ12 in Utrecht. Dit moment is zo gekozen dat [redacted] tevens aanwezig kan zijn. Zij is verantwoordelijk voor de kwaliteitsborging bij de omzetting van het Duitse monitoringsplan naar de Nederlandse versie. De tweede bijeenkomst wordt gepland op 6, 7 of 8 november.
Voor de begeleidingscommissie zullen tevens [redacted] en [redacted] gevraagd worden.
Wil je aangeven of je deel wilt nemen aan de begeleidingscommissie en of je maandag 23 september aanwezig kan zijn?
Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
BIJ12 | Werkt voor provincies

Date : 24-9-2019 17:34:38
From : [redacted]@zoogdiervereniging.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: Begeleidingsgroep 1 Monitoringplan Wolf, voorbereiding

Prima, dankjewel, ik wacht af of ik nog wat krijg.
Groet
[redacted]

Op di 24 sep. 2019 17:25 schreef [redacted]@drenthe.nl>:

> Hoi [redacted]
>
> Bijgaand alvast een aantal opmerkingen van mij. Misschien komt er nog meer maar dat bekijk ik donderdag. Als je donderdagavond geen vervolg hebt ontvangen mag je aannemen dat het hierbij blijft.
>
> Groet [redacted]
>
> Verzonden vanaf Samsung-tablet.
>
> -------- Oorspronkelijk bericht --------
> Van: [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
> Datum: 16-09-19 17:14 (GMT+01:00)
> Aan: [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@bij12.nl, [redacted]@drenthe.nl>, "[redacted]@prvlimburg.nl>, [redacted]@gelderland.nl>, [redacted]@overijssel.nl, [redacted]@lau.mlu.sachsen-anhalt.de>
> Cc: [redacted] Studio Wolverine" [redacted]@studiowolverine.com>, [redacted]@gmail.com>, [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
> Onderwerp: Begeleidingsgroep 1 Monitoringplan Wolf, voorbereiding
>
> Beste Begeleidingsgroep, beste [redacted]
>
> Hierbij ontvangen jullie de voorbereidende stukken voor de eerste vergadering van de begeleidingsgroep van het Monitoringsplan Wolf.
> Het overleg is maandag 23 september van 10u tot 13u bij Bij12, Leidse Veer 2, Zaal 'Op de Rivier'. De BG bestaat uit Bij12 en vier provincies. [redacted] heeft zich afgemeld.
>
> Deze mail leidt jullie door de voorbereidingen voor het overleg.
> De meegestuurde excel is opgesteld door ons, en aangevuld door onze validatoren, en door [redacted] (WENR) en [redacted] ([redacted] noord-veluwe) en besproken op het deelnemersoverleg van Wolven in Nederland.
>
> Onze opdracht is om aan te sluiten bij het Duitse monitoringplan. Op bepaalde punten is het nodig om aanpassingen te doen, doordat de NL situatie daar om vraagt. Deze veranderpunten willen we in deze BG puntsgewijs aan jullie voorleggen. **Het doel van BG1 is het maken van keuzes op welke punten en op welke wijze het Nederlandse monitoringplan wolf gaat afwijken van de Duitse.** Na het BG1 verwerken wij deze keuzes in de uiteindelijke tekst van het monitoringsplan. De tekst wordt in BG2 integraal voorgelegd. In principe moeten in BG2 geen inhoudelijke discussies meer nodig zijn.
>
> Bij het BG1 overleg is ook [redacted] aanwezig. Zij werkt op het wolfsbureau in Sachsen Anhalt, is bekend met het Duitse monitoringplan, en spreekt goed Nederlands. Wij hebben haar uitgenodigd om bij dit overleg te zijn, zodat als de BG vragen heeft over hoe het Duitse monitoringplan in elkaar zit, dit door [redacted] beantwoord kan worden.
>
> In het BG1 overleg zullen wij de punten presenteren waarop wij de BG een inhoudelijke keuze willen voorleggen (vaak: wel of niet de Duitse standaard volgen?). Wij voorzien dit van een advies (met argumenten in een powerpoint). De BG vragen wij daar een beslissing over te nemen. Om hierover te kunnen beslissen stuur ik jullie de volgende documenten:
> -het Duitse monitoringplan in het Duits
> -het Duitse monitoringplan in het Nederlands (ondanks grote inspanning is het nog steeds een groffe vertaling;), het gaat voor nu om de inhoud)
> -Verschiltabel van Duitse en NL monitoringsplan: met in de tweede kolom het Duitse monitoringplan, en in de derde kolom een voorstel hoe wij adviseren dit aan te passen voor de NL situatie. De regelnummers uit de eerste kolom zijn om naar te verwijzen. In kolom 4 en 5 staat aangegeven of het gaat om tekstuele punten of inhoudelijke punten. Tip: filter de tabel op kolom 5. Waar in kolom 3 geen tekst staat, wordt de tekst uit het Duitse monitoringplan overgenomen.
> -Voorstel voor een inleiding
> -lege tabel voor commentaar
>
> Als voorbereiding kunnen jullie het volgende doen:
> Neem graag de **Verschiltabel** kritisch door (vooral de inhoudelijke punten die heel grof gemarkeerd staan in kolom 5, wij gaan deze voor het overleg nog specificeren in een powerpoint). Het Duitse monitoringplan in het Duits of Nederlands kunnen daarbij helpen, maar die hoef je niet te beoordelen. De regelnummers uit de verschiltabel verwijzen naar het Duitse Monitoringsplan in het Nederlands. Paragraaf 6.3 komt uit de versie in het Duits, de rest uit de versie in het Nederlands.
> Noteer commentaar op **inhoudelijke** keuzes/discussiepunten via de meegestuurde **commentaartabel**, en vul regelnummers en initialen in.
> Stuur je commentaar graag **vrijdag** naar mij terug. Ik zal het bundelen, en dan kunnen we het maandag doornemen. Je kan er ook voor kiezen om je commentaar in de vergadering in te brengen of na de vergadering aan te leveren.
> Lees het voorstel voor de **inleiding,** ook daarvoor kan je commentaar aanleveren via een (nieuwe!) commentaartabel, noem deze graag 'inleiding'.
>
> Leg de focus graag op het **identificeren van inhoudelijke keuzes**. De precieze formulering komt in BG2.
>
> Wij kijken uit naar het overleg!
>
> Hartelijke groet,
> ook namens [redacted] en [redacted],
>
> [redacted]
> **Zoogdiervereniging**
>
> Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
> Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
> Mobiel: 06 - [redacted] | Secretariaat: 024-741 0500
> E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl

Webs te: www.zoogd erveren g ng.n | Tw tter: @zoogd e veren g
Skype:

Date : 24-9-2019 17:25:41
From : "
To : " @zoogdiervereniging.nl
Cc : " @prvlimburg.nl, @gelderland.nl, " @overijssel.nl
Subject : Re: Begeleidingsgroep 1 Monitoringplan Wolf, voorbereiding
Attachment : Monitoringsplan commentaarformulier 20190916.docx;

Hoi

Bijgaand alvast een aantal opmerkingen van mij. Misschien komt er nog meer maar dat bekijk ik donderdag. Als je donderdagavond geen vervolg hebt ontvangen mag je aannemen dat het hierbij blijft.

Groet,

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @zoogdiervereniging.nl>
Datum: 16-09-19 17:14 (GMT+01:00)
Aan: @bij12.nl>, @bij12.nl @drenthe.nl>, " @prvlimburg.nl>, @gelderland.nl>, @overijssel.nl, " @lau.mlu.sachsen-anhalt.de>
Cc: / Studio Wolverine" @studiowolverine.com>, @gmail.com>, @zoogdiervereniging.nl>
Onderwerp: Begeleidingsgroep 1 Monitoringplan Wolf, voorbereiding

Beste Begeleidingsgroep, beste

Hierbij ontvangen jullie de voorbereidende stukken voor de eerste vergadering van de begeleidingsgroep van het Monitoringsplan Wolf.
Het overleg is maandag 23 september van 10u tot 13u bij Bij12, Leidse Veer 2, Zaal 'Op de Rivier'. De BG bestaat uit Bij12 en vier provincies. heeft zich afgemeld.

Deze mail leidt jullie door de voorbereidingen voor het overleg.
De meegestuurde excel is opgesteld door ons, en aangevuld door onze validatoren, en door (WENR) en noord-veluwe) en besproken op het deelnemersoverleg van Wolven in Nederland.

Onze opdracht is om aan te sluiten bij het Duitse monitoringplan. Op bepaalde punten is het nodig om aanpassingen te doen, doordat de NL situatie daar om vraagt. Deze veranderpunten willen we in deze BG puntsgewijs aan jullie voorleggen. **Het doel van BG1 is het maken van keuzes op welke punten en op welke wijze het Nederlandse monitoringplan wolf gaat afwijken van de Duitse.** Na het BG1 verwerken wij deze keuzes in de uiteindelijke tekst van het monitoringsplan. De tekst wordt in BG2 integraal voorgelegd. In principe moeten in BG2 geen inhoudelijke discussies meer nodig zijn.

Bij het BG1 overleg is ook aanwezig. Zij werkt op het wolfsbureau in Sachsen Anhalt, is bekend met het Duitse monitoringplan, en spreekt goed Nederlands. Wij hebben haar uitgenodigd om bij dit overleg te zijn, zodat als de BG vragen heeft over hoe het Duitse monitoringplan in elkaar zit, dit door beantwoord kan worden.

In het BG1 overleg zullen wij de punten presenteren waarop wij de BG een inhoudelijke keuze willen voorleggen (vaak: wel of niet de Duitse standaard volgen?). Wij voorzien dit van een advies (met argumenten in een powerpoint). De BG vragen wij daar een beslissing over te nemen. Om hierover te kunnen beslissen stuur ik jullie de volgende documenten:
-het Duitse monitoringplan in het Duits
-het Duitse monitoringplan in het Nederlands (ondanks grote inspanning is het nog steeds een groffe vertaling;), het gaat voor nu om de inhoud)
-Verschiltabel van Duitse en NL monitoringsplan: met in de tweede kolom het Duitse monitoringplan, en in de derde kolom een voorstel hoe wij adviseren dit aan te passen voor de NL situatie. De regelnummers uit de eerste kolom zijn om naar te verwijzen. In kolom 4 en 5 staat aangegeven of het gaat om tekstuele punten of inhoudelijke punten. Tip: filter de tabel op kolom 5. Waar in kolom 3 geen tekst staat, wordt de tekst uit het Duitse monitoringplan overgenomen.
-Voorstel voor een inleiding
-lege tabel voor commentaar

Als voorbereiding kunnen jullie het volgende doen:
Neem graag de **Verschiltabel** kritisch door (vooral de inhoudelijke punten die heel grof gemarkeerd staan in kolom 5, wij gaan deze voor het overleg nog specificeren in een powerpoint). Het Duitse monitoringplan in het Duits of Nederlands kunnen daarbij helpen, maar die hoef je niet te beoordelen. De regelnummers uit de verschiltabel verwijzen naar het Duitse Monitoringsplan in het Nederlands. Paragraaf 6.3 komt uit de versie in het Duits, de rest uit de versie in het Nederlands.
Noteer commentaar op **inhoudelijke** keuzes/discussiepunten via de meegestuurde **commentaartabel**, en vul regelnummers en initialen in.
Stuur je commentaar graag **vrijdag** naar mij terug. Ik zal het bundelen, en dan kunnen we het maandag doornemen. Je kan er ook voor kiezen om je commentaar in de vergadering in te brengen of na de vergadering aan te leveren.
Lees het voorstel voor de **inleiding,** ook daarvoor kan je commentaar aanleveren via een (nieuwe!) commentaartabel, noem deze graag 'inleiding'.

Leg de focus graag op het **identificeren van inhoudelijke keuzes**. De precieze formulering komt in BG2.

Wij kijken uit naar het overleg!

Hartelijke groet,
ook namens en ,

Zoogdiervereniging

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: 06 - | Secretariaat: 024-741 0500
E-mail: @zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype:

Commentaar formulier Monitoringplan Wolf

INFORMATIE	
Commentaar DEADLINE	Vrijdag 20 sep (om mee genomen te worden in overzicht) of na vergadering
Product:	Verschiltabel Duits en NL Monitoringplan
Version:	Versie 16 sep
Datum:	
Reviewer:	

COMMENTAAR		
Algemeen		•
Initialen	**Regels**	**Opmerking/suggestie**
	85-119	*Deze tekst is grotendeels irrelevant voor een Nederlands plan. Vat de kern samen in 1 regel met verwijzing naar het Duits-Poolse plan.*
	157-181	*Duitse situatie kan veel beknopter. Max in 2 regels samenvatten. Bijvoorbeeld: na de eerste voortplanting in het jaar 2000 is de Duitse populatie gestaag gegroeid naar 73 roedels en 30 paren eind 2018. Deze groei ging gepaard met uitbreiding van het areaal vanuit de Lausitz in overwegend noordwestelijke richting.*
		Ontwikkelingen in Nederland en België. Indikken. Vergeet de onbevestigde waarnemingen. Dus: Na de eerste zekere wolf in maart 2015 zijn in Nederland jaarlijks rondzwervende wolven opgemerkt. De meeste hiervan hebben ons land ook weer verlaten. In 2019 zijn op de Veluwe 2 territoria vastgesteld waarvan 1 paar ook al een roedel heeft gevormd. In België is in 2018 een territorium vastgesteld en zijn ook enkele solidaire wolven aangetroffen. (NB: reproductie is in België nog niet vastgesteld, dus ook niet noemen. Dat is wensdenken)
	272	Besproken: geen 5x5 maar 10x10 km raster gebruiken bij presentatie van de gegevens.
	714-721	Besproken. Geen uitsplitsing van C3.
	725-727	Gebruik als voorbeeld: melding zonder duidelijke plaats of datum en gevallen van “horen zeggen" waarvan de originele waarnemer niet bekend is.
	762	Poolse situatie is niet gekozen. Kan geschrapt uit tekst.
	1017	Poolse situatie weglaten.
	2066	Op relatief kleine populatie in Nederland niet zo belangrijk. Hoeft niet in het plan. Kan tzt altijd als analysemethode worden toegepast.
		Par 6.3.1.4 spoor tegen oprichting in volgen is wat te rigide. Beter: bij het volgen van verse sporen moet verstoring worden voorkomen. Als er risico bestaat dat de

		onderzoeker het dier opjaagt moeten sporen tegen de voorlichting in worden gevolgd (bijvoorbeeld bij een vers spoor in de sneeuw).

Date : 14-4-2015 14:03:32
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@freenature.nl'" [redacted]@freenature.nl
Cc : "[redacted]@gmail.com, [redacted]@zoogdiervereniging.nl" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@ark.eu)" [redacted]@ark.eu, "[redacted]@ark.eu)" [redacted]@ark.eu
Subject : RE: betreft analyse wolf Drenthe Groningen

Beste [redacted],

Afgelopen vrijdag ontvingen we van jullie een projectvoorstel met een aantal onderwerpen die voortborduren op nader onderzoek naar de wolf die in maart in Drenthe en Groningen rondtrok. Ik had op 31 maart een vraag uitgezet bij [redacted] en [redacted] over het natrekken/valideren van waarnemingen om dubbel werk te voorkomen.

Het projectvoorstel gaat veel verder dan die vraag en valt uiteen in 3 onderdelen:
1) reconstructie van de looproute en analyse van alternatieve routes, obstakels enz.
2) communicatie, inventarisatie/rubriceren van aan WIN gestelde vragen
3) interviews bij veehouders

Hoewel verschillende onderdelen best interessant zijn om te weten, zijn ze voor de provincies beleidsmatig niet relevant. Het nalopen/GIS analyse van een route en alternatieven om de "beslissingen/keuzes" van deze wolf te interpreteren heeft bijvoorbeeld een enorm speculatief gehalte. Je mist gewoonweg de realtime effecten (kwamen er toevallig op moment x auto's/mensen aan waardoor de wolf gemakkelijker in richting y kon lopen) en bovendien voorspelt het gedrag van deze wolf niet hoe een andere wolf in een exact vergelijkbare situatie zou kiezen. Jonge wolven uit een en dezelfde roedel trekken ook in heel verschillende richtingen en vestigen zich in soms totaal verschillende landschappen.
Dat er tijdens de trektocht van onze wolf veel meer vragen bij Wolven in Nederland terecht zijn gekomen dan gemiddeld viel te verwachten. We zijn ook blij dat daarmee een stuk kennisoverdracht over wolven naar het Nederlandse publiek is gerealiseerd die inhoudelijk in elk geval beter was dan het commentaar van een aantal "zelfbenoemde deskundigen" die zich ook links en rechts in de media hebben laten horen.
Communicatie over de wolf vormt een onderdeel van het operationele draaiboek dat de provincies in IPO verband opstellen. Een nadere analyse van de in maart ontvangen reacties vinden wij daarvoor niet nodig.
De kennis(behoefte) over de wolf bij veehouders is in dit stadium, van rondzwervende wolven, nauwelijks relevant. Geen enkele veehouder kan/zal zich nu al voorbereiden op het risico dat schapen door een wolf worden gegrepen. Er zal eerst in IPO verband nadere besluitvorming moeten plaatsvinden over aspecten van tegemoetkoming bij schade/preventie voordat het zinvol is om hierover met veehouders om tafel te gaan. Voorlichting richting veehouders beschouwen wij bovendien als een kerntaak van het Faunafonds en de landbouwsector zelf.
Al met al is onze conclusie dat het projectvoorstel veel te ambitieus is voor de provincies Drenthe en Groningen om mee verder te willen gaan.

Met dank voor de genomen moeite, mede namens de provincie Groningen, vriendelijke groet,

[redacted]

-----Oorspronkelijk bericht-----
Van: [redacted] mailto [redacted] @freenature.eu]
Verzonden: vrijdag 10 april 2015 14:48
Aan [redacted]
CC: [redacted] @zoogdiervereniging.nl
Onderwerp: betreft analyse wolf Drenthe Groningen

Geachte [redacted], beste [redacted]

Zoals eerder aangegeven door [redacted] zou Wolven in Nederland graag een analyse uitvoeren van de wolf in de provincies Drenthe en Groningen van begin maart j.l.. U heeft aan [redacted] aangegeven graag ons voorstel tegemoet te zien, allereerst dank daarvoor.

In de bijlage vindt u het voorstel. Op hoofdlijnen zouden wij graag de volgende onderdelen evalueren:
- Ruimtelijke analyse en tijdspad van de afgelegde route door de wolf
- Informatie behoefte rondom waarneming van de wolf
- Kennis en informatiebehoefte bij veehouders m.b.t. de aanwezigheid van de wolf.

Tevens onderdeel van het projectvoorstel een conceptbegroting. Na overleg met de provincie(s) en eventuele aanpassing kan het voorstel definitief gemaakt worden.

Ik ga er hierbij vanuit u voldoende te hebben geïnformeerd, in afwachting van uw reactie,

met vriendelijke groet,

[redacted] - FREE Nature
[redacted] - Adviesbureau Averti
[redacted] - Zoogdiervereniging

--
[redacted]
FREE Nature

[redacted]

+31 (0) 6 [redacted]

www.freenature.nl
www.wolveninnederland.nl

Twitter
[redacted]
@FREE_Nature

Date : 30-7-2021 08:39:41
From : "[redacted]@prvlimburg.nl
To : [redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Bruikleenovereenkomst wolf-werende afrasteringen
Attachment : Uitleenovereenkomst noodset 1.docx;image001.png;image002.png;

Beste [redacted]

Bijgevoegd de bruikleenovereenkomst die in Limburg wordt gebruikt voor het uitlenen van de wolfwerende rasters.
Hopelijk kunnen jullie hiermee vooruit.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl
M +31 (0)6 [redacted]
Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht
Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl
provincie limburg

Van: [redacted]
Verzonden: donderdag 29 juli 2021 16:30
Aan: [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Bruikleenovereenkomst wolf-werende afrasteringen

Beste [redacted]

We werken inderdaad met een bruikleenovereenkomst. Ik heb hier een voorbeeld van opgevraagd zodra ik deze heb ontvangen stuur ik deze door.

Je hoort nog van me!

[redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl
M +31 (0)6 [redacted]
Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht
Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl
provincie limburg

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 27 juli 2021 14:14
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: Bruikleenovereenkomst wolf-werende afrasteringen

Goedemiddag,

Sinds begin deze maand doe ik een gedeelte ondersteuning voor [redacted], de projectleider de Wolf in Drenthe van de provincie Drenthe.
Zij heeft me gevraagd een opzet te maken voor een gebruikersovereenkomst tbv het uitlenen van wolf-werende afrasteringen aan veehouders.
Ik begreep van haar dat o.a. de provincie Limburg al met een dergelijke overeenkomst werkt?

Via het algemene nummer van de provincie Limburg kreeg ik uw naam door als contactpersoon.

Klopt bovenstaande veronderstelling en zo ja, is het dan wellicht mogelijk dat ik u om een voorbeeld van het document mag vragen?

Alvast bedankt voor uw reactie.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
provincie Drenthe
T. 06 [redacted]

provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen

Date : 29-7-2019 14:43:18
From : [redacted]**@bij12.nl**
To : "[redacted]**@wur.nl,** [redacted]**@bij12.nl, '**[redacted]**@bij12.nl, '**[redacted]**@gelderland.nl)"** [redacted]**@gelderland.nl,** [redacted]**@prvlimburg.nl"** [redacted]**@prvlimburg.nl,** [redacted]**@drenthe.nl**
Cc : "[redacted]**@wur.nl**
Subject : RE: CEwolf consortium meeting 2019 - financiële ondersteuning
Attachment : image002.png;

Beste allen,
Mijn voorstel is om onderstaand verzoek in de komende werkgroep natuurwetgeving (22 aug) te bespreken.
Dit voorzien van de vraag wat vinden de provincies hiervan?
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]@wur.nl>
Verzonden: woensdag 17 juli 2019 11:12
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@gelderland.nl) [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@wur.nl>
Onderwerp: FW: CEwolf consortium meeting 2019 - financiële ondersteuning

Beste BIJ12 & LUPUS,
Dit najaar komt het CEwolf consortium weer bij elkaar om harmonisering van de genetische monitoring nader af te stemmen en relevante thema's daaromheen te bespreken. Ook nieuwe landen sluiten aan waar zich recent ontwikkelingen op wolvengebied hebben voorgedaan (zie onder). Uiteraard zouden we daar vanuit WENR graag aanwezig zijn om ons werk zo goed mogelijk te kunnen blijven doen.
Tot op heden is nog onduidelijk of dit de verantwoording is van LNV dan wel de provincies qua financiële ondersteuning (natuurpact & latere communicatie tussen [redacted] en LNV); het is niet opgenomen in ons raamcontract met BIJ12. Globaal gaat het om ca. 5 a 10kE, afhankelijk of we deelnemen of organiseren.

Is het mogelijk hier voor oktober meer duidelijkheid over te krijgen? Dank!

Regards, [redacted]
Wageningen Environmental Research (Alterra)
Animal Ecology Team
P.O. Box 47, NL-6700 AA Wageningen
The Netherlands
Phone: +31-317 [redacted]
Mobile: 0031 (0)6 [redacted]
E-Mail: [redacted]*@wur.nl*
Internet: http://www.wur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research.htm
http://www.wur.nl/nl/Personen [redacted]
Wednesday is my free day

From: Funktionsaccount wildtiergenetik <[redacted]@senckenberg.de>
Sent: dinsdag 16 juli 2019 17:19
Subject: CEwolf consortium meeting 2019

Dear colleagues,

We are looking forward to the next meeting of the CEwolf consortium, where we can exchange experiences and ideas and hopefully welcome the colleagues from Belgium, Luxembourg and Austria. We are sorry for the delay in planning and would like to offer holding the meeting in Gelnhausen, Germany. This location should be easy to reach for most of you. I think some time ago [redacted] had offered to host the meeting in Poland, of course this is still an option as well.

We propose the following agenda:

- day 1, afternoon session only: development of local wolf population in different member countries, experiences with monitoring, management, and genetics (ca. 15- 30 min per country)
- day 2, morning and afternoon sessions: general topics: 1) Forgen, 2) joint research papers, 3) new methods 4) others
- day 3, morning session only: genoptype harmonization, genetic data session

Please select the dates that suit you from the doodle poll (https://doodle.com/poll/72bxyr26rirbm4ge) until the end of July. Please let us know if you have additional agenda topics or other questions.

All the best,
[redacted]

Senckenberg Wildtiergenetik - Senckenberg Wildlife Genetics
Forschungsstation Gelnhausen - Research Station Gelnhausen
Clamecystraße 12
63571 Gelnhausen, Germany
Telefon/phone: (+49)(0)6051 [redacted]
Email: [redacted]@senckenberg.de
www.senckenberg.de

Date : 9-2-2015 15:55:31
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : [redacted]@provincie-utrecht.nl, [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@bij12.nl"' [redacted]@bij12.nl, '[redacted]@minez.nl"' [redacted]@minez.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: communicatieparagraaf wolf
Attachment : 20130715 framework communicatie wolf en mens.docx;Communicatie doelgroepen en middelen.xlsx;

Vanochtend vergeten om bij te voegen, nog wat oogst uit de workshops van 2013.

Groet [redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 9 februari 2015 8:16
Aan: [redacted]@bij12.nl; [redacted]@minez.nl; [redacted]
Onderwerp: communicatieparagraaf wolf

Collega's,

Zoals we de 30-ste hebben afgesproken heb ik de voorzet van [redacted] van een eerste commentaar voorzien. Mijn algehele indruk is dat de input van WIN heeft geleid tot veel wensen en ambities maar dat die niet zo goed aansluiten bij onze prioriteiten en doelgroepen in relatie tot de fasering. Onderwijsprogramma's en dergelijke kunnen m.i. beter wachten tot een fase van territoriale wolven/roedels. Kortom, er kan veel uit worden geschrapt.
Ik heb wat zaken bijgeschreven, deels zijn het meer draaiboekactiviteiten dan communicatie, maar daar kunnen onze communicatiemensen vast wel weer een goede communicatie op formuleren.

Groet, [redacted]

Doelgroep	Folders
Schapenhouders en (klein) veehouders	uitgebreide folder
Jagers	uitgebreide folder
Burgers en families/ scholen	algemene folder
Recreanten	speciale folder
Media	

Andere middelen
op maat gemaakte presentatie (preventie)
op maat gemaakte presentatie (sporen, gedrag prooidieren, jachtwijzen)
lespakketten
excursies
persberichten algemeen via website.

DOEL	Voordat de wolf komt (Doel)	bij de eerste zwervers (Doel)
Participeren	meedenken over wolvenplan	waarnemingen melden, lezingen geven.
Informeren	Opzetten informatievoorziening	informeren en bereikbaar zijn voor vragen (passief)

bij een vestiging (Doel)
waarnemingen melden, helpen informatie over te brengen, vrijwilligerswerk, anderen aanspreken op ongewenst gedrag (b.v. voeren)
intensieve en proactieve communicatie gericht op voorkomen van conflictsituaties

Doelgroep	Door- en steun-zenders	Doel
Grote publiek	pers	voorzien van up to date informatie; betrekken bij het melden van wolven
Pers	pers en media	voorzien van up to date informatie
schapenhouders, professioneel en hobbymatig	LTO, Landelijke Werkgroep Professionele Schapenhouders, Platform Kleinschalige Schapen- en geitenhouders, Faunafonds	Stimuleren toepassen preventieve maatregelen, informeren over de gevolgen van het wel of niet toepassen hiervan
Veehouders	LTO	Informeren dat preventieve maatregelen vooralsnog niet nodig zijn
jagers	KNJV, Vereninging het Reewild, Vereniging het Edelhert, WBE's, FBE's	Participeren bij opstellen wolvenplan, bij monitoring en publieksvoorlichting, informeren over invloed wolven op fauna en jachtwijze
natuurorganisaties	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, de Landschappen, IVN, Zoogdiervereniging, ARK, dierenbescherming,	Participeren bij opstellen wolvenplan, bij monitoring en publieksvoorlichting, informeren over invloed wolven op natuur
overige terreinbeheerders	Federatie Particulier Grondbezit, Kroondomeinen, defensie, VNG	Participeren bij opstellen wolvenplan, bij monitoring

omwonenden	Gemeenten, pers	Informeren, participeren door waarnemingen door te geven
ouders	Scholen	Informeren over aanwezigheid van wolven en eventuele risico's
(jonge) kinderen	Basisscholen	Informeren over aanwezigheid van wolven en eventuele risico's
Ruiters en paardenbezitters	Maneges en vabladen	Informeren over aanwezigheid van wolven en eventuele risico's
hondenbezitters	vaktijdschriften, TBO's	Informeren over aanwezigheid van wolven en eventuele risico's
recreanten	RECRON, ANWB	Informeren over aanwezigheid van wolven en eventuele risico's
recreatieondernemers	RECRON, ANWB	Participeren door te informeren over mogelijkheden rondom de wolf
provincie, rijk	EZ, IPO	Besluiten en participeren over wolvenplan
locale bestuurders, ambtenaren	VNG	Informeren over aanwezigheid, risico's en kansen rondom wolven

brandweer, politie, dierenambulance	?	Informeren over aanwezigheid, risico's en kansen rondom wolven, participeren door wolvenwaarneming en te melden en verkeersslachtoffers veilig te stellen
Wegbeheerders (Rijkswaterstaat, Waterschap, gemeentes, wegenwacht)	ANWB, VNG	Informeren over aanwezigheid, participeren door wolvenwaarneming en te melden en verkeersslachtoffers veilig te stellen

Voordat de wolf komt (Middelen)	bij de eerste zwervers (Middelen)	bij een vestiging (Middelen)
website, social media, interviews en krantenberichten	website, social media, persberichten, openbare sectie bij Naturalis, publiek oproepen om meldingen door te geven	website, social media, persberichten, informatiefolders, prijsvraag, naam laten verzinnen voor pups of een nieuwe roedel, excursies door het wolvenleefgebied, tentoonstelingen in bezoekerscentra, infoborden op locaties
website, social media, interviews	idem+ persperichten	idem+ persperichten+ persexcursie
Betrekken bij proces om te komen tot een wolvenplan	website, persberichten, folders en indien nodig toegesneden informatiebijeenkomst, delen van kennis uit Duitsland van schapenhouders in wolvengebieden	toegesneden folders, bijeenkomsten, demonstraties, websites en bladen van standsorganisaties, inzet van vrijwilligers, delen van kennis uit Duitsland van schapenhouders in wolvengebieden
website, social media, interviews en krantenberichten	website, social media, interviews en krantenberichten	website, social media, interviews en krantenberichten
presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland van andere jagers	presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland van andere jagers	presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over actuele stand van zaken, ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland van andere jagers, inzetten voor sporenexcursies
presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland	presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland	presentaties, folders, artikelen in vakbladen en webpagina's over actuele stand van zaken, ecologie, gedrag, sporen- en wolvenherkenning, delen van kennis uit Duitsland, inzetten voor sporenexcursies
website, social media, interviews en krantenberichten	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, algemene informatiebijeenkomst

website, social media, interviews en krantenberichten	informatieavonden, website, algemene media	informatieavonden, website, algemene media, huis-aan-huis bladen, algemene informatiefolder, meenemen op excursie
website, social media, interviews en krantenberichten	informatieavonden, website, algemene media	informatieavonden, bladen, website, algemene media, huis-aan-huis bladen, algemene informatiefolder, meenemen op excursie
website, social media, interviews en krantenberichten		educatie: spelenderwijs leren omgaan met wolven, lespakket(ten), meenemen op excursie
website, social media, interviews en krantenberichten	algemene media, vakbladen	informatieavonden, bladen, website, algemene media, huis-aan-huis bladen, algemene informatiefolder, infoborden op locatie
website, social media, interviews en krantenberichten	algemene media, vakbladen	informatieavonden, bladen, website, algemene media, huis-aan-huis bladen, algemene informatiefolder, infoborden op locatie
website, social media, interviews en krantenberichten	algemene media, vakbladen	informatieavonden, bladen, website, algemene media, huis-aan-huis bladen, algemene informatiefolder, infoborden op locatie
website, social media, interviews en krantenberichten	algemene media, vakbladen	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, delen van kennis uit Duitsland
Direct betrokken	website, social media, algemene media, intranet, informatiebijeenkomst, rechtstreekse communicatie met sleutelpersonen	website, social media, algemene media, intranet, informatiebijeenkomst, rechtstreekse communicatie met sleutelpersonen
website, social media, interviews en krantenberichten	via VNG, informatiebijeenkomst, algemene media, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend	via VNG, informatiebijeenkomst, algemene media, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend

website, social media, interviews en krantenberichten	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, toegesneden informatiebijeenkomst, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend
website, social media, interviews en krantenberichten	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend	via standsorganisaties, hun websites en bladen, algemene media, toegesneden informatiebijeenkomst, e-mail en telefoonnummers WolvenInNederland bekend

Date : 13-7-2021 14:33:28
From : "[redacted]@brabant.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Cc : [redacted]@brabant.nl
Subject : RE: de Wolf
Attachment : Voorschriften bij noodset Opzet def. nov 2020.pdf;Handleiding stroomnetten.pdf;image001.png;

Dag [redacted]

In de bijlage stuur ik je de voorschriften tbv het uitlenen van noodrasters door provincie Brabant.
De noodrasters zijn eigendom van provincie, maar het uitlenen hebben we ondergebracht bij een bedrijf (Veeservice IDAC). Die zorgt voor opslag, uitleveren, onderhoud en het weer innemen.
Aanvankelijk bleek dat de noodrasters inclusief randapparatuur niet door alle bruikleennemers weer werden ingeleverd. Daarom hebben we een borg van 250,- ingesteld.
Het gaat al beter, maar helemaal waterdicht werkt het uitlenen en innemen nog niet. Schapenhouders moeten weten dat ze daarmee andere schapenhouders duperen in noodsituaties met de kans op misgrijpen.
Veder heb ik een korte handleiding toegevoegd die wordt meegegeven. Nodig, want het uitlenen op zichzelf is geen garantie dat de netten ook daadwerkelijk wolfwerend worden geplaatst.
Dit vraagt zorgvuldigheid en inzicht in het gedrag van een wolf (volhardend en slim). Waar we naar toe willen is dat de sector zelf de logistiek en uitlenen van noodrasters gaat oppakken.

Mocht je nog vragen hebben, dan mag je mailen/bellen.

Ps. Ik neem collega [redacted] in CC mee, omdat zij de landelijke afstemming doet

Groet [redacted]

[redacted] Natuurbescherming, Fauna en [redacted] wolvencommissie | 06[redacted] |
[redacted]@Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch |www.Brabant.nl |

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 12 juli 2021 13:12
Aan: [redacted]@brabant.nl>
Onderwerp: de Wolf

Goedemiddag,

Sinds begin deze maand doe ik een gedeelte ondersteuning voor [redacted], de projectleider de Wolf in Drenthe van de provincie Drenthe.
Zij heeft me gevraagd een opzet te maken voor een gebruikersovereenkomst tbv het uitlenen van wolf-werende afrasteringen aan veenhouders.
Ik begreep van haar dat de provincie Brabant al met een dergelijke overeenkomst werkt?

Via het algemene nummer van de provincie Brabant kreeg ik uw naam door als contactpersoon.

Klopt bovenstaande veronderstelling en zo ja, is het dan wellicht mogelijk dat ik u om een voorbeeld van het document mag vragen?

Alvast bedankt voor uw reactie.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

T. 06[redacted]

provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen

Provincie Noord-Brabant

Voorschriften bij uitlenen noodset wolfwerende nachtkraal

Onderwerp
Ten behoeve van het nemen van preventieve maatregelen ter bescherming van vee tegen zwervende wolven in acute situaties

Bij het lenen van deze materialen en apparatuur gelden de volgende voorwaarden:

1. Bij het ophalen van het materiaal bij de bruikleengever dient door bruikleennemer een borg ter waarde van € 250,- te worden betaald.
2. Deze materialen en apparatuur zijn en blijven eigendom van de provincie Noord-Brabant, en dienen op eerste verzoek weer te worden geretourneerd.
3. Indien materialen of apparatuur na de afgesproken periode niet, niet volledig of beschadigd geretourneerd worden, worden de kosten hiervan in rekening gebracht bij de bruikleennemer.
4. Indien het vermoeden bestaat dat materialen of apparatuur gestolen zijn, dient door de bruikleennemer aangifte te worden gedaan bij de politie en daarvan bewijs te worden overgelegd aan bruikleengever. Bij diefstal geldt een eigen risico van € 250,-.
5. Deze materialen en apparatuur mogen alleen gebruikt worden voor het hierboven aangegeven doel; ze mogen niet buiten de provincie Noord-Brabant worden gebruikt of vervoerd.
6. De bruikleennemer blijft te allen tijde verantwoordelijk voor eventueel aangerichte schade door derden welke door het gebruik van deze materialen en apparatuur zou kunnen ontstaan.
7. De bruikleennemer dient zich naar redelijkheid ervoor in te spannen dat de geleende middelen niet vermist raken of beschadigd worden. De reserveaccu, de acculader en de storing zoeker dienen niet onbeheerd achter gelaten te worden.
8. Indien de uitgeleende materialen en apparatuur onverhoopt toch geheel of gedeeltelijk onbruikbaar of vermist worden dient de bruikleennemer onmiddellijk de bruikleengever te informeren.
9. Indien de elektronische apparatuur niet naar behoren werkt, dient de bruikleennemer direct contact op te nemen met de bruikleengever en de apparatuur te retourneren. Het is bruikleennemer niet toegestaan het defect zelf op te lossen.

Aldus opgemaakt en in 2-voud ondertekend:

Plaats: Drunen

Datum:

Namens de bruikleengever	Namens de bruikleennemer:
Naam: …… Veeservice IDAC	Naam: ……
Handtekening	Handtekening
……	……

Provincie Noord-Brabant

Aandachtspunten bij het plaatsen van stroomnetten

Stroomnetten zijn een goede, tijdelijke maatregel

Stroomnetten, ook wel flexinetten genoemd beschermen schapen en geiten tegen wolven. Ze zijn met name geschikt als nachtkraal of als tijdelijke maatregel. Maar daarvoor moeten ze wel op de juiste wijze geplaatst worden. Met deze flyer geven we enkele aandachtspunten mee om de stroomnetten 'wolfwerend' te plaatsen.

Een set bestaat uit 10 netten van 50 meter. De hoogte van het net is 120 cm. Aan de netten zitten prikpaaltjes. De set komt inclusief een schrikdraadklok, accu, aarde-pen en voltmeter. De sets worden tijdelijk uitgeleend door de provincie. Als de wolf weer vertrokken is of wanneer u zelf maatregelen heeft genomen, levert u de netten weer in.

Wolven zijn slim en volhoudend

Wolven sparen energie door te jagen op makkelijke prooien. Schapen en geiten die onvoldoende beschermd zijn, kunnen daarom aantrekkelijk zijn. Maar wolven zijn gevoelig voor elektriciteit. Wanneer een wolf in aanraking komt met een stroomnet, zal hij een elektrische schok krijgen. Deze pijnlijke ervaring leert de wolf dat schapen geen prooidieren zijn. De wolf zal de schapen met rust laten en zich richten op wilde dieren zoals reeën en zwijnen. Deze les geeft de wolf ook door aan zijn jongen.

Bij het plaatsen van stroomnetten, moet u rekening houden met het gedrag van wolven.

- *Een wolf zal altijd proberen onder een raster door te kruipen of te graven*
  - Om dit te voorkomen plaatst u de stroomnetten met de onderste draad dicht bij de grond. De tweede draad, dit is de eerste draad van het net waar spanning op staat, mag **maximaal 20 cm** hoog staan.
- *Een wolf zal niet snel klimmen en springen, maar kan dit wel*
  - Om dit te voorkomen moet de hoogste draad met spanning op **minimaal 120 cm** staan. Let op, dat er geen opstapjes direct naast de netten aanwezig zijn. Een boomstronk of andere verhoging kan de wolf gebruiken om alsnog over het net te springen.
- *Een wolf kan door smalle openingen heen kruipen*
  - De netten moeten **naadloos aansluiten** op elkaar. Let daarbij ook op hekwerken en poorten, die eveneens van stroomnetten moeten worden voorzien. Knoop de netten goed vast aan elkaar. Let extra goed op bij kuilen en greppels, daar mogen geen doorgangen groter dan 20 cm aanwezig zijn.
- *Een wolvenneus is gevoelig voor elektriciteit, maar een dikke vacht kan isoleren*
  - Er moet daarom **minimaal 4.500 volt (> 4,5 Kv)** op het stroomnet staan. Nooit minder! Om te voorkomen dat er stroom weg lekt, maait u het gras onder het net. Dit voorkomt ook dat de accu snel leeg raakt. Zorg voor een goede aarding door de aarde-pen diep in de grond te slaan. Controleer regelmatig de spanning op het net.
- *Schapen kunnen een slap net omver lopen*
  - Het stroomnet moet **stevig en strak** staan. De hoekpalen moeten daarvoor stevig in de grond staan. Schoorpalen bij de hoekpalen, helpen om het net strak te zetten.

Nadat de netten dienst hebben gedaan, levert u de netten en randapparatuur weer schoon en opgerold in. Ze worden opnieuw gebruikt om schapen en geiten op andere locaties te beschermen.

Hulp nodig, vragen of toch schade?

In Brabant zijn er vrijwilligers actief van het Wolven Meldpunt, die kunnen u helpen met het plaatsen van de stroomnetten. Hiervoor kunt u contact opnemen via nr: **06-**

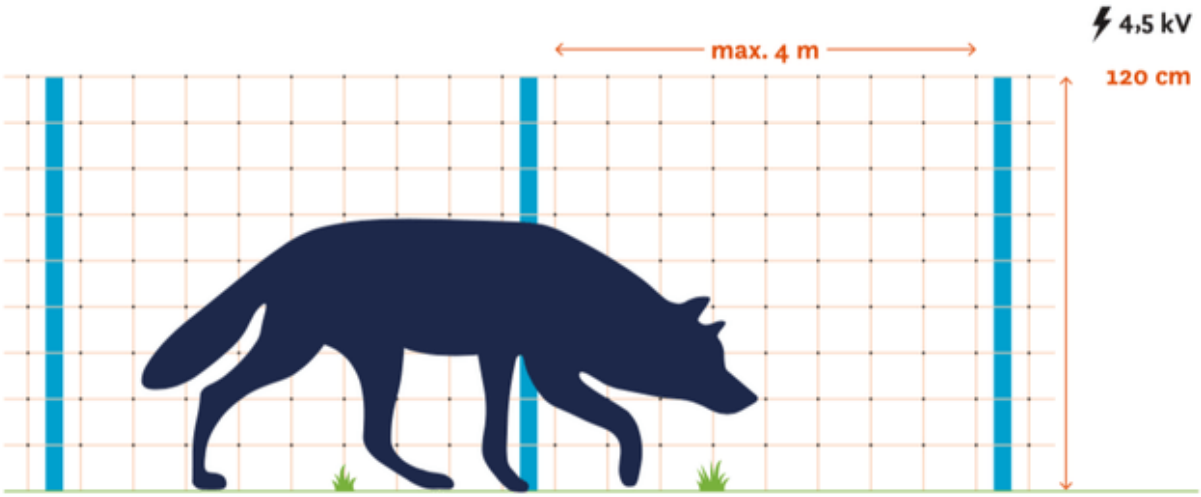
Als er ondanks de genomen maatregelen toch schade aan uw dieren optreedt door (mogelijk) een wolf, dient u dit binnen 24 uur te melden via BIJ12 nr: **085-4862222**.

Kijk voor meer informatie over schadeafhandeling en tegemoetkoming op de website www.BIJ12.nl. Hier vindt u ook meer informatie over andere preventieve maatregelen die u kunt nemen (zoektermen; faunaschade, preventiekit)

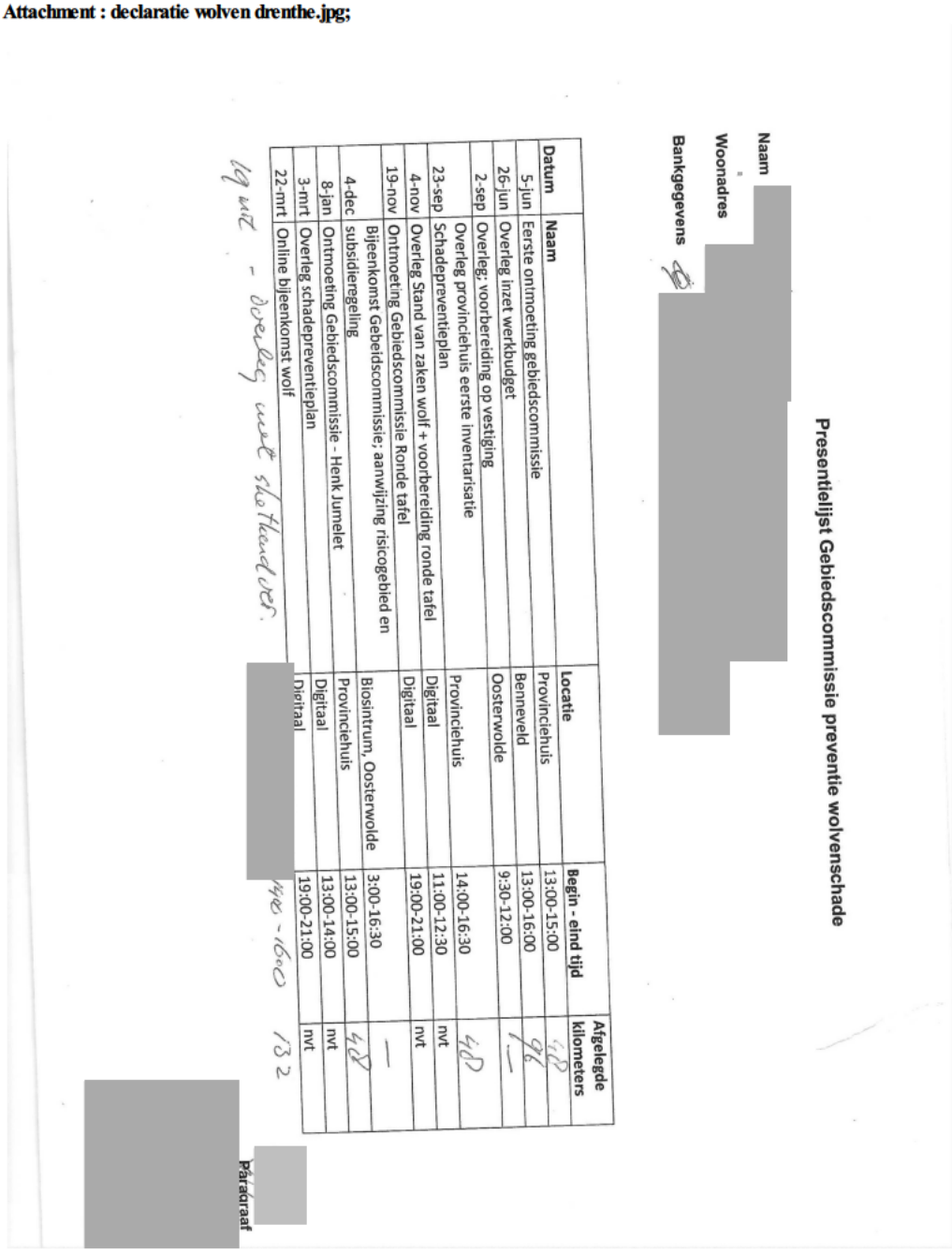
Heeft u technische vragen over het stroomnet of defecten aan apparatuur, dan neemt u contact op met de leverancier Veeservice Idac, info@veeserviceidac.nl of via nr: **0416-379 955**

Heeft u nog andere vragen over de wolf in Brabant?

Deze kunt u stellen via Wolf@Brabant.nl of via **06**

Date : 27-9-2021 18:13:09
From : [redacted]@gmail.com
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: Declaratie vacatiegelden
Attachment : declaratie wolven drenthe.jpg;

Presentielijst Gebiedscommissie preventie wolvenschade

Naam [redacted]
Woonadres [redacted]
Bankgegevens [redacted]

Datum	Naam	Locatie	Begin - eind tijd	Afgelegde kilometers
5-jun	Eerste ontmoeting gebiedscommissie	Provinciehuis	13:00-15:00	96
26-jun	Overleg inzet werkbudget	Benneveld	13:00-16:00	96
2-sep	Overleg; voorbereiding op vestiging	Oosterwolde	9:30-12:00	—
	Overleg provinciehuis eerste inventarisatie	Provinciehuis	14:00-16:30	40
23-sep	Schadepreventieplan	Digitaal	11:00-12:30	nvt
4-nov	Overleg Stand van zaken wolf + voorbereiding ronde tafel	Digitaal	19:00-21:00	nvt
19-nov	Ontmoeting Gebiedscommissie Ronde tafel	Biosintrum, Oosterwolde	3:00-16:30	—
	Bijeenkomst Gebiedscommissie; aanwijzing risicogebied en subsidieregeling	Provinciehuis	13:00-15:00	40
4-dec	Ontmoeting Gebiedscommissie - Henk Jumelet	Digitaal	13:00-14:00	nvt
8-jan	Overleg schadepreventieplan	Dietraal	19:00-21:00	nvt
3-mrt	Online bijeenkomst wolf			
22-mrt				

Paragraaf [redacted]

Op 27 sep. 2021, om 16:12 heeft [redacted]@drenthe.nl> het volgende geschreven:

Goedemiddag,
Ik ben intern nog steeds op zoek naar de door jullie ingediende declaraties.
Ik blijf zoeken, maar het lijkt me nu toch best verstandig om mij nogmaals jullie declaraties te mailen indien dat mogelijk is.
Dan kan ik er zelf met gezwinde spoed werk van maken.

Als jullie ee a nog in kopie hebben liggen dan ontvang ik dat graag zo spoedig mogelijk.

En excuus voor deze vertraging, ik kan helaas nog niet vinden waar het is mis gegaan.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
provincie Drenthe
T. 06 [redacted]
Aanwezig: ma, di, do

<image001.png>
Postbus 122
9400 AC Assen

Presentielijst Gebiedscommissie preventie wolvenschade

Naam H. Oosterman

Woonadres Rijweg 94 Oosterwolde

Bankgegevens NL 32 RABO 030 90 75 041

Datum	Naam	Locatie	Begin - eind tijd	Afgelegde kilometers
5-jun	Eerste ontmoeting gebiedscommissie	Provinciehuis	13:00-15:00	
26-jun	Overleg inzet werkbudget	Benneveld	13:00-16:00	
2-sep	Overleg; voorbereiding op vestiging	Oosterwolde	9:30-12:00	
23-sep	Overleg provinciehuis eerste inventarisatie Schadepreventieplan	Provinciehuis	14:00-16:30	
4-nov	Overleg Stand van zaken wolf + voorbereiding ronde tafel	Digitaal	11:00-12:30	
19-nov	Ontmoeting Gebiedscommissie Ronde tafel	Digitaal	19:00-21:00	
4-dec	Bijeenkomst Gebeidscommissie; aanwijzing risicogebied en subsidieregeling	Biosintrum, Oosterwolde	3:00-16:30	
8-jan	Ontmoeting Gebiedscommissie - Henk Jumelet	Provinciehuis	13:00-15:00	
3-mrt	Overleg schadepreventieplan	Digitaal	13:00-14:00	
22-mrt	Online bijeenkomst wolf	Digitaal	19:00-21:00	

19 mrt - overleg met skeltenduo. Ooskerhesselen 14⁰⁰ - 16⁰⁰

[redacted]

5.1.2f

[redacted]

Paragraaf

[redacted]

Date : 6-11-2019 09:26:35
From : "
To : " **@zoogdiervereniging.nl**
Subject : RE: Draft probleemwolven

Hoi

Hier hebben we het gisteren niet meer over gehad. De draft had ik eerder dit jaar al voor commentaar rondgestuurd bij de betrokken provincies en hun reacties verwerkt. De volgende stap lijkt me dat ik deze binnenkort ook even voorleg aan Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen zodat we weten hoe er daar ambtelijk over wordt gedacht. Dergelijk voorwerk is productiever dan de boel pas in januari te agenderen.

Op de bijeenkomst in januari kan het dan gaan over de vraag wie en op welk niveau deze afspraak gaan tekenen. Bij een aantal provincies leeft de wens (ambtelijk) om dit door bestuurders (gedeputeerden, ministers) te laten doen. In dat licht is het wellicht ook handig om LNV in januari uit te nodigen? en ik hebben daar voor de wolf ook regelmatig contact mee.

Tot morgen, groet

Van: @zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: maandag 4 november 2019 16:41
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Draft probleemwolven

Hallo ,
Ik denk dat we elkaar morgen zien op het overleg bij Bij12? Ik zou graag graag even met je bespreken hoe we het best jouw draft over probleemwolven verder kunnen brengen en hoe we die op het programma zetten voor de grensoverschrijdende meeting. Kunnen we wellicht morgen even bespreken.

groet

Zoogdiervereniging

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: 06 - | Secretariaat: 024-741 0500
E-mail: @zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype:

Date : 30-10-2019 15:08:16
From :
To : "@ipo.nl
Subject : RE: Eerste opzet - Interview - de wolf
Attachment : 2019 IPO - De Wolf.docx;image006.png;image007.png;image008.png;image009.png;image010.png;image011.png;

Dag ,

Dank voor je opzet, grote lijn ziet er goed uit. Ik heb even reactie gegeven op jouw vraag.

Groeten,

Van: @ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 29 oktober 2019 15:09
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Eerste opzet - Interview - de wolf

Ho

Bedankt voor de tekst en de supermooie foto! Die zou ik heel graag gebruiken met naamsvermelding.
Ik heb even zitten puzzelen en een eerste opzet gemaakt waarin ik uw antwoorden verwerkt heb. Zie bijlage.
Het hele artikel volgt ook nog, nadat ieder zijn deel heeft goedgekeurd.
Schroom niet om kritisch te zijn. Aanpassingen zie ik graag tegemoet.

Dank voor de medewerking!

Met vriendelijke groet,

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 22 oktober 2019 17:04
Aan: @ipo.nl>
Onderwerp: RE: Extra informatie - Interview - de wolf

Hoi

Oké, zo heb ik een beetje een idee van de context. Dank voor jouw uitleg. Ik zet in het kort even mijn reactie op jouw vragen in deze mail, als je behoefte hebt aan verduidelijking of uitbreiding van aspecten dan kunnen we een belafspraak maken.

1) Wat was precies uw rol bij het opstellen van het wolvenplan?
Ik was gewoon lid van het werkgroepje dat het 1e operationele draaiboek wolf had opgesteld (voor zwervende wolven) en vervolgens aan de slag was gegaan met het Interprovinciaal wolvenplan. In het voorjaar van 2018 is vanuit bestuurders (BAC VP) verzocht om de planning aanzienlijk te versnellen en voor het eind van het jaar een plan gereed te hebben. In dezelfde periode viel de trekker/voorzitter van onze werkgroep wegens ziekte uit. Ik heb toen de rol van trekker min of meer overgenomen en er met collega's van een aantal provincies en BIJ12 voor gezorgd dat er eind 2018 een compleet plan op tafel lag.
2) Er bestaat vaak een spanningsveld tussen stad en platteland. Met zeer uiteenlopende belangen. Hoe is hier in dit wolvenplan rekening mee gehouden?
We hebben in het proces een bijeenkomst georganiseerd met en voor stakeholders van heel verschillend pluimage en verschillende belangen. Daarin zijn 'plattelandsbelangen en -standpunten' even goed naar voren gekomen als 'stadsbelangen en -standpunten'. Uiteindelijk is de juridische speelruimte bij een zwaar beschermde diersoort als de wolf meer sturend geweest voor de keuzes in het plan dan meningen vanuit stad of platteland. De afzonderlijke provincies hebben ook bestuurlijk ruim gelegenheid gehad om hun visie op het plan te geven.
3) Wat is volgens u het succes van het wolvenplan (en/of de samenwerking daaromheen)?
De urgentie die in 2018 werd gevoeld om haast te maken met het plan is terecht gebleken. Kort na vaststelling in het IPO bestuur (januari 2019) was het eerste territorium van de wolf op de Veluwe een feit. Omdat er een plan lag was er toen ook een duidelijk handelingsperspectief. De provincies hebben hiermee goed geanticipeerd op een ontwikkeling die we zagen aankomen. Een overheid die haar zaken op orde heeft wekt m.i. ook vertrouwen bij burgers en boeren. Zeker bij een wolf, die sterke emoties oproept, is dat van grote waarde.
4) Hoe verliep de samenwerking met de verschillende stakeholders?
Het is een hele klus geweest om in de extreem korte voorbereidingstijd van zo'n plan alle stakeholders voldoende te betrekken. Met een duidelijke planning, strakke data om te kunnen reageren, en communicatie over de verschillende processtappen hebben we als werkgroep stakeholders zo goed mogelijk betrokken.
5) Hoe kom je met zoveel verschillende stakeholders tot optimale samenwerking?
We wisten van aanvang al dat de opvattingen en belangen van stakeholders rondom de wolf sterk uiteen liepen (en lopen). Om tot bruikbare samenwerking te komen zijn we op de stakeholdersbijeenkomst gestart met kennisdeling. Het (voor-)kennisniveau van stakeholders over de wolf, onderzoek en beleidsruimte liep enorm uiteen. Dat maakt een gesprek/discussie altijd moeilijk. Een gezamenlijke kennisbasis (die ook door iedereen wordt geaccepteerd) is absoluut randvoorwaarde voor samenwerking. Het is goed om je als werkgroep bewust te zijn van het Dunning-Kruger effect waarbij weinig kennis vaak samenvalt met zeer sterke overtuigingen. De discussies over de PAS/Stikstof of klimaat laten zien dat als een deel van de stakeholders de wetenschappelijke basis ter discussie stelt alles stokt.
6) Is er iets wat volgende keer anders aangepakt dient te worden? Wat zijn de leermomenten, de grootste geleerde les?
Een volgende keer is nooit een herhaling van wat we al hebben meegemaakt. Essentieel voor een proces dat in zeer korte tijd moet worden afgerond is een team van collega's die bereid zijn om er de schouders onder te zetten. Ik zou in een toekomstig geval meer tijd willen steken in kennisdeling met onze managers en bestuurders. Uiteindelijk moeten bestuurders over zo'n plan beslissen, het is dan gek dat ze weinig tot niets van inhoud weten.
7) Wilt u nog iets toevoegen waarnaar ik niet gevraagd heb?
Ik hoop dat je hiermee vooruit kunt. Het werken aan het wolvenplan vond ik een hele uitdaging, door de tijdsdruk fysiek inspannend (veel overwerk en werkdagen van 10-12 uur) maar dat het resultaat er op tijd lag geeft me voldoening.

Hartelijke groet

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 22 oktober 2019 15:19
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Extra informatie - Interview - de wolf

Hoi [redacted]

Ik zie dat ik inderdaad wel heel kort van stof ben geweest in mijn benadering.
Mij is gevraagd vanuit het IPO een aantal successen binnen diverse beleidskaders op te halen. Op het gebied van Vitaal Platteland, vind ik 'De Wolf' een mooi visueel voorbeeld. Het heeft Nederland, via de media, echt geraakt.

Ik haal per beleidsthema een succesverhaal op uit de afgelopen bestuursperiode , waarbij ik het belangrijk vind dat verbinding en samenwerking centraal staan. Ook wanneer er diverse belangen spelen. De verhalen komen, waarschijnlijk, op IPO.nl en eventueel op het IPO intranet en zijn dus benaderbaar voor geïnteresseerden.
Bij voorkeur zou ik ze naderhand graag nog bundelen in de vorm van een online magazine om intern en met provincies te delen. (Dat laatste is nog niet concreet.)

Juist het werken 'voor Nederland' vanuit een team vanuit verschillende organisaties mag voorop gesteld worden. Ik heb hier[redacted] geïnterviewd en hoop, naast uw medewerking, ook nog op de medewerking van[redacted] . Dit om echt een mooi rond verhaal neer te zetten hoe we samen naar een oplossing (in dit geval een nieuw wolvenplan) toegewerkt hebben, en wat Nederland daar van merkt.

Mij lijkt het erg interessant om hier met u over in gesprek te gaan.
Dat kan in persoon, schriftelijk of telefonisch. Voordat het artikel gepubliceerd wordt, wordt dit eerst volledig met u afgestemd.

En mocht u tevens over mooi beeldmateriaal van de wolf beschikken om rechtenvrij bij het artikel te gebruiken (met naamsvermelding), dan houd ik me aanbevolen.

Groet,

[redacted]

06[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: mvoers@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 21 oktober 2019 10:08
Aan: [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: RE: Interview - de wolf

Beste [redacted]

Ik wil je best verder helpen maar de context van jouw vragen is voor mij niet helemaal duidelijk. Met welk doel ben je op zoek naar deze antwoorden en hoe zie je de publicatie voor je? Voor wie zijn de antwoorden bedoeld? In welke vorm giet je het resultaat? Ik heb er bijvoorbeeld geen behoefte aan om als persoon naar voren geschoven te worden, het wolvenplan was uiteindelijk werk van een team. Inhoudelijk kan ik je wel goed informeren over jouw vragen maar wat meer context helpt me om de focus goed te leggen.
Laat maar weten!

Vriendelijke groet[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 17 oktober 2019 18:09
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Interview - de wolf

Beste [redacted]

Ik ben bezig om een aantal successen in beeld te brengen, vanuit communicatie IPO.
1 daarvan is het wolvenplan. Zou ik u hierover kort kunnen interviewen? Dat kan schriftelijk, telefonisch of in persoon.
Mijn vragen heb ik alvast voor u op rij gezet (zie onderaan dit bericht).
Zou u hieraan willen meewerken?

1. Wat was precies uw rol bij het opstellen van het wolvenplan?
2. Er bestaat vaak een spanningsveld tussen stad en platteland. Met zeer uiteenlopende belangen. Hoe is hier in dit wolvenplan rekening mee gehouden?
3. Wat is volgens u het succes van het wolvenplan (en/of de samenwerking daaromheen)?
4. Hoe verliep de samenwerking met de verschillende stakeholders?
5. Hoe kom je met zoveel verschillende stakeholders tot optimale samenwerking?
6. Is er iets wat volgende keer anders aangepakt dient te worden? Wat zijn de leermomenten, de grootste geleerde les?
7. Wilt u nog iets toevoegen waarnaar ik niet gevraagd heb?

Ik hoor graag van u!

Met vriendelijke groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Date : 5-12-2019 13:44:14
From : "[redacted]@ipo.nl
To : [redacted]@ipo.nl
Cc : [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@IPO.Nl
Subject : RE: Eerste versie artikel
Attachment : In de ban van de wolf- het interprovinciale wolvenplan_opm[redacted]docx;image001.png;image002.png;image003.png;image004.png;image005.png;

Ha[redacted]

In bijgevoegd document mijn opmerkingen. Check vooral nog even bij[redacted] wanneer Lupus nou precies aan de slag gegaan is: voorjaar 2018 of eerder. Relevant voor alinea onderaan pagina 3.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: donderdag 5 december 2019 12:15
Aan: [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: Eerste versie artikel

Hoi[redacted]

Als een echte jager mag je nu op onjuistheden schieten.
Op-en aanmerkingen, ik ben er klaar voor.

Groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

In de ban van de wolf

In juli 2018 vestigde de eerste wolvin zich officieel in Nederland. Aangezien het Rijk de wolventaken al eerder naar de provincies decentraliseerde, ging het Interprovinciaal Overleg (IPO) samen met de provincies aan de slag met een nieuwe versie van het wolvenplan, een opvolger van het wolvenplan van 2016, gericht op zwervende wolven. Op 24 januari 2019 is door alle provincies, vertegenwoordigd in het Interprovinciaal Overleg (IPO), het 'Interprovinciaal Wolvenplan' vastgesteld; een draaiboek waarin vermeld staat hoe provincies moeten handelen wanneer er naast zwervende ook territoriale wolven in Nederland worden gesignaleerd. Vanuit verschillende organisaties werd opgetrokken rondom dossier 'de wolf'.

Met opmerkingen [redacted]: Waar is deze datum op gebaseerd?

Het wolvenplan

Sinds 2015 komen er veelvuldig zwervende wolven voor in Nederland. Dat was in 2016 het uitgangspunt om een eerste wolvenplan op te stellen voor zwervende wolven.
In het wolvenplan staat bijvoorbeeld aangegeven welke maatregelen houders van landbouwhuisdieren kunnen nemen om schade door wolven te voorkomen of te beperken.
[redacted] Natuurwetgeving bij het IPO: "In 2018 is het thema wolf in een stroomversnelling gekomen. Er moest een uitbreiding op het draaiboek komen dat voorzag in het feit dat het niet langer ging om ~~een~~ incidenteel zwervende wolven~~f~~, maar om structureel zwervende wolven. Met als volgende te verwachten stap: vestiging van ~~de~~één of meer wolven in Nederland. ~~Als een wolf zich minstens een half jaar op een bepaalde plek bevindt, dan is deze gevestigd en stelt de provincie het wolvengebied vast.~~"

Met opmerkingen [redacted]: Klopt, maar dat was bij aanvang updaten draaiboek nog geen uitgangspunt, daartoe is pas later, tijdens het proces van updaten, besloten,

"Stel dat een wolf zich in Nederland vestigt, wat moeten we dan regelen? Een plan van aanpak, dat is het vernieuwde wolvenplan"

Gezamenlijk optrekken

[redacted] Vitaal Platteland bij IPO: "Vanaf 1 januari 2017 is de Wet natuurbescherming van kracht. Met die wet zijn ook de verantwoordelijkheden voor faunabeleid en beheer naar de provincies gegaan. Er wordt nu veel meer gezamenlijk opgetrokken. Samen denken we na over hoe we omgaan met de wolf en met de schade-uitkeringen als gevolg van de wolf." In het plan staat ook dat de provincies, in elk geval de komende drie jaar, de schade door wolven blijven vergoeden voor bedrijfsmatige en hobbydierhouders.

Gewijzigde veldcode

[redacted] "~~Het idee~~Uitgangspunt is om~~dat je~~ zoveel mogelijk preventieve maatregelen te nemen~~neemt~~ om te voorkomen dat je als agrariër~~die~~ schade oploopt. Heb je als agrariër desondanks toch schade door toedoen van de wolf, dan zijn provincies verantwoordelijk voor het verlenen van tegemoetkomingen in faunaschade.
BIJ12 voert deze regeling voor de provincies uit."

Samenwerking

Samenwerking op verschillende schaalniveaus is nodig. Zo is er de samenwerking tussen dierhouders die zich door onderlinge afspraken beter kunnen voorbereiden op het beschermen van hun~~et~~ vee. Of de samenwerking tussen de provincies om haar wettelijke taken goed te kunnen uitvoeren. BIJ12, de uitvoeringsorganisatie van het IPO, regelt de volledige coördinatie wanneer er een melding van faunaschade door wolven binnenkomt. Zij zijn het die een taxateur naar het (spreekwoordelijke) 'plaats-delict' sturen om een DNA-test uit te voeren om vast te stellen of het daadwerkelijk een wolf was die de schade veroorzaakt heeft en geen ander dier.

Gewijzigde veldcode

[redacted] faunazaken en coördinator wolf bij BIJ12: "Wanneer een schapenhouder belt dat hij gewonde of dode schapen aangetroffen heeft, vindt een eerste beoordeling plaats op basis van foto's en/of camerabeelden. Als een dier gewond is, wordt er een dierenarts geregeld. Wanneer er voldoende aanleiding is om te denken dat er een wolf in het spel is, dan wordt er binnen 24 uur een DNA-monster afgenomen dat~~ie~~ getest wordt in een lab. Bij het beoordelen van een aanvraag voor tegemoetkoming van de schade bekijken wij of een schapenhouder ~~wel~~ voldoende heeft gedaan om schade te voorkomen. Is dat het geval, dan zorgt BIJ12 ervoor dat de schades uitbetaald worden namens de provincies. De andere verantwoordelijkheden die bij BIJ12 liggen, zijn de voorlichting over het voorkomen van schade door de wolf aan schapenhouders en vanaf 2020 de verbrede invulling van het wolvenmeldpunt."
Daarmee leeft BIJ12 ook haar eigen motto: 'voorkomen, bestrijden, betalen'.

~~[redacted]: "Hoe je succes behaalt? Begin tijdig, verken, onderzoek, leg de feiten op tafel. Met elkaar."~~

Gebiedscommissie

In het Interprovinciaal Wolvenplan is onder meer vastgesteld dat wanneer een wolf zich minstens een half jaar op een bepaalde plek bevindt, deze als gevestigd beschouwd wordt. De betreffende provincie kan vervolgens het leefgebied van de gevestigde wolf vaststellen als

wolvenleefgebied. In Gelderland deed zich dat het eerst voor: begin 2019 bleek uit DNA-sporen van uitwerpselen van een wolf dat deze zes maanden op een min of meer vaste locatie wat gebleven. In maart 2019 heeft de provincie Gelderland het leefgebied wolf vastgesteld. Het vervolg is dat voor

Ttenminste de komende drie jaar ~~is er~~ op initiatief van ~~de~~ LTO schapenhouderij, het Platform voor kleinschalige schapen- en geitenhouders met ondersteuning door provincie Gelderland een gebiedscommissie preventie wolvenschade ingesteld is die schapenhouders helpt bij het voorkomen van wolvenschade. Deze Gebiedscommissie is door de Gedeputeerde Staten van Gelderland geïnstalleerd en komt tot praktisch uitvoerbare schadepreventieplannen gericht op de bescherming van schapen en geiten binnen het wolvengebied in Gelderland. De commissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapen- en geitenhouderij en terreineigenaren en gaat in gesprek met alle belanghebbenden om te analyseren welke maatregelen nodig zijn om wolvenschade te voorkomen. [redacted] Fauna provincie Gelderland is als secretaris betrokken bij deze commissie. Hij is actief bij de monitoring van de wolven en het aanwijzen van de grenzen van het leefgebied voor de wolf. Ook schreef hij mee aan het vernieuwde wolvenplan: “De commissie denkt samen met BIJ12 na over goede beschermende maatregelen die in de Nederlandse situatie kunnen werken, maar wisselt haar opgedane kennis ook uit zodat andere provincies daarvan kunnen profiteren. Gelderland kiest er voor om de ruimte die het Interprovinciaal Wolvenplan biedt in te vullen, dat wil zeggen naast de wettelijke tegemoetkoming in de schade ook een stap verder te gaan door mee te betalen aan preventie. Dat heeft ook een plek gekregen in het Coalitieprogramma 2019-2023. De coalitiepartijen willen een bedrag uittrekken voor de financiering van roofdieradaptiemaatregelen om bijvoorbeeld vee te beschermen tegen de wolf. Dat valt samen met de wens om te verkennen of een herijking van de tegemoetkoming van faunaschade zinvol is om meer in te zetten op preventie om de totale lasten te verlagen.”

Met opmerkingen [redacted]: Hier moet je wel eerst aangeven dat dat in Gelderland gebeurt naar aanleiding van de eerste vestiging van een wolf: zie tekstvoorstel

IPO: afstemming stakeholders

Een subgroep van de IPO werkgroep Natuurwetgeving ging onder de werktitel Lupus hard aan de slag. Er vond afstemming plaats met stakeholders zoals natuurbeschermingsorganisaties, boerenorganisaties en LTO en boerenorganisaties[redacted]: “Bijzonder is dat het een gepolariseerd onderwerp betreft, waarbij sommige stakeholdersgroepen ~~heel erg~~ sterk via de media opereerden. Je hebt de juichverhalen, maar ook de kritische verhalen over de wolf. ~~Bepaalde~~ Sommige organisaties blijken~~waren heel~~ goed te weten wanneer ~~een~~ ambtelijke of bestuurlijke besluitvorming~~adviescommissie~~ plaatsvindt. Dan zie je regelmatige kort van tevoren

Met opmerkingen [redacted]]: Je maakt hier een opmerkelijke sprong (terug in de tijd): wat je hier beschrijft, betreft het proces van updaten van het toenmalige draaiboek tot interprovinciaal wolvenplan. Dat kan wel, maar dan moet je tekstueel aangeven dat je hier terug in de tijd gaat, bijvoorbeeld door tijdsaanduiding te noemen. Check ff bij [redacted] wanneer Lupus precies aan de slag is gegaan: volgens mij voorjaar 2018 maar mogelijk al eerder.

een ~~hoel~~ groot krantenartikel in de krant, met hun standpunt. Ook als een schaap door een wolf wordt doodgebeten, is het een aantal malen voorpaginanieuws geweest. Terwijl er ~~tig keer~~veel vaker een schaap door een hond doodgebeten wordt, maar daar hoor je weinig tot niets over. Voor zorgvuldige besluitvorming ~~Het~~ is het belangrijk om een goed totaalplaatje te hebben en van daaruit met al je stakeholders de dialoog aan te gaan."

[redacted] van de provincie Drenthe was lid van de werkgroep die het eerste operationeel draaiboek wolf, voor zwervende wolven, opstelde. Deze keer nam hij de rol van trekker van de werkgroep die het Interprovinciaal wolvenplan schrijft, op zich. "We wisten dat de opvattingen en belangen van stakeholders rondom de wolf sterk uiteenliepen. Het (voor-)kennisniveau van stakeholders over de wolf, onderzoek en beleidsruimte liep enorm uiteen. Dat maakt een gesprek/discussie altijd moeilijk.
Om tot bruikbare samenwerking te komen, zijn we op de stakeholdersbijeenkomst gestart met kennisdeling. Een gezamenlijke kennisbasis, die door iedereen wordt geaccepteerd, is absoluut randvoorwaarde voor samenwerking."

"Hoe je succes behaalt? Begin tijdig, verken, onderzoek, leg de feiten op tafel. Met elkaar."

Met opmerkingen [JO5]: Wat mij betreft is dit een betere plek voor deze quote; hier sluit het aan op het beschreven proces terwijl 'ie eerder in de tekst een wat vreemde, geïsoleerde indruk maakt.
Ik zou ook achterwege laten wie het gezegd heeft (net als bij je andere dikgedrukte quote), mede omdat het eigenlijk logischer zou zijn dat [redacted] dit gezegd zou hebben dan Désiré.

Wrijving tussen stad en platteland

Die wrijving tussen stad en platteland, dat is een structurele uitdaging die het vaak lastig maakt om tot een compromis te komen. [redacted] De mensen in de stad hebben beelden bij ~~van de~~ natuur maar lijken~~zijn~~ er soms ook wat vervreemd van geraakt. En de boeren ervaren~~zitten met~~ de problematiek direct aan den lijve maar ~~die~~ hebben te maken met de opinies ~~meerderheid van een wens~~ van ~~de~~ mensen die in de (rand)stad wonen. Dat spanningsveld zie je op een heleboel thema's ~~plekken~~ terug." [redacted] weet alles over die wrijving tussen stad en platteland: "We hebben in het proces een bijeenkomst georganiseerd met en voor stakeholders van verschillend pluimage met uiteenlopende belangen. Daarin zijn 'plattelandsbelangen en -standpunten' even goed naar voren gekomen als 'stadsbelangen en -standpunten'. Uiteindelijk bepaalden de juridische kaders bij een zwaar beschermde diersoort als de wolf onze speelruimte om meningen en wensen vanuit stad of platteland meer of minder in het plan te verwerken. De afzonderlijke provincies hebben ook bestuurlijk ruim de gelegenheid gehad om hun visie op het plan te geven."

Hoe gaat het nu met de wolf?

: “Van de 10 wolven die in Nederland zijn waargenomen in 2018/2019, zijn er 2 in Nederland gebleven. Deze 2 vrouwtjeswolven hebben zich onafhankelijk van elkaar gevestigd op de Veluwe. Dat er in 2019 een mannetje bij kwam en dit leidde tot een roedel met jongen, toont aan dat de wolf zich hier thuis voelt. De natuurterreinbeheerders op de Veluwe gaan nuchter om met de aanwezigheid van de wolf en weten elkaar waar nodig, te vinden. Overigens is een deel van de Veluwe afgesloten voor de wolf, dat zijn keuzes van de natuurterreineigenaar. Je merkt dat het onderwerp het meest speelt in de provincie waar de wolf zijn sporen al heeft nagelaten. Dan merk je ook hoe je samen verder komt, bijvoorbeeld door de waardevolle contacten die in Drenthe al waren gelegd met Duitsland. Daar heeft men al langer ervaring met de wolf.”

Successen en leermomenten

: “Het succes zit echt in de samenwerking. Het is bijzonder dat het gelukt is om met 12 provincies één plan te maken en één soort beleid te hebben waarbinnen provinciale keuzes gemaakt kunnen worden. Ook belangrijk is dat je tijdig begint. En dat is met betrekking tot het Interprovinciaal Wolvenplan goed gelukt ook dankzij het vroegtijdig monitoren van de wolf.”

vult aan dat het Interprovinciaal Wolvenplan binnen de Nederlandse praktijk past: “Het is breed gedragen, maar biedt ook ruimte voor individuele keuzes, zoals ten aanzien van het meebetalen aan preventie. Het geeft voldoende richting voor alle betrokkenen zonder onnodig in detail te schieten, wat een kritiekpunt was op het oude wolvenplan. Het biedt een goede balans van beschermen en beheren : “Essentieel voor een proces dat in zeer korte tijd moet worden afgerond, is een team van collega’s dat bereid is om de schouders eronder te zetten. Ik zou in een toekomstig geval meer tijd willen steken in kennisdeling met onze managers en bestuurders die uiteindel jk over zo’n plan beslissen.” : “Natuur is vaak kwetsbaar en sterk afhankel jk van ons menselijk handelen. De wolf kwam Nederland binnengewandeld en is nu al niet meer weg te denken. Dat wil niet zeggen dat de wolf niet kwetsbaar is, er zullen zich conflicten blijven voordoen. Daarmee blijft het een ontwikkeling om van dichtbij te volgen, en waar nodig, keuzes te maken. Het Internationaal wolvenplan biedt daarvoor een goede basis.” “Ook de urgentie die in 2018 werd gevoeld om haast te maken met het plan, is terecht gebleken. Kort na vaststelling in het IPO bestuur (januari 2019) was het eerste territorium van de wolf op de Veluwe een feit. Omdat er een plan lag, was er een

duidelijk handelingsperspectief. De provincies hebben hiermee goed geanticipeerd op een ontwikkeling die we zagen aankomen. Een overheid die haar zaken op orde heeft, wekt vertrouwen bij burgers. Zeker bij een wolf, die sterke emoties oproept, is dat van grote waarde."

Meer informatie:

Interprovinciaal Wolvenplan

Wolveninnederland.nl

Bij12.nl

Gewijzigde veldcode

Gewijzigde veldcode

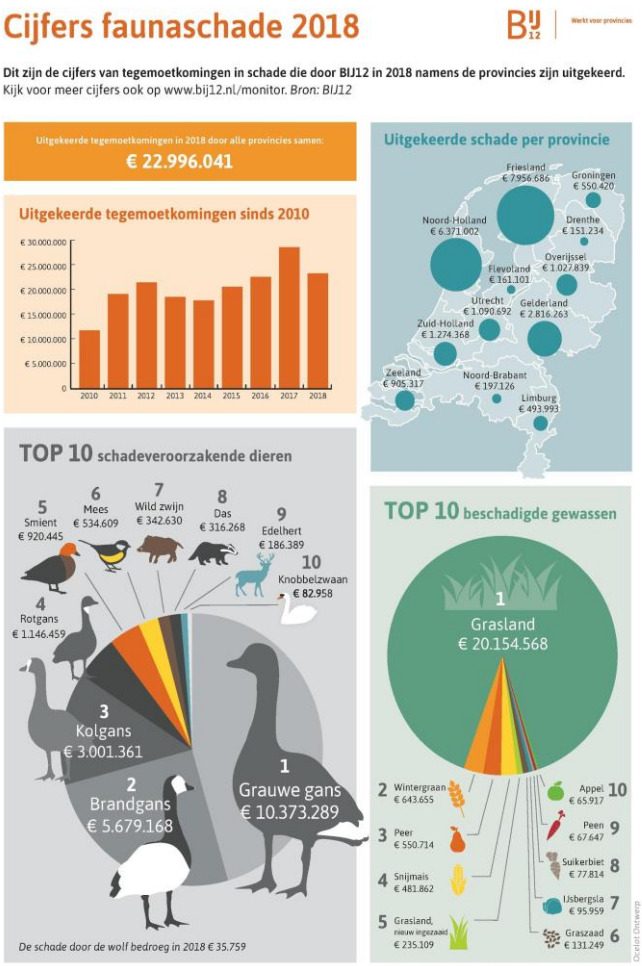
Gewijzigde veldcode

Gewijzigde veldcode

* Mag onderstaande infographic van BIJ12 gebruikt worden?

*Tip: aantal dieren dood door honden en wolven in infographic zetten

In 2018 is er bijna 23 miljoen faunaschade uitbetaald vanuit BIJ12. De uitgekeerde schade door toedoen van de wolf was in 2018 35.759 euro. Het grootste deel van de uitkeringen betreft ganzenschade. In de top-10 van dieren die het meeste schade veroorzaken, komt de wolf dan ook niet voor.

Date : 15-10-2021 11:43:26
From : "[redacted]@home.nl
To : "[redacted]@[redacted]nl
Cc : [redacted]@drenthe.nl, [redacted]@upcmail.nl"[redacted]@upcmail.nl, "[redacted]@staatsbosbeheer.nl" [redacted]@staatsbosbeheer.nl, [redacted]@gmail.com"[redacted]@gmail.com
Subject : RE: Houtskoolschets rapportage gebiedscommissie Drenthe

Dag[redacted]

Bij een houtskoolschets stel ik mij wat anders voor dan een concept jaarverslag.
Vandaar mogelijk de vergissing.

Vg [redacted]

----Oorspronkelijk bericht----
Van:[redacted] [mailto[redacted]@[redacted]nl]
Verzonden: donderdag 14 oktober 2021 20:31
Aan[redacted]
CC:[redacted]@upcmail.nl;[redacted]@staatsbosbeheer.nl;[redacted]@gmail.com
Onderwerp: Re: Houtskoolschets rapportage gebiedscommissie Drenthe

Beste[redacted]

Bedankt voor de reactie.

Volgens het instellingsbesluit moet de gebiedscommissie jaarlijks een
verslag maken.
Dit wordt tevens opgenomen in de rapportage.
Wat een opmaat is naar de agenda voor de toekomst.
Het wordt zeker geen uitgebreid verhaal.

Al jouw punten komen voor in de houtskoolschets.
Behalve e)
Dit zal toegevoegd worden.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Op 14-10-2021 om 10:27 schreef[redacted]
> Dag[redacted]
>
> Begrijp niet goed waarom deze uitgebreide notitie tot stand komt.
> En wat we er mee willen?? Cq kunnen??
>
> Onze toekomstige agenda lijkt mij duidelijk;
> a. Stimuleren aanleg wolfwerende rasters met voorbeeld bedrijven
> b. geheel Drenthe begrenzen
> c. andere diersoorten opnemen
> d. hoe arbeidsloon te vergoeden??
> e. bijdrage aan het nieuwe wolvenplan
> f. zt plan Drenthe aanpassen.
> g. voorlichting versterken
>
> Wat mij betreft maken we geen dikke notitie maar een notitie van enkele
> A-4tjes als agenda voor 2022.
>
> Vg [redacted]
>
> Nb, via twitter komt er nodige langs over de aanval op een kudde op de noord
> Veluwe.
> Zeer benieuwd naar het vervolg daarop.
>
>
> ----Oorspronkelijk bericht----
> Van:[redacted] mailto[redacted]@[redacted]nl]
> Verzonden: woensdag 13 oktober 2021 15:08
> Aan:[redacted]@home.nl;[redacted]@upcmail.nl;
> [redacted]@gmail.com;[redacted]@staatsbosbeheer.nl
> Onderwerp: Houtskoolschets rapportage gebiedscommissie Drenthe
>
> Allen,
>
> [redacted] en ik hebben bijgaande houtskoolschets opgesteld.
>
> Het bevat een rapportage van wat de gebiedscommissie tot nu toe heeft gedaan
> en wat er is gerealiseerd.
>
> Daarnaast bevat het een vooruitblik naar wat ons nog te doen staat.
>
> Graag ontvangen wij uiterlijk 20 oktober a.s. commentaar. Liefst eerder.
> Als blijkt dat we op de goede weg zitten dan gaan we het verhaal invullen.
> Daarna volgt een volgende commentaarronde.
> We streven ernaar om bij de volgende vergadering van de wolvencommissie op
> 19 november a.s. een compleet rapport op tafel te hebben dat we kunnen
> vaststellen.
>
> Met vriendelijke groet,
[redacted]
>
>

Date : 11-6-2021 12:55:57
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Info Wolf
Attachment : image001.png;

Dank je wel, ik ga er mee bezig!

5.1.2e [redacted]

Als er iets is wat in die week nog gebeuren moet dan hoor ik dat graag!

Met vriendelijke groet,

[redacted] provincie Drenthe
T. 0592-[redacted]
(Aanwezig ma, di, do, vrij tot 14.00 uur)

provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen
[redacted]@drenthe.nl

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 8 juni 2021 10:24
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Info Wolf

Hey [redacted]

Het heeft even geduurt maar bij deze de info over de wolf;

Op de website van Bij12 vind je al het interprovinciale nieuws; https://www.bij12.nl/actueel/nieuws/ als je selecteert op de wolf kom je bij al het wolvennieuws (ik zie dat hij de selectie niet in de link over neemt).

https://www.provincie.drenthe.nl/algemene-onderdelen/zoeken/?zoeken_term=wolf hier vind je alle persberichten die we vanuit onszelf naar buiten hebben gebracht. Vooral de nieuwsberichten over de versnelde tweede stap, en financiele steun voor schapenhouders zijn relevant.

Op https://www.wolveninnederland.nl/ vind je alle ecologische informatie over wolven, wat ze eten hoe ze leven etc. Hier kunnen mensen ook melding doen als ze een wolf gezien hebben.

Als mensen schade hebben waarvan ze vermoeden dat het een wolf is kunnen ze melding doen bij het faunafonds/bij12. Hier kun je meer vinden over hoe dat proces verloopt. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf/

Voor de rest hebben we onze gebiedscommissie; onder voorzitterschap van Harry Oosterman. Zou je voor hen een datum willen plannen waarop ze kunnen? Het liefst niet op stel en sprong; Henk Jumelet wil vooraf nog een kerr met Harry voorbereiden. Hier staat zijn contact info [redacted] Ik stuur je zo een link met de contact info van de rest van de leden.
Maar dan kun je alvast vooruit,

Laat me weten of je nog vragen hebt,

Groetjes,
[redacted]

[redacted]

Zodra er autocomplete resultaten zijn, gebruik de keyup/keydown toetsen om te navigeren en enter om te selecteren. Touch gebruikers, gebruik touch of swipe.

www.ooststellingwerf.nl

Date : 5-12-2019 15:56:49
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: informatieuitwisseling wolf
Attachment : image001.jpg;

Beste [redacted], zeker ik gun je van harte deze informatie, maar ik ben zelf nog onkundig van de details. Soms aantal, soms zelf locatie. Ik zit er achterheen, maar door omstandigheden krijg/heb ik ze nog niet. En we moeten dit voor de toekomst goed regelen, dat is zeker.
Vraagje: welke ambtenaar bij de provincie Friesland doet 'de wolf" inmiddels komen daar ook meer meldingen vandaan... inhoudelijk geldt hiervoor hetzelfde als boven. Al lijken de media dat al wel te weten.
m.v.g.
[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 4 december 2019 14:39
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: informatieuitwisseling wolf

Hoi [redacted]

In ons wolvenoverleg maandagmiddag vertelde je me dat er ook weer een melding was van dode schapen in het Drents-Friese Wold. Ik wist er nog niet van en je hebt toegezegd mij de informatie te zullen sturen. Op dit moment heb ik nog niets ontvangen. Ook op de website van BIJ12 staat nog niets. Ik ben al wel via een andere route hier op aangesproken maar kan niets zinnigs zeggen bij gebrek aan informatie.

Ik heb je aangegeven dat ook van het geval van 3 november (Ansen) geen bericht bij mij was ontvangen.

Zou je willen zorgdragen voor het snel doorgeven van de informatie van afgelopen maandag en me willen aanhaken als er een app groep is waarin de schademeldingen binnenkomen en worden gedeeld?

Dank [redacted]

[redacted]
Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

provincie Drenthe
Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Date : 21-11-2014 13:01:49
From : "[redacted]@prvlimburg.nl
To : "[redacted]@provincie-utrecht.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@minez.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: LUPUS-overleg 19 november 2014
Attachment : ATT00001.txt;image001.jpg;

Hallo [redacted] en anderen,

Een korte terugkoppeling van het overleg met WiN:

Aanwezig: [redacted] en [redacted] en [redacted]

WiN heeft het document toegelicht dat ze hebben toegestuurd. Alle partijen binnen de coalitie hebben hun inbreng gehad en in beeld gebracht wat ze belangrijk vinden. Het is mogelijk om in de activiteiten te "winkelen"; niet alles hoeft te worden overgenomen. Op ons verzoek is er een knip gemaakt, met een variant waarbij er al wel sprake is van gevestigde wolven en een variant waarin er enkel sprake is van zwervers. Er is zoveel mogelijk uitgegaan van inzet van vrijwilligers uit de brede achterban van WiN; met name de zoogdiervereniging en de KNJV beschikken over grote aantallen potentiële vrijwilligers. De opgevoerde kosten hebben voor een belangrijk deel betrekking op de professionele ondersteuning daarvan. WiN geeft aan een wolvenloket te willen inrichten dat 24/7 bereikbaar is.

Wij hebben aangegeven het een goede opzet te vinden, dat de inhoud en aanpak grotendeels realistisch lijkt en dat de opgevoerde kosten ook realistisch lijken ingeschat. Zonder toezeggingen te kunnen doen hebben we aangegeven dat het aanbod van WiN een goed vertrekpunt is voor de beoogde invulling van de samenwerking met bestaande maatschappelijke initiatieven, zoals bedoeld in het BACVP-besluit. Het is voor ons niet nodig dat WiN een zelfstandige rechtspersoon wordt.

Ten aanzien van het opzetten van een hondenbrigade, nog voordat er vestiging is, hebben we uitgesproken vraagtekens te hebben. Deze werden gedeeld door WiN, temeer daar een hondenvoerproducerende sponsor zich heeft teruggetrokken. Het Faunafonds gaf aan dat ten aanzien van de schademeldingen de processen zorgvuldig op elkaar moeten worden aangesloten, maar dat positief naar samenwerking wordt gekeken.

We hebben verder aangegeven inzicht te missen in de eigen bijdrage van de deelnemers in de coalitie en wat er van de ambitie zou overblijven wanneer aanvullende overheidsfinanciering zou ontbreken. WiN zal hierover nog een aanvulling aanreiken. [redacted] en [redacted] krijgen nog de gelegenheid om te reageren op het stuk, vóór 1 december. Ik wil die opmerkingen wel bijeen brengen tot één document.

Ten aanzien van de communicatieparagraaf hebben wij aangegeven dat we hier nu nog niet op in kunnen gaan, omdat de invulling van het communicatieplan door [redacted] c.s. moet worden afgewacht. WiN deed het voorstel dat [redacted] zich informeert over de communicatie-acties van de coalitie, zodat eea goed op elkaar aansluit. Maandag en dinsdag aanstaande komen de communicatiemensen van de coalitie bij elkaar. [redacted] is zeer welkom om vrijblijvend aan te sluiten. Wanneer deze korte termijn niet haalbaar zou zijn, dan kan ook separaat een afspraak worden gemaakt. [redacted], kun jij [redacted] informeren en in contact brengen met [redacted] van het IVN, die dit onderwerp coördineert? [redacted]@ivn.nl – 06[redacted]).

WiN vroeg of wij er bezwaar tegen hebben wanneer ze uit eigen beweging en op eigen kosten al een aantal stappen zetten (zoals het openen van een centraal telefoonnummer). Wij hebben aangegeven daar geen bezwaar tegen te hebben, dat dit juist past bij het eigen maatschappelijk initiatief, maar dat het belangrijk is dat we daar goed over communiceren, zodat de besluitvorming niet te ver uit elkaar gaat lopen in de tijd en zodat eea inhoudelijk past binnen de werkwijze van bijvoorbeeld het Faunafonds en de NDFF.

Tot zover, met vriendelijke groeten,

[redacted]

[redacted]

cluster Natuur | team Natuurbeleid en gebiedsontwikkeling
T +31 (0)43[redacted] | M +31 (0)6[redacted]
E [redacted]@prvlimburg.nl

Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl
provincie limburg

Van: [redacted] [mailto[redacted]@provincie-utrecht.nl]
Verzonden: woensdag 19 november 2014 7:42
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: LUPUS-overleg 19 november 2014

Heren,

5.1.2e [redacted]

Inmiddels heeft ook [redacted] zich afgemeld en dan wordt de vertegenwoordiging van de zijde van de provincies wel erg beperkt.

[redacted] ik vind dat jij maar moet beslissen of je deze bijeenkomst door wilt laten gaan. Indien je de voorkeur geeft aan afzeggen, wil je dan zo spoedig mogelijk [redacted] informeren ? En even melden aan [redacted] (BIJ 12) als we geen gebruik maken van de vergaderruimte.
Indien je er voor kiest om de bespreking toch door te laten gaan dan wens ik jullie een zinvolle bespreking.

Zodra ik hersteld ben stuur ik een datumbriefje rond voor een volgend overleg.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl]
Verzonden: woensdag 19 november 2014 7:05
Aan: [redacted]
Onderwerp: RE: LUPUS-overleg 19 november 2014

Beste mensen,

5.1.2e [redacted]

Groet[redacted]

Verzonden vanaf Samsung Mobile

-------- Oorspronkelijk bericht --------

Van: [redacted]
Datum: 8 20 4 :53 (GMT 0 :00)
Aan: [redacted]
Onderwerp: LUPUS overleg 9 november 20 4

Heren

Morgen komen we om half twee bijeen in het gebouw van B J12 voor een volgend LUPUS-overleg Om 15 00 uur schuiven vertegenwoordigers van WolveninNederland bij ons aan om hun document "wolvenprogramma versie 9" met ons te bespreken

n de anderhalf uur die voorafgaan aan de bespreking met onze gasten zou ik graag de volgende punten willen behandelen

- Voorbespreking "wolvenprogramma versie 9"
- Communicatieplan [redacted] is hier kennelijk ver mee gevorderd k heb er nog niets van gezien maar ze zei me gisteren dat ze al contact heeft gehad met de woordvoerders van de verantwoordelijke gedeputeerde van Drenthe en Limburg Ze heeft nog een paar vragen die ze graag tijdens een volgend LUPUS-overleg met ons wil bespreken We hoeven m i voor dit agendapunt alleen maar een datum voor een volgende bijeenkomst te bepalen
- Stukken van Alterra jullie beschikken al over de notitie "Alterra en wolven" en de gebundelde protocollen Voor de volledigheid maar inmiddels wel ingehaald door de zojuist genoemde notitie stuur ik jullie het door [redacted] op 6 november toegelichtte stroomschema mee
- De bijgewerkte tabel "aanbevelingen wolvenplan versie 17 november" die ik nu meestuur Vorige keer hebben we uitgebreid stilgestaan bij de besluitvorming over het doden van een gewonde wolf (6 25) en hebben geconcludeerd dat de afweging in alle gevallen door een dierenarts gemaakt dient te worden Daarbij kwam ook ter sprake wie er in noodsituaties ook nog over kan besluiten k heb onze jurist [redacted]) daar naar laten kijken en druk zijn antwoord hieronder af Laten we het daar ook over hebben Uiteraard ben ook ik zeer benieuwd naar andere juridisch onderbouwde mogelijkheden

k zie jullie graag morgenmiddag in Utrecht 5.1.2e Mocht dat het geval zijn dan zal ik [redacted] of [redacted] mailen

Groeten

[redacted]

Je hebt gelijk dat een WM4-verlof alleen een verlof inhoudt om wapens te mogen bezitten. Het zegt niets over het mogen gebruiken van dit wapen.

Wat wilde dieren betreft is dit min of meer uitputtend geregeld in de Flora- en faunawet. De enige uitzonderingen, voor zover mij bekend, zijn situaties als bedoeld in de artikelen 175 en 176 van de Gemeentewet. De burgemeester kan op basis van artikel 175 een noodbevel afgeven in het geval er sprake is van een vrees voor het ontstaan van zware ongevallen. Het gaat hier echt om noodsituaties. Ik zou me kunnen voorstellen dat dit in bijzondere gevallen gebruikt kan worden voor het doden van een wolf (of ander dier) die een concreet gevaar veroorzaakt doordat deze in paniek wegen oversteekt en er geen alternatieven (zoals tijdelijke afsluiting van de weg) zijn.

De politie (officier van justitie) heeft wat dat betreft geen bevoegdheden. Indien er geen sprake is van een dergelijk noodbevel geeft de Flora- en faunawet het uitputtende kader om een soort af te mogen schieten.

Nogmaals, het gaat hier echt om uitzonderlijke gevallen waarbij er sprake is van een ernstig risico op zware ongevallen. Het is dus niet het middel om beschermde dieren welke zich langs een weg bevinden en een risico veroorzaken te doden. Dit zal via een ontheffing of een aanwijzing op basis van de Flora- en faunawet moeten. Een aanwijzing is overigens alleen voor een specifiek aantal soorten mogelijk.

Als iemand nog andere mogelijkheden kent hoor ik ze graag (met vermelding van de rechtsgrondslag).

[redacted]
ov c e U ec
afde g ys eke Leefomgev g
A c medes aa 6
os bus 80300
3508 TH UTRECHT

030-[redacted]
06-[redacted]

"De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden Openbaarmaking,vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen"

"De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden Openbaarmaking,vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen"

buiten reikwijdte

Date : 4-11-2019 09:40:27
From : "
To : "@zoogdiervereniging.nl, @bij12.nl, @bij12.nl" @bij12.nl, " @prvlimburg.nl, " @gelderland.nl, @overijssel.nl" @overijssel.nl, " lau.mlu.sachsen-anhalt.de, " @bij12.nl
Cc : " / Studio Wolverine" @studiowolverine.com, " @gmail.com, @zoogdiervereniging.nl, " @zoogdiervereniging.nl
Subject : RE: Monitoringplan Wolf voorbereidende stukken Tweede begeleidingsgroepvergadering
Attachment : Monitoringsplan commentaarformulier 31-10-2019-opm .docx;

Hoi

Dank voor het concept en het werk van en ! Bijgaand mijn reactie. Ik stuur het ook meteen maar naar de anderen zodat ieder zijn/haar gedachten hierover kan laten gaan.

Groet,

Van: @zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: donderdag 31 oktober 2019 16:07
Aan: @bij12.nl>; @bij12.nl; @drenthe.nl>; @prvlimburg.nl>; @gelderland.nl> @overijssel.nl; Kamp, @lau.mlu.sachsen-anhalt.de>; @bij12.nl>
CC: / Studio Wolverine @studiowolverine.com>; @gmail.com>; @zoogdiervereniging.nl>; @zoogdiervereniging.nl>
Onderwerp: Monitoringplan Wolf voorbereidende stukken Tweede begeleidingsgroepvergadering

Beste leden van de begeleidingsgroep van Monitoringplan Wolf,

Op 7 november zitten wij voor de tweede keer bij elkaar voor het bespreken van het Monitoringplan Wolf.
In het eerste overleg hebben we vooral inhoudelijke keuzes gemaakt, het doel van de tweede BC is om de formulering van het monitoringplan goed te krijgen.
Hierbij vinden jullie het Monitoringplan Wolf uitgeschreven op basis van de inhoudelijke keuzes van de eerste BC vergadering in september. Het is geschreven door en en getweedelezerd door en gisteren door . Zoals afgesproken, hebben jullie een week tijd het Monitoringplan Wolf door te nemen.

Stuur graag je commentaar op via de commentaartabel. Als je dat uiterlijk **6 november voor 11.00** uur aanlevert bij dan wordt het opgenomen in een overzicht dat wij op het overleg door kunnen spreken. Kruis graag aan welke van de punten die je aanlevert je graag zou willen bespreken (in de rechterkolom 'bespreken'). En noteer bij iedere opmerking het regelnummer. Ook op het overleg kan je punten inbrengen. Ik breng graag onder de aandacht dat het na het overleg ***niet*** meer mogelijk is commentaar aan te leveren, omdat 4 dagen na het overleg het Monitoringplan wordt opgeleverd.

Ook vinden jullie hierbij het verslag van het vorige overleg.

Het overleg vindt plaats op 7 november 2019 van 10.00 tot 13.00 uur bij Bij12. Afmeldingen kunnen worden gestuurd aan

groet
Ook namens van Bij12

Zoogdiervereniging

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: 06 - Secretariaat: 024-741 0500
E-mail: @zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype:

Date : 3-12-2019 14:45:33
From : "
To : @ipo.nl, @bij12.nl
Cc : " @gelderland.nl, " @prvlimburg.nl
Subject : RE: Monitoringsplan Wolf
Attachment : 2.d Oplegnotitie Monitoringsplan Wolf opm docx;image002.png;image003.png;image004.png;image005.png;image006.png;

Hoi

Bijgaand retour met mijn opmerkingen/reactie. Verder akkoord.

Ik denk inderdaad dat er weinig tijd nodig is voor behandeling. De momenteel meest betrokken provincies zaten al in de begeleidingsgroep.

Groet

Van: @ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:22
Aan: @bij12.nl>; @drenthe.nl>
CC: @gelderland.nl>; @prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Ha er

: dank voor het nagenoeg per ommegaande aanleveren van een oplegnotitie!
: hoeveel tijd denk je dat hiervoor nodig is in de WGNW volgende week? Ik zou denken niet veel: is 5 minuten reëel?

@ beiden: in bijgevoegde versie van de oplegnotitie heb ik enkele opmerkingen en vragen. Omdat ik aan het einde lees dat het de bedoeling is om tzt aan de AAC VP te melden dat het Monitoringsplan Wolf opgesteld is en op de website van BIJ12 gepubliceerd wordt, vermoed ik dat daarvoor tzt eenzelfde tekst als nu in de oplegnotitie gebruikt wordt, dus dan kan die maar meteen AAC VP-proof zijn (en zit er ook geen licht tussen de notitie nu in de WGNW en straks in de AAC VP (afgezien van het AAC-format)).

Eens? Zo ja dan graag reactie op mijn tekstvoorstellen (zijn die akkoord?) en antwoord op de vragen die als opmerkingen bij de tekst gevoegd zijn. Als dat dat voor morgen rond middaguur lukt, komt alles helemaal goed.

Dank en groet,

Interprovinciaal Overleg
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316
Email: @ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: @bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 13:25
Aan: @drenthe.nl>
CC: @gelderland.nl>; @prvlimburg.nl> @ipo.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Beste

Dank je wel, fijn dat jij het wilt toelichten.

In de werkgroep monitoring is gediscussieerd over de beweegredenen voor het opstellen van het monitoringsplan. In de inleiding is opgenomen dat de provincies wettelijk verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf, conform de inleiding van het interprovinciaal wolvenplan. De link naar de monitoring vonden ze hierbij niet goed beschreven.
Inhoudelijk waren er geen opmerkingen op het plan.

Groeten,

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 11:04
Aan: @bij12.nl>
CC: @gelderland.nl>; @prvlimburg.nl>; @ipo.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi

Ik ben op 12 december wel bereid om in de IPO werkgroep toe te lichten, en kunnen me daar desgewenst wel aanvullen. Vraagje nog van mijn kant, ik heb nog geen terugkoppeling gehad uit de werkgroep monitoring. In het stuk staat dat is ingestemd, maar zijn er nog discussiepunten opgekomen die aandacht behoeven?

Voor het overige ga ik er vanuit dat je de oplegnotitie en plan verder via inbrengt in de werkgroep.

Groeten,

Van: @bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 10:52
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Monitoringsplan Wolf

Beste

Op 7 november is de begeleidingscommissie moni oringsplan wol bi elkaar gewees om de concep versie van he moni oringsplan wol e bespreken Onder ussen hee de Zoogdiervereniging de de ini ieve versie opgeleverd Deze versie is er ins emming voorgelegd in de AACVP werkgroep moni oring na uur op 21 november We willen he moni oringsplan ook voorleggen aan de werkgroep na uurwe geving op 12 december Ben i bi di overleg aanwezig en zou i he moni oringsplan daar willen voorleggen?

n de bi lage s aa mi n voors el voor de oplegno i ie en he moni oringsplan

k hoor he graag

Me vriendeli ke groe

[redacted]

[redacted] Monitoring

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht www bij12 nl

T +31 (0)6 [redacted] F +31 (0)85 486 22 22 E [redacted] @bij12 nl

Werkt voor provincies

WG Natuurwetgeving

Met opmaak

Onderwerp	Monitoringsplan Wolf
Opsteller(s):	
Status	0 Ter bespreking 0 Ter kennisname X Ter besluitvoering
Advies-/Beslispunten	De Werkgroep Natuurwetgeving wordt gevraagd in te stemmen met het voorliggende Monitoringsplan Wolf
Bijlage	Monitoringsplan Wolf 13 nov 2019

Inleiding

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf. ~~I~~Begin 2019 heeft het bestuur van het Interprovinciaal Overleg (IPO) het Interprovinciaal Wolvenplan vastgesteld. Het Wolvenplan is opgesteld door de toenmalige werkgroep Lupus (namens de IPO-werkgroep natuurwetgeving), samen met BIJ12 en met adviezen van stakeholders. Het Wolvenplan geeft richting aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf.

BIJ12 is in opdracht van de provincies verant~~21~~woordelijk voor het (laten) uitvoeren van verschillende taken met betrekking tot de wolf, waarbij het met name gaat om:

- het landelijke aanspreekpunt voor alle meldingen van (vermoedelijke) wolven;
- afhandeling van (vermoedelijke) wolvenschades aan landbouwhuisdieren;
- onderzoek en voorlichting ter voorkoming van schade door wolven;
- organisatie van gecoördineerde ~~organisatie van~~ wolvenmonitoring, in afstemming met de betrokken provincies, terreinbeheerders en vrijwilligersorganisaties.

Het Interprovinciaal wolvenplan adviseert om voor ~~een~~het Nederlands monitoringsprogramma de ervaringen in het Pools-Duitse verspreidingsgebied van de wolf als uitgangspunt te nemen. Door ook in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland, zijn de data en resultaten onderling goed vergelijkbaar en uitwisselbaar.

Monitoringsplan Wolf

Om invulling te geven aan de actieve en passieve monitoring van de wolf heeft BIJ12 de Zoogdiervereniging opdracht geven het Monitoringsplan Wolf op te stellen. Hierbij is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de Duitse monitoringsstandaard.

Voor de begeleiding van de opdracht is er een begeleidingscommissie opgesteld, bestaand uit BIJ12 en 4 provincies ((Drenthe), (Gelderland), (Overijssel) en (Limburg)).

De gemaakte keuzes ~~in~~ten aanzien van het aanpass~~ing~~en van de Duitse standaard aan de Nederlandse situatie zijn besproken met de huidige validatoren van het wolvenmeldpunt (Wolven in Nederland), Wageningen UR, de huidige regio-coördinator van de Veluwe en de begeleidingscommissie. Op 7 november 2019 is het concept Monitoringsplan besproken met de begeleidingscommissie en daar goedgekeurd. Op 11 november 2019 is het Monitoringsplan door de Zoogdiervereniging opgeleverd.

De werkgroep Monitoring Natuur heeft op 21 november ingestemd met het Monitoringsplan Wolf.

Met opmerkingen [ ]: Wat moet ik me daarbij voorstellen? Is dat voor de WGNW-leden gesneden koek?

Met opmerkingen]: De Duitse standaard is in het IPO wolvenplan beschreven als uitgangspunt voor onze monitoring.

Met opmerkingen]: Misschien beter volledige, juiste naam gebruiken

Met opmerkingen [ ]: Welke begeleidingscommissie?

Met opmerkingen : Staat in de alinea hiervoor genoemd.

Met opmerkingen [ ]: Idem: welke begeleidingscommissie?

De werkgroep Natuurwetgeving wordt nu gevraagd in te stemmen met het Monitoringsplan Wolf. Omdat in IPO verband is afgesproken om voor de wolf gezamenlijk beleid te voeren is het relevant dat uitwerkingen van het IPO wolvenplan ook door de provincies onderschreven kunnen worden als onderdeel van gezamenlijk beleid.

Met opmerkingen [ ]: Ik zou hier nog één of twee regels toevoegen waarom de WGNW gevraagd wordt in te stemmen.

Financieel

De provincies zijn verantwoordelijk voor het bekostigen van het organiseren van onderzoek dat nodig is om de aanwezigheid van wolven te monitoren. Ook DNA- analyses voor onderzoek en monitoring worden door de provincies bekostigd. Omdat deze informatie van belang is voor alle provincies zal BIJ12 hierbij als opdrachtgever optreden voor de gezamenlijke provincies.
In het Interprovinciale Wolvenplan zijn de financieringsafspraken reeds vastgelegd. In de BIJ12-begroting van 2020 zijn de kosten voor de uitvoering van de wolvenmonitoring reeds voorzien.

Planning

Het Monitoringsplan wordt voorgelegd aan de werkgroep Natuurwetgeving op 12 december 2019.
Na instemming door beide werkgroepen wordt aan de AACVP gemeld dat het Monitoringsplan Wolf is opgesteld en wordt het plan gepubliceerd op de website van BIJ12.

Date : 3-12-2019 13:25:24
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@ipo.nl
Subject : RE: Monitoringsplan Wolf
Attachment : image001.png;

Beste [redacted]

Dank je wel, fijn dat jij het wilt toelichten.

In de werkgroep monitoring is gediscussieerd over de beweegredenen voor het opstellen van het monitoringsplan. In de inleiding is opgenomen dat de provincies wettelijk verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf, conform de inleiding van het interprovinciaal wolvenplan. De link naar de monitoring vonden ze hierbij niet goed beschreven.
Inhoudelijk waren er geen opmerkingen op het plan.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 11:04
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi [redacted]

Ik ben op 12 december wel bereid om in de IPO werkgroep toe te lichten, [redacted] er [redacted] kunnen me daar desgewenst wel aanvullen. Vraagje nog van mijn kant, ik heb nog geen terugkoppeling gehad uit de werkgroep monitoring. In het stuk staat dat is ingestemd, maar zijn er nog discussiepunten opgekomen die aandacht behoeven?

Voor het overige ga ik er vanuit dat je de oplegnotitie en plan verder via [redacted] inbrengt in de werkgroep.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 10:52
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Monitoringsplan Wolf

Beste [redacted],

Op 7 november is de begeleidingscommissie monitoringsplan wolf bij elkaar geweest om de concept versie van het monitoringsplan wolf te bespreken. Ondertussen heeft de Zoogdiervereniging de definitieve versie opgeleverd. Deze versie is ter instemming voorgelegd in de AACVP werkgroep monitoring natuur op 21 november. We willen het monitoringsplan ook voorleggen aan de werkgroep natuurwetgeving op 12 december. Ben jij bij dit overleg aanwezig, en zou jij het monitoringsplan daar willen voorleggen?

In de bijlage staat mijn voorstel voor de oplegnotitie en het monitoringsplan.

Ik hoor het graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
BIJ 12 | Werkt voor provincies

Date : 3-12-2019 15:17:12
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@ipo.nl
Cc : [redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Monitoringsplan Wolf
Attachment : image001.png;image002.png;image003.png;image004.png;image006.png;image007.png;

Super, bedankt voor het snel reageren!

[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 15:14
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Prima, dank. Dan wordt het zoals bijgaand.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
ip Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:56
Aan: [redacted]@ipo.nl>
CC: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Ho[redacted],

Bedankt voor jouw toevoegingen, daar ben ik mee akkoord.

In de bijlage staan nu de antwoorden van [redacted] en mij op de opmerkingen.

Groeten,[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:46
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi[redacted],

Bijgaand retour met mijn opmerkingen/reactie. Verder akkoord.

Ik denk inderdaad dat er weinig tijd nodig is voor behandeling. De momenteel meest betrokken provincies zaten al in de begeleidingsgroep.

Groet[redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:22
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Ha[redacted] en [redacted]

[redacted]: dank voor het nagenoeg per ommegaande aanleveren van een oplegnotitie!
[redacted]: hoeveel tijd denk je dat hiervoor nodig is in de WGNW volgende week? Ik zou denken niet veel: is 5 minuten reëel?

@ beiden: in bijgevoegde versie van de oplegnotitie heb ik enkele opmerkingen en vragen. Omdat ik aan het einde lees dat het de bedoeling is om tzt aan de AAC VP te melden dat het Monitoringsplan Wolf opgesteld is en op de website van BIJ12 gepubliceerd wordt, vermoed ik dat daarvoor tzt eenzelfde tekst als nu in de oplegnotitie gebruikt wordt, dus dan kan die maar meteen AAC VP-proof zijn (en zit er ook geen licht tussen de notitie nu in de WGNW en straks in de AAC VP (afgezien van het AAC-format)).

Eens? Zo ja dan graag reactie op mijn tekstvoorstellen (zijn die akkoord?) en antwoord op de vragen die als opmerkingen bij de tekst gevoegd zijn. Als dat dat voor morgen rond middaguur lukt, komt alles helemaal goed.

Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Nieuws

Van: [redacted] @b 2 >
Verzonden: d sdag 3 decembe 20 9 3 25
Aan: [redacted] @d e e >
CC [redacted] @ge de a d >; [redacted] @p v mbu g >; [redacted] @ po >
Onderwerp: RE Mo o gsp a Wo f

Bes e [redacted]

Dank e wel in da i he wil oelich en

n de werkgroep moni oring is gediscussieerd over de beweegredenen voor he ops ellen van he moni oringsplan n de inleiding is opgenomen da de provincies we eli k veran woordeli k zi n voor he na uurbeleid in rela ie o de wol con orm de inleiding van he in erprovinciaal wolvenplan De link naar de moni oring vonden ze hierbi nie goed beschreven
nhoudeli k waren er geen opmerkingen op he plan

Groe en [redacted]

Van: [redacted] @d e e >
Verzonden: d sdag 3 decembe 20 9 04
Aan: [redacted] @b 2 >
CC: [redacted] @ge de a d >; [redacted] @p v mbu g >; [redacted] @ po >
Onderwerp: RE Mo o gsp a Wo f

Ho [redacted]

k be op 2 decembe we be e d om de O we kg oep oe e c e , [redacted] e [redacted] ku e me daa desgewe s we aa vu e V aag e og va m ka , k eb og gee e ugkoppe g ge ad u de we kg oep mo o g e s uk s aa da s ges emd, maa z e og d scuss epu e opgekome d e aa dac be oeve ?

Voo e ove ge ga k e va u da e de op eg o e e p a ve de v a [redacted] b e g de we kg oep

G oe e [redacted]

Van: [redacted] @b 2 >
Verzonden: d sdag 3 decembe 20 9 0 52
Aan: [redacted] @d e e >
Onderwerp: Mo o gsp a Wo f

Bes e [redacted]

Op 7 november is de begeleidingscommissie moni oringsplan wol bi elkaar gewees om de concep versie van he moni oringsplan wol e bespreken Onder ussen hee de Zoogdiervereniging de de ini ieve versie opgeleverd Deze versie is er ins emming voorgelegd in de AACVP werkgroep moni oring na uur op 21 november We willen he moni oringsplan ook voorleggen aan de werkgroep na uurwe geving op 12 december Ben i bi di overleg aanwezig en zou i he moni oringsplan daar willen voorleggen?

n de bi lage s aa mi n voors el voor de oplegno i ie en he moni oringsplan

k hoor he graag

Me vriendeli ke groe

[redacted]

[redacted] Monitoring

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht www bij12 nl

T +31 (0)6 [redacted] F +31 (0)85 486 22 22 E [redacted] @bij12 nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Date : 3-12-2019 15:14:08
From : "[redacted]@ipo.nl
To : "[redacted]@bij12.nl
Cc : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Monitoringsplan Wolf
Attachment : 2.d.1 Oplegnotitie Monitoringsplan Wolf.docx;image011.png;image012.png;image005.png;image006.png;image007.png;image008.png;

Prima, dank. Dan wordt het zoals bijgaand.

Groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:56
Aan: [redacted]@ipo.nl>
CC: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi [redacted],

Bedankt voor jouw toevoegingen, daar ben ik mee akkoord.

In de bijlage staan nu de antwoorden van [redacted] en mij op de opmerkingen.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:46
Aan: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi [redacted]

Bijgaand retour met mijn opmerkingen/reactie. Verder akkoord.

Ik denk inderdaad dat er weinig tijd nodig is voor behandeling. De momenteel meest betrokken provincies zaten al in de begeleidingsgroep.

Groet, [redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 14:22
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Ha [redacted] en [redacted]

[redacted]: dank voor het nagenoeg per ommegaande aanleveren van een oplegnotitie!
[redacted]: hoeveel tijd denk je dat hiervoor nodig is in de WGNW volgende week? Ik zou denken niet veel: is 5 minuten reëel?

@ beiden: in bijgevoegde versie van de oplegnotitie heb ik enkele opmerkingen en vragen. Omdat ik aan het einde lees dat het de bedoeling is om tzt aan de AAC VP te melden dat het Monitoringsplan Wolf opgesteld is en op de website van BIJ12 gepubliceerd wordt, vermoed ik dat daarvoor tzt eenzelfde tekst als nu in de oplegnotitie gebruikt wordt, dus dan kan die maar meteen AAC VP-proof zijn (en zit er ook geen licht tussen de notitie nu in de WGNW en straks in de AAC VP (afgezien van het AAC-format)).

Eens? Zo ja dan graag reactie op mijn tekstvoorstellen (zijn die akkoord?) en antwoord op de vragen die als opmerkingen bij de tekst gevoegd zijn. Als dat dat voor morgen rond middaguur lukt, komt alles helemaal goed.

Dank en groet,

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 13:25
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@ipo.nl>

Onderwerp: RE Mo o gsp a Wo f

Bes e [redacted]

Dank e wel i n da i he wil oelich en

n de werkgroep moni oring is gediscussieerd over de beweegredenen voor he ops ellen van he moni oringsplan n de inleiding is opgenomen da de provincies we eli k veran woordeli k zi n voor he na uurbeleid in rela ie o de wol con orm de inleiding van he in erprovinciaal wolvenplan De link naar de moni oring vonden ze hierbi nie goed beschreven
nhoudeli k waren er geen opmerkingen op he plan

Groe en [redacted]

Van [redacted] @d e e >
Verzonden: d sdag 3 decembe 20 9 04
Aan: [redacted] @b 2 >
CC: [redacted] @ge de a d >; [redacted] @p v mbu g >; [redacted] @ po >
Onderwerp: RE Mo o gsp a Wo f

Ho [redacted],

k be op 2 decembe we be e d om de O we kg oep oe e c e , [redacted] e [redacted] ku e me daa desgewe s we aa vu e V aag e og va m ka , k eb og gee e ugkoppe g ge ad u de we kg oep mo o g e s uk s aa da s ges emd, maa z e og d scuss epu e opgekome d e aa dac be oeve ?

Voo e ove ge ga k e va u da e de op eg o e e p a ve de v a [redacted] b e g de we kg oep

G oe e [redacted]

Van: [redacted] @b 2 >
Verzonden: d sdag 3 decembe 20 9 0 52
Aan: [redacted] @d e e >
Onderwerp: Mo o gsp a Wo f

Bes e [redacted]

Op 7 november is de begeleidingscommissie moni oringsplan wol bi elkaar gewees om de concep versie van he moni oringsplan wol e bespreken Onder ussen hee de Zoogdiervereniging de de ini ieve versie opgeleverd Deze versie is er ins emming voorgelegd in de AACVP werkgroep moni oring na uur op 21 november We willen he moni oringsplan ook voorleggen aan de werkgroep na uurwe geving op 12 december Ben i bi di overleg aanwezig en zou i he moni oringsplan daar willen voorleggen?

n de bi lage s aa mi n voors el voor de oplegno i ie en he moni oringsplan

k hoor he graag

Me vriendeli ke groe

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht www bij12 nl
T +31 (0)6 [redacted] F +31 (0)85 486 22 22 E [redacted] @bij12 nl
BIJ 12 | Werkt voor provincies

Werkgroep Natuurwetgeving

Onderwerp	Monitoringsplan Wolf
Opsteller(s):	
Status	0 Ter bespreking 0 Ter kennisname X Ter besluitvoering
Advies-/Beslispunten	De Werkgroep Natuurwetgeving wordt gevraagd in te stemmen met het voorliggende Monitoringsplan Wolf
Bijlage	Monitoringsplan Wolf 13 nov 2019

Inleiding
De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf. Begin 2019 heeft het bestuur van het Interprovinciaal Overleg (IPO) het Interprovinciaal Wolvenplan vastgesteld. Het Wolvenplan is opgesteld door de toenmalige werkgroep Lupus (namens de IPO-werkgroep natuurwetgeving), samen met BIJ12 en met adviezen van stakeholders. Het Wolvenplan geeft richting aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf.

BIJ12 is in opdracht van de provincies verantwoordelijk voor het (laten) uitvoeren van verschillende taken met betrekking tot de wolf, waarbij het met name gaat om:

- het landelijke aanspreekpunt voor alle meldingen van (vermoedelijke) wolven;
- afhandeling van (vermoedelijke) wolvenschades aan landbouwhuisdieren;
- onderzoek en voorlichting ter voorkoming van schade door wolven;
- organisatie van gecoördineerde wolvenmonitoring, in afstemming met de betrokken provincies, terreinbeheerders en vrijwilligersorganisaties.

Het Interprovinciaal wolvenplan adviseert om voor het Nederlands monitoringsprogramma de ervaringen in het Pools-Duitse verspreidingsgebied van de wolf als uitgangspunt te nemen. Door ook in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland, zijn de data en resultaten onderling goed vergelijkbaar en uitwisselbaar.

Monitoringsplan Wolf
Om invulling te geven aan de actieve en passieve monitoring van de wolf heeft BIJ12 de Zoogdiervereniging opdracht geven het Monitoringsplan Wolf op te stellen. Hierbij is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de Duitse monitoringsstandaard.

Voor de begeleiding van de opdracht is er een begeleidingscommissie opgesteld, bestaand uit BIJ12 en 4 provincies ((Drenthe), (Gelderland), (Overijssel) en (Limburg)).

De gemaakte keuzes ten aanzien van het aanpassen van de Duitse standaard aan de Nederlandse situatie zijn besproken met de huidige validatoren (beoordelaars binnengekomen meldingen) van het wolvenmeldpunt (Wolven in Nederland), Wageningen Environmental Research (WENR)~~Wageningen UR~~, de huidige regio-coördinator van de Veluwe en voornoemde begeleidingscommissie.
Op 7 november 2019 is het concept Monitoringsplan besproken met de begeleidingscommissie en daar goedgekeurd. Op 11 november 2019 is het Monitoringsplan door de Zoogdiervereniging opgeleverd.

De werkgroep Monitoring Natuur heeft op 21 november ingestemd met het Monitoringsplan Wolf.

De werkgroep Natuurwetgeving wordt nu gevraagd in te stemmen met het Monitoringsplan Wolf. Omdat in IPO verband is afgesproken om voor de wolf gezamenlijk beleid te voeren, is het relevant dat uitwerkingen van het IPO wolvenplan ook door de provincies onderschreven kunnen worden als onderdeel van gezamenlijk beleid.

Financieel
De provincies zijn verantwoordelijk voor het bekostigen van het organiseren van onderzoek dat nodig is om de aanwezigheid van wolven te monitoren. Ook DNA- analyses voor onderzoek en monitoring worden door de provincies bekostigd. Omdat deze informatie van belang is voor alle provincies zal BIJ12 hierbij als opdrachtgever optreden voor de gezamenlijke provincies.
In het Interprovinciale Wolvenplan zijn de financieringsafspraken reeds vastgelegd. In de BIJ12-begroting van 2020 zijn de kosten voor de uitvoering van de wolvenmonitoring reeds voorzien.

Planning
Het Monitoringsplan wordt voorgelegd aan de werkgroep Natuurwetgeving op 12 december 2019. Na instemming door beide werkgroepen wordt aan de AACVP gemeld dat het Monitoringsplan Wolf is opgesteld en wordt het plan gepubliceerd op de website van BIJ12.

Date : 3-12-2019 14:22:41
From : "[redacted]@ipo.nl
To : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "[redacted]@gelderland.nl,[redacted]@prvlimburg.nl
Subject : RE: Monitoringsplan Wolf
Attachment : 2.d Oplegnotitie Monitoringsplan Wolf opm[redacted]docx;image007.png;image001.png;image003.png;image004.png;image005.png;

Ha[redacted] er[redacted]

[redacted]: dank voor het nagenoeg per ommegaande aanleveren van een oplegnotitie!
[redacted]: hoeveel tijd denk je dat hiervoor nodig is in de WGNW volgende week? Ik zou denken niet veel: is 5 minuten reëel?

@ beiden: in bijgevoegde versie van de oplegnotitie heb ik enkele opmerkingen en vragen. Omdat ik aan het einde lees dat het de bedoeling is om tzt aan de AAC VP te melden dat het Monitoringsplan Wolf opgesteld is en op de website van BIJ12 gepubliceerd wordt, vermoed ik dat daarvoor tzt eenzelfde tekst als nu in de oplegnotitie gebruikt wordt, dus dan kan die maar meteen AAC VP-proof zijn (en zit er ook geen licht tussen de notitie nu in de WGNW en straks in de AAC VP (afgezien van het AAC-format)).

Eens? Zo ja dan graag reactie op mijn tekstvoorstellen (zijn die akkoord?) en antwoord op de vragen die als opmerkingen bij de tekst gevoegd zijn. Als dat dat voor morgen rond middaguur lukt, komt alles helemaal goed.

Dank en groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EGDen Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies
Nieuws

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 13:25
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl> [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Beste [redacted]

Dank je wel, fijn dat jij het wilt toelichten.

In de werkgroep monitoring is gediscussieerd over de beweegredenen voor het opstellen van het monitoringsplan. In de inleiding is opgenomen dat de provincies wettelijk verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf, conform de inleiding van het interprovinciaal wolvenplan. De link naar de monitoring vonden ze hierbij niet goed beschreven.
Inhoudelijk waren er geen opmerkingen op het plan.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 11:04
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: RE: Monitoringsplan Wolf

Hoi [redacted]

Ik ben op 12 december wel bereid om in de IPO werkgroep toe te lichten, [redacted] en [redacted] kunnen me daar desgewenst wel aanvullen. Vraagje nog van mijn kant, ik heb nog geen terugkoppeling gehad uit de werkgroep monitoring. In het stuk staat dat is ingestemd, maar zijn er nog discussiepunten opgekomen die aandacht behoeven?

Voor het overige ga ik er vanuit dat je de oplegnotitie en plan verder via [redacted] inbrengt in de werkgroep.

Groeten [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: dinsdag 3 december 2019 10:52
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Monitoringsplan Wolf

Beste [redacted]

Op 7 november is de begeleidingscommissie monitoringsplan wolf bij elkaar geweest om de concept versie van het monitoringsplan wolf te bespreken. Ondertussen heeft de Zoogdiervereniging de definitieve versie opgeleverd. Deze versie is ter instemming voorgelegd in de AACVP werkgroep monitoring natuur op 21 november. We willen het monitoringsplan ook voorleggen aan de werkgroep natuurwetgeving op 12 december. Ben jij bij dit overleg aanwezig, en zou jij het monitoringsplan daar willen voorleggen?

In de bijlage staat mijn voorstel voor de oplegnotitie en het monitoringsplan.

Ik hoor het graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
[redacted] Monitoring
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)6[redacted] | F +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
BIJ12 | Werkt voor provincies

WG Natuurwetgeving

Onderwerp	Monitoringsplan Wolf
Opsteller(s):	[redacted]
Status	0 Ter bespreking 0 Ter kennisname X Ter besluitvoering
Advies-/Beslispunten	De Werkgroep Natuurwetgeving wordt gevraagd in te stemmen met het voorliggende Monitoringsplan Wolf
Bijlage	Monitoringsplan Wolf 13 nov 2019

Inleiding

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid in relatie tot de wolf. ~~I~~Begin 2019 heeft het bestuur van het Interprovinciaal Overleg (IPO) het Interprovinciaal Wolvenplan vastgesteld. Het Wolvenplan is opgesteld door de toenmalige werkgroep Lupus (namens de IPO-werkgroep natuurwetgeving), samen met BIJ12 en met adviezen van stakeholders. Het Wolvenplan geeft richting aan gezamenlijke beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf.

BIJ12 is in opdracht van de provincies verant~~21~~woordelijk voor het (laten) uitvoeren van verschillende taken met betrekking tot de wolf, waarbij het met name gaat om:

- het landelijke aanspreekpunt voor alle meldingen van (vermoedelijke) wolven;
- afhandeling van (vermoedelijke) wolvenschades aan landbouwhuisdieren;
- onderzoek en voorlichting ter voorkoming van schade door wolven;
- organisatie van gecoördineerde ~~organisatie van~~ wolvenmonitoring, in afstemming met de betrokken provincies, terreinbeheerders en vrijwilligersorganisaties.

Het Interprovinciaal wolvenplan adviseert om voor ~~een~~het Nederlands monitoringsprogramma de ervaringen in het Pools-Duitse verspreidingsgebied van de wolf als uitgangspunt te nemen. Door ook in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland, zijn de data en resultaten onderling goed vergelijkbaar en uitwisselbaar.

Monitoringsplan Wolf

Om invulling te geven aan de actieve en passieve monitoring van de wolf heeft BIJ12 de Zoogdiervereniging opdracht geven het Monitoringsplan Wolf op te stellen. Hierbij is zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de Duitse monitoringsstandaard.

Voor de begeleiding van de opdracht is er een begeleidingscommissie opgesteld, bestaand uit BIJ12 en 4 provincies [redacted] (Drenthe), [redacted] (Gelderland), [redacted] (Overijssel) en [redacted] (Limburg)).

De gemaakte keuzes ~~in~~ten aanzien van het aanpass~~ing~~en van de Duitse standaard aan de Nederlandse situatie zijn besproken met de huidige validatoren van het wolvenmeldpunt (Wolven in Nederland), Wageningen UR, de huidige regio-coördinator van de Veluwe en de begeleidingscommissie. Op 7 november 2019 is het concept Monitoringsplan besproken met de begeleidingscommissie en daar goedgekeurd. Op 11 november 2019 is het Monitoringsplan door de Zoogdiervereniging opgeleverd.

De werkgroep Monitoring Natuur heeft op 21 november ingestemd met het Monitoringsplan Wolf.

Met opmerkingen [redacted]: Wat moet ik me daarbij voorstellen? Is dat voor de WGNW-leden gesneden koek?

Met opmerkingen [redacted] Misschien beter volledige, juiste naam gebruiken

Met opmerkingen [redacted] Welke begeleidingscommissie?

Met opmerkingen [redacted] Idem: welke begeleidingscommissie?

De werkgroep Natuurwetgeving wordt nu gevraagd in te stemmen met het Monitoringsplan Wolf.

Met opmerkingen [redacted] Ik zou hier nog één of twee regels toevoegen waarom de WGNW gevraagd wordt in te stemmen.

Financieel
De provincies zijn verantwoordelijk voor het bekostigen van het organiseren van onderzoek dat nodig is om de aanwezigheid van wolven te monitoren. Ook DNA- analyses voor onderzoek en monitoring worden door de provincies bekostigd. Omdat deze informatie van belang is voor alle provincies zal BIJ12 hierbij als opdrachtgever optreden voor de gezamenlijke provincies.
In het Interprovinciale Wolvenplan zijn de financieringsafspraken reeds vastgelegd. In de BIJ12-begroting van 2020 zijn de kosten voor de uitvoering van de wolvenmonitoring reeds voorzien.

Planning
Het Monitoringsplan wordt voorgelegd aan de werkgroep Natuurwetgeving op 12 december 2019.
Na instemming door beide werkgroepen wordt aan de AACVP gemeld dat het Monitoringsplan Wolf is opgesteld en wordt het plan gepubliceerd op de website van BIJ12.

Date : 10-6-2021 10:32:27
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Nolg

Hoi,

Henk heeft gisteren aan de gedeputeerden Henk Staghouwer en Klaas Fokkinga gevraagd hoe afstemming te hebben noordelijk over de wolf en groot wild. Vanuit Fryslân moet eigenlijk ook gedeputeerde Douwe Hoogland erbij, bij hen zijn landbouw en natuur verdeeld over twee gedeputeerden. Conclusie is dat ook Groningen en Fryslân er wel voor voelen om dit noordelijk te bespreken. Wel apart overleg: verwezen werd naar opzet overleg stikstof (misschien even bi[redacted] informeren hoe dit georganiseerd is), als daar de goede gedeputeerden bij zitten, eventueel in verlengde van dit overleg? Fryslân had ook een werkgroep wolf ingesteld met dezelfde voorzitter als die we in Drenthe hebben, maakt het ook makkelijker om te schakelen. Initiatief ligt nu bij Drenthe om een overleg met de gedeputeerden te organiseren.

Met groet,[redacted]

—–Oorspronkelijk bericht—–
Van:[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 9 juni 2021 18:31
Aan:[redacted]@drenthe.nl>
CC:[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Nolg

Ho[redacted]

Zou je[redacted] en mij kunnen laten weten wat er is gezegd over de wolf en groot wild tijdens de rondvraag in de Nolg?

Groetjes[redacted]

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Date : 27-10-2021 13:37:23
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "Arnout Venekamp"[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: opschonen verplichtingen 2021
Attachment : Kopie van verplichting 6804 2021-[redacted] xls;image001.png;

Dag Arnaut,

Mijn naam staat achter 2 V-nummers onder Projectnr 62020177 Uitvoering Wet natuurbescherming.
Rij 12: V86099 is in 2020 deels betaald en staat voor 2021 nog open voor het restant van de oorspronkelijke opdracht. (zie rij13)
[redacted] heeft daar een nieuw V-nummer (V 88875) voor aangemaakt.
Dit staat nog open, factuur volgt eind dit jaar (zie rij 32). Ik ga er nu van uit dat dit niet doorgeschoven gaat worden.

Groet,[redacted]

Van: Arnout Venekamp[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: zondag 17 oktober 2021 20:47
Aan:[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: opschonen verplichtingen 2021

Beste allemaal,

In het kader van goed inzicht in de financiën en zo schoon mogelijk beginnen aan een nieuw jaar (voor we het weten is het 2022) stuur ik de vraag van Financiën aan jullie door. Jullie namen komen 1 of meerdere keren voor in de bijgevoegde lijst. Wil je voor de verplichting(en) waarbij jouw eigen naam staat genoemd mij het volgende laten weten:

- Is aan de verplichting voldaan en kan het worden afgesloten?
- Verwacht je nog een of meer rekeningen op de uitstaande verplichting?
- Verwacht je dat de verplichting dit jaar niet voldaan gaat worden en moet de verplichting doorgeschoven worden naar 2022?

Zouden jullie dat mij willen laten weten per mail met duidelijke instructies per verplichting voor 1 november?

Alvast bedankt!

Arnout

Van:[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: vrijdag 24 september 2021 16:23
Aan: Arnout Venekamp[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: opschonen verplichtingen 2021

Hallo Arnout,

Ik ben alvast weer begonnen met jaarrekening werkzaamheden.
Wil je eens kijken welke verplichten kunnen worden afgesloten?
Of moeten worden doorgeschoven naar 2022.
De inhuurverplichting var[redacted] ga ik nog afsluiten.

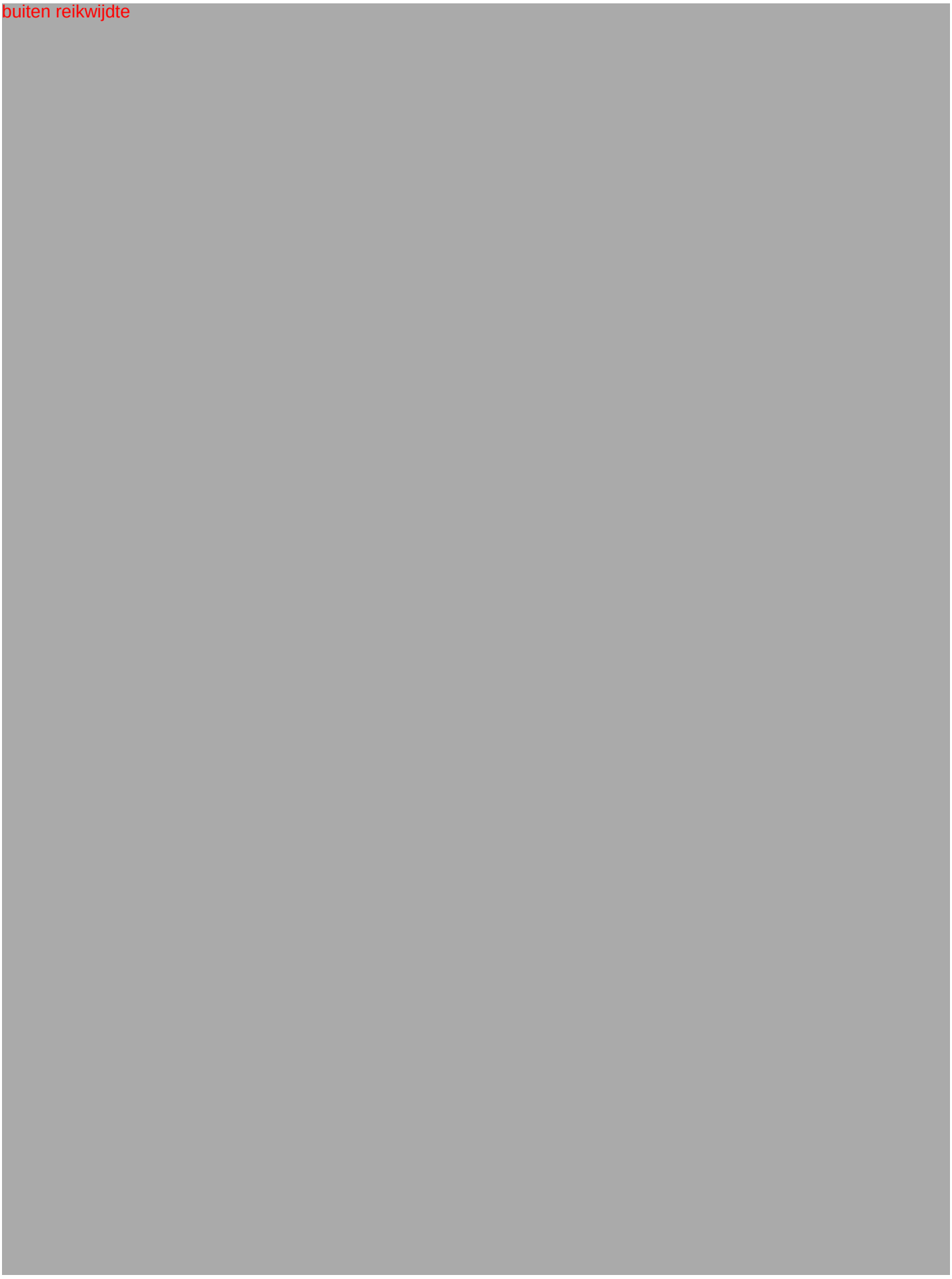
B.v.d.

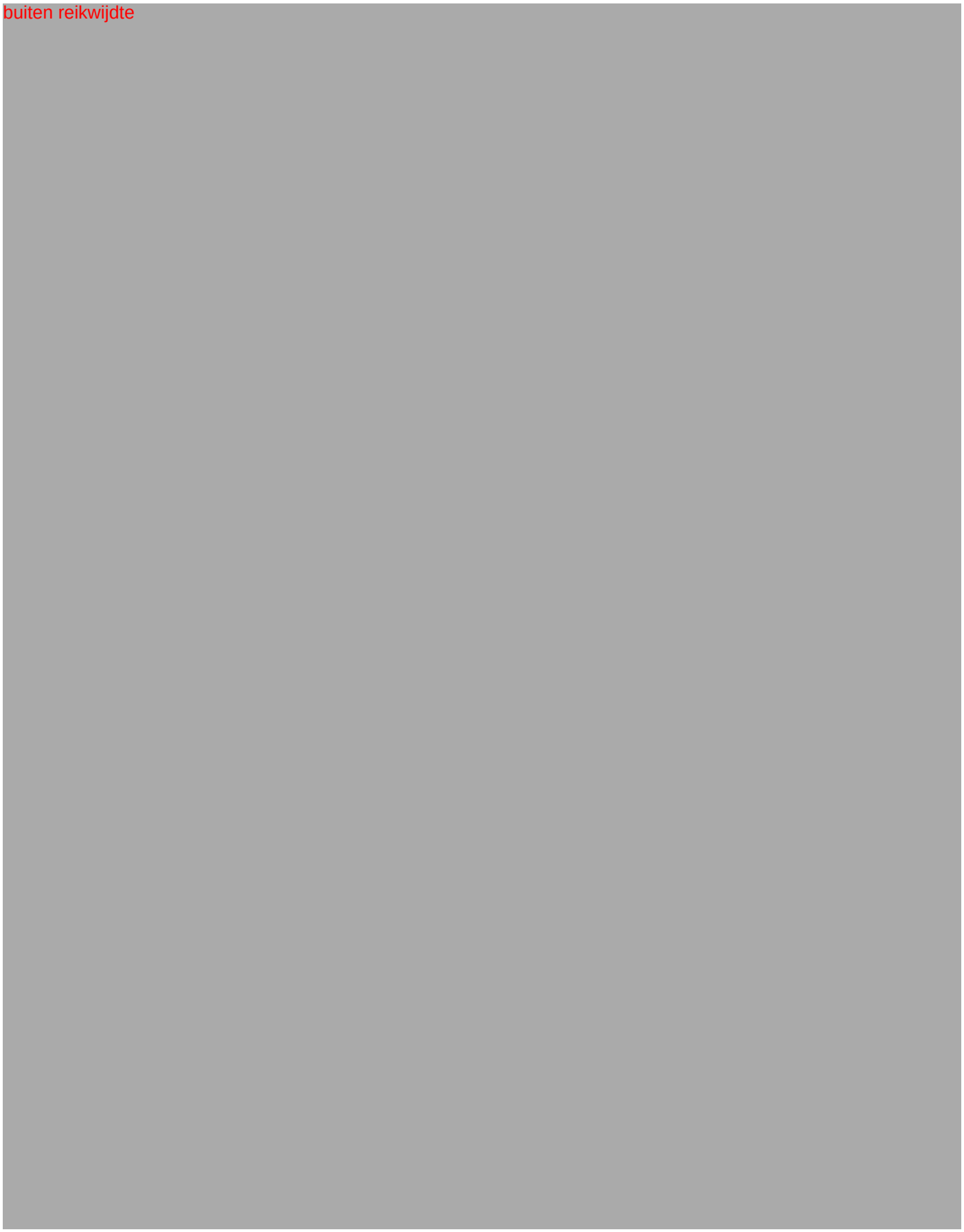
Met vriendelijke groet,

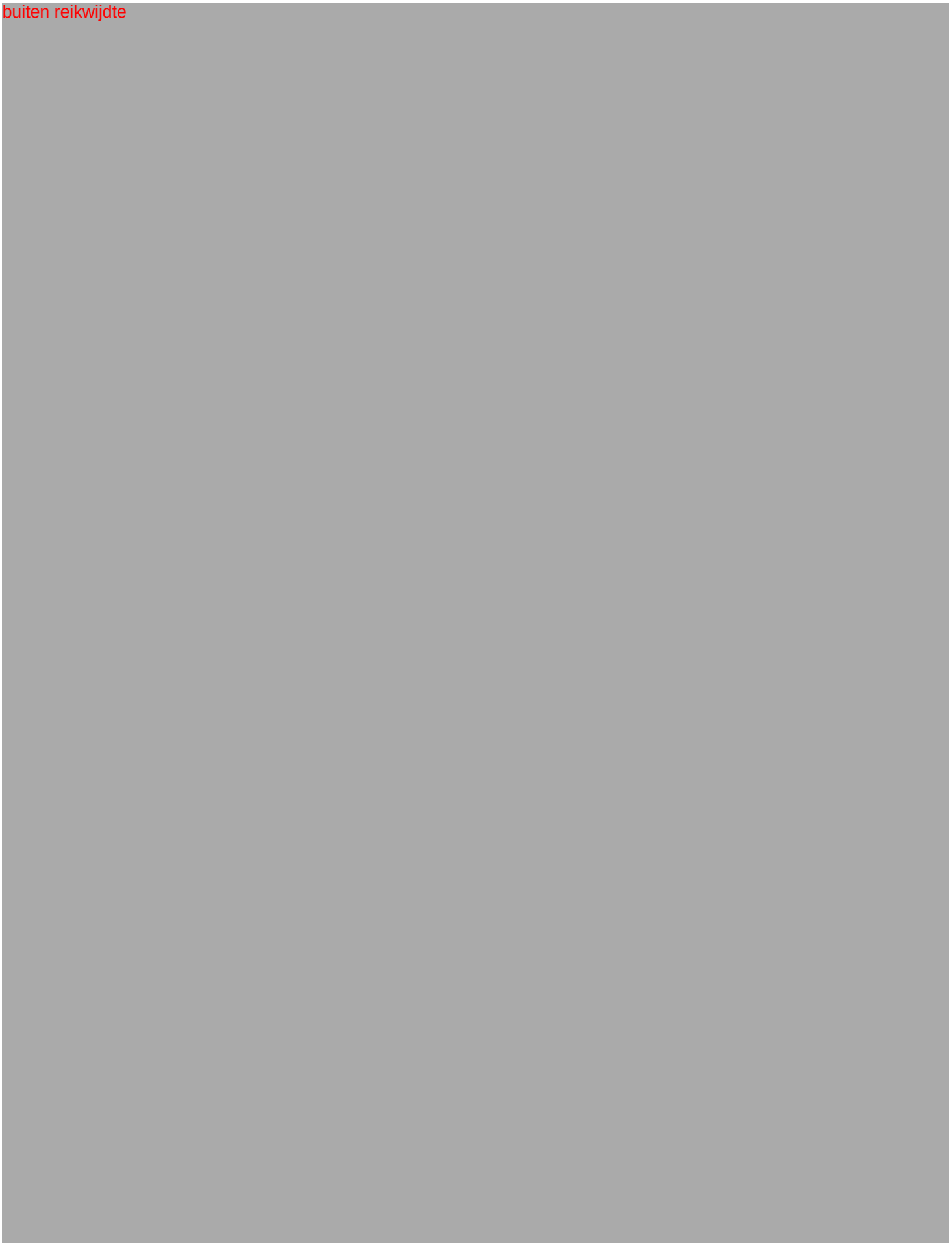
[redacted]
Team Financiën, planning en control
T: (0592)[redacted]
[redacted]@drenthe.nl

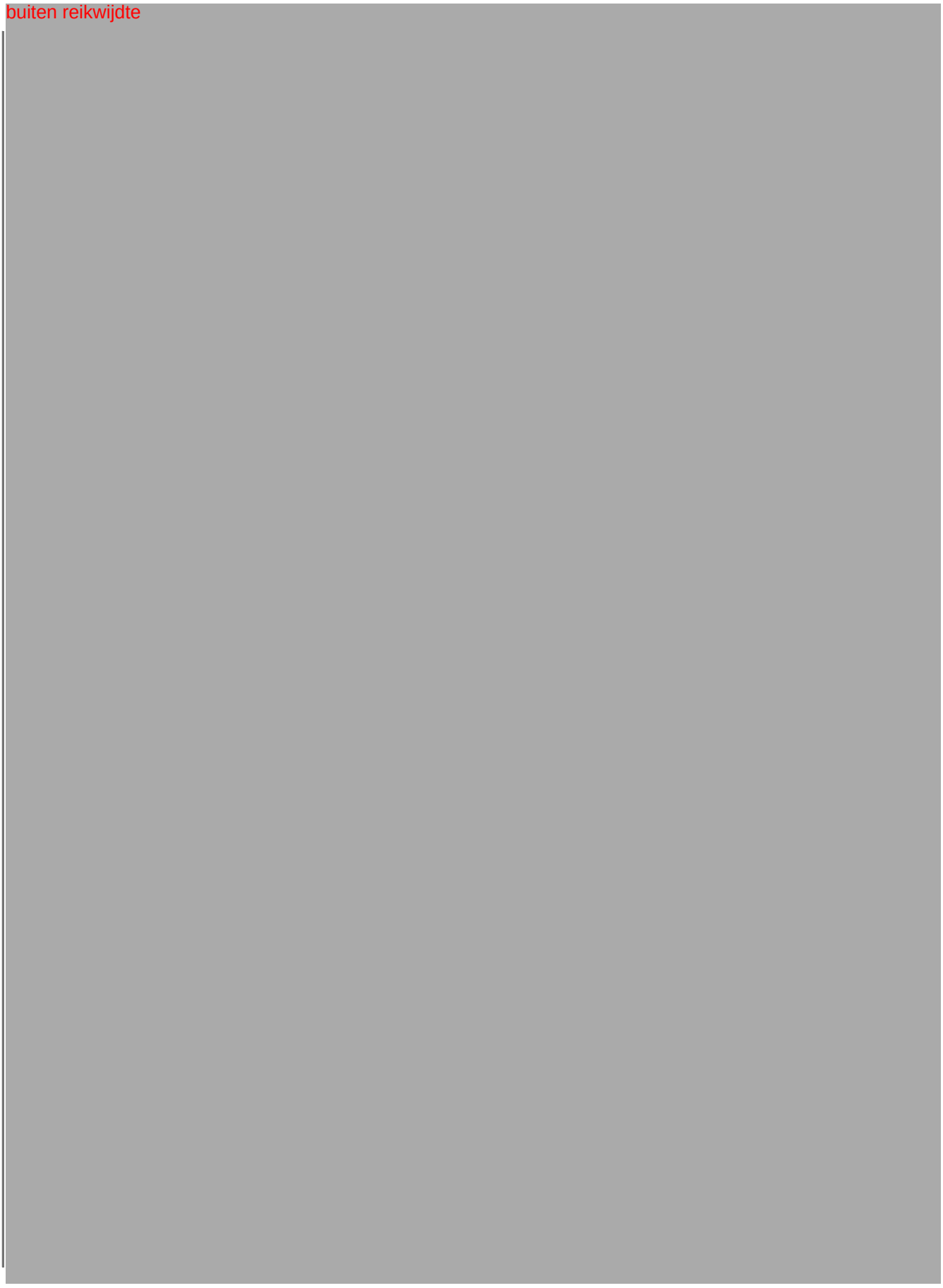
provincie Drenthe

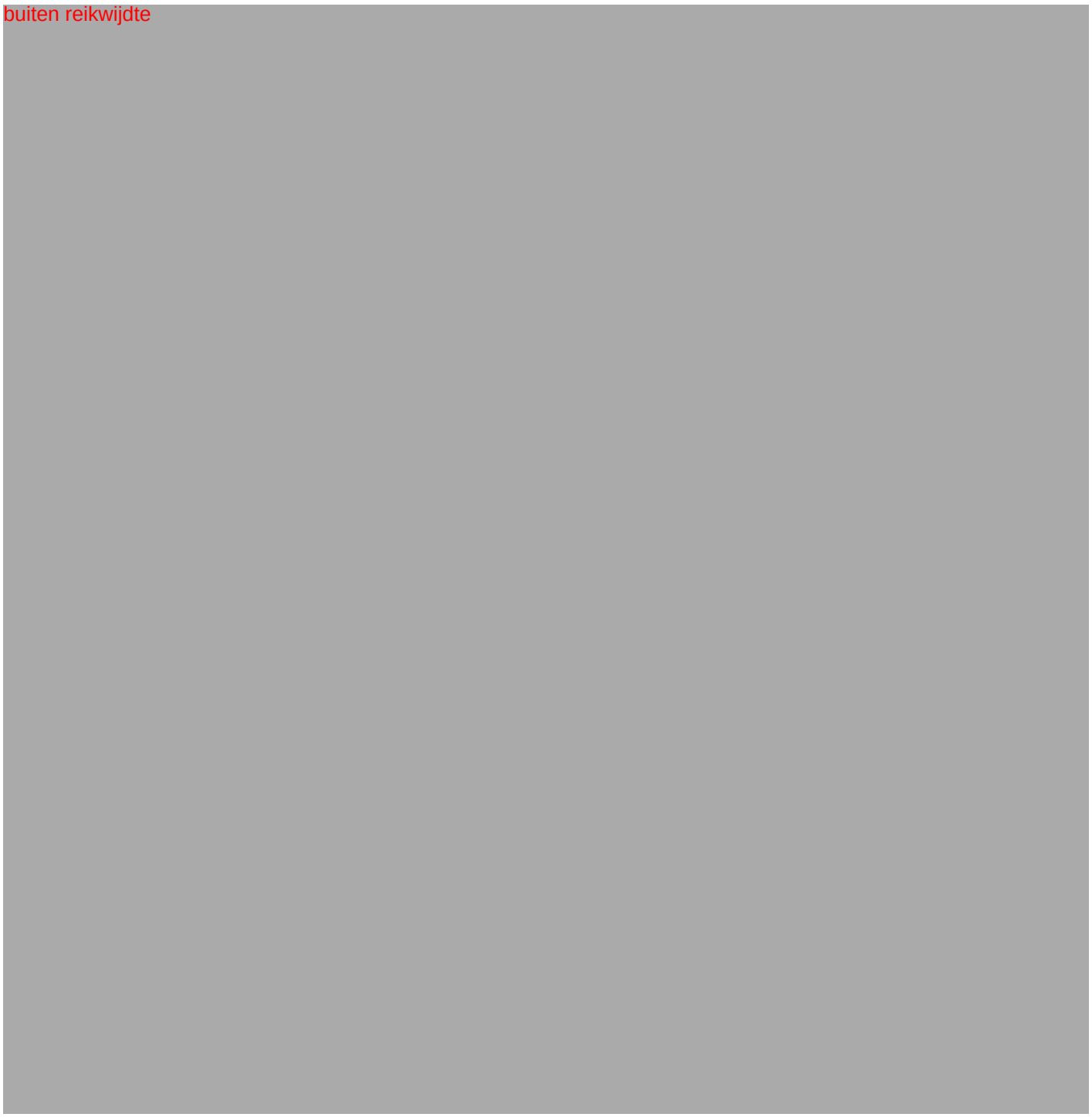
Westerbrink 1
Postbus 122
9400 AC Assen

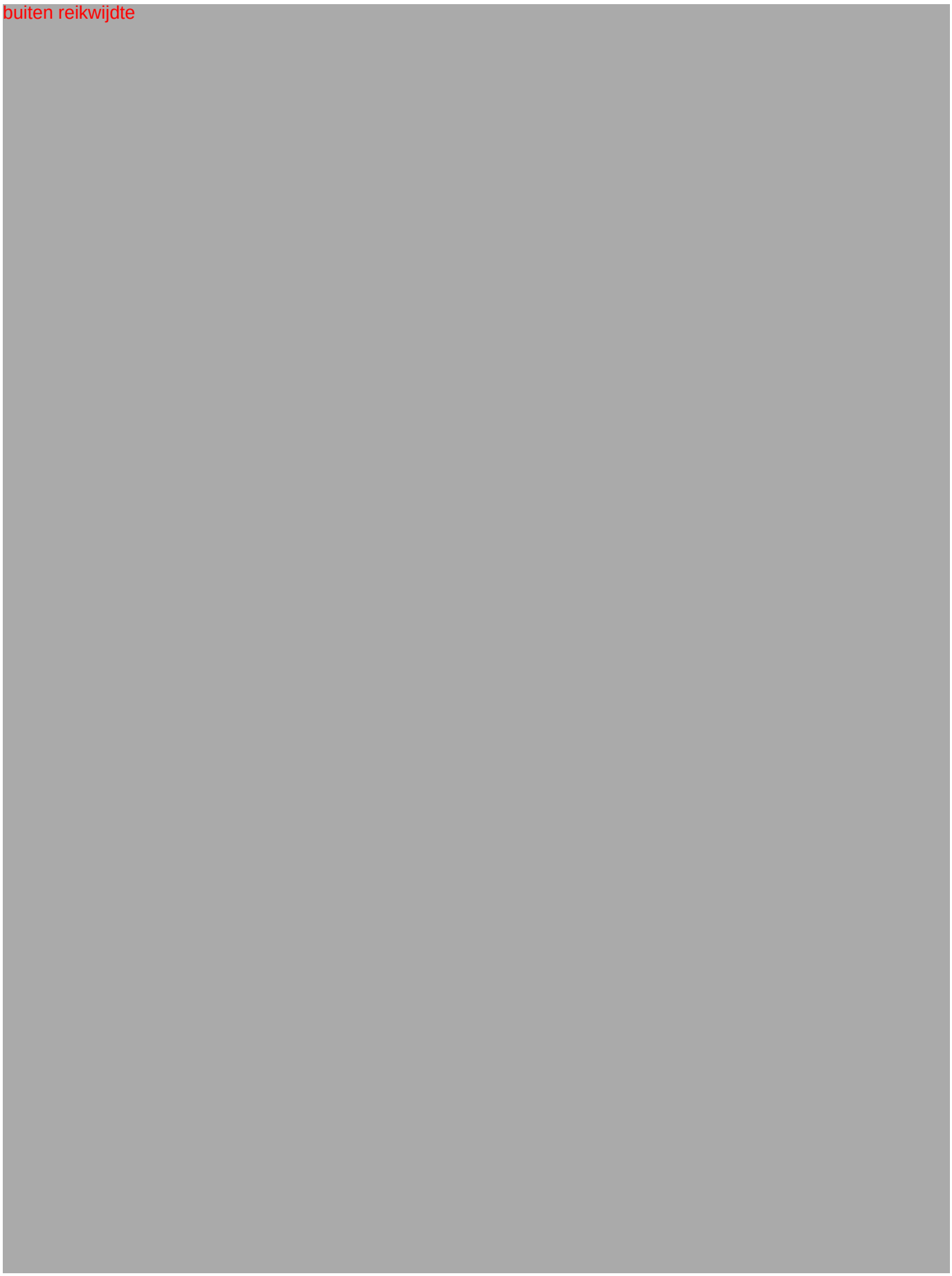

buiten reikwijdte

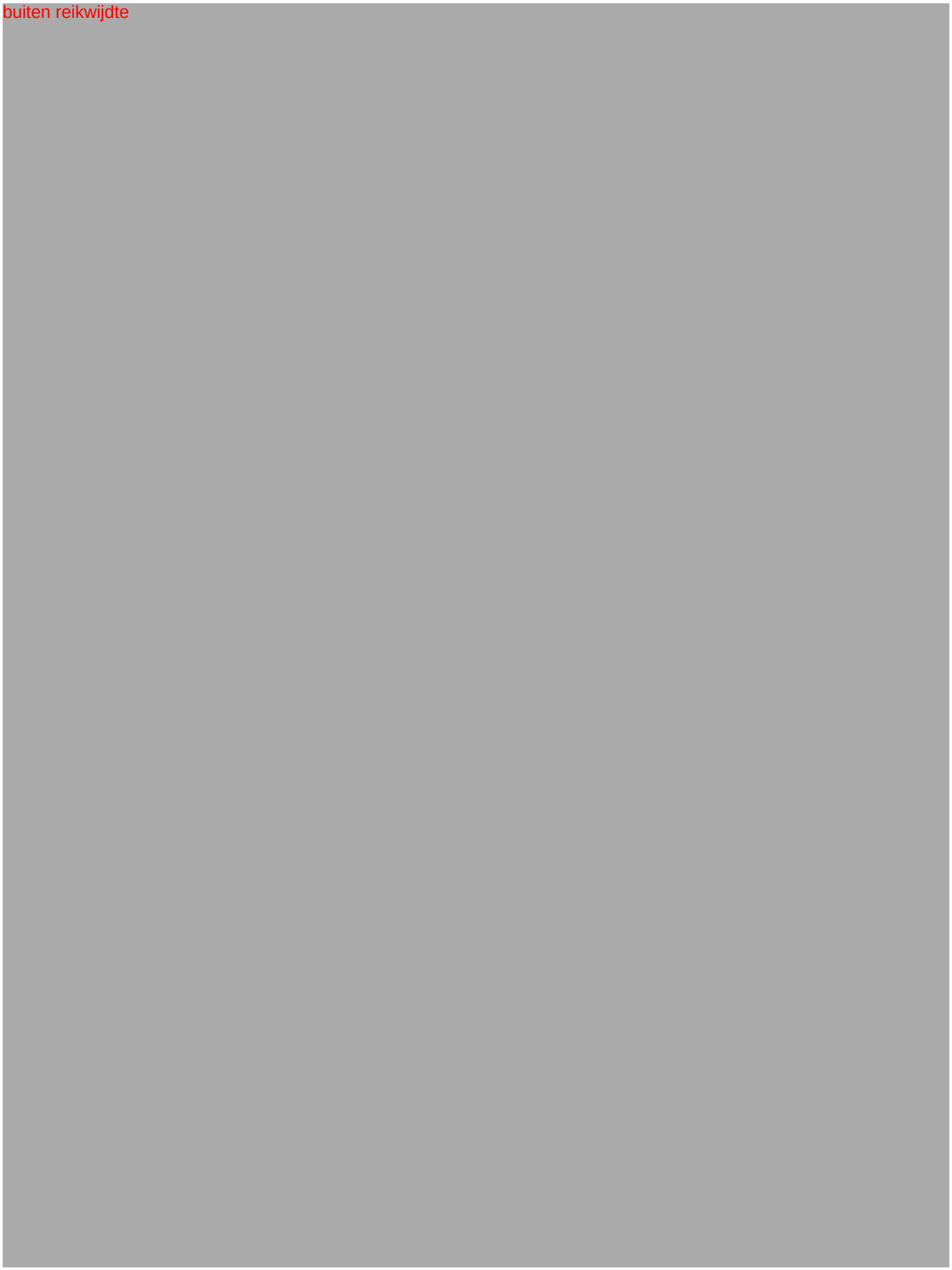

buiten reikwijdte

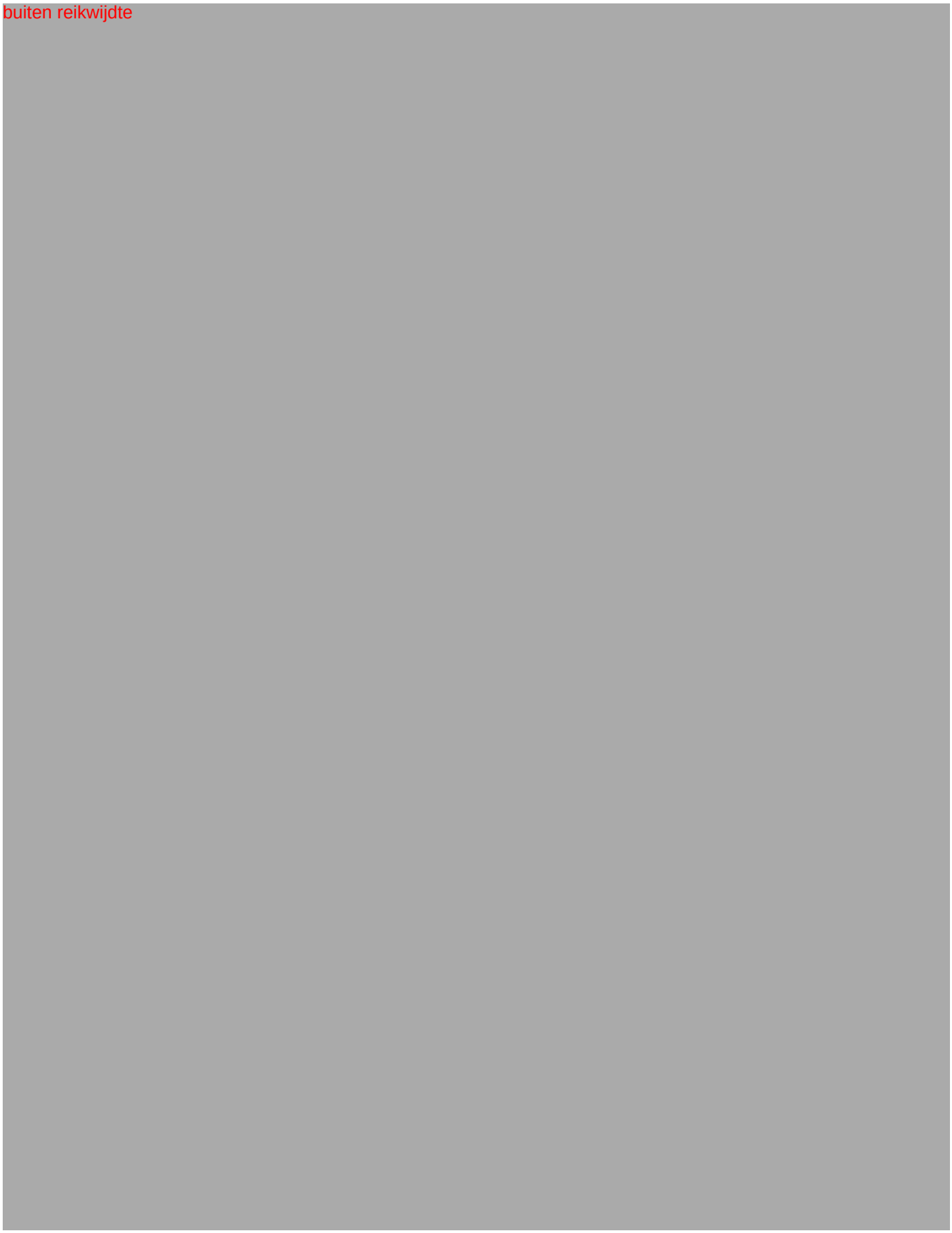

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

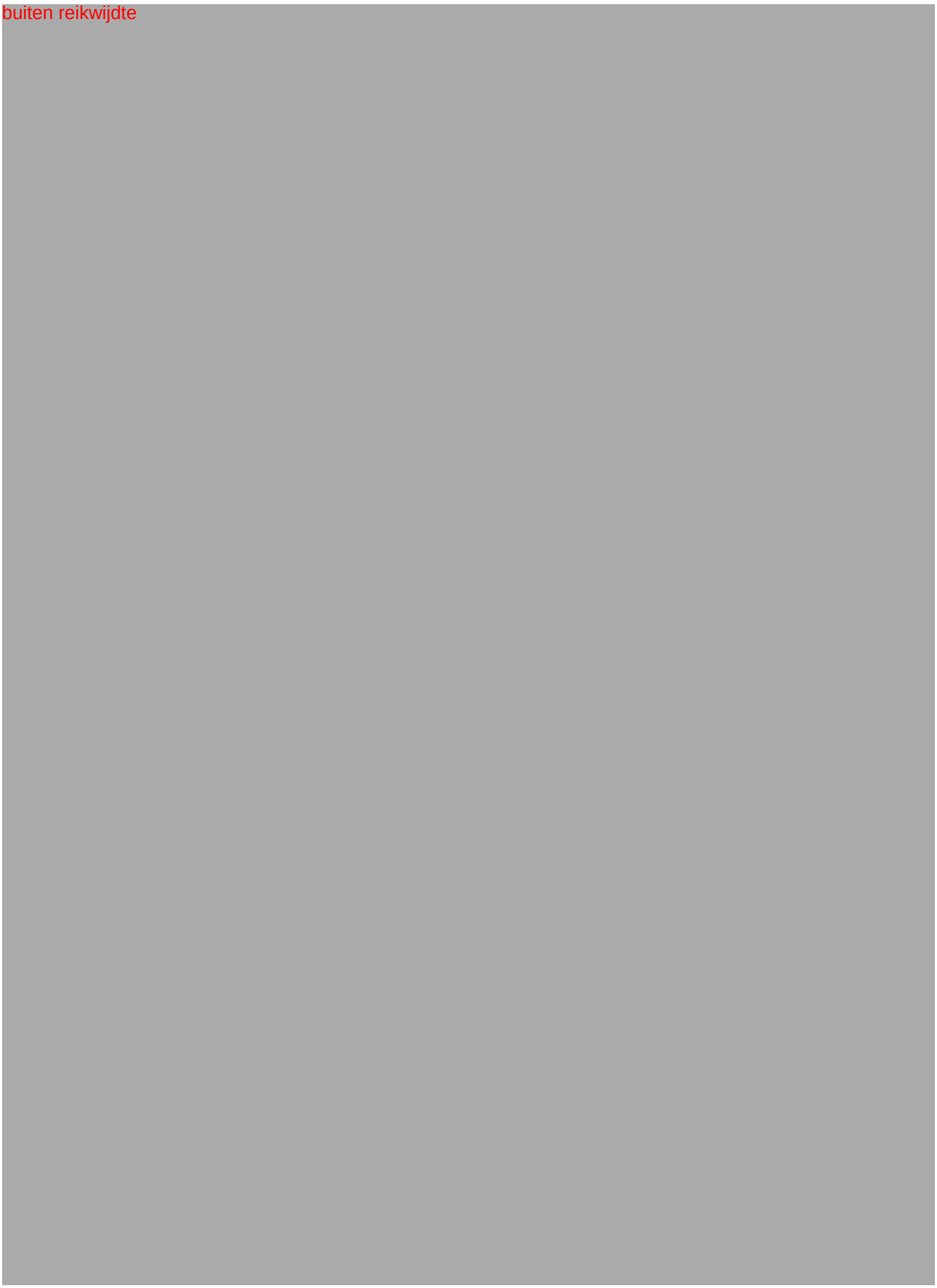

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

-	-	1	Opdracht wolvenmonitoring en wolvenmeldpunt (2020)	16471	Bij12	2020	5.853,00	5.853,00	0,00
423288	423	2	Opdracht wolvenmonitoring en wolvenmeldpunt (2020)	16471	Bij12	2020	3.417,00	-	3.417,00
-	-	1	Wolfwerende rasters (2020)	21414	Voss GmbH & Co KG	2020	0,00	-	0,00
423288	423	2	Wolfwerende rasters	21414	Voss GmbH & Co KG	2020	4.062,73	3.995,63	67,10

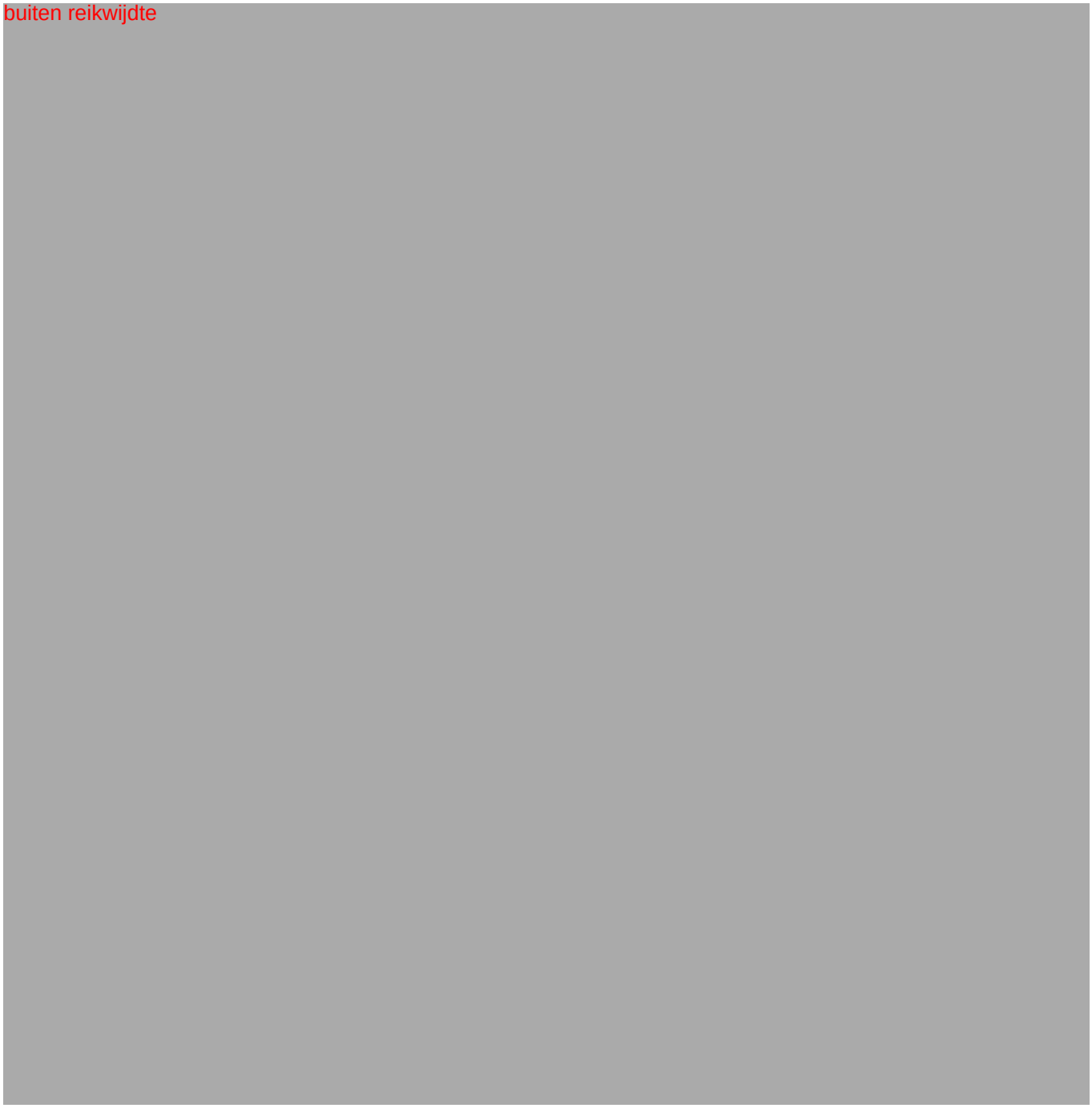
buiten reikwijdte

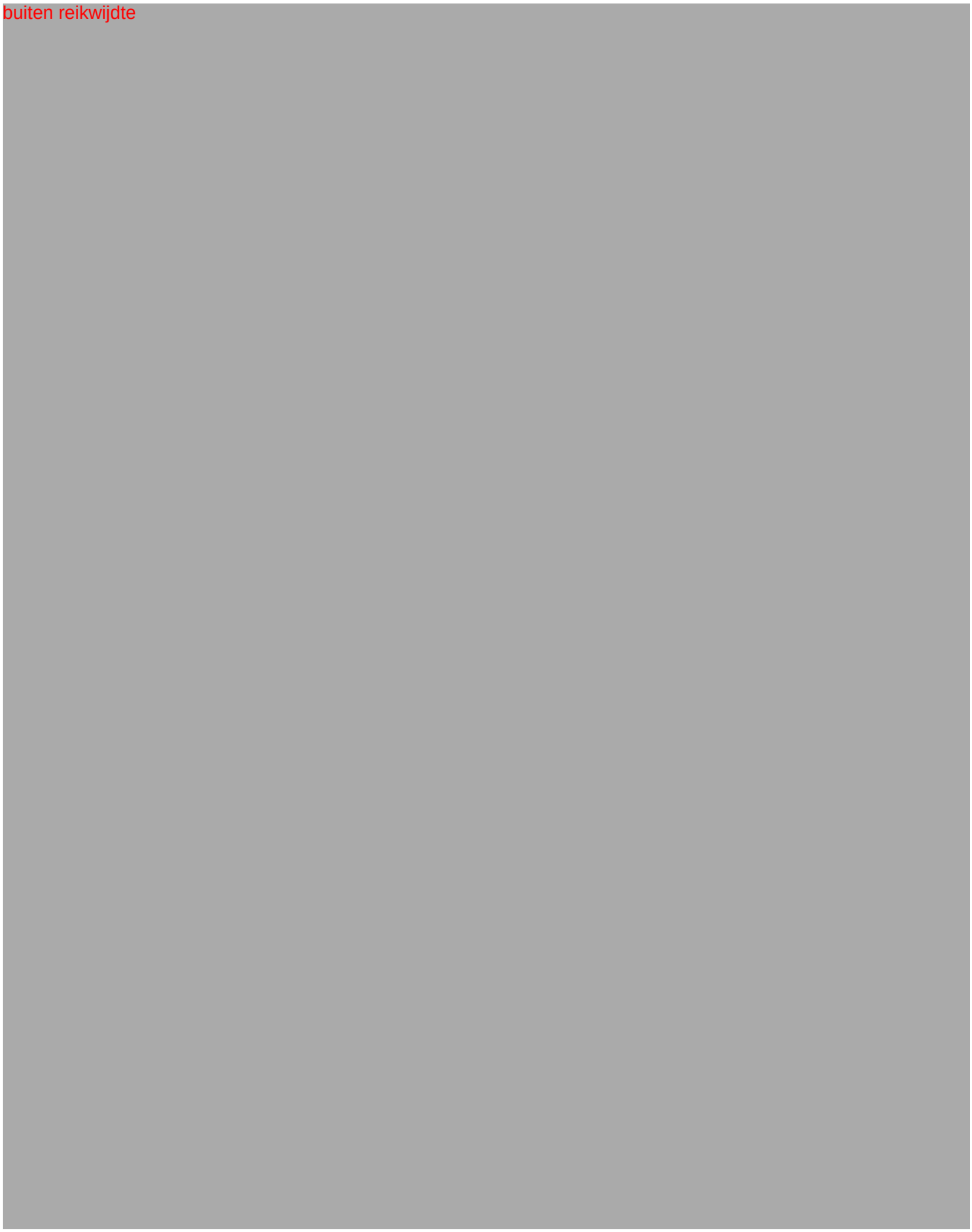

buiten reikwijdte

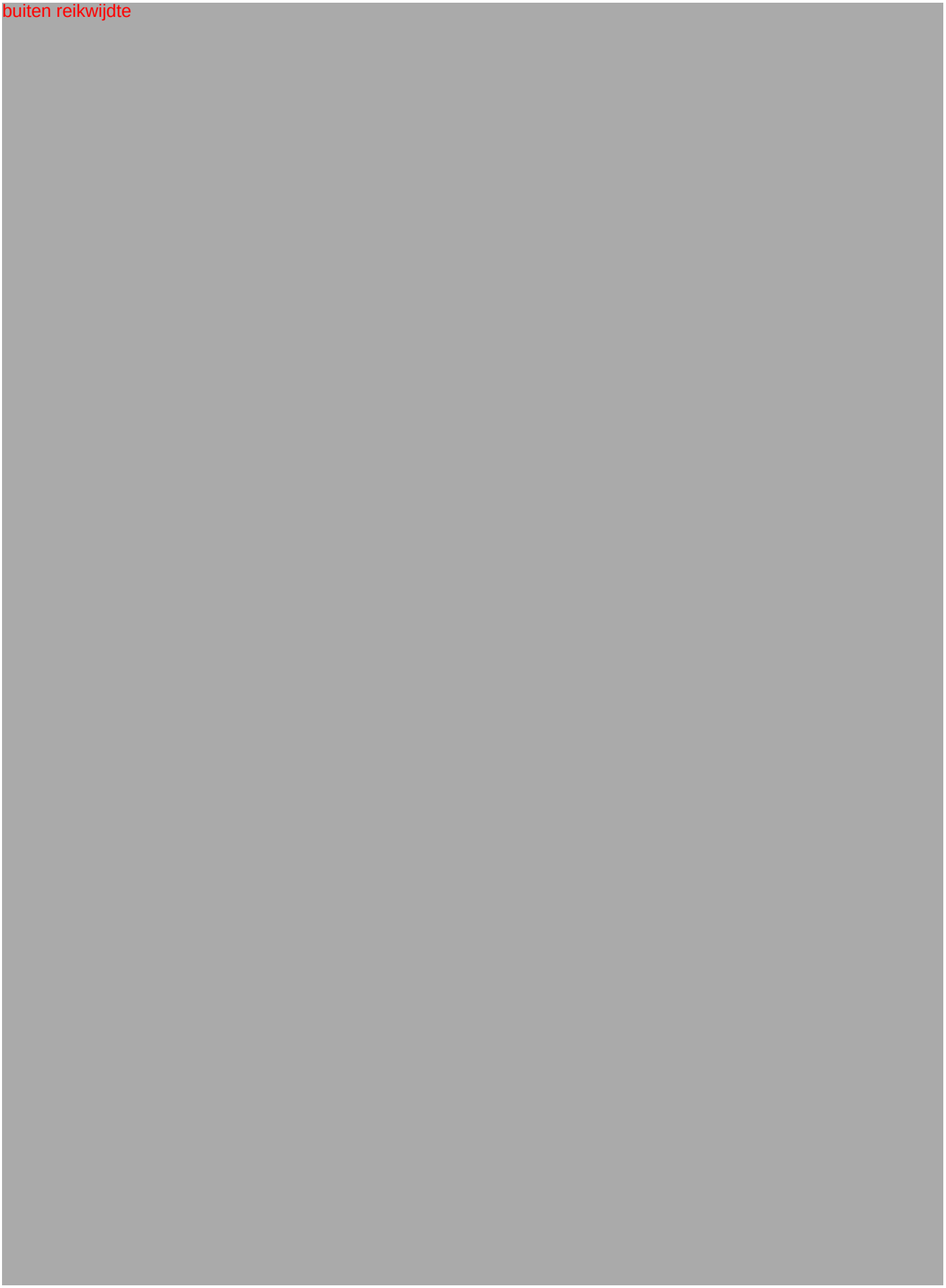
buiten reikwijdte

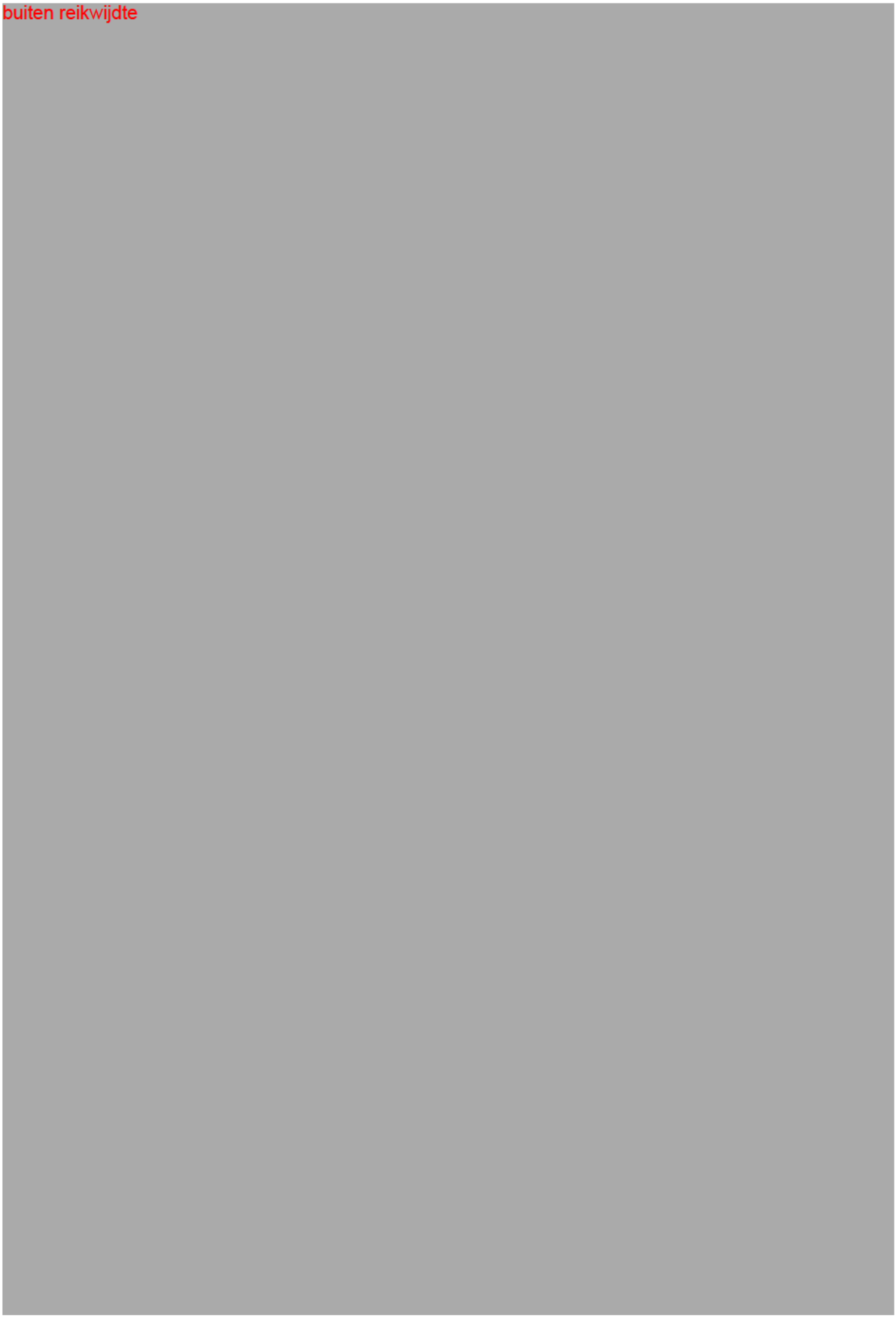
-	-	1	Opdracht bevestiging wolvenmonitoring en wolvenmeldpunt (2021)	16471	Bij12	2021	3.417,00	-	3.417,00

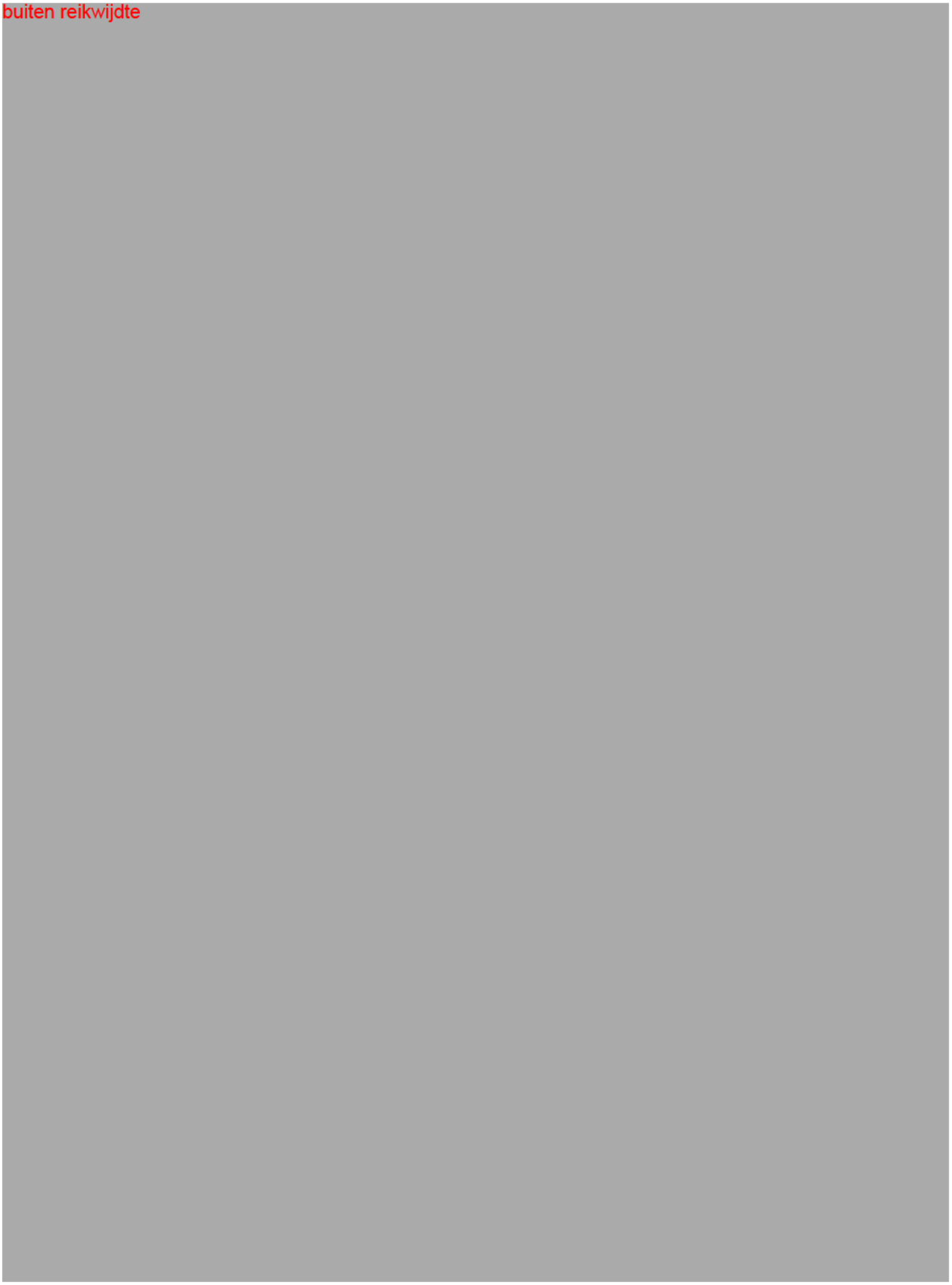
buiten reikwijdte

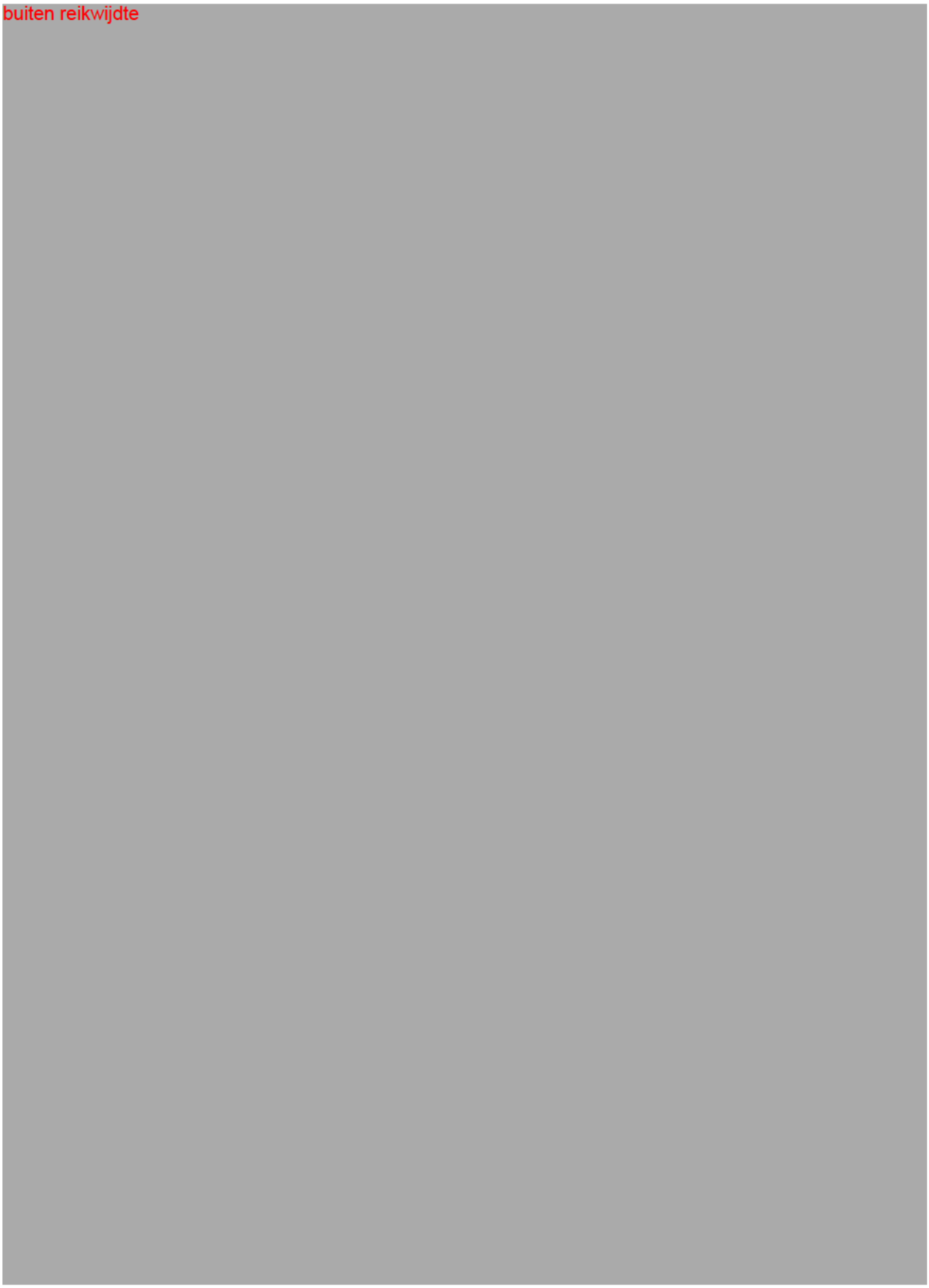

buiten reikwijdte

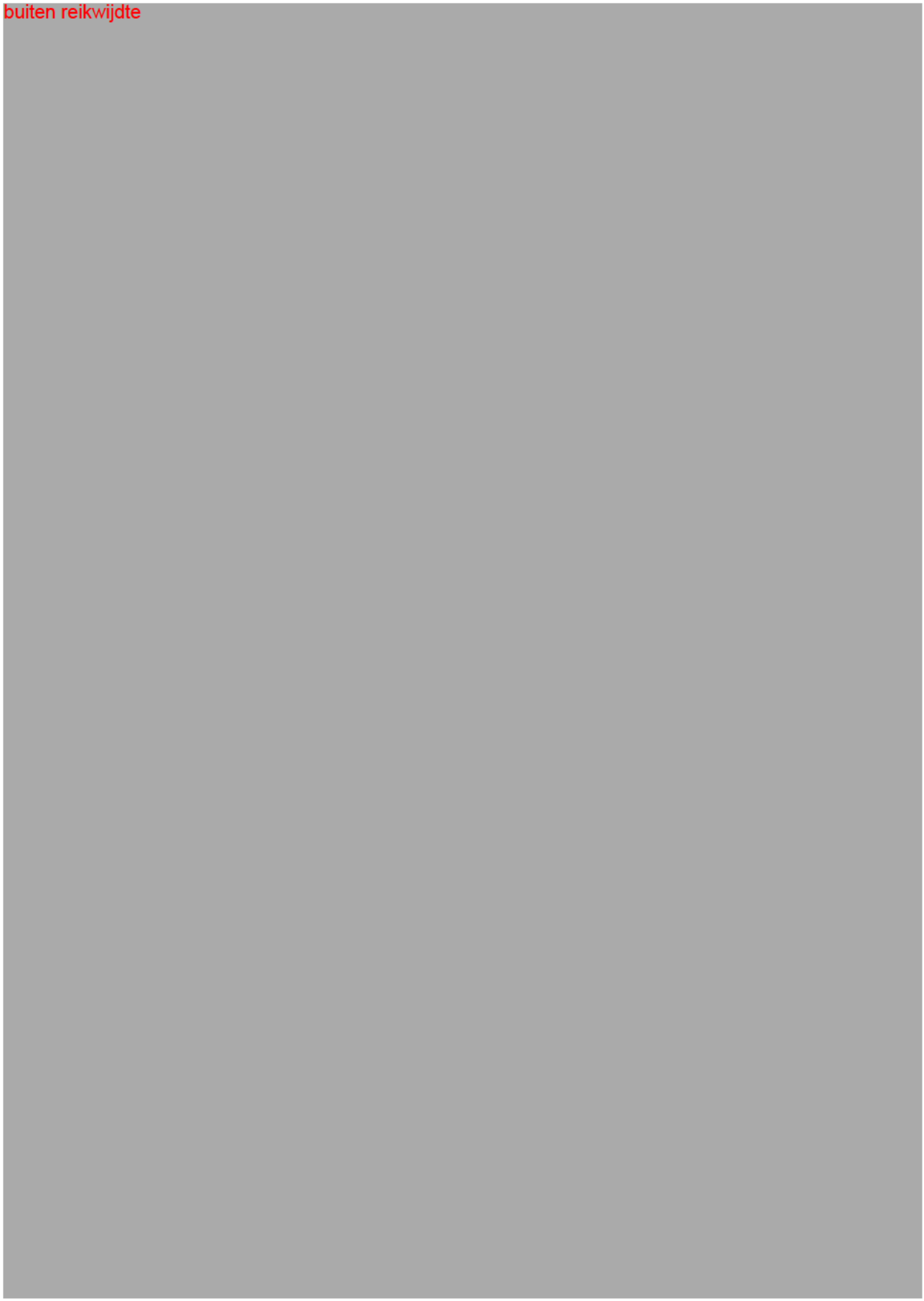

buiten reikwijdte

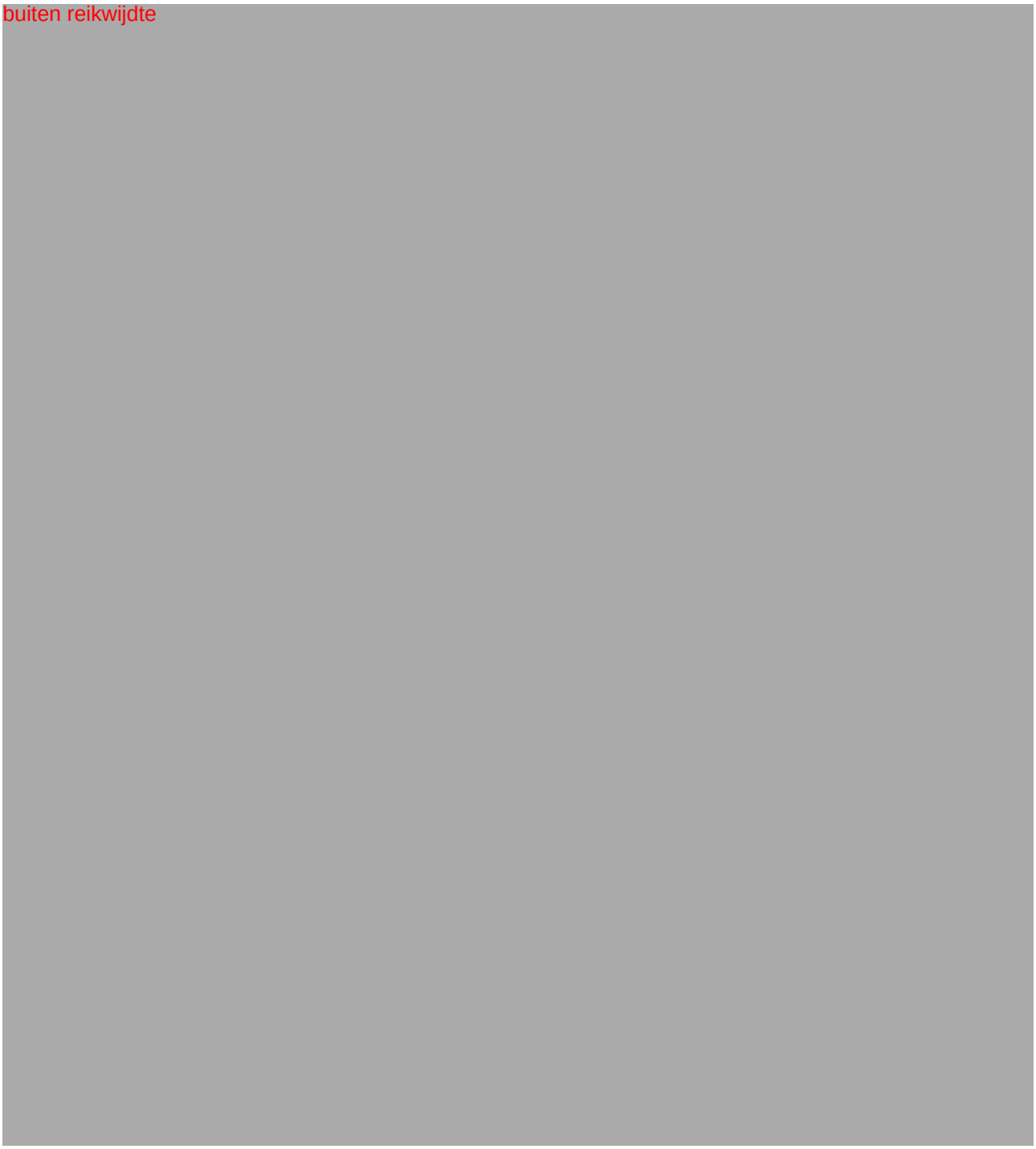

buiten reikwijdte

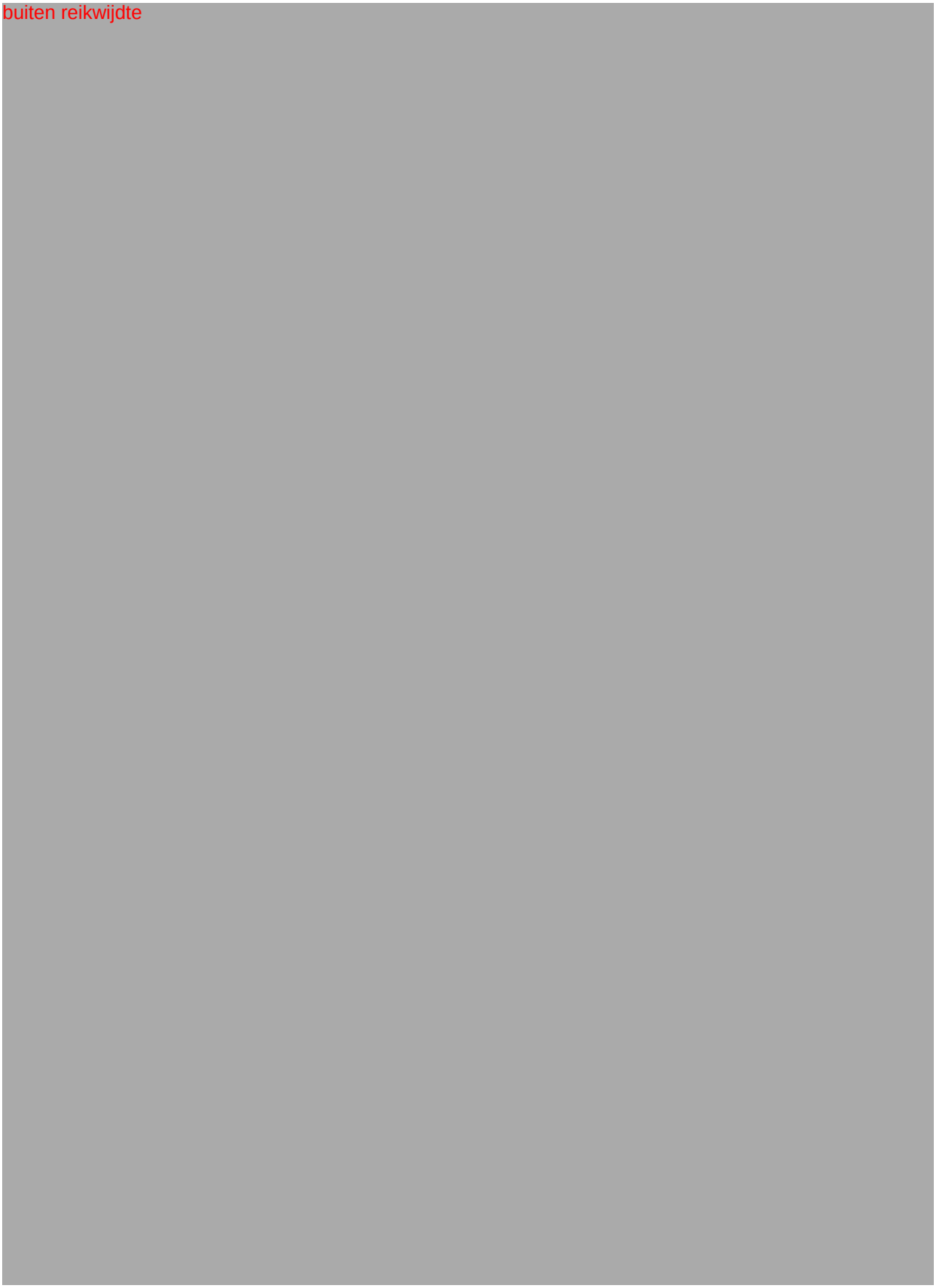

buiten reikwijdte

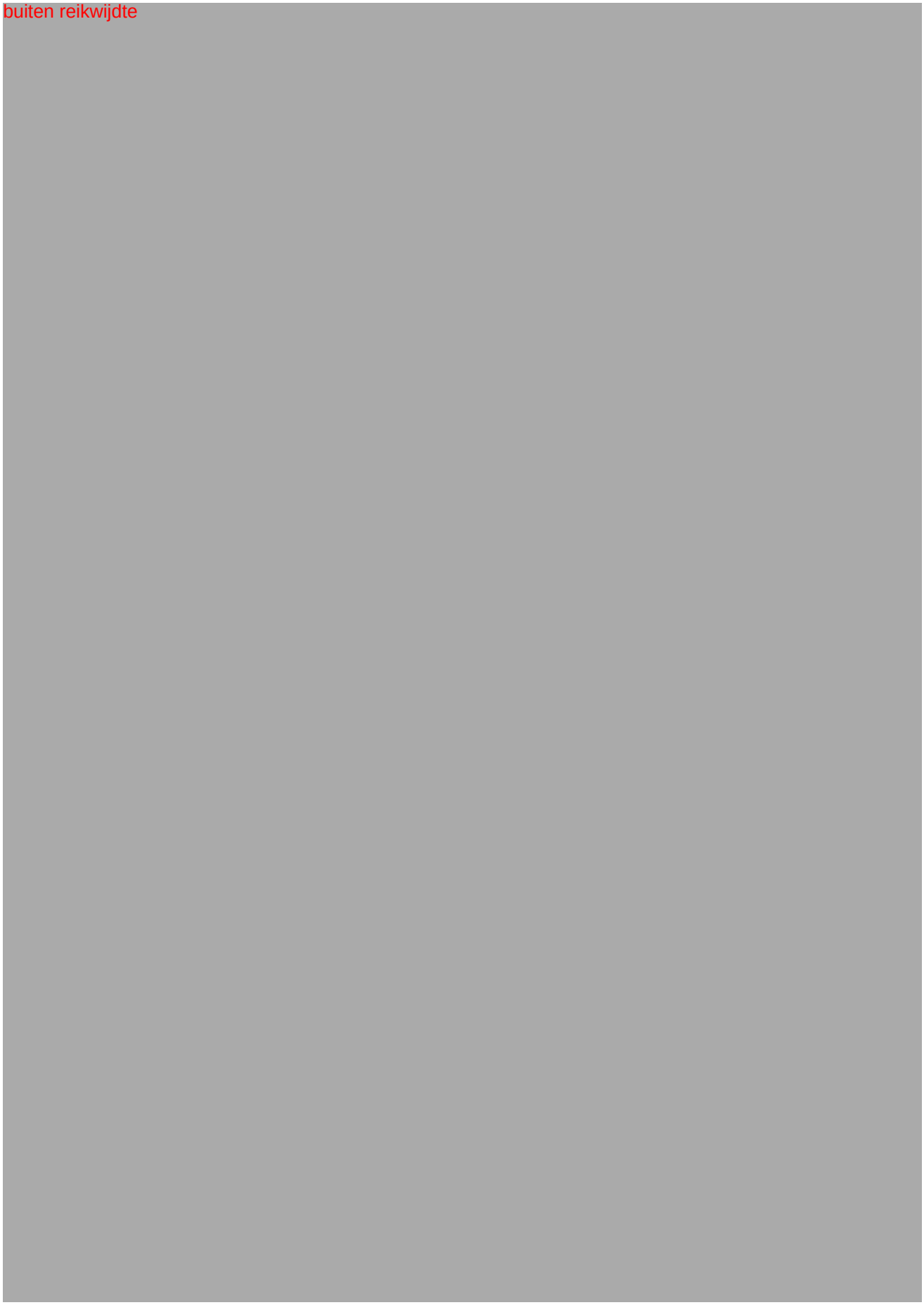

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

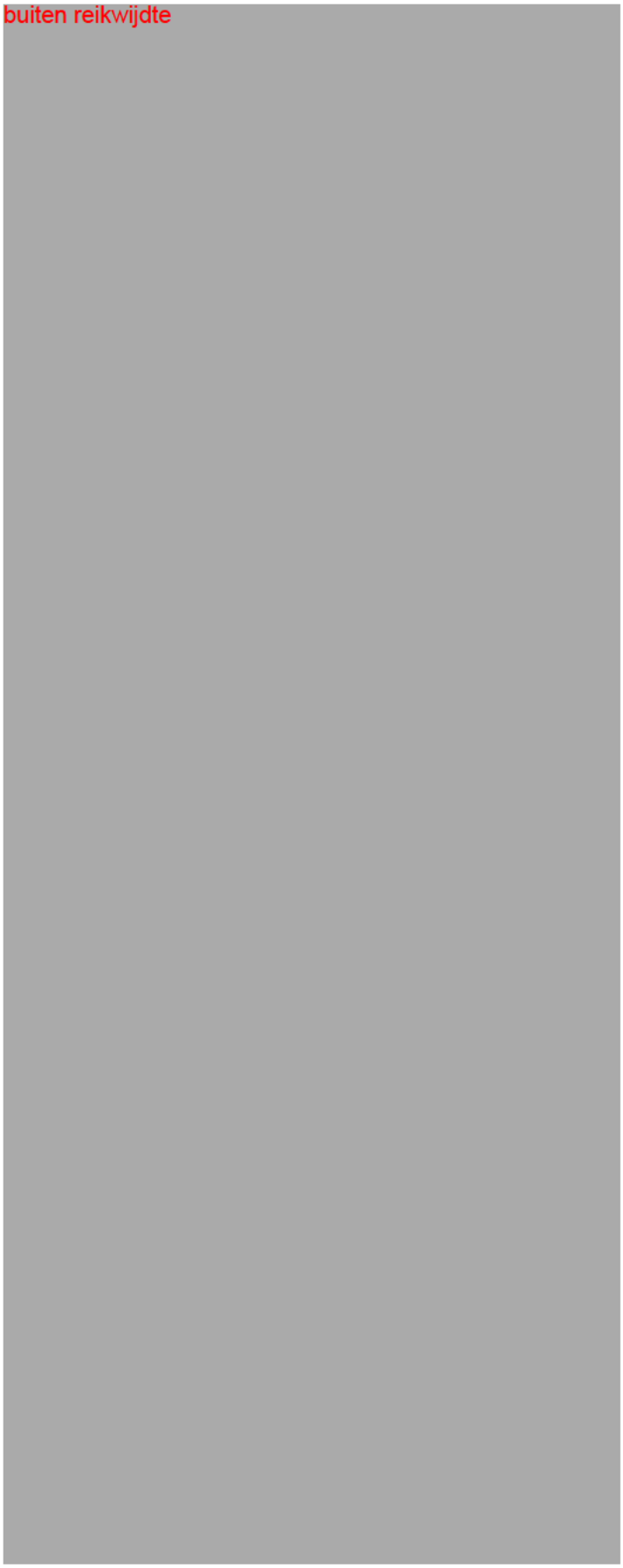

buiten reikwijdte

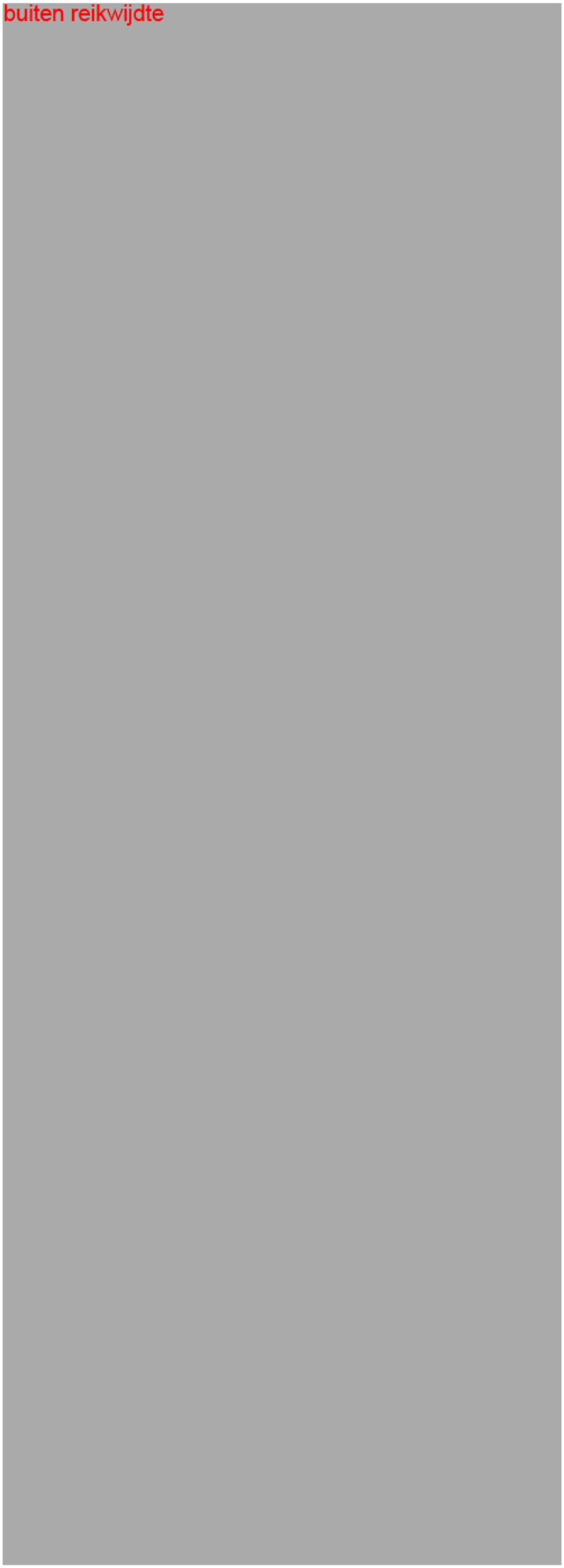

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

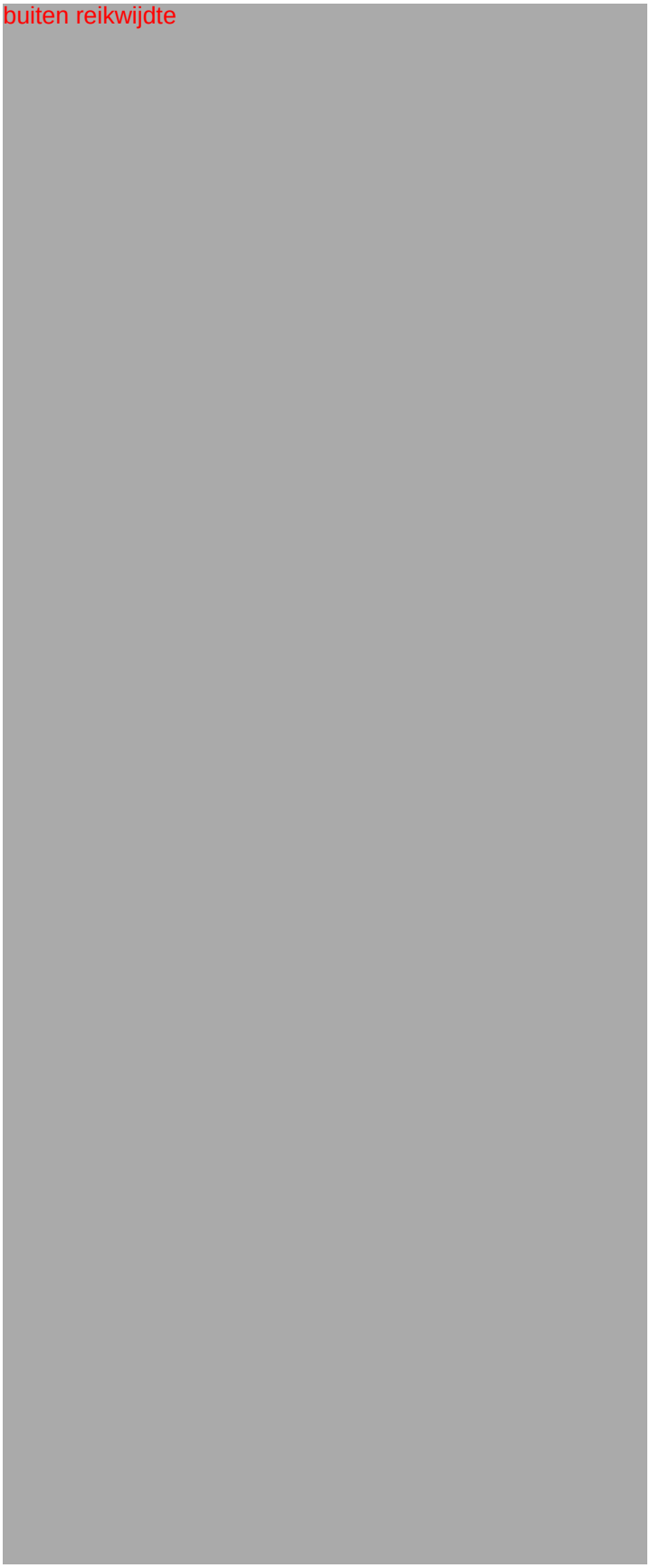

buiten reikwijdte

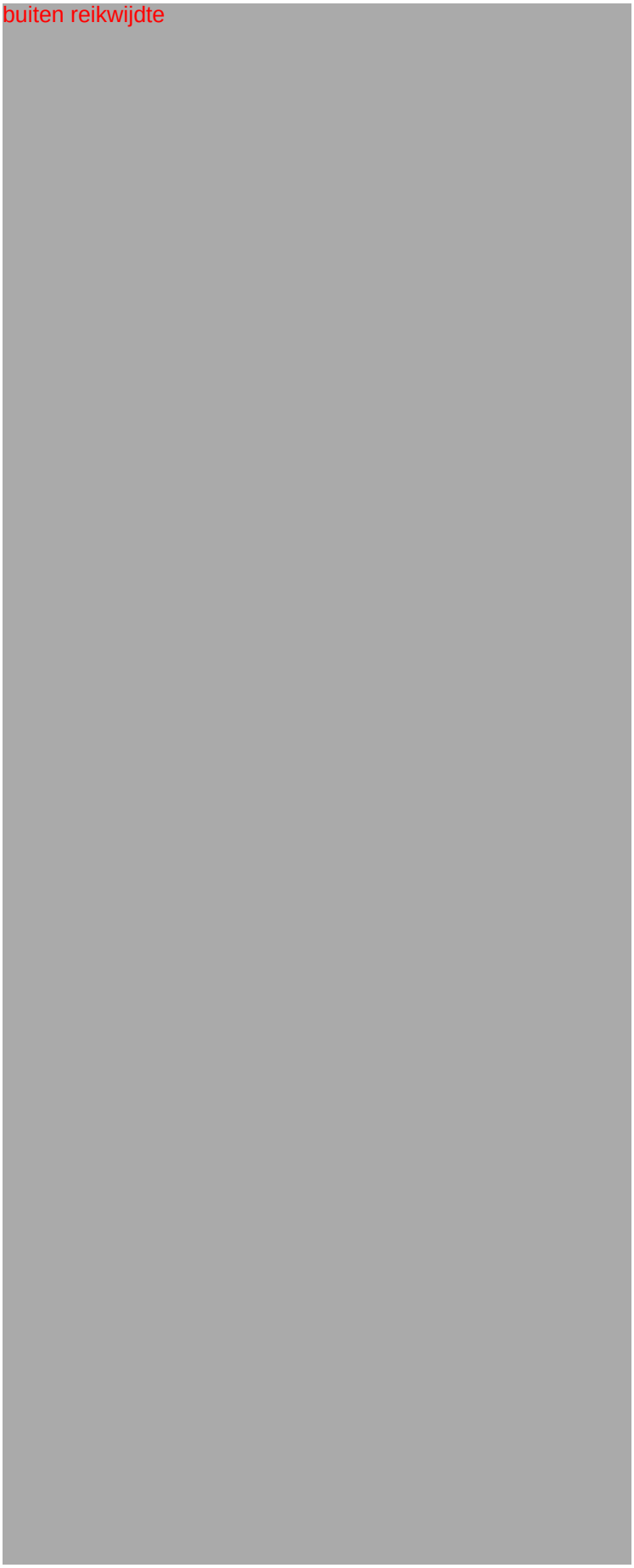

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

Date : 23-9-2019 15:32:55
From :
To : @drenthe.nl
Subject : Re: Overleg met schaapskuddes 25/9
Attachment : image001.jpg;

Hoi

Henk Jumelet heeft in 2018 het initiatief genomen voor een ronde tafelgesprek met een (beperkt) aantal stakeholders over de wolf. Er zijn nu 3 bijeenkomsten van geweest. In de laatste daarvan is afgesproken dat een aantal deelnemers van de ronde tafel een advies zullen maken voor GS over hoe om te gaan met preventieve maatregelen om schades te voorkomen of te beperken. Dat groepje is onder voorzitterschap van begonnen. Als er een verhaal/advies ligt neem ik aan dat dat aanleiding kan zijn om de deelnemers van de ronde tafel weer bijeen te roepen.
Er staat geen bijeenkomst in november gepland voor zover ik in beeld heb. Als er niets nieuws te bespreken valt heeft dat ook weinig zin.

Verder is het goed te weten dat er momenteel 2 studenten bij ons zijn gestart om de enquête onder schapen en geitenhouders van 3 jaar geleden te herhalen.
Begeleiding door mij en door

Groet,

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @drenthe.nl>
Datum: 23-09-19 15:03 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Overleg met schaapskuddes 25/9

Hallo
Kun jij mij antwoord geven op de volgende vraag:
Svz wolf en schade in 2019 tot nu toe.
Drentse Overleggroep Wolven & Schapen (DOW&S). Uitnodiging van provincie aan stakeholders voor ronde tafelgesprek medio november 2019.
Klopt het dat er medio november 2019 een gesprek komt? En is er nog meer wat ik even moet weten?
Bovengenoemd punt staat namelijk op de agenda van overleg met alle schappskuddes.
Aangezien ik dit nu sinds kort doe is het wel even fijn om te weten of bovenstaande klopt.
Groetjes

Van:
Verzonden: maandag 23 september 2019 14:40
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Overleg met schaapskuddes 25/9
Hoi
Sorry dat ik niet heb gereageerd. Het mailtje was me ontschoten.
Volgens mij is over de schaapskudde en de PAS al eens gesproken. Het ging dan met name om drukbegrazing in relatie tot de openstelling PAS beheermaatregelen. Ik ben er slechts zijdelings bij betrokken geweest. Heb je nog gespreksverslagen van eerdere overleggen?
We hadden alles in het verleden zelf in een map. Volgens mij heeft deze zelf naar een andere map overgeheveld.
Groeten

Van:
Verzonden: maandag 23 september 2019 14:31
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Overleg met schaapskuddes 25/9
Hoi ,
Bedankt voor je berichtje. Fijn dat iemand van jullie reageert.
Er komt nog een bijeenkomst over de PAS. Dit moet ik nog gaan regelen.
Morgen is de 2-jaarlijkse bijeenkomst met alle schappskuddes van 10-12.00 uur in kamer A006.
Dan heb ik nog wel een vraag open staan:
Svz wolf en schade in 2019 tot nu toe.
Drentse Overleggroep Wolven & Schapen (DOW&S). Uitnodiging van provincie aan stakeholders voor ronde tafelgesprek medio november 2019.
Klopt het dat er medio november 2019 een gesprek komt? En is er nog meer wat ik even moet weten?
Groetjes

Van:
Verzonden: maandag 23 september 2019 8:06
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Overleg met schaapskuddes 25/9
Hallo
Overleg over de schaapskuddes met als doel ook de inzet van de kuddes bij de al geplande maatregelen PAS is een goede zaak. Helaas kan ik op 25 september niet echt aanschuiven omdat die dag bijna helemaal vol zit. Hoe laat is de vergadering?
Groeten,

Provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen
059
@drenthe.nl

Van:
Verzonden: dinsdag 17 september 2019 10:03
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>
Onderwerp: Overleg met schaapskuddes 25/9

Hallo heren,
Ik heb "de schapen" van overgenomen. Helaas heeft hij mij geen zaken kunnen overdragen, omdat het toen nog niet duidelijk was wie de schapen zou gaan doen.
Vorige week heeft Henk Jumelet een gesprek gehad met en
Daar is afgesproken dat we de bijdrage vanaf 2021 structureel gaan regelen, dan als een soort Lupsum bijdrage. (incl de extra bijdrage + het gelijk trekken van alle schaapskuddes).
Gezegd is dat we hierbij ook goed gaan kijken naar **Maatregelenpakket PAS voor de periode 2022-2027**.
Wellicht kunnen er meer schapen komen om intensiever te laten begrazen!
We hebben met afgesproken dat er een bijeenkomst komt met de TBO's, provincie en schaapskuddes om alle mogelijkheden op een rijtje te zetten.
Suggestie van was om deze bijeenkomst door een onafhankelijke voorzitter te laten plaatsvinden. Hij noemde daarbij de naam van .
Volgende week, 25 september, staat er een overleg met alle schaapskuddes gepland. Dit was voor mij wel een verrassing.
Op de agenda komt ook te staan:
Svz wolf en schade in 2019 tot nu toe.
Drentse Overleggroep Wolven & Schapen (DOW&S). Uitnodiging van provincie aan stakeholders voor ronde tafelgesprek medio november 2019.
Klopt het dat er medio november 2019 een gesprek komt? En is er nog meer wat ik even moet weten?
Ik wil graag met jullie in gesprek over het maatregelenpakket. Met wie moet ik dat doen?
Groetjes .

Date : 4-12-2019 13:27:14
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Persvraag wolf
Attachment : image001.jpg;

Hoi [redacted],

Bijgaand mijn reactie. In mijn agenda heb ik om 3 uur al een andere afspraak. Ik kan wel om 4 uur even overleggen.

Groet, [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 4 december 2019 12:52
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Persvraag wolf
Urgentie: Hoog

HOi [redacted],
Er is een persvraag van Nieuwe Oogst over de wolf. Het gaat om een achtergrond artikel over de komst van de wolf. Gaat dit achtergrond artikel specifiek over Drenthe? Of voor Nederland in het algemeen?

Zou jij onderstaande vragen vast willen beantwoorden, dan kom ik rond 15 uur even bij je langs om het te bespreken

- **wat voor draaiboek ligt er klaar?** Het interprovinciaal wolvenplan, zie https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/faunaschade-informatie-per-diersoort/wolf/

- **Komt er een gebiedscommissie bij vestiging van een wolf?** Dit staat beschreven in het wolvenplan, voor Drenthe kan hierover pas worden besloten als er daadwerkelijk een wolf is gevestigd. Daarvoor zijn tot op heden geen aanwijzingen.

- **hoe staat het met de steun voor preventieve maatregelen (extra omrastering, waarschuwingssysteem voor schapenhouders)?** Het wolvenplan voorziet in de mogelijkheid om in een territorium een pilot te starten met subsidie voor preventie. Hierover moet tzt door GS een besluit worden genomen.

  (antwoord uit eerdere persvraag, graag aanvullen) ik heb de rode tekst wat aangepast maar adviseer om dit niet te antwoorden. Het maakt de taak/rol van de provincie in de huidige situatie veel te groot.
het is aan de boer zelf om zijn vee te beschermen, maar in Drenthe nemen we wel het voortouw om te faciliteren. Zo kun je hier na een mogelijke wolvenaanval tijdelijk hekken lenen, camera's lenen en hebben we met de sector een wolvenplan gemaakt. Ook is hier een wolventafel en voorzien we in brede mate in voorlichting over dit dossier. Daarnaast hebben we onlangs alle schapenhouders weer een enquete gestuurd over hoe boeren zich voorbereiden op de komst van de wolf en wat ze hierin van andere verwachten. Indirect dragen we daarmee bij aan de bescherming van schapen.

- **Een van de klachten van de schapenhouder die ik sprak is dat de provincie al enkele dagen (tot een week) wist dat er koppels schapen werden aangevallen, maar dat niet communiceert naar de schapenhouders. Waarom gebeurt dat niet**? Berichtgeving over aangevallen schapen staat op de website van BIJ12. Deze informatie is meestal binnen enkele dagen openbaar. Zolang niet zeker is of een wolf of hond de oorzaak is valt er niet zinvol actief te communiceren. Schapen worden zeer regelmatig door honden aangevallen. Daarnaast is bekend dat zwervende wolven per dag tot wel 25 km afstand kunnen overbruggen in alle willekeurige richtingen. Schapenhouders kunnen dus ook niet in redelijkheid acteren op dergelijke kennis.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Team Communicatie

0592-[redacted] | [redacted]@drenthe.nl

provincie Drenthe
Westerbrink 1 | Postbus 122, 9400 AC Assen | www.drenthe.nl

Date : 25-11-2019 08:38:03
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE:[redacted] kun jij op deze tweet reageren ?

OK. Helemaal met je eens. Bedankt voor antwoord voor mij zelf ☺

Van:[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 25 november 2019 8:35
Aan:[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Re:[redacted] kun jij op deze tweet reageren ?

Hoi[redacted]

Ik ga hier niet via sociale media op reageren. Deze vraag is geen echte vraag maar een statement. De ervaring leert me dat je dan discussies krijgt waar je niet op zit te wachten. Eventuele reacties op dergelijke uitingen moeten altijd door/via team communicatie.
Het inhoudelijke antwoord is: een wolf heeft geen eigenaar, een hond wel. Daarnaast is de wolf nog steeds een bedreigde en zwaar beschermde diersoort waarover we in Europees verband afspraken hebben gemaakt. Daar hebben we ons gewoon aan te houden.

Groet,[redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van:[redacted]@drenthe.nl>
Datum: 25-11-19 08:06 (GMT+01:00)
Aan:[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW:[redacted] kun jij op deze tweet reageren ?

Hoi[redacted]
Kun jij op deze tweet reageren? Zie printscreen.
Mss dit maar in een privechat doen...
Alvast bedankt.
Gr[redacted]

Date : 15-9-2020 12:59:04
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "Arnout Venekamp"[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: Rondvraag PvdD commissie OGB van 16 sept betreft "jacht op wilde zwijen"
Attachment : image001.jpg;image002.jpg;

Top! Bedankt

Verstuurd vanaf mijn iPad

Op 15 sep. 2020 om 12:17 heeft [redacted]@drenthe.nl> het volgende geschreven:

Beste [redacted]

Onderstaand input van [redacted] en mij.

buiten reikwijdte [redacted]

Ook vragen wij ons af of we in Drenthe niet beter de wilde zwijnen kunnen laten lopen opdat de wolf dan van de schapen afblijft. Het lijkt ons een prima preventieve maatregel die ook door de schapenboeren kan worden omarmd. Wil de gedeputeerde deze oplossing bespreken met haar ketenpartners en de Staten berichten over de uitkomst?
We gaan onderzoeken wat de vestiging van een wolf in Drenthe betekend voor de ecologie. Ook met oog op het voedselaanbod voor de wolf binnen de provincie. Of het nodig is om de nulstand aan te passen zal daaruit moeten blijken. Aangezien het PS is die de 0-stand beleidsmatig heeft vastgelegd in het Flora- en faunabeleidsplan zullen wij PS informeren over de uitkomst van het onderzoek.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

<image001.jpg>

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, V toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)59[redacted] | @[redacted]@drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

---

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 15 september 2020 9:48
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; Arnout Venekamp <[redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Rondvraag PvdD commissie OGB van 16 sept betreft "jacht op wilde zwijen"

Hoi allemaal,

Drukte net iets te vroeg op verzenden ;-)
Er is een rondvraag binnen van de pvdd over de zwijnen, kunnen jullie deze voorbereiden. Ik wil ook graag even een hotline aanmaken voor de vergadering van morgen, wat is jouw mobiele nr [redacted]

Groet [redacted]

Van: [redacted]@drentsparlement.nl>
Verzonden: dinsdag 15 september 2020 8:04
Aan: Statencommissie Omgevingsbeleid <[redacted]@drentsparlement.nl>
CC: Fractiemedewerkers [redacted]@drentsparlement.nl>; Gedeputeerden + vz/secretaris Extern <[redacted]@drentsparlement.nl>; Bestuursadviseurs <[redacted]@drentsparlement.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; Statencommissie Financien Cultuur Bestuur en Economie <[redacted]@drentsparlement.nl>
Onderwerp: Rondvraag PvdD commissie OGB van 16 sept betreft "jacht op wilde zwijen"

Geachte commissieleden,

Partij voor de Dieren heeft voor de commissievergadering OGB van a.s. woensdag een rondvraag over “Jacht op wilde zwijnen” (zie onderstaande tekst)

Met vriendelijke groet,

<image002.jpg> [redacted]
PROVINCIE DRENTHE | Postbus 122, 9400 AC Assen
T (0592)[redacted] | E [redacted]@drentsparlement.nl

De Partij voor de Dieren wil graag onderstaande rondvraag stellen tijdens de commissie OGB van a.s. woensdag.

Voorzitter,
De Partij voor de Dieren is de afgelopen week benaderd over de berichten in de media over de jacht op de wilde zwijnen in Drenthe. Hierbij willen wij onze afschuw uitspreken over het voornemen om de vorige week gespotte wilde zwijnen af te schieten. Ook storen we ons aan de berichtgeving in de media alsof de zwijnen de grootste verstoorders zijn die je maar kunt bedenken. Dit terwijl wij als mens steeds meer leefgebied van de dieren innemen!
Kan de gedeputeerde aangeven of de aangekondigde wijziging heeft plaatsgevonden om jagers van de WBE's op zwijnen te laten schieten? En kan daarbij worden aangegeven onder welke voorwaarden dit is gedaan? Ook vragen wij ons af of we in Drenthe niet beter de wilde zwijnen kunnen laten lopen opdat de wolf dan van de schapen afblijft. Het lijkt ons een prima preventieve maatregel die ook door de schapenboeren kan worden omarmd. Wil de gedeputeerde deze oplossing bespreken met haar ketenpartners en de Staten berichten over de uitkomst?

Me v e de ke g oe ,
T ea o a s
ac evoo z e a voo de D e e

Date : 30-9-2021 16:07:06
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "Jordan Jumelet" [redacted]@drenthe.nl, '[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, '[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022
Attachment : image001.png;image002.png;image003.png;image004.png;

Jordan

Ons inziens is er geen probleem dat deze twee documenten worden gepubliceerd. Het gaat om twee achtergronddocumenten, opgesteld door externe bureaus, die gemaakt zijn om de laatste stand van zaken m.b.t. ecologische en juridische kennis feitelijk weer te geven.
Het bevat dus geen beleidsmatige keuzes. Doel is om mede op basis van deze kennis en informatie input te hebben voor de actualisatie van het Interprovinciaal wolvenplan 2022.
Wij verwachten niet dat dit nog op het POHO besproken hoeft te worden.

Groet, [redacted] en [redacted]

Van: Jordan Jumelet[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 28 september 2021 19:54
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Van: IPO Vitaal platteland[redacted]@ipo.nl>
Verzonden: dinsdag 28 september 2021 16:47
Onderwerp: Schriftelijke ronde BAC VP; achtergrond documenten Interprovinciaal wolvenplan 2022

Aan de leden van de BAC VP

Geachte mevrouw, heer,

Zoals afgestemd in de BAC VP vergadering van 23 september ontvangt u hierbij de factfinding study en het juridisch rapport over de wolf. Deze rapporten zijn 5 oktober geagendeerd tijdens de vergadering Landelijk Overleg Wolf. Het voornemen is beide rapporten op 6 oktober op de website van BIJ12 te publiceren. Graag vernemen we uiterlijk 4 oktober per mail [redacted]@ipo.nl) of deze datum akkoord is, of dat naar een andere publicatiedatum moet worden gezocht.

Mocht u nog vragen of opmerkingen hebben, dan horen we dat graag.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]Vitaal Platteland
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Date : 25-10-2021 14:15:43
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: [redacted] heeft Deelnemers regeling voorkomen schade door wolven met u gedeeld.
Attachment : image001.png;image002.png;image003.png;image004.png;image005.png;image006.jpg;image007.png;

Lijkt mij prima. Maakt duidelijk dat er voldoende budget is.

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 25 oktober 2021 13:47
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: [redacted] heeft Deelnemers regeling voorkomen schade door wolven met u gedeeld.

De gebiedscommissie wil dit in een rapportage opnemen

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 25 oktober 2021 13:36
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: [redacted] heeft Deelnemers regeling voorkomen schade door wolven met u gedeeld.

Ja, lijkt mij prima zo. Voor wie was deze info?

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 25 oktober 2021 09:32
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: [redacted] heeft Deelnemers regeling voorkomen schade door wolven met u gedeeld.

[redacted] **heeft een bestand met u gedeeld**

[redacted], zie bijgaand. Er stond ook nog een kolom voor met naam en toenaam die had ik verborgen en krijg ik niet meer te voorschijn, moet even overleggen met de maker van het bestandje.
Maar als ik dit ook nog weglaat (her en der staat een adres) is het dan anooniem genoeg denk je?

[redacted]

Deze koppeling werkt alleen voor de directe geadresseerden van dit bericht.

Openen

Microsoft
Privacyverklaring

provincie Drenthe

Date : 22-9-2021 11:08:43
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Subsidie loket
Attachment : image001.png;image002.jpg;image003.png;

Hoi [redacted]
Dit ligt net buiten het aangewezen gebied. Aan de overkant van de N34. Die weg is namelijk de grens van het gebied waar wolven een risico kunnen vormen.

Helaas komt de gemeente daardoor niet in aanmerking voor subsidie.
Opnieuw erg jammer dat het risicogebied niet betrekking heeft op de héle provincie.

Groetjes [redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 22 september 2021 10:50
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Subsidie loket

Hoi [redacted]

Zou jij eens mee willen kijken naar onderstaande vraag. Weet jij waar dit precies is en of het binnen het risicogebied ligt?

Groetjes, [redacted]

Van: subsidieloket [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 21 september 2021 09:00
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Subsidie loket

Ho [redacted]

Wil je reageren op onderstaand verzoek en ons inlichten wanneer de vraag is afgehandeld.

Alvast bedankt,

Met vriendelijke groet,

De frontoffice

[redacted], tel. [redacted]
[redacted], tel. [redacted]
[redacted], tel. [redacted]

provincie Drenthe

[redacted]@drenthe.nl

Van: provincie Drenthe <post@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 21 september 2021 08:47
Aan: subsidieloket [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Subsidie loket

Van: [redacted]@aaenhunze.nl>
Verzonden: maandag 20 september 2021 17:11
Aan: provincie Drenthe <post@drenthe.nl>
Onderwerp: Subsidie loket

Goedemiddag,

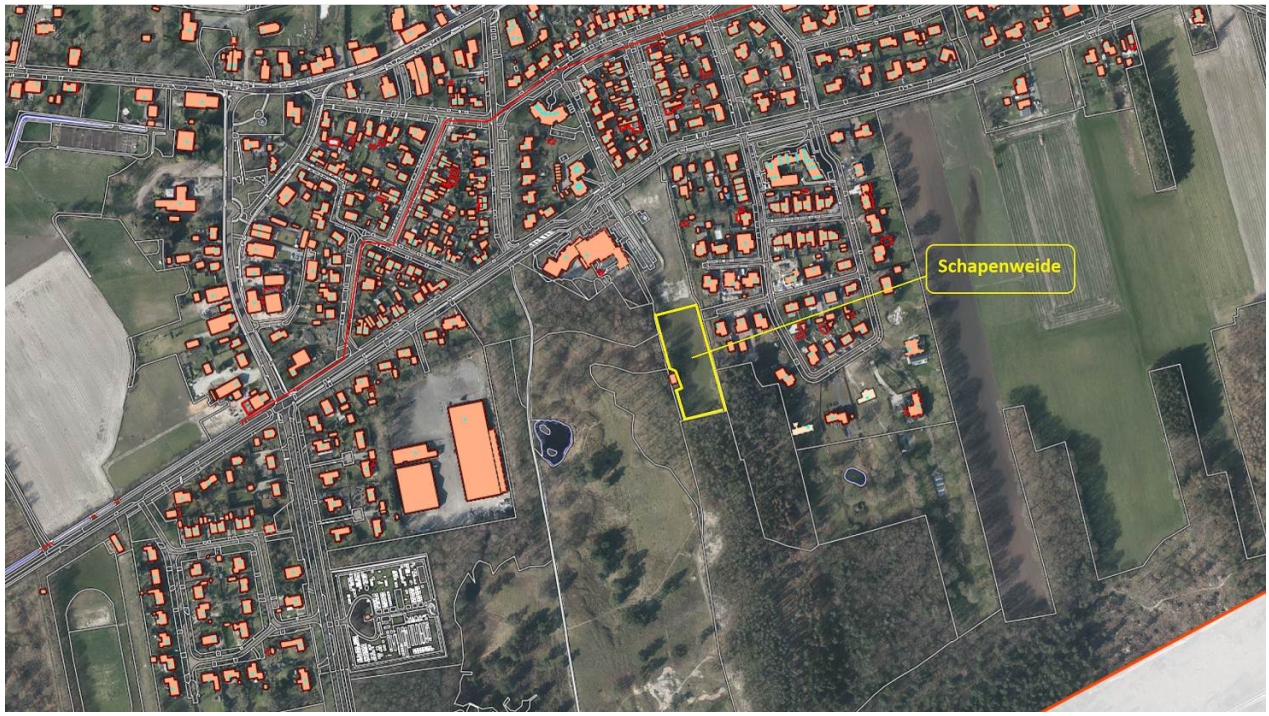
Ik heb een vraag over de mogelijkheid voor subsidie voor het plaatsen van een wolvenhek rondom een schapenweide.

De gemeente heeft een schaapskudde te Gasselte die op de Gasselterheide graast.
Voor de kudde is voor de wintermaanden een met gaas afgezet weiland met een schaapskooi aanwezig.

Nu moet de gemeente bos onderhoud uitvoeren en moet daarvoor via het schapenweiland het bos in.
Daarvoor moet het gaas deels verwijderd worden en nadien weer hersteld worden.

Nu ligt Gasselte aan de rand van het aangewezen wolvengebied, zo begreep ik van de vrijwillige schaapsherders.

Is het mogelijk om in aanmerking te komen voor een subsidie voor het aanbrengen aan een wolven bestendig hekwerk?

He bes aa de ekwe k eef ee e g e va ca 325 m
Me v e de ke g oe ,

Gemee e Aa e Hu ze,
Team Ru m e k be ee

os bus 93
9460 AB G e e
Sp eke s eeg
946 BH G e e

T (0592)
www aae u ze
E @aae u ze

Schapenweide

Date : 22-9-2021 10:30:16
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Subsidie Wolf
Attachment : Afwijzing subsidieaanvraag BR[redacted].PDF;Afwijzing subsidieaanvraag wolvenraster schaapskudde exloo.PDF;image002.png;image003.png;

Hoi [redacted]

De afwijzingsbrieven vind je in Docbase onder het tabje arrangement 1, als het goed is zou je ze moeten kunnen zien. Ik heb ze ook bijgevoegd.

Hartelijke groet,

[redacted]

provincie Drenthe
Team Subsidies en Inkoop | [redacted]@drenthe.nl
T (0592) [redacted] | M 06[redacted]
Werkdagen: maandag t/m vrijdag 7:00 – 14:00

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 21 september 2021 14:55
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Subsidie Wolf

Hoi [redacted],
Op de een of andere manier kan ik niet alles zien in Docbase.
Kun jij me vertellen waarom Stichting Schaapskudde Exloo en [redacted] geen subsidie hebben gekregen?
Ik ben deze gegevens eigenlijk donderdag nodig voor de gebiedscommissie…

Alvast bedankt!

Met vriendelijke groet,

[redacted]
provincie Drenthe
T. 06 [redacted]

provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC Assen

Aan:

Assen, 21 juli 2021
Ons kenmerk 202100871-00951406
Behandeld door (0592)
Onderwerp: Afwijzing subsidieaanvraag

Geachte ,

Op 15 maart 2021 ontvingen wij uw subsidieaanvraag voor een subsidie voor het project Maatschap op grond van de Subsidieregeling voorkomen schade door wolven provincie Drenthe (hierna: de Subsidieregeling). In deze brief informeren wij u over ons besluit op uw aanvraag.

Besluit
Wij hebben besloten uw subsidieaanvraag af te wijzen. U vraagt subsidie aan voor het aanschaffen van een verplaatsbare wolfwerende afrastering en het aanschaffen van een automatisch oprolsysteem bij een verplaatsbaar wolfwerende afrastering met draden. De percelen waarop de schapen grazen vallen buiten het wolvenrisicogebied zoals aangewezen door Gedeputeerde Staten. Hierdoor valt u niet onder de doelgroep van de regeling en voldoet u niet aan alle vereisten om in aanmerking te komen voor subsidie (artikel 4 en artikel 7 van de Subsidieregeling).

Juridisch kader
Op dit besluit is de volgende wet- en regelgeving van toepassing:
- de Algemene wet bestuursrecht;
- de Algemene subsidieverordening Drenthe 2017;
- Subsidieregeling voorkomen schade door wolven provincie Drenthe

Nadere informatie
Mocht u nog vragen hebben, dan kunt u contact opnemen met , telefoonnummer (0592)

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Drenthe,
namens dezen,

mevrouw I. Hut,
Teammanager Secretariaten

Bezwaar
Bent u het niet eens met dit besluit, dan kunt u binnen zes weken na de dag van verzending ervan hiertegen een bezwaarschrift indienen bij het college van gedeputeerde staten van Drenthe. De dag van verzending is de dagtekening van het besluit. Voor meer informatie over het indienen van een bezwaarschrift verwijzen wij u naar: www.provincie.drenthe.nl/bezwaarprocedure

Aan:
Stichting Schaapskudde Exloo
t.a.v. [redacted]
[redacted]
[redacted]

[redacted]

Assen, 14 april 2021
Ons kenmerk 202100256-00934727
Behandeld door [redacted] (0592) [redacted]
Onderwerp: Afwijzing subsidieaanvraag wolvenraster

Geachte [redacted]

Op 19 januari 2021 ontvingen wij uw aanvraag voor een subsidie voor het project wolvenraster op grond van de Subsidieregeling voorkomen schade door wolven provincie Drenthe (hierna: de Subsidieregeling). In deze brief informeren wij u over ons besluit op uw aanvraag.

Besluit
Wij hebben besloten uw subsidieaanvraag af te wijzen. U vraagt subsidie aan voor het aanschaffen en/of aanpassen van een vaste wolfwerende afrastering en het aanschaffen van een verplaatsbare wolfwerende afrastering op het perceel Molenveld ten zuiden van Exloo. Deze locatie valt buiten het wolvenrisicogebied zoals aangewezen door Gedeputeerde Staten. Hierdoor valt u niet onder de doelgroep van de regeling en voldoet u niet aan alle vereisten om in aanmerking te komen voor subsidie (artikel 4 en artikel 7 van de Subsidieregeling).

Juridisch kader
Op dit besluit is de volgende wet- en regelgeving van toepassing:
- de Algemene wet bestuursrecht;
- de Algemene subsidieverordening Drenthe 2017;
- Subsidieregeling voorkomen schade door wolven provincie Drenthe

Nadere informatie
Mocht u nog vragen hebben, dan kunt u contact opnemen met [redacted], telefoonnummer (0592) [redacted]

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Drenthe,
namens dezen,

ir. R. Bakker,
Teammanager Subsidies en Inkoop

Bezwaar
Bent u het niet eens met dit besluit, dan kunt u binnen zes weken na de dag van verzending ervan hiertegen een bezwaarschrift indienen bij het college van gedeputeerde staten van Drenthe. De dag van verzending is de dagtekening van het besluit. Voor meer informatie over het indienen van een bezwaarschrift verwijzen wij u naar: www.provincie.drenthe.nl/bezwaarprocedure

Date : 27-9-2021 16:08:31
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@brabant.nl" [redacted]@brabant.nl
Cc : "Subsidiejuristen"[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: tegemoetkoming voor schadepreventie Wolven

Beste [redacted]

Onderstaande vraag heb ik doorgestuurd gekregen van mijn collega. Excuses voor de wat late reactie.

Ik weet eerlijk gezegd niet meer zo goed hoe en waarom we tot deze conclusie zijn gekomen. Ik denk dat de overweging is geweest dat mocht er al sprake zijn van staatssteun we dit verlenen onder de landbouw deminimis.
Volgens mij concluderen ook wij in de meeste gevallen dat er geen sprake is van staatssteun. Als je wilt weten of we weleens deminimis hebben toegepast dan kan onze behandelaar van de regeling dit het beste beantwoorden. Dit is [redacted]. Ik heb haar in de cc meegenomen.

[redacted]: hebben we in het kader van de wolvenregeling al eens de landbouw deminimis toegepast?

Hartelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 20 september 2021 10:23
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: tegemoetkoming voor schadepreventie Wolven

Ho [redacted]

Heb jij onderstaande mail ook ontvangen? Zou jij hier een antwoord op kunnen geven, aangezien jij betrokken bent geweest bij het opstellen van de subsidieregeling.
Alvast bedankt!

Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@brabant.nl>
Verzonden: woensdag 15 september 2021 15:10
Aan: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@gelderland.nl>
Onderwerp: tegemoetkoming voor schadepreventie Wolven

Goedemiddag dames,

In Brabant wordt momenteel een subsidieregeling opgesteld, waarmee een tegemoetkoming wordt gegeven aan (voornamelijk) schapenhouders, om maatregelen te treffen ter voorkoming van schade aan hun kudde door de wolf. Gaat om de aanschaf van rasters bv.

Ik begreep dat in jullie provincie ook een dergelijke regeling is. [redacted] bij jullie heb ik in ieder gevonden dat het is opgenomen als onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland 2016.

Wat ik vanuit ons beleidsveld mee krijg is dat de middelen zijn ter voorkoming van schade. En dat als er schade zou optreden we achteraf als provincie gehouden zijn die schade te vergoeden. Een taak die Bij12 uitvoert. Die schadevergoeding is geen staatssteun, dus het leek mij dat we kosten ter voorkoming van schade onder dezelfde vlag kunnen verstrekken. Het zijn geen activiteiten in economische sfeer, productie van wol en vlees. En als er achteraf schade optreed, en we nu kosten vergoeden om dat te voorkomen, is er per saldo ook geen voordeel.\

Uit jullie regeling begrijp ik dat jullie het wel als staatssteun hebben beoordeeld en brengen onder landbouw deminimis. Kunnen jullie toelichten hoe jullie tot die conclusie zijn gekomen?

Groeten [redacted]

Provincie Noord-Brabant
Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Date : 19-11-2019 13:47:25
From : "[redacted]@minlnv.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020
Attachment : image001.jpg;

Beste [redacted]

Binnenkort is een politieke bijpraatsessie over verschillende thema's op ministerieel niveau tussen Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen en Nederland. Van Duitse zijde is de mogelijke samenwerking over de wolf aangedragen. Kunnen we daarover op korte termijn even telefonisch contact hebben? Ik heb alleen jouw vaste nummer, kan ik wellicht ook jouw mobiele nummer krijgen? Zou heel fijn zijn als dat vandaag nog lukt, 5.1.2e [redacted]

Hartelijke groet,
[redacted]

Mob: 06[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 10:18
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste [redacted],

In april hebben we een bijeenkomst gehad met vertegenwoordigers van Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen over de wolf. Deze bijeenkomst krijgt in januari een vervolg. Voorlopig wordt gemikt op 28 en 29 januari 2020 en Arnhem als locatie. Op de bijeenkomst in april is afgesproken om te kijken of we de samenwerking over de grens ook meer kunnen formaliseren met, in eerste instantie, een memorandum of understanding. Daarin kunnen afspraken worden gemaakt over aspecten als monitoring en omgang met wolven die problematisch gedrag vertonen. Onze landsgrenzen hebben immers voor wolven geen betekenis.
De vraag aan jou is of je op deze bijeenkomst in januari ook wilt aanhaken en met ons wil meedenken over het verder vormgeven van de grensoverschrijdende samenwerking.

Ik hoor graag van je. Met vriendelijke groet, [redacted]

Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

provincie Drenthe
Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Date : 11-11-2019 13:55:44
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@minlnv.nl
Subject : RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020
Attachment : image001.jpg;

Dag[redacted]

Dank voor je reactie. [redacted] (zoogdiervereniging) is gevraagd om de praktische organisatie te willen trekken en een programma te willen voorbereiden. Er wordt momenteel onderzocht of ook Vlaanderen en Wallonië kunnen aanhaken. Voor NRW is het relevant omdat er al een wolf in het grensgebied met Wallonië zit. We houden contact.

Groeten[redacted]

Van: [redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 11:30
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beter[redacted],

Veel dank voor jouw bericht en heel goed om te horen dat de bijeenkomst met NRW en NiSa gepland staat. Graag denk ik mee met het vormgeven aan een verdere samenwerking met deze deelstaten en neem ik graag deel aan de bijeenkomst.
Zullen we binnenkort weer eens om tafel gaan om te zien hoe we dit aan de vork gaan prikken?

Groet,
[redacted]
Mob: 0[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 10:18
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste[redacted]

In april hebben we een bijeenkomst gehad met vertegenwoordigers van Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen over de wolf. Deze bijeenkomst krijgt in januari een vervolg. Voorlopig wordt gemikt op 28 en 29 januari 2020 en Arnhem als locatie. Op de bijeenkomst in april is afgesproken om te kijken of we de samenwerking over de grens ook meer kunnen formaliseren met, in eerste instantie, een memorandum of understanding. Daarin kunnen afspraken worden gemaakt over aspecten als monitoring en omgang met wolven die problematisch gedrag vertonen. Onze landsgrenzen hebben immers voor wolven geen betekenis.
De vraag aan jou is of je op deze bijeenkomst in januari ook wilt aanhaken en met ons wil meedenken over het verder vormgeven van de grensoverschrijdende samenwerking.

Ik hoor graag van je. Met vriendelijke groet,[redacted]

Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

provincie Drenthe
Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Date : 11-11-2019 11:29:54
From : "[redacted]@minlnv.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020
Attachment : image001.jpg;

Beter[redacted]

Veel dank voor jouw bericht en heel goed om te horen dat de bijeenkomst met NRW en NiSa gepland staat. Graag denk ik mee met het vormgeven aan een verdere samenwerking met deze deelstaten en neem ik graag deel aan de bijeenkomst.
Zullen we binnenkort weer eens om tafel gaan om te zien hoe we dit aan de vork gaan prikken?

Groet,
[redacted]
Mob: 06[redacted]

Van:[redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 10:18
Aan:[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste[redacted],

In april hebben we een bijeenkomst gehad met vertegenwoordigers van Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen over de wolf. Deze bijeenkomst krijgt in januari een vervolg. Voorlopig wordt gemikt op 28 en 29 januari 2020 en Arnhem als locatie. Op de bijeenkomst in april is afgesproken om te kijken of we de samenwerking over de grens ook meer kunnen formaliseren met, in eerste instantie, een memorandum of understanding. Daarin kunnen afspraken worden gemaakt over aspecten als monitoring en omgang met wolven die problematisch gedrag vertonen. Onze landsgrenzen hebben immers voor wolven geen betekenis.
De vraag aan jou is of je op deze bijeenkomst in januari ook wilt aanhaken en met ons wil meedenken over het verder vormgeven van de grensoverschrijdende samenwerking.

Ik hoor graag van je. Met vriendelijke groet,[redacted]

Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

provincie Drenthe
Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Date : 21-11-2019 09:39:15
From : "[redacted]@minlnv.nl
To : [redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Hallo [redacted]
Dat is natuurlijk geen probleem 5.1.2e [redacted]
Ik bel je later vandaag!
Vriendelijke groet,
[redacted]

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Op 20 nov. 2019 om 08:07 heeft [redacted]@drenthe.nl> het volgende geschreven:

Dag [redacted]

5.1.2e [redacted] lees je mail daarom nu pas. Mijn mobiele nummer is 06[redacted]. Donderdagochtend ben ik wel bereikbaar, de hele middag zit ik in overleg.

Groeten, [redacted]

Van: [redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 19 november 2019 13:47
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste [redacted]

Binnenkort is een politieke bijpraatsessie over verschillende thema's op ministerieel niveau tussen Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen en Nederland. Van Duitse zijde is de mogelijke samenwerking over de wolf aangedragen. Kunnen we daarover op korte termijn even telefonisch contact hebben? Ik heb alleen jouw vaste nummer, kan ik wellicht ook jouw mobiele nummer krijgen? Zou heel fijn zijn als dat vandaag nog lukt, 5.1.2e [redacted]

Hartelijke groet,
[redacted]

Mob: 06[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 10:18
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste [redacted],

In april hebben we een bijeenkomst gehad met vertegenwoordigers van Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen over de wolf. Deze bijeenkomst krijgt in januari een vervolg. Voorlopig wordt gemikt op 28 en 29 januari 2020 en Arnhem als locatie. Op de bijeenkomst in april is afgesproken om te kijken of we de samenwerking over de grens ook meer kunnen formaliseren met, in eerste instantie, een memorandum of understanding. Daarin kunnen afspraken worden gemaakt over aspecten als monitoring en omgang met wolven die problematisch gedrag vertonen. Onze landsgrenzen hebben immers voor wolven geen betekenis.
De vraag aan jou is of je op deze bijeenkomst in januari ook wilt aanhaken en met ons wil meedenken over het verder vormgeven van de grensoverschrijdende samenwerking.

Ik hoor graag van je. Met vriendelijke groet, [redacted]

Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

<image001.jpg>

Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten

This message may contain information that is not intended for you If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages

Date : 20-11-2019 08:07:35
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@minlnv.nl
Subject : RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020
Attachment : image001.jpg;

Dag [redacted]

5.1.2e [redacted] lees je mail daarom nu pas. Mijn mobiele nummer is 06[redacted]. Donderdagochtend ben ik wel bereikbaar, de hele middag zit ik in overleg.

Groeten [redacted]

Van: [redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 19 november 2019 13:47
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste [redacted]

Binnenkort is een politieke bijpraatsessie over verschillende thema's op ministerieel niveau tussen Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen en Nederland. Van Duitse zijde is de mogelijke samenwerking over de wolf aangedragen. Kunnen we daarover op korte termijn even telefonisch contact hebben? Ik heb alleen jouw vaste nummer, kan ik wellicht ook jouw mobiele nummer krijgen? Zou heel fijn zijn als dat vandaag nog lukt, 5.1.2e [redacted] ;!

Hartelijke groet,
[redacted]

Mob: 06[redacted]

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 11 november 2019 10:18
Aan: [redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: Transboundary exchange about wolves between the Netherlands and Germany 28-29 jan 2020

Beste [redacted],

In april hebben we een bijeenkomst gehad met vertegenwoordigers van Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen over de wolf. Deze bijeenkomst krijgt in januari een vervolg. Voorlopig wordt gemikt op 28 en 29 januari 2020 en Arnhem als locatie. Op de bijeenkomst in april is afgesproken om te kijken of we de samenwerking over de grens ook meer kunnen formaliseren met, in eerste instantie, een memorandum of understanding. Daarin kunnen afspraken worden gemaakt over aspecten als monitoring en omgang met wolven die problematisch gedrag vertonen. Onze landsgrenzen hebben immers voor wolven geen betekenis.
De vraag aan jou is of je op deze bijeenkomst in januari ook wilt aanhaken en met ons wil meedenken over het verder vormgeven van de grensoverschrijdende samenwerking.

Ik hoor graag van je. Met vriendelijke groet, [redacted]

Team Natuur & Water

[redacted]

Telefoon +31(0)592[redacted]
werkdagen maandag tot en met donderdag

provincie Drenthe
Postbus 122, 9400 AC Assen
Westerbrink 1 Assen

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.
De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Date : 26-11-2019 14:11:49
From : [redacted]**@ark.eu**
To : "[redacted]**@drenthe.nl,** [redacted]**@zoogdiervereniging.nl**
Subject : Re: Transboundary wolfmeeting the Netherlands
Attachment : image001.png;

Hoi [redacted],

Dat vind ik een heel goed idee en een mooi aandachtspunt.
[redacted] bespreek jij dat binnen de Zoogdiervereniging? Dan zet ik het verder binnen ARK.

Groetjes,
[redacted]

ARK NATUUR ONTWIKKELING

ARK verlegt grenzen voor wilde natuur

[redacted]

M 06 [redacted]
E [redacted]@ark.eu

Molenveldlaan 43
6523 RJ Nijmegen

www.ark.eu

Het werk van ARK wordt mede mogelijk gemaakt door de Nationale Postcode Loterij.

Blijf op de hoogte van het laatste natuurnieuws en leuke activiteiten met onze nieuwsbrieven. Meld je hier aan.

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: dinsdag 26 november 2019 11:52
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
CC: [redacted]@ark.eu>
Onderwerp: RE: Transboundary wolfmeeting the Netherlands
Hoi [redacted]
Ik heb de draft verstuurd. Klein dingetje: je benoemd dit als een draft over probleemwolven. Dat is het niet. Het gaat primair om uitwisseling van gegevens en gelijktrekken van beleid. De term "probleemwolven" proberen we vanuit de provincies consequent te vermijden. De hele term probleemwolf komt in het IPO wolvenplan bewust niet voor. Deze naam wekt de indruk dat er iets mis is met de wolven. Alsof ze geestelijk gestoord zijn ofzo. Vanuit de wolf gezien is het in de meeste gevallen natuurlijk gedrag waar wij problemen mee ondervinden. Wij hanteren daarom liever de term probleemsituaties met wolven. Dat geeft een betere duiding en legt de "schuld" niet automatisch bij het dier in kwestie. Mijn advies zou zijn om als zoogdiervereniging en WIN ook de term probleemwolven te vermijden.
Groeten, [redacted]
Van: [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: vrijdag 22 november 2019 13:04
Aan: [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@wwf.de>; [redacted]@ark.eu>; [redacted]@lanuv.nrw.de>; [redacted]@vlaanderen.be>; [redacted]@vlaanderen.be>
Onderwerp: Re: Transboundary wolfmeeting the Netherlands
Dear [redacted] and [redacted],
Herewith, I send you the preliminary agenda of the transboundary wolfmeeting on 28th and 29th January. Please let me know if you have any comments on the agenda, I would like to receive these before 29th nov.
Please let me know if you can already confirm whether [redacted] is coming to the transboundary wolfmeeting?
[redacted], can you send the draft about problemwolfs to these gentlemen?
Thank you and regards,
[redacted]

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society
Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: +31 6[redacted] | Secretariaat: +31 247 410 500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype: [redacted]

Wasbeer gezien? Meld je waarneming op het www.wasberenmeldpunt.nl. Meer data = meer kennis.
Op ma 11 nov. 2019 om 15:26 schreef [redacted]@spw.wallonie.be>:

> Dear [redacted]
> Thank you for the initiative and the invitation.
> For sure both [redacted] and I are part from the Walloon Administration. I am specially dealing with the monitoring of wolf in Wallonia and [redacted] is one of the local forest manager of the district where the wolf is currently settling. He is the link with German colleagues according to the wolf signs of presence.
> At the moment I am available to attend your meeting. I can prepare a presentation about the current situation in Wallonia.
> Maybe I missed the attachments of your email. Please feel free to send them again.
> Best regards,
> [redacted]
>
>
> Wallonie service public SPW
>
> [redacted]
> S[redacted] de Wallonie
> Département de l'Etude du Milieu naturel et agricole
> Direction de la Nature et de l'Eau - Cellule faune
> Avenue Maréchal Juin 23, B-5030 Gembloux
> Tél. : +32 (0)81 [redacted] • GSM: +32 (0)477 [redacted]
>
> www.wallonie.be
> **N° vert : 1718** – 1719 (pour les germanophones)
>

www.reseauloup.be

De : [redacted] @zoogd e ve e g g >
Envoyé : u d ovemb e 20 9 5 07
À : [redacted] @spw wa o e be>; [redacted] @spw wa o e be>
Cc [redacted] @wwf de>; [redacted] @a k eu>; [redacted] @ a uv w de>; [redacted]
< [redacted] @v aa de e be>; [redacted] @v aa de e be>
Objet : T a sbou da y wo fmee g e Ne e a ds
Dea m s e [redacted] a d [redacted],
Las Ap , a a sbou da y wo fmee g of c v se va s of gove me s be wee e Ne e a ds a d Ge ma y as ake p ace We sc edu ed a ew mee g fo (p e m a y) 28 a d 29 Ja ua y T e pa c pa s ave e s o g w s o oduce e Be g a s as we om [redacted] (NRW) go you ames, a e you e g pe so s o v e? We a so v ed e a de s co eagues of ANB
f so, we wou d ke o v e you o e a sbou da y wo fmee g o 28 a d 29 Ja ua y
T e a m s o b g c v se va s a sbou da y co ac w eac o e u e mo e o d scuss mo o g a d poss b e co f c s c ose o e bo de , a d s a g k ow edge, f des ed T e m u es of as yea s mee g you' f d a ac ed
T e a m of Ja ua y's mee g s o fo ow-up e mee g of ap 20 9, o g ve a upda e of wo f pe eg o a d o ge o a Memo a dum of U de s a d g abou e ea me of p ob em wo fs, a d o dec de w o s ou d s g s
You' f d a co cep -p og amme dow be ow w be a 2 day mee g A em a d N ve da e Ne e a ds T e p og amma a d e k ow edge comes f om e pa c pa s/cou es emse ves We wou d ke o ask you f you ca g ve a upda e of e s ua o of e wo f Be g um, oge e w e peop e we v e f om a de s T e v ed pa c pa s a e e c v se va s a wo k w wo f of N ede sac se a d No d e -Wes fa e a d f om e bo de -p ov ces of e Ne e a ds (G o ge , D e e, Ove sse , Ge de a d, L mbu g e Noo d-B aba), wo peop e f om a de s (ey a e wo k g ou w o) a d you f om Wa o a
T e a ve a d cove of cos s fo o ga z g s mee g comes f om WW Ge ma y a d e Ne e a ds, A k Na u e a d e Du c Mamma Soc e y, o ed 'Wo ves e Ne e a ds' Because you a e ou gues , e o e a d food a e offe ed o you by e Du c p ov ces
wou d be g ad o ea f you a e e g pe so s o v e, w e e you a e ava ab e a 28 a d 29 Ja ua y A d f you ca p ese e s a e of e wo f Be g um o e mee g La e , w se d you e f s d af abou 'p ob em wo ves' p epa ed by e Du c ov ce of D e e T ese a e a o of ques o s, bu of cou se, f s of a we ope you ca be p ese !
Bes ega ds,
a so o be a f of [redacted] (WW Ge ma y) a d [redacted] (A k Na u e),

[redacted] Wo ves e Ne e a ds
[redacted] Du c Mamma Soc e y

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society
Toernoo ve d 1 | 6525 ED N jmegen
Postbus 6531 | 6503 GA N jmegen
Mob e : +31 6 [redacted] | Secretar aat: +31 247 410 500
E-ma : [redacted] @zoogd erveren g ng.n
W ebs te: www.zoogd e veren g ng.n | Tw tter: @zoogd erveren g
Skype: [redacted]

Date : 22-11-2019 13:04:50
From : "[redacted]@zoogdiervereniging.nl
To : "[redacted]@spw.wallonie.be, "[redacted]@spw.wallonie.be, "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "[redacted]@wwf.de, "[redacted]@ark.eu, "[redacted]@lanuv.nrw.de, "[redacted]@vlaanderen.be, "[redacted]@vlaanderen.be
Subject : Re: Transboundary wolfmeeting the Netherlands
Attachment : Joint German and Dutch wolf meeting (2).pdf;image001.png;

Dear [redacted] and [redacted],

Herewith, I send you the preliminary agenda of the transboundary wolfmeeting on 28th and 29th January. Please let me know if you have any comments on the agenda, I would like to receive these before 29th nov.
Please let me know if you can already confirm whether [redacted] is coming to the transboundary wolfmeeting?
[redacted] can you send the draft about problemwolfs to these gentlemen?

Thank you and regards,

[redacted]

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: +31 6[redacted] | Secretariaat: +31 247 410 500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdiverenig
Skype: [redacted]

[redacted]

Wasbeer gezien? Meld je waarneming op het www.wasberenmeldpunt.nl. Meer data = meer kennis.

Op ma 11 nov. 2019 om 15:26 schreef [redacted]@spw.wallonie.be>:

> Dear [redacted]
>
> Thank you for the initiative and the invitation.
>
> For sure both [redacted] and I are part from the Walloon Administration. I am specially dealing with the monitoring of wolf in Wallonia and [redacted] is one of the local forest manager of the district where the wolf is currently settling. He is the link with German colleagues according to the wolf signs of presence.
>
> At the moment I am available to attend your meeting. I can prepare a presentation about the current situation in Wallonia.
>
> Maybe I missed the attachments of your email. Please feel free to send them again.
>
> Best regards,
>
> [redacted]
>
> Wallonie service public SPW
>
> [redacted]
> Service public de Wallonie
> Département de l'Etude du Milieu naturel et agricole
> Direction de la Nature et de l'Eau - Cellule faune
> Avenue Maréchal Juin 23, B-5030 Gembloux
> Tél. : +32 (0)81 [redacted] • GSM: +32 (0)477 [redacted]
>
> **www.wallonie.be**
> **N° vert : 1718** – 1719 (pour les germanophones)
>
> **www.reseauloup.be**
>
> **De :** [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
> **Envoyé :** lundi 11 novembre 2019 15:07
> **À :** [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@spw.wallonie.be>
> **Cc :** [redacted]@wwf.de>; [redacted]@ark.eu>; [redacted]@lanuv.nrw.de>; [redacted]@vlaanderen.be>; [redacted]@vlaanderen.be>
> **Objet :** Transboundary wolfmeeting the Netherlands
>
> Dear mister [redacted] and [redacted]
>
> Last April, a transboundary wolfmeeting of civil servants of governments between the Netherlands and Germany has taken place. We scheduled a new meeting for (preliminary) 28th and 29th January. The participants have the strong wish to introduce the Belgians as well. From [redacted] (NRW) I got your names, are you the right persons to invite? We also invited the Flanders colleagues of ANB.
>
> If so, we would like to invite you to the transboundary wolfmeeting on 28th and 29th January.
>
> The aim is to bring civil servants in transboundary contact with each other. Furthermore to discuss monitoring and possible conflicts close to the border, and sharing knowledge, if desired. The minutes of last years meeting you'll find attached.
>
> The aim of January's meeting is to follow-up the meeting of april 2019, to give an update of wolf per region and to get to a Memorandum of Understanding about the treatment of problemwolfs, and to decide who should sign this.
>
> You'll find a concept-programme down below. It will be a 2 day meeting in Arnhem and Nijverdal in the Netherlands. The programma and the knowledge comes from the participants/countries themselves. We would like to ask you if you can give an update of the situation of the wolf in Belgium, together with the people we invite from Flanders.
>
> The invited participants are the civil servants that work with wolf of Niedersachsen and Nordrhein-Westfalen and from the border-provinces of the Netherlands (Groningen, Drenthe,

Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord Brabant), two people from Flanders (they are working out who) and you from Wallonia

The initiative and cover of costs for organizing this meeting comes from WWF Germany and the Netherlands, Ark Nature and the Dutch Mammal Society, joined in 'Wolves in the Netherlands' Because you are our guest, the hotel and food are offered to you by the Dutch provinces

I would be glad to hear if you are the right persons to invite, whether you are available at 28th and 29th January And if you can present the state of the wolf in Belgium on the meeting Later, I will send you the first draft about 'problem wolves' prepared by the Dutch Province of Drenthe These are a lot of questions, but of course, first of all we hope you can be present!

Best regards,

also on behalf of [redacted] (WWF Germany) and [redacted] (Ark Nature),

[redacted]

[redacted] Wolves in the Netherlands

[redacted] Dutch Mammal Society

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiele: +31 6[redacted] | Secretariaat: +31 247 410 500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdiervereniging

Skype: [redacted]

Joint German and Dutch wolf meeting

Aim: To follow up on the first transboundary workshop, exchange updated wolf status information and to elaborate an Memorandum of Understanding and joint protocols e.g. for a joint monitoring and handling of problematic wolves.

Where: Gelderland

When: 28th & 29th of January 2020

Participants

- [redacted] (provincie Groningen)
- [redacted] (provincie Drenthe)
- [redacted] (provincie Overijssel)
- [redacted] (provincie Gelderland)
- [redacted] (provincie Noord-Brabant)
- [redacted] (provincie Limburg)
- [redacted] (BIJ12-Faunafonds)
- [redacted] (Dutch Ministry of LNV)
- [redacted] (Wallonia, SPW)
- [redacted] (Wallonia, local forest manager)
- [redacted] (Flanders, ANB)
- [redacted] (Flanders, ANB)
- [redacted] (State Agency for Nature, Environment and Consumer Protection, North Rhein-Westphalia)
- tbd (State Agency for Nature, Environment and Consumer Protection, North Rhein-Westphalia)
- [redacted] (Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)
- [redacted] (Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz)
- [redacted] (Zoogdiervereniging)
- [redacted] Wolven in Nederland, ARK)
- [redacted] (WWF Germany, EuroLargeCarnivores Project)

Location of workshop:Province of Gelderland, Markt 11, 6811 CG Arnhem
Hotel: Rijnhotel, Onderlangs 10, 6812 CG Arnhem
Excursion: Schaapskooi het Wierdenseveld, Dalkruid 20, Nijverdal

Draft Agenda

Day 1, 28th of January

10:30 Arrival of workshop participants to the province building (please park car at the hotel parking)

11:00 Welcome and Introduction

11:15 Status updates

- 20 minutes Netherlands
- 20 minutes Lower Saxony
- 20 minutes North-Rhine-Westphalia
- 20 minutes Flanders
- 20 minutes Wallonia
- questions/discussion

13:00 Lunch

14:00 (if needed: status updates continued)

14:30 Presentation of study of dog/fox - livestock incidents (, NL)

15:00 Memorandum of Understanding (status of draft and way forward)

16:00 coffee break

16:30 Development of joint procedures for monitoring and handling of problematic wolves

19:00 Dinner

Day 2, 28th of January

8:00 Breakfast

8:45 Continue working out joint procedures and decide on way forward and action points

10:15 Depart for field trip (by car)

10:45 Visit sheep guarding dogs at Schaapskooi het Wierdenseveld, Dalkruid 20, Nijverdal

13:00 End of Workshop

Date : 26-11-2019 11:52:36
From : "[redacted]"
To : "[redacted]@zoogdiervereniging.nl
Cc : "[redacted]@ark.eu)" [redacted]@ark.eu
Subject : RE: Transboundary wolfmeeting the Netherlands
Attachment : image001.png;

Ho[redacted],

Ik heb de draft verstuurd. Klein dingetje: je benoemd dit als een draft over probleemwolven. Dat is het niet. Het gaat primair om uitwisseling van gegevens en gelijktrekken van beleid. De term "probleemwolven" proberen we vanuit de provincies consequent te vermijden. De hele term probleemwolf komt in het IPO wolvenplan bewust niet voor. Deze naam wekt de indruk dat er iets mis is met de wolven. Alsof ze geestelijk gestoord zijn ofzo. Vanuit de wolf gezien is het in de meeste gevallen natuurlijk gedrag waar wij problemen mee ondervinden. Wij hanteren daarom liever de term probleemsituaties met wolven. Dat geeft een betere duiding en legt de "schuld" niet automatisch bij het dier in kwestie. Mijn advies zou zijn om als zoogdiervereniging en WIN ook de term probleemwolven te vermijden.

Groeten,[redacted]

Van: [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: vrijdag 22 november 2019 13:04
Aan: [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@wwf.de>; [redacted]@ark.eu>; [redacted]@lanuv.nrw.de>; [redacted]@vlaanderen.be>; [redacted]@vlaanderen.be>
Onderwerp: Re: Transboundary wolfmeeting the Netherlands

Dear[redacted]and[redacted],

Herewith, I send you the preliminary agenda of the transboundary wolfmeeting on 28th and 29th January. Please let me know if you have any comments on the agenda, I would like to receive these before 29th nov.
Please let me know if you can already confirm whether[redacted]is coming to the transboundary wolfmeeting?
[redacted], can you send the draft about problemwolfs to these gentlemen?

Thank you and regards,

[redacted]

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Postbus 6531 | 6503 GA Nijmegen
Mobiel: +31 6[redacted]| Secretariaat: +31 247 410 500
E-mail: [redacted]@zoogdiervereniging.nl
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
Skype: [redacted]

[redacted]

Wasbeer gezien? Meld je waarneming op het www.wasberenmeldpunt.nl. Meer data = meer kennis.

Op ma 11 nov. 2019 om 15:26 schreef [redacted]@spw.wallonie.be>:

> Dear[redacted],
> Thank you for the initiative and the invitation.
> For sure both[redacted]and I are part from the Walloon Administration. I am specially dealing with the monitoring of wolf in Wallonia and[redacted]is one of the local forest manager of the district where the wolf is currently settling. He is the link with German colleagues according to the wolf signs of presence.
> At the moment I am available to attend your meeting. I can prepare a presentation about the current situation in Wallonia.
> Maybe I missed the attachments of your email. Please feel free to send them again.
> Best regards,
>
> [redacted]
> Wallonie service public SPW
> [redacted]
> Service public de Wallonie
> Département de l'Etude du Milieu naturel et agricole
> Direction de la Nature et de l'Eau - Cellule faune
> Avenue Maréchal Juin 23, B-5030 Gembloux
> Tél. : +32 (0)81[redacted]• GSM: +32 (0)477[redacted]
> www.wallonie.be
> N° vert : 1718 – 1719 (pour les germanophones)
> www.reseauloup.be
>
> **De :** [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
> **Envoyé :** lundi 11 novembre 2019 15:07
> **À :** [redacted]@spw.wallonie.be>; [redacted]@spw.wallonie.be>
> **Cc :** [redacted]@wwf.de>; [redacted]@ark.eu>; [redacted]@lanuv.nrw.de>; [redacted]@vlaanderen.be>; [redacted]@vlaanderen.be>
> **Objet :** Transboundary wolfmeeting the Netherlands
> Dear mister[redacted]and[redacted],
> Last April, a transboundary wolfmeeting of civil servants of governments between the Netherlands and Germany has taken place. We scheduled a new meeting for (preliminary) 28th and 29th January. The participants have the strong wish to introduce the Belgians as well. From[redacted](NRW) I got your names, are you the right persons to invite?
> We also invited the Flanders colleagues of ANB.
> If so, we would like to invite you to the transboundary wolfmeeting on 28th and 29th January.
> The aim is to bring civil servants in transboundary contact with each other. Furthermore to discuss monitoring and possible conflicts close to the border, and sharing knowledge, if desired. The minutes of last years meeting you'll find attached.
> The aim of January's meeting is to follow-up the meeting of april 2019, to give an update of wolf per region and to get to a Memorandum of Understanding about the treatment of problemwolfs, and to decide who should sign this.
> You'll find a concept-programme down below. It will be a 2 day meeting in Arnhem and Nijverdal in the Netherlands. The programma and the knowledge comes from the participants/countries themselves. We would like to ask you if you can give an update of the situation of the wolf in Belgium, together with the people we invite from Flanders.
> The invited participants are the civil servants that work with wolf of Niedersachsen and Nordrhein-Westfalen and from the border-provinces of the Netherlands (Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Brabant), two people from Flanders (they are working out who) and you from Wallonia.

T e a ve a d cove of cos s fo o ga z g s mee g comes f om WW Ge ma y a d e Ne e a ds, A k Na u e a d e Du c Mamma Soc e y, o ed 'Wo ves e Ne e a ds' Because you a e ou gues , e o e a d food a e offe ed o you by e Du c p ov ces
wou d be g ad o ea f you a e e g pe so s o v e, w e e you a e ava ab e a 28 a d 29 Ja ua y A d f you ca p ese e s a e of e wo f Be g um o e mee g La e , w se d you e f s d af abou 'p ob em wo ves' p epa ed by e Du c ov ce of D e e T ese a e a o of ques o s, bu of cou se, f s of a we ope you ca be p ese !
Bes ega ds,
a so o be a f of [redacted] (WW Ge ma y) a d [redacted] (A k Na u e),
[redacted]
Wo ves e Ne e a ds
[redacted] Du c Mamma Soc e y

Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society
Toernoo ve d 1 | 6525 ED N jmegen
Postbus 6531 | 6503 GA N jmegen
Mob e : +31 6[redacted] | Secretar aat: +31 247 410 500
E-ma : [redacted] @zoogd erveren g ng.n
W ebs te: www.zoogd e veren g ng.n | Tw tter: @zoogd erveren g
Skype: [redacted]

Date : 10-6-2021 18:01:26
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@brabant.nl, [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@fryslan.frl, [redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@prvlimburg.nl
Subject : RE: Tussenbalans gevestigde wolven
Attachment : image001.png;

Ha dank je wel, volgens mij zou[redacted] bundelen, zo niet dan stel ik voor de verschillende documenten 'gezamenlijk' te versturen.
Kan ik morgen nog wel doen.
Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 10 juni 2021 17:32
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl>
Onderwerp: RE: Tussenbalans gevestigde wolven

Hoi [redacted] er [redacted]

Bijgevoegd de bijdrage vanuit Brabant en Limburg, die uit 2 delen bestaat:

- enkele discussiepunten die nuttig lijken t.b.v. de actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan, en
- een meer feitelijke en zo beknopt mogelijke beschrijving van de ervaringen met de vestiging van de wolf op de Groote Heide

Ik heb niet meer scherp wie in de lead is voor het bundelen van alle bijdragen, maar hopelijk lukt het diegene nog een nazending te verzorgen t.b.v. de Wolvenwerkgroep van volgende week.

Groeten,
[redacted]

[redacted] Natuurwetgeving | T 06-[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant| Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 3 mei 2021 14:53
Aan: [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@drenthe.nl> [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@fryslan.frl>
Onderwerp: Tussenbalans gevestigde wolven
Urgentie: Hoog

Beste allen,

Even een tussenstand ter voorbereiding van de IPO wolven werkgroep 18 mei. **Graag wil ik op 11 mei een 'Balansnotitie ervaringen wolf" willen rondsturen ter bespreking in de wg.**

Ik heb nu vanuit twee provincies een input langs gezien. (zie bijlagen) Mooi, daarna (geld 27/11/20 en Friesland 9/12/20) is het lange tijd stil gebleven. Ondanks mijn herinneringsmails (laatste dd 5/3/21).

Ik ga er vanuit dat de andere provincies (Drenthe, Brabant, Limburg hun ervaringen nog aanvullen!

M.a.w. : doel is om met één gezamenlijke overall notitie te komen, al dan niet voorzien van verschillende provinciale bijlagen. Die notitie wil ik de 18e mei kunnen bespreken en dient als input voor evt. aanpassingen van het wolvenplan.

[redacted] zet erg in op ervaringen met vestiging van wolf. Dat is op zich een goed uitgangspunt van uit de oorsprong van de cie's gedacht.

Toch zijn er denk ik m eer aspecten die de aandacht waard zijn. Bijv. het proces er te komen, de samenstelling dat meer organisatorische dingen. Behalve monitoring speelt m.i. ook de subsidieregeling (inzicht in aanbod en deelname zou mooi zijn) en de ervaringen m.b.t. schade bij gevestigde wolf (t.z.t. te vergelijken met zwervende wolf?), evt. schadeafhandeling en aandacht voor andere diersoorten zou ook nog iets kunnen zijn.
Het huidige wolvenplan zegt ook e.e.a. over de gebiedscie's (5.4.2; 5.6 bijl 4 bijv.) en als er een nieuw wolvenplan komt zullen we moeten aangeven of dit zo blijft of anders moet.

Dus het mag van mij iets breder, maar hou het ook weer beperkt, deze notitie was al groot genoeg. Misschien uitkomen op één A-viertje met aanbevelingen/ervaringen en bijlage per provincie met details?

Dit even als reminder bij het nalopen van de werkafspraken uit de wolven werkgroep! Deze staat al even…

Met vriendelijke groet,
[redacted]

[redacted]
[redacted] Faunazaken
Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
[redacted] Wolf

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

BIJ 12 | Werkt voor provincies

Provincie Noord-Brabant
Brabantlaan 1 Postbus 90151 5200 MC 's-Hertogenbosch Telefoon 073 6812812 Fax 073 6807680 con ac Twitter @brabant www braban nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op nstagram www ins agram com/provincienoordbraban

Date : 23-10-2019 14:09:59
From : "
To : @drenthe.nl, " @drenthe.nl
Cc : " @drenthe.nl
Subject : RE: update enquête voor vanmiddag
Attachment : Enquête Concept 2019-opm .docx;

Dit gaat de goede kant op. De enquête wordt steeds beter. Ik heb er een aantal -vooral technische of taalkundige- aanpassingen in gezet.

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 23 oktober 2019 10:25
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>
Onderwerp: update enquête voor vanmiddag

Beste en

Bij deze mail alvast voor het overleg vanmiddag een nieuwe versie van de enquête, hij staat ook op de locatie

Groet,

en

Enquête

De enquête is verdeeld in vier onderdelen;

- Algemene vragen over de bedrijfsvoering
- Ervaring met schade bij schapen of geiten en de huidige preventieve maatregelen
- Enkele vragen over de expertise over preventieve maatregelen
- Enkele vragen met stellingen.

De enquête bestaat uit 38 vragen en is verdeeld in open- en meerkeuzevragen. Bij de meerkeuzevragen is het aankruisen van één antwoord mogelijk, tenzij anders is aangegeven.

We starten met enkele vragen over de schapen- of geitenhouder en de bedrijfsvoering.

Vraag 1:

Wat voor dieren houdt u?

- ☐ Schapen
- ☐ Geiten
- ☐ Schapen en geiten

Indien u zowel schapen als geiten houdt vragen wij u deze enquête alleen in te vullen voor ~~het~~de diersoort waarvan u er het meest bezit. Dit zijn in uw geval schapen / geiten (*doorhalen wat niet van toepassing is)*
Wanneer u deze enquête verder invult als geitenhouder kunt u bij de volgende vragen -'schapen' lezen als 'geiten'

Vraag 2:

Sinds wanneer bent u schapenhouder?
Vult u een jaartal in.

……..

Vraag 3:

Met wat voor wat voor doel houdt u uw schapen?

- ☐ Commercieel (fokkerij, vlees, melk en wol)
- ☐ Hobby
- ☐ Begrazing (natuurbeheer)

Vraag 4:

Hoeveel schapen had u in 2019?

Aantal volwassen schapen ……
Aantal lammeren geboren- in 2019 ……

Vraag 5:

Van welke rassen zijn uw schapen uit 2019 en hoeveel schapen ~~had~~heeft u ~~ongeveer~~ per ras?
Het invullen van meerdere rassen is mogelijk.

Ras: …… Aantal: ……

Ras: …… Aantal: ……

Ras: …… Aantal: ……

Vraag 6:

Hoe waren uw schapen in 2019 gehuisvest?
Graag per seizoen invullen.

Gedurende het aflammerseizoen:

- ☐ Binnen (*in een stal)*
- ☐ Buiten *(in een weiland)*
- ☐ Anders, namelijk ……

Buiten het aflammerseizoen:

- ☐ Binnen *(in een stal)*
- ☐ Buiten *(in een weiland)*
- ☐ Anders, namelijk ……

Vraag 7:

In welke gemeente verblijven uw schapen in hoofdzaak en hoeveel schapen zijn dit ongeveer?
Indien in meerdere gemeentes vragen wij u alleen de 2 belangrijkste noteren.

	Aantal dieren:
☐ Noordenveld	
☐ Tynaarlo	
☐ Assen	
☐ Aa en Hunze	
☐ Midden Drenthe	
☐ Borger-Odoorn	
☐ Westerveld	
☐ De Wolden	
☐ Meppel	
☐ Hoogeveen	
☐ Coevorden	
☐ Emmen	

Vanaf hier gaan we verder met vragen over uw ervaringen met schade aan uw schapen en de huidige preventieve maatregelen.

Vraag 8: Heeft u afgelopen drie jaar (2017 tot en met 2019) schade gehad aan uw schapen door toedoen van een hond, vos, wolf of ander dier?

Betreft dood vee, gewond vee of ernstig verstoord vee [stress, paniek].

☐ Ja
☐ Nee (gaat u door naar vraag 13)

Vraag 9: In welk(e) seizoen(en) is de schade toegebracht?

Het geven van meerdere antwoorden is mogelijk.

☐ Lente (maart-mei)
☐ Zomer (juni-augustus)
☐ Herfst (september-november)
☐ Winter (december-februari)

Vraag 10: In welke gemeente heeft u in hoofdzaak schade gel~~op~~eden?
Indien in meerdere gemeentes vragen wij u alleen de 2 belangrijkste noteren.

	Aantal betrokken dieren:
☐ Noordenveld	
☐ Tynaarlo	
☐ Assen	
☐ Aa en Hunze	
☐ Midden Drenthe	
☐ Borger-Odoorn	
☐ Westerveld	
☐ De Wolden	
☐ Meppel	
☐ Hoogeveen	
☐ Coevorden	
☐ Emmen	

Vraag 11: Hoeveel schapen zijn er de afgelopen 3 jaar (2017-2019) verwond en gedood door een hond, vos, wolf en/of ander dier?

Graag invullen hoeveel schapen er zijn verwond en gedood en aangeven wel diersoort de schade heeft veroorzaakt. Dit kan door het diersoort dat niet van toepassing is door te halen.

In 2019:
Aantal ooien verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

Aantal ooien gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

In 2018:
Aantal ooien verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

Aantal ooien gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

Wordt afgekapt (2017 zoz)
(erbij zetten: Deze vraag gaat verder op de volgende pagina.)

In 2017:
Aantal ooien verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren verwond: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

Aantal ooien gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal rammen gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……
Aantal ~~levende~~ lammeren gedood: …… door hond / vos / wolf / anders namelijk ……

Vraag 12: Wat voor soort vervolgschade heeft u mee te maken gehad?

In 2019:

	Aantal:
☐ Indirecte verwondingen door stress / angst	
☐ Uitbraak	
☐ Beschadiging afrastering	
☐ Afgebroken dracht / ongeboren lam gedood	
☐ Geen	
☐ Anders:……..	

In 2018:

	Aantal:
☐ Indirecte verwondingen door stress / angst	
☐ Uitbraak	
☐ Beschadiging afrastering	
☐ Afgebroken dracht / ongeboren lam gedood	
☐ Geen	
☐ Anders:……..	

In 2017:

	Aantal:
☐ Indirecte verwondingen door stress / angst	
☐ Uitbraak	
☐ Beschadiging afrastering	
☐ Afgebroken dracht / ongeboren lam gedood	
☐ Geen	
☐ Anders:……..	

Vraag 13: Wie heeft in de voorkomende gevallen de oorzaak van de verwonding of de dood vastgesteld?

Het geven van meerdere antwoorden is mogelijk. Indien er meerdere gevallen hebben plaatsgevonden vragen wij u alle vaststellingen aan te kruisen.

- ☐ U zelf op basis van directe waarneming van de veroorzaker
- ☐ U zelf op basis van het schadebeeld
- ☐ De veearts/dierenarts
- ☐ De taxateur van BIJ12
- ☐ Anders, namelijk……

Vraag 14: Van welke afrastering of bescherming maakt u in hoofdzaak gebruik?

- ☐ Elektrisch vast
- ☐ Elektrisch verplaatsbaar
- ☐ Niet elektrisch vast
- ☐ Niet elektrisch verplaatsbaar
- ☐ Geen afrastering
- ☐ Sloot en/of greppel
- ☐ Gescheperde begrazing
- ☐ Anders, namelijk……

Vraag 15: Indien van toepassing: hoeveel draden gebruikt u bij uw afrastering en maakt u gebruikt elektriciteit?

	Met elektriciteit	Zonder elektriciteit
☐ 1		
☐ 2		
☐ 3		
☐ 4		
☐ 5		
☐ 6		
☐ Net of gaasraster		
☐ Anders, namelijk:		

Vraag 16: Indien van toepassing: Hoeveel Volt staat er op uw elektrische afrastering?

- ☐ 0-2.500
- ☐ 2.500 -5.000
- ☐ 5.000 -7.500
- ☐ 7.500-10.000
- ☐ > 10.00~~0~~1? ~~of hoger~~

Vraag 17: wat is de hoogte van uw afrastering in meters (gemeten van grond tot hoogste draad)?

- ☐ ~~<0,25 –~~ 0,5~~90?~~
- ☐ 0,50 – 0,75
- ☐ 0,75 – 1
- ☐ 1 – 1,25
- ☐ 1,25 – 1,50
- ☐ > 1,50~~ – 1,75~~
- ☐ ~~1,75 – 2~~
- ☐ Anders, namelijk:……

Vraag 18: heeft u uw omrastering in de laatste ~~5~~3 jaar veranderd of aangepast?

- ☐ Ja, voorheen had ik namelijk:
  - ☐ Elektrisch vast
  - ☐ Elektrisch verplaatsbaar
  - ☐ Niet elektrisch vast
  - ☐ Niet elektrisch verplaatsbaar
  - ☐ Geen afrastering
  - ☐ Sloot en/of Greppel
  - ☐ Gescheperde begrazing
  - ☐ Anders, namelijk……
- ☐ Nee

Vraag 19: Gebruikt u de omrastering om uw schapen te beschermen tegen honden, vossen, wolven en andere dieren of om de schapen bij elkaar te houden?

- ☐ Om de schapen bij elkaar te houden
- ☐ Om de schapen te beschermen tegen honden, vossen, wolven en andere dieren
- ☐ Beide. Zowel om de schapen bij elkaar te houden als te beschermen tegen honden, vossen, wolven en andere dieren.

Vraag 20: Is het gebied waar de schapen zich bevinden toegankelijk voor buitenstaanders?

Bijvoorbeeld omdat er wandelpaden, wegen of fietspaden door het perceel lopen zonder fysieke afscheiding –hek, draad, gaas- met uw schapen.

- ☐ Nee
- ☐ Wandelaars
- ☐ Honden, mits aangelijnd
- ☐ Honden, vrij lopend toegestaan
- ☐ Fietsers
- ☐ Ruiters

- ☐ Auto's
- ☐ Anders, namelijk……

In het volgende onderdeel willen we u graag nog enkele vragen stellen over (toekomstige) preventieve maatregelen.

Vraag 21: Ziet u het als noodzakelijk om preventieve maatregelen toe te passen om uw dieren te beschermen tegen de wolf?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet ik (nog) niet

Vraag 22: Bent u bereid preventiemaatregelen (b.v. hekken / stroomvoorziening / waakhonden /etc.) te treffen voor het beschermen van ~~mijn~~ schapen tegen een mogelijke aanval van een roofdier~~.~~?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Ik heb al preventieve maatregelen getroffen of ben momenteel ~~in het proces~~bezig om preventieve maatregelen te treffen.
- ☐ Weet ik (nog) niet

Vraag 23: Hoeveel zou u – in euro's – bereid zijn zelf mee te betalen aan preventiemaatregelen (hekken / stroomvoorziening / waakhonden / etc.) voor het beschermen van ~~mijn~~ schapen tegen een mogelijke aanval van een roofdier?

- ☐ Niets
- ☐ Minder dan € 1000,-
- ☐ € 1000,- tot € 2000,-
- ☐ € 2000,- € 3000,-
- ☐ € 3000,- of meer

Vraag 24: Indien u op eigen initiatief enige vorm van preventie toepast, naar welke vorm van preventie gaat uw voorkeur dan uit?

Het geven van meerdere antwoorden is mogelijk. Wanneer u~~w gebruik~~ voorkeur uit gaat naar een combinatie van~~-~~ de genoemde preventiemethoden vragen wij u deze allemaal aan te kruisen.

- ☐ Elektrisch vast raster
- ☐ Elektrisch verplaatsbaar raster
- ☐ Niet elektrisch vast raster
- ☐ Niet elektrisch verplaatsbaar raster
- ☐ Kuddewaakhond
- ☐ Anders, namelijk……

In het laatste onderdeel van de enquête volgen er enkele stellingen. Graag vragen wij aan te geven in hoeverre u het eens bent met deze stellingen en/of opmerkingen. Kruis het rondje aan die overeenkomt met uw mening.

Vraag 25-~~23~~367: Stellingen over "de Wolf".

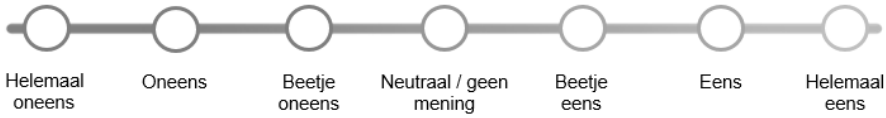
Vraag 25: Ik vind de terugkeer van de wolf naar Nederland belangrijk.

Vraag 26: Ik vind dat de wolf welkom is in Nederland.

Vraag 27: Ik vind dat de wolf welkom is in de Provincie Drenthe.

~~Vraag 28-36: Stellingen over "het effect van de wolf op u en uw dieren".~~

Met opmerkingen [redacted]: Ik denk dat deze tussenkop weggelaten kan worden, het gaat ook over de wolf.

Vraag 28: Ik maak mij zorgen om mijn eigen veiligheid wanneer ik buiten ben in een gebied waar ook wolven leven.

Vraag 29: Ik maak mij zorgen om de veiligheid van mijn schapen/geiten als die in een gebied zijn waar ook wolven leven.

Vraag 30: Ik maak mij zorgen om het voortbestaan van mijn bedrijf of hobby door de komst van de wolf.

Vraag 31 – 30: De laatste paar stellingen ~~zullen~~gaan over "~~n~~Natuur" ~~gaan~~in het algemeen

Vraag 31: In hoeverre vind u de volgende Nederlandse landschappen natuur?

1 staat voor "Ik vind dit geen natuur" en 5 staat voor "Ik vind dit volledig natuur".

	1	2	3	4	5
Grasland, weilanden en akkers	☐	☐	☐	☐	☐
Duinen en stranden	☐	☐	☐	☐	☐
Heide	☐	☐	☐	☐	☐
Bossen	☐	☐	☐	☐	☐
Rivierlandschap	☐	☐	☐	☐	☐
Parken in stedelijk gebied	☐	☐	☐	☐	☐
Stedelijk gebied	☐	☐	☐	☐	☐

Vraag 32: Zelden ben ik in de natuur te vinden.

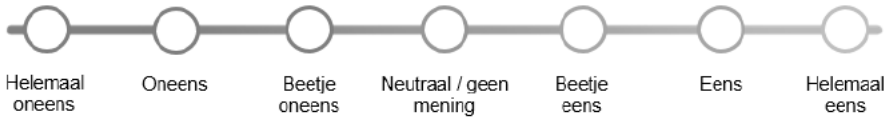

Vraag 33: Nederland heeft voldoende natuur.

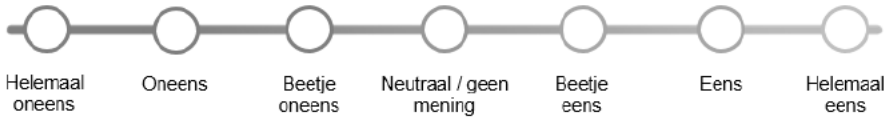
Met opmerkingen [ ]: Of Drenthe?

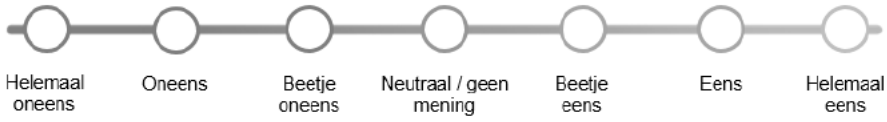
Vraag 34: Natuur dient een waarde te hebben voor de bevolking (b.v. vrijetijdsbesteding / inkomen).

Vraag 35: Ik vind dat er niet moet worden ingegrepen in de natuur. Zij moet haar eigen gang gaan.

Vraag 36: Roofdieren, zoals de wolf, houden de natuur in balans.

Vraag 37: Schade of overlast door natuur is onontkoombaar en dat moeten we accepteren.

Vraag 38:

Op welke wijze heeft u de vragen van deze enquête beantwoord?

- ☐ Terugblik in de administratie
- ☐ Vanuit herinnering

Dit was de laatste vraag van de enquête. Indien u opmerkingen of aanvullingen op deze enquête heeft mag u deze op de onderstaande tekstregels invullen.

……

……

……

……

……

……

U heeft ons enorm geholpen met het invullen van de enquête waarvoor veel dank! Om een goed beeld te krijgen van de concrete situaties waarin problemen met honden, vossen of wolven zijn opgetreden willen we graag een aantal locaties bezoeken en mondelinge toelichting van schapen- of geitenhouders ontvangen.

Bent u bereid om ons (eventueel) te ontvangen voor een mondelinge toelichting en bezoek aan een concrete locatie waar u problemen hebt ondervonden?

- ☐ Ja, ik wil wel- een dergelijke toelichting geven (noteer onderstaand uw naam en adres zodat wij contact kunnen opnemen voor een afspraak)
- ☐ Nee

Het resultaat van de enquête wordt gepresenteerd in een rapport. Dit zal t.z.t. op de website van de provincie Drenthe te vinden zijn. Wilt u liever een geprint exemplaar ontvangen?

- ☐ Ja, ik wil t.z.t. graag een geprint exemplaar met de resultaten ontvangen (noteer hieronder uw naam en adres zodat wij u een exemplaar kunnen toezenden)
- ☐ Nee

Het resultaat van de enquête wordt (naar verwachting omstreeks ~~juni~~februari 2020) gepresenteerd waarbij het onderzoek wordt toegelicht en vragen gesteld kunnen worden. Wilt u deze presentatie zelf bijwonen?

- ☐ Ja, ik wil graag de presentatie bijwonen (noteer hieronder uw naam en adres zodat wij u een uitnodiging kunnen toezenden)
- ☐ Nee

Indien u bij één van de bovenstaande vragen ja heeft geantwoord vragen wij hieronder uw naam en adresgegevens te noteren.

Naam: ……

Adres: ……

Postcode: ……

Woonplaats: ……

Telefoonnummer: ……

E-mailadres: ……

Date : 26-11-2020 13:49:09
From : [redacted]@drenthe.nl
To : "Arnout Venekamp" [redacted]@drenthe.nl
Cc : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: verplichtingen afsluiten?
Attachment : verplichtingen 2020 6804 opschoner [redacted] xls;image001.png;

Hoi [redacted]

Bijgaand het overzicht van de post voor monitoring wolf. Staat nog open. Ik verwacht een factuur voor de al gemaakte vaste kosten voor plan van aanpak en camera's voor het eind van het jaar (ca 6000,-).
Ivm de (tijdelijke?) afwezigheid van het dier worden de veldwerkzaamheden voor de actieve monitoring opgeschort.
De opdracht loopt t/m maart 2021 en afhankelijk van de ontwikkelingen kan er in 2021 dus ook nog een deel van de factuur komen.

Met groet,
[redacted]

Van: Arnout Venekamp [redacted] @drenthe.nl>
Verzonden: zondag 22 november 2020 21:17
Aan: [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: verplichtingen afsluiten?

Beste mensen,

Vanuit FC heb ik het verzoek gekregen om te kijken naar openstaande verplichtingen, om na te gaan of ze gesloten kunnen worden of juist niet. Of dat er iets anders over opgemerkt kan worden. Voor de meeste lopende zaken heb je waarschijnlijk wel in beeld of er recent ontwikkelingen zijn geweest of niet en of de facturen nog moeten komen of al zijn geweest. Heb je geen idee of er nog iets gaat of moet gebeuren op financieel gebeid, neem dan even contact op met de leverancier van de dienst.

Ik heb de mail ook aan jou gericht, omdat jouw naam voorkomt in de lijst van verplichtingen. Graag voor je eigen zaak even richting mij aangeven hoe het er voor staat. Willen jullie dat deze week voor mij aanleveren? Alvast dank!

Ik heb al enig (voor)werk verricht ten aanzien van de zaken waarvan ik de stand van zaken weet. Zoals je ziet zijn er 2 bijlagen bij deze mail. De eerste bijlage is het origineel van FC, de tweede bijlage (met _AV in de naam) is mijn bewerking. Ik heb gewerkt met kleuren en vraag jullie hetzelfde te doen:

geel = kleur die FC al geeft gebruikt
rood = afsluiten van de verplichting (dus is financieel afgerond, worden geen facturen meer verwacht)
groen = verplichting moet open blijven, nog niet financieel afgerond (er komt nog een factuur voor geleverde diensten)
oranje = is verplichting die niet bij VTH hoort

Als er iets van een bepaalde verplichting gevonden moet worden, maar je kunt het niet 'zeggen' met de kleuren, dan graag per mail even aan mij laten weten.

Groet,

Arnout

Van: [redacted] @drenthe.nl>
Verzonden: woensdag 18 november 2020 21:52
Aan: Arnout Venekamp <[redacted] @drenthe.nl>
Onderwerp: verplichtingen afsluiten?

Hallo Arnout,

Wil je eens kijken naar dit overzicht van de openstaande verplichtingen van VTH.
Ik hoor graag spoedig van je welke ik kan afsluiten of andere opmerkingen.
Die in het geel ga ik afsluiten.

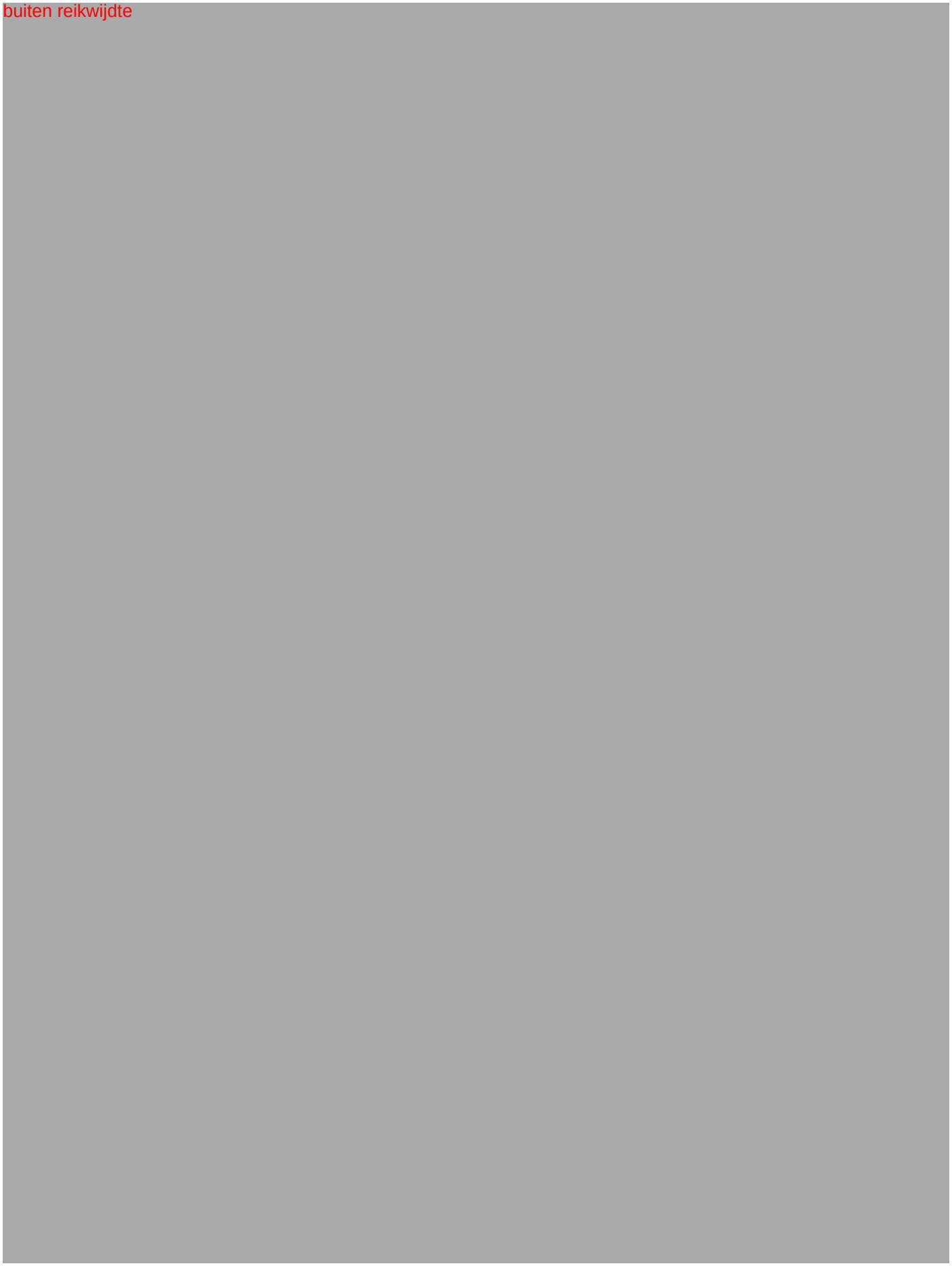
B.v.d.

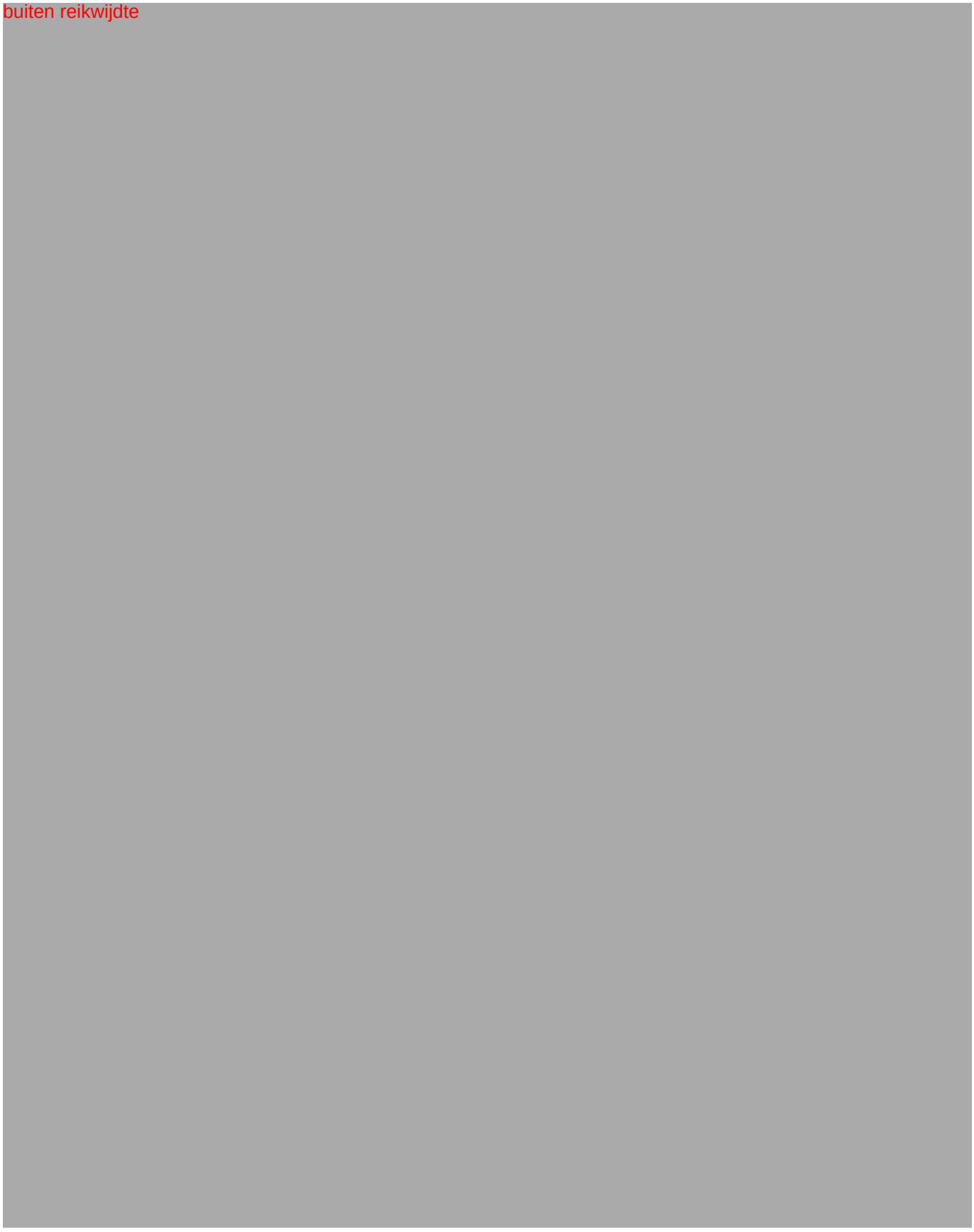
Met vriendelijke groet,

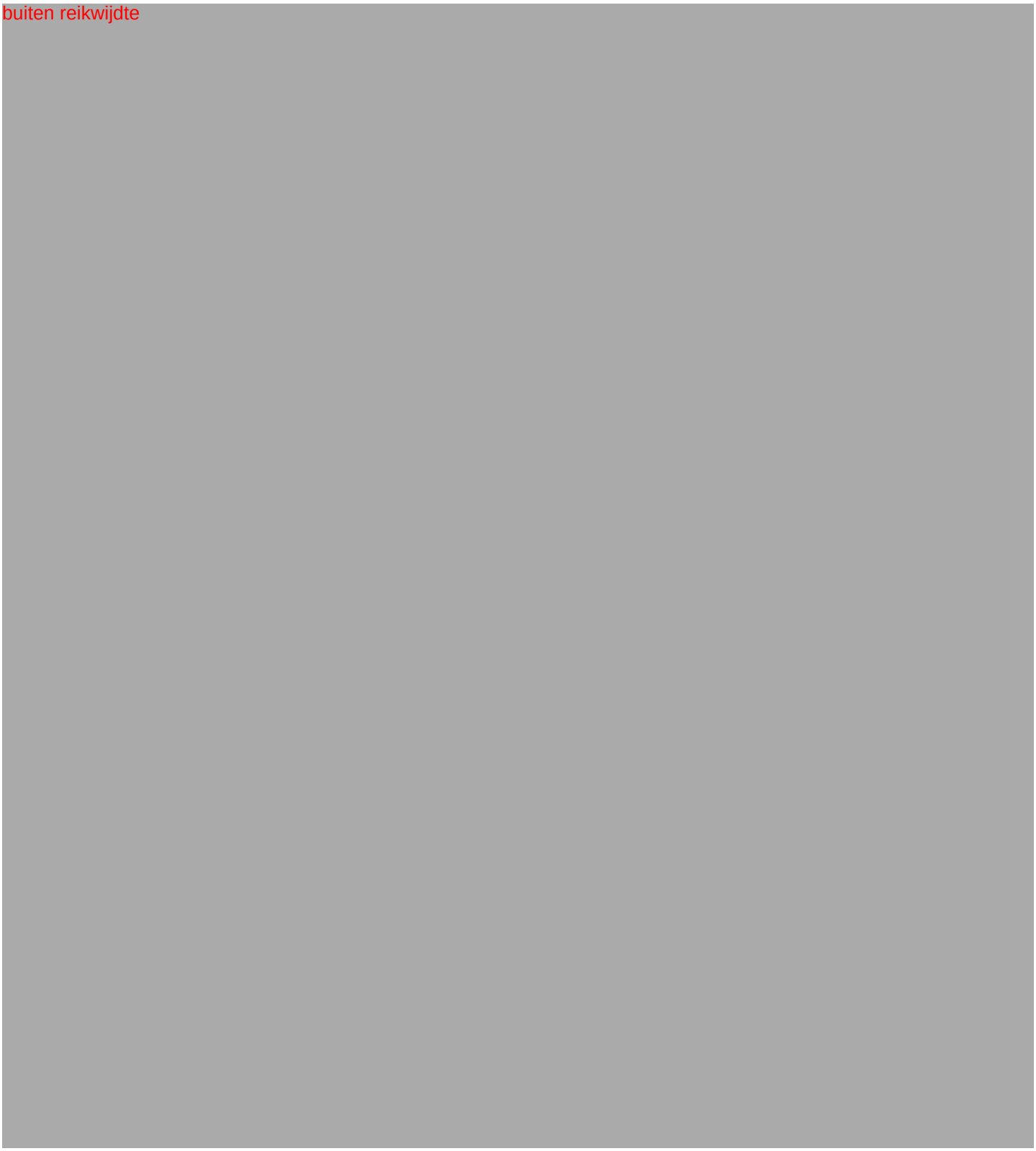
[redacted]
Team Financiën, planning en control
T: (0592[redacted]
[redacted] @drenthe.nl

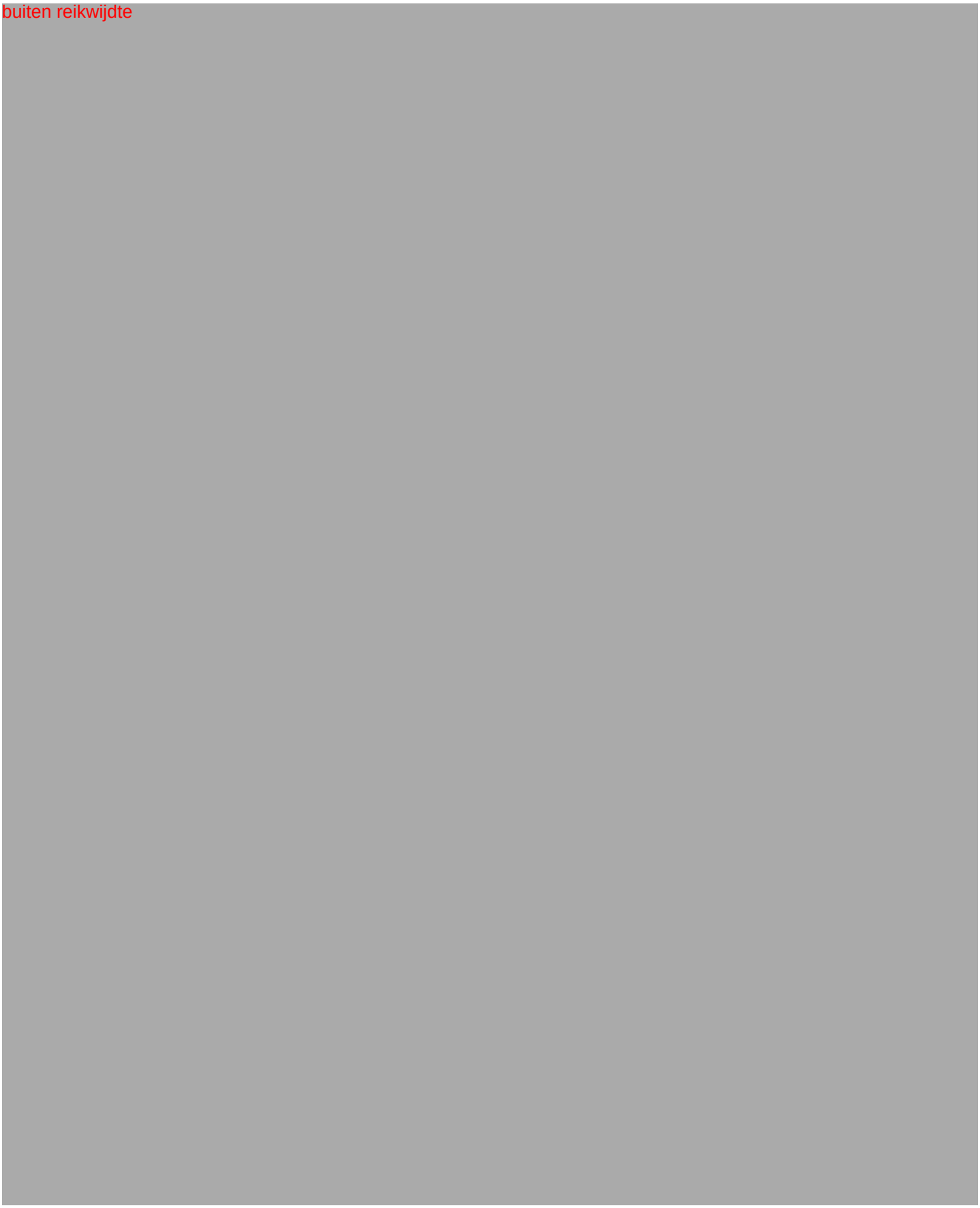
provincie Drenthe

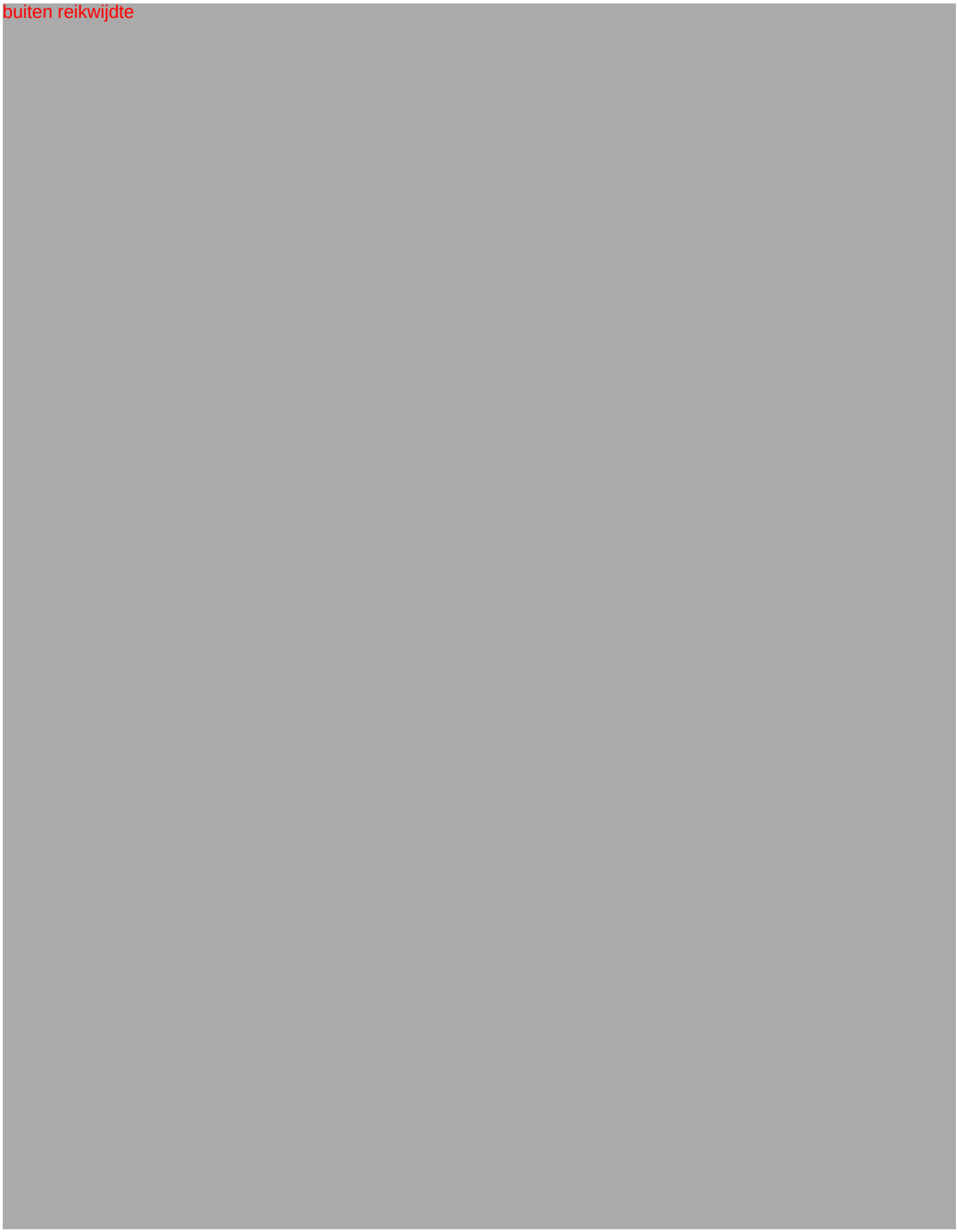
Westerbrink 1
Postbus 122
9400 AC Assen

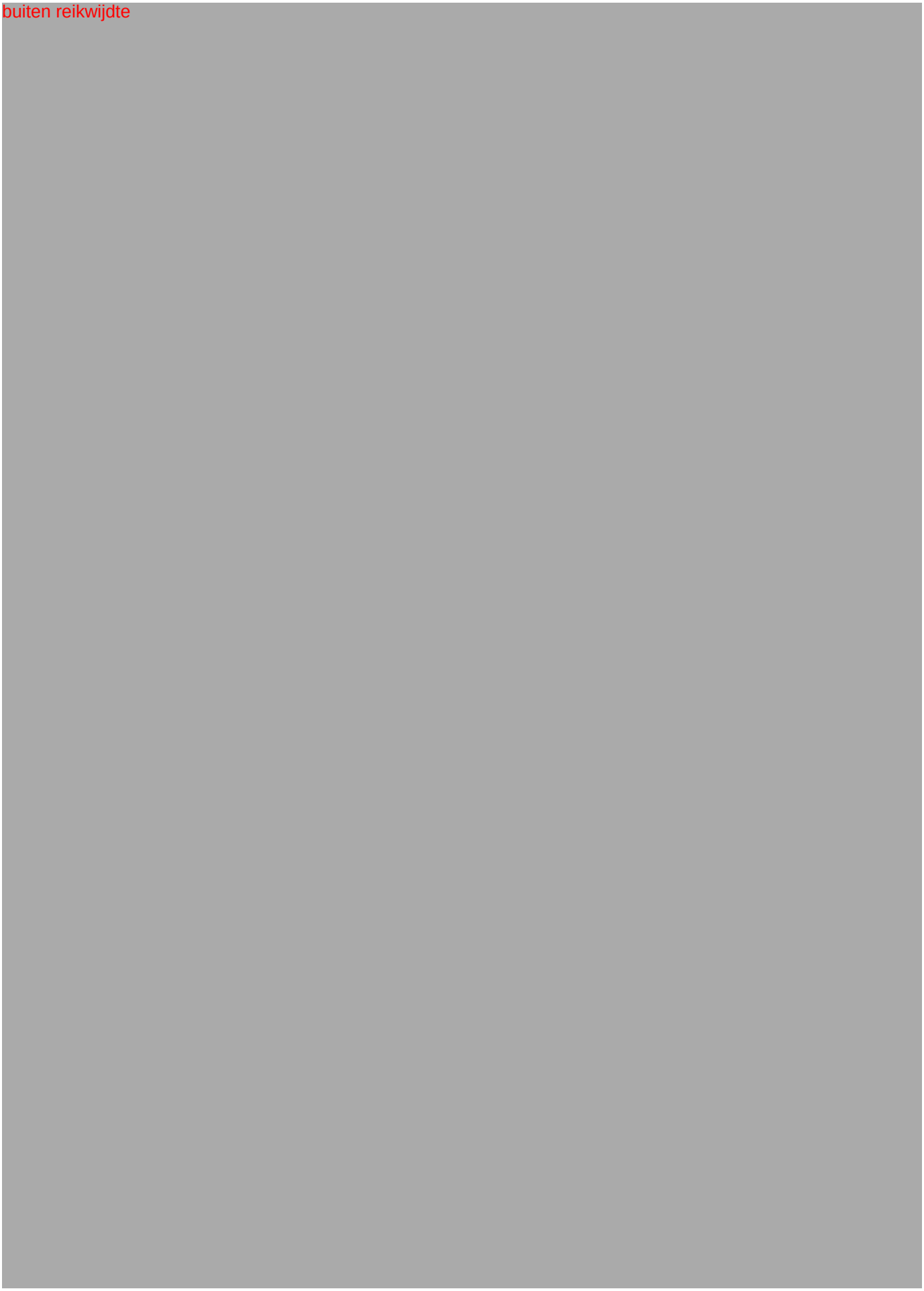

buiten reikwijdte

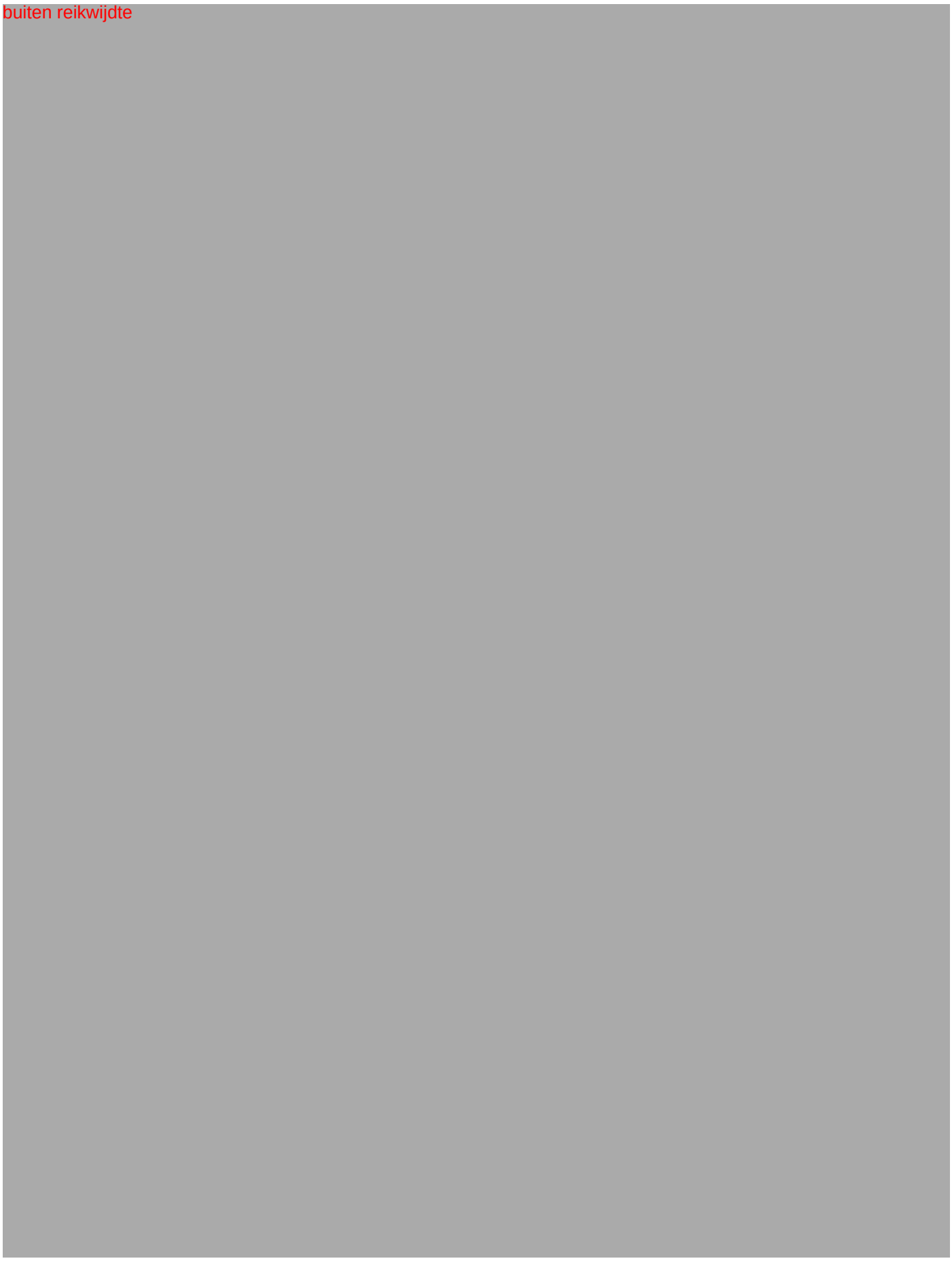

buiten reikwijdte

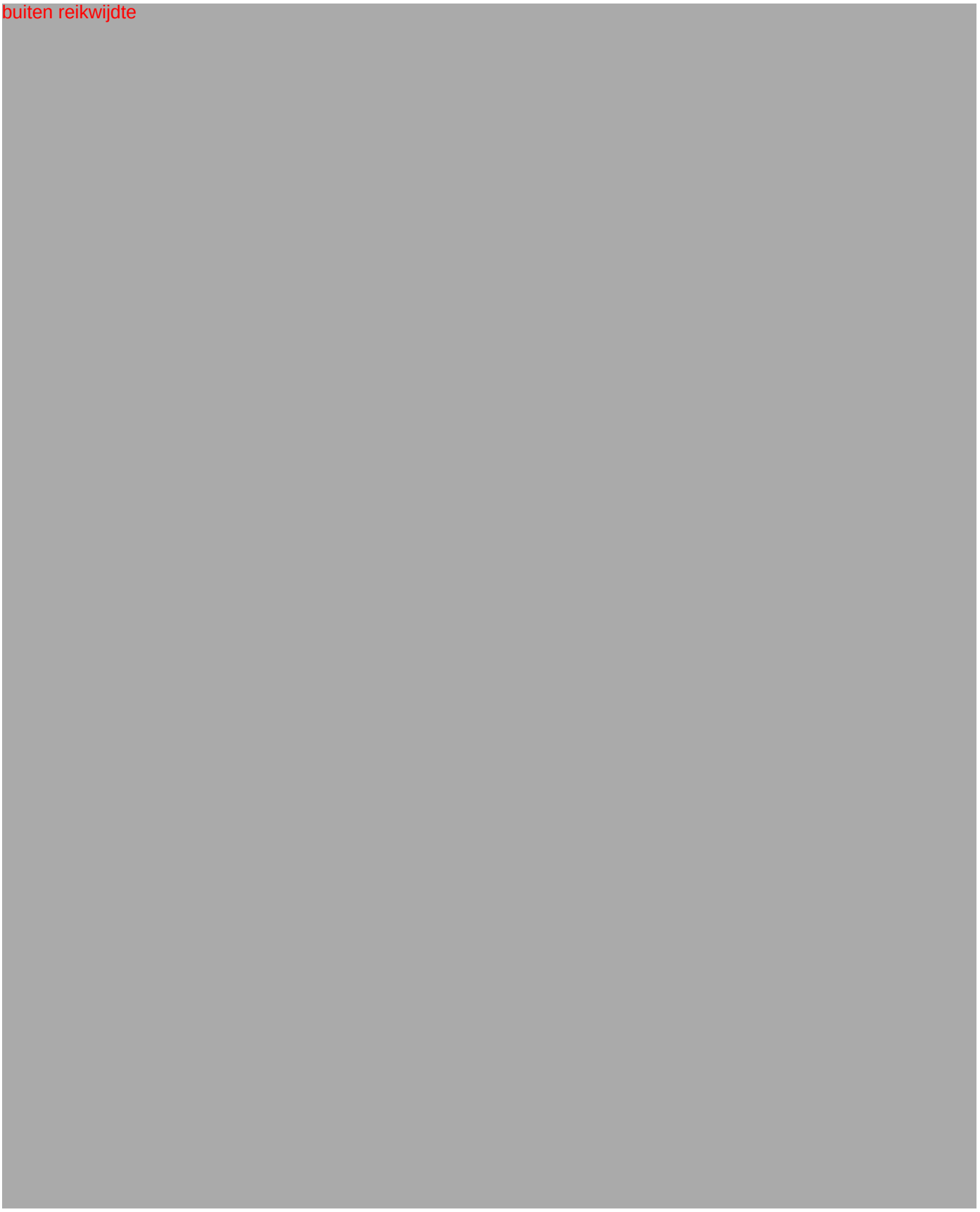

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

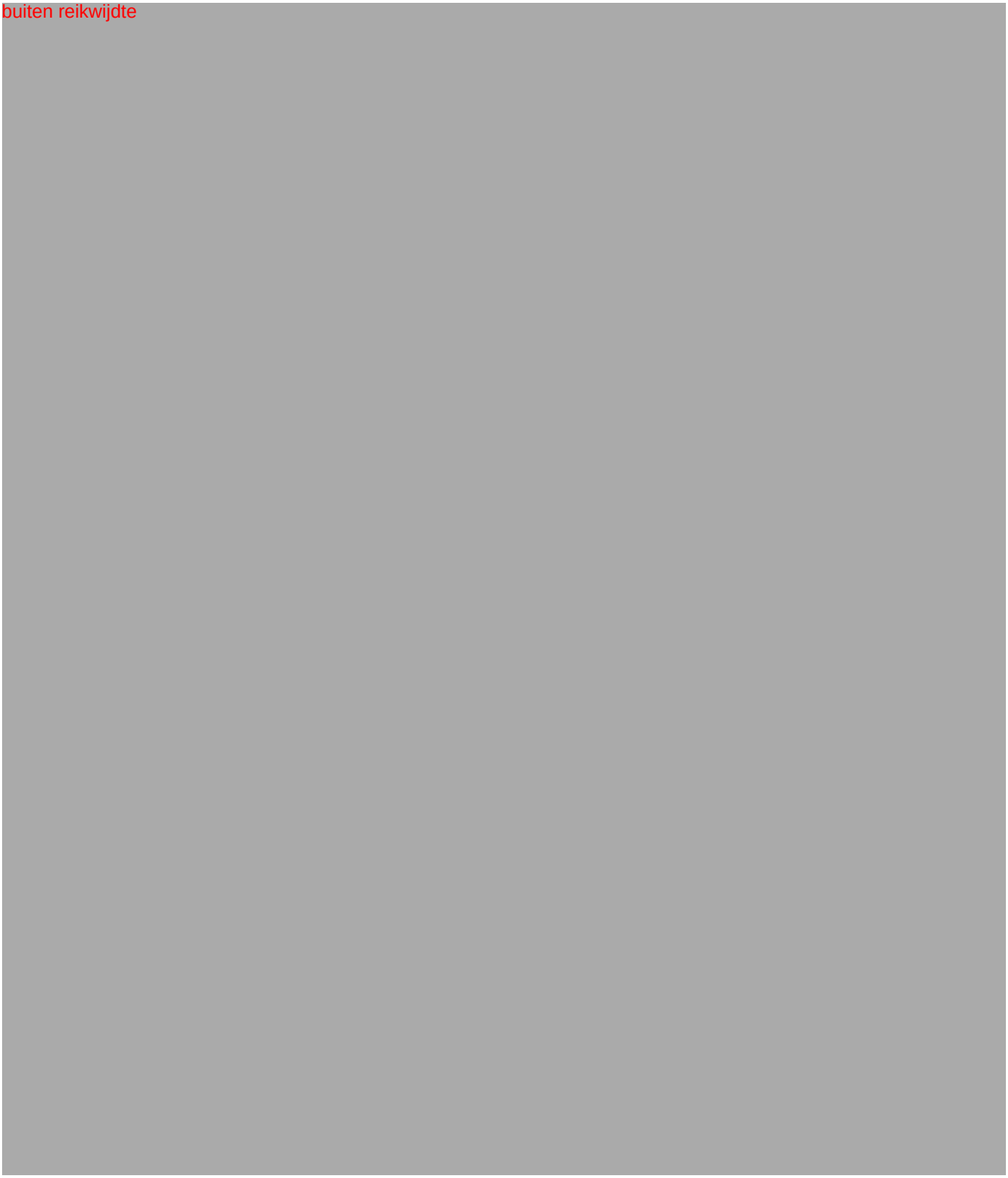

buiten reikwijdte

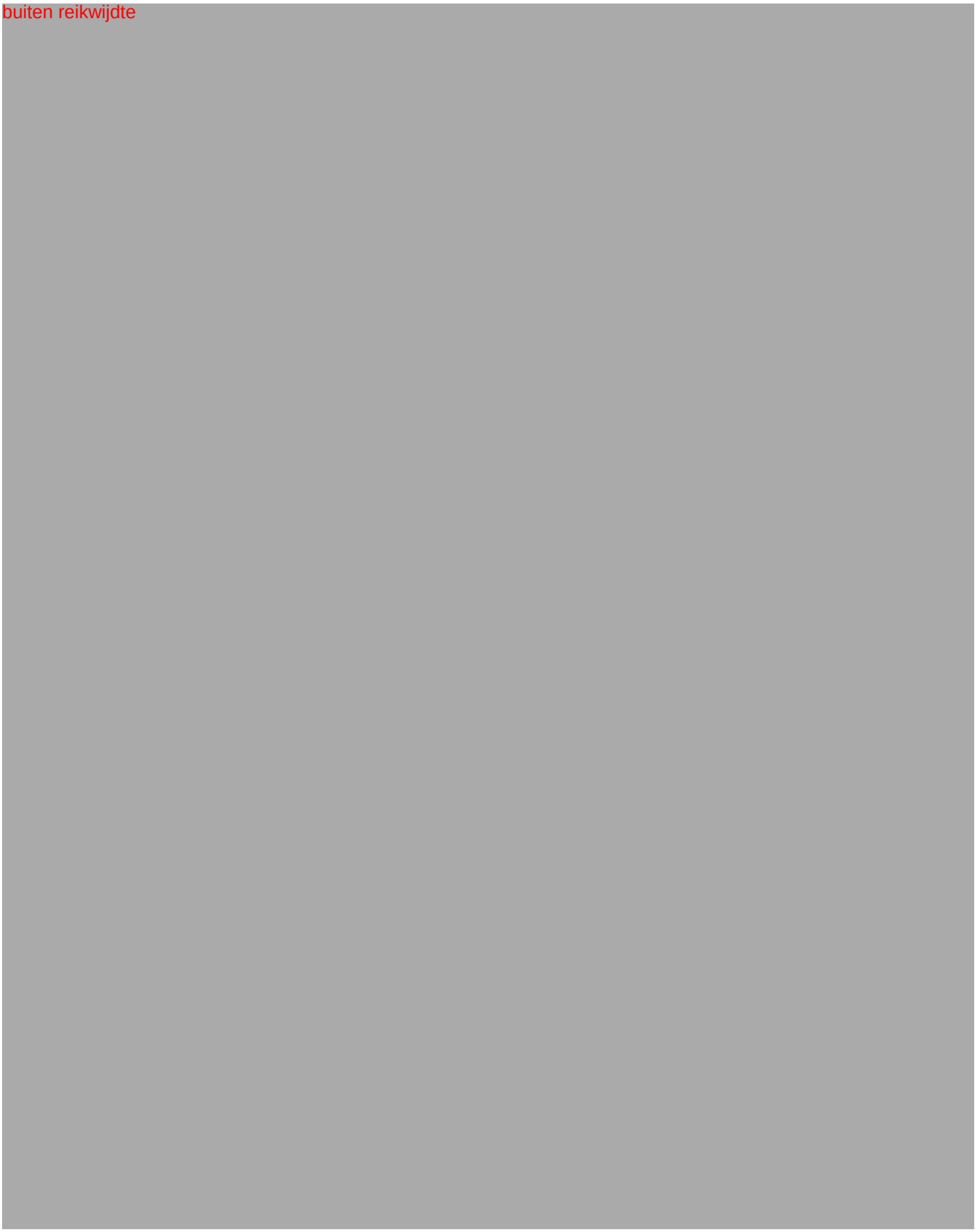

buiten reikwijdte

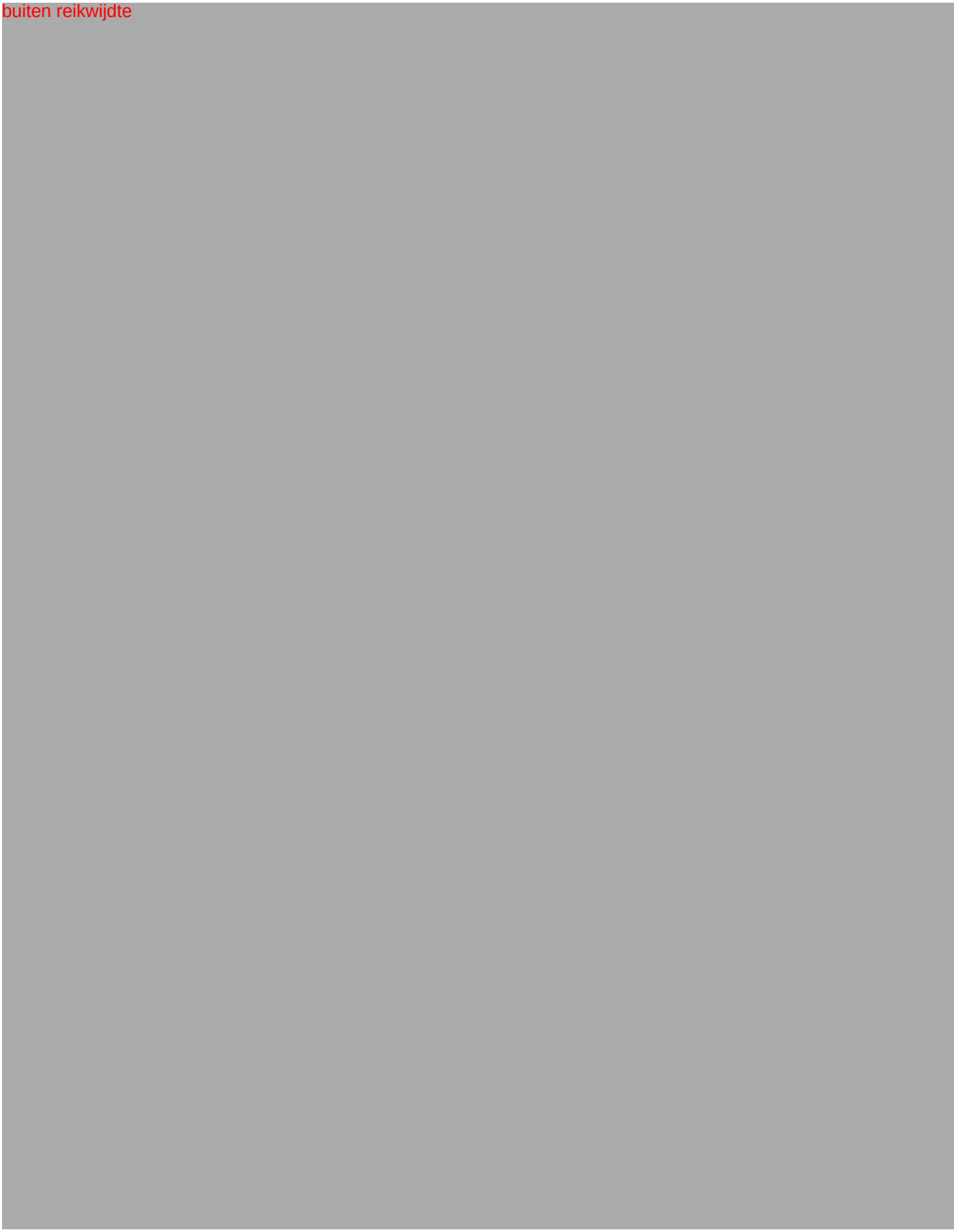
buiten reikwijdte

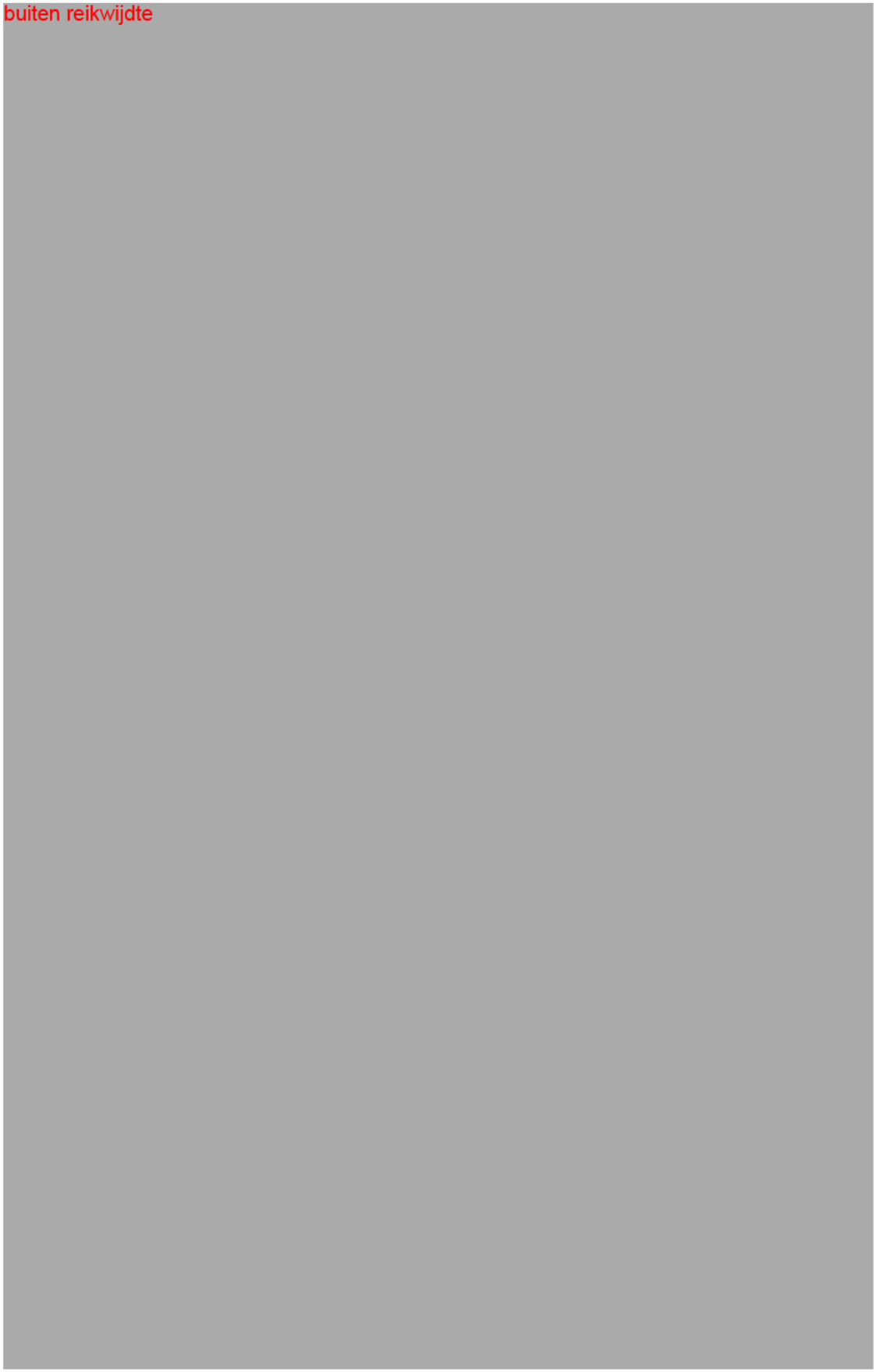
			g leefgebied wolf (2020)		gen Environmental Research (Alterra)					
-	-	1	Opdracht wolvenmonitoring en wolvenmeldpunt (2020)	16471	Bij12	2020	9.270,00	-	9.270,00	Open

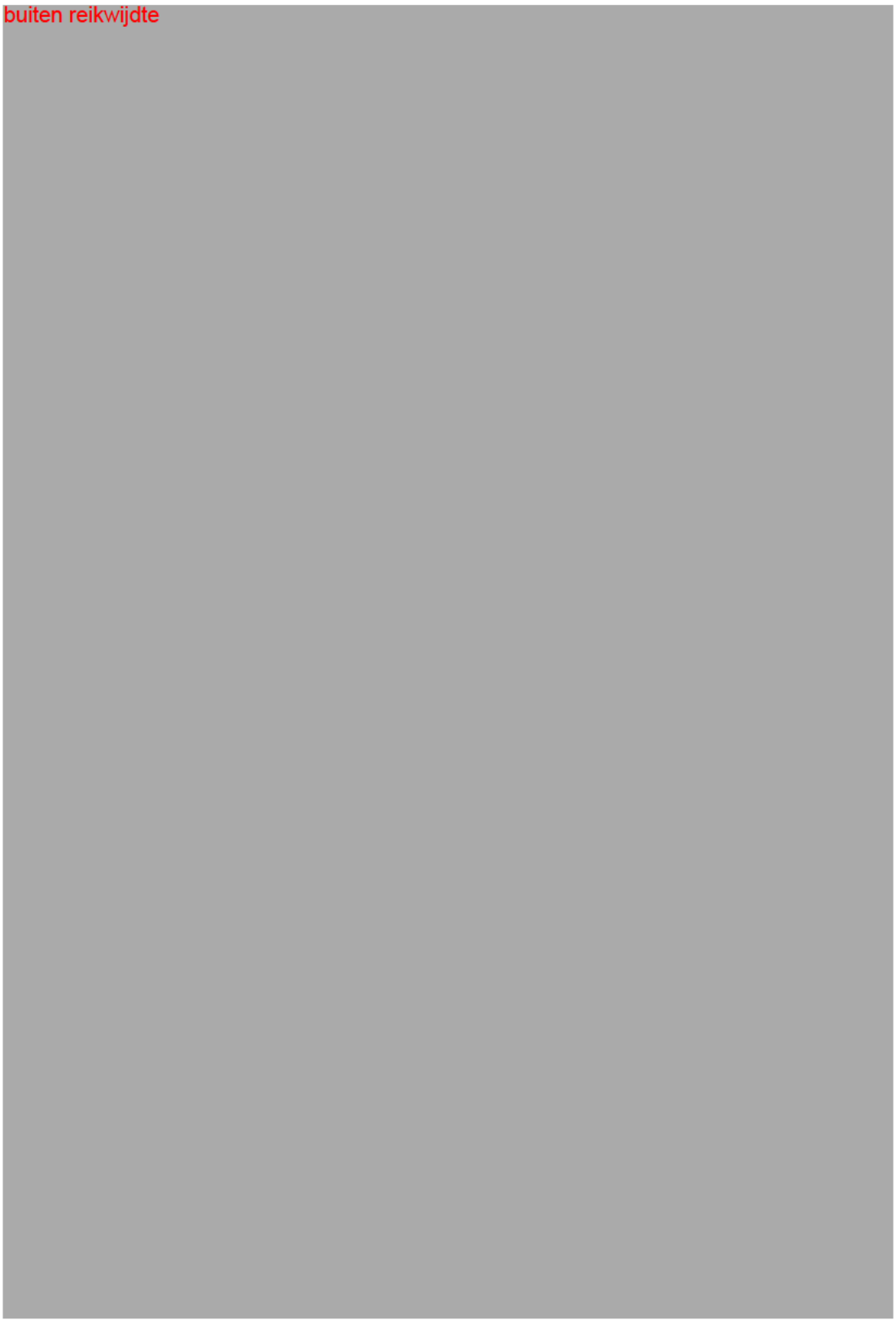
buiten reikwijdte

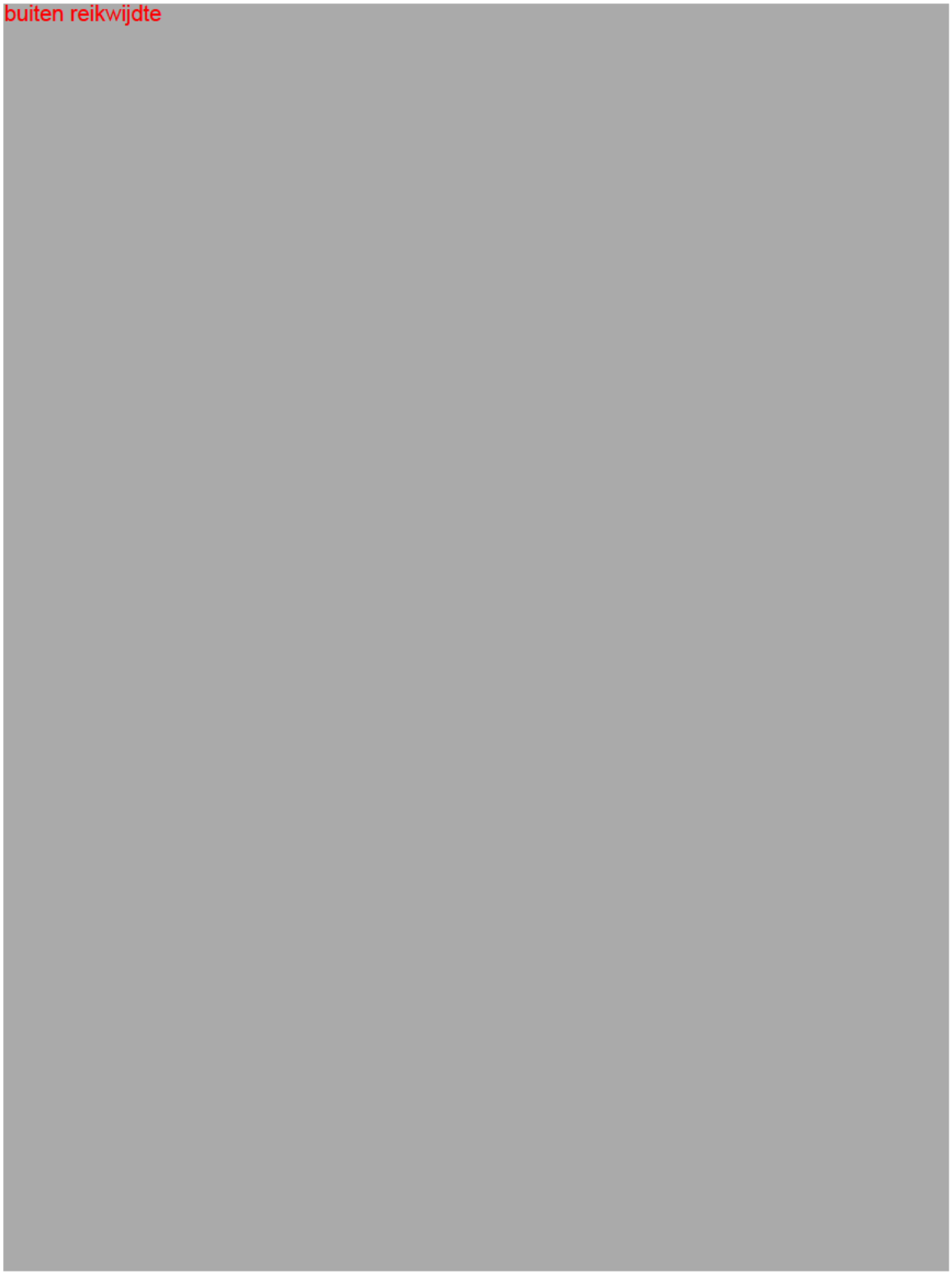

buiten reikwijdte

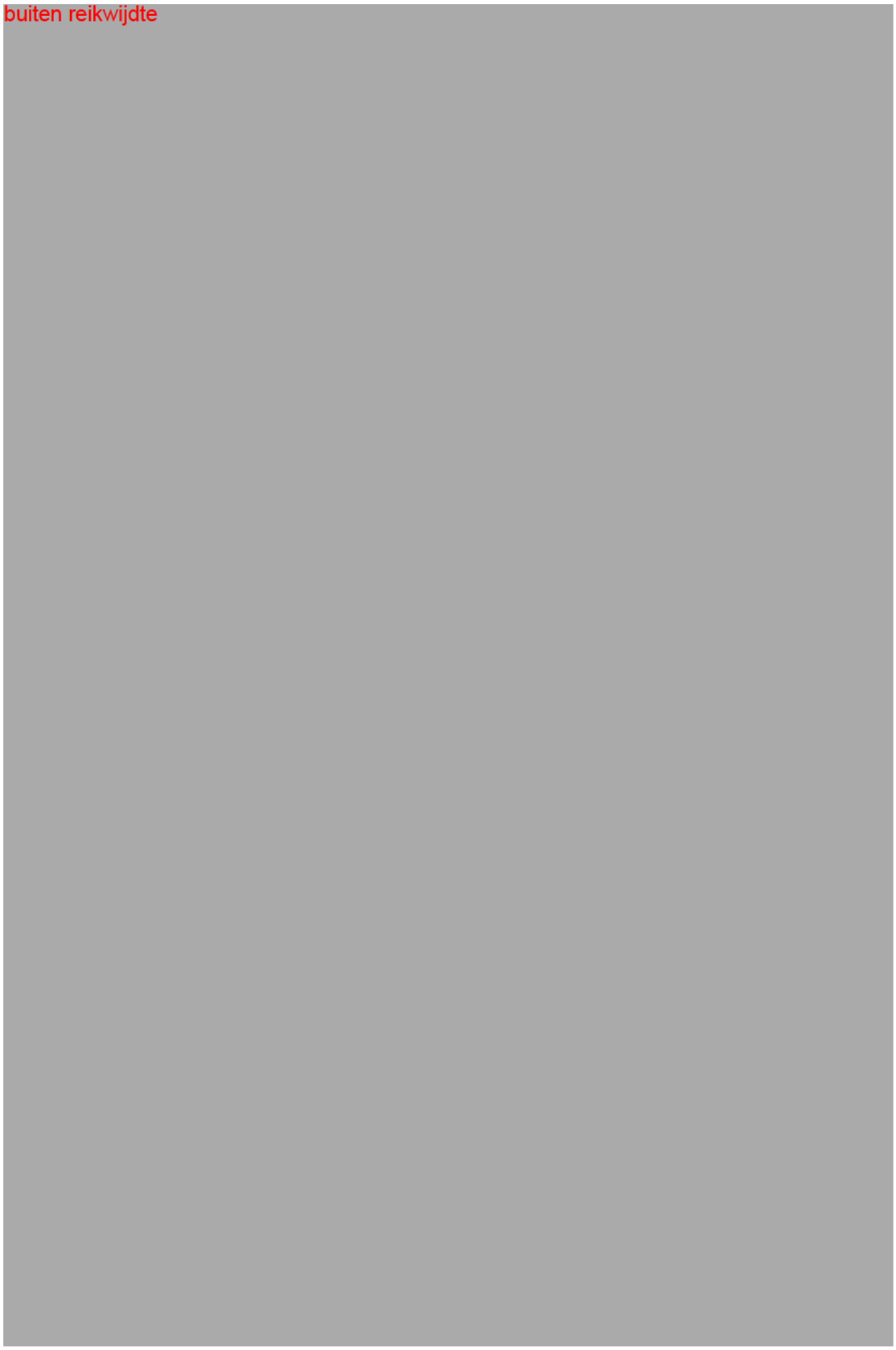

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

buiten reikwijdte

-	-	-
-	-	-
-	-	-
-	-	-
-	-	-

-	-	-
-	-	-
-	-	-
-	-	-
-	-	-
-	-	-

Date : 20-9-2021 20:12:19
From : "[redacted]@gmail.com
To : "Harry Oosterman"[redacted]@gmail.com
Cc : "[redacted]@drenthe.nl,[redacted]@home.nl"[redacted]@home.nl
Subject : Re: Verslag bijeenkomst

Beste mensen,

Wij zijn als fokvereniging heel benieuwd of er nog ontwikkelingen zijn op het gebied van de wolf. Afgelopen voorjaar zijn we samengekomen en wij waren in de veronderstelling dat hetgeen besproken ook gedeeld zou worden in de commissie en wij hierop een reactie zouden krijgen. Op een bericht van dhr Oosterman over na over de studie hebben wij niets meer gehoord. Gezien de ontwikkeling de laatste periode in vooral België zouden we toch graag eens horen hoe de commissie nu kijkt naar deze ontwikkelingen. En hoe de commissie aankijkt tegen het mogelijk maken van meer bescherming van andere dieren dan geiten en schapen. Het is inmiddels wel duidelijk gemaakt dat de shetlander of een rund geen probleem voor hun zijn. Wij vinden de beelden heel verontrustend!

Ook de mededeling van de gedeputeerde over het misschien toch toe laten van damherten vinden wij verontrustend. Vooral omdat dhr Jumelet vorig jaar in een programma van Rtv Drenthe nog heel stellig was dat deze dieren niet in Drenthe toegelaten zouden worden. Dat een beleid zo snel omslaat geeft zet ons erg aan het denken. Blijkbaar als er genoeg druk gezet wordt door voorstanders van een dier is dhr Jumelet niet zo standvastig meer dan dat hij in het programma deed overkomen.

We hadden goede hoop in de commissie een aanspreekpunt te hebben waar wij onze zorgen kwijt kunnen en die ons ook op de hoogte zou houden van nieuwe ontwikkelingen. We zijn nog steeds dankbaar dat we onze zorgen mochten uiten bij jullie maar zouden ook graag op de hoogte gehouden worden van nieuwe zaken. Misschien kijken jullie heel anders daar tegenaan en waren onze verwachtingen niet de juiste.
Graag zouden wij van jullie vernemen wat we precies kunnen verwachten en of jullie bereid zijn ons te betrekken in de laatste ontwikkelingen.

We horen graag van jullie.

Met vriendelijke groet,

[redacted] fokverenigingen Drenthe Noord en Zuid

Op wo 19 mei 2021 10:18 schreef Harry Oosterman[redacted]@gmail.com>:

> Beste mensen,
>
> Naar aanleiding van jullie mail heb ik even contact gehad met iemand van het landelijke wolvenberaad. Er gaat binnenkort een studie gestart worden om te onderzoeken welke andere soorten dan de schapen door de wolf bedreigd worden. De inschatting is dat onderzoek pas dit najaar wordt afgerond. We zullen het dus moeten afwachten wat daar uit komt. Hoop jullie zo vooreerst voldoende geïnformeerd te hebben.
>
> Met vriendelijke groet
>
> Harry Oosterman
>
> Verstuurd vanaf mijn iPad
>
> > Op 18 mei 2021 om 18:03 heeft NSPS Drenthe-Zuid[redacted]@gmail.com> het volgende geschreven:
> >
> > Beste mensen,
> >
> > Wij zijn heel benieuwd of er nog nieuwe ontwikkelingen zijn naar aanleiding van ons samenkomen. We zijn inmiddels weer een hele poos verder en hebben tot nu toe na de bijeenkomst niets meer vernomen van de commissie.
> >
> > We horen graag van jullie.
> >
> > Met vriendelijke groet,
> >
> > Fokverenigingen Drenthe Noord en Zuid
> >
> > ---------- Forwarded message ---------
> > Van: **NSPS Drenthe-Zuid**[redacted]@gmail.com>
> > Date: vr 16 apr. 2021 11:56
> > Subject: Verslag bijeenkomst
> > To:[redacted]@drenthe.nl>
> > Cc:[redacted]@gmail.com>,[redacted]@home.nl>
> >
> > Beste mensen,
> >
> > Hierbij een verslag van de bijeenkomst die we gehad hebben op 19 maart.
> > Ik was in de veronderstelling dat deze al gestuurd was maar kwam er helaas achter dat we hierin in gebreken zijn gebleven. Onze excuses.
> >
> > We zijn heel benieuwd of er naar aanleiding van ons gesprek nog nieuwe ontwikkelingen zijn te melden?
> >
> > Met vriendelijke groet,
> >
> > [redacted]
> > Namens de fokverenigingen Drenthe Noord en Zuid

Date : 13-7-2021 11:32:18
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@brabant.nl, "WOLVENCOMMISSIE"[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@ipo.nl, [redacted]@prvlimburg.nl"[redacted]@prvlimburg.nl
Subject : RE: Verslag wolvencommissie Gld 1 juli + nieuwsbrief juli

Beste allen, om onduidelijkheid te voorkomen:
Afspraak is dat uitwisseling van provinciale wolven cie. stukken, alle stukken (agenda, bijlagen, verslag …) betreft.
Dit dient met [redacted] en ondergetekende te worden gedeeld. Niets meer en minder. Slechts dat wij op de hoogte zijn van wat er speelt.

Wij zullen dit niet met derden delen, alles wat vanuit prov. cie's gedeeld wordt is aan die cie's zelf en aan de provincies om dit bijv. in IPO wolvenwerkgroep te melden. Idem kan dat in het LOW door de desbetreffende provinciale wolf cie leden.

Omgekeerd worden de LOW stukken met de IPO wolvenwerkgroep gedeeld. Hiermee zijn we over en weer van elkaar op de hoogte.

Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van:[redacted]@brabant.nl>
Verzonden: donderdag 8 juli 2021 16:37
Aan:[redacted]@bij12.nl>; WOLVENCOMMISSIE[redacted]@gelderland.nl>[redacted]@drenthe.nl>[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@ipo.nl>[redacted]@prvlimburg.nl
Onderwerp: Re: Verslag wolvencommissie Gld 1 juli + nieuwsbrief juli

Dag[redacted]

Alleen verslagen of ook andere stukken?

Bijdeze de eerste

groet

[redacted] Natuurbescherming, fauna, commissie Wolven | [redacted] [redacted]@Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.Brabant.nl |

Van:[redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 7 juli 2021 22:09:26
Aan: WOLVENCOMMISSIE;[redacted]@prvlimburg.nl
Onderwerp: RE: Verslag wolvencommissie Gld 1 juli + nieuwsbrief juli

Beste Allen,
Met dank aan [redacted] wil ik de andere provincies ook oproepen aan deze in IPO verband gemaakte afspraak invulling te geven!
Volgende week is er weer een LOW, het is handig om voor die tijd geïnformeerd te zijn.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: WOLVENCOMMISSIE[redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: maandag 5 juli 2021 16:38
Aan:[redacted]@brabant.nl>;[redacted]@drenthe[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@ipo.nl>;[redacted]@bij12.nl>;[redacted]@prvlimburg.nl
Onderwerp: Verslag wolvencommissie Gld 1 juli + nieuwsbrief juli

Beste collega's,

We houden elkaar op de hoogte dus hierbij het concept-verslag van het overleg van de wolvencommissie Gelderland evenals de nieuwsbrief.

Groet,[redacted]

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Date : 26-11-2019 11:32:09
From : [redacted]"
To : "[redacted]@home.nl
Subject : RE: volgende data voor vergaderingen

Dag [redacted]

Ik heb op 14 januari 2020 van 14:00-16:30 uur kamer E. 0.71 voor dit overleg gereserveerd. Het leek me goed om meteen maar de eerste datum te kiezen, mocht er nog iets moeten worden gedaan voor het ronde tafel overleg in februari dan is daar de meeste tijd voor.

Aanstaande maandag spreek ik Henk Jumelet over de wolf. Dan zal ik hem voorstellen om 1e helft februari weer een ronde tafel te organiseren met de hele club. De datum zal vooral van zijn agenda afhangen.

Groeten, [redacted]

ps. De demonstratie van Gallacher was top. Verhelderend om naast elkaar te zien hoe de ene benadering (meer van hetzelfde, dus nog een paar extra rondjes rijden met de quad) en de andere benadering (trek alle draden gelijktijdig) naast elkaar uitpakt.

Van: [redacted]@home.nl>
Verzonden: vrijdag 22 november 2019 10:14
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: volgende data voor vergaderingen

Hoi [redacted]

Graag stem ik met jou even af voor een datum voor de volgende bijeenkomst.
Ik kan dinsdagmiddag 14 januari, donderdagmiddag 16 januari
Of de week daarop maandagmiddag 20 januari, woensdagmiddag 22 en donderdag de 23 nog de gehele dag.

Graag even een seintje wat jouw voorkeur heeft.

Daarnaast graag een ronde tafeloverleg bespreken in de eerste helft van februari.
Wat mij betreft niet op 6 en 11 februari.

Hoor graag maandag even van jou.

Vr[redacted].

Nb, vond het gisteren waardevol om de praktijk te aanschouwen.

Date : 19-12-2019 15:32:33
From : "[redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Vraag n.a.v. bezwaarschrift - wolvenschade aan schapen
Attachment : image001.png;

Ho [redacted],

Ter info: wij hebben van de rechtbank een beroep ontvangen van [redacted].
Wil je op de hoogte gehouden worden?

Op dit moment kan ik inhoudelijk nog niets omdat ik niet het volledige beroepschrift heb ontvangen.

Met vriendelijke groet,

[redacted] BIJ12-Faunazaken
T +31 (0)85 [redacted]

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 24 oktober 2019 17:54
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Re: Vraag n.a.v. bezwaarschrift - wolvenschade aan schapen

Ho [redacted]

Ik had een reactie op deze mail gemaakt, maar mogelijk is de verzending mislukt. Ik zie niets in mijn postvak uit staan. Daarom zekerheidshalve nogmaals.

De argumentatie van [redacted] vind ik te zwak onderbouwd en de relatieve schade te gering om te pleiten voor coulance. Wat mij betreft hanteer je gewoon de regels strikt.

Groet [redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted]@bij12.nl>
Datum: 24-10-19 08:40 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Vraag n.a.v. bezwaarschrift - wolvenschade aan schapen

Hoi [redacted]
Bedankt voor je snelle reactie.
Inderdaad is er voor de 4 dode schapen betaald en over die prijs is geen discussie. Die vindt hij wel redelijk. In de prijs van die 4 dode schapen is ook een vergoeding voor "drachtigheid" opgenomen.
Het gaat nu om een vergoeding voor de niet-geboren lammeren van 5 verwonde schapen. Conform de richtlijn kan een vergoeding worden verleend indien er sprake is van een abortus (artikel 8 onder d). Ik neem aan dat het hier dan gaat om een vergoeding voor de niet-geboren lammeren, en niet de schapen.
Er moet wel binnen twee weken bewijsbaar worden aangetoond dat hier sprake van is. Dat heeft [redacted] niet gedaan. Wel heeft hij een verklaring van de dierenarts dat deze 5 schapen gust zijn verklaard, en volgens hem zijn de schapen zo goed als altijd drachtig. Hij wijt deze schade ook aan de wolf (stress). Dit zou allemaal prima kunnen kloppen, maar blijft lastig te bewijzen voor de schapenhouder en daarbij ook niet te bewijzen voor ons dat het niet zo is.
Daarom zou je deze bepaling in de richtlijn (iets soepeler) kunnen toepassen op dit geval en een tegemoetkoming verlenen omdat hij schade heeft door toedoen van de wolf in de zin van de niet-geboren lammeren. Maar ook makkelijk te beargumenteren is waarom wij hier niet in meegaan.
Ik hoor het graag van je.
Met vriendelijke groet,

[redacted] BIJ12-Faunazaken
T +31 (0)85 [redacted]
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 oktober 2019 15:57
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Re: Vraag n.a.v. bezwaarschrift - wolvenschade aan schapen
Beste allebei, ik kan mij wel in die redenatie vinden. Dwz scan verhaal doet er niet zo toe. Maar bedrijfsomvang en risico kan ik wel in meegaan.
Strikt genomen gaat het om de lammeren van 5 ooien, zeg 10 lammeren.
[redacted] indien nodig ben ik telf bereikbaar.
Grtn
[redacted]
Verstuurd vanaf mijn iPhone

> Op 23 okt. 2019 om 15:47 heeft [redacted]@drenthe.nl> het volgende geschreven:
>
> Beste [redacted]
> Dank voor het verslag en jouw vraag. Ik heb hem toevallig deze week gesproken in een ander verband en hij vertelde me al dat hij naar de hoorzitting zou gaan. Ik begrijp dat er over de taxatie en vergoeding van de gedode schapen geen discussie is. Is er voor de gedode schapen (ook) getaxeerd voor verlies van ongeboren lammeren? Dat is me niet duidelijk.
> Het gaat hier (als ik het goed begrijp) over de vraag of hij voor vijf schapen een vergoeding kan krijgen wegens vermoedelijke abortus. De waarde van de 5 schapen zelf is niet relevant, hij heeft ze immers verkocht en er een prijs voor ontvangen. Ik lees niet dat er sprake is geweest van verkoop tegen een veel lagere dan de

marktwaarde. Het argument dat hij er nog jaren mee had kunnen fokken lijkt me niet sterk. Het verlies van een vrucht in 1 bepaald jaar door stress betekent niet dat de schapen in de jaren daarna niet meer drachtig kunnen worden. Ik google even op internet en lees: "Ik heb ze weleens laten scannen door de schapendokter, maar dat was een grote ramp. Er klopte geen hout van drachtige schapen die gust waren een stuk of 13 en schapen die gust waren en die ik verkocht had lammerden 6 weken later bij de nieuwe eigenaar die geen lammeren wilde en daarom guste schapen kocht bij mij. Nooit meer dus."

5.2.1 heeft een bedrijfsomvang van meer dan duizend schapen. Het mogelijk economische verlies van lammeren van 5 (+ 4 dode) dieren lijkt me geen disproportioneel bedrijfsrisico dat zou kunnen motiveren om af te wijken van de richtlijnen. Je hebt het hier over minder dan 1 procent van zijn jaarlijkse lammerenproductie.

Al met al zie ik in deze casus geen sterk argument om van de richtlijn af te wijken.

Vriendelijke groet,

Van: @bij12.nl>
Verzonden: woensdag 23 oktober 2019 14:36
Aan: @drenthe.nl>
CC: @bij12.nl>
Onderwerp: Vraag n.a.v. bezwaarschrift - wolvenschade aan schapen

Beste ,

In het kader van het bezwaarschrift) hebben wij op 22 oktober 2019 een hoorzitting gehouden. Een verslag treft je aan in de bijlage.

had bezwaar gemaakt tegen de beslissing van 28 augustus 2018 waarin aan hem een tegemoetkoming ter hoogte van 5.1.2f is verleend voor de schade aan schapen veroorzaakt door de wolf.

Naar aanleiding van de nieuwe richtlijn hebben wij de tegemoetkoming herzien naar 5.1.2f is het niet eens met de hoogte van de tegemoetkoming. Hij is van mening dat bijkomende kosten zoals de uren die hij eraan kwijt is geweest ook vergoed moeten worden. Op grond van de richtlijn heeft hij hier geen recht op.

Daarnaast geeft hij aan dat er naast de gedode schapen ook 5 schapen gust zijn verklaard. Hij heeft hiervoor een scan laten uitvoeren door een dierenarts. Hij is van mening dat dit de oorzaak is van stress veroorzaakt door de wolf. De 5 schapen heeft hij verkocht. Normaliter had hij met deze 5 schapen nog 7 of 8 jaar kunnen fokken. Hij geeft ook aan dat deze 5 schapen zo goed als zeker drachtig waren en er een abortus heeft plaatsgevonden. Dit is moeilijk aan te tonen omdat de vrucht soms weken in het schaap zit en later pas wordt afgestoten. Volgens de richtlijn kan schade door optreden van abortus ook vergoed worden. Hierbij staat echter ook dat dit binnen twee weken bewijsbaar moet worden aangetoond. Dit laatste kan hij niet aantonen, wel heeft hij een verklaring van de dierenarts dat deze schapen gust zijn verklaard.

Vind jij dit voldoende om hier ook een tegemoetkoming voor te verlenen? We wijken hierbij dan wel iets af van de richtlijn.

We horen het graag van je.

Met vriendelijke groet,

BIJ12-Faunazaken
T +31 (0)85
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

<image001.png>

Date : 5-6-2019 18:17:03
From : "
To : "Jordan Jumelet" **@drenthe.nl, "** **@drenthe.nl**
Subject : Re: Vragen DVHN

Ik was de hele dag in overleg, daarom pas nu even reactie.

De geplande stage heeft niets te maken met actuele ontwikkelingen rond de wolf maar vloeit letterlijk voort uit het door PS vastgestelde Flora en Fauna beleidsplan (2014). Daarin is opgenomen dat de provincie een dergelijk onderzoek om de 3 jaar wil herhalen. We zijn nu 3 jaar na het vorige onderzoek

Groet,

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: Jordan Jumelet @drenthe.nl>
Datum: 05-06-19 09:16 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: Vragen DVHN

Hallo

DVHN heeft onze advertentie voor de stages mbt enquete wolf gezien en hebben nu persvragen gesteld aan Ze maken het groter dan wat wij er mee willen, maar kan jij een paar regels sturen wat de bedoeling is van deze stages zodat zij dit meteen kan downsizen bij DVHN.

Dank alvast.

Groet,
Jordan

Verstuurd vanaf mijn iPad

Date : 22-3-2021 13:57:59
From : "[redacted]@ipo.nl
To : [redacted]@bij12.nl, [redacted]@Brabant.nl, [redacted]@bij12.nl, [redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Wet natuurbescherming of al Omgevingswet
Attachment : image001.png;image002.png;image728096.png;image650455.png;image788846.png;image823767.png;

Ha allen,

Eens met beide voorgaande sprekers. Naast ondergenoemde argumenten zal de Ow ook weer nieuwe mogelijkheden en uitdagingen kennen, daar moeten we gewoon maximaal op voorbereid zijn en zeker niet achter de feiten aan gaan lopen. Het 'terugvertalen' van toekomstig recht (Ow) naar huidig recht (Wnb) zal idd niet al te ingewikkeld zijn, dat betreft maar een paar artikelen die een aantal van ons van haver tot gort kennen, dus dat komt wel goed. En zoals door [redacted] gesteld: inhoudelijk zijn er (afgezien van instrumentarium als omgevingsvergunning edsd) geen wezenlijk verschil en worden er alleen wat artikel-bordjes omgehangen.

Groet,
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl
Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 22 maart 2021 13:50
Aan: [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@ipo.nl>
Onderwerp: RE: Wet natuurbescherming of al Omgevingswet

Hallo allen,

Ik sluit me aan bij de uiteenzetting van [redacted]
Voor de verwerking in het IP Wolvenplan 2.0 lijkt het mij het handigste dat alles al omgeschreven is naar de OW (optie 1). Hier hebben we de komende jaren mee te maken en zo kunnen teksten één op één overgezet worden. Mochten wij voorafgaand aan 2022 al gebruik willen maken van de adviezen/inhoud van de analyse, dan lijkt me een toevoeging van een tabel inderdaad een goede optie. In die tabel wordt dan een verwijzing gemaakt naar de Wnb artikelen/regels/termijnen.

Groet,
[redacted]

[redacted] Natuurmonitoring
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6[redacted] | [redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]@brabant.nl>
Verzonden: maandag 22 maart 2021 13:28
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Wet natuurbescherming of al Omgevingswet

Ho[redacted] en [redacted],

In de offerte wordt gevraagd naar het natuurbeschermingsrecht dat in Nederland van toepassing is. Dat is nu de Wet natuurbescherming en straks de Omgevingswet. Aangezien de beoogde datum van inwerkingtreding van de Omgevingswet 1 januari 2022 is en de beoogde actualisatie van het Interprovinciaal Wolvenplan begin 2022 zal plaatsvinden, zal de juridische analyse dus betrekking moeten hebben op de Omgevingswet. Die geldt nl op het moment dat provincies het geactualiseerd wolvenplan gaan vaststellen en dan is het belangrijk dat er een actuele juridische analyse aan ten grondslag ligt.

De juridische analyse kan wat mij betreft in 2 varianten uitgevoerd worden:

1. Juridische analyse obv Omgevingswet, of
2. Juridische analyse obv Wnb, met in een aparte paragraaf een doorkijk naar de Ow. In de paragraaf over de Ow kunnen dan de overeenkomsten en verschillen aan bod komen. Inhoudelijk is er overigens geen verschil tussen Wnb en Ow omdat het beschermingsregime is gebaseerd op de Habitarichtlijn en de Wnb om die reden beleidsneutraal is omgezet in de Omgevingswet. Verschil is dus vooral dat het straks in een andere wet staat, een ontheffing straks een omgevingsvergunning heet en de beslistermijn fors korter wordt.

Welke variant wordt gekozen, is mij om het even. Als jullie daar wel een voorkeur in hebben, kan dat nog aan [redacted] meegeven worden.

Groeten,
[redacted]

[redacted] Natuurwetgeving | T 06[redacted] | [redacted]@brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant| Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.brabant.nl

---

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 22 maart 2021 11:36
Aan: [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Wet natuurbescherming of al Omgevingswet

Bes e allen

s elde mi de vraag o de uridische analyse op basis van de huidige We na uurbescherming dien plaa s e vinden o op basis van de (oekoms ige) omgevingswe

Mi n ins eek is da we da doen op basis van de We nb Maar aangeven di even bi ullie e checken

k zie graag ullie reac ie

m v g

aunazaken

Maa schappe ke Adv esraad aunaschade

Wo

Le dseveer 2, 3511 SB U rech www b 12 n

31 (0)85 486 22 22 31 (0)85 486 22 33

M 31 (0) 6 E @b 12 n

Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 Postbus 90151 5200 MC 's-Hertogenbosch Telefoon 073 6812812 Fax 073 6807680 con ac Twitter @brabant www braban nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op nstagram www ins agram com/provincienoordbraban

Date : 31-10-2019 16:59:59
From : "
To : "@drenthe.nl
Cc : "@drenthe.nl
Subject : Re: Wolf NDFF

Wilde zwijnen, damherten en edelherten leven niet in het wild in Drenthe,

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @drenthe.nl>
Datum: 31-10-19 16:22 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>
Cc: @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: Wolf NDFF

Beste ,
Fijn dat je het ook even hebt gecontroleerd!
Ik zat vandaag te kijken naar alle datasets die we nodig hebben voor de GIS-analyse, en ik zag in een faunabeheerplan van FBE Drenthe dat de verspreiding van reeën uit de NDFF database te halen is (dat plan staat ook in de map Rapporten).
Als het kan zou ik dus graag de gegevens van de verspreiding willen hebben van reeën en ook wilde zwijnen, damherten, edelherten en hazen (het overgrote deel van het dieet van de wolf).
Kunnen we dat krijgen?
Groet,

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 31 oktober 2019 11:55
Aan: @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
Onderwerp: Wolf NDFF
Hoi ,
Ik heb nog even verder gekeken in de tabel uit de NDFF. 5.2.1 . Sommige waarnemingen staan er dubbel in, ook gegevens van buiten Drenthe, enz.
Om ook voor mezelf een goed overzicht te hebben maak ik een nieuwe tabel met alle Drentse gegevens goed op een rijtje. Laat die NDFF eerst maar even voor wat het is.
Groet
Verzonden vanaf Samsung-tablet.

Date : 31-10-2019 16:22:32
From : " [redacted] **@drenthe.nl**
To : " [redacted] **@drenthe.nl**
Cc : " [redacted] **@drenthe.nl**
Subject : RE: Wolf NDFF

Beste [redacted]

Fijn dat je het ook even hebt gecontroleerd!

Ik zat vandaag te kijken naar alle datasets die we nodig hebben voor de GIS-analyse, en ik zag in een faunabeheerplan van FBE Drenthe dat de verspreiding van reeën uit de NDFF database te halen is (dat plan staat ook in de map Rapporten).
Als het kan zou ik dus graag de gegevens van de verspreiding willen hebben van reeën en ook wilde zwijnen, damherten, edelherten en hazen (het overgrote deel van het dieet van de wolf).
Kunnen we dat krijgen?

Groet,

[redacted]

Van: [redacted] @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 31 oktober 2019 11:55
Aan: [redacted] @drenthe.nl>
CC: [redacted] @drenthe.nl>; [redacted] @drenthe.nl>
Onderwerp: Wolf NDFF

Hoi [redacted]

Ik heb nog even verder gekeken in de tabel uit de NDFF. 5.2.1 [redacted] . Sommige waarnemingen staan er dubbel in, ook gegevens van buiten Drenthe, enz.
Om ook voor mezelf een goed overzicht te hebben maak ik een nieuwe tabel met alle Drentse gegevens goed op een rijtje. Laat die NDFF eerst maar even voor wat het is.

Groet [redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

Date : 26-5-2021 09:44:40
From : @brabant.nl
To : " @bij12.nl, " @drenthe.nl, " @drenthe.nl, @drenthe.nl, " @gelderland.nl, @prvlimburg.nl" @prvlimburg.nl, " " @brabant.nl, " @flevoland.nl)" @flevoland.nl, @overijssel.nl
Cc : @provinciegroningen.nl, " @provinciegroningen.nl, " @fryslan.frl, " @fryslan.frl" @fryslan.frl, " @bij12.nl, @bij12.nl, @bij12.nl, " @bij12.nl, @wur.nl, @wur.nl
Subject : Re: Wolfuitslagen: individu en soort 27 januari t/m 1 mei 2021
Attachment : image001.png;

Dag

Dank je voor het overzicht.

Er is een mogelijkheid dat de zwervende wolf in Dinteloord, gw2089m, dezelfde wolf is als op de Kalmhoutse heide.
Het is interessant om dit te achterhalen, vanwege de monitoring en uitwisseling informatie aan beide zijde van de NL-BE grens.
De Belgen hebben het DNA profiel en code van deze wolf, kunnen we dit zondermeer met elkaar vergelijken of gaat dit enkel via CE-wolf?

groet

Natuurbescherming, fauna, commissie Wolven | 0 | @Brabant.nl | Wolf@Brabant.nl | Programma Natuur | Provincie Noord-Brabant | Brabantlaan 1 's-Hertogenbosch | www.Brabant.nl |

Van: @bij12.nl>
Verzonden: woensdag 26 mei 2021 08:54:36
Aan: @prvlimburg.nl; @flevoland.nl);)
CC: @fryslan.frl;
Onderwerp: Wolfuitslagen: individu en soort 27 januari t/m 1 mei 2021

Beste allen,

Bij deze, met dank aan WENR, de uitslagen van de laatste kwartaalanalyse. In het overzicht staan uitslagen van:

- Wolf, 2015 – 1 mei 2021, Alle soort- en individu-uitslagen van enkel Wolf tot en met 1 mei 2021
- Wolf + Overig, 27 januari – 1 mei 2021, Alle soort en individu uitslagen Wolf en Overig (hond, vos, onbekend) van de periode 27 januari tot en met 1 mei 2021.

De individuen die zijn vastgesteld in de periode 1 februari – 30 april zullen worden opgenomen in de Tussenrapportage van 15 juni.

De lijst graag onder embargo behandelen. De data wordt pas naar buiten gebracht als ook de tussenrapportage naar buiten gaat (15 juni). In de tussentijd worden ook nog de schademelders op de hoogte gebracht. In juni wordt ook de lijst op de website van BIJ12 aangevuld en gepubliceerd.

Met vriendelijke groeten,

p
Natuurmonitoring
Werkdagen: maandag – donderdag

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.BIJ12.nl
T +31 (0)6 | @bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Brabantlaan 1 | Postbus 90151 | 5200 MC 's-Hertogenbosch | Telefoon 073 6812812 | Fax 073 6807680 | contact | Twitter: @brabant | www.brabant.nl

Meer weten over de provincie Noord-Brabant?
Volg op Instagram: www.instagram.com/provincienoordbrabant

Date : 26-11-2019 08:51:22
From : "[redacted]
To : "[redacted]**@drenthe.nl**
Subject : Re: Wolven agenderen voor POHo

Prima, zet me maar op de agenda[redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van:[redacted]@drenthe.nl>
Datum: 26-11-19 08:45 (GMT+01:00)
Aan:[redacted]@drenthe.nl>
Cc:[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: Wolven agenderen voor POHo

Hai!
Nu de wolf weer actief is... merk je direct een toename aan vragen. Zou jij daarom aankomende maandag een update in het PoHo kunnen geven over de acties rondom het wolvendraaiboek? Hoe staat het met het proces da[redacted] loopt en de afspraken die daarbij nog bestuurlijk gemaakt moeten worden. Wat mij betreft kan het mondeling hoor (zonder memo)
Dank alvast!
Met vriendelijke groet,

[redacted]
Team Communicatie Provincie Drenthe

T: 059[redacted]
M: 06-[redacted]

Date : 29-11-2019 12:21:57
From : "[redacted]@gelderland.nl
To : "[redacted]@wur.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@zoogdiervereniging.nl" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, [redacted]@zoogdiervereniging.nl" [redacted]@zoogdiervereniging.nl, "[redacted]@wur.nl, [redacted]@prvlimburg.nl" [redacted]@prvlimburg.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@provinciegroningen.nl" [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@brabant.nl" [redacted]@brabant.nl, "[redacted]@overijssel.nl" [redacted]@overijssel.nl, "[redacted]@bij12.nl, [redacted]@bij12.nl
Cc : "[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: wolven kwartaaloverleg maandag 2 dec. 14.30 u - 1e opzet DNA resultaten
Attachment : image001.png;

Dag[redacted] en anderen, goede voorzet. Ik ben er voor te duiden hoe de aangevallen schapen er bij stonden, daar is behoefte aan, dat heeft de wolvencommissie in Gelderland ook geconstateerd.

Wel goed om eerst te feitelijkheden en dan pas de duiding te doen. Over de feitelijkheden nog een kleine opmerking: Er staat nu: *Wel weten we dat GW960f, op basis van dna, nog nooit eerder schapen heeft aangevallen.* Beter is te melden dat dit de eerst bekende aanval van GW960f op schapen is.

Ik probeer er maandagmiddag bij te zijn. Groet, [redacted]

Van: [redacted]@wur.nl>
Verzonden: vrijdag 29 november 2019 12:11
Aan: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: wolven kwartaaloverleg maandag 2 dec. 14.30 u - 1e opzet DNA resultaten

Dag allen, Op verzoek van[redacted] hierbij een eerste ruwe opzet voor een door BIJ12 uit te doen kwartaalsbericht, vanuit genetische invalshoek. Maandag word dit besproken en aangevuld met andere info dan genetische & hoe en wanneer uit te doen. Zie mn achtergrond schapenaanvallen Veluwe: wel of niet opnemen & hoe? Ik heb een voorzet gedaan. Tevens: moet in elk bericht een link (kader/uitleg) naar CEwolf, ZV, WIN, BIJ12, WEnR etc?

Uit de notulen: In een volgend overleg (2 dec) zal nader worden ingegaan op hoe het kwartaalbericht er uit zou komen te zien en de presentatie van de data (zoals uurhok of km-hok niveau, symbolen voor C1 en C2, alleen territoria of zwervers, etc.). De Zoogdiervereniging zal een voorzet geven hoe de data gepresenteerd kan worden.

'T moge duidelijk zijn dat dit nog niet bedoeld is om verder te verspreiden :-).

Fijn weekend & mgl tot maandagmiddag!

Regards,[redacted]
Wageningen Environmental Research (WENR)
Animal Ecology Team
P.O. Box 47, NL-6700 AA Wageningen
The Netherlands
Phone: +31-317[redacted]
Mobile: 0031 (0)6[redacted]
E-Mail:[redacted]*@wur.nl*
Internet: http://www.wur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Onderzoeksinstituten/Environmental-Research.htm
http://www.wur.nl/nl/Personen/[redacted]
Wednesday is my free day

From:[redacted]@bij12.nl>
Sent: donderdag 28 november 2019 18:55
To:[redacted]@zoogdiervereniging.nl[redacted]@zoogdiervereniging.nl[redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl>; [redacted]@gelderland.nl[redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Cc:[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Subject: RE: Uitnodiging en stukken wolven kwartaaloverleg maandag 2 dec. 14.30 u

Beste allen, '
En dan constateer je dat ik het verslag van het laatste overleg vergeten ben… in de haast om door te gaan naar een middagbijeenkomst vergeten, excuus, nu weer achter de PC en stuur jullie bijgaand het verslag. Dit met dank aan[redacted] !
Tot maandag! (voor zover jullie aanwezig kunnen zijn).
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

Van:[redacted]@bij12.nl>[redacted]
Verzonden: donderdag 28 november 2019 12:18
Aan:[redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]@wur.nl; [redacted]@wur.nl [redacted]@gelderland.nl; [redacted]@prvlimburg.nl [redacted]@drenthe.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@brabant.nl; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
CC:[redacted]@bij12.nl>[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Uitnodiging en stukken wolven kwartaaloverleg maandag 2 dec. 14.30 u

Beste allen,

A.s. maandag is er zoals bekend wolven kwartaal overleg. Bijgaand de agenda.

Bijgaand tevens de DNA uitslagen.
NB: Ik merk op dat ik bij deze ook de betrokken provincies (Gelderland, Overijssel en Groningen) over de uitslagen informeer. Bij12 doet haar best de betrokken boeren vandaag of morgen van de soort uitslag op de hoogte te stellen.

De DNA uitslagen zijn voorzien van de volgende toelichting:
Zie hierbij de spreadsheet met de resultaten.

- Alle gevestigde wolven nog aanwezig / vastgesteld. Midden Veluwe slechts 1 monster van (en schapen).
- 1 pup vastgesteld obv keutel, 1e voor NL! heeft al een GW nummer (CEwolf database).
- Schapen Gortel: in opdracht van[redacted] zijn van 5 schapen een monster onderzocht. Daarvan was [wolf] al vastgesteld. 3 daarvan gaven nu ook wijfje Noord als dader. Er zijn van nog 6 andere schapen DNA monsters genomen. Die zouden tzt onderzocht kunnen worden of ze alleen handelde of dat er meerdere wolven betrokken waren, oa welpen.
- Schapen Assel: wijfje midden. 1e x dat we gw960f op vee vaststellen!!! Onduidelijk of de schapen waren uitgebroken en dat ze vervolgens toesloeg, of dat ze er uitgejaagd zijn. Territorium grensgeval, zeer dicht tegen regio Veluwe Noord aan!

Schadegevallen buiten Veluwe:
3x vos, 1x wolf, 1x hond.

Helaas was van het ezeltje het DNA van dermate slechte kwaliteit dat we daar niets van kunnen zeggen. Enkele allelen konden we onderscheiden; uitgerekend diegene

d e voo o d e wo f gee o de sc e d make O s oo dee op bas s va DNA gee d ca e e ve k ge (wo f dus ook e u e s u e) [obv fo o's eek me wo f zee o waa sc k, maa eb da e mee sc e p)

Ik we k de coö d na en e nog b j u om een f guu je e kunnen maken. En dan nog een s ukje u sch jv ng van bovens aande. Red da n e mee voo he weekend. & denk da we maandag bes u en o gezamen jk be ch .

Ook he onlangs gereed gekomen moni oringplan Wol heb ik er kennisname als bi lage oegevoegd

Me vriendeli ke groe en

[redacted]

[redacted] au azake
Maa sc appe ke Adv es aad au asc ade

Le dsevee 2, 35 SB U ec | www b 2

T +3 (0)85 486 22 22 | +3 (0)85 486 22 33

M +3 (0) 6[redacted] | E[redacted] @b 2

Werkt voor provincies

**** Disclaimer ****

Date : 4-10-2019 13:33:15
From : [redacted]@bij12.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.
Attachment : image003.png;image004.png;image002.png;

Beste [redacted]r, dat vind ik heel fijn, wees ten zeerste welkom ! ik hecht aan jou inbreng, fijn dat je er bij wilt zijn.
m.v.g.
[redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: vrijdag 4 oktober 2019 10:10
Aan: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Re: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.

5.2.1 [redacted], Ik snap dat het ook lastig is om voor de wolf iedereen op een gunstig moment te plannen. Ik zal 5 november naar Utrecht komen.

Groet, [redacted]

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: [redacted]@bij12.nl>
Datum: 03-10-19 14:50 (GMT+01:00)
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.

Beste [redacted] vroeg of laat moet er een overleg gepland worden. Naar ik begreep kun jij dan niet. Is het toch niet mogelijk in je agenda te schuiven?
Zou je er graag bij hebben.
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: donderdag 3 oktober 2019 14:46
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl' [redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@zoogdiervereniging.nl' <[redacted]@zoogdiervereniging.nl>; [redacted]@wur.nl' [redacted]@wur.nl>; [redacted]@wur.nl' [redacted]@wur.nl>; [redacted]@gelderland.nl' [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl' [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@drenthe.nl' [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted] <[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl> [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.
Beste mensen,
Zoals eens toegezegd is het nodig te komen tot een afstemmingsoverleg om tot duidelijke werkafspraken m.b.t. 'het wolvengebeuren' te komen.
Inmiddels heeft [redacted] een datum geprikt op: dinsdag 5 november 13.00-15.00 uur bij BIJ12 in Utrecht.
Graag ontvang ik, voor alle zekerheid, een bevestiging van jullie aanwezigheid.
Wat mij betreft gaat het dan om rol- en taakverdeling, praktische werkafspraken m.b.t. Communicatie, Overlegverbanden, Monitoring, e.d. Ook kan vanuit BIJ12 de laatste stand van zaken worden gedeeld m.b.t. de invulling van de (nieuwe) wolventaken waaronder het wolvenmeldpunt.
Heeft u zelf nog bepaalde gesprekspunten, laat mij dit weten.
Ik doe mijn best om tijdig een agenda rond te sturen.
Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

Date : 4-10-2019 10:10:25
From : "
To : "@bij12.nl
Subject : Re: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.
Attachment : image002.png;image003.png;

5.2.1 Ik snap dat het ook lastig is om voor de wolf iedereen op een gunstig moment te plannen. Ik zal 5 november naar Utrecht komen.

Groet,

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @bij12.nl>
Datum: 03-10-19 14:50 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.

Beste vroeg of laat moet er een overleg gepland worden. Naar ik begreep kun jij dan niet. Is het toch niet mogelijk in je agenda te schuiven?
Zou je er graag bij hebben.
Met vriendelijke groeten,

Faunazaken
Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 | E @bij12.nl

Werkt voor provincies

Van: @bij12.nl>
Verzonden: donderdag 3 oktober 2019 14:46
Aan: @zoogdiervereniging.nl' @zoogdiervereniging.nl>; @zoogdiervereniging.nl' @zoogdiervereniging.nl>; @wur.nl' @wur.nl>; @wur.nl' < @wur.nl>; @gelderland.nl' @gelderland.nl>; @prvlimburg.nl' < @prvlimburg.nl>; @drenthe.nl' @drenthe.nl>; @bij12.nl>; < @bij12.nl>; @bij12.nl>; @bij12.nl>; @bij12.nl>
Onderwerp: Wolvenafstemmingsoverleg 5 november a.s.
Beste mensen,
Zoals eens toegezegd is het nodig te komen tot een afstemmingsoverleg om tot duidelijke werkafspraken m.b.t. 'het wolvengebeuren' te komen.
Inmiddels heeft een datum geprikt op: dinsdag 5 november 13.00-15.00 uur bij BIJ12 in Utrecht.
Graag ontvang ik, voor alle zekerheid, een bevestiging van jullie aanwezigheid.
Wat mij betreft gaat het dan om rol- en taakverdeling, praktische werkafspraken m.b.t. Communicatie, Overlegverbanden, Monitoring, e.d. Ook kan vanuit BIJ12 de laatste stand van zaken worden gedeeld m.b.t. de invulling van de (nieuwe) wolventaken waaronder het wolvenmeldpunt.
Heeft u zelf nog bepaalde gesprekspunten, laat mij dit weten.
Ik doe mijn best om tijdig een agenda rond te sturen.
Met vriendelijke groeten,

Faunazaken
Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 | E @bij12.nl

Werkt voor provincies

Date : 4-9-2019 17:21:11
From : "[redacted]@bij12.nl
To : [redacted]@prvlimburg.nl
Cc : [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@gelderland.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: Wolvenafstemmingsoverleg
Attachment : image003.png;image001.png;

Ha [redacted], hier kom ik volgende week op terug, Maar we doen/gaan doen wat ons als opdracht is meegegeven. M.v.g. [redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

BIJ12 | Werkt voor provincies

Van: [redacted]@prvlimburg.nl>
Verzonden: woensdag 4 september 2019 11:06
Aan: [redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@drenthe.nl'[redacted]@drenthe.nl)'[redacted]@drenthe.nl>;[redacted]@gelderland.nl>;[redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: RE: Wolvenafstemmingsoverleg

Ha[redacted]

Fijn dat je dit overleg organiseert. Wil je ons als provincies vooraf meenemen hoe BIJ12 de wolventaken wil gaan invullen? Dit om te voorkomen dat we als provincies/BIJ12 met elkaar in discussie gaan in het bijzijn van de externe partijen.

Groeten,

[redacted]

[redacted]

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0)43[redacted] | M +31 (0)6[redacted]
E[redacted]@prvlimburg.nl
Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

Van: [redacted] [mailto[redacted]@bij12.nl]
Verzonden: woensdag 4 september 2019 10:31
Aan: [redacted]@zoogdiervereniging.nl';[redacted]@zoogdiervereniging.nl';[redacted]@wur.nl';[redacted]@wur.nl';[redacted]@gelderland.nl';[redacted]@drenthe.nl';[redacted]
Onderwerp: Wolvenafstemmingsoverleg

Beste mensen,

Zoals eens toegezegd is het nodig te komen tot een afstemmingsoverleg om tot duidelijke werkafspraken m.b.t. 'het wolvengebeuren' te komen.
Reden was vooral de onduidelijkheid bij het uitbrengen van de kwartaalberichten. Inmiddels begint het ook duidelijker te worden hoe BIJ12 haar nieuwe (en oude) wolventaken gaat invullen.
Ook dat is een goede reden om over bij te praten.
Dit is in principe niet bedoeld als kwartaaloverleg maar mocht dit zo uitkomen dan kan dat zeker gecombineerd worden. U ontvangt hiertoe separaat een datumverzoek voor ergens eind september-begin oktober.

Het zal gaan over: Taken en rollen, Communicatie, Overlegverbanden, Monitoring e.d.
Heeft u zelf nog bepaalde gesprekspunten, laat mij dit weten. De agenda moet nog worden opgemaakt en ontvangt u te zijner tijd.

Uitgenodigd zijn:
[redacted] (zoogdiververenging), [redacted] (WENR), [redacted] (provincies), [redacted]. (BIJ12).

U ontvangt hiertoe separaat een datumverzoek.

Met vriendelijke groeten,
[redacted]

[redacted]

[redacted] Faunazaken
[redacted] Maatschappelijke Adviesraad Faunaschade

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6[redacted] | E[redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Dit e mailbericht en de informatie verzonden met dit e mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n) Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen

Date : 20-9-2019 10:10:30
From : "
To : @bij12.nl
Subject : Re: Wolvenafstemmingsoverleg
Attachment : image001.png;

Dag

Ik kan op 7 november. De andere dagen niet.

Groet,

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: @bij12.nl>
Datum: 20-09-19 09:23 (GMT+01:00)
Aan: @zoogdiervereniging.nl'" @zoogdiervereniging.nl>, ' @zoogdiervereniging.nl'" @zoogdiervereniging.nl>, " @wur.nl'" @wur.nl>, @wur.nl'" @wur.nl>, @gelderland.nl'" @gelderland.nl>, @prvlimburg.nl'" @prvlimburg.nl'>, @drenthe.nl>
Onderwerp: Wolvenafstemmingsoverleg

Goedemorgen,
Onderstaand de opties voor de nieuwe ronde voor bovenstaand overleg. Graag jullie reactie.

	28 oktober 15.00 – 17.00	5 november 13.00 – 17.00 uur	6 november 13.00 – 15.30 uur	7 november 13.00 – 15.00 uur

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 4862233 | @bij12.nl

Mobile 0

Werkt voor provincies

Date : 20-11-2018 16:54:29
From : "[redacted]@prvlimburg.nl
To : "[redacted]@provinciegroningen.nl,[redacted]@drenthe.nl,[redacted]@gelderland. nl"'[redacted]@gelderland.nl,[redacted]@bij12.nl, "[redacted]@bij12.nl
Subject : RE: Wolvenplan
Attachment : Brief_Platform_KSG_provinciale_staten_over_interprovinciaal_wolvenplan_versie_17-10-2018.pdf;

Ha[redacted] en anderen,

Die mail heb ik nog niet gezien, wel bijgaande brief aan PS. Goede brief van[redacted] Onze eerdere stelling, dat het merendeel van de hobbymatige schapenhouders meedoet aan de meitelling en daarom wel degelijk voor tegemoetkoming in aanmerking blijft komen, hoe houdbaar is die?[redacted] mailt: "Ongeveer 8300 schapenhouders doen mee aan de landbouwtelling (bron: CBS). Dat doen zij vanwege de mestwetgeving of een subsidieregeling. Vaak zijn dit ondernemers uit de agrarische sector met schapenhouderij als (hobbymatige) neventak. Volgens de rapportage I&R van RVO zijn er bij elkaar ruim 28.000 houders van schapen." Wie heeft zich in deze getallen verdiept?

[redacted]

[redacted]

cluster Natuur en Water | team Soortenbeleid
T +31 (0)43[redacted] | M +31 (0)6[redacted]
E[redacted]@prvlimburg.nl
Postadres Postbus 5700 | 6202 MA Maastricht

Bezoekadres Limburglaan 10 | 6229 GA Maastricht
Kijk ook op www.limburg.nl

Van:[redacted] [mailto[redacted]@provinciegroningen.nl]
Verzonden: dinsdag 20 november 2018 15:41
Aan:[redacted]@gelderland. nl';[redacted]
Onderwerp: Fwd: Wolvenplan

Hoi collega's,

Onderstaande mail met bijlage hebben wij ontvangen. Kan me voorstellen dat andere provincies die ook hebben gekregen maar voor het geval dat niet zo is stuur ik het even naar jullie door.

Gr.[redacted]

P.S. Lukte me technisch niet om de mail naar iedere lid van de lupuswerkgroep te sturen maar jullie kunnen het vast verder delen als dat nodig is.

> **Van:**[redacted] [mailto[redacted]@gmail.com]
> **Verzonden:** dinsdag 20 november 2018 10:50
> **Aan:**[redacted]@provinciegroningen.nl>
> **Onderwerp:** Wolvenplan
> Hallo Provincie Groningen,
> Wij burgers buitenlui en boeren hebben aanvullingen op het wolvenplan gemaakt en zullen deze graag terug willen zien in het definitieve wolvenplan.
> Deze zit er als bijlage bij.
> Heeft U nog vragen kunt U met mij contact opnemen.
> Met vriendelijke groet,
> Burgers Buitenlui en boeren
> [redacted]

In ons Handvest voor Dienstverlening kunt u lezen welke dienstverlening u van ons mag verwachten.
http://www.provinciegroningen.nl/loket/onze-dienstverlening/kwaliteitshandvest/

Dit e-mailbericht en de informatie verzonden met dit e-mailbericht is vertrouwelijk en uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Dit bericht kan informatie bevatten waarop intellectuele eigendomsrechten rusten of die vertrouwelijk is of om andere redenen rechtens beschermd is. Kennisname en gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde (n) is verboden. Indien u deze email abusievelijk hebt ontvangen, brengt u ons dan op de hoogte waarbij u gevraagd zal worden het originele bericht te vernietigen.

PLATFORM KLEINSCHALIGE SCHAPEN- EN GEITENHOUDERS

Benneveld, 19 november 2018

Betreft: Interprovinciaal wolvenplan

Aan: de leden van de Provinciale Staten van de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Flevoland, Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg

Onlangs is het interprovinciaal wolvenplan conceptversie 17 oktober 2018 ter besluitvorming door het IPO-bestuur gepubliceerd. (ref 1) Het IPO bestuur heeft hier nog geen besluit over genomen. Het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (Platform KSG) wijst u middels deze brief op een aantal tekortkomingen in het concept plan zoals het nu voorligt.

Het Platform KSG beschouwt de komst van de wolf als een gegeven en zet daarom volop in op het nemen van preventieve maatregelen tegen aanvallen door wolven.(ref. 2)

Een belangrijk onderdeel van het interprovinciaal wolvenplan is de bescherming van schapen en geiten tegen predatie door wolven. Op zich is dat goed, maar juist op dit punt schiet het concept wolvenplan zoals het nu voorligt ernstig tekort. In het wolvenplan worden niet-bedrijfsmatige houders uitgesloten van een tegemoetkoming voor preventieve maatregelen. De grens wordt gelegd bij ongeveer 17 ooien (ref. 1, pag. 44). Uit de rapportage RVO Dierregistraties 2016 blijkt dat bij deze grens ongeveer 70% van het totale aantal schapenhouders wordt uitgesloten. (ref. 3) Voor geitenhouders ligt dit percentage boven de 90%.

Niet-bedrijfsmatige schapen- en geitenhouders leveren een maatschappelijke prestatie. De dieren lopen buiten en onderhouden en verlevendigen het landschap. Wij bevorderen de biodiversiteit en houden vaak een cultuur-historisch en genetisch erfgoed in stand. Mede dankzij de inzet van deze houders zijn zeldzame inheemse rassen van de ondergang gered. In vele gevallen hebben wij een educatieve of toeristische functie. Daarom mag van de overheid een bijdrage verlangd worden om ons te helpen aan te passen aan de nieuwe realiteit.

Het toekennen van een bijdrage aan preventie heeft niet alleen enige financiële betekenis maar is ook een blijk van waardering. Juist omdat de overige 30% van de houders wel in aanmerking komt voor een vergoeding zal deze uitsluiting op veel onbegrip stuiten.

Wolven maken geen onderscheid tussen bedrijfsmatig en hobbymatig gehouden dieren. Voor iedere dierhouder is het verlies van zijn dieren door een wolf een aangrijpende gebeurtenis. Juist de hobbyhouders kunnen een voortrekkersrol vervullen bij het invoeren van wolfwerende maatregelen. De overheid zou dit moeten stimuleren.

De wolven problematiek staat ook op de Europese agenda. Op 24 juni 2014 is onder auspiciën van de Eurocommissaris voor milieu een overeenkomst over de co-existentie tussen mensen en grote carnivoren gesloten. (ref. 4) Deze overeenkomst noemt een aantal principes die van toepassing zijn op de komst van de wolf. Een van de principes is een constructieve dialoog tussen stakeholders. Het moge duidelijk zijn dat het uitsluiten van de grote groep hobbydierhouders geen uitkomst van een constructieve dialoog kan zijn. Op 18 september 2018 was de laatste bijeenkomst van het EU grote carnivoren platform. (ref. 5) In de hieruit resulterende ‘workshop statement’ wordt wederom benadrukt dat een goede bescherming van vee de sleutel is tot een conflictarme komst van de wolf.

Op 26 oktober 2018 is in ons buurland Niedersachen de ondersteuning voor het nemen van preventieve maatregelen uitgebreid naar hobbydierhouders. (ref. 6) Ook in Niedersachsen zijn er vele hobbydierhouders en veroorzaakt de wolf veel ellende. In eerste instantie is hier de fout gemaakt door hobbydierhouders uit te sluiten. Dit is nu dus hersteld. In de toelichting wordt de bijdrage van de hobbyhouders aan de instandhouding van de rassen en de biodiversiteit gememoreerd. Wij roepen de Nederlandse provincies op om niet dezelfde fout te maken en het in één keer goed te doen.

Wij merken op dat de denkwereld van de provincies nog helemaal in de tradities van het Faunafonds is. Het Faunafonds is er alleen voor schadevergoedingen aan boeren en niet bedoeld voor burgers. Men is bang om een precedent te scheppen waardoor burgers wildschade bij de overheid gaan claimen. Schade door de wolf is qua beleving onvergelijkbaar met alle andere wildschade. Ook de overheid moet zich aanpassen aan de nieuwe werkelijkheid. De wettelijke regelingen moeten zodanig aangepast worden dat, als het om wolven gaat, er geen onderscheid tussen bedrijfsmatig en hobbymatig wordt gemaakt. Dit moet geen uitzondering zijn maar een normale zaak.

In het wolvenplan wordt geadviseerd om pas te beginnen met een pilot met een gebiedsgericht schadepreventieplan als een territorium is vastgesteld. Wij raden aan om hier niet op te wachten maar direct een pilot te starten in een gebied waar regelmatig zwervers schade aanrichten. Zo kan in een vroegtijdig stadium ervaring worden opgedaan en goodwill gekweekt.

Tenslotte merken wij op dat de voorgestelde 50% bijdrage in de preventiekosten wel erg schril afsteekt tegen de 80% bijdrage die Niedersachsen en diverse andere Duitse deelstaten verstrekken. Dit percentage moet omhoog. Wij verwijzen naar het op 8 november 2018 genomen besluit van de Europese Commissie dat een 100% tegemoetkoming in de kosten van schade en preventie niet als staatssteun wordt aangemerkt. (ref. 7) De provincies zouden in samenwerking met het ministerie van LNV de financieringsmogelijkheden met EU gelden volop moet benutten.

In een eerder stadium hebben wij de werkgroep LUPUS van het IPO en de gedeputeerden van de oostelijke provincies gewezen op bovenstaande tekortkomingen. Helaas hebben wij hierop geen of onbevredigende reacties gekregen. Daarom wenden wij ons nu tot de leden van de Provinciale Staten. Wij hopen dat zij hun verantwoordelijkheid nemen door met de ter beschikking staande middelen ervoor te zorgen dat het wolvenplan wordt herzien.

Uiteraard ben ik te allen tijde bereid om het een en ander nader toe te lichten.

Met vriendelijke groeten,

Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders
06-
.nl

www.platform-ksg.nl

Het Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders is een samenwerkingsverband van 24 stamboeken en rasverenigingen voor schapen en geiten met bij elkaar ongeveer 4.000 leden. Wij behartigen de belangen van de kleinschalige en niet-bedrijfsmatige schapen- en geitenhouders in Nederland.

Referenties:

1) Interprovinciaal wolvenplan conceptversie 17 oktober 2018 ter besluitvorming door het IPO-bestuur
bron: www.gelderland.stateninformatie.nl (ingekomen stukken, statenbriefPS-nummer PS2018-703, datum publicatie 30-10-2018)

2) Positiebepaling wolven Platform KSG
bron: http://www.platform-ksg.nl

3) Rapportage RVO identificatie en registratie dieren 2016
bron: http://www.platform-ksg.nl (Thema wolven, documenten wolven)
Pagina 6, tabel 3, aantal UBN's (= locatie waar schapen worden gehouden) met diersoort schapen 4e kwartaal 2016

Aantal schapen	Aantal UBN's
1-5	10.252
6-10	5.383
11-20	4.789
1-20	20.424
totaal (1-1000+)	28.790
percentage 1-20	71%

4) Agreement to participate in the EU Platform on Coexistence between People and Large Carnivores
bron: EU Platform on Coexistence between People and Large Carnivores
http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/coexistence_platform.htm

5) 6th regional workshop of the EU Large Carnivore Platform on"the use of EU funds to support coexistence with large carnivores: review and outlook for the next funding period "
http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/events_sub_workshop_Goslar.htm

6) Land weitet Förderung für wolfsabweisenden Herdenschutz aus: Hobbytierhalter von Schafen, Ziegen und Gatterwild profitieren, Pressemitteilung Nr. 119/2018, 26-10-2018
bron: http://www.umwelt.niedersachsen.de/aktuelles/pressemitteilungen/land-weiteta-foerderung-fuer-wolfsabweisenden-herdenschutz-aus-hobbytierhalter-von-schafen-ziegen-und-gatterwild-profitieren-170364.html

7) Persbericht Europese Commissie 8 november 2018: Amendments to the State aid Guidelines for the agriculture sector to better address damages caused by wolves and other protected animals
bron: https://ec.europa.eu/info/news/amendments-state-aid-guidelines-agriculture-sector-better-address-damages-caused-wolves-and-other-protected-animals-2018-nov-08_nl

Date : 8-10-2020 16:42:10
From : "
To : @drenthe.nl
Cc : " @drenthe.nl
Subject : RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren
Attachment : image002.jpg;image003.jpg;

De middelen zijn wel akkoord. Er is geringe kans op (blijvende) schade aan de gevangen dieren.

Wel zou er wellicht iets in moeten komen te staan dat in een wolven territorium geen vossen met strikken gevangen mogen worden. De borging voor vos zal te strak zijn voor wolf waardoor die stikt. Ook pootklemmen in wolventerritorium lijkt me riskant. Wat doe je als je per ongeluk een wolf vangt. Dat wordt volgens mij nog best lastig om die klem van z'n poot te krijgen. Verder vindt daar wellicht nog wat van.

Verder goede opmerkingen van Gelderland. Exoten(bijvangst) moeten gewoon geëuthanaseerd worden en niet weer vrijgelaten.

Met vriendelijke groeten,

provincie Drenthe

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)592 | @ @drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 8 oktober 2020 15:12
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Hoi,

Zou jij hier ook eens naar willen kijken als je tijd hebt? Gaat om instemmingsverzoek van provincie Utrecht voor een onderzoeksbureau dat zoogdieren (inheems en exoot) vangt en volgt ed. Ik vind vangen met strikken en pootklemmen niet zo'n fijn idee maar wellicht is dat normaler dan ik denk? Weet jij of dit bureau ook weleens in Drenthe actief is geweest?

Groet

Van: @gelderland.nl>
Verzonden: dinsdag 6 oktober 2020 15:51
Aan: @provincie-utrecht.nl>; @provinciegroningen.nl>; @drenthe.nl> @flevoland.nl>; @fryslan.frl' @fryslan.frl>; VTH @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Beste ,

Hierbij onze reactie op jullie verzoek op instemming voor de generieke ontheffing Wnb voor Bureau -natuurlijk. Hieronder onze voornaamste opmerkingen/ bezwaren, in bijgaand word-document staat het commentaar gerichter in de tekst. De aanpassingen die je onlangs stuurde (aangaande artikel 3.34) heb ik daarin meegenomen, maar mijn commentaar stond al in het oorspronkelijke document, vandaar.

Hoewel de handelingen door een ervaringsdeskundige worden uitgevoerd en het onderzoek betreft in het kader van natuurbescherming, zijn er bij het conceptbesluit wel een paar kanttekeningen te plaatsen.

Onze voornaamste bezwaren (vanuit Wnb) van de aanvraag en het voorgestelde besluit zijn:

1. Het opzettelijk doden van beschermde soorten voor onderzoek.
Waarom is dit nodig? Het moeten doden van (te) ernstig gewonde dieren, al dan niet als gevolg van vangacties, zie ik niet als opzettelijk, maar valt op dat moment onder de zorgplicht, zoals een dier uit zijn lijden verlossen dat onder een auto is gelopen, afhankelijk van de soort en de ernst van de verwonding uiteraard, normaal gesproken dient eerst een dierenarts te worden ingeschakeld. De vangmethoden moeten zodanig zijn, dat de kans op verwonding tot een minimum beperkt wordt, laat staan kans op doden. Als het doden van zoogdieren nodig is voor een specifiek (invasief) onderzoek vinden wij niet dat dat thuis hoort in een generieke ontheffing, maar projectafhankelijk getoetst moet worden.

2. Het vervoer van (levende) beschermde soorten
Voor het vervoer van levende beschermde soorten moet een goede reden zijn en moet melding bij de provincie gemaakt worden. Herintroductie valt onder RVO en de betreffende provincie. Re-populatie en het verplaatsen van dieren van een gebied naar een ander gebied (uitzetten) is iets wat per project met ons moet worden overlegd of aangevraagd, uiteraard ook in overleg met de terreinbeheerder(s). Vangen en weer loslaten op de vangplek zien wij niet als uitzetten.
Voor het vervoer van dode HR soorten moet ook melding gemaakt worden. Even als grof wild dat valt onder Regeling nb 3.22 a; lid 3.

3. Het gebruik van (geborgde) poot- of nekstrikken en soft-catch klemmen.
Deze vangmethoden zijn aselectief en het gevaar op nevenschade (verwonden en doden) is groot (zoals te lezen valt in door aanvrager bijgevoegd document). Ook is de tijd waarin de dieren in de val kunnen zitten onduidelijk, bij vangkooien heb je nog een sms waarschuwingssysteem, bij strikken lijkt me dit technisch niet haalbaar. Het verslag dat is bijgevoegd is ook gedateerd want zat al bij de ontheffing uit 2015. Gezien het nu voorkomen van de wolf en goudjakhals is het zetten van strikken ook niet meer wenselijk. In overleg met provincie kan in specifieke situaties een uitzondering gemaakt worden, zoals bijvoorbeeld destijds op Texel voor het wegvangen van de vossen in kwetsbaar vogelgebied. Deze vangmiddelen willen we dan ook niet zonder meer toestaan.

4. Het vangen van invasieve exoten.
Als invasieve exoten gevangen worden, moet dit gemeld worden bij de provincie. Vanuit Europese verordeningen (Unielijst) mogen ze ook niet meer losgelaten worden. Indien onderzoek gewenst is naar invasieve exoten, valt dit onder RVO (zie hun website hierover) en dient dit daar aangevraagd te worden, RVO zal dit (naar ik aanneem), altijd eerst met de betreffende provincie overleggen.
Het uitzetten zoals in eerste instantie aangevraagd, betrof het loslaten van dieren op hun vangplek; dit zien wij normaal gesproken niet als uitzetten, behalve als het invasieve exoten betreft. In een aanvulling die afgelopen vrijdag werd meegestuurd, was deze toevoeging verwijderd. Daarmee lijkt de bedoeling van "uitzetten " zoals ook bedoeld in artikel 3.34, wel bewust aangevraagd.
Herintroductie (uitgestorven soorten) valt onder RVO die dit toestaat in overleg met de provincie waar het plaatsvindt. Voor re-populatie (uit kweek) en translocatie van dieren; van een (natuur)gebied naar een ander gebied, dient in Gelderland per project in overleg en met toestemming van de provincie Gelderland en de terreinbeheerder plaats te vinden (of binnen een apart aangevraagde projectontheffing).

Hopelijk maakt dit het besluit niet te ingewikkeld. Ik ben ook benieuwd hoe de andere provincies hier over denken.

Van: @provincie-utrecht.nl>
Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 16:02
Aan: @provinciegroningen.nl>; @drenthe.nl>; @flevoland.nl>; @gelderland.nl> @fryslan.frl' @fryslan.frl>; ProvincieGelderland < @gelderland.nl>; VTH < @drenthe.nl>

Onderwerp: FW: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Hallo allen,

Hierbij nog een wijziging in de aanvraag om mee te nemen in de beoordeling.

Met vriendelijke groet,

Soortenbescherming
Team Vergunningverlening Natuur en Landschap

06
Archimedeslaan 6 | Postbus 80300 | 3508 TH | Utrecht
provincie :: Utrecht
Mijn werkdagen zijn ma t/m vr.

Van:
@gmail.com>
Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 14:24
Aan: @provincie-utrecht.nl>
Onderwerp: Re: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Beste
in verband met een project dat mij nu mogelijk aangeboden wordt, heb ik me gerealiseerd dat ik in de aanvraag geen rekening heb gehouden met onderzoek naar de zin van het verplaatsen van dieren, bv in verband met overlast. Nu blijkt dat jouw suggestie om ook uitzetten van dieren aan te vragen erg 'to the point' was. Ik weet niet of dat voor de ontheffing iets uitmaakt, maar het lijkt me wel dat er dan kleine wijzigingen nodig zijn in bijlage 1 van mijn aanvraag. Hierbij die bijlage in tweede versie, met twee tekstwijzigingen (track and trace). Kan deze bijlage alsnog rondgestuurd worden? Heel graag.
Hartelijk dank

Op do 1 okt. 2020 om 09:53 schreef @gmail.com>:

> Dank voor de reactie, nu weet ik waar ik aan toe ben.
> vr gr
>
> Op wo 30 sep. 2020 om 17:22 schreef Zoeteweij, Jeanna @provincie-utrecht.nl>:
>
> > Beste
> >
> > De 5 instemmingsprovincies (Drenthe, Groningen, Flevoland, Gelderland en Friesland) hebben tot 15 oktober om opmerkingen te geven op het conceptbesluit. Daarna ga ik eventuele aanpassingen doorvoeren en vervolgens kunnen ze instemming geven op de definitieve versie. Zoals ik in de eerdere e-mail van 15 september heb aangegeven kunt u de overige provincies (die niet werken met een instemming) zelf benaderen door een aanvraag in te dienen.
> >
> > Groet,
> >
> > ---
> >
> > **Van:** @gmail.com>
> > **Verzonden:** woensdag 30 september 2020 17:05
> > **Aan:** @provincie-utrecht.nl>
> > **Onderwerp:** aanvraag NBwet vangen zoogdieren
> >
> > Beste ,
> > ik vroeg mij af hoe het staat met mijn aanvraag. Ik heb hem op 24 of 25 juni ingestuurd. Dat is nu bijna 14 weken geleden. Bij twee van mijn projecten begint het nu te dringen, en moeten dieren (terug-)gevangen worden. Ik hoor graag even hoe het tijdpad voor verlening er nu uit ziet.
> > Het zou ook fijn zijn als U kunt aangeven hoeveel tijd de instemming door andere provincies zou kunnen duren.
> > Vr gr
> >
> > --
> >
> > Bureau -natuurlijk
> > +31(0)6-
> > +31(0)346-
> > website: www -natuurlijk.nl
> >
> > "De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking, vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.
> >
> > Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen".
>
> --
>
> - Bureau natuurlijk
> +31(0)6-
> +31(0)346-
> website: www natuurlijk.nl

--

[redacted] - Bureau [redacted] natuurlijk
[redacted]
+31(0)6-[redacted]
+31(0)346-[redacted]
website: www.[redacted]natuurlijk.nl

“De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking, vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen”.

Date : 9-10-2020 13:38:47
From : "
To : " **@drenthe.nl,** **@drenthe.nl**
Subject : RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren
Attachment : image001.jpg;image002.jpg;

Vat ik het goed samen als ik stel dat wij niet gaan instemmen en graag op basis van concrete projectplannen van een ontheffingsaanvraag zien?

Met vriendelijke groeten,

provincie Drenthe

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)592 | @ @drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: vrijdag 9 oktober 2020 13:25
Aan: @drenthe.nl>; @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Hey

Zie vooral ook de argumenten/opmerkingen van Gelderland en hieronder. Ik ben niet helemaal een jurist maar hier mijn belangrijkste bezwaren:

Volgens mij moet je hier niet alleen uitgaan van afwijzingsgronden op basis van de de WNB maar ook van de Wet op de Dierproeven (als we daar niet bevoegd gezag voor zijn dan zou ik ervoor pleiten hem eerst daar een goedkeuring op te laten halen, zonder die goedkeuring heeft een aanvraag in het kader van NB weinig zin volgens mij). Ik vind met het project/onderzoeksplan dat eronder ligt het belang van het verlenen van deze ontheffing onvoldoende aangetoond om uitzondering te maken op de beschermingsplicht die we als provincie hebben. Gerichte onderzoeksvragen/plannen ontbreken. Ook zie ik geen link naar onderzoeken/projecten die hij de afgelopen 5 jaar met de eerder verleende ontheffing heeft uitgevoerd. Ik vind het lastig om dan uit te sluiten dat het hier niet om hobbyisme gaat in plaats van gedegen onderzoek. En daarmee valt ook het belang van deze aanvraag een beetje voor mij weg.

Ook vind ik dat er, waar het gaat om de omgang met grote roofdieren, onvoldoende is geborgd hoe er omgegaan wordt met veiligheid van hemzelf, mogelijke omstanders en de dieren. Een vleermuis is wat anders dan een wolf (en zelfs bij vleermuizen moet je letten op overdraagbare ziektes). De afwezigheid van een uitwerking van hoe de veiligheid in deze uiteenlopende situaties gewaarborgd wordt maakt het voor mij ook riskant. Stel een gewond dier gaat zich verdedigen dan hebben we als provincie de poppen aan het dansen.

Hij heeft het ook over het vangen en zenderen van jonge dieren, ik kan zo zonder uitgebreid onderzoeksplan niet inschatten of die ingrepen vanuit ons gewenst zijn. Bovendien lopen we het risico dat, als we deze ontheffing verlenen, hij andere onderzoeken verstoort. Immers; geeft niet aan wat de komende jaren zijn plannen zijn.

De jakhals stond overigens niet opgenomen in de eerdere ontheffing, die heeft hij erbij geschreven. Het voert mij te ver om op basis van dit plan de zorgplicht die wij hebben voor de bescherming van deze dieren aan de kant te zetten. Mocht er sprake zijn van concrete onderzoeksprojecten zouden we dit wat mij betreft kunnen heroverwegen. Dit geldt in ieder geval voor de wolf en goudjakhals (en natuurlijk de opmerkingen van over veiligheid vossenstrikken in wolven gebied). Jullie moeten zelf maar beoordelen hoe het dan zit met de andere diersoorten op dit lijstje, maar hoewel het veiligheidsrisico misschien afwijkt is onze verantwoordelijkheid voor sommigen wellicht precies hetzelfde.

Ik hoop dat je hier iets aan hebt.

Met vriendelijke groet,

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 8 oktober 2020 16:42
Aan: @drenthe.nl>
CC: @drenthe.nl>
Onderwerp: RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

De middelen zijn wel akkoord. Er is geringe kans op (blijvende) schade aan de gevangen dieren.

Wel zou er wellicht iets in moeten komen te staan dat in een wolven territorium geen vossen met strikken gevangen mogen worden. De borging voor vos zal te strak zijn voor wolf waardoor die stikt. Ook pootklemmen in wolventerritorium lijkt me riskant. Wat doe je als je per ongeluk een wolf vangt. Dat wordt volgens mij nog best lastig om die klem van z'n poot te krijgen. Verder vindt daar wellicht nog wat van.

Verder goede opmerkingen van Gelderland. Exoten(bijvangst) moeten gewoon geëuthanaseerd worden en niet weer vrijgelaten.

Met vriendelijke groeten,

provincie Drenthe

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)592 | @ @drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

Van: @drenthe.nl>
Verzonden: donderdag 8 oktober 2020 15:12
Aan: @drenthe.nl>
Onderwerp: FW: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Hoi,

Zou jij hier ook eens naar willen kijken als je tijd hebt? Gaat om instemmingsverzoek van provincie Utrecht voor een onderzoeksbureau dat zoogdieren (inheems en exoot) vangt en volgt ed. Ik vind vangen met strikken en pootklemmen niet zo'n fijn idee maar wellicht is dat normaler dan ik denk? Weet jij of dit bureau ook weleens in Drenthe actief is geweest?

Groet

Van: [redacted]@gelderland.nl>
Verzonden: dinsdag 6 oktober 2020 15:51
Aan: [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@fryslan.frl' <[redacted]@fryslan.frl>; VTH [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Beste [redacted]

Hierbij onze reactie op jullie verzoek op instemming voor de generieke ontheffing Wnb voor Bureau [redacted]-natuurlijk. Hieronder onze voornaamste opmerkingen/ bezwaren, in bijgaand word-document staat het commentaar gerichter in de tekst. De aanpassingen die je onlangs stuurde (aangaande artikel 3.34) heb ik daarin meegenomen, maar mijn commentaar stond al in het oorspronkelijke document, vandaar.

Hoewel de handelingen door een ervaringsdeskundige worden uitgevoerd en het onderzoek betreft in het kader van natuurbescherming, zijn er bij het conceptbesluit wel een paar kanttekeningen te plaatsen.

Onze voornaamste bezwaren (vanuit Wnb) van de aanvraag en het voorgestelde besluit zijn:

1. Het opzettelijk doden van beschermde soorten voor onderzoek.
Waarom is dit nodig? Het moeten doden van (te) ernstig gewonde dieren, al dan niet als gevolg van vangacties, zie ik niet als opzettelijk, maar valt op dat moment onder de zorgplicht, zoals een dier uit zijn lijden verlossen dat onder een auto is gelopen, afhankelijk van de soort en de ernst van de verwonding uiteraard, normaal gesproken dient eerst een dierenarts te worden ingeschakeld. De vangmethoden moeten zodanig zijn, dat de kans op verwonding tot een minimum beperkt wordt, laat staan kans op doden. Als het doden van zoogdieren nodig is voor een specifiek (invasief) onderzoek vinden wij niet dat dat thuis hoort in een generieke ontheffing, maar projectafhankelijk getoetst moet worden.

2. Het vervoer van (levende) beschermde soorten
Voor het vervoer van levende beschermde soorten moet een goede reden zijn en moet melding bij de provincie gemaakt worden. Herintroductie valt onder RVO en de betreffende provincie. Re-populatie en het verplaatsen van dieren van een gebied naar een ander gebied (uitzetten) is iets wat per project met ons moet worden overlegd of aangevraagd, uiteraard ook in overleg met de terreinbeheerder(s). Vangen en weer loslaten op de vangplek zien wij niet als uitzetten.
Voor het vervoer van dode HR soorten moet ook melding gemaakt worden. Even als grof wild dat valt onder Regeling nb 3.22 a; lid 3.

3. Het gebruik van (geborgde) poot- of nekstrikken en soft-catch klemmen.
Deze vangmethoden zijn aselectief en het gevaar op nevenschade (verwonden en doden) is groot (zoals te lezen valt in door aanvrager bijgevoegd document). Ook is de tijd waarin de dieren in de val kunnen zitten onduidelijk, bij vangkooien heb je nog een sms waarschuwingssysteem, bij strikken lijkt me dit technisch niet haalbaar. Het verslag dat is bijgevoegd is ook gedateerd want zat al bij de ontheffing uit 2015. Gezien het nu voorkomen van de wolf en goudjakhals is het zetten van strikken ook niet meer wenselijk. In overleg met provincie kan in specifieke situaties een uitzondering gemaakt worden, zoals bijvoorbeeld destijds op Texel voor het wegvangen van de vossen in kwetsbaar vogelgebied. Deze vangmiddelen willen we dan ook niet zonder meer toestaan.

4. Het vangen van invasieve exoten.
Als invasieve exoten gevangen worden, moet dit gemeld worden bij de provincie. Vanuit Europese verordeningen (Unielijst) mogen ze ook niet meer losgelaten worden. Indien onderzoek gewenst is naar invasieve exoten, valt dit onder RVO (zie hun website hierover) en dient dit daar aangevraagd te worden, RVO zal dit (naar ik aanneem), altijd eerst met de betreffende provincie overleggen.
Het uitzetten zoals in eerste instantie aangevraagd, betrof het loslaten van dieren op hun vangplek; dit zien wij normaal gesproken niet als uitzetten, behalve als het invasieve exoten betreft. In een aanvulling die afgelopen vrijdag werd meegestuurd, was deze toevoeging verwijderd. Daarmee lijkt de bedoeling van "uitzetten " zoals ook bedoeld in artikel 3.34, wel bewust aangevraagd.
Herintroductie (uitgestorven soorten) valt onder RVO die dit toestaat in overleg met de provincie waar het plaatsvindt. Voor re-populatie (uit kweek) en translocatie van dieren; van een (natuur)gebied naar een ander gebied, dient in Gelderland per project in overleg en met toestemming van de provincie Gelderland en de terreinbeheerder plaats te vinden (of binnen een apart aangevraagde projectontheffing).

Hopelijk maakt dit het besluit niet te ingewikkeld. Ik ben ook benieuwd hoe de andere provincies hier over denken.

Van: [redacted]@provincie-utrecht.nl>
Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 16:02
Aan: [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; ProvincieGelderland <[redacted]@gelderland.nl>; VTH [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: FW: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Hallo allen,

Hierbij nog een wijziging in de aanvraag om mee te nemen in de beoordeling.

Met vriendelijke groet,

[redacted]Soortenbescherming
Team Vergunningverlening Natuur en Landschap

06[redacted]
Archimedeslaan 6 | Postbus 80300 | 3508 TH | Utrecht
provincie :: Utrecht
Mijn werkdagen zijn ma t/m vr.

Van: [redacted]
@gmail.com>
Verzonden: donderdag 1 oktober 2020 14:24
Aan: [redacted]@provincie-utrecht.nl>
Onderwerp: Re: aanvraag NBwet vangen zoogdieren

Beste [redacted],
in verband met een project dat mij nu mogelijk aangeboden wordt, heb ik me gerealiseerd dat ik in de aanvraag geen rekening heb gehouden met onderzoek naar de zin van het verplaatsen van dieren, bv in verband met overlast. Nu blijkt dat jouw suggestie om ook uitzetten van dieren aan te vragen erg 'to the point' was. Ik weet niet of dat voor de ontheffing iets uitmaakt, maar het lijkt me wel dat er dan kleine wijzigingen nodig zijn in bijlage 1 van mijn aanvraag. Hierbij die bijlage in tweede versie, met twee tekstwijzigingen (track and trace). Kan deze bijlage alsnog rondgestuurd worden? Heel graag.
Hartelijk dank
[redacted]

Op do 1 okt. 2020 om 09:53 schreef [redacted]@gmail.com>:

> Dank voor de reactie, nu weet ik waar ik aan toe ben.
> vr gr
> [redacted]

Op wo 30 sep. 2020 om 17:22 schreef [redacted]@provincie-utrecht.nl>:

> Beste [redacted]
>
> De 5 instemmingsprovincies (Drenthe, Groningen, Flevoland, Gelderland en Friesland) hebben tot 15 oktober om opmerkingen te geven op het conceptbesluit. Daarna ga ik eventuele aanpassingen doorvoeren en vervolgens kunnen ze instemming geven op de definitieve versie. Zoals ik in de eerdere e-mail van 15 september heb aangegeven kunt u de overige provincies (die niet werken met een instemming) zelf benaderen door een aanvraag in te dienen.
>
> Groet,
>
> [redacted]
>
> ---
>
> **Van:** [redacted]@gmail.com>
> **Verzonden:** woensdag 30 september 2020 17:05
> **Aan:** [redacted]@provincie-utrecht.nl>
> **Onderwerp:** aanvraag NBwet vangen zoogdieren
>
> Beste [redacted]
> ik vroeg mij af hoe het staat met mijn aanvraag. Ik heb hem op 24 of 25 juni ingestuurd. Dat is nu bijna 14 weken geleden. Bij twee van mijn projecten begint het nu te dringen, en moeten dieren (terug-)gevangen worden. Ik hoor graag even hoe het tijdpad voor verlening er nu uit ziet.
> Het zou ook fijn zijn als U kunt aangeven hoeveel tijd de instemming door andere provincies zou kunnen duren.
> Vr gr
> [redacted]
>
> --
>
> [redacted] - Bureau [redacted] natuurlijk
> [redacted]
> +31(0)6-[redacted]
> +31(0)346[redacted]
> website: www.[redacted]natuurlijk.nl
>
> "De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking, vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.
>
> Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen".

--

[redacted] - Bureau [redacted] natuurlijk
[redacted]
+31(0)6[redacted]
+31(0)346-[redacted]
website: www.[redacted]natuurlijk.nl

--

[redacted] - Bureau [redacted] natuurlijk
[redacted]
+31(0)6-[redacted]
+31(0)346-[redacted]
website: www.[redacted]atuurlijk.nl

"De informatie verzonden met dit bericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde. Gebruik van deze informatie door anderen dan de geadresseerde is verboden. Openbaarmaking, vermenigvuldiging, verspreiding en/of verstrekking van deze informatie aan derden is niet toegestaan.

Het is mogelijk dat tijdens het transport van dit bericht fouten zijn ontstaan zodat het bericht onjuist is overgekomen. Hiervoor kunnen wij geen aansprakelijkheid erkennen. Uitsluitend het door de bevoegde persoon dan wel het bevoegde bestuursorgaan ondertekende papieren document is bindend. Wij adviseren u om bij twijfel over de juistheid of volledigheid contact met ons op te nemen".

Date : 10-7-2020 11:02:07
From : "[redacted]"
To : [redacted]@triplaw.nl
Cc : "[redacted]@triplaw.nl, "[redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: Afspraak advies wolven
Attachment : image002.jpg;image003.jpg;

Beste [redacted]

Bij het bespreken van eerste concept wil ook graag de trekker van het wolvendossier, [redacted], aanwezig zijn.

5.1.2e [redacted], wij kunnen beiden wel alle dagen in de week van 20-24 juli. Daarna 5.1.2e [redacted] zouden wij kunnen in de week van 3-7 augustus.

Wij mogen, met inachtneming van de CORVID-19 maatregelen, wel weer fysieke overleggen houden op het provinciehuis of extern maar een digitaal overleg is ook prima. Wij gebruiken MS-teams of Starleaf op het provinciehuis. Skype for business werkt helaas niet. Eventueel is gewone Skype mogelijk als wij onze privé laptop gebruiken.

Plan jij maar een (digitaal)overleg in op een moment dat het jullie past.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

provincie Drenthe

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)592[redacted] | @[redacted]@drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

---

Van: [redacted]@triplaw.nl>
Verzonden: vrijdag 10 juli 2020 8:09
Aan: [redacted]@drenthe.nl>
CC: [redacted]@triplaw.nl>
Onderwerp: Afspraak advies wolven

Geachte [redacted], beste [redacted]

Samen met mijn collega [redacted] ben ik op uw verzoek aan het onderzoeken wat de juridische (on)mogelijkheden zijn voor het plaatsen van een elektrische halsband bij wolven. Vandaag bespreken [redacted] en ik het eerste concept. We zullen onder meer bespreken welke stappen nog genomen dienen te worden voor we tot een definitief advies kunnen komen en welke informatie we daarvoor (wellicht) nog van de provincie Drenthe nodig hebben.

Graag zouden wij voor volgende week een overleg willen inplannen waarin we ons (concept)advies met u bespreken. Zijn er voor u volgende week geschikte data en tijdstippen waarop een overleg met ons past?

Ik hoor het graag!

Met vriendelijke groet,

TRIP ADVOCATEN & NOTARISSEN [redacted]

Hereweg 93 • 9721 AA Groningen
Postbus 1105 • 9701 BC Groningen
T: +31 (0)50[redacted]
F: +31 (0)50 599 79 77
E: [redacted]@triplaw.nl
W: www.triplaw.nl

Routebeschrijving: www.triplaw.nl/Groningen

Dit e-mailbericht is uitsluitend bestemd voor de geadresseerde(n). Wilt u direct contact met ons opnemen indien deze e-mail bij vergissing bij u terecht is gekomen? Wij verzoeken u in dat geval de e-mail te vernietigen, de inhoud ervan niet te gebruiken en niet onder derden te verspreiden, omdat het bericht vertrouwelijke informatie kan bevatten, beschermd door een beroepsgeheim. Al onze werkzaamheden worden verricht krachtens een overeenkomst van opdracht gesloten met Trip Advocaten & Notarissen B.V. Hierop zijn van toepassing onze Algemene Voorwaarden, waarin beperkingen van aansprakelijkheid zijn opgenomen. Behoudens in die Algemene Voorwaarden opgenomen uitzonderingen is de aansprakelijkheid steeds beperkt tot het bedrag dat in het desbetreffende geval onder onze beroepsaansprakelijkheidsverzekering wordt uitbetaald. Onze Algemene Voorwaarden zijn op 1 juli 2020 gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Noord-Nederland, onder het nummer bij de Kamer van Koophandel van Trip Advocaten & Notarissen B.V. 02064382 en zijn te vinden op www.triplaw.nl.

This e-mail message is intended exclusively for the addressee(s). If the e-mail was sent to you by mistake, would you please call us immediately? In that case we also request you to destroy the e-mail and to neither use the contents nor disclose them to third parties, because the message may contain confidential or privileged information. All our services and other activities are carried out under an agreement of instruction (overeenkomst van opdracht) with Trip Advocaten & Notarissen B.V. The firm's General Conditions which contain limitations of liability are applicable. Notwithstanding the limitations mentioned in these General Conditions our liability shall always be limited to the amount which is made payable under the firm's professional liability policy in the matter concerned. Our General Conditions were filed at the Chamber of Commerce Noord-Nederland on 1 July 2020, under the Chamber of Commerce number of Trip Advocaten & Notarissen B.V. 02064382 and can also be found on www.triplaw.com

Date : 19-10-2020 10:02:34
From : "[redacted]"
To : [redacted]@drenthe.nl
Subject : RE: agenda en vergaderstukken IPO-werkgroep natuurwetgeving 22 oktober 2020
Attachment : image001.jpg;image004.png;image005.png;image006.png;image003.png;

Vanmiddag nog even de agenda doornemen, er is namelijk geen Wnb-overleg?

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

provincie Drenthe

Provincie Drenthe – Vergunningverlening, toezicht en handhaving
Postbus 122, 9400 AC Assen – Westerbrink 1, 9405 BJ Assen - The Netherlands
t +31 (0)592[redacted] | @[redacted]@drenthe.nl | i www.provincie.drenthe.nl

---

Van: [redacted]@drenthe.nl>
Verzonden: maandag 19 oktober 2020 10:00
Aan: [redacted]@ipo.nl>
CC: [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: RE: agenda en vergaderstukken IPO-werkgroep natuurwetgeving 22 oktober 2020

Hallo [redacted]

Ik 5.1.2e [redacted] ben donderdag dus niet bij de vergadering aanwezig. [redacted] zal namens ons aansluiten er [redacted] zou wel graag bij het wolvenpunt willen aansluiten. Zou jij er voor kunnen zorgen dat zij een linkje voor de vergadering toegestuurd krijgen?
Bedankt!

Groet [redacted]

Van: [redacted]@ipo.nl>
Verzonden: vrijdag 16 oktober 2020 9:35
Aan: [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl; [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@flevoland.nl' <[redacted]@flevoland [redacted]@provincie-utrecht.nl; [redacted]@provincie-utrecht.nl)' [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@noord-holland.nl; [redacted]@pzh.nl' [redacted]@pzh.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@Brabant.nl>; [redacted]@prvlimburg.nl; [redacted]@bij12.nl)' <[redacted]@bij12.nl>
CC: [redacted]@prvlimburg.nl' [redacted]@prvlimburg.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl' [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@zeeland.nl' [redacted]@zeeland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@gelderland.nl' [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@overijssel.nl' <[redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@provincie-utrecht.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@overijssel.nl [redacted]@fryslan.frl' [redacted]@fryslan.frl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@brabant.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@odnhn.nl; [redacted]@overijssel.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@pzh.nl; [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@drenthe.nl>; [redacted]@overijssel.nl; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@flevoland.nl>; [redacted]@gelderland.nl>; [redacted]@provinciegroningen.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@overijssel.nl
Onderwerp: agenda en vergaderstukken IPO-werkgroep natuurwetgeving 22 oktober 2020

Aan de leden van de IPO-werkgroep natuurwetgeving,

Bijgevoegd de agenda en vergaderstukken voor het overleg (via MS Teams) volgende week. Aanvang 13:00 uur en ik zal zien dat ik de digitale deur ruim op tijd open zet voor de digitale inloop.

Eén document (mbt Schadecijfers 1e snede) wordt separaat door BIJ12 nagezonden.

Groet en tot volgende week.
[redacted]

[redacted]
Interprovinciaal Overleg
[redacted]
Herengracht 23
2511EG Den Haag
Tel: +316[redacted]
Email: [redacted]@ipo.nl

ip Interprovinciaal Overleg
van, voor en door provincies

Het nieuws van, voor en door provincies ontvangen? Meld je dan nu aan voor de IPO-Newsroom

Nieuws

Naar een duurzaam Nederland: bekijk hier wat provincies in de praktijk doen op het gebied van de energietransitie.
This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. IPO, the Association of the provinces of the Netherlands, accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent to the electronic transmission of messages.

Date : 9-4-2019 19:35:10
From : "[redacted]@drenthe.nl
To : "[redacted]@drenthe.nl
Cc : "Arnout Venekamp"[redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: concept Memo POHO Natuur gebiedsproces wolf.docx

Dag[redacted],

Dank voor je input. V.w.b de situatie in Gelderland is er voor de ronde tafel geen probleem. De provincie Gelderland komt zelf vertellen hoe de zaken daar zijn aangepakt. Daarom hoeft dat onderdeel niet in deze memo.
Het gaat eigenlijk alleen om de door Jordan aangegeven wens om het verwachtingenmanagement goed te sturen zodat Henk geen wensen van stakeholders gaat honoreren die we niet kunnen waarmaken.

Omdat er vanwege vakanties straks 2 poho's op rij uitvallen heeft[redacted] aangegeven dat de komende week eigenlijk de enige optie is . Ik kan deze daarom niet uitstellen.

Groet,[redacted]

Verzonden vanaf Samsung-tablet.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van:[redacted]@drenthe.nl>
Datum: 09-04-19 16:53 (GMT+01:00)
Aan:[redacted]@drenthe.nl>
Cc: Arnout Venekamp[redacted]@drenthe.nl>
Onderwerp: concept Memo POHO Natuur gebiedsproces wolf.docx

Beste[redacted],

5.2.1[redacted]

Ik zou deze memo meer schrijven vanuit wat we gaan bespreken tijdens het ronde tafelgesprek;

1. Huidige StVaZa met betrekking tot de wolf;
    a. Update Drentse situatie,
    b. Hoe het in Gelderland is gegaan vanaf eerste vermoeden van vestiging tot vaststellen territorium door de provincie,
    c. Wat er nu gedaan gaat worden in Gelderland, gebiedsplan etc.,
    d. Vertalen van Gelderse situatie naar de Drentse, zij wel een territorium en wij niet,
2. Nu in Drenthe nog geen gebiedsplan opstellen omdat er geen territorium is vastgesteld,
3. Wat wel te doen in de tijd tot er een territorium is vastgesteld.

Van deze punten de argumenten en risico's gaan benoemen.

Kijk maar of je hier wat mee kan.

Gr[redacted]

Date : 12-3-2019 09:43:26
From : [redacted]@drenthe.nl
To : "Arnout Venekamp" [redacted]@drenthe.nl, "[redacted]@drenthe.nl, [redacted]@drenthe.nl
Subject : Re: memo poho wolf Ronde tafel

Ik hoop dat dit voor Henk duidelijk is 5.2.1 [redacted]
5.2.1 [redacted]
Gr [redacted]

Ve zonden vanaf m n Samsung Galaxy-sma phone

Oorspronkelijk bericht
Van: Arnout Venekamp <A[redacted]@drenthe nl>
Datum: 2 03 9 09:3 (GMT 0 :00)
Aan: [redacted]@drenthe nl> [redacted]@drenthe nl>, [redacted]@drenthe nl>
Onderwerp: Fwd: memo poho wolf Ronde tafel

Heren,

Zie het bericht van [redacted] Als jullie hier iets van vinden, laat het elkaar en mij weten Dan zorg ik dat onze opmerkingen bi[redacted] belanden Willen we aanwezig zijn bij dit proces als VTH om de uitvoering in het veld in te kunnen brengen? Dat is dan ook een puntje voor de gedeputeerde denk ik

Groet Arnout

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Begin doorgestuurd bericht:

Van: [redacted]@drenthe nl>
Datum: maart 20 9 om 4:07:44 CET
Aan: Arnout Venekamp [redacted]@drenthe nl>
Kopie: [redacted]@drenthe nl>
Onderwerp: memo poho wolf Ronde tafel

Ho A ou ,

He k Jume e w beg ap ee 3e o de afe gesp ek me s ake o de s o ga se e ove de wo f He moe gaa ove geb edsp ocesse p eve e B gaa d ee e co cep memo voo e po o va 8 maa A s e aa ouw sc a g be oef e s va u VTH om e op d ge mee e geve da o va g k comme aa g aag voo aa s aa de do de dag k maak deze memo do de dag ve de af

G oe e [redacted]

[redacted]
Team Na uu & Wa e

[redacted]

Te efoo +3 (0)592[redacted]
we kdage maa dag o e me do de dag

Date : 13-3-2019 16:26:17
From : "Arnout Venekamp" @drenthe.nl
To : " @drenthe.nl, @drenthe.nl, " @drenthe.nl
Subject : RE: memo poho wolf Ronde tafel

Heren,

De memo is van POHO tafel gehaald na overleg met Jordan. Er komt maandag alleen een proces bespreekstuk en de inhoud moet beter worden afgestemd vooraf, waar wij een rol in gaan innemen.

Ook deelname in app groep is besproken. Jordan heeft en de opdracht gegeven te regelen dat er in opgenomen wordt.

Gr. Arnout

Van:
Verzonden: dinsdag 12 maart 2019 9:43
Aan: Arnout Venekamp @drenthe.nl>; @drenthe.nl> @drenthe.nl>
Onderwerp: Re: memo poho wolf Ronde tafel

Ik hoop dat dit voor Henk duidelijk 5.2.1 ....
5.2.1
.
Gr.

Verzonden vanaf mijn Samsung Galaxy-smartphone.

-------- Oorspronkelijk bericht --------
Van: Arnout Venekamp < @drenthe.nl>
Datum: 12-03-19 09:31 (GMT+01:00)
Aan: @drenthe.nl>, @drenthe.nl>, @drenthe.nl>
Onderwerp: Fwd: memo poho wolf Ronde tafel

Heren,

Zie het bericht van . Als jullie hier iets van vinden, laat het elkaar en mij weten. Dan zorg ik dat onze opmerkingen bij belanden. Willen we aanwezig zijn bij dit proces als VTH om de uitvoering in het veld in te kunnen brengen? Dat is dan ook een puntje voor de gedeputeerde denk ik.

Groet Arnout

Verstuurd vanaf mijn iPhone

Begin doorgestuurd bericht:

> **Van:** @drenthe.nl>
> **Datum:** 11 maart 2019 om 14:07:44 CET
> **Aan:** Arnout Venekamp @drenthe.nl>
> **Kopie:** @drenthe.nl>
> **Onderwerp: memo poho wolf Ronde tafel**
>
> Hoi Arnout,
>
> Henk Jumelet wil begin april een 3e ronde tafelgesprek met stakeholders organiseren over de wolf. Het moet gaan over gebiedsprocessen preventie. Bijgaand een 1e concept memo voor het poho van 18 maart. Als er naar jouw inschatting behoefte is vanuit VTH om hierop dingen mee te geven dan ontvang ik commentaar graag voor aanstaande donderdag. Ik maak deze memo donderdag verder af.
>
> Groeten,

Team Natuur & Water

Telefoon +31(0)592
werkdagen maandag tot en met donderdag